નમો તસ્સ ભગવતો અરહતો સમ્માસમ્બુદ્ધસ્સ

અભિધમ્માવતાર-પુરાણટીકા

૧. પઠમો પરિચ્છેદો

ચિત્તનિદ્દેસવણ્ણના

૮. **તત્થ** તેસુ ચતુબ્બિધેસુ પરમત્થેસુ, જાતિનિદ્ધારણં. **ચિત્તન્તિ** ચિત્તં નામ. વિજાનાતીતિ વિજાનનં, વિસયાનં વિજાનનં **વિસયવિજાનનં**. ચિત્તસરૂપપરિદીપનમિદં વચનં. **તસ્સ પન** ચિત્તસ્સ **કો વચનત્થો** કો સદ્દત્થો. **વુચ્ચતે** આચરિયેન. **સબ્બસઙ્ગાહકવસેન** સબ્બેસં ચિત્તાનં સઙ્ગાહકનયવસેન. આરમ્મણં ચિન્તેતિ જાનાતીતિ ચિત્તં, તદા સબ્બં ચિત્તં અધિપ્પેતં. જવનવીથિવસેન અત્તસન્તાનં ચિનોતીતિ ચિત્તં, તદા કુસલાકુસલમહાકિરિયાચિત્તં અધિપ્પેતં. અઞ્ઞેસં જવનાનં અગ્ગહણં કામાવચરજવનાનિ એવ યેભુય્યવસેન સત્તક્ખત્તું જવન્તીતિ ઞાપનત્થં.

૯. વિચિત્તં કરણં યસ્સ તં વિચિત્તકરણં, તસ્સ ભાવો **વિચિત્તકરણા**. ‘‘ઇમસ્સ રૂપસ્સ ઉદ્ધં ઇદં હોતુ, હેટ્ઠા ઇદં હોતુ, ઉભયપસ્સે ઇદ’’ન્તિ ચિન્તેત્વા યથાચિન્તિતેન કમેન સેસચિત્તરૂપનિપ્ફાદનં હોતિ, એવં યં કિઞ્ચિ લોકે વિચિત્તં સિપ્પજાતં, સબ્બં તં ચિત્તેનેવ કરીયતિ. એવં **વિચિત્તકરણતાય** ચિત્તં. તદા કરણતાય ચિત્તં કરોતીતિ ચિત્તં. ઇદં તદ્ધિતપદં. **વા** અયં અઞ્ઞો નયો . તં અત્તનો ચિત્તતાય અઞ્ઞદેવ સરાગં ચિત્તં, અઞ્ઞં સદોસં, અઞ્ઞં સમોહં. અઞ્ઞં કામાવચરં, અઞ્ઞં રૂપાવચરાદિભેદં. અઞ્ઞં રૂપારમ્મણં, અઞ્ઞં સદ્દાદિઆરમ્મણં. રૂપારમ્મણેસુપિ અઞ્ઞં નીલારમ્મણં, અઞ્ઞં પીતાદિઆરમ્મણં. સદ્દાદિઆરમ્મણેસુપિ એસેવ નયો. સબ્બેસુપિ તેસુ અઞ્ઞં હીનં, અઞ્ઞં મજ્ઝિમં, અઞ્ઞં પણીતં. હીનાદીસુપિ અઞ્ઞં છન્દાધિપતેય્યં, અઞ્ઞં ચિત્તાધિપતેય્યં, અઞ્ઞં વીરિયાધિપતેય્યં, અઞ્ઞં વીમંસાધિપતેય્યં, તસ્મા યસ્સ ઇમેસં સમ્પયુત્તભૂમિઆરમ્મણહીનમજ્ઝિમપણીતાધિપતીનં વસેન **અત્તનો ચિત્તતાય** ચિત્તં. ચિત્તો એતસ્મિં અત્થીતિ ચિત્તં. તદા સબ્બં ચિત્તં. પઞ્ઞત્તિયમ્પિ વિઞ્ઞાણે વિચિત્તે ચિત્તસ્સ કમ્મં ચિત્તકમ્મં, ચિત્તકમ્મમેવ ચિત્તકમ્મકં, **ચિત્તકમ્મકે** વિચિત્તે **ઇધ** ઇમસ્મિં અધિકારે **ચિત્તસમ્મુતિ** ચિત્તસદ્દો **વિઞ્ઞાણે** ચિત્તે વિઞ્ઞુના દટ્ઠબ્બો.

તં પન સબ્બસઙ્ગાહકવસેન ચિન્તેતીતિઆદિના વુત્તપ્પકારં ચિત્તં. **સારમ્મણતો** સારમ્મણભાવેન એકવિધં. **સવિપાકાવિપાકતો** સવિપાકાવિપાકવસેન દુવિધં. **તત્થ** તસ્મિં દુવિધે ચિત્તે સવિપાકં નામ ચિત્તં કુસલાકુસલં, અવિપાકં અબ્યાકતં, કુસલાકુસલભાવેન અકથિતન્તિ અત્થો. કુસલજાતિ અકુસલજાતિ અબ્યાકતજાતીતિ જાતિભેદતો તિવિધં.

તત્થ તસ્મિં વચને ‘‘કુસલ’’ન્તિ એતસ્સ સદ્દસ્સ પન કો વચનત્થો.

૧૦. **કુચ્છિતાનં સલનતો** પાપકાનં ધમ્માનં કમ્પનતો વિદ્ધંસનતો. કુચ્છિતેનાકારેન સયન્તીતિ કુસા, **કુસાનં** અકુસલસઙ્ખાતાનં **લવનેન** છિન્દનતો. કુચ્છિતે સાતિ તનું કરોતીતિ કુસં, **કુસેન** ઞાણેન **લાતબ્બત્તા** ગહેતબ્બત્તા.

વા અયં અઞ્ઞો નયો.

૧૧. કુસલસદ્દોયં અયં કુસલસદ્દો છેકે અત્થે આરોગ્યત્થે અનવજ્જત્થે ઇટ્ઠવિપાકે અત્થેપિ દિટ્ઠો અમ્હેહિ. **ઇધ** ઇમસ્મિં અધિકારે અનવજ્જાદિકે અત્થે દિટ્ઠો. **આદિ**-સદ્દેન આરોગ્યત્થઇટ્ઠવિપાકત્થા ગહેતબ્બા. દિટ્ઠો યસ્મા, તસ્મા અનવજ્જઇટ્ઠવિપાકલક્ખણં કુસલં. નત્થિ અવજ્જં કિલેસાવજ્જં કિલેસદોસો કિલેસદરથો એતસ્સાતિ અનવજ્જં, કમ્મેન વિપચ્ચીયતેતિ વિપાકો, ઇટ્ઠાનિટ્ઠાદિઆરમ્મણાનુભવનવસેન, અત્તનો સભાવેન ચ ઇટ્ઠો વિપાકો એતસ્સાતિ ઇટ્ઠવિપાકં, અનવજ્જમેવ ઇટ્ઠવિપાકં, તં લક્ખીયતિ અનેન અવિઞ્ઞાતં લક્ખિતબ્બં કુસલન્તિ લક્ખણં, અનવજ્જઇટ્ઠવિપાકં લક્ખણં એતસ્સાતિ **અનવજ્જઇટ્ઠવિપાકલક્ખણં**. અનવજ્જઇટ્ઠવિપાકમેવ કુસલં. નનુ કથં સયમેવ અત્તનો લક્ખણં ભવેય્યાતિ ચોદના ભવેય્ય વિઞ્ઞાતાવિઞ્ઞાતસદ્દત્થભાવેન લક્ખણલક્ખિતબ્બભાવયુત્તિતો. કુસલસદ્દત્થવસેન હિ અવિઞ્ઞાતં અપાકટં કુસલં લક્ખિતબ્બં હોતિ. અનવજ્જઇટ્ઠવિપાકસદ્દત્થવસેન વિઞ્ઞાતં પાકટં કુસલં લક્ખણં હોતિ. **અકુસલવિદ્ધંસનરસં** અકુસલાનં વિદ્ધંસનં અકુસલવિદ્ધંસનં, તં રસો કિચ્ચમેતસ્સાતિ અકુસલવિદ્ધંસનરસં, અકુસલવિદ્ધંસનકિચ્ચં. વોદાનભાવેન પચ્ચુપટ્ઠાતીતિ **વોદાનપચ્ચુપટ્ઠાનં**, વોદાનઉપટ્ઠાનાકારં વોદાનગય્હાકારં. **વા** અયં અઞ્ઞો નયો. વજ્જપટિપક્ખત્તા અનવજ્જલક્ખણમેવ કુસલં, વજ્જપટિપક્ખલક્ખણં કુસલન્તિ અત્થો. **વોદાનભાવરસં** વોદાનભાવસમ્પત્તિકં. **ઇટ્ઠવિપાકપચ્ચુપટ્ઠાનં** ઇટ્ઠવિપાકફલં. યોનિસોમનસિકારપદટ્ઠાનં પદઞ્ચ તં ઠાનઞ્ચાતિ પદટ્ઠાનં, ઉભો કારણત્થાધિવચનં, તસ્મા આસન્નકારણન્તિ અત્થો, ઇતરથા પુનરુત્તિદોસો સિયા, યોનિસોમનસિકારો પદટ્ઠાનં આસન્નકારણં એતસ્સાતિ **યોનિસોમનસિકારપદટ્ઠાનં**.

સાવજ્જાનિટ્ઠવિપાકલક્ખણં અકુસલં. તદુભયવિપરીતં તેહિ ઉભયેહિ કુસલાકુસલેહિ વિપરીતં અવિપાકલક્ખણં એતસ્સાતિ **તદુભયવિપરીતલક્ખણં** અબ્યાકતં. **વા** અયં અઞ્ઞો નયો. **અવિપાકારહં** વિપાકસ્સ અનનુચ્છવિકં.

સવત્થુકાવત્થુકભેદતોતિ સવત્થુકં હદયવત્થુકં, અવત્થુકં હદયવત્થુવિરહિતં.

૧૨. ઉદ્દાનતો સઙ્ખેપવસેન કિલેસવત્થુવસેન દુવે કામા હોન્તિ. છન્દરાગોવ કિલેસો, તેભૂમકે પવત્તં વટ્ટસહિતં વત્થુ, વસતિ કિલેસો એત્થાતિ **વત્થુ**.

૧૩. કિલેસકામો વત્થું કામેતિ ઇચ્છતિ, વત્થુ કિલેસકામેન કામીયતિ ઇચ્છીયતીતિ કત્તુકારકકમ્મકારકદ્વયે સાધનદ્વયે **એસ** એસો દુવિધોપિ કામો સિજ્ઝતિ.

૧૪-૫. સો અયં દુવિધોપિ કામો યસ્મિં પદેસે સમ્પત્તીનં વસેન અવચરતિ, **ઇતિ** તસ્મા કારણા સો પન પદેસો ચતુપાયાનં છન્નં દેવાનં મનુસ્સાનં વસેન એવ એકાદસવિધો હોતિ.

૧૬. કામોવચરતીતિ એત્થ એતસ્મિં એકાદસવિધે પદેસે કામો અવચરતિ, **ઇતિ** તસ્મા કારણા સો પદેસો **અસ્સ** કામસ્સ અનેન કામેન અભિલક્ખિતત્તા કામાવચરસઞ્ઞિતો. અભિલક્ખિતસદ્દપ્પયોગે તતિયત્થે ''અસ્સા''તિ છટ્ઠી હોતીતિ સદ્દસત્થવિદૂ પઠન્તિ. સસત્થાવચરો પદેસો વિય સત્તે સસન્તિ હિંસન્તિ તેહીતિ સત્થા, સહ સત્થેહીતિ સસત્થા, સસત્થા પુરિસા અવચરન્તિ એત્થાતિ **સસત્થાવચરો**. યથા હિ યસ્મિં પદેસે સસત્થા પુરિસા અવચરન્તિ, સો પદેસો વિજ્જમાનેસુપિ અઞ્ઞેસુ દ્વિપદચતુપ્પદેસુ અવચરન્તેસુ તેસં ઉપલક્ખિતત્તા ''સસત્થાવચરો''ત્વેવ

વુચ્ચતિ, એવં વિજ્જમાનેસુપિ અઞ્ઞેસુ રૂપાવચરાદીસુ તત્થ અવચરન્તેસુ તેસં અભિલક્ખિતત્તા અયં પદેસો ‘‘કામાવચરો’’ત્વેવ વુચ્ચતિ.

૧૭. યથા રૂપભવો ઉત્તરપદસ્સ લોપં કત્વા રૂપન્તિ વુત્તો, એવં તથા **સ્વાયં** સો અયં એસો કામાવચરો ઉત્તરપદસ્સ લોપં કત્વા **કામો ઇતિ સઞ્ઞિતો** કામો નામ ઉદીરિતો પણ્ડિતેન કથિતો.

૧૮. **તસ્મિં કામે** ઇદં ચિત્તં તસ્મિં કામાવચરે સદા અવચરતિ, **ઇતિ** તસ્મા કારણા કામાવચરં ઇતિ એવં **કામઘાતિના** કામાનં વિનાસકેન બુદ્ધેન કથિતં. કિઞ્ચાપિ એતં રૂપારૂપભવેસુપિ અવચરતિ, યથા પન સઙ્ગામે યેભુય્યેન અવચરણતો ‘‘સઙ્ગામાવચરો’’તિ લદ્ધનામો નાગો નગરે ચરન્તોપિ ‘‘સઙ્ગામાવચરો’’ત્વેવ વુચ્ચતિ, થલચરજલચરા પાણિનો અથલે અજલે ઠિતાપિ ‘‘થલચરજલચરા’’ત્વેવ વુચ્ચન્તિ, એવં ઇદં અઞ્ઞત્થ અવચરન્તમ્પિ કામાવચરમેવાતિ દટ્ઠબ્બં. આરમ્મણકરણવસેન વા એત્થ કામો અવચરતીતિપિ કામાવચરં. કામઞ્ચેસ રૂપારૂપાવચરેસુપિ અવચરતિ, યથા પન વદતીતિ વચ્છો, મહિયં સેતીતિ મહિંસોતિ વુત્તે ન યત્તકા વદન્તિ, મહિયં વા સેન્તિ, સબ્બેસં તં નામં હોતિ, એવંસમ્પદમિદં દટ્ઠબ્બં.

૧૯. **પટિસન્ધિં ભવે કામે** કામભવસઙ્ખાતે કામે પટિસન્ધિં અવચારયતિ, **ઇતિ** તસ્મા કામાવચરં . ઇતિ એવં **વા** અયં અઞ્ઞો નયો. **તત્ર** તસ્મિં કામાવચરે **પરિયાપન્નં** અન્તોગધં, **ઇતિ** તસ્મા કામાવચરં.

૨૦. **અટ્ઠવિધં ચિત્તં** કામાવચરસઞ્ઞિતં **ઇદં** અટ્ઠવિધં ચિત્તં. દસપુઞ્ઞકિરિયવત્થુવસેનેવ પુઞ્ઞકિરિયા એવ તેસં તેસં ફલાનિસંસાનં વત્થૂનિ કારણાનીતિ પુઞ્ઞકિરિયવત્થૂનિ, તેસં વસો, તેન પવત્તતિ.

૨૧. દાનં સીલં ભાવના પત્તિદાનં વેય્યાવચ્ચં ધમ્મદેસના અનુમોદના દિટ્ઠિજુભાવો **સંસુતિ** ધમ્મસ્સવનઞ્ચ **અપચાયો** અપચાયનં, એવં ઇમિના મયા વુત્તપ્પકારેન પુઞ્ઞાનિ એવ વત્થૂનિ પુઞ્ઞવત્થૂનિ, તેસં પભેદો **પુઞ્ઞવત્થુપ્પભેદો ઞેય્યો** પણ્ડિતેન જાનિતબ્બો.

૨૨-૩. **ગચ્છન્તિ સઙ્ગહં દાને** પત્તિદાનાનુમોદના દાને સઙ્ગહં ગચ્છન્તિ, વેય્યાવચ્ચાપચાયના સીલમયે પુઞ્ઞે સઙ્ગહં ગચ્છન્તિ, ધમ્મદેસના ધમ્મસ્સવનં દિટ્ઠિઉજુકા ભાવનામયે પુઞ્ઞે સઙ્ગહં ગચ્છન્તિ, દસ પુઞ્ઞકિરિયાપિ ચ તીણિ એવ સમ્ભોન્તિ.

૨૪. **સબ્બાનુસ્સતિપુઞ્ઞઞ્ચ પસંસા સરણત્તયં** રતનત્તયગુણપસંસા ચ એતે દિટ્ઠિજુકમ્મમ્હિ સઙ્ગય્હન્તિ, તસ્મિં સઙ્ગહપાપુણે **સંસયો** સન્દેહો નત્થિ.

૨૫. **પુરિમા ચેતના** તતો પુબ્બભાગે પવત્તા ચેતના, **મુઞ્ચ**ચેતના પચ્ચુપ્પન્ના ચેતના, **પર**ચેતના પચ્છાકાલે પવત્તા ચેતના, તિસ્સોપિ ચેતના દાનમયે પુઞ્ઞે હોન્તિ. **એવન્તિ** યથા તિસ્સોપિ ચેતના દાનમયે પુઞ્ઞે હોન્તિ, એવં તથા દાનમયપુઞ્ઞતો **સેસેસુપિ** સીલમયભાવનામયેસુ તિસ્સો ચેતના પણ્ડિતો **દીપયે** કથેય્ય.

હિ સચ્ચં યદા પન યો પુગ્ગલો દેય્યધમ્મપટિગ્ગાહકાદિસમ્પત્તિં **આગમ્મ** પટિચ્ચ. **પટિગ્ગાહકાદિસમ્પત્તિ**ન્તિ એત્થ **આદિ**-સદ્દેન દેસકાલકલ્યાણમિત્તાદયો ગહિતા. **અઞ્ઞં વા સોમનસ્સહેતુ**ન્તિ **અઞ્ઞ**-ગ્ગહણેન સદ્ધાબહુલતાવિસુદ્ધિદિટ્ઠિતાકુસલકિરિયાનિસંસદસ્સિતાસોમનસ્સપટિસન્ધિકતાદીનં સઙ્ગહો. **અત્થિ દિન્નં** દાનસ્સ ફલં અત્થિ. **આદિ**-સદ્દેન અત્થિહુતાદયો ગહિતા. **પુરક્ખત્વા**તિ પુરતો કત્વા. **પરેહિ અનુસ્સાહિતો** અચોદિતો દાનાદીનિ

પુઞ્ઞાનિ કરોતિ. **દાનાદીની**તિ વચનેન દેય્યધમ્મં નિસ્સાય પવત્તદાનચેતના ગહેતબ્બા. તદા **અસ્સ** પુગ્ગલસ્સ. સઙ્ખરણં સઙ્ખારો, નત્થિ સઙ્ખારો એતસ્સાતિ અસઙ્ખારો, તં એવ **અસઙ્ખારિકં**, અપ્પયોગન્તિ અત્થો. **વુત્તનયેના**તિ વુત્તનયો નામ ''દેય્યધમ્મપટિગ્ગાહકાદિસમ્પત્તિ''ન્તિ વચનં. ઇમસ્મિં પનત્થે સઙ્ખરોતીતિ **સઙ્ખારો** નામ અત્તનો વા પવત્તસ્સ પુબ્બપ્પયોગસ્સ અધિવચનં, પરસ્સ વા પવત્તપુબ્બપ્પયોગસ્સ અધિવચનં. અયમસ્સ અધિપ્પાયો – યદા યો ''દાનાદીનિ કરિસ્સામી''તિ ચિત્તં સમુપ્પાદેત્વા નાકાસિ, પચ્છા અત્તનો પુબ્બચેતનાય ઉસ્સાહિતો કરોતિ, તદા સસઙ્ખારિકં હોતિ, અત્તનો પુબ્બપ્પયોગેન સહ પવત્તતીતિ અત્થો. **પટિપત્તિદસ્સનેન** પટિપજ્જિતબ્બા સીલાદીહિ પટિપજ્જન્તિ જાનન્તિ ગચ્છન્તિ વા નિબ્બાનં એતાયાતિ પટિપત્તિ, તાય દસ્સનં પટિપત્તિદસ્સનં, તેન. જાતો પરિચયો એતેસન્તિ **જાતપરિચયા. સહસા**તિ વેગેન. **ચતૂસુપિ વિકપ્પેસુ** દસ્સેય્ય.

૨૬. દસપુઞ્ઞક્રિયાદીનં વસેન ચ બહૂનિપિ ભવન્તિ એતાનિ પન ચિત્તાનિ દસપુઞ્ઞકિરિયાદીનં વસેનપિ બહૂનિપિ ભવન્તિ **ઇતિ** એવં **પકાસયે** ભગવા પકાસેય્ય.

૨૭. સત્તરસ સહસ્સાનિ, દ્વે સતાનિ અસીતિ ચ;
કામાવચરપુઞ્ઞાનિ, ભવન્તીતિ વિનિદ્દિસેતિ. –

કામાવચરપુઞ્ઞાનિ સત્તરસ સહસ્સાનિ ચ દ્વે સતાનિ ચ અસીતિ ચ ભવન્તિ, **ઇતિ** વચનં **વિનિદ્દિસે** આચરિયો કથેય્ય.

દસપુઞ્ઞક્રિયાવત્થુ, છદ્વારાધિપતીહિ ચ;
કાયાદીહિ ચ તીહેવ, હીનાદીહિ ચ તીહિ તુ.

દ્વીસુ ભવેસુ કામભવરૂપભવેસુ. **પટિપદાદિભેદતો** દુક્ખાપટિપદં દન્ધાભિઞ્ઞં, દુક્ખાપટિપદં ખિપ્પાભિઞ્ઞં, સુખાપટિપદં દન્ધાભિઞ્ઞં, સુખાપટિપદં ખિપ્પાભિઞ્ઞં. **રૂપાવચરભાવનાપુઞ્ઞવસપ્પવત્તં** રૂપાવચરે પવત્તસ્સ ભાવનાપુઞ્ઞસ્સ વસેન પવત્તં **રૂપાવચરૂપપત્તિનિપ્ફાદકં** રૂપાવચરે ઉપપત્તિયા પટિસન્ધિયા નિપ્ફાદકં હોતિ.

સવત્થુકાવત્થુકભેદતોતિ અરૂપાવચરં યદા કામરૂપે જાયતિ, તદા હદયવત્થું નિસ્સાય જાયતિ, ઇતિ તસ્મા સવત્થુકં નામ જાતં. યદા અરૂપે જાયતિ, તદા હદયવત્થું અનિસ્સાય જાયતિ, ઇતિ તસ્મા અવત્થુકં નામ જાતં.

આકાસાનઞ્ચાયતનસ્સ **કસિણુગ્ઘાટિમાકાસં** આરમ્મણં. વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનસ્સ **તત્થ પવત્તવિઞ્ઞાણં**, તસ્મિં કસિણુગ્ઘાટિમાકાસે પવત્તં વિઞ્ઞાણં ચિત્તં આરમ્મણં હોતિ. આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનસ્સ **તસ્સ અપગમો** તસ્સ આકાસાનઞ્ચાયતનસ્સ અપગમો અભાવો વોહારો આરમ્મણં હોતિ. નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનસ્સ **આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનં** આરમ્મણં હોતિ.

રૂપે સઞ્ઞા **રૂપસઞ્ઞા**. સઞ્ઞાસીસેન ચિત્તમ્પિ ગહિતં. **સમતિક્કમા** કસિણુગ્ઘાટિમાકાસસમતિક્કમનેન. પટિઘે દ્વારારમ્મણાનં સઙ્ઘટ્ટને પવત્તા સઞ્ઞા પટિઘસઞ્ઞા. દ્વિપઞ્ચવિઞ્ઞાણાનં અધિવચનં. તાસં **પટિઘસઞ્ઞાનં** દ્વિપઞ્ચવિઞ્ઞાણાનં **અત્થઙ્ગમા** અત્થઙ્ગમેન. નાના અત્તા સભાવો એતસ્સાતિ નાનત્તં, આરમ્મણં, નાનત્તે નાનાસભાવે પવત્તા સઞ્ઞા **નાનત્તસઞ્ઞા**, નાના અત્તા સભાવો એતિસ્સાતિ વા નાનત્તા, સાયેવ સઞ્ઞા **નાનત્તસઞ્ઞા**, કામાવચરસઞ્ઞાતિ અત્થો. તાસં **નાનત્તસઞ્ઞાનં અમનસિકારા** અમનસિકારેન.

નિયતાનિયતવત્થુકભેદતોતિ સોતાપત્તિમગ્ગો નિયતવત્થુકો. કસ્મા? કામરૂપેસુયેવ હદયવત્થું નિસ્સાય ઉપ્પજ્જનતો. ઇતરે પન તયો મગ્ગા અનિયતવત્થુકા. કસ્મા? કામરૂપેસુ હદયવત્થું નિસ્સાય જાયન્તિ, અરૂપે હદયવત્થું અનિસ્સાય જાયન્તિ, તસ્મા અનિયતવત્થુકા. **તીહિ વિમોક્ખમુખેહી**તિ સુઞ્ઞતઅનિમિત્તઅપ્પણિહિતસઙ્ખાતેહિ તીહિ વિમોક્ખમુખેહિ.

યસ્સ સંવિજ્જન્તિ, તં પુગ્ગલં વટ્ટસ્મિં સંયોજેન્તિ બન્ધન્તીતિ સંયોજના. સક્કાયદિટ્ઠિવિચિકિચ્છાસીલબ્બતપરામાસાયેવ સંયોજના સક્કાયદિટ્ઠિવિચિકિચ્છાસીલબ્બતપરામાસસંયોજના, તેસં પહાનં સક્કાયદિટ્ઠિવિચિકિચ્છાસીલબ્બતપરામાસસંયોજનપ્પહાનં, તં કરોતીતિ **સક્કાયદિટ્ઠિવિચિકિચ્છાસીલબ્બતપરામાસસંયોજનપ્પહાનકરં**, સોતાપત્તિમગ્ગચિત્તં. માનોપિ એકદેસતો અપાયગામિકોયેવ પહિય્યતે. સોતાપત્તિમગ્ગેન નિસ્સેસતો ન પહિય્યતે. સેસકિલેસેસુપિ એસેવ નયો. ઉદ્ધચ્ચં પન એકદેસતોપિ અપાયગામિકમ્પિ ન પહિય્યતિ. સકદાગામિમગ્ગચિત્તં રાગદોસમોહાનં તનુત્તકરં. સોતાપત્તિમગ્ગેન નાસિતસંયોજનાનં પહાનં કસ્મા ન વુત્તન્તિ ચે? પઠમમગ્ગતો દુતિયમગ્ગસ્સ મહન્તત્તા પઠમમગ્ગેન નાસિતા સંયોજના દુતિયમગ્ગેન નાસિતાતિ પઞ્ઞાયતિ, ઇતિ યસ્મા, તસ્મા ન વુત્તં. તતિયચતુત્થમગ્ગેસુપિ એસેવ નયો. **એત્થ** એતસ્મિં લોકુત્તરચિત્તે. **એકેક**ન્તિ વિચ્છાવસેન વુત્તં. **મગ્ગાનુરૂપ**ન્તિ વચનં પઠમમગ્ગસ્સ પઠમફલઞ્ચ અનુરૂપન્તિ વિઞ્ઞાપનત્થં.

૨૮. **કામે અટ્ઠેવ** કામાવચરે અટ્ઠ એવ ચિત્તાનિ, **રૂપે** રૂપભવે **પઞ્ચ** ચિત્તાનિ, અરૂપિસુ **ચત્તારિ** ચિત્તાનિ, **અનુત્તરાનિ** લોકુત્તરચિત્તાનિ ચત્તારિ, **એવં** ઇમિના મયા વુત્તપ્પકારેન **કુસલાનિ** ચિત્તાનિ એકવીસતિ હોન્તિ.

૨૯. **કુસલાકુસલાપગતેન સતા મુનિના** કુસલતો, અકુસલતો ચ અપગતેન સતા સતિસમ્પન્નેન કુસલે **કુસલેન** છેકેન **વસિના** પઞ્ચવસીહિ સમન્નાગતેન **યં** કુસલચિત્તં **ચતુભૂમિગતં** ચતૂસુ ભૂમીસુ પવત્તં **સકલં** સબ્બં **લપિતં** કથિતં, તં કુસલચિત્તં **મયાપિ** બુદ્ધદત્તાચરિયેન **લપિતં** કથિતં.

નિયતાનિયતવત્થુવસેનાતિ પટિઘસમ્પયુત્તદ્વયં કામેયેવ હદયવત્થું નિસ્સાય જાયતિ, અઞ્ઞભૂમીસુ ન જાયતિ, તસ્મા નિયતવત્થુકં હોતિ. ઇતરાનિ પન અકુસલાનિ કામરૂપેસુ ઉપ્પજ્જનકાલે હદયવત્થું નિસ્સાય જાયન્તિ, અરૂપે હદયવત્થું અનિસ્સાય જાયન્તિ, તસ્મા અનિયતવત્થુકાનિ, તેન. **પટિસન્ધિજનકાજનકવસેન ચા**તિ ઉદ્ધચ્ચસહગતં પટિસન્ધિં ન જનેતિ. યદિ પટિસન્ધિં જનેય્ય, અપાયેસુયેવ જનેય્ય. કસ્મા? સોતાપત્તિમગ્ગેન એકદેસતો અપાયગામિકમ્પિ ન જહિતં, સબ્બં ન જહિતન્તિ અત્થો. સોપિ મગ્ગો અપાયગામી ન હોતિ. અઞ્ઞે પન કિલેસા એકદેસવસેન અપાયગામિકા જહિતા, તેન પઠમમગ્ગેનાતિ તસ્મા ન જનેતિ. એકાદસવિધં પન પટિસન્ધિં જનેતિ, તેન.

દિટ્ઠમઙ્ગલાદીનીતિ **આદિ**-સદ્દેન સુતમઙ્ગલાદીનિ ગહિતાનિ. **સારતો** ઉત્તમતો **પચ્ચેતિ** સદ્દહતિ. સભાવતિક્ખેન સભાવો તિક્ખો એતસ્સાતિ સભાવતિક્ખં, તેન **સભાવતિક્ખેન**.

અસ્સ પન પટિઘસમ્પયુત્તસ્સ **પાણાતિપાતાદીસુ** અકુસલકમ્મેસુ તિક્ખપ્પવત્તિકાલે અસઙ્ખારિકસ્સ ઉપ્પત્તિ, મન્દપ્પવત્તિકાલે સસઙ્ખારિકસ્સ ઉપ્પત્તિ વેદિતબ્બા.

તસ્સ મોમૂહસ્સ.

દુક્ખવિસેસસ્સ દુક્ખનાનત્તસ્સ.

૩૦. લોભમૂલવસેન **અટ્ઠ** ચિત્તાનિ, દોસમૂલવસા **દુવે** ચિત્તાનિ, મોહમૂલવસેન **દ્વે** ચિત્તાનિ. **એવં** ઇમિના મયા વુત્તપ્પકારેન અકુસલાનિ દ્વાદસપ્પકારાનિ **સિયું** ભવેય્યું.

૩૧. **યં પાપમાનસં** યં અકુસલચિત્તં **પાપાપાપેસુ** પાપઅપાપેસુ કુસલાકુસલેસુ **અપાપેન** અપ્પવત્તેન પાપાપાપપ્પહીનેન **વુત્તં** ઈરિતં કથિતં, **તં પાપમાનસં** તં અકુસલચિત્તં મયા **સમુદાહટં** કથિતં.

યથા પનસ્સ યથા પન અસ્સ વિપાકસ્સ કુસલં **દાનાદિવસેન** દાનાદીનં દસપુઞ્ઞકિરિયવત્થૂનં વસેન છસુ આરમ્મણેસુ પવત્તતિ, **ઇદં** વિપાકચિત્તં તથા **ન** પવત્તતિ. **હિ** સચ્ચં **ઇદં** વિપાકં પટિસન્ધિભવઙ્ગચુતિતદારમ્મણવસેન **પરિત્તધમ્મપરિયાપન્નેસુ** કામાવચરધમ્મન્તોગધેસુ છસુ આરમ્મણેસુ પવત્તતિ. સમ્પયુત્તધમ્માનઞ્ચ વિસેસે અસતિપિ કુસલસમ્પયુત્તધમ્મતો અસ્સ વિપાકસ્સ, સમ્પયુત્તધમ્માનઞ્ચ નાનત્તે અસતિપિ ઇદં વિપાકં **આદાસતલાદીસુ** ધમ્મજાતેસુ મુખનિમિત્તં વિય નિરુસ્સાહં. અયમસ્સાધિપ્પાયો – યથા આદાસતલે મુખનિમિત્તં મુખે ચલિતે ચલતિ, અચલિતે ન ચલતિ, મુખસ્સ કારણં વિના મુખનિમિત્તસ્સ વિય કારણં નત્થિ, એવં કુસલકારણા વિપાકસ્સ અઞ્ઞં કારણં નત્થિ, નિરુસ્સાહં વિપાકં.

૩૨. **કામાવચરદેવાનં મનુસ્સાનં ઇમે** અટ્ઠ મહાવિપાકા **દુહેતુકતિહેતુકાનં** કામાવચરદેવાનં, મનુસ્સાનઞ્ચ પટિસન્ધિયો ભવન્તિ.

૩૩-૪. **તતો** પરં પવત્તિયં યાવતાયુકં ભવઙ્ગં હુત્વા **બલવારમ્મણે** અતિમહન્તવિભૂતારમ્મણે તદારમ્મણઞ્ચ હુત્વા તતો પરં મરણકાલસ્મિં ચુતિ હુત્વા પવત્તન્તિ , **એવં** ઇમિના મયા વુત્તપ્પકારેન ચતૂસુ ઠાનેસુ **વિપચ્ચન્તિ** વિપાકભાવેન જાયન્તિ.

૩૫. સભૂમિકુસલેહેવ **મહાપાકા** સમા વિના મહાપાકા **કમ્મદ્વારં** કમ્મકારણં વિના, કમ્મઞ્ચ મહાપુઞ્ઞાનં કિરિયવત્થુકં **વિના** વજ્જેત્વા **સભૂમિકુસલેહેવ** અત્તનો ભૂમિયં પવત્તેહિ કુસલેહિ એવ **સમા** સદિસા. કમ્મદ્વારં નામ કાયવિઞ્ઞત્તિકમ્મદ્વારં, વચીવિઞ્ઞત્તિકમ્મદ્વારં, ભવઙ્ગસઙ્ખાતં મનોદ્વારં, ઇતિ તિવિધં કમ્મદ્વારં કમ્મકારણં. કમ્મં નામ અટ્ઠકામાવચરકુસલચેતના ઇધ અધિપ્પેતા.

૩૬. **પાકા** કુસલવિપાકા અવિઞ્ઞત્તિજનત્તા ચ વિઞ્ઞત્તિ ચ વિઞ્ઞત્તિ ચ વિઞ્ઞત્તિવિઞ્ઞત્તિયોતિ વત્તબ્બે સરૂપેકસેસં કત્વા ''વિઞ્ઞત્તી''તિ વુત્તં, તા જનેન્તીતિ વિઞ્ઞત્તિજના, ન વિઞ્ઞત્તિજના અવિઞ્ઞત્તિજના, તેસં ભાવો અવિઞ્ઞત્તિજનત્તં. તસ્મા **અવિઞ્ઞત્તિજનત્તા** કાયવિઞ્ઞત્તિવચીવિઞ્ઞત્તિસઙ્ખાતાનં કમ્મદ્વારાનં અજનકત્તા મનોદ્વારસઙ્ખાતસ્સ કમ્મદ્વારસ્સ વસેન ચ અપ્પવત્તનતો **અવિપાકસભાવતો** ચ અકમ્મભાવતો ચ **અપ્પવત્તનતો ચેવ** પુઞ્ઞકિરિયવત્થુવસેન અપ્પવત્તનતો ચેવ પુઞ્ઞેહિ **નો સમા** અસદિસા.

૩૭-૯. **પરિત્તારમ્મણત્તા હિ તેસમેકન્તતો** તેસં વિપાકાનં એકન્તતો પરિત્તારમ્મણત્તા કામાવચરારમ્મણત્તા **તેસુ** વિપાકેસુ સત્તપઞ્ઞત્તિકારમ્મણા **કરુણામુદિતા કદાચિ** કિસ્મિઞ્ચિ કાલે ન જાયન્તિ, **તથા** એવં તિસ્સો પન વિરતિયો **એતેસુ** વિપાકેસુ ન જાયન્તિ, **હિ** કસ્મા કારણા ન જાયન્તિ, પઞ્ચ સિક્ખાપદા **કુસલાતિ** કુસલા નામાતિ સત્થુના વુત્તા યસ્મા કારણા, તસ્મા ન જાયન્તિ. **તથાધિપતિનોપેત્થ તથા** એવમેવ ચત્તારો **અધિપતિનોપિ** એતેસુ

વિપાકેસુ ન સન્તિ. કસ્મા ? **છન્દાદીનિ** ધમ્મજાતાનિ પુરેતરં કત્વા અનુપ્પજ્જનતો ન સન્તિ, **ઇતિ** વચનં **વિનિદ્દિસે** આચરિયો કથેય્ય.

૪૦. **અસઙ્ખારસસઙ્ખારવિધાનં પન પુઞ્ઞતો** વિપાકેસુ અસઙ્ખારસસઙ્ખારવિધાનં પુઞ્ઞતો કુસલતો આગમનવસેન ઞેય્યં. તત્થ એકચ્ચાનં આચરિયાનં મતેન મુખે ચલિતે આદાસતલે મુખનિમિત્તચલનં વિય અસઙ્ખારસ્સ કુસલસ્સ વિપાકો અસઙ્ખારો હોતિ, સસઙ્ખારસ્સ કુસલસ્સ વિપાકો સસઙ્ખારો હોતિ, એવં આગમનવસેન ઞેય્યં. **પચ્ચયતો ચેવ ઞેય્યં** તત્થ એકચ્ચાનં આચરિયાનં મતેન બલવન્તેહિ વિભૂતેહિ પચ્ચયેહિ કમ્માદીહિ ઉપ્પન્નો અસઙ્ખારો દુબ્બલેહિ સસઙ્ખારોતિ એવં પચ્ચયવસેન વિઞ્ઞેય્યં જાનિતબ્બં.

૪૧-૨. હીનાદીનં પુઞ્ઞાનં વિપાકત્તા હીનાદયો વિપાકા **પુઞ્ઞવાદિના** જિનેન પરિદીપિતા ભવન્તિ, **ઇતિ** એવં ઇમિના વુત્તપ્પકારેન પવત્તં ઇદં અટ્ઠવિધં ચિત્તં એકન્તેન સવત્થુકં કામલોકસ્મિં જાયતે, **અઞ્ઞત્થ પન** અઞ્ઞાસુ ભૂમીસુ ન જાયતે.

વિઞ્ઞાણપઞ્ચકં નિયતારમ્મણન્તિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણસ્સ રૂપમેવ આરમ્મણં, ન સદ્દાદયો. સેસત્તયં યદા ચક્ખુવિઞ્ઞાણેન ગહિતં આરમ્મણં કરોતિ, તદાસ્સ રૂપં આરમ્મણં હોતિ. યદા સોતવિઞ્ઞાણેન ગહિતં, તદાસ્સ સદ્દો આરમ્મણો હોતિ. યદા ઘાનજિવ્હાકાયવિઞ્ઞાણેહિ ગહિતાનિ આરમ્મણાનિ કરોન્તિ, તદાસ્સ ગન્ધરસફોટ્ઠબ્બારમ્મણાનિ હોન્તિ. મનોવિઞ્ઞાણધાતુદ્વયં યદા તદારમ્મણં હોતિ, તદા છઆરમ્મણં હોતિ, એવં અનિયતારમ્મણં હોતિ.

રૂપારમ્મણાય કિરિયામનોધાતુયા અપગમો પદટ્ઠાનં આસન્નકારણં એતસ્સાતિ **અપગમપદટ્ઠાનં**, તાય આવજ્જનં કત્વા ઠિતાય ચક્ખુવિઞ્ઞાણેન દસ્સનકિચ્ચં કરીયતીતિ અત્થો. **તથાભાવપચ્ચુપટ્ઠાનં** સમ્પટિચ્છનભાવેન ગય્હાકારં. **સન્તીરણાદિરસા** સોમનસ્સયુત્તા મનોવિઞ્ઞાણધાતુસન્તીરણતદારમ્મણરસા, ઉપેક્ખાયુત્તા પન સન્તીરણતદારમ્મણપટિસન્ધિભવઙ્ગચુતિરસા, **તથાભાવપચ્ચુપટ્ઠાના** સન્તીરણાદિભાવેન ગય્હાકારં.

૪૩. **કામાવચરપુઞ્ઞસ્સ** કામાવચરકુસલસ્સ સોળસ વિપાકા હોન્તિ. ઇતિ યં વચનં વુત્તં, **તં** વચનં **તિહેતુકપુઞ્ઞસ્સ** ઉક્કટ્ઠસ્સ વસેન આચરિયો **પરિદીપયે**. અયમેત્થ અત્થો – છન્દાધિપતેય્યાદીનં વસેન ઉક્કટ્ઠતિહેતુકકુસલં કામસુગતિયં તિહેતુકપટિસન્ધિં દત્વા પવત્તે અટ્ઠ અહેતુકકુસલવિપાકાનિ, અટ્ઠ મહાકુસલવિપાકાનીતિ સોળસ પાકાનિ નિપ્ફાદેતિ.

૪૪. કુસલાનુગતં કત્વા ભાજિતં કિં મહગ્ગતં વિપાકચિત્તં **કુસલાનુગતં** કુસલં અનુગતં કત્વા મહગ્ગતકુસલચિત્તેન સમાનં કત્વા ભગવતા **ભાજિતં** દેસિતં. **કિં** કેન કારણેન? **કામાવચરપુઞ્ઞંવ** કામાવચરકુસલં ઇવ અસમાનફલં નત્થિ **યતો** યસ્મા કારણા, તસ્મા વિપાકં કુસલાનુગતં કત્વા ભગવતા ભાજિતં દેસિતં. **કામાવચરપુઞ્ઞંવા**તિ યથા અટ્ઠવિધેસુ કામાવચરકુસલેસુ ઉક્કટ્ઠતિહેતુકકુસલં કામસુગતિયં તિહેતુકપટિસન્ધિં દત્વા પવત્તે સોળસ કુસલવિપાકાનિ નિપ્ફાદેતિ, તિહેતુકઓમકઞ્ચ દુહેતુકઉક્કટ્ઠઞ્ચ કામસુગતિયં દુહેતુકપટિસન્ધિં દત્વા પવત્તે તિહેતુકવિરહિતાનિ અહેતુકદુહેતુકસઙ્ખાતાનિ વિપાકાનિ નિપ્ફાદેતિ, દુહેતુકઓમકં પન કામસુગતિયં અહેતુકપટિસન્ધિં દત્વા પવત્તે અટ્ઠ અહેતુકવિપાકાનિ નિપ્ફાદેતિ, એવં કામાવચરપુઞ્ઞં અસમાનફલંવ હોતિ.

૪૫. ગજાદીનં છાયા ગજાદિસદિસા હોતિ યથા, એવં મહગ્ગતવિપાકં **સબ્બથા** સબ્બપકારેન અત્તનો કુસલેહેવ સમાનં હોતિ.

૪૬-૭. કામાવચરપુઞ્ઞંવ નાપરાપરિયવેદનં ઇદં મહગ્ગતકુસલં કામાવચરપુઞ્ઞંવ અપરાપરિયવેદનં અપરસ્મિં ભવે ફલદાયકં **ન** હોતિ, ઝાના અપરિહીનસ્સ **ભવગામિનો** પટિસન્ધિગામિનો સત્તસ્સ કુસલાનન્તરંયેવ ફલં ઉપ્પજ્જતિ, ઇતિ ચ ઞાપનત્થં **એતસ્સ** મહગ્ગતવિપાકસ્સ **કુસલાનુગતં** કુસલાનુગમનં ભગવતા **કતં**.

૪૮. એત્થ એતસ્મિં મહગ્ગતવિપાકે પટિપદાક્કમો તેસઞ્ચ હીનાદીનં ભેદતો **ઝાનાગમનતો** મહગ્ગતકુસલઝાનસ્સ આગમનવસેન **વિભાવિના** પણ્ડિતેન વેદિતબ્બો.

૪૯. એત્થ વિપાકે છન્દાદિ**અધિપતીનં** અભાવો, અયમેવ વિસેસતો કુસલતો અયં એવ વિસેસો, સેસં સબ્બપકારં અવિસેસેન કુસલેન સમં **મતં** કથિતં ભગવતા.

૫૦. સુઞ્ઞતં અનિમિત્તન્તિ, તથાપણિહિતન્તિપિ સુઞ્ઞતં અનત્તા, અનિમિત્તં અનિચ્ચં, અપ્પણિહિતં દુક્ખં **ઇતિ** એતાનિ તીણિ નામાનિ **મગ્ગસ્સ અનન્તરે** ચતુબ્બિધસ્સ મગ્ગસ્સ અનન્તરે ચતુબ્બિધે **ફલે** હોન્તિ.

૫૧. લબ્ભન્તિ પરભાગસ્મિં મગ્ગાનન્તરે પવત્તફલતો અઞ્ઞસ્મિં કાલે **વળઞ્જનફલેસુ** ફલસમાપત્તિસમાપજ્જનકાલેસુ એતાનિ તીણિ નામાનિ ન લબ્ભન્તે, ફલેહિ **વિપસ્સનાવસેનેવ** અનત્તઅનિચ્ચદુક્ખસઙ્ખાતાનં તિણ્ણં વિપસ્સનાનં વસેન એવ તાનિ તીણિ નામાનિ લબ્ભરે ફલેહિ લબ્ભન્તે.

૫૨. હોન્તિ સાધિપતીનેવ લોકુત્તરફલાનિ તુ એકન્તતો સાધિપતીનિ એવ હોન્તિ, લોકુત્તરફલાનિ ઠપેત્વા અઞ્ઞસ્મિં વિપાકે અધિપતી નત્થિ.

૫૩. મગ્ગો અત્તનો મગ્ગભાવેન મગ્ગો નામ વુચ્ચતે ભગવતા. ફલં **મગ્ગં ઉપાદાય** અટ્ઠઙ્ગિકમગ્ગં નિસ્સયં કત્વા મગ્ગો નામ **ઇતિ** વચનં વુચ્ચતે ભગવતા.

૫૪. ઇમે સત્ત અકુસલવિપાકા. ગાવો ચરન્તિ એત્થાતિ ગોચરો, તસ્સદિસત્તા ગોચરો આરમ્મણન્તિ અત્થો, અનિટ્ઠો ચ અનિટ્ઠમજ્ઝત્તો ચ અનિટ્ઠાનિટ્ઠમજ્ઝત્તા, તેયેવ ગોચરો અનિટ્ઠાનિટ્ઠમજ્ઝત્તગોચરો, તસ્મિં **અનિટ્ઠાનિટ્ઠમજ્ઝત્તગોચરે વત્તરે** વત્તન્તિ. **સુખાદિત્તયયુત્તા તે** તે અટ્ઠ અહેતુકકુસલવિપાકા સુખાદિત્તયયુત્તા સુખસોમનસ્સઉપેક્ખાવેદનાહિ સહગતા. **દુક્ખુપેક્ખાયુતા ઇમે** ઇમે સત્ત અહેતુકઅકુસલવિપાકા દુક્ખુપેક્ખાવેદનાહિ સહગતા.

૫૫. એવં છત્તિંસધા પાકં પાકસાસનપૂજિતો સુગતો. કિં વિસિટ્ઠો? પાકં નામ અસુરં, તં સાસતિ, પાકેન અત્તનો પુઞ્ઞફલેન દેવે અનુસાસતીતિ વા પાકસાસનો, કો સો? સક્કો. તેન પાકસાસનેન પૂજિતો **સવિપાકાવિપાકેસુ** કુસલવિપાકકિરિયેસુ **કુસલો** છેકો **એવં** ઇમિના મયા વુત્તપ્પકારેન **પાકં** ચિત્તં છત્તિંસપ્પકારં **અબ્રવિ** અવોચ.

અનુળારેસૂતિ ખુદ્દકેસુ. **તથાભાવપચ્ચુપટ્ઠાના** છળારમ્મણવિજાનનગહાકારા. સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણસ્સ ગતિ વિય ગતિ એતિસ્સાતિ **સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણગતિકા**.

૫૬. **સોમનસ્સયુત્તાનટ્ઠ , કુસલાકુસલાનિ ચ** સોમનસ્સયુત્તાનિ અટ્ઠ કુસલાકુસલાનિ ચ, ક્રિયતો પન પઞ્ચ **એવં** ઇમિના મયા વુત્તપ્પકારેન હાસચિત્તાનિ તેરસ.

૫૭. **પુથુજ્જના હસન્તેત્થ** એત્થ એતેસુ તેરસચિત્તેસુ પુથુજ્જના પન અટ્ઠહિ ચિત્તેહિ હસન્તિ . **સેખા** સત્ત અરિયા છહિ ચિત્તેહિ હસન્તિ. **અસેખા** ખીણાસવા **પઞ્ચહિ** ચિત્તેહિ હસન્તિ.

કુસલાનિ પન રૂપારૂપકુસલાનિ સેખપુથુજ્જનાનં ઉપ્પજ્જન્તિ. **ઇમાનિ** રૂપારૂપકિરિયાનિ ખીણાસવાનં ભાવનાયેવ કારો ભાવનાકારો, તસ્સ વસો ભાવનાકારવસો, તેન પવત્તાનિ. **તાનિ** રૂપારૂપકુસલાનિ ભાવનાપુઞ્ઞવસપ્પવત્તાનિ ભાવનાકુસલવસેન પવત્તાનિ. **ઇમેસં** રૂપારૂપકિરિયાનં **તેસઞ્ચ** રૂપારૂપકુસલાનં અયમેવ વિસેસો.

૫૮-૯. **યા પુથુજ્જનકાલસ્મિં, અભિનિબ્બત્તિતા પન** પુથુજ્જનકાલસ્મિં પુથુજ્જનભાવટ્ઠિતેન યોગિના અભિનિબ્બત્તિતા **યા** રૂપારૂપસમાપત્તિ, **સા** રૂપારૂપસમાપત્તિ સો યોગી **ખીણાસવો ભિક્ખુ** હુત્વા **નં** રૂપારૂપસમાપત્તિં **યાવ** યત્તકં કાલં ન સમાપજ્જતે, **તાવ** તત્તકેન કાલેન તસ્સ ખીણાસવભિક્ખુનો **કુસલા એવ** રૂપારૂપકુસલા એવ હોતિ. ખીણાસવેન **સા** રૂપારૂપસમાપત્તિ **સચે** યદિ **સમાપન્ના** સમાપજ્જિતા, **ક્રિયા** રૂપારૂપકિરિયા હોતિ.

૬૦. **એકાદસવિધં કામે** કામાવચરે કિરિયચિત્તં એકાદસવિધં, **રૂપે** રૂપાવચરે પઞ્ચ, અરૂપિસુ ચત્તારિ ઇતિ સબ્બાનિ ક્રિયચિત્તાનિ વીસતિ.

૬૧. **લોકુત્તરક્રિયચિત્તં, પન કસ્મા ન વિજ્જતિ**? મગ્ગસ્સ એકચિત્તક્ખણિકત્તા ન વિજ્જતિ. અયમેત્થ અધિપ્પાયો – ચતુમગ્ગટ્ઠો ખીણાસવો નામ ન હોતિ, મગ્ગાનન્તરમેવ ફલં ઉપ્પજ્જતિ, મગ્ગોપિ એકચિત્તક્ખણિકો યદિ ચિત્તં બહુચિત્તક્ખણિકં, ફલસમઙ્ગિનો ખીણાસવસ્સપિ મગ્ગચિત્તં ભવેય્ય, એવં સતિ લોકુત્તરકિરિયચિત્તં ભવેય્યાતિ અધિપ્પાયો.

૬૨. **ક્રિયાક્રિયાપત્તિવિભાગદેસકો** કરણં ક્રિયં, **ક્રિયં** નામ વિનયપરિયાયેન અકત્તબ્બસ્સ કરણં, ન કરણં અક્રિયં, **અક્રિયં** નામ વિનયપરિયાયેન કત્તબ્બસ્સ અકરણં, આપજ્જનં આપત્તિ, ક્રિયાય કરણેન આપત્તિ ક્રિયાપત્તિ, અક્રિયાય અકરણેન આપત્તિ અક્રિયાપત્તિ, ક્રિયાપત્તિ ચ અક્રિયાપત્તિ ચ ક્રિયાપત્યાક્રિયાપત્તિયો, એકસ્સ **આપત્તિ**-સદ્દસ્સ લોપં કત્વા ''ક્રિયાક્રિયાપત્તિયો''તિ વુત્તં, તાસં વિભાગો ક્રિયાક્રિયાપત્તિવિભાગો, દેસેતીતિ દેસકો, તસ્સ દેસકો **ક્રિયાક્રિયાપત્તિવિભાગદેસકો**. ણ્વુ-તુ-પચ્ચયેસુ પરેસુ કમ્મત્થે છટ્ઠી હોતીતિ વદન્તિ. જિનો કિં વિસિટ્ઠો? ક્રિયાક્રિયાપત્તિવિભાગદેસકો **હિતાહિતાનં સક્રિયાક્રિયારતો** હિતસ્સ સક્રિયાય રતો, અહિતસ્સ અક્રિયાય રતો, યં ક્રિયાક્રિયં, **ક્રિયં** નામ ક્રિયચિત્તં, **અક્રિયં** નામ કુસલાકુસલવિપાકચિત્તં ઇચ્છન્તિ એકે. તં ન. કસ્મા? કુસલાધિકારે ''કુસલં મુનિના લપિતં'' અકુસલાધિકારે ''પાપમાનસં પાપાપાપેસ્વપાપેન વુત્તં'' વિપાકાધિકારે ''પાકં સુગતો અબ્રવી''તિ વત્વા પુન ક્રિયાધિકારે ''કુસલાકુસલવિપાકાનિ અવોચા''તિ વચનસ્સ વત્તબ્બાભાવતો. તેન વાસ્સ ક્રિયાક્રિયં એતસ્સાતિ **ક્રિયાક્રિયં**, ક્રિયાક્રિયસભાવન્તિ અત્થો. અયમેવ સારતો પચ્ચેતબ્બો. યં ક્રિયાક્રિયં ચિત્તં ક્રિયાક્રિયાસભાવં **અવોચ** દેસેસિ, **તં ક્રિયાક્રિયં** ક્રિયાક્રિયસભાવં મયા **સમીરિતં**, સમ્મા પકારેન ઈરિતં કથિતં.

૬૪. **એકૂનનવુતિ સબ્બે, ચિત્તુપ્પાદા મહેસિના** લોકુત્તરે અટ્ઠ કત્વા એકૂનનવુતિ સબ્બે ચિત્તુપ્પાદા **મહેસિના** તથાગતેન **સમાસતો** સઙ્ખેપતો નિદ્દિટ્ઠા.

૬૫. પિટકે અભિધમ્મસ્મિં, યે ભિક્ખૂ પાટવત્થિનો અભિધમ્મપિટકે પટુનો ભાવો પાટવં, તેન અત્થો પાટવત્થો, સો એતેસં અત્થીતિ **પાટવત્થિનો**, છેકભાવત્થિકા યે ભિક્ખૂ, **તેહિ** ભિક્ખૂહિ **અયં** અભિધમ્માવતારો **ઉગ્ગહેતબ્બો** સિક્ખિતબ્બો પુનપ્પુનં ચિન્તિતબ્બો.

૬૬. યે જના તસ્સઙ્ગાસેન તંસન્નિભેન અભિધમ્માવતારેન **અભિધમ્મમહોદધિં** મહાસાગરસન્નિભં અભિધમ્મં તરન્તિ, તે ઇમં લોકં પરલોકઞ્ચ તરન્તિ. **ઇતી**તિ પરિસમાપને.

ઇતિ અભિધમ્માવતારટીકાય

ચિત્તનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

પઠમો પરિચ્છેદો.

૨. દુતિયો પરિચ્છેદો

ચેતસિકનિદ્દેસવણ્ણના

૬૭. ચિત્તાનન્તરમુદ્દિટ્ઠા , યે ચ ચેતસિકા મયા યે ચ ચેતસિકા ચિત્તાનન્તરં મયા ઉદ્દિટ્ઠા, ઇતો પરં ઇદાનિ **તેસં** ચેતસિકાનં વિભાજનં કરિસ્સામિ અહં.

ઇમેસુ પન કરુણામુદિતાવસેન ભાવનાકાલે કરુણાપુબ્બભાગો વા, અપ્પનાપત્તાય કરુણાય પુબ્બભાગો, તસ્મિં પુબ્બભાગે, કરુણાતો પુબ્બભાગે કામાવચરચિત્તેતિ અત્થો. એકા કરુણા ઉપ્પજ્જતિ. મુદિતાપુબ્બભાગે વા અપ્પનાપત્તાય મુદિતાય પુબ્બભાગે એકા મુદિતા ઉપ્પજ્જતિ. ઇમિના કામાવચરચિત્તેન યોગી મિચ્છાકમ્મન્તાદીહિ ધમ્મેહિ વિરમતિ. **રમુ**-ધાતુ કીળાયં, **વિ**-સદ્દો વિરમણત્થો.

૬૮. આદિના પુઞ્ઞચિત્તેન, તેત્તિંસ નિયતા મતા આદિના પુઞ્ઞચિત્તેન પઠમમહાકુસલચિત્તેન સહ નિયતા **તેત્તિંસ** ચેતસિકા ભગવતા મતાતિ, અથ વા કરુણામુદિતા અનિયતા **એકેન** ધમ્મેન સહ **ચતુત્તિંસ** ધમ્મા ભવન્તિ.

૬૯. કસ્મા પનેત્થ મેત્તા ચ, ઉપેક્ખા ચ ન ઉદ્ધટા એત્થ એતેસુ યેવાપનકધમ્મેસુ, નિદ્ધારણં, મેત્તા ચ ઉપેક્ખા ચ **ધમ્મરાજેન** સત્થુના **ન ઉદ્ધટા** ન વુત્તા કસ્મા કારણા.

૭૦. અબ્યાપાદેન મેત્તાપિ અબ્યાપાદેન મેત્તા ગહિતા, **ઉપેક્ખાતિ** તત્રમજ્ઝત્તતાય ચ ગહિતા **યસ્મા** કારણા, તસ્મા ઉભોપેતા ભગવતા ન ગહિતા.

૭૧. કસ્મા યેવાપના ધમ્મા, બુદ્ધેનાદિચ્ચબન્ધુના સબ્બે તે **યેવાપના ધમ્મા** યેવાપનનામકા પાળિયં સરૂપેન એવ. બન્ધતિ સ્નેહેન એતસ્મિન્તિ બન્ધુ, આદિચ્ચસ્સ બન્ધુ આદિચ્ચબન્ધુ, તેન **આદિચ્ચબન્ધુના** બુદ્ધેન **ન ચ ઉદ્ધટા** ન દેસિતા.

૭૨. કસ્મા કારણા? **યસ્મા અનિયતા કેચિ** યેવાપનકા અનિયતા, **યસ્મા** કારણા **રાસિં** દુકવગ્ગાદિરાસિં **ન ભજન્તિ** ન સેવન્તિ, **યસ્મા** કારણા **કેચિ** યેવાપનકા દુબ્બલા, તસ્મા પાળિયં ભગવતા ન વુત્તા.

૭૩. છન્દાધિમોક્ખમુદિતા મનસિ ચ કારો,

મજ્ઝત્તતા ચ કરુણા વિરતિત્તયઞ્ચ;
પુઞ્ઞેસુ તેન નિયતાનિયતા ચ સબ્બે,
યેવાપના મુનિવરેન ન ચેવ વુત્તા.

છન્દાધિમોક્ખો મુદિતા મનસિકારો મજ્ઝત્તતા કરુણા વિરતિત્તયઞ્ચ **પુઞ્ઞેસુ**કુસલેસુ નિયતા ચત્તારો અનિયતા પઞ્ચ સબ્બે યેવાપના ન ચ એવ તેન મુનિવરેન વુત્તા.

૭૪-૮૦. કસ્મા પનેત્થ ફસ્સોવ, પઠમં સમુદીરિતો એત્થ એતેસુ ચેતસિકેસુ, જાતિનિદ્ધારણં, ફસ્સોવ પઠમં **સમુદીરિતો** કથિતો. કસ્મા કારણા? **કિર** મયા સુતં, આરમ્મણે ચિત્તસ્સ પઠમં અભિનિપાતત્તા ફસ્સો પઠમં

સમુદીરિતો, **કુસિત્વા પન ફસ્સેન** ફસ્સેન આરમ્મણં કુસિત્વા યોગિનો વેદનાય આરમ્મણં **વેદયે**, સઞ્ઞાય **સઞ્જાનાતિ**, ચેતનાય આરમ્મણં **ચેતયે**. **સહજાતાનં** ચેતસિકાનં ફસ્સોવ **ઇધ** ઇમસ્મિં ચિત્તે મહેસિના પઠમં વુત્તો. **હિ** કસ્મા કારણા? યસ્મા **બલવપચ્ચયત્તા**, તસ્મા વુત્તો. **અકારણમિદં સબ્બં**, **ચિત્તાનં તુ સહેવ ચ** “પઠમાભિનિપાતત્તા”તિ ચ “બલવપચ્ચયત્તા”તિ ચ **ઇદં સબ્બં** વચનં **અકારણં** અહેતુકં અયુત્તં, કસ્મા કારણા? **ચિત્તજાનં** ચિત્તેહિ સહપ્પવત્તાનં ચેતસિકાનં **એકુપ્પાદાદિભાવેન** સમાનુપ્પાદસમાનનિરોધસમાનાલમ્બણસમાનવત્થુકભાવેન પવત્તિતો અકારણં અયુત્તં. **અયં તુ પઠમુપ્પન્નો**, **અયં પચ્છાતિ નત્થિદં અયં** ધમ્મો પઠમુપ્પન્નો, **અયં** ધમ્મો પચ્છાકાલે ઉપ્પન્નો ઇતિ **ઇદં** વચનં નત્થિ. બલવપચ્ચયત્તેપિ કારણં ન ચ દિસ્સતિ. દેસનાક્કમતો ચેવ પઠમં સમુદીરિતો **ઇચ્ચેવં** ઇતિ એવં ઇતિ ઇમિના મયા વુત્તપ્પકારેન ફસ્સસ્સ પઠમં સમુદીરિતતં **વિઞ્ઞુના** વિભાવિના વિઞ્ઞેય્યં, **વિસેસતો** વિસેસેન અઞ્ઞથા ન વિઞ્ઞેય્યં. **ન ચ પરિયેસિતબ્બોયં**, **તસ્મા પુબ્બાપરક્કમો** યસ્મા કારણા અયં પુબ્બાપરક્કમો વિઞ્ઞુના **ન ચ પરિયેસિતબ્બો** ન ગવેસિતબ્બો, ધમ્મા એવ વચનત્થલક્ખણાદીહિ **વિજાનતા** પણ્ડિતેન પરિયેસિતબ્બા.

ઇટ્ઠાકારાનુભવનરસા ઇટ્ઠારમ્મણાનુભવનકિચ્ચા **સુભોજનરસં** અનુભવન્તો **રાજા વિય**. ચેતસિકઅસ્સાદપચ્ચુપટ્ઠાના ચેતસિકપસ્સદ્ધિપદટ્ઠાના.

પચ્ચાભિઞ્ઞાણકરણરસા પટિજાનનકિચ્ચા **વડ્ઢકિસ્સ અભિઞ્ઞાણકરણમિવ** વડ્ઢકિનો સકિં સઞ્જાનિત્વાપિ દારુહરેસુ સુત્તસ્સ પટિપસારણં વિયાતિ અધિપ્પાયો. **યથાગહિતનિમિત્તવસેના**તિ યથાપવત્તિતનિમિત્તસ્સ વસેન. મનસિ અભિનિવેસકરણં ગય્હાકારા.

આયૂહનરસા પવત્તનકિચ્ચસાધકા. **મહાવડ્ઢકિઆદયો વિય** યથા મહાવડ્ઢકી સયમ્પિ દારું તચ્છતિ, પરેપિ દારું તચ્છાપેતિ, એવં સયમ્પિ આરમ્મણે સન્દહતિ, સમ્પયુત્તધમ્મેપિ અભિસન્દહાપેતિ.

આહનનં ભુસો હનનં, પરિયાહનનં સમન્તા હનનં, તં રસો એતસ્સાતિ **આહનનપરિયાહનનરસો**.

આરમ્મણાનુમજ્જનલક્ખણો આરમ્મણપરિમદ્દનલક્ખણો.

પિનયતીતિ પીતિ, સહજાતધમ્મે આરમ્મણે પિનયતીતિ અત્થો. કાયચિત્ત**ફરણરસા**. ઉદગ્ગસ્સ ચિત્તસ્સ ભાવો ઓદગ્યં, તં પચ્ચુપટ્ઠાનં એતસ્સાતિ **ઓદગ્યપચ્ચુપટ્ઠાના**.

સદ્દહન્તિ વત્થુત્તયં સદ્દહન્તિ. **અકાલુસિયપચ્ચુપટ્ઠાના** અનાવિલભાવપચ્ચુપટ્ઠાના. **સદ્ધેય્યવત્થુપદટ્ઠાના** સદ્દહિતબ્બવત્થુત્તયાસન્નકારણા.

અરઞ્ઞગતસુદેસકો વિય અરઞ્ઞે ગતો મગ્ગસુદેસકો વિય.

અત્તના અવિનિબ્ભુત્તાનં ધમ્માનન્તિ અવિગતાનં ચેતસિકાનં. **તેસ**ન્તિ તેસં ચેતસિકાનં ધમ્માનં. સન્તેપિ ચ **તેસં** ચેતસિકાનં અનુપાલનલક્ખણાદિમ્હિ વિધાને અત્થિક્ખણેયેવ **તં** તેસં પાલેતબ્બાનં ચેતસિકાનં પવત્તક્ખણેયેવ તં જીવિતં **તે ધમ્મે** પાલેતબ્બે ચેતસિકે અનુપાલેતિ. **ઉદકં વિયા**તિ યથા ઉદકં અત્તનિ ઉપ્પલાદીનિ અનુપાલેતિ, તથા અનુપાલનલક્ખણાદિમ્હિ વિધાને સન્તેપિ તેસં અત્થિક્ખણેયેવ અનુપાલેતિ, વિજ્જમાનક્ખણેવ અનુપાલેતીતિ અધિપ્પાયો. પચ્ચયુપ્પન્નેપિ ચ ધમ્મે અનુપાલેતિ, **ધાતિ વિય કુમારં** અઞ્ઞાય

જનિતં કુમારં રક્ખન્તી ધાતિ વિય, પરસ્સ પુત્તં અઙ્કાદિના ધારેતીતિ **ધાતિ**. **સયંપવત્તિતધમ્મસમ્બન્ધેનેવ પવત્તતિ** અત્તના પવત્તિતેહિ ધમ્મેહિ સમ્પવત્તતિ. **નિયામકો વિય** યથા નિયામકો એકનાવાય વુત્થેહિ જનેહિ સહ પવત્તતિ, ભઙ્ગતો ઉદ્ધં તં જીવિતં ન પવત્તયતિ, અત્તનો ચ અભાવા ઠપયિતબ્બાનં ચેતસિકાનઞ્ચ અભાવા, ભઙ્ગક્ખણે ચેતસિકે ન ઠપેતિ સયં ભિજ્જમાનત્તા, વટ્ટિસ્નેહો ખીયમાનો પદીપસિખં ન કરોતિ યથા.

સોમ્મભાવપચ્ચુપટ્ઠાનોતિ મુદુભાવપચ્ચુપટ્ઠાનો, સીતલભાવપચ્ચુપટ્ઠાનો વા.

કાયોતિ ચેત્થ વેદનાદયો તયો ખન્ધા વેદનાક્ખન્ધો સઞ્ઞાક્ખન્ધો સઙ્ખારક્ખન્ધો ઇમે ખન્ધા ગહિતા.

નિમ્મદ્દનરસાતિ નિમ્મદ્દનકિચ્ચા. **કાયચિત્તાનં અવૂપસમતાઉદ્ધચ્ચાદિકિલેસપટિપક્ખભૂતા**તિ **આદિ**ગ્ગહણેન કુક્કુચ્ચં ગહેતબ્બં.

ઇતિ અભિધમ્માવતારટીકાય

ચેતસિકનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

દુતિયો પરિચ્છેદો.

૩. તતિયો પરિચ્છેદો

ચેતસિકવિભાગનિદ્દેસવણ્ણના

૮૯. **સબ્બે ચેતસિકા વુત્તા, બુદ્ધેનાદિચ્ચબન્ધુના** યે સબ્બે ચેતસિકા **આદિચ્ચબન્ધુના** બુદ્ધેન વુત્તા, **તે** સબ્બે ચેતસિકા **નામસામઞ્ઞતો** નામસમાનભાવેન **દ્વેપઞ્ઞાસભવન્તિ તે,** અનોત્તપ્પપરિયોસાના દ્વિપઞ્ઞાસ ભવન્તિ.

૯૦-૯૨. **ચતુપઞ્ઞાસધા કામે, રૂપે પઞ્ચદસેરિતા કામે** કામાવચરે ચતુપઞ્ઞાસ ચિત્તાનિ ઈરિતા. **રૂપે** રૂપાવચરે પઞ્ચદસ ચિત્તાનિ ઈરિતા ભવન્તિ. **દ્વાદસારૂપે** અરૂપાવચરે દ્વાદસ ચિત્તાનિ ભવન્તિ. **ચત્તાલીસ મનાસવા** લોકુત્તરચિત્તાનિ ચત્તાલીસ ભવન્તિ, એકવીસસતં સબ્બે ચિત્તુપ્પાદા **સમાસતો** સઙ્ખેપતો એકવીસસતં હોતિ. **એતેસુ તેસમુપ્પત્તિં** ઇતો પરં **એતેસુ** મયા વુત્તેસુ ચિત્તેસુ **તેસં** ફસ્સાદીનં ધમ્માનં ઉપ્પત્તિં એકં એકં ઉદ્ધરિત્વા ચિત્તચેતસિકેસુ ભિક્ખૂનં પાટવત્થાય અહં **પવક્ખામિ** દેસિસ્સામિ.

૯૩. **એકગ્ગતા** ચિત્તેકગ્ગતા **મનક્કારો** મનસિકારો **જીવિતં** ફસ્સપઞ્ચકં **એતે અટ્ઠ** ચેતસિકા **અવિનિબ્ભોગા** અઞ્ઞમઞ્ઞતો અવિગતા **એકુપ્પાદા** સમાનુપ્પાદા **સહક્ખયા** સહવયા.

૯૪. **ફસ્સો ચ વેદના સઞ્ઞા, ચેતના જીવિતિન્દ્રિયં** એકગ્ગતા મનક્કારો **ઇમે** ચેતસિકા **સબ્બસાધારણા** સબ્બચિત્તેહિ સાધારણા, સબ્બચિત્તાનં સાધારણા વા.

૯૫. **વિતક્કો પઞ્ચપઞ્ઞાસ-ચિત્તેસુ સમુદીરિતો. ચારો છસટ્ઠિચિત્તેસુ** વિતક્કો તાવ દ્વિપઞ્ચવિઞ્ઞાણવજ્જિતકામાવચરેસુ ચેવ એકાદસસુ પઠમજ્ઝાનચિત્તેસુ ચાતિ **પઞ્ચપઞ્ઞાસચિત્તેસુ** ભગવતા સમુદીરિતો. વિચારો દ્વિપઞ્ચવિઞ્ઞાણવજ્જિતકામાવચરચિત્તેસુ એકાદસસુ પઠમજ્ઝાનચિત્તેસુ ચ એકાદસસુ દુતિયજ્ઝાનચિત્તેસુ ચાતિ **છસટ્ઠિચિત્તેસુ** જાયતિ. એત્થ એતસ્મિં વચને સંસયો નત્થિ.

૯૬. **એકપઞ્ઞાસચિત્તેસુ, પીતિ તેસટ્ઠિયા સુખં** પીતિદોમનસ્સુપેક્ખાસહગતકાયવિઞ્ઞાણચતુત્થજ્ઝાનવજ્જિતેસુ **એકપઞ્ઞાસચિત્તેસુ** જાયતિ. સુખં દોમનસ્સદુક્ખુપેક્ખાસહગતવજ્જિતેસુ **તેસટ્ઠિ**ચિત્તેસુ જાયતિ. **ઉપેક્ખા** સોમનસ્સસુખદુક્ખસહગતવજ્જિતેસુ **પઞ્ચપઞ્ઞાસચિત્તેસુ** જાયતિ. **દુક્ખં** અકુસલવિપાકકાયવિઞ્ઞાણપટિઘસહગતેસુ **તીસુ** ચિત્તેસુ જાયતિ.

૯૭. **હોતિ દ્વાસટ્ઠિચિત્તેસુ, સોમનસ્સિન્દ્રિયં પન** દોમનસ્સદુક્ખસુખુપેક્ખાસહગતવજ્જિતેસુ **દ્વાસટ્ઠિચિત્તેસુ** જાયતિ. **દુક્ખિન્દ્રિયં પનેકસ્મિં** અકુસલવિપાકે કાયવિઞ્ઞાણે જાયતિ. **તથેકમ્હિ સુખિન્દ્રિયં** તથા **એકસ્મિં** પુઞ્ઞપાકે કાયવિઞ્ઞાણે હોતિ.

૯૮. **પઞ્ચુત્તરસતે ચિત્તે, વીરિયં આહ નાયકો જિનો** પઞ્ચદ્વારાવજ્જનદ્વિપઞ્ચવિઞ્ઞાણસમ્પટિચ્છનસન્તીરણવજ્જિતે **પઞ્ચુત્તરસતે ચિત્તે** વીરિયં **આહ** કથેસિ. **ચતુત્તરસતે ચિત્તે, સમાધિન્દ્રિયમબ્રવિ** વિચિકિચ્છાસહગતદ્વિપઞ્ચવિઞ્ઞાણસમ્પટિચ્છનસન્તીરણપઞ્ચદ્વારાવજ્જનવજ્જિતે **ચતુત્તરસતે ચિત્તે** સમાધિન્દ્રિયં અવોચ.

૯૯. **સબ્બાહેતુકચિત્તાનિ, ઠપેત્વા ચેકહેતુકે** સબ્બાનિ અટ્ઠારસ અહેતુકચિત્તાનિ એકહેતુકચિત્તદ્વયઞ્ચ ઠપેત્વા સેસસ્મિં **એકુત્તરસતે ચિત્તે** છન્દસ્સ ઉપ્પત્તિં **ઉદ્દિસે** પણ્ડિતો કથેય્ય.

૧૦૦. **ઠપેત્વા દસ વિઞ્ઞાણે** ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદિકે દસ વિઞ્ઞાણે ચ **વિચિકિચ્છાયુતમ્પિ** ચિત્તં ઠપેત્વા સેસસ્મિં **દસુત્તરસતે ચિત્તે** અધિમોક્ખો ભગવતા ઉદીરિતો.

૧૦૧-૨. સદ્ધા સતિ હિરી ઓત્તપ્પં અલોભો અદોસો તત્રમજ્ઝત્તં છ યુગળા ચ **ઇતિ** ઇમે એકૂનવીસતિ ધમ્મા નિયતા હુત્વા એકનવુતિયા ચિત્તે જાયન્તિ. એકૂનવીસતિ ધમ્મા **અહેતુકેસુ** અટ્ઠારસસુ **અપુઞ્ઞેસુ** દ્વાદસસુ અકુસલેસુ **ન જાયરે** ન જાયન્તિ.

૧૦૩. **એકૂનાસીતિયા ચિત્તે, પઞ્ઞા જાયતિ સબ્બદા** પઞ્ઞા દ્વાદસઅકુસલઅટ્ઠારસઅહેતુકમહાકુસલઞાણવિપ્પયુત્તમહાવિપાકઞાણવિપ્પયુત્તમહાકિરિયાઞાણવિપ્પયુત્તવજ્જિતે **એકૂનાસીતિયા** ચિત્તે જાયતિ. **અટ્ઠવીસતિયા ચિત્તે, કરુણામુદિતા સિયું** કરુણામુદિતા અટ્ઠસુ મહાકુસલેસુ, અટ્ઠસુ મહાકિરિયાસુ, રૂપાવચરપઞ્ચમજ્ઝાનવજ્જિતેસુ દ્વાદસરૂપાવચરેસુ ચાતિ **અટ્ઠવીસતિયા ચિત્તેસુ** સિયું ભવેય્યું.

૧૦૪. **કામાવચરપુઞ્ઞેસુ, સબ્બલોકુત્તરેસુ ચ** કામાવચરમહાકુસલેસુ ચિત્તેસુ સબ્બેસુ લોકુત્તરેસુ ચાતિ સહ અટ્ઠકે **ચત્તાલીસવિધે ચિત્તે** વિરતિત્તયં હોતિ.

૧૦૫. સદ્ધા સતિ હિરોત્તપ્પં અલોભાદિત્તયમ્પિ ચ યુગળાનિ છ ચ મજ્ઝત્તં કરુણામુદિતાપિ ચ.

૧૦૬. તથા તિસ્સો વિરતિયો સબ્બે તે પઞ્ચવીસતિ ધમ્મા મહાકુસલચિત્તસમ્પયુત્તઅબ્યાકતચિત્તસમ્પયુત્તાતિ **કુસલેન** સબ્બેસુયેવ ધમ્મેસુ છેકેન વિજિતઙ્ગણેન પકાસિતા.

૧૦૭. **અહિરીકં અનોત્તપ્પં, મોહો ઉદ્ધચ્ચમેવ ચાતિ** ઇમે ચત્તારો ધમ્મા નિયતા હુત્વા **દ્વાદસાપુઞ્ઞચિત્તેસુયેવ** દ્વાદસઅકુસલચિત્તેસુયેવ **જાયરે** જાયન્તિ.

૧૦૮-૯. **લોભો દોસો ચ મોહો ચ, માનો દિટ્ઠિ ચ સંસયો** વિચિકિચ્છા મિદ્ધં ઉદ્ધચ્ચં કુક્કુચ્ચં થિનં મચ્છરિયમ્પિ ચ અહિરિકં અનોત્તપ્પં ઇસ્સા ચ દોમનસ્સકં **એતે** ધમ્મા **અકુસલા** અકુસલચિત્તસમ્પયુત્તા **એકન્તેન મહેસિના** વિજિતઙ્ગણવિગતમલેન વુત્તા.

૧૧૦. લોભો **અટ્ઠસુ** લોભમૂલેસુ ચિત્તેસુ ભગવતા **નિદ્દિટ્ઠો** દસ્સિતો. દિટ્ઠિ **ચતૂસુ** દિટ્ઠિસમ્પયુત્તેસુ ચિત્તેસુ વુત્તા. માનો દિટ્ઠિવિપ્પયુત્તેસુ ચતૂસુ ગાહૂપવાદપ્પભિન્દનેન વુત્તો. દોસો **દ્વીસુ એવ** પટિઘસમ્પયુત્તેસુ ચિત્તેસુ મુનિન્દેન વુત્તો.

૧૧૧. ઇસ્સામચ્છેરકુક્કુચ્ચા **દ્વીસુ** દોસમૂલેસુ ચિત્તેસુ જાયન્તિ, **નો સહ** સહ નો જાયન્તિ, એકેકોવ જાયન્તીતિ અત્થો. **વિચિકિચ્છા પનેકસ્મિં** વિચિકિચ્છા પન એકસ્મિં વિચિકિચ્છાસહગતચિત્તે જાયતિ. થિનમિદ્ધં **પઞ્ચસુ** સસઙ્ખારિકઅકુસલચિત્તેસુ જાયતિ.

૧૧૨-૩. ફસ્સો ચ વેદના સઞ્ઞા, ચેતના જીવિતં મનો વિતક્કો ચ વિચારો ચ પીતિ વીરિયં સમાધિ ચ છન્દો ચેવાધિમોક્ખો ચ મનસિકારો ચ **ચુદ્દસ** ધમ્મા **કુસલા ચ** કુસલચેતસિકા ચ હોન્તિ. **અકુસલા ચેવ** અકુસલચેતસિકા ચેવ **અબ્યાકતાપિ ચ** અબ્યાકતચેતસિકા ચ હોન્તિ.

૧૧૪. એકૂનતિંસચિત્તેસુ, ઝાનં પઞ્ચઙ્ગિકં મતં ચતૂસુ સોમનસ્સસહગતાકુસલેસુ, દ્વાદસસુ સોમનસ્સસહગતમહાકુસલમહાવિપાકમહાકિરિયચિત્તેસુ, સુખસન્તીરણહસિતુપ્પાદચિત્તેસુ , તીસુ રૂપપઠમજ્ઝાનચિત્તેસુ, અટ્ઠસુ લોકુત્તરપઠમજ્ઝાનચિત્તેસુ ચાતિ **એકૂનતિંસચિત્તેસુ પઞ્ચઙ્ગિકં** પઞ્ચાવયવઝાનયુત્તં ઝાનં સુગતેન મતં. ઉપેક્ખાસહગતાનિ ચત્તારિ લોભમૂલાનિ ચ દ્વે દોસમૂલાનિ ચ દ્વે મોહમૂલાનિ ચ મનોધાતુત્તિકઞ્ચ ઉપેક્ખાસહગતા તિસ્સો અહેતુકમનોવિઞ્ઞાણધાતુયો ચ દ્વાદસુપેક્ખાસહગતાનિ મહાકુસલમહાવિપાકકિરિયચિત્તાનિ તીણિ રૂપદુતિયજ્ઝાનચિત્તાનિ અટ્ઠ લોકુત્તરદુતિયજ્ઝાનચિત્તાનિ ચાતિ **સત્તતિંસ** ચિત્તાનિ **ચતુઝાનઙ્ગયુત્તાનિ** ચતુઝાનાવયવયુત્તાનિ **ઇતિ** એવં નિદ્દિસે **કથેય્ય**.

૧૧૫. એકાદસવિધં ચિત્તં, તિવઙ્ગિકમુદીરિતં તીણિ રૂપાવચરતતિયજ્ઝાનચિત્તાનિ, અટ્ઠલોકુત્તરતતિયજ્ઝાનચિત્તાનિ ચાતિ **એકાદસવિધં ચિત્તં તિવઙ્ગિકં** તિઅવયવઝાનયુત્તં, છ રૂપાવચરચતુત્થજ્ઝાનપઞ્ચમજ્ઝાનચિત્તાનિ, દ્વાદસારૂપાવચરચિત્તાનિ, સોળસ લોકુત્તરચતુત્થજ્ઝાનપઞ્ચમજ્ઝાનચિત્તાનિ ચાતિ **ચતુતિંસવિધં ચિત્તં દુવઙ્ગિકં** દ્વિઅવયવઝાનયુત્તં **ઉદીરિતં** જિનેન ઈરિતં.

૧૧૬. સભાવેનાવિતક્કેસુ, ઝાનઙ્ગાનિ ન ઉદ્ધરે સભાવેન પકતિયા **અવિતક્કેસુ** વિતક્કવિરહિતેસુ દ્વિપઞ્ચવિઞ્ઞાણેસુ **ઝાનઙ્ગાનિ** ઝાનાવયવાનિ જિનો ન ઉદ્ધરે. અયમેત્થાધિપ્પાયો – અઞ્ઞત્થ વિતક્કો ઝાનચિત્તેન વિપ્પહીનો ભાસિતો, ઇમેસુ પન નેવ ઝાનચિત્તેન પહીના, પકતિયા વિતક્કવિરહિતાનિ દ્વિપઞ્ચવિઞ્ઞાણાનિ સબ્બાહેતુકચિત્તેસુ **મગ્ગઙ્ગાનિ** મગ્ગાવયવાનિ જિનો **ન ઉદ્ધરે** ન દેસેય્ય.

૧૧૭. બુધો જિનો દ્વિપઞ્ચવિઞ્ઞાણેસુ મનોધાતુત્તિકે ચ તીસુ સન્તીરણેસુ ચાતિ **સોળસચિત્તેસુ** તીણિન્દ્રિયાનિ **વદે** કથેય્ય. **એકસ્મિં પન ચત્તારિ** એકસ્મિં વિચિકિચ્છાસહગતચિત્તે ચત્તારિ ઇન્દ્રિયાનિ હોન્તિ, એકાદસસુ અકુસલચિત્તેસુ વિચિકિચ્છાયુત્તચિત્તવજ્જિતેસુ હસિતુપ્પાદે ચેવ વોટ્ઠબ્બનચિત્તે ચાતિ **તેરસસુ** ચિત્તેસુ **પઞ્ચ** ઇન્દ્રિયાનિ **બુધો** ભગવા **ઉદ્ધરે** ઉદ્ધરેય્ય.

૧૧૮. સત્ત દ્વાદસચિત્તેસુ, ઇન્દ્રિયાનિ જિનોબ્રવિ જિનો બુદ્ધો ઞાણવિપ્પયુત્તમહાકુસલમહાવિપાકમહાકિરિયાસઙ્ખાતેસુ **દ્વાદસચિત્તેસુ** સત્ત ઇન્દ્રિયાનિ **અબ્રવિ** કથેસિ, **એકેનૂનેસુ અટ્ઠેવ, ચત્તાલીસમનેસુ ચ** જિનો ઞાણસમ્પયુત્તમહાકુસલમહાવિપાકમહાકિરિયાસઙ્ખાતેસુ દ્વાદસસુ ચિત્તેસુ, પઞ્ચદસસુ રૂપેસુ, દ્વાદસસુ અરૂપેસુ ચાતિ **એકેનૂનેસુ ચત્તાલીસમનેસુ** અટ્ઠેવ ઇન્દ્રિયાનિ અબ્રવિ.

૧૧૯. ચત્તાલીસાય લોકુત્તર**ચિત્તેસુ નવકં** ઇન્દ્રિયનવકં નાયકો **અબ્રવિ** કથેસિ. **એવં ઇન્દ્રિયયોગોપિ, વેદિતબ્બો વિભાવિના એવં** ઇમિના મયા વુત્તપ્પકારેન ચિત્તેસુ ઇન્દ્રિયયોગો વિભાવિના વિસેસેન પઞ્ઞં ભાવેતું પકાસેતું સીલમેતસ્સાતિ વિભાવી, તેન વેદિતબ્બો.

૧૨૦. અમગ્ગઙ્ગાનિ નામેત્થ, અટ્ઠારસ અહેતુકા એત્થ એતેસુ ચિત્તેસુ અટ્ઠારસ અહેતુકા નત્થિ મગ્ગો એતેસૂતિ અમગ્ગઙ્ગાનિ નામ, **ઝાનઙ્ગાનિ ન વિજ્જન્તિ, વિઞ્ઞાણેસુ દ્વિપઞ્ચસુ** દ્વિપઞ્ચવિઞ્ઞાણેસુ ઝાનઙ્ગાનિપિ ન સંવિજ્જન્તિ.

૧૨૧. એકં ચિત્તં દુમગ્ગઙ્ગં એકં વિચિકિચ્છાસહગતચિત્તં **દુમગ્ગઙ્ગં** દુમગ્ગાવયવં, ચતૂસુ દિટ્ઠિવિપ્પયુત્તાકુસલચિત્તેસુ ચ દ્વીસુ પટિઘયુત્તેસુ ચ ઉદ્ધચ્ચયુત્તેસુ ચાતિ **સત્તસુ** ચિત્તેસુ ચ **તિમગ્ગઙ્ગાનિ** તિમગ્ગાવયવાનિ હોન્તિ. **ચત્તાલીસાય ચિત્તેસુ , મગ્ગો સો ચતુરઙ્ગિકો** ચતૂસુ દિટ્ઠિસમ્પયુત્તાકુસલેસુ ઞાણવિપ્પયુત્તમહાકુસલમહાવિપાકમહાકિરિયાસઙ્ખાતેસુ દ્વાદસસુ ચિત્તેસુ ચ રૂપાવચરદુતિયતતિયચતુત્થપઞ્ચમજ્ઝાનસઙ્ખાતેસુ દ્વાદસસુ રૂપાવચરેસુ, દ્વાદસસુ અરૂપાવચરેસુ ચાતિ **ચત્તાલીસાય ચિત્તેસુ ચતુરઙ્ગિકો મગ્ગો** ચતુરાવયવો મગ્ગો હોતિ.

૧૨૨. પઞ્ચદસસુ ચિત્તેસુ, મગ્ગો પઞ્ચઙ્ગિકો મતો ઞાણસમ્પયુત્તમહાકુસલમહાવિપાકમહાકિરિયાસઙ્ખાતેસુ દ્વાદસસુ, તીસુ રૂપપઠમજ્ઝાનચિત્તેસુ ચાતિ **પઞ્ચદસસુ ચિત્તેસુ પઞ્ચઙ્ગિકો** પઞ્ચાવયવો મગ્ગો ભગવતા મતો. **દ્વત્તિંસચિત્તેસુ મગ્ગો સત્તઙ્ગિકોપિ ચ** લોકુત્તરદુતિયતતિયચતુત્થપઞ્ચમજ્ઝાનસઙ્ખાતેસુ **દ્વત્તિંસચિત્તેસુ** મગ્ગો **સત્તઙ્ગિકો** સત્તાવયવો હોતિ.

૧૨૩. મગ્ગો અટ્ઠસુ ચિત્તેસુ મગ્ગફલવસેન **અટ્ઠસુ** લોકુત્તરચિત્તેસુ મગ્ગો **અટ્ઠઙ્ગિકો** અટ્ઠાવયવો હોતિ. **ઇતિ** પરિસમાપને. **તુ** પદપૂરણે. **એવં** ઇમિના મયા વુત્તપ્પકારેન સબ્બચિત્તેસુ **મગ્ગઙ્ગાનિ** મગ્ગાવયવાનિ ધીરો ઉદ્ધરેય્ય, દેસેય્યાતિ અત્થો.

૧૨૪. બલાનિ દ્વે દ્વિચિત્તેસુ હસિતુપ્પાદવોટ્ઠબ્બનસઙ્ખાતેસુ દ્વીસુ ચિત્તેસુ દ્વે બલાનિ હોન્તિ . **એકસ્મિં તીણિ દીપયે** એકસ્મિં વિચિકિચ્છાયુત્તે તીણિ બલાનિ ધીરો **દીપયે** પકાસેય્ય. વિચિકિચ્છાયુત્તતો સેસેસુ **એકાદસસુ** અકુસલેસુ **ચત્તારિ** બલાનિ હોન્તિ. **છ દ્વાદસસુ** ઞાણવિપ્પયુત્તમહાકુસલમહાવિપાકમહાકિરિયાસઙ્ખાતેસુ દ્વાદસસુ ચિત્તેસુ છ બલાનિ હોન્તીતિ ધીરો **નિદ્દિસે** કથેય્ય.

૧૨૫. એકૂનાસીતિયા સત્ત ઞાણસમ્પયુત્તમહાકુસલમહાવિપાકમહાકિરિયાસઙ્ખાતેસુ દ્વાદસસુ કામાવચરચિત્તેસુ, સત્તવીસતિયા મહગ્ગતચિત્તેસુ, ચત્તાલીસલોકુત્તરચિત્તેસુ ચાતિ **એકૂનાસીતિયા** ચિત્તેસુ સત્ત બલાનિ હોન્તિ. **સોળસેવાબલાનિ તુ** દ્વિપઞ્ચવિઞ્ઞાણાનિ ચ તિસ્સો મનોધાતુયો ચ તીણિ સન્તીરણાનિ ચાતિ **સોળસ** એવ ચિત્તાનિ **અબલાનિ** બલવિરહિતાનિ હોન્તિ, **એવં** ઇમિના મયા વુત્તપ્પકારેન ચિત્તં **સબલં** બલેન સહગતં **અબલમ્પિ ચ** બલવિરહિતઞ્ચાપિ ચિત્તં **વિઞ્ઞેય્યં** ધીરેન વિજાનિતબ્બં.

૧૨૬. ઝાનઙ્ગમગ્ગઙ્ગબલિન્દ્રિયાનિ, ચિત્તેસુ જાયન્તિ હિ યેસુ યાનિ યેસુ ચિત્તેસુ **યાનિ** ઝાનઙ્ગમગ્ગઙ્ગબલઇન્દ્રિયાનિ જાયન્તિ, **મયા સમાસેન સમુદ્ધરિત્વા** અસંસટ્ઠં ઉદ્ધરિત્વા **તેસુ** ચિત્તેસુ **સબ્બાનિપિ તાનિ** ઝાનઙ્ગમગ્ગઙ્ગબલઇન્દ્રિયાનિ **સમાસેન** સઙ્ખેપેન **મયા** બુદ્ધદત્તાચરિયેન **વુત્તાનિ** કથિતાનિ.

ઇતિ અભિધમ્માવતારટીકાય

ચેતસિકવિભાગનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

તતિયો પરિચ્છેદો.

૪. ચતુત્થો પરિચ્છેદો

એકવિધાદિનિદ્દેસવણ્ણના

૧૨૭ઇતો પરં પવક્ખામિ, નયમેકવિધાદિકં;
આભિધમ્મિકભિક્ખૂનં, બુદ્ધિયા પન વુદ્ધિયા.

અહં **ઇતો પરં** ઇતો પરિચ્છેદતો પરં એકવિધાદિકં નયં આભિધમ્મિકભિક્ખૂનં બુદ્ધિયા વુદ્ધિત્થાય **પવક્ખામિ** દેસેસ્સામિ.

૧૨૮. સબ્બમેકવિધં ચિત્તં, વિજાનનસભાવતો સબ્બં ચિત્તં વિજાનનસભાવતો એકવિધં, **દુવિધઞ્ચ ભવે ચિત્તં** અહેતુકસહેતુકતો ઇદં ચિત્તં દુવિધં ભવેય્ય.

૧૨૯. પુઞ્ઞાપુઞ્ઞવિપાકા હિ, કામે દસ ચ પઞ્ચ ચ હિ સચ્ચં **કામે** કામાવચરે કુસલાકુસલવિપાકા દસ પઞ્ચ ચ કિરિયા તિસ્સો ઇતિ સબ્બે **અટ્ઠારસ** ચિત્તુપ્પાદા અહેતુકા.

૧૩૦. અહેતુકતો ચિત્તુપ્પાદતો **સેસા** એકસત્તતિ ચિત્તુપ્પાદા **સહેતુકાતિ** સહેતુકા નામાતિ મહેસિના **તાદિના** અવિપરીતસભાવેન **હેતુવાદિના** પચ્ચયવાદિના નિદ્દિટ્ઠા.

૧૩૧. સવત્થુકાવત્થુકતો સવત્થુકઅવત્થુકવસેન તથા ઉભયવસેન સવત્થુકવસેન, અવત્થુકવસેન ચ સબ્બં વુત્તપ્પકારેન ચ માનસં તિવિધં હોતિ.

૧૩૨-૪. સબ્બો કામવિપાકો ચ, રૂપે પઞ્ચદસાપિ ચ ચિત્તુપ્પાદા **આદિમગ્ગો** પઠમમગ્ગો હસિતુપ્પાદો મનોધાતુકિરિયાપિ ચ દોમનસ્સદ્વયઞ્ચાપિ તેચત્તાલીસ માનસા **વિના વત્થું** વત્થું વજ્જેત્વા ન ઉપ્પજ્જન્તિ, એકન્તેન સવત્થુકા નામ. અરૂપાવચરવિપાકા ચ એકન્તેન અવત્થુકા, મયા વુત્તતો ચિત્તુપ્પાદતો **સેસાનિ** દ્વેચત્તાલીસ ચિત્તાનિ **ઉભયથા** સવત્થુકાવત્થુકવસેન સિયું.

૧૩૫. એકેકારમ્મણં ચિત્તં, પઞ્ચારમ્મણમેવ ચ ચિત્તં છળારમ્મણકઞ્ચેતિ **એવં** ઇમિના મયા વુત્તપ્પકારેનાપિ તિવિધં ચિત્તં સિયા.

૧૩૬-૮. વિઞ્ઞાણાનિ ચ દ્વે પઞ્ચ, અટ્ઠ લોકુત્તરાનિ ચ અભિઞ્ઞામાનસં ઠપેત્વા સબ્બં મહગ્ગતઞ્ચેવાતિ **તેચત્તાલીસ** ચિત્તુપ્પાદા પન એકેકારમ્મણા વિઞ્ઞેય્યા ધીરેન. **તત્થ** ચિત્તે મનોધાતુત્તયં પઞ્ચારમ્મણં ઈરિતં ભગવતા. મયા વુત્તચિત્તતો **સેસાનિ તેચત્તાલીસ** ચિત્તાનિ છળારમ્મણિકાનિ મતાનિ સત્થુના, તથા એવં ચિત્તં કુસલાકુસલાદિતો તિવિધં. **આદિ**-સદ્દેન અબ્યાકતં ગહેતબ્બં.

૧૩૯. અહેતુકં ચિત્તં એકહેતુકઞ્ચ ચિત્તં દ્વિહેતુકઞ્ચ ચિત્તં તિહેતુકઞ્ચ ચિત્તન્તિ **એવં** ઇમિના પકારેન ચિત્તં ચતુબ્બિધં વિભાવિના વિઞ્ઞાતબ્બં.

૧૪૦-૨. હેટ્ઠા મયાપિ નિદ્દિટ્ઠા **અટ્ઠારસ** ચિત્તુપ્પાદા અહેતુકા, **વિચિકિચ્છુદ્ધચ્ચસંયુત્તં** ચિત્તં એકહેતુકં એવં ઉદીરિતં ભગવતા. **કામે** કામાવચરે **પુઞ્ઞવિપાકક્રિયતો** કુસલવસેન ચ વિપાકવસેન ચ કિરિયાવસેન ચ **દ્વાદસધા** ચિત્તુપ્પાદા અકુસલા ચ દસધા ચાતિ બાવીસતિ ચિત્તુપ્પાદા દુહેતુકા. **કામે** કામાવચરે **પુઞ્ઞવિપાકક્રિયતો** પુઞ્ઞવસેન ચ વિપાકવસેન ચ કિરિયાવસેન ચ **દ્વાદસધા** ચિત્તુપ્પાદા. સબ્બં મહગ્ગતઞ્ચેવ **અપ્પમાણં** લોકુત્તરચિત્તઞ્ચ તિહેતુકં.

૧૪૩-૫૦. રૂપીરિયાપથવિઞ્ઞત્તિ-જનકાજનકાદિતોતિ રૂપઇરિયાપથવિઞ્ઞત્તિજનકવસેન રૂપઇરિયાપથજનકવસેન ચ રૂપજનકવસેન ચ તિકિચ્ચાજનકવસેન ચાતિઆદીહિ પકારેહિ સબ્બં ચિત્તં ચતુબ્બિધં હોતિ. **તત્થ** તસ્મિં ચિત્તે દ્વાદસાકુસલા, કામધાતુયા કુસલા, તથા કામે દસ કિરિયા, અભિઞ્ઞામાનસં દ્વયં, ઇમે બાત્તિંસ માનસા રૂપાનિ સમુટ્ઠાપેન્તિ, ઇરિયાપથં કપ્પેન્તિ, વિઞ્ઞત્તિં જનયન્તિ. કુસલા મહગ્ગતમાનસા કિરિયા ચ મહગ્ગતમાનસા, **અટ્ઠ** અનાસવચિત્તાનિ, છબ્બીસતિ ચ માનસા રૂપાનિ સમુટ્ઠાપેન્તિ, ઇરિયાપથં કપ્પેન્તિ. **ચોપનં ન પાપેન્તિ** વિઞ્ઞત્તિં ન જનયન્તીતિ અત્થો. ઇમે ચિત્તુપ્પાદા દુકિચ્ચનિયતા , દસ વિઞ્ઞાણે ઠપેત્વા દ્વીસુ ભૂમીસુ **વિપાકા** મનોધાતુદ્વયસન્તીરણત્તયમહાવિપાકરૂપવિપાકાનં વસેન અટ્ઠારસ પાકા મનોધાતુ કિરિયા ચેવાતિ **ઇમાનિ એકૂનવીસતિ** ચિત્તાનિ રૂપાનિ સમુટ્ઠાપેન્તિ, ઇતરદ્વયં ન કરોન્તિ, **પુન દ્વેપઞ્ચવિઞ્ઞાણા** પઠમં ‘‘દસ વિઞ્ઞાણે’’તિ વુત્તત્તા ‘‘પુના’’તિ વુત્તા. અરૂપીસુ વિપાકા ચ **સબ્બેસં** સત્તાનં પટિસન્ધિચિત્તઞ્ચ અરહતો ચુતિચિત્તઞ્ચ ઇમે સોળસ માનસા તિકિચ્ચાનિ ન કરોન્તિ.

૧૫૧. એકદ્વિતિચતુટ્ઠાન-પઞ્ચટ્ઠાનપ્પભેદતો એકકિચ્ચદ્વિકિચ્ચતિકિચ્ચચતુકિચ્ચપઞ્ચકિચ્ચભેદેન **પઞ્ચધા ચિત્તં** પઞ્ચપકારં ચિત્તં **પઞ્ચનિમ્મલલોચનો** બુદ્ધો **અક્ખાસિ** કથેસિ.

૧૫૨કુસલાકુસલા સબ્બે, ચિત્તુપ્પાદા મહાક્રિયા;
મહગ્ગતા ક્રિયા ચેવ, ચત્તારો ફલમાનસા.

૧૫૩. સબ્બેવ પઞ્ચપઞ્ઞાસ ચિત્તુપ્પાદા **જવનટ્ઠાનતોયેવ** જવનકિચ્ચવસેનેવ **એકટ્ઠાને** એકકિચ્ચે **નિપ્પપઞ્ચેન સત્થુના** તણ્હામાનદિટ્ઠિવિરહિતેન સત્થુના **નિયામિતા** કથિતા.

૧૫૪. પુન દ્વેપઞ્ચવિઞ્ઞાણા ચિત્તુપ્પાદા દસ્સને સવને તથા ઘાયને સાયનટ્ઠાને ફુસને પટિપાટિયા સત્થુના નિયામિતા.

૧૫૫. મનોધાતુત્તિકં આવજ્જને પટિચ્છને, **એતે અટ્ઠસટ્ઠિ** ચિત્તુપ્પાદા **એકટ્ઠાનિકતં** એકકિચ્ચભાવં **ગતા** પત્તા ભવન્તિ.

૧૫૬-૮. ચિત્તદ્વયં દ્વિટ્ઠાનિકં નામ ઉદીરિતં ભગવતા, સોમનસ્સયુતં ચિત્તં પઞ્ચદ્વારે સન્તીરણં સિયા. છદ્વારે તદાલમ્બણઞ્ચ **બલવારમ્મણે** અતિમહન્તારમ્મણે સતિ સિયા , તથા વોટ્ઠબ્બનં પઞ્ચદ્વારેસુ વોટ્ઠબ્બનં હોતિ. મનોદ્વારેસુ પન **સબ્બેસં** આરમ્મણાનં આવજ્જનં હોતિ, ઇદં ચિત્તદ્વયં દ્વિટ્ઠાનિકં નામ હોતિ.

૧૫૯. પટિસન્ધિયા ઠાનતો પટિસન્ધિયા કિચ્ચવસેન ભવઙ્ગસ્સ ઠાનતો ભવઙ્ગસ્સ કિચ્ચવસેન ચુતિયા ઠાનતો ચુતિયા કિચ્ચવસેન તે મહગ્ગતવિપાકા નવ **તિટ્ઠાનિકા** તિકિચ્ચાતિ મુનિના મતા.

૧૬૦-૩. અટ્ઠ કામા મહાપાકા, પટિસન્ધિભવઙ્ગતો પટિસન્ધિભવઙ્ગવસેન **તદારમ્મણતો ચેવ** તદારમ્મણવસેન ચ એવ ચુતિટ્ઠાનવસેન ચ **અટ્ઠ** ચિત્તાનિ ચતુટ્ઠાનિકચિત્તાનિ હોન્તિ, **ઇતિ** વચનં ધીરો નિદ્દિસે, કુસલાકુસલપાકોપેક્ખાસહગતદ્વયં પઞ્ચદ્વારે સન્તીરણં ભવે, છદ્વારિકેસુપિ બલવારમ્મણે સતિ તદારમ્મણતા સિયા. પટિસન્ધિભવઙ્ગાનં ઠાનવસેન ચ ચુતિટ્ઠાનવસેન ચ ઇદં ચિત્તદ્વયં પઞ્ચટ્ઠાનિકચિત્તં નામાતિ ઉદીરિતં મુનિના.

૧૬૪. પઞ્ચકિચ્ચં દ્વયં ચિત્તં, અટ્ઠકં પન ચતુકિચ્ચં, નવકં તિકિચ્ચં, દ્વે ચિત્તુપ્પાદા દ્વિકિચ્ચા, ઇમેસં ઇમેહિ ચિત્તુપ્પાદેહિ **સેસં** એકકં કિચ્ચં.

૧૬૫ભવઙ્ગાવજ્જનઞ્ચેવ, દસ્સનં સમ્પટિચ્છનં;
સન્તીરણં વોટ્ઠબ્બનં, જવનં ભવતિ સત્તમં.

૧૬૬. છબ્બિધં હોતિ તં છન્નં તં ચિત્તં છન્નં ચક્ખુસોતઘાનજિવ્હાકાયમનો**વિઞ્ઞાણાનં** પભેદતો છબ્બિધં હોતિ, ચક્ખુસોતઘાનજિવ્હાકાયમનોધાતુમનોવિઞ્ઞાણધાતૂનં સત્તન્નં વસેન ચિત્તં સત્તધા હોતિ.

૧૬૭. એકેકારમ્મણં છક્કં, પઞ્ચારમ્મણભેદતો છળારમ્મણતો ચેવ છળારમ્મણચિત્તવસેન **મનો** ચિત્તં અટ્ઠવિધં હોતિ.

૧૬૮. તત્થ તસ્મિં ચિત્તે દ્વેપઞ્ચવિઞ્ઞાણા એકેકગોચરા હોન્તિ, **દ્વે** ચિત્તુપ્પાદા રૂપારમ્મણિકા, **દ્વે દ્વે** ચિત્તુપ્પાદા સદ્દાદિગોચરા.

૧૬૯. પઞ્ચાભિઞ્ઞાવિવજ્જિતં સબ્બં મહગ્ગતં, સબ્બં લોકુત્તરઞ્ચ **ઇતિ** ઇદં ચિત્તં એકેકારમ્મણં ભવે.

૧૭૦. ઇદં છક્કં એકેકારમ્મણં વિભાવિના ઞેય્યં, મનોધાતુત્તયં પઞ્ચારમ્મણિકં નામ ભવે.

૧૭૧. કામાવચરચિત્તાનિ ચત્તાલીસં તથા એકેકં સબ્બાનિ અભિઞ્ઞાનિ ચ **છળારમ્મણિકાનીતિ** છળારમ્મણિકાનિ નામ પણ્ડિતેન વિઞ્ઞેય્યાનિ.

૧૭૨. સત્તવિઞ્ઞાણધાતૂસુ **પચ્છિમં** મનોવિઞ્ઞાણધાતુઞ્ચ કુસલાકુસલાબ્યાકતવસેન **તિધા કત્વા** નવવિધં ચિત્તં હોતિ.

૧૭૩. મનોવિઞ્ઞાણધાતુયા ભેદો પુઞ્ઞાપુઞ્ઞવસેનેવ વિપાકકિરિયભેદતો છસત્તતિવિધો હોતિ.

૧૭૪. મનોધાતું વિપાકકિરિયભેદતો **દ્વિધા કત્વા પુબ્બે** વુત્તેહિ નવધા ચિત્તેહિ માનસં દસધા હોતિ.

૧૭૫. પચ્છિમં ધાતુદ્વયં મનોધાતુમનોવિઞ્ઞાણધાતુદ્વયં, મનોધાતું કુસલવિપાકઅકુસલવિપાકકિરિયાવસેન **તિધા કત્વા**, મનોવિઞ્ઞાણધાતુઞ્ચ કુસલાકુસલાબ્યાકતવસેન **તિવિધા કત્વા** ચક્ખુસોતઘાનજિવ્હાકાયવિઞ્ઞાણેહિ સહ ચિત્તં એકાદસવિધં હોતિ, **ઇતિ** ઇદં વચનં પણ્ડિતો પરિદીપયે.

૧૭૬. મનોવિઞ્ઞાણધાતુમ્પિ **કુસલાકુસલાદિતો** કુસલાકુસલવિપાકકિરિયાવસેન ચતુધા વિભજિત્વાન તં ચિત્તં ચક્ખુસોતઘાનજિવ્હાકાયવિઞ્ઞાણેહિ સહ તિપ્પકારાય મનોધાતુયા ચ સહ દ્વાદસધાપિ ધીરો વદે.

૧૭૭-૯. ચિત્તં ચુદ્દસટ્ઠાનભેદેન ચુદ્દસધા ભવે, પટિસન્ધિયા વસેન ચ ભવઙ્ગવસેન ચ ચુતિયા વસેન ચ આવજ્જનસ્સ વસેન ચ પઞ્ચન્નં **દસ્સનાદીનં** કિચ્ચાનં વસેન ચ સમ્પટિચ્છનચેતસો વસેન ચ સન્તીરણસ્સ વસેન ચ વોટ્ઠબ્બનજવનાનં વસેન ચ, યથા એવં તદારમ્મણચિત્તસ્સ વસેન ચાતિ **એવં** ઇમિના પકારેન **ઠાનભેદતો** કિચ્ચભેદેન ચુદ્દસધા ચિત્તં હોતિ, **ઇતિ** ઇદં વચનં ધીરો **પરિદીપયે** પરિદીપેય્ય.

૧૮૦. ભૂમિપુગ્ગલનાનત્તવસેન ભૂમિનાનત્તવસેન, પુગ્ગલનાનત્તવસેન ચ ચિત્તાનં પવત્તિતો ઇદં ચિત્તં બહુધા હોતિ, **ઇતિ** વચનઞ્ચ ધીરો **વિભાવયે** પકાસેય્ય.

૧૮૧. ઇધ ઇમસ્મિં સાસને યો ભિક્ખુ મતિમા ઇમસ્મિં એકવિધાદિનયે **કુસલો** છેકો હોતિ, અભિધમ્મે પવત્તા અત્થા તસ્સ ભિક્ખુનો **હત્થગતા** હત્થપવિટ્ઠા **આમલકા વિય** સુદ્ધમણિકા વિય હોન્તિ.

ઇતિ અભિધમ્માવતારટીકાય

એકવિધાદિનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ચતુત્થો પરિચ્છેદો.

૫. પઞ્ચમો પરિચ્છેદો

ભૂમિપુગ્ગલચિત્તુપ્પત્તિનિદ્દેસવણ્ણના

૧૮૨ઇતો પરં પવક્ખામિ, બુદ્ધિવુદ્ધિકરં નયં;
ચિત્તાનં ભૂમિસુપ્પત્તિં, પુગ્ગલાનં વસેન ચ.

અહં ઇતો પરં **બુદ્ધિવુદ્ધિકરં નયં** મતિવદ્ધિકરં નયં **પવક્ખામિ** દેસેસ્સામિ. **ચિત્તાનં ભૂમિસુપ્પત્તિં પુગ્ગલાનં વસેન ચ** ભૂમીસુ ચિત્તાનં ઉપ્પત્તિં, પુગ્ગલાનં વસેન ભૂમીસુ ચિત્તાનં ઉપ્પત્તિઞ્ચ પવક્ખામિ.

૧૮૩. દેવા ચેવ મનુસ્સા ચ, તિસ્સો ચ અપાયભૂમિયો હોન્તિ, **ગતિયો પઞ્ચ** તેસં દેવમનુસ્સતિરચ્છાનપેતનિરયગતીનં વસેન પઞ્ચ ગતિયો **નિદ્દિટ્ઠા સત્થુના** દસ્સિતા ભગવતા. **તયો ભવા** પન કામરૂપારૂપભવવસેન તયો સત્થુના **નિદ્દિટ્ઠા** દસ્સિતા.

૧૮૪-૫. ભૂમિયો તત્થ તિંસેવ, તાસુ તિંસેવ પુગ્ગલા તત્થ તેસુ તીસુ ભવેસુ તિંસ એવ ભૂમિયો હોન્તિ, **તાસુ** ભૂમીસુ ઉપ્પન્ના પુગ્ગલા તિંસ એવ હોન્તિ, એતાસુ ભૂમીસુ ઉપ્પન્ના સબ્બે ચ પન પુગ્ગલા પટિસન્ધિકચિત્તાનં વસેન એકૂનવીસતિ હોન્તિ. **પટિસન્ધિ ચ નામેસા** એસા પટિસન્ધિ ચ નામ **દુવિધા** દ્વિપ્પકારા **સમુદીરિતા** સત્થુના કથિતા.

૧૮૬. અચિત્તકા પટિસન્ધિ, સચિત્તકા પટિસન્ધિ ચ ઇતિ દુવિધા પટિસન્ધિ હોતિ, અસઞ્ઞિબ્રહ્માનં પટિસન્ધિ **અચિત્તકા** રૂપપટિસન્ધિ હોતિ. **સેસા** રૂપપટિસન્ધિતો સેસા **સચિત્તકા** સચિત્તકપટિસન્ધિ **ઞેય્યા** પણ્ડિતેન જાનિતબ્બા. **સા પન** સચિત્તકા પટિસન્ધિ એકૂનવીસતિ હોતિ.

૧૮૭. પટિસન્ધિવસેનેવ સચિત્તકપટિસન્ધિવસેન એવ વીસતિ પુગ્ગલા હોન્તિ. **ઇધ** ઇમસ્મિં ચિત્તાધિકારે ચિત્તાધિકારત્તા અચિત્તકપટિસન્ધિ રૂપપટિસન્ધિ **ન ચ ઉદ્ધટા** ન ચ કથિતા મયા.

૧૮૮. અહેતુદ્વિતિહેતૂતિ, પુગ્ગલા તિવિધા સિયું અહેતુકદ્વિહેતુકતિહેતુકા ઇતિ **તિવિધા** તિપ્પકારા પુગ્ગલા **સિયું** ભવેય્યું. અરિયા પન પુગ્ગલા અટ્ઠ **ઇતિ** એવં ઇમિના મયા વુત્તપ્પકારેન **સબ્બે** પુગ્ગલા એકાદસ **ઈરિતા** કથિતા ભગવતા.

૧૮૯. ભૂમીસુ તિંસભૂમીસુ ચિત્તાનં ઉપ્પત્તિં એતેસં પન સબ્બેસં પુગ્ગલાનં પભેદતો ભૂમીસુ ચિત્તાનં ઉપ્પત્તિઞ્ચ **ગણ્હતો** ગણ્હન્તસ્સ મમ વચનં **નિબોધથ,** તુમ્હે જાનાથ સુણાથ.

૧૯૦. તીસુ ભૂમીસુ કતિ ચિત્તાનિ જાયન્તિ? **મે** મય્હં **વદ** તાનિ ચિત્તાનિ ત્વં કથેહિ, સબ્બાસુ ભૂમીસુ ચુદ્દસ એવ ચિત્તાનિ. તં યથા –

વોટ્ઠબ્બં કામપુઞ્ઞઞ્ચ, વિયુત્તાનિ ચ દિટ્ઠિયા;
ઉદ્ધચ્ચસહિતઞ્ચેવ, હોન્તિ સબ્બત્થ ચુદ્દસ.

૧૯૧. સદા વીસતિ ચિત્તાનિ, કામેયેવ ભવે સિયું વીસતિ ચિત્તાનિ કામેયેવ ભવે **સદા** સબ્બસ્મિં કાલે **સિયું** ભવેય્યુન્તિ. તં યથા –

કામે અટ્ઠ મહાપાકા, દોમનસ્સદ્વયમ્પિ ચ;
તથા ઘાનાદિવિઞ્ઞાણત્તયં પાકા અપુઞ્ઞજા.

ઘાનાદિવિઞ્ઞાણત્તયન્તિ કુસલવિપાકઘાનાદિત્તયં. **પાકા અપુઞ્ઞજા** અકુસલતો જાતા અહેતુકા સત્ત વિપાકા. **પઞ્ચ રૂપભવેયેવ** પઞ્ચ ચિત્તાનિ રૂપભવેયેવ ભવન્તિ. **ચત્તારેવ અરૂપિસુ** ચત્તારિ ચિત્તાનિ અરૂપીસુયેવ હોન્તિ. તં યથા –

રૂપેવ રૂપપાકા વારુપ્પપાકા અરૂપિસુ;
નવ મહગ્ગતા પાકા, રૂપારૂપેવ જાયરે.

૧૯૨. કામરૂપભવેસ્વેવ **અટ્ઠારસ** ચિત્તાનિ ભવન્તિ.

તં યથા –

પુઞ્ઞરૂપાનિ પઞ્ચેવ, પુઞ્ઞજં સમ્પટિચ્છનં;
ચક્ખુસોતદ્વયં પુઞ્ઞપાકં સન્તીરણદ્વયં.

પુઞ્ઞપાકં હસિતુપ્પાદમનોધાતુક્રિયાપિ ચ;
અટ્ઠારસાદિમગ્ગેન, પઞ્ચ રૂપક્રિયાપિ ચ;
કામરૂપભવેસ્વેવ, એતાનેવ સદા સિયું.

દ્વેચત્તાલીસ ચિત્તાનિ, હોન્તિ તીસુ ભવેસુપિ દ્વેચત્તાલીસ ચિત્તાનિ હોન્તિ. તં યથા –

પટિઘદ્વયવજ્જિતાનિ , અપુઞ્ઞાનિ દસેવ ચ;
મહાપુઞ્ઞાનિ અટ્ઠેવ, વોટ્ઠબ્બનક્રિયાનિ ચ.

પુઞ્ઞારુપ્પાનિ ચત્તારિ, આરુપ્પકિરિયાનિ ચ;
કનિટ્ઠમગ્ગવજ્જાનિ, સત્ત લોકુત્તરાનિ ચ;
દ્વેચત્તાલીસ ચિત્તાનિ, હોન્તિ તીસુ ભવેસુપિ.

૧૯૩. ઠપેત્વા પન સબ્બેસં, ચતસ્સોપાયભૂમિયો ચતસ્સો અપાયભૂમિયો ઠપેત્વા વજ્જેત્વા અપાયતો સેસાનં સબ્બેસં પુગ્ગલાનં છબ્બીસભૂમીસુ તેરસ એવ ચિત્તાનિ હોન્તિ. તં યથા –

ચતુત્થારૂપાવચરં, અનાગામિફલાદયો;
મહાક્રિયા ચ જાયન્તિ, તેરસાપાયવજ્જિતા.

અનાગામિફલાદયોતિ આદિ-સદ્દેન હિ અરહત્તફલાનિ ગહિતાનિ.

૧૯૪. અપરાનિ ચતસ્સોપિ, ઠપેત્વારુપ્પભૂમિયો ચતસ્સો અરૂપભૂમિયો ઠપેત્વા સેસાસુ **છબ્બીસભૂમીસુ** અપરાનિ **છ** ચિત્તાનિ જાયન્તિ. તં યથા –

મનોધાતુક્રિયઞ્ચેવ , પુઞ્ઞજં સમ્પટિચ્છનં;
ચક્ખુસોતદ્વયં પુઞ્ઞપાકં સન્તીરણદ્વયં;
છેવ ચિત્તાનિ જાયન્તિ, તથા ઉપરિવજ્જિતે.

૧૯૫. સુદ્ધાવાસિકદેવાનં, ઠપેત્વા પઞ્ચ ભૂમિયો પઞ્ચ ભૂમિયો ઠપેત્વા પઞ્ચવીસતિભૂમીસુ પઞ્ચ ચિત્તાનિ જાયન્તિ. તં યથા –

દિટ્ઠિયા સમ્પયુત્તાનં, વિચિકિચ્છાયુતં તથા;
પઞ્ચ સબ્બત્થ જાયન્તિ, સુદ્ધાવાસવિવજ્જિતે.

૧૯૬.અપરાનિ દુવે હોન્તિ, પઞ્ચવીસતિભૂમિસુ;
ઠપેત્વા નેવસઞ્ઞઞ્ચ, ચતસ્સોપાયભૂમિયો.

ચતસ્સોપાયભૂમિયો નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞઞ્ચ ઠપેત્વાયેવ પઞ્ચવીસતિભૂમીસુ અપરાનિ **દુવે** ચિત્તાનિ હોન્તિ. તં યથા –

ઠપેત્વા નેવસઞ્ઞઞ્ચ, ચતસ્સોપાયભૂમિયો;
સેસાસુ તતિયારુપ્પજવનં જાયતિ દ્વયં.

૧૯૭. દ્વેપિ ચિત્તાનિ જાયન્તિ, ચતુવીસતિભૂમિસુ ચતસ્સોપાયભૂમિયો આકિઞ્ચઞ્ઞઞ્ચ નેવસઞ્ઞઞ્ચ ઠપેત્વા સેસાસુ ચતુવીસતિભૂમીસુ દ્વેપિ ચિત્તાનિ જાયન્તિ. તં યથા –

ચતુત્થતતિયારુપ્પં, ઠપેત્વાપાયભૂમિયો;
સેસાસુ દુતિયારુપ્પ-જવનં જાયતિ દ્વયં.

૧૯૮. અપાયભૂમિયો હિત્વા ચતસ્સો અપાયભૂમિયો તિસ્સો ઉપરિ અરૂપભૂમિયો **હિત્વા** છડ્ડેત્વા સેસાસુ તેવીસતિભૂમીસુ દ્વેયેવ પન ચિત્તાનિ હોન્તિ. તં યથા –

અપાયભૂમિયો હિત્વા, તિસ્સોચારુપ્પભૂમિયો;
સેસાસુ પઠમારુપ્પં, જવનદ્વયં જાયતિ.

૧૯૯. અરૂપે ચ અપાયે ચ અટ્ઠ ભૂમિયો ઠપેત્વા સેસાસુ બાવીસતિભૂમીસુ એકાદસવિધં ચિત્તં હોતિ. તં યથા –

સબ્બં રૂપઞ્ચ વિપાકં, ઠપેત્વા સિતમાનસં;
એકાદસેવ જાયતિ, અપાયારૂપવજ્જિતે.

૨૦૦. **સુદ્ધાવાસે અપાયે ચ** નવ ભૂમિયો ઠપેત્વા સેસાસુ એકવીસાસુ ભૂમીસુ નિચ્ચમ્પિ **ચત્તારો** એવ માનસા હોન્તિ. તં યથા –

સોતાપત્તિફલઞ્ચેવ, સકદાગામિફલમ્પિ ચ;
સકદાગામિમગ્ગો ચ, ઠપેત્વાપાયસુદ્ધકે;
અનાગામિમગ્ગો ચેવ, એકવીસાસુ હોન્તિ હિ.

૨૦૧. **એકં સત્તરસસ્વેવ, ચિત્તં જાયતિ ભૂમિસુ** સુદ્ધાવાસઅપાયારુપ્પભૂમિયો ઠપેત્વા અવસેસાસુ સત્તરસસુ ભૂમીસુ એકં ચિત્તં જાયતિ. તં યથા –

સુદ્ધાવાસે અપાયે ચ, ઠપેત્વારુપ્પભૂમિયો;
આદિમગ્ગો એકો હોતિ, સત્તરસસુ ભૂમિસુ.

૨૦૨દ્વાદસેવ તુ જાયન્તે, એકાદસસુ ભૂમિસુ;
ઠપેત્વા પન સબ્બાપિ, ભૂમિયો હિ મહગ્ગતા. –

એકૂનવીસતિભૂમિયો ઠપેત્વા સેસાસુ એકાદસસુ ભૂમીસુ દ્વાદસ ચિત્તાનિ જાયન્તિ. તં યથા –

દોમનસ્સદ્વયાપુઞ્ઞપાકા સત્ત ચ પુઞ્ઞજં;
ઘાનાદિત્તયં સેસાસુ, હિત્વા સબ્બા મહગ્ગતા.

૨૦૩. **કામાવચરદેવાનં** વસેન ચ મનુસ્સાનં વસેન ચ સત્તસુ કામાવચર**ભૂમીસુ** અટ્ઠ ચિત્તાનિ સબ્બદા જાયન્તિ. તં યથા –

કામે દેવમનુસ્સાનં, મહાપાકાનિ જાયરે;
સદા સત્તસુ એતાનિ, હિત્વા તેવીસ ભૂમિયો.

૨૦૪. **પઞ્ચમજ્ઝાનપાકેકો , જાયતે છસુ ભૂમિસુ** એકો પઞ્ચમજ્ઝાનવિપાકો વેહપ્ફલાદીસુ **છસુ ભૂમીસુ** જાયતિ. ચત્તારિ પન રૂપવિપાક**ચિત્તાનિ** તીસુ તીસુ ભૂમીસુ જાયન્તિ. અયમેત્થાધિપ્પાયો – એકો પઠમરૂપવિપાકો બ્રહ્મપારિસજ્જબ્રહ્મપુરોહિતમહાબ્રહ્માનં તીસુ ભૂમીસુ જાયતિ, એકો દુતિયરૂપવિપાકો, એકો તતિયરૂપવિપાકો ચ પરિત્તાભાઅપ્પમાણાભાઆભસ્સરાનં તીસુ ભૂમીસુ જાયતિ, એકો ચતુત્થરૂપવિપાકો પરિત્તસુભઅપ્પમાણસુભસુભકિણ્હાનં તીસુ ભૂમીસુ જાયતિ.

૨૦૫. **ચત્તારિ પન ચિત્તાનિ, હોન્તિ એકેકભૂમિસુ** અરૂપાવચરવિપાકાનં વસેન ચત્તારિ પન ચિત્તાનિ **એકેકભૂમીસુ** એકેકાસુ ભૂમીસુ હોન્તિ, ઇતિ એવં ઇમિના મયા વુત્તપ્પકારેન સબ્બાસુ ભૂમીસુ ચિત્તુપ્પાદં **પરિદીપયે** પણ્ડિતો કથેય્ય.

૨૦૬-૭. **કુસલાકુસલા કામે** કામે વીસતિ કુસલાકુસલા, **તેસં પાકા અહેતુકા** તેસં કુસલાકુસલાનં અહેતુકા પઞ્ચદસ વિપાકા આવજ્જનદ્વયઞ્ચ **ઇતિ** એવં ઇમિના મયા વુત્તપ્પકારેન સત્તતિંસ માનસા નરકાદીસુ ચતૂસુ

અપાયેસુપિ જાયરે. અવસેસાનિ દ્વિપઞ્ઞાસ ચિત્તાનિ **કદાચિપિ** કિસ્મિઞ્ચિ કાલેપિ નુપ્પજ્જન્તિ. તં યથા –

પઞ્ચદસાનિ રૂપે તુ, અરૂપે દ્વાદસીરિતા;
અટ્ઠ લોકુત્તરાનેવ, કામપાકા સહેતુકા.

અટ્ઠ મહાક્રિયા ચેવ, હસિતુપ્પાદમાનસં;
દ્વિપઞ્ઞાસાનિ ચિત્તાનિ, અપાયેસુ ન જાયરે.

૨૦૮. **કામે દેવમનુસ્સાનં** કામાવચરે દેવમનુસ્સાનં મહગ્ગતા નવ પાકા નેવ જાયન્તિ, અસીતિ **હદયા** માનસા સદા જાયન્તિ. તં યથા –

દ્વાદસાકુસલાનેવ, કુસલાનેકવીસતિ;
સત્તવીસતિ પાકા ચ, મહગ્ગતવિવજ્જિતા.

કામે દેવમનુસ્સાનં, ક્રિયચિત્તાનિ વીસતિ;
હોન્તિ અસીતિ ચિત્તાનિ, વિઞ્ઞેય્યાનિ વિભાવિના.

૨૦૯-૧૨. **કામે** કામાવચરે અટ્ઠ મહાવિપાકા દોમનસ્સદ્વયમ્પિ ચ તથા **ઘાનાદિવિઞ્ઞાણત્તયં** કુસલવિપાકં અપુઞ્ઞજા સત્ત પાકા. **નત્થિ આરુપ્પપાકા ચ, રૂપાવચરભૂમિયં** અરૂપપાકા ચ ચત્તારો રૂપાવચરભૂમિયં નત્થિ. અયમેત્થાધિપ્પાયો – રૂપાવચરભૂમિયં અટ્ઠ મહાવિપાકા કામસુગતિસત્તાનં દ્વિન્નં વિપાકચિત્તત્તા ન હોન્તિ, ઝાનેન વિક્ખમ્ભિતત્તા દોમનસ્સદ્વયમ્પિ નત્થિ, ઘાનજિવ્હાકાયપસાદવિરહિતત્તા કુસલવિપાકં ઘાનાદિત્તયં નત્થિ, અનિટ્ઠારમ્મણાનં અભાવતો સત્ત અકુસલવિપાકા ચ નત્થિ, અરૂપપાકા ચ નત્થિ. કસ્મા? અરૂપાનં વિપાકચિત્તત્તા. **ઇમેહિ સહ ચિત્તેહિ** ઇમેહિ ચતુવીસતિચિત્તેહિ સહ **તયો મગ્ગા ફલદ્વયં** સોતાપત્તિમગ્ગો સકદાગામિમગ્ગો અનાગામિમગ્ગો ચ સોતાપત્તિફલસકદાગામિફલાનિ ચ ચત્તારો દિટ્ઠિસંયુત્તા વિચિકિચ્છાસંયુત્તમ્પિ ચ ચત્તારો હેટ્ઠિમા પાકા ચ સુદ્ધાવાસે **ન લબ્ભરે** ન લબ્ભન્તિ. અયમેત્થાધિપ્પાયો – પુથુજ્જનસોતાપન્નસકદાગામિપુગ્ગલાનં અસાધારણત્તા સુદ્ધો ચ આવાસો, અથ વા ઘોરાતિક્કમટ્ઠિતત્તા અનાગામિપુગ્ગલા સુદ્ધા નામ, ચતુરોઘતિણ્ણત્તા ખીણાસવા સુદ્ધા નામ, તેસં સુદ્ધાનં દ્વિન્નં ઉત્તમસત્તાનં આવાસોતિપિ **સુદ્ધાવાસો**, તસ્મિં.

અયમેત્થાધિપ્પાયો – સુદ્ધાવાસે પન સોતાપત્તિમગ્ગસોતાપત્તિફલસકદાગામિમગ્ગસકદાગામિફલઅનાગામિમગ્ગા ન વિજ્જન્તિ. કસ્માતિ ચે? અનાગામિફલટ્ઠાનંયેવ તસ્મિં ઉપ્પજ્જનતો ચત્તારો દિટ્ઠિસંયુત્તા ચ વિચિકિચ્છાયુત્તઞ્ચ પઞ્ચ અકુસલચિત્તાનં સોતાપન્નેન વિનાસિતત્તા, ઇતિ તસ્મા કારણા ન જાયન્તિ. ચત્તારો હેટ્ઠિમવિપાકા હેટ્ઠિમાનં રૂપબ્રહ્માનં વિપાકચિત્તત્તા નત્થિ. સેસાનિ એકપઞ્ઞાસ ચિત્તાનિ સુદ્ધાવાસે પન લબ્ભન્તિ. તં યથા –

દિટ્ઠિયા વિપ્પયુત્તાનિ, ઉદ્ધચ્ચસહગતં તથા;
કામપુઞ્ઞાનિ અટ્ઠ ચ, રૂપપુઞ્ઞાનિ પઞ્ચ વા.

અરૂપકુસલાનેવ, મગ્ગો ખીણાસવસ્સ ચ;
ચક્ખુસોતમનોધાતુ, પુઞ્ઞજા તીરણા દુવે.

> પઞ્ચમજ્ઝાનપાકો ચ, અનાગામિફલાદયો;
> સુદ્ધાવાસેસુ લબ્ભન્તિ, ક્રિયચિત્તાનિ વીસતિ.

રૂપાવચરિકા સબ્બે સબ્બાનિ રૂપાવચરાનિ પઞ્ચદસ ચિત્તાનિ, કામધાતુયા **સબ્બે** તેવીસતિ **વિપાકા**.

૨૧૩. દોમનસ્સાદિમગ્ગો ચ દોમનસ્સદ્વયઞ્ચ આદિમગ્ગો ચ સોતાપત્તિમગ્ગો ચ, **ક્રિયા ચ દ્વે અહેતુકા** પઞ્ચદ્વારાવજ્જનહસિતુપ્પાદાનિ કિરિયાનિ ચાતિ તેચત્તાલીસ ચિત્તાનિ અરૂપભૂમિયં નત્થિ. પઞ્ચ રૂપાવચરવિપાકા રૂપીનં વિપાકચિત્તત્તા નત્થિ. રૂપજવનાનિ હેટ્ઠિમઝાનાનં વિરત્તત્તા નત્થિ. ચક્ખુસોતવિઞ્ઞાણાનિ પુઞ્ઞજાનિ પસાદરહિતત્તા નત્થિ. ઘાનાદિવિઞ્ઞાણાનિ પકતિયાયેવ નત્થિ. કુસલવિપાકા મનોધાતુ ચક્ખાદિગ્ગહિતપઞ્ચારમ્મણત્તા અરૂપાનં ધમ્મારમ્મણત્તા નત્થિ, અસતિ ચક્ખાદિવિઞ્ઞાણે સા ચ પુઞ્ઞજા મનોધાતુ તાય ચ અસતિયા ચક્ખાદિવિઞ્ઞાણમ્પિ નત્થિયેવ. કિરિયામનોધાતુપિ પઞ્ચારમ્મણત્તાયેવ નત્થિ, હસિતુપ્પાદોપિ રૂપકાયાભાવા સિતસ્સાભાવા નત્થિ, પુબ્બેવ દિટ્ઠસચ્ચા અરિયા રૂપભૂમિકા, તસ્મા આદિમગ્ગોપિ નત્થિ.

૨૧૪. એવં ભૂમિવસેનેવ, ચિત્તુપ્પત્તિં વિભાવયે એવં ઇમિના મયા વુત્તપ્પકારેન ભૂમિવસેન ચિત્તુપ્પત્તિં **વિભાવયે** ધીરો કથેય્ય. **તથા** એવં એકાદસન્નં પુગ્ગલાનં વસેન ચિત્તુપ્પત્તિં ધીરો **વિભાવયે** કથેય્ય.

> **૨૧૫કુસલાકુસલા કામે,**
> **તેસં પાકા અહેતુકા;**
> **આવજ્જનદ્વયઞ્ચાતિ,**
> **સત્તતિંસેવ માનસાતિ.** –

અયં વુત્તત્થા.

૨૧૬. એવં ચતૂસ્વપાયભૂમીસુ મનુસ્સભૂમિયઞ્ચાતિ **પઞ્ચભૂમીસુ** અહેતુકસ્સ સત્તસ્સ **જાયન્તે** ઉપ્પજ્જન્તિ. **દ્વેપઞ્ઞાસાવસેસાનિ, ન જાયન્તિ કદાચિપિ** અવસેસાનિ દ્વેપઞ્ઞાસ ચિત્તાનિ કદાચિપિ ન જાયન્તિ ન ઉપ્પજ્જન્તિ, તાનિ સરૂપતો વુત્તાનેવ.

૨૧૭. અહેતુકસ્સ સત્તસ્સ ઉપ્પજ્જન્તેહિ સત્તતિંસચિત્તેહિ સહ દુહેતુકા, ચતુમહાવિપાકા ચાતિ ચત્તાલીસ ચિત્તાનિ તથા એકકં દુહેતુકસ્સ સત્તસ્સ જાયન્તિ.

૨૧૮-૨૩. સબ્બે મહગ્ગતા ચેવ સબ્બે સત્તવીસતિવિધા મહગ્ગતા ચેવ **સબ્બેપિ ચ અનાસવા** સબ્બે અટ્ઠ લોકુત્તરા ચેવ ચત્તારો તિહેતુકવિપાકા ચ કામે હસિતુપ્પાદો સહેતુકમહાકિરિયા ચાતિ નવ ક્રિયાપિ ચેતિ ચત્તાલીસં તથા અટ્ઠ ચ **દુહેતુનો** સત્તસ્સ ન જાયન્તિ.

અયમેત્થાધિપ્પાયો – દુહેતુનો રૂપારૂપસમાપત્તિયા અસમત્થતાય સત્તવીસ મહગ્ગતા ન જાયન્તિ, મગ્ગફલં અધિગન્તું અસમત્થતાય અટ્ઠ લોકુત્તરા ન જાયન્તિ, તિહેતુકવિપાકા તિહેતુકાનં સત્તાનં વિપાકચિત્તત્તા ન જાયન્તિ, નવ કિરિયાનિ ખીણાસવાનંયેવ ઉપ્પજ્જમાનત્તા ન જાયન્તીતિ. **કામાવચરસત્તસ્સ, તિહેતુપટિસન્ધિનો** પુથુજ્જનસ્સ ચતુપઞ્ઞાસ માનસા જાયન્તિ. કતમાનિ તાનિ? દુહેતુકસ્સ વુત્તાનિ ચત્તાલીસ ચિત્તાનિ તથા એકઞ્ચ

કામધાતુયં ચત્તારો ઞાણસમ્પયુત્તવિપાકા રૂપારૂપેસુ નવ પુઞ્ઞાનિ ચાતિ ચતુપઞ્ઞાસ માનસા જાયન્તિ. **પુથુજ્જનસ્સ** તિહેતુનો કામસત્તસ્સ પઞ્ચતિંસ ચિત્તાનિ **ન જાયરે** ન જાયન્તિ. તં યથા –

આવજ્જનદ્વયં હિત્વા, અટ્ઠારસ ક્રિયાપિ ચ;
નવ મહગ્ગતા પાકા, અટ્ઠ લોકુત્તરાનિ ચ.

કામપુથુજ્જનસ્સેવ, તિહેતુપટિસન્ધિનો;
પઞ્ચતિંસેવ ચિત્તાનિ, ન જાયન્તિ કદાચિપિ.

છદેવેસુ મનુસ્સેસુ ચાતિ સત્તસુ ભૂમીસુ જાતસ્સ સોતાપન્નસ્સ **દેહિનો** સત્તસ્સ પઞ્ઞાસ ચિત્તાનિ જાયન્તિ. **ઇતિ** વચનં ધીરો **નિદ્દિસે** કથેય્ય. તં યથા –

દિટ્ઠિયા વિપ્પયુત્તાનિ, દોમનસ્સદ્વયમ્પિ ચ;
ઉદ્ધચ્ચસહિતઞ્ચેવ, કામપુઞ્ઞાનિ અટ્ઠ ચ.

નવ મહગ્ગતપુઞ્ઞાનિ, આવજ્જનદ્વયમ્પિ ચ;
સબ્બે કામવિપાકા ચ, સોતાપત્તિફલમ્પિ ચ.

અસ્સ સોતાપન્નસ્સ નવતિંસેવ ચિત્તાનિ ન ઉપ્પજ્જન્તિ. **ઇતિ** વચનં ધીરો **દીપયે** દેસેય્ય. તં યથા –

આવજ્જનદ્વયં હિત્વા, અટ્ઠારસ ક્રિયાપિ ચ;
નવ મહગ્ગતા પાકા, સત્ત લોકુત્તરાનિ ચ.

દિટ્ઠિયા સમ્પયુત્તાનિ, વિચિકિચ્છાયુતં તથા;
નવતિંસ ન જાયન્તિ, સોતાપન્નસ્સ દેહિનો.

૨૨૪. પઠમં ફલં ઠપેત્વા **સોતાપન્નસ્સ** પુગ્ગલસ્સ **વુત્તાનિ** ચિત્તાનિ અત્તનો સકદાગામિનો **ફલેન** સકદાગામિફલેન સહ સકદાગામિપુગ્ગલસ્સ સિયું.

૨૨૫. **સોતાપન્નસ્સ વુત્તાનિ, ઠપેત્વા પટિઘદ્વયં દુતિયઞ્ચ ફલં** સકદાગામિફલઞ્ચ હિત્વા અત્તનો અનાગામિફલેન સહ સોતાપન્નસ્સ સત્તસ્સ વુત્તાનિ યાનિ અટ્ઠચત્તાલીસ ચિત્તાનિ અત્થિ, તાનિ અનાગામિસ્સ સત્તસ્સ જાયન્તિ. **ઇતિ** વચનં ધીરો વિનિદ્દિસે.

૨૨૬. **કતિ ચિત્તાનિ જાયન્તિ, કામે અરહતો પન** કામે સત્તસુ કામભૂમીસુ જાતસ્સ અરહતો ખીણાસવસ્સ કતિ ચિત્તાનિ જાયન્તિ? ચત્તારિ ચ ચત્તારીસઞ્ચ ચિત્તાનિ **કામે** સત્તસુ કામભૂમીસુ જાતસ્સ અરહતો **સિયું** ભવેય્યું. તં યથા –

તેવીસ કામપાકાનિ, ક્રિયચિત્તાનિ વીસતિ;
અરહત્તફલેનેવ, કામે અરહતો સિયું.

૨૨૭. મગ્ગટ્ઠાનં ચતુન્નમ્પિ તેસં પુગ્ગલાનં સકં સકં મગ્ગચિત્તં **સિયા** ભવેય્ય. **એકચિત્તક્ખણા હિ તે** હિ સચ્ચં તં મયા વુત્તં વચનં. **તે** મગ્ગા એકચિત્તક્ખણા.

૨૨૮. પુથુજ્જનસ્સ તીસ્વેવ, પઠમજ્ઝાનભૂમિસુ તીસુ એવ પઠમજ્ઝાનભૂમીસુ જાતસ્સ પુથુજ્જનસ્સ બ્રહ્મુનો પઞ્ચતિંસ એવ ચિત્તાનિ જાયન્તિ. **ઇતિ** વચનં ધીરો **વિનિદ્દિસે** ઉચ્ચારેય્ય. તં યથા –

દોમનસ્સદ્વયં હિત્વા, અપુઞ્ઞાનિ દસેવ ચ;
કામપુઞ્ઞાનિ અટ્ઠેવ, નવ પુઞ્ઞા મહગ્ગતા.

ચક્ખુસોતદ્વયં પુઞ્ઞપાકં સન્તીરણદ્વયં;
આવજ્જનદ્વયઞ્ચેવ, પુઞ્ઞજં સમ્પટિચ્છનં;
પઠમજ્ઝાનપાકો ચ, પઞ્ચતિંસેવ જાયરે.

૨૨૯-૨૩૪. ઘાનાદીસુ પસાદેસુ પવત્તં કુસલવિપાકં **વિઞ્ઞાણત્તયં** સત્ત અપુઞ્ઞજા પાકા અટ્ઠ મહાપાકા તથા ઉપરિઝાનભૂમીસુ જાતા પાકા આરુપ્પા ચત્તારો વિપાકાપિ ચ દોમનસ્સદ્વયમ્પિ ચ આવજ્જનદ્વયવજ્જા **અટ્ઠારસ ક્રિયા ચેવ** અટ્ઠ લોકુત્તરાનિ ચ એતાનિ ચતુપઞ્ઞાસ ચિત્તાનિ પઠમજ્ઝાનભૂમીસુ તીસુ નિબ્બત્તસ્સ પુથુજ્જનસ્સ દેહિનો સત્તસ્સ **ન ચ લબ્ભરે** ન લબ્ભન્તિ. તાસુ તીસુ ભૂમીસુ નિબ્બત્તસ્સ **પુથુજ્જનસ્સ** બ્રહ્મુનો **વુત્તેસુ** ચિત્તેસુ અપુઞ્ઞપઞ્ચકં હિત્વા તત્થ તીસુ પઠમજ્ઝાનભૂમીસુ નિબ્બત્તસ્સ **સોતાપન્નસ્સ** બ્રહ્મુનો પઠમફલેન સહ એકતિંસ ચિત્તાનિ **જાયરે** જાયન્તિ. **સકદાગામિનો તત્થ** તીસુ પઠમજ્ઝાનભૂમીસુ જાતસ્સ સકદાગામિનો બ્રહ્મુનો તેસુ ચિત્તેસુ પઠમં ફલં ઠપેત્વા સકદાગામિફલં પક્ખિપિત્વા એકતિંસેવ ચિત્તાનિ જાયરે. **અનાગામિસ્સ તત્થેવ** તીસુ પઠમજ્ઝાનભૂમીસુ એવ જાતસ્સ અનાગામિસ્સ દુતિયં ફલં ઠપેત્વા અત્તનો ફલચિત્તેન સહ એકતિંસેવ ચિત્તાનિ જાયન્તિ.

૨૩૫વિઞ્ઞાણં ચક્ખુસોતાનં, પુઞ્ઞજં સમ્પટિચ્છનં;
સન્તીરણદ્વયઞ્ચેવ, ક્રિયચિત્તાનિ વીસતિ.

૨૩૬-૭. અરહત્તફલં પઠમજ્ઝાનતો સમ્ભવો પાકો સત્તવીસતિ ચિત્તાનિ **અરહન્તસ્સ** ખીણાસવસ્સ જાયરે. **પુથુજ્જનસ્સ તીસ્વેવ** તીસુ એવ દુતિયજ્ઝાનભૂમીસુ જાતસ્સ પુથુજ્જનસ્સ બ્રહ્મુનો દુતિયજ્ઝાનતતિયજ્ઝાનપાકેન સહ છત્તિંસ ચિત્તાનિ જાયન્તિ. તં યથા –

દોમનસ્સદ્વયં હિત્વા, અપુઞ્ઞાનિ દસેવ ચ;
કામપુઞ્ઞાનિ અટ્ઠેવ, નવ પુઞ્ઞમહગ્ગતા.

ચક્ખુસોતદ્વયં પુઞ્ઞપાકં સન્તીરણદ્વયં;
આવજ્જનદ્વયઞ્ચેવ, પુઞ્ઞજં સમ્પટિચ્છનં.

દુતિયજ્ઝાનપાકેન, તતિયજ્ઝાનપાકતો;
છત્તિંસેવ ચ ચિત્તાનિ, દુતિયજ્ઝાનદેહિનો.

૨૩૮-૨૪૧. પુથુજ્જનસ્સ વુત્તેસુ, હિત્વા વાપુઞ્ઞપઞ્ચકં અત્તનો ફલેન સહ બાત્તિંસ ચિત્તાનિ સોતાપન્નસ્સ જાયન્તિ. **સોતાપન્નસ્સ વુત્તેસુ, ઠપેત્વા પઠમં ફલં** સોતાપન્નસ્સ વુત્તેસુ પઠમં ફલં ઠપેત્વા અત્તનો ફલચિત્તેન સહ બાત્તિંસ ચિત્તાનિ, સકદાગામિસ્સ વુત્તેસુ દુતિયં ફલં ઠપેત્વા અનાગામિફલેન સહ બાત્તિંસેવ ચિત્તાનિ **અસ્સ** અનાગામિનો ભવન્તિ. **અરહન્તસ્સ તીસ્વેવ, અટ્ઠવીસતિ અત્તનો** તીસુ એવ દુતિયજ્ઝાનભૂમીસુ જાતસ્સ અરહતો અત્તનો ફલેન દુતિયજ્ઝાનતતિયજ્ઝાનપાકતો પાકેહિ સહ અટ્ઠવીસતિ ચિત્તાનિ હોન્તિ. તં યથા –

વિઞ્ઞાણં ચક્ખુસોતાનં, પુઞ્ઞજં સમ્પટિચ્છનં;
સન્તીરણદ્વયઞ્ચેવ, ક્રિયચિત્તાનિ વીસતિ.

અરહત્તફલં પાકો, દુતિયજ્ઝાનસમ્ભવો;
તતિયજ્ઝાનપાકો ચ, અટ્ઠવીસતિ માનસા.

૨૪૨-૬. પરિત્તકસુભાદીનં, દેવાનં તીસુ ભૂમીસુ ચતુત્થજ્ઝાનવિપાકેન સહ પઞ્ચતિંસેવ ચિત્તાનિ જાયન્તિ. **સોતાપન્નસ્સ તત્થેક-તિંસ ચિત્તાનિ જાયરે**તત્થ તાસુ તીસુ પરિત્તકસુભાદીનં ભૂમીસુ સોતાપન્નસ્સ ચ એકતિંસ ચિત્તાનિ જાયરે. યથા **એવં** સકદાગામિનો એકતિંસ ચિત્તાનિ જાયરે. તથા અનાગામિનો એકતિંસ જાયરે. **તત્થેવ** તાસુ તીસુ ભૂમીસુ એવ જાતસ્સ ખીણાસવસ્સ સત્તવીસતિ માનસા હોન્તિ, **તથા** એવં **વેહપ્ફલે** વેહપ્ફલભૂમિયં જાતાનં પુથુજ્જનસેક્ખાનં પઞ્ચન્નં **સબ્બેસં** પુગ્ગલાનં માનસા હોન્તિ. પઞ્ચસુ **સુદ્ધાવાસિકભૂમીસુ** જાતસ્સ અનાગામિનો સત્તસ્સ એકતિંસેવ ચિત્તાનિ હોન્તિ. **ઇતિ** વચનં ધીરો **પરિદીપયે** દેસેય્ય. **તત્થેવ** તાસુ સુદ્ધાવાસભૂમીસુ એવ જાતસ્સ અરહતો સત્તવીસતિ માનસા હોન્તિ. **એવં** ઇમિના મયા વુત્તપ્પકારેન **રૂપીસુ** પઞ્ચદસસુ રૂપિભૂમીસુ જાતાનં સબ્બેસં પુગ્ગલાનં ચિત્તાનિ **વિભાવિના** ધીરેન **વિઞ્ઞેય્યાનિ** જાનિતબ્બાનિ.

૨૪૭. ચતુવીસતિ ચિત્તાનિ, પઠમારુપ્પભૂમિયં પઠમઆરુપ્પભૂમિયં જાતસ્સ પુથુજ્જનસ્સ ચતુવીસતિ ચિત્તાનિ જાયન્તિ. **ઇતિ** વચનં ધીરો વિનિદ્દિસે. તં યથા –

દોમનસ્સદ્વયં હિત્વા, અપુઞ્ઞાનિ દસેવ ચ;
કામપુઞ્ઞાનિ અટ્ઠેવ, આરુપ્પકુસલાનિ ચ;
પઠમારુપ્પપાકો ચ, ક્રિયાવોટ્ઠબ્બનમ્પિ ચ.

૨૪૮-૨૫૧. સોતાપન્નસ્સ તત્થેવ, ઠપેત્વાપુઞ્ઞપઞ્ચકંતત્થ તિસ્સં પઠમારુપ્પભૂમિયં એવ સોતાપન્નસ્સ પુગ્ગલસ્સ અપુઞ્ઞપઞ્ચકં હિત્વા અત્તનો ફલેન સહ વીસતિ ચિત્તાનિ હોન્તિ. તથા **તત્થ** તિસ્સં પઠમારુપ્પભૂમિયં સકદાગામિનો, અનાગામિનોપિ ચ પુગ્ગલસ્સ પુબ્બં પુબ્બં ફલં **વિના** વજ્જેત્વા અત્તનો ફલેન સહ વીસતિ ચિત્તાનિ જાયન્તિ. **ખીણાસવસ્સ તત્થેવ** તત્થ તિસ્સં પઠમારુપ્પભૂમિયં એવ જાતસ્સ ખીણાસવસ્સ દસ પઞ્ચ માનસા ચ જાયન્તિ. તં યથા –

મહાક્રિયાનિ અટ્ઠેવ, ચત્વારુપ્પક્રિયાનિ ચ;
અરહત્તફલં પાકો, વોટ્ઠબ્બઞ્ચાપિ માનસં.

દુતિયારુપ્પભૂમિયં જાતસ્સ પુથુજ્જનસ્સ સત્તસ્સ તેવીસતિ ચિત્તાનિ હોન્તિ. તં યથા –

દોમનસ્સદ્વયં હિત્વા, અપુઞ્ઞાનિ દસેવ ચ;
કામપુઞ્ઞાનિ અટ્ઠેવ, પુઞ્ઞારૂપૂપરી તયો;
દુતિયારુપ્પપાકો ચ, વોટ્ઠબ્બઞ્ચાપિ માનસં.

ઇતિ એવં ઇમિના પકારેન **વત્વા** કથેત્વા ધીરો પણ્ડિતો **વિભાવયે** દેસેય્ય. **એત્થ** એતિસ્સં દુતિયારુપ્પભૂમિયં જાતાનં તિણ્ણન્નં સેક્ખાનમ્પિ એકૂનવીસતિ ચિત્તાનિ હોન્તિ. તં યથા –

દિટ્ઠિયા વિપ્પયુત્તાનિ, ઉદ્ધચ્ચસહિતં તથા;
કામપુઞ્ઞાનિ અટ્ઠેવ, પુઞ્ઞારૂપૂપરી તયો.

દુતિયારુપ્પપાકો ચ, વોટ્ઠબ્બઞ્ચાપિ માનસં;
સકસકફલેનેવ, ચિત્તાનેકૂનવીસતિ.

૨૫૨. **ચુદ્દસેવ તુ ચિત્તાનિ** દુતિયારુપ્પભૂમિયં જાતસ્સ ખીણાસવસ્સ કિરિયચિત્તાનિ દ્વાદસ એકો પાકો અરહત્તફલઞ્ચાતિ ચુદ્દસેવ ચિત્તાનિ હોન્તિ. તં યથા –

મહાક્રિયાનિ અટ્ઠેવ, ક્રિયારૂપૂપરી તયો;
વોટ્ઠબ્બઞ્ચ સકો પાકો, અરહત્તફલમ્પિ ચ.

૨૫૩. **પુથુજ્જનસ્સ સત્તસ્સ, તતિયારુપ્પભૂમિયં** તતિયઅરૂપભૂમિયં જાતસ્સ પુથુજ્જનસ્સ સત્તસ્સ બાવીસતિ ચિત્તાનિ ભવન્તિ. **ઇતિ** વચનં ધીરો પકાસયે. તં યથા –

દોમનસ્સદ્વયં હિત્વા, અપુઞ્ઞાનિ દસેવ ચ;
કામપુઞ્ઞાનિ અટ્ઠેવ, પુઞ્ઞારૂપૂપરી દુવે;
તતિયારુપ્પપાકો ચ, વોટ્ઠબ્બઞ્ચાપિ માનસં.

૨૫૪-૫. **અટ્ઠારસેવ ચિત્તાનિ, સોતાપન્નસ્સ** પુગ્ગલસ્સ અટ્ઠારસ એવ ચિત્તાનિ જાયરે. તં યથા –

દિટ્ઠિયા વિપ્પયુત્તાનિ, ઉદ્ધચ્ચસહિતં તથા;
મહાપુઞ્ઞાનિ અટ્ઠેવ, પુઞ્ઞારૂપૂપરી દુવે.

અટ્ઠારસેવ પાકેન, સોતાપત્તિફલેન ચ;
વોટ્ઠબ્બઞ્ચાપિ માનસં, સોતાપન્નસ્સ જાયરે.

સકદાગામિનો પઠમં ફલં ઠપેત્વા અત્તનો ફલેન **તાનિ** અટ્ઠારસ ચિત્તાનિ હોન્તિ. સકદાગામિનો વુત્તેસુ ચિત્તેસુ દુતિયં ફલં ઠપેત્વા અત્તનો ફલેન સહ અટ્ઠારસ ચિત્તાનિ એવ અનાગામિસ્સ જાયરે.

૨૫૬. **તેરસેવ ચ ચિત્તાનિ, તતિયારુપ્પભૂમિયં** તતિયઅરૂપભૂમિયં જાતસ્સ ખીણાસવસ્સ તેરસેવ ચિત્તાનિ જાયન્તિ. **ઇતિ** વચનં ધીરો વિનિદ્દિસે. તં યથા –

મહાક્રિયાનિ અટ્ઠેવ, ક્રિયારૂપૂપરી દુવે;
અરહત્તફલં પાકો, વોટ્ઠબ્બઞ્ચાપિ માનસં.

૨૫૭. એકવીસતિ ચિત્તાનિ, **ચતુત્થારુપ્પભૂમિયં** ચતુત્થઅરૂપભૂમિયં જાતસ્સ પુથુજ્જનસ્સ સત્તસ્સ એકવીસતિ ચિત્તાનિ જાયન્તિ. **ઇતિ** ઇદં વચનં ધીરો વિનિદ્દિસે. તં યથા –

દોમનસ્સદ્વયં હિત્વા, અપુઞ્ઞાનિ દસેવ ચ;
કામપુઞ્ઞાનિ અટ્ઠેવ, વોટ્ઠબ્બઞ્ચાપિ માનસં;
ચતુત્થારુપ્પપુઞ્ઞઞ્ચ, સપાકેનેકવીસતિ.

૨૫૮-૨૬૦. સોતાપન્નસ્સ સત્તસ્સ, **સત્તરસ** ચિત્તાનિ ધીરો પકાસયે. તં યથા –

દિટ્ઠિયા વિપ્પયુત્તાનિ, ઉદ્ધચ્ચસહિતં તથા;
કામપુઞ્ઞાનિ અટ્ઠેવ, સોતાપત્તિફલમ્પિ ચ;
ચતુત્થારુપ્પપુઞ્ઞઞ્ચ, સપાકો વોટ્ઠબ્બમ્પિ ચ.

સકદાગામિનો પઠમં ફલં ઠપેત્વા **તાનિ** એવ ચિત્તાનિ સફલેન હોન્તિ. સકદાગામિનો વુત્તેસુ ચિત્તેસુ દુતિયં ફલં ઠપેત્વા અત્તનો ફલેન સત્તરસ માનસા અનાગામિસ્સ હોન્તિ. **દ્વાદસેવ તુ ચિત્તાનિ**, **ચતુત્થારુપ્પભૂમિયં** જાતસ્સ અરહન્તસ્સ દ્વાદસ એવ ચિત્તાનિ જાયન્તિ. તં યથા –

મહાક્રિયાનિ અટ્ઠેવ, વોટ્ઠબ્બઞ્ચાપિ માનસં;
ચતુત્થઞ્ચ ક્રિયારૂપં, પાકો અરહતો ફલં.

ઇતિ એવં ઇમિના મયા વુત્તપ્પકારેન પુગ્ગલાનં વસેન ભૂમીસુ ચિત્તપ્પવત્તિં વિદૂ ધીરો વિભાવયે.

૨૬૧-૨. હેટ્ઠિમાનં અરૂપીનં, **બ્રહ્માનં ઉપરૂપરિ** જાતા અરૂપકુસલા ચેવ કિરિયાપિ ચ ઉપ્પજ્જન્તિ. **ઉદ્ધં ઉદ્ધં** ભાગે જાતાનં **અરૂપીનં** બ્રહ્માનં **હેટ્ઠિમા હેટ્ઠિમા આરુપ્પા** હેટ્ઠાભાગે જાતા અરૂપાવચરા પન નેવ જાયન્તિ. કસ્મા કારણાતિ? **કિર** મયા સુતં, હેટ્ઠિમઝાનેસુ **દિટ્ઠાદીનવતો** દિટ્ઠદોસભાવતો નેવ જાયન્તિ.

૨૬૩-૫. ઠપેત્વા પઠમં મગ્ગં સોતાપત્તિમગ્ગં ઠપેત્વા **કુસલાનુત્તરા તયો** તયો અનુત્તરા કુસલા તયો મગ્ગા, કામાવચરપુઞ્ઞાનિ અટ્ઠ, તથા દસ અપુઞ્ઞાનિ ચિત્તાનિ, અરૂપપુઞ્ઞાનિ ચત્તારિ. **સબ્બે પાકા અનુત્તરા** સબ્બાનિ લોકુત્તરફલાનિ, પઠમારુપ્પપાકો ચ નવ કામકિરિયાપિ ચ, અરૂપાપિ સબ્બા કિરિયા, એતાનિ પન તેચત્તાલીસ માનસા પઠમારુપ્પભૂમિયં ઉપ્પજ્જન્તિ.

૨૬૬-૭. સબ્બો તેવીસતિ**કામવિપાકો**, સબ્બો પન્નરસવિધો મહગ્ગતો રૂપો ચિત્તુપ્પાદો, **મનોધાતુ** કિરિયામનોધાતુ, દોમનસ્સદ્વયમ્પિ ચ આદિમગ્ગો ચ **તથા ઉપરિ** જાતા તયો અરૂપ**પાકા** ચાતિ છચત્તાલીસ ચિત્તાનિ **એત્થ** એતિસ્સં પઠમારુપ્પભૂમિયં નત્થિ.

૨૬૮-૯. વુત્તેસુ પન ચિત્તેસુ, પઠમારુપ્પભૂમિયં વુત્તેસુ ચિત્તેસુ કુસલપાકકિરિયાવસેન **પઠમારુપ્પત્તયં** ઠપેત્વા અત્તનો પાકો ચાતિ ચત્તાલીસ ચિત્તાનિ દુતિયારુપ્પભૂમિયં જાયન્તિ. **એવં** ઇમિના મયા વુત્તપ્પકારેન **સેસદ્વયે** પઠમદુતિયારુપ્પતો સેસઆકિઞ્ચઞ્ઞાયતનનેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનભૂમિદ્વયે **હેટ્ઠિમહેટ્ઠિમં** કુસલવિપાકકિરિયાવસેન હેટ્ઠાભાગે જાતં અરૂપત્તયં હિત્વા અત્તનો અત્તનો પાકા **એવં** ઇમિના મયા વુત્તપ્પકારેન પણ્ડિતેન **ઞેય્યા** જાનિતબ્બા.

૨૭૦-૩. ચત્તારો ચ અનાસવા, વિપાકા ચત્તારિ લોકુત્તરફલચિત્તાનિ, **સબ્બે** સબ્બાનિ ચ ચતૂસુ આરુપ્પભૂમીસુ હોન્તિ. વોટ્ઠબ્બનેન ચિત્તેન સહ કામે અટ્ઠ મહાકિરિયા, ચતસ્સો અરૂપકિરિયાપિ ચાતિ તેરસ એવ કિરિયા પઠમારુપ્પભૂમિયં જાતસ્સ ખીણાસવસ્સ જાયન્તિ. દુતિયારુપ્પભૂમિયં જાતસ્સ ખીણાસવસ્સ પઠમારુપ્પકિરિયં હિત્વા દ્વાદસ એવ કિરિયા હોન્તિ. તતિયારુપ્પભૂમિયં જાતસ્સ ખીણાસવસ્સ પઠમદુતિયારુપ્પકિરિયાનિ હિત્વા એકાદસ કિરિયા હોન્તિ. ચતુત્થારુપ્પભૂમિયં જાતસ્સ ખીણાસવસ્સ પઠમદુતિયતતિયારુપ્પકિરિયાનિ હિત્વા દસેવ કિરિયા **ઞેય્યા** જાનિતબ્બા.

૨૭૪.અરહતો પન ચિત્તાનિ, હોન્તિ એકૂનવીસતિ;
અરહત્તં ક્રિયા સબ્બા, ઠપેત્વાવજ્જનદ્વયં.

આવજ્જનદ્વયં ઠપેત્વા સબ્બા કિરિયા, અરહત્તફલઞ્ચાતિ એકૂનવીસતિ ચિત્તાનિ અરહતો પન હોન્તિ. આવજ્જનદ્વયં કિઞ્ચાપિ ખીણાસવસ્સ હોન્તિ, એવમ્પિ અઞ્ઞેસં પુથુજ્જનસેક્ખાનમ્પિ હોન્તિયેવ. એકૂનવીસતિ ચિત્તાનિ ખીણાસવસ્સ એવ હોન્તિ, ન અઞ્ઞેસન્તિ ઞાપનત્થં ''આવજ્જનદ્વયં ઠપેત્વા''તિ વુત્તં.

૨૭૫-૬. ચતુન્નં ફલટ્ઠાનં પુગ્ગલાનઞ્ચ તિહેતુકપુથુજ્જને ચ તેરસેવ ચિત્તાનિ ભવન્તિ. **ઇતિ** વચનં ધીરો પકાસયે. તં યથા – ચત્તારો ઞાણસમ્પયુત્તા મહાવિપાકાનિ, નવ રૂપારૂપપાકા ચ ઇમે તેરસેવ ચિત્તાનિ ભવન્તિ.

૨૭૭-૯. ચતુન્નં ફલટ્ઠાનં પુગ્ગલાનઞ્ચ દુહેતુકપુથુજ્જને ચ ઞાણપરિહીનાનિ ચત્તારિ વિપાકાનિ એવ જાયરે. **પુથુજ્જનાનં તિણ્ણમ્પિ, ચતુન્નં અરિયદેહિનં** અરિયગતાનં **સત્તન્નં** પુગ્ગલાનં સત્તરસેવ ચિત્તાનિ ભવન્તિ. તં યથા – દુવે પઞ્ચવિઞ્ઞાણાનિ, મનોધાતુત્તયસન્તીરણાનિ, વોટ્ઠબ્બનઞ્ચ ઇમે સત્તરસ એવ હોન્તિ.

૨૮૦-૫. હેટ્ઠા તિણ્ણં ફલટ્ઠાનં, તિહેતુકપુથુજ્જને ચતુન્નં પુગ્ગલાનં મહગ્ગતાનિ એવ કુસલાનિ હોન્તિ. **તિણ્ણં પુથુજ્જનાનઞ્ચ, આદિતો તિણ્ણં અરિયાનં** હેટ્ઠા અરિયાનં તેરસેવ ચિત્તાનિ ઉપ્પજ્જન્તિ. **ઇતિ** વચનં ધીરો નિદ્દિસે. અટ્ઠેવ કામપુઞ્ઞાનિ, **અપુઞ્ઞતો** અકુસલવસેન દિટ્ઠિહીના ચત્તારો ચિત્તુપ્પાદાપિ, ઉદ્ધચ્ચસમ્પયુત્તઞ્ચાતિ તેરસ ચિત્તાનિ હોન્તિ. **હેટ્ઠા દ્વિન્નં ફલટ્ઠાનં** સોતાપન્નસકદાગામિપુગ્ગલાનં **સબ્બપુથુજ્જને** અહેતુકદુહેતુકતિહેતુકપુથુજ્જને દોમનસ્સયુત્તં દ્વયમેવ ચિત્તં જાયતે. **તિણ્ણં પુથુજ્જનાનઞ્ચ** પઞ્ચ એવ જાયરે. તં યથા –

ચત્તારિ દિટ્ઠિયુત્તાનિ, વિચિકિચ્છાયુતમ્પિ ચ;
મગ્ગટ્ઠાનં ચતુન્નમ્પિ, મગ્ગચિત્તં સકં સકં.

તેસં ચતુન્નં મગ્ગટ્ઠાનં પુગ્ગલાનં સકં સકં એકમેવ મગ્ગચિત્તં **ભવે** ભવેય્ય. **ઇતિ** એવં ઇમિના મયા વુત્તપ્પકારેન ધીરો પણ્ડિતો **વિભાવયે** ચિત્તપ્પવત્તિં પકાસયે.

૨૮૬-૯. મયા ભવેસુ ચિત્તાનં, પુગ્ગલાનં વસેન ચ. ભવેસુ સબ્બભવેસુ ચિત્તાનં, પુગ્ગલાનં વસેન ચ ચિત્તપ્પવત્તિ **ભિક્ખૂનં** આભિધમ્મિકભિક્ખૂનં **પાટવત્થાય** છેકભાવાય મયા પકાસિતા. **એવં સબ્બમિદં ચિત્તં, ભૂમિપુગ્ગલભેદતો એવં** ઇમિના મયા વુત્તપ્પકારેન ભૂમિપુગ્ગલભેદતો ઇદં સબ્બં ચિત્તં **બહુધાપિ ચ** બહુપ્પકારમ્પિ ચ હોતિ. **ઇતિ** ગહણં વિભાવિના વિઞ્ઞાતબ્બં. **સક્કા વુત્તાનુસારેન** મયા વુત્તસ્સ અનુસારેન **ભેદો** ચિત્તભેદો વિભાવિના **ञાતું** વિજાનિતું સક્કા. ગન્થવિત્થારભીતેન મયા **ઇદં** ચિત્તપ્પવત્તિદીપકવચનં સંખિત્તં, પુબ્બાપરં વિલોકેત્વા, ચિન્તેત્વા ચ પુનપ્પુનં અત્થં ઉપપરિક્ખિત્વા વિભાવિના ગહેતબ્બં.

૨૯૦. ઇમઞ્ચાભિધમ્માવતારં સુસારં, વરં સત્તમોહન્ધકારપ્પદીપં ઇમઞ્ચ અભિધમ્માવતારપ્પકરણં **સુસારં** સુન્દરસારભૂતં વરં સત્તઅન્ધકારસદિસે મોહે પદીપં પજ્જોતપ્પદીપં **યો** નરો સાધુકં ચિન્તેતિ વાચેતિપિ, તં નરં રાગદોસા **ચિરં** ચિરકાલં **નોપયન્તિ** ન ઉપગચ્છન્તિ.

ઇતિ અભિધમ્માવતારટીકાય

ભૂમિપુગ્ગલચિત્તુપ્પત્તિનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

પઞ્ચમો પરિચ્છેદો.

૬. છટ્ઠો પરિચ્છેદો

આરમ્મણવિભાગવણ્ણના

૨૯૧.એતેસં પન ચિત્તાનં, આરમ્મણમિતો પરં;
દસ્સયિસ્સામહં તેન, વિના નત્થિ હિ સમ્ભવો.

ઇતો પરં ઇતો પરિચ્છેદતો પરં અહં એતેસં પન ચિત્તાનં આરમ્મણં દસ્સયિસ્સામિ. **હિ** કસ્મા? **તેન વિના** તં આરમ્મણં વજ્જેત્વા ચિત્તાનં સમ્ભવો નત્થિ યસ્મા કારણા, તસ્મા કારણા દસ્સયિસ્સામિ.

૨૯૨.રૂપં સદ્દં ગન્ધં રસં, ફોટ્ઠબ્બં ધમ્મમેવ ચ;
છધા આરમ્મણં આહુ, છળારમ્મણકોવિદા.

છળારમ્મણેસુ છેકા પણ્ડિતા આરમ્મણં **છધા** છપ્પકારં **આહુ** કથેસું.

૨૯૩. તત્થ ભૂતે ઉપાદાય. તત્થ તેસુ આરમ્મણેસુ **ભૂતે ઉપાદાય** ભૂતે પટિચ્ચ વણ્ણો **ચતુસમુટ્ઠિતો** કમ્મચિત્તઉતુઆહારસઙ્ખાતેહિ ચતૂહિ પચ્ચયેહિ **સમુટ્ઠિતો** નિબ્બત્તો નિદસ્સનેન સહ પવત્તો પટિઘેન સહ પવત્તો રૂપારમ્મણસઞ્ઞિતો.

૨૯૪. દુવિધોપિ સમુદ્દિટ્ઠો, સદ્દો ચિત્તોતુસમ્ભવો સદ્દો દુવિધોપિ મુનિના સમુદ્દિટ્ઠો ચિત્તોતુસમ્ભવો, સવિઞ્ઞાણકસદ્દોવ ચિત્તસમુટ્ઠિતો હોતિ. કથં? વચીભેદકચિત્તેન ભૂતાય જાતાય ભૂમિયા પથવીધાતુયા વિકારતા પથવીલક્ખણભાવતો અતિથદ્ધલક્ખણતા વિકારતા નામ. સા વચીવિઞ્ઞત્તિ વિઞ્ઞાયતીતિ વિઞ્ઞત્તિયા ઉપાદિણ્ણઘટ્ટનસ્સ કમ્મજપથવીધાતુયા ઘટ્ટનસ્સ કારણં ચિત્તજપથવીધાતુયા કમ્મજપથવીધાતુયા ઘટ્ટનઞ્ચ સદ્દો ચ અપુબ્બં અચરિમં હોતિ.

૨૯૫. અવિઞ્ઞાણકસદ્દો યો સો અવિઞ્ઞાણકસદ્દો ઉતુસમુટ્ઠિતો હોતિ. અયં દુવિધોપિ સદ્દો **સદ્દારમ્મણતં ગતો** સદ્દારમ્મણભાવં પત્તો.

૨૯૬. ધરીયતીતિ ગચ્છન્તો ગચ્છન્તો જનેહિ ધરીયતેતિ ગન્ધો. **ગમુ સપ્પ** ગતિમ્હિ, **ધર** ધારણે. **સૂચનતો** અત્તનો સાધારણસ્સ પુપ્ફાદિનો વત્થુસ્સ પકાસનતોપિ વા ગન્ધો નામ. **ગન્ધ** સૂચને. **અયં** ગન્ધો ચતૂહિ સમુટ્ઠાનં એતસ્સાતિ **ચતુસમુટ્ઠાનો**. ગન્ધારમ્મણસમ્મતો.

૨૯૭. રસમાના રસન્તીતિ, રસોતિ પરિકિત્તિતો જના રસમાના યં ધમ્મજાતં **રસન્તિ** અનુભવન્તિ, **ઇતિ** યસ્મા કારણા, તસ્મા કારણા **રસો ઇતિ** રસો નામ પણ્ડિતેહિ પરિકિત્તિતો, **સો** રસો ચતુસમ્ભૂતો રસારમ્મણનામકો.

૨૯૮. ફુસીયતીતિ ફોટ્ઠબ્બં યં ધમ્મજાતં જનેહિ ફુસીયતીતિ તસ્મા ફોટ્ઠબ્બં, પથવીતેજવાયવો. તં ફોટ્ઠબ્બં ચતુસમ્ભૂતં ફોટ્ઠબ્બારમ્મણં મતં.

૨૯૯. સબ્બં નામઞ્ચ રૂપઞ્ચ, હિત્વા રૂપાદિપઞ્ચકં રૂપાદિપઞ્ચકં હિત્વા સબ્બં **નામઞ્ચ** ચિત્તચેતસિકનિબ્બાનનામઞ્ચ **રૂપઞ્ચ** પઞ્ચપસાદસુખુમરૂપઞ્ચ **લક્ખણાનિ ચ** અનિચ્ચદુક્ખઅનત્તલક્ખણાનિ ચ પઞ્ઞત્તિ ચ ધમ્મારમ્મણસઞ્ઞિતં.

૩૦૦. છારમ્મણાનિ લબ્ભન્તિ, કામાવચરભૂમિયં કામાવચરભૂમિયં છારમ્મણાનિ લબ્ભન્તિ. **તીણિ** રૂપાવચરે રૂપસદ્દધમ્મારમ્મણવસેન લબ્ભન્તિ. અરૂપે પન એકેકં ધમ્મારમ્મણં લબ્ભતિ.

૩૦૧-૩. ખણવત્થુપરિત્તત્તા, આપાથં ન વજન્તિ યે યે રૂપાદયો પઞ્ચ વિસયા ખણવત્થુપરિત્તત્તા પઞ્ચારમ્મણાનં ખણસ્સ પરિત્તત્તા મન્દત્તા તેસં અપ્પાયુકત્તા વત્થુપરિત્તત્તા પઞ્ચારમ્મણાનં અતિખુદ્દકવત્થુકત્તા આપાથં પઞ્ચદ્વારેસુ પાકટભાવં ન વજન્તિ, પઞ્ચપસાદેસુ ઘટ્ટનકિચ્ચં ન સાધેન્તિ, **તે** રૂપાદયો પઞ્ચ વિસયા ધમ્મારમ્મણં હોન્તિ. ઇતિ **યેસં** એકચ્ચાનં આચરિયાનં મતં હોતિ. **કિરાતિ** અનુસ્સવનત્થે નિપાતો. **તે પટિક્ખિપિતબ્બાવ** તે એવં વાદિનો એકચ્ચે આચરિયા પટિક્ખિપિતબ્બા, મયા પટિસેધિતબ્બા. કસ્મા? ચક્ખુવિઞ્ઞાણં સોતવિઞ્ઞાણસ્સ ગોચરભૂતં **સદ્દં** ન પટિઅનુભોતિ, સોતવિઞ્ઞાણં ચક્ખુવિઞ્ઞાણસ્સ ગોચરભૂતં રૂપં ન પટિઅનુભોતિ. ઇતિ **અઞ્ઞમઞ્ઞસ્સ ગોચરં** નેવ પચ્ચનુભોન્તાનં **તેસં** પઞ્ચન્નં ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનં વિઞ્ઞાણાનં તઞ્ચ ગોચરં મનોધાતુમનોવિઞ્ઞાણધાતુસઙ્ખાતં જવનં પન પચ્ચનુભોતિ. **ઇતિ** વચનસ્સ ભગવતા વુત્તત્તા પટિક્ખિપિતબ્બા. **રૂપાદયો પન** વિસયા રૂપાદિપઞ્ચારમ્મણાનિ એવ હોન્તિ.

૩૦૪-૬. દિબ્બચક્ખાદિઞાણાનં, રૂપાદીનેવ ગોચરા તાનિ રૂપાદીનિ એવ ગોચરા દિબ્બચક્ખાદિઞાણાનં અનાપાથગતાનં એવ પાકટભાવં અપ્પત્તાનેવ. **ઇતિપિ** વચનં વુત્તં ન યુજ્જતિ. **યં** ધમ્મજાતં રૂપારમ્મણં ભવન્તં, **તં** ધમ્મજાતં **કથં** કેન પકારેન ધમ્મારમ્મણં ભવેય્ય? **એવં સતિ** રૂપારમ્મણસ્સ ધમ્મારમ્મણત્તે સતિ **એતેસં** રૂપારમ્મણધમ્મારમ્મણાનં નિયમોપિ **કથં ભવે** કેન પકારેન ભવેય્ય? **સબ્બં આરમ્મણં એતં** એતં સબ્બં આરમ્મણં **છબ્બિધં** છપ્પકારં ભગવતા સમુદીરિતં. તં પરિત્તત્તિકાદીનં વસેન બહુપ્પકારેહિ મતં.

૩૦૭. સબ્બો કામવિપાકો ચ સબ્બો તેવીસતિકામવિપાકો ચ **ક્રિયાહેતુદ્વયમ્પિ ચ** મનોધાતુહસિતુપ્પાદવસેન કિરિયાહેતુદ્વયમ્પિ ચાતિ પઞ્ચવીસતિ ચિત્તુપ્પાદા **એકન્તપરિત્તારમ્મણા** એકન્તકામાવચરારમ્મણા **સિયું** ભવેય્યું.

૩૦૮-૧૦. ઇટ્ઠાદિભેદા પઞ્ચેવ, રૂપસદ્દાદયો પન દ્વિપઞ્ચન્નં વિઞ્ઞાણાનં **પટિપાટિયા** અનુક્કમેન ગોચરા હોન્તિ. **રૂપાદિપઞ્ચકં સબ્બં, મનોધાતુત્તયસ્સ તુ** મનોધાતુત્તયસ્સ પન સબ્બં રૂપાદિપઞ્ચકં આરમ્મણં હોતિ, એતેસં તેરસન્નં પન ચિત્તાનં રૂપક્ખન્ધોવ **ગોચરો** આરમ્મણં હોતિ. **નારૂપં** નામં આરમ્મણં ન કરોન્તિ. **ન ચ પઞ્ઞત્તિં** પઞ્ઞત્તિં આરમ્મણં ન કરોન્તિ. **નાતીતં** અતીતં આરમ્મણં ન કરોન્તિ . **ન ચનાગતં** અનાગતં આરમ્મણં ન કરોન્તિ એવ. **હિ** સચ્ચં વત્તમાનો ગોચરો એતેસં દ્વિપઞ્ચવિઞ્ઞાણાનં, મનોધાતુત્તયસ્સ ચાતિ તેરસન્નં ચિત્તાનં તં આરમ્મણં વત્તમાનં એવ પચ્ચુપ્પન્નં એવ.

૩૧૧. તેરસેતાનિ ચિત્તાનિ, જાયન્તે કામધાતુયં એતાનિ તેરસ ચિત્તાનિ કામધાતુયં જાયન્તિ, રૂપાવચરે પુઞ્ઞજાનિ ચક્ખુસોતવિઞ્ઞાણસમ્પટિચ્છનાનિ, કિરિયામનોધાતુ ચાતિ **ચત્તારિ** ચિત્તાનિ જાયન્તિ. **અરૂપિસુ** અરૂપભૂમીસુ **નેવ કિઞ્ચિપિ** એકમ્પિ ચિત્તં નેવ જાયતિ.

૩૧૨-૩. મહાપાકાનમટ્ઠન્નં અટ્ઠન્નં મહાવિપાકાનં પવત્તિયં છસુ દ્વારેસુ તદારમ્મણકિચ્ચાનં રૂપાદિછપરિત્તાનિ ગોચરા. **સન્તીરણત્તયસ્સપિ** પવત્તિયં પઞ્ચદ્વારે સન્તીરણત્તયકિચ્ચસ્સ, છદ્વારેસુ તદાલમ્બણકિચ્ચસ્સ ચ

રૂપાદિછપરિત્તાનિ ગોચરા. **રૂપાદયો પરિત્તા છ, હસિતુપ્પાદગોચરા** હસિતુપ્પાદસ્સ રૂપાદયો છ પરિત્તા ગોચરા હોન્તિ. **પઞ્ચદ્વારે પટુપ્પન્ના** પઞ્ચસુ દ્વારેસુ યે ગોચરા પચ્ચુપ્પન્ના, મનોદ્વારે **તિકાલિકા** યે ગોચરા તિકાલિકા તીસુ કાલેસુ નિયુત્તા.

૩૧૪-૫. દુતિયારુપ્પચિત્તઞ્ચ, ચતુત્થારુપ્પમાનસં કુસલવિપાકકિરિયાવસેન **છબ્બિધં** ચિત્તં મહગ્ગતગોચરં **નિયતં** નિયતારમ્મણં હોતિ, તં છબ્બિધં ચિત્તં મહગ્ગતગોચરં પુબ્બે અત્તના અધિગતઆકાસાનઞ્ચાયતનઆકિઞ્ચઞ્ઞાયતનકુસલારમ્મણં, તેસુ દ્વે દુતિયચતુત્થારુપ્પપાકા ''યસ્સ યસ્સ કુસલઝાનસ્સ યં યં આરમ્મણં ગહેત્વા બ્રહ્મલોકે પટિસન્ધિ હોતી''તિ વચનતો સકસકકુસલસ્સ આરમ્મણં એવ તેસં વિપાકાનં આરમ્મણં હોતિ. **નિબ્બાનારમ્મણત્તા હિ, એકન્તેન અનઞ્ઞતો** અટ્ઠાનાસવચિત્તાનં **અપ્પમાણોવ** નિબ્બાનં એવ ગોચરં આરમ્મણં હોતિ . **હિ** કસ્મા કારણા? **નિબ્બાનારમ્મણત્તા, ન અઞ્ઞતો** આરમ્મણતો.

૩૧૬-૩૨૦. ચત્તારો ઞાણહીના ચ, કામાવચરપુઞ્ઞતો કામાવચરકુસલવસેન ચત્તારો ઞાણહીના ચ **ક્રિયતો** કિરિયવસેન ચત્તારો ઞાણહીના ચ દ્વાદસાકુસલાનિ ચ તે પરિત્તારમ્મણા ચેવ મહગ્ગતગોચરા ચ, તે ન વત્તબ્બા ચ હોન્તિ. કસ્મા? પઞ્ઞત્તારમ્મણત્તા . **ચત્તારો ઞાણસંયુત્તા, પુઞ્ઞતો** કુસલવસેન ચત્તારો ઞાણસમ્પયુત્તા, **ક્રિયતો** કિરિયવસેન ચત્તારો ઞાણસમ્પયુત્તા ચ તથા અભિઞ્ઞાદ્વયઞ્ચ કિરિયાવોટ્ઠબ્બનમ્પિ ચ એકાદસન્નં એતેસં ચિત્તાનં ગોચરો પરિત્તમહગ્ગતઅપ્પમાણવસેન **તિવિધો** હોતિ. **ઇમે** એકાદસ ન વત્તબ્બાપિ હોન્તિ. કસ્મા? પઞ્ઞત્તારમ્મણત્તા. **યાનિ વુત્તાવસેસાનિ** વુત્તતો ચિત્તતો સેસાનિ યાનિ ચિત્તાનિ, તાનિ ન વત્તબ્બારમ્મણાનીતિ વિભાવિના વિઞ્ઞેય્યાનિ.

પરિત્તારમ્મણત્તિકં સમત્તં.

૩૨૧દુતિયારુપ્પચિત્તઞ્ચ, ચતુત્થારુપ્પમાનસં;
છબ્બિધં પન એકન્તઅતીતારમ્મણં સિયા.

૩૨૨-૬. વિઞ્ઞાણાનં દ્વિપઞ્ચન્નં દ્વિન્નં પઞ્ચવિઞ્ઞાણાનં, મનોધાતુત્તયસ્સ ચ તેરસન્નં ચિત્તાનં ગોચરા રૂપાદયો પઞ્ચ ધમ્મા પચ્ચુપ્પન્નાવ, અટ્ઠ કામમહાવિપાકા તદારમ્મણકિચ્ચવસેન અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નગોચરા, ચુતિકિચ્ચવસેન અતીતારમ્મણા, પટિસન્ધિભવઙ્ગકિચ્ચવસેન પચ્ચુપ્પન્નાતીતારમ્મણા. સોમનસ્સસન્તીરણં સન્તીરણકિચ્ચવસેન પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણં. તદારમ્મણકિચ્ચવસેન પચ્ચુપ્પન્નાનાગતાતીતારમ્મણં. સેસસન્તીરણદ્વયં સન્તીરણકિચ્ચવસેન પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણં , તદારમ્મણકિચ્ચવસેન પચ્ચુપ્પન્નાનાગતાતીતારમ્મણં, ચુતિકિચ્ચવસેન અતીતારમ્મણં, પટિસન્ધિભવઙ્ગકિચ્ચવસેન પચ્ચુપ્પન્નાતીતારમ્મણં. હસિતુપ્પાદચિત્તં જવનકિચ્ચવસેન પચ્ચુપ્પન્નાતીતાનાગતગોચરં. **ઇતિ** એતે દ્વાદસ માનસા પન **સિયાતીતારમ્મણા** અતીતારમ્મણા સિયું. **પચ્ચુપ્પન્નાનાગતગોચરા** પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણા અનાગતારમ્મણા સિયું. કામે વીસતિ કુસલાકુસલા **ક્રિયતો** કિરિયવસેન કામે નવ માનસા, વોટ્ઠબ્બં વોટ્ઠબ્બનકિચ્ચવસેન પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણં, આવજ્જનકિચ્ચવસેન તિકાલારમ્મણં. મહાકિરિયમાનસા જવનકિચ્ચવસેન તિકાલારમ્મણા, સન્તે પઞ્ઞત્તિકાલે નવત્તબ્બારમ્મણા. દ્વે અભિઞ્ઞામાનસાપિ અભિઞ્ઞાકિચ્ચવસેન અતીતાદિગોચરા સિયું. **ઇમે** માનસા પઞ્ઞત્તિકાલેપિ સન્તે નવત્તબ્બા ભવન્તિ. રૂપારૂપભવેસુ મયા વુત્તતો **સેસાનિ સબ્બાનિ** ચિત્તાનિ

અતીતારમ્મણાદિના અતીતારમ્મણાદિવસેન પણ્ડિતેન **ન વત્તબ્બાનિ** ન કથિતબ્બાનિ હોન્તિ એવ, પઞ્ઞત્તારમ્મણાનિ એવ હોન્તીતિ અત્થો.

૩૨૭. કામતો ચ ક્રિયા પઞ્ચ કામાવચરવસેન પઞ્ચ કિરિયા, **રૂપતો** રૂપાવચરવસેન **પઞ્ચમી ક્રિયા** અભિઞ્ઞાચિત્તં, એતેસં છન્નં ચિત્તાનં નત્થિ **કિઞ્ચિ** એકમ્પિ **અગોચરં** અનારમ્મણં, સબ્બારમ્મણન્તિ અત્થો. ''પઞ્ચમી ક્રિયા''તિ વચનં અભિઞ્ઞાચિત્તવસેન વુત્તં. સુદ્ધઝાનસ્સ પઞ્ચમરૂપકિરિયસ્સ પઞ્ઞત્તારમ્મણં એવાતિ વેદિતબ્બં.

૩૨૮. નિબ્બાનઞ્ચ ચતુબ્બિધં ફલં, મગ્ગં રૂપઞ્ચ **અરૂપં** ચિત્તચેતસિકસઙ્ખાતં નામઞ્ચ ગોચરં કાતું યાનિ ચિત્તાનિ સક્કોન્તિ, તાનિ ચિત્તાનિ મે વદ, આચરિય, તાનિ મય્હં કથેહિ.

૩૨૯-૩૦. ચત્તારો ઞાણસંયુત્તા, પુઞ્ઞતો પુઞ્ઞવસેન ચત્તારો ઞાણસમ્પયુત્તા, **ક્રિયતો તથા** કિરિયવસેન ચત્તારો ઞાણસમ્પયુત્તા, દ્વે અભિઞ્ઞામાનસા, કિરિયાવોટ્ઠબ્બનમ્પિ ચાતિ એકાદસ ચિત્તાનિ નિબ્બાનઞ્ચ ફલઞ્ચ મગ્ગઞ્ચ રૂપઞ્ચ **અરૂપં** નામઞ્ચ ગોચરં કાતું સક્કોન્તિ.

૩૩૧-૪. ચિત્તેસુ પન સબ્બેસુ યાનિ ચિત્તાનિ અરહત્તફલં અરહત્તમગ્ગં ગોચરં કાતું સક્કોન્તિ, **તાનિ કતિ ચિત્તાનિ મે વદ** તાનિ મય્હં ત્વં કથેહિ. **સબ્બેસુ પન ચિત્તેસુ, છ ચ ચિત્તાનિ મે સુણ**, ભો ભદ્દમુખ, ત્વં મય્હં વચનં સુણોહિ, સબ્બેસુ પન ચિત્તેસુ છ ચિત્તાનિ અરહત્તફલં અરહત્તમગ્ગં ગોચરં કાતું સક્કોન્તિ. ચત્તારો ઞાણસંયુત્તા, કિરિયા ચ વોટ્ઠબ્બનમ્પિ ચ કિરિયાભિઞ્ઞામનો ચાતિ છ ચ ચિત્તાનિ ગોચરં કાતું સક્કોન્તિ. **પુઞ્ઞતો** પુઞ્ઞવસેન ચત્તારો ઞાણસમ્પયુત્તા, **પુઞ્ઞતો** પુઞ્ઞવસેન અભિઞ્ઞાચિત્તઞ્ચ અરહત્તફલં મગ્ગં ગોચરં કાતું ન સક્કોન્તિ.

૩૩૫-૮. અરહતો ખીણાસવસ્સ મગ્ગચિત્તં ફલમાનસં વા પુથુજ્જના વા સેક્ખા વા વિજાનિતું ન સક્કોન્તિ. કસ્મા કારણા? પુથુજ્જનો સોતાપન્નસ્સ માનસં ન જાનાતિ, સોતાપન્નો સકદાગામિસ્સ માનસં ન જાનાતિ, સકદાગામી અનાગામિસ્સ માનસં ન જાનાતિ, અનાગામી અરહન્તસ્સ માનસં ન જાનાતિ. **હેટ્ઠિમો હેટ્ઠિમો** પુગ્ગલો **ઉપરૂપરિ** ઠિતસ્સ પુગ્ગલસ્સ માનસં નેવ જાનાતિ, **ઉપરૂપરિ** ઠિતો પુગ્ગલોપિ હેટ્ઠિમસ્સ હેટ્ઠિમસ્સ પુગ્ગલસ્સ માનસં જાનાતિ.

૩૩૯-૩૪૨. યો ધમ્મો યસ્સ ધમ્મસ્સ આરમ્મણં હોતિ, તં આરમ્મણં એકં એકં ઉદ્ધરિત્વા ઇતો પરં પવક્ખામિ. **કુસલારમ્મણં કામે** કામે અટ્ઠવિધં કુસલં અટ્ઠવિધસ્સ કામાવચર**કુસલસ્સ** આરમ્મણં હોતિ. કથં ? પુબ્બેવ કતં અટ્ઠવિધં મહાકુસલં પચ્છા સોમનસ્સસહગતઞાણસમ્પયુત્તચિત્તદ્વયેન વા સોમનસ્સસહગતઞાણવિપ્પયુત્તચિત્તદ્વયેન વા ઉપેક્ખાસહગતઞાણસમ્પયુત્તદ્વયેન વા ઉપેક્ખાસહગતઞાણવિપ્પયુત્તદ્વયેન વા અનુસ્સરણકાલાદીસુ તસ્સ અટ્ઠવિધસ્સ કુસલસ્સ જવનકિચ્ચવસેન આરમ્મણં હોતિ, વિપ્પટિસારકાલાદીસુ દ્વાદસવિધસ્સ **અકુસલસ્સ** આરમ્મણં હોતિ, કુસલસ્સ અભિઞ્ઞામાનસસ્સ ચ કિરિયસ્સ અભિઞ્ઞામાનસસ્સ ચ આરમ્મણં હોતિ, એકાદસવિધસ્સ કામાવચરવિપાકસ્સ તદારમ્મણવસેન આરમ્મણં હોતિ. **તથા કામક્રિયસ્સા**તિ જવનકિચ્ચવસેન હસનસ્સ આવજ્જનકિચ્ચવસેન વોટ્ઠબ્બનસ્સ જવનકિચ્ચવસેન મહાકિરિયસ્સ આરમ્મણં હોતિ, એતેસં છન્નં રાસીનં આરમ્મણં **સિયા** ભવેય્ય. રૂપાવચરપુઞ્ઞાનિ પઞ્ચ **તતો** છરાસિતો કામવિપાકં વજ્જેત્વા પઞ્ચન્નં રાસીનં આરમ્મણાનિ હોન્તિ. તદા લોભમૂલમોહમૂલવસેન અત્તના પટિલદ્ધઝાનાનં અનુસ્સરણકાલે તસ્સ દસવિધસ્સ અકુસલસ્સ આરમ્મણં હોતિ, તિહેતુકપટિસન્ધિનો સત્તસ્સ ઝાનતો પરિહીનસ્સ ઝાનં પચ્ચવેક્ખતો ઝાનારમ્મણં દોમનસ્સયુત્તં હોતિ, તદા તસ્સ પટિઘદ્વયસ્સ

આરમ્મણં હોતિ. **કામક્રિયસ્સા**તિ એકન્તપરિત્તારમ્મણાનિ કિરિયામનોધાતુહસનાનિ વજ્જેત્વા આવજ્જનકિચ્ચવસેન વોટ્ઠબ્બનસ્સ, જવનકિચ્ચવસેન મહાકિરિયસ્સ ચ આરમ્મણં હોતિ.

૩૪૩. **આરુપ્પકુસલઞ્ચાપિ, તેભૂમકુસલસ્સ ચ** મહાકુસલસ્સ ચ અભિઞ્ઞાકિચ્ચવસેન પઞ્ચમરૂપકુસલસ્સ ચ દુતિયચતુત્થઅરૂપકુસલસ્સ ચ **તેભૂમકક્રિયસ્સાપિ** વોટ્ઠબ્બનસ્સ મહાકિરિયસ્સ ચ અભિઞ્ઞાકિચ્ચવસેન પઞ્ચમરૂપકિરિયસ્સ ચ દુતિયચતુત્થારુપ્પકિરિયસ્સ ચ આરમ્મણં હોતિ, દુતિયારુપ્પકિરિયસ્સ ચ પઠમારુપ્પકિરિયાય આરમ્મણેન ભવિતબ્બં, ચતુત્થારુપ્પકિરિયસ્સ ચ તતિયારુપ્પકિરિયાય આરમ્મણેન ભવિતબ્બં, એવઞ્ચ સતિ કથં પઠમારુપ્પકુસલં દુતિયારુપ્પકિરિયસ્સ આરમ્મણં હોતિ, તતિયારુપ્પકુસલઞ્ચ ચતુત્થારુપ્પકિરિયસ્સ આરમ્મણં હોતીતિ ચે વત્તબ્બં, યદા પુથુજ્જનયોગી વા સેક્ખો વા યોગી રૂપસમાપત્તિં સમાપજ્જિત્વા તતો વુટ્ઠહિત્વા આકાસાનઞ્ચાયતનસઙ્ખાતં પઠમારુપ્પસમાપત્તિં સમાપજ્જિત્વા વીતરાગો હુત્વા અત્તના અધિગતા સમાપત્તિયો ગહેત્વા પુથુજ્જનસેક્ખકાલે અત્તના અનધિગતં દુતિયં અરૂપસમાપત્તિં સમાપજ્જિ, તદા ખીણાસવકાલે સમાપજ્જિતં દુતિયં અરૂપકિરિયં પઠમારુપ્પકુસલં આરમ્મણં કરોતિ, એવં પઠમારુપ્પકુસલં દુતિયારુપ્પકિરિયસ્સ આરમ્મણં હોતિ.

યદા યોગી રૂપસમાપત્તિયો સમાપજ્જિત્વા તતો વુટ્ઠહિત્વા પઠમારુપ્પકુસલં દુતિયારુપ્પકુસલં તતિયારુપ્પકુસલઞ્ચ સમાપજ્જિત્વા ખીણાસવો હુત્વા અત્તના અધિગતા સમાપત્તિયો ગહેત્વા અત્તના અનધિગતં ચતુત્થં અરૂપસમાપત્તિં સમાપજ્જિ, તદા ચતુત્થારુપ્પકિરિયા તતિયારુપ્પકુસલં આરમ્મણં કરોતિ, એવં ચતુત્થારુપ્પકિરિયસ્સ તતિયારુપ્પકુસલં આરમ્મણં હોતિ, પચ્છા ખીણાસવકાલે સમાપજ્જિતા રૂપારૂપસમાપત્તિયો હોન્તિ. યથા હોતિ, **તથા એવ** અકુસલસ્સપિ આરમ્મણં હોતિ.

૩૪૪-૭. **અરૂપાવચરપાકાન**ન્તિ જાતિનિદ્ધારણં, ચતુત્થદુતિયાનં અરૂપપાકાનમ્પિ આરમ્મણં હોતિ, ''ચતુત્થદુતિયાન''ન્તિ વત્તબ્બે તિયાનં-સદ્દસ્સ લોપં કત્વા "**ચતુત્થદ્દ**"તિ વુત્તં, તદા દ્વિન્નં અરૂપપાકાનં પઠમારુપ્પતતિયારુપ્પજવનાનિ આરમ્મણાનિ હોન્તિ, ''યસ્સ કુસલસ્સ ઝાનસ્સ યં આરમ્મણં ગહેત્વા બ્રહ્મલોકે પટિસન્ધિ હોતી''તિ વચનતો સકસકકુસલાનં આરમ્મણભૂતાનિ આકાસાનઞ્ચાયતનઆકિઞ્ચઞ્ઞાયતનાનિ તેસં દુતિયચતુત્થારુપ્પપાકાનં આરમ્મણાનિ હોન્તિ, એવં અરૂપકુસલં ઇમેસં અટ્ઠરાસીનં આરમ્મણપચ્ચયો હોતિ. **અપરિયાપન્નપુઞ્ઞમ્પિ** ચતુબ્બિધલોકુત્તરકુસલમ્પિ **કામાવચરતો** કામાવચરવસેન **કુસલસ્સ** ઞાણસમ્પયુત્તમહાકુસલસ્સ ચ **ક્રિયસ્સ** વોટ્ઠબ્બનસ્સ, ઞાણસમ્પયુત્તતો કિરિયસ્સ ચ **રૂપતો** રૂપાવચરવસેન પઞ્ચમસ્સ રૂપકુસલસ્સ ચ પઞ્ચમસ્સ રૂપકિરિયસ્સ ચાતિ ચતુન્નં રાસીનં આરમ્મણં સદા હોતિ, અયમેત્થ અધિપ્પાયો – સેક્ખાનં ઞાણસમ્પયુત્તમહાકુસલસ્સ, વોટ્ઠબ્બનસ્સ, પઞ્ચમસ્સ રૂપકુસલસ્સ ચ તિવિધં લોકુત્તરપુઞ્ઞં આરમ્મણં હોતિ. ખીણાસવસ્સ વોટ્ઠબ્બનસ્સ, ઞાણસમ્પયુત્તમહાકિરિયસ્સ, પઞ્ચમસ્સ રૂપકિરિયસ્સ ચ અરહત્તપુઞ્ઞં આરમ્મણં હોતિ. યથા **તથા એવ** સબ્બં અકુસલં **કામાવચરતો** કામાવચરવસેન **કુસલસ્સ** મહાકુસલસ્સ, **ક્રિયસ્સ** હસનવોટ્ઠબ્બનમહાકિરિયસ્સ ચ **રૂપાવચરતો** પન રૂપાવચરવસેન પઞ્ચમસ્સ રૂપકુસલસ્સ, પઞ્ચમસ્સ રૂપકિરિયસ્સ ચ આરમ્મણં હોતિ, યથા **તથા એવ** સબ્બસ્સ અકુસલસ્સ ચ કામાવચરવિપાકાનં તદારમ્મણકિચ્ચવસેન એકાદસન્નઞ્ચાતિ છન્નં રાસીનં આરમ્મણં ભગવતા ઈરિતં.

૩૪૮-૩૫૨. **વિપાકારમ્મણં કામે** સબ્બં વિપાકારમ્મણં **કામાવચરતોપિ** કામાવચરવસેનપિ **કુસલસ્સ** મહાકુસલસ્સ, **ક્રિયસ્સ** હસનવોટ્ઠબ્બનમહાકિરિયસ્સ ચ **રૂપાવચરતો ચેવ** રૂપાવચરવસેન ચ એવ પઞ્ચમસ્સ

રૂપકુસલસ્સ, પઞ્ચમસ્સ રૂપકિરિયસ્સ ચ **કામાવચરપાકાનં** કામાવચરવિપાકાનં એકાદસન્નઞ્ચ તથેવ અકુસલસ્સ ચ છન્નં રાસીનં આરમ્મણં હોતિ. રૂપે વિપાકારમ્મણં **કામાવચરતોપિ ચ** કામાવચરવસેનપિ ચ **કુસલસ્સ** મહાકુસલસ્સ , **ક્રિયસ્સ ચ** વોટ્ઠબ્બનમહાકિરિયસ્સ ચ **રૂપાવચરતો ચેવ** રૂપાવચરવસેન ચ એવ કુસલસ્સ ચ અપુઞ્ઞસ્સ ચાતિ પઞ્ચન્નં રાસીનં ગોચરો હોતિ, અરૂપાવચરપાકેસુ અયં નયો ભગવતા મતો. વટ્ટે ન પરિયાપન્ના નપ્પવિટ્ઠાતિ **અપરિયાપન્ના**, તેસં પુગ્ગલાનં પાકાપિ **કામતો** કામાવચરવસેન **કુસલસ્સ** ઞાણસમ્પયુત્તમહાકુસલસ્સ, **ક્રિયસ્સ ચ** વોટ્ઠબ્બનઞાણસમ્પયુત્તમહાકિરિયસ્સ ચ **રૂપતોપિ** રૂપાવચરવસેનપિ **કુસલસ્સ** પઞ્ચમસ્સ રૂપકુસલસ્સ, **ક્રિયસ્સ ચ** પઞ્ચમસ્સ રૂપકિરિયસ્સ ચ એવં આરમ્મણં હોતીતિ. એત્થાયમધિપ્પાયો અપરિયાપન્નપુઞ્ઞે વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બો.

૩૫૩-૬. કામે ઇદં સબ્બકિરિયચિત્તં **કામાવચરતોપિ ચ** કામાવચરવસેનપિ ચ **કુસલસ્સ** મહાકુસલસ્સ, **ક્રિયસ્સ ચ** હસનવોટ્ઠબ્બનમહાકિરિયસ્સ ચ **રૂપાવચરતો ચેવ** રૂપાવચરવસેન ચ એવ **કુસલસ્સ** પઞ્ચમસ્સ રૂપકુસલસ્સ, **ક્રિયસ્સ ચ** પઞ્ચમસ્સ રૂપકિરિયસ્સ ચ એકાદસકામાવચરપાકસ્સ ચ તથેવ અકુસલસ્સ ચ એતેસં છન્નં રાસીનં આરમ્મણં હોતિ. **યં ક્રિયામાનસં રૂપે** રૂપાવચરે યં કિરિયામાનસં, **કામપાકં તતો વિના તતો** રાસિતો કામપાકં **વિના** વજ્જેત્વા પઞ્ચન્નં પન રાસીનં આરમ્મણં હોતિ. કામાવચરતો કામાવચરવસેન કિરિયસ્સ વોટ્ઠબ્બનમહાકિરિયસ્સ આરમ્મણં હોતિ, હસનં એકન્તપરિત્તારમ્મણત્તા રૂપકિરિયં આરમ્મણં ન કરોતિ. **ક્રિયાચિત્તં પનારુપ્પે** અરૂપકિરિયાચિત્તં પન તેસં પઞ્ચન્નં એવ ચ રાસીનં **આરુપ્પક્રિયસ્સાપિ** પઠમારુપ્પકિરિયં દુતિયારુપ્પકિરિયસ્સ આરમ્મણં હોતિ, તતિયારુપ્પકિરિયં ચતુત્થારુપ્પકિરિયસ્સ આરમ્મણં હોતિ. ઇતિ છન્નં રાસીનં ગોચરો હોતિયેવ.

૩૫૭ઞાં ચતુસમુટ્ઠાનં, રૂપારમ્મણસઞ્ઞિતં;
કામાવચરપુઞ્ઞસ્સ, તથેવ કુસલસ્સ ચ;
અભિઞ્ઞાદ્વયચિત્તસ્સ, કામપાકક્રિયસ્સ ચ.

દ્વિચક્ખુવિઞ્ઞાણમનોધાતુદ્વયસન્તીરણત્તયમહાપાકસ્સ ચ કામકિરિયસ્સ ચાતિ એકાદસવિધસ્સ કામકિરિયસ્સ ચ છન્નં એતેસં રાસીનં આરમ્મણપચ્ચયો હોતિ.

૩૫૯-૩૬૦. નિબ્બાનારમ્મણં કામરૂપાવચરતો કામરૂપાવચરવસેન સેક્ખાનં ઞાણસમ્પયુત્તમહાકુસલસ્સ, રૂપાવચરવસેન પઞ્ચમસ્સ રૂપકુસલસ્સ ચ કામરૂપકિરિયસ્સ ચ ખીણાસવાનં વોટ્ઠબ્બનઞાણસમ્પયુત્તમહાકિરિયસ્સ ચ પઞ્ચમરૂપકિરિયસ્સ ચ **ઉભયસ્સાપિ** ચિત્તસ્સ આરમ્મણં હોતિ. **અપરિયાપન્નતો ચેવ** લોકુત્તરવસેન ચ એવ ફલસ્સ, કુસલસ્સ ચ એતેસં છન્નં રાસીનં આરમ્મણપચ્ચયો હોતિ.

૩૬૧-૨. નાનપ્પકારકં સબ્બં, પઞ્ઞત્તારમ્મણં પન તેભૂમકસ્સ પુઞ્ઞસ્સ મહાકુસલસ્સ, સુદ્ધઝાનસ્સ પઞ્ચવિધસ્સ રૂપકુસલસ્સ, પઠમારુપ્પતતિયારુપ્પકુસલસ્સ ચ તથેવ અકુસલસ્સ ચ **રૂપારૂપવિપાકસ્સ** સબ્બસ્સ રૂપવિપાકસ્સ, પઠમારુપ્પતતિયારુપ્પવિપાકસ્સ ચ **તેભૂમકક્રિયસ્સ ચ** હસનવોટ્ઠબ્બનમહાકિરિયસ્સ સબ્બસ્સ રૂપકિરિયસ્સ, પઠમારુપ્પતતિયારુપ્પકિરિયસ્સ ચાતિ નવન્નં પન રાસીનં આરમ્મણપચ્ચયો હોતિ.

૩૬૩-૪. રૂપારમ્મણિકા દ્વે તુ દ્વે ચિત્તુપ્પાદા રૂપારમ્મણિકા, **દ્વે દ્વે સદ્દાદિગોચરા** દ્વે દ્વે ચિત્તુપ્પાદા સદ્દારમ્મણાદિગોચરા, **તયો** મનોધાતુસઙ્ખાતા **ચિત્તુપ્પાદા** પઞ્ચારમ્મણિકા નામ મતા ભગવતા. **ઇધ** ઇમસ્મિં

કામાવચરાધિકારે **એકચત્તાલીસેવ** ચિત્તુપ્પાદા છળારમ્મણિકા મતા. અયં કામાવચરચિત્તાનં આરમ્મણક્કમો.

૩૬૫-૯. પઞ્ચાભિઞ્ઞા વિવજ્જેત્વા, રૂપારૂપા અનાસવા ઇમે સબ્બે ચિત્તુપ્પાદા ધમ્મારમ્મણગોચરા હોન્તિ. પઠમારુપ્પકુસલં દુતિયારુપ્પચેતસો કુસલસ્સ આરમ્મણં હોતિ, દુતિયારુપ્પચેતસો વિપાકસ્સ ચ આરમ્મણં હોતિ, દુતિયારુપ્પચેતસો કિરિયસ્સ ચ આરમ્મણં હોતિ. દુતિયારુપ્પચેતસો કિરિયસ્સ પઠમારુપ્પકુસલારમ્મણભાવે કારણં હેટ્ઠા વુત્તમેવ. **પઠમારુપ્પપાકોયં, દુતિયારુપ્પચેતસો** કુસલસ્સ ચ દુતિયારુપ્પચેતસો વિપાકસ્સ ચ દુતિયારુપ્પચેતસો કિરિયસ્સ ચ આરમ્મણં ન હોતિ. **હિ** કસ્મા? તેસં દુતિયારુપ્પકુસલવિપાકકિરિયાનં પઠમારુપ્પકુસલારમ્મણત્તા. **પઠમં તુ ક્રિયાચિત્તં** પઠમં કિરિયાચિત્તં પન દુતિયારુપ્પચેતસો પુઞ્ઞસ્સ આરમ્મણં ન હોતિ. દુતિયારુપ્પચેતસો વિપાકસ્સ આરમ્મણં ન હોતિ. રૂપારૂપભવેસુ હિ ખીણાસવા વિપાકચિત્તાનિ ચુતિવસેન સકસકકુસલાનં આરમ્મણં કરોન્તિ. **પઠમં તુ ક્રિયાચિત્તં** પન દુતિયારુપ્પચેતસો કિરિયસ્સ આરમ્મણં હોતિ. **ઇતિ** એવં ઇમિના મયા વુત્તપ્પકારેન ચિત્તાનં આરમ્મણુપ્પત્તિ **વિભાવિના** ધીરેન ઞેય્યા.

૩૭૦-૩. પુથુજ્જનસ્સ સેક્ખસ્સ, અરૂપારમ્મણં દ્વિધા દ્વિપ્પકારં કુસલં **કુસલસ્સ** દુતિયારુપ્પકુસલસ્સ આરમ્મણં હોતિ, **તં** પઠમારુપ્પકુસલં દુતિયારુપ્પવિપાકસ્સ આરમ્મણં **સિયા** ભવેય્ય. **ખીણાસવસ્સ ભિક્ખુસ્સ, પઠમારુપ્પમાનસં** આરમ્મણં **તિધા** તિપ્પકારં હોતિ. **ઇતિ** વચનં મહેસિના વુત્તં. **ક્રિયસ્સાપિ** દુતિયારુપ્પકિરિયસ્સાપિ પઠમારુપ્પકિરિયા આરમ્મણં હોતિ. **કુસલમ્પિ** પઠમારુપ્પકુસલમ્પિ દુતિયારુપ્પકિરિયસ્સ ચ આરમ્મણં હોતિ. **કુસલં** પઠમારુપ્પકુસલં દુતિયારુપ્પવિપાકસ્સ આરમ્મણં હોતિ. **એવં** ઇમિના મયા વુત્તપ્પકારેન પઠમારુપ્પમાનસં આરમ્મણં તિધા હોતિ. તતિયારુપ્પચિત્તમ્પિ ચતુત્થારુપ્પચેતસો કુસલસ્સ આરમ્મણં હોતિ, ચતુત્થારુપ્પચેતસો વિપાકસ્સ ચ તં આરમ્મણં હોતિ. **એવમેવ** યથા પઠમારુપ્પમાનસં આરમ્મણં દ્વિધા હોતિ, એવમેવ તથા તતિયારુપ્પચિત્તં આરમ્મણં દ્વિધા હોતિ. યથા પઠમારુપ્પમાનસં આરમ્મણં તિધા હોતિ, **એવમેવ** તથા તતિયારુપ્પચિત્તં આરમ્મણં તિધા સિયા.

૩૭૪. યં યં પન ઇધારબ્ભ ઇધ ઇમસ્મિં અધિકારે યં યં ગોચરં આરબ્ભ પટિચ્ચ **યે યે** ચિત્તુપ્પાદા જાયન્તિ, **સો સો** ગોચરો **તેસઞ્ચ તેસઞ્ચ** ચિત્તુપ્પાદાનં આરમ્મણપચ્ચયો હોતિ.

૩૭૫. યો પન નરો **ઇમસ્સ** અભિધમ્માવતારસ્સ કિર પારં દુત્તરં **ઇધ** ઇમસ્મિં લોકે ઉત્તરતિ, સો નરો અભિધમ્મમહણ્ણવે પારં દુત્તરં ઉત્તરં ઉત્તરતિ એવ.

ઇતિ અભિધમ્માવતારટીકાય

આરમ્મણવિભાગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

છટ્ઠો પરિચ્છેદો.

૭. સત્તમો પરિચ્છેદો

વિપાકચિત્તપ્પવત્તિનિદ્દેસવણ્ણના

૩૭૬.અનન્તઞાણેન નિરઙ્ગણેન,
ગુણેસિના કારુણિકેન તેન;
વુત્તે વિપાકે મતિપાટવત્થં,
વિપાકચિત્તપ્પભવં સુણાથ.

યેન જિનેન અનન્તઞાણેન નિક્કિલેસેન ગુણેસિના કારુણિકેન **તેન** જિનેન વુત્તે વિપાકસ્મિં **મતિપાટવત્થં** મતિછેકભાવત્થાય **વિપાકચિત્તપ્પભવં** મયા ભણમાનં વિપાકચિત્તપ્પવત્તિં તુમ્હે સુણાથ.

૩૭૭. **એકૂનતિંસ કમ્માનિ**, પાકા દ્વત્તિંસ ભગવતા દસ્સિતા, કમ્માનિ તીસુ દ્વારેસુ દિસ્સરે, વિપાકા **છસુ** દ્વારેસુ દિસ્સન્તિ.

૩૭૮-૯. **કુસલં કામલોકસ્મિં** કામલોકમ્હિ કુસલં પવત્તે, પટિસન્ધિયઞ્ચ **તંતંપચ્ચયમાગમ્મ** તંતંપચ્ચયં પટિચ્ચ. સો સો પચ્ચયો તંતંપચ્ચયો, ''તતપચ્ચયો''તિ વત્તબ્બે નિગ્ગહીતાગમવસેન ''તંતંપચ્ચયો''તિ વુત્તં. વિચ્છાકમ્મધારયસમાસોયં. વિવિધં ફલં દદાતિ. એકાય ચેતનાય એકા પટિસન્ધિ ભગવતા પકાસિતા. નાનાકમ્મેહિ નાના પટિસન્ધિયો ચ ભવન્તિ.

૩૮૦-૧. **તિહેતુકં તુ યં કમ્મં** તિહેતુકં યં કમ્મં પન કામાવચરસઞ્ઞિતં તિહેતુકં વિપાકં દુહેતુઞ્ચ વિપાકં અહેતુઞ્ચ વિપાકં દેતિ. **દુહેતુકં તુ યં કમ્મં** દુહેતુકં યં કમ્મં પન, તં કમ્મં તિહેતુકં વિપાકં ન દેતિ, અત્તનો વિપાકં દુહેતુઞ્ચ અહેતુઞ્ચ દેતિ.

૩૮૨-૩. **તિહેતુકેન કમ્મેન, પટિસન્ધિ તિહેતુકા** હોતિ, દુહેતુકાપિ પટિસન્ધિ હોતેવ, અહેતુકા પટિસન્ધિ નેવ હોતિ, ઉક્કટ્ઠતિહેતુકકમ્મેન તિહેતુકા પટિસન્ધિ, ઓમકતિહેતુકકમ્મેન દુહેતુકા પટિસન્ધિ હોતીતિ અધિપ્પાયો. દુહેતુકેન કમ્મેન દુહેતુકા પટિસન્ધિ, અહેતુકાપિ પટિસન્ધિ હોતેવ, તિહેતુકા પટિસન્ધિ નેવ હોતિ. ઉક્કટ્ઠદુહેતુકકમ્મેન દુહેતુકા પટિસન્ધિ, ઓમકદુહેતુકકમ્મેન અહેતુકા પટિસન્ધિ હોતીતિ અધિપ્પાયો.

૩૮૪. અસઙ્ખારકમ્મં અસઙ્ખારવિપાકં દેતિ, સસઙ્ખારવિપાકમ્પિ દેતિ, સસઙ્ખારકમ્મં સસઙ્ખારફલં, તથા અસઙ્ખારફલં દેતિ.

૩૮૫. **એકાય ચેતનાયેત્થ એત્થ** એતાસુ ચેતનાસુ એકાય કુસલાય **ચેતનાય** સોળસવિધા વિપાકચિત્તાનિ ભવન્તિ. **ઇતિ** વચનં જિનો પકાસયે.

૩૮૬-૯૨. વેદનાપરિવત્તનં આરમ્મણેન હોતેવ, તદારમ્મણચિત્તમ્પિ જવનેન નિયામિતં, સોમનસ્સયુત્તે કુસલે જવને જવિતે તદારમ્મણમ્પિ સોમનસ્સયુત્તમેવ હોતીતિ અત્થો. ઉપેક્ખાયુત્તકુસલેપિ એસેવ નયો. કામાવચરચિત્તેન **કુસલેનાદિના** પઠમેન કુસલેન તુલ્યેન વિપાકચિત્તેન. તતિયાવિસેસનં. યેન સત્તેન **ગહિતા**

પટિસન્ધિ ચે યદિ, **ઇટ્ઠે બલવારમ્મણે** મનાપે અતિમહન્તારમ્મણે તસ્સ સત્તસ્સ **ચક્ખુસ્સ** ચક્ખુપસાદસ્સ **આપાથં** પાકટભાવં **આગતે** સતિ મનોધાતુયા તાય ભવઙ્ગસ્મિં **આવટ્ટિતે** ભવઙ્ગસોતે છિન્દિતે સતિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણકાદીસુ વીથિચિત્તેસુ જાતેસુ પઠમં કુસલં કામમાનસં જવનં હુત્વા જાયતે. સત્તક્ખત્તુવારાનિ જવિત્વાન પઠમે મહાકુસલે ગતે **તદેવ** તં એવ ઇટ્ઠં આરમ્મણં કત્વા તેનેવ પઠમમહાકુસલેન સદિસં તદારમ્મણવિપાકચિત્તં. **સન્ધિયા તુલ્યતો** પટિસન્ધિયા તુલ્યભાવેન **મૂલભવઙ્ગન્તિ** મૂલભવઙ્ગં નામ ભગવતા પવુચ્ચતે. **તઞ્ચ** તદારમ્મણચિત્તં **સન્તીરણં** સોમનસ્સયુત્તં સન્તીરણં દસ્સનં સમ્પટિચ્છનં **એત્થ** એતસ્મિં વીથિચિત્તે **ગણનૂપગચિત્તાનિ** ગણનં ઉપગતાનિ ચિત્તાનિ ચત્તારિ એવ ભવન્તિ.

૩૯૩-૪. યદા હિ દુતિયં ચિત્તં, કુસલં જવનં યદા યસ્મિં કાલે તસ્સેવ સોમનસ્સતિહેતુનો પુગ્ગલસ્સ દુતિયં કુસલં ચિત્તં જવનં હોતિ, **તદા** તસ્મિં કાલે **તેન** જવનેન તુલ્યવિપાકં તદારમ્મણં. તસ્સ **સન્ધિયા અસમાનત્તા** તસ્સ તદારમ્મણચિત્તસ્સ સન્ધિયા અસમાનત્તા દ્વે નામાનિ **અસ્સ** વિપાકચિત્તસ્સ અનેન વિપાકચિત્તેન **લબ્ભરે** લબ્ભન્તિ, ''આગન્તુકભવઙ્ગ''ન્તિ નામં ''તદારમ્મણક''ન્તિ ચ નામં ઇતિ દ્વે નામાનિ લબ્ભન્તિ.

૩૯૫-૬. યદા તસ્સેવ પુગ્ગલસ્સ તતિયં પુઞ્ઞં જવનં હોતિ, તદા **તેન** જવનેન સદિસં તતિયં પાકં તદારમ્મણિકં સિયા. **ઇદં** વિપાકચિત્તં **આગન્તુકભવઙ્ગન્તિ** આગન્તુભવઙ્ગં નામ ભગવતા વુચ્ચતે, પુરિમાનિ ચ **પઞ્ચ** વિપાકચિત્તાનિ **ઇમિના પન** તતિયવિપાકેન પન સદ્ધિં **છ** ચિત્તાનિ હોન્તિ.

૩૯૭-૮. યદા ચતુત્થં કુસલં જવનં હોતિ, તદા **તેન** જવનેન તુલ્યં ચતુત્થવિપાકં તદારમ્મણભાવં **વજે** ગચ્છેય્ય. ચતુત્થવિપાકં આગન્તુકભવઙ્ગં તદારમ્મણનામકં હોતિ, પુરિમાનિ છ પાકાનિ **ઇમિના** સહ ચતુત્થપાકેન **સત્ત** ચિત્તાનિ હોન્તિ.

૩૯૯-૪૦૩. યદા યસ્મિં કાલે તસ્મિં ચક્ખુદ્વારે ઇટ્ઠમજ્ઝત્તારમ્મણં પન તથા આપાથં આગચ્છતિ ચ, તદા વુત્તનયેન આવજ્જનદસ્સનસમ્પટિચ્છનચિત્તેસુ જાતેસુ **ઇધ** ઇમસ્મિં મજ્ઝત્તારમ્મણે આરમ્મણવસેન વેદના પરિવત્તતિ, તસ્મા ઉપેક્ખાસહગતં સન્તીરણં મનો હોતિ. ઉપેક્ખાસહગતેસુ એવ ચતૂસુપિ જવનેસુ જવિતેસુ **તેહિ** જવનેહિ તુલ્યાનિ ચત્તારિ વિપાકચિત્તાનિ જાયરે. **અચ્ચન્તં** એકન્તેન **વેદનાય** ઉપેક્ખાવેદનાય **પુરિમેહિ** સોમનસ્સસહગતેહિ ચિત્તેહિ અસમાનત્તા ચત્તારિ ચિત્તાનિ નામતો પિટ્ઠિભવઙ્ગાનિ નામ હોન્તિ, **પિટ્ઠિભવઙ્ગાનિ** સોમનસ્સવિપાકાનં પચ્છાભાગે ભવઙ્ગાનીતિ અત્થો. ઇમાનિ ઉપેક્ખાસહગતાનિ પઞ્ચ વિપાકાનિ પુરિમેહિ **સત્તહિ** વિપાકેહિ સદ્ધિં દ્વાદસ વિપાકાનિ ભવન્તિ. **ઇતિ** વચનં ધીરો વિનિદ્દિસે.

૪૦૪-૬. યથા ચક્ખુદ્વારે દ્વાદસ વિપાકાનિ હોન્તિ, તથા એવં સોતાદીસુ દ્વારેસુપિ દ્વાદસ પાકાનિ હોન્તિ. **ઇતિ** વચનં ધીરો નિદ્દિસે, ઇમે મયા વુત્તા વિપાકા સમસટ્ઠિ ભવન્તિ. **એવં** ઇમિના મયા વુત્તપ્પકારેન એકાય ચેતનાય કમ્મે **આયૂહિતે** પવત્તિતે સમસટ્ઠિ વિપાકાનિ ઉપ્પજ્જન્તિ, ઇમસ્મિં વચને સંસયો નત્થિ. **ગહિતાગ્ગહણેનેત્થ એત્થ** એતેસુ વિપાકેસુ ગહિતાનં વિપાકાનં અગ્ગહણેન ચક્ખુદ્વારે દ્વાદસ પાકા, સોતવિઞ્ઞાણકાદીનિ ચત્તારિ ચાતિ સોળસ પાકાનિ હોન્તિ.

૪૦૭-૧૧. એકેન તિહેતુકકુસલેન અસઙ્ખારિકેન કમ્મેન આયૂહિતે યથા, **એવમેવ** સસઙ્ખારતિહેતુકકુસલેનાપિ અસઙ્ખારસસઙ્ખારઉપેક્ખાસહગતેહિપિ કુસલેહિ કમ્મે **આયૂહિતે** પવત્તિતે **તેસં** તિણ્ણં કુસલાનં વિપાકેહિ તીહિપિ દિન્નાય પટિસન્ધિયા એસેવ નયો પણ્ડિતેન જાનિતબ્બો. **ઇધ** ઇમસ્મિં ઉપેક્ખાસહગતદ્વયે ઇટ્ઠમજ્ઝત્તગોચરસ્સ

વસેન વિપાકચિત્તપ્પવત્તિં પઠમં દસ્સેત્વા **દસ્સેતબ્બાથ પચ્છા તુ, ઇટ્ઠસ્મિં ગોચરે ઇધ અથ પચ્છા** મયા વુત્તચિત્તપ્પવત્તિતો પચ્છાકાલે પન **ઇધ** ઇમસ્મિં ઇટ્ઠગોચરે એકેકસ્મિં પન દ્વાદસ દ્વાદસ પાકા પણ્ડિતેન દસ્સેતબ્બા. **ગહિતાગ્ગહણેનેત્થ એત્થ** એતેસુ વિપાકેસુ ગહિતાનં વિપાકાનં અગ્ગહણેન સોળસ પાકચિત્તાનિ હોન્તિ. **પુબ્બે** કાલે મયા વુત્તનયેનેવ **સબ્બં** વચનં **અસેસતો** અસેસભાવેન પણ્ડિતેન ઞેય્યં.

૪૧૨-૪. **તિહેતુકેન કમ્મેન, પટિસન્ધિ તિહેતુકા** ભવતિ, ઇતિ અયં વારો **એત્તાવતા** એત્તકેન વચનેન મયા વુત્તો. એકં કમ્મં એકસ્મિં ભવે એકં પટિસન્ધિં જનેતિ, **તતો** પટિસન્ધિતો **અપરં** અઞ્ઞં દુતિયં પટિસન્ધિં ન જનેતિ, પવત્તિયં અનેકાનિ વિપાકાનિ સઞ્જનેતિ. **હિ** સચ્ચં ''એકં કમ્મ''ન્તિઆદિકં વચનં. **એકસ્મા બીજા** એકતો બીજતો એકં અઙ્કુરં જાયતિ, **અસ્સ** બીજસ્સ બહૂનિ ફલાનિ **હેતુપ્પવત્તિતો** સલિલાદિહેતુપ્પત્તિયા હોન્તિ.

૪૧૫-૨૧. **દુહેતુકેન કમ્મેન, પટિસન્ધિ દુહેતુકા** હોતિ, **ઇતિ** વચનં અયં વારો **અનુપુબ્બેન** અનુપટિપાટિયા આગતો. **ઇધ** ઇમસ્મિં અધિકારે દુહેતુકેન પુઞ્ઞેન સોમનસ્સયુત્તેન અસઙ્ખારિકેન ચિત્તેન કમ્મે આયૂહિતે પન દુહેતુકેન સોમનસ્સયુત્તકુસલેન તુલ્યેન પાકેન યેન સત્તેન ગહિતા પટિસન્ધિ ચે, ઇટ્ઠે આરમ્મણે તસ્સ સત્તસ્સ ચક્ખુદ્વારે આપાથં આગતે સોમનસ્સયુત્તે ઞાણહીને કુસલમાનસે તસ્મિં દુહેતુકે સત્તક્ખત્તું જવિત્વાન ગતે તં એવ આરમ્મણં કત્વા **તદનન્તરં** તસ્સ જવનસ્સ અનન્તરં **તંસરિક્ખકં** તેન જવનેન સદિસં એકન્તં અસઙ્ખારિકમાનસં જાયતિ. **તન્તિ** તં ચિત્તં **મૂલભવઙ્ગન્તિ** મૂલભવઙ્ગં નામ **તદારમ્મણમિચ્ચપિ** તદારમ્મણં નામ ઉભયમ્પિ નામં **તસ્સેવ નામં** તસ્સ ચિત્તસ્સ એવ નામં. **ઇતિ** એવં ઇમિના પકારેન ભગવતા પરિદીપિતં. દુહેતુકે સસઙ્ખારે કુસલે જવને જવિતેપિ ચ **તંસમં** તેન ચિત્તેન સદિસં આગન્તુકસઙ્ખાતં તદારમ્મણમાનસં હોતિ.

૪૨૨-૯. **તથેવ ચ** તથા એવ ચ ઇટ્ઠમજ્ઝત્તગોચરે **દુહેતૂનં** દ્વિન્નં ઉપેક્ખાયુત્તાનં જવનાનં અનન્તરં **તાદિસાનિ** તેહિ જવનેહિ સદિસાનિ દ્વે તદારમ્મણમાનસાનિ જાયન્તે, **તેસં** તદારમ્મણમાનસાનં ''પિટ્ઠિભવઙ્ગ''ન્તિ નામં, ''આગન્તુકભવઙ્ગ''ન્તિ ચ નામં હોતિ. સન્તીરણદ્વયઞ્ચેવ દસ્સનં સમ્પટિચ્છનં ઇમાનિ દ્વે ભવઙ્ગાનિ ચાતિ **અટ્ઠ** વિપાકા ચક્ખુદ્વારે હોન્તિ. **એવં** ઇમિના મયા વુત્તપ્પકારેન પઞ્ચસુ દ્વારેસુપિ ચ **અટ્ઠ અટ્ઠ** વિપાકે કત્વા પવત્તિયં ચત્તાલીસ વિપાકાનિ ભવન્તિ. **ગહિતાગ્ગહણેનેત્થ, ચક્ખુદ્વારે પનટ્ઠ ચ એત્થ** એતેસુ વિપાકેસુ ગહિતાનં વિપાકાનં અગ્ગહણેન ચક્ખુદ્વારે અટ્ઠ ચ વિપાકા **સોતઘાનાદિના** વિપાકેન સદ્ધિં **દ્વાદસ એવ** વિપાકાનિ ભવન્તિ. **એકાય ચેતનાયેવં એવં** ઇમિના મયા વુત્તપ્પકારેન એકાય ચેતનાય કમ્મે **આયૂહિતે** પવત્તિતે પન સતિ દ્વાદસેવ વિપાકાનિ ભવન્તિ. **ઇતિ** વચનં વિજિતકુસલયુદ્ધસઙ્ગામેન **પકાસિતં** દેસિતં. **દુહેતુકત્તયેનાપિ, સેસેન સદિસેન તુ** મયા વુત્તતો દુહેતુતો સેસેન દુહેતુકત્તયેનાપિ સદિસેન પાકેન **આદિન્નસન્ધિનો** ગહિતપટિસન્ધિકસ્સ સત્તસ્સ એવં નયો **મતો** કથિતો નિરઙ્ગણેન. દુહેતુકેન કમ્મેન દુહેતુકા પટિસન્ધિ હોતિ. ઇતિ અયં વારો ચ **એત્તાવતા** એત્તકેન વચનેન મયા વુત્તો.

૪૩૦-૮. **દુહેતુકેન કમ્મેન** અહેતુકા પટિસન્ધિ હોતિ, ઇતિ અયં વારો **અનુપુબ્બેન** પટિપાટિયા આગતો. તેસુ ચતૂસુપિ દુહેતુકેસુ કુસલેસુ ચિત્તેસુ **અઞ્ઞતરેનેવ** હેતુકેન કમ્મે **આયૂહિતે** પવત્તિતે સતિ **તસ્સેવ** દુહેતુકસ્સ કુસલજવનસ્સ પાકભૂતાય ઉપેક્ખાસહગતાહેતુકાય મનોવિઞ્ઞાણધાતુયા **આદિન્નપટિસન્ધિનો** સત્તસ્સ **સા** પટિસન્ધિ કમ્મસદિસા નામ ન વત્તબ્બા પણ્ડિતેહિ. **હિ** સચ્ચં ''પટિસન્ધિ ન વત્તબ્બા''તિઆદિકં વચનં. કમ્મં દુહેતુકં હોતિ, પટિસન્ધિ અહેતુકા હોતિ. **તસ્સ** દેહિનો સત્તસ્સ **વુદ્ધિમુપેતસ્સ** વુદ્ધિં ઉપગતસ્સ ચક્ખુદ્વારે પન ઇટ્ઠમજ્ઝત્તગોચરે આપાથમાગતે સતિ દુહેતુકાનં ચતુન્નં પુઞ્ઞાનં યસ્સ કસ્સચિ જવનસ્સ અવસાનમ્હિ ઇદં અહેતુકં

મનો તદારમ્મણભાવેન જાયતિ. એત્થ એતસ્મિં વચને **સંસયો** સન્દેહો નત્થિ, **તં** અહેતુકચિત્તં મૂલભવઙ્ગઞ્ચ તદારમ્મણમેવ ચ હોતિ. ચક્ખુવિઞ્ઞાણકાદીસુપિ વીથિચિત્તેસુ જાતેસુ ઉપેક્ખાસહગતંયેવ સન્તીરણમ્પિ ચ હોતિ. **તેસુ એકં ઠપેત્વાન, ગહિતાગ્ગહણેનિધ તેસુ** દ્વીસુ સન્તીરણતદારમ્મણકિચ્ચેસુ વિપાકેસુ **એકં** સન્તીરણકિચ્ચં તદારમ્મણકિચ્ચં તં ચિત્તં ઠપેત્વા ગહિતાનં વિપાકાનં અગ્ગહણેન ઇધ ઇટ્ઠમજ્ઝત્તારમ્મણે ગણનૂપગચિત્તાનિ તીણિયેવ ભવન્તિ.

૪૩૯-૪૧. ઇટ્ઠે આરમ્મણે ચક્ખુ-દ્વારે આપાથમાગતે તદા સન્તીરણઞ્ચેવ સોમનસ્સયુત્તંયેવ હોતિ, તદારમ્મણમાનસઞ્ચ સોમનસ્સયુત્તંયેવ હોતિ, **તેસુ** સન્તીરણતદારમ્મણકિચ્ચેસુ વિપાકેસુ **એકેકં** સન્તીરણકિચ્ચં, તદારમ્મણકિચ્ચં વા ચિત્તં ગહેત્વા પુરિમાનિ ચ તીણિ ચત્તારિ એવ વિપાકાનિ ભવન્તિ. **એવં** ઇમિના મયા વુત્તપ્પકારેન પઞ્ચસુ દ્વારેસુપિ ચત્તારિ ચત્તારિ વિપાકચિત્તાનીતિ પવત્તિયં વિપાકાનિ વીસતિ ચિત્તાનિ હોન્તિ.

૪૪૨-૮. ચક્ખુદ્વારે તુ ચત્તારિ, ગહિતાગ્ગહણેનિધ ગહિતાનં વિપાકાનં અગ્ગહણેન ચક્ખુદ્વારે પન ચત્તારિ વિપાકાનિ **ઇધ** ઇમસ્મિં ઇટ્ઠારમ્મણે **સોતઘાનાદિના** વિપાકેન સદ્ધિં અહેતુકં અટ્ઠકં હોતિ એવ. અહેતુકપટિસન્ધિસ્સ સત્તસ્સ દુહેતુકં, તિહેતુકં વા તદારમ્મણં **ન ભવે** ન ભવેય્ય, **દુહેતુપટિસન્ધિનો** સત્તસ્સ તિહેતુકં તદારમ્મણં ન ભવે. **જાતા સુગતિયં યેન, પાકેન પટિસન્ધિ તુ** સુગતિયં યેન પાકેન પટિસન્ધિ જાતા, **તેન** વિપાકેન તુલ્યમ્પિ, હીનં વા તેસં તદારમ્મણં ભવેય્ય. **મનુસ્સલોકં સન્ધાય, વુત્તઞ્ચાહેતુકટ્ઠકં** સુગતિયં અહેતુકટ્ઠકઞ્ચ મનુસ્સલોકઞ્ચ સન્ધાય પટિચ્ચ કારણં કત્વા મયા વુત્તં. ચતૂસુપિ **અપાયેસુ** પન અપેતો અયો પતિટ્ઠા એતેહીતિ અપાયો, તેસુ. પવત્તે અહેતુકં અટ્ઠકં આપાયિકેહિ લબ્ભતિ. **થેરો નેરયિકાનં તુ, ધમ્મં દેસેતિ વસ્સતિ** થિરો થિરકારધમ્મો યસ્મિં અત્થીતિ થેરો, દુતિયઅગ્ગસાવકભૂતો ઇદ્ધિમા મોગ્ગલ્લાનત્થેરો **નેરયિકાનં** નિરયે જાતાનં સત્તાનં ધમ્મં દેસેતિ વસ્સતિ, ''ઉચ્છઙ્ગે મં નિસીદિત્વા''તિઆદીસુ વિય દેવં વસ્સાપેતીતિ અત્થો. ગન્ધં વાયુઞ્ચ માપેતિ યદા, તદા પન તેસં નેરયિકાનં સત્તાનં તેહિ નેરયિકસત્તેહિ થેરં દિસ્વા, ધમ્મઞ્ચ સુત્વા, ગન્ધઞ્ચ ઘાયિત્વા **જલં** ઉદકઞ્ચ **પિવતં** પિવન્તાનં મુદું વાયુઞ્ચ તેહિ **ફુસતં** ફુસન્તાનં તેસં નેરયિકસત્તાનં ચક્ખુવિઞ્ઞાણકાદીનિ પઞ્ચપિ **પુઞ્ઞજાનિ એવ** કુસલવિપાકાનિ એવ સન્તીરણદ્વયં **પુઞ્ઞજં એવ** કુસલવિપાકં એવ પુઞ્ઞજા એવ એકા મનોધાતુ ઇતિ અટ્ઠકં હોતિ.

૪૪૯-૫૦. અયં તાવ કથા ''ચક્ખુવિઞ્ઞાણકાદીનિ પુઞ્ઞજાનેવા''તિઆદિકા અયં કથા ઇટ્ઠઇટ્ઠમજ્ઝત્તગોચરે કામાવચરે પુઞ્ઞાનં જવનાનં વસેન મયા વુત્તા. **તદારમ્મણચેતસો** તદારમ્મણચિત્તસ્સ યં નિયમત્તં ''તદારમ્મણમાનસં જવનેન નિયામિત''ન્તિઆદિવચનેન મયા વુત્તં, **તં** નિયમત્તં કુસલં સન્ધાય વુત્તં. સોમનસ્સયુત્તે કામાવચરકુસલે જવિતે તદારમ્મણમ્પિ સોમનસ્સયુત્તમેવ હોતિ, ઉપેક્ખાયુત્તે કામાવચરકુસલે જવિતે તદારમ્મણમ્પિ ઉપેક્ખાયુત્તમેવ હોતિ, નેતં અકુસલે ઉપેક્ખાયુત્તે વિચિકિચ્છાદિકે અકુસલે જવને પન જવિતે સોમનસ્સયુત્તમ્પિ તદારમ્મણં હોતીતિ અધિપ્પાયો. **ઇતિપિ** વચનં આચરિયેન દીપિતં.

૪૫૧-૭. ઇધ ઇમસ્મિં અધિપ્પાયે અકુસલચિત્તેસુ સોમનસ્સયુત્તેસુ ચતૂસુપિ ઇટ્ઠે આરમ્મણે **તેસુ** ચિત્તેસુ જવિતેસુ સોમનસ્સયુત્તા અહેતુમનોવિઞ્ઞાણધાતુ **તદનન્તરં** તેસં અકુસલજવનાનં અનન્તરં તદારમ્મણભાવેન જાયતિ. ઉપેક્ખાયુત્તેસુ છસુ અકુસલચિત્તેસુ ઇટ્ઠમજ્ઝત્તે ગોચરે જવિતેસુ પુઞ્ઞજા ઉપેક્ખાસહગતા અહેતુમનોવિઞ્ઞાણધાતુ એવ **તદનન્તરં** વા તેસં ઉપેક્ખાસહગતાનં છન્નં અકુસલજવનાનં અનન્તરં તદારમ્મણભાવેન જાયતિ. **ઇટ્ઠારમ્મણયોગસ્મિં** બુદ્ધરૂપાદિઇટ્ઠારમ્મણયોગસ્મિં **કઙ્ખતો** ''બુદ્ધો નુ ખો, નો બુદ્ધો''તિ

કઙ્ખન્તસ્સ સત્તસ્સ **ઉદ્ધતસ્સ** વા સત્તસ્સ તદારમ્મણમાનસં સોમનસ્સયુત્તં અહેતુકં વિપાકં હોતિ પિટ્ઠિભવઙ્ગં. **સોમનસ્સયુતે ચિત્તે, જવને જવિતે પન** સોમનસ્સયુત્તા એવ પઞ્ચ તદારમ્મણમાનસા પણ્ડિતેન ગવેસિતબ્બા. ઉપેક્ખાસહગતે ચિત્તે જવને પન જવિતે સતિ ઉપેક્ખાસહગતા છ ચ તદારમ્મણમાનસા પણ્ડિતેન ગવેસિતબ્બા.

૪૫૮-૬૩. **તિહેતુસોમનસ્સેન, આદિન્નપટિસન્ધિનો** સત્તસ્સ ઝાનતો પરિહીનસ્સ વિપ્પટિસારિનો તં ઝાનં **પચ્ચવેક્ખતો** પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ દોમનસ્સયુત્તં ચિત્તં હોતિ. **તસ્સ** દોમનસ્સસ્સ અનન્તરં કિં માનસં જાયતે, ત્વં દોમનસ્સયુત્તજવનસ્સ અનન્તરમાનસં **બ્રૂહિ** કથેહિ. **પટ્ઠાને પટિસિદ્ધા હિ** દોમનસ્સસ્સાનન્તરં સોમનસ્સસ્સ ઉપ્પત્તિ **પટ્ઠાને પટિસિદ્ધા** પટ્ઠાનપ્પકરણે ભગવતા નિવારિતા, **અસ્સ** સોમનસ્સસ્સ વા અનન્તરં દોમનસ્સસ્સ ઉપ્પત્તિ પટ્ઠાને પટ્ઠાનપ્પકરણે પટિસિદ્ધા ભગવતા નિવારિતા. **મહગ્ગતં પનારબ્ભ** મહગ્ગતં પટિચ્ચ જવને જવિતેપિ ચ તદારમ્મણમાનસં **તત્થેવ** તસ્મિં પટ્ઠાને એવ **પટિસિદ્ધં** ભગવતા નિવારિતં. **તસ્મા** કારણા ભવઙ્ગપાતો વા તદારમ્મણમેવ વા ન હોતિ. **કિં નુ કાતબ્બં** તેસં ભવઙ્ગતદારમ્મણાનં અભાવે કારણં યં કાતબ્બં, અમ્હેહિ તં કારણં કિં નુ પુચ્છામ, તં તદત્થં આભિધમ્મિકભાવેન આભિધમ્મિક તં કારણં **વદ** વદાહિ. ઉપેક્ખાસહગતાહેતુમનોવિઞ્ઞાણધાતુ પુઞ્ઞાપુઞ્ઞવિપાકા તદારમ્મણિકા **સિયા** ભવેય્ય.

૪૬૪-૭. **ઇમસ્સ** તદારમ્મણસ્સ આવજ્જનં કિં નત્થિ? **તં** તદારમ્મણમાનસં **કથં** કેન પકારેન જાયતે? **ભવઙ્ગઆવજ્જનાનં** ચિત્તાનં કિં આવજ્જનમત્તં? મગ્ગસ્સ અનન્તરસ્સ ચ ફલસ્સાપિ કિં આવજ્જનં નત્થિ? **નિરોધા ચ** નિરોધતો વુટ્ઠહન્તસ્સ ભિક્ખુનો ફલચિત્તસ્સ વાતિ મયા સુતં, **એવં** ઇમિના મયા વુત્તપ્પકારેન આવજ્જનં નત્થિ. **વિના આવજ્જનેનાપિ, હોતુ જાયતુ માનસં** ચિત્તં આવજ્જનેન વિના આવજ્જનં વજ્જેત્વા હોતુ જાયતુ, **કિમસ્સારમ્મણં** અસ્સ તદારમ્મણમાનસસ્સ કિં આરમ્મણં, પણ્ડિત, ત્વં આરમ્મણં યદિ જાનાસિ, તં આરમ્મણં **બ્રૂહિ** મય્હં કથેહિ. **વિના આરમ્મણેનેતં એતં** માનસં **આરમ્મણેન વિના** આરમ્મણં વજ્જેત્વા ન જાયતિ. **હિ** સચ્ચં ''વિના આરમ્મણેનેત''ન્તિઆદિકં વચનં, તદારમ્મણમાનસં યદા દોમનસ્સયુત્તં જવનં મહગ્ગતારમ્મણં જવતિ, તદા તસ્મિંયેવ જવનચિત્તક્ખણે **પરિત્તેસુ** કામાવચરારમ્મણેસુ **યં કિઞ્ચિ** પરિત્તારમ્મણં **આરબ્ભ** પટિચ્ચ જાયતિ.

૪૬૮-૭૩. **ઉતુબીજનિયામો ચ** ઉતુનિયામો બીજનિયામો ચ **કમ્મધમ્મનિયામતા ચ** કમ્મનિયામતા ચ સીલાદિપારમીધમ્મનિયામતા ચ ચિત્તસ્સ નિયામો ચાતિ પઞ્ચ નિયામતા પણ્ડિતેન ઞેય્યા. **તત્થ** તેસુ પઞ્ચસુ નિયામેસુ સબ્બેસં પન રુક્ખાનં એકપ્પહારેન ફલપુપ્ફાદિધારણં ઉતુ, અયં ઉતુનિયામતા. **તેસં તેસં તુ બીજાનં, તંતંતુલ્યફલુબ્ભવો** તેસં તેસં બીજાનં પન તેહિ તેહિ બીજેહિ તુલ્યાનમ્પિ સસ્સાનં ફલાનં ઉપ્પત્તિ, અયં બીજનિયામતા . **મત્થકે નાળિકેરસ્સ** નાળિકેરફલસ્સ મત્થકે **છિદ્દત્તં** છિદ્દભાવો, અયં **બીજજો** બીજતો જાતો નિયામો. તિહેતુકકમ્મં તિહેતુકઞ્ચ વિપાકં દુહેતુકઞ્ચ વિપાકં અહેતુકઞ્ચ વિપાકં યતો યં કમ્મં દેતિ, અયં કમ્મનિયામતા. **બોધિસત્તસ્સ જાતિયં** જિનઙ્કુરસ્સ જાતિક્ખણે મેદનીકમ્પનાદિકં અનેકવિસેસત્તં, અયં સીલાદિપારમીધમ્મનિયામતા. તેન ગોચરેન પસાદસ્મિં ઘટ્ટિતે સતિ **ઇધ** ઇમસ્મિં ચિત્તવીથિયં **આવજ્જનાદીનં** ચિત્તાનં ઉપ્પત્તિ, અયં ચિત્તનિયામતા.

૪૭૪. યો પુગ્ગલો **ધીરો** ધીરસમ્પન્નો ગુણસમ્પન્નો વિક્ખિત્તપાપો **મોહન્ધકારાપગમં** અન્ધકારમનિસ્સાય અવિજ્જાનિસ્સરણં **યદિચ્છે** સચે ઇચ્છેય્ય, સો ધીરો **ઇમં** અભિધમ્માવતારપ્પકરણં **અન્ધજનાનં** અન્ધસદિસબાલજનાનં **હદયન્ધકારં વિદ્ધંસનં** અન્ધકારસન્નિસ્સિતસ્સ યસ્સ હદયસ્સ વિદ્ધંસનકરં **જલન્તં દીપં**

જલમાનં દીપં. **પયત્તો**તિ પકારેન યતતિ વીરિયં કરોતીતિ પયત્તો, **સતતં** સબ્બદા **સિક્ખેથ** સજ્ઝાયનધારણચિન્તનવસેન સિક્ખેય્ય.

ઇતિ અભિધમ્માવતારટીકાય

વિપાકચિત્તપ્પવત્તિનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

સત્તમો પરિચ્છેદો.

૮. અટ્ઠમો પરિચ્છેદો

પકિણ્ણકનિદ્દેસવણ્ણના

૪૭૫ઇદાનિ પન સબ્બેસં, એતેસં માનસં મયા;
પાટવત્થાય ભિક્ખૂનં, કથીયતિ પકિણ્ણકં.

ઇદાનિ પન કાલે **એતેસં** તિહેતુકદ્વિહેતુકઅહેતુકાનં **સબ્બેસં** પુગ્ગલાનં પકિણ્ણકં માનસં **ભિક્ખૂનં પાટવત્થાય** ભિક્ખૂનં છેકભાવત્થાય મયા કથીયતે ઉચ્ચતે.

૪૭૬-૮૫. **પન્થમક્કટકો** ઉણ્ણનાભિ પન્થમક્કટકો નામ પઞ્ચસુ દિસાસુ તસ્સ સુત્તં પસારેત્વા જાલમજ્ઝે નિપજ્જતિ. **પઠમાય દિસાયેત્થ એત્થ** એતાસુ દિસાસુ પઠમાય દિસાય પસારિતે સુત્તે પાણકેન પટઙ્ગેન વા મક્ખિકાય વા ઘટ્ટિતે સતિ સા ઉણ્ણનાભિ કિઞ્ચિ **ચલિત્વા** ફન્દનં કત્વા નિપન્નટ્ઠાનતો **સુત્તાનુસારેન** સુત્તં અનુસારેત્વા તસ્સ પાણકસ્સ **યૂસં** યૂસસઙ્ખાતં સોણિતં પિવતિ. પુનાગન્ત્વા **તત્થેવ** તસ્મિં જાલમજ્ઝેયેવ યથાસુખં નિપજ્જતિ, યથા પઠમાય દિસાય ચલનાદિકં કિરિયં કરોતિ, એવમેવ દુતિયાદીસુ ચતૂસુ દિસાસુ ચલનાદિકં કિરિયં કરોતિ, એવં પઞ્ચસુ દિસાસુ સુત્તં વિય પઞ્ચ પસાદા પણ્ડિતેન દટ્ઠબ્બા, મજ્ઝે મક્કટકો વિય ચ ચિત્તં પન પણ્ડિતેન દટ્ઠબ્બં. **પાણકાદીહિ** ખુદ્દકતિરચ્છાનેહિ તસ્સ સઙ્ઘટ્ટના વિય આરમ્મણે પન પસાદાનં સઙ્ઘટ્ટના પણ્ડિતેન દટ્ઠબ્બા. જાલમજ્ઝે નિપન્નાય ઉણ્ણનાભિયા તં ચલનં વિય પસાદે ઘટ્ટેતીતિ **પસાદઘટ્ટનં**, કિં તં? આરમ્મણં. **તત્થ** તિસ્સં વીથિયં પસાદઘટ્ટનં આરમ્મણં ગહેત્વા મનોધાતુકિરિયાચિત્તં ભવઙ્ગં આવટ્ટેતીતિ **ભવઙ્ગાવટ્ટનં** મતં ભગવતા. **તસ્સ** પન્થમક્કટકસ્સ **સુત્તાનુસારંવ** સુત્તં અનુગમનં વિય વીથિચિત્તપ્પવત્તનં પણ્ડિતેન દટ્ઠબ્બં. સીસે પન વિજ્ઝિત્વા **અસ્સ** મક્કટસ્સ યૂસપાનં વિય જવનસ્સ ચિત્તસ્સ આરમ્મણેસુ પવત્તનં પણ્ડિતેન દટ્ઠબ્બં. પુન આગન્ત્વા સુત્તજાલમજ્ઝે નિપજ્જનં યથા **વત્થુંયેવ** હદયવત્થું એવ નિસ્સાય ચિત્તસ્સ પરિવત્તનં પણ્ડિતેન દટ્ઠબ્બં.

૪૮૬-૯૩. **ઇદં તુ પન ઓપમ્મં, અત્થં દીપેતિ કિં તુ હિ** ઇદં ઓપમ્મં કં અત્થં **દીપેતિ** પકાસેતિ? પઠમં પસાદે આરમ્મણેન ઘટ્ટિતે સતિ **પસાદવત્થુતો** પસાદો વત્થુ નિસ્સયો એતસ્સાતિ પસાદવત્થુ, ચિત્તં, તતો પસાદવત્થુતો, પઠમં એવ વત્થુસન્નિસ્સિતં ભવઙ્ગસઙ્ખાતં **મનો** જાયતિ, ઇતિપિ અત્થો તેન ઓપમ્મેન દીપિતો. એકેકારમ્મણં દ્વીસુ દ્વીસુ દ્વારેસુ **સબ્બસો** સબ્બપ્પકારેન પન આપાથં આગચ્છતિ, અયમત્થોપિ **તેન** ઓપમ્મેન દીપિતો ''દ્વીસુ દ્વીસુ દ્વારેસૂ''તિ, એકં રૂપારમ્મણં એકસ્મિંયેવ ખણે ચક્ખુદ્વારે, મનોદ્વારે ચાતિ દ્વીસુ દ્વારેસુ આપાથં આગચ્છતીતિ અત્થો. સોતદ્વારાદીસુપિ એસેવ નયો ઞેય્યો. રૂપં ચક્ખુપસાદમ્હિ ઘટ્ટેત્વા **તક્ખણે પન** તસ્સ ખણે પન તથા મનોદ્વારે પન આપાથં આગચ્છતિ, ભવઙ્ગચલનસ્સ પચ્ચયો હોતીતિ અત્થો. **ન સંસયો** એતસ્મિં વચને સંસયો નત્થિ. **યથા ખગો** યથા સકુણો. **હિ** સચ્ચં મયા વુત્તં વચનં. **રુક્ખગ્ગે** રુક્ખકોટિયં નિલીયન્તોવ સાખિનો સાખં ઘટ્ટેતિ, તસ્સ છાયા **ભૂમિયં** પથવિયં **ફરતિ** પટિહઞ્ઞતિ. **ઇધાતિ** નિપાતો. સાખાય સકુણેન ઘટ્ટનં ભૂમિયં છાયાફરણાપિ ચ અપુબ્બં અચરિમં એકક્ખણસ્મિંયેવ **જાયરે** જાયન્તિ. એવમેવ પન રૂપસ્સ, પસાદસ્સ ચ ઘટ્ટનં, તથેવ **અત્થતો** અત્થવસેન ભવઙ્ગચલનસ્સાપિ **પચ્ચયત્તેન** પચ્ચયભાવેન મનોદ્વારે આપાથં આગમનં અપુબ્બં અચરિમં એકક્ખણેયેવ હોતિ.

૪૯૪-૭. તતો પરં ભવઙ્ગસોતં છિન્દિત્વા **ચક્ખુદ્વારે** ચક્ખુપસાદે યથાક્કમં આવજ્જને સમુપ્પન્ને, દસ્સને સમુપ્પન્ને, સમ્પટિચ્છને સમુપ્પન્ને, સન્તીરણે સમુપ્પન્ને, તથા વોટ્ઠબ્બને ચ સમુપ્પન્ને કુસલં જવનચિત્તં જવતિ, તથા અકુસલમેવ ચિત્તં જવતિ. સોતદ્વારાદીસુપિ સદ્દાદીનં આરમ્મણાનં ઘટ્ટને એસેવ નયો અવિસેસેન વિઞ્ઞુના વિઞ્ઞેય્યો. એતસ્સ અત્થસ્સ દીપને **દોવારિકોપમાદીનિ** વચનાનિ **ઉદ્ધરિત્વા** તતો પકરણતો નીહરિત્વા **એત્થ** એતસ્મિં વીથિયાધિકારે વિઞ્ઞુના દસ્સેતબ્બાનિ.

૪૯૮-૯. **અસમ્ભેદેન ચક્ખુસ્સા**તિ તસ્સાપિ ચક્ખુ અસમ્ભિન્નં હોતિ. જીવિતા નિરુદ્ધમ્પિ પિત્તેન વા સેમ્હેન વા રુહિરેન વા પલિબુદ્ધં ચક્ખુવિઞ્ઞાણસ્સ પચ્ચયો ભવિતું અસક્કોન્તં સમ્ભિન્નં નામ, સક્કોન્તં અસમ્ભિન્નં નામ હોતિ. તેન ચક્ખુપસાદસ્સ અસમ્ભિન્નેન રૂપાપાથગમનેન આલોકસન્નિસ્સયેનાપિ. તેન તિવિધેન પચ્ચયેન **સમનક્કારહેતુના** પઞ્ચદ્વારાવજ્જનપચ્ચયેન સહ પવત્તનેન. એતેહિ પન ચતૂહિ પચ્ચયેહિ સં એકતો ઇન્તિ પવત્તન્તીતિ સમેતા, **સમેતેહિ** સહગતેહિ સમાગમં એકીભાવં આગતેહિ, તં **ચક્ખુવિઞ્ઞાણં** ચક્ખુપસાદનિસ્સિતં વિઞ્ઞાણં સમ્પયુત્તેહિ ચેતસિકેહિ સહ જાયતે.

૫૦૦-૧. **અસમ્ભેદેન સોતસ્સ** સોતપસાદસ્સ અસમ્ભિન્નેન **સદ્દાપાથગમેન ચ** સદ્દસ્સ આપાથગમનેન ચ. આકાસનિસ્સયેનાપિ પિહિતકણ્ણચ્છિદ્દસ્સ સોતવિઞ્ઞાણં નુપ્પજ્જતિ. તેન તિવિધેન પચ્ચયેન. **સમનક્કારહેતુના** પઞ્ચદ્વારાવજ્જનપચ્ચયેન સહ પવત્તેન. એતેહિ પન ચતૂહિ પચ્ચયેહિ **સમેતેહિ** સહગતેહિ સમાગમં એકીભાવં આગતેહિ તં સોતવિઞ્ઞાણં સમ્પયુત્તેહિ સહ જાયતિ.

૫૦૨-૩. **અસમ્ભેદેન** ઘાનસ્સ ઘાનપસાદસ્સ અસમ્ભિન્નેન **ગન્ધાપાથગમેન ચ** ગન્ધસ્સ આપાથગમનેન ચ. **વાયોસન્નિસ્સયેનાપી**તિ ઘાનબિલમ્હિ પવિસન્તેન વાયુનાતિ અત્થો. તેન તિવિધેન પચ્ચયેન. **સમનક્કારહેતુના** પઞ્ચદ્વારાવજ્જનપચ્ચયેન સહ પવત્તેન. એતેહિ પન ચતૂહિ પચ્ચયેહિ **સમેતેહિ** સહગતેહિ સમાગમં એકીભાવં આગતેહિ તં ઘાનવિઞ્ઞાણં સમ્પયુત્તેહિ સહ જાયતિ.

૫૦૪-૫. **અસમ્ભેદેન જિવ્હાય** જિવ્હાય અસમ્ભિન્નેન **રસાપાથગમેન ચ** રસસ્સ આપાથગમનેન ચ. **આપોસન્નિસ્સયેનાપી**તિ જિવ્હાતેમનં આપં લદ્ધા ચ ઉપ્પજ્જતિ, તેન વિના સુક્ખખાદનીયે જિવ્હાય સાયિતેપિ જિવ્હાવિઞ્ઞાણં નુપ્પજ્જતીતિ અત્થો. તેન તિવિધેન પચ્ચયેન. **સમનક્કારહેતુના** પઞ્ચદ્વારાવજ્જનપચ્ચયેન સહ પવત્તેન. એતેહિ પન ચતૂહિ પચ્ચયેહિ **સમેતેહિ** સહગતેહિ સમાગમં એકીભાવં આગતેહિ તં જિવ્હાવિઞ્ઞાણં સમ્પયુત્તેહિ સહ જાયતિ.

૫૦૬-૭. કાયપસાદસ્સ અસમ્ભેદેન ફોટ્ઠબ્બસ્સ આપાથગમનેન ચ. **પથવીનિસ્સયેનાપી**તિ તેન વિના કાયદ્વારમ્પીતિ બહિદ્ધા મહાભૂતારમ્મણં અજ્ઝત્તિકં કાયપસાદં ઘટ્ટેત્વા પસાદપચ્ચયેસુ મહાભૂતેસુ પટિહઞ્ઞતિ. તેન તિવિધેન પચ્ચયેન. **સમનક્કારહેતુના** પઞ્ચદ્વારાવજ્જનપચ્ચયેન સહ પવત્તેન. એતેહિ પન ચતૂહિ પચ્ચયેહિ **સમેતેહિ** સહગતેહિ સમાગમં એકીભાવં આગતેહિ તં કાયવિઞ્ઞાણં સમ્પયુત્તેહિ સહ જાયતિ.

૫૦૮-૯. **અસમ્ભેદા મનસ્સાપી**તિ **મન**ન્તિ ભવઙ્ગચિત્તં. તં નિરુદ્ધમ્પિ આવજ્જનચિત્તસ્સ પચ્ચયો ભવિતું અસમત્થં મન્દતમગતમેવ વત્તમાનમ્પિ સમ્ભિન્નં નામ હોતિ. આવજ્જનસ્સ પચ્ચયો ભવિતું સમત્થં અસમ્ભિન્નં નામ. મનસ્સ અસમ્ભેદેન ધમ્મસ્સ આપાથગમનેન ચ **વત્થુસન્નિસ્સયેન** હદયવત્થુસન્નિસ્સયેન. તેન તિવિધેન

પચ્ચયેન. **સમનક્કારહેતુના** મનોદ્વારાવજ્જનેન સહ પવત્તેન. એતેહિ પન ચતૂહિ પચ્ચયેહિ **સમેતેહિ** સહગતેહિ સમાગમં એકીભાવં આગતેહિ **તં મનોવિઞ્ઞાણં** તં મનોવિઞ્ઞાણસઙ્ખાતં જવનચિત્તં સમ્પયુત્તેહિ સહ જાયતે.

૫૧૦-૧૧. મનો ભવઙ્ગચિત્તં નામ વિભાવિના વેદિતબ્બં. **આવજ્જનક્રિયાચિત્તં** આવજ્જનકિરિયાચિત્તદ્વયં સમનક્કારો નામ વિભાવિના સઞ્ઞિતં. વત્થુસન્નિસ્સયેન ઇતિ **અયં** પાઠો **સબ્બત્થ** સબ્બેસુ ભવેસુ ન ગચ્છતિ. પઞ્ચહિ ખન્ધેહિ વોકારો વોકિણ્ણોતિ **પઞ્ચવોકારો**, પઞ્ચવોકારભવં **સન્ધાય** કારણં કત્વા ''વત્થુસન્નિસ્સયેના''તિ અયં પાઠો પન કથિતો મયા, પઞ્ચવોકારભવો નામ કામરૂપભવો, અરૂપભવો ચતુવોકારભવો નામ, અસઞ્ઞીભવો એકવોકારભવો નામ. અયં પાઠો ચતુવોકારઅરૂપભવં સન્ધાય ન કથિતોતિ અત્થો. વત્થુસ્સ રૂપત્તા અરૂપભવે કથં વત્થુસન્નિસ્સયો ભવેય્યાતિ અત્થો.

૫૧૨-૪. પટિસન્ધાદિચિત્તાનિ, સબ્બાનેકૂનવીસતિ હોન્તિ, કામાવચરેસુ દસ, રૂપેસુ પઞ્ચ, અરૂપીસુ ચત્તારિ, સબ્બાનિ પટિસન્ધિચિત્તાનિ એકૂનવીસતિ હોન્તિ. **કમ્મં** નામ કુસલાકુસલચેતના. **કમ્મનિમિત્તં** નામ રૂપાનિ પઞ્ચારમ્મણાનિ પઞ્ઞત્તિ ચ મહગ્ગતચિત્તઞ્ચ. તથા **ગતિનિમિત્તકં** નામ કપ્પરુક્ખાદયો, અકુસલપક્ખે રૂપાદિઆરમ્મણભૂતા લોહકુમ્ભાદયો ચ. ઇતિ એવં ઇમિના મયા વુત્તપ્પકારેન **તેસં** પટિસન્ધાદિચિત્તાનં આરમ્મણં તિવિધં ભગવતા ઉદીરિતં. **કામાવચરસન્ધીનં પરિત્તારમ્મણં** કામાવચરારમ્મણં ભગવતા મતં. **પચ્ચુપ્પન્નં** રૂપાદિપઞ્ચારમ્મણં, ગતિનિમિત્તં પઞ્ચારમ્મણઞ્ચ પચ્ચુપ્પન્નઞ્ચ હોતિ. **અતીતં વા** કમ્મં કુસલાકુસલચેતના અતીતાયેવ, ન પચ્ચુપ્પન્ના. **અનાગતં** આરમ્મણં નત્થિ.

૫૧૫-૨૬. અટ્ઠેવ ચ મહાવિપાકા, તીણિ સન્તીરણાનિ ચાતિ એકાદસવિધં ચિત્તં તદારમ્મણસઞ્ઞિતં. એકાદસવિધે ચિત્તે તદારમ્મણસઞ્ઞિતે **પુઞ્ઞવિપાકાનિ** કુસલવિપાકા દસ હોન્તિ, **અપુઞ્ઞજં** અકુસલવિપાકં પન એકં હોતિ. મહાવિપાકા રૂપારૂપભવદ્વયે ન જાયન્તિ, કામરૂપભવે સન્તીરણત્તયં હોતિ. યાનિ તદારમ્મણચિત્તાનિ **સત્થુના** જિનેન વુત્તાનિ, **તેસુ** તદારમ્મણચિત્તેસુ **એકમ્પિ** તદારમ્મણચિત્તં રૂપારૂપભવદ્વયે તદારમ્મણં હુત્વા કદાચિપિ નપ્પવત્તતિ. **કસ્મા** કારણા? **તત્થ** તસ્મિં રૂપારૂપભવદ્વયે ''તદારમ્મણં ન હોતી''તિ વચનં ચોદકો ભવેય્ય, બીજસ્સાભાવતો પન ન હોતીતિ પરિહારો. અકામાવચરારમ્મણે **અકામાવચરધમ્મે** ઇદં તદારમ્મણમાનસં નેવ અનુબન્ધતિ. **હિ** કસ્મા કારણા? **પરિત્તારમ્મણત્તા ચ એકન્તેન** અવસ્સં તદારમ્મણમાનસસ્સ કામાવચરારમ્મણત્તા ચ તથા અપરિચિતત્તા ચ સબ્બદા નાનુબન્ધતિ. તઞ્હિ યથા પિતરં વા પિતુસદિસં વા ઞાતિં અનુબન્ધન્તોપિ તરુણદારકો ઘરદ્વારન્તરવીથિચતુક્કાદિમ્હિ પરિચિતેયેવ દેસે અનુબન્ધતિ, ન અરઞ્ઞં વા યુદ્ધભૂમિં વા ગચ્છતિ, એવં કામાવચરે ધમ્મે અનુબન્ધન્તમ્પિ મહગ્ગતલોકુત્તરધમ્મમારબ્ભ પવત્તમાને ધમ્મે નાનુબન્ધતિ. યસ્મા ચસ્સ સબ્બો કામાવચરપાકો ચ કિરિયામનોધાતુ કિરિયાઅહેતુકમનોવિઞ્ઞાણધાતુ સોમનસ્સસહગતા ઇમે ધમ્મા પરિત્તારમ્મણાતિ એવં અચ્ચન્તં પરિત્તમેવ આરમ્મણં વુત્તં, તસ્મા ચેતં મહગ્ગતલોકુત્તરારમ્મણે કામાવચરધમ્મેપિ નાનુબન્ધતીતિ વેદિતબ્બં.

૫૨૭-૩૨. કિં તેન યુત્તિવાદેન, વુત્તં અટ્ઠકથાસુ હિ ''જનકં તેન તુલ્ય''ન્તિઆદિકેન તેન, યુત્તિયા વાદો યુત્તિવાદો, ''જનકં તેન તુલ્ય''ન્તિઆદિકાય યુત્તિકથાય કિં પયોજનં વુત્તં? અટ્ઠકથાસુ હિ સચ્ચં ''કિં તેન યુત્તિવાદેના''તિ વચનં, ''અત્થકથાસૂ''તિ વત્તબ્બે સમાસે હિ ત્થ-સ્સ ટ્ઠ-કારં કત્વા ''અટ્ઠકથાસૂ''તિ વુત્તં . કામાવચરે ધમ્મે પટિચ્ચ તદારમ્મણભાવદીપકં વચનં આચરિયેન વુત્તં. **તદારમ્મણચિત્તાનિ, એકાદસપિ સબ્બસો** સબ્બપ્પકારેનપિ તદારમ્મણચિત્તાનિ **નામગોત્તં પનારબ્ભ** તિસ્સાદિકં નામપઞ્ઞત્તિં પટિચ્ચ

કચ્ચાયનગોત્તકસ્સપગોત્તાદિકં ગોત્તપઞ્ઞત્તિં પટિચ્ચ જવને જવિતેપિ ચ તદારમ્મણં ન ગણ્હન્તિ, રૂપારૂપભવેસુ વા તદારમ્મણં ન ગણ્હન્તિ. **યદા પઞ્ઞત્તિમારબ્ભ, જવને જવિતેપિ વા** યદા મયા વુત્તાય પઞ્ઞત્તિયા સેસપઞ્ઞત્તિં પટિચ્ચ જવને જવિતેપિ વા તદારમ્મણં ન લબ્ભતે આચરિયેન, તથા દુક્ખઅનિચ્ચઅનત્તલક્ખણારમ્મણિકાય વિપસ્સનાય તદારમ્મણં ન લબ્ભતે આચરિયેન. **તદારમ્મણા ન લબ્ભન્તિ, મિચ્છત્તનિયતેસુપિ** મિચ્છત્તે મિચ્છાસભાવે ''નત્થિ દિન્ન''ન્ત્યાદિવસેન નિયતાનિ ચત્તારિ દિટ્ઠિયુત્તજવનાનિ મિચ્છત્તનિયતાનિ, મિચ્છત્તનિયતેસુપિ તદારમ્મણં ન લબ્ભતે આચરિયેન, લોકુત્તરધમ્મે આરબ્ભ જવને ગતેપિ તદારમ્મણં ન લબ્ભતે આચરિયેન. તથા મહગ્ગતે ધમ્મે આરબ્ભ જવને જવિતેપિ તદારમ્મણં ન લબ્ભતે આચરિયેન, પટિસમ્ભિદાઞાણં આરબ્ભ જવને જવિતેપિ તદારમ્મણં ન લબ્ભતે આચરિયેન. મનોદ્વારેપિ સબ્બેસં જવનાનં અનન્તરં અનુપુબ્બતો તદારમ્મણચિત્તાનિ ભવન્તિ.

૫૩૩-૪. મનોદ્વારે આરમ્મણઘટ્ટના ન વિજ્જતિ. ભવઙ્ગતો **ચેતસો** વીથિચિત્તસ્સ વુટ્ઠાનં **કથં** કેન પકારેન હોતિ? મનોદ્વારેપિ **ઘટ્ટનાય વિના** ઘટ્ટનં વજ્જેત્વા આપાથં આગચ્છન્તેવ યસ્મા કારણા, **તસ્મા** વીથિચિત્તાનં સમ્ભવો હોતિ.

૫૩૫-૬. દ્વાદસાપુઞ્ઞચિત્તાનં દ્વાદસઅકુસલચિત્તાનં વિપાકા સત્તસત્તતિ **પાપપાકા** દ્વાદસપાપચિત્તાનં વિપાકા ચતુરાસીતિ પવત્તિયં હોન્તિ. એકસ્સ સોમનસ્સયુત્તદિટ્ઠિસમ્પયુત્તાકુસલસ્સ ચક્ખુસોતઘાનજિવ્હાકાયવિઞ્ઞાણાનિ, સમ્પટિચ્છનં, ઉપેક્ખાયુત્તસન્તીરણાનિ ચાતિ સત્ત અકુસલપાકા હોન્તિ. તથા સેસાનં એકાદસન્નં અકુસલાનમ્પિ સત્ત વિપાકા હોન્તિ. **એકાદસવિધાનં તુ, હિત્વા ઉદ્ધચ્ચમાનસં** ઉદ્ધચ્ચમાનસં હિત્વા એકાદસવિધાનં પટિસન્ધિયો એકાદસવિધા ચેવ ભવન્તિ.

૫૩૭-૮. ક્રિયચિત્તેસુ સબ્બેસુ યં આવજ્જનદ્વયં જવનં ન ચ હોતિ, **તં** આવજ્જનદ્વયં **કરણમત્તત્તા** કિરિયામત્તત્તા **વાતપુપ્ફસમં** વાતપુપ્ફેન સદિસં મતં ભગવતા. અયમેત્થાધિપ્પાયો – ખીણાસવે ઉપ્પન્નકાલે વા તં આવજ્જનદ્વયં કિરિયચિત્તં ભવિતું યુત્તં. સબ્બેસુ પુથુજ્જનેસુ ઉપ્પન્નકાલે કથં કિરિયા હોતીતિ ચે? કરણમત્તત્તા અફલદાયકં વાતપુપ્ફં વિય અફલદાયકં કિરિયચિત્તં ભવિતું યુત્તિહારો કિરિયા પન હોતિ. યં સબ્બં કિરિયચિત્તં **કિચ્ચસાધનતો** જવનકિચ્ચસાધનવસેન **જવનત્તં** જવનભાવં પત્તં છિન્નમૂલસ્સ રુક્ખસ્સ પુપ્ફં અફલં હોતિ યથા, એવં છિન્નાવિજ્જાતણ્હામૂલસ્સ વીતરાગસ્સ તં સબ્બં કિરિયચિત્તં **અફલં** વિપાકવિરહિતં **સિયા** ભવેય્ય.

૫૩૯-૪૦. પટિચ્ચ પન એતસ્મા, ફલમેતીતિ પચ્ચયો એકં ધમ્મં પટિચ્ચ **એતસ્મા** ધમ્મતો ફલં **એતિ** પવત્તતિ તસ્મા પચ્ચયો, યો ધમ્મો યસ્સ ધમ્મસ્સ ઠિતિયા ઉપ્પત્તિયાપિ ઉપકારો નામ હોતિ, **સો** ધમ્મો **તસ્સ** ધમ્મસ્સ **પચ્ચયોતિ** પચ્ચયો નામ પણ્ડિતેન પવુચ્ચતે. સમ્ભવો પભવો હેતુ કારણં પચ્ચયો મતો ભગવતા. ઇદં વચનં અઞ્ઞત્થ દીપનવચનં.

૫૪૧. લોભાદિ પન યો ધમ્મો, મૂલટ્ઠેનુપકારકો યો લોભાદિ પન ધમ્મો મૂલભાવેન ફલધમ્મસ્સ ઉપકારકો, સો લોભાદિધમ્મો ફલધમ્મસ્સ **હેતૂતિ** હેતુ નામ વિભાવિના વિઞ્ઞાતબ્બો.

૫૪૨. લોભો દોસો ચ મોહો ચ તથા અલોભાદયો તયો હેતૂ, તે છ એવ હેતુયો હોન્તિ, **જાતિતો** જાતિવસેન કુસલજાતિઅકુસલજાતિઅબ્યાકતજાતિવસેન **નવધા** નવહિ કોટ્ઠાસેહિ સિયું.

૫૪૩-૪. ધમ્માનં કુસલાદીનં, કુસલાદિત્તસાધકો યો ધમ્મો કુસલાદીનં ધમ્માનં કુસલાદિત્તસાધકો કુસલાદિભાવસાધકો, સો ધમ્મો મૂલટ્ઠો નામ. **એવં** વચનં **એકે** એકચ્ચે આચરિયા વદન્તિ. **એવં સન્તે** કુસલાકુસલાદીનં ધમ્માનં કુસલાદિત્તસાધકવસેન મૂલટ્ઠે સન્તે **તંસમુટ્ઠાનરૂપીસુ** તેહિ ચિત્તેહિ સમુટ્ઠાનરૂપેસુ તેહિ ચિત્તેહિ સમુટ્ઠિતેસુ ચિત્તજરૂપેસુ **હેતૂનં** લોભાદિહેતૂનં હેતુપચ્ચયતા કદાચિપિ નેવ સમ્પજ્જતિ. અયમેત્થાધિપ્પાયો – યદિ ચિત્તેસુ રૂપાનિ સમુટ્ઠાપેન્તેસુ તે લોભાદયોપિ ચિત્તાનં સમ્પયુત્તચિત્તાનં એકુપ્પાદત્તા ચ રૂપાનિ સમુટ્ઠાપેન્તિયેવ. તદા તેસં મતે તેસં ચિત્તજરૂપાનં કુસલાદિત્તં સિયા. ન ચ કદાચિ રૂપાનિ કુસલાદિનામકાનિ દિસ્સન્તિ યસ્મા, તસ્મા ચિત્તજરૂપાનં કુસલાદિભાવઞાપનત્થં તેસં ચિત્તજરૂપાનં તે લોભાદયો હેતુપચ્ચયા ન હોન્તિ, ઇતિ વચનં વત્તબ્બં સિયા. એવઞ્ચ સતિ ચિત્તજરૂપાનિ નામ કદાચિપિ વિયુત્તાનિ ચરન્તિ, તસ્મા કુસલાદિત્તસાધકો મૂલટ્ઠો ન હોતિ.

૫૪૫-૬. હિ સચ્ચં “એવં સન્તે તુ હેતૂન”ન્તિઆદિકં વચનં. **તે** લોભાદયો હેતૂ તેસં રૂપાનં **કુસલાદિતં** કુસલાદિભાવં **ન સાધેન્તિ** ન નિપ્ફાદેન્તિ. **તે** હેતૂ તેસં પન રૂપાનં પચ્ચયા **ન ચ** ન હોન્તિયેવ, **તસ્મા** કારણા કુસલાદીનં ધમ્માનં કુસલાદિત્તસાધકો યો ધમ્મો, સો ધમ્મો **મૂલટ્ઠોતિ** મૂલસભાવો નામ **સમયઞ્ઞુના** સમયવિજાનનસીલેન વિઞ્ઞુના **ગન્તબ્બો** જાનિતબ્બો.

૫૪૭. સુપ્પતિટ્ઠિતભાવસ્સ , સાધનેનુપકારકો સુપ્પતિટ્ઠિતભાવં સાધનેન ઉપકારકો યો અત્થો, સો અત્થો **હેતૂનં** લોભાદીનં **મૂલટ્ઠો** મૂલસભાવો **ઇતિ ચ** ગહણં વિભાવિના વિઞ્ઞાતબ્બં.

૫૪૮-૯. કુસલાકુસલા હેતૂ કુસલા હેતૂ, અકુસલા હેતૂ, **ક્રિયાહેતૂ સબ્બસો** સબ્બપ્પકારેન સબ્બે કિરિયાહેતુયો ચ સમ્પયુત્તાનં પઞ્ચવોકારભૂમિયં સમ્પયુત્તાનં ધમ્માનં અઞ્ઞમઞ્ઞપચ્ચયભાવેન હેતુપચ્ચયતં **યાતા** ગતા. તંસમુટ્ઠાનાનં ચિત્તજરૂપાનઞ્ચ હેતુપચ્ચયતં **યાતા** ગતા, એતે હેતૂ ચતુવોકારભૂમિયં સમ્પયુત્તાનં એવ ધમ્માનં હેતુપચ્ચયતં **યાતા** ગતા.

૫૫૦-૧. કામે વિપાકહેતૂપિ અત્તના સમ્પયુત્તાનં હેતુપચ્ચયતં યાતા, પટિસન્ધિક્ખણેપિ **કટત્તારૂપજાતાનં** કમ્મજરૂપાનં હેતુપચ્ચયતં યાતા, તસ્મા પટિસન્ધિચિત્તુપ્પાદક્ખણેયેવ કમ્મજરૂપાનં ઉપ્પાદો હોતિ, યસ્મા કારણા પવત્તિયં ચિત્તજાનઞ્ચ રૂપાનં હેતુપચ્ચયતં ગતા.

૫૫૨-૫. રૂપે વિપાકહેતૂ કામાવચરભૂમિયં હેતુયો વિય હેતુપચ્ચયા હોન્તિ, પઞ્ચવોકારે લોકુત્તરવિપાકહેતવો ચિત્તજાનં રૂપાનઞ્ચ સમ્પયુત્તાનઞ્ચ પઞ્ચવોકારભૂમિયં હેતુપચ્ચયા હોન્તિ. ચતુવોકારે લોકુત્તરવિપાકજા હેતવો સમ્પયુત્તાનં એવ ચતુવોકારભૂમિયં હેતુપચ્ચયા ભવન્તિ. **ઇતરે** ચતુવોકારે અરૂપભવે વિપાકજા હેતવો સમ્પયુત્તાનં એવ **સભૂમિયં** અત્તનો ભૂમિયં અરૂપભૂમિયં હેતુપચ્ચયા હોન્તિ. **હેતુત્થો** હેતૂનં અત્થો **હેતુયો ચેવ** હેતુપચ્ચયો ચેવ **હેતુપચ્ચયસમ્ભવો** હેતુપચ્ચયુપ્પત્તિ, **એવમેવ** એવં ઇમિના પકારેન. સઞ્ઞાતો સુખહેતુ યસ્સાતિ **સઞ્ઞાતસુખહેતુ**, તેન વિઞ્ઞેય્યો.

૫૫૬-૮. છન્દો ચિત્તઞ્ચ વીરિયં વીમંસા ચાતિ ચતુધાધિપતી લોકાધિપતિના સત્થુના વુત્તા. છન્દં જેટ્ઠકં કત્વા ચિત્તસ્સ ઉપ્પત્તિકાલસ્મિં યો છન્દો, **સો** છન્દાધિપતિ નામ, છન્દં ધુરં કત્વા સમાધિકરણચિત્તસ્સ એસેવ નયો **સેસેસુપિ ચ તીસુ** મયા વુત્તતો છન્દાધિપતિતો સેસેસુપિ ચ અધિપતીસુ. યો ધમ્મો જેટ્ઠકેન ઉપકારકો, સો ધમ્મો **અધિપતીતિ** અધિપતિ નામ ભગવતા નિદ્દિટ્ઠો.

૫૫૯.સુમતિમતિવિબોધનં વિચિત્તં,
કુમતિમતિન્ધનપાવકં પધાનં;
ઇમમતિમધુરં અવેદિ યો યો,
જિનવચનં સકલં અવેદિ સો સો.

યો યો જનો **ઇમં** અભિધમ્માવતારં **સુમતિમતિવિબોધનં** સુમતીનં સુન્દરમતીનં પણ્ડિતાનં મતિયા વિબોધનકરં વિચિત્તં કુમતીનં કુચ્છિતમતીનં બાલાનં મતિઇન્ધને પધાનં પાવકં અતિમધુરકરં **અવેદિ** જાનિ, **સો સો** જનો સકલં જિનવચનં **અવેદિ** જાનિ.

ઇતિ અભિધમ્માવતારટીકાય

પકિણ્ણકનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

અટ્ઠમો પરિચ્છેદો.

૯. નવમો પરિચ્છેદો

પુઞ્ઞવિપાકપચ્ચયનિદ્દેસવણ્ણના

૫૬૦બાત્તિંસપાકચિત્તાનિ , લોકિકાનેવ યાનિ હિ;
એતેસં પાકચિત્તાનં, પટિસન્ધિપવત્તિસુ.

યાનિ લોકિકાનિ એવ બાત્તિંસ પાકચિત્તાનિ હોન્તિ, એતેસં પાકચિત્તાનં પુઞ્ઞાપુઞ્ઞાદિસઙ્ખારા **ભવાદીસુ** યોનિગતિવિઞ્ઞાણટ્ઠિતિસત્તાવાસેસુ પટિસન્ધિપવત્તીસુ **યથા** યેન પકારેન પચ્ચયા હોન્તિ એવ, ઇમેસં વિપાકચિત્તાનં **તેપિ** સઙ્ખારા **ભવાદીસુ** યોનિગતિવિઞ્ઞાણટ્ઠિતિસત્તાવાસેસુ પટિસન્ધિપવત્તીસુ **તથા** તેન પકારેન **વિભાવિના** પણ્ડિતેન વિઞ્ઞાતબ્બા. **તયો ભવા ચતસ્સો ચ યોનિયો** કામભવરૂપભવઅરૂપભવવસેન તયો ભવા, અણ્ડજજલાબુજસંસેદજઓપપાતિકયોનિવસેન ચતસ્સો ચ યોનિયો, નિરયગતિતિરચ્છાનગતિપેતગતિમનુસ્સગતિદેવગતિવસેન **ગતિપઞ્ચકં**, સન્ધિસઞ્ઞાય પટિસન્ધિસઞ્ઞાય નાનત્તા નાનાભાવતો, કાયસ્સાપિ ચ રૂપકાયસ્સાપિ ચ નાનત્તા નાનાભાવતો કામસુગતિયો, નાના અત્તા સભાવો એતસ્સાતિ નાનત્તા, નાનત્તો રૂપકાયો એતેસન્તિ નાનત્તકાયા, નાના સભાવો એતસ્સાતિ નાનત્તા, નાનત્તાયેવ સઞ્ઞા નાનત્તસઞ્ઞા, સા એતેસં અત્થીતિ **નાનત્તસઞ્ઞી** નામ, પઠમજ્ઝાનભૂમિ ચ ચતુરાપાયભૂમિયો ચ **નાનત્તકાયએકત્તસઞ્ઞી** નામ, દુતિયજ્ઝાનભૂમિ **એકત્તકાયનાનત્તસઞ્ઞી** નામ, તતિયજ્ઝાનભૂમિવેહપ્ફલભૂમિસુદ્ધાવાસભૂમિયો **એકત્તકાયએકત્તસઞ્ઞી** નામ, હેટ્ઠા ઠિતા રૂપેહિ સદ્ધિં સત્તવિઞ્ઞાણટ્ઠિતિયો, તિટ્ઠન્તિ વિઞ્ઞાણાનિ એત્થાતિ ઠિતિયો, વિઞ્ઞાણાનં ઠિતિયો **વિઞ્ઞાણટ્ઠિતિયો**, વિઞ્ઞાણસ્સ અભાવતો અસઞ્ઞીભૂમિ ન ગય્હતે, ચતુત્થારુપ્પભૂમિ ચ પટુવિઞ્ઞાણાભાવતો ન ગય્હતે. સત્તાવાસવસેન અસઞ્ઞીભૂમિં, ચતુત્થારુપ્પભૂમિઞ્ચ પન ગહેત્વા તે સત્તાવાસા નવ એવ હોન્તિ.

૫૬૩-૮. કામે પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારસઞ્ઞિતા અટ્ઠ ચેતના પૂરેન્તિ અત્તનો કારકં પૂરેન્તિ ચ, અજ્ઝાસયં પુજ્જઞ્ચ ભવં નિબ્બત્તેન્તીતિ પુઞ્ઞાનિ, અભિસઙ્ખરોન્તિ વિપાકં, કમ્મજરૂપઞ્ચાતિ અભિસઙ્ખારા, પુઞ્ઞાનિ એવ અભિસઙ્ખારા પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારા, તેયેવ સઞ્ઞિતા **પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારસઞ્ઞિતા**, કામે પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારસઞ્ઞિતા અટ્ઠ ચેતના. **નવન્નં પાકચિત્તાનં** ઉપેક્ખાયુત્તાહેતુકમહાવિપાકવસેન નવન્નં પાકચિત્તાનં કામસુગતિયં પન નાના વત્તમાનચેતનાખણતો પરં ખણં એતસ્સાતિ નાનાખણં, તં એવ નાનક્ખણિકં, તમેવ કમ્મં **નાનક્ખણિકકમ્મં**, વત્તમાનચેતનાતો પરા અતીતચેતનાતિ અત્થો. બલવા નિસ્સયપચ્ચયો **ઉપનિસ્સયપચ્ચયો**, બલવત્થો ચેત્થ **ઉપ**-સદ્દો, બલવપચ્ચયોતિ અત્થો, નાનક્ખણિકકમ્મપચ્ચયવસેન બલવપચ્ચયવસેન ચાતિ અત્થો. **દ્વેધા** દ્વીહિ પકારેહિ તેસં પટિસન્ધિયં પચ્ચયા ભવન્તિ, તા અટ્ઠ કામાવચરમહાકુસલચેતના **ઉપેક્ખાસહિતાહેતુમનોવિઞ્ઞાણધાતુયા વિના** ઉપેક્ખાસહગતાહેતુમનોવિઞ્ઞાણધાતું વજ્જેત્વા **પરિત્તપાકાનં** ચક્ખુસોતઘાનજિવ્હાકાયસમ્પટિચ્છનસોમનસ્સયુત્તાહેતુકકુસલવિપાકાનં **દ્વેધા** નાનક્ખણિકકમ્મૂપનિસ્સયપચ્ચયેહિ પવત્તિયં પચ્ચયા હોન્તિ. **તાયેવ ચેતના** તા એવ અટ્ઠ કામાવચરમહાકુસલચેતના રૂપભવે **પઞ્ચન્નં પાકચિત્તાનં** કુસલવિપાકચિત્તાનં ચક્ખુસોતસમ્પટિચ્છનસોમનસ્સયુત્તઉપેક્ખાયુત્તસન્તીરણાનં **દ્વેધા** નાનક્ખણિકકમ્મૂપનિસ્સયપચ્ચયેહિ પવત્તિયં પચ્ચયા હોન્તિ. **અટ્ઠન્નં તુ પરિત્તાનં, કામે દુગ્ગતિયં તથા** અટ્ઠન્નં પરિત્તાનં કુસલવિપાકાનં ચક્ખુસોતઘાનજિવ્હાકાયસમ્પટિચ્છનાનં, દ્વિન્નં સન્તીરણાનઞ્ચ **પવત્તે** પવત્તિક્ખણે

પચ્ચયા હોન્તિ, **પટિસન્ધિયં** પટિસન્ધિક્ખણે પન પચ્ચયા ન હોન્તિ. **વુત્તપ્પકારાવ કામે સુગતિયં** યથાવુત્તપ્પકારાવ અટ્ઠ કામાવચરમહાકુસલચેતના કામસુગતિયં તથા સોળસન્નં કુસલવિપાકાનં **પવત્તે** પવત્તિક્ખણે **દ્વેધા** નાનક્ખણિકકમ્મૂપનિસ્સયપચ્ચયેહિ પચ્ચયા હોન્તિ, **પવત્તે** પવત્તિક્ખણે સત્તન્નં કુસલવિપાકાનં પચ્ચયા હોન્તિ. **પટિસન્ધિયં** પટિસન્ધિક્ખણે નવન્નં કુસલવિપાકચિત્તાનં પચ્ચયા હોન્તિ.

૫૬૯-૭૪. રૂપે પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારા, રૂપાવચરભૂમિયં પઞ્ચન્નં પાકચિત્તાનં **પટિસન્ધિયં** પટિસન્ધિક્ખણે પચ્ચયા **હોન્તિમાપુઞ્ઞસઙ્ખારા, કામે દુગ્ગતિયં દ્વિધા** ઇમે અપુઞ્ઞાભિસઙ્ખારા, **ઇમા** કુસલપટિપક્ખા ઉદ્ધચ્ચવજ્જા એકાદસ ચેતના કામદુગ્ગતિયં એકસ્સ પટિસન્ધિવિઞ્ઞાણસ્સ **પટિસન્ધિયં** પટિસન્ધિક્ખણે **દ્વિધા** નાનક્ખણિકકમ્મૂપનિસ્સયપચ્ચયેહિ પચ્ચયા હોન્તિ. દ્વાદસ અકુસલચેતના **પવત્તે** પવત્તિક્ખણે એવ **છન્નં** ચક્ખુસોતઘાનજિવ્હાકાયસમ્પટિચ્છનાનં અકુસલવિપાકાનં પચ્ચયા હોન્તિ, **પટિસન્ધિયં** પટિસન્ધિક્ખણે પચ્ચયા નો હોન્તિ. **સત્તન્નમ્પિ ભવન્તેવ પવત્તે** પવત્તિક્ખણે **પટિસન્ધિયં** પટિસન્ધિક્ખણે અકુસલવિપાકાનિ સત્તન્નં ચક્ખુસોતઘાનજિવ્હાકાયસમ્પટિચ્છનસન્તીરણાનં પચ્ચયા ભવન્તિ. **કામે સુગતિયં તેસં, સત્તન્નમ્પિ તથેવ ચ** દ્વાદસાકુસલચેતના કામે સુગતિયં તથેવ ચ તેસં સત્તન્નં અકુસલવિપાકાનં **પવત્તે** પવત્તિક્ખણે પચ્ચયા હોન્તિ, **પટિસન્ધિયં** પટિસન્ધિક્ખણે પચ્ચયા ન હોન્તિ. **વિઞ્ઞાણાનં ચતુન્નમ્પિ, તેસં રૂપભવે તથા** તાયેવ દ્વાદસાકુસલચેતના રૂપભવે **તેસં** ચતુન્નં અકુસલવિપાકાનં ચક્ખુસોતસમ્પટિચ્છનસન્તીરણસઙ્ખાતાનં વિઞ્ઞાણાનં તથા **પવત્તે** પવત્તિક્ખણે પચ્ચયા હોન્તિ, **પટિસન્ધિયં** પટિસન્ધિક્ખણે પચ્ચયા ન હોન્તિ. **સો ચ કામભવેનિટ્ઠરૂપાદિઉપલદ્ધિયં** સો ચ અપુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો કામભવે અનિટ્ઠરૂપાદિઉપલદ્ધિયં અમનાપરૂપાદીનિ આરમ્મણાનિ ઉપલદ્ધિયં તેસં ચતુન્નં અપુઞ્ઞજાનં વિઞ્ઞાણાનં પચ્ચયો હોતિ. **હિ** સચ્ચં ''સો ચ કામભવેનિટ્ઠ-રૂપાદિઉપલદ્ધિય''ન્તિઆદિકં વચનં. **અનિટ્ઠરૂપાદયો** નામ વિસયા બ્રહ્મલોકે **ન વિજ્જરે** ન વિજ્જન્તિ.

૫૭૫-૬. તથેવાનેઞ્જસઙ્ખારો ન ઇઞ્જતિ ન ફન્દતિ ન ચલતીતિ આનેઞ્જં, આનેઞ્જઞ્ચ તં સઙ્ખારો ચાતિ આનેઞ્જસઙ્ખારો, તથા એવ **આનેઞ્જસઙ્ખારો** અરૂપાવચરભૂમિયં ચતુન્નં પાકચિત્તાનં **પવત્તે** પવત્તિક્ખણે **પટિસન્ધિયં** પટિસન્ધિક્ખણે પચ્ચયો હોતિ. **ભવેસ્વેતે** ભવેસુ એતે વુત્તપ્પકારા પચ્ચયા વુત્તપ્પકારેન પટિસન્ધિપવત્તીસુ **યથા ચ** યેન યેન ચ પકારેન નાનક્ખણિકકમ્મૂપનિસ્સયપચ્ચયેહિ પચ્ચયા હોન્તિ, તેન પચ્ચયા **તથા** તેન તેન પકારેન **વિભાવિના** વિજાનન્તેન પણ્ડિતેન ઞેય્યા.

૫૭૭. એસેવ ચ નયો ઞેય્યો, યોનિઆદીસુ યોનિગતિવિઞ્ઞાણટ્ઠિતિસત્તાવાસેસુ એસેવ ચ નયો ભવેસુ મયા વુત્તો એવ નયો પણ્ડિતેન ઞેય્યો. **તત્રિદં** તત્ર ભવેસુ આદિતો પટ્ઠાય વુત્તં **ઇદં** વચનં **મુખમત્તનિદસ્સનં** ઉપાયમત્તદીપનં હોતિ.

૫૭૮-૮૧. અવિસેસેન પુઞ્ઞાભિ-સઙ્ખારો દ્વિભવેસુપિ કામપુઞ્ઞાભિસઙ્ખારવસેન, રૂપપુઞ્ઞાભિસઙ્ખારવસેન ચ પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો અવિસેસેન સમાનભાવેન દ્વીસુ ભવેસુ કામરૂપભવેસુ પટિસન્ધિં દત્વા **સો** સઙ્ખારો સબ્બપાકં **જનેતિ** નિબ્બત્તેતિ. **તથા ચતૂસુ વિઞ્ઞેય્યો, અણ્ડજાદીસુ યોનિસુ** દ્વિભવેસુ પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો વિય તથા ચતૂસુ અણ્ડજાદીસુ સો પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો પણ્ડિતેન ઞેય્યો. ''અણ્ડજાદીસૂ''તિ વચનં પદુમપચ્ચેકબુદ્ધાનં મનુસ્સત્તં સન્ધાય વુત્તં. બહુદેવમનુસ્સાનં વસેન દ્વીસુ ગતીસુ એવ ચ તથા સો પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો પણ્ડિતેન ઞેય્યો. **તથા નાનત્તકાયાદિ-વિઞ્ઞાણાનં ઠિતીસુપિ** નાનત્તકાયનાનત્તસઞ્ઞીનાનત્તકઆયએકત્તસઞ્ઞી એકત્તકાયનાનત્તસઞ્ઞી એકત્તકાયએકત્તસઞ્ઞીનં વસેન ચતૂસુ વિઞ્ઞાણટ્ઠિતીસુ સો પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો પણ્ડિતેન ઞેય્યો.

નાનત્તકાયનાનત્તસઞ્ઞીનાનત્તકાયએકત્તસઞ્ઞીએકત્તકાયનાનત્તસઞ્ઞીએકત્તકાયએકત્તસઞ્ઞીનં વસેન **વુત્તપ્પકારસ્મિં** ચતુબ્બિધે સત્તાવાસે તથા સો પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો પણ્ડિતેન ઞેય્યો. **એવં** ઇમિના મયા વુત્તપ્પકારેન પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો **ભવાદીસુ** ભવયોનિગતિવિઞ્ઞાણટ્ઠિતિસત્તાવાસેસુ યથારહં સોળસન્નં કામકુસલપાકાનં, પઞ્ચન્નં રૂપપાકાનઞ્ચાતિ **એકવીસતિપાકાનં દ્વિધા** નાનક્ખણિકકમ્મૂપનિસ્સયપચ્ચયેન પચ્ચયો હોતિ.

૫૮૨-૩. કામે અપુઞ્ઞસઙ્ખારો કામભવે અણ્ડજજલાબુજસંસેદજઓપપાતિકયોનિવસેન અણ્ડજાદીસુ **યોનીસુ** નિરયગતિપેતગતિતિરચ્છાનગતિવસેન **તીસુ ગતીસુ** નાનત્તકાયએકત્તસઞ્ઞીવસેન **એકિસ્સા વિઞ્ઞાણટ્ઠિતિયા** નાનત્તકાયએકત્તસઞ્ઞીવસેન ચ **એકસ્મિં પન સત્તાવાસે દ્વિધા** નાનક્ખણિકકમ્મૂપનિસ્સયપચ્ચયેહિ **પવત્તે** પવત્તિક્ખણે **પટિસન્ધિયં** પટિસન્ધિક્ખણે **સો** અપુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો પચ્ચયો હોતિ.

૫૮૪-૬. તથેવાનેઞ્જસઙ્ખારો તથા એવ આનેઞ્જસઙ્ખારો, **એકારૂપભવે** એકસ્મિં અરૂપભવે એકિસ્સા ઓપપાતિકયોનિયા ચેવ એકિસ્સા દેવગતિયાપિ ચ આકાસાનઞ્ચાયતનભૂમિ વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનભૂમિ આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનભૂમિવસેન **તીસુ એવ ચિત્તટ્ઠિતીસુ** ચતુન્નં અરૂપભૂમીનં વસેન **ચતુબ્બિધે** સત્તાવાસે ચતુન્નં અરૂપપાકચિત્તાનં **દ્વેધા** નાનક્ખણિકકમ્મોપનિસ્સયપચ્ચયેહિ **સો** આનેઞ્જાભિસઙ્ખારો પચ્ચયો હોતિ. **પટિસન્ધિપવત્તીનં, વસેનેવં ભવાદીસુ** એવં ઇમિના મયા વુત્તપ્પકારેન પટિસન્ધિપવત્તીનં વસેન ભવાદીસુ યથા **યે** સઙ્ખારા **એસં** પાકચિત્તાનં પચ્ચયા હોન્તિ, તથા તે સઙ્ખારા એવં ઇમિના મયા વુત્તપ્પકારેન પણ્ડિતેન વિજાનિતબ્બા.

૫૮૭-૯૦. ન રૂપારૂપધમ્માનં, સઙ્કન્તિ પન વિજ્જતિ રૂપધમ્માનં, ચિત્તચેતસિકસઙ્ખાતાનં નામધમ્માનઞ્ચ **સઙ્કન્તિ પન** સઙ્કમનં પન ન વિજ્જતિ. **સઙ્કન્તિભાવે અસતિ** અતીતભવતો **ઇધ** ઇમસ્મિં ભવે રૂપધમ્માનં સઙ્કમનભાવે અસતિ પટિસન્ધિચિત્તં **કથં** કેન પકારેન **સિયા** ભવેય્ય? **નત્થિ ચિત્તસ્સ સઙ્કન્તિ, અતીતભવતો ઇધ** ઇમસ્મિં ભવે ચિત્તસ્સ સઙ્કન્તિ સઙ્કમનં નત્થિ, તતો અતીતભવતો અતીતં હેતું **વિના** વજ્જેત્વા ઇધ ઇમસ્મિં ભવે ચિત્તસ્સ પાતુભાવો ન વિજ્જતિ. **સુલદ્ધપચ્ચયં રૂપારૂપમત્તં** સુટ્ઠુ લદ્ધપચ્ચયં રૂપનામમત્તં જાયતિ. **એવં** ઇમિના મયા વુત્તપ્પકારેન પચ્ચયં લભિત્વા ઉપ્પજ્જમાનં **રૂપારૂપમત્તં** રૂપનામમત્તં જાયતિ. એવં ઇમિના મયા વુત્તપ્પકારેન પચ્ચયં લભિત્વા ઉપ્પજ્જમાનં રૂપારૂપમત્તં **ભવન્તરં** અઞ્ઞભવં પટિસન્ધિં **ઉપેતિ** ઉપગચ્છતિ. **ઇતિ** વચનં **સમઞ્ઞાય** લોકિયવોહારેન પવુચ્ચતે, સત્તો વા નત્થિ, સત્તો જીવોતિ વેવચનં, અત્તા વાપિ ન વિજ્જતિ.

૫૯૧-૯. તસ્સિદં પાકટં કત્વા, પટિસન્ધિક્કમં પન તસ્સ સત્તસ્સ **ઇદં** પટિસન્ધિક્કમં **સુદુબ્બુધં** અતિદુબ્બિજાનં પાકટં કત્વા અહં દસ્સયિસ્સામિ, તમેતં પટિસન્ધિક્કમં **સાધુ** સાધુકં નિબોધથ, **સાધુ** સાધુકં મનસિ કરોથ, વિવિધેસુ આરમ્મણેસુ લોભવસેન ચિત્તં અનામેત્વા વજિરમઞ્જૂસાય અનગ્ઘમણિરતનં પક્ખિપન્તો વિય ચિત્તે ઠપેત્વાતિ અત્થો. **અતીતસ્મિં ભવે તસ્સ, આસન્નમરણસ્સ હિ**ઇતો ભવતો અતીતસ્મિં ભવે આસન્નમરણસ્સ તસ્સ સરીરસ્મિં આતપે પક્ખિત્તં હરિતં તાલપણ્ણં વિય સુસ્સમાને સતિ ચક્ખુન્દ્રિયાદિકે ઇન્દ્રિયે નટ્ઠે હદયવત્થુમત્તસ્મિં ઠિતે કાયપ્પસાદિકે વિઞ્ઞાણે તસ્મિં ખણે **વત્થુસન્નિસ્સિતં** હદયવત્થુનિસ્સિતં. “**ચિત્ત**”ન્તિ વચનં ભવઙ્ગમનોદ્વારાવજ્જનજવનં સન્ધાય વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. **પુબ્બાનુસેવિતન્તિ** ઇતો કાલા પુબ્બકાલે તેન પન અનુસેવિતં અનુચિણ્ણં પુઞ્ઞં કમ્મં વા અપુઞ્ઞં એવ વા કમ્મં કમ્મનિમિત્તં ગતિનિમિત્તં વા કમ્મફલેન દ્વારેસુ પચ્ચુપટ્ઠિતં આલમ્બિત્વા મનોદ્વારાવજ્જનજવનવસેન સેવિતચિત્તં પવત્તતિ. **એવં** ઇમિના મયા વુત્તપ્પકારેન પવત્તમાનં **તં વિઞ્ઞાણં** તં જવનચિત્તં **લદ્ધપચ્ચયં** લદ્ધારમ્મણપચ્ચયં. **અવિજ્જાય પટિચ્છન્નાદીનવે વિસયેતિ**

અકુસલજવને જવિતે તસ્સ જવનસ્સ અવિજ્જાય અપ્પટિચ્છન્નદોસે તસ્મિં કમ્માદિકે આરમ્મણે કુસલજવને જવિતે તતો ચિત્તવીથિતો પુબ્બભાગે પવત્તાય અવિજ્જાય પટિચ્છન્નદોસે તસ્મિં કમ્માદિકે આરમ્મણે. **તણ્હા**તિ અકુસલજવનેન સહજો લોભો, અકુસલજવને વા જવિતે તતો વીથિચિત્તતો પુબ્બભાગે પવત્તો લોભો તણ્હા. **નમેતી**તિ અઞ્ઞં આરમ્મણં અગ્ગાહાપેત્વા દળ્હગ્ગાહવસેન તં એવ કમ્મનિમિત્તગતિનિમિત્તસઙ્ખાતં આરમ્મણં ગણ્હાપેતીતિ અત્થો. **સહજા સઙ્ખારા પન** તસ્સ ચિત્તસ્સ **સહજા** એકતો જાતા ચેતના પન તસ્મિં યેવારમ્મણે **ખિપન્તિ** પવત્તન્તિ. ઇમસ્મિં પચ્ચુપ્પન્નભવે એકસન્તતિવસા પવત્તાય તણ્હાય નમીયમાનં **તં** વિઞ્ઞાણં ઓરિમા તીરમ્હા રજ્જુકં આલમ્બિત્વા **માતિકાતિક્કમો** પુરિસો વિય એતં પુરિમં નિસ્સયભૂતં હદયવત્થું **જહતિ** છડ્ડેતિ, ચુતિચિત્તં ઉપ્પજ્જિત્વા નિરુજ્ઝતીતિ અત્થો. **અપરં કમ્મસમ્ભૂતં નિસ્સયં** અપરં અઞ્ઞકમ્મતો સમ્ભૂતં નિસ્સયભૂતં હદયવત્થું લભિત્વા વા અલભિત્વાપિ વા આરમ્મણાદીહિ પચ્ચયેહિ **તં** પટિસન્ધિસઙ્ખાતં માનસં પવત્તતિ. ''લભિત્વા''તિ વચનં કામરૂપભવં સન્ધાય વુત્તં. ''અલભિત્વા''તિ વચનં અરૂપભવં સન્ધાય વુત્તં. **એત્થ** એતેસુ ચિત્તેસુ પુરિમં ''જહતી''તિ વચનેન વુત્તઞ્ચેવ ચિત્તં, ચુતિચિત્તં પચ્છિમં ''આરમ્મણાદીહિ પચ્ચયેહિ પવત્તતી''તિ વચનેન વુત્તઞ્ચેવ ચિત્તં પટિસન્ધિચિત્તં પણ્ડિતેન વેદિતબ્બં.

૬૦૦-૬. **તદેતં** તં એતં પટિસન્ધિચિત્તં પુરિમા ભવતો **ઇધ** ઇમસ્મિં પચ્છિમભવે નાપિ આગતં, કમ્માદિઞ્ચ હેતું **વિના** વજ્જેત્વા પટિસન્ધિચિત્તં પાતુભૂતં ન ચેવ તં **એત્થ** એતસ્મિં વચને એતસ્સ પટિસન્ધિચિત્તસ્સ પુરિમા ભવતો **ઇધ** ઇમસ્મિં પચ્ચુપ્પન્નભવે અનાગમને **અતીતભવહેતૂહિ** અતીતભવે કમ્માદિપચ્ચયેહિ એતસ્સ પટિસન્ધિચિત્તસ્સ સમ્ભવે. **પટિઘોસદીપમુદ્દાદી, ભવન્તેત્થ નિદસ્સના એત્થ** એતસ્મિં તસ્સ પટિસન્ધિચિત્તસ્સ અતીતભવતો અનાગમને અતીતભવે હેતૂહિ સમ્ભવે પટિઘોસદીપમુદ્દાદિઅત્થનિદસ્સના ઉપમા ભવન્તિ. **અઞ્ઞત્ર** અઞ્ઞસ્મિં પટિઘોસાદીનં અત્થાનં પવત્તિટ્ઠાને આગન્ત્વા **સદ્દાદિહેતુકા** સદ્દાદયો પચ્ચયા હોન્તિ યથા. ઇદં વુત્તં હોતિ – ઇમસ્મિં ઠાને જનેહિ પવત્તાપિતા સદ્દદીપમુદ્દાદયો અત્થા પબ્બતન્તરાદીસુ અઞ્ઞેસુ ઠાનેસુ પવત્તાનં પટિઘોસદીપમુદ્દાદીનં અત્થાનં હેતુકા હોન્તિ. તેસુ સદ્દાદીસુ પચ્ચયેસુ સન્તેસુ યે તે પટિઘોસાદયો હોન્તિ, અસન્તેસુ ન હોન્તિ યથા, **એવમેવ ચ વિઞ્ઞાણં** અતીતભવતો પચ્ચુપ્પન્નભવવિઞ્ઞાણવસેન પવત્તં વિઞ્ઞાણં વિભાવિના વેદિતબ્બં. **સન્તાનબન્ધતો** સન્તાનબન્ધવસેન **એકતા** અતીતભવપચ્ચુપ્પન્નભવવિઞ્ઞાણવસેન પવત્તસ્સ વિઞ્ઞાણસ્સ એકીભાવો નત્થિ, **નાનતાપિ** તસ્સ વિઞ્ઞાણસ્સ નાનાભાવોપિ પચ્ચેકભાવો અપિ. **સતિ સન્તાનબન્ધે તુ, એકન્તેનેકતા સિયા** સન્તાનબન્ધે સતિ એકન્તેન તસ્સ વિઞ્ઞાણસ્સ **એકતા** એકીભાવો **સિયા** ભવેય્ય, ખીરસભાવતો પગ્ઘરણસભાવતો **ખીરતો** સમ્ભૂતં ઘનસભાવં **કદાચિપિ** કિસ્મિઞ્ચિપિ કાલે ન ભવેય્ય, સબ્બદા પગ્ઘરણસભાવખીરમેવ ભવેય્યાતિ અત્થો. **અથાપિ** અપરો નયોપિ સા **એકન્તનાનતા** તસ્સ વિઞ્ઞાણસ્સ સો એકન્તનાનાભાવો યદિ ભવેય્ય, ખીરસામિકો **સો** પુગ્ગલો દધિસામિ ન ભવેય્ય. ખીરકાલે ખીરસ્સ ઇસ્સરભૂતો સામિકો પગ્ઘરણસભાવં જહિત્વા દધિસ્સ ઉપ્પજ્જમાનકાલે તસ્સ દધિસ્સ ઇસ્સરો ન ભવેય્ય, તતો ખીરસામિકો અઞ્ઞો પુગ્ગલો તસ્સ દધિસ્સ અનિસ્સરો અસામિકો ભવેય્યાતિ અત્થો. યસ્મા કારણા **એત્થ** એતસ્મિં પટિસન્ધિક્કમવિનિચ્છયે એકન્તએકતાપિ વા એકન્તનાનતાપિ વા સમયઞ્ઞુના વિઞ્ઞુના ન ચેવ ઉપગન્તબ્બા.

૬૦૭-૧૦. **એવં** ઇમિના મયા વુત્તપ્પકારેન **અસઙ્કન્તિપાતુભાવે** સઙ્કન્તિપાતુભાવરહિતે ભવે સતિ ઇમસ્મિં મનુસ્સત્તભાવે ખન્ધાદિસમતા અભિસમ્ભૂતા યે ખન્ધા હોન્તિ, એતેસં **ઇધ** ઇમસ્મિં મનુસ્સત્તભાવે નિરુદ્ધત્તા **ઇધ** ઇમસ્મિં મનુસ્સત્તભાવે જનેહિ કતસ્સ **તસ્સ કમ્મસ્સ ફલહેતુનો** ફલસ્સ પચ્ચયભૂતસ્સ **પરત્થ** પરસ્મિં લોકે આગમતો ચેવ એવં **અઞ્ઞસ્સ** સત્તસ્સ **અઞ્ઞતો કમ્મતો** હિ તતો સત્તતો અઞ્ઞેન સત્તેન કતતો અઞ્ઞતો ચેવ

કમ્મતો તં ફલં **સિયા** ભવેય્ય, ‘‘અઞ્ઞસ્સ સત્તસ્સા’’તિ વચનેન તિત્થિયસત્તસ્સપિ કમ્મં અઞ્ઞસ્સ ચ ફલં દદેય્યાતિ અત્થો, **તસ્મા** કારણા એતં સબ્બં એવ ચ તુમ્હેહિ વુત્તવિધાનં ન સુન્દરં. **એત્થાહા**તિ એતસ્મિં ઠાને ઠત્વા ચોદકો આહ – નનુ એવં ‘‘અસઙ્કન્તિપાતુભાવે ભવે સતી’’તિઆદિકં વચનં નિયતીતિ? વુચ્ચતે – **સન્તાને યં ફલં એતં** એકસ્મિં સન્તાને પવત્તમાનં યં એતં ફલં **અઞ્ઞસ્સ** સત્તસ્સ ન હોતિ, **અઞ્ઞતો** કમ્મતો ન ચ હોતિ, બીજાનં અભિસઙ્ખારો **એતસ્સત્થસ્સ** ‘‘એકસ્મિં સન્તાને’’તિઆદિકસ્સ એતસ્સ અત્થસ્સ **સાધકો** નિપ્ફાદકો હોતિ.

૬૧૧-૫. એકસ્મિં પન સન્તાને, વત્તમાનં ફલં પન અઞ્ઞસ્સ સત્તસ્સાપિ વા ન હોતિ, તં ફલં **અઞ્ઞતો** કમ્મતો ન હોતિ. બીજાનં અભિસઙ્ખારો **એતસ્સત્થસ્સ** ‘‘એકસ્મિં પન સન્તાને’’તિઆદિકસ્સ એતસ્સ અત્થસ્સ **સાધકો** નિપ્ફાદકો હોતિ, બીજાનં અભિસઙ્ખારે **મધુઆદિના** વત્થુના જનેહિ કતે તસ્સ બીજસ્સ સન્તાને **પઠમં લદ્ધપચ્ચયો** પઠમં લદ્ધમધુઆદિપચ્ચયો તસ્સ બીજસ્સ ફલં **કાલન્તરે** મધુઆદિના બીજાભિસઙ્ખરણતો અઞ્ઞસ્મિં કાલે મધુરો હોતિ. **હિ** સચ્ચં ‘‘બીજાનં અભિસઙ્ખારે’’તિઆદિકં વચનં. **તાનિ હિ** તાનિ એવ પઠમં મધુઆદિના જનેહિ રોપિતાનિ **બીજાનિ** અભિસઙ્ખરણતો કાલન્તરે મધુરભાવં ફલમ્પિ વા ફલકં વા ન પાપુણન્તિ. **એવં** ઇમિના પકારેન **ઇદં** મયા વુત્તં ‘‘એકસ્મિં પન સન્તાને’’તિઆદિકં વચનં પણ્ડિતેન ઞેય્યં. **અપિ ચ** અપરો નયો. **બાલકાલે** તરુણકાલે તેન તરુણેન **પયુત્તેન વિજ્જાસિપ્પોસધાદિના** કમ્મેનાપિ તસ્સ વુદ્ધકાલસ્મિં ફલદાનસીલેન **અયં** ‘‘એકસ્મિં પન સન્તાને’’તિઆદિકો અત્થો પણ્ડિતેન દીપેતબ્બો.

૬૧૬-૨૦. ચોદકો પુનાહ – **એવં સન્તેપિ તં કમ્મં એવં** ઇમિના મયા વુત્તપ્પકારેન કમ્મે **સન્તેપિ** સંવિજ્જમાનેપિ તં કમ્મં એતસ્મિંયેવ ખણે વિજ્જમાનમ્પિ વા ફલસ્સ પચ્ચયો હોતિ. **અથ વાવિજ્જમાનકં** પચ્ચયો ન ભવેય્ય. એતસ્મિંયેવ ખણે અવિજ્જમાનકં કમ્મં વા ફલસ્સ પચ્ચયો હોતિ. **સચે** યદિ વિજ્જમાનં ફલસ્સ પચ્ચયો હોતિ, **તપ્પવત્તિક્ખણે પન** તસ્સ કમ્મસ્સ પવત્તિક્ખણે તસ્સ કમ્મસ્સ વિજ્જમાનકાલે પન **હેતુના** કમ્મેનેવ સદ્ધિં પાકેન ભવિતબ્બં. **અથ વા** અપરો નયો. વિજ્જમાનં **નિરુદ્ધં** કમ્મં વિપાકસ્સ પચ્ચયો યદિ ભવેય્ય, **પવત્તિક્ખણતો** તસ્સ કમ્મસ્સ પવત્તિક્ખણતો **પુબ્બે** વા કાલે, તસ્સ કમ્મસ્સ પવત્તિક્ખણતો પચ્છા વા અવિજ્જમાનકાલેતિ અત્થો. **નિચ્ચફલં સિયા**તિ સબ્બદા કમ્મપચ્ચયવિરહિતં ફલં સિયાતિ અત્થો. આચરિયેન વુચ્ચતે – ‘‘લોભં, ભિક્ખવે, પજહથ, સોતાપત્તિપટિલાભાય અહમેવ પાટિભોગો’’તિઆદીસુ પાઠેસુ પાટિભોગો વિય કમ્મં દટ્ઠબ્બં. સોતાપત્તિફલં વિય કમ્મતો સમ્ભૂતં ફલં દટ્ઠબ્બં. **કટત્તાયેવ** જનેહિ કટત્તાયેવ તં કમ્મં ફલસ્સ પચ્ચયો હોતિ, અસ્સ વિજ્જમાનત્તં ન ચ હોતિ, **તસ્સ** અવિજ્જમાનસ્સ કમ્મસ્સ વિજ્જમાનતા વા **ન ચ** નેવ હોતિ.

૬૨૧. અભિધમ્માવતારોયં અભિધમ્માવતારો અયં **પરમત્થપ્પકાસનો** ભૂતત્થદીપનો **સોતૂનં** પુગ્ગલાનં **પીતિબુદ્ધિવિવડ્ઢનો** પણ્ડિતેહિ વિવિધેસુ આરમ્મણેસુ ચિત્તં અનામેત્વા સક્કચ્ચેન મનસિકારેન સોતબ્બો.

ઇતિ અભિધમ્માવતારટીકાય

પુઞ્ઞવિપાકપચ્ચયનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

નવમો પરિચ્છેદો.

૧૦. દસમો પરિચ્છેદો

રૂપવિભાગવણ્ણના

૬૨૨. **વુત્તમાદિમ્હિ યં રૂપં, ચિત્તજાનમનન્તરં** યં રૂપં ચિત્તચેતસિકાનં અનન્તરં આદિમ્હિ પકરણાદિમ્હિ ‘‘ચિત્તં ચેતસિકં રૂપ’’ન્તિઆદિના વચનેન આચરિયેન વુત્તં, ઇતો પરં ઇદાનિ તસ્સ રૂપસ્સ વિભાવનં **સમાસેન** સઙ્ખેપેન કરિસ્સં.

૬૨૩. **યં રુપ્પતીતિ રૂપન્તિ** યં ધમ્મજાતં રુપ્પતિ સીતાદિના વિરુદ્ધપચ્ચયેન વિકારમાપજ્જતિ. **તથા રૂપયતીતિ રૂપં** યં ધમ્મજાતં વણ્ણવિકારમાપજ્જમાનં હદયઙ્ગતભાવં અજ્ઝાસયં પકાસેતિ, ઇતિ તસ્મા રૂપં, કિં તં? વણ્ણાયતનં. **રૂપારૂપભવાતીતો, સુરૂપો રૂપમબ્રવિ** ભગવા રૂપારૂપભવઅતીતો સુરૂપો રૂપં **અબ્રવિ** કથેસિ.

૬૨૫-૬. **મહાભૂતેના**તિ મહન્તો ભૂતો ઉપ્પત્તિ એતસ્સાતિ મહાભૂતો, તેન. વઞ્ચકત્તા મહાભૂતસમાતિ વા.

૬૩૦. **નિરુપાદાનમાનસો**તિ ઉપાદાનવિરહિતચિત્તો.

૬૩૩. **તસ્સ સમ્પત્તી**તિ તસ્સ કિચ્ચસ્સ સમ્પત્તિ.

૬૩૪. **ઉપબ્રૂહનરસા**તિ વડ્ઢનકિચ્ચા.

૬૩૭. **આસયાનુસયે ઞાણન્તિ** એત્થ **આસયો** નામ

સસ્સતુચ્છેદદિટ્ઠી ચ, ખન્તી સચ્ચાનુલોમિકં;
યથાભૂતઞ્ચ યં ઞાણં, એતં આસયસદ્દિતં.

અત્થીતિ ખો, કચ્ચાન, અયમેકો અન્તો, અન્તો ખો, કચ્ચાન, અત્થિ ઇતિ અયં એકો અન્તો કોટ્ઠાસો, અયં **સસ્સતદિટ્ઠિ**. નત્થીતિ ખો, કચ્ચાન, અયં દુતિયો અન્તો, અયં **ઉચ્છેદદિટ્ઠિ**. **ખન્તી સચ્ચાનુલોમિકન્તિ** ચતુન્નં સચ્ચાનં અનુલોમિકઞાણં, સઙ્ખારુપેક્ખાઞાણન્તિ અત્થો. **યથાભૂતઞ્ચ યં ઞાણન્તિ** સપ્પચ્ચયનામરૂપદસ્સનં ઞાણં. **એતં આસયસદ્દિતન્તિ** એતં આસયં ઇતિ કથિતં. એવં વુત્તપ્પકારેન આસયે ઞાણં નામ. **અનુસયો** નામ દિટ્ઠાનુસયાદયો અનુસયા સત્ત. **ઇન્દ્રિયાનં પરોપરે**તિ પરે અધિકભાવેન ઓપરે ચ તિક્ખાનુભાવેન અયં સત્તો તિક્ખસદ્ધિન્દ્રિયો મુદુસદ્ધિન્દ્રિયો હીનસદ્ધિન્દ્રિયોતિ અત્થો. સમાધિન્દ્રિયાદીસુપિ એસેવ નયો. ઇતિ સત્તાનં ઇન્દ્રિયાનં પરઓપરે ઞાણં.

૬૩૮. **સબ્બઞ્ઞુતા ઞાણન્તિ** તિહેતુકકામાવચરક્રિયાચતુક્કં ગહેતબ્બં.

૬૪૧. અક્ખિકૂટેહિ મત્થલુઙ્ગેન પરિચ્છિન્નો અન્તતો.

૬૪૫. **ભાવસમ્ભવસઞ્ઞાના**તિ ઇત્થિપુમસમ્ભવભૂતવણ્ણાયતનં.

૬૪૭. એતે દસ ચતુસમુટ્ઠાના સમ્ભારા ચતૂહિ પચ્ચયેહિ ચત્તાલીસ ભવન્તિ.

૬૫૨. **નિવિટ્ઠ**તિ પતિટ્ઠિતે.

૬૫૮. **ઉબ્બિઅધિકાનં** પથવીઅધિકાનં.

૬૬૦-૨. **વિસેસે સતી**તિ નિસ્સયભૂતાનં ચતુન્નં વિસેસે સતિ, **સબ્બસો** સબ્બેસં વિસેસપરિકપ્પનં પહાય એવ કમ્મવિસેસેન પસાદાનં વિસેસતા એય્યા.

૬૬૩. **સદ્દીયતી**તિ ઉચ્ચારીયતે. **રસન્તી**તિ અસ્સાદેન્તિ.

૬૬૮. **પરતો**તિ પઠમકપ્પતો અપરભાગે પટિસન્ધિયં ભાવદ્વયં સમુટ્ઠાતીતિ વિઞ્ઞેય્યં. "**પવત્તેપિ સમુટ્ઠાયા**"તિઆદિકં સોણકુમારાદયો સન્ધાય વુત્તં.

૬૭૨. **ન તં બ્યઞ્જનકારણ**ન્તિ તં ઇન્દ્રિયદ્વયં બ્યઞ્જનસ્સ કારણં ન સિયા. **તસ્સા**તિ બ્યઞ્જનસ્સ.

૬૭૪. **ઉબ્બાહન**ન્તિ નીહરણં.

૬૭૬-૭. અન્નપાનાદિકં વત્થુ યં કમ્મજં અગ્ગિં હરતિ, **કેવલં** એકં હુત્વા તં અન્નપાનાદિકં વત્થુ જીવિતં પન પાલેતું ન ચ સક્કોતિ. એકતો જીવિતં પાલેતુઞ્ચ સક્કોન્તિ.

કાયેન રૂપકાયેન અત્તનો ભાવં વિઞ્ઞાપેન્તાનં ભાવો **કાયગ્ગહણાનુસારેન** કાયગ્ગહણસ્સ અનુચિન્તનેન **ગહિતાય** વાયોધાતુવિકારસઙ્ખાતાય **એતાય** ધમ્મજાતિયા પણ્ડિતેહિ વિઞ્ઞાયતે. **ઇતિપિ** તસ્મા કાયવિઞ્ઞત્તિ.

૬૮૧. એકાવજ્જનવીથિયં હેટ્ઠા છહિ ચિત્તેહિ વાયોધાતુસમુટ્ઠિતં ઉપત્થમ્ભં લભિત્વા.

૬૮૪. **સહ સદ્દેન વા**તિ સદ્દેન સહેવ.

૬૯૦-૧. **એતાસં** પન લહુતાદીનં તિસ્સન્નં પવત્તિયં નિદસ્સનં કમતો આરોગ્યં લહુતા , મદ્દિતં ધમ્મં મુદુતા, ધન્તહેમં કમ્મઞ્ઞતા હોતિ. લહુતાદિત્તયં પન કમ્મં કાતું ન સક્કોતિ, આહારાદિત્તયંયેવ લહુતાદિત્તયં કરોતિ યસ્મા, તતો તં તિજં નામ.

૬૯૩. **વુત્તમાકારનાનત્તા**તિ એત્થ આકારનાનત્તા નામ આચયાકારઅનુબન્ધતાકારવસેન વુત્તં. **વેનેય્યાનં વસેન વા**તિ એકે વેનેય્યા આચયવસેન જાતિરૂપં જાનન્તિ, એકે અનુબન્ધતાવસેન જાનન્તિ. ઇતિ વેનેય્યાનં જાનનવસેન જાતિરૂપં દ્વિધા વુત્તં.

૬૯૪. **સભાવાનપગમે** અત્તનો સભાવસ્સ અનપગમે સતિ.

તે મિદ્ધરૂપવાદાચરિયા પટિક્ખિપિતબ્બા. કથં? **અદ્ધા મુનિસિ સમ્બુદ્ધો, નત્થિ નીવરણા તવા**તિ યો ત્વં **અદ્ધા** એકન્તેન **મુનિ અસિ** સમ્બુદ્ધો અસિ નીવરણા ધમ્મા **તવ** તુય્હં નત્થિ, **ઇતિ** વચને સચે મિદ્ધં નીવરણં રૂપે પવિટ્ઠં સિયા. ભગવતા રૂપકાયસ્સ વિજ્જમાનત્તા ''નત્થિ નીવરણા તવા''તિ વચનં વત્તબ્બં સિયા. થિનમિદ્ધનીવરણં અવિજ્જાનીવરણેન સહ નીવરણઞ્ચેવ હોતિ, નીવરણસમ્પયુત્તઞ્ચ હોતિ. ઇતિ સમ્પયુત્તવચનતો સમ્પયુત્તસ્સ રૂપસ્સ

અભાવતો તમ્પિ ન વત્તબ્બં સિયા. ન પુરેજાતપચ્ચયાતિ અઞ્ઞમઞ્ઞપચ્ચયાતિ અત્થો. સચે થિનમિદ્ધં રૂપં સિયા, કથં અરૂપેપિ અઞ્ઞમઞ્ઞં સિયા, ન સિયાતિ અત્થો. અરૂપેપિ કામચ્છન્દનીવરણં પટિચ્ચ થિનમિદ્ધનીવરણં ઉપ્પજ્જતિ. **ઇતિ** વચનેન ચ ન મિદ્ધરૂપં સિયા, અરૂપે કથં સિયાતિ અત્થો. અરૂપમેવ મિદ્ધં ઇતિ પટિક્ખિપિતબ્બા. અરૂપેપિ એતસ્સ મિદ્ધસ્સ ઉપ્પત્તિયા સાધકવચનતો નિટ્ઠં એત્થ ચ અવગન્તબ્બં ''અરૂપ''ન્તિ વિઞ્ઞુના.

૭૦૫-૬. કમ્મેન વીસતિ રૂપાતિ અટ્ઠિન્દ્રિયવત્થુઅટ્ઠાવિનિબ્ભોગસન્તતૂપચયાકાસા કમ્મજા. **ચેતસા** વિઞ્ઞત્તિદ્વયસદ્દલહુતાદિત્તયઅવિનિબ્ભોગસન્તતૂપચયાકાસા ચિત્તજા. **ઉતુના** સદ્દલહુતાદિત્તયઅવિનિબ્ભોગસન્તતૂપચયાકાસા ઉતુજા. **આહારતો** લહુતાદિત્તયઅવિનિબ્ભોગસન્તતૂપચયાકાસા આહારજા.

૭૦૭-૧૭. જાયેય્યું યદિ તાનિપીતિ તાનિ જરતાઅનિચ્ચતારૂપા યદિ જાયેય્યું, એવં સન્તે તુ તેસં જરતાઅનિચ્ચતા ભેદા સિયું. **હિ** સચ્ચં વચનં પાકો ન પચ્ચતિ, ભેદો વા ન ચ ભિજ્જતિ યસ્મા, તસ્મા તેસં પાકભેદા સિયુન્તિ, **તં** વચનં નત્થિ. **એતં** જરતાઅનિચ્ચતાદ્વયં **જાતસ્સ** નિપ્ફન્નરૂપસ્સ પાકભેદત્તા ન જાયતિ. **સિયા કસ્સચિ બુદ્ધેત્થા**તિ **એત્થ** જરતાઅનિચ્ચતાવિનિચ્છયાધિકારે **કસ્સચિ** જનસ્સ **બુદ્ધિ** ઞાણં યદિ સિયા, ''રૂપસ્સૂપચયો''તિ વચનેન ''જાતિ જાયતી''તિ વચનં દીપિતં યથા, **એવં** તથા પાકોપિ પચ્ચતુ, ભેદોપિ પરિભિજ્જતુ, એવં બુદ્ધિ સિયા. જાતિ ન ચેવ જાયતે. **ઇતિ** ઇમિના પકારેન વિભાવિના ઞેય્યા. જાતિ જાયમાનસ્સ નિપ્ફન્નરૂપસ્સ નિબ્બત્તિ નામ પકાસિતા. **તત્થ યસ્સ સિયા તત્થ** વચને **યસ્સ** જનસ્સ બુદ્ધિ સિયા. યેસં નિપ્ફન્નરૂપધમ્માનં જાતિ અત્થિ, **સા** જાતિ અભિનિબ્બત્તિસમ્મુતિં **તપ્પચ્ચયત્તવોહારં** તેસં નિપ્ફન્નરૂપધમ્માનં પચ્ચયટ્ઠેન લદ્ધવોહારં કમ્મજાદિકં વોહારં લભતેવ યથા, તથા **તેસં** નિપ્ફન્નરૂપધમ્માનં તે પાકભેદા અભિનિબ્બત્તિસમ્મુતિં નામ તપ્પચ્ચયત્તવોહારં લભન્તિ, ઇતિ બુદ્ધિ સિયા. તસ્સ જનસ્સ એવં વત્તબ્બં – ઇદં સન્તતૂપચયદ્વયં કમ્માદિસમ્ભવં હોતિ યથા, એવં પાકભેદા તં કમ્માદિસમ્ભવવોહારં કદાચિપિ ન લભન્તિ. **હિ** સચ્ચં વચનં **કસ્મા** કારણા જનકાનં કમ્માદિપચ્ચયાનં આનુભાવસઙ્ખાતે ખણુપ્પાદે તેસં પાકભેદાનં અભાવતો ન લભન્તિ. વુત્તપ્પકારેન ખણુપ્પાદે જાતિપરમ્પરાભાવતો સા જાતિ લબ્ભતે, તસ્મા કારણા જાતિ એવ અભિનિબ્બત્તિસમ્મુતિં પચ્ચયત્તવોહારં લભતિ, ઇતરં જરતાઅનિચ્ચતાદ્વયં પન ન લભતિ. તં જરતાઅનિચ્ચતાદ્વયં જિય્યતિ ઇતિ ભિજ્જતિ ઇતિ વા ન વત્તબ્બં હોતિ. કસ્મા? કમ્માદિપચ્ચયાનં આનુભાવક્ખણે **તસ્સ** જરતાઅનિચ્ચતાદ્વયસ્સ પચ્ચયાનં અભાવતો.

૭૧૮-૨૩. અનિચ્ચં સઙ્ખતઞ્ચેતં જરામરણં અનિચ્ચસઙ્ખાતં **ઇતિપિ** વચનસ્સ ભગવતા વુત્તત્તા જરતાઅનિચ્ચતાદ્વયં જાયતિ, એવં ઇતિ ત્વં ચે મઞ્ઞસિ, **એવં** ''જાયતિ એવા''તિ વચનં ભગવતા ન વત્તબ્બં. **હિ** કસ્મા કારણા? ''અનિચ્ચં સઙ્ખતઞ્ચેતં, જરામરણમિચ્ચપી''તિવુત્તભાવાદિના આકારદેસનાપરિયાયેન લેસેન ભગવતા અનિચ્ચાનં નિપ્ફન્નરૂપધમ્માનં જરામરણસઙ્ખાતં સભાવતો જરામરણં અનિચ્ચં સઙ્ખતઞ્ચાપિ ચિત્તજાનં વિકારત્તા વિઞ્ઞત્તિયો ''ચિત્તજા''તિ વુત્તા વિય, **તથા** એવં ભગવતા વુત્તં. **યદિ એવં** અત્થે સતિ **એતં** રુપ્પનલક્ખણત્તયં અજાતત્તા ચ **સબ્બથા** સબ્બાકારેન ખંપુપ્ફંવ નત્થિ, અસઙ્ખતં નિબ્બાનં વિય નિચ્ચંવાતિ ચ ચોદકો વદેય્ય, નત્થિ નિચ્ચન્તિ ઇદં ઉભયવચનં નો ભગવતા વત્તબ્બં. કસ્મા? નિસ્સયધમ્માનં આયત્તભાવેન પવત્તિતો પથવિયાદીનં નિસ્સયાનં **ભાવે** સતિ તસ્સ લક્ખણત્તયસ્સ ભાવતો, તસ્મા ખંપુપ્ફંવ તં લક્ખણત્તયં ન નત્થિ, અત્થીતિ અત્થો. પથવીઆદીનં અભાવે તં લક્ખણત્તયં ન ચ લબ્ભતિ યસ્મા, તસ્મા નિબ્બાનં વિય, તથા નિચ્ચં ન.

૭૨૪-૫. પરિચ્છેદાદયો **અનિપ્ફન્ના. તેસમેવ ચ રૂપાનં** તેસમેવ નિપ્ફન્નરૂપધમ્માનં વિકારત્તા **નિપ્ફન્ના ચેવ સઙ્ખતા** સેસવસેન વુત્તાનં પભેદકતોતિ દસ્સનતો. સેસં ઉત્તાનત્થમેવ.

૭૬૭ગન્તું પનિચ્છે પિટકેભિધમ્મે,
યો ધમ્મસેનાપતિના સમત્તં;
હિતત્થિના તેન ચ ભિક્ખુનાયં,
સક્કચ્ચ સમ્મા પન સિક્ખિતબ્બો.

યો ભિક્ખુ અભિધમ્મે પિટકે ધમ્મસેનાપતિના સમત્તં સભાવં ગન્તું પાપુણિતું ઇચ્છેય્ય, તેન ચ ભિક્ખુના હિતત્થિના સક્કચ્ચં આદરેન સમ્મા તીરણચિન્તનસજ્ઝાયનેહિ અયં અભિધમ્માવતારો સિક્ખિતબ્બો.

ઇતિ અભિધમ્માવતારટીકાય

રૂપવિભાગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

દસમો પરિચ્છેદો.

૧૧. એકાદસમો પરિચ્છેદો

નિબ્બાનનિદ્દેસવણ્ણના

૭૬૯. ભવાભવં વિનનતોતિ ખુદ્દકં, મહન્તં ભવં સિબ્બનતો. **સબ્બૂપધિપટિનિસ્સગ્ગો**તિ સબ્બેહિ સઙ્ખારૂપધિકિલેસૂપધિખન્ધૂપધીહિ પટિનિસ્સજ્જનં. **અચ્ચુતિરસં** અચુતિસમ્પત્તિકં. **નિબ્બાનં પુટ્ઠેના**તિ સુગતેન નિબ્બાનં પુટ્ઠેન સારિપુત્તત્થેરેન. **ઉભિન્નં સુત્તાનન્**તિ ધમ્મસેનાપતિવુત્તાનં દ્વિન્નં સુત્તાનન્તિ અત્થો. **ખયસ્સ ઉપનિસ્સયત્તા**તિ ખયસ્સ બલવકારણત્તા. પુથૂનં ધમ્માનં અપ્પમત્તક્ખણે રાગાદિક્ખયમત્તં નિબ્બાનં ભવેય્ય. સબ્બે બાલપુથુજ્જના સમધિગતનિબ્બાના સચ્છિકતનિરોધા ભવેય્યું. **કિઞ્ચ ભિય્યો** કિં ઉત્તરિ કારણઞ્ચ અત્થીતિ અત્થો. રાગાદીનં સઙ્ખતત્તા તેસં સઙ્ખતાનં નિબ્બાનં સઙ્ખતલક્ખણં ભવેય્ય. **કિં પનેત્થા**તિ એતેસુ ખણેસુ કિં પન ખણે ત્વં વદેસિ. **ખીણેસ્વેવા**તિ ભવાદીસુ ખીણેસુ એવ. **નિરુત્તરો**તિ નિપ્ફન્નહારો.

૭૭૧. અસ્સદ્ધોતિ બાહિરસદ્ધાય વિરહિતો. **વન્તાસો**તિ વન્તા વમિતા આસા તણ્હા યેનાતિ વન્તાસો.

નિસ્સરણિયાતિ નિસ્સરણે નિયુત્તા. **યદિદં નેક્ખમ્મં** યં ઇદં કામાનં એતં નિસ્સરણં નિરોધો, **તસ્સ** કિઞ્ચિભૂતસ્સ સઙ્ખતસ્સ પટિચ્ચસમુપ્પન્નધમ્મજાતસ્સ નિરોધો નિસ્સરણન્તિ, **એવં** ઇમિના પકારેન વુત્તસ્સ **તસ્સ** નિસ્સરણનામકસ્સ અભાવપ્પત્તિદોસતો નિસ્સરણનામકાનં પઠમજ્ઝાનઆકાસાનઞ્ચાયતનાનમ્પિ અભાવો ભવેય્ય. **અત્થિ નિસ્સરણન્**તિ અત્થિ નિબ્બાનં. **ઉપ્પાદાદીનન્**તિ ઉપ્પાદટ્ઠિતિભઙ્ગાનં. **પપઞ્ચાભાવતો**તિ તણ્હામાનદિટ્ઠીનં અભાવતો.

૭૭૨. અપલોકિતન્તિ અદસ્સનધમ્મં.

૭૭૪. અબ્યાપજ્ઝન્તિ નિદ્દુક્ખં. **અક્ખરન્**તિ અખરં.

૭૭૭. સદ્ધાબુદ્ધિકરં **તથાગતમતે** જિનવચને સમ્મોહવિદ્ધંસનં **પઞ્ઞાસમ્ભવં** પઞ્ઞાકારણં સમ્પસાદનકરં. **અત્થબ્યઞ્જનસાલિનન્**તિ અત્થબ્યઞ્જનસારવન્તં સુમધુરં **સારઞ્ઞુ** જિનસાસનસારઞ્ઞૂ **વિમ્હાપનં** અચ્છેરકરં **ઇમં** એવં વુત્તપ્પકારં અભિધમ્માવતારં યો જાનાતિ, સો જનો ગમ્ભીરે **નિપુણે** નિપુણઞાણગોચરે અભિધમ્મપિટકે પદં **નિટ્ઠં** ઉત્તમસન્નિટ્ઠાનં **યાતિ** પાપુણાતિ.

ઇતિ અભિધમ્માવતારટીકાય

નિબ્બાનનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

એકાદસમો પરિચ્છેદો.

૧૨. દ્વાદસમો પરિચ્છેદો

પઞ્ઞત્તિનિદ્દેસવણ્ણના

સઞ્ઞાયતીતિ **સઞ્ઞા**, કથીયતીતિ અત્થો. **કિન્તિ** કિં ઇતિ કથીયતિ. ‘‘અહ’’ન્તિ ‘‘મમ’’ન્તિ કથીયતિ.

તજ્જાપઞ્ઞત્તીતિ તસ્સ ચક્ખુસોતાદિકસ્સ અનુરૂપવસેન જાતા પઞ્ઞત્તીતિ અત્થો.

એકસ્સવાતિ એકસ્સ નામધમ્મસ્સ ‘‘અચ્છો’’તિ **નામં** ગહેત્વા **બહૂનં** નામધમ્માનં ‘‘અચ્છો’’તિ **નામં** ગહેત્વા. **સમૂહમેવા**તિ નામધમ્માનં સમૂહં એવ.

ગહિતો પુબ્બે સઙ્કેતો એતેનાતિ **ગહિતપુબ્બસઙ્કેતં**. કિં તં? **મનોદ્વારાવજ્જનજવનવિઞ્ઞાણં**. તેન ગહિતાય પઞ્ઞત્તિયા **વિઞ્ઞાયતિ** ‘‘સત્તા’’તિ ‘‘કમ્મજા’’તિ કથીયતિ.

ઇત્થી ચ પુરિસો ચ ઇત્થિપુરિસા, તે આદયો યેસં તે **ઇત્થિપુરિસાદયો**, તેસં.

૭૭૮. તતિયા કોટીતિ તતિયો કોટ્ઠાસો.

ઇતિ અભિધમ્માવતારટીકાય

પઞ્ઞત્તિનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

દ્વાદસમો પરિચ્છેદો.

૧૩. તેરસમો પરિચ્છેદો

કારકપટિવેધવણ્ણના

વેદકસ્સાતિ સુખદુક્ખવેદકસ્સ. **તદાયત્તવુત્તીન**ન્તિ તેસં આયત્તા પટિબદ્ધા યેસં વિપાકાનં તે તદાયત્તવુત્તિનો, તેસં. **અત્ર** ઇમસ્મિં ઠાને આચરિયેન પરિહારો વુચ્ચતે. **કુતોયં તવ તત્થાનુરોધો**તિ તત્થ તસ્મિં અઞ્ઞસ્સ અત્તકારકસ્સ અભાવેપિ સત્તુસઞ્ઞાતસ્સ અત્તનો ભાવેપિ અયં તવ અનુરોધો અનુનયો કુતો કેન કારણેન **ઇધ** ઇમસ્મિં અસતિ કત્તરિ કુસલાદીનં અત્થિભાવે કમ્મવિરોધો કુતો કેન કારણેન. **અથાપી**તિ અપરો નયોપિ. **કિઞ્ચેત્થા**તિ **એત્થ** એતિસ્સં ચોદનાયં **કિઞ્ચિ** વત્તબ્બં અત્થિ, અવસિટ્ઠં તાવ બ્રૂહિ, અપરિસમત્તા તે ચોદના. **તસ્સા**તિ અત્તનો. **કારકવેદકત્તાભાવો**તિ કારકવેદકત્તસ્સ અભાવો સિયા.

અથ ન ભવતીતિ અત્તનો અનાસે ચેતનાપિ અનાસો યદિ ન ભવતિ. **પટિઞ્ઞા હીના**તિ ''ચેતનાય અનઞ્ઞો અત્તા''તિ પટિઞ્ઞા હીના. **વુત્તપ્પકારતો**તિ ''અત્તનો અનાસે ચેતનાય નાસો ન ભવતિ''ઇતિ વુત્તપ્પકારતો . **વિપરીત**ન્તિ ''અત્તનો અનાસે ચેતનાય અનાસો''ઇતિ વિપરીતગ્ગહણં સિયા. **અત્તા નસ્સતુ, ચેતના તિટ્ઠતુ, અથ પન એવં ન ભવતી**તિ અત્તા નસ્સતુ, ચેતના તિટ્ઠતુ, એવં ગહણં પન ન ભવતિ. અનઞ્ઞત્તપક્ખં **પરિચ્ચજ** પરિચ્ચજાહિ ''ચેતનાય અનઞ્ઞો અત્તા''તિ. પટિઞ્ઞા હીના યસ્સ સો **પટિઞ્ઞાહીનો**.

ઉભિન્નં ચેતનત્તાનં **એકદેસતા** એકદેસભાવો નત્થિ. **એવઞ્ચ સતી**તિ એવં ઉભિન્નં એકદેસસ્સ અભાવે સતિ કો દોસો ઇતિ ત્વં ચે વદેય્યાસિ. **યં પન તયા વુત્તં યથા રૂપરસગન્ધાદીનં એકદેસે વત્તમાનાનમ્પિ લક્ખણતો અઞ્ઞત્ત**ન્તિ યં વચનં પન તયા વુત્તં, **તં** વચનં **અયુત્તં**, નાનુરૂપન્તિ અત્થો. **તવ પટિઞ્ઞા હીના**તિ ''એકદેસે વત્તમાનાનં ચેતનત્તાનં લક્ખણતો અઞ્ઞત્ત''ન્તિ પટિઞ્ઞા હીના.

એવઞ્ચ સતીતિ એતં ચેતનાય અઞ્ઞભાવે સતિ કો દોસો ઇતિ ચે ભવં વદેય્ય. **"અચેતનો અત્તા"**તિ વચનં, **પુબ્બે વુત્તદોસતો**તિ ''પાકારતરુપાસાણતિણસદિસો સિયા''તિ પુબ્બે વુત્તદોસતો.

૭૮૦. **અત્થિ સત્તોપપાતિકો**તિ ઓપપાતિકા સત્તા અત્થિ.

૭૮૧. **ભારાદાન**ન્તિ ભારગ્ગહણં. **ભારનિક્ખેપન**ન્તિ ભારોરોપનં.

૭૮૩. એકસ્સ પુગ્ગલસ્સ **અટ્ઠિસઞ્ચયો** અટ્ઠિસમૂહો એકેન કપ્પેન પબ્બતસમો રાસિ સિયા.

૭૮૫. ભો **માર**, ત્વં સત્તો ઇતિ પચ્ચેસિ, કં સદ્દહસિ, ''સત્તો''તિ ગહણં **તે** તવ દિટ્ઠિગતં, સુદ્ધસઙ્ખારપુઞ્જો અયં, **ઇધ** લોકે સત્તો ન ઉપલબ્ભતિ.

૭૮૭. **યો** ભિક્ખુ ઇમં ગન્થં અચ્ચન્તં સતતમ્પિ ચિન્તેતિ, **તસ્સ** ભિક્ખુનો પરમા પઞ્ઞા **વેપુલં** વિપુલભાવં ગચ્છતિ.

૭૮૮. યો ભિક્ખુ **ઇમં** અભિધમ્માવતારં **અતિમતિકરં** ઉત્તમં અભિઞ્ઞાણકરં **વિમતિવિનાસકરં** કઙ્ખચ્છેદકરં **પિયક્કરં** પેમકરં સદા પઠતિ, સુણાતિ, તસ્સ ભિક્ખુનો મતિ **ઇધ** સાસને ઠિતે **વિકસતિ** પટિકુલ્લતિ.

ઇતિ અભિધમ્માવતારટીકાય

કારકપટિવેધવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

તેરસમો પરિચ્છેદો.

૧૪. ચુદ્દસમો પરિચ્છેદો

રૂપાવચરસમાધિભાવનાનિદ્દેસવણ્ણના

૭૮૯-૯૩. હિતાનયન્તિ હિતાવહં. **માનસઞ્ચ સુગતન્તિ** સુટ્ઠુ પવત્તમાનસઞ્ચ. મધુરા અત્થવણ્ણના એતસ્સાતિ **મધુરત્થવણ્ણનં. ઉત્તરં તુ મનુસ્સાનં, ધમ્મતો ઞાણદસ્સનન્તિ** મનુસ્સાનં લોકિયધમ્મતો ઉત્તરિભૂતઞાણદસ્સનલોકુત્તરં. **સક્કસ્સરસમાચારેતિ** સક્કાય કક્કાય સરિતબ્બસમાચારે. અચ્છિદ્દં અક્ખણ્ડં અકમ્માસં. **અત્થકામેનાતિ** અત્તનો હિતકામેન.

૭૯૭. દુવિધલક્ખણં ચારિત્તવારિત્તલક્ખણં.

૮૦૫. તેસં ચરિતાનં વોમિસ્સકનયા.

૮૦૭. સવણ્ણકસિણાતિ નીલપીતઓદાતલોહિતવણ્ણકસિણા.

૮૦૮. તં એકકં **આનાપાનં** અસ્સાસપસ્સાસો.

૮૦૯-૧૦. મરણૂપસમાયુત્તા સતીતિ મરણાનુસ્સતિ ઉપસમાનુસ્સતિ. **આહારનિસ્સિતસઞ્ઞાતિ** આહારે પટિકૂલસઞ્ઞા. **ધાતુવવત્થાનન્તિ** ચતુધાતુવવત્થાનં.

૮૧૧-૨. અનુકૂલા ઇમે સબ્બ-ચરિતાનન્તિ વણ્ણિતાતિ યં કમ્મટ્ઠાનં સદ્ધાચરિતસ્સ અનુકૂલં, તમેવ પઞ્ઞાચરિતસ્સ અનુકૂલન્તિ અધિપ્પાયો. **ઇદં સબ્બં પન** વચનં **એકન્તવિપચ્ચનીકભાવતો** એકન્તપટિપક્ખભાવતો અતિસપ્પાયતો વુત્તં, ઇતિ વિભાવિના ઞેય્યં.

૮૩૫. વિપસ્સનાભવસમ્પત્તિ-સુખાનં પચ્ચયા સિયું વિપસ્સનાસમ્પત્તિસુખાનં ભવસમ્પત્તિસુખાનં પચ્ચયા સિયું.

૮૩૮. સમ્મટ્ઠાનં મનોભુનોતિ મનોભુહદયો તસ્સ હદયસ્સ સમ્મટ્ઠાનં.

૮૪૪. પત્તુકામેન ધીમતા કસિણં કત્તબ્બં.

૮૪૫. સંહારિમન્તિ ઇતો ચિતો ચ હરિતબ્બકસિણં. **તત્રટ્ઠકન્તિ** તસ્મિં ઠાને ઠિતં ઇતો ચિતો ચ અનાહરિતબ્બં કસિણં.

૮૪૯. વિવટ્ટં પન મિચ્છતાતિ નિબ્બાનં ઇચ્છન્તેન વિદત્થિચતુરઙ્ગુલં વટ્ટં કાતું **તં** કસિણં વટ્ટતિ.

૮૫૧-૨. હત્થપાસપ્પમાણસ્મિં, તમ્હા કસિણમણ્ડલાતિ તતો કસિણમણ્ડલતો હત્થપાસપ્પમાણસ્મિં પદેસે વિદત્થિચતુરઙ્ગુલે ઉચ્ચે. **પરિમુખં સતિન્તિ** કમ્મટ્ઠાનાભિમુખં સતિં.

૮૫૩-૪. **નેક્ખમ્મન્તિ** ઝાનં. ખેમતો **દટ્ઠું** દિસ્વા અહં ઇમાય પટિપત્તિયા **અદ્ધા** એકન્તેન **પવિવેકસુખસ્સ** નિબ્બાનસુખસ્સ ભાગી **અસ્સં** ભવેય્યં.

૮૫૬. સો કસિણસ્સ વણ્ણો તેન યોગિના ન પેક્ખિતબ્બો, કસિણસ્સ લક્ખણં ન પેક્ખિતબ્બં ઉસ્સદસ્સ વસેન વણ્ણં અમુઞ્ચિત્વા.

૮૬૦. **એવં** ઇમિના વુત્તપ્પકારેન **એકગ્ગચેતસો** એકગ્ગચિત્તસ્સ યોગિનો નિમીલેત્વા આવજ્જન્તસ્સ **યથા** યેન પકારેન કમ્મટ્ઠાનં હોતિ ઉમ્મીલિતે કાલેપિ, **તથા** તેન પકારેન તં કમ્મટ્ઠાનં આપાથં **યાતિ ચે** યદિ આગચ્છતિ, ઉગ્ગહમેવ ઉગ્ગહનિમિત્તં.

૮૬૪. પાદાનં ધોવને પપઞ્ચપરિહારત્થં. **એકતલિકા**તિ એકતલમત્તા.

૮૬૫. **તં** સંહારિમં કસિણમાદાય.

૮૬૬. **સમન્નાહરિતબ્બન્તિ** કમ્મટ્ઠાનં સુમનેન આહરિતબ્બં, મનસિકાતબ્બન્તિ અત્થો. **તક્કાહટન્તિ** વિતક્કેન આહટં કુસિતં **કરે** કરેય્ય.

૮૬૮. **તન્તિ** તં નિમિત્તં.

૮૭૧-૪. **ઇમસ્સા**તિ પટિભાગનિમિત્તસ્સ. **પુરિમસ્સા**તિ ઉગ્ગહનિમિત્તસ્સ. કો પન અયં વિસેસો? થવિકા નીહરિતં આદાસમણ્ડલં મજ્જિતં વિય. તોયદે કાળમેઘે સેતબલાકા વિય. તદા તં ઉગ્ગહનિમિત્તં પદાલેત્વાવ **નિગ્ગતં** પટિભાગનિમિત્તં. **તતો** ઉગ્ગહનિમિત્તતો. **તન્તિ** તં પટિભાગનિમિત્તં. સણ્ઠાનવન્તઞ્ચ વણ્ણવન્તઞ્ચ ન ચ ઉપટ્ઠાકારમત્તં. **પઞ્ઞજન્તિ** પઞ્ઞાય જાતં.

૮૭૭-૮. **ઉપચારક્ખણે તસ્સા**તિ તસ્સ સમાધિનો ઉપચારક્ખણે. નીવરણપ્પહાનેન સમાધિનો પટિલાભક્ખણે પન **અઙ્ગાનં** વિતક્કાદીનં પાતુભાવેન ઇતિ દ્વીહિ આકારેહિ.

૮૭૯. **દ્વિન્નં સમાધીનન્તિ** ઉપચારપ્પનાસમાધીનં.

૮૮૨. ચક્કવત્તિયગબ્ભોવ રતનં વિય અસ્સ અનેન સુદુલ્લભં.

૮૮૪. **અયન્તિ** પટિસન્ધિસન્થારો.

૮૯૧-૨. **સમતં વીરિયસ્સેવા**તિ વીરિયસમભાવં. **લયં** લીનભાવં ઈસકમ્પિ યન્તં ગચ્છન્તં માનસં આવજ્જનચિત્તં.

૮૯૫-૯. ભવઙ્ગં પન પચ્છિજ્જ ઉચ્છિન્દિત્વા તદેવ પથવીકસિણં આરમ્મણં કત્વા યોગિનો મનોદ્વારમ્હિ જાયતિ. **તતો**તિ આવજ્જનતો **તત્રેવારમ્મણે** તસ્મિં પથવીકસિણસઙ્ખાતે આરમ્મણે **તસ્સ** યોગિનો જવનાનિ ચત્તારિ વા પઞ્ચ વા જાયન્તે. અવસાને **એકં** જવનમાનસં રૂપાવચરિકં હોતિ, તસ્મિં રૂપાવચરિકે વિતક્કાદયો અઙ્ગા. **અઞ્ઞેહિ** અઞ્ઞેસં ચિત્તાનં અઞ્ઞેહિ વિતક્કાદીહિ બલવતરા હોન્તિ. **તાનિ** અપ્પનાભાવં અપ્પત્તાનિ

અપ્પનાચેતસો **પરિકમ્મોપચારતો** પરિકમ્મભાવતો પરિકમ્માનીતિ વુચ્ચન્તે, ઉપચારભાવતો ઉપચારાનીતિ ચ વુચ્ચન્તે. તાનિ જવનાનિ અપ્પનાયાનુલોમત્તા અનુલોમાનિ એવ ચ વુચ્ચન્તિ. **એત્થ** અનુલોમકેસુ યં સબ્બન્તિમં જવનં, તં ગોત્રભૂતિ પવુચ્ચતિ.

૯૦૧. **ગોત્રભુ દિટ્ઠન્તિ** ગોત્રભુ નામ ઉદ્દિટ્ઠં.

૯૦૪-૫. **પુરિમેહિ** જવનેહિ યં આસેવનં, તં બલવપચ્ચયં **લદ્ધા** લભિત્વા છટ્ઠં જવનં, સત્તમં વા જવનં અપ્પેતિ. **ઇતિ** વચનં પવુચ્ચતિ, **એત્થ** વાદે **ગોદત્તો** નામ **આભિધમ્મિકો** આચરિયો આહ. છિન્નતટે મુખં યસ્સ **છિન્નતટમુખો**.

૯૦૮. પચ્ચવેક્ખણા હેતુ યસ્સ આવજ્જનસ્સાતિ **પચ્ચવેક્ખણહેતુકં**.

૯૧૧-૨. કામચ્છન્દસ્સ નાનાવિસયે પલુદ્ધસ્સ. ચેતસો એકસ્મિં વિસયે સમાધાનેન સમાધિ.

૯૧૫. સયઞ્ચ અતિસન્તતો સુખં અવૂપસન્તસભાવસ્સ ઉદ્ધચ્ચકુક્કુચ્ચદ્વયસ્સ પટિપક્ખતો વુત્તં.

૯૧૭. **પઞ્ચઙ્ગવિપ્પયુત્તન્તિ** પઞ્ચનીવરણવિપ્પયુત્તં. **પઞ્ચઙ્ગસંયુતન્તિ** વિતક્કાદીહિ યુત્તં.

૯૨૦-૧. **વેપુલ્લન્તિ** કમ્મટ્ઠાનસ્સ વિપુલભાવં. તઞ્ચ પટિભાગનિમિત્તં ઉપચારં વિચારેત્વા વડ્ઢેતું વટ્ટતિ.

૯૨૮-૩૧. **પમાદયોગિનોતિ** પમાદવસેન યોગિસમ્પન્નસ્સ કામસહગતા સઞ્ઞામનક્કારા મનસિકારા ચે ચરન્તિ, તસ્સ યોગિનો તં ઝાનં હાનભાગિયં હોતિ. **સતિ સન્તિટ્ઠતે તસ્મિં, સન્તા તદનુધમ્મતા** તસ્મિં પઠમજ્ઝાને તદનુધમ્મતા તસ્સ પઠમજ્ઝાનસ્સ અનુરૂપા સતિ નિકન્તિ સન્તા સંવિજ્જમાના સન્તિટ્ઠતે સન્તિટ્ઠતિ, તં ઝાનં મન્દસ્સ યોગિનો ઠિતિભાગિયં હોતિ, ઠિતિં ભજતિ. વિસેસભાગિયં હોતિ, વિસેસં દુતિયાદિભાવનં પાપુણાતીતિ અત્થો. **નિબ્બિદાસંયુતા સઞ્ઞા, મનક્કારાતિ** નિબ્બિદાવિપસ્સનાસંયુત્તા સઞ્ઞામનક્કારા. **નિબ્બેધભાગિયન્તિ** લોકુત્તરભાગિયં, લોકુત્તરમગ્ગભાગિયન્તિ અત્થો.

૯૩૩. અયં સમાપત્તિ **આસન્નાકુસલારયો** આસન્નાકુસલારિકા યસ્મા તક્કચારાનં થૂલત્તા ચ, તસ્મા કારણા અયં સમાપત્તિ અઙ્ગદુબ્બલા.

૯૩૫. **નિકન્તિન્તિ** તણ્હં. **પરિયાદાયાતિ** સોસાપેત્વા.

૯૩૬. **વિધિનાતિ** પુબ્બે વુત્તવિધિના. **સતસ્સાતિ** સતિસમ્પન્નસ્સ.

૯૩૮. **નિમિત્તં તુ તદેવ ચાતિ** તમેવ પઠમનિમિત્તં ‘‘પથવી પથવી’’ઇતિ એવં મનસા કરોન્તસ્સ.

૯૪૩. **સમ્પસાદનન્તિ** સદ્ધા. **મજ્ઝત્તન્તિ** તત્રમજ્ઝત્તતા.

૯૪૪. **દુવઙ્ગહીનન્તિ** વિતક્કવિચારહીનં.

૯૪૮. પીતિ નામ **ચેતસો** ચિત્તસ્સ **ઉપ્પિલાપનં** ઉપ્પિલાપિતત્તં **યતો** યસ્મા કારણા.

૯૬૧-૨. આસન્નપીતિદોસાતિ પીતિયેવ દોસા. **એત્થ** એતસ્મિં તતિયજ્ઝાને **યદેવ** યં એવ **સુખં ઇતિ** એવં સુખં ચેતસો **આભોગો** મનસિકારો. **એવં** ઇમિના પકારેન સુખસ્સ થૂલત્તા **અયં** સમાપત્તિ અઙ્ગદુબ્બલા હોતિ.

૯૭૪-૫. સુખં ઉપેક્ખાય આસેવનં પન ન હોતિ યસ્મા ઉપેક્ખાય આસેવનં પન ન હોતિ, યસ્મા ઉપેક્ખાસહગતાનિ જવનાનિ જવન્તિ, તસ્મા ચતુત્થજ્ઝાનં ઉપેક્ખાસહગતં સમુદીરિતં.

૯૭૬. દુતિયજ્ઝાનં **દ્વિધા** દ્વીહિ કોટ્ઠાસેહિ ઠિતં.

૯૭૯. અયં અભિધમ્માવતારો સુમધુરવરતરવચનો કં નુ જનં નેવ રઞ્જયતિ, અતિનિસિતવિસદો બુદ્ધિપ્પચારો યસ્સ સો **અતિનિસિતવિસદબુદ્ધિપ્પચારો**, સો તેન જનેન વેદનીયો જાનિતબ્બો.

ઇતિ અભિધમ્માવતારટીકાય

રૂપાવચરસમાધિભાવનાનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ચુદ્દસમો પરિચ્છેદો.

૧૫. પન્નરસમો પરિચ્છેદો

અરૂપાવચરસમાધિભાવનાનિદ્દેસવણ્ણના

૯૮૨-૩. **રૂપે ખો વિજ્જમાનસ્મિ**ન્તિ રૂપકાયે વિજ્જમાને **દણ્ડાદાનાદયો** દણ્ડગ્ગહણાદયો. ઇતિ **રૂપે** રૂપકાયે આદીનવં દિસ્વા.

૯૮૪. **સૂકરાભિહતોવ સા**તિ સૂકરં અનુબન્ધિતો સા સુનખો વિય.

૯૮૫. **વસી**તિ યોગી.

૯૮૮-૯૯૦. **કુટ્ઠોકાસઞ્ચ તેન ત**ન્તિ તેન ચિત્તેન કુટ્ઠં તમોકાસં ''અનન્તો આકાસો''ઇતિ ચ મનસા કરોન્તો એવ ઉગ્ઘાટેતિ. **ઇતિ** વચનં વુચ્ચતે, અયમઞ્ઞો નયો, ''આકાસો'' ઇતિ મનસા કરોન્તો તં કસિણં ન સંવેલ્લેતિ.

૯૯૮. રૂપાવચરજ્ઝાનમેવ પચ્ચત્થિકં **રૂપાવચરજ્ઝાનપચ્ચત્થિકં**.

૧૦૦૪. **આકાસફુટવિઞ્ઞાણે**તિ ફુટમેવ વિઞ્ઞાણં ફુટવિઞ્ઞાણં, તસ્મિં આકાસારમ્મણે ફુટવિઞ્ઞાણે.

૧૦૦૫-૬. અયં આકાસો અનન્તો ઇતિ એવં તં આકાસમેવ ફરિત્વા પવત્તં વિઞ્ઞાણં વિઞ્ઞાણઞ્ચ **ઇતિ** વચનં વુચ્ચતે. વિઞ્ઞાણં અનન્તં નામ ન હોતિ, અનન્તારમ્મણત્તા ''વિઞ્ઞાણં અનન્ત''ન્તિ વુચ્ચતે, તં વિઞ્ઞાણં મનક્કારવસેન અપિ અનન્તં પરિદીપિતં.

૧૦૧૦. પઠમારુપ્પવિઞ્ઞાણસ્સ અભાવો **તસ્સ એવ** પઠમારુપ્પસ્સ **સુઞ્ઞતો** સુઞ્ઞભાવતો.

૧૦૧૩. **સતિ તિટ્ઠતિ ભિય્યો** બલવા સતિ તિટ્ઠતિ.

૧૦૧૫. અભાવકે નત્થિભાવે.

૧૦૧૭-૮. **દુતિયારુપ્પચક્ખુના**તિ ચક્ખુના દુતિયારુપ્પં ''**નત્થિ નત્થી**''**તિઆદિના** આકારેન પરિકમ્મવસેન મનક્કારે. **તસ્સાપગમમત્તઞ્ચ** તસ્સ પઠમારુપ્પસ્સ અપગમમત્તઞ્ચ.

૧૦૨૯. યા નામ અયં સમાપત્તિ અભાવમત્તમ્પિ ગોચરં કત્વા ઠસ્સતિ, અયં સમાપત્તિ **વત** એકન્તેન અહો સન્તાતિ પદિસ્સતિ.

૧૦૩૩. યાય સઞ્ઞાય નેવસઞ્ઞી, નાસઞ્ઞી ચ હોતિ, **કેવલં** એકન્તેન અથ ખો સા સઞ્ઞા એદિસી ન હોતિ.

૧૦૩૫-૭. પટુસઞ્ઞાય કિચ્ચસ્સ નેવ કરણતો **અયં** સમાપત્તિ ''નેવસઞ્ઞા''તિ નિદ્દિટ્ઠાતિ ચતુત્થઆરુપ્પતો સમ્ભવા પવત્તા તેજોધાતુ સુખોદકે દહનકિચ્ચં કાતું ન સક્કોતિ યથા, સા સઙ્ખારધમ્માનં અવસેસત્તા.

૧૦૪૦. પાસાદતલઞ્ચ સાટિકા ચ.

૧૦૪૧. યો પન ભિક્ખુ **ઇમં** રૂપારૂપજ્ઝાનસમાપત્તિવિધાનં સારતરં જાનાતિ, સો રૂપારૂપજ્ઝાનસમાપત્તિપુરેક્ખો સેક્ખો **ભવં** કામભવં **અભિભુય્ય** અભિભવિત્વા રૂપારૂપં **યાતિ** પાપુણાતિ.

ઇતિ અભિધમ્માવતારટીકાય

અરૂપાવચરસમાધિભાવનાનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

પન્નરસમો પરિચ્છેદો.

૧૬. સોળસમો પરિચ્છેદો

અભિઞ્ઞાનિદ્દેસવણ્ણના

૧૦૪૫. સતાતિ સતિસમ્પન્નેન. **અનુયોગ**ન્તિ વીરિયં.

૧૦૪૭. યોગાવચરભિક્ખુના નિબ્બત્તિતાસુ અભિઞ્ઞાસુ **અસ્સ** યોગાવચરસ્સ ભિક્ખુનો સમાધિભાવના **નિટ્ઠં** પરિયોસાનં ગતા સિયા.

૧૦૫૦. દન્તેતિ દન્તે ઠિતે. **અચલે**તિ અચલે ઠિતે.

૧૦૫૨-૪. અભિઞ્ઞાય પાદકં કારણં **અભિઞ્ઞાપાદકં** યોગી સતં વાપિ સહસ્સં વાપિ **યદિ** સચે ઇચ્છતિ, અભિઞ્ઞાપાદકં ઝાનં સમાપજ્જિત્વા **તતો** અભિઞ્ઞાપાદકઝાનતો **વુટ્ઠાય** વુટ્ઠહિત્વા ''સતં હોમિ, સતં હોમિ'' ઇતિ એવં કામાવચરપરિકમ્મમાનસં કત્વા અભિઞ્ઞાય પાદકં કારણભૂતં ઝાનં **પુનાધિટ્ઠાતિ** પુન આપજ્જિત્વા તતો ઝાનતો વુટ્ઠાય પુન અધિટ્ઠાતિ , સહાધિટ્ઠાનેન ચેતસા અધિટ્ઠાનસઙ્ખાતેન ચતુત્થજ્ઝાનચિત્તેન સહ સો યોગી સતં હોતિ. ઇદ્ધિવિધઞાણં.

૧૦૬૭-૮. એસો અધિગતાભિઞ્ઞો યોગી **પાદકારમ્મણેન** ચતુત્થજ્ઝાનસ્સ પટિભાગનિમિત્તસઙ્ખાતેન આરમ્મણેન કુટ્ઠે ઓકાસે ગતે પવત્તે પન સદ્દે સુણાતિ. દિબ્બસોતઞાણં.

૧૦૬૯. પરસ્સ ચિત્તં પરિયતિ પરિચ્છિજ્જતીતિ ચેતોપરિયં, તમેવ માનસં **ચેતોપરિયમાનસં**.

૧૦૭૦. હદયં પન નિસ્સાયાતિ હદયવત્થું નિસ્સાય પવત્તમાનલોહિતં, હદયકોસે પવત્તં રુહિરન્તિ અત્થો.

૧૦૭૫. કામાવચરચિત્તઞ્ચાતિ કામાવચરસત્તાનં કામાવચરચિત્તઞ્ચ. **રૂપારૂપેસુ** રૂપભવારૂપભવેસુ સત્તાનં માનસઞ્ચ. કિં ભૂતં? સરાગાદિપ્પભેદકં માનસં સબ્બં ચેતોપરિયઞાણં જાનાતિ. ચેતોપરિયઞાણં.

૧૦૭૭-૮૨. નિસજ્જા સબ્બપચ્છિમાતિ સબ્બેસં ઇરિયાપથાનં પચ્છા જાતા નિસજ્જા ભિક્ખુના આવજ્જિતબ્બા. **તતો પભુતિ** તતો સબ્બપચ્છિમતો નિસજ્જાતો પભુતિ તં સબ્બં પચ્છિમનિસજ્જં આદિં કત્વા **પટિલોમક્કમા** પટિલોમક્કમેન **સબ્બં** અત્તના કતં આવજ્જિતબ્બં. અસ્મિં ભવે **યાવ** યત્તકં કાલં **સન્ધિ** પટિસન્ધિ હોતિ, **તાવ** તત્તકં કાલં **કતં** કિરિયં તેન ભિક્ખુના આવજ્જિતબ્બં. પુરિમસ્મિં ભવેપિ ચુતિક્ખણેપિ નિબ્બત્તં નામરૂપઞ્ચ સાધુકં આવજ્જિતબ્બં. ચુતિક્ખણે નિબ્બત્તે તસ્મિં નામરૂપે એવં ભિક્ખુના આવજ્જિતબ્બે યદા **તદેવ** તમેવ નામરૂપં આરમ્મણં કત્વા ચુતિક્ખણે મનોદ્વારે **મનક્કારો** મનોદ્વારાવજ્જનચિત્તં ઉપ્પજ્જતિ. પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિઞાણં.

૧૦૮૬-૯૬. અભિઞ્ઞાપાદકં કસિણારમ્મણં ઝાનં અભિનીહારક્ખમં કત્વા ઇમેસુ તીસુ કસિણેસુ કતપુઞ્ઞેહિ. **તસ્મા તમિતરં વાપી**તિ આલોકકસિણં વા ઇતરં વાપિ કસિણદ્વયં યથાક્કમં ઉપ્પાદેત્વા ઉપચારભૂમિયંયેવ ઠત્વા **તં** આલોકકસિણં ઠપેતબ્બં. અપ્પનં પણ્ડિતો ન ઉપ્પાદેય્ય, સચે ઉપ્પાદેતિ, **તં** આલોકકસિણં **પાદકજ્ઝાનનિસ્સિતં** પાદકજ્ઝાનસ્સ આરમ્મણં હોતિ. વડ્ઢિતસ્સ ઝાનસ્સ અન્તોગધં રૂપં તેન યોગિના પસ્સિતબ્બં

ભવે ભવેય્ય. તં રૂપં **પસ્સતો** પસ્સન્તસ્સ **તસ્સ** યોગિનો પરિકમ્મસ્સ વારો અતિક્કમતિ, **તાવદે** તસ્મિંયેવ ખણે આલોકોપિ **તસ્સ** યોગિનો આલોકોપિ ખિપ્પં અન્તરધાયતિ. **તસ્મિં** આલોકે અન્તરહિતે **રૂપગતં** રૂપં ન દિસ્સતિ. દિવસમ્પિ નિસીદિત્વા પસ્સતો રૂપદસ્સનં હોતિ.

૧૧૦૦-૧. તંચિત્તસંયુતન્તિ તેન ચતુત્થજ્ઝાનેન યુત્તં ચિત્તં. અનાગતંસઞાણસ્સ પરિકમ્મં, યથાકમ્મૂપગસ્સ ઞાણસ્સ ચ પરિકમ્મં. દિબ્બચક્ખુઞાણં.

૧૧૦૩. યો ભિક્ખુ **ઇધ** ઇમસ્મિં સાસને ઇમં પન ગન્થં સુણાતિ, ચિન્તે કરોતિ ચ, સો ભિક્ખુ **અનેન તરેન** ઇમિના ગન્થેન તરિત્વા અભિધમ્મમહણ્ણવપારં **યાતિ** પાપુણાતિ, જાનાતીતિ અત્થો.

ઇતિ અભિધમ્માવતારટીકાય

અભિઞ્ઞાનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

સોળસમો પરિચ્છેદો.

૧૭. સત્તરસમો પરિચ્છેદો

અભિઞ્ઞારમ્મણનિદ્દેસવણ્ણના

૧૧૦૪. અનાગતંસઞાણઞ્ચાતિ ન આગતો અનાગતો, ન તાવ સમ્પત્તોતિ અત્થો, અનાગતે અંસા કોટ્ઠાસા તેસં ઞાણં અનાગતંસઞાણં. યં યં કમ્મં યથાકમ્મં, તં ઉપગચ્છતિ જાનાતીતિ **યથાકમ્મુપગં**, વિપાકચેતનાજાનનકઞાણં.

૧૧૦૭-૯. તત્થ તેસુ આરમ્મણત્તિકેસુ. **ચિત્તસન્નિસ્સિતં કત્વા**તિ તં કાયં ચિત્તં સન્નિસ્સિતં કરિત્વા તમેવ કાયચિત્તચેતસિકવસેન મહગ્ગતે ચિત્તસ્મિં સમારોપેતિ ઞાણં ઇદ્ધિવિધઞાણં, તતો કાયારમ્મણતો કાયસ્સ પરિત્તત્તા કામાવચરત્તા પરિત્તારમ્મણં ઞાણં સિયા.

૧૧૧૦-૩. દિસ્સમાનેન કાયેન, ગન્તુકામો યદા ભવે યો યોગી દિસ્સમાનેન કાયેન ગન્તુકામો યદા ભવેય્ય, સો યોગી તદા ચિત્તં **કાયસન્નિસ્સિતં કત્વા** રૂપકાયે સન્નિસ્સિતં કત્વા તં પાદકજ્ઝાનચિત્તં કાયવસેન કાયે આરોપેતિ, તદા ઝાનારમ્મણતો તં ઞાણં મહગ્ગતગોચરં હોતિ, યં ઞાણં યદા **અનાગતઞ્ચ** ધમ્મજાતં, **અતીતઞ્ચ** ધમ્મજાતં **વિસયં** આરમ્મણં કરોતિ, તદા તં ઞાણં અતીતારમ્મણં હોતિ, તદા અનાગતારમ્મણં આરમ્મણકરણકાલે અનાગતગોચરં હોતિ. દિસ્સમાનેન કાયેન તસ્સ ભિક્ખુનો ગમને પન સતિ **તસ્સ** યોગિનો ઞાણસ્સ ગોચરો પચ્ચુપ્પન્નો નામ હોતિ, ઇતિ વિનિદ્દિસે.

૧૧૧૪. કાયં ચિત્તસ્સ વસેન ચિત્તે આરોપેતિ, ચિત્તં કાયસ્સ વસેન કાયે આરોપેતિ, ઇતિ પરિણામનકાલસ્મિં તસ્સ યોગિનો ઞાણં અજ્ઝત્તારમ્મણં સિયા. **સમ્પવત્તતિ સત્તસૂ**તિ પરિત્તમહગ્ગતઅતીતઅનાગતપચ્ચુપ્પન્નઅજ્ઝત્તબહિદ્ધારમ્મણસઙ્ખાતેસુ **સત્તસુ** આરમ્મણેસુ સમ્પવત્તતિ.

૧૧૨૦. જાનને મજ્ઝિમાનન્તિ મહગ્ગતાનં જાનને.

૧૧૨૨. એતસ્સ ચેતોપરિયઞાણસ્સ મગ્ગારમ્મણતા પરિયાયેન એવ **મતા** ઞાતા.

૧૧૨૬-૭. તત્થ તિક્ખણસમ્પત્તં, પચ્ચુપ્પન્નં ખણાદિકં.

તત્થ તેસુ પચ્ચુપ્પન્નેસુ યં પચ્ચુપ્પન્નં ખણાદિકં **તિક્ખણસમ્પત્તં** ઉપ્પાદટ્ઠિતિભઙ્ગક્ખણસમ્પત્તં **ખણાદિકં** ખણાયેવ તં ખણાવયવં પચ્ચુપ્પન્નં નામ. **એકદ્વેસન્તતિવારપરિયાપન્ન**ન્તિ એકચિત્તદ્વિચિત્તવીથિવારપરિયાપન્નં સન્તતિપચ્ચુપ્પન્નં નામ. **પચ્ચુપ્પન્નન્તિ પચ્છિમ**ન્તિ અદ્ધાપચ્ચુપ્પન્નન્તિ અત્થો.

૧૧૩૧-૨. યેન આવજ્જનચિત્તેન ધમ્મે આવજ્જતિ, યેન ચેતસા જાનાતિ, **તેસં** દ્વિન્નં આવજ્જનજવનચિત્તાનં સહટ્ઠાનસ્સ અભાવા **તં** ''ખણાદિકત્તયં પચ્ચુપ્પન્ન''ન્તિઆદિકં ''એકસ્સ ચિત્તમેકેન, અવસ્સં પન વિજ્ઝતિ''ઇતિ પરિયોસાનં વચનં ન યુજ્જતિ. આવજ્જનજવનાનં નાનારમ્મણભાવં પત્તિતો આપજ્જનતો ચ ન યુજ્જતિ. **અનિટ્ઠે પન ઠાને** તેસં આવજ્જનજવનાનં એકારમ્મણભાવે અનિચ્છિતે તસ્મિં ઠાને ન યુજ્જતિ, અઞ્ઞસ્મિં પન ઠાને

મગ્ગવીથિયં આવજ્જનપરિકમ્મજવનાનં કસિણાદિકં આરમ્મણં હોતિ, ગોત્રભુલોકુત્તરચિત્તાનઞ્ચ નિબ્બાનં આરમ્મણં હોતિ, એત્થ આરમ્મણજવનાનં એકારમ્મણતા અનિચ્છતા.

૧૧૩૪-૪૧. ''એકબ્ભવપરિચ્છિન્નં, પચ્ચુપ્પન્નન્તિ પચ્છિમ''ન્તિ વત્વા પુન અઞ્ઞેન પરિયાયેન તં પચ્ચુપ્પન્નં દસ્સેતું ઇદં **અદ્ધાખ્યં** અદ્ધાનામ પચ્ચુપ્પન્નં જવનવારતો દીપેતબ્બં. **ઇતિ** વચનં નિદ્દિટ્ઠં. યદા **ઇદ્ધિમા** યોગી પરસ્સ ચિત્તં ઞાતું આવજ્જતિ, તસ્સ આવજ્જનમનો **પચ્ચુપ્પન્નખણવ્હયં** પચ્ચુપ્પન્નં મનોદ્વારાવજ્જનચિત્તં આરમ્મણં કત્વા **તેન** ચિત્તેન સદ્ધિં નિરુજ્ઝતિ, તેસુ નિરુદ્ધેસુ તસ્સ યોગિનો ચત્તારિ, પઞ્ચ વા જવનાનિ જાયન્તિ. **એતેસં** ચતુન્નં, પઞ્ચન્નં જવનાનં યં પચ્છિમં ચિત્તં ઇદ્ધિચિત્તમુદીરિતં. ઇદ્ધિચિત્તતો **સેસાનિ** કામાવચરચિત્તાનિ. **એતેસં** કામાવચરે ઇદ્ધિજવનાનં તદેવ ચ પરચિત્તં આરમ્મણં હોતિ યસ્મા, **તસ્મા સબ્બાનિ તાનિ** જવનાનિ એકારમ્મણતં યન્તિ, તેસં જવનાનં નાનારમ્મણતા અદ્ધાવસા ન ભવેય્ય, પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણતો તેસં જવનાનં એકારમ્મણભાવેપિ ઇદ્ધિમાનસમેવ ચ પરસ્સ ચિત્તં જાનાતિ. **ઇતરાનિ** કામાવચરાનિ પન ચિત્તાનિ પરસ્સ ચિત્તં ન જાનન્તિ. **યથા ચક્ખુદ્વારે તુ વિઞ્ઞાણ**ન્તિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણં રૂપં પસ્સતિ, તથા ઇતરં ચિત્તં ન પસ્સતિ.

૧૧૬૧. અનાગતંસઞાણસ્સાતિ અનાગતંસઞાણસ્સ અનાગતં ધમ્મં અગોચરં, ગોચરં ન હોતિયેવાતિ અત્થો.

૧૧૬૯. વિવિધત્થાનિ વણ્ણપદાનિ યસ્મિં સો **વિવિધત્થવણ્ણપદો**, તં મધુરત્થમતિનીહરં ઉત્તમં સોતુજનસ્સ હદયં પીતિકરં સચેતનો કો નામ મનુજો ન સુણેય્ય.

ઇતિ અભિધમ્માવતારટીકાય

અભિઞ્ઞારમ્મણનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

સત્તરસમો પરિચ્છેદો.

૧૮. અટ્ઠારસમો પરિચ્છેદો

દિટ્ઠિવિસુદ્ધિનિદ્દેસવણ્ણના

૧૧૭૫. યા સઞ્જાનનમત્તંવ, સઞ્ઞા નીલાદિતો પનાતિ સા સઞ્ઞા નીલાદિવસેન સઞ્જાનનમત્તંવ કરોતિ. **લક્ખણપ્પટિવેધ**ન્તિ અનિચ્ચાદિલક્ખણપટિબુજ્ઝનં.

૧૧૭૭. તં વિઞ્ઞાણં **ઉસ્સક્કિત્વા** ઉદ્ધં સક્કં કત્વા સત્તે મગ્ગં પાપેતું ન સક્કોતિ.

૧૧૭૮-૯. સબ્બેસં પન ધમ્માનં **સભાવપટિવેધનં** અવિપરીતવસેન પટિબુજ્ઝનં પઞ્ઞાય લક્ખણં.

૧૧૮૦. સમાધિ આસન્નકારણં એતાયાતિ **સમાધાસન્નકારણા**.

૧૧૮૧. લક્ખણેનેકધાતિ સબ્બધમ્મં પટિબુજ્ઝનલક્ખણેન પઞ્ઞાવ એકધા વુત્તા.

૧૧૮૩. ભૂરિપઞ્ઞેનાતિ ભૂતે અત્થે અવિપરીતે અત્થે રમતીતિ ભૂરિ, ભૂરિ પઞ્ઞા એતસ્સાતિ ભૂરિપઞ્ઞો, તેન.

૧૧૮૬-૯૧. તીસુ અત્થધમ્મનિરુત્તીસુ ચ ઞાણેસુ અત્થધમ્મનિરુત્તીસુ જાતેસુ ઞાણેસુ ચ ઞાણં. યં કિઞ્ચિ પચ્ચયુપ્પન્નં ફલં ધમ્મજાતં. **ભાસિતત્થો**તિ પાળિયા અત્થો. **એતે પઞ્ચ** ધમ્મા **અત્થસઞ્ઞિતા** અત્થનામકા. **ફલનિબ્બત્તકો હેતૂ**તિ જનનકો પચ્ચયો. **ભાસિત**ન્તિ પાળિ. **ધમ્મસઞ્ઞિતા**તિ ધમ્મનામકા. **સભાવનિરુત્તી**તિ અવિપરીતવોહારો. **પરિયત્તી**તિ સિક્ખનં. સવનાધિગમેહિ **પુબ્બયોગેન** પુબ્બે પવત્તનાય.

૧૧૯૨. ભૂમિભૂતેસૂતિ વિપસ્સનાય ભૂમિભૂતેસુ.

૧૧૯૪. જનનાદિતોતિ જાતિઆદિતો ભીતેન પઞ્ઞા ભાવેતબ્બા.

૧૨૦૩. એકાસીતિયા ચિત્તેનાતિ લોકુત્તરચિત્તવજ્જિતેન વિપસ્સનાભૂમિભૂતેન એકાસીતિયા ચિત્તેન.

૧૨૦૮. સત્તસમ્મોહઘાતત્થન્તિ સત્તોતિ સમ્મોહસ્સ વિનાસિતત્થં.

૧૨૧૧. નિરીહકન્તિ ઈહવિરહિતં બ્યાપારવિરહિતં, દારુરજ્જુસમાયોગે.

૧૨૧૫. ઉભો ભિજ્જન્તિ પચ્ચયાતિ અઞ્ઞમઞ્ઞપચ્ચયકારણા.

૧૨૨૫. અન્તદ્વયન્તિ કામસુખલ્લિકાનુયોગઅત્તકિલમથાનુયોગદ્વયં. **ભાવયે**તિ દિટ્ઠિવિસુદ્ધિં વડ્ઢેય્ય.

ઇતિ અભિધમ્માવતારટીકાય

દિટ્ઠિવિસુદ્ધિનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

અઠ્ઠારસમો પરિચ્છેદો.

૧૯. એકૂનવીસતિમો પરિચ્છેદો

કઙ્ખાવિતરણવિસુદ્ધિનિદ્દેસવણ્ણના

૧૨૩૧. ઇચ્ચેવમાદિબાત્તિંસકોટ્ઠાસાનં પચ્ચયસ્સ હેતુપચ્ચયે તાવ યોગી મનસા પરિગ્ગણ્હાતિ.

૧૨૩૩. હેત્વઙ્કુરસ્સ બીજં તુ બીજં અઙ્કુરસ્સ હેતુજનકં, પથવાદયો અઙ્કુરસ્સ પચ્ચયા.

૧૨૩૪. પઞ્ચ ધમ્માતિ અવિજ્જાતણ્હુપાદાનકમ્માહારા હેતુપચ્ચયા ધમ્મા.

૧૨૩૫. કમ્મં પુત્તસ્સ જનકો પિતા વિય નામરૂપસ્સ જનકં.

૧૨૩૮. પચ્ચયાતિ પચ્ચયેન.

૧૨૪૦. યા સાતિ યા સા કઙ્ખા. **પુબ્બન્તે** પુબ્બકોટ્ઠાસે.

૧૨૪૧. સબ્બથા સબ્બકોટ્ઠાસતો અનવસેસાવ તસ્સ યોગિનો **સા** કઙ્ખા **પહિય્યતિ** નાસીયતે.

૧૨૪૩. અત્થસાધિકાતિ કુસલપક્ખે દાનાદિઅત્થસાધિકા, અકુસલપક્ખે પાણાતિપાતાદિઅત્થસાધિકા.

તં વિપાકન્તિ ઉપઘાતકકમ્મસ્સ તં વિપાકં ઉપ્પન્નં નામ હોતિ. એવં એકો યોગી કમ્મવિપાકવસેન નામરૂપસ્સ પચ્ચયપરિગ્ગહં કરોતિ.

૧૨૪૬. હેતુફલસ્સ સમ્બન્ધવસેનાતિ હેતુફલસમ્બન્ધવસેન ઇદં નામરૂપં **કેવલં** એકન્તેન પવત્તતિ, ઇતિ **સમ્મા** અવિપરીતાકારેન સં અનુપસ્સતિ.

૧૨૪૭. પાકપ્પવત્તિતો ઉદ્ધં પાકપટિવેદકં **ન પસ્સતિ** ન જાનિયતે.

૧૨૫૦-૧. અપ્પવત્તિ નામ **ન દિસ્સતિ**, ઉપપન્નં દિસ્સતિ. તિત્થિયા એતમત્થં **અનઞ્ઞાય** અજાનિત્વા **અસયંવસી સત્તસઞ્ઞન્તિ** ''સત્તો''તિ સઞ્ઞં ગહેત્વાન સસ્સતઉચ્છેદદસ્સિનો અઞ્ઞમઞ્ઞં વિરોધિનો હુત્વા દ્વાસટ્ઠિદિટ્ઠિં ગણ્હન્તિ.

૧૨૫૪. ઉભોતિ ઉભો કમ્મવિપાકા અઞ્ઞમઞ્ઞતો સુઞ્ઞા. **ન ચ કમ્મં વિના ફલન્તિ** કમ્મં વિના ફલં ન ચ હોતિ.

૧૨૫૫. સમ્ભારેહીતિ સૂરિયાદિસમ્ભારેહિ.

૧૨૫૭. સુઞ્ઞં **તં** નામરૂપધમ્મં.

૧૨૫૮. હેતુસમ્ભારપચ્ચયાતિ હેતુના ચ સમ્ભારપચ્ચયેહિ ચ.

ઇતિ અભિધમ્માવતારટીકાય

કઙ્ખાવિતરણવિસુદ્ધિનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

એકૂનવીસતિમો પરિચ્છેદો.

૨૦. વીસતિમો પરિચ્છેદો

મગ્ગામગ્ગઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિનિદ્દેસવણ્ણના

૧૨૬૪. પચ્ચુપ્પન્નસ્સ ધમ્મસ્સાતિ પચ્ચુપ્પન્નસ્સ નામરૂપધમ્મસ્સ.

૧૨૬૬-૮. ઉપ્પજ્જતો ઉપ્પજ્જન્તસ્સ નામરૂપધમ્મસ્સ **રાસિતો** નિચયતો આગમનઞ્ચ નત્થિ. **દિસાગમનન્તિ** દિસાય ગમનં . **નિરુદ્ધસ્સાપિ** નામરૂપધમ્મસ્સ એકસ્મિં ઠાને નિચયોતિ ચ નત્થિ.

૧૨૭૦-૧. અવિજ્જાસમુદયા રૂપસમુદયો, અવિજ્જાનિરોધા રૂપનિરોધો. તણ્હાસમુદયા રૂપસમુદયો, તણ્હાનિરોધા રૂપનિરોધો. કમ્મસમુદયા રૂપસમુદયો, કમ્મનિરોધા રૂપનિરોધો. આહારનિરોધા રૂપનિરોધો. **ધમ્મે**તિ સઙ્ખારધમ્મે.

૧૨૮૦. સમ્પત્તપટિવેધસ્સાતિ સમ્પત્તલોકુત્તરસઙ્ખાતમગ્ગફલસ્સ સોતાપન્નાદિપુગ્ગલસ્સ. **વિપ્પટિપન્નસ્સા**તિ પટિપત્તિયં અપ્પટિપન્નસ્સ, વિરુદ્ધવસેન પટિપન્નસ્સ વા.

૧૨૮૬. કાયચિત્તાનીતિ **કાયા**તિ વેદનાસઞ્ઞાસઙ્ખારા. **ચિત્તન્તિ** વિઞ્ઞાણં.

૧૨૯૦. યતો યતો પચ્ચયાદિતો. યં **અમતં** નિબ્બાનં **વિજાનતં** વિજાનન્તાનં પીતિપામોજ્જં, તેહિ લભિતબ્બં અમતં, અમતં વિય પીતિપામોજ્જં વા.

૧૨૯૩. અપ્પત્તેતિ અત્તનિ મગ્ગફલસ્મિં અપ્પત્તે. **પત્તસઞ્ઞી**તિ મગ્ગફલે અહં પત્તો અસ્મિ ઇતિ સઞ્ઞિતો હોતિ.

૧૨૯૭. સારવેદિનોતિ સારજાનનસીલા. **તન્તિ** તં મગ્ગામગ્ગઞાણદસ્સનં. **ઇદં** ઞાણં **મગ્ગામગ્ગઞાણદસ્સનન્તિ** મગ્ગામગ્ગઞાણદસ્સનં નામ.

ઇતિ અભિધમ્માવતારટીકાય

મગ્ગામગ્ગઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

વીસતિમો પરિચ્છેદો.

૨૧. એકવીસતિમો પરિચ્છેદો

પટિપદાञાણદસ્સનવિસુદ્ધિનિદ્દેસવણ્ણના

૧૨૯૯. ઉપલ્લેસવિમુત્તં સુવિસદં ञાણન્તિ અટ્ઠવિધञાણં સન્ધાયાહ.

૧૩૦૨. સચ્ચાનુલોમञાણન્તિ અયમેવ પવુચ્ચતિ.

૧૩૦૬. અયં સિખાપત્તા વિપસ્સના એવ સચ્ચાનુલોમञાણં નામ પવુચ્ચતિ.

૧૩૦૯. ભવङ્ગાનન્તરં સङ્ખારુ-પેક્ખાગતનયેનાતિ ભવङ્ગાનન્તરં સङ્ખારુપેક્ખાસङ્ખાતેન ञાણેન કતનયેન.

૧૩૧૪-૬. બોધિપક્ખિયધમ્માનં , ઉદ્ધञ્ચ અનુલોમતોતિ ઉદ્ધં વત્તમાનાનં બોધિપક્ખિયધમ્માનં અનુલોમતો, **ઇદં** અનુલોમञાણં વુટ્ઠાનગામિનિયા પરિયોસાનં નામ **ભાસિતં** મહેસિના કથિતં. સચ્ચાનુલોમञાણં આહચ્ચ ઉપ્પન્ના, સબ્બપ્પકારેન ગોત્રભુપરિયોસાનં.

૧૩૧૮. તત્થાતિ વિપસ્સનાય.

ઇતિ અભિધમ્માવતારટીકાય

પટિપદાञાણદસ્સનવિસુદ્ધિનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

એકવીસતિમો પરિચ્છેદો.

૨૨. દ્વાવીસતિમો પરિચ્છેદો

ઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિનિદ્દેસવણ્ણના

૧૩૧૯-૨૨. આવજ્જનસ્સ હિતં આવજ્જનિયં, તં ઠાનં એતસ્સાતિ આવજ્જનિયઠાનં, ગોત્રભૂતિ અત્થો. તં ગોત્રભુચિત્તં મગ્ગચિત્તસ્સ **આવજ્જનિયઠાનત્તા.** પટિપદાઞાણદસ્સનં કુદાચનં ન ચ ભજતિ, તથેવ ઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિં કુદાચનં ન ભજતેવ. **ઉભિન્નં** ઞાણાનં અન્તરા એકં **અબ્બોહારિકં** વોહારે નિયુત્તન્તિ વોહારિકં, ન વોહારિકં અબ્બોહારિકં. વિપસ્સનાય સોતસ્મિં વિપસ્સનાય સોતે પતિતત્તા વિપસ્સના નામ વોહરિતબ્બા. **તતો** નિબ્બાનતો.

૧૩૨૫. સૂરં તિક્ખં વિપસ્સનન્તિ ગોત્રભુચિત્તં સન્ધાયાહ.

૧૩૨૬-૯. વિસઙ્ખારન્તિ સઙ્ખારેહિ વિગતં. **પઠમાવજ્જનઞ્ચેવાતિ** પઠમાવજ્જનં વિય. **પઠમાભોગતાપિ ચાતિ** પઠમમનસિકારા વિય. મગ્ગસ્સ અનન્તરાદીહિ પચ્ચયેહિ. **તસ્સાતિ** મગ્ગસ્સ. સિખાપત્તાય તાય વિપસ્સનાય **મુદ્ધમ્હિ** મત્થકે. **અનાવત્તન્તિ** અનિવત્તં.

૧૩૩૦-૩. એકેન આવજ્જનેન એકિસ્સાયેવ વીથિયા. **અનુલોમગોત્રભુચેતસન્તિ** અનુલોમગોત્રભુચિત્તાનં નાનારમ્મણતા વુત્તા. **તં** ગોત્રભુચિત્તં અનાવજ્જનમ્પિ મગ્ગસ્સ આવજ્જનટ્ઠાને ઠત્વા. **સઞ્ઞં દત્વા વિયાતિ** ''અહં નિબ્બાનં આરમ્મણં કરોમિ, ત્વમ્પિ તમેવારમ્મણં કરોહિ'' ઇતિ સઞ્ઞં દત્વા વિયાતિ અધિપ્પાયો. **સઞ્ઞિતન્તિ** સઞ્ઞં. **કદાચિપિ અનિબ્બિદ્ધપુબ્બં મગ્ગો એસ** એસો મગ્ગો પુબ્બે અનિબ્બિદ્ધપુબ્બો.

૧૩૩૬. ઉજ્ઝતીતિ છિન્દતિ.

૧૩૩૮. અનેકેસં આનિસંસાનં દાયકેન આદિમગ્ગેન સંયુત્તં. પઠમમગ્ગઞાણં.

૧૩૪૧. એકસ્સાસેવનં નત્થિ એકસ્સ ચિત્તુપ્પાદસ્સ આસેવનપચ્ચયો નત્થિ, **તસ્મા** કારણા **દ્વે** ચિત્તુપ્પાદા અનુલોમકા. **તેહીતિ** ચિત્તુપ્પાદેહિ આસેવનપચ્ચયં **લદ્ધા** લભિત્વા **તતિયં** ચિત્તં ગોત્રભુ હોતિ.

૧૩૪૫-૭. મગ્ગપેક્ખનહેતુ યસ્સ આવજ્જનમનસો, તં **મગ્ગપેક્ખનહેતુકં. તસ્મિં નિરુદ્ધેતિ** તસ્મિં આવજ્જનચિત્તે નિરુદ્ધે મગ્ગસ્સ પચ્ચવેક્ખણસઞ્ઞિતાનિ સત્ત જવનાનિ પટિપાટિયા જાયન્તે. પચ્ચવેક્ખણઞાણાનિ એકૂનવીસતિ હોન્તિ.

૧૩૫૧. તતો તદા વિપસ્સનાવીથિં ઓતરતિ. દુતિયમગ્ગઞાણં.

૧૩૬૧. મૂલઘાતન્તિ મૂલઘાતનં. તતિયમગ્ગઞાણં.

૧૩૬૩. અનાવત્તિસભાવતોતિ અનિવત્તતો. ચતુત્થમગ્ગઞાણં.

ઇતિ અભિધમ્માવતારટીકાય

ઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

દ્વાવીસતિમો પરિચ્છેદો.

૨૩. તેવીસતિમો પરિચ્છેદો

કિલેસપહાનનિદ્દેસવણ્ણના

૧૩૭૫. ઇધ પન ઇમસ્મિં પનાધિકારે **કારણૂપચારેન** લાભાદિકારણસ્સ વોહારેન, લાભો આદિ વત્થુ યસ્સ અનુનયસ્સાતિ **લાભાદિવત્થુકો**, તસ્સ.

સુખુમાતિ કામરાગપટિઘા સુખુમા.

૧૩૭૬. યેન યેન પઠમમગ્ગાદિઞાણેન **યો યો** સંયોજનાદિકો પહાતબ્બો **ધમ્મો ઘાતં** વિનાસં યાતિ, **સો સો** ધમ્મો **તેન તેન અસેસેન** ઞાણેન એવં સાધુ મયા સન્દસ્સિતો.

૧૩૮૩. પરિઞ્ઞાભિસમયેનાતિ પરિચ્છિન્દિત્વા જાનનેન. **દુક્ખં અભિસમેતી**તિ દુક્ખં પટિવિજ્ઝતિ.

૧૩૯૪. યો યોગી **ઇમં વિદિત્વા હિતભાવનં વનં** વનેતબ્બં **વિદિત્વા** જાનિત્વા **વે** એકન્તેન સુખસંહિતં હિતં ઉપેતિ, ચિત્તસ્સ તમં **અનુત્તમં** હીનં **વિધૂય** વિનાસેત્વા **અવિગ્ગહકમ્પદં પદં** અવિગ્ગહકં સરીરરહિતં પદં પટિપજ્જિતબ્બં ઞાતબ્બં **પદં** નિબ્બાનં **ઉપેતિ** પાપુણાતિ ચ.

ઇતિ અભિધમ્માવતારટીકાય

કિલેસપહાનનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

તેવીસતિમો પરિચ્છેદો.

૨૪. ચતુવીસતિમો પરિચ્છેદો

પચ્ચયનિદ્દેસવણ્ણના

૧૩૯૫. રૂપં રૂપસ્સાતિ રૂપં રૂપસ્સ. **અરૂપસ્સ** નામસ્સ.

૧૩૯૬. મિસ્સકસ્સાતિ નામરૂપમિસ્સકસ્સાતિ અત્થો.

૧૩૯૭. તિપઞ્ચ ચાતિ પન્નરસ ચ.

૧૩૯૯. એકોતિ કમ્મપચ્ચયો. **દ્વેકાલિકો**તિ અતીતપચ્ચુપ્પન્નકાલવસેન દ્વીસુ કાલેસુ નિયુત્તો. **દસ્સિતો**તિ ભગવતા દેસિતો.

ઇતિ અભિધમ્માવતારટીકાય

પચ્ચયનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ચતુવીસતિમો પરિચ્છેદો.

નિગમનકથાવણ્ણના

૧૪૦૧. સુમતિમતિવિચારબોધનોતિ સુમતીનં સુન્દરપઞ્ઞાનં કવીનં મતિયા વિચારસ્સ બોધનો. **વિમતિવિમોહવિનાસનો**તિ વિમતીનં બાલાનં વિમોહસ્સ વિનાસનો. **કુમતિમતિમહાતમોનાસો**તિ કુમતીનં બાલાનં મહાતમસન્નિભાય મતિયા નાસકો. **પટુમતિભાસકરો**તિ પટૂનં પણ્ડિતાનં તિક્ખપઞ્ઞાય ઓભાસકરો.

૧૪૦૨. સુમતિનામકો ભિક્ખુ **અસમાનતો** અસદિસાય પૂજાય મમ આયાચિતો **યતો** યસ્મા કારણા, **તતો** તસ્મા કારણા અયં અભિધમ્માવતારો. **પદાતો પદા**તિ કોટ્ઠાસતો કોટ્ઠાસતો. **હિતવિભાવના ભાવના**તિ હિતપ્પકાસનાય ભાવનાય મયા રચિતો. અથ વા અહં સુમતિના ભિક્ખુના અસમાનતો માનતો આયાચિતો **યતો** યસ્મા, **તતો** તસ્મા.

૧૪૦૫. તિવિધા બ્યપ્પથાનઞ્હિ ગતિયોતિ બ્યપ્પથાનં વચનાનં અત્થગન્થયુત્તિવસેન તિવિધા ગતિયો.

૧૪૦૬. નિકાયન્તરલદ્ધીહીતિ અઞ્ઞસ્મિં નિકાયે લદ્ધીહિ. **વાચનામગ્ગનિસ્સિતો**તિ વચનપ્પબન્ધનિસ્સિતો.

૧૪૧૦. અસંકિણ્ણકુલાકુલેતિ અસમ્મિસ્સકુલેહિ આકિણ્ણે. **સુપસન્નસિતોદકે**તિ મધુરસીતોદકે.

૧૪૧૧. સઙ્કટેતિ સમ્બાધે.

૧૪૧૨. કેલાસસિખરાકારપાસાદપટિમણ્ડિતેતિ રજતપબ્બતમત્થકનિભેહિ પાસાદેહિ અલઙ્કતે.

૧૪૧૩. વિવિધાકારચારુપાકારગોપુરેતિ વિવિધસણ્ઠાનમનુઞ્ઞપાકારદ્વારકોટ્ઠકે.

૧૪૧૪. સલ્લેખાતિ સલ્લેખવુત્તિ. **સાખલ્યે**તિ સખિલભાવે. **સતા**તિ સતિસમ્પન્નેન.

૧૪૧૫. વસ્સવલાહકા દેવાતિ વસ્સવલાહકભૂતા દેવા અમરા.

નિગમનકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

અભિધમ્માવતારપુરાણટીકા નિટ્ઠિતા.

નમો તસ્સ ભગવતો અરહતો સમ્માસમ્બુદ્ધસ્સ

અભિધમ્માવતાર-અભિનવટીકા

(પઠમો ભાગો)

ગન્થારમ્ભકથા

(ક) વિસુદ્ધકરુણાઞાણં , બુદ્ધં સમ્બુદ્ધપૂજિતં;
ધમ્મં સદ્ધમ્મસમ્ભૂતં, વન્દે સંઘં નિરઙ્ગણં.

(ખ) **સારિપુત્તં** મહાથેરં, પરિયત્તિવિસારદં;
નમામિ સન્તવુત્તિં મે, ગુરું ગારવભાજનં.

(ગ) વન્દન્તેન મયા એવં,
યા લદ્ધા પુઞ્ઞસમ્પદા;
હિત્વા તસ્સાનુભાવેન,
અન્તરાયે અસેસતો.

(ઘ) મહાવિહારવાસીનં , થેરાનં થિરસીલિનં;
વંસાલઙ્કારભૂતેન, ભૂતાનુગ્ગહકારિના.

(ઙ) થેરેન **બુદ્ધદત્તેન**, રચિતં યં મનોરમં;
પિટકે અભિધમ્મસ્મિં, ઓતારુપાયભાવતો.

(ચ) **અભિધમ્માવતારો**તિ, લદ્ધનામેન વિસ્સુતં;
નાનાનિપુણગમ્ભીરનયં પકરણુત્તમં.

(છ) અત્થસંવણ્ણનં તસ્સ, આરભિસ્સં યથાબલં;
પામોજ્જજનનત્થાય, આભિધમ્મિકભિક્ખુનન્તિ.

ગન્થારમ્ભકથાવણ્ણના

૧. પરમનિપુણવિચિત્તનયસમન્નાગતં સકસમયસમયન્તરગહનવિગ્ગાહણસમત્થં સુવિમલવિપુલપઞ્ઞાવેય્યત્તિયજનનં પકરણમિદમારભન્તોયમાચરિયો પઠમં તાવ રતનત્તયપ્પણામકરણેન અન્તરાયનિવારણઞ્ચેવ પઞ્ઞાપાટવઞ્ચ પત્થેતિ. રતનત્તયપ્પણામો હિ અત્થતો પણામકિરિયાભિનિપ્ફાદિકા કુસલચેતના. સા ચ વન્દનેય્યવન્દકાનં ખેત્તજ્ઝાસયસમ્પદાહિ દિટ્ઠધમ્મવેદનીયભૂતા યથાલદ્ધસમ્પત્તિનિમિત્તકસ્સ કમ્મસ્સ અનુબલપ્પદાનવસેન તન્નિબ્બત્તિતવિપાકસન્તતિયા અન્તરાયકરાનિ ઉપપીળકઉપચ્છેદકકમ્માનિ પટિબાહિત્વા તન્નિદાનાનં યથાધિપ્પેતસિદ્ધિવિબન્ધકાનં રોગાદિઅન્તરાયાનમપ્પવત્તિં સાધેતિ, રાગાદિમલવિક્ખાલનેન ચ ચિત્તસન્તાનં પરિસોધેત્વા તન્નિસ્સિતાય પઞ્ઞાય યથાધિપ્પેતસિદ્ધિસમ્પાદકં તિક્ખવિસદભાવમાવહતિ. કિઞ્ચિ આચિણ્ણમેતં પણ્ડિતાનં, યદિદં ગન્થસમારમ્ભે રતનત્તયપ્પણામકરણં, તસ્મા સપ્પુરિસાચારાનુરક્ખણત્થઞ્ચ આદિમ્હિ રતનત્તયવન્દના આરદ્ધાતિ એવમાદિના અઞ્ઞાનિપિ બહૂનિ પયોજનાનિ નિદ્ધારેતબ્બાનિ. તાનિ પન તત્થ તત્થ બહુધા વિત્થારિતાનીતિ તં પપઞ્ચપરિસ્સમં ઠપેત્વા યથાનુપ્પત્તમેવ તાવ વણ્ણયિસ્સામ.

એત્થ ચ રતનત્તયપ્પણામં કત્તુકામો તથાગતમૂલકત્તા સેસરતનાનં પઠમં તાવ તથાગતસ્સ થોમનાપુબ્બઙ્ગમં પણામમારભન્તો આહ “**અનન્તકરુણાપઞ્ઞ**”ન્તિઆદિ. થોમનાપુબ્બઙ્ગમેન હિ પણામેન સત્થુ ગુણાતિસયયોગો, તતો ચસ્સ અનુત્તરવન્દનીયભાવો, તેન ચ અત્તનો વન્દનાય ખેત્તઙ્ગતભાવો, ખેત્તઙ્ગતાય ચ વન્દનાય યથાધિપ્પેતનિપ્ફત્તિયા હેતુભાવો ચ દસ્સિતો હોતિ.

તત્થ **વન્દિત્વા**તિ પુબ્બકાલકિરિયાનિદ્દેસો. તસ્સ પન ઓસાનગાથાયં ‘‘પવક્ખામી’’તિ ઇમિના અપરકાલકિરિયાવચનેન સહ સમ્બન્ધો. **બુદ્ધ**ન્તિ વન્દનકિરિયાય કમ્મનિદ્દેસો. “**અનન્તકરુણાપઞ્ઞ**”ન્તિઆદિકં પન તબ્બિસેસનં. તત્થ કિરતીતિ કરુણા, પરદુક્ખં વિક્ખિપતિ અપનેતીતિ અત્થો. કિરીયતિ દુક્ખિતેસુ પસારીયતીતિ વા કરુણા. અથ વા કરોતીતિ કરુણા, પરદુક્ખે સતિ સાધૂનં કમ્પનં હદયખેદં જનયતીતિ અત્થો. કિણાતીતિ વા કરુણા, પરસ્સ દુક્ખં પચ્ચયવેકલ્લકરણતો હિંસતીતિ અત્થો. પજાનાતીતિ પઞ્ઞા, યથાસભાવં પકારેહિ પટિવિજ્ઝતીતિ અત્થો. કરુણા ચ પઞ્ઞા ચ કરુણાપઞ્ઞા, નત્થિ એતાસં અન્તોતિ અનન્તા, અનન્તા કરુણાપઞ્ઞા એતસ્સાતિ અનન્તકરુણાપઞ્ઞો, તં **અનન્તકરુણાપઞ્ઞં**.

એત્થ ચ ઉપ્પાદવયન્તતાવસેન ચેવ સન્તતિપરિયોસાનવસેન ચ સતિપિ ભગવતો કરુણાપઞ્ઞાનં સપરિયન્તભાવે અનન્તારમ્મણેસુ પવત્તનતો અનન્તતા વેદિતબ્બા. સમ્માસમ્બુદ્ધસ્સ હિ સબ્બસત્તાનં દુક્ખાપનયનાકારપ્પવત્તા અનઞ્ઞસાધારણા મહાકરુણા કઞ્ચિ સત્તં અવજ્જેત્વા સબ્બેસુ સત્તેસુ નિરવસેસેન પવત્તતિ, તથા સબ્બધમ્મસભાવબોધનસમત્થા સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણસઙ્ખાતા પઞ્ઞાપિ સકલઞેય્યધમ્મેસુ અનવસેસતો પવત્તતિ, તસ્મા અનન્તારમ્મણપ્પવત્તકરુણાઞાણવન્તતાય અનન્તકરુણાપઞ્ઞો ભગવા. કરુણાપઞ્ઞાગ્ગહણેન ચેત્થ ભગવતો સબ્બલોકિયલોકુત્તરગુણસમ્પત્તિ દસ્સિતા હોતિ. તથા હિ કરુણાગ્ગહણેન લોકિયેસુ મહગ્ગતભાવપ્પત્તાસાધારણગુણદીપનતો સકલલોકિયગુણસમ્પત્તિ દસ્સિતા, પઞ્ઞાગ્ગહણેન સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણપદટ્ઠાનમગ્ગઞાણદીપનતો સબ્બલોકુત્તરગુણસમ્પત્તિ દસ્સિતાતિ.

અપિચ સબ્બબુદ્ધગુણાનં કરુણા આદિ, પઞ્ઞા પરિયોસાનં. મહાકરુણાસઞ્ચોદિતમાનસો હિ ભગવા સંસારપઙ્કતો સત્તાનં સમુદ્ધરણત્થાય કતાભિનીહારો અનુપુબ્બેન પારમિયો પૂરેત્વા અનુત્તરસમ્માસમ્બોધિયા અધિગમેન સકલબુદ્ધગુણે પટિલભિ. ઇતિ સકલબુદ્ધગુણાનં તન્નિદાનભાવતો કરુણા સબ્બબુદ્ધગુણાનમાદિ, સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણપદટ્ઠાનસ્સ પન મગ્ગઞાણસ્સ પટિલભનતો ઉત્તરિકરણીયાભાવતો પઞ્ઞા પરિયોસાનં. આદિપરિયોસાનદસ્સનેન ચ સકલબુદ્ધગુણા નયતો દસ્સિતા હોન્તિ. નયગ્ગાહો એવ હિ સબ્બબુદ્ધગુણાનં દસ્સનુપાયો, ઇતરથા તાદિસસ્સ સબ્બઞ્ઞુબુદ્ધસ્સપિ વચનપથાતીતં તથાગતગુણં અનુપદં વણ્ણેન્તો કો નામ પરિયોસાનમાહરિતું સક્કુણેય્યાતિ.

એવં કરુણાપઞ્ઞામુખેન સઙ્ખેપતો સકલબુદ્ધગુણેહિ ભગવન્તં થોમેત્વાપિ પુન અત્તનો બુદ્ધગુણસંકિત્તને અતિત્તાભાવેન ચેવ પરેસઞ્ચ પસાદબાહુલ્લજનનત્થં તદન્તોગધેપિ વિસિટ્ઠગુણે પધાનભાવેન નીહરિત્વા દસ્સેન્તો આહ ''**તથાગત**''ન્તિઆદિ. તત્થ ''**તથાગત**''ન્તિ તથા આગતતાદીહિ અટ્ઠહિ કારણેહિ તથાગતં. વુત્તઞ્હેતં (દી॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૧.૭; મ॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૧.૧૨; બુ॰ વં॰ અટ્ઠ॰ ૧.૨ નિદાનકથા; અ॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૧.૧.૧૭૦) –

> ''અટ્ઠહિ કારણેહિ ભગવા તથાગતો, તથા આગતોતિ તથાગતો, તથા ગતોતિ તથાગતો, તથલક્ખણં આગતોતિ તથાગતો, તથધમ્મે યાથાવતો અભિસમ્બુદ્ધોતિ તથાગતો, તથદસ્સિતાય તથાગતો, તથવાદિતાય તથાગતો, તથાકારિતાય તથાગતો, અભિભવનટ્ઠેન તથાગતો''તિ.
>
> ''કથં ભગવા **તથા આગતોતિ તથાગતો**? યથા સબ્બલોકહિતાય ઉસ્સુક્કમાપન્ના પુરિમકા સમ્માસમ્બુદ્ધા આગતા, કિં વુત્તં હોતિ? મનુસ્સત્તાદિઅટ્ઠઙ્ગસમન્નાગતેન યેન અભિનીહારેન તે ભગવન્તો આગતા, તેનેવ ચ અભિનીહારેન અયમ્પિ ભગવા આગતો, યથા ચ તે ભગવન્તો સમતિંસ પારમિયો પૂરેત્વા પઞ્ચમહાપરિચ્ચાગાદીનિ સમ્પાદેત્વા આગતા, યથા ચ તે સત્તતિંસ બોધિપક્ખિયધમ્મે ભાવેત્વા બ્રૂહેત્વા આગતા, તથા અયમ્પિ ભગવા આગતોતિ એવં તાવ તથા આગતો''તિ તથાગતો. (૧)
>
> ''કથં **તથા ગતોતિ તથાગતો**? યથા સમ્પતિજાતા તે ભગવન્તો સત્તપદવીતિહારેન ગતા, યથા વા તે સમથવિપસ્સનામગ્ગેહિ તં તં અકુસલપક્ખં વિધમિત્વા ગતા, તથા અયમ્પિ ભગવા ગતો, એવં તથા ગતોતિ તથાગતો. (૨)
>
> ''કથં **તથલક્ખણં આગતોતિ તથાગતો**? યસ્મા તેસં તેસં ધમ્માનં યં સભાવસરસલક્ખણં તથં અવિતથં, તઞ્ચેસ તથલક્ખણં આગતો યાથાવતો અધિગતો, તસ્મા તથલક્ખણં આગતોતિ તથાગતો ગમનત્થાનં બુજ્ઝનત્થસમ્ભવતો. તથા હિ વદન્તિ 'યે ગતિઅત્થા, તે બુજ્ઝનત્થા. યે બુજ્ઝનત્થા, તે ગતિઅત્થા'તિ. (૩)
>
> ''કથં **તથધમ્મે યાથાવતો અભિસમ્બુદ્ધોતિ તથાગતો**? યસ્મા 'ઇદં દુક્ખન્તિ, ભિક્ખવે, તથમેતં અવિતથમેત'ન્તિઆદિવચનતો (સં॰ નિ॰ ૫.૧૦૯૦) 'અવિજ્જાય સઙ્ખારાનં પચ્ચયટ્ઠો સઙ્ખારાનં અવિજ્જાપચ્ચયસમ્ભૂતસમુદાગતટ્ઠો તથો અવિતથો અનઞ્ઞથો'તિઆદિવચનતો ચ તથધમ્મસઙ્ખાતે સચ્ચપટિચ્ચસમુપ્પાદે યાથાવતો આગતો અભિસમ્બુદ્ધો, તસ્મા તથધમ્મે યાથાવતો અભિસમ્બુદ્ધોતિ તથાગતો. (૪)

‘‘કથં **તથદસ્સિતાય તથાગતો**? યસ્મા અપરિમાણાસુ લોકધાતૂસુ અપરિમાણાનં સત્તાનં છદ્વારગ્ગાહિતે આરમ્મણે અવિપરીતમેવ પસ્સતિ જાનાતિ, ञત્વા ચ પનેવં ‘કતમં તં રૂપાયતનં, યં ચતુન્નં મહાભૂતાનં ઉપાદાયા’તિઆદિના (ધ॰ સ॰ ૬૧૬ આદયો) તથમેસ અવિપરીતં વિભજતિ દસ્સેતિ, તસ્મા તથં આગચ્છતિ પસ્સતિ જાનાતિ, તં વા આગમયતિ દસ્સેતીતિ તથાગતોતિ એવં તથદસ્સિતાય તથાગતો. (૫)

‘‘કથં **તથવાદિતાય તથાગતો**? યસ્મા એસ અભિસમ્બોધિતો યાવ પરિનિબ્બાના રાગમદાદિનિમ્મથનવસેન એકસદિસમેવ ધમ્મં તથં અવિતથં ભાસતિ, તસ્મા તથં ગદતિ, તથો અવિપરીતો આગદોવચનમેતસ્સાતિ વા દ-કારસ્સ ત-કારં કત્વા તથાગતોતિ વુત્તોતિ એવં તથવાદિતાય તથાગતો. (૬)

‘‘કથં **તથાકારિતાય તથાગતો**? ભગવા હિ ‘યથા વાદી તથા કારી’તિ (અ॰ નિ॰ ૪.૨૩; ચૂળનિ॰ પોસાલમાણવપુચ્છાનિદ્દેસ ૮૩) વચનતો અત્તનો વાચાય અનુરૂપમેવ કરોતિ, તસ્મા યથા વાચા, તથા કાયોપિ ગતો પવત્તો ઇમસ્સાતિ તથાગતોતિ એવં તથાકારિતાય તથાગતો. (૭)

‘‘કથં **અભિભવનટ્ઠેન તથાગતો**? યસ્મા પનેસ અનુપમાય સકલલોકિયલોકુત્તરગુણસમ્પદાય સમન્નાગતત્તા સદેવકં લોકં અભિભુય્ય પવત્તતિ, તસ્મા અભિભવનટ્ઠેન તથાગતોતિ વુચ્ચતી’’તિ.

તત્રેવં પદસિદ્ધિ વેદિતબ્બા – અગદો વિયાતિ અગદો, દેસનાવિલાસો ચેવ પુઞ્ઞુસ્સયો ચ. તેન હેસ મહાનુભાવો ભિસક્કો વિય દિબ્બાગદેન સપ્પે સબ્બપરપ્પવાદિનો, સદેવકઞ્ચ લોકં અભિભવતિ. ઇતિ સબ્બલોકાભિભવને તથો અવિપરીતો યથાવુત્તો અગદો એતસ્સાતિ દ-કારસ્સ ત-કારં કત્વા તથાગતોતિ વુચ્ચતીતિ અયમેત્થ સઙ્ખેપો. વિત્થારો પન દીઘાગમસંવણ્ણનાદીસુ ગહેતબ્બો. આહ ચેત્થ –

‘‘યથેવ લોકમ્હિ વિપસ્સિઆદયો,
સબ્બઞ્ઞુભાવં મુનયો ઇધાગતા;
તથા અયં સક્યમુનીપિ આગતો,
તથાગતો વુચ્ચતિ તેન ચક્ખુમા. (દી॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૧.૭; મ॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૧.૧૨; અ॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૧.૧.૧૭૦; બુ॰ વં॰ અટ્ઠ॰ ૧.૨ નિદાનકથા);

‘‘પહાય કામાદિમલે યથા ગતા,
સમાધિઞાણેહિ વિપસ્સિઆદયો;
મહેસિનો સક્યમુની જુતિન્ધરો,
તથા ગતો તેન **તથાગતો** મતો.

‘‘તથઞ્ચ ધાત્વાયતનાદિલક્ખણં,
સભાવસામઞ્ઞવિભાગભેદતો;
સયમ્ભુઞાણેન જિનોયમાગતો,
તથાગતો વુચ્ચતિ સક્યપુઙ્ગવો.

‘‘તથાનિ સચ્ચાનિ સમન્તચક્ખુના,
તથા ઇદપ્પચ્ચયતા ચ સબ્બસો;
અનઞ્ઞનેય્યેન યતો વિભાવિતા,
યાથાવતો તેન જિનો **તથાગતો**.

‘‘અનન્તભેદાસુપિ લોકધાતુસુ,
જિનસ્સ રૂપાયતનાદિગોચરે;
વિચિત્તભેદે તથમેવ દસ્સનં,
તથાગતો તેન સમન્તલોચનો.

‘‘યતો ચ ધમ્મં તથમેવ ભાસતિ,
કરોતિ વાચાયનુલોમમત્તનો;
ગુણેહિ લોકં અભિભુય્યિરીયતિ,
તથાગતો તેનપિ લોકનાયકો’’તિ. (ઇતિવુ॰ અટ્ઠ॰ ૩૮; દી॰ નિ॰ ટી॰ ૧.૭);

કેનચિ ગુણેન અત્તનો વિસિટ્ઠસ્સ કસ્સચિ અભાવતો નત્થિ એતસ્સ ઉત્તરોતિ અનુત્તરો. ભગવતો હિ અવીચિતો પટ્ઠાય યાવ ભવગ્ગં તિરિયં અપરિમાણાસુ લોકધાતૂસુ ન કોચિ કેનચિ ગુણેન સમસમોપિ અત્થિ, કુતો પન ઉત્તરિતરો. યથાહ –

‘‘રૂપે સીલે સમાધિમ્હિ, પઞ્ઞાય ચ અસાદિસો;
વિમુત્તિયા સમસમો, ધમ્મચક્કપ્પવત્તને’’તિ.

વિન્દિત્વાતિ તીહિ વન્દનાહિ તન્નિન્નતાદિવસેન નમસ્સિત્વા. કાયવચીમનોદ્વારવસેન હિ તિસ્સો વન્દના. યથાહ ‘‘તિસ્સો ઇમા, ભિક્ખવે, વન્દના કાયેન વન્દતિ, વચસા વન્દતિ, મનસા વન્દતી’’તિ. તત્થ બુદ્ધાદિગુણારમ્મણા કામાવચરકુસલકિરિયાનમઞ્ઞતરા ચેતના કાયવિઞ્ઞત્તિં સમુટ્ઠાપેત્વા કાયદ્વારપ્પવત્તિવસેન ઉપ્પન્ના **કાયવન્દના**તિ વુચ્ચતિ, સાયેવ વચીવિઞ્ઞત્તિં સમુટ્ઠાપેત્વા વચીદ્વારપ્પવત્તિવસેન ઉપ્પન્ના **વચીવન્દના**તિ, ઉભયવિઞ્ઞત્તિયો પન અસમુટ્ઠાપેત્વા કેવલં મનોદ્વારપ્પવત્તિવસેન ઉપ્પન્ના **મનોવન્દના**તિ. **સિરસા**તિ ઉત્તમઙ્ગેન કરણભૂતેન. અબુજ્ઝિ, બોધેતીતિ વા **બુદ્ધો**. અયઞ્હિ ચતુસચ્ચધમ્મે સયમ્પિ અબુજ્ઝિ, પરેપિ બોધેતિ , તસ્મા બુજ્ઝનબોધનટ્ઠેન ‘‘બુદ્ધો’’તિ વુચ્ચતિ. યથાહ ‘‘બુજ્ઝિતા સચ્ચાનીતિ બુદ્ધો, બોધેતા પજાયાતિ બુદ્ધો’’તિ (મહાનિ॰ ૧૯૨; ચૂળનિ॰ પારાયનત્થુતિગાથાનિદ્દેસ ૯૭; પટિ॰ મ॰ ૧.૧૬૨). અથ વા બુધ-સદ્દસ્સ જાગરણવિકસનત્થેસુપિ પવત્તનતો અબુજ્ઝિ સવાસનસમ્મોહનિદ્દાય અચ્ચન્તં વિગતો, બુદ્ધિયા વિકસિતવાતિ વા **બુદ્ધો**. ભગવા હિ વત્થુસભાવદસ્સનવિબન્ધિકાય અવિજ્જાસઙ્ખાતાય નિદ્દાય અરિયમગ્ગઞાણેન સહ વાસનાય સમુચ્છિન્નત્તા તતો અચ્ચન્તં વિગતો. પરમરુચિરસિરિસોભગ્ગસમાગમેન વિકસિતમિવ પદુમં અપરિમિતગુણગણાલઙ્કતસબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણસમાગમેન વિકસિતો વિકાસમનુપ્પત્તો, તસ્મા જાગરણવિકસનત્થવસેનપિ ‘‘બુદ્ધો’’તિ વુચ્ચતિ.

એત્તાવતા ચ દ્વીહિ આકારેહિ ભગવતો થોમના કતા હોતિ અત્તહિતસમ્પત્તિતો, પરહિતપટિપત્તિતો ચ. તાસુ અત્તહિતસમ્પત્તિ અનાવરણઞાણાધિગમો સવાસનસકલસંકિલેસાનમચ્ચન્તપ્પહાનં અનુપાદિસેસનિબ્બાનાધિગમો

ચ, પરહિતપટિપત્તિ પન આસયપ્પયોગવસેન દુવિધં પરહિતસમીહનં. તત્થ ધમ્મદેસનાય અભાજનેસુ દેવદત્તાદીસુ વિરોધિસત્તેસુપિ નિચ્ચં હિતજ્ઝાસયતા અપરિપાકગતિન્દ્રિયાનં ઇન્દ્રિયપરિપાકકાલાગમનઞ્ચ **આસયો** નામ. તદઞ્ઞસત્તાનં પન લાભસક્કારાદિનિરપેક્ખચિત્તસ્સ યાનત્તયમુખેન સબ્બદુક્ખનિય્યાનિકધમ્મદેસના **પયોગો** નામ. દુવિધાસુ પનેતાસુ પરહિતપટિપત્તીસુ, તિવિધાસુ ચ અત્તહિતસમ્પત્તીસુ અનન્તકરુણા-વચનેન, તથા આગતટ્ઠેન ચ તથાગત-સદ્દેન આસયવસેન પરહિતપટિપત્તિ દસ્સિતા, બોધનટ્ઠેન બુદ્ધ-સદ્દેન, તથદસ્સનટ્ઠેન ચ તથાગતટ્ઠેન ચ તથાગતસદ્દેન પયોગવસેન, અનન્તપઞ્ઞા-વચનેન, ઞાણગતિદીપકેન તથાગત-સદ્દેન, બુજ્ઝનજાગરણવિકસનટ્ઠેન ચ બુદ્ધ-સદ્દેન તિવિધાપિ અત્તહિતસમ્પત્તિ, અનુત્તરવચનેન ચ અત્તહિતપરહિતસમ્પત્તિ પકાસિતાતિ વેદિતબ્બા.

અપિચ હેતુફલસત્તૂપકારસમ્પદાવસેન તીહાકારેહિપિ ભગવતો થોમના પવત્તતીતિ તંવસેનપેત્થ થોમના દટ્ઠબ્બા. તત્થ **હેતુસમ્પદા** નામ મહાકરુણાસમાયોગો, બોધિસમ્ભારસમ્ભરણઞ્ચ તમ્મૂલકત્તા સકલબુદ્ધગુણાનં. **ફલસમ્પદા** પન ચતુબ્બિધા ઞાણસમ્પદા, પહાનસમ્પદા, આનુભાવસમ્પદા, રૂપકાયસમ્પદા ચાતિ. તાસુ સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણપદટ્ઠાનં મગ્ગઞાણં, મગ્ગઞાણપદટ્ઠાનં સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણં, તમ્મૂલકાનિ ચ દસબલાદિઞાણાનિ **ઞાણસમ્પદા** નામ. અગ્ગમગ્ગભાવનાય સબ્બકિલેસાનં સહ વાસનાહિ અનુપ્પત્તિધમ્મતાપાદનં **પહાનસમ્પદા**. અચિન્તેય્યાપરિમિતાનં સબ્બલોકહિતાનં નિપ્ફાદને, સદેવકલોકાભિભવને ચ આધિપચ્ચં **આનુભાવસમ્પદા**. સકલલોકનયનાભિસેકભૂતા પન લક્ખણાનુબ્યઞ્જનપટિમણ્ડિતા અત્તભાવસમ્પત્તિ **રૂપકાયસમ્પદા** નામ. **સત્તૂપકારો** હેટ્ઠા વુત્તપરહિતપટિપત્તિવસેનેવ વેદિતબ્બો. ઇમાસુ પન અનન્તકરુણા-વચનેન, તથા આગતટ્ઠેન ચ તથાગત-સદ્દેન હેતુસમ્પદા દસ્સિતા. ફલસમ્પદાસુ ઞાણસમ્પદા ચેવ પહાનસમ્પદા ચ અનન્તપઞ્ઞા-વચનેન, અભિસમયપરિદીપકેન તથાગતસદ્દેન, બુજ્ઝનજાગરણવિકસનટ્ઠેન, ચ બુદ્ધ-સદ્દેન દસ્સિતા, આનુભાવસમ્પદાપિ અભિભવનટ્ઠેન તથાગત-સદ્દેન, અનુત્તર-વચનેન ચ વિભાવિતા, રૂપકાયસમ્પદા પન રૂપગ્ગપ્પત્તિદીપકેન અનુત્તર-સદ્દેન દસ્સિતાતિ દટ્ઠબ્બં.

એવં બુદ્ધરતનસ્સ થોમનાપુબ્બઙ્ગમં પણામં કત્વા ઇદાનિ સેસરતનાનમ્પિ પણામમારભન્તો આહ "**ધમ્મં સાધુગણમ્પિ ચા**"તિ. ભગવતો થોમનેન ચ સ્વાક્ખાતતાદયો ધમ્મગુણા, સુપ્પટિપન્નતાદયો સઙ્ઘગુણા ચ દસ્સિતા હોન્તિ તપ્પભવસ્સ અનઞ્ઞથાભાવતોતિ ન તેસં વિસું થોમના કતા. અધિગતમગ્ગે સચ્છિકતનિરોધે પુગ્ગલે યથાનુસિટ્ઠં પટિપજ્જમાને ચ અપાયદુક્ખેસુ ચેવ વટ્ટદુક્ખેસુ ચ અપતમાને કત્વા ધારેતીતિ **ધમ્મો**, સો ચતુન્નં અરિયમગ્ગાનં, ચતુન્નઞ્ચ સામઞ્ઞફલાનં, નિબ્બાનસ્સ, પરિયત્તિધમ્મસ્સ ચ વસેન દસવિધો. વુત્તઞ્હેતં **છત્તવિમાને** –

> ''રાગવિરાગમનેજમસોકં,
> ધમ્મમસઙ્ખતમપ્પટિકૂલં;
> મધુરમિમં પગુણં સુવિભત્તં,
> ધમ્મમિમં સરણત્થમુપેહી''તિ. (વિ॰ વ॰ ૮૮૭);

એત્થ હિ કામરાગાદિભેદો સબ્બોપિ રાગો વિરજ્જતિ એતેનાતિ ''રાગવિરાગો''તિ મગ્ગો કથિતો. એજાસઙ્ખાતાય તણ્હાય, અન્તોનિજ્ઝાનલક્ખણસ્સ ચ સોકસ્સ તદુપ્પત્તિયં સબ્બસો પરિક્ખીણત્તા ''અનેજમસોક''ન્તિ ફલં કથિતં. કેનચિ પચ્ચયેન અસઙ્ખતત્તા ''ધમ્મમસઙ્ખત''ન્તિ નિબ્બાનં વુત્તં. અવિરોધદીપનતો

પન અત્થબ્યઞ્જનસ્સ સમ્પન્નતાય, પકટ્ઠગુણવિભાવનતો સુટ્ઠુ વિભજિતત્તા ચ ‘‘અપ્પટિકૂલ’’ન્તિઆદિના સબ્બોપિ પરિયત્તિધમ્મો કથિતો. તત્થ અરિયમગ્ગનિબ્બાનાનિ નિપ્પરિયાયેનેવ અપાયાદિતો ધારણતો ધમ્મો, ફલપરિયત્તિયો પન પરિયાયેન. તથા હેત્થ ધારણં નામ અપાયાદિનિબ્બત્તકકિલેસવિદ્ધંસનં. ઇતિ અરિયમગ્ગસ્સ કિલેસસમુચ્છેદકતાય, નિબ્બાનસ્સ ચ આલમ્બણભાવેન તસ્સ તદત્થસિદ્ધિહેતુતાયપિ ઉભિન્નમ્પિ નિપ્પરિયાયતો લબ્ભતિ. ઇતરેસુ પન અરિયફલસ્સ મગ્ગેન સમુચ્છિન્નકિલેસાનં પટિપસ્સદ્ધકિચ્ચતાય, મગ્ગાનુકૂલપ્પવત્તિતો પરિયત્તિધમ્મસ્સ ચ તદધિગમહેતુતાયાતિ ઉભિન્નમ્પિ પરિયાયતોવ લબ્ભતીતિ.

અત્તહિતપરહિતં સાધેન્તીતિ સાધૂ, તેસં ગણો સમુદાયોતિ સાધુગણો, સાધુ ચાયં ગણો ચાતિ વા સાધુગણો, સાધુનો વા સમ્માસમ્બુદ્ધસ્સ આયત્તો ગણો તસ્સ ઓરસપુત્તભાવતોતિ સાધુગણો. સો પન ચતુન્નં અરિયમગ્ગસમઙ્ગીનં, ચતુન્નઞ્ચ ફલસમઙ્ગીનં વસેન અટ્ઠવિધો અરિયસઙ્ઘો, તં **સાધુગણં. પિચા**તિ નિપાતસમુદાયો, એકો વા નિપાતો, તિણ્ણં રતનાનં વન્દનકિરિયાય સમ્પિણ્ડનત્થો. કેચિ ‘‘ગણો’’તિ ઇધ પકરણતોવ અરિયગણપુગ્ગલોવ લબ્ભતીતિ સાધૂતિ ભાવનપુંસકવસેન ‘‘વન્દિત્વા’’તિ ઇમિના સહ યોજેન્તિ, તદા પન **સાધૂ**તિ ભયલાભાદિવિરહેન સક્કચ્ચં આદરન્તિ અત્થો.

૨. એવં પકરણારમ્ભે યથાધિપ્પેતં રતનત્તયપ્પણામં કત્વા ઇદાનિ યત્થ પાટવત્થાય ઇદં પકરણં પટ્ઠપીયતિ, તં સદ્ધિં દેસકદેસપટિગ્ગાહકસમ્પત્તીહિ વિભાવેત્વા દસ્સેન્તો આહ ‘‘**પણ્ડુકમ્બલનામાયા**’’તિઆદિ. તત્થ દેવરાજસ્સ પણ્ડુકમ્બલનામાય સિલાય વિમલે સીતલે તલે નિસિન્નો અતુલવિક્કમો દેવદેવેહિ પૂજિતો દેવદેવો દેવપુરક્ખતો દેવાનં દેવલોકસ્મિં યં ધમ્મં દેસેસીતિ સમ્બન્ધો.

અયં પનેત્થ અત્થો – પણ્ડુકમ્બલસરિક્ખવણ્ણતાય ‘‘પણ્ડુકમ્બલ’’ન્તિ નામં સમઞ્ઞા એતિસ્સાતિ **પણ્ડુકમ્બલનામા**. સા હિ સક્કસ્સ તાદિસપુઞ્ઞાનુભાવેન નિબ્બત્તા પણ્ડુકમ્બલજયસુમનપુપ્ફસમાનેન વણ્ણેન સબ્બકાલં વિરોચતિ , પમાણતો પન સટ્ઠિયોજનાયામા, પઞ્ઞાસયોજનવિત્થારા, પન્નરસયોજનુબ્બેધા ચ હોતિ. **સિલાયા**તિ અવયવસમ્બન્ધે સામિવચનં. તુલાય સમ્મિતો તુલ્યો, ન તુલ્યો અતુલ્યો, અતુલ્યો વિક્કમો બલં એતસ્સાતિ અતુલ્યવિક્કમો. સમ્માસમ્બુદ્ધસ્સ હિ પરમપારમિતાનુભાવસંસિદ્ધેન હત્થિગણનાય કોટિસહસ્સહત્થીનં, પુરિસગણનાય દસકોટિસહસ્સપુરિસાનં બલેહિ સમપ્પમાણેન કાયબલેન, અપ્પમાણેન ચ ઞાણબલેન ન કસ્સચિ દેવબ્રહ્માદીસુ અઞ્ઞતરસ્સ બલતુલનાય ઉપનેતબ્બં અત્થિ . અથ વા અનઞ્ઞસાધારણત્તા અતુલ્યો પરક્કમસઙ્ખાતો અપરિમાણગુણવિસેસાવહેન અનઞ્ઞસાધારણેન સમ્મપ્પધાનેન સમન્નાગતત્તા વા અતુલ્યો સમ્મપ્પધાનસઙ્ખાતો વિક્કમો ઇમસ્સાતિ અતુલ્યવિક્કમો. ‘‘અતુલ્યવિક્કમો’’તિ ચ વત્તબ્બે ગાથાબન્ધવસેન ય-કારલોપં કત્વા ‘‘**અતુલવિક્કમો**’’તિ વુત્તં. અથ વા સમ્મિતત્થે અ-કારપચ્ચયસ્સાપિ સમ્ભવતો અતુલો વિક્કમો અસ્સાતિ ‘‘**અતુલવિક્કમો**’’તિ વુત્તં.

દિબ્બન્તીતિ દેવા, પઞ્ચકામગુણાદીહિ કીળન્તિ, તેસુ વા વિહરન્તિ, વિજયસમત્થતાયોગેન બાહિરબ્ભન્તરિકે પચ્ચત્થિકે વિજેતું ઇચ્છન્તિ, ઇસ્સરિયધનાદિસક્કારદાનગ્ગહણં, તંતંઅત્થાનુસાસનઞ્ચ કરોન્તા વોહરન્તિ, પુઞ્ઞઞાણાનુભાવપ્પત્તાય જુતિયા જોતેન્તિ, યથાધિપ્પેતઞ્ચ વિસયં અપ્પટિઘાતેન ગચ્છન્તિ, યથિચ્છિતનિપ્ફાદને ચ સક્કોન્તીતિ અત્થો. અથ વા દેવનીયા તંતંબ્યસનનિત્થરણત્થિકેહિ ‘‘સરણં પરાયણ’’ન્તિ ગમનીયા, અભિત્થવનીયા સોભાવિસેસયોગેન કમનીયાતિ વા દેવા, તે તિવિધા – સમ્મુતિદેવા ઉપપત્તિદેવા વિસુદ્ધિદેવાતિ. તત્થ **સમ્મુતિદેવા** નામ મહાસમ્મતાદયો ખત્તિયા. **ઉપપત્તિદેવા** નામ ચાતુમહારાજિકે ઉપાદાય તદુત્તરિદેવા.

વિસુદ્ધિદેવા નામ ખીણાસવા. ઇધ પન ઉપપત્તિદેવા દટ્ઠબ્બા. નો ચ ખો તેપિ અવિસેસેન, ઠપેત્વા પન યામાદિકે ચાતુમહારાજિકતાવતિંસવાસિનોવ અધિપ્પેતા. તેસં ચતૂહિ સઙ્ગહવત્થૂહિ રઞ્જનતો રાજા, દેવાનં રાજા ઇસ્સરો દેવરાજા, તસ્સ **દેવરાજસ્સ**, ''સક્કસ્સ દેવરઞ્ઞો''તિ અધિપ્પાયો. **ન** હિ અઞ્ઞેસં દેવલોકેસુ નિસિન્નો ભગવા અભિધમ્મપિટકં દેસેસીતિ.

૩. **યન્તિ** અનિયમનિદ્દેસો, તસ્સ પન ''તત્થા''તિ ઇમિના નિયમનં વેદિતબ્બં. યથાવુત્તાનં તિણ્ણમ્પિ દેવાનં ઉત્તમો દેવો તેહિ સબ્બેહિ અધિકતરં કીળનાદિયોગતોતિ **દેવદેવો**, ભગવા. સો હિ નિરતિસયાય અભિઞ્ઞાકીળાય ઉત્તમેહિ દિબ્બબ્રહ્મઅરિયવિહારેહિ સપરસન્તાનસિદ્ધાય પઞ્ચવિધમારવિજયિચ્છાનિબ્બત્તિયા ચિત્તિસ્સરિયસત્તધનાદિસમ્માપટિપત્તિઅવેચ્ચપ્પસાદસક્કારદાનગ્ગહણસઙ્ખાતેન, યથાપરાધયથાનુલોમયથાધમ્માનુસાસનસઙ્ખાતેન ચ વોહારાતિસયેન પરમાય પઞ્ઞાય ચ સરીરપ્પભાસઙ્ખાતાય જુતિયા અનુપમાય ઞાણસરીરગતિયા મારવિજયસબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણપરહિતનિપ્ફાદનેસુ અપ્પટિહતાય સત્તિયા ચ સમન્નાગતત્તા સદેવકેન વા લોકેન ''સરણ''ન્તિ ગમનીયતો, અભિત્થવનીયતો, ભત્તિવસેન કમનીયતો ચ સબ્બે તે દેવે તેહિ તેહિ ગુણેહિ અભિભુય્ય ઠિતોતિ સબ્બદેવેહિ પૂજનીયતરો દેવો , વિસુદ્ધિદેવભાવસઙ્ખાતસ્સ વા સબ્બઞ્ઞુગુણાલઙ્કારસ્સ અધિગતત્તા અઞ્ઞેસઞ્ચ દેવાનં અતિસયેન દેવોતિ **દેવદેવો**. **દેવાન**ન્તિ તદા ધમ્મપટિગ્ગાહકાનં દસસહસ્સચક્કવાળાધિવાસીનં માતુદેવપુત્તપ્પમુખાનં ઉપપત્તિદેવાનં. વિસુદ્ધિદેવાનમ્પેત્થ ગહણન્તિ વદન્તિ. તે પન ઉપપત્તિદેવેસ્વેવ સઙ્ગહિતા મનુસ્સઅરહન્તાનં તત્થ અભાવતો . **દેવદેવેહી**તિ વિસુદ્ધિદેવેહિ. વિસુદ્ધિદેવા હિ વુત્તનયેન ઇતરદેવેહિ સાતિસયં કીળનાદિયોગતો ઇધ ''દેવદેવા''તિ અધિપ્પેતા, તેહિ. **પૂજિતો**તિ પૂજિતબ્બો, પૂજિતું અરહોતિ અત્થો. એતેન વિસુદ્ધિદેવેસુપિ ભગવતો અગ્ગપુગ્ગલતં દીપેતિ. **દેસેસી**તિ મધુરકરવીકસદ્દસદિસં બ્રહ્મસ્સરં નિચ્છારેન્તો પકાસેસિ. **દેવલોકસ્મિ**ન્તિ તાવતિંસદેવલોકે. સભાવસામઞ્ઞલક્ખણં ધારેતીતિ ધમ્મો, કુસલાદિભેદો અભિધમ્મો, ઇધ પન તપ્પકાસકં અભિધમ્મપિટકં ''**ધમ્મ**''ન્તિ વુત્તં. તથા હિ વક્ખતિ ''પિટકુત્તમે''તિ. **દેવપુરક્ખતો**તિ દસસહસ્સચક્કવાળવાસિદિબ્બબ્રહ્મેહિ પુરક્ખતો, પરિવારિતોતિ અત્થો.

નનુ ચ ''દેવાન''ન્તિ વચનેનેવ દેવપુરક્ખતભાવો સિદ્ધોતિ કિં ''દેવપુરક્ખતો''તિ વચનેન? નાયં દોસો. ભગવા હિ કદાચિ ચૂળપન્થકત્થેરાદીનં વિય પરમ્મુખેપિ નિસીદિત્વા ઓભાસં વિસ્સજ્જેત્વા સત્તાનં સમ્મુખે નિસિન્નં વિય દસ્સેન્તો ધમ્મં દેસેતિ, કદાચિપિ પારાયનિકબ્રાહ્મણાદીનં વિય સમ્મુખેપિ નિસીદિત્વા અઞ્ઞેહિ ચ પરિવુતો અઞ્ઞેસમ્પિ ધમ્મં દેસેતિ, ઇધ પન ન તથા, દેવેહિયેવ પરિવુતો દેવાનં દેસેતીતિ દસ્સનત્થં ''દેવપુરક્ખતો''તિપિ વત્તબ્બમેવાતિ.

૪. એવમેતસ્મિં પકરણે ગારવજનનત્થં તેન સમ્પાદેતબ્બપાટવવિસયં અભિધમ્મપિટકં દેસકાદિસમ્પત્તીહિ સહ વિભાવેત્વા ઇદાનિ યથાધિપ્પેતપકરણારમ્ભપયોજનાભિધાનાભિધેય્યસોતુજનસમુસ્સાહનકરણપ્પકારાનિ ચ વિભાવેતું ''**તત્થાહ**''ન્તિઆદિ વુત્તં. તત્થ ''પાટવત્થાયા''તિ ઇમિના પકરણારમ્ભપયોજનં વુત્તં. ''અભિધમ્માવતાર''ન્તિ ઇમિના અભિધાનાભિધેય્યાનિ. ''મધુર''ન્તિઆદીહિ પકરણં વિસેસેતિ. ''સમાસેના''તિ ચ ઇમિના સોતુજનસમુસ્સાહનકરણપ્પકારાનીતિ દટ્ઠબ્બં. ''અહ''ન્તિ કત્તુભૂતં અત્તાનં નિદ્દિસતિ. તથા હિ યો પરો ન હોતિ, સો નિયકજ્ઝત્તસઙ્ખાતો અત્તા ''અહ''ન્તિ વુચ્ચતિ.

પટુનો ભાવો પાટવં, તંયેવ અત્થો પયોજનટ્ઠેનાતિ **પાટવત્થો**, તદત્થાય. તં સન્ધાય વિવિધનયગ્ગહણસમત્થસ્સ સુતમયઞાણસ્સ ઉપ્પાદનત્થન્તિ વુત્તં હોતિ. સંસારે ભયં ઇક્ખન્તિ, ભિન્દન્તિ વા પાપકે અકુસલે ધમ્મેતિ **ભિક્ખૂ**, તેસં. પિટકઞ્ચ તં ઉત્તમઞ્ચાતિ પિટકુત્તમં, તસ્મિં **પિટકુત્તમે**, અભિધમ્મપિટકેતિ અધિપ્પાયો. તઞ્હિ પરિયત્તિભાજનત્થતો પિટકં, તીસુ પિટકેસુ વિસિટ્ઠભાવતો ઉત્તમઞ્ચાતિ પિટકુત્તમં. તત્થ **પરિયત્તિભાજનત્થતો**તિ પરિયત્તિઅત્થેન ચેવ ભાજનત્થેન ચ. તથા હિ ''મા પિટકસમ્પદાનેના''તિઆદીસુ (અ॰ નિ॰ ૩.૬૬) પરિયત્તિ પિટકન્તિ વુચ્ચતિ. ''અથ પુરિસો આગચ્છેય્ય કુદાલપિટક''ન્તિઆદીસુ (મ॰ નિ॰ ૧.૨૨૮; અ॰ નિ॰ ૩.૭૦) યં કિઞ્ચિ ભાજનમ્પિ. તસ્મા ઇદમ્પિ પરિયાપુણિતબ્બટ્ઠેન પરિયત્તિ, અભિધમ્મત્થાનમાધારણત્થેન ભાજનઞ્ચાતિ પરિયત્તિભાજનત્થતો પિટકન્તિ વુચ્ચતિ. તેનેવાહુ –

''પિટકં પિટકત્થવિદૂ,
પરિયત્તિબ્ભાજનત્થતો આહુ;
તેન સમોધાનેત્વા,
તયોપિ વિનયાદયો ઞેય્યા''તિ. (દી॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૧.પઠમમહાસઙ્ગીતિકથા; પારા॰ અટ્ઠ॰ ૧.પઠમમહાસઙ્ગીતિકથા; ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ નિદાનકથા);

વિસિટ્ઠભાવો પનસ્સ લોકવોહારમતિક્કમ્મ યથાસભાવવસેન દેસનતો, વિસિટ્ઠધમ્મક્ખન્ધવિભાવનતો ચ વેદિતબ્બો. એત્થ હિ ''સત્તો પુગ્ગલો ભિક્ખૂ''તિઆદિકં લોકવોહારમતિક્કમ્મ ''ખન્ધધાતુઆયતન''ન્તિઆદિના યથાધમ્મવસેનેવ બાહુલ્લદેસના પવત્તા, ન ઇતરેસુ વિય યથાવુત્તવોહારવસેન, યતો ઇદં યથાધમ્મસાસનન્તિ વુચ્ચતિ. સબ્બસઙ્ખતધમ્મવિસિટ્ઠો ચેત્થ પઞ્ઞાક્ખન્ધો વિસેસતો વિભાવિતો, તસ્મા તિણ્ણમ્પિ પિટકાનં બુદ્ધવચનભાવેપિ યથાસભાવાનતિક્કમદેસનાદિતો ઇદમેવ તીસુ પિટકેસુ વિસિટ્ઠન્તિ યુત્તં. અપિચ ધમ્માતિરેકધમ્મવિસેસભાવતો ચસ્સ વિસિટ્ઠભાવો વેદિતબ્બો. અભિધમ્મે હિ નિપ્પદેસતો ખન્ધાયતનાદિધમ્માનં વિભત્તત્તા ઇતરદ્વયતો અતિરેકતરા, વિસિટ્ઠા ચ પાળિ હોતિ, તસ્મા અતિરેકસ્સ, વિસિટ્ઠસ્સ ચ પાળિધમ્મસ્સ વસેન ઇદમેવ તીસુ પિટકેસુ ઉત્તમન્તિ વત્તું વટ્ટતિ. યથાવુત્તવિસિટ્ઠભાવયોગતોયેવ ચેતં ''અભિધમ્મપિટક''ન્તિ વુચ્ચતિ અભિ-સદ્દસ્સ વિસિટ્ઠભાવજોતનતો . અપિચ વુડ્ઢિમન્તાદિધમ્માનં એત્થ વુત્તત્તા ચેતં અભિધમ્મપિટકં. યથાહુ પોરાણા –

''યં એત્થ વુડ્ઢિમન્તો, સલક્ખણા પૂજિતા પરિચ્છિન્ના;
વુત્તાધિકા ચ ધમ્મા, અભિધમ્મો તેન અક્ખાતો''તિ. (દી॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૧.પઠમમહાસઙ્ગીતિકથા; પારા॰ અટ્ઠ॰ ૧.પઠમમહાસઙ્ગીતિકથા; ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ નિદાનકથા);

તથા હેત્થ ''રૂપૂપપત્તિયા મગ્ગં ભાવેતિ, મેત્તાસહગતેન ચેતસા એકં દિસં ફરિત્વા વિહરતી''તિઆદિના (ધ॰ સ॰ ૧૬૦ આદયો) વુડ્ઢિમન્તોપિ ધમ્મા વુત્તા, ''રૂપારમ્મણં વા સદ્દારમ્મણં વા''તિઆદિના (ધ॰ સ॰ ૧) નયેન આરમ્મણાદીહિ લક્ખિતબ્બત્તા સલક્ખણાપિ ''સેક્ખા ધમ્મા અસેક્ખા ધમ્મા, લોકુત્તરા ધમ્મા''તિઆદિના નયેન પૂજિતા પૂજારહાપિ ''ફસ્સો હોતિ, વેદના હોતી''તિઆદિના (ધ॰ સ॰ ૧) નયેન સભાવપરિચ્છિન્નત્તા પરિચ્છિન્નાપિ ''મહગ્ગતા ધમ્મા અપ્પમાણા ધમ્મા (ધ॰ સ॰ તિકમાતિકા ૧૨, દુકમાતિકા ૯૯), અનુત્તરા ધમ્મા''તિઆદિના નયેન અધિકા વિસિટ્ઠાપિ ધમ્મા વુત્તા, તસ્મા અભિ-સદ્દસ્સ વુડ્ઢિઆદિઅત્થેસુપિ પવત્તનતો ''વુડ્ઢિમન્તો ધમ્મા એત્થા''તિઆદિના નિબ્બચનેન ઇદં પિટકં ''અભિધમ્મ''ન્તિ વુચ્ચતિ. અભિધમ્મં ઓતરન્તિ અનેનાતિ

અભિધમ્માવતારં નામ પકરણં. ઇમિના પનસ્સ અત્થાનુગતમભિધાનં દસ્સેતિ. **તુ**-સદ્દો પદપૂરણે. આચરિયેન હિ ગાથાપદપૂરણત્થં યેભુય્યેન તત્થ તત્થ નિપાતા વુચ્ચન્તિ. યત્થ પન નેસં પયોજનવિસેસો દિસ્સતિ, તત્થેવ તમત્થં વક્ખામ. **મધુર**ન્તિ નિપ્પરિયાયતો મધુર-સદ્દોયં જિવ્હાવિઞ્ઞેય્યે રસવિસેસે વત્તતિ, ઇધ પન ઇટ્ઠભાવસામઞ્ઞેન અત્થબ્યઞ્જનસમ્પત્તિ મધુરસદ્દેન વુત્તા. ભવતિ હિ તંસદિસસ્સ તં-સદ્દેનાભિધાનં યથા ''અગ્ગિમાણવો''તિ. તેન પન મધુરેન યોગતો ઇદમ્પિ મધુરં યથા નીલગુણયોગતો નીલુપ્પલન્તિ. નિપુણગમ્ભીરાય બ્યઞ્જનસમ્પત્તિયા ચેવ અત્થસમ્પત્તિયા ચ અભિધમ્મવિસયં મતિં વડ્ઢેતીતિ **મતિવડ્ઢનં**. અથ વા બ્યઞ્જનસમ્પત્તિયા ''**મધુર**''ન્તિ વુત્તં, અત્થસમ્પત્તિયા ''**મતિવડ્ઢન**''ન્તિ.

૫. **તાળ**ન્તિ કુઞ્ચિકં, કુઞ્ચિકાસદિસન્તિ અત્થો. મુય્હન્તિ તેનાતિ મોહો, અવિજ્જાયેતં અધિવચનં, મોહોયેવ અભિધમ્મમહાપુરં પવિસન્તાનં પવેસનનિવારણત્તા કવાટભૂતોતિ **મોહકવાટં**, તસ્સ. વિઘાટેતિ, વિઘાટીયતિ અનેનાતિ વા **વિઘાટનં**. નનુ ચ અવિજ્જાકવાટં પઞ્ઞાય ઉગ્ઘાટીયતિ. સા હિ તસ્સા ઉજુવિપચ્ચનીકભૂતાતિ? સચ્ચં, ઇદમ્પિ તસ્સા કારણભાવેન ''મોહકવાટવિઘાટનકર''ન્તિ વુત્તં. કારણકારણમ્પિ હિ કારણવસેન વુચ્ચતિ યથા ''ચોરેહિ ગામો દડ્ઢો, તિણેહિ ભત્તં સિદ્ધ''ન્તિ.

૬. **સુદુત્તર**ન્તિ ધમ્મત્થદેસનાપટિવેધસઙ્ખાતચતુગમ્ભીરભાવપટિસંયુત્તતાય મન્દબુદ્ધીહિ તરિતું અસક્કુણેય્યત્તા અતિદુત્તરં, તેનેવ ચેદં મહોદધિસમાનત્તા ''**મહોદધી**''તિ વુત્તં. મહણ્ણવોપિ હિ ચતુરાસીતિયોજનસહસ્સગમ્ભીરો ન સક્કા અઞ્ઞત્ર સિનેરુપબ્બતરાજતો કેનચિ પતિટ્ઠં લદ્ધું, એવમિદમ્પિ ચતુગમ્ભીરતાપટિસંયુત્તં અઞ્ઞત્ર તથાગતા ન કેનચિ પતિટ્ઠં લદ્ધું સક્કાતિ. **તરન્તાન**ન્તિ અત્થગ્ગહણવસેન ઉત્તરિતુકામાનં. એત્થ ચ ''તરંવા''તિ અધિકારવસેન વત્તબ્બં, વક્ખમાનં વા આનેત્વા સમ્બન્ધિતબ્બં. **તરન્તાન**ન્તિ પરતીરસમ્પાપુણનત્થં ઉત્તરન્તાનં. **તરંવા**તિ ઉળુમ્પં વિય, તંસમાનન્તિ અત્થો. મકરા નામ મચ્છજાતિકા, તેસં આકરો નિવાસભૂમીતિ **મકરાકરો**, તં.

૭. અભિધમ્મે નિયુત્તા **આભિધમ્મિકા**, તેસં. હત્થસારં વિયાતિ **હત્થસારં**. યથા હિ મનુસ્સાનં બહૂસુ રતનાદીસુ વિજ્જમાનેસુપિ આપદાસુ ચ સુખપરિભોગત્થં હત્થે કયિરમાનં સારરતનાદિકં ''હત્થસાર''ન્તિ વુચ્ચતિ, એવમિદમ્પિ સતિપિ મહન્તે અભિધમ્મપિટકે તસ્સ સબ્બસો વિત્તિણ્ણતાય પરિહરિતું અસક્કુણેય્યત્તા તદત્થસારસમ્પિણ્ડનવસેન કયિરમાનં આભિધમ્મિકભિક્ખૂનં સુખપરિહરણત્થાય સમ્પજ્જતીતિ હત્થસારસદિસત્તા ''હત્થસાર''ન્તિ વુત્તં. **પવક્ખામી**તિ પકારેન કથેસ્સામિ, અનાગતવચનઞ્ચેતં, વત્તમાનસમીપત્તા વા અનાગતે વત્તમાનૂપચારતો વત્તમાનવચનં, પટિઞ્ઞાનન્તરમેવ વક્ખતીતિ. અત્થવસેન પકારેન કથેન્તોપિ સદ્દવસેન સઙ્ખિપિત્વા કથેસ્સામીતિ દસ્સેન્તો આહ ''**સમાસેના**''તિ. સમસનં સંખિપનં સમાસો, તેન **સમાસેન**, ન બ્યાસવસેનાતિ વુત્તં હોતિ. એત્તાવતા ચ પયોજનાભિધાનાભિધેય્યસોતુજનસમુસ્સાહનકરણપ્પકારાનિ દસ્સેત્વા ઇદાનિ યસ્મા સોતુજનસમુસ્સાહનં નામ તેસં સક્કચ્ચસવને નિયુઞ્જનં, તસ્મા તે તત્થ નિયોજેન્તો આહ ''**તં સુણાથ સમાહિતા**''તિ. સક્કચ્ચસવનપટિબદ્ધા હિ સમ્માપટિપત્તીતિ. તત્થ **ત**ન્તિ તં મયા વક્ખમાનં અભિધમ્માવતારં **સુણાથ** નિસામયથ. **સમાહિતા** સમ્મા આહિતા, અવિક્ખિત્તચિત્તાતિ અત્થો.

ગન્થારમ્ભકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૧. પઠમો પરિચ્છેદો

ચિત્તનિદ્દેસો

કામાવચરકુસલવણ્ણના

૮. એવં તાવ રતનત્તયપ્પણામાદિકં દસ્સેત્વા ઇદાનિ યથારદ્ધપ્પકરણસ્સ અત્થસરીરભૂતમભિધમ્મં સઙ્ખેપતો ઉદ્દિસન્તો આહ "**ચિત્તં ચેતસિક**"ન્તિઆદિ. તત્થ ચિત્તસદ્દસ્સ તાવ વચનત્થં સયમેવ અનન્તરં વિપઞ્ચેતિ. "**ચેતસિક**"ન્તિઆદીસુ પન અવિપ્પયોગીભાવેન ચેતસિ ચિત્તે નિયુત્તં, તત્થ વા ભવં તદાયત્તવુત્તિતાયાતિ **ચેતસિકં**, વેદનાદિક્ખન્ધત્તયસ્સેતં અધિવચનં. રુપ્પતિ, રૂપીયતીતિ વા **રૂપં**, સીતુણ્હાદીહિ વિકારમાપજ્જતિ, આપાદીયતીતિ અત્થો, ચતુન્નં મહાભૂતાનં, ચતુવીસતિઉપાદારૂપાનઞ્ચ વસેન અટ્ઠવીસતિવિધસ્સ રૂપક્ખન્ધસ્સેતં અધિવચનં. ભવાભવં વિનનતો સંસિબ્બનતો વાનં વુચ્ચતિ તણ્હા, ન વિજ્જતિ સા એત્થ, તતો વા નિક્ખન્તં એતન્તિ **નિબ્બાનં**, અમતં અસઙ્ખતં વત્થુ. **ઇતિ**-સદ્દો નિદસ્સને. નત્થિ એતસ્સ ઉત્તરિતરોતિ **નિરુત્તરો**. અથ વા ચતુવેસારજ્જવિહારત્તા નત્થિ એતસ્સ ઉત્તરં પચ્ચનીકવચનન્તિ **નિરુત્તરો**. ઞાણપ્પહાનઅન્તરાયનિય્યાનિકેસુ હિ સદેવકે લોકે ન કોચિ સત્થુ સહધમ્મિકં ઉત્તરં વચનં કથેતું સમત્થો અત્થીતિ. તત્ર ભગવા ઉત્રાસાભાવતો વિસારદોવ હોતિ. વુત્તઞ્હેતં ભગવતા –

> '''સમ્માસમ્બુદ્ધસ્સ તે પટિજાનતો ઇમે ધમ્મા અનભિસમ્બુદ્ધાતિ તત્ર વત મં સમણો વા બ્રાહ્મણો વા દેવો વા મારો વા બ્રહ્મા વા કોચિ વા લોકસ્મિં સહધમ્મેન પટિચોદેસ્સતીતિ નિમિત્તમેતં, સારિપુત્ત, ન સમનુપસ્સામિ, એતમહં, સારિપુત્ત, નિમિત્તં અસમનુપસ્સન્તો ખેમપ્પત્તો અભયપ્પત્તો વેસારજ્જપ્પત્તો વિહરામિ.
>
> ''ખીણાસવસ્સ તે પટિજાનતો ઇમે આસવા અપરિક્ખીણાતિ તત્ર વત મં...પે॰... વિહરામિ.
>
> ''યે ચ ખો પન તે અન્તરાયિકા ધમ્મા વુત્તા, તે પટિસેવતો નાલં અન્તરાયાયાતિ તત્ર વત મં...પે॰... વિહરામિ.
>
> ''યસ્સ ખો પન તે અત્થાય ધમ્મો દેસિતો, સો ન નિય્યાતિ તક્કરસ્સ સમ્મા દુક્ખક્ખયાયાતિ તત્ર વત મં...પે॰... વિહરામી''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૧૫૦).

ચત્તારિ અરિયસચ્ચાનિ પકાસેતીતિ **ચતુસચ્ચપ્પકાસનો**. દુક્ખસમુદયનિરોધમગ્ગવસેન હિ ચત્તારિ અરિયસચ્ચાનિ. યથાહ, ''ચત્તારિમાનિ, ભિક્ખવે, અરિયસચ્ચાનિ. કતમાનિ ચત્તારિ? દુક્ખં અરિયસચ્ચં, દુક્ખસમુદયં અરિયસચ્ચં, દુક્ખનિરોધં અરિયસચ્ચં, દુક્ખનિરોધગામિની પટિપદા અરિયસચ્ચ''ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૧૦૮૩). તત્થ તેભૂમકા ધમ્મા અનેકુપદ્દવાધિટ્ઠાનતાય ધુવસુભાદિવિરહેન, કુચ્છિતતુચ્છટ્ઠેન **ચ દુક્ખં** નામ. કમ્માદિવિસેસપચ્ચયસમવાયે દુક્ખુપ્પત્તિકારણભાવેન તણ્હા **સમુદયો** નામ ''સમેચ્ચ ઉદેતિ દુક્ખં ઇમસ્મા''તિ કત્વા. દુક્ખસ્સ અનુપ્પાદનિરોધપચ્ચયત્તા **દુક્ખનિરોધો** નિબ્બાનં. તં પન દુક્ખનિરોધં આલમ્બણકરણવસેન ગમનતો પાપુણનતો, તદધિગમાય પટિપદાભાવતો ચાતિ "**દુક્ખનિરોધગામિની પટિપદા**"તિ લોકુત્તરમગ્ગો વુચ્ચતિ. સચ્ચટ્ઠો પન તેસં તચ્છાવિપરીતભૂતભાવતો વેદિતબ્બો. વુત્તઞ્હિ '''ઇદં દુક્ખન્તિ, ભિક્ખવે, તથમેતં

અવિતથમેતં અનઞ્ઞથમેત''ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૧૦૯૦) વિત્થારો. એત્થ પન ચતુન્નં અરિયફલાનં, અરિયમગ્ગસમ્પયુત્તાનઞ્ચ સચ્ચવિનિસ્સટભાવેપિ ઇધ મગ્ગનિબ્બાનપ્પકાસનતાવચનેનેવ તપ્પકાસનત્થમ્પિ વુત્તં હોતિ, અનાસવભાવેન એકલક્ખણત્તા તંતંહેતુકવિસયભાવતો ચાતિ દટ્ઠબ્બં.

એત્થ ચ ''નિરુત્તરો ચતુસચ્ચપ્પકાસનો''તિ ઇમેહિ ભગવતો ચિત્તાદિચતુબ્બિધધમ્મદેસનાનુકૂલગુણવિસેસં દસ્સેતિ અતથાવિધસ્સ તંદેસનાસામત્થિયાયોગતો. અથ વા ''નિરુત્તરો''તિ વચનેન ચતુબ્બિધધમ્મસ્સ અનઞ્ઞથત્તં દીપેતિ. ''ચતુસચ્ચપ્પકાસનો''તિ પન ઇમિના યે તે ધમ્મા ભગવતા વિનેય્યપરિપાચનત્થં દેસિતા, ન તે ઇધ અધિપ્પેતા. યે પન પરિપાચિતેહિ તેહિ અભિસમેતબ્બવસેન દુક્ખાદયો ચતુબ્બિધા વુત્તા, તેયેવ ઉદ્દિસિતબ્બત્થેન અધિપ્પેતાતિ દસ્સેતિ.

એવં સઙ્ખેપતો ચત્તારો ધમ્મે ઉદ્દિસિત્વા ઇદાનિ ઉદ્દેસો નામ નિદ્દેસત્થાય હોતીતિ યથાઉદ્દિટ્ઠધમ્મે નિદ્દિસિતું ''**તત્થ ચિત્ત**''ન્તિઆદિ આરદ્ધં. તત્થ **તત્થા**તિ તેસુ ચિત્તાદીસુ ધમ્મેસુ. **વિસયવિજાનનં ચિત્ત**ન્તિ યં વિસયસઙ્ખાતસ્સ આરમ્મણસ્સ વિજાનનં ઉપલદ્ધિ, તં ચિત્તન્તિ અત્થો. ઇમિના પન ચિત્તસ્સ આરમ્મણપટિબદ્ધવુત્તિતં, અનિચ્ચતં, અકારકતઞ્ચ દીપેતિ. ''વિસયવિજાનન''ન્તિ હિ આરમ્મણેન ચિત્તં ઉપલક્ખેન્તો તસ્સ તદાયત્તવુત્તિતં, તંદીપનેન ચ તદભિમુખકાલેયેવ ઉપ્પત્તિદીપનતો અનિચ્ચભાવઞ્ચ દીપેતિ. ભાવનિદ્દેસેન પન વિજાનનમત્તદીપનતો અકારકભાવં. યથાપચ્ચયઞ્હિ પવત્તિમત્તમેવેતં, યદિદં સભાવધમ્મો નામાતિ. એવઞ્ચ કત્વા સબ્બેસમ્પિ ચિત્તચેતસિકધમ્માનં ભાવસાધનમેવ નિપ્પરિયાયતો લબ્ભતિ. યં પન ''ચિન્તેતીતિ ચિત્તં, તેન ચિત્તં વિચરતીતિ વિચારો''તિઆદિના કત્તુકરણવસેન નિબ્બચનં વુચ્ચતિ, તં પરિયાયકથનન્તિ વેદિતબ્બં. સકસકકિચ્ચેસુ હિ ધમ્માનં અત્તપ્પધાનતાસમારોપનેન કત્તુભાવો, તદનુકૂલભાવેન તંસમ્પયુત્તધમ્મસમૂહે કત્તુભાવસમારોપનેન કરણત્તઞ્ચ પરિયાયતોવ લબ્ભતીતિ. તથા નિદસ્સનં પન ધમ્મસભાવતો અઞ્ઞસ્સ કત્તાદિનો અભાવપરિદીપનત્થન્તિ વેદિતબ્બં.

''**વિસયવિજાનન**''ન્તિ ચ એતેન ચિત્તસ્સ આરમ્મણૂપલદ્ધિલક્ખણતા વુત્તાતિ ઇદાનિસ્સ રસાદીનિ વુચ્ચન્તિ. પુબ્બઙ્ગમરસઞ્હિ ચિત્તં સન્ધાનપચ્ચુપટ્ઠાનં નામરૂપપદટ્ઠાનં. દ્વારં પત્વા તદારમ્મણઞ્હિ વિભાવનટ્ઠેન ચિત્તં પુબ્બઙ્ગમં પુરેચારિકં. તથા હિ ચક્ખુદ્વારેન દટ્ઠબ્બં રૂપારમ્મણં ચિત્તેનેવ જાનાતિ…પે॰… મનોદ્વારેન વિઞ્ઞાતબ્બં ધમ્મારમ્મણં ચિત્તેનેવ જાનાતિ. યથા હિ નગરગુત્તિકો નગરમજ્ઝે સિઙ્ઘાટકે નિસીદિત્વા ''અયં નેવાસિકો, અયં આગન્તુકો''તિ આગતાગતં જનં ઉપધારેતિ, એવં સમ્પદમિદં દટ્ઠબ્બં, તસ્મા દ્વારં પત્વા તદારમ્મણં વિભાવનટ્ઠેન પુરેચારિકન્તિ **પુબ્બઙ્ગમરસં**. પચ્છિમં પચ્છિમં ઉપ્પજ્જમાનં પુરિમં પુરિમં નિરન્તરં કત્વા સન્દહમાનમિવ ઉપટ્ઠાતિ, ગહણભાવં ગચ્છતીતિ **સન્ધાનપચ્ચુપટ્ઠાનં**. પઞ્ચવોકારે પનસ્સ નિયમતો નામરૂપં, ચતુવોકારભવે નામમેવ પદટ્ઠાનન્તિ **નામરૂપપદટ્ઠાનઞ્ચ** હોતિ. નાનત્તં પન લક્ખણાદીનં ઉપરિ વક્ખમાનનયેન વેદિતબ્બં. વક્ખતિ હિ **રૂપપરિચ્છેદે** –

''સામઞ્ઞં વા સભાવો વા, ધમ્માનં લક્ખણં મતં;
કિચ્ચં વા તસ્સ સમ્પત્તિ, રસોતિ પરિદીપિતો.

''ફલં વા પચ્ચુપટ્ઠાનં, ઉપટ્ઠાનનયોપિ વા;
આસન્નકારણં યં તુ, તં પદટ્ઠાનસઞ્ઞિત''ન્તિ. (અભિધ॰ ૬૩૩-૬૩૪);

યત્થ યત્થ પન લક્ખણાદીનિ વુચ્ચન્તિ, તત્થ તત્થ ઇમિનાવ નયેન તેસં નાનત્તં વેદિતબ્બં.

વચનત્થવિજાનનેન વિદિતચિત્તસામઞ્ઞસ્સ ઉત્તરિ ચિત્તવિભાગો વુચ્ચમાનો સોભેય્યાતિ વચનત્થવિજાનનમેવ તાવ આદિમ્હિ યુત્તતરન્તિ તં તાવ કથેતુકમ્યતાય પુચ્છતિ "**તસ્સ પન કો વચનત્થો**"તિ. પઞ્ચવિધા હિ પુચ્છા – (દી॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૧.૭; મ॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૧.૪૪૯; સં॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૨.૨.૧; અ॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૧.૧.૧૭૦) અદિટ્ઠજોતનાપુચ્છા દિટ્ઠસંસન્દનાપુચ્છા વિમતિચ્છેદનાપુચ્છા અનુમતિપુચ્છા કથેતુકમ્યતાપુચ્છાતિ. તત્થ યં અઞ્ઞાતં અદિટ્ઠં, તસ્સ ઞાણાય દસ્સનાય પઞ્હાકરણં **અદિટ્ઠજોતનાપુચ્છા** નામ. યં પન ઞાતં દિટ્ઠં, તસ્સ અઞ્ઞેહિ પણ્ડિતેહિ સંસન્દનત્થાય પઞ્હાકરણં **દિટ્ઠસંસન્દનાપુચ્છા** નામ. પકતિયા પન સંસયપક્ખન્દનસ્સ અત્તનો સંસયસમુગ્ઘાટનત્થં પઞ્હાકરણં **વિમતિચ્છેદનાપુચ્છા** નામ. ''તં કિં મઞ્ઞથ, ભિક્ખવે, રૂપં નિચ્ચં વા અનિચ્ચં વાતિ? અનિચ્ચં, ભન્તે. યં પનાનિચ્ચં, દુક્ખં વા તં સુખં વા''તિઆદિના (સં॰ નિ॰ ૩.૭૯; મહાવ॰ ૨૧) અનુમતિગ્ગહણત્થં પઞ્હાકરણં **અનુમતિપુચ્છા** નામ. ''ચત્તારોમે, ભિક્ખવે, સતિપટ્ઠાના. કતમે ચત્તારો''તિઆદિના (દી॰ નિ॰ ૨.૩૭૩; સં॰ નિ॰ ૫.૪૦૨-૪૦૪) પન તંતંધમ્માનં દેસનાધિપ્પાયેન પઞ્હાકરણં **કથેતુકમ્યતાપુચ્છા** નામ.

તાસુ પુરિમા તિસ્સો આચરિયાનં ન સમ્ભવન્તિ. ન હિ તે ગન્થકરણત્થાય આરભિત્વા ઇદાનિ અદિટ્ઠં જોતેન્તિ, દિટ્ઠં સંસન્દેન્તિ, સંસયં વા પક્ખન્દન્તિ તબ્બિસોધનપુબ્બકમેવ ગન્થકરણે અભિનિવેસનતો. ઇતરા પન દ્વે સમ્ભવન્તિ. તાસુ અયં કથેતુકમ્યતાપુચ્છા. અપિચ ચોદનં સમુટ્ઠાપેન્તા આચરિયા અઞ્ઞં ચોદકં પરિકપ્પેત્વા તસ્સ વચનવસેન સમુટ્ઠાપેન્તીતિ તંવસેનેત્થ અદિટ્ઠજોતનાવિમતિચ્છેદનાપુચ્છાપિ લબ્ભન્તેવાતિ દટ્ઠબ્બં. **તસ્સા**તિ તસ્સ ચિત્ત-સદ્દસ્સ. ચિત્તે હિ અધિગતે તસ્સ વાચકો સદ્દોપિ સહચરિયતો અધિગતોવ હોતીતિ તસ્સ ઇધ ત-સદ્દેન પરિગ્ગહો. કેચિ પન ''તસ્સ ચિત્તસ્સા''તિ અત્થં વદન્તિ, તં ''તસ્સ કો વચનત્થો''તિ ઇમિના ન સમેતિ. ન હિ ચિત્તસ્સ ''કો વચનત્થો''તિ પુચ્છા સમ્ભવતીતિ.

ઇદાનિ યથાપુચ્છિતમત્થં વિસ્સજ્જેતું "**વુચ્ચતે**"તિ તાવ પટિઞ્ઞં કત્વા "**સબ્બસઙ્ગાહકવસેના**''તિઆદિના વિસ્સજ્જનમારદ્ધં. તત્થ **સબ્બસઙ્ગાહકવસેના**તિ હેટ્ઠિમન્તતો ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદયો ઉપાદાય સબ્બેસં આરમ્મણવિજાનનસભાવત્તા તેસં સબ્બેસમેવ સઙ્ગાહકવસેન, ન પન વક્ખમાનનિબ્બચનેસુ વિય યથાલાભવસેનાતિ અત્થો. **ચિન્તેતી**તિ વિજાનાતિ. ચિન્તેન્તિ તેન ગોચરન્તિ વા **ચિત્તં**. સમ્પયુત્તધમ્માનં કત્તુતાસમારોપનેન હિસ્સ કરણભાવો લબ્ભતિ. સબ્બસઙ્ગાહકવસેન તાવ અત્થં દસ્સેત્વા ઇદાનિ યથાલાભવસેનપિ દસ્સેતું "**અત્તસન્તાનં વા ચિનોતીતિપી**"તિઆદિ વુત્તં. સબ્બચિત્તસાધારણત્તા હિ ચિત્ત-સદ્દસ્સ યત્થ યત્થ યથા યથા અત્થો લબ્ભતિ, તત્થ તત્થ તથા તથા ગહેતબ્બો. યસ્સ પન ચિત્તસ્સ યથાવુત્તઅત્થવિસેસો ન લબ્ભતિ, તં રુળ્હીવસેન ચિત્તન્તિ વેદિતબ્બં. યથા કિલઞ્જાદીહિ કતમ્પિ તાલપણ્ણેહિ કતસરિક્ખકતાય રુળ્હીસદ્દેન ''તાલવણ્ટ''ન્ત્વેવ વુચ્ચતીતિ. **અત્તસન્તાનન્તિ** સકસન્તાનં, જવનસન્તાનન્તિ અત્થો. અત્ત-સદ્દસ્સ હિ પરપચ્ચનીકવચનત્તા અત્તનો સન્તાનોતિ સદિસવસેન ઉપ્પજ્જમાનો જવનસન્તાનો વુચ્ચતિ. તં **ચિનોતિ** રાસિં કરોતીતિ અયમત્થો સાસેવનકાનં જવનચિત્તાનં વસેન દટ્ઠબ્બો. તાનિ હિ પુરેજાતાનિ પચ્છાજાતાનં આસેવનપચ્ચયા હુત્વા અત્તનો જવનસન્તાનસ્સ પગુણબલવભાવકરણેન તં ચિનન્તિ નામ. **વા**-સદ્દો અસબ્બસઙ્ગાહકત્થવિકપ્પને. **પિ**-સદ્દો કિરિયાસમ્પિણ્ડનત્થે. અથ વા ''સબ્બસઙ્ગાહકવસેના''તિ ઇમસ્સ ઇધાપિ સમ્બન્ધો હોતીતિ ઇદમ્પિ સબ્બસઙ્ગાહકવસેન વુત્તન્તિ ગય્હમાને અત્તસન્તાનન્તિ વિઞ્ઞાણવચનસ્સ અત્ત-સદ્દસ્સ સકત્થવુત્તિત્તાયેવ તંવસેન ચિત્તસન્તાનન્તિ અત્થો. અનન્તરાદિપચ્ચયવસેન હિ ચિત્તસન્તાનસ્સ અબ્બોચ્છિન્નપ્પવત્તિકરણતો સબ્બમેવ ચિત્તજાતં ચિત્તસન્તાનં ચિનોતિ નામ. ઇમસ્મિં પનત્થે **વા**-સદ્દો

કિરિયાવિકપ્પનત્થો. **પિ**-સદ્દો ‘‘ચિત્ત’’ન્તિ ઇમસ્સ આકડ્ઢનત્થોતિ દટ્ઠબ્બં. પુરિમપક્ખે પન ચિત્તન્તિ અધિકારતોવ ગહેતબ્બં.

૯. વિચિત્તં કરોતિ, વિચિત્તસ્સ વા કરણન્તિ વિચિત્તકરણં, તતો **વિચિત્તકરણા**, વિચિત્તચિત્તકમ્માદીનં કરણતોતિ અત્થો. લોકસ્મિઞ્હિ યં કિઞ્ચિ ચિત્તકમ્માદિભેદં વિચિત્તં સિપ્પજાતં, સબ્બં તં ચિત્તેનેવ ચિન્તેત્વા કરીયતીતિ. તેનાહ ભગવા – ‘‘દિટ્ઠં વો, ભિક્ખવે , ચરણં નામ ચિત્તન્તિ? એવં, ભન્તે. તમ્પિ ખો, ભિક્ખવે, ચરણં નામ ચિત્તં ચિત્તેનેવ ચિન્તિત’’ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૩.૧૦૦). સ્વાયમત્થો સવિઞ્ઞત્તિકાનં બાત્તિંસચિત્તાનમુપલબ્ભતિ. સાસવકુસલાકુસલં વા વિચિત્તગતિઆદિકરણતો વા વિચિત્તકરણટ્ઠેન ચિત્તં. નનુ ચ વિચિત્તગતિઆદયો કમ્મવસેન નિપ્ફજ્જન્તિ. યથાહ –

> ‘‘કમ્મનાનાકરણં પટિચ્ચ સત્તાનં ગતિયા નાનાકરણં પઞ્ઞાયતિ અપદા દ્વિપદા ચતુપ્પદા બહુપ્પદા રૂપિનો અરૂપિનો સઞ્ઞિનો અસઞ્ઞિનો નેવસઞ્ઞીનાસઞ્ઞિનો, કમ્મનાનાકરણં પટિચ્ચ સત્તાનં ઉપપત્તિયા નાનાકરણં પઞ્ઞાયતિ ઉચ્ચનીચતા હીનપણીતતા સુગતદુગ્ગતતા, કમ્મનાનાકરણં પટિચ્ચ સત્તાનં અત્તભાવે નાનાકરણં પઞ્ઞાયતિ સુવણ્ણદુબ્બણ્ણતા સુજાતદુજ્જાતતા સુસણ્ઠિતદુસ્સણ્ઠિતતા, કમ્મનાનાકરણં પટિચ્ચ સત્તાનં લોકધમ્મે નાનાકરણં પઞ્ઞાયતિ લાભાલાભે યસાયસે નિન્દાપસંસાયં સુખદુક્ખે’’તિ (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૧).

તસ્મા કમ્મભેદનિબ્બત્તત્તા ગતિઆદીનં ચિત્તતા. કમ્મન્તિ ચ ચેતસિકધમ્મભૂતા ચેતના, અભિજ્ઝાદયો ચ વુચ્ચન્તિ, ન ચિત્તન્તિ. કથં ચિત્તસ્સ વિચિત્તગતિઆદિકરણન્તિ? વુચ્ચતે – કમ્મસ્સ ચિત્તસન્નિસ્સિતત્તા તન્નિપ્ફાદિતમ્પિ ચિત્તેનેવ કતં હોતિ, યથા રાજયોધેન પરાજિતો સત્તુરઞ્ઞા જિતોતિ વુચ્ચતિ. વિચિત્તં કરણમસ્સાતિ વા **વિચિત્તકરણં**. તતો એકટ્ઠાનિકવજ્જિતઞ્હિ ચિત્તં પચ્ચેકં પટિસન્ધાદિવિચિત્તકિરિયવન્તતાય, સબ્બમેવ વા ચિત્તં આવજ્જનાદિઅઞ્ઞમઞ્ઞવિસદિસકિરિયવન્તતાય વિચિત્તકરણં યુત્તન્તિ. સબ્બવિકપ્પેસુપિ ‘‘રૂપભવો રૂપ’’ન્તિઆદીસુ વિય ઉત્તરપદલોપો ચિત્તપરિયાયેન ચ વિચિત્ત-સદ્દેન વા વિગ્ગહો વિ-સદ્દલોપો વા દટ્ઠબ્બો. અથ વા ‘‘**વિચિત્તકરણા**’’તિ ઇદં ચિત્તવિચિત્તભાવસ્સ ઞાપકહેતુનિદસ્સનં. તેન યસ્મા ઇદં વિચિત્તકરણં, તસ્મા તસ્સ વિચિત્તસ્સ નિપ્ફાદકં સયમ્પિ તથેવ વિચિત્તન્તિ વિઞ્ઞાતબ્બન્તિ એવં કરણવિચિત્તતાય વિચિત્તત્તા ચિત્તન્તિ અત્થો. ઠપેત્વા તં કરણવિચિત્તતાય વિચિત્તભાવં અત્તનો એવ જાતિભૂમિસમ્પયોગાદિવસેન વિચિત્તતાય ચિત્તન્તિ દસ્સેન્તો આહ ‘‘**અત્તનો ચિત્તતાય વા**’’તિ. તત્થ યસ્મા અઞ્ઞદેવ કુસલં, અઞ્ઞં અકુસલં, અઞ્ઞં અબ્યાકતં, અઞ્ઞં કામાવચરં, અઞ્ઞં રૂપાવચરાદિભેદં, અઞ્ઞં સરાગં, અઞ્ઞં વીતરાગં, અઞ્ઞં સદોસં, અઞ્ઞં વીતદોસં, અઞ્ઞં સમોહં, અઞ્ઞં વીતમોહં, અઞ્ઞં રૂપારમ્મણં, અઞ્ઞં સદ્દાદિઆરમ્મણં, રૂપારમ્મણેસુ ચ અઞ્ઞં નીલારમ્મણં, અઞ્ઞં પીતાદિઆરમ્મણં. એવં સદ્દારમ્મણાદીસુપિ યથાસમ્ભવં. સબ્બેસુ ચેવ તેસુ અઞ્ઞં હીનં, અઞ્ઞં મજ્ઝિમં, અઞ્ઞં પણીતં, હીનાદીસુ ચ અઞ્ઞં છન્દાધિપતેય્યં, અઞ્ઞં ચિત્તાધિપતેય્યં, અઞ્ઞં વીરિયાધિપતેય્યં, અઞ્ઞં વીમંસાધિપતેય્યન્તિ એવમાદિના જાતિભૂમિસમ્પયુત્તઆરમ્મણહીનમજ્ઝિમપણીતઅધિપતિઆદીનં વસેન વિચિત્તમનેકપ્પકારં, તસ્મા ઇમાય અત્તવિચિત્તતાય વા ચિત્તન્તિ વુચ્ચતીતિ.

કામઞ્ચેત્થ એકમેવ ચિત્તં એવં વિચિત્તં નામ ન હોતિ, વિચિત્તાનં પન અન્તોગધત્તા એતેસુ યં કિઞ્ચિ એકમ્પિ વિચિત્તતાય ચિત્તન્તિ વત્તું વટ્ટતિ સમુદાયવોહારેન અવયવસ્સાપિ વોહરિયમાનત્તા યથા

પબ્બતનદીસમુદ્દાદીનમેકદેસા દિટ્ઠા પબ્બતાદયો દિટ્ઠાતિ, યથા ચ એકેકચિત્તસમ્પયુત્તાપિ વેદનાદયો રાસટ્ઠેન ખન્ધવોહારેન ''વેદનાક્ખન્ધો સઞ્ઞાક્ખન્ધો''તિઆદિના વુચ્ચન્તિ. અપિચેત્થ વિપાકવિઞ્ઞાણં કમ્મકિલેસેહિ ચિતન્તિ ચિત્તં, તં કિલેસસહાયેન કમ્મુના ફલભાવેન નિબ્બત્તિતં તેહિ ચિતં નામ હોતિ. હોતુ તાવિદં લોકિયવિપાકં સન્ધાય, લોકુત્તરં પન પત્વા કથન્તિ? વુચ્ચતે – ''કતમે ધમ્મા કુસલા, યસ્મિં સમયે લોકુત્તરં કુસલં ચિત્તં ઉપ્પન્નં હોતિ...પે॰... તસ્મિં સમયે અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા''તિઆદિના અરિયમગ્ગચેતનાયપિ અવિજ્જૂપનિસ્સયભાવસ્સ પકાસિતત્તા લોકુત્તરકુસલસ્સાપિ અનુસયા ઉપનિસ્સયા હોન્તીતિ તન્નિબ્બત્તિતસ્સ વિપાકસ્સ કમ્મકિલેસસઞ્ચિતતાપરિયાયો લબ્ભતીતિ. ચિતં તાયતીતિ વા **ચિત્તં**. કમ્માદિસઞ્ચિતોપિ હિ અત્તભાવો વિઞ્ઞાણૂપરમે મતોતિ વુચ્ચતિ. યથાહ –

''આયુ ઉસ્મા ચ વિઞ્ઞાણં, યદા કાયં જહન્તિમં;
અપ્પવિદ્ધો તદા સેતિ, નિરત્થંવ કલિઙ્ગર''ન્તિ. (સં॰ નિ॰ ૩.૯૫);

સો પનાયં ચિત્ત-સદ્દો કિઞ્ચાપિ અનેકત્થેસુ દિસ્સતિ. તથા હેસ ''ચિત્તો ચ ગહપતી''તિઆદીસુ (અ॰ નિ॰ ૨.૧૩૩; ૪.૧૭૬) પઞ્ઞત્તિયં આગતો. ''સબ્બો લોકો પરચિત્તેન અચિત્તો''તિઆદીસુ વિઞ્ઞાણે. ''નાહં, ભિક્ખવે, અઞ્ઞં એકનિકાયમ્પિ સમનુપસ્સામિ, એવં ચિત્ત''ન્તિઆદીસુ (સં॰ નિ॰ ૩.૧૦૦) વિચિત્તે, નાનપ્પકારેતિ અત્થો. ''ચરણં નામ ચિત્ત''ન્તિઆદીસુ ચિત્તકમ્મકે. ઇધ પન ચતુબ્બિધધમ્મે નિદ્દેસતો પકરણવસેન યથાવુત્તવચનત્થયુત્તો વિઞ્ઞાણવચનોવ દટ્ઠબ્બોતિ ઇમમત્થં દસ્સેન્તો આહ ''**પઞ્ઞત્તિયમ્પી**''તિઆદિ . પઞ્ઞાપીયતિ એતાયાતિ **પઞ્ઞત્તિ**, તસ્સં નામપઞ્ઞત્તિયન્તિ અત્થો. ચિત્તોતિ હિ એકસ્સ ગહપતિનો નામં. **પિ**-સદ્દો વક્ખમાનસમ્પિણ્ડનત્થો. **વિઞ્ઞાણે**તિ સવિપાકાવિપાકભેદે ચિત્તે. તઞ્હિ વિજાનનટ્ઠેન ''વિઞ્ઞાણ''ન્તિ વુચ્ચતિ. યથાહ – ''વિજાનાતીતિ ખો, ભિક્ખવે, વિઞ્ઞાણં, તસ્મા વિઞ્ઞાણન્તિ વુચ્ચતી''તિ. **ચિત્તસમ્મુતી**તિ ચિત્તવોહારો. **દટ્ઠબ્બા**તિ વિઞ્ઞાતબ્બા. **ઇધા**તિ ઇમસ્મિં ચતુબ્બિધધમ્મનિદ્દેસટ્ઠાને. **વિઞ્ઞુના**તિ વિજાનતા, આભિધમ્મિકેનાતિ અત્થો.

વિભાગવન્તાનં ધમ્માનં સભાવવિભાવનં વિભાગેન વિના ન હોતીતિ ચિત્તસ્સ વિભાગં દસ્સેતું ''**સારમ્મણતો**''તિઆદિ આરદ્ધં. તત્થ આલમ્બન્તિ તં નિસ્સાય પવત્તન્તીતિ આરમ્મણં, પચ્ચયો, ગોચરો ચ. તથા હિ ''લભતિ મારો આરમ્મણં, લભતિ મારો ઓતાર''ન્તિઆદીસુ (દી॰ નિ॰ ૩.૮૦) પચ્ચયો ''આરમ્મણ''ન્તિ વુચ્ચતિ. ''નિમિત્તં અસ્સાસપસ્સાસા, અનારમ્મણમેકચિત્તસ્સા''તિઆદીસુ (પટિ॰ મ॰ ૧.૧૫૯) ગોચરો. ઇધ પન ઉભયમ્પિ વટ્ટતિ સબ્બસ્સેવ ચિત્તસ્સ સપ્પચ્ચયસગોચરત્તા. સહ આરમ્મણેન વત્તતિ તદવિનાભાવતોતિ **સારમ્મણં**. ભાવપ્પધાનનિદ્દેસવસેન ચેત્થ સારમ્મણભાવો સારમ્મણ-સદ્દેન વુત્તો યથા ''ઇદમ્પિ બુદ્ધે રતનં પણીતં (ખુ॰ પા॰ ૬.૩). ચક્ખુ સુઞ્ઞં અત્તેન વા અત્તનિયેન વા''તિઆદીસુ (સં॰ નિ॰ ૪.૮૫) રતનઅત્તત્તનિયાદિભાવો રતનાદીહિ સદ્દેહીતિ, તતો સારમ્મણભાવતોતિ અત્થો. એવમઞ્ઞત્થાપિ યથાનુરૂપં દટ્ઠબ્બં. **એકવિધન્તિ** એકપ્પકારં, એકકોટ્ઠાસન્તિ અત્થો.

સવિપાકાવિપાકતોતિ વિપાકુપ્પાદનસભાવસ્સ વિજ્જમાનાવિજ્જમાનભાવતો. વિપાક-સદ્દો હિ દ્વીસુ અત્થેસુ પવત્તતિ. કત્થચિ વિપક્કભાવમાપન્નેસુ અરૂપધમ્મેસુ, કત્થચિ વિપાકુપ્પાદનસભાવે . તથા હેસ ''વિપાકા ધમ્મા''તિઆદીસુ (ધ॰ સ॰ તિકમાતિકા ૩) વિપક્કભાવમાપન્નેસુ અરૂપધમ્મેસુ પવત્તતિ. ''વિપાકધમ્મધમ્મા''તિઆદીસુ (ધ॰ સ॰ તિકમાતિકા ૩) વિપાકુપ્પાદનસભાવે. ઇધ પન વિપાકુપ્પાદનસભાવો

દટ્ઠબ્બો. ઇતરથા હિ અભિઞ્ઞાકુસલાદીનં સવિપાક-પદે અસઙ્ગહિતભાવાપત્તિ સિયા. તથા હિ યદિ વિપક્કભાવમાપન્ના એવ ધમ્મા ઇધ ગહિતા સિયું, તે યસ્સ સન્તિ, તં સવિપાકમિતરમવિપાકન્તિ અભિઞ્ઞાકુસલસ્સ ચેવ કદાચિ અવિપાકસ્સ દિટ્ઠધમ્મવેદનીયાદિકમ્મસ્સ ભાવનાયપહાતબ્બાકુસલસ્સ ચ વિપાકુપ્પત્તિયા અભાવતો અવિપાક-પદસઙ્ગહો સિયા, એવઞ્ચ સતિ ''અવિપાકં અબ્યાકત''ન્તિ વક્ખમાનત્તા નેસં અબ્યાકતભાવો આપજ્જતિ, ન ચેતમિટ્ઠં કુસલાકુસલનિદ્દેસેયેવ તેસં નિદ્દેસતો. વિપાકુપ્પાદનસભાવે પન ગહિતે તંસભાવો નામ અનુપચ્છિન્નાવિજ્જમાનતણ્હાનુસયસ્મિં સન્તાને સબ્યાપારપ્પવત્તિ એવાતિ તસ્સા તેસુપિ અત્થિતાય અસતિપિ વિપાકુપ્પાદને સવિપાક-પદસઙ્ગહો સિદ્ધોતિ ન કોચિ ઇટ્ઠવિઘાતો આપજ્જતિ. યેન પન કારણેન અભિઞ્ઞાકુસલાદિકમવિપાકં, યો ચેત્થ વત્તબ્બો વિનિચ્છયો, તં સબ્બં તસ્સ તસ્સ આગતટ્ઠાનેયેવ દસ્સયિસ્સામ.

કતમં પનેત્થ સવિપાકં, કતમમવિપાકન્તિ ચોદનં સન્ધાયાહ "**તત્થ સવિપાક**"ન્તિઆદિ. **અબ્યાકત**ન્તિ વિપાકકિરિયાવસેન દુવિધમબ્યાકતં. તેસુ વિપાકચિત્તં તાવ આદાસતલે મુખનિમિત્તં વિય નિરુસ્સાહત્તા વિપાકુપ્પાદને અસમત્થં. કિરિયચિત્તેસુ ચ યદેતં ખીણાસવસન્તાનેયેવ નિયતમટ્ઠારસવિધં વિઞ્ઞાણં, તં ઉપચ્છિન્નભવમૂલાય સન્તતિયં પવત્તતીતિ સમુચ્છિન્નમૂલાય લતાય પુપ્ફં વિય ફલદાયી ન હોતિ. આવજ્જનદ્વયં પન અનુપચ્છિન્નભવમૂલેપિ સન્તાને પવત્તમાનં અનાસેવનભાવેન દુબ્બલત્તા મોઘપુપ્ફમિવ બીજભાવે અસમત્થં અફલમેવ. ઇતિ સબ્બમેતં અબ્યાકતં વિપાકારહતાભાવતો અવિપાકન્તિ વુત્તં ''અવિપાકં અબ્યાકત''ન્તિ. જાયન્તિ એત્થ અસદિસાપિ સદિસાકારાતિ જાતિ, સમાનાકારો, કુસલાકુસલાબ્યાકતાનં જાતિ કુસલાકુસલાબ્યાકતજાતિ, તસ્સા ભેદતો **તિવિધં** કુસલં અકુસલં અબ્યાકતન્તિ. વચનત્થપુચ્છાય પયોજનં વુત્તમેવ.

૧૦. "**કુચ્છિતાન**"ન્તિઆદિ વિસ્સજ્જનં. તત્થ **કુચ્છિતાન**ન્તિ નિન્દિતાનં, અસુચિ વિય નાગરિકેહિ વિઞ્ઞૂહિ ગરહિતબ્બાનં પાપધમ્માનન્તિ અત્થો. **સલનતો**તિ હિંસનતો, અપનયનતો વા. કુસલઞ્હિ યથાનુરૂપં તદઙ્ગાદિવસેન અકુસલધમ્મે પજહન્તં તે હિંસતિ, અપનયતીતિ વા વુચ્ચતિ. અથ વા **સલનતો** સંવરણતો, પિદહનતોતિ અત્થો. કુસલધમ્મવસેન હિ અકુસલપ્પવત્તિનિવારણેન, અપ્પવત્તિધમ્મતાપાદનેન ચ મનચ્છટ્ઠેસુ દ્વારેસુ અપ્પવત્તિયા સંવુતા પિહિતા હોન્તિ. **કુસાન**ન્તિ રાગાદિઅસુચિસમ્પયોગેન નાનાવિધદુક્ખહેતુતાય ચ કુચ્છિતેનાકારેન અપ્પહીનભાવેન સન્તાને સયન્તિ પવત્તન્તીતિ કુસા, પાપધમ્મા. અથ વા કુચ્છિતાનં પાણાતિપાતાદીનં સાવજ્જધમ્માનં સાનતો નિસાનતો તેજનતો કુસા, દોસલોભાદયો. દોસાદીનઞ્હિ વસેન ચેતનાય તિક્ખભાવપ્પત્તિયા પાણાતિપાતાદીનં મહાસાવજ્જતાતિ. તેસં **લવનેન** છિન્દનેન યથાનુરૂપં પજહનેનાતિ અત્થો. **કુસેના**તિ કુચ્છિતાનં સાનતો તનુકરણતો, ઓસાનકરણતો વા ''કુસા''તિ લદ્ધનામેન ઞાણેન. **લાતબ્બત્તા**તિ આદાતબ્બત્તા, સહજાતઉપનિસ્સયભાવેન સન્તાને પવત્તેતબ્બત્તા. ઞાણઞ્હિ તિહેતુકકુસલં સહજાતભાવેન ચેવ ઉપનિસ્સયભાવેન ચ, દુહેતુકકુસલં ઉપનિસ્સયભાવેનેવ સન્તાને પવત્તેતિ. એવઞ્ચ કત્વા કોસલ્લસમ્ભૂતટ્ઠો કુસલટ્ઠોતિ સબ્બકુસલાનં સાધારણવસેન અત્થો વુચ્ચતિ. અથ વા **કુસેના**તિ જાતિસદ્દતાય એકવચનનિદ્દેસો, કુસેહીતિ પન અત્થો. પુઞ્ઞકિરિયાવસેન હિ પવત્તાનિ સદ્ધાદીનિ ઇન્દ્રિયાનિ યથાવુત્તનયેન ''કુસાની''તિ વુચ્ચન્તિ, તેહિ **લાતબ્બત્તા** વુત્તનયેન પવત્તેતબ્બત્તા. અપિચેત્થ –

''કુસો વિય લુનાતીતિ, કુસા વિય લુનાતિ વા;
કુસલં કું સલેતીતિ, લુનાતિ કુસમિચ્ચપી''તિ.

તત્થ યથા કુસો ગહિતો ઉભયભાગગતં હત્થપદેસં લુનાતિ, એવમિદમ્પિ ઉપ્પન્નાનુપ્પન્નવસેન ઉભયભાગગતં કિલેસપક્ખં લુનાતિ છિન્દતિ, સેય્યથાપિ – ''અનુપ્પન્નાનં પાપકાનં અકુસલાનં ધમ્માનં અનુપ્પાદાય છન્દં જનેતિ, વાયમતિ, ઉપ્પન્નાનં...પે॰... પહાનાયા''તિ આગતં સમ્મપ્પધાનં. તસ્મા **કુસો વિય લુનાતીતિ કુસલં**. **કુસા વિય લુનાતી**તિ એત્થ ''કુ''ઇતિ ભૂમિ વુચ્ચતિ, ધમ્માનં અધિટ્ઠાનભાવેન તંસદિસતાય ઇધ રૂપારૂપક્ખન્ધો વુત્તો. અત્તનો નિસ્સયભૂતસ્સ તસ્સ એતરહિ, આયતિઞ્ચ અનુદહનતો વિનાસનતો કું સાયન્તીતિ કુસા, રાગાદયો, તે વિય અત્તનો નિસ્સયં લુનાતિ છિન્દતીતિ **કુસલં**. પયોગસમ્પાદિતા હિ કુસલધમ્મા અચ્ચન્તમેવ રૂપારૂપધમ્મે અપ્પવત્તિકરણેન સમુચ્છિન્દન્તિ અનુપાદિસેસનિબ્બાનધાતુપાપનતોતિ. વુત્તનયેન પન ''કુ''ન્તિ લદ્ધનામસ્સ રૂપારૂપક્ખન્ધસ્સ સલનતો અપનયનતો **કું સલેતીતિ કુસલં**. **કુસં લુનાતી**તિ પન કુચ્છિતા એત્થ સયન્તીતિ કુસો, કાયો, તં લુનાતિ યથાવુત્તવસેનેવાતિ **કુસલં**.

૧૧. ઇદાનિ કુસલ-સદ્દસ્સ અત્થુદ્ધારદસ્સનત્થમાહ **''છેકે કુસલ-સદ્દોય''**ન્તિઆદિ. તત્થ ''કુસલો ત્વં રથસ્સ અઙ્ગપચ્ચઙ્ગાનં (મ॰ નિ॰ ૨.૮૭), કુસલાનચ્ચગીતસ્સ, સિક્ખિતા ચાતુરિત્થિયો''તિઆદીસુ (જા॰ ૨.૨૨.૯૪) **છેકે** દિટ્ઠો, છેકપરિયાયો પવીણત્થોતિ અત્થો. ''કચ્ચિ નુ ભોતો કુસલં, કચ્ચિ ભોતો અનામય''ન્તિઆદીસુ (જા॰ ૧.૧૫.૧૪૬; ૨.૨૦.૧૨૯) **આરોગ્યે**. ''કતમો પન, ભન્તે, કાયસમાચારો કુસલો? યો ખો, મહારાજ, કાયસમાચારો અનવજ્જો''તિ (મ॰ નિ॰ ૨.૩૬૧) ચ ''અપરં પન, ભન્તે, એતદાનુત્તરિયં, યથા ભગવા ધમ્મં દેસેતિ કુસલેસુ ધમ્મેસૂ''તિ (દી॰ નિ॰ ૩.૧૪૫) ચ એવમાદીસુ **અનવજ્જે**. ''કુસલાનં ધમ્માનં સમાદાનહેતુ એવમિદં પુઞ્ઞં વડ્ઢતિ (દી॰ નિ॰ ૩.૮૦), કુસલસ્સ કમ્મસ્સ કતત્તા ઉપચિતત્તા''તિ (ધ॰ સ॰ ૪૩૧) ચ આદીસુ **ઇટ્ઠવિપાકે**. **અનવજ્જાદિકે**તિ અનવજ્જઇટ્ઠવિપાકે, ''અનવજ્જાદિકે''તિ ચ અત્તના વક્ખમાનલક્ખણસ્સ અનુરૂપત્તા વુત્તં, ન પન આરોગ્યત્થસ્સ અસમ્ભવતો. કિલેસરોગસ્સ હિ અભાવતો કુસલં આરોગ્યં હોતિ.

વજ્જા રાગાદયો, તે યસ્સ ન સન્તિ, તં અનવજ્જં, ઇટ્ઠો વિપાકો ચતુક્ખન્ધસઙ્ખાતો યસ્સ, તં ઇટ્ઠવિપાકં, ઇટ્ઠવિપાકતા ચસ્સ તંસભાવવન્તતાય દટ્ઠબ્બા, ન તસ્સ અવસ્સં ઇટ્ઠવિપાકસમ્ભવતોયેવ, લક્ખીયતિ અનેનાતિ લક્ખણં, અનવજ્જઞ્ચ તં ઇટ્ઠવિપાકઞ્ચાતિ અનવજ્જઇટ્ઠવિપાકં. તં લક્ખણમસ્સાતિ **અનવજ્જઇટ્ઠવિપાકલક્ખણં**.

નનુ ચ કુસલમેવ અનવજ્જઇટ્ઠવિપાકં, વુત્તનિયામેન પન અનવજ્જઇટ્ઠવિપાકતો અઞ્ઞં કુસલં સિયા. ન હિ સયમેવ અત્તનો લક્ખણન્તિ સક્કા વત્તુન્તિ? નાયં દોસો પરિઞ્ઞાતાપરિઞ્ઞાતવચનત્થભાવભેદે એકસ્સાપિ લક્ખિતબ્બલક્ખણભાવપરિકપ્પનતો. ''અનવજ્જઇટ્ઠવિપાક''ન્તિ હિ પરિઞ્ઞાતવચનત્થં. ''કુસલ''ન્તિ અપરિઞ્ઞાતવચનત્થં. એવઞ્ચ યેન સભાવેન પરિઞ્ઞાતવચનત્થસ્સ સદ્દસ્સ અત્થો હોતિ, યેન ચ અપરિઞ્ઞાતવચનત્થસ્સ, તેસં પરિઞ્ઞાતાપરિઞ્ઞાતવચનત્થસભાવાનં ભેદેન તંસમઙ્ગિસ્સ કુસલસ્સ એકસ્સાપિ ભેદો પરિકપ્પીયતિ યથા ''પુરે ભવં પટુ આસિ, પટુતરો એતરહી''તિ ગુણભેદેન, વત્થુભેદેન ચ પરિકપ્પીયતિ, તસ્મા પરિઞ્ઞાતવચનત્થભાવેન લક્ખણં, અપરિઞ્ઞાતવચનત્થભાવેન લક્ખિતબ્બન્તિ એવં પરિકપ્પિતભેદે પરિગ્ગય્હમાને ન કોચિ દોસો આપજ્જતિ.

અથ વા લક્ખીયતીતિ લક્ખણં, અનવજ્જઇટ્ઠવિપાકઞ્ચ તં લક્ખણઞ્ચાતિ **અનવજ્જઇટ્ઠવિપાકલક્ખણં**, યં અનવજ્જઇટ્ઠવિપાકં હુત્વા લક્ખીયતિ, તં કુસલન્તિ અત્થો. અથ વા અનવજ્જ-સદ્દેન અનવજ્જભાવો વુત્તો, ઇટ્ઠવિપાકસદ્દેન ઇટ્ઠવિપાકભાવો, તસ્મા અનવજ્જો ચ ઇટ્ઠવિપાકો ચ અનવજ્જઇટ્ઠવિપાકં, તં લક્ખણમેતસ્સાતિ કરણત્થે, કમ્મત્થે વા લક્ખણ-સદ્દેન અનવજ્જઇટ્ઠવિપાકલક્ખણન્તિ અનવજ્જઇટ્ઠવિપાકસભાવવન્તં,

અનવજ્જઇટ્ઠવિપાકભાવેન લક્ખિતબ્બં વાતિ અત્થો. કિં પનેત્થ કારણં પદદ્વયપરિગ્ગહેન, નનુ એકેનેવ પદેન અધિપ્પેતત્થસિદ્ધિ સિયા. કિઞ્ચાપિ હિ ''અનવજ્જલક્ખણ''ન્તિ વુત્તે ''અપરં પન, ભન્તે, એતદાનુત્તરિયં, યથા ભગવા ધમ્મં દેસેતિ કુસલેસુ ધમ્મેસૂ''તિઆદીસુ (દી॰ નિ॰ ૩.૧૪૫) વિય વજ્જરહિતત્તા અબ્યાકતસ્સાપિ પસઙ્ગો સિયાતિ ઇટ્ઠવિપાક-પદં વત્તબ્બમેવ, ''ઇટ્ઠવિપાકલક્ખણ''ન્તિ પન વુત્તે ઇતરં ન વત્તબ્બં અબ્યાકતસ્સ વિપાકારહભાવેન ઇટ્ઠવિપાકતાપસઙ્ગભાવતો? સચ્ચમેતં, અનવજ્જ-પદેન કુસલસ્સ પવત્તિસુખતં, ઇટ્ઠવિપાક-પદેન ચ વિપાકસુખતં દસ્સેતું પદદ્વયં વુત્તં. અનવજ્જપદઞ્હિ અત્તનો પવત્તિસભાવવસેન લક્ખણવચનં, ઇતરં કાલન્તરે વિપાકુપ્પાદનસમત્થતાવસેનાતિ. અથ વા કુસલસ્સ અત્થવિસુદ્ધિં દસ્સેતું પુરિમપદં વુત્તં, પરિસુદ્ધવિપાકતં દસ્સેતું પચ્છિમં. પુરિમં વા કુસલસ્સ અકુસલસભાવતો નિવત્તનં, પચ્છિમં અબ્યાકતસભાવતોતિ અલમતિપપઞ્ચેન. એત્થ ચ ''અનવજ્જ...પે॰... લક્ખણ''ન્તિ વચનેન કુસલસ્સ સામઞ્ઞલક્ખણં વુત્તં અનવજ્જઇટ્ઠવિપાકસભાવસ્સ કુસલજાતિયા સાધારણત્તા. અકુસલાદીનમસાધારણભાવેન સભાવલક્ખણં વાતિ દટ્ઠબ્બં.

અકુસલવિદ્ધંસનરસન્તિ યથાનુરૂપં અકુસલપ્પજહનકિચ્ચં. કુસલઞ્હિ પરિત્તમહગ્ગતલોકુત્તરભેદભિન્નં યથાક્કમં તદઙ્ગવિક્ખમ્ભનસમુચ્છેદપ્પહાનવસેન અકુસલપક્ખં પજહતિ. અથ તદઙ્ગાદિપ્પહાનાનં કિં નાનાકરણન્તિ? વુચ્ચતે – દાનાદિપુઞ્ઞકિરિયવત્થુગતેન તેન તેન કુસલઙ્ગેન તસ્સ તસ્સ મચ્છેરાદિઅકુસલઙ્ગસ્સ પહાનં **તદઙ્ગપ્પહાનં**, તં દીપાલોકેન અન્ધકારવિદ્ધંસનં વિય દટ્ઠબ્બં, કામાવચરકુસલાનં પરિત્તાનુભાવતાય તેહિ અત્તનો ઠિતિક્ખણે વિદ્ધંસિતાનમકુસલાનં તદપગમે સતિ પુન આગમેન વોત્થરણતો. તેસં તેસં નીવરણધમ્માનં વિક્ખમ્ભનસઙ્ખાતં પવત્તિનિવારણવસેન પહાનં **વિક્ખમ્ભનપ્પહાનં**, તં ઘટપ્પહારેન જલતલે સેવાલવિયૂહનં વિય દટ્ઠબ્બં. યથા હિ બલવતા ઘટપ્પહારેન દૂરીકતં સેવાલં તસ્મિં અપનીતેપિ તંપહારવેગેન સહસા ન ઓત્થરતિ, એવમેવ ઉપચારપ્પનાભેદેન ઝાનેન વિક્ખમ્ભિતા કામચ્છન્દાદયો તદપ્પવત્તિકાલેપિ તસ્સ બલેન સહસા ન ઓત્થરન્તીતિ. અનુપ્પત્તિધમ્મતાપાદનસઙ્ખાતં સમ્મા ઉચ્છેદવસેન પહાનં **સમુચ્છેદપ્પહાનં**, તં પન અસનિસમ્પાતેન રુક્ખાદીનં સમૂલવિદ્ધંસનં વિય દટ્ઠબ્બં. ન હિ અરિયમગ્ગેન સમુચ્છિન્નકિલેસા અનુસયમત્તકેનાપિ સન્તાને પવત્તન્તિ. યથા પન એકવારપ્પવત્તેનપિ ઇન્દગ્ગિના સહ મૂલેહિ વિદ્ધંસિતા રુક્ખાદયો ન પુન વિરુહન્તિ, એવમેવં એકચિત્તક્ખણિકેનપિ તેન અત્તનો ઉપ્પાદમત્તેનેવ અનુસયમત્તટ્ઠાયિનોપિ કિલેસા સબ્બેન સબ્બં વિદ્ધંસિતાયેવ હોન્તિ.

વોદાનં વિસુદ્ધિ, સંકિલેસમલવિમુત્તીતિ અત્થો, તથા હુત્વા પચ્ચુપટ્ઠાનમસ્સાતિ **વોદાનપચ્ચુપટ્ઠાનં**, પરિસુદ્ધાકારેન યોગિનો ઞાણસ્સ ઉપટ્ઠાતીતિ વુત્તં હોતિ.

એવં કુસલસ્સ વજ્જરહિતઇટ્ઠવિપાકસભાવેહિ લક્ખણં, કિચ્ચઉપટ્ઠાનાકારવસેન ચ રસપચ્ચુપટ્ઠાનાનિ વત્વા પુન વજ્જપટિપક્ખભાવવસેન ચ લક્ખણં, સમ્પત્તિફલવસેન ચ રસાદિકં દસ્સેતું ''**વજ્જપટિપક્ખત્તા**''તિઆદિ વુત્તં. તત્થ વજ્જાનં પટિપક્ખભાવો **વજ્જપટિપક્ખત્તં**, તતો. એતેન ''અનવજ્જલક્ખણ''ન્તિ એત્થ અ-કારો પટિપક્ખત્થોતિ દસ્સેતિ, તેન પનસ્સ અબ્યાકતતો નિવત્તનં કતં. ઇતરથા હિ નાસ્સ વજ્જં, વજ્જતો અઞ્ઞં વા અનવજ્જન્તિ અબ્યાકતસ્સાપિ તંલક્ખણતાપસઙ્ગો સિયા. ''વજ્જપટિપક્ખત્તા''તિ પન વુત્તે યસ્મા કુસલાકુસલાનમેવ પહાયકપ્પહાતબ્બભાવેન આલોકન્ધકારાનં વિય અઞ્ઞમઞ્ઞં ઉજુવિપચ્ચનીકભાવો, તસ્મા કુસલમેવ વજ્જપટિપક્ખત્તા અનવજ્જલક્ખણં, ન અઞ્ઞન્તિ અયમત્થો સિદ્ધો હોતિ. **વોદાનભાવરસ**ન્તિ વોદાનભાવસમ્પત્તિકં, કિલેસમલેહિ અસંકિલિટ્ઠભાવેન સમ્પજ્જનકન્તિ અત્થો. પચ્ચુપટ્ઠાપીયતિ ઉપનીયતિ

કારણેન, અત્તનો વા કારણં પટિચ્ચ, તપ્પટિબદ્ધભાવેન પટિમુખં વા ઉપટ્ઠાતીતિ પચ્ચુપટ્ઠાનં, ઇટ્ઠો વિપાકો પચ્ચુપટ્ઠાનમસ્સાતિ **ઇટ્ઠવિપાકપચ્ચુપટ્ઠાનં**.

અસતિ યોનિસોમનસિકારે કુસલસ્સ અનુપ્પજ્જનતો, સતિ ચ તસ્મિં ઉપ્પજ્જનતો તસ્સ સો આસન્નકારણન્તિ આહ "**યોનિસોમનસિકારપદટ્ઠાન**"ન્તિ. તત્થ યોનિસો પથેન ઉપાયેન મનસિકારો **યોનિસોમનસિકારો**, અત્થતો પન સાનુસયસન્તાનવતો છન્નં દ્વારાનમાપાથગતેસ્વારમ્મણેસુ પતિરૂપદેસવાસાદિસમ્પત્તિયા કુસલધમ્માનં પચ્ચયભાવેન ભવઙ્ગં આવટ્ટેત્વા ઉપ્પન્નમાવજ્જનં યોનિસોમનસિકારો નામ. વુત્તપટિપક્ખવસેન અયોનિસોમનસિકારોપિ દટ્ઠબ્બો. યં પન નિરનુસયસન્તાનસમઙ્ગિસ્સ કિરિયચિત્તાનં પચ્ચયભાવેન ઉપ્પન્નં, તં ઠપેત્વા નિરવજ્જધમ્મં સાવજ્જધમ્મસ્સ કસ્સચિ પચ્ચયભાવાનુપગમનતો યોનિસોમનસિકારપક્ખં વા ભજેય્ય. ખીણાસવસન્તાનગતત્તા યોનિસોઅયોનિસોભાવમનપેક્ખિત્વા આપાથગતારમ્મણેસુ ઉપ્પત્તિમત્તં વિના ન કસ્સચિ કુસલાકુસલભાવસ્સ પચ્ચયો હોતીતિ તદુભયવસેન નવત્તબ્બત્તા અબ્યાકતમનસિકારોતિ વા સઙ્ખં ગચ્છેય્યાતિ.

સાવજ્જાનિટ્ઠવિપાકલક્ખણમકુસલન્તિ એત્થાપિ "વજ્જા રાગાદયો, તે યસ્સ સન્તિ, તં સાવજ્જં, અનિટ્ઠો વિપાકો યસ્સ, તં અનિટ્ઠવિપાક"ન્તિઆદિના વુત્તનયાનુસારેન પટિપક્ખયોજના દટ્ઠબ્બા. રસાદિતો પનેતં અનત્થજનનરસં, સંકિલેસપચ્ચુપટ્ઠાનં. અથ વા ગારય્હભાવતો સાવજ્જલક્ખણમેવ, સંકિલેસભાવરસં, અનિટ્ઠવિપાકપચ્ચુપટ્ઠાનં, અયોનિસોમનસિકારપદટ્ઠાનં. વચનત્થતો પન ન કુસલન્તિ **અકુસલં**, કુસલપટિપક્ખન્તિ અત્થો. પટિપક્ખત્થે હિ અયં અકારો, ન પન અઞ્ઞત્થે, નાપિ અભાવે. ઇતરથા હિ તિકં ન સિયા, દુકં, ચતુક્કં વા આપજ્જેય્ય. તથા હિ યદિ કુસલતો અઞ્ઞમકુસલં સિયા , તદા અબ્યાકતસ્સાપિ તતો અઞ્ઞભાવેન અકુસલ-સદ્દસઙ્ગહોતિ કુસલાકુસલજાતિભેદતો દુવિધન્તિ દુકં વત્તબ્બં. યદિ ચ કુસલાભાવો અકુસલં, તેન ન કાચિ જાતિ ગય્હતીતિ કુસલાબ્યાકતજાતિભેદતો દુકમેવ વત્તબ્બં. અથ સિયા "અભાવોપિ વિસું ગહેતબ્બો"તિ, એવં સતિ તસ્સ જાતિયા અભાવતો જાતિ-સદ્દેન સહ સમ્બન્ધો ન સિયા. વિજ્જમાનસ્સ હિ જાતિ નામ હોતિ. યથેવ વા કુસલસ્સ અભાવો, એવં અબ્યાકતસ્સાપિ અભાવો અત્થીતિ અનબ્યાકતજાતિપિ વત્તબ્બાતિ ચતુક્કં આપજ્જેય્ય. ન ચેતમિટ્ઠં કુસલાદિવસેન તિવિધજાતિયા એવ ઇચ્છિતત્તા, **પાળિયઞ્ચ** "કુસલા ધમ્મા અકુસલા ધમ્મા અબ્યાકતા ધમ્મા"તિ તિકવસેનેવ વુત્તત્તા "કુસલપટિપક્ખ"ન્તિ પન વુચ્ચમાને મિત્તપટિપક્ખો અમિત્તો વિય, લોભપટિપક્ખો અલોભો વિય ચ યં ધમ્મજાતં કુસલસ્સ ઉજુવિપચ્ચનીકભૂતં, તં અકુસલન્તિ તસ્સ વસેન તિકં ઉપપન્નં હોતિ, ઉજુવિપચ્ચનીકતા ચસ્સ સાવજ્જાનિટ્ઠવિપાકત્તા, તેન પહાતબ્બભાવતો ચ વેદિતબ્બા, ન પન કુસલવિનાસનતો. ન હિ અકુસલેન કુસલં પહીયતિ, મહાબલત્તા પન કુસલમેવ તં પજહતિ. કુસલઞ્હિ મહાબલં, અકુસલં દુબ્બલં. તેનેવાહ "અબલા નં બલીયન્તિ, મદ્દન્તેનં પરિસ્સયા"તિ (સુ॰ નિ॰ ૭૭૬), તસ્મા કુસલમેવ યથાવુત્તનયેન અકુસલસ્સ પહાયકં, નાકુસલં ઇતરસ્સાતિ વેદિતબ્બં.

તદુભય...પે॰... અબ્યાકતન્તિ યં ધમ્મજાતં કુસલં વિય ન અનવજ્જઇટ્ઠવિપાકલક્ખણં, નાપિ અકુસલં વિય સાવજ્જાનિટ્ઠવિપાકલક્ખણં, અથ ખો અવિપાકત્તા તદુભયવિપરીતલક્ખણં, તં અબ્યાકતન્તિ અત્થો. નનુ ચ "તદુભયવિપરીતલક્ખણ"ન્તિ વુત્તે સુખદુક્ખવેદનાનં વિપરીતા ઉપેક્ખાવેદના વિય ઇટ્ઠાનિટ્ઠવિપાકાનં વિપરીતો અઞ્ઞો કોચિ વિપાકો યસ્સ અત્થિ, તં અબ્યાકતન્તિ આપજ્જતીતિ? નાપજ્જતિ તથા અસમ્ભવતો. યથા હિ આલોકન્ધકારાનં વિપરીતો અઞ્ઞો કોચિ નત્થિ, એવમિટ્ઠાનિટ્ઠવિપાકાનં વિપરીતો ન કોચિ વિપાકો અત્થીતિ. અથ વા તં-સદ્દો ઇધ ઇટ્ઠાનિટ્ઠવિપાકનિરપેક્ખં કુસલાકુસલમત્તમેવ પચ્ચામસતીતિ કુસલાકુસલાનં સવિપાકત્તા તદુભયવિપરીતલક્ખણં, તં અવિપાકલક્ખણન્તિ અત્થોતિ અલમેત્થ અનુયોગેન. કુસલાકુસલભાવેન ન

બ્યાકતન્તિ **અબ્યાકતં**. કુસલાકુસલઞ્હિ વત્વા અબ્યાકતસ્સ વુત્તત્તા કુસલાકુસલભાવેનેવ અવુત્તત્તાતિ વિઞ્ઞાયતિ, ન પકારન્તરેન. તથા અવચનઞ્ચ તસ્સ તદુભયવિપરીતલક્ખણત્તાયેવ, ન પન અવત્તબ્બત્તામત્તેનાતિ દટ્ઠબ્બં. અથ વા વિ-સદ્દો વિરોધિવચનો. આ-સદ્દો અભિમુખભાવપ્પકાસનો, તસ્મા અત્તનો પચ્ચયેહિ અઞ્ઞમઞ્ઞં વિરોધાભિમુખતં કતં લક્ખણવિરોધતો પહાયકપ્પહાતબ્બભાવતો વાતિ બ્યાકતં, કુસલાકુસલં. તતો અઞ્ઞં **અબ્યાકતં**. તઞ્હિ લક્ખણતો અઞ્ઞમઞ્ઞં કુસલાકુસલં વિય ન તસ્સ વિરુદ્ધં. ન હિ અવિપાકતં અનિટ્ઠવિપાકતા વિય, ઇટ્ઠવિપાકતાય ઇટ્ઠવિપાકતા વિય ચ અનિટ્ઠવિપાકતાય ઇટ્ઠાનિટ્ઠવિપાકતાહિ વિરુજ્ઝતિ, ન ચાપિ અબ્યાકતં કુસલાકુસલેસુ કિઞ્ચિ પજહતિ, ન ચ કેનચિ પહાતબ્બન્તિ. ''તદુભયવિપરીતલક્ખણમબ્યાકત''ન્તિ વિઞ્ઞાયમાને અહોસિ કમ્મં, નાહોસિ કમ્મવિપાકો, નત્થિ કમ્મવિપાકો, ન ભવિસ્સતિ કમ્મવિપાકોતિ ઇમિના તિકેન સઙ્ગહિતસ્સ ગતિઉપધિકાલપ્પયોગવિપત્તીહિ અવિપાકસ્સ દિટ્ઠધમ્મવેદનીયાદિકમ્મસ્સ ભાવનાયપહાતબ્બસ્સ અકુસલસ્સ ચ અભિઞ્ઞાકુસલસ્સ ચ વિપાકુપ્પાદનાભાવતો ''સિયા નુ ખો અબ્યાકતભાવો વા''તિ કદાચિ કોચિ ચિન્તેય્યાતિ તન્નિવારણત્થમાહ ''**અવિપાકારહં વા**''તિ, વિપાકં દાતું નારહતિ તત્થ સામત્થિયાભાવતોતિ **અવિપાકારહં**. ઇદં વુત્તં હોતિ – દિટ્ઠધમ્મવેદનીયાદયો તાવ પચ્ચયવેકલ્લાદીહિ કારણેહિ અવિપાકા, સચે પનેતે તબ્બિદૂરા અસ્સુ, તદા વિપાકદાને સમત્થતાય વિપાકારહાયેવ, તં પન ન તથા, અથ ખો યેન કેનચિ આકારેન વિપાકદાને અસમત્થતાયેવ વિપાકારહં ન હોતિ, તં અબ્યાકતં નામાતિ.

ઇદાનિ એવં તિકવસેન નિદ્દિટ્ઠેસુ કુસલાદીસુ પઠમં તાવ કુસલચિત્તં વિભજન્તો ''**તત્થ કુસલચિત્ત**''ન્તિઆદિના તસ્સ ગણનપરિચ્છેદં દસ્સેતિ. **એકવીસતિવિધન્તિ** અટ્ઠ કામાવચરાનિ , પઞ્ચ રૂપાવચરાનિ, ચત્તારિ અરૂપાવચરાનિ, ચત્તારિ લોકુત્તરાનીતિ એવં સઙ્ખેપતો એકવીસતિવિધં. **ભૂમિતો ચતુબ્બિધન્તિ** કામરૂપારૂપલોકુત્તરભૂમિસઙ્ખાતાનં ચતુન્નં ભૂમીનં વસેન તત્થ પવત્તમાનં ચિત્તમ્પિ ચતુબ્બિધં હોતિ. તત્થ ભવન્તિ એત્થાતિ **ભૂમિ**, ઠાનં, અવત્થા ચ. અવત્થાપિ હિ અવત્થવન્તાનં પવત્તિટ્ઠાનં વિય ગય્હતિ. એવઞ્હિ નેસં સુખગ્ગહણં હોતિ. **અવત્થા**તિ ચેત્થ ધમ્માનં કામતણ્હાદીહિ પરિચ્છિન્નાપરિચ્છિન્નભાવો. તત્થ પુરિમા તિસ્સો ભૂમિયો ઉભયવસેન વેદિતબ્બા, ઇતરા અવત્થાવસેનેવ. ન હિ લોકુત્તરધમ્માનં કામભવાદિતો અઞ્ઞં ઠાનમુપલબ્ભતીતિ.

અઞ્ઞત્થ પવત્તમાનસ્સાપિ વક્ખમાનનયેન કામભૂમિપરિયાપન્નત્તા **ભૂમિતો એકવિધન્તિ**. **સવત્થુકાવત્થુકભેદતો**તિ ચક્ખાદીનિ પઞ્ચ, હદયઞ્ચાતિ છ વત્થૂનિ. કુસલસ્સ પન ચક્ખાદિનિસ્સિતત્તાભાવતો હદયવત્થુ ઇધ વત્થૂતિ અધિપ્પેતં. તેન સહિતં એકન્તેન તન્નિસ્સિતપ્પવત્તિતોતિ **સવત્થુકં**, કામરૂપધાતુયં પવત્તમાનવિઞ્ઞાણં. તત્થ હિ અરૂપસ્સ રૂપપટિબન્ધપ્પવત્તિ, અરૂપધાતુયં પન રૂપાભાવતો વત્થુવિરહિતમેવ પવત્તતીતિ તત્થ પવત્તમાનં **અવત્થુકં**. **હીન...પે॰... તિવિધન્તિ** એત્થ પચ્ચયતો, ફલતો ચ મજ્ઝિમપણીતેહિ નિહીનં, તેસં વા ગુણેહિ પરિહીનન્તિ **હીનં**, અત્તનો પચ્ચયેહિ પધાનભાવં નીતન્તિ **પણીતં**, ઉભિન્નં વેમજ્ઝે ભવં **મજ્ઝિમં**. તત્થ હીનેન છન્દેન ચિત્તેન વીરિયેન વીમંસાય વા પવત્તિતં **હીનં**, મજ્ઝિમેહિ છન્દાદીહિ પવત્તિતં **મજ્ઝિમં**, પણીતેહિ **પણીતં**. છન્દાદીનં પન હીનાદિભાવો અધિમુત્તિવસેન દટ્ઠબ્બો. હીનાધિમુત્તિવસેન હિ નેસં હીનતા, પણીતાધિમુત્તિવસેન પણીતતા, તદુભયવેમજ્ઝવસેન મજ્ઝિમતા. યસકામતાય વા કતં કુસલં **હીનં**, પુઞ્ઞફલકામતાય **મજ્ઝિમં**, ''પુઞ્ઞં નામેતં સાધૂહિ કત્તબ્બમેવા''તિ એવં અરિયભાવં નિસ્સાય કતં **પણીતં**. ''અહમસ્મિ દાનપતિ, ઇમે પનઞ્ઞે દાનદાસાદયો''તિઆદિના અત્તુક્કંસનપરવમ્ભનાહિ ઉપક્કિલિટ્ઠં પવત્તિતં વા **હીનં**, તથા અનુપક્કિલિટ્ઠં **મજ્ઝિમં**, મગ્ગફલપદટ્ઠાનં **પણીતં**. ભવભોગસમ્પત્તિનિમિત્તં વા કતં **હીનં**,

સાવકપચ્ચેકબોધિપારમિતાવસેન અત્તનો વિમોક્ખત્થાય કતં **મજ્ઝિમં**, સમ્માસમ્બોધિપારમિતાવસેન સબ્બેસં વિમોક્ખત્થાય કતં **પણીત**ન્તિ.

સોમનસ્સ...પે॰... **ભેદતો**તિ **ભેદ**-સદ્દો પચ્ચેકં સમ્બન્ધિતબ્બો ''સોમનસ્સુપેક્ખાભેદતો ઞાણભેદતો પયોગભેદતો''તિ. તત્થ **પયોગભેદતો**તિ સઙ્ખારભેદતોતિ અત્થો. નનુ ચ સોમનસ્સુપેક્ખાભેદો તાવ યુત્તો તેસં ભિન્નસભાવત્તા. ઞાણપ્પયોગભેદો પન કથન્તિ? વુચ્ચતે – ઞાણપ્પયોગકતો ભેદો ઞાણપ્પયોગભેદો તેસં ભાવાભાવમુપાદાય પવત્તત્તા. ઇદાનિ તમેવ સોમનસ્સુપેક્ખાદિભેદં વિભાગેન દસ્સેતું "**સેય્યથિદ**"ન્તિ પુચ્છિત્વા "**સોમનસ્સસહગત**"ન્તિઆદિના વિસ્સજ્જેતિ. તત્થ **સેય્યથિદ**ન્તિ તં કતમં, તં કથન્તિ વા અત્થો.

સોભનં મનો, સોભનં વા મનો એતસ્સાતિ સુમનો, તસ્સ ભાવો સોમનસ્સં, માનસિકસુખવેદનાયેતં અધિવચનં, સોમનસ્સેન ઉપ્પાદતો યાવ નિરોધા સહગતં પવત્તં સંસટ્ઠં સમ્પયુત્તન્તિ અત્થો. અથ વા સોમનસ્સેન સહ એકુપ્પાદાદિભાવં ગતન્તિ **સોમનસ્સસહગતં**. જાનાતિ યથાસભાવં પટિવિજ્ઝતીતિ ઞાણં, તેન સમં એકુપ્પાદાદીહિ પકારેહિ યુત્તન્તિ **ઞાણસમ્પયુત્તં**. નાસ્સ સઙ્ખારો અત્થીતિ અસઙ્ખારં, અસઙ્ખારમેવ **અસઙ્ખારિકં**. સહ સઙ્ખારેન પવત્તમાનં સસઙ્ખારં, તદેવ **સસઙ્ખારિકં**. **સઙ્ખારો**તિ ચેત્થ અત્તનો, પરસ્સ વા પુબ્બપ્પયોગો ''સઙ્ખરોતિ તિક્ખભાવસઙ્ખાતેન મણ્ડનવિસેસેન સજ્જેતિ, સઙ્ખરીયતિ વા સજ્જીયતિ ચિત્તં એતેના''તિ કત્વા. તત્થ દાનાદિપુઞ્ઞકરણકાલે મચ્છેરમલથિનમિદ્ધાદીહિ ઉપક્કિલેસેહિ સંસીદમાને ચિત્તે ઉપક્કિલેસવૂપસમવસેન, ચિત્તસ્સ ચ ઉસ્સાહજનનવસેન તીસુ દ્વારેસુ પવત્તો સમ્માવાયામો **અત્તનો પયોગો** નામ. કુસલકરણે નિરુસ્સાહસ્સ પન ''અમ્ભો, સપ્પુરિસ, કુસલકરણં નામ પણ્ડિતેહિ આસેવિતમગ્ગો, તત્થ તયાપિ પટિપજ્જિતું વટ્ટતિ, તસ્મા દાનં દેહિ, સીલં રક્ખ, તઞ્હિ તે અત્થાય હિતાય સુખાય ભવિસ્સતી''તિઆદિના કુસલકરણત્થાય ઉસ્સાહજનનવસેન પરેસં કાયવચીદ્વારેસુ પવત્તા આણત્તિ **પરપ્પયોગો** નામ. તેસુ પન પુરિમો પુબ્બભાગપ્પવત્તચિત્તસન્તાને, પચ્છિમો પરેસં ચિત્તસન્તાનેયેવ સમ્ભવતીતિ તન્નિબ્બત્તિતો ચિત્તસ્સ તિક્ખભાવસઙ્ખાતો વિસેસો ઇધ ઉપચારતો સઙ્ખારોતિ વેદિતબ્બો. તેનાહુ આચરિયા –

''પુબ્બપ્પયોગસમ્ભૂતો, વિસેસો ચિત્તસમ્ભવી;
સઙ્ખારો ઇતિ સઙ્ખાર-સભાવઞ્ઞૂહિ કિત્તિતો''તિ.

અથ વા "**સસઙ્ખારિકમસઙ્ખારિક**"ન્તિ ચ એતં કેવલં સઙ્ખારસ્સ ભાવાભાવમત્તાપેક્ખાય વુત્તં, ન તસ્સ સહપ્પવત્તિસબ્ભાવાભાવતોતિ ભિન્નસન્તાનપ્પવત્તિનોપિ સઙ્ખારસ્સ ઇદમત્થિતાય તંવસેન નિબ્બત્તં ચિત્તં સઙ્ખારો અસ્સ અત્થીતિ **સસઙ્ખારિકં** સહ-સદ્દસ્સ વિજ્જમાનત્થપરિદીપનતો ''સલોમકો સપક્ખકો''તિઆદીસુ વિય. તબ્બિપરીતં પન તદભાવતો યથાવુત્તવસેનેવ **અસઙ્ખારિકં**. અથ વા સઙ્ખરણં, સઙ્ખરીયતિ વા એતેન આગન્તુકસમ્ભૂતેન ચિત્તસંસીદનસભાવાપનયનવસેનેવ સજ્જીયતિ, સઙ્ખરોતિ વા તં યથાવુત્તવસેનેવાતિ સઙ્ખારોતિ ઉજુકમેવ પુબ્બપ્પયોગજનિતો તિક્ખભાવો વુચ્ચતિ, તદભાવતો **અસઙ્ખારિકં**, સભાવતિક્ખન્તિ અત્થો. તંસહગતાય **સસઙ્ખારિકં**, અથ વા મચ્છેરમલાદીહિ સઙ્ખરીયતીતિ સઙ્ખારો, ચિત્તસ્સ સંસીદનસભાવો, સો યસ્સ નત્થીતિ **અસઙ્ખારિકં**, ઇતરં **સસઙ્ખારિકં**. પણીતઉતુભોજનાદિકો વા બલવપચ્ચયો સઙ્ખારો ''સઙ્ખરોતિ ચિત્તં તિક્ખભાવેન, સઙ્ખરીયતિ વા તં એતેના''તિ કત્વા. અ-કારસ્સ વુદ્ધત્થવુત્તિતાય વુદ્ધિપ્પત્તો સઙ્ખારો અસ્સાતિ **અસઙ્ખારિકં**, બલવપચ્ચયવન્તન્તિ અત્થો. વુદ્ધિપરિદીપકેન પન અ-કારેન અવિસેસિતત્તા **સસઙ્ખારિકં** સપ્પચ્ચયં દુબ્બલપચ્ચયન્તિ અધિપ્પાયો. ઞાણેન વિપ્પયુત્તં વિરહિતન્તિ **ઞાણવિપ્પયુત્તં**.

ઉપેક્ખતીતિ ઉપેક્ખા, વેદિયમાનાપિ આરમ્મણં અજ્ઝુપેક્ખતિ, મજ્ઝત્તાકારસણ્ઠિતિયાતિ અત્થો. અથ વા ઇટ્ઠે, અનિટ્ઠે ચ આરમ્મણે પક્ખપાતાભાવેન ઉપપત્તિતો યુત્તિતો ઇક્ખતિ અનુભવતીતિ ઉપેક્ખા. અથ વા ઉપેતા સુખદુક્ખાનં અવિરુદ્ધા ઇક્ખા અનુભવનન્તિ ઉપેક્ખા. અવિરુદ્ધત્તાયેવ હેસા તેસં અનન્તરમ્પિ પવત્તતિ. સુખદુક્ખવેદના પન વિસું વિસું વિરુદ્ધસભાવત્તા નાઞ્ઞમઞ્ઞં અનન્તરં પવત્તન્તિ . તેનેવ હિ **પટ્ઠાને** સોમનસ્સસ્સ અનન્તરં દોમનસ્સસ્સ, દોમનસ્સસ્સ અનન્તરં સોમનસ્સસ્સ ચ ઉપ્પત્તિ પટિસિદ્ધા. અયઞ્ચ અત્થો લોભસહગતચિત્તસમ્પયુત્તવેદનાયપિ લબ્ભતિ, પુરિમા પન દ્વે ન તથા. ન હિ લોભસહગતાદીનં મજ્ઝત્તાકારેન અજ્ઝુપેક્ખનં, ઉપપત્તિતો ઇક્ખનં વા અત્થીતિ. **ઉપેક્ખાસહગત**ન્તિ સબ્બં હેટ્ઠા વુત્તનયમેવ.

નનુ ચ અઞ્ઞેપિ ફસ્સાદયો સમ્પયુત્તધમ્મા અત્થીતિ સોમનસ્સાદીનં વસેનેવ પન અટ્ઠવિધતા કસ્મા ગહિતાતિ? ભેદકરભાવતો. ફસ્સાદીનઞ્હિ સબ્બચિત્તસાધારણત્તા, સદ્ધાદીનઞ્ચ સબ્બકુસલસાધારણત્તા ન તેહિ ચિત્તસ્સ વિભાગો, સોમનસ્સાદયો પન કત્થચિ ચિત્તે હોન્તિ, કત્થચિ ન હોન્તીતિ પાકટોવ તેહિ ચિત્તસ્સ વિભાગોતિ. કસ્મા પનેતે કત્થચિ ચિત્તે હોન્તિ, કત્થચિ ન હોન્તીતિ? કારણસ્સ સન્નિહિતાસન્નિહિતભાવતો. કિં પન નેસં કારણન્તિ? વુચ્ચતે – તત્થ સોમનસ્સસહગતભાવો તાવ આરમ્મણવસેન હોતિ. ઇટ્ઠારમ્મણસ્મિઞ્હિ સોમનસ્સસહગતચિત્તમુપ્પજ્જતિ. નનુ ચ ઇટ્ઠારમ્મણં લોભસ્સ વત્થુ રજ્જનીયત્તાતિ કથં તત્થ કુસલં ઉપ્પજ્જતીતિ? નયિદમેકન્તિકં ઇટ્ઠેપિ આરમ્મણે નિયમિતાદિવસેન કુસલસ્સ ઉપ્પજ્જનતો. યસ્સ હિ ''કુસલમેવ મયા કત્તબ્બ''ન્તિ કુસલકરણેયેવ ચિત્તં નિયમિતં હોતિ, અકુસલપ્પવત્તિતોવ નિવત્તેત્વા કુસલકરણેયેવ પરિણામિતં, અભિણ્હકરણેન ચ કુસલં સમુદાચિણ્ણં, પટિરૂપદેસવાસસદ્ધમ્મસ્સવનસપ્પુરિસૂપનિસ્સયપુબ્બેકતપુઞ્ઞતાસઙ્ખાતચતુચક્કૂપનિસ્સયવસેન, યોનિસો ચ આભોગો પવત્તતિ, તસ્સ ઇટ્ઠેપિ આરમ્મણે અલોભસમ્પયુત્તમેવ ચિત્તમુપ્પજ્જતિ, ન લોભસમ્પયુત્તં. હોતિ ચેત્થ –

''નિયામપરિણામેહિ , સમુદાચિણ્ણતાય ચ;
ઞાણપુબ્બઙ્ગમાભોગા, ઇટ્ઠેપિ કુસલં સિયા''તિ.

અપિચ સદ્ધાબહુલતાદીહિ ચ કારણેહિ ચિત્તસ્સ સોમનસ્સસહગતતા વેદિતબ્બા. અસ્સદ્ધાનં, હિ મિચ્છાદિટ્ઠિકાનઞ્ચ એકન્તમિટ્ઠારમ્મણભૂતં તથાગતરૂપમ્પિ દિસ્વા સોમનસ્સં ન ઉપ્પજ્જતિ. યે ચ કુસલપ્પવત્તિયં આનિસંસં ન પસ્સન્તિ, તેસં પરેહિ ઉસ્સાહિતાનં કુસલં કરોન્તાનમ્પિ સોમનસ્સં ન ઉપ્પજ્જતિ, તસ્મા સદ્ધાબહુલતા વિસુદ્ધિદિટ્ઠિતા આનિસંસદસ્સાવિતાતિ ઇમેહિપિ કારણેહિ ચિત્તસ્સ સોમનસ્સસહગતતા હોતિ.

અપિચ યે તે એકાદસ ધમ્મા પીતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગસ્સ ઉપ્પાદાય સંવત્તન્તિ. સેય્યથિદં – બુદ્ધાનુસ્સતિ ધમ્માનુસ્સતિ સંઘાનુસ્સતિ સીલાનુસ્સતિ ચાગાનુસ્સતિ દેવતાનુસ્સતિ ઉપસમાનુસ્સતિ લૂખપુગ્ગલપરિવજ્જનં સિનિદ્ધપુગ્ગલસેવના પસાદનીયસુત્તન્તપચ્ચવેક્ખણા તદધિમુત્તતાતિ ઇમેહિપિ કારણેહિ ચિત્તસ્સ સોમનસ્સસહગતભાવો વેદિતબ્બો. બુદ્ધાદિગુણે અનુસ્સરન્તસ્સ હિ યાવ ઉપચારુપ્પાદા સકલસરીરં ફરમાના પીતિ ઉપ્પજ્જતિ. તથા દીઘરત્તં અક્ખણ્ડતાદિવસેન અત્તના રક્ખિતં ચતુપારિસુદ્ધિસીલં પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ, ગિહિનો દસસીલં પઞ્ચસીલં પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ, દુબ્ભિક્ખભયાદીસુ પણીતં ભોજનં સબ્રહ્મચારીનં દત્વા ''એવંનામ દાનં અદાસિ''ન્તિ અત્તનોચાગં પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ, ગિહિનોપિ તથારૂપે કાલે સીલવન્તાનં દિન્નદાનં પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ, યેહિ ગુણેહિ સમન્નાગતા દેવા દેવત્તં ગતા, તથારૂપાનં ગુણાનં અત્તનિ અત્થિતં પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ, સમથવિપસ્સનાહિ વિક્ખમ્ભિતકિલેસે સટ્ઠિપિ સત્તતિપિ વસ્સાનિ અસમુદાચરન્તે દિસ્વા ''અહો

મહ્હં કિલેસા ન સમુદાચરન્તી’’તિ ચિન્તેન્તસ્સ, ચેતિયદસ્સનથેરદસ્સનેસુ અસક્કચ્ચકિરિયાય સંસુચિતલૂખભાવેન બુદ્ધાદીસુ પસાદસિનેહાભાવેન ગદ્રભપિટ્ઠે રજસદિસે લૂખપુગ્ગલે પરિવજ્જન્તસ્સ, બુદ્ધાદીસુ પસાદબહુલે મુદુચિત્તે સિનિદ્ધપુગ્ગલે પટિસેવન્તસ્સ, રતનત્તયગુણપરિદીપકે પસાદનીયસુત્તન્તે પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ, ઠાનનિસજ્જાદીસુપિ પીતિઉપ્પાદનત્થં તન્નિન્નતાદિવસેન પવત્તેન્તસ્સ યેભુય્યેન પીતિ ઉપ્પજ્જતિ. પીતિયા ચ સોમનસ્સેન સહ અવિનાભાવતો તદુપ્પત્તિયા તસ્સાપિ ઉપ્પત્તિ નિયતાતિ એવં પીતિકારણાનિપિ સોમનસ્સકારણાનીતિ દટ્ઠબ્બાનિ. કિઞ્ચ – અગમ્ભીરપકતિતા, સોમનસ્સપટિસન્ધિકતાતિ ઇમેહિ દ્વીહિ કારણેહિ સોમનસ્સસહગતતા હોતિ. યો હિ અગમ્ભીરપકતિકો હોતિ, અપ્પમત્તકેપિ હિતોપકરણે તુસ્સતિ, યો ચ સોમનસ્સપટિસન્ધિકો અપ્પસન્નેસુ આરમ્મણેસુપિ અપ્પટિક્કૂલદસ્સાવી, તસ્સ યેભુય્યેન સોમનસ્સસહગતચિત્તં ઉપ્પજ્જતિ. યથાવુત્તાનં પન સોમનસ્સકારણાનમભાવેન મજ્ઝત્તારમ્મણતાય ચ ઉપેક્ખાસહગતતા વેદિતબ્બા.

ઞાણસમ્પયુત્તસ્સ પન કમ્મતો ઉપપત્તિતો ઇન્દ્રિયપરિપાકતો કિલેસદૂરીભાવતોતિ ઇમેહિ કારણેહિ હોતિ. યો હિ પરેસં હિતજ્ઝાસયેન ધમ્મં દેસેતિ હીનુક્કટ્ઠાદીનિ ચ નળકારમુદ્દાગણનાદીનિ સિપ્પાયતનાનિ, વડ્ઢકીકસિવાણિજ્જાદીનિ ચ કમ્માયતનાનિ, વિસહરણાદીનિ ચ વિજ્જાયતનાનીતિ એવં નિરવજ્જસિપ્પાયતનાદીનિ સિક્ખાપેતિ, સયં વા સિક્ખતિ, ધમ્મકથિકસ્સ સક્કારં કત્વા ધમ્મં કથાપેતિ, ‘‘આયતિં પઞ્ઞવા ભવિસ્સામી’’તિ પત્થનં પટ્ઠપેત્વા નાનપ્પકારં પુઞ્ઞકમ્મં કરોતિ, તસ્સેવં નાનપ્પકારં પઞ્ઞાસંવત્તનિકકમ્મં સમ્પાદેન્તસ્સ તં કમ્મં ઉપનિસ્સાય ઉપ્પજ્જમાનં કુસલં ઞાણસમ્પયુત્તં ઉપ્પજ્જતિ. તથા અબ્યાપજ્જે લોકે ઉપ્પન્નસ્સ ઉપ્પજ્જમાનં કુસલં ઞાણસમ્પયુત્તં હોતિ. વુત્તઞ્હેતં –

> ‘‘તસ્સ તત્થ સુખિનો ધમ્મપદાનિ પિલવન્તિ, દન્ધો, ભિક્ખવે, સતુપ્પાદો, અથ સો સત્તો ખિપ્પમેવ વિસેસભાગી હોતી’’તિ (અ॰ નિ॰ ૪.૧૯૧).

તથા પઞ્ઞાદસકં સમ્પત્તસ્સ ઇન્દ્રિયપરિપાકં નિસ્સાય ઉપ્પજ્જમાનં કુસલં ઞાણસમ્પયુત્તં હોતિ. યેન પન સમથવિપસ્સનાભાવનાહિ કિલેસા વિક્ખમ્ભિતા, તસ્સ કિલેસદૂરીભાવં નિસ્સાય ઉપ્પજ્જમાનં ચિત્તં ઞાણસમ્પયુત્તં ઉપ્પજ્જતિ. યથાહ –

‘‘યોગા વે જાયતે ભૂરિ, અયોગા ભૂરિસઙ્ખયો’’તિ. (ધ॰ પ॰ ૨૮૨).

અપિચ યે તે ધમ્મા ધમ્મવિચયસમ્બોજ્ઝઙ્ગસ્સ ઉપ્પાદાય સંવત્તન્તિ. સેય્યથિદં – પરિપુચ્છકતા વત્થુવિસદકિરિયા ઇન્દ્રિયસમત્તપટિપાદના દુપ્પઞ્ઞપુગ્ગલપરિવજ્જના પઞ્ઞવન્તપુગ્ગલસેવના ગમ્ભીરઞાણચરિયપચ્ચવેક્ખણા તદધિમુત્તતાતિ ઇમેહિ કારણેહિ ઞાણસમ્પયુત્તભાવો હોતિ. તથા હિ યો પઞ્ઞવન્તે ઉપસઙ્કમ્મ ખન્ધધાતુઆયતનઇન્દ્રિયબલબોજ્ઝઙ્ગમગ્ગઙ્ગઝાનઙ્ગસમથવિપસ્સનાદીનં પરિપુચ્છાબહુલો હોતિ, તસ્સ તંવસેન ઉપ્પન્નં સુતમયઞાણં આદિં કત્વા ઉપ્પજ્જમાનં ચિત્તં ઞાણસહગતં હોતિ. યેન પન નખકેસચીવરસેનાસનાદીનિ અજ્ઝત્તિકબાહિરવત્થૂનિ પુબ્બે અવિસદાનિ છેદનમલહરણાદિના વિસદાનિ કતાનિ, તસ્સેવં વિસદવત્થુકસ્સ ઉપ્પન્નેસુ ચિત્તચેતસિકેસુ વિસદં ઞાણં હોતિ પરિસુદ્ધાનિ દીપકપલ્લકાદીનિ નિસ્સાય ઉપ્પન્નદીપસિખાય ઓભાસો વિય. યસ્સ ચ સદ્ધિન્દ્રિયાદીસુ અઞ્ઞતરં બલવં હોતિ, ઇતરાનિ મન્દાનિ, તતો તાનિ સકસકકિચ્ચં કાતું ન સક્કોન્તિ, તસ્મા સો તસ્સ બોજ્ઝઙ્ગવિભઙ્ગે આગતનયેન તેન તેન આકારેન સમત્તં પટિપાદેતિ, તસ્સેવં ઇન્દ્રિયાનં સમત્તં પટિપાદેન્તસ્સ વિપસ્સનાઞાણાદીનં વસેન ચિત્તં ઞાણસહગતં હોતિ. યો

પન દુપ્પઞ્ઞપુગ્ગલે પરિવજ્જેતિ, પઞ્ઞવન્તપુગ્ગલે વા પયિરુપાસતિ, ખન્ધાદીસુ ઓગાળ્હં ભગવતો ગમ્ભીરઞાણચરિયં વા પચ્ચવેક્ખતિ, ઠાનનિસજ્જાદીસુ તદધિમુત્તચિત્તો વા વિહરતિ, ઇમેસમ્પિ ઉપ્પજ્જમાનં કુસલં ઞાણસમ્પયુત્તં હોતિ. અપિચ બુદ્ધાદિગુણાનુસ્સરણેનપિ ચિત્તં ઞાણસહગતં હોતિ. યથાહ –

''યસ્મિં, મહાનામ, સમયે અરિયસાવકો તથાગતં અનુસ્સરતિ, નેવસ્સ તસ્મિં સમયે રાગપરિયુટ્ઠિતં ચિત્તં હોતિ, ન દોસ...પે॰... ન મોહપરિયુટ્ઠિતં ચિત્તં હોતિ, ઉજુગતમેવસ્સ તસ્મિં સમયે ચિત્તં હોતિ તથાગતં આરબ્ભ. ઉજુગતચિત્તો ખો પન, મહાનામ, અરિયસાવકો લભતિ અત્થવેદં, લભતિ ધમ્મવેદં, લભતિ ધમ્મૂપસંહિતં પામોજ્જં, પમુદિતસ્સ પીતિ જાયતિ, પીતિમનસ્સ કાયો પસ્સમ્ભતિ, પસ્સદ્ધકાયો સુખં વેદેતિ, સુખિનો ચિત્તં સમાધિયતિ, સમાહિતો યથાભૂતં પજાનાતી''તિઆદિ (અ॰ નિ॰ ૬.૧૦; ૧૧.૧૧).

એવં બુદ્ધાનુસ્સતિઆદયોપિ રાગાદિમલવિસોધનેન ઞાણુપ્પત્તિહેતુકાયેવાતિ દટ્ઠબ્બં. કિઞ્ચ – તિહેતુકપટિસન્ધિકતા ઞાણુપ્પત્તિકારણં. પટિસન્ધિપઞ્ઞા હિ આદિતો પટ્ઠાય ભવઙ્ગસન્તતિવસેન બહુલં પવત્તમાના સન્તાનપરિભાવનેન ઞાણુપ્પત્તિયા સવિસેસઉપનિસ્સયો હોતિ. અસઙ્ખારિકત્તં પન સપ્પાયઉતુભોજનઆવાસાદિપચ્ચયેહિ હોતીતિ. હોન્તિ ચેત્થ –

''ઇટ્ઠારમ્મણતા સદ્ધાબાહુલ્યં દિટ્ઠિસુદ્ધિ ચ;
ફલદસ્સાવિતા ચેવ, પીતિબોજ્ઝઙ્ગહેતુયો.

''એકાદસ તથા ધમ્મા, અગમ્ભીરસભાવતા;
સોમનસ્સયુત્તા સન્ધિ, ઇચ્ચેતે સુખહેતુયો.

''અભાવો સુખહેતૂનં, મજ્ઝત્તારમ્મણન્તિ ચ;
ઉપેક્ખુપ્પત્તિહેતુ ચ, એવં ઞેય્યા વિભાવિના.

''કમ્મૂપપત્તિતો ચેવ, તથા ઇન્દ્રિયપાકતો;
કિલેસૂપસમા ધમ્મ-વિચયસ્સ ચ હેતુહિ.

''સત્તધમ્મેહિ બુદ્ધાદિ-ગુણાનુસ્સરણેન ચ;
સપ્પઞ્ઞસન્ધિતો ચેવ, ચિત્તં ઞાણયુતં સિયા.

''ઉતુભોજનઆવાસ-સપ્પાયાદીહિ હેતુહિ;
અસઙ્ખારિકભાવોપિ, વિઞ્ઞાતબ્બો વિભાવિના''તિ.

એવં વેદનાઞાણપ્પયોગભેદતો અટ્ઠવિધં કામાવચરચિત્તં નિદ્દિસિત્વા ઇદાનિ તં નિગમેન્તો આહ ''**ઇદં...પે॰... નામા**''તિ.

૧૨. યેન પનત્થેન ઇદં ''કામાવચર''ન્તિ વુચ્ચતિ, તં દાનિ દસ્સેતું ''**ઉદ્દાનતો**''તિઆદિ આરદ્ધં. તત્થ **ઉદ્દાનતો**તિ ઉદ્દેસતો, સઙ્ખેપતોતિ અત્થો. કિઞ્ચાપિ અવસિટ્ઠકિલેસાદયો વિય કિલેસકામોપિ અસ્સાદેતબ્બતાય

વત્થુકામે સઙ્ગહિતો ઞાણં વિય ઞેય્યેતિ સઙ્ખેપતો એકોયેવ કામો સિયા, તથાપિ કિલેસકામો વત્થુકામભાવં ગચ્છન્તો કામનીયટ્ઠેન ગચ્છતિ, ન કામનવસેન. કામનવસેન ચ પન કિલેસકામોવ હોતિ, ન પન વત્થુકામોતિ આહ "**ક્લેસવત્થુવસા**"તિઆદિ. કો પનેત્થ વત્થુકામો, કો કિલેસકામોતિ ચોદનં મનસિ નિધાય ''છન્દો કામો, રાગો કામો, છન્દરાગો કામો, સઙ્કપ્પો કામો, રાગો કામો, સઙ્કપ્પરાગો કામો''તિ (મહાનિ॰ ૧) એવં **નિદ્દેસપાળિયં** આગતા નિદ્દિટ્ઠા કામતણ્હાવ ઇધ કિલેસકામો. વત્થુકામોતિ ચ ''મનાપિકા રૂપા...પે॰... મનાપિકા ફોટ્ઠબ્બા...પે॰... સબ્બેપિ કામાવચરા ધમ્મા...પે॰... સબ્બેપિ રૂપાવચરા...પે॰... સબ્બેપિ અરૂપાવચરા...પે॰... કામા''તિ (મહાનિ॰ ૧) તત્થેવ નિદ્દિટ્ઠા સવિઞ્ઞાણાવિઞ્ઞાણપ્પભેદા તેભૂમકધમ્માતિ દસ્સેન્તો આહ "**કિલેસો...પે॰... વટ્ટક**"ન્તિ. "**છન્દરાગોવા**"તિ અવધારણેન કિલેસભાવેન નિરુળ્હેસુ લોભદોસમોહાદીસુ દસસુ દોસમોહાદયો નવ કિલેસે પટિક્ખિપતિ. કામરૂપારૂપતણ્હાય વત્થુ પતિટ્ઠાનં, કારણભૂતન્તિ વા **વત્થુ**.

૧૩. કથં પન કિલેસકામો નામ, કથઞ્ચ વત્થુકામોતિ આહ "**કિલેસકામો**"તિઆદિ. **કામેતી**તિ વત્થુકામં પત્થેતિ. **કામીયતી**તિ કિલેસકામેન પત્થીયતિ. **ઇતિ**-સદ્દો ''તસ્મા''તિ ઇમસ્સ અત્થે. **ચ**-સદ્દો એવ-કારત્થે, તેન યસ્મા કિલેસકામો કામેતીતિ કામો, વત્થુકામો ચ કામીયતીતિ, તસ્મા એવ કિલેસકામો, વત્થુકામો ચાતિ **દુવિધોપિ એસ** કામો **કારકદ્વયે** કત્તરિ, કમ્મનિ ચ સિજ્ઝતિ, કત્તુભાવં, કમ્મભાવઞ્ચ પચ્ચનુભોતીતિ અત્થો. અથ વા **દુવિધો**તિ દ્વિન્નં કામાનં વાચકતો દુવિધો. ''કામો''તિ અયં સદ્દો **કારકદ્વયે સિજ્ઝતિ** યથાવુત્તકારકયુગળે નિપ્ફજ્જતિ, કત્તરિ, કમ્મનિ ચ ''કામો''તિ પદસમ્ભવો હોતીતિ અત્થો. **વો**-કારો પન નિપાતમત્તં ''એવં વો કાલામા''તિઆદીસુ (અ॰ નિ॰ ૩.૬૬) વિય. અથ વા **વોકારકદ્વયે**તિ ખન્ધદ્વયેતિ અત્થો. કિલેસકામો હિ સઙ્ખારસભાવત્તા સઙ્ખારક્ખન્ધે, વત્થુકામો ચ વક્ખમાનનયેન પઞ્ચકામગુણભૂતો રૂપસભાવત્તા રૂપક્ખન્ધેતિ એવં દુવિધોપેસ કામો ખન્ધદ્વયે **સિજ્ઝતિ** નિપ્ફજ્જતિ, અન્તોભાવં ગચ્છતીતિ.

૧૪. સમ્પજ્જનાનિ **સમ્પત્તિયો**, તાસં વસેન વિસયવિસયીભાવેન અઞ્ઞમઞ્ઞં સમોસરણવસેન, સમ્પાપુણનવસેનાતિ અત્થો. ઇમિના પન ઇદં દીપેતિ – યત્થ દુવિધોપિ કામો વિસયવિસયીભાવેન સહિતો પવત્તતિ, સોયેવ એકાદસવિધો પદેસો કામાવચરસઞ્ઞિતો . યત્થ પન રૂપારૂપધાતુયં કેવલં વત્થુકામોવ પવત્તતિ, ન સો પદેસો કામાવચરો નામાતિ. નનુ ચ દુવિધોપિ સહિતો રૂપારૂપધાતૂસુ પવત્તતિ, રૂપારૂપાવચરધમ્માનં વત્થુકામત્તા, તદારમ્મણભૂતાનઞ્ચ રૂપારૂપતણ્હાનં તંયોગેન કિલેસકામભાવસિદ્ધિતોતિ? નયિદમેવં ઓરમ્ભાગિયભૂતસ્સ બહલકિલેસસ્સેવ કામરાગસ્સ ઇધ કિલેસકામભાવેન અધિપ્પેતત્તા. ''ઉદ્દાનતો દ્વે કામા''તિ સબ્બે કામે ઉદ્દિસિત્વાપિ હિ ''પદેસો ચતુપાયાન''ન્તિઆદિના વિસયનિયમનેન ''દુવિધોપિ અય''ન્તિ એત્થ કામેકદેસભૂતો નીવરણાવત્થાય કથિતો કામરાગો કિલેસકામભાવેન, તબ્બત્થુકાયેવ ધમ્મા વત્થુકામભાવેન ગહિતા, ન રૂપારૂપતણ્હા, તબ્બત્થુકધમ્મા ચાતિ ઞાપીયતિ. એવઞ્ચ કત્વા ઉપરિ વક્ખમાના સસત્થાવચરૂપમા ઉપપન્ના હોતિ, યથાવુત્તાનમેવ કામાનં ઇધ અધિપ્પેતત્તા રૂપારૂપધાતૂસુ વિમાનકપ્પરુક્ખવત્થાલઙ્કારપરિત્તકુસલાદિભેદેસુ કામાવચરધમ્મેસુ પવત્તો છન્દરાગો કિલેસકામો નામ ન હોતિ, ન ચ તબ્બત્થુભૂતં વિમાનકપ્પરુક્ખાદિપરિત્તધમ્મજાતં વત્થુકામો નામાતિ સિદ્ધં. તેનેવાહ ''કામો વા કામસઞ્ઞા વા બ્રહ્મલોકે ન વિજ્જતી''તિ. કામાવચરસત્તસન્તાનગતતણ્હાય વિસયભાવે સતિ પન તંયોગેન રૂપારૂપધાતૂસુપિ પવત્તમાનો પરિત્તધમ્મો વત્થુકામોયેવાતિ વેદિતબ્બં. અથ વા નિદ્દેસે આગતનયેન નિરવસેસો કિલેસકામો કામતણ્હાભવતણ્હાવિભવતણ્હાનિરોધતણ્હાપભેદો ઇધ પવત્તતિ. વત્થુકામેસુપિ અપ્પકં રૂપારૂપવિપાકમત્તં ઠપેત્વા સબ્બોયેવ ઇધ પવત્તતીતિ અનવસેસપ્પવત્તિં સન્ધાય "**કામોયં દુવિધોપિ ચા**"તિ વુત્તં. કિઞ્ચાપિ એવં વુત્તં, તેસુ

પન બહલકિલેસકામભૂતો બહલકામરાગો ચ તબ્બત્થુકા પઞ્ચ કામગુણા ચ ઇધ ગહિતાતિ દસ્સનત્થં “**સમ્પત્તીનં વસેના**”તિ વુત્તં. સમ્પજ્જનવસેન, સમિજ્ઝનવસેનાતિ અત્થો. **અવચરતી**તિ પવત્તતિ. **ઇતિ**-સદ્દો હેતુમ્હિ, યસ્મા દુવિધોપિ અયં કામો અવચરતિ, તસ્મા કામો એત્થ અવચરતીતિ કામાવચરસઞ્ઞિતોતિ અત્થો.

૧૫. સગ્ગમોક્ખહેતુભૂતા પુઞ્ઞસમ્મતા અયા યેભુય્યેન અપેતાતિ અપાયા. નિરયાદિવસેન ચત્તારો અપાયા **ચતુપાયા**. **છન્નન્તિ** ચાતુમહારાજિકતાવતિંસયામાતુસિતાનિમ્માનરતિપરનિમ્મિતવસવત્તિસઙ્ખાતાનં છન્નં દેવલોકાનં. મેરુપાદવાસિનો પન અસુરા તાવતિંસેસુયેવ સઙ્ગય્હન્તીતિ ન તેહિ સદ્ધિં સત્તન્નન્તિ વુત્તં. મનસો ઉસ્સન્નતાય **મનુસ્સા**, સતિસૂરભાવબ્રહ્મચરિયયોગ્યતાદિગુણવસેન ઉપચિતમાનસતાય ઉક્કટ્ઠગુણચિત્તતાયાતિ અત્થો, તે પન નિપ્પરિયાયતો જમ્બુદીપવાસિનો વેદિતબ્બા. યથાહ –

“તીહિ , ભિક્ખવે, ઠાનેહિ જમ્બુદીપકા મનુસ્સા ઉત્તરકુરુકે ચ મનુસ્સે અધિગ્ગણ્હન્તિ દેવે ચ તાવતિંસે. કતમેહિ તીહિ? સૂરા સતિમન્તો ઇધ બ્રહ્મચરિયવાસો”તિ (અ॰ નિ॰ ૯.૨૧).

તેહિ પન સમાનરૂપાદિતાય સદ્ધિં પરિત્તદીપવાસીહિ ઇતરમહાદીપવાસિનોપિ “મનુસ્સા”ઇચ્ચેવ પઞ્ઞાયિંસુ. લોકિયા પન મનુનો અપચ્ચભાવેનેવ “મનુસ્સા”તિ વદન્તિ . **એકાદસવિધો**તિ ચતુરાપાયેસુ તિરચ્છાનપેત્તિવિસયાનં વિસું પરિચ્છિન્નસ્સ ઓકાસસ્સ અભાવેપિ યત્થ તે અરઞ્ઞસમુદ્દપબ્બતપાદાદિકે નિબદ્ધવાસં વસન્તિ, તાદિસસ્સ ઠાનસ્સ ગહિતત્તા એકાદસવિધો.

૧૬. નનુ ચેત્થ અઞ્ઞેસમ્પિ ધમ્માનં પવત્તિસમ્ભવતો કામસ્સેવ અવચરણવસેન કથં નામલાભોતિ આહ “**અસ્સાભિલક્ખિતત્તા**”તિઆદિ. તત્થ **અસ્સા**તિ ઇમસ્સ દુવિધસ્સ કામસ્સ. **અભિલક્ખિતત્તા**તિ એકાદસવિધે પદેસે પાકટત્તા. અથ વા **અસ્સા**તિ કરણત્થે સામિવચનં, તસ્મા અનેન દુવિધેન કામેન એકાદસવિધસ્સ પદેસસ્સ **અભિલક્ખિતત્તા**, પઞ્ઞાપિતત્તાતિ અત્થો. અથ વા ઉપયોગત્થે સામિવચનવસેન **અસ્સ** એકાદસવિધસ્સ પદેસસ્સ તેન દુવિધેન અભિલક્ખિતત્તાતિ અત્થો. સહ સત્થેહીતિ સસત્થા, યત્થ તે અવચરન્તિ, સો **સસત્થાવચરો**, પદેસો. સો વિય. યથા હિ યસ્મિં પદેસે સસત્થા પુરિસા અવચરન્તિ, સો વિજ્જમાનેસુપિ અઞ્ઞેસુ દ્વિપદચતુપ્પદાદીસુ અવચરન્તેસુ તેસં તત્થ પાકટત્તા, તેહિ વા અભિલક્ખિતત્તા “સસત્થાવચરો”ત્વેવ પઞ્ઞાયતિ, એવં વિજ્જમાનેસુપિ અઞ્ઞેસુ રૂપાવચરાદીસુ અવચરન્તેસુ અભિલક્ખણવસેન અયં પદેસો “કામાવચરો”ત્વેવ સઞ્ઞિતોતિ. એસ નયો રૂપારૂપાવચરેસુ.

૧૭-૮. નનુ ચ ચિત્તં કામાવચરન્તિ વુત્તં, યથાવુત્તનયેન પન પદેસસ્સ ગહિતત્તા કથં તત્થ અવચરન્તં કામાવચરં નામાતિ આહ “**સ્વાય**”ન્તિઆદિ. સો અયં કામાવચરો “કામો”તિ સઞ્ઞિતોતિ સમ્બન્ધો. **રૂપભવો રૂપ**ન્તિ યથા રૂપભવો રૂપં. અવુત્તોપિ હિ યથાસદ્દો એવં-સદ્દસન્નિદ્ધાનતો લબ્ભતિ. યથા “રૂપૂપપત્તિયા મગ્ગં ભાવેતી”તિ એત્થ “રૂપભવૂપપત્તિયા”તિ વત્તબ્બે રૂપભવો “રૂપ”ન્તિ સઞ્ઞિતોતિ અયમેત્થ અત્થો. કથં પનેસ એવં સઞ્ઞિતોતિ આહ “**ઉત્તરસ્સા**”તિઆદિ. અથ વા યથા ઉત્તરસ્સ પદસ્સ લોપં કત્વા ઉદીરિતો એસ રૂપભવો “રૂપ”ન્તિ સઞ્ઞિતો, એવં સ્વાયં કામાવચરો કામોતિ સમ્બન્ધો. **તસ્મિં કામે**તિ તસ્મિં ઉત્તરપદલોપવસેન કામસઞ્ઞિતે પદેસે. **ઇદન્તિ** ઇદં અટ્ઠવિધં ચિત્તં. અધિકારવસેન પન તસ્સ ગહણેપિ સબ્બેસમેવ પરિત્તચિત્તાનમયમત્થો લબ્ભતિ સબ્બેસમ્પિ કામે અવચરણતો. **સદા**તિ સબ્બકાલં, બાહુલ્યેનાતિ અધિપ્પાયો. ઇમિના પન ઇદં દીપેતિ – યથા સઙ્ગામે યેભુય્યેન અવચરન્તો “સઙ્ગામાવચરો”તિ લદ્ધનામો હત્થી અઞ્ઞત્થ

અવચરન્તોપિ બાહુલ્લપ્પવત્તિવસેન ‘‘સઙ્ગામાવચરો’’ત્વેવ પઞ્ઞાયતિ, એવમિદં અઞ્ઞત્થ અવચરન્તમ્પિ કામલોકે બાહુલ્લવુત્તિતો ‘‘કામાવચર’’મિચ્ચેવ વુત્તન્તિ. તેન પન નનુ ચેતં રૂપારૂપભવેસુપિ અવચરણતો રૂપાવચરાદિનામમ્પિ લભેય્યાતિ ઇદં ચોદનં પરિહરતિ. હોતિ ચેત્થ –

‘‘કામેવચરતીત્યેતં, કામાવચરસઞ્ઞિતં;
સેસે અવચરન્તમ્પિ, સઙ્ગામાવચરો યથા’’તિ.

ઇતિ-સદ્દો હેતુમ્હિ. **ચ**-સદ્દો વત્તબ્બન્તરસમુચ્ચયે. તેન યસ્મા ઉત્તરપદલોપેન કામાવચરો ‘‘કામો’’તિ સઞ્ઞિતો, યસ્મા ચ તસ્મિં કામે ઇદં ચિત્તં સદા અવચરતિ, તસ્મા ‘‘કામાવચર’’મિચ્ચેવ કથિતં, ન પન કામાવચરાવચરં, નાપિ રૂપારૂપાવચરન્તિ વાતિ અધિપ્પાયો. **કામઘાતિના**તિ દેસનાઞાણેન વિનેય્યસન્તાનગતસ્સ કિલેસકામસ્સ હનનસીલેન સમ્માસમ્બુદ્ધેન.

૧૯. પટિસન્ધિં …પે॰… અવચારયતીતિ વાતિ અથ વા યસ્મા યત્થ કત્થચિ ઉપ્પન્નમ્પિ કામે ભવેયેવ પટિસન્ધિં અવચારયતિ, તસ્મા ઇદં કામે અવચારયતીતિ ‘‘કામાવચર’’ન્તિ કથિતં ચા-સદ્દસ્સ રસ્સત્તં કત્વાતિ અત્થો. એવં ઉત્તરપદલોપવસેન પદસમ્ભવં દસ્સેત્વા ઇદાનિ વિનાપિ ઉત્તરપદલોપં કામાવચર-સદ્દસ્સ સમ્ભવં દસ્સેતું “**પરિયાપન્નન્તિ તત્ર વા**”તિ વુત્તં. **તત્રા**તિ તસ્મિં કામભવે. **પરિયાપન્ન**ન્તિ અન્તોગધં. અયં પનેત્થ અધિપ્પાયો –

‘‘કતમે ધમ્મા કામાવચરા? હેટ્ઠતો અવીચિનિરયં પરિયન્તં કત્વા ઉપરિતો પરનિમ્મિતવસવત્તી દેવે અન્તોકરિત્વા યં એતસ્મિં અન્તરે એત્થાવચરા એત્થ પરિયાપન્ના ખન્ધધાતુઆયતના રૂપં વેદના સઞ્ઞા સઙ્ખારા વિઞ્ઞાણં. ઇમે ધમ્મા કામાવચરા’’તિ (ધ॰ સ॰ ૧૨૮૭) –

વુત્તત્તા યથા મનુસ્સિત્થિયા કુચ્છિસ્મિં નિબ્બત્તોપિ તિરચ્છાનગતિકો તિરચ્છાનયોનિયમેવ પરિયાપન્નત્તા ‘‘તિરચ્છાનો’’ત્વેવ વુચ્ચતિ, એવમિદં રૂપારૂપભવેસુ ઉપ્પન્નમ્પિ કામભવપરિયાપન્નત્તા ‘‘કામાવચર’’મિચ્ચેવ કથિતન્તિ. તપ્પરિયાપન્નતા ચસ્સ અવીચિપરનિમ્મિતપરિચ્છિન્નોકાસનિન્નાય કામતણ્હાય વિસયભાવતોતિ વેદિતબ્બા. તથા હિ વુત્તં આચરિયધમ્મપાલત્થેરેન **નિક્ખેપકણ્ડેપિ** ‘‘‘એત્થાવચરા’તિ વચનં અવીચિપરનિમ્મિતપરિચ્છિન્નોકાસાય કામતણ્હાય વિસયભાવં સન્ધાય વુત્ત’’ન્તિ. પદસમ્ભવો પનેત્થ એવં વેદિતબ્બો – કામતણ્હા કામો, સો એત્થ આરમ્મણકરણવસેન અવચરતીતિ કામાવચરન્તિ. નનુ ચેત્થ કતમા કામતણ્હા, યા કામાવચરધમ્મારમ્મણા તણ્હા. કતમે કામાવચરધમ્મા, યે કામતણ્હાવિસયાતિ એવં ઇતરીતરનિસ્સયતાદોસો આપજ્જતીતિ ? નાપજ્જતિ, અવીચિઆદિએકાદસોકાસનિન્નતાય યંકિઞ્ચિ તણ્હં કામતણ્હાભાવેન ગહેત્વા તંસભાવાય તણ્હાય વિસયભાવેન કામાવચરધમ્માનં ઉપલક્ખેતબ્બભાવતો. અથ વા કિલેસવત્થુવસેન દુવિધોપિ કામો યથારહં સહજાતવસેન એત્થ અવચરતીતિ કામાવચરં, આરમ્મણકરણવસેન વા દુવિધેપિ કામે એતં અવચરતીતિ કામાવચરં. અથ વા મઞ્ચનિસ્સિતકેસુ ઉક્કુટ્ઠિં કરોન્તેસુ નિસ્સયનિસ્સિતાનં અભેદસ્સ બુદ્ધિયા ગહિતત્તા નિસ્સિતકેસુ નિસ્સયૂપચારવસેન ‘‘મઞ્ચા ઉક્કુટ્ઠિં કરોન્તી’’તિ વુચ્ચતિ, એવમેતમ્પિ કામાવચરભવે પવત્તનવસેન તન્નિસ્સિતત્તા નિસ્સયવોહારેન ‘‘કામાવચર’’ન્તિ વુચ્ચતિ. હોતિ ચેત્થ –

‘‘કામોવચરતીત્યેત્થ, કામેવચરતીતિ વા;
ઠાનૂપચારતો વાપિ, તં કામાવચરં ભવે’’તિ.

૨૦. પુજ્જફલનિબ્બત્તનતો, અત્તસન્તાનં પુનનતો ચ પુઞ્ઞાનિ, કત્તબ્બતાય કિરિયા, તેસં તેસં આનિસંસાનં વત્થુતાય વત્થૂનિ ચાતિ પુઞ્ઞકિરિયવત્થૂનિ. ગણનતો દસપરિમાણત્તા દસ ચ તાનિ પુઞ્ઞકિરિયવત્થૂનિ ચાતિ દસ પુઞ્ઞકિરિયવત્થૂનિ, તેસં વસેનાતિ **દસપુઞ્ઞક્રિયવત્થુવસેન**, દસપુઞ્ઞકિરિયવત્થુભાવેન તંમયં હુત્વાતિ અત્થો. **એવ**-કારેન પન રૂપારૂપલોકુત્તરં વિય ન કેવલં ભાવનાવસેનેવાતિ દસ્સેતિ. અથ વા દસપુઞ્ઞકિરિયવત્થુવસેનેવ પવત્તતિ, ન પન પરેહિ પરિકપ્પિતપરપસંસાદિપુઞ્ઞકિરિયવત્થુવસેનાતિ **એવ**-સદ્દેન અવધારણં. યતો વક્ખતિ ''સબ્બાનુસ્સતિપુઞ્ઞઞ્ચા''તિઆદિ.

૨૧. કાનિ પન તાનિ દસપુઞ્ઞકિરિયવત્થૂનિ, યેસં વસેન ઇદં અટ્ઠવિધં ચિત્તં પવત્તતીતિ વુત્તન્તિ ઇમં અનુયોગં સન્ધાય તાનિ સરૂપતો દસ્સેતું "**દાનં સીલ**"ન્તિઆદિ વુત્તં . તત્થ દિય્યતિ એતેનાતિ **દાનં**, પરિચ્ચાગચેતના. ઇધ પન ચિત્તાધિકારવસેન તંસમ્પયુત્તં ગહેતબ્બં. તથા "**સીલા**"દીસુપિ. સીલતીતિ **સીલં**, કાયવચીકમ્માનિ સમાદહતીતિ અત્થો. સુસિલ્યવસેન હિ કાયકમ્માદીનિ અવિપ્પકિણ્ણાનિ સમ્પતિ, આયતિઞ્ચ હિતસુખાવહાનિ સમ્મા ઠપિતાનિ સમાહિતાનિ હોન્તિ, સીલયતિ ઉપધારેતીતિ વા **સીલં**. **ઉપધારણં** પનેત્થ કુસલાનં અધિટ્ઠાનભાવો. ભાવેતિ કુસલધમ્મે આસેવતિ વડ્ઢેતિ એતાયાતિ **ભાવના**. અત્તનો સન્તાને નિપ્ફન્ના પત્તિ દિય્યતિ એતેનાતિ **પત્તિદાનં**. તંતંકિચ્ચકરણે બ્યાવટસ્સ ભાવો **વેય્યાવચ્ચં**. દેસેતિ એતાયાતિ **દેસના**. પત્તિં અનુમોદતિ એતેનાતિ પત્તાનુમોદો. પુબ્બપદલોપેન પન "**અનુમોદો**"તિ વુત્તં. દિટ્ઠિયા ઉજુભાવો **દિટ્ઠિજુત્તં**, સમ્માદિટ્ઠિયા ઉજુકરણન્તિ અત્થો. અત્તનો, પરસ્સ વા હિતજ્ઝાસયવસેન સમ્મા સુણન્તિ એતાયાતિ **સંસુતિ**. પૂજાવસેન અપચાયતિ સામીચિં કરોતિ એતેનાતિ **અપચાયો**. પુઞ્ઞકિરિયવત્થૂનં પભેદો પુઞ્ઞકિરિયવત્થુપ્પભેદો. મજ્ઝપદલોપવસેન પન "**પુઞ્ઞવત્થુપ્પભેદો**"તિ વુત્તં યથા આજઞ્ઞયુત્તો રથો ''આજઞ્ઞરથો''તિ. અયં તાવેત્થ પદવિચારો.

અયં પન વિનિચ્છયો – તત્થ સેખપુથુજ્જનાનં પરં ઉદ્દિસ્સ પૂજાનુગ્ગહકામતાય અત્તનો વિજ્જમાનવત્થુપરિચ્ચજનવસેન પવત્તા ચેતના દાનમયપુઞ્ઞકિરિયવત્થુ નામ. ખીણાસવાનમ્પિ તથા પવત્તા દાનમેવ, સા પન પુઞ્ઞકિરિયા નામ ન હોતીતિ ન ઇધ અધિપ્પેતા. પુજ્જફલનિબ્બત્તનતો, હિ અત્તસન્તાનં પુનનતો ચ પુઞ્ઞં, ન ચ ખીણાસવસન્તાને પવત્તા ફલનિબ્બત્તિકા હોતિ, ન ચ તં પુનાતિ વિસુદ્ધસન્તાનપ્પવત્તત્તાતિ. એવં સેસેસુપિ.

યા પન નિચ્ચસીલઉપોસથસીલાદિવસેન પઞ્ચસીલં અટ્ઠસીલં દસસીલં સમાદિયન્તસ્સ, અસમાદિયન્તસ્સપિ કુલચારિત્તવસેન સમ્પત્તકાયદુચ્ચરિતાદીહિ વિરમન્તસ્સ, ઉપસમ્પદમાળકે સંવરં સમાદિયન્તસ્સ, પાતિમોક્ખં પરિપૂરેન્તસ્સ, આપાથગતવિસયેસુ ચક્ખાદીનિ ઇન્દ્રિયાનિ થકેન્તસ્સ , ચીવરાદિકે ચ પચ્ચયે પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ, કુહનાદિવત્થુતો આજીવં પરિસોધેન્તસ્સ પવત્તા ચેતના, અયં સીલમયપુઞ્ઞકિરિયવત્થુનામ. એત્થાહ – ''દાનં નામેતં મય્હં કુલવંસો કુલચારિત્ત''ન્તિ એવં ચારિત્તસીલે ઠત્વા દેન્તસ્સ પવત્તા દાનમયપુઞ્ઞકિરિયવત્થુ કિં, ઉદાહુ સીલમયન્તિ? સીલમયમેવ ચારિત્તસીલભાવતો. દેય્યધમ્મપરિચ્ચાગવસેન પવત્તાપિ હેસા પુબ્બાભિસઙ્ખારસ્સ અપરભાગે ચેતનાય ચ તથા પવત્તત્તા સીલમયમેવ પુઞ્ઞકિરિયવત્થુ, ન દાનમયં. પૂજાનુગ્ગહકામતાય હિ દિન્નં દાનમયન્તિ.

''ચક્ખુ અનિચ્ચ''ન્તિઆદિના પન ચક્ખાદિકે તિલક્ખણં આરોપેત્વા સમ્મસન્તસ્સ પવત્તા ગોત્રભુવોદાનપરિયોસાના વિપસ્સનાચેતના, કસિણાદીસુ આરમ્મણેસુ અપ્પનં અપ્પત્તા ગોત્રભુપરિયોસાના

પરિકમ્મચેતના ચાતિ અયં ભાવનામયપુઞ્ઞકિરિયવત્થુ નામ. અપ્પનાપ્પત્તાપિ ભાવનાયેવ, સા પન ન કામાવચરાતિ ઇધ ન ગહિતા. નિરવજ્જવિજ્જાયતનકમ્માયતનસિપ્પાયતનાનં સિક્ખનચેતનાપિ ભાવનામયેયેવ સમોધાનં ગચ્છતીતિ આચરિયા. યા ચેત્થ દેય્યધમ્મં ખયતો વયતો સમ્મસિત્વા દદતો પવત્તા, સાપિ પુબ્બે વિય ઉભયભાગે ચેતનાનં તથા પવત્તત્તા ભાવનામયપુઞ્ઞકિરિયવત્થુયેવાતિ વેદિતબ્બં.

દાનાદિકં યં કિઞ્ચિ સુચરિતકમ્મં કત્વા ''અસુકસ્સ ચ નામ પત્તિ હોતુ, સબ્બસત્તાનં વા હોતૂ''તિ એવં અત્તના કતસ્સ પરેહિ સાધારણભાવં પચ્ચાસીસનવસેન પવત્તા પત્તિદાનમયપુઞ્ઞકિરિયવત્થુ નામ. કિં પનેવં પત્તિં દદતો પુઞ્ઞક્ખયો હોતીતિ? ન હોતિ, યથા પન એકં દીપં જાલેત્વા તતો દીપસહસ્સં જાલેન્તસ્સ પઠમદીપો ખીણોતિ ન વત્તબ્બો, પુરિમાલોકેન પન સદ્ધિં પચ્છિમાલોકસ્સ એકીભાવે અતિમહાવ હોતિ, એવમેવ પત્તિં દદતો પરિહાનિ નામ ન હોતિ, વુડ્ઢિયેવ પન હોતીતિ દટ્ઠબ્બા. કથં પનેસા દિન્ના નામ હોતીતિ? ''ઇદં મે પુઞ્ઞકમ્મં સબ્બસત્તાનં, અસુકસ્સ વા પરિણમતૂ''તિ એવં પુબ્બભાગે, પચ્છાપિ વા વચીભેદં કરોન્તેન મનસા એવ વા ચિન્તેન્તેન દિન્ના નામ હોતિ. કેચિ પન ''યં મયા કતં સુચરિતં, તસ્સ ફલં 'દમ્મી'તિ વુત્તેપિ પત્તિ દિન્નાવ હોતી''તિ વદન્તિ. કુસલકમ્માધિકારત્તા પન પરેહિ ચ કમ્મસ્સેવ અનુમોદિતબ્બત્તા કમ્મમેવ દાતબ્બં, અનુમોદેન્તેનપિ કમ્મમેવ અનુમોદિતબ્બન્તિ ઇદમેત્થ આચરિયાનં સન્નિટ્ઠાનં.

ચીવરાદીસુ પચ્ચાસારહિતસ્સ અસંકિલિટ્ઠેન અજ્ઝાસયેન સમણબ્રાહ્મણાનં વત્તપટિવત્તકરણવસેન, ગિલાનુપટ્ઠાનવસેન ચ પવત્તા વેય્યાવચ્ચમયપુઞ્ઞકિરિયવત્થુ નામ.

આમિસકિઞ્ચક્ખાદિનિરપેક્ખચિત્તસ્સ અત્તનો પગુણં ધમ્મં વિમુત્તાયતનસીસે ઠત્વા દેસેન્તસ્સ, તથેવ નિરવજ્જવિજ્જાયતનાદિકં ઉપદિસન્તસ્સ ચ પવત્તા દેસનામયપુઞ્ઞકિરિયવત્થુ નામ. પરેહિ કતં યં કિઞ્ચિ સુચરિતકમ્મં દિન્નમદિન્નમ્પિ વા ઇસ્સામચ્છેરમલં પહાય ''સાધુ સુટ્ઠૂ''તિ અનુમોદન્તસ્સ પવત્તા અનુમોદનપુઞ્ઞકિરિયવત્થુ નામ, ''અત્થિ દિન્ન''ન્તિઆદિના કમ્મસ્સકતાઞાણવસેન દિટ્ઠિં ઉજું કરોન્તસ્સ પવત્તા દિટ્ઠિજુકમ્મપુઞ્ઞકિરિયવત્થુ નામ. યદિ એવં ઞાણવિપ્પયુત્તચિત્તસ્સ દિટ્ઠિજુકમ્મપુઞ્ઞકિરિયતા ન લબ્ભતીતિ? નો ન લબ્ભતિ પુરિમપચ્છિમચેતનાનમ્પિ તંતંપુઞ્ઞકિરિયાસ્વેવ સઙ્ગણ્હનતો. તથા હિ વક્ખતિ –

> ''પુરિમા મુઞ્ચના ચેવ, પરા તિસ્સોપિ ચેતના;
> હોતિ દાનમયં પુઞ્ઞં, એવં સેસેસુ દીપયે''તિ.

તસ્મા કિઞ્ચાપિ ઉજુકરણવેલાયં ઞાણસમ્પયુત્તમેવ ચિત્તં હોતિ, પુરિમપચ્છાભાગે પન ઞાણવિપ્પયુત્તમ્પિ હોતીતિ તસ્સાપિ દિટ્ઠિજુકમ્મપુઞ્ઞકિરિયભાવો ઉપ્પજ્જતિ.

અપરે પનાહુ – વિઞ્ઞાણપઞ્ઞાણવસેન દસ્સનં દિટ્ઠિ, ચિત્તં પઞ્ઞા ચ. દિટ્ઠિયા ઉજુભાવો દિટ્ઠિજુત્તં. કિં તં? કુસલઞ્ચ વિઞ્ઞાણં કમ્મસ્સકતાઞાણાદિ ચ સમ્માદસ્સનં. તત્થ કુસલવિઞ્ઞાણેન ઞાણુપ્પાદેપિ અત્તનો સુચરિતાનુસ્સરણપરગુણપસંસાસરણગમનાનં સઙ્ગહો, કમ્મસ્સકતાઞાણેન કમ્મપથસમ્માદિટ્ઠિયાતિ. દાનાદિસમ્પયુત્તં પન ઞાણં દાનાદીસ્વેવ અન્તોગધન્તિ વેદિતબ્બં. ''એવમિમં ધમ્મં સુત્વા તત્થ વુત્તનયેન પટિપજ્જન્તો લોકિયલોકુત્તરગુણવિસેસં અધિગમિસ્સામિ, બહુસ્સુતો વા હુત્વા પરે ધમ્મદેસનાય અનુગ્ગણ્હિસ્સામી''તિ એવં અત્તનો, પરેસં વા વિમુત્તાયતનસીસેન સદ્ધમ્મં સુણન્તસ્સ પવત્તા સવનમયપુઞ્ઞકિરિયવત્થુ નામ. નિરવજ્જવિજ્જાયતનાદિસવનચેતનાપિ એત્થેવ સઙ્ગય્હતિ. પૂજારહે, ગરુટ્ઠાનિયે,

મહલ્લકે ચ દિસ્વા આસના વુટ્ઠહન્તસ્સ પત્તચીવરપટિગ્ગહણમગ્ગદાનઅભિવાદનઅઞ્જલિકમ્મકરણઆસનપુપ્ફગન્ધાદિઅભિહારં કરોન્તસ્સ ચ પવત્તા બહુમાનચેતના અપચિતિસહગતપુઞ્ઞકિરિયવત્થુ નામ. વેય્યાવચ્ચાપચાયનાનઞ્હિ અયં વિસેસો – વયસા, ગુણેન ચ જેટ્ઠાનં, ગિલાનાનઞ્ચ તંતંકિચ્ચકરણં વેય્યાવચ્ચં, સામીચિકિરિયા અપચાયનન્તિ.

૨૨-૩. એવં અટ્ઠકથાય આગતનયેન દસપુઞ્ઞકિરિયવત્થૂનિ દસ્સેત્વા ઇદાનિ સુત્તે આગતનયેન દાનં સીલં ભાવનાતિ તીણિયેવ દસ્સેતું તેસુ ઇતરેસમ્પિ સઙ્ગહં દીપેન્તો આહ "**ગચ્છન્તિ સઙ્ગહ**"ન્તિઆદિ. તત્થ **પત્તિદાનાનુમોદના દાને સઙ્ગહં ગચ્છન્તિ** તંસભાવત્તા. દાનમ્પિ હિ ઇસ્સામચ્છેરાનં પટિપક્ખં, એતેપિ, તસ્મા સમાનપટિપક્ખતાય દાનેન સહ એકલક્ખણત્તા એતે દાનમયપુઞ્ઞકિરિયવત્થુમ્હિ સઙ્ગહં ગચ્છન્તિ. **વેય્યાવચ્ચાપચાયના સીલમયે પુઞ્ઞે સઙ્ગહં ગચ્છન્તિ** ચારિત્તસીલસભાવત્તા. **દેસનાસવનદિટ્ઠિઉજુકા** પન કુસલધમ્માસેવનતો ભાવનતો **ભાવનામયે સઙ્ગહં ગચ્છન્તિ**. કેચિ પન ''દેસેન્તો, સુણન્તો ચ દેસનાનુસારેન ઞાણં પેસેત્વા લક્ખણં પટિવિજ્ઝ દેસેતિ, સુણાતિ ચ, તાનિ ચ દેસનાસવનાનિ પટિવેધમેવ આહરન્તીતિ દેસનાસવનં ભાવનામયે સઙ્ગહં ગચ્છતી''તિ વદન્તિ. ધમ્મદાનભાવતો ''દેસના દાનમયે સઙ્ગહં ગચ્છતી''તિપિ સક્કા વત્તું. તથા દિટ્ઠિજુકમ્મં સબ્બત્થાપિ સબ્બેસં નિયમનલક્ખણત્તાતિ. દાનાદીસુ હિ યં કિઞ્ચિ ''અત્થિ દિન્ન''ન્તિઆદિનયપ્પવત્તાય સમ્માદિટ્ઠિયાવ વિસોધિતં મહપ્ફલં હોતિ મહાનિસંસન્તિ. એવઞ્ચ કત્વા **દીઘનિકાયટ્ઠકથાયં** ''દિટ્ઠિજુકમ્મં પન સબ્બેસં નિયમનલક્ખણ''ન્તિ (દી॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૩.૩૦૫) વુત્તં. મહાસંઘિયા પન અભયગિરિવાસિનો ચ દિટ્ઠિજુકમ્મં વિસું પુઞ્ઞકિરિયભાવેન ન ગણ્હન્તિ. તથા હિ તે દાનં સીલં ભાવના સંસુતિ દેસનાનુસ્સતિમોદનં વેય્યાવચ્ચપૂજાસરણપ્પત્તિપસંસા ચાતિ અત્તના કતપુઞ્ઞાનુસ્સરણં બુદ્ધાદીસુ સરણગમનં પરગુણપસંસાતિ ઇમાનિ તીણિ પક્ખિપિત્વા દિટ્ઠિજુકમ્મં અગ્ગહેત્વા દ્વાદસ પુઞ્ઞકિરિયવત્થૂનિ પઞ્ઞાપેન્તિ. **પુન તીણેવા**તિ પઠમં દસાપિ સમાના પુન સઙ્ખેપતો તીણેવ સમ્ભોન્તિ.

૨૪. ઇદાનિ પરેહિ નિદ્દિસિયમાનાનં પુઞ્ઞાનુસ્સરણાદીનં અત્તના નિદ્દિટ્ઠેસ્વેવ સમોધાનં દસ્સેતું "**સબ્બાનુસ્સતિપુઞ્ઞઞ્ચા**"તિઆદિ વુત્તં. તત્થ સબ્બસ્સેવ અત્તના કતસુચરિતસ્સ અનુસ્સરણં **સબ્બાનુસ્સતિપુઞ્ઞં** નામ. **પસંસા**તિ પરેહિ કતાય પુઞ્ઞકિરિયાય, સમ્માપટિપત્તિયા ચ વિપ્પસન્નચિત્તેન પસંસનં, સન્તુસ્સનન્તિ અત્થો. **સરણત્તય**ન્તિ એત્થ સરન્તિ હિંસન્તીતિ સરણાનિ, બુદ્ધાદીનિ તીણિ રતનાનિ. તાનિ હિ સરણગતાનં તેનેવ સરણગમનેન ભયં સન્તાસં દુગ્ગતિપરિક્કિલેસં હિંસન્તિ વિનાસેન્તિ. તયો અવયવા અસ્સાતિ તયં, તીહિ અવયવેહિ યુત્તસમુદાયસ્સેતં અધિવચનં, સરણાનં તયં સરણત્તયં, તીણિ સરણાનીતિ વુત્તં હોતિ. ન હિ અવયવવિનિમુત્તો સમુદાયો નામ કોચિ અત્થીતિ. ઇધ પન સરણત્તયગ્ગહણેન ઉપચારતો, ઉત્તરપદલોપતો વા સરણગમનં અધિપ્પેતં. ન હિ સરણત્તયં પુઞ્ઞકિરિયવત્થુ નામ હોતિ. અત્થતો પનેતં ''સમ્માસમ્બુદ્ધો વત સો ભગવા, સ્વાક્ખાતો ધમ્મો, સુપ્પટિપન્નો સંઘો''તિઆદિના બુદ્ધાદીસુ પસાદપટિલાભવસેન પવત્તા ચેતના **દિટ્ઠિજુકમ્મસ્મિં સઙ્ગહં યન્તિ** તંવસેનેવ તેસં ઇજ્ઝતો. ન હિ વિપરીતદિટ્ઠિકસ્સ ઇમાનિ તીણિ સમ્ભવન્તિ, તસ્મા તે એકન્તેન દિટ્ઠિજુકમ્મપુઞ્ઞકિરિયવત્થુસ્મિં સઙ્ગહં ગચ્છન્તિ, ન વિસું પુઞ્ઞકિરિયભાવેન ગહેતબ્બાતિ અધિપ્પાયો. તેનાહ "**નત્થિ સંસયો**"તિ. દિટ્ઠિજુકમ્મસ્સ ભાવનામયસઙ્ગહેપિ સઙ્ખેપનયેન ભાવનામયે સઙ્ગય્હન્તિ, વિત્થારનયેન પન ''કત્થ નુ ખો''તિ સંસયો સિયાતિ ઇમેસં ભાવનામયસઙ્ગહો ન વુત્તો. દિટ્ઠિજુકમ્મસ્સ વા સબ્બેસં મહપ્ફલભાવનિયામકત્તેન મૂલભૂતત્તા તસ્સ પધાનભાવં દસ્સેતું વિસું તત્થ સઙ્ગય્હન્તીતિ વુત્તં. અપરે પન

‘‘સઙ્ગણ્હન્તો સઙ્ગણ્હાતિ, ગણ્હન્તો ‘મુઞ્ચતી’તિ વચનતો સરણગમનસ્સ સીલસમાદાને વિય ગહણં સમ્ભવતીતિ સીલમયે સઙ્ગય્હતી’’તિ વદન્તિ. ‘‘સરણગમનં પણિપાતભાવતો અપચિતિસહગતે સઙ્ગય્હતી’’તિ કેચિ.

૨૫. ઇદાનિ યથાવુત્તપુઞ્ઞકિરિયવત્થૂનં પુરિમપચ્છિમભાગવસેન પવત્તમાનાપિ ચેતના તત્થ તત્થેવ સઙ્ગહં ગચ્છન્તીતિ દસ્સેતું ‘‘**પુરિમા મુઞ્ચના**’’તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **પુરિમા**તિ દાનત્થાય દેય્યધમ્મં ધમ્મેન સમેન ઉપ્પાદેન્તસ્સ, ઉપ્પન્નં ‘‘પરિચ્ચજિસ્સામી’’તિ ચિન્તેન્તસ્સ, દક્ખિણેય્યં પરિયેસન્તસ્સ ચ યાવ વત્થુનો પટિગ્ગાહકસ્સ હત્થે વિસ્સજ્જનં, પરિણામનં વા, તાવ પવત્તા પુબ્બભાગચેતના. પટિગ્ગાહકસ્સ પન હત્થે વિસ્સજ્જનચેતના, પરિણામનચેતના વા મુઞ્ચનચેતના નામ. સાયેવ નિગ્ગહીતલોપેન ‘‘**મુચના**’’તિ વુત્તા. ‘‘**મુઞ્ચના**’’ઇતિયેવ વા પાઠો. **પરા**તિ અત્તના વિસ્સટ્ઠવત્થુમ્હિ આલયં અકત્વા ‘‘સાધુ સુટ્ઠુ અઞ્ઞં દાનં મે દિન્ન’’ન્તિ સોમનસ્સચિત્તેન પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ ઉપ્પન્ના અપરભાગચેતના. **તિસ્સોપિ ચેતના**તિ ઇતિ અયઞ્ચ પુરિમા ચેતના, અયઞ્ચ મુઞ્ચનચેતના, અયઞ્ચ અપરચેતનાતિ તિસ્સોપિ ચેતના એકતો હુત્વા **દાનમયં પુઞ્ઞં હોતિ**, દાનમયપુઞ્ઞકિરિયવત્થુ નામ હોતીતિ અત્થો. ‘‘પુઞ્ઞ’’ન્તિ પદં અપેક્ખિત્વા ‘‘હોતી’’તિ એકવચનનિદ્દેસો. ઇદાનિ યથાવુત્તમત્થં સેસેસુપિ અતિદિસન્તો આહ ‘‘**એવં સેસેસુ દીપયે**’’તિ. **સેસેસૂ**તિ સીલાદીસુ પુઞ્ઞકિરિયવત્થૂસુ **એવં** યથાવુત્તનયેન ‘‘સીલં ‘રક્ખિસ્સામી’તિ ચિન્તેન્તસ્સ, ‘પબ્બજિસ્સામી’તિ વિહારં ગચ્છન્તસ્સ પવત્તા પુરિમચેતના, સીલં સમાદિયન્તસ્સ, પબ્બજન્તસ્સ, સીલં પરિપૂરેન્તસ્સ ઉપ્પન્ના મજ્ઝિમચેતના, ‘પૂરિતં મે’તિ પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ ઉપ્પન્ના અપરચેતનાતિ એવં તિસ્સોપિ ચેતના એકતો હુત્વા સીલમયપુઞ્ઞકિરિયવત્થુ નામા’’તિઆદિના **દીપયે**, પકાસેય્યાતિ અત્થો. નનુ ચ અત્તના કતપુઞ્ઞાનુસ્સરણચેતના દિટ્ઠિજુકમ્મસઙ્ગહિતા, અયઞ્ચ અપરચેતના સાયેવાતિ કથમસ્સા તત્થ સઙ્ગહોતિ? નાયં દોસો, વિસયભેદેન ઉભિન્નમ્પિ વિસેસસબ્ભાવતો. પુઞ્ઞાનુસ્સરણઞ્હિ અત્તના કતપુઞ્ઞવિસયમેવ. અયં પન તબ્બત્થુવિસયાતિ પાકટોયેવ દ્વિન્નં વિસેસોતિ.

એત્તાવતા ચ યં વુત્તં ‘‘દસપુઞ્ઞકિરિયવત્થુવસેનેવ પવત્તતી’’તિ, તત્થ દસપુઞ્ઞકિરિયવત્થૂનિ સરૂપતો, સઙ્ગહતો ચ નિદ્દિસિત્વા ઇદાનિ તથાપવત્તમાનસ્સ ચસ્સ પાટેક્કં પવત્તાકારવિસયં દસ્સેતું ‘‘**ઇદાની**’’તિઆદિ આરદ્ધં. તત્થ **અયન્તિ** વક્ખમાનનિદસ્સનં. દાતબ્બો ધમ્મો દેય્યધમ્મો, અન્નાદિદસવિધં વત્થુ. વુત્તઞ્હિ –

> ‘‘અન્નં પાનં વત્થં યાનં, માલાગન્ધવિલેપનં;
> સેય્યાવસથપદીપેય્યં, દાનવત્થૂ દસાવિમે’’તિ.

પટિગ્ગાહકો આદિ યેસં દેસકાલમિત્તાદીનં તે પટિગ્ગાહકાદયો, દેય્યધમ્મસ્સ, પટિગ્ગાહકાદીનઞ્ચ સમ્પત્તિ સમ્પન્નતા **દેય્યધમ્મપટિગ્ગાહકાદિસમ્પત્તિ**. તત્થ દેય્યધમ્મસ્સ પણીતમનાપભાવો ધમ્મેન સમેન ઉપ્પન્નભાવો **દેય્યધમ્મસમ્પત્તિ**. પટિગ્ગાહકાનં અગ્ગદક્ખિણેય્યભાવો **પટિગ્ગાહકસમ્પત્તિ**. દુલ્લભઅન્નપાનાદિકો દેસો **દેસસમ્પત્તિ**. તાદિસોવ કાલો **કાલસમ્પત્તિ**. દુલ્લભઅન્નપાનાદિકે હિ દેસે, કાલે વા દિન્નં અજ્ઝાસયસ્સ બલવતાય મહપ્ફલં, સોમનસ્સહેતુકઞ્ચ હોતિ, તસ્મા તે દાનસ્સ સમ્પત્તિવસેન વુત્તા. **મિત્તસમ્પત્તિ** પન કલ્યાણમિત્તભાવો. કલ્યાણમિત્તઞ્હિ નિસ્સાય દાનાદીસુ ચિત્તં ઓદગ્યપ્પત્તં હોતિ. **પરિચારિકસમ્પત્તિ** પન અનાણત્તિયાપિ તંતંકિચ્ચસમ્પાદને અપ્પમત્તસ્સ પરિચારિકજનસ્સ પટિલાભો. **અઞ્ઞં વા સોમનસ્સહેતુ**ન્તિ સદ્ધાબહુલતાવિસુદ્ધિદિટ્ઠિતાદિભેદં અઞ્ઞં સોમનસ્સકારણં વા. **આગમ્મા**તિ ઉપાગમ્મ, પટિચ્ચાતિ અત્થો. **હટ્ઠપહટ્ઠો**તિ સોમનસ્સવસેન હટ્ઠો ચેવ પહટ્ઠો ચ. ઉભયેનપિ અધિકસોમનસ્સં વુત્તં. **અત્થિ...પે॰... પવત્તન્તિ** ‘‘અત્થિ દિન્નં, અત્થિ યિટ્ઠં, અત્થિ હુતં, અત્થિ સુકતદુક્કટાનં કમ્માનં ફલં વિપાકો, અત્થિ અયં લોકો, અત્થિ પરો લોકો,

અત્થિ માતા, અત્થિ પિતા, અત્થિ સત્તા ઓપપાતિકા, અત્થિ લોકે સમણબ્રાહ્મણા સમ્મગ્ગતા સમ્માપટિપન્ના, યે ઇમઞ્ચ લોકં પરઞ્ચ લોકં સયં અભિઞ્ઞા સચ્છિકત્વા ઉપસમ્પજ્જ વિહરન્તી''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૪૧) એવં પવત્તં દસવિધં સમ્માદિટ્ઠિવત્થુવસેન ચેવ ધમ્મવિચયસમ્બોજ્ઝઙ્ગટ્ઠાનિયાદીનં વસેન ચ પવત્તં. આદિ-સદ્દેન હિ ન કેવલં નવન્નંયેવ સમ્માદિટ્ઠિવત્થૂનં ગહણં, અથ ખો ધમ્મવિચયસમ્બોજ્ઝઙ્ગટ્ઠાનિયાનમ્પિ સઙ્ગહો. સમ્મા ઞાયેન પવત્તા દિટ્ઠિ, પસત્થા વા દિટ્ઠીતિ **સમ્માદિટ્ઠિ**, તં. **પુરક્ખત્વા**તિ પુબ્બઙ્ગમં કત્વા. તઞ્ચ ખો સહજાતપુબ્બઙ્ગમવસેન ''મનોપુબ્બઙ્ગમા ધમ્મા''તિઆદીસુ (ધ॰ પ॰ ૧-૨) વિય સમ્પયોગસ્સ અધિપ્પેતત્તા.

અનુસ્સાહિતોતિ લોભમચ્છરિયાદિવસેન પુઞ્ઞકિરિયાય સઙ્કોચં અનાપજ્જનતો અત્તના, પરેન વા કેનચિ અનુસ્સાહિતો હુત્વા. સભાવતો હિ પુઞ્ઞપ્પવત્તિદસ્સનમિદં. **પરેહી**તિ પન પરપાકટુસ્સાહદસ્સનવસેન વુત્તં. **પઠમ**ન્તિ દેસનાક્કમેન, ઇધ નિદ્દિટ્ઠક્કમેન વા પઠમં. **મહાકુસલચિત્ત**ન્તિ સોમનસ્સસહગતતાદિઅઙ્ગપારિપૂરિયા મહન્તં કુસલચિત્તં. અથ વા પચ્છિમભવિકબોધિસત્તાનં પટિસન્ધિઆકડ્ઢનતો મહન્તં પૂજિતં કુસલચિત્તન્તિ **મહાકુસલચિત્તં**. સબ્બેસમ્પિ હિ સબ્બઞ્ઞુબોધિસત્તાનં પટિસન્ધિ મેત્તાપુબ્બઙ્ગમસ્સ તિહેતુકસોમનસ્સમયસ્સ અસઙ્ખારિકચિત્તસ્સ વિપાકોતિ વુત્તં. એત્થ ''દેય્યધમ્મ...પે॰... હટ્ઠપહટ્ઠો''તિ એત્તાવતા ઇમસ્સ સોમનસ્સસહગતભાવમાહ, ''સમ્માદિટ્ઠિં પુરક્ખત્વા''તિ ઞાણસમ્પયુત્તભાવં, ''અનુસ્સાહિતો''તિ પન ઇમિના અસઙ્ખારિકભાવન્તિ દટ્ઠબ્બં.

વુત્તનયેનેવાતિ ''દેય્યધમ્મપટિગ્ગાહકાદિસમ્પત્તિં, અઞ્ઞં વા સોમનસ્સકારણં આગમ્મા''તિ એવં વુત્તનયેન. **ઉસ્સાહિતો**તિ દેય્યધમ્મે સાપેક્ખાદિતાય, સીલસમ્પદાદીસુ અનધિમુત્તતાદીહિ ચ પુઞ્ઞકિરિયાય સઙ્કોચાપજ્જનતો અત્તના, પરેન વા કેનચિ ઉસ્સાહિતો. **પરેહી**તિ પન વુત્તનયમેવ. કરોતિ દાનાદીનિ પુઞ્ઞાનીતિ સમ્બન્ધો. **તમેવા**તિ સોમનસ્સસહગતાદિના તંસદિસતાય વુત્તં. હોતિ હિ તંસદિસેપિ તંવોહારો યથા ચ ''સાયેવ તિત્તિરી, તાનિયેવ ઓસધાની''તિ. એત્થ પન ''ઉસ્સાહિતો''તિ ઇમિના સસઙ્ખારિકતં દસ્સેતિ. સેસં વુત્તનયમેવ. **ઇમસ્મિં પનત્થે**તિ ઇમસ્મિં સસઙ્ખારિકસદ્દાભિધેય્યે, ઉસ્સાહિતબ્બચિત્તસઙ્ખાતે અત્થે તંવિસયેતિ અત્થો. **પુબ્બપ્પયોગસ્સા**તિ પુઞ્ઞકિરિયાય સઙ્કોચે જાયમાને તતો વિવેચેત્વા સમુસ્સાહનવસેન પવત્તસ્સ ચિત્તપ્પયોગસ્સ. **પુબ્બ**-ગ્ગહણં પનેત્થ તથાપવત્તપુબ્બાભિસઙ્ખારવસેન સો પયોગો હોતીતિ કત્વા વુત્તં, ન તસ્સ પુબ્બકાલિકતાયાતિ વુત્તોવાયમત્થો.

પટિપત્તિદસ્સનેનાતિ ભિક્ખૂ દિસ્વા દેય્યધમ્મપરિચ્ચજનવન્દનાદિપટિપત્તિદસ્સનેન. બલન્તિ અનન્તીતિ બાલા, અસ્સાસિતપસ્સાસિતમત્તેનેવ જીવન્તિ, ન પઞ્ઞાજીવિતેનાતિ અધિપ્પાયો. બાલાયેવ **બાલકા**. તે પન ઇધ ''અત્થિ દિન્ન''ન્તિઆદિનયપ્પવત્તાય સમ્માદિટ્ઠિયા અભાવેન અસઞ્જાતબુદ્ધિનો દારકા. પાકટવસેન ચેત્થ **બાલક**-ગ્ગહણં. સહસા કરણાદિકાલે પન ઇતરેસમ્પિ ઞાણવિપ્પયુત્તં હોતીતિ. સોમનસ્સં જાતં એતેસન્તિ **સોમનસ્સજાતા**, જાતસોમનસ્સાતિ અત્થો. **સહસા**તિ સીઘં સીઘં દાતુકામતાય ઉપ્પત્તિસમકાલમેવ.

એત્થ ચ ''પટિપત્તિદસ્સનેના''તિ ઇમિના પરેસં પયોગાભાવમાહ, ''જાતપરિચયા''તિ અત્તનો પયોગાભાવં. ઉભયેનાપિ ઇમસ્સ અસઙ્ખારિકભાવં દીપેતિ. ''બાલકા, સહસા''તિ ચ ઇમેહિ ઞાણવિપ્પયુત્તભાવમાહ, ''ભિક્ખૂ... પે॰... જાતા''તિ સોમનસ્સસહગતભાવં. અથ વા ''પટિપત્તિ...પે॰... પરિચયા''તિ ઇમિના અસઙ્ખારિકભાવસ્સ ''બાલકા ભિક્ખૂ...પે॰... જાતા''તિ ચ ઇમેહિ ઞાણવિપ્પયુત્તસોમનસ્સસહગતભાવસ્સ ચ દીપિતત્તા ''સહસા''તિ વચનેન યથાવુત્તમેવ ઞાણવિપ્પયુત્તઅસઙ્ખારિકભાવં પકાસેતિ. એવં સતિ પટિલોમતો સોમનસ્સસહગતાદિભાવો

દસ્સિતો હોતિ. અનુલોમતો પન ‘‘સોમનસ્સજાતા’’તિ ઇમિના સોમનસ્સસહગતભાવં, સહસા-ઞ્ગહણેન ઞાણવિપ્પયુત્તાસઙ્ખારિકભાવં દીપેતિ. ‘‘પટિપત્તિ…પે॰… દિસ્વા’’તિ એત્તાવતા પન સોમનસ્સસહગતાદિભાવસ્સ કારણં વુત્તન્તિ. **તે**તિ તે ઞાતકા, તે બાલકાતિ વા અત્થો. ‘‘**સોમનસ્સહેતૂનં અભાવં આગમ્મા**’’તિ ઇદં નિદસ્સનમત્તં દટ્ઠબ્બં. મજ્ઝત્તારમ્મણં તથારૂપે ચેતોભિસઙ્ખારાદયોપિ હિ ઉપેક્ખાસહગતતાય કારણમેવાતિ. ચિત્તસ્સ સોમનસ્સાભાવે પુગ્ગલસ્સપિ સોમનસ્સરહિતતા હોતીતિ ‘‘**ચતૂસુપિ…પે॰… હોન્તી**’’તિ પુગ્ગલાધિટ્ઠાનં કત્વા વુત્તં, સોમનસ્સરહિતા હોન્તિ પુઞ્ઞં કરોન્તાતિ અધિપ્પાયો. ‘‘**એવ**’’ન્તિઆદિ નિગમનં.

ઇમેસુ પન અટ્ઠસુ વિઞ્ઞાણેસુ સોમનસ્સસહગતતો ઉપેક્ખાસહગતં બલવતરં, ઞાણવિપ્પયુત્તતો ઞાણસમ્પયુત્તં, સસઙ્ખારિકતો અસઙ્ખારિકં સદિસં બલવતરં. વિસદિસં પન વેદનાઞાણપ્પયોગવસેન બલવં, દુબ્બલઞ્ચ હોતિ. સોમનસ્સસહગતતિહેતુકઅસઙ્ખારિકતો હિ ઉપેક્ખાસહગતતિહેતુકસસઙ્ખારિકં બલવતરં, ઉપેક્ખાસહગતદુહેતુકઅસઙ્ખારિકતો સોમનસ્સસહગતતિહેતુકઅસઙ્ખારિકં બલવતરં. ઇતિ ચતુત્થચિત્તતો તતિયચિત્તં બલવતરં, તતો અટ્ઠમચિત્તં, તતો સત્તમચિત્તં, તતો દુતિયચિત્તં, તતો પઠમચિત્તં, તતો છટ્ઠચિત્તં, તતો પઞ્ચમચિત્તન્તિ એવમિમેસં બલવબલવતરભાવો વેદિતબ્બો.

૨૬. એવં પાળિયં આગતનયેન વેદનાઞાણપ્પયોગભેદતો અટ્ઠવિધતં નિદ્દિસિત્વા ઇદાનિ અટ્ઠકથાયં આગતપુઞ્ઞકિરિયાદીનં વસેનપિ પભેદં દસ્સેતું ‘‘**દસ પુઞ્ઞકિરિયાદીન**’’ન્તિઆદિ વુત્તં. **આદિ**-સદ્દેન છન્નં આરમ્મણાનં, ચતુન્નં અધિપતીનં, તિણ્ણં કમ્માનં, હીનાદિભેદસ્સ ચ સઙ્ગહો દટ્ઠબ્બો. તેનેવાહુ –

‘‘કમેન પુઞ્ઞવત્થૂહિ, ગોચરાધિપતીહિ ચ;
કમ્મહીનાદિતો ચાપિ, ગણેય્ય નયકોવિદો’’તિ.

૨૭. ઇદાનિ તથાપવત્તમાનસ્સ તસ્સ યો યો તેસં તેસં વસેન લબ્ભમાનો ગણનપરિચ્છેદો, તં સમ્પિણ્ડિત્વા દસ્સેતું ‘‘**સત્તરસ સહસ્સાની**’’તિઆદિ વુત્તં. તત્થેવં ગણના વેદિતબ્બા – ઇમાનિ તાવ અટ્ઠ વિઞ્ઞાણાનિ દસન્નં પુઞ્ઞકિરિયવત્થૂનં વસેન પવત્તનતો પચ્ચેકં દસ દસાતિ કત્વા અસીતિ ચિત્તાનિ હોન્તિ, તાનિ ચ છસુ આરમ્મણેસુ પવત્તનતો છગ્ગુણિતાનિ સાસીતિકાનિ ચત્તારિ સતાનિ હોન્તિ, તાનિ ચતુન્નં અધિપતીનં સહયોગવસેન ચતુગ્ગુણિતાનિ સહસ્સં, વીસાધિકાનિ ચ નવ સતાનિ હોન્તિ, તાનિ ચ કાયવચીમનોસઙ્ખાતાનં તિણ્ણં કમ્માનં વસેન તિગુણિતાનિ સસટ્ઠિસત્તસતાધિકાનિ પઞ્ચ સહસ્સાનિ હોન્તિ, તાનિ ચ હીનમજ્ઝિમપણીતભેદતો તિગુણિતાનિ સાસીતિકદ્વિસતાધિકાનિ સત્તરસ સહસ્સાનિ હોન્તીતિ. નનુ ચ ઞાણવિપ્પયુત્તચિત્તાનં વીમંસાધિપતિસહયોગાભાવતો અધિપતિવસેન સહસ્સં, સાસીતિકાનિ ચ છ સતાનિ હોન્તીતિ તાનિ કમ્માદીનં વસેન સમ્પિણ્ડિતાનિ વીસસતાધિકાનિ પન્નરસ સહસ્સાનિ ભવન્તીતિ? સચ્ચમેતં, સોતપતિતવસેન પન તં અનાદિયિત્વા અધિપતિગણના ગહિતાતિ ન તસ્સ વસેન ગણનહાનિ કતાતિ દટ્ઠબ્બં.

નનુ ચ ‘‘સવિપાકં કુસલ’’ન્તિ વુત્તં, તં પન કથં, કુહિં, કિં ફલતીતિ ચોદનં સન્ધાયાહ ‘‘**તં પના**’’તિઆદિ. યસ્મા તિહેતુકં કુસલં તિહેતુકં વા દુહેતુકં વા પટિસન્ધિં દેતિ , નાહેતુકં પટિસન્ધિં દેતિ. યદા ચ તિહેતુકં પટિસન્ધિં જનેતિ, તદા પવત્તે સોળસ વિપાકાનિ અભિનિપ્ફાદેતિ. યદા દ્વિહેતુકં, તદા દ્વાદસ. દુહેતુકં પન દુહેતુકમહેતુકઞ્ચ પટિસન્ધિં જનેતિ, ન તિહેતુકં. યદા ચ દુહેતુકં જનેતિ, તદા પવત્તિયં દ્વાદસ. યદા અહેતુકં, તદા અટ્ઠ. યે પન આગમનતો વિપાકસ્સ સઙ્ખારભેદમિચ્છન્તિ, તેસં મતેન તિહેતુકં દ્વાદસ, દસ વા વિપચ્ચતિ, દુહેતુકં દસ, અટ્ઠ વા,

તસ્મા વુત્તં "**યથાનુરૂપ**"ન્તિ. નાનાવિધસમ્પત્તિટ્ઠાનભાવતો સોભના, ગન્તબ્બતો ગતિ ચાતિ સુગતિ, કામાવચરભવોવ સુગતિ કામાવચરસુગતિ. તસ્સં **કામાવચરસુગતિયં. ભવભોગસમ્પત્તિ**ન્તિ એત્થ ચ ભવતીતિ ભવો, ઉપપત્તિભવસઙ્ખાતાનં વિપાકક્ખન્ધકટત્તારૂપાનમેતં ગહણં, ભુઞ્જિતબ્બતો ભોગો, પવત્તિયં પટિલભિતબ્બસમ્પત્તિ, ભવોતિ વા પટિસન્ધિ, ભોગો સેસવિપાકકટત્તારૂપેહિ સહ પવત્તિયં પટિલભિતબ્બા સમ્પત્તિ, ભવો ચ ભોગો ચ ભવભોગો, તેયેવ સમ્પન્નભાવતો સમ્પત્તિ, તેસં વા સમ્પત્તિ ભવભોગસમ્પત્તિ, તં **અભિનિપ્ફાદેતિ**, જનકવસેન ચ ઉપનિસ્સયવસેન ચ સાધેતીતિ અત્થો. એત્થ ચ ભવભોગસમ્પત્તીનં નિરવસેસતો લબ્ભમાનટ્ઠાનં સન્ધાય ''કામાવચરસુગતિય''ન્તિ વુત્તં. સહેતુકવિપાકવજ્જં પન પવત્તિવિપાકકટત્તારૂપસભાવં ભવસમ્પત્તિં, એકચ્ચભોગસમ્પત્તિઞ્ચ, ભોગસમ્પદમેવ વા અવિસેસેન સુગતિયં દુગ્ગતિયમ્પિ અભિનિપ્ફાદેતિયેવ. નાગસુપણ્ણાદીનમ્પિ હિસ્સ દેવસમ્પત્તિસદિસં મનુઞ્ઞં ભોગજાતં, તબ્બિસયાનિ ચ વિપાકચિત્તાનિ, સુવણ્ણતાસુસ્સરતાદિ ચ તં સબ્બં કામાવચરકુસલસ્સેવ ફલં. ન હિ અકુસલસ્સ ઇટ્ઠફલં અત્થિ. વુત્તઞ્હેતં – ''અટ્ઠાનમેતં અનવકાસો, યં અકુસલસ્સ ઇટ્ઠો કન્તો વિપાકો સંવિજ્જતી''તિ.

કામાવચરકુસલવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

રૂપાવચરકુસલવણ્ણના

ઇદાનિ યસ્મા કામાવચરકુસલાનન્તરં ઉદ્દિટ્ઠસ્સ રૂપાવચરકુસલસ્સ નિદ્દેસાવકાસો અનુપ્પત્તો, તસ્મા તં દસ્સનત્થં "**ઇતરેસૂ**"તિઆદિ આરદ્ધં. તત્થ **ઇતરેસૂ**તિ યથાવુત્તકામાવચરકુસલતો ઇતરેસુ, રૂપાવચરાદીસૂતિ અત્થો. **સવત્થુકતો એકવિધં** એકન્તેન વત્થુસન્નિસ્સિતત્તા . ન હિ અરૂપધાતુયં રૂપાવચરધમ્મા લબ્ભન્તિ રૂપવિરાગભાવનાય નિબ્બત્તત્તા પુન રૂપાવચરજ્ઝાનસમાપત્તિયા અભાવતો.

હીનમજ્ઝિમપણીતભેદતોતિ એત્થ પુબ્બે વિય અધિપતીનં હીનાદિભાવેહિ ઝાનસ્સ હીનાદિભાવો યોજેતબ્બો. અથ વા પટિલદ્ધમત્તમનાસેવિતં **હીનં** પરિદુબ્બલભાવતો, નાતિસુભાવિતં અપરિપુણ્ણવસિભાવં **મજ્ઝિમં**, અતિવિય સુભાવિતં પન સબ્બસો પરિપુણ્ણવસિભાવં **પણીતં**. તથા ઉળારપુઞ્ઞફલકામતાવસેન પવત્તિતં **હીનં**, લોકિયાભિઞ્ઞત્થાય પવત્તિતં **મજ્ઝિમં**, વિવેકકામતાય અરિયભાવે ઠિતેન પવત્તિતં **પણીતં**. અત્તહિતાય વા પવત્તિતં **હીનં**, કેવલં અલોભજ્ઝાસયેન પવત્તિતં **મજ્ઝિમં**, પરહિતાય પવત્તિતં **પણીતં**. વટ્ટજ્ઝાસયેન વા પવત્તિતં **હીનં**, વિવેકજ્ઝાસયેન પવત્તિતં **મજ્ઝિમં**, વિવટ્ટજ્ઝાસયેન લોકુત્તરપાદકત્થં પવત્તિતં **પણીતં**.

પટિપદાદિભેદતોતિ દુક્ખપટિપદાદન્ધાભિઞ્ઞાદીનં પટિપદાભિઞ્ઞાનં ભેદેન. પટિપદાવચનેનેવ વા તદવિનાભાવતો અભિઞ્ઞાપિ લબ્ભતિ. તથા હેત્થ પટિપદાચતુક્કન્તિ વોહરન્તીતિ **આદિ**-સદ્દેન અધિપતિઆદીનં સઙ્ગહો દટ્ઠબ્બો, તસ્મા **પટિપદાદિભેદતો**તિ પટિપદાભેદતો, અધિપતિભેદતો, આરમ્મણભેદતો, હાનભાગિયાદિભેદતોતિ અત્થો. તત્થ પટિપદાભેદતો તાવ દુક્ખપટિપદં દન્ધાભિઞ્ઞં, દુક્ખપટિપદં ખિપ્પાભિઞ્ઞં, સુખપટિપદં દન્ધાભિઞ્ઞં, સુખપટિપદં ખિપ્પાભિઞ્ઞન્તિ એવં ચતુબ્બિધં હોતિ. તત્થ દુક્ખા પટિપદા અસ્સાતિ **દુક્ખપટિપદં**. દન્ધા અભિઞ્ઞા અસ્સાતિ **દન્ધાભિઞ્ઞં**. એસ નયો "**દુક્ખપટિપદં ખિપ્પાભિઞ્ઞ**"ન્તિઆદીસુપિ.

તત્થ અપ્પહીનનીવરણસ્સ, અવિક્ખમ્ભિતઝાનનિકન્તિકસ્સ ચ ઞાણકિચ્ચસ્સ અપરિબ્યત્તતાય પરિનિટ્ઠિતસકલપુબ્બકિચ્ચસ્સ ''પથવી પથવી''તિ વા ''આપો આપો''તિ વા એવં પવત્તપઠમસમન્નાહારતો પટ્ઠાય યાવ તસ્સ તસ્સ ઝાનસ્સ ઉપચારુપ્પત્તિયા નીવરણપ્પહાનં, નિકન્તિવિક્ખમ્ભનઞ્ચ હોતિ, તાવ પવત્તા

પુબ્બભાગભાવના **પટિપદા** નામ ''પટિપજ્જતિ ઝાનં એતાયા''તિ કત્વા. પહીનનીવરણસ્સ, પન વિક્ખમ્ભિતઝાનનિકન્તિકસ્સ ચ ઞાણકિચ્ચસ્સ પરિબ્યત્તભાવતો ઉપચારજ્ઝાનં આદિં કત્વા યાવ અપ્પનાય ઉપ્પત્તિ, તાવ પવત્તા પઞ્ઞા પુબ્બભાગપઞ્ઞાય વિસિટ્ઠભાવતો **અભિઞ્ઞા** નામ, તસ્મા યો આદિતો કિલેસે ઝાનનિકન્તિઞ્ચ વિક્ખમ્ભેન્તો દુક્ખેન સસઙ્ખારેન સપ્પયોગેન કિલમન્તો વિક્ખમ્ભેતિ, વિક્ખમ્ભિતકિલેસઝાનનિકન્તિ ચ અપ્પનાપરિવાસં વસન્તો ચિરેન અઙ્ગપાતુભાવં પાપુણાતિ, તસ્સ દુક્ખપટિપદં, દન્ધાભિઞ્ઞઞ્ચ ઝાનં હોતિ. યો પન સસઙ્ખારેન કિલેસાદિકે વિક્ખમ્ભેત્વા ન ચિરેન અઙ્ગપાતુભાવં પાપુણાતિ, તસ્સ દુક્ખપટિપદં, ખિપ્પાભિઞ્ઞઞ્ચ. યો કિલેસાદિકે વિક્ખમ્ભેન્તો સુખેન અકિલમન્તો વિક્ખમ્ભેતિ, અપ્પનાપરિવાસં પન ચિરાયતિ, તસ્સ સુખપટિપદં, દન્ધાભિઞ્ઞં. યો પન સુખેનેવ કિલેસાદિકે વિક્ખમ્ભેત્વા સીઘમેવ અપ્પનં પાપુણાતિ, તસ્સ સુખપટિપદં, ખિપ્પાભિઞ્ઞન્તિ વેદિતબ્બં.

સો પનાયં પટિપદાભિઞ્ઞાનં ભેદો કિલેસિન્દ્રિયાધિકારવસેન વેદિતબ્બો. યસ્સ હિ રાગાદયો કિલેસા તિબ્બા હોન્તિ, સદ્ધાપઞ્ચમકાનિ ચ ઇન્દ્રિયાનિ મુદૂનિ. યો ચ સમથવિપસ્સનાસુ અકતાધિકારો, તસ્સ પવત્તઝાનં દુક્ખપટિપદં, દન્ધાભિઞ્ઞઞ્ચ હોતિ. તસ્સ હિ કિલેસસમુદાચારતિબ્બતાય નીવરણવિક્ખમ્ભનસ્સ કિચ્છેન કસિરેન સમિજ્ઝનતો પટિપદા દુક્ખા અસુખા, તસ્સેવ સદ્ધાદીનં ઇન્દ્રિયાનં મુદુતાય અભિઞ્ઞાપિ દન્ધા મન્દા અસીઘપ્પવત્તિની હોતિ. ભવન્તરે વા સમથે અકતાધિકારત્તા પટિપદા દુક્ખા, વિપસ્સનાય અકતાધિકારત્તા અભિઞ્ઞાપિ દન્ધા. યો પન વુત્તવિપરીતો હોતિ, તસ્સ કિલેસાનં અતિબ્બસમુદાચારતાય, ઇન્દ્રિયાનઞ્ચ તિખીણતાય સમથવિપસ્સનાસુ કતાધિકારતાય યથાક્કમં સુખપટિપદા, ખિપ્પાભિઞ્ઞા ચ હોતિ. ભવન્તરે કતપરિચયસ્સ હિ યથા પગુણં કત્વા વિસ્સટ્ઠગન્થો અપ્પમત્તકેન પયોગેન સુપ્પવત્તિ વાચુગ્ગતો ચ હોતિ, એવં ભાવના અપ્પકસિરેનેવ ઇજ્ઝતીતિ. સ્વાયં અકતો, કતો ચ અધિકારો સમથનિસ્સિતો પટિપદાયં વુત્તો સમાધિપ્પધાનત્તા પટિપદાય. વિપસ્સનાનિસ્સિતો અભિઞ્ઞાય ઞાણપ્પધાનત્તા અપ્પનાયાતિ દટ્ઠબ્બં.

યો પન તિબ્બકિલેસો તિક્ખિન્દ્રિયો વિપસ્સનાયમેવ વા કતાધિકારો હોતિ, તસ્સ વુત્તનયેન દુક્ખા પટિપદા, ખિપ્પા પન અભિઞ્ઞા હોતિ, તબ્બિપરીતસ્સ સુખપટિપદા દન્ધાભિઞ્ઞાતિ. તસ્મા કિલેસાનં તિબ્બમન્દભાવતો, ઇન્દ્રિયાનં તિખિણમુદુભાવતો, પુબ્બપરિચયસ્સ ચ સમ્ભવાસમ્ભવવસેનાતિ એવં કિલેસિન્દ્રિયાધિકારવસેન ઇમાસં ભેદો વેદિતબ્બો.

અપિચ યાનિ પરતો સપ્પાયાસપ્પાયાનિ, પલિબોધુપચ્છેદાદીનિ પુબ્બકિચ્ચાનિ, અપ્પનાકોસલ્લાનિ ચ આગમિસ્સન્તિ, તેસુ યો ઉપચારાધિગમતો પુબ્બે, પચ્છા ચ અસપ્પાયસેવી હોતિ, તસ્સ દુક્ખા પટિપદા, દન્ધા ચ અભિઞ્ઞા હોતિ. ઉભયત્થ સપ્પાયસેવિનો સુખા પટિપદા, ખિપ્પા ચ અભિઞ્ઞા. યો પન તતો પુબ્બભાગે અસપ્પાયં સેવિત્વા અપરભાગે સપ્પાયસેવી હોતિ, તસ્સ દુક્ખા પટિપદા, ખિપ્પા અભિઞ્ઞા. તબ્બિપરીતસ્સ સુખા પટિપદા, દન્ધા અભિઞ્ઞા ચ વેદિતબ્બા.

તથા પલિબોધુપચ્છેદાદિપુબ્બકિચ્ચં અસમ્પાદેત્વા ભાવનમનુયુઞ્જન્તસ્સ સપરિપન્થતાય દુક્ખા પટિપદા, વિપરિયાયેન અપરિપન્થતાય સુખા. અપ્પનાકોસલ્લાનિ અસમ્પાદેન્તસ્સ ઞાણસ્સ અવિસદતાય દન્ધા અભિઞ્ઞા હોતિ, સમ્પાદેન્તસ્સ વિપરિયાયતો ખિપ્પા અભિઞ્ઞાતિ. કિઞ્ચ – તણ્હાવિજ્જાતિભવનવસેન એતાસં ભેદો વેદિતબ્બો. તણ્હાભિભૂતસ્સ હિ દુક્ખા પટિપદા હોતિ તસ્સા સમાધિસ્સ ઉજુપટિપક્ખત્તા સમથપટિપદાય પરિપન્થકભાવતો, અનભિભૂતસ્સ તદભાવતો સુખા. અવિજ્જાભિભૂતસ્સ ચ તસ્સા પઞ્ઞાય ઉજુપટિપક્ખભાવતો

દન્ધા અભિઞ્ઞા, ઇતરસ્સ ખિપ્પા અભિઞ્ઞાતિ. સો પનાયં પટિપદાભેદો કેવલં સમથભાવનાવસેન પટિલદ્ધજ્ઝાનસ્સ, મગ્ગાધિગમવસેન પટિલદ્ધજ્ઝાનસ્સ પન નત્થિ દુક્ખપટિપદાદિભેદો. કેચિ પન મગ્ગવસેનેવ તસ્સ પટિપદાદિભેદં વણ્ણેન્તિ ''મગ્ગસ્સ હિ દુક્ખપટિપદાદિભાવે તસ્મિં દુક્ખપટિપદાદિક''ન્તિ.

અધિપતિભેદાદીસુ પન છન્દાધિપતેય્યં ચિત્તાધિપતેય્યં વીરિયાધિપતેય્યં વીમંસાધિપતેય્યન્તિ એવં અધિપતિભેદતો, પરિત્તં પરિત્તારમ્મણં, પરિત્તં અપ્પમાણારમ્મણં, અપ્પમાણં પરિત્તારમ્મણં , અપ્પમાણં અપ્પમાણારમ્મણન્તિ એવં આરમ્મણભેદતો, હાનભાગિયં ઠિતિભાગિયં વિસેસભાગિયં નિબ્બેધભાગિયન્તિ એવં હાનભાગિયાદિભેદતો ચ ચતુબ્બિધતા વેદિતબ્બા. તત્થ ''છન્દવતો ચે ઝાનં નિબ્બત્તિસ્સતિ, મય્હમ્પિ નિબ્બત્તિસ્સતી''તિ એવં છન્દં ધુરં કત્વા ઉપ્પન્નં **છન્દાધિપતેય્યં**. એસ નયો ''**ચિત્તાધિપતેય્યા**''દીસુપિ. અપ્પગુણં પન ઉપરિઝાનસ્સ પચ્ચયો ભવિતું અસક્કોન્તં **પરિત્તં**, સુપ્પસરાવમત્તેસુ અવડ્ઢિતારમ્મણેસુ નિબ્બત્તં **પરિત્તારમ્મણં**. વુત્તપટિપક્ખતો પન યથાક્કમં **અપ્પમાણારમ્મણા**દીનિ વેદિતબ્બાનિ. હાનભાગિયાદિવિસેસં સયમેવ વક્ખતિ.

ઝાનઙ્ગયોગભેદતોતિ કત્થચિ પઞ્ચ ઝાનઙ્ગાનિ, કત્થચિ ચત્તારિ, કત્થચિ તીણિ, કત્થચિ દ્વે , કત્થચિ અપરાનિ દ્વેતિ એવં ઝાનઙ્ગાનં સમ્પયોગભેદતો. નનુ ચેત્થ કામાવચરકુસલે વિય સઙ્ખારભેદો કસ્મા ન ગહિતો. ઇદમ્પિ હિ કેવલં સમથાનુયોગવસેન પટિલદ્ધં સસઙ્ખારં, મગ્ગાધિગમવસેન પટિલદ્ધમસઙ્ખારં, તસ્મા ''ઝાનઙ્ગસઙ્ખારયોગભેદતો દસવિધ''ન્તિ વત્તબ્બન્તિ? નયિદમેવં, મગ્ગાધિગમવસેન સત્તિતો પટિલદ્ધસ્સાપિ અપરભાગે પરિકમ્મવસેનેવ ઉપ્પજ્જનતો, તસ્મા સબ્બસ્સપિ ઝાનસ્સ પરિકમ્મસઙ્ખાતપુબ્બાભિસઙ્ખારેન વિના કેવલં અધિકારવસેન અનુપ્પજ્જનતો ''અસઙ્ખાર''ન્તિપિ વત્તું ન સક્કા, અધિકારેન ચ વિના કેવલં પરિકમ્માભિસઙ્ખારેનેવ અનુપ્પજ્જનતો ''સસઙ્ખાર''ન્તિપિ વત્તું ન સક્કાતિ ઝાનઙ્ગયોગભેદતો પઞ્ચવિધતા ચ વુત્તાતિ.

કામચ્છન્દો બ્યાપાદો થિનમિદ્ધં ઉદ્ધચ્ચકુક્કુચ્ચં વિચિકિચ્છાતિ ઇમાનિ પઞ્ચ નીવરણાનિ વિપ્પહીનાનિ એતસ્સાતિ **કામચ્છન્દ**...**પે**॰... **વિપ્પહીનં**. ''અગ્યાહિતો''તિ એત્થ આહિત-સદ્દસ્સ વિય વિપ્પહીન-સદ્દસ્સેત્થ પરવચનં દટ્ઠબ્બં. કામચ્છન્દાદીહિ વા વિપ્પહીનં વિસંયુત્તં તેસં પહાયકભાવેનાતિ **કામચ્છન્દ**...**પે**॰... **વિપ્પહીનં**. તત્થ કામેતીતિ કામો, છન્દનટ્ઠેન છન્દો ચાતિ કામચ્છન્દો, બહલકામરાગસ્સેતં અધિવચનં. બ્યાપાદાદીનમત્થં વક્ખતિ. યસ્મા કામચ્છન્દાદીસુ અપ્પહીનેસુ ઝાનં નુપ્પજ્જતિ, તસ્મા તાનિસ્સ પહાનઙ્ગાનીતિ વેદિતબ્બાનિ. નનુ અઞ્ઞેપિ અકુસલા ધમ્મા ઇમિના ઝાનેન પહીયન્તિ, અથ કસ્મા પઞ્ચેવ પહાનઙ્ગવસેન વુત્તાનીતિ? વિસેસેન ઝાનન્તરાયકરત્તા. કામચ્છન્દવસેન હિ નાનાવિસયપલોભિતં ચિત્તં ન એકત્તારમ્મણે સમાધિયતિ. કામચ્છન્દાભિભૂતં વા નાનાવિસયસમુપબ્યૂળ્હાય કામધાતુયા પહાનપટિપદં ન પટિપજ્જતિ, બ્યાપાદેન ચ આરમ્મણે પટિહઞ્ઞમાનં ન સમાહિતં પવત્તતિ, થિનમિદ્ધાભિભૂતં અકમ્મઞ્ઞં હોતિ, ઉદ્ધચ્ચકુક્કુચ્ચપરેતં અવૂપસન્તમેવ હુત્વા પરિબ્ભમતિ, વિચિકિચ્છાઉપહતં ઝાનાધિગમપટિપદં નારોહતિ ''સમ્માસમ્બુદ્ધો નુ ખો, ન નુ ખો, પથવી પથવી''તિઆદિના પવત્તમનસિકારેન ''ઝાનં સિયા નુ ખો, ન નુ ખો''તિઆદિના વિચિકિચ્છન્તસ્સ ઝાનાધિગમપટિપદાય અસંસિજ્ઝનતો. યતો વક્ખતિ –

''ભાગી અસ્સમહં અદ્ધા, ઇમાય પટિપત્તિયા;
પવિવેકસુખસ્સાતિ, કત્વા ઉસ્સાહમુત્તમ''ન્તિ.

તસ્મા સમાધિઆદીનં ઉજુવિપચ્ચનીકભાવેન વિસેસેન ઝાનાધિગમસ્સ અન્તરાયકરણતો એતાનેવ પહાનઙ્ગાનીતિ વુત્તાનિ. હોતિ ચેત્થ –

> ‘‘પચ્ચનીકા યતો પઞ્ચ, સમાધાદીનમેત્થ હિ;
> ઝાનન્તરાયિકા તસ્મા, પહાનઙ્ગે નિયામિતા’’તિ.

એવમિદં પહાનઙ્ગવસેન દસ્સેત્વા ઇદાનિ સમ્પયોગઙ્ગવસેન દસ્સેતું ‘‘**વિતક્ક…પે॰… સમ્પયુત્ત**’’ન્તિ વુત્તં. તત્થ વિતક્કાદયો વચનત્થલક્ખણાદિવસેન ઉપરિ આગમિસ્સન્તિ. યસ્મા પન ઇમેસુ ઉપ્પન્નેસુ ઝાનં ઉપ્પન્નં નામ હોતિ, તેનસ્સ ઇમાનિ સમ્પયોગઙ્ગાનીતિ વેદિતબ્બાનિ, તસ્મા ન એતેહિ સમન્નાગતં અઞ્ઞદેવ ઝાનં નામ અત્થીતિ ગહેતબ્બં. યથા પન નેમિઆદિઅઙ્ગસમુદાયે રથાદિવોહારો હોતિ, એવં ઝાનઙ્ગસમુદાયે ઝાનવોહારો. વુત્તમ્પિ હેતં **વિભઙ્ગે** ‘‘ઝાનન્તિ વિતક્કો વિચારો પીતિ સુખં ચિત્તસ્સેકગ્ગતા’’તિ (વિભ॰ ૫૬૯). કસ્મા પન અઞ્ઞેસુપિ ફસ્સાદીસુ સમ્પયુત્તધમ્મેસુ વિજ્જમાનેસુ ઇમાનિયેવ પઞ્ચ ઝાનઙ્ગવસેન વુત્તાનીતિ? વુચ્ચતે – ઉપનિજ્ઝાનકિચ્ચવન્તતાય, કામચ્છન્દાદીનં ઉજુપટિપક્ખભાવતો ચ. વિતક્કો હિ આરમ્મણે ચિત્તં અભિનિરોપેતિ, વિચારો અનુબન્ધતિ. એવં ઝાનાધિગમસ્સ વિસેસપચ્ચયભૂતેહિ તેહિ અવિક્ખેપાય સમાદહિતપયોગસ્સ ચેતસો પયોગસમ્પત્તિસમુટ્ઠાના પીતિ પીણનં, સુખઞ્ચ ઉપબ્રૂહનં કરોતિ. અથ નં સસમ્પયુત્તધમ્મં એતેહિ અભિનિરોપનાનુબન્ધનપીણનઉપબ્રૂહનેહિ અનુગ્ગહિતા એકગ્ગતા સમાધાનકિચ્ચેન અત્તાનં અનુવત્તાપેન્તી એકત્તારમ્મણે સમં, સમ્મા ચ આધિયતિ, ઇન્દ્રિયસમતાવસેન સમં, પટિપક્ખધમ્માનં દૂરીભાવેન લીનુદ્ધચ્ચાભાવેન સમ્મા ચ ઠપેતીતિ એવમેતેસમેવ ઉપનિજ્ઝાનકિચ્ચં આવેણિકં. કામચ્છન્દાદિપટિપક્ખભાવેન પન સયમેવ વક્ખતિ. એવં ઉપનિજ્ઝાનકિચ્ચવન્તતાય, કામચ્છન્દાદીનં ઉજુપટિપક્ખભાવતો ચ ઇમેયેવ પઞ્ચ ઝાનઙ્ગભાવેન વવત્થિતાતિ. યથાહુ –

> ‘‘ઉપનિજ્ઝાનકિચ્ચત્તા, કામાદિપટિપક્ખતો;
> સન્તેસુપિ ચ અઞ્ઞેસુ, પઞ્ચેવ ઝાનસઞ્ઞિતા’’તિ.

દેસનાક્કમતો, મહગ્ગતધમ્મેસુ પઠમં અધિગન્તબ્બતો ચ **પઠમં**, પઠમં સમાપજ્જિતબ્બન્તિપિ **પઠમ**ન્તિ વદન્તિ. તં પન ન એકન્તલક્ખણં ઝાનપટિલોમાદિવસેન સમાપજ્જને અસમ્ભવતો.

પુરિમપચ્છિમચિત્તેસુ ઉપ્પજ્જમાનસ્સાપિ અપ્પનાક્ખણે અનુપ્પજ્જનતો વિતક્કો વિપ્પહીનો એતસ્સ, તતો વા એતં વિપ્પહીનન્તિ **વિતક્કવિપ્પહીનં**. ભાવનાય હિ પહીનત્તા વિતક્કો ઝાનક્ખણે નુપ્પજ્જતિ. અસંકિલિટ્ઠસભાવત્તા પન ઉપચારભાવનાય ચ તં પહાતું અસમત્થભાવતો પુરિમભાગે, પચ્છાભાગે ચ અપચ્ચનીકચિત્તપ્પવત્તિતો ઉપ્પજ્જતિયેવાતિ.

નનુ ચ ‘‘અસંકિલિટ્ઠસભાવત્તા’’તિ વુત્તં, અથ કથં ઝાનેન એસ પહીયતિ? ન હિ કુસલેહિ અસંકિલિટ્ઠધમ્મસ્સ પહાનં અત્થિ રાગાદિસંકિલિટ્ઠાનં પાપધમ્માનમેતસ્સ ઉજુપટિપક્ખભાવતોતિ? વુચ્ચતે – અસંકિલિટ્ઠસભાવસ્સાપિ એતસ્સ ઓળારિકતાય દુબ્બલભાવતો ઝાનક્ખણે અનુપ્પત્તિસભાવાપાદનત્થં તત્થ નિકન્તિવિક્ખમ્ભનવસેન દુતિયજ્ઝાનભાવના હોતીતિ તસ્સા બલેન તં ઝાનક્ખણે અનુપ્પજ્જન્તં નિકન્તિવિક્ખમ્ભનવસેન વા વિક્ખમ્ભિતં પહીનં નામ હોતિ. યદિ એવં ઉપચારેનપિ નિકન્તિ વિક્ખમ્ભીયતીતિ તત્થપિસ્સ પહાનં સિયા, યથા પઠમજ્ઝાનસ્સ ઉપચારે નીવરણાનીતિ? નયિદમેવં, નીવરણપ્પહાનસ્સ વિય વિતક્કારમ્મણિકનિકન્તિ

વિક્ખમ્ભનસ્સ ઉપચારેન સાતિસયં અનિપ્ફજ્જનતો. સાતિસયઞ્હિ તત્થ નિકન્તિપ્પહાનં અપ્પનાય એવ હોતિ, તસ્મા યદવોચુમ્હા ''ઉપચારભાવનાય ચ તં પહાતું અસમત્થભાવતો''તિ, તં સુટ્ઠુ ઉપપરિક્ખિત્વા વુત્તન્તિ દટ્ઠબ્બં. ''**વિચારવિપ્પહીન**''ન્તિઆદીસુપિ વુત્તનયાનુસારેન અત્થો દટ્ઠબ્બો. દુતિયજ્ઝાનેયેવ પહીનસ્સ વિતક્કસ્સ ઇધ અપ્પવત્તિમત્તદસ્સનત્થં ''**વિતક્કવિચારવિપ્પહીન**''ન્તિ વિતક્ક-ગ્ગહણં કતં. એવં ''**વિતક્કવિચારપીતિવિપ્પહીન**''ન્તિઆદીસુપિ.

યથાસમ્ભવન્તિ પથવીકસિણાદીસુ યં યં આરમ્મણં યસ્સ યસ્સ સમ્ભવતિ, તદનતિક્કમતો. કસિણાનાપાનેસુ હિ પઞ્ચેવ ઝાનાનિ પવત્તન્તિ, અસુભકાયગતાસતીસુ પઠમજ્ઝાનં, અનુપેક્ખાબ્રહ્મવિહારેસુ પઞ્ચમજ્ઝાનવજ્જાનિ, ઉપેક્ખાબ્રહ્મવિહારે પઞ્ચમજ્ઝાનન્તિ.

પથવીકસિણાદીસૂતિ એત્થ **આદિ**-ગ્ગહણેન કેવલં આપોકસિણાદીનમેવ, અથ ખો અસુભાદીનમ્પિ અપ્પનાવહકમ્મટ્ઠાનાનં સઙ્ગહોતિ દટ્ઠબ્બં. એત્થ ચ અભિભાયતનવિમોક્ખઝાનાનિ પવત્તાકારમત્તતો ભિન્નાનિ, આરમ્મણતો પન કસિણાયતનાનેવ હોન્તીતિ કસિણાયતનઝાનેહેવ તાનિ સઙ્ગહિતાનિ. ''**યથાસમ્ભવં...પે॰... અનેકવિધ**''ન્તિ વા વચનેન રૂપાવચરજ્ઝાને સબ્બોપિ લબ્ભમાનકભેદો સઙ્ગહિતોતિ અભિભાયતનવિમોક્ખઝાનાનિ વિસું ન વુત્તાનિ, તાનિ પન સરૂપતો એવં વેદિતબ્બાનિ.

તત્થ ઞાણુત્તરસ્સ યોગાવચરસ્સ પથવીકસિણાદિઆરમ્મણં અભિભવિત્વા ''ન મેત્થ અપ્પનાનિબ્બત્તને ભારો''તિ પટિપન્નસ્સ નિમિત્તુપ્પત્તિતો ઉદ્ધં દુતિયતતિયવીથિયં, ચતુત્થપઞ્ચમવીથિયં વા પટિલદ્ધં ઝાનં **અભિભાયતનં** નામ. તઞ્હિ આરમ્મણં અભિભવતીતિ અભિભૂ, યોગિનો સુખવિસેસાનં અધિટ્ઠાનતાય, મનાયતનધમ્માયતનપરિયાપન્નતાય વા આયતનન્તિ અભિભાયતનં, અભિભવિતબ્બં વા અભિભૂ, આલમ્બણં, તં આયતનમસ્સાતિ અભિભાયતનં. અથ વા આલમ્બણાભિભવનતોયેવ અભિભૂ, પરિકમ્મં, ઞાણં વા, તં આયતનં કારણમસ્સાતિ અભિભાયતનં. પરિકમ્મં, ઞાણં વા આલમ્બણં અભિભવિત્વા પવત્તમાનં ઉપચારુપ્પત્તિતો પઞ્ચમવીથિમનતિક્કમિત્વા અપ્પનં નિબ્બત્તેતિ. પઞ્ચમવીથિતો પરં નિબ્બત્તં પન અભિભવિતુકામતાય નિબ્બત્તિતમ્પિ અભિભાયતનં નામ ન હોતિ. સામઞ્ઞગતિયા પન કસિણાયતનમેવ હોતિ. ઇમમેવ હિ સીઘતરપ્પવત્તિં સન્ધાય **અટ્ઠકથાયં** ''તાનિ અભિભવિત્વા સમાપજ્જતિ, સહ નિમિત્તુપ્પાદેનેવેત્થ અપ્પનં નિબ્બત્તેતી''તિ (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૨૦૪) વુત્તં. નનુ ચ અટ્ઠકથાયં યથારુતવસેનેવ અત્થો કસ્મા ન ગય્હતિ. ''સહ નિમિત્તુપ્પાદેનેવા''તિ (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૨૦૪) હિ વુત્તત્તા નિમિત્તુપ્પત્તિયા સહુપ્પન્નં ઝાનમભિભાયતનન્તિ વિઞ્ઞાયતીતિ? નયિદમેવં, નિમિત્તુપ્પાદેન સહ અપ્પનાય અસમ્ભવતો. નિમિત્તુપ્પાદોતિ હિ ઇધ પટિભાગનિમિત્તસ્સ ઉપ્પત્તિ તદારમ્મણસ્સ વા ઉપચારજ્ઝાનસ્સ, કિં તાવ પટિભાગનિમિત્તુપ્પત્તિયા સહ અપ્પનાય નિબ્બત્તિ ઉપચારજ્ઝાને અસતિ તસ્સા અસમ્ભવતો, નાપિ ઉપચારજ્ઝાનેન સહ એકવીથિયં નિબ્બત્તિ તસ્સા ઉપચારભાવનાપબન્ધસેવિતબ્બભાવેન તદા અસમ્ભવતો, તસ્મા નાતિચિરાયનપ્પવત્તિદસ્સનત્થં સમીપિમ્હિ સમીપકારીયૂપચારેન અટ્ઠકથાયં તથા વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. યદિ નિમિત્તુપ્પત્તિતો નાતિચિરપ્પવત્તમભિભાયતનં, કથં તસ્સ દન્ધાભિઞ્ઞાખિપ્પાભિઞ્ઞાભેદો પાળિયં વુત્તોતિ? વુચ્ચતે – ચતુત્થપઞ્ચમજવનવીથિયં ઉપ્પન્નં ચિરકાલનિબ્બત્તિતાય દન્ધાભિઞ્ઞં, દુતિયતતિયવીથિયં ઉપ્પન્નં તબ્બિપરીતલક્ખણતાય ખિપ્પાભિઞ્ઞન્તિ. કેચિ પન ''અભિભાયતનં નામ વસિભાવપ્પત્તમેવ, નેતર''ન્તિ વદન્તિ, તં તેસં મતિમત્તં, વસિભાવપ્પત્તિયા નિમિત્તુપ્પત્તિતો દૂરતરભાવેન ''સહ નિમિત્તુપ્પાદેનેવેત્થ અપ્પનં નિબ્બત્તેતી''તિ અટ્ઠકથાવચનેન સહ વિરુજ્ઝનતો.

અપિચ વસિભાવપ્પત્તં ઝાનં અભિભવનકારણનિરપેક્ખં વસિભાવબલેનેવ સક્કચ્ચં સમાપજ્જિતું ન સક્કાતિ ન તં અભિભાયતનં નામ હોતિ, તસ્મા અપ્પત્તવસિભાવા પઠમુપ્પન્નાયેવ અભિભાયતનન્તિ નિટ્ઠમેત્થ ગન્તબ્બં. યદિ એવં કથં ''અપ્પમાણં પરિત્તારમ્મણં, અપ્પમાણં અપ્પમાણારમ્મણ''ન્તિ (ધ॰ સ॰ ૨૧૨-૨૧૩) અભિભાયતનદેસનાયં વુત્તં. વસિભાવપ્પત્તઞ્હિ ઝાનં અપ્પમાણન્તિ વુચ્ચતિ. ઇદઞ્ચ ઉપ્પન્નમત્તત્તા પરિત્તમેવાતિ? નાયં દોસો. પઠમં અભિભાયતનવસેન પટિલદ્ધજ્ઝાનં પચ્છા વસિભાવપ્પત્તમ્પિ અભિભાયતનનામમેવ લભતીતિ વસિભાવપ્પત્તમભિભાયતનં અપ્પમાણં, ઇતરં પરિત્તં.

અથ વા વસિભાવપ્પત્તં અપ્પમાણન્તિ ઉક્કંસગતિપરિગ્ગહવસેન વુચ્ચતિ. તં પન યં બલવતરં, તં અપ્પમાણન્તિ ઇમસ્સ અત્થસ્સ ઉપલક્ખણં કત્વા વદન્તિ. બલવભાવનિબન્ધનં અપ્પમાણત્તં. બલવભાવો ચ પઠમઅપ્પનાવારતો પચ્છિમપચ્છિમઅપ્પનાવારાનં બલવતાય અવસિતાપત્તેપિ ઝાને સમ્ભવતીતિ બલવન્તં અપ્પમાણં, ઇતરં પરિત્તન્તિ એવં અવસિતાપત્તેપિ ઝાને અપ્પમાણાદિભાવો વેદિતબ્બો. અથ વા અપ્પનાય બલવભાવો નામ ઉપચારસ્સ બલવતાય સતિ હોતિ. ઉપચારઞ્ચ તં બલવં, યં સહસા અપ્પનં ઉપ્પાદેતું સક્કુણેય્ય, તસ્મા ખિપ્પાભિઞ્ઞાનં દ્વિન્નં અભિભાયતનઝાનાનં ઉપચારવીથિયા અનન્તરં દુતિયવીથિયં ઉપ્પન્નં ઉપચારજ્ઝાનસ્સ બલવતાય સયમ્પિ બલવતરન્તિ અપ્પમાણં નામ હોતિ. દુતિયવીથિમતિક્કમિત્વા તતિયવીથિયં ઉપ્પન્નં તદિતરસભાવતાય પરિત્તં. તથા દન્ધાભિઞ્ઞાનં ચતુત્થવીથિયં ઉપ્પન્નં અપ્પમાણં. પઞ્ચમવીથિયં ઉપ્પન્નં પરિત્તન્તિ. અથ વા યત્થ કત્થચિ અપ્પનાવીથિયં પઞ્ચમં ઉપ્પજ્જનકઅપ્પનાતો ચતુત્થં ઉપ્પજ્જમાનાય બલવભાવોતિ તંવસેનાપેત્થ પરિત્તઅપ્પમાણતા વેદિતબ્બા.

તં પનેતં ગણનતો અટ્ઠવિધં હોતિ. યથાહ –

> ''અજ્ઝત્તં અરૂપસઞ્ઞી બહિદ્ધા રૂપાનિ પસ્સતિ પરિત્તાનિ, 'તાનિ અભિભુય્ય જાનામિ પસ્સામી'તિ એવંસઞ્ઞી હોતિ. અજ્ઝત્તં અરૂપસઞ્ઞી બહિદ્ધા રૂપાનિ પસ્સતિ પરિત્તાનિ સુવણ્ણદુબ્બણ્ણાનિ. અજ્ઝત્તં અરૂપસઞ્ઞી બહિદ્ધા રૂપાનિ પસ્સતિ અપ્પમાણાનિ. અજ્ઝત્તં અરૂપસઞ્ઞી બહિદ્ધા રૂપાનિ પસ્સતિ અપ્પમાણાનિ સુવણ્ણદુબ્બણ્ણાનિ, તાનિ અભિભુય્ય જાનામિ પસ્સામિ. નીલાનિ નીલવણ્ણાનિ નીલનિદસ્સનાનિ નીલનિભાસાનિ, તાનિ અભિભુય્ય જાનામિ પસ્સામિ. પીતાનિ પીતવણ્ણાનિ પીતનિદસ્સનાનિ પીતનિભાસાનિ. લોહિતાનિ લોહિતવણ્ણાનિ લોહિતનિદસ્સનાનિ લોહિતનિભાસાનિ. ઓદાતાનિ ઓદાતવણ્ણાનિ ઓદાતનિદસ્સનાનિ ઓદાતનિભાસાનિ, 'તાનિ અભિભુય્ય જાનામિ પસ્સામી'તિ એવંસઞ્ઞી હોતી''તિ (દી॰ નિ॰ ૨.૧૭૩; ૩.૩૩૮; મ॰ નિ॰ ૨.૨૪૯; અ॰ નિ॰ ૧.૪૨૭-૪૩૪; ૮.૬૫).

તત્થ **અજ્ઝત્તં અરૂપસઞ્ઞી**તિ અલાભિતાય વા અનત્થિકતાય વા અજ્ઝત્તેસુ કેસાદીસુ પરિકમ્મઅપ્પનાસઞ્ઞાવિરહિતો. **બહિદ્ધા રૂપાનિ પસ્સતી**તિ બહિદ્ધા અટ્ઠસુ કસિણેસુ, ચતૂસુ ભૂતકસિણેસુ એવ વા કતપરિકમ્મકતાય પરિકમ્મવસેન ચેવ અપ્પનાવસેન ચ તાનિ બહિદ્ધા અટ્ઠ, ચત્તારિ વા કસિણરૂપાનિ પસ્સતિ. **પરિત્તાની**તિ અમહન્તાનિ. **અભિભુય્યા**તિ યથા મહગ્ઘસો સમ્પન્નગહણિકો પુરિસો કટચ્છુમત્તં ભત્તં લભિત્વા ''કિં એત્થ ભુઞ્જિતબ્બં ભત્તં અત્થી''તિ સઙ્કડ્ઢિત્વા સબ્બં એકકબળમેવ કરોતિ, એવમેવ ઞાણુત્તરિકો પુગ્ગલો વિસદઞાણો ''કિં એત્થ પરિત્તકે આરમ્મણે સમાપજ્જિતબ્બં અત્થિ, નાયં મમ ભારો''તિ તાનિ રૂપાનિ પરિકમ્મેન, ઞાણેન વા અભિભવિત્વા સમાપજ્જતિ. હેટ્ઠા વુત્તનયેન સીઘં અપ્પનં નિબ્બત્તેતિ. ''**જાનામિ પસ્સામી**''તિ ઇમિના પનસ્સ

પુબ્બાભોગો કથિતો, તદાગમનતો ચ અન્તોસમાપત્તિયં ચિત્તાભિસઙ્ખારો. ઇતરથા અનેન આભોગમત્તે કથિતે તેન સાધિતબ્બં ઝાનં ન વુત્તં હોતિ, અભિભાયતનદેસનાવાયં ઝાનવિસયાતિ. **આગમટ્ઠકથાસુ** પન સમાપત્તિતો વુટ્ઠિતસ્સ પુબ્બભાગભાવનાવસેન ઝાનક્ખણે પવત્તમભિભવનાકારં ગહેત્વા પવત્તમાભોગં સન્ધાય –

> ''ઇમિના પનસ્સ આભોગો કથિતો. સો ચ ખો સમાપત્તિતો વુટ્ઠિતસ્સ, ન અન્તોસમાપત્તિય''ન્તિ (દી॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૨.૧૭૩; મ॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૨.૨૪૯; અ॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૩.૮.૬૫) વુત્તં.

દુતિયે **સુવણ્ણદુબ્બણ્ણાની**તિ પરિસુદ્ધાપરિસુદ્ધવણ્ણાનિ. પરિસુદ્ધાનિ હિ નીલાદીનિ સુવણ્ણાનિ, અપરિસુદ્ધાનિ દુબ્બણ્ણાનીતિ ઇધ અધિપ્પેતાનિ.

તતિયે **અપ્પમાણાની**તિ વુડ્ઢિપ્પમાણાનિ વિપુલાનિ ખલમણ્ડલાદીનિ. વડ્ઢનવસેન પનેત્થ અપ્પમાણતા ન ગહિતા કસિણવડ્ઢનસ્સ ઇધ અસમ્ભવતો. કસિણસ્સ હિ દ્વે વડ્ઢનભૂમિયો ઉપચારભૂમિ, અપ્પનાભૂમિ વા. તત્થ ન તાવ ઇધ ઉપચારભૂમિયં વડ્ઢનં સમ્ભવતિ. નિમિત્તુપ્પત્તિયા સમકાલં વિય ઉપ્પજ્જમાને ઝાને કુતો તસ્સ ઓકાસોતિ, નાપિ અપ્પનાભૂમિયં. વડ્ઢિતસ્સ પઠમુપ્પન્નઝાનારમ્મણતા ન યુજ્જતિ, તસ્મા સભાવમહન્તાનેવ આલમ્બણાનિ ઇધ અપ્પમાણાનીતિ અધિપ્પેતાનિ. કેચિ પન ''વડ્ઢિતવસેનેવ અપ્પમાણાનીતિ ગહેત્વા પઠમં અભિભવનિચ્છાય અભાવેન વડ્ઢેત્વા પચ્છા અભિભવનિચ્છાય સતિ અભિભવનાકારેન પવત્તો તસ્મિં અપ્પનં નિબ્બત્તેતીતિ અપ્પનં પટિલભિત્વા વડ્ઢિતનિમિત્તેસુ ઇદં અભિભાયતનં વુત્ત''ન્તિ વદન્તિ.

ચતુત્થે **અભિભુય્યા**તિ અભિભવિત્વા. યથા નામ સમ્પન્નગહણિકો મહગ્ઘસો પુરિસો એકં ભત્તવડ્ઢિતકં લભિત્વા '''અઞ્ઞોપિ હોતુ, અઞ્ઞોપિ હોતૂ'તિ કિં એસ મય્હં કરિસ્સતી''તિ ન તં મહન્તતો પસ્સતિ, એવમેવ ઞાણુત્તરો વિસદઞાણો પુગ્ગલો '''કિં એત્થ સમાપજ્જિતબ્બં, નયિદં અપ્પમાણ'ન્તિ મય્હં ચિત્તેકગ્ગતાકરણે ભારો''તિ અભિભવિત્વા સમાપજ્જતિ. વુત્તનયેનેવ અપ્પનં નિબ્બત્તેતિ.

પઞ્ચમે **નીલાનિ**...પે॰... **નીલનિભાસાની**તિ એતાનિ પરિયાયનામાનીતિ તત્થ ''**નીલાની**''તિ સબ્બસઙ્ગાહકવસેન વુત્તં. એત્તકેયેવ પન વુત્તે તંયોગતો તબ્બોહારેન ગુણયુત્તેપિ પસઙ્ગો સિયાતિ તન્નિવારણત્થં ''**નીલવણ્ણાની**''તિ વણ્ણવસેન વુત્તં. એવમ્પિ હિ બહુબ્બીહિવસેન ગુણોપિ પસઙ્ગો હોતીતિ ''**નીલનિદસ્સનાની**''તિ નિદસ્સનવસેન વુત્તં . નિદસ્સિતબ્બઞ્હિ નિદસ્સનં, ચક્ખુના દટ્ઠબ્બં રૂપં. તતો સેતાદિનિવારણત્થં નીલ-સદ્દેન સહ સમાસો કતોતિ અપઞ્ઞાયમાનચીવરાનિ અસમ્ભિન્નવણ્ણાનિ એકનીલાનેવ હુત્વા દિસ્સમાનાનીતિ વુત્તં હોતિ. ''**નીલનિભાસાની**''તિ ઇદં પન ઓભાસવસેન વુત્તં, નીલોભાસાનિ નીલપ્પભાયુત્તાનીતિ અત્થો. એતેન તેસં સુવિસુદ્ધત્તં દસ્સેતિ. '**પીતાની**''તિઆદીસુપિ ઇમિનાવ નયેન અત્થો વેદિતબ્બો. અટ્ઠસુ ચેતેસુ પુરિમં અભિભવનાકારેન વણ્ણાભોગરહિતાનિ અટ્ઠપિ કસિણાનિ પરિત્તાનિ આરમ્મણં કત્વા ઉપ્પન્નં સન્ધાય વુત્તં. તતિયં તથા અપ્પમાણાનિ. દુતિયચતુત્થાનિયેવ દ્વે વણ્ણાભોગસહિતાનિ આરબ્ભ ઉપ્પન્નં, ન પન વણ્ણકસિણવસેન ઉપ્પન્નં તસ્સ વિસું વક્ખમાનત્તા.

પઞ્ચમાદીનિ પન તેસુ કતાધિકારે સન્ધાય સુવિસુદ્ધવણ્ણવસેનેવ દેસિતાનિ. ન હિ તેસં અભિભવનસ્સ પરિત્તતા, અપ્પમાણતા વા કારણં, અથ ખો સુવિસુદ્ધનીલાદિભાવો. તત્થ હિ તે કતાધિકારાતિ. નનુ ચ **આગમટ્ઠકથાસુ** ''સુવણ્ણાનિ વા હોન્તુ દુબ્બણ્ણાનિ વા, પરિત્તઅપ્પમાણવસેનેવ ઇમાનિ અભિભાયતનાનિ

દેસિતાની''તિ (દી॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૨.૧૭૩; મ॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૨.૨૪૯; અ॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૩.૮.૬૫) વુત્તન્તિ? સચ્ચં, તં પન આગમે અભિભાયતનાનં અઞ્ઞથા આગતત્તા વુત્તં. તત્થ હિ –

''અજ્ઝત્તં રૂપસઞ્ઞી એકો બહિદ્ધા રૂપાનિ પસ્સતિ પરિત્તાનિ સુવણ્ણદુબ્બણ્ણાનિ, અપ્પમાણાનિ સુવણ્ણદુબ્બણ્ણાનિ, અજ્ઝત્તં અરૂપસઞ્ઞી એકો બહિદ્ધા રૂપાનિ પસ્સતિ પરિત્તાનિ સુવણ્ણદુબ્બણ્ણાનિ, અપ્પમાણાનિ સુવણ્ણદુબ્બણ્ણાની''તિ (દી॰ નિ॰ ૨.૧૭૩; ૩.૩૩૮; મ॰ નિ॰ ૨.૨૪૯; અ॰ નિ॰ ૧.૪૨૭-૪૩૪; ૮.૬૫) –

એવં ચત્તારિયેવ અભિભાયતનાનિ આગતાનિ, તસ્મા **તદટ્ઠકથાસુ** વણ્ણાભોગે વિજ્જમાને અવિજ્જમાનેપિ પરિત્તઅપ્પમાણતાવસેનેવ ઇમેસં દેસિતભાવો વુત્તો. પરિત્તઅપ્પમાણતા હિ ઇમેસુ ચતૂસુ અભિભવનસ્સ કારણં વણ્ણાભોગે વિજ્જમાને અવિજ્જમાનેપીતિ. નનુ ચ સબ્બત્થ ''સુવણ્ણદુબ્બણ્ણાની''તિ વચનતો વણ્ણાભોગસહિતાનિયેવ તત્થ ગહિતાનીતિ? તં ન, વણ્ણાભોગરહિતાનિ, સહિતાનિ ચ સબ્બાનિ પરિત્તાનિ એકતો કત્વા ''પરિત્તાનિ સુવણ્ણદુબ્બણ્ણાની''તિ વુત્તાનિ, તથા ''અપ્પમાણાનિ સુવણ્ણદુબ્બણ્ણાની''તિ. યદિ એવં કથં વિસિટ્ઠાનં વણ્ણાભોગરહિતાનં, સહિતાનઞ્ચ એકજ્ઝં મનસિકારો, ન એકજ્ઝં, વિસુંયેવ તેસં મનસિકારો. યદિ એવં વિસું કથમેકત્તન્તિ? પરિત્તભાવસામઞ્ઞતો. યદિ એવં સુવણ્ણદુબ્બણ્ણ-ગ્ગહણમતિરિચ્ચતિ અવસિટ્ઠોતિ? નાતિરિચ્ચતિ પરિયાયદેસનાભાવતો. અત્થિ હિ એસ પરિયાયો, યદિદં વણ્ણાભોગજનિતાજનિતં વિસેસં અગ્ગહેત્વા પરિત્તભાવસામઞ્ઞેન એકત્તં નેત્વા ''પરિત્તાનિ અભિભુય્યા''તિ વત્વા પુન તદન્તોગધમેવ પભેદં વિનેય્યવસેન દસ્સેતું તાનિ ચ કદાચિ વણ્ણવસેન આવજ્જિતાનિ હોન્તિ, ''સુવણ્ણદુબ્બણ્ણાનિ અભિભુય્યા''તિ વત્તબ્બતાય વણ્ણાભોગરહિતાનિ, સહિતાનિ ચ વિસું મનસિ કત્વા ઉભયત્થાપિ વણ્ણાભોગરહિતપરિત્તાભિભવને, તંસહિતપરિત્તાભિભવને ચ પરિત્તાભિભવનસામઞ્ઞં ગહેત્વા એકત્તં કતન્તિ. **અભિધમ્મે** પન નિપ્પરિયાયદેસનત્તા વણ્ણાભોગરહિતાનિ, સહિતાનિ ચ વિસું વુત્તાનિ. અત્થિ હિ ઉભયત્થાભિભવનવિસેસોતિ. હોતુ તાવ, એવં સુત્તાભિધમ્મપાઠવિસેસતો અટ્ઠકથાય પાઠભેદે પન કો અધિપ્પાયોતિ? વુચ્ચતે – સુત્તન્તે હિ પઠમવિમોક્ખં દ્વેધા ભિન્દિત્વા પઠમદુતિયઅભિભાયતનાનિ વુત્તાનિ, પરિયાયદેસનત્તા વિમોક્ખાનમ્પિ અભિભવનપરિયાયો વિજ્જતીતિ ''અજ્ઝત્તં રૂપસઞ્ઞી''તિ અભિભાયતનદ્વયં વુત્તં.

તતિયચતુત્થઅભિભાયતનેસુ દુતિયવિમોક્ખો, વણ્ણાભિભાયતનેસુ તતિયવિમોક્ખો ચ અભિભવનપ્પવત્તિતો સઙ્ગહિતો, ઇધ પન નિપ્પરિયાયદેસનત્તા વિમોક્ખાભિભાયતનાનિ અસઙ્કરતો દસ્સેતું વિમોક્ખે વજ્જેત્વા અભિભાયતનાનિ કથિતાનિ. સબ્બાનિ ચ વિમોક્ખકિચ્ચાનિ વિમોક્ખદેસનાય વુત્તાનિ, તદેતં ''અજ્ઝત્તં રૂપસઞ્ઞી''તિ સુત્તે આગતસ્સ અભિભાયતનદ્વયસ્સ અભિધમ્મે અવચનતો ''રૂપી રૂપાનિ પસ્સતી''તિઆદીનઞ્ચ સબ્બવિમોક્ખકિચ્ચસાધારણવચનભાવતો વવત્થાનં કતન્તિ વિઞ્ઞાયતિ. અવસ્સઞ્ચેતં એવ સમ્પટિચ્છિતબ્બં, ન સમ્પટિચ્છન્તેહિ સુત્તાભિધમ્મપાઠભેદે અઞ્ઞં કારણં વત્તબ્બં. અથ કિમેત્થ વત્તબ્બં, નનુ અટ્ઠકથાયમેવ ''કસ્મા પન યથા સુત્તન્તે 'અજ્ઝત્તં રૂપસઞ્ઞી એકો બહિદ્ધા રૂપાનિ પસ્સતિ પરિત્તાની'તિઆદિ વુત્તં, એવં અવત્વા ઇધ ચતૂસુપિ અભિભાયતનેસુ અજ્ઝત્તં અરૂપસઞ્ઞિતાવ વુત્તા''તિ વત્વા ''અજ્ઝત્તરૂપાનં અનભિભવનીયતો''તિ કારણં વુત્તન્તિ? ન તં તસ્સ કારણવચનં, અથ ખો કત્થચિ ''અજ્ઝત્તં રૂપાનિ પસ્સતી''તિ અવત્વા સબ્બત્થ યં વુત્તં ''બહિદ્ધા રૂપાનિ પસ્સતી''તિ, તસ્સ ચ કારણવચનં. તેનેવ હિ તત્થ વા ઇધ વા ''બહિદ્ધા રૂપાનિયેવ અભિભવિતબ્બાની''તિ તત્થેવ વુત્તં, અનભિભવનીયતા ચ અજ્ઝત્તરૂપાનં બહિદ્ધા રૂપાનિ વિય અવિભૂતત્તા. ન હિ સુટ્ઠુ વિભૂતભાવમન્તરેન ઞાણુત્તરાનં આરમ્મણાભિભવનં સમ્ભવતીતિ. નનુ ચ અટ્ઠકથાયં પાઠદ્વયવિસેસસ્સ

દેસનાવિલાસો કારણભાવેન વુત્તોતિ? સચ્ચં વુત્તો, સો ચ યથાવુત્તવવત્થાનવસેનેવ વેદિતબ્બો . દેસનાવિલાસો હિ નામ વિનેય્યજ્ઝાસયાનુરૂપં વિજ્જમાનસ્સેવ પરિયાયસ્સ વિભાવનં, ન યસ્સ કસ્સચીતિ. એવં તાવ અભિભાયતનં વેદિતબ્બં.

તત્થ **વિમોક્ખો**તિ પટિલદ્ધજ્ઝાનસ્સ ઝાનં સમાપજ્જિતુકામતાવસપ્પવત્તજવનવીથિસમનન્તરમેવ પિતુઅઙ્કે વિસ્સટ્ઠઅઙ્ગપચ્ચઙ્ગસ્સ વિય દારકસ્સ આરમ્મણે નિરાસઙ્કમેવ હુત્વા પઠમકપ્પના વિય ચ લહું અવુટ્ઠહિત્વા અન્તમસો ચતુપઞ્ચચિત્તક્ખણતો અનોસક્કિત્વા આરમ્મણે અભિરતિવસેન પવત્તસ્સ વસિભાવપ્પત્તસ્સ ઝાનસ્સેતં અધિવચનં. તઞ્હિ કસિણાયતનવસેન વા અભિભાયતનવસેન વા ઉપ્પન્નં પચ્ચનીકધમ્મેહિ સુટ્ઠુ વિમુત્તત્તા, આરમ્મણે અધિમુત્તતાય ચ ‘‘વિમોક્ખો’’તિ વુચ્ચતિ. વુત્તમ્પિ ચેતં **અટ્ઠકથાયં** –

> ‘‘કેનટ્ઠેન પન વિમોક્ખો વેદિતબ્બોતિ? અધિમુચ્ચનટ્ઠેન. કો અયં અધિમુચ્ચનટ્ઠો નામ? પચ્ચનીકધમ્મેહિ ચ સુટ્ઠુ વિમુચ્ચનટ્ઠો, આરમ્મણે ચ અભિરતિવસેન સુટ્ઠુ અધિમુચ્ચનટ્ઠો’’તિ (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૨૪૮).

યદિ વસિભાવપ્પત્તમેવ વિમોક્ખો, કથમસ્સ આરમ્મણચતુક્કે પરિત્તતા **પાળિયં** વુત્તા. અવસિતાપત્તઞ્હિ ઝાનં પરિત્તન્તિ વુચ્ચતીતિ? નાયં દોસો, પરિપુણ્ણવસિભાવપ્પત્તં સન્ધાય અપરિપુણ્ણવસિભાવપ્પત્તસ્સ પરિત્તભાવેન તત્થ અધિપ્પેતત્તા, તસ્મા વસિભાવપ્પત્તમેવ ઝાનં વિમોક્ખો નામ, ન ઇતરં. ઇતરં પન યદિ કસિણાયતનવસેન ઉપ્પન્નં, કસિણાયતનં. અથ અભિભાયતનવસેન, અભિભાયતનમેવાતિ. કેચિ પન ‘‘પઠમઅપ્પનાતો પચ્છિમપચ્છિમાય પટિપક્ખતો સુટ્ઠુ વિમુત્તત્તા કસિણાયતનવસેન, અભિભાયતનવસેન ચ ઉપ્પન્નં પઠમકપ્પનં ઠપેત્વા સેસં વિમોક્ખોયેવા’’તિ વદન્તિ.

તં પનેતં ગણનતો તિવિધં. યથાહ –

> ‘‘રૂપી રૂપાનિ પસ્સતિ, અજ્ઝત્તં અરૂપસઞ્ઞી બહિદ્ધા રૂપાનિ પસ્સતિ, સુભન્તેવ અધિમુત્તો હોતી’’તિ (દી॰ નિ॰ ૨.૧૭૪; ૩.૩૩૯; પટિ॰ મ॰ ૧.૨૦૯).

તત્થ **રૂપી**તિ અજ્ઝત્તં કેસાદીસુ ઉપ્પાદિતં રૂપજ્ઝાનં રૂપં, તદસ્સ અત્થીતિ રૂપી. **રૂપાનિ પસ્સતી**તિ બહિદ્ધાપિ નીલકસિણાદિરૂપાનિ ઝાનચક્ખુના પસ્સતિ. ઇમિના અજ્ઝત્તબહિદ્ધવત્થુકેસુ કસિણેસુ ઝાનપટિલાભો દસ્સિતો. **અજ્ઝત્તં અરૂપસઞ્ઞી**તિ અજ્ઝત્તં નરૂપસઞ્ઞી, અત્તનો કેસાદીસુ અનુપ્પાદિતરૂપાવચરજ્ઝાનોતિ અત્થો. ઇમિના બહિદ્ધા પરિકમ્મં કત્વા બહિદ્ધાવ પટિલદ્ધજ્ઝાનતા દસ્સિતા. ‘‘**સુભ**’’ન્તિ ઇમિના સુવિસુદ્ધેસુ નીલાદીસુ વણ્ણકસિણેસુ ઝાનાનિ દસ્સિતાનિ. તત્થ કિઞ્ચાપિ અન્તોઅપ્પનાયં ‘‘સુભ’’ન્તિ આભોગો નત્થિ, યો પન સુવિસુદ્ધં સુભકસિણં આરમ્મણં કત્વા વિહરતિ, સો યસ્મા ‘‘સુભ’’ન્તિ અધિમુચ્ચનવસેન પઠમજ્ઝાનં ઉપસમ્પજ્જિત્વા વિહરતિ, તથા દુતિયાદીનિ, તસ્મા એવં દેસના કતાતિ. **પટિસમ્ભિદામગ્ગે** પન ‘‘ઇધ ભિક્ખુ મેત્તાસહગતેન ચેતસા એકં દિસં ફરિત્વા વિહરતી’’તિઆદિના (પટિ॰ મ॰ ૧.૨૧૨) બ્રહ્મવિહારવસેન સુભવિમોક્ખો વુત્તો. **ધમ્મસઙ્ગણિયં** પન બ્રહ્મવિહારાનં વિસુંયેવ આગતત્તા તં નયં પટિક્ખિપિત્વા સુનીલકાદિવસેનેવ સુભવિમોક્ખો અટ્ઠકથાયં અનુઞ્ઞાતોતિ ઇધાપિ તત્થ વુત્તનયેનેવ વવત્થાનં કતન્તિ એવં તાવ વિમોક્ખઝાનં વેદિતબ્બં.

યથાનુરૂપન્તિ હીનાદિઅનુરૂપં. પઠમજ્ઝાનઞ્હિ હીનં કપ્પસ્સ તતિયભાગાયુકે બ્રહ્મપારિસજ્જે ઉપપત્તિં નિપ્ફાદેતિ, મજ્ઝિમં ઉપડ્ઢકપ્પાયુકે બ્રહ્મપુરોહિતે, પણીતં એકકપ્પાયુકે મહાબ્રહ્મે. તથા દુતિયજ્ઝાનં, તતિયજ્ઝાનઞ્ચ હીનં દ્વિકપ્પાયુકે પરિત્તાભે, મજ્ઝિમં ચતુકપ્પાયુકે અપ્પમાણાભે, પણીતં અટ્ઠકપ્પાયુકે આભસ્સરે. ચતુત્થજ્ઝાનં હીનં સોળસકપ્પાયુકે પરિત્તાસુભે, મજ્ઝિમં દ્વત્તિંસકપ્પાયુકે અપ્પમાણસુભે, પણીતં ચતુસટ્ઠિકપ્પાયુકે સુભકિણ્હે. પઞ્ચમજ્ઝાનં પન તિવિધમ્પિ પઞ્ચકપ્પસતાયુકે વેહપ્ફલે ઉપપત્તિં નિપ્ફાદેતિ, તદેવ તિત્થિયેહિ સઞ્ઞાવિરાગવસેન ભાવિતં પઞ્ચકપ્પસતાયુકેયેવ અસઞ્ઞસત્તે. અનાગામીહિ પન પુથુજ્જનાદિકાલે પચ્છાપિ ભાવિતં સદ્ધાદિઇન્દ્રિયાધિમુત્તતાનુક્કમેન યથાક્કમં સહસ્સદ્વિસહસ્સચતુસહસ્સઅટ્ઠસહસ્સસોળસસહસ્સકપ્પાયુકેસુ અવિહાઅતપ્પાસુદસ્સાસુદસ્સીઅકનિટ્ઠનામકેસુ પઞ્ચસુદ્ધાવાસેસુ ઉપપત્તિં નિપ્ફાદેતીતિ એવમેતં યથાનુરૂપં સોળસરૂપાવચરબ્રહ્મલોકૂપપત્તિનિપ્ફાદકન્તિ આહ “**યથાનુરૂપં...પે॰... હોતી**”તિ.

યસ્મા પન રૂપભવેપિ પવત્તિયં લભિતબ્બા ઉપભોગસમ્પત્તિ કામાવચરસ્સેવ ફલં, તસ્મા ઇધ ‘‘ભવભોગસમ્પત્તિં નિપ્ફાદેતી’’તિ અવત્વા ઉપપત્તિનિપ્ફાદનમેવ વુત્તન્તિ દટ્ઠબ્બં. એત્થ ચ દુતિયજ્ઝાનભૂમિં ઉપાદાય સબ્બત્થ પરિપુણ્ણસ્સ મહાકપ્પસ્સ વસેન પરિચ્છેદો દટ્ઠબ્બો, પઠમજ્ઝાનભૂમિયં પન અસઙ્ખ્યેય્યકપ્પવસેન. ન હિ તત્થ ઇતરવસેન પરિચ્છેદો સમ્ભવતિ એકકપ્પેપિ અવિનાસાભાવેન મહાકપ્પસ્સ ચતુત્થભાગેયેવ તસ્સ સણ્ઠહનતો.

રૂપાવચરકુસલવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

અરૂપાવચરકુસલવણ્ણના

ઇદાનિ અરૂપાવચરકુસલસ્સ નિદ્દેસાવકાસો અનુપ્પત્તોતિ તન્નિદ્દેસત્થમાહ “**સેસેસુ પના**”તિઆદિ. આકાસકસિણવજ્જિતસ્સ યસ્સ કસ્સચિ કસિણસ્સ ઉગ્ઘાટનતો લદ્ધમાકાસં **કસિણુગ્ઘાટિમાકાસં. તત્થ પવત્તં વિઞ્ઞાણન્તિ** આકાસાનઞ્ચાયતનમાહ. તઞ્હિ દુતિયારુપ્પસ્સ આરમ્મણં હોતિ. **સબ્બસો**તિ સબ્બાકારેન, રૂપનિમિત્તદણ્ડાદાનસમ્ભવદસ્સનાદિના સબ્બેન રૂપધમ્મેસુ, પથવીકસિણાદિરૂપનિમિત્તેસુ તદારમ્મણજ્ઝાનેસુ ચ દોસદસ્સનાકારેન, તેસુ એવ વા રૂપનિમિત્તેસુ નિકન્તિપ્પહાનઅસમાપજ્જિતુકામતાદિના આકારેનાતિ અત્થો. અથ વા **સબ્બસો**તિ સબ્બાસં, કુસલાદિભેદેન અનવસેસાનન્તિ અત્થો. **રૂપસઞ્ઞાનન્તિ** સઞ્ઞાસીસેન વુત્તરૂપાવચરજ્ઝાનાનઞ્ચેવ તદારમ્મણાનઞ્ચ. રૂપાવચરજ્ઝાનમ્પિ હિ ‘‘રૂપ’’ન્તિ વુચ્ચતિ ઉત્તરપદલોપેન ‘‘રૂપી રૂપાનિ પસ્સતી’’તિઆદીસુ વિય. તદારમ્મણમ્પિ કસિણરૂપં પુરિમપદલોપેન ‘‘દેવેન દત્તોતિ, બહિદ્ધા રૂપાનિ પસ્સતી’’તિઆદીસુ વિય, તસ્મા ઇધ રૂપે રૂપજ્ઝાને તંસહગતસઞ્ઞા રૂપસઞ્ઞાતિ ગહિતા, સઞ્ઞાસીસેન વુત્તરૂપાવચરજ્ઝાનાનમેતં અધિવચનં. ‘‘રૂપ’’ન્તિ સઞ્ઞા અસ્સાતિ રૂપસઞ્ઞં, રૂપનામવન્તન્તિ અત્થો. તંગહિતેન પથવીકસિણાદિભેદસ્સ તદારમ્મણસ્સ ચેતં નામન્તિ દટ્ઠબ્બં. ‘‘રૂપસઞ્ઞાન’’ન્તિ હિ સરૂપેકસેસવસેન નિદ્દેસો કતો. **સમતિક્કમા**તિ વિરાગા, નિરોધા ચ. કિં વુત્તં હોતિ? એતાસં કુસલવિપાકકિરિયાવસેન પઞ્ચદસન્નં ઝાનસઙ્ખાતાનં રૂપસઞ્ઞાનં, એતેસઞ્ચ પથવીકસિણાદિવસેન નવન્નં આરમ્મણસઙ્ખાતાનં રૂપસઞ્ઞાનં અનવસેસાનં સબ્બાકારેન ચ, તેસુ એવ વા નિકન્તિપ્પહાનઅસમાપજ્જિતુકામતાદિના આકારેન વિરાગા, નિરોધા ચ જિગુચ્છનતો ચેવ તપ્પટિબન્ધછન્દરાગવિક્ખમ્ભનતો ચ નિબ્બત્તં આકાસાનઞ્ચાયતનસઞ્ઞાય સહગતં અરૂપાવચરકુસલચિત્તં. ન હિ સક્કા સબ્બસો અનતિક્કન્તરૂપસઞ્ઞેન તં નિબ્બત્તેતુન્તિ.

ન કેવલં એતાસંયેવ સમતિક્કમનતો ઇદં નિબ્બત્તં, અથ ખો પટિઘસઞ્ઞાદીનમત્થઙ્ગમાદિતોપીતિ આહ "**પટિઘસઞ્ઞાન**"ન્તિઆદિ. તત્થ ચક્ખાદીનં વત્થૂનં, રૂપાદીનઞ્ચ આરમ્મણાનં પટિઘાતેન અઞ્ઞમઞ્ઞસમોધાનસઙ્ખાતેન પટિહનનેન ઉપ્પન્ના સઞ્ઞા **પટિઘસઞ્ઞા**, રૂપસઞ્ઞાદિદ્વિપઞ્ચસઞ્ઞાનમેતં અધિવચનં. યથાહ –

"તત્થ કતમા પટિઘસઞ્ઞા? રૂપસઞ્ઞા સદ્દસઞ્ઞા ગન્ધસઞ્ઞા રસસઞ્ઞા ફોટ્ઠબ્બસઞ્ઞા, ઇમા વુચ્ચન્તિ પટિઘસઞ્ઞાયો"તિ (વિભ॰ ૬૦૩).

તાસં કુસલાકુસલવિપાકભૂતાનં **અત્થઙ્ગમા** પહાના અસમુપ્પાદા અપ્પવત્તિકરણેનાતિ વુત્તં હોતિ. નનુ ચ એતા રૂપાવચરજ્ઝાનસમાપન્નસ્સાપિ ન સન્તિ. ન હિ પઠમજ્ઝાનાદિસમાપન્નકાલે પઞ્ચદ્વારવસેન ચિત્તં પવત્તતીતિ? સચ્ચમેતં, યથા પન "સુખસ્સ ચ પહાના દુક્ખસ્સ ચ પહાના અદુક્ખમસુખં ઉપેક્ખાસતિપારિસુદ્ધિં ચતુત્થજ્ઝાનં ઉપસમ્પજ્જ વિહરતી"તિ એત્થ પસંસાવસેન અઞ્ઞત્થ પહીનાનમ્પિ સુખદુક્ખાનં ચતુત્થજ્ઝાને, "સક્કાયદિટ્ઠિવિચિકિચ્છાનં પહાના રાગદોસમોહાનં તનુત્તા સકદાગામિમગ્ગં ઉપસમ્પજ્જ વિહરતી"તિ એત્થ પઠમમગ્ગેયેવ પહીનાનં સક્કાયદિટ્ઠાદીનં દુતિયમગ્ગે ચ વચનં, એવમેવ ઇમસ્મિં ઝાને પટિપજ્જનકાનં ઉસ્સાહજનનત્થં ઇમસ્સ ઝાનસ્સ પસંસાવસેન એતાસં એત્થ વચનન્તિ વેદિતબ્બં. અથ વા કિઞ્ચાપિ તા રૂપાવચરસમાપન્નસ્સાપિ ન સન્તિ, ન પન પહીનત્તા ન સન્તિ. કિઞ્ચરહિ પચ્ચયાભાવેન. ન હિ રૂપાવચરભાવના રૂપવિરાગાય સંવત્તતિ, રૂપાયત્તા એવ તાસં પવત્તીતિ. અરૂપભાવના પન રૂપવિરાગાય સંવત્તતિ, તસ્મા "તા એત્થ પહીના"તિ વત્તું વટ્ટતિ. તથા હિ એતાસં ઇતો પુબ્બે અપ્પહીનત્તાયેવ "પઠમજ્ઝાનં સમાપન્નસ્સ સદ્દો કણ્ટકો"તિ વુત્તો ભગવતા. ઇધ ચ પહીનત્તા એવ અરૂપસમાપત્તીનં આનેઞ્જાભિસઙ્ખારવચનાદીહિ, "યે તે સન્તા વિમોક્ખા અતિક્કમ્મ રૂપે અરૂપા"તિઆદિના ચ આનેઞ્જતા, સન્તવિમોક્ખતા ચ વુત્તા.

નાનત્તસઞ્ઞાનન્તિ નાનત્તે ગોચરે પવત્તાનં, નાનત્તાનં વા સઞ્ઞાનં, વુત્તાવસેસાનં ચતુચત્તાલીસકામાવચરસઞ્ઞાનન્તિ અત્થો. એતા એવ હિ –

"તત્થ કતમા નાનત્તસઞ્ઞા? અસમાપન્નસ્સ મનોધાતુસમઙ્ગિસ્સ વા મનોવિઞ્ઞાણધાતુસમઙ્ગિસ્સ વા સઞ્ઞા સઞ્જાનના સઞ્જાનિતત્તં, ઇમા વુચ્ચન્તિ નાનત્તસઞ્ઞાયો"તિ (વિભ॰ ૬૦૪) –

એવં **વિભઙ્ગે** વિભજિત્વા વુત્તા. તા પન યસ્મા રૂપસદ્દાદિભેદે નાનત્તે નાનાસભાવે આરમ્મણે પવત્તન્તિ, યસ્મા ચ અટ્ઠ કામાવચરકુસલસઞ્ઞા, દ્વાદસ અકુસલસઞ્ઞા, એકાદસ કામાવચરકુસલવિપાકસઞ્ઞા, દ્વે અકુસલવિપાકસઞ્ઞા, એકાદસ કામાવચરકિરિયસઞ્ઞાતિ એવં ચતુચત્તાલીસપ્પભેદા નાનાસભાવા, અઞ્ઞમઞ્ઞં અસદિસા, તસ્મા "નાનત્તસઞ્ઞા"તિ વુચ્ચન્તિ. **અમનસિકારા**તિ સબ્બસો અનાવજ્જના અસમન્નાહારા અપચ્ચવેક્ખણહેતુ જવનપટિપાદકેન વા ભવઙ્ગચિત્તસ્સ અન્તો અકરણા ઠપેત્વા કસિણુગ્ઘાટિમાકાસં નાનારમ્મણે ચિત્તસ્સ અસઙ્ખરણતોતિ વુત્તં હોતિ. ઇમિના હિ નાનત્તસઞ્ઞામનસિકારહેતૂનં રૂપધમ્માનં સમતિક્કમોપિ વુત્તો, રૂપજ્ઝાને પન તદભાવતો "નાનત્તસઞ્ઞાનં અમનસિકારા"તિ ન વુત્તં. અથ સમતિક્કમાદીનં કિં નાનાકરણન્તિ? વુચ્ચતે – યસ્મા રૂપસઞ્ઞા, પટિઘસઞ્ઞા ચ ઇમિના ઝાનેન નિબ્બત્તિતભવેપિ ન વિજ્જન્તિ, અરૂપસઞ્ઞાય ભાવનાય અભાવે ચુતિતો ઉદ્ધં ઉપ્પત્તિરહાનં રૂપસઞ્ઞાપટિઘસઞ્ઞાનં યાવ અત્તનો વિપાકુપ્પત્તિ, તાવ અનુપ્પત્તિધમ્મતં આપાદિયમાનત્તા, પગેવ પન ઇમં ઝાનં સમાપન્નકાલે, તસ્મા "સમતિક્કમા, અત્થઙ્ગમા"તિ

ઉભયથાપિ તાસં અભાવોયેવ દસ્સિતો. નાનત્તસઞ્ઞાસુ પન યા તસ્મિં ભવે ન ઉપ્પજ્જન્તિ એકન્તરૂપનિસ્સિતત્તા, તા અનોકાસતાય ન ઉપ્પજ્જન્તિ, ન અરૂપભાવનાય નિવારિતત્તા, અનિવારિતત્તા ચ કાચિ ઉપ્પજ્જન્તિ, તસ્મા તાસં અમનસિકારો અનાવજ્જનં અપચ્ચવેક્ખણં જવનપટિપાદકેન વા ભવઙ્ગમનસ્સ અન્તો અકરણં અપ્પવેસનં વુત્તં. તત્ર પવત્તમાનાનમ્પિ હિ ઝાનં સમાપન્નસ્સ તાસં અમનસિકારોયેવ ઇતરથા ઝાનસમાપત્તિયા અભાવતો. ઇતિ સઙ્ખેપતો ''રૂપસઞ્ઞાનં સમતિક્કમા''તિ ઇમિના સબ્બરૂપાવચરધમ્માનં પહાનં વુત્તં, ''પટિઘસઞ્ઞાનં અત્થઙ્ગમા નાનત્તસઞ્ઞાનં અમનસિકારા''તિ સબ્બેસં કામાવચરચિત્તચેતસિકાનં પહાનં, અમનસિકારો ચ વુત્તો, તીહિ પનેતેહિ સમાધિસ્સ થિરભાવો કથિતોતિ.

આકાસાનઞ્ચાયતનસઞ્ઞાસહગતન્તિ એત્થ પન નાસ્સ અન્તોતિ અનન્તં, અનન્તં આકાસં આકાસાનન્તં, કસિણુગ્ઘાટિમાકાસં, અનન્તતા પન ઉપ્પાદવયન્તાભાવતો અનન્તમનસિકારવસેન વા વેદિતબ્બા. ન હિ એતસ્સ ઉપ્પાદન્તો, વયન્તો વા પઞ્ઞાયતિ અસભાવધમ્મત્તા. સભાવધમ્મો હિ અહુત્વા સમ્ભવનતો, હુત્વા ચ વિનસ્સનતો ઉપ્પાદવયન્તપરિચ્છિન્નો, નેતરો. ન ચ પનેતં મનસિ કરોન્તો યોગાવચરો તસ્સ પરિચ્છેદસઙ્ખાતમન્તં ગણ્હાતિ, અથ ખો રૂપવિવેકમત્તસ્સેવ ગહણેન અનન્તફરણાકારેનેવ મનસિકારં પવત્તેતિ, તસ્મા ઉપ્પાદવયન્તવિરહતો મનસિકારવસેન વા એતમનન્તન્તિ વેદિતબ્બં. ''અનન્તાકાસ''ન્તિ ચ વત્તબ્બે અનન્ત-સદ્દસ્સ પરનિપાતવસેન ''આકાસાનન્ત''ન્તિ વુચ્ચતિ. આકાસાનન્તમેવ આકાસાનઞ્ચં સંયોગપરસ્સ ત-કારસ્સ ચ-કારં કત્વા, તદેવ આયતનં સસમ્પયુત્તધમ્મસ્સ ઝાનસ્સ આરમ્મણભાવતો અધિટ્ઠાનટ્ઠેન દેવાયતનં વિયાતિ આકાસાનઞ્ચાયતનં, તસ્મિં અપ્પનાપત્તા સઞ્ઞા આકાસાનઞ્ચાયતનસઞ્ઞા, તાય સહગતં વિઞ્ઞાણં **આકાસાનઞ્ચાયતનસઞ્ઞાસહગતં**. અથ વા આકાસાનઞ્ચં આયતનમસ્સા સસમ્પયુત્તધમ્માય સઞ્ઞાયાતિ આકાસાનઞ્ચાયતના, સાયેવ સઞ્ઞા, તાય ઝાનં સહગતન્તિ આકાસાનઞ્ચાયતનસઞ્ઞાસહગતં.

વિઞ્ઞાણ...પે॰... સહગતન્તિ યદેતં પઠમારુપ્પવિઞ્ઞાણં, તંસભાવધમ્મત્તા ઉપ્પાદાદિઅન્તવન્તમ્પિ આરમ્મણકરણવસેન અનન્તાકાસે ફરણતો અત્તાનં આરબ્ભ અન્તસ્સ અગ્ગહણવસેન પવત્તમનસિકારતો વા અનન્તં વિઞ્ઞાણન્તિ વિઞ્ઞાણાનન્તં, ''વિઞ્ઞાણાનઞ્ચ''ન્તિ વત્તબ્બે વિઞ્ઞાણઞ્ચ-સદ્દો તદત્થે નિરૂળ્હો આ-કાર ન-કારલોપોતિ વા કત્વા ''વિઞ્ઞાણઞ્ચ''મિચ્ચેવ વુત્તં. એવઞ્ચ કત્વા વક્ખતિ –

''વિઞ્ઞાણાનન્તમિચ્ચેવં, વત્તબ્બં પનિદં સિયા''તિ.

અથ વા દુતિયારુપ્પવિઞ્ઞાણેન અઞ્ચિતબ્બં આરમ્મણવસેન પાપુણિતબ્બન્તિ વિઞ્ઞાણઞ્ચં. સેસં પુરિમસદિસમેવ.

આકિઞ્ચઞ્ઞા...પે॰... સહગતન્તિ નાસ્સ પઠમારુપ્પવિઞ્ઞાણસ્સ કિઞ્ચનન્તિ અકિઞ્ચનં, અન્તમસો ભઙ્ગમત્તમ્પિ અવસિટ્ઠં નત્થીતિ વુત્તં હોતિ. સતિ હિ ભઙ્ગમત્તેપિ તસ્સ સકિઞ્ચનતા સિયા. અકિઞ્ચનસ્સ ભાવો આકિઞ્ચઞ્ઞં, આકાસાનઞ્ચાયતનવિઞ્ઞાણાભાવસ્સેતં અધિવચનં. સેસં વુત્તનયમેવ.

નેવસઞ્ઞા...પે॰... સહગતન્તિ હેટ્ઠિમઝાનેસુ વિય ઓળારિકાય સઞ્ઞાય અભાવતો નેવસ્સ સઞ્ઞા અત્થીતિ નેવસઞ્ઞં, સુખુમાય ચ સઞ્ઞાય અત્થિતાય નાસ્સ સઞ્ઞા નત્થીતિ નાસઞ્ઞં, નેવસઞ્ઞઞ્ચ તં નાસઞ્ઞઞ્ચેતિ નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞં, ચતુત્થારુપ્પજ્ઝાનં. યદિ એવં ''નેવસઞ્ઞનાસઞ્ઞ''ન્તિ વત્તબ્બં? સચ્ચમેતં. વચનસોભનત્થં પન દીઘં કત્વા વુત્તં. અથ વા નેવસ્સ સઞ્ઞા નાસઞ્ઞાતિ એવં એકજ્ઝં બહુબ્બીહિસમાસવસેન

‘‘નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞ’’ન્તિ વુત્તં. નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞઞ્ચ તં આયતનઞ્ચ મનાયતનધમ્માયતનપરિયાપન્નત્તાતિ નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનં, તેન સમ્પયુત્તં સઞ્ઞાસહગતં **નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનસઞ્ઞાસહગતં**. અથ વા સઞ્ઞાયેવ પટુસઞ્ઞાકિચ્ચકરણે અસમત્થતાય નેવસઞ્ઞા, ઉણ્હોદકે તેજોધાતુ વિય સઙ્ખારાવસેસસુખુમભાવપ્પત્તિયા નાસઞ્ઞાતિ નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞા, સા એવ સેસધમ્માનં નિસ્સયપચ્ચયતાય, અધિટ્ઠાનટ્ઠેન ધમ્માયતનપરિયાપન્નતાય એવ વા આયતનન્તિ નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનં, નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનભૂતાય સઞ્ઞાય સહગતન્તિ નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનસઞ્ઞાસહગતં.

યથાનુરૂપં...પે॰... **નિપ્ફાદકન્તિ** ‘‘પઠમારુપ્પભૂમિયા પઠમં, દુતિયારુપ્પભૂમિયા દુતિય’’ન્તિઆદિના અત્તનો અનુરૂપવસેન ચતૂસુ અરૂપભૂમીસુ ઉપપત્તિસાધકં. તાસુ પન પઠમા વીસતિસહસ્સકપ્પાયુકા હોતિ, દુતિયા ચત્તાલીસસહસ્સકપ્પાયુકા, તતિયા સટ્ઠિસહસ્સકપ્પાયુકા, ચતુત્થા પન ચતુરાસીતિસહસ્સકપ્પાયુકાતિ વેદિતબ્બં.

અરૂપાવચરકુસલવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

લોકુત્તરકુસલવણ્ણના

એવં તિવિધમ્પિ લોકિયકુસલં નિદ્દિસિત્વા ઇદાનિ લોકુત્તરકુસલં નિદ્દિસન્તો આહ ‘‘**ઇતરં પના**’’તિઆદિ. લુજ્જનપલુજ્જનટ્ઠેન લોકો, સો તિવિધો – સઙ્ખારલોકો સત્તલોકો ભાજનલોકોતિ. તતો ઇદં ઉત્તરતીતિ લોકુત્તરં. ચત્તારોપિ હિ મગ્ગા ઉપાદાનક્ખન્ધસઙ્ખાતસઙ્ખારલોકતો ઉત્તરન્તિ અનાસવભાવેન. સત્તલોકેસુ ચ સોતાપત્તિમગ્ગો અનરિયલોકતો ઉત્તરતિ, સકદાગામિમગ્ગો સોતાપન્નલોકતો, અનાગામિમગ્ગો સકદાગામિલોકતો, અરહત્તમગ્ગો અનાગામિલોકતો ઉત્તરતિ. ભાજનલોકેસુ પન પઠમમગ્ગો અપાયલોકતો ઉત્તરતિ, સકદાગામિમગ્ગો કામલોકેકદેસતો, અનાગામિમગ્ગો સકલકામલોકતો, અરહત્તમગ્ગો રૂપારૂપલોકતો ઉત્તરતિ. ઇતિ ચતુબ્બિધમ્પિ મગ્ગચિત્તં તિવિધલોકતો ઉત્તરતીતિ લોકુત્તરં, કુચ્છિતસલનાદિતો પન કુસલં, ચિન્તનાદિતો ચિત્તઞ્ચાતિ **લોકુત્તરકુસલચિત્તં**. ફલં પન લોકતો ઉત્તિણ્ણત્તા લોકુત્તરં, ઉભયમ્પિ વા સહ નિબ્બાનેન ઉપાદાનક્ખન્ધસઙ્ખાતલોકતો ઉત્તરં વિસિટ્ઠતરન્તિ લોકુત્તરં. યથાહ ‘‘યાવતા, ભિક્ખવે, ધમ્મા સઙ્ખતા વા અસઙ્ખતા વા, વિરાગો તેસં ધમ્માનં અગ્ગમક્ખાયતી’’તિ (અ॰ નિ॰ ૪.૩૪; ઇતિવુ॰ ૯૦).

નિયતાનિયતવત્થુકભેદતોતિ સોતાપત્તિમગ્ગસ્સ પરતોઘોસપચ્ચયેન વિના અનુપ્પજ્જનતો અરૂપભવે સમ્ભવો નત્થીતિ તં નિયતવત્થુકં, ઇતરં પન સત્તવિધમ્પિ પરતોઘોસં વિનાપિ વિપસ્સનાબલેનેવ નિપ્ફજ્જનતો તત્થાપિ સમ્ભવતીતિ અનિયતવત્થુકં.

તીહિ...પે॰... **તિવિધન્તિ** લોકુત્તરવિમોક્ખાનં દ્વારભાવતો વિમોક્ખમુખસઙ્ખાતાહિ સુઞ્ઞતાનુપસ્સનાદીહિ તીહિ વુટ્ઠાનગામિનિવિપસ્સનાહિ પત્તબ્બતો ઇદં લોકુત્તરકુસલં **તિવિધં** સુઞ્ઞતં અનિમિત્તં અપ્પણિહિતન્તિ. કતમે પન તે લોકુત્તરવિમોક્ખાતિ? નવ લોકુત્તરધમ્મા. યથાહ ‘‘ચત્તારો ચ અરિયમગ્ગા ચત્તારિ ચ સામઞ્ઞફલાનિ નિબ્બાનઞ્ચ, અયં અનાસવો વિમોક્ખો’’તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૨૧૩). ઇમાનિ હિ સંકિલેસધમ્મેહિ સુટ્ઠુ વિમુત્તત્તા **વિમોક્ખા** નામ. તાનિ પન પચ્ચેકં સુઞ્ઞતો વિમોક્ખો, અનિમિત્તો વિમોક્ખો, અપ્પણિહિતો વિમોક્ખોતિ તિવિધાનિ. યથાહ ‘‘તયોમે, ભિક્ખવે, વિમોક્ખા – સુઞ્ઞતો વિમોક્ખો, અનિમિત્તો વિમોક્ખો, અપ્પણિહિતો વિમોક્ખો’’તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૨૦૯). ઇધ પન કુસલાધિકારત્તા ચતુમગ્ગસઙ્ખાતાયેવ લોકુત્તરધમ્મા અધિપ્પેતા.

સુઞ્ઞતાદિનામલાભો ચ નેસં આગમનતો, સગુણતો, આરમ્મણતો ચ વેદિતબ્બો. તથા હિ આગચ્છતિ મગ્ગો, ફલઞ્ચ એતેનાતિ **આગમનં**. તઞ્હિ દુવિધં મગ્ગાગમનં, ફલાગમનઞ્ચ. તેસુ વુટ્ઠાનગામિનિવિપસ્સના **મગ્ગાગમનં**, અરિયમગ્ગો **ફલાગમનં**. તત્થ મગ્ગસ્સ આગતટ્ઠાને મગ્ગાગમનં ગહેતબ્બં, ફલસ્સ આગતટ્ઠાને ફલાગમનં. ઇધ પન મગ્ગસ્સ આગતત્તા મગ્ગાગમનં ગહિતન્તિ. તતો **આગમનતો. સગુણતો**તિ સભાવતો. **આરમ્મણતો**તિ આરમ્મણધમ્મતો.

યો હિ સબ્બસઙ્ખારાનં અનત્તલક્ખણપટિવેધવસપ્પવત્તાય અનત્તાનુપસ્સનાય વસેન મગ્ગં પટિલભતિ, તસ્સ સા અનુપસ્સના અસુઞ્ઞત્તકરાનં અત્તાભિનિવેસપચ્ચયાનં દિટ્ઠેકટ્ઠકિલેસાનં વિક્ખમ્ભિતભાવેન તેભૂમકધમ્માનં અત્તસુઞ્ઞતાય યાથાવતો ગહણતો **સુઞ્ઞતાનુપસ્સના** નામ હોતિ. તાય પન પટિલદ્ધમગ્ગો સુઞ્ઞતાય આગતત્તા **સુઞ્ઞતો** નામ. તેનાહ ''અનત્તતો મનસિકરોન્તો સુઞ્ઞતવિમોક્ખેન વિમુચ્ચતી''તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૨૨૭).

યો પન સબ્બસઙ્ખારાનં અનિચ્ચલક્ખણપટિવેધવસપ્પવત્તાય અનિચ્ચાનુપસ્સનાય મગ્ગં પટિલભતિ, તસ્સ સા અનુપસ્સના નિચ્ચનિમિત્તાદિગાહકરાનં કિલેસાનં વિક્ખમ્ભિતત્તા ધુવભાવૂપટ્ઠાનસઙ્ખાતનિચ્ચનિમિત્તાદિનો અગ્ગહણતો **અનિમિત્તાનુપસ્સના** નામ. તાય પન લદ્ધમગ્ગો અનિમિત્તાય આગતત્તા **અનિમિત્તો** નામ. તેનાહ ''અનિચ્ચતો મનસિકરોન્તો અનિમિત્તવિમોક્ખેન વિમુચ્ચતી''તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૨૨૭).

યો પન સબ્બસઙ્ખારાનં દુક્ખલક્ખણપટિવેધવસપ્પવત્તાય દુક્ખાનુપસ્સનાય વસેન મગ્ગં પટિલભતિ, તસ્સ સા અનુપસ્સના તણ્હાપણિધાનસ્સ વિક્ખમ્ભનેન પણિધિવિરહિતત્તા **અપ્પણિહિતાનુપસ્સના** નામ. તાય પન લદ્ધમગ્ગો અપ્પણિહિતાય આગતત્તા **અપ્પણિહિતો** નામ. તેનાહ ''દુક્ખતો મનસિકરોન્તો અપ્પણિહિતવિમોક્ખેન વિમુચ્ચતી''તિ. અયં તાવસ્સ આગમનવસેન નામલાભો.

અત્તનો પન રાગાદીહિ સુઞ્ઞતત્તા, નિચ્ચનિમિત્તાદિવિરહિતત્તા, તણ્હાપણિધિઅભાવતો ચ **સગુણતો**, રાગાદિસુઞ્ઞસ્સેવ, નિચ્ચનિમિત્તાદિવિરહિતસ્સ, પણિધિવિપ્પમુત્તસ્સ ચ નિબ્બાનસ્સ આરમ્મણકરણતો **આરમ્મણતો** ચ સુઞ્ઞતાદિવિમોક્ખો નામ હોતીતિ એવમસ્સ સગુણારમ્મણેહિ નામલાભો દટ્ઠબ્બો. સો ચ ખો સુત્તન્તપરિયાયેનેવ, નો અભિધમ્મપરિયાયેન. સુત્તન્તકથા હિ પરિયાયદેસના, ઇતરા નિપ્પરિયાયદેસના, તસ્મા સગુણારમ્મણતો નામસ્સ સબ્બસાધારણભાવેન અવવત્થાનકરત્તા પરિયાયભાવતો સુત્તન્તપરિયાયેનેવ લાભો, આગમનતો પન અભિધમ્મપરિયાયેનપિ વવત્થાનકરભાવેન નિપ્પરિયાયત્તા. તેનેવ હિ આચરિયેન ''તીહિ વિમોક્ખમુખેહિ પત્તબ્બતો તિવિધ''ન્તિ વિમોક્ખમુખમેવ ધુરં કત્વા વુત્તં, ન ''સુઞ્ઞતાદિનામતો તિવિધ''ન્તિ. અનિમિત્તનામં પનેત્થ આગમનતોપિ સુત્તન્તપરિયાયેનેવ લબ્ભતિ અભિધમ્મે મગ્ગં પતિ અનિમિત્તનામસ્સ અનુદ્ધતત્તા. અનુદ્ધટત્તં પન ન અનુદ્ધરિતબ્બતામત્તેન, અથ ખો નિપ્પરિયાયતો તસ્સ મગ્ગે અલબ્ભનતો. કિઞ્ચાપિ હિ અયં વિપસ્સના નિચ્ચનિમિત્તં ઉગ્ઘાટેન્તી પવત્તતિ, સઙ્ખારનિમિત્તસ્સ પન અનિસ્સજ્જનતો ન નિપ્પરિયાયતો અનિમિત્તનામં લભતિ. યં પનેતં સુત્તે –

''અનિમિત્તઞ્ચ ભાવેહિ, માનાનુસયમુજ્જહ;
તતો માનાભિસમયા, ઉપસન્તો ચરિસ્સસી''તિ. (સુ॰ નિ॰ ૩૪૪) –

મગ્ગસ્સ અનિમિત્તભાવવચનં, તં યથાવુત્તપરિયાયવસેન લબ્ભમાનં ગહેત્વા વુત્તં. અભિધમ્મે પન યા સયમ્પિ નિપ્પરિયાયતો અનિમિત્તનામં ન લભતિ, સા કથં મગ્ગસ્સ તં દદેય્યાતિ મગ્ગસ્સ અનિમિત્તનામં ન

ઉદ્ધટં. યદિ એવં સુઞ્ઞતનામેનપિ ઇદં સમાનં. અનત્તાનુપસ્સનાપિ હિ કિઞ્ચાપિ પુગ્ગલસુઞ્ઞતં ગણ્હાતિ, ધમ્મસુઞ્ઞતં પન ન ગણ્હાતીતિ સયં નિપ્પરિયાયેન સુઞ્ઞતાનુપસ્સના નામ ન હોતીતિ સુઞ્ઞતનામમ્પિ મગ્ગસ્સ ન દદેય્ય. અથ પુગ્ગલસુઞ્ઞતાગ્ગહણમત્તેન સયં સુઞ્ઞતાનુપસ્સના હુત્વા મગ્ગસ્સ તં દદેય્ય, અનિચ્ચાનુપસ્સનાપિ સઙ્ખારનિમિત્તસ્સ ગહણેપિ નિચ્ચનિમિત્તાદિઉગ્ઘાટનતો સયં અનિમિત્તાનુપસ્સના હુત્વા મગ્ગસ્સ અનિમિત્તનામં દદેય્યાતિ? ન ઇદમેવં, નિચ્ચાદિનિમિત્તુગ્ઘાટનેન અનિમિત્તભાવસ્સ નિપ્પરિયાયેન મગ્ગે અલબ્ભનતો નિચ્ચાદિનિમિત્તુગ્ઘાટનસ્સપિ પરિયાયભાવતો. નનુ ઇદમ્પિ સબ્બત્થ સમાનં. સુઞ્ઞતઅપ્પણિહિતભાવોપિ હિ નિપ્પરિયાયેન અમગ્ગે ન લબ્ભતિ પુગ્ગલસુઞ્ઞતગ્ગહણસ્સ, પણિધિસોસનસ્સ ચ ઉજુકં મગ્ગેનેવ નિપ્ફજ્જનતો, તસ્મા સુઞ્ઞતાનુપસ્સનાપિ અપ્પણિહિતાનુપસ્સનાપિ પરિયાયેનેવ તં તં નામં લભન્તીતિ મગ્ગસ્સ નિપ્પરિયાયતો નામં ન દેન્તીતિ? ન, તતો લદ્ધઅરિયમગ્ગસ્સ નિપ્પરિયાયતો સમ્પયુત્તધમ્મવસેનેવ સુઞ્ઞતઅપ્પણિહિતનામસમ્ભવતો. કથં? ઠપેત્વા બુદ્ધુપ્પાદં સરભઙ્ગસત્થારાદિકાલેપિ દુબ્બિજાનીયભાવેન સુખુમસ્સ અનત્તલક્ખણસ્સ પઞ્ઞાય એવ ગોચરભાવતો અનત્તાનુપસ્સનાય અનુપસ્સનતો મગ્ગક્ખણે પઞ્ઞિન્દ્રિયં અધિમત્તં હોતિ. યથાહ – ''અનત્તતો મનસિકરોતો પઞ્ઞિન્દ્રિયં અધિમત્તં હોતી''તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૨૨૧).

તઞ્ચ પન સયં અત્તાભિનિવેસસમુગ્ઘાટનતો, અરિયમગ્ગપરિયાપન્નત્તા ચ નિપ્પરિયાયતોવ સુઞ્ઞતનામં લભતિ. દુક્ખાનુપસ્સનાય સમાધિવિપચ્ચનીકસ્સ પણિધિસઙ્ખાતરાગસ્સ સોસનતો તસ્સા વસેન અનુપસ્સન્તસ્સ મગ્ગક્ખણે સમાધિન્દ્રિયં અધિમત્તં હોતિ. યથાહ – ''દુક્ખતો મનસિકરોતો સમાધિન્દ્રિયં અધિમત્તં હોતી''તિ. તઞ્ચ પન સયં પણિધિસોસનતો, અરિયમગ્ગપરિયાપન્નત્તા ચ નિપ્પરિયાયતોવ અપ્પણિહિતનામં લભતિ. સબ્બસઙ્ખારાનં પન અનિચ્ચભાવં આગમનતો સુત્વા પચ્છા સયં પચ્ચક્ખતો પસ્સતો ''અનિચ્ચમેવ વત સો ભગવા 'અનિચ્ચ'ન્તિ આહા''તિ ભગવતિ સદ્ધાબાહુલ્લપટિલાભતો અનિચ્ચાનુપસ્સનાય મનસિકરોતો મગ્ગક્ખણે સદ્ધિન્દ્રિયં અધિમત્તં હોતિ. યથાહ – ''અનિચ્ચતો મનસિકરોતો સદ્ધિન્દ્રિયં અધિમત્તં હોતી''તિ. તં પન સયં સઙ્ખારનિમિત્તતો વુટ્ઠહન્તમ્પિ અરિયમગ્ગપરિયાપન્નં ન હોતીતિ નિપ્પરિયાયતો અનિમિત્તનામં ન લભતિ, તસ્મા યથા કાયકમ્માધિકં ચિત્તં ''કાયકમ્મ''ન્તિ વુચ્ચતિ, એવં સુઞ્ઞતસઙ્ખાતપઞ્ઞિન્દ્રિયાધિમત્તો મગ્ગો સુઞ્ઞતનામં લભતિ, અપ્પણિહિતસઙ્ખાતસમાધિન્દ્રિયાધિમત્તો અપ્પણિહિતનામં, સદ્ધિન્દ્રિયાધિમત્તો પન સદ્ધાય અનિમિત્તનામાલાભતો સયમ્પિ તં ન લભતિ. યદિ સમ્પયુત્તધમ્મવસેન સુઞ્ઞતાદિનામાલાભો, અથ કથં ''આગમનતો''તિ વુત્તં? સચ્ચં, આગમનતો અધિમત્તસ્સ પન ઇન્દ્રિયસ્સ વસેન લદ્ધનામમ્પિ આગમનતોવ લદ્ધં હોતિ.

અથ વા અભિધમ્મપરિયાયેનપિ સુઞ્ઞતભાવો નામ પુગ્ગલસુઞ્ઞતાયેવાતિ પુગ્ગલસુઞ્ઞતગ્ગાહિતાય અનત્તાનુપસ્સનાય સુઞ્ઞતનામં નિપ્પરિયાયતોવ લબ્ભતિ. પણિધિ નામ રાગાદિકા એવાતિ રાગાદિસોસિતાય દુક્ખાનુપસ્સનાય અપ્પણિહિતનામમ્પિ નિપ્પરિયાયતોવ લબ્ભતિ.

નિમિત્તન્તિ પન ઠપેત્વા સુત્તન્તપરિયાયં અભિધમ્મપરિયાયેન સઙ્ખારનિમિત્તં હોતીતિ સઙ્ખારનિમિત્તગ્ગાહિતાય અનિચ્ચાનુપસ્સનાય અનિમિત્તનામં નિપ્પરિયાયતો ન લબ્ભતિ, તસ્મા નિપ્પરિયાયતો સુઞ્ઞતઅપ્પણિહિતનામિકાનં અનત્તદુક્ખાનુપસ્સનાનં વસેન પટિલદ્ધમગ્ગો આગમનતો સુઞ્ઞતઅપ્પણિહિતનામં લભતિ, અનિમિત્તનામં પન પરિયાયતોવ લભતિ. તેન વુત્તં – ''અનિમિત્તનામં પનેત્થ આગમનતોપિ સુત્તન્તપરિયાયેનેવ લબ્ભતિ અભિધમ્મે મગ્ગં પતિ અનિમિત્તનામસ્સ અનુદ્ધટત્તા''તિ. ઇતિ ઇમેસં તિણ્ણં

વિમોક્ખાનં પવેસનદ્વારભાવતો સુઞ્ઞતાનુપસ્સનાદિનામિકા અનત્તાનુપસ્સનાદિકા તિસ્સો અનુક્કમેન બલવભાવં પત્વા વુટ્ઠાનગામિનિવિપસ્સનાભૂતા તીણિ વિમોક્ખમુખાનીતિ વેદિતબ્બાનિ. વુત્તઞ્હેતં –

> ''તીણિ ખો પનિમાનિ વિમોક્ખમુખાનિ લોકનિય્યાનાય સંવત્તન્તિ, સબ્બસઙ્ખારે પરિચ્છેદપરિવટુમતો સમનુપસ્સનતાય અનિમિત્તાય ચ ધાતુયા ચિત્તસમ્પક્ખન્દનતાય, સબ્બસઙ્ખારેસુ મનોસમુત્તેજનતાય અપ્પણિહિતાય ચ ધાતુયા ચિત્તસમ્પક્ખન્દનતાય, સબ્બધમ્મે પરતો સમનુપસ્સનતાય સુઞ્ઞતાય ચ ધાતુયા ચિત્તસમ્પક્ખન્દનતાય, ઇમાનિ તીણિ વિમોક્ખમુખાનિ લોકનિય્યાનાય સંવત્તન્તી''તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૨૧૯).

એત્થ હિ **પરિચ્છેદપરિવટુમતો**તિ ઉદયબ્બયવસેન પરિચ્છેદતો ચેવ પરિવટુમતો ચ. અનિચ્ચાનુપસ્સના હિ ''ઉદયતો પુબ્બે સઙ્ખારા નત્થી''તિ પરિચ્છિન્દિત્વા તેસં ગતિં સમન્નેસમાના વયતો પરં ન ગચ્છન્તિ, એત્થેવ અન્તરધાયન્તીતિ પરિવટુમતો પરિયન્તતો સમનુપસ્સતિ. **સમનુપસ્સનતાયા**તિ સમ્મદેવ અનુપસ્સનતાય સંવત્તન્તીતિ સમ્બન્ધો. **મનોસમુત્તેજનતાયા**તિ ચિત્તસંવેજનતાય. દુક્ખાનુપસ્સનેન હિ સઙ્ખારેસુ ચિત્તં સંવિજ્જતિ. **પરતો સમનુપસ્સનતાયા**તિ ''નાહં, ન મમ''ન્તિ એવં અનત્તતો સમનુપસ્સનતાય. ઇતિ ઇમાનિ તીણિ પદાનિ અનિચ્ચાનુપસ્સનાદીનં તિણ્ણં વસેન વુત્તાનીતિ વેદિતબ્બાનિ. તેનેવ ચ તદનન્તરે પઞ્હાવિસ્સજ્જને –

> ''અનિચ્ચતો મનસિકરોતો ખયતો સઙ્ખારા ઉપટ્ઠહન્તિ, દુક્ખતો મનસિકરોતો ભયતો સઙ્ખારા ઉપટ્ઠહન્તિ, અનત્તતો મનસિકરોતો સુઞ્ઞતો સઙ્ખારા ઉપટ્ઠહન્તી''તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૨૧૯) –

વુત્તં. નનુ ચેત્થ અભિધમ્માવતારસ્સ ભાસમાનત્તા અભિધમ્મપરિયાયેનેવ વિમોક્ખમુખાનિ ચ વવત્થપેતું યુત્તન્તિ? સચ્ચં, અનિચ્ચાનુપસ્સનાયપિ પન મગ્ગવુટ્ઠાનં હોતીતિ પકાસનત્થં સુત્તન્તપરિયાયેનપિ એકં વવત્થાનં કતં, તથા વુટ્ઠિતો પન મગ્ગો અભિધમ્મપરિયાયેન સુઞ્ઞિકપટિપદાયમેવ સઙ્ગય્હતીતિ દટ્ઠબ્બં.

ચતુમગ્ગયોગભેદતોતિ સોતાપત્તિઆદીહિ ચતૂહિ અરિયમગ્ગેહિ સમ્પયોગપ્પભેદતો. અરિયમગ્ગાનં પન સમ્માદિટ્ઠાદિઅટ્ઠઙ્ગસભાવત્તા, તેસઞ્ચ સબ્બલોકુત્તરે અત્થિતાય ભઙ્ગવસેન અભેદેપિ ઇન્દ્રિયાનં અપાટવપાટવતરતમભાવેન સચ્છિકિરિયાવિસેસતો કિલેસાનં પહાનભેદો હોતીતિ તંવસેન ચતુબ્બિધતા દટ્ઠબ્બા. તેનેવાહ ''**સક્કાયદિટ્ઠિવિચિકિચ્છા**''તિઆદિ. સતિ વિજ્જમાને પઞ્ચક્ખન્ધસઙ્ખાતે કાયે દિટ્ઠિ સક્કાયદિટ્ઠિ, સયં વા તત્થ સતિ દિટ્ઠિ સક્કાયદિટ્ઠિ, પઞ્ચસુ ખન્ધેસુ અત્તત્તનિયાભિનિવેસવસેન પવત્તાય મિચ્છાદિટ્ઠિયા એતં અધિવચનં. સા પન એકેકસ્મિં ખન્ધે ચતુધા અભિનિવેસનવસેન વીસતિવિધા હોતિ. તથા હિ કોચિ રૂપં અત્તતો સમનુપસ્સતિ ''યં રૂપં, સો અત્તા, યો અત્તા, તં રૂપં, યથા દીપસ્સ વણ્ણોયેવ અચ્ચિ, અચ્ચિયેવ વણ્ણો''તિ. રૂપવન્તં વા અત્તાનં સમનુપસ્સતિ, છાયાવન્તં વિય રુક્ખં. અત્તનિ વા રૂપં, પુપ્ફે વિય ગન્ધં. રૂપસ્મિં વા અત્તાનં, સમુગ્ગે વિય મણિ. એવં વેદનાદીસુપિ ''વેદનં અત્તતો સમનુપસ્સતી''તિઆદિના યોજેતબ્બં. તત્થ યો પઞ્ચવિધો અબ્યતિરિત્તઅત્તાભિનિવેસો, સા ઉચ્છેદદિટ્ઠિ. યો પન પન્નરસવિધો બ્યતિરિત્તઅત્તાભિનિવેસો, સા સસ્સતદિટ્ઠીતિ વેદિતબ્બં.

સભાવં વિચિનન્તો તાય કિચ્છતિ કિલમતીતિ વિચિકિચ્છા, તિકિચ્છિતું દુક્કરતાય વા વિગતા ચિકિચ્છા ઞાણપતિકારો ઇમિસ્સાતિ વિચિકિચ્છા. સા પન –

‘‘સત્થરિ કઙ્ખતિ વિચિકિચ્છતિ, ધમ્મે, સઙ્ઘે, સિક્ખાય, પુબ્બન્તે, અપરન્તે, પુબ્બન્તાપરન્તે, ઇદપ્પચ્ચયતાપટિચ્ચસમુપ્પન્નેસુ ધમ્મેસુ કઙ્ખતિ વિચિકિચ્છતી’’તિ (ધ॰ સ॰ ૧૦૦૮ થોકં॰ વિસદિસં) –

એવં બુદ્ધાદીસુ કઙ્ખાવસેન અટ્ઠવત્થુકા,

‘‘અહોસિં નુ ખો અહમતીતમદ્ધાનં, ન નુ ખો અહોસિં, કિં નુ ખો અહોસિં, કથં નુ ખો અહોસિં , કિં હુત્વા કિં અહોસિં નુ ખો અહમતીતમદ્ધાનં, ભવિસ્સામિ નુ ખો અહમનાગતમદ્ધાનં , ન નુ ખો ભવિસ્સામિ, કિં નુ ખો ભવિસ્સામિ, કથં નુ ખો ભવિસ્સામિ, કિં હુત્વા કિં ભવિસ્સામિ નુ ખો અહમનાગતમદ્ધાનં, એતરહિ વા પન પચ્ચુપ્પન્નમદ્ધાનં અજ્ઝત્તં કથંકથી હોતિ, અહં નુ ખોસ્મિ, નો નુ ખોસ્મિ, કિં નુ ખોસ્મિ, કથં નુ ખોસ્મિ, અયં નુ ખો સત્તો કુતો આગતો, સો કુહિં ગામી ભવિસ્સતી’’તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૧૮; સં॰ નિ॰ ૨.૨૦) –

એવં પુબ્બન્તાદયો આરબ્ભ પવત્તિવસેન સોળસવત્થુકા ચ નિદ્દિટ્ઠા.

તત્થ સત્થરિ કઙ્ખન્તો તસ્સ રૂપકાયધમ્મકાયાનં વિજ્જમાનતં, અવિજ્જમાનતઞ્ચ કઙ્ખતિ, ધમ્મે કઙ્ખન્તો તસ્સ સ્વાક્ખાતદ્વાક્ખાતભાવે કઙ્ખતિ, સઙ્ઘે કઙ્ખન્તો તસ્સ સુપ્પટિપન્નવિપ્પટિપન્નતાદિભાવે કઙ્ખતિ, સિક્ખાય કઙ્ખન્તો તસ્સા સુપઞ્ઞત્તદુપ્પઞ્ઞત્તભાવં કઙ્ખતિ, પુબ્બન્તે કઙ્ખન્તો સસ્સતાકારં, અધિચ્ચસમુપ્પત્તિઆકારઞ્ચ નિસ્સાય અતીતે અત્તનો વિજ્જમાનતં, અવિજ્જમાનતઞ્ચ કઙ્ખતિ, અપરન્તે કઙ્ખન્તો સસ્સતાકારં, ઉચ્છેદાકારઞ્ચ નિસ્સાય અનાગતે અત્તનો ઉપ્પત્તિં, અનુપ્પત્તિઞ્ચ કઙ્ખતિ, પુબ્બન્તાપરન્તે કઙ્ખન્તો પચ્ચુપ્પન્ને અત્તનો અત્થિભાવં, નત્થિભાવઞ્ચ કઙ્ખતિ. પચ્ચુપ્પન્નો હિ અદ્ધા પુબ્બભાગાપરભાગકોટ્ઠાસવન્તતાય ‘‘પુબ્બન્તાપરન્તો’’તિ વુચ્ચતિ, યુત્તં પન તં આરબ્ભ કઙ્ખાજનનન્તિ? યુત્તં, અયુત્તન્તિ કા એત્થ ચિન્તા. ઉમ્મત્તકો વિય હિ બાલપુથુજ્જનો. તસ્મા સો યં કિઞ્ચિ કઙ્ખતિયેવ. તેનેવ ચ **સોળસવત્થુકવિચિકિચ્છાનિદ્દેસે** ‘‘એતરહિ વા પના’’તિઆદિ વુત્તં. આચરિયા પન ‘‘પુબ્બન્તાપરન્તોતિ અતીતાનાગતે એકજ્ઝં ગહેત્વા તદુભયમારબ્ભ કઙ્ખન્તો પુબ્બન્તાપરન્તે કઙ્ખતી’’તિપિ વદન્તિ. ઇદપ્પચ્ચયતાપટિચ્ચસમુપ્પન્નેસુ ધમ્મેસુ કઙ્ખન્તો પન અવિજ્જાદીનં પચ્ચયાનં, સઙ્ખારાદીનઞ્ચ પચ્ચયુપ્પન્નાનં હેતુહેતુસમુપ્પન્નભાવસ્સ સબ્ભાવાસબ્ભાવં કઙ્ખતીતિ એવં તાવ અટ્ઠવત્થુકકઙ્ખાય પવત્તિ વેદિતબ્બા.

સોળસવત્થુકા પન ‘‘અહોસિં નુ ખો...પે॰... ન નુ ખો અહોસિ’’ન્તિ કઙ્ખન્તો વુત્તનયેનેવ અતીતે અત્તનો વિજ્જમાનાવિજ્જમાનતં કઙ્ખતિ. **કિં નુ ખો અહોસિ**ન્તિ જાતિલિઙ્ગુપપત્તિયો નિસ્સાય ‘‘ખત્તિયો નુ ખો અહોસિં, બ્રાહ્મણાદીસુ ગહટ્ઠાદીસુ દેવાદીસુ અઞ્ઞતરો નુ ખો’’તિ કઙ્ખતિ. **કથં નુ ખો**તિ સણ્ઠાનાકારં નિસ્સાય ‘‘દીઘો નુ ખો અહોસિં, રસ્સઓદાતકાળાદીનઞ્ચ અઞ્ઞતરો’’તિ કઙ્ખતિ. ઇસ્સરનિમ્માનાદીનિ નિસ્સાય ‘‘કેન નુ ખો પકારેન અહોસિ’’ન્તિ નિબ્બત્તનાકારતો કઙ્ખતીતિ વદન્તિ. **કિં હુત્વા કિં અહોસિ**ન્તિ જાતિઆદીનિ નિસ્સાય ‘‘ખત્તિયો હુત્વા નુ ખો બ્રાહ્મણો અહોસિં...પે॰... દેવો હુત્વા નુ ખો મનુસ્સો અહોસિ’’ન્તિ અત્તનો અપરાપરં પવત્તિં કઙ્ખતિ. **ભવિસ્સામિ નુ ખો**, **ન નુ ખો**તિ હેટ્ઠા વુત્તનયેનેવ અનાગતે અત્તનો વિજ્જમાનાવિજ્જમાનતં કઙ્ખતિ. ‘‘**કિં નુ ખો ભવિસ્સામી**’’તિઆદિ વુત્તનયમેવ. **અહં નુ ખોસ્મિ, ન નુ ખોસ્મી**તિ ઇદાનિ અત્તનો અત્થિભાવં, નત્થિભાવઞ્ચ કઙ્ખતિ. તત્થ કારણં વુત્તમેવ. **કિં નુ ખોસ્મી**તિ ખત્તિયાદિકોવ સમાનો અત્તનો ખત્તિયાદિભાવં કઙ્ખતિ. એસેવ નયો સેસેસુપિ. **કથં નુ ખોસ્મી**તિ ‘‘અબ્ભન્તરે જીવો નામ અત્થી’’તિ ગહેત્વા તસ્સ દીઘાદિભાવં કઙ્ખતિ. પચ્ચુપ્પન્નં પન અત્તનો સરીરસણ્ઠાનં અજાનન્તો નામ નત્થિ. **કુતો આગતો, કુહિં ગામી ભવિસ્સતી**તિ અત્તભાવસ્સ આગતગતટ્ઠાનાનિ કઙ્ખતીતિ વેદિતબ્બં.

સીલઞ્ચ વતઞ્ચ સીલબ્બતં, તત્થ ગોસીલાદિઅસુદ્ધિમગ્ગો સમાદાનવસેન સીલં, અવીતિક્કમવસેન વતં. ઉભયથાપિ વા સીલં, તપોકમ્મભાવેન ગહિતત્તા વતં. ગવાદિપકતિભાવતો અત્તનો વા ગવાદિભાવાધિટ્ઠાનં સીલં, "ગચ્છન્તો ભક્ખેતિ, તિટ્ઠન્તો મુત્તેતી"તિઆદિના ગવાદિકિરિયાય કરણં વતં. તંતંઅકિચ્ચસમ્મસતો વા નિવત્તિ સીલં, તંસમાદાનવતો વેસભોજનકિચ્ચચરણાદિવિસેસપટિપત્તિ વતં. સભાવં અતિક્કમ્મ પરતો આમસનં ગહણન્તિ પરામાસો, સીલબ્બતસ્સ પરામાસો સીલબ્બતપરામાસો. ઇતો બહિદ્ધા સમણબ્રાહ્મણાનં સીલેન સુદ્ધિ, વતેન સુદ્ધિ, સીલબ્બતેન સુદ્ધીતિ એવં અસુદ્ધિમગ્ગે "સુદ્ધિમગ્ગો"તિ પવત્તસ્સ મિચ્છાભિનિવેસસ્સેતં અધિવચનં. સક્કાયદિટ્ઠિ ચ વિચિકિચ્છા ચ સીલબ્બતપરામાસો ચાતિ સક્કાય…પે॰… પરામાસો, તેયેવ કમ્મવિપાકેસુ, વટ્ટસ્મિં વા સત્તે સંયોજેન્તિ બન્ધન્તીતિ સંયોજનાનિ, તેસં દિટ્ઠિવિસુદ્ધિઆદીહિ તદઙ્ગવસેન પહીનાનં અનુપ્પત્તિધમ્મતાપાદનેન અચ્ચન્તસમુચ્છેદપ્પહાનં કરોતીતિ **સક્કા…પે॰…પ્પહાનકરં**.

નિબ્બાનં પતિ સવનતો સન્દનતો સોતો વુચ્ચતિ અરિયો અટ્ઠઙ્ગિકમગ્ગો, તસ્સ આદિતો પજ્જનં સોતાપત્તિ, નિબ્બાનં મગ્ગતિ, નિબ્બાનત્થિકેહિ મગ્ગીયતિ, કિલેસે મારેન્તો ગચ્છતીતિ વા મગ્ગો, સોતાપત્તિ એવ મગ્ગો સોતાપત્તિમગ્ગો. અથ વા સોતં આદિતો પજ્જતિ અધિગચ્છતીતિ સોતાપત્તિ, પઠમો અરિયપુગ્ગલો, તસ્સ મગ્ગો સોતાપત્તિમગ્ગો, સમ્માદિટ્ઠિઆદીનિ અટ્ઠઙ્ગાનિ, તેન સમ્પયુત્તં ચિત્તં **સોતાપત્તિમગ્ગચિત્તં**.

રજ્જતિ અભિસજ્જતીતિ રાગો, સો ઇધ પઞ્ચકામવિસયા, કામભવવિસયા ચ તણ્હા. દુસ્સતીતિ દોસો, દસવિધઆઘાતવત્થુપદટ્ઠાનો બ્યાપાદો. મુય્હતીતિ મોહો, દુક્ખાદીસુ અટ્ઠસુ અઞ્ઞાણં. એતેસં કિલેસાનં તનુત્તં તનુભાવં કરોતીતિ **રાગ…પે॰… તનુત્તકરં**. તત્થ દ્વીહિ કારણેહિ તનુત્તં અભિણ્હાનુપ્પત્તિતો, પરિયુટ્ઠાનમન્દતાય ચાતિ. સકદાગામિસ્સ હિ વટ્ટાનુસારિમહાજનસ્સ વિય કિલેસા અભિણ્હં ન ઉપ્પજ્જન્તિ, કદાચિ વિરળાકારા હુત્વા ઉપ્પજ્જન્તિ, તથા ઉપ્પજ્જન્તાપિ મદ્દન્તા છાદેન્તા અન્ધકારં કરોન્તા નુપ્પજ્જન્તિ. દ્વીહિ પન મગ્ગેહિ પહીનત્તા મન્દમન્દા તનુકતનુકા ઉપ્પજ્જન્તિ. કેચિ પન સકદાગામિસ્સ કિલેસા ચિરેન ઉપ્પજ્જન્તાપિ બહલાવ ઉપ્પજ્જન્તિ. તથા હિસ્સ પુત્તધીતરો દિસ્સન્તીતિ વદન્તિ. તં અકારણં, વત્થુપટિસેવનેન વિનાપિ ગબ્ભગ્ગહણસબ્ભાવતો, તસ્મા વુત્તનયેનેવ દ્વીહિ કારણેહિ નેસં તનુભાવો વેદિતબ્બો. કસ્મા પનેત્થ મોહસ્સ તનુભાવો વુત્તો, નનુ તતિયમગ્ગવજ્ઝાનમેવ ઇમિના તનુત્તકરણં વત્તબ્બં, ઇતરથા હેટ્ઠા તીહિપિ મગ્ગેહિ ઉપરિમગ્ગવજ્ઝકિલેસાનં બહલાબહલાવત્થાય પહીયમાનત્તા ઇધ સબ્બેસમેવ ઉદ્ધમ્ભાગિયસંયોજનાનં તનુભાવો વત્તબ્બો, તેનેવ ચ **પાળિયમ્પિ** "કામરાગબ્યાપાદાનં તનુભાવાય દુતિયાય ભૂમિયા પત્તિયા"તિ વુત્તન્તિ. સચ્ચમેતં, સુત્તે પન ઉપરિમગ્ગવજ્ઝાનં તનુભાવપરિયાયં ગહેત્વા "રાગદોસમોહાનં તનુત્તા સકદાગામી હોતી"તિ હેતુત્તયતનુભાવસ્સ આગતત્તા ઇધાપિ તદનુલોમેન વુત્તં. "કામરાગબ્યાપાદાન"મિચ્ચેવ વા પાઠો. તથા હિ એત્થેવ ઉપરિ **દુતિયમગ્ગઞાણનિદ્દેસે** "બ્યાપાદકામરાગાનં, તનુભાવં તુ સાધય"ન્તિ (અભિધ॰ ૧૩૫૩) વુત્તં. પટિસન્ધિવસેન સકિદેવ ઇમં મનુસ્સલોકં આગચ્છતીતિ સકદાગામી, તસ્સ મગ્ગો સકદાગામિમગ્ગો. કિઞ્ચાપિ હિ મગ્ગટ્ઠસ્સ પટિસન્ધિવસેન આગમનાસમ્ભવતો ફલટ્ઠોયેવ સકદાગામી નામ હોતિ, તસ્સ પન આગમનભૂતો મગ્ગો મગ્ગન્તરાવચ્છેદનત્થં તદાયત્તભાવૂપનયનેન સકદાગામિમગ્ગોતિ વુચ્ચતિ, તંસમ્પયુત્તં ચિત્તં **સકદાગામિમગ્ગચિત્તં**.

પઞ્ચસુ કામગુણેસુ, કામભવે ચ રાગો **કામરાગો**. બ્યાપજ્જતિ તેન ચિત્તન્તિ **બ્યાપાદો**. પટિસન્ધિવસેન ઇમં કામધાતું ન આગચ્છતીતિ **અનાગામી**. રૂપભવે છન્દરાગો **રૂપરાગો**. અરૂપભવે છન્દરાગો **અરૂપરાગો**. **માનો** ઇધ અરહત્તાધિગમં પટિચ્ચ ઉણ્ણતિમત્તં. **ઉદ્ધચ્ચમ્પિ** "કો મે ભારો કિલેસસમુચ્છેદને"તિ એવમાકારપ્પવત્તં ચિત્તસ્સ

અવૂપસમમત્તં. **અવિજ્જા**પિ અસુખે સુખસઞ્ઞાવિપલ્લાસો. આરકત્તા કિલેસેહિ, મિચ્છાપટિપન્નેહિ વા, રાગાદિઅરીનં, સંસારચક્કસ્સ અરાનઞ્ચ હતત્તા, પચ્ચયાદીનં અરહત્તા, રહોપિ પાપાકરણેન પાપકરણે રહસ્સ અભાવા, રહિતબ્બતો જહિતબ્બતો ''રહા''તિ લદ્ધનામાનં વા પાપધમ્માનં અભાવતો, સાધૂહિ અરહિતબ્બતો અપરિચ્ચજિતબ્બતો, રહસઙ્ખાતસ્સ વા ગમનસ્સ સંસારે અભાવતો **અરહા**, અટ્ઠમો અરિયપુગ્ગલો, તસ્સ ભાવો અરહત્તં, અગ્ગફલસ્સેતં અધિવચનં. તસ્મિં ''અરહા''તિ અભિધાનસ્સ, બુદ્ધિયા ચ પવત્તિનિબન્ધનત્તા અરહતો ભાવોતિ કત્વા ''અરહત્ત''ન્તિ વુચ્ચતિ, તસ્સ આગમનભૂતો મગ્ગો અરહત્તમગ્ગો, તંસમ્પયુત્તં ચિત્તં **અરહત્તમગ્ગચિત્તં**.

ઝાનઙ્ગયોગભેદતોતિ રૂપાવચરં વિય પઞ્ચહિ ઝાનઙ્ગેહિ સમ્પયોગભેદતો. કથં પનસ્સ ભેદોતિ? એત્થ તાવ અટ્ઠકથાવાદો, તયો ચ થેરવાદાતિ ચત્તારો વાદા હોન્તિ. તથા હિ **અટ્ઠકથાયં** તાવ ''સઙ્ખારુપેક્ખાભાવં પત્વા વુટ્ઠાનગામિનિવિપસ્સનામગ્ગસ્સ ઝાનઙ્ગં નિયમેતી''તિ વુત્તં. **તિપિટકચૂળનાગત્થેરો** પન ''મગ્ગાસન્નવિપસ્સનાય પદટ્ઠાનભૂતં પાદકજ્ઝાનં નિયમેતી''તિ આહ. **મોરવાપિવાસિમહાદત્તત્થેરો** ''વિપસ્સનાય આરમ્મણભૂતા ખન્ધા નિયમેન્તિ. યઞ્હિ ઝાનં સમ્મસિત્વા વુટ્ઠાતિ, તંસદિસોવ હોતી''તિ આહ. **તિપિટકચૂળાભયત્થેરો** પન ''પુગ્ગલજ્ઝાસયો નિયમેતિ, 'અહો વત પઞ્ચઙ્ગિકં, ચતુરઙ્ગિકં વા મગ્ગં પાપુણેય્ય'ન્તિઆદિના યથા યથાસ્સ અજ્ઝાસયો હોતિ, તથા તથા મગ્ગો હોતી''તિ આહ.

યસ્મા પન અટ્ઠકથાવાદો પમાણં, તયો ચ થેરા પણ્ડિતા બ્યત્તા, તસ્મા ચત્તારોપિ વાદા અઞ્ઞમઞ્ઞં અપ્પટિબાહનવસેન એવં વેદિતબ્બા. કથં? કામાવચરધમ્મે તાવ સમ્મસિત્વા સુક્ખવિપસ્સકસ્સ ઉપ્પન્નમગ્ગોપિ સમાપત્તિલાભિનો ઝાનં પાદકં અકત્વા ઉપ્પાદિતમગ્ગોપિ વિપસ્સનાનિયામેન પઠમજ્ઝાનિકાવ હોન્તિ. સચે પન કિઞ્ચિ ઝાનં પાદકં કત્વા ઉપ્પાદિતો હોતિ, તસ્સ વસેન અઙ્ગપરિણામો હોતીતિ તંતંઝાનસદિસો હોતિ. યસ્મા પનેત્થ કામાવચરક્ખન્ધે આરબ્ભ પવત્તા વિપસ્સના કામાવચરધમ્મેસુ ચ મહગ્ગતધમ્મેસુ વિય ભાવનાવિસેસતો ઝાનઙ્ગવિસેસો નત્થિ, તસ્મા ''વિપસ્સનાય આરમ્મણભૂતા ખન્ધા નિયમેન્તી''તિ એવં પવત્તો દુતિયત્થેરવાદો ઇમં વાદં ન પવિસતિ. ઝાનધમ્મે સમ્મસિત્વા ઉપ્પાદિતમગ્ગો સચે પાદકજ્ઝાનં નત્થિ, સમ્મસિતજ્ઝાનનિયામેન તંતંઝાનિકો હોતિ. સચે પઠમજ્ઝાનતો વુટ્ઠાય દુતિયાદિઝાને સમ્મસિત્વા ઉપ્પાદિતો, પુગ્ગલજ્ઝાસયનિયામેન દ્વીસુ અઞ્ઞતરજ્ઝાનસદિસો હોતિ. સચે પન પુગ્ગલસ્સ તથાવિધો અજ્ઝાસયો નત્થિ, તદા કથન્તિ? એત્થ તાવ કેચિ ''નાનાવજ્જનવીથિયમેવ નિવત્તમાનપાદકજ્ઝાનતો એકાવજ્જનવીથિયં ગોત્રભુભાવં પત્વા નિવત્તમાનાય વિપસ્સનાય આરમ્મણભૂતા ખન્ધાયેવ બલવન્તો, તસ્મા સમ્મસિતક્ખન્ધનિયામેન તંસદિસો મગ્ગો હોતી''તિ વદન્તિ. એવઞ્ચ સતિ ''પાદકજ્ઝાનનિયામેન હોતી''તિ એવં પવત્તો પઠમત્થેરવાદો પાદકજ્ઝાનતો વુટ્ઠાય કામાવચરક્ખન્ધે સમ્મસિત્વા ઉપ્પાદિતમગ્ગમેવ સન્ધાય તિટ્ઠતીતિ.

અપરે પન ''પાદકજ્ઝાનં મગ્ગસ્સ મૂલકારણવસેન પચ્ચયો હોતિ આસન્નકારણવસેનપિ, સમ્મસિતક્ખન્ધા પન મૂલકારણવસેનેવ પચ્ચયા હોન્તિ, તસ્મા સમ્મસિતક્ખન્ધતો પાદકજ્ઝાનમેવ બલવતરન્તિ પાદકજ્ઝાનસદિસો મગ્ગો હોતી''તિ વદન્તિ. એવં સન્તે પન ''સમ્મસિતક્ખન્ધનિયામેના''તિ એવં પવત્તો દુતિયત્થેરવાદો સમાપત્તિં પાદકં અકત્વા કેવલં ઝાનધમ્મેયેવ સમ્મસિત્વા ઉપ્પાદિતમગ્ગમેવ સન્ધાય તિટ્ઠતિ. યસ્મા પન હેટ્ઠિમહેટ્ઠિમજ્ઝાનતો ઉપરૂપરિઝાનં બલપ્પત્તં હોતિ, તસ્મા હેટ્ઠિમહેટ્ઠિમજ્ઝાનતો વુટ્ઠાય ઉપરૂપરિઝાનધમ્મે વિપસ્સતો ઉપ્પન્નમગ્ગો પાદકજ્ઝાનં અનપેક્ખિત્વા સમ્મસિતજ્ઝાનવસેન તંતંઝાનિકો હોતિ. ઉપરૂપરિઝાનતો પન વુટ્ઠાય હેટ્ઠિમહેટ્ઠિમજ્ઝાનધમ્મે સમ્મસિત્વા ઉપ્પાદિતમગ્ગો સમ્મસિતજ્ઝાનં અનપેક્ખિત્વા

પાદકજ્ઝાનસદિસો હોતીતિ ઇદમેત્થ સારતરં. એવઞ્હિ સતિ દ્વિન્નમ્પિ થેરાનં વાદા નિપ્પદેસવિસયા સમફલા હોન્તિ.

તતિયત્થેરવાદો ચેત્થ પાદકજ્ઝાનં, સમ્મસિતજ્ઝાનં વા વિના અજ્ઝાસયમત્તેનેવ ન ઇજ્ઝતિ. તીસુપિ વાદેસુ ઠપેત્વા સેસઝાનઙ્ગપરિણામં વેદનાપરિણામો વિપસ્સનાનિયામેનેવ હોતિ. તયોપિ થેરવાદા વિપસ્સનાનિયામેન વિના ન હોન્તીતિ દટ્ઠબ્બં. નનુ ચ વેદનાપિ ઝાનઙ્ગમેવ, તસ્મા તાયપિ પાદકજ્ઝાનનિયામેનેવ ભવિતબ્બન્તિ? તં ન, વેદનાયપિ પાદકજ્ઝાનનિયામેન પરિણામે સતિ વિપસ્સનાનિયામં અનપેક્ખિત્વા પાદકજ્ઝાનનિયામેનેવ મગ્ગક્ખણે સેસઝાનઙ્ગાનિ પરિણામટ્ઠાનેયેવ વેદનાયપિ પરિણામો ભવેય્ય, તથા પન અહુત્વા એકાવજ્જનવીથિયા આદિતોવ પરિણામનતો મગ્ગવુટ્ઠાનવીથિયા આસન્નતરપ્પવત્તાય વિપસ્સનાય વસેન વેદનાનિયામો હોતિ.

અથ વા પાદકજ્ઝાનસમ્મસિતજ્ઝાનાનં સમ્ભવે તેસુ અનુપ્પન્ના વેદના વિપસ્સનાય ન હોતીતિ પાદકજ્ઝાનસમ્મસિતજ્ઝાનનિયામેન પરિણમતીતિપિ ન સક્કા વત્તું. એત્થ સિયા – યત્થ તાવ પાદકજ્ઝાનં અત્થિ, તત્થ તં નિયમેતિ. યત્થ પન તિકચતુક્કપાદકજ્ઝાનં નત્થિ, તસ્મિં અરૂપભવે કિં નિયમેતીતિ? તત્થાપિ પાદકજ્ઝાનમેવ નિયમેતિ. યો હિ ભિક્ખુ અટ્ઠસમાપત્તિલાભી પઠમજ્ઝાનં પાદકં કત્વા સોતાપત્તિમગ્ગફલાનિ નિબ્બત્તેત્વા અપરિહીનજ્ઝાનો કાલં કત્વા અરૂપભવે નિબ્બત્તો પઠમજ્ઝાનિકાય સોતાપત્તિફલસમાપત્તિયા વુટ્ઠાય વિપસ્સનં પટ્ઠપેત્વા ઉપરિ તીણિ મગ્ગફલાનિ નિબ્બત્તેતિ, તસ્સ તાનિ પઠમજ્ઝાનિકાનેવ હોન્તિ. દુતિયજ્ઝાનિકાદીસુપિ એસેવ નયો. અરૂપેપિ હિ લોકુત્તરં તિકચતુક્કજ્ઝાનં ઉપ્પજ્જતીતિ એવમેત્થ એકેકસ્સ લોકુત્તરકુસલસ્સ ઝાનઙ્ગયોગભેદો વેદિતબ્બોતિ.

મગ્ગા...પે૦... નિપ્ફાદેતીતિ તેભૂમકકુસલં વિય પટિસન્ધિપ્પવત્તીસુ અવિપચ્ચવન્તમ્પિ અત્તનો અત્તનો અનુરૂપસ્સ ફલસ્સ નિપ્ફાદનેન તંતંફલપ્પત્તે સોતાપન્નો સકદાગામી અનાગામી અરહાતિ સામઞ્ઞતો ચત્તારો અરિયપુગ્ગલે અભિનિપ્ફાદેતીતિ. વિસેસતો પન સત્તક્ખત્તુપરમતાદિકે અનેકેપિ સોતાપન્નાદયો નિપ્ફાદેતિ.

લોકુત્તરકુસલવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ચતુભૂમકકુસલવણ્ણના

૨૮. એવં ચતુભૂમકકુસલચિત્તં સરૂપતો નિદ્દિસિત્વા ઇદાનિ તં નિગમેન્તો આહ ''**કામે અટ્ઠેવા**''તિઆદિ. તત્થ **કામે**તિ કામભવે. તથા ''**રૂપે**''તિઆદીસુ.

૨૯. **કુસલાકુસલાપગતેના**તિ કુસલાકુસલકમ્મતો અપગતેન. અગ્ગમગ્ગસ્સ હિ ઉપ્પન્નકાલતો પટ્ઠાય અરહતો સબ્બાનિ કુસલાકુસલકમ્માનિ પહીનાનિ નામ હોન્તિ પચ્ચયવેકલ્લેન પટિસન્ધિદાને અસમત્થભાવતો. યતો ચ અરિયમગ્ગઞાણં ''કમ્મક્ખયકર''ન્તિ વુચ્ચતિ. અથ વા અહેતુઅપચ્ચયવિસુજ્ઝનસ્સ અભાવતો કિલેસસમુચ્છેદકેન મગ્ગકુસલેન અકુસલેહિ અપગતેન. **કુસલે કુસલેના**તિ કુચ્છિતાનં સલનાદીહિ કુસલસઙ્ખાતાય પટિપત્તિયં દેસનુપ્પાદનાદીસુ છેકેન. **મુનિના**તિ ઉભયલોકમુનનકેન અગ્ગફલઞાણેન, સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણેન વા સમન્નાગતત્તા મુનિના. તેનાહ –

‘‘યો મુનાતિ ઉભો લોકે, મુનિ તેન પવુચ્ચતી’’તિ.

વસિનાતિ છળભિઞ્ઞતાય પરમેન ચિત્તવસિભાવેન સમન્નાગતત્તા, ઝાનાદીસુ પઞ્ચવિધવસિસબ્ભાવતો ચ વસિભૂતેન વસિભાવૂપગતિન્દ્રિયેન.

ચતુભૂમકકુસલવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

અકુસલવણ્ણના

એત્તાવતા ચ યં ‘‘કુસલાકુસલાબ્યાકતજાતિભેદતો તિવિધ’’ન્તિ એત્થ વુત્તં કુસલં, તં સરૂપતો નિદ્દિસિત્વા ઇદાનિ તદનન્તરુદ્દિટ્ઠં અકુસલં નિદ્દિસન્તો આહ ‘‘**અકુસલં પના**’’તિઆદિ. ‘‘ભૂમિતો એકવિધ’’ન્તિ વુત્તમત્થં નિયમેત્વા દસ્સેન્તો આહ ‘‘**કામાવચરમેવા**’’તિ. નિકાયન્તરિકા પન રૂપારૂપાવચરમ્પિ અકુસલં ઇચ્છન્તીતિ તેસં મતિનિસેધનત્થં અવધારણં કતં. મહગ્ગતભૂમિયં ઉપ્પજ્જન્તમ્પિ હેતં તત્થ રૂપધાતુયં પવત્તિવિપાકં દેન્તમ્પિ એકન્તેન કામાવચરમેવાતિ. કુતો પનેસ નિયમોતિ? કામતણ્હાવિસયભાવતો. કામતણ્હાવિસયતા હિ કામાવચરભાવસ્સ કારણં યથા રૂપારૂપતણ્હાવિસયતા રૂપારૂપભાવસ્સ. એકંસેન ચેતં એવં સમ્પટિચ્છિતબ્બં. ઇતરથા બ્યાપિતલક્ખણં ન સિયા. યદિ હિ આલમ્બિતબ્બધમ્મવસેન ભૂમિવવત્થાનં કરેય્ય, એવં સતિ અનારમ્મણાનં સઙ્ગહો ન સિયા. અથ વિપાકદાનવસેન, એવમ્પિ અવિપાકાનં સઙ્ગહો ન સિયા, તસ્મા આલમ્બણધમ્મવસેનેવ પરિયાપન્નાનં સા કાતબ્બા. અપરિયાપન્નાનં પન લોકતો ઉત્તિણ્ણતાય લોકુત્તરતા, ઉત્તરિતરાભાવતો અનુત્તરતા ચ વેદિતબ્બાતિ.

દોમનસ્સસ્સ અનીવરણાવત્થાય અભાવેન તંસહગતચિત્તુપ્પાદો કામભૂમિયંયેવ પવત્તતીતિ સો નિયતવત્થુકો, ઇતરે અરૂપભૂમિયમ્પિ પવત્તનતો અનિયતવત્થુકાતિ આહ ‘‘**નિયતા…પે॰… દુવિધ**’’ન્તિ. વિચિકિચ્છુદ્ધચ્ચસહગતાનં મોહેકહેતુકત્તા, ઇતરેસમ્પિ લોભમોહદોસમોહવસેન દ્વિહેતુકત્તા આહ ‘‘**એકહેતુકદ્વહેતુકતો**’’તિ. આદિતો એકાદસન્નં અકુસલચિત્તાનં પટિસન્ધિજનનતો, ઉદ્ધચ્ચસહગતસ્સ તદભાવતો આહ ‘‘**પટિસન્ધિજનકાજનકતો**’’તિ. ઉદ્ધચ્ચસહગતઞ્હિ પવત્તિવિપાકં દેન્તમ્પિ પટિસન્ધિં નાકડ્ઢતિ. યતો વક્ખતિ –

‘‘એકાદસવિધાનં તુ, હિત્વા ઉદ્ધચ્ચમાનસં;
એકાદસવિધા ચેવ, ભવન્તિ પટિસન્ધિયો’’તિ. (અભિધ॰ ૫૩૬);

યેન પન કારણેન તં પટિસન્ધિં નાકડ્ઢતિ, તં પટિસન્ધિવિનિચ્છયકથાહિ ઇમિસ્સા ગાથાય વણ્ણનાપદેસેયેવ વક્ખામ . **તીહિ વેદનાહી**તિ સુખદુક્ખોપેક્ખાસઙ્ખાતાહિ તીહિ વેદનાહિ. યથાહ – ‘‘તિસ્સો ઇમા, ભિક્ખવે, વેદના. કતમા તિસ્સો? સુખા દુક્ખા અદુક્ખમસુખા’’તિ (સં॰ નિ॰ ૪.૨૪૯). યં પન કત્થચિ સુત્તે ‘‘દ્વેમા, ભિક્ખવે, વેદના સુખા દુક્ખા’’તિ (સં॰ નિ॰ ૪.૨૬૭) વચનં, તં કુસલપક્ખિકં ઉપેક્ખં સુખે, અકુસલપક્ખિકઞ્ચ દુક્ખે પક્ખિપિત્વા પરિયાયેન વુત્તન્તિ દટ્ઠબ્બં. સુપ્પતિટ્ઠિતભાવકારણત્તા મૂલમિવાતિ મૂલં, લોભો મૂલં એતસ્સાતિ **લોભમૂલં**. કિઞ્ચાપિ હિ મોહોપિ લોભમૂલેસુ અત્થિ, સો પન સબ્બાકુસલસાધારણત્તા વવત્થાનકરો ન હોતીતિ અસાધારણધમ્મવસેન ‘‘લોભમૂલ’’ન્ત્વેવ વુત્તં યથા ‘‘ભેરિસદ્દો યવઙ્કુરો’’તિ. તથા ‘‘**દોસમૂલ**’’ન્તિ એત્થાપિ. મૂલન્તરવિરહતો મોહો એવ મૂલં ઇમસ્સ, નાઞ્ઞન્તિ **મોહમૂલં**.

મિચ્છાવસેન દસ્સનં દિટ્ઠિ, દિટ્ઠિયેવ દિટ્ઠિગતં યથા ‘‘આકાસગતં થામગત’’ન્તિ. અથ વા વિપરિયેસગ્ગાહિકાય દિટ્ઠિયા ગતમેવ, ન એત્થ ગન્તબ્બવત્થુ તથાસભાવન્તિ દિટ્ઠિગતં, દ્વાસટ્ઠિયા વા દિટ્ઠીસુ અન્તોગધન્તિ દિટ્ઠિગતં, તેન સમં પકારેહિ યુત્તન્તિ **દિટ્ઠિગતસમ્પયુત્તં**.

‘‘**યદા હી**’’તિઆદિ લોભમૂલચિત્તાનં પવત્તિઆકારદસ્સનં. **મિચ્છાદિટ્ઠિન્તિ** ઉચ્છેદદિટ્ઠિઆદિં મિચ્છાદિટ્ઠિં. તાય હિ વિપલ્લત્તચિત્તા તાવ કોધવિસયો, યાવ ઇન્દ્રિયગોચરોતિ પરલોકં પટિક્ખિપિત્વા ‘‘નત્થિ કામેસુ આદીનવો’’તિ ગણ્હન્તિ. **આદિ**-સદ્દેન –

‘‘એસ પન્થોવિતથો દેવયાને,
યેન યન્તિ પુત્તવન્તો વિસોકા;
તં પસ્સન્તિ પસવો પક્ખિનો ચ,
તેન તે માતરિપિ મિથુનં ચરન્તી’’તિ. –

આદિના નયેન પુત્તમુખદસ્સનં સગ્ગમોક્ખમગ્ગોતિ એવમાદિકં મિચ્છાદિટ્ઠિં સઙ્ગણ્હાતિ. **કામે વા**તિ એત્થ **વા**-સદ્દો અનિયમત્થો. તેન ‘‘બ્રાહ્મણાનં સુવણ્ણહરણમેવ અદિન્નાદાને સાવજ્જં, ઇતરં અનવજ્જં, ગુરૂનં, ગુન્નં, અત્તનો જીવિતસ્સ, વિવાહસ્સ ચ અત્થાય મુસાવાદો અનવજ્જો, ઇતરો સાવજ્જો, ગુરુઆદીનં અત્થાય પેસુઞ્ઞકરણં અનવજ્જં, ઇતરં સાવજ્જં, ભારતયુદ્ધસીતાહરણાદિકથા પાપવૂપસમાય હોતી’’તિ એવમાદિકે મિચ્છાગાહે સઙ્ગણ્હાતિ. **દિટ્ઠમઙ્ગલાદીની**તિ દિટ્ઠસુતમુતમઙ્ગલાનિ. **સારતો પચ્ચેતી**તિ વુટ્ઠિયા પુબ્બનિમિત્તભાવેન અગ્ગહેત્વા ‘‘ઇદમેવ વુટ્ઠિકારણ’’ન્તિ એવં સારવસેન ગણ્હાતિ. **સભાવતિક્ખેનેવા**તિ લોભસ્સ, મિચ્છાભિનિવેસસ્સ વા વસેન સરસેનેવ તિખિણેન કુરુરેન. **મન્દેના**તિ દન્ધેન અતિખિણેન. તાદિસં પન અત્તનો, પરસ્સ વા સમુસ્સાહનેન પવત્તતીતિ આહ ‘‘**સમુસ્સાહિતેના**’’તિ. **પરસ્સ ભણ્ડં વા હરતી**તિ **વા**-સદ્દેન તથાપવત્તનકમુસાવાદાદીનમ્પિ સઙ્ગહો વેદિતબ્બો. **કામાનં વા**તિ અનુભુય્યમાનાનં કામગુણાનં. **વા**-સદ્દેન પરસન્તકસ્સ અયથાધિપ્પેતતાય યં લદ્ધં, તં ગહેતબ્બન્તિ ગહણાદિકં સઙ્ગણ્હાતિ.

સમ્પયુત્તધમ્મવસેન ભેદાભાવતો દોસમૂલં અસઙ્ખારિકસસઙ્ખારિકભેદતો દુવિધં. યદિ એવં કસ્મા ‘‘દોમનસ્સસહગતં પટિઘસમ્પયુત્ત’’ન્તિ વુત્તં? અસાધારણધમ્મેહિ તસ્સ ચિત્તસ્સ ઉપલક્ખણત્થં. પાણસ્સ અતીવ, અતિક્કમિત્વા વા પાતનં **પાણાતિપાતો**. **આદિ**-સદ્દેન અદિન્નાદાનમુસાવાદપેસુઞ્ઞફરુસસમ્ફપ્પલાપબ્યાપાદે સઙ્ગણ્હાતિ. દસઅકુસલકમ્મપથેસુ હિ કામેસુમિચ્છાચારઅભિજ્ઝામિચ્છાદિટ્ઠિસઙ્ખાતા તયોવ કમ્મપથા ઇમિના ન સિજ્ઝન્તિ. સભાવતિક્ખં હુત્વા પવત્તમાનં ચિત્તં અસઙ્ખારમેવ હોતિ, ઇતરં સસઙ્ખારન્તિ અધિપ્પાયેનાહ ‘‘**તિક્ખમન્દપ્પવત્તિકાલે**’’તિ. મન્દં પન હુત્વા પવત્તમાનં એકંસેન સસઙ્ખારમેવાતિ ન સક્કાવ વિઞ્ઞાતું. યં સસઙ્ખારેન સપ્પયોગેન પવત્તતિ, તં મન્દમેવ હોતીતિ કત્વા તથા વુત્તન્તિ દટ્ઠબ્બં.

મોહમૂલં ચિત્તં મૂલન્તરવિરહતો અતિમૂળ્હં વિચિકિચ્છુદ્ધચ્ચયોગતો ચઞ્ચલઞ્ચાતિ ઉપેક્ખાસહગતમેવ હોતિ, ન તસ્સ કદાચિપિ સભાવતિક્ખતા અત્થિ. આરમ્મણે હિ સંસપ્પનવસેન, વિક્ખિપનવસેન ચ પવત્તમાનસ્સ ચિત્તદ્વયસ્સ કિં તાદિસે કિચ્ચે સભાવતિક્ખતાય, ઉસ્સાહેતબ્બતાય વા ભવિતબ્બં, તસ્મા ન તત્થ સઙ્ખારભેદો અત્થિ. નનુ ચ ઉદ્ધચ્ચં સબ્બાકુસલસાધારણં, કસ્મા પન એતમેવ તેન વિસેસેત્વા વુત્તં ‘‘ઉદ્ધચ્ચસહગત’’ન્તિ. વિસેસતો બલવભાવતો. ઇદઞ્હિ એતસ્મિં ચિત્તે બલવં, તસ્મા સમ્પયુત્તધમ્મેસુ પધાનં હુત્વા પવત્તતીતિ ઇદમેવ

તેન વિસેસિતબ્બં. તેનેવ હિ **પાળિયં** સેસાકુસલેસુ ઉદ્ધચ્ચં યેવાપનકવસેન આગતં, ઇધ પન સરૂપતોયેવ નિદ્દિટ્ઠં. એવં અસાધારણપ્પધાનધમ્મવસેન મોહમૂલં વિચિકિચ્છાસમ્પયુત્તં ઉદ્ધચ્ચસમ્પયુત્તન્તિ દુવિધં વુત્તન્તિ દટ્ઠબ્બં. **અસન્નિટ્ઠાનં** સંસયો, **વિક્ખેપો** અવૂપસમો, ભન્તતાતિ અત્થો. તત્થ વિચિકિચ્છાસહગતસ્સ અસન્નિટ્ઠાનકાલે, ઉદ્ધચ્ચસહગતસ્સ વિક્ખેપકાલે ચ પવત્તિ વેદિતબ્બા.

યથાનુરૂપન્તિ પટિસન્ધિજનકાજનકસ્સ, કમ્મપથભાવપ્પત્તાપત્તસ્સ ચ અનુરૂપતો. અથ વા **યથાનુરૂપ**ન્તિ યો યસ્સ હેતુ, તદનુરૂપતો. યેભુય્યેન હિ લોભમૂલકેન ખુપ્પિપાસાદિનિરન્તરપેતવિસયે ઉપ્પજ્જન્તિ, દોસમૂલકેન દોસો વિય ચણ્ડજાતતાય તંસરિક્ખકે નિરયે, મોહમૂલકેન નિચ્ચસમ્મૂળ્હાય તિરચ્છાનયોનિયં, તસ્મા લોભાદિહેતુઅનુરૂપતો તત્થ તત્થ અપાયે ઉપપત્તિં નિપ્ફાદેતીતિ આહ ''**યથાનુરૂપં...પે॰... ઉપપત્તિયા**''તિ . અકુસલવિપાકાનં દુક્ખપ્પધાનતાય ''**દુક્ખવિસેસસ્સા**''તિ વુત્તં.

૩૧. અપાપેન અલામકેન પાપાપાપપ્પહીનેન **પાપાપાપેસુ** માનસેસુ યં પાપમાનસં વુત્તં, પાપાપાપેસુ પુગ્ગલેસુ અપાપેન પાપાપાપપ્પહીનેન યં પાપમાનસં વુત્તન્તિ વા સમ્બન્ધો. અથ વા પાપાપાપેસુ માનસેસુ પાપેન પાપમાનસેન પાપવસેન પાપાપાપપ્પહીનેન યં પાપમાનસં વુત્તન્તિ યોજના. અયં પનેત્થ અધિપ્પાયો – અસમ્માસમ્બુદ્ધેન તાવ ધમ્મસભાવસ્સ દુબ્બિજાનીયત્તા કુસલમ્પિ અકુસલતો, અકુસલમ્પિ કુસલતો વુચ્ચેય્ય, ભગવતો પન સહ વાસનાહિ વિદ્ધંસિતાકુસલસ્સ કમ્મક્ખયકરઞાણેન પચ્ચયવેકલ્લતો વિદ્ધંસિતકુસલકમ્મસ્સ ચ સમ્માસમ્બુદ્ધભાવતો એકન્તેનેવ અકુસલદેસના અકુસલધમ્મવસેનેવાતિ.

અકુસલવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

અબ્યાકતવણ્ણના

અઞ્ઞમઞ્ઞવિસિટ્ઠાનં કુસલાકુસલાનં પાકન્તિ વિપાકં, વિપક્કભાવમાપન્નાનમરૂપધમ્માનમેતમધિવચનં. યથા હિ લોકે સાલિબીજાદીનં ફલાનિ તંસદિસાનિ નિબ્બત્તાનિ વિપક્કાનિ નામ હોન્તિ, વિપાકનિરુત્તિઞ્ચ લભન્તિ, ન મૂલઙ્કુરપત્તદણ્ડનળાદીનિ, એવં કુસલાકુસલાનં ફલાનિ અરૂપધમ્મભાવેન, સારમ્મણભાવેન ચ તંસદિસાનિ વિપક્કભાવમાપન્નાનીતિ વિપાકનિરુત્તિં લભન્તિ, ન પન કમ્માભિનિબ્બત્તાપિ રૂપધમ્મા કમ્મવિસદિસત્તા. વિપાકમેવ ચિત્તં **વિપાકચિત્તં**. કરણમત્તં કિરિયા ફલદાનાસમ્ભવતો. યેન પન કારણેન તસ્સ ફલદાનં ન સમ્ભવતિ, તં હેટ્ઠા વુત્તમેવ. કિરિયા એવ ચિત્તં **કિરિયચિત્તં**. વિપાકસ્સ કામાવચરાદિભાવો કુસલે વુત્તનયેન યથાસમ્ભવં વેદિતબ્બો. અલોભાદિસમ્પયુત્તહેતૂહિ સહ વત્તનતો **સહેતુકં**. તદભાવતો **અહેતુકં**. નિબ્બત્તકહેતુવસેન સિજ્ઝમાનમ્પિ હેતં સમ્પયુત્તહેતુવસેનેવ ''સહેતુકમહેતુક''ન્તિ વુચ્ચતિ, ઇતરથા વવત્થાનાભાવતો.

સકકુસલં વિયાતિ અત્તનો જનકં કામાવચરકુસલં વિય. જનકજનિતબ્બસમ્બન્ધવસેન હિ તં તં કુસલં તસ્સ તસ્સ વિપાકસ્સ સકં નામં હોતિ.

''સકકુસલં વિયા''તિ વુત્તત્તા પવત્તાકારઆરમ્મણાદિતો ચસ્સ તંસદિસતા આપજ્જેય્યાતિ તંનિવારણત્થમાહ ''**યથા પના**''તિઆદિ. **છસુ આરમ્મણેસૂ**તિ પરિત્તાદિઅતીતાદિઅજ્ઝત્તાદિભેદેસુ છસુ રૂપાદિઆરમ્મણેસુ. ભવન્તરપટિસન્ધાનતો **પટિસન્ધિ**. અવિચ્છેદપ્પવત્તિહેતુભાવેન ભવસ્સ અઙ્ગન્તિ **ભવઙ્ગં**. નિબ્બત્તિતભવતો પરિગ્ગઅતાય ચુતિહેતુતાય **ચુતિ**. **પરિત્તધમ્મપરિયાપન્નેસૂ**તિ કામાવચરધમ્મપરિયાપન્નેસુ. કામાવચરધમ્મા હિ

કિલેસવિક્ખમ્ભનાદીસુ અસમત્થભાવેન પરિત્તાનુભાવતાય, ઓળારિકાહિ વા કામતણ્હાદીહિ પરિતો ગહિતત્તા ‘‘પરિત્તા’’તિ વુચ્ચન્તિ. વિપાકસ્સ સઙ્કપ્પેત્વા આરમ્મણગ્ગહણાભાવતો કમ્માનુરૂપમેવ પવત્તતીતિ પરિત્તકમ્મવિપાકો પરિત્તારમ્મણેયેવ પવત્તિતુમરહતિ, ન મહગ્ગતઅપ્પમાણારમ્મણેતિ વુત્તં ‘‘પરિત્તધમ્મપરિયાપન્નેસૂ’’તિ. યદિ એવં મહગ્ગતવિપાકોપિ મહગ્ગતારમ્મણેયેવ આપજ્જતીતિ? નાપજ્જતિ, સઞ્ઞાયત્તારમ્મણસ્સ સમાધિપ્પધાનસ્સ કમ્મસ્સ અપ્પનાપત્તસ્સ તાદિસેનેવ વિપાકેન ભવિતબ્બત્તા. વણ્ણલક્ખણાદિકઞ્હિ અગ્ગહેત્વા લોકસઞ્ઞાનુરોધેનેવ ગહિતે પથવાદિકે પરિકમ્મસઞ્ઞાય સમુપ્પાદિતં પટિભાગનિમિત્તસઙ્ખાતમારમ્મણં સઞ્ઞાવસં સઞ્ઞાયત્તં હોતિ, તસ્મા તદારમ્મણસ્સ સમાધિપ્પધાનસ્સ અપ્પનાપત્તસ્સ કમ્મસ્સ વિપાકેન સમાધિપ્પધાનઅપ્પનાપત્તેહિ વિય સઞ્ઞાયત્તારમ્મણતાય નિબ્બિસેસેનેવ ભવિતબ્બં. પરિત્તવિપાકો પન મહગ્ગતઅપ્પમાણપઞ્ઞત્તારમ્મણકમ્મનિબ્બત્તોપિ હોતિ, સો પરતો આગમિસ્સતિ.

મુખનિમિત્તં વિયાતિ મુખં પટિચ્ચ ઉપ્પન્નનિમિત્તં વિય. યથા હિ તં નિરીહં અપરં મુખનિમિત્તં ઉપ્પાદેતું, અઞ્ઞં વા કિઞ્ચિ અત્તનો બલેન કાતું ન સક્કોતિ, એવમેતમ્પિ વિપાકુપ્પાદનાદીસુ ન ઉસ્સહતિ. તેનાહ ‘‘**નિરુસ્સાહ**’’ન્તિ. **ઉસ્સાહો**તિ ચેત્થ અનુપચ્છિન્નાવિજ્જાતણ્હામાનાનુસયસ્મિં સન્તાને વિપાકુપ્પાદનસમત્થતાસઙ્ખાતો, આસેવનપચ્ચયભાવસઙ્ખાતો, વિઞ્ઞત્તિજનકતાસઙ્ખાતો ચ બ્યાપારો. સો વિપાકે નત્થિ કમ્મવેગુક્ખિત્તત્તા પતિતં વિય હુત્વા પવત્તમાનસ્સ તસ્સ એકન્તેન દુબ્બલભાવતોતિ તં નિરુસ્સાહં.

વિપચ્ચનટ્ઠાનન્તિ વિપચ્ચનવસેન પવત્તનટ્ઠાનં, પટિસન્ધિભવઙ્ગચુતિતદારમ્મણવસેન ચતુકિચ્ચાનમેતેસં પવત્તિઓકાસોતિ અત્થો. તત્થ ચુતિભવઙ્ગાનં અન્તરાળં પટિસન્ધિકિચ્ચાનં ઠાનં, પટિસન્ધિઆવજ્જનાનં, તદારમ્મણાવજ્જનાનં, જવનાવજ્જનાનં, વોટ્ઠબ્બનાવજ્જનાનઞ્ચ અન્તરાળં ભવઙ્ગકિચ્ચાનં ઠાનં, તદારમ્મણપટિસન્ધીનં, જવનપટિસન્ધીનં, ભવઙ્ગપટિસન્ધીનં વા અન્તરાળં ચુતિકિચ્ચાનં ઠાનં, જવનભવઙ્ગાનં અન્તરાળં તદારમ્મણકિચ્ચાનં ઠાનન્તિ દટ્ઠબ્બં. યસ્મા પનેતં ઠાનં ધમ્માનં તંતંકિચ્ચવસેન પાકટં હોતિ, તસ્મા ઠાનં વેદિતબ્બન્તિ ઠાનં ઉદ્ધરિત્વા પાકટકિચ્ચવસેનેવ તં પકાસેતું ‘‘**ઇમાનિ હી**’’તિઆદિ વુત્તં. અથ વા કિચ્ચમ્પિ કિચ્ચવન્તાનં પવત્તિટ્ઠાનભાવેન ગય્હતીતિ ઠાનન્તિપિ કિચ્ચમેવ ઉદ્ધટન્તિ તં સરૂપતો દસ્સેતું ‘‘**ઇમાનિ હી**’’તિઆદિ વુત્તં.

૩૨. અણ્ડજજલાબુજયોનિસમ્ભવાનં મનુસ્સાનં, વિનિપાતિકાસુરાનઞ્ચ અહેતુકપટિસન્ધિયાપિ સબ્ભાવતો આહ ‘‘**દુહેતુકતિહેતૂન**’’ન્તિ. પટિસન્ધિવિઞ્ઞાણસમ્પયુત્તા દ્વે અલોભાદયો હેતૂ યેસં તે **દુહેતુકા**. એસ નયો તિહેતુકેસુપિ. તત્થ દુહેતુકાનં ઞાણવિપ્પયુત્તાનિ ચત્તારિ, તિહેતુકાનં ઞાણસમ્પયુત્તાનિ ચત્તારિ પટિસન્ધિયો હોન્તિ, તથા ભવઙ્ગચુતિયોપિ. યેન યેન હિ ચિત્તેન પટિસન્ધિ હોતિ, તં તદેવ ભવઙ્ગચુતિવસેનપિ પવત્તતિ. તદારમ્મણં પન અવિસેસેન દટ્ઠબ્બં દુહેતુકાનમ્પિ તિહેતુકતદારમ્મણસ્સ ઇચ્છિતત્તા. નનુ ચેતં અસમપેક્ખિતાભિધાનં આચરિયેનેવ ઇમસ્સ પટિસિદ્ધત્તા. તથા હિ વક્ખતિ –

‘‘અહેતુપટિસન્ધિસ્સ, ન તદારમ્મણં ભવે;
દુહેતુકં તિહેતું વા, દુહેતુપટિસન્ધિનો’’તિ. (અભિધ॰ ૪૪૩);

નયિદમસમપેક્ખિતાભિધાનં પટિસન્ધિજનકકમ્મં સન્ધાય તત્થ પટિસિદ્ધત્તા. યેન હિ કમ્મેન યા પટિસન્ધિ આદિન્ના, ન તં તતો અધિકતરં તદારમ્મણં પવત્તે અભિનિપ્ફાદેતિ. યં પન અઞ્ઞમ્પિ કિઞ્ચિ કમ્મં તદાલદ્ધાવકાસં

સિયા, ન તં તત્થ તતો અધિકતરમ્પિ વિપાકં ન નિબ્બત્તેતીતિ અત્થિ. ''સહેતુકં ભવઙ્ગં અહેતુકસ્સ ભવઙ્ગસ્સ અનન્તરપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ (પટ્ઠા॰ ૩.૧.૧૦૨) હિ **પટ્ઠાન**વચનેન અહેતુકસ્સાપિ નાનાકમ્મેન સુગતિયં સહેતુકતદારમ્મણમનુઞ્ઞાતં. તેનાહુ આચરિયા –

''હોતિ અઞ્ઞેન કમ્મેન, સહેતુકં અહેતુન''ન્તિ.

યથા ચ અહેતુકસ્સ સહેતુકં, એવં દુહેતુકસ્સ તિહેતુકમ્પિ ઇચ્છન્તિ. **આચરિયજોતિપાલત્થેરો** પન ''સહેતુક''ન્તિ અવિસેસેન વુત્તત્તા અહેતુકાનમ્પિ તિહેતુકતદારમ્મણં ઇચ્છતિ. વુત્તઞ્હિ તેન ''સહેતુક''ન્તિ અવિસેસોપદેસેન દુહેતુકં, તિહેતુકઞ્ચ ગહેતબ્બં. તથા હિ અટ્ઠકથાયં ''અહેતુકસ્સાપિ તિહેતુકતદારમ્મણમભિહિતં, યઞ્ચરહિ અત્થસમાસે અહેતુકાનં તિહેતુકફલાનિ દેતી''તિ વુત્તં, તં કથં? સો એવ પુચ્છિતબ્બો, યો તસ્સ કત્તાતિ. અપરે પન ''મૂલસન્ધિયા જળત્તા તસ્સ તિહેતુકતદાલમ્બણં ન લબ્ભતિયેવા''તિ વદન્તિ.

૩૩-૪. તતોતિ પટિસન્ધિતો પરં, દુતિયચિત્તતો પટ્ઠાય. સતિપિ અન્તરન્તરા વીથિચિત્તુપ્પાદે તદવસાને ઉપ્પજ્જમાનસ્સ યાવતાયુકં અનિવત્તનતો વુત્તં ''**યાવતાયુક**''ન્તિ. **બલવારમ્મણે**તિ અતિમહન્તવિભૂતારમ્મણે. પઞ્ચદ્વારે હિ અતિમહન્તારમ્મણે મનોદ્વારે વિભૂતારમ્મણે તદારમ્મણમુપ્પજ્જતિ, ન અઞ્ઞેસુ. એકારમ્મણપ્પવત્તિયા પટિસન્ધાદીનં તિણ્ણમ્પિ એકટ્ઠાને દસ્સનત્થં ઉદ્દેસે તદારમ્મણસ્સ અવસાનકરણં, ઇધ પન પવત્તિક્કમવસેન ચુતિયા અવસાનકરણન્તિ દટ્ઠબ્બં.

૩૫-૬. કમ્મદ્વારન્તિ કાયવચીકમ્મદ્વારસ્સ જનકવસેન ન પવત્તન્તીતિ વુત્તં હોતિ. તત્થ **કાયો**તિ કાયવિઞ્ઞત્તિ. **કમ્મ**ન્તિ તંસમુટ્ઠાપિકા ચેતના, કાયેન કતં કમ્મં કાયકમ્મં. કિઞ્ચાપિ હિ કાયો કમ્મસ્સ ચતુવીસતિયા પચ્ચયેસુ ન કેનચિ પચ્ચયેન પચ્ચયો હોતિ, તથાપિ તંસમુટ્ઠાનસ્સ તસ્સ સબ્ભાવેયેવ કાયકમ્માદિવોહારોતિ તં તેન કતન્તિ વુચ્ચતિ. કાયકમ્મસ્સ પવત્તિટ્ઠાનભૂતં દ્વારં **કાયકમ્મદ્વારં**. યદિ એવં કમ્મદ્વારવવત્થાનં ન સિયા . કાયદ્વારેન હિ સિદ્ધં કમ્મં ''કાયકમ્મ''ન્તિ વુચ્ચતિ. તં પન ''દ્વારે ચરન્તિ કમ્માની''તિ (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૧ કાયકમ્મદ્વાર) વચનતો વચીદ્વારેપિ સિજ્ઝતીતિ દ્વારેન કમ્મવવત્થાનં ન સિયા, તથા વચીકમ્મં કાયદ્વારેપિ સિજ્ઝતીતિ કમ્મેન દ્વારવવત્થાનમ્પિ ન સિયાતિ? તં ન, તબ્બહુલવુત્તિયા ચેવ યેભુય્યેન વુત્તિયા ચ વવત્થિતત્તા. કાયકમ્મઞ્હિ કાયદ્વારેયેવ બહુલં પવત્તતિ, અપ્પં વચીદ્વારે, તસ્મા કાયદ્વારે બહુલપ્પવત્તનતો એતસ્સ કાયકમ્મભાવો સિદ્ધો વનચરકાદીનં વનચરકાદિભાવો વિય. તથા કાયકમ્મમેવ યેભુય્યેન કાયદ્વારે પવત્તતિ, ન ઇતરં, તસ્મા કાયકમ્મસ્સ યેભુય્યેન એત્થેવ પવત્તિતો અસ્સ કાયકમ્મદ્વારભાવો સિદ્ધો બ્રાહ્મણગામાદીનં બ્રાહ્મણગામાદિભાવો વિયાતિ નેત્થ કમ્મદ્વારવવત્થાને કોચિ વિબન્ધોતિ. **વચીકમ્મદ્વારે**પિ એસ પબન્ધો યથાસમ્ભવં દટ્ઠબ્બો.

મનોકમ્મદ્વારં પન સયં મનોયેવ સમાનં અત્તના સહગતચેતનાઅનભિજ્ઝાદિકમ્માનં પવત્તિદ્વારભાવેન મનોદ્વારસઙ્ખં લભતીતિ ન તં ચિત્તસ્સ ઉપ્પત્તિદ્વારવસેન ગણ્હાતિ. ન હિ સયં અત્તતોવ પવત્તતિ. યદિ પન ચિત્તસમ્પયુત્તા કમ્મદ્વારભાવેન અધિપ્પેતા, તદા તેસં કમ્મદ્વારભાવો મનસ્મિં ન ઉપચારીયતીતિ સમ્પયુત્તધમ્માનં ચિત્તાધિપતિભાવો ચિત્તે વિયાતિ ચિત્તં ''**મનોકમ્મદ્વાર**''ન્તિ વુચ્ચતિ. સભાવતો પન કમ્મદ્વારં નામ સમ્પયુત્તધમ્માયેવાતિ ચિત્તં તતો પવત્તનતો મનોકમ્મદ્વારવસેન પવત્તતિ. અનન્તરપચ્ચયભૂતસ્સ પન મનોકમ્મદ્વારભાવે વત્તબ્બમેવ નત્થિ. ઇધ પન ''અવિઞ્ઞત્તિજનત્તા''તિ વચનેન કાયવચીકમ્મદ્વારવસેનેવ અપ્પવત્તિયા સાધિતત્તા મનોકમ્મદ્વારં ન ગહિતમેવ. ન હિ ''અવિઞ્ઞત્તિજનત્તા''તિ કારણં મનોકમ્મદ્વારવસેનપિ

અપ્પવત્તિં સાધેતિ. અથ વા ''અવિપાકસભાવતો''તિ વચનેન મનોકમ્મદ્વારવસેનપિ અપ્પવત્તિ સાધિતા હોતિ. ''કમ્મદ્વાર''ન્તિ એત્થ કમ્મગ્ગહનેન નાનક્ખણિકકમ્મસ્સ અધિપ્પેતત્તા તસ્સાપિ ગહણં દટ્ઠબ્બં. ઇતિ ઇમેસુ કાયવચીકમ્મદ્વારસઙ્ખાતેસુ દ્વીસુ દ્વારેસુ, મનોકમ્મદ્વારેન સહ તીસુ એવ વા યથા કુસલં પવત્તતિ, ન એવં વિપાકો, યથા ચ કુસલં કાયવચીમનોકમ્મસ્સ આયૂહનવસેન દાનાદિપુઞ્ઞકિરિયવત્થુવસેન પવત્તતિ, ન એવમયં. અયં પન નેવ કાયવચીકમ્મદ્વારેસુ પવત્તતિ વિઞ્ઞત્તિસમુટ્ઠાપકત્તાભાવતો, ન કમ્મવસેન, મનોકમ્મદ્વારવસેનાપિ ચ પવત્તતિ વિપાકુપ્પાદનભાવાભાવતો, ન પુઞ્ઞકિરિયવસેન પવત્તતિ દાનાદિવસેન અપ્પવત્તનતોતિ દસ્સેતું ''**કમ્મદ્વારઞ્ચ...પે॰... નો સમા**''તિ વુત્તં. **એવન્તિ** દાનાદિવસેન.

૩૭. ''**પરિત્તારમ્મણત્તા**''તિઆદિ સમ્પયુત્તધમ્મવસેન વિસેસદસ્સનં. યસ્મા એતે પરિત્તારમ્મણા, કરુણામુદિતા ચ પઞ્ઞત્તારમ્મણા સત્તપઞ્ઞત્તિયં પવત્તનતો, તસ્મા ભિન્નમાલમ્બણાનં એકચિત્તસ્સ વિસયભાવાનનુગમનતો ન તેસુ કરુણામુદિતા કદાચિપિ જાયન્તીતિ અયમેત્થ પઠમગાથાય અધિપ્પાયો.

૩૮. દુતિયગાથાય પન **હિ**-સદ્દો યસ્માતિ ઇમસ્સ અત્થે. યસ્મા ''પઞ્ચ સિક્ખાપદા કુસલા''તિ (વિભ॰ ૭૧૫) વુત્તા, તસ્માતિ અત્થો. ઇદં વુત્તં હોતિ – ભગવતા હિ **સિક્ખાપદવિભઙ્ગે** ''પઞ્ચ સિક્ખાપદા કુસલા''તિ (વિભ॰ ૭૧૫) એવં ''પાણાતિપાતા વેરમણી''તિઆદીનં પઞ્ચન્નં સિક્ખાપદાનં કુસલભાવો વુત્તો, તે ચ વિરતિસભાવા એવ આદિતો તિણ્ણં સિક્ખાપદાનં, પચ્છિમસ્સ ચ સમ્માકમ્મન્તે, ઇતરસ્સ સમ્માવાચાયં, પઞ્ચન્નમ્પિ મિચ્છાજીવહેતુકપઞ્ચદુચ્ચરિતતો વિરમણવસેન પવત્તાનં સમ્માઆજીવે ચ અન્તોભાવતો, તસ્મા તા એકન્તકુસલભૂતાનં કદાચિ અબ્યાકતે લભન્તિ, ઇતરથા સદ્ધાસતિઆદયો વિય ''સિયા કુસલા, સિયા અબ્યાકતા''તિ વુચ્ચેય્યુન્તિ. યદિ એવં લોકુત્તરફલેસુ અટ્ઠ, સત્ત વા મગ્ગઙ્ગા ન લબ્ભન્તીતિ? નો ન લબ્ભન્તિ લોકિયવિરતીનમેવ તત્થ એકન્તકુસલભાવસ્સ વુત્તત્તા, લોકુત્તરવિરતિયો પન ફલસ્સ મગ્ગપટિબિમ્બભૂતત્તા મગ્ગસદિસતો અટ્ઠઙ્ગિકતાય, સત્તઙ્ગિકતાય ચ ભવિતબ્બન્તિ ન ચ એકન્તકુસલભાવેન વવત્થાપેતું યુત્તા. એવઞ્ચ કત્વા ઉપરિ લોકુત્તરફલેસુપિ અટ્ઠઙ્ગિકતાદિભેદો મગ્ગો ઉદ્ધટોતિ.

૩૯. ''**તથાધિપતિનો**''તિઆદિ અધિપતિવસેન વિસેસદસ્સનં. સબ્બેસમ્પિ હિ તેભૂમકકુસલાનં અઞ્ઞો આયૂહનકાલો, અઞ્ઞો વિપચ્ચનકાલો, તસ્મા ન તાનિ અત્તનો વિપાકેહિ અધિપતિં ગાહાપેતું સક્કોન્તીતિ ન તે છન્દાદીનિ ધુરં કત્વા પવત્તન્તિ. લોકુત્તરકુસલાનિ ચ પન આયૂહનકાલસ્સ, વિપચ્ચનકાલસ્સ ચ અન્તરાભાવતો અત્તનો છન્દાદીનં બલસ્સ અવૂપસન્તકાલેયેવ વિપાકં નિબ્બત્તેન્તીતિ અનન્તરપચ્ચયા હુત્વા વિપાકેહિ અધિપતિં ગાહાપેતું સક્કોન્તીતિ. એવઞ્ચ કત્વા ઉપરિ લોકુત્તરવિપાકાનં અધિપતિયોગં વક્ખતિ.

૪૦. યસ્મા **મોરવાપિવાસિમહાદત્તત્થેરેન** વિપાકાનં આગમનતો અસઙ્ખારિકસસઙ્ખારિકભાવો ઇચ્છિતો, **તિપિટકચૂળનાગત્થેરેન** પચ્ચયતો, તસ્મા ઉભિન્નમ્પિ મતિદસ્સનત્થમાહ ''**અસઙ્ખારસસઙ્ખારવિધાન**''ન્તિઆદિ. પુરિમત્થેરો હિ યથા મુખે ચલિતે આદાસતલે મુખનિમિત્તં ચલતિ , એવં અસઙ્ખારિકસ્સ કુસલસ્સ વિપાકો અસઙ્ખારિકો, સસઙ્ખારિકસ્સ વિપાકો સસઙ્ખારિકોતિ આહ, તસ્મા તસ્સ મતિદસ્સનત્થં ''**અસઙ્ખાર...પે॰... પુઞ્ઞતો**''તિ વુત્તં. દુતિયત્થેરો પન અસઙ્ખારિકાદીસુ યેન કેનચિપિ ચિત્તેન કમ્મે આયૂહિતે આસન્નમરણસ્સ અત્તનો, પરેસં વા પયોગેન વિના અસઙ્ખારેન અપ્પયોગેન કમ્મકમ્મનિમિત્તગતિનિમિત્તપચ્ચુપટ્ઠાને પટિસન્ધિ ઉપ્પજ્જમાના અસઙ્ખારિકા. યસ્સ કસ્સચિ સસઙ્ખારેન સપ્પયોગેન કમ્માદિપચ્ચુપટ્ઠાને સસઙ્ખારિકા. તથા ભવઙ્ગચુતિયોપિ. તદારમ્મણઞ્ચ પણીતાપણીતઉતુભોજનાદિપચ્ચયવસેન, અનન્તરનિરુદ્ધકુસલાકુસલસ્સ વસેન વા

અસઙ્ખારસસઙ્ખારન્તિ એવં પચ્ચયતો અસઙ્ખારિકાદિવિધાનતમાહ, તસ્મા તસ્સ મતિદસ્સનત્થં “**એય્યં પચ્ચયતો ચેવા**”તિ વુત્તં. ઇદમેવ ચ પન આચરિયા પસંસન્તિ.

૪૧-૨. હીનાદીનં વિપાકત્તાતિ અધિપતિયોગાભાવેપિ હીનમજ્ઝિમપણીતાનં કુસલાનં વિપાકત્તા. એતેન આગમનતો હીનાદિભાવં વિભાવેતિ. વિનેય્યસન્તાનગતકિલેસમલવિધમનેન તસ્સ પુનનતો પુઞ્ઞો વાદો વચીઘોસો એતસ્સ, વુત્તનયેનેવ પુઞ્ઞં વદતીતિ વા પુઞ્ઞવાદી, તેન **પુઞ્ઞવાદિના**. ‘‘એકન્તેન સવત્થુક’’ન્તિ વુત્તેપિ રૂપલોકે પવત્તિ અનિવારિતાતિ આહ “**કામલોકસ્મિ**”ન્તિ . “**ન પનઞ્ઞત્થ જાયતે**”તિ ઇમિના પન બ્યતિરેકતો લદ્ધમત્થં દસ્સેતીતિ.

એવં તાવ સહેતુકવિપાકે નિદ્દિસિત્વા ઇદાનિ અહેતુકે નિદ્દિસિતું “**અહેતુકવિપાકચિત્તં પના**”તિઆદિ વુત્તં. કસ્મા પન સહેતુકસ્સ કમ્મસ્સ અહેતુકવિપાકો હોતીતિ? વુચ્ચતે – ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનં તાવ પઞ્ચન્નં આરમ્મણાભિનિપાતમત્તત્તા અલોભાદિસમ્પયોગો ન સમ્ભવતિ, તથા મન્દતરકિચ્ચેસુ સમ્પટિચ્છનસન્તીરણેસૂતિ એવં હેતૂનં ઉપ્પત્તિયા અસમ્ભવતો ચ નેસં અહેતુકતા દટ્ઠબ્બા. ઉપેક્ખાદિયોગે પન ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનં તાવ ચતુન્નં ઇટ્ઠારમ્મણેપિ પવત્તમાનાનં વત્થારમ્મણસઙ્ઘટ્ટનાય દુબ્બલભાવતો ઉપેક્ખાસહગતતા, કાયવિઞ્ઞાણસ્સ ચ તાય બલવભાવતો સુખસહગતતા હોતિ. સમ્પટિચ્છનં પન આરમ્મણઘટ્ટનયોગ્યભાવેન ઓળારિકત્તા, ચતુચિત્તક્ખણાતીતવસેન ચિરજાતત્તા ચ દુબ્બલમત્તનો નિસ્સયેન સહ અસમાનજાતિકઞ્ચ ચક્ખાદિવત્થું નિસ્સાય ઉપ્પન્નેહિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીહિ લદ્ધાનન્તરપચ્ચયતાય, અપુબ્બનિસ્સયતાય ચ આરમ્મણરસસ્સાદે દુબ્બલન્તિ ઇટ્ઠાદીસુ આરમ્મણેસુ ઉપેક્ખાસહગતમેવ. સન્તીરણં પન વુત્તવિપરીતતો ઇટ્ઠારમ્મણે સુખસહગતં, ઇટ્ઠમજ્ઝત્તે ચ ઉપેક્ખાસહગતન્તિ દટ્ઠબ્બં. મનોવિઞ્ઞાણધાતુ વિય વિસિટ્ઠમનનકિચ્ચાભાવતો મનોમત્તા નિસ્સત્તનિજ્જીવાદિઅત્થેહિ ધાતુ ચાતિ **મનોધાતુ**. સા હિ સતિપિ વિઞ્ઞાણભાવે મનોવિઞ્ઞાણતો સમ્ભવસ્સ વિસિટ્ઠમનનકિચ્ચસ્સ અકરણતો મનનમત્તાયેવ હોતિ. વુત્તલક્ખણવિપરીતતો પન મનો ચ તં વિઞ્ઞાણઞ્ચાતિ મનોવિઞ્ઞાણં, તદેવ યથાવુત્તટ્ઠેન ધાતૂતિ **મનોવિઞ્ઞાણધાતુ**.

વિઞ્ઞાણપઞ્ચકં નિયતારમ્મણં યથાક્કમં રૂપાદિએકેકસ્સેવ આરમ્મણકરણતો. **સેસત્તયમનિયતારમ્મણં** પઞ્ચારમ્મણિકછળારમ્મણિકભાવતો.

દટ્ઠબ્બતાય **દિટ્ઠં**, રૂપાયતનં. સોતબ્બતાય **સુતં**, સદ્દાયતનં. મુનિતબ્બતાય **મુતં**, સમ્પત્તસ્સેવ ગહેતબ્બતાયાતિ અત્થો, ગન્ધાદિત્તયસ્સેતં નામં. ચક્ખાદીહિ વિના કેવલં મનસા એવ વિજાનિતબ્બતાય **વિઞ્ઞાતં**, ધમ્માયતનં. અનામટ્ઠકાલવિસેસવચનત્તા ચ નેસં અતીતાનાગતાપિ રૂપાદયો દિટ્ઠાદિસદ્દેહિ વુચ્ચન્તિ. તેનેવ હિ ‘‘દટ્ઠબ્બતાયા’’તિઆદિના કાલસામઞ્ઞેન નેસં નિબ્બચનં વુત્તં. દિટ્ઠં આરમ્મણં યસ્સ તં **દિટ્ઠારમ્મણં**. એવં **સુતારમ્મણા**દીસુ.

ચક્ખુતો પવત્તન્તિ ચક્ખુદ્વારતોવ પવત્તં સબ્બવાક્યાનં અવધારણફલત્તા. તેન મનોધાતુઆદીનં ચક્ખુવિઞ્ઞાણભાવો નિવારિતો હોતિ તેસં દ્વારન્તરતોપિ પવત્તિસમ્ભવતો. અથ વા “**ચક્ખુતો પવત્ત**”ન્તિ ઇદં સઞ્જાતિપ્પવત્તિં સન્ધાય વુત્તં, ન સઞ્ચરણપ્પવત્તિં, તસ્મા યથા કુણ્ડમુખતો ઉદકં સઞ્ચરણવસેન પવત્તતિ, ન એવં પવત્તમિધ ગહિતં. યથા પન ચન્દકન્તપાસાણતો ઉદકં સઞ્જાતિવસેન પવત્તતિ, એવં પવત્તમેવ ચક્ખુતો પવત્તન્તિ ગહિતં. યથા ચ કિં? યથા કુચ્છિતો સમુટ્ઠિતં પિત્તસેમ્હરુહિરાદિ મુખતો સન્દન્તમ્પિ ‘‘મુખસ્સવો’’તિ ન

વુચ્ચતિ, મુખતોયેવ પન સમુટ્ઠહિત્વા તતો સવન્તં ખેળં ‘‘મુખસ્સવો’’તિ વુચ્ચતિ, એવં હદયવત્થુસન્નિસ્સયતો સમુટ્ઠહિત્વા ચક્ખુતો પવત્તમાનં ચક્ખુવિઞ્ઞાણં નામ ન હોતિ. ચક્ખુતોયેવ પન સમુટ્ઠહિત્વા તતો પવત્તમાનં ચક્ખુવિઞ્ઞાણં નામાતિ. યો પન ઇમમત્થં અસલ્લક્ખેત્વા બ્યઞ્જનમત્તસ્સેવ અભિનિવિસિત્વા તંદ્વારપ્પવત્તાનં સેસાનમ્પિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણભાવં મઞ્ઞેય્ય, તં નિવારેતું પકારન્તરેનપિ વિગ્ગહં દસ્સેન્તો આહ ‘‘**ચક્ખુમ્હિ સન્નિસ્સિત**’’ન્તિ. યથા ચક્ખુતો પવત્તં, ચક્ખુસન્નિસ્સિતં વા વિઞ્ઞાણં ચક્ખુવિઞ્ઞાણં, એવં સોતવિઞ્ઞાણાદીસુપિ ‘‘સોતતો પવત્તં, સોતસ્મિં સન્નિસ્સિતં વા વિઞ્ઞાણં સોતવિઞ્ઞાણ’’ન્તિઆદિના યોજનં અતિદિસન્તો આહ ‘‘**તથા સોતવિઞ્ઞાણાદીની**’’તિ.

ચક્ખુસન્નિસ્સિતં હુત્વા રૂપસ્સ વિજાનનલક્ખણમેતસ્સાતિ **ચક્ખુસન્નિસ્સિતરૂપવિજાનનલક્ખણં**. તત્થ ચક્ખુસન્નિસ્સિતવચનેન દિબ્બચક્ખાદિકં અઞ્ઞં રૂપારમ્મણં વિઞ્ઞાણં નિવત્તેતિ . વિજાનન-ગ્ગહણેન ચક્ખુસન્નિસ્સિતે ફસ્સાદિધમ્મે નિવત્તેતિ. ચક્ખુરૂપ-ગ્ગહણેન નિસ્સયતો, આરમ્મણતો ચ ચિત્તં વિભાવેતિ ઉભયાધીનવુત્તિકત્તા. યદિ હિ ચક્ખુ નામ ન સિયા, અન્ધાપિ રૂપં પસ્સેય્યું, ન ચ પસ્સન્તિ. યદિ ચ નીલાદિરૂપં નામ ન સિયા, દેસાદિનિયમેન ન ભવિતબ્બં, અત્થેવ ચ નિયમો. એકન્તસારમ્મણતા ચ ચિત્તસ્સ વુત્તાતિ આરમ્મણેન વિના નીલાદિઆભાસં ચિત્તં પવત્તતીતિ એવં પવત્તો વાદો મિચ્છાવાદોતિ ગહેતબ્બો. તેનાહ ભગવા ‘‘ચક્ખુઞ્ચ પટિચ્ચ રૂપે ચ ઉપ્પજ્જતિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણ’’ન્તિઆદિ (મ॰ નિ॰ ૧.૨૦૪, ૪૦૦; ૩.૪૨૧, ૪૨૫; સં॰ નિ॰ ૪.૬૦; કથા॰ ૪૬૫). એત્થ સિયા – કિં પનેતં ચક્ખુ, રૂપઞ્ચ વિઞ્ઞાણસ્સ પચ્ચયો હોન્તં એકમેવ પચ્ચયો હોતિ, ઉદાહુ અનેકન્તિ? ચક્ખુ તાવ એકમ્પિ, રૂપં પન અનેકમેવ સઙ્ગતં. કિં કારણં? પચ્ચયભાવવિસેસતો. ચક્ખુ હિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણસ્સ નિસ્સયપુરેજાતઇન્દ્રિયવિપ્પયુત્તપચ્ચયેહિ પચ્ચયો હોન્તં અત્થિભાવેનેવ હોતિ તસ્મિં સતિ તસ્સ ભાવતો, અસતિ અભાવતો. યતો તં અત્થિઅવિગતપચ્ચયેહિસ્સ પચ્ચયોતિ વુત્તં, સ્વાયં પચ્ચયભાવો ન એકસ્મિં ન સમ્ભવતીતિ એકમ્પિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણસ્સ પચ્ચયો હોતિ. રૂપં પન યદિપિ ચક્ખુ વિય પુરેજાતઅત્થિઅવિગતપચ્ચયેહિ પચ્ચયો હોતિ પુરેતરં ઉપ્પન્નં હુત્વા વિજ્જમાનક્ખણેયેવ ઉપકારકત્તા, તથાપિ અનેકમેવ સઙ્ગતં હુત્વા પચ્ચયો હોતિ આરમ્મણભાવતો. યઞ્હિ તં આરમ્મણં તસ્સ યથા તથા ઉપલબ્ભનીયવસેનેવ આરમ્મણપચ્ચયભાવો, વિઞ્ઞાણસ્સ ચ ઇન્દ્રિયાધીનવુત્તિકસ્સ આરમ્મણસભાવૂપલદ્ધિ ન એકદ્વિકલાપગતવણ્ણવસેન હોતિ, નાપિ કતિપયકલાપગતવણ્ણવસેન, અથ ખો આભોગાનુરૂપં આપાથગતવણ્ણવસેનાતિ અનેકમેવ રૂપં સંહચ્ચકારિતાય વિઞ્ઞાણસ્સ પચ્ચયો હોતીતિ. અમુમેવ હિ વિસેસં વિભાવેતું ‘‘ચક્ખુઞ્ચ પટિચ્ચ રૂપે ચા’’તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૨૦૪, ૪૦૦; ૩.૪૨૧, ૪૨૫; સં॰ નિ॰ ૪.૬૦; કથા॰ ૪૬૫) **પાળિયં** વચનભેદો કતોતિ. એવં સોતવિઞ્ઞાણેપિ યથારહં વત્તબ્બં. ઘાનવિઞ્ઞાણાદીનં પન સમ્પત્તગ્ગાહતાય અત્તનો નિસ્સયેન સહ અલ્લીનસ્સેવ ગહણતો એકકલાપગતમ્પિ ગન્ધાદિકં તેસં ઉપ્પત્તિયા પચ્ચયો હોતિ.

રૂપમત્તારમ્મણરસન્તિ રૂપાયતનમત્તસ્સેવ આરમ્મણકરણરસં. **મત્ત**-સદ્દેન યથા આરમ્મણન્તરં નિવત્તેતિ, એવં રૂપાયતનેપિ લબ્ભમાને એકચ્ચે વિસેસે નિવત્તેતિ. ન હિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણં વણ્ણમત્તતો અઞ્ઞં કિઞ્ચિ નીલાદિવિસેસં તત્થ ગહેતું સક્કોતિ. તેનાહ ભગવા – ‘‘પઞ્ચહિ વિઞ્ઞાણેહિ ન કિઞ્ચિ ધમ્મં પટિવિજાનાતિ અઞ્ઞત્ર અભિનિપાતમત્તા’’તિ. ચક્ખુવિઞ્ઞાણં ઉપ્પજ્જમાનં રૂપારમ્મણે એવ ઉપ્પજ્જનતો તદભિમુખભાવેન ગણ્હાતીતિ વુત્તં ‘‘**રૂપાભિમુખભાવપચ્ચુપટ્ઠાન**’’ન્તિ. અત્તનો અનન્તરં ઉપ્પજ્જમાનાનં અરૂપધમ્માનં સમનન્તરવિગતા અરૂપધમ્મા પવત્તિઓકાસદાનેન અનન્તરસમનન્તરનત્થિવિગતપચ્ચયેહિ ઉપકારકા, નિસ્સયારમ્મણા ધમ્મા વિય આસન્નકારણાતિ દસ્સેન્તો આહ ‘‘**રૂપારમ્મણાય કિરિયામનોધાતુયા અપગમપદટ્ઠાન**’’ન્તિ. **સોતવિઞ્ઞાણા**દીસુપિ

વુત્તનયેનેવ અત્થો વેદિતબ્બો. કિરિયામનોધાતુયા આરમ્મણભેદતો ભિન્નસભાવત્તા આહ “**કિરિયામનોધાતૂન**”ન્તિ. ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીહિ ગહિતં રૂપાદિઆરમ્મણં તદનન્તરમેવ અપરિપતન્તં કત્વા સમ્પટિચ્છન્તં ગણ્હન્તં વિય હોતીતિ વુત્તં “**રૂપાદિસમ્પટિચ્છનરસ**”ન્તિ. તથાભાવેન સમ્પટિચ્છનભાવેન પચ્ચુપટ્ઠાતીતિ **તથાભાવપચ્ચુપટ્ઠાનં**.

છસુ આરમ્મણેસુ કદાચિ પઞ્ચન્નં જચ્ચન્ધાદિવસેન તતોપિ ઊનાનં, બ્રહ્મલોકે ચ દ્વિન્નમેવ વિજાનનસભાવાપિ **છળારમ્મણવિજાનનલક્ખણા** વુત્તા તંસભાવાનતિવત્તનતો, છસ્વેવ વા ઇતરેસં આરમ્મણાનં અન્તોગધત્તા. **સન્તીરણાદિરસા**તિ યથાસમ્ભવં સન્તીરણતદારમ્મણાદિકિચ્ચા, સન્તીરણતદારમ્મણપટિસન્ધિભવઙ્ગચુતિકિચ્ચાતિ અધિપ્પાયો. “**હદયવત્થુપદટ્ઠાના**”તિ ઇદં ઇમાસં દ્વિન્નં મનોવિઞ્ઞાણધાતૂનં અનિબદ્ધટ્ઠાનતાય નિબદ્ધકારણં દસ્સેતું વુત્તં. વુત્તનયેન પન ‘‘તંતંઅનન્તરાતીતવિઞ્ઞાણાપગમપદટ્ઠાન’’ન્તિપિ વત્તું વટ્ટતિયેવ. અહેતુકચિત્તાનં વિસું વિસું લક્ખણાદિકસ્સ દસ્સિતત્તા પરિસેસતો સહેતુકચિત્તાનં એકસદિસમેવ લક્ખણાદિકન્તિ વિઞ્ઞાયતિ. તં પન હેટ્ઠા વિભાવિતમેવ.

ઇદાનિ ઇમાસં આરમ્મણાદિતો ભેદં દસ્સેતું “**તત્થ પઠમા**”તિઆદિ વુત્તં. **એકન્તમિટ્ઠારમ્મણે**તિ એકન્તેનેવ ઇટ્ઠારમ્મણે, અતિઇટ્ઠારમ્મણેતિ અત્થો. **પઞ્ચસુ ઠાનેસૂ**તિ સહેતુકવિપાકાનં વુત્તેસુ ચતૂસુ, સમ્પટિચ્છનવોટ્ઠબ્બનાનં અન્તરાળસઙ્ખાતસન્તીરણટ્ઠાને ચાતિ પઞ્ચસુ ઠાનેસુ, પઞ્ચસુ કિચ્ચેસૂતિ વા અત્થો. કિઞ્ચાપિ સોમનસ્સપટિસન્ધિકસ્સ દોમનસ્સજવનાવસાને તદારમ્મણસમ્ભવે અસતિ યં કિઞ્ચિ પરિચિતપુબ્બં પરિત્તારમ્મણમારબ્ભ ઉપેક્ખાસહગતસન્તીરણમુપ્પજ્જતીતિ ઇચ્છિતં, તથા પન ઉપ્પજ્જમાનસ્સ કદાચિયેવ સમ્ભવતો યેભુય્યપ્પવત્તિં ગહેત્વા છ ઠાનાનિ અવત્વા પઞ્ચેવ વુત્તાનિ. અથ વા તં ઉપ્પજ્જમાનં તદારમ્મણટ્ઠાનેયેવ નિબ્બત્તતીતિ તંવસેનેવ તસ્સાપિ ઠાનં ગહિતન્તિ દટ્ઠબ્બં. અચક્ખુસંવત્તનિકકમ્મનિબ્બત્તતાય જાતિયા અન્ધો **જચ્ચન્ધો**. કિઞ્ચાપિ હિ જાતિક્ખણે અણ્ડજજલાબુજાનં સબ્બેસમ્પિ ચક્ખુ નત્થિ, યસ્સ ભાવાભાવતો અન્ધાનન્ધવિચારણા ભવેય્ય, તથાપિ ચક્ખુસ્સ ઉપ્પજ્જમાનારહકાલેપિ ચક્ખુવિપત્તિવિબન્ધકેન કમ્મુના પટિહતસામત્થિયેન પટિસન્ધિદાયકેન ઇતરેનાપિ વા કમ્મેન તસ્સ અનુપાદિયમાનત્તા સત્તો ‘‘જચ્ચન્ધો’’તિ વુચ્ચતિ. અથ વા **જચ્ચન્ધો**તિ પસૂતિયંયેવ અન્ધો, માતુકુચ્છિયંયેવ અન્ધો હુત્વા નિક્ખન્તોતિ અત્થો. તેન દુહેતુકતિહેતુકાનં માતુકુચ્છિગતકાલેપિ ચક્ખુસ્સ અવિપજ્જનં સિદ્ધં હોતિ, એવં **જાતિબધિરા**દીસુપિ યથારહં વત્તબ્બં. **જચ્ચજળો**તિ જાતિયા અઞ્ઞાણકો . કિઞ્ચાપિ દુહેતુકપટિસન્ધિકોપિ જાતિયં અઞ્ઞાણકો, તસ્સ પન પવત્તિયં પઞ્ઞા સમ્ભવતીતિ વુત્તનયેન યેભુય્યતો પવત્તિયમ્પિ પઞ્ઞાયાસમ્ભવતો જચ્ચજળો વેદિતબ્બો. **જચ્ચુમ્મત્તકો** સુરામેરયપાનાદિઉમ્મત્તકભાવસંવત્તનિકકમ્મપરિભાવિતેન કમ્મેન ગહિતપટિસન્ધિકો. **પણ્ડકો**તિ પરદારગમનાદિકમ્મપરિભાવિતેન કમ્મુના ગહિતપટિસન્ધિકો. સો પઞ્ચવિધો આસિત્તપણ્ડકો ઉસૂયપણ્ડકો પક્ખપણ્ડકો ઓપક્કમિકપણ્ડકો નપુંસકપણ્ડકોતિ. ઇધ પન ઓપક્કમિકપણ્ડકસ્સ સહેતુકસ્સાપિ ભાવતો, નપુંસકસ્સ ચ વિસું ગહણતો તયો પણ્ડકા અધિપ્પેતા. **આદિ**-સદ્દેન જાતિમૂગજાતિપઙ્ગુલમમ્મનાદીનં સઙ્ગહો. કેચિ પન ‘‘એકચ્ચે અહેતુકપટિસન્ધિકા અવિકલિન્દ્રિયા હુત્વા થોકં વિચારણપકતિકાપિ હોન્તિ, તસ્મા તાદિસાનમ્પિ ઇધ આદિ-સદ્દેન સઙ્ગહો’’તિ વદન્તિ. એત્થ ચ જચ્ચન્ધાદીનમેવ અયં પટિસન્ધીતિ ન ગહેતબ્બા. જચ્ચન્ધાદયો પન ઇમિના પટિસન્ધિં ગણ્હન્તીતિ ગહેતબ્બં.

૪૩. **તિહેતુકપુઞ્ઞસ્સા**તિ તિહેતુકસ્સપિ ઉક્કટ્ઠપુઞ્ઞસ્સ. દુહેતુકમ્મસ્સ પન સબ્બથાપિ સોળસન્નં વિપાકાનં અસમ્ભવતો તપ્પટિક્ખેપપરત્તા ચેતનાય ‘‘તિહેતુકપુઞ્ઞસ્સા’’તિ અવિસેસતો વુત્તં.

કામાવચરવિપાકવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

રૂપાવચરારૂપાવચરવિપાકવણ્ણના

મહગ્ગતવિપાકાનં તંતંકુસલાગમનવસેનેવ ઝાનઙ્ગહાનિ, ન પન ભાવનાવિસેસેનાતિ તેસં પહાનઙ્ગાનિ અનુદ્ધટાનિ. **ઉપપત્તિય**ન્તિ ઉપપત્તિભવે.

અરૂપાવચરવિપાકચિત્તાનિ વુચ્ચન્તીતિ સમ્બન્ધો.

૪૪. **કુસલાનુગતં કત્વા**તિ કુસલાનુરૂપં કુસલસદિસં કત્વા. યથા કામાવચરવિપાકં કુસલતો વિસદિસમ્પિ કત્વા વિભત્તં, એવમકત્વા કુસલસદિસમેવ કત્વાતિ અત્થં વદન્તિ. અટ્ઠકથાયં પન કુસલાનન્તરં કત્વા મહગ્ગતવિપાકાનં ભાજિતપાળિં સન્ધાય ''કુસલાનુગતં કત્વા ભાજિત''ન્તિ વુત્તં. પાળિયઞ્હિ –

> ''કતમે ધમ્મા અબ્યાકતા? યસ્મિં સમયે કામાવચરસ્સ કુસલસ્સ કમ્મસ્સ કતત્તા ઉપચિતત્તા વિપાકં ચક્ખુવિઞ્ઞાણં ઉપ્પન્નં હોતી''તિઆદિના (ધ॰ સ॰ ૪૩૧) –

કામાવચરવિપાકં વિભજિત્વા મહગ્ગતવિપાકં વિભજન્તેન –

> ''કતમે ધમ્મા અબ્યાકતા? યસ્મિં સમયે રૂપપત્તિયા મગ્ગં ભાવેતિ, વિવિચ્ચેવ કામેહિ…પે॰… પઠમં ઝાનં ઉપસમ્પજ્જ વિહરતિ પથવીકસિણં, તસ્મિં સમયે ફસ્સો હોતિ…પે॰… અવિક્ખેપો હોતિ, ઇમે ધમ્મા કુસલા, તસ્સેવ રૂપાવચરસ્સ કુસલસ્સ કમ્મસ્સ કતત્તા ઉપચિતત્તા વિપાકં વિવિચ્ચેવ કામેહિ…પે॰… પઠમં ઝાનં ઉપસમ્પજ્જ વિહરતિ પથવીકસિણં…પે॰… ઇમે ધમ્મા અબ્યાકતા''તિ (ધ॰ સ॰ ૪૯૮).

એવં કુસલં ઉદ્દિસિત્વા તદનન્તરં કત્વા મહગ્ગતં વિપાકં વિભત્તં, તસ્મા યથા કામાવચરવિપાકં, એવં અવિભજિત્વા ઇદં કુસલાનન્તરં કત્વા વિભત્તન્તિ ઇમમત્થં જોતેતું અટ્ઠકથાયં ''કુસલાનુગતં કત્વા''તિ વુત્તં. ઇમિનાપિ ચ આચરિયેન પરિહારમુખેન વક્ખમાનઅત્થવિસેસવચનિચ્છાય તત્થ વુત્તનયેનેવ ચોદના કતા. એવઞ્હિ સતિ કુસલાનન્તરંયેવ ફલં ઉપ્પજ્જતીતિ ઞાપનં સુટ્ઠૂપપન્નં હોતીતિ અયમેત્થ અમ્હાકં આચરિયસ્સ મગ્ગો.

મહગ્ગતન્તિ મહગ્ગતવિપાકં. તઞ્હિ ઇધ અધિગતં. **કામા…પે॰… યતો**તિ યસ્મા કામાવચરકુસલં અસમાનફલં હોતિ તિહેતુકસ્સ દુહેતુકાહેતુકવિપાકાનં, દુહેતુકસ્સ ચ અહેતુકવિપાકાનમ્પિ જનનતો, ન એવમિદં, ઇદં પન એકન્તેનેવ સદિસવિપાકજનનતો સમાનફલમેવ, તસ્માતિ અત્થો. એત્થ ચ ''કુસલ''ન્તિ અવુત્તેપિ કામાવચરપુઞ્ઞંવાતિ ઉપમિતત્તા ઉપમેય્યસ્સપિ કુસલભાવો વિઞ્ઞાયતિ. કસ્મા પનેતં સદિસવિપાકં, ન કામાવચરં વિય વિસદિસવિપાકમ્પીતિ? વુચ્ચતે – કામાવચરપુઞ્ઞઞ્હિ આચિનન્તો રૂપતણ્હાદિનાનાવત્થુકકામતણ્હૂપનિસ્સયતો આચિનતિ, તસ્મા તદ્દૂપનિસ્સયકુસલં તદનુરૂપતો નાનાવત્થુકં વિપાકં જનેતિ. મહગ્ગતં પન આચિનન્તો એકવત્થુકાયેવ ભવતણ્હાય વસેન આચિનતીતિ તદનુરૂપતો તં નાનાવત્થું અજનેત્વા એકવત્થુમેવ જનેતીતિ.

૪૫-૬. **સબ્બથા**તિ ધમ્મતો આરમ્મણતો પટિપદાદિતો ચ. તથા હિ યે ફસ્સાદયો કુસલે ચ લબ્ભન્તિ, તે વિપાકેપિ લબ્ભન્તિ, યસ્મિઞ્ચ આરમ્મણે કુસલં પવત્તતિ, તત્થેવ ઇદં વિપાકમ્પિ. યાવ પટિપદાદયો કુસલસ્સ લબ્ભન્તિ, તાવ ઇમસ્સ વિપાકસ્સપીતિ. કામં યસ્સ કસ્સચિ છાયા તંતંવત્થુસદિસાવ, મહન્તસ્સ પન કુસલવિપાકસ્સ મહન્તાહિયેવ ઉપમાહિ ભવિતબ્બન્તિ "**ગજાદીન**"ન્તિઆદિ વુત્તં. અપરે અપરે અત્તભાવે ભવં વેદનમસ્સાતિ **અપરાપરિયવેદનં**. યદિ અપરાપરિયવેદનં ન હોતિ, કથઞ્ચરહિ ઇમસ્સ ફલુપ્પત્તીતિ આહ "**ઝાના અપરિહીનસ્સા**"તિઆદિ.

૪૭. **કુસલાનન્તર**ન્તિ કુસલભવાનન્તરં. યસ્મિઞ્હિ ભવે તં કુસલં કતં, સો ઇધ કુસલ-સદ્દેન ઉપચારતો ગહિતો કમ્માનન્તરંયેવ ફલસ્સ અસમ્ભવતો. ન હિ તં લોકુત્તરકુસલં વિય અનન્તરફલનિપ્ફાદકં, અથ ખો એકચ્ચકામાવચરકુસલં વિય અપરાપરિયવેદનં અહુત્વા સતિપિ અનેકેયેવ કામાવચરકમ્મે મહોઘો વિય પરિત્તં ઉદકં તમજ્ઝોત્થરિત્વા અત્તનોયેવ વિપાકદાનેન એકન્તેન અનન્તરભવેયેવ ફલં નિબ્બત્તેતિ. નનુ ચ અપરિહીનજ્ઝાનસ્સેવ કસ્સચિ નિકન્તિવસેન કામભવે પટિસન્ધિ હોતિ. તથા હિ તિસ્સમહાબ્રહ્મા ઉપરિબ્રહ્મલોકૂપપત્તિયા ભાવિતમગ્ગો ભિક્ખૂહિ યાચિતો તતો ચવિત્વા મોગ્ગલિબ્રાહ્મણસ્સ ગેહે પટિસન્ધિં અગ્ગહેસીતિ વુત્તન્તિ તં કથન્તિ? નિકન્તિબલેનેવ ઝાનં પરિહાયતીતિ તતો પરિહીનજ્ઝાનો નિબ્બત્તતીતિ વદન્તિ. અપરે પન આચરિયા ''અનીવરણાવત્થાય નિકન્તિયા ઝાનસ્સ પરિહાનિ વીમંસિત્વા ગહેતબ્બા''તિ વત્વા ''સતિપિ મહગ્ગતકમ્મુનો વિપાકં પટિબાહનસમત્થસ્સેવ પરિત્તકમ્મસ્સ અભાવે 'ઇજ્ઝતિ, ભિક્ખવે, સીલવતો ચેતોપણિધિ વિસુદ્ધત્તા'તિ (અ॰ નિ॰ ૮.૩૫) વચનતો કામભવે ચેતોપણિધિ મહગ્ગતકમ્મસ્સ વિપાકં પટિબાહિત્વા પરિત્તકમ્મુનો વિપાકસ્સ ઓકાસં કરોતી''તિ વદન્તિ, તં યુત્તં. **એતસ્સા**તિ ઇમસ્સત્થસ્સ ઞાપનત્થન્તિ સમ્બન્ધો.

૪૮-૯. એવં અવિસેસેન કુસલસદિસતં અતિદિસિત્વા ઇદાનિ વિસેસં દસ્સેતું "**પટિપદાક્કમો ચેવા**"તિઆદિ વુત્તં. યથા હિ દુક્ખપટિપદં દન્ધાભિઞ્ઞં ઝાનં ઉપ્પાદેત્વા પુનપ્પુનં સમાપજ્જન્તસ્સ તં ઝાનં તંપટિપદમેવ હોતિ, એવં તસ્મિં તસ્મિં અપરિહીને તસ્સ તસ્સ વિપાકો નિબ્બત્તમાનો તંતંપટિપદોવ ભવિતું અરહતિ. છન્દાધિપતેય્યાદિભાવો પન તસ્મિં ખણે વિજ્જમાનાનં છન્દાદીનં અધિપતિપચ્ચયભાવેન હોતિ, ન આગમનવસેન. તથા હિ એકમેવ ઝાનં નાનક્ખણેસુ નાનાધિપતેય્યં હોતિ, તસ્મા વિપાકસ્સ આગમનવસેન છન્દાધિપતેય્યાદિતા ન ગહિતા. તેનાહ "**અભાવોધિપતીન**"ન્તિ. તદભાવતોવ સરસતો તસ્સ હીનાદિતા ન સમ્ભવતીતિ સાપિ ઝાનાગમનતોવ વુત્તા.

રૂપાવચરારૂપાવચરવિપાકવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

લોકુત્તરવિપાકવણ્ણના

મગ્ગચિત્તસ્સ વિય ફલચિત્તસ્સ મગ્ગયોગતો ભેદાભાવેન ''ચતુમગ્ગયોગતો''તિ અવત્વા "**ચતુમગ્ગસમ્પયુત્તચિત્તફલત્તા**"તિ વુત્તં, ચતૂહિ અરિયમગ્ગેહિ સમ્પયુત્તકુસલચિત્તસ્સ ફલત્તા ચતુબ્બિધસામઞ્ઞફલસમ્પયુત્તચિત્તભાવતોતિ અત્થો. સોતાપત્તિમગ્ગસ્સ ફલં ચિત્તં **સોતાપત્તિમગ્ગફલચિત્તં**. એવં સેસેસુ. મગ્ગવીથિયં દ્વિક્ખત્તું, તિક્ખત્તું વા ફલસમાપત્તિયા અપરિચ્છિન્નપરિમાણં પવત્તમાનમ્પિ દ્વીસ્વેવ ઠાનેસુ પવત્તિયા દુવિધમેવ હોતીતિ આહ "**મગ્ગવીથિફલસમાપત્તિવસેન પવત્તિતો દુવિધ**"ન્તિ.

૫૦-૧. **મગ્ગસ્સાનન્તરે ફલે લબ્ભન્તિ** મગ્ગાગમનતોતિ અધિપ્પાયો. મગ્ગો હિ આગમનતો ''સુઞ્ઞતો''તિ લદ્ધનામો સગુણાલમ્બણવસેન અનિમિત્તઅપ્પણિહિતનામમ્પિ લભતીતિ ફલસ્સ નામત્તયમ્પિ દેતિ, તથા આગમનતો અપ્પણિહિતો મગ્ગો સગુણારમ્મણવસેન અનિમિત્તસુઞ્ઞતઅપ્પણિહિતનામકોતિ ફલસ્સ નામત્તયમ્પિ દેતિ. એવઞ્ચ કત્વા અભિધમ્મે એકેકસ્સ ફલસ્સ તીણિ તીણિ નામાનિ વુત્તાનિ. નનુ ચ અભિધમ્મે ''સગુણારમ્મણતો નામં અનધિપ્પેત''ન્તિ વુત્તં? સચ્ચં વુત્તં, તં પન નામલાભં સન્ધાય, ન નામદાનં. તત્થ હિ વવત્થાનકરત્તાભાવતો તથા અનધિપ્પેતં, ન અલબ્ભનતો. ઇધ પન એકેકસ્સ ફલં નામત્તયમ્પિ લભતીતિ વવત્થાનપ્પયોજનાભાવતો સગુણારમ્મણેહિ લદ્ધનામદાનસ્સ અધિપ્પેતત્તા તિવિધમ્પિ નામં દેતિ. એકન્તેન ચેતં એવં સમ્પટિચ્છિતબ્બં, ઇતરથા વિપસ્સનાપિ વિપસ્સતો લદ્ધનામમગ્ગસ્સ તં ન દદેય્યાતિ. **પરભાગસ્મિન્તિ** અપરભાગે. **વળઞ્જનફલેસૂ**તિ સમાપજ્જનવસેન અનુભવિતબ્બફલેસુ. ''વળઞ્જનફલેસુ ના''તિ મગ્ગાગમનં સન્ધાય પટિક્ખિત્તન્તિ આહ ''**વિપસ્સનાવસેનેવા**''તિઆદિ. વળઞ્જનફલઞ્હિ વિસું વિપસ્સનાવસેનેવ નિબ્બત્તતીતિ તસ્સ તંવસેન નામલાભો. યદિ એવં મગ્ગસ્સ વિય અનિમિત્તનામલાભો ન સિયા? તં ન, યથા મગ્ગાનન્તરસ્સ ફલસ્સ વિય વળઞ્જનકફલસમાપત્તિયાપિ મગ્ગાગમનતો ચ ઝાનપટિપદાભેદો હોતિ, એવં અનિમિત્તનામમ્પિ લબ્ભતીતિ.

૫૨-૩. **હોન્તિ સાધિપતીનેવા**તિ એત્થ કારણં વુત્તમેવ. **મગ્ગભાવેના**તિ સોળસહિ આકારેહિ ચતુસચ્ચપટિવેધકમગ્ગભાવેન, કિલેસમારણવસેન ગમનસઙ્ખાતેન, નિબ્બાનત્થિકેહિ મગ્ગિતબ્બભાવસઙ્ખાતેન વા મગ્ગભાવેન. **ફલં...પે॰... વુચ્ચતી**તિ સયં ફલભાવમ્પિ મગ્ગસ્સ ફલત્તા, તંસદિસતાય વા તમુપાદાય મગ્ગોતિ વુચ્ચતિ ''મગ્ગઙ્ગં મગ્ગપરિયાપન્ન''ન્તિઆદીસૂતિ અધિપ્પાયો.

લોકુત્તરવિપાકવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

અકુસલવિપાકવણ્ણના

યથા અતિઇટ્ઠે ઇટ્ઠમજ્ઝત્તે ચ આરમ્મણે વેદનાભેદસમ્ભવતો કુસલવિપાકમનોવિઞ્ઞાણધાતુ દુવિધા હોતિ સોમનસ્સસહગતા, ઉપેક્ખાસહગતાતિ, એવં અતિઅનિટ્ઠે અનિટ્ઠમજ્ઝત્તે ચ આરમ્મણે વેદનાભેદો નત્થીતિ અકુસલવિપાકમનોવિઞ્ઞાણધાતુ એકવિધાવાતિ ''**સત્તાકુસલવિપાકાની**''તિ વુત્તં. સતિ હિ તત્થ વેદનાભેદે અતિઅનિટ્ઠે દોમનસ્સેન ભવિતબ્બં, ન ચ પટિઘેન વિના દોમનસ્સં ઉપ્પજ્જતીતિ. કાયવિઞ્ઞાણસ્સ દુક્ખસહગતા કુસલવિપાકે વુત્તવિપરિયાયેન વેદિતબ્બા. એત્થ ચ અકુસલવિપાકેસુ લબ્ભમાનદુક્ખં વિય નાતિકટુકાપિ ઉપેક્ખા એકન્તનિહીનસ્સ અકુસલસ્સ વિપાકભાવતો દુક્ખસભાવત્તા હીના એવ. ન હિ અકુસલસ્સ વિપાકો અદુક્ખો હોતિ, ઉપેક્ખાભાવો પનસ્સ બલવતા બાધિયમાનસ્સ પટિપહરિતું અસક્કોન્તસ્સ દુબ્બલપુરિસસ્સ તેન કરિયમાનબાધસ્સ ઉપેક્ખના વિયાતિ દટ્ઠબ્બં. **ઇમાનિ...પે॰... ચિત્તાની**તિ ઇમાનિ સત્ત એકેકસ્સ અકુસલસ્સ વિપાકચિત્તાનિ, ન પન કુસલવિપાકે વિય તિહેતુકાદિપુઞ્ઞવિસેસેન. ઉદ્ધચ્ચસહગતસ્સપિ હિ પવત્તિયં સત્તેવ વિપાકા લબ્ભન્તિ. કસ્મા પનેત્થ યથા કુસલવિપાકં સહેતુકમ્પિ ઉદ્ધટં, ન એવં અકુસલવિપાકન્તિ? હેતૂનં અસમ્ભવતો. લોભાદીનઞ્હિ એકન્તસાવજ્જતાય અયોનિસોમનસિકારહેતુકાનં નત્થિ વિપાકભાવો, અલોભાદીનમ્પિ એકન્તમનવજ્જસભાવાનં વા કારણસ્સ તબ્બિદૂરતાય નત્થેવ અકુસલવિપાકભાવો. ન હિ અલોભાદીનં પટિપક્ખલોભાદયો તે અભિનિપ્ફાદેન્તિ, તસ્મા ઇદં સબ્બથા સહેતુપ્પવત્તિયા અસમ્ભવતો અહેતુકમેવાતિ.

કમ્મકમ્મનિમિત્તગતિનિમિત્તેસૂતિ એત્થ અતીતભવે આયૂહિતં અપરાપરિયવેદનીયં, ઉપપજ્જવેદનીયં વા કમ્મં **કમ્મં** નામ . કમ્મકરણકાલે ચેતનાય ગહિતમારમ્મણં **કમ્મનિમિત્તં** નામ. ઉપપજ્જિતબ્બભવપરિયાપન્નો નરકાદીસુ અગ્ગિજાલાદિવણ્ણો **ગતિનિમિત્તં** નામ.

૫૪. ઇમેતિ અકુસલવિપાકા. તેસં અનિટ્ઠાનિટ્ઠમજ્ઝત્તવિસયેસુ પવત્તિવચનેન તબ્બિપરિયાયેન કુસલવિપાકાનં ઇટ્ઠઇટ્ઠમજ્ઝત્તવિસયેસુ પવત્તિ અત્થતો આપન્નાતિ સા વિસું ન વુત્તા. **સુખાદિત્તયયુત્તા**તિ સુખસોમનસ્સુપેક્ખાયુત્તા.

"**એવ**"ન્તિઆદિ યથાવુત્તવિપાકાનં નિગમનં.

અકુસલવિપાકવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

વિપાકચિત્તવણ્ણના

૫૫. પાકસ્સ અસુરકઞ્ઞાનં ગબ્ભપરિપાકસ્સ સાસનતો વિનાસનતો, પાકસઞ્ઞાતસ્સ વા અસુરસ્સ વિનાસનતો પાકસાસનો વુચ્ચતિ સક્કો દેવરાજા, તેન પૂજિતો **પાકસાસનપૂજિતો**. પાકં વા પરિપક્કં સાસનમેતેસૂતિ પાકસાસના, ખીણાસવા, તેહિ પૂજિતોતિ **પાકસાસનપૂજિતો**.

વિપાકચિત્તવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

દાનાદિવસેનાતિ પવત્તાકારમત્તતો દાનાદિવસેન, ન પન પુઞ્ઞકિરિયવત્થુવસેન ખીણાસવસન્તાનગતસ્સ પુઞ્ઞકિરિયભાવાભાવતોતિ વુત્તોવાયમત્થો.

આવજ્જતીતિ **આવજ્જનં**, આભુઞ્જતિ ઓણોજેતિ પરિણામેતિ વારેતીતિ વા અત્થો. તઞ્હિ આપાથગતં આરમ્મણં પઠમમાભુઞ્જતિ, ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનિ વીથિચિત્તાનિ આપાથગતારમ્મણાભિમુખં ઓણોજેતિ, ચિત્તસન્તાનં વા પુરિમાકારતો અઞ્ઞથા પરિણામેતિ, અનુપ્પબન્ધતો પવત્તનકં ભવઙ્ગચિત્તસન્તાનં પરતો પવત્તિતું અદત્વા આપાથગતં વા આરમ્મણં અઞ્ઞત્થ ગન્તું અદત્વા વારેતિ. હસિતં ઉપ્પજ્જતિ, ઉપ્પાદીયતિ વા એતેનાતિ હસિતુપ્પાદં, તદેવ ચિત્તન્તિ **હસિતુપ્પાદચિત્તં**. વોટ્ઠપેતીતિ **વોટ્ઠબ્બનં**. કસ્મા પનેત્થ આવજ્જનવોટ્ઠબ્બનાનિ ઉપેક્ખાસહગતાનિ, હસિતુપ્પાદઞ્ચ સોમનસ્સસહગતન્તિ? વુચ્ચતે – આવજ્જનં તાવ અપુબ્બારમ્મણે સકિદેવ ચ પવત્તમાનસન્તતિવિચ્છેદવસેન પવત્તનતો, દુબ્બલભવઙ્ગપચ્ચયં વા સબ્બથા વિસયરસમનુભવિતું ન સક્કોતીતિ ઇટ્ઠાદીસુ સબ્બત્થ ઉપેક્ખાયુત્તમેવ હોતિ. વોટ્ઠબ્બનઞ્ચ વુત્તવિપરિયાયેન વેદનાભેદારહમ્પિ સમાનં વિપાકપ્પબન્ધં વિચ્છિન્દિત્વા વિસદિસચિત્તપ્પબન્ધસ્સ નિબ્બત્તનતો સન્તતિપરિણામનેયેવ કિચ્ચન્તરે બ્યાવટત્તા વિપાકં વિય આરમ્મણરસસ્સાદે અસમત્થમેવાતિ સબ્બત્થ ઉપેક્ખાસહગતમેવ. હસિતુપ્પાદં પન વુત્તવિપરીતતો પરિહીનવિપલ્લાસાનં ખીણાસવાનં સન્તાને ઇટ્ઠારમ્મણેયેવ ઉપ્પજ્જનતો સબ્બથા સોમનસ્સસહગતમેવાતિ.

લક્ખણાદિતો પનેતાસુ પુરિમં ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનં પુરેચરં રૂપાદિવિજાનનલક્ખણં, આવજ્જનરસં , તથાભાવપચ્ચુપટ્ઠાનં, ભવઙ્ગવિચ્છેદપદટ્ઠાનં. દુતિયં છળારમ્મણવિજાનનલક્ખણં, અરહતં અનોળારિકેસુ વત્થૂસુ હસિતુપ્પાદરસં, તથાભાવપચ્ચુપટ્ઠાનં, એકન્તતો હદયવત્થુપદટ્ઠાનં. તતિયમ્પિ છળારમ્મણવિજાનનલક્ખણં,

પઞ્ચદ્વારમનોદ્વારેસુ વોટ્ઠબ્બનાવજ્જનરસં, તથાભાવપચ્ચુપટ્ઠાનં, અહેતુકવિપાકમનોવિઞ્ઞાણધાતુભવઙ્ગાનં અઞ્ઞતરાપગમપદટ્ઠાનન્તિ.

ભવઙ્ગં આવટ્ટયમાનાતિ ભવઙ્ગસન્તાનં આવટ્ટયન્તી વિય. **સાધારણા**તિ સેક્ખાસેક્ખપુથુજ્જનાનં સાધારણા. **અસાધારણા**તિ અસેક્ખાનંયેવ આવેણિકા. તેનાહ ''**ખીણાસવસ્સા**''તિ. **છસુ દ્વારેસુ...પે॰... આરમ્મણેસૂ**તિ ચક્ખાદીસુ છસુ દ્વારેસુ, પધાનસારુપ્પટ્ઠાનાદિગતેસુ છસુ રૂપાદિઆરમ્મણેસુ. પધાનસારુપ્પઞ્હિ ઠાનં દિસ્વા દિટ્ઠધમ્મસુખવિહારત્થાય ''સારુપ્પમિદં ઠાનં મયા લદ્ધ''ન્તિ તુસન્તસ્સ ચક્ખુદ્વારે રૂપારમ્મણે, ભણ્ડભાજનટ્ઠાને મહાસદ્દં સુત્વા ''એવરૂપા લોલુપ્પતણ્હા મે પહીના''તિ તુસન્તસ્સ સોતદ્વારે સદ્દારમ્મણે, ગન્ધેહિ વા પુપ્ફેહિ વા ચેતિયપૂજનકાલે ''એવરૂપેન વત સુગન્ધેન ભગવન્તં પૂજેમી''તિ તુસન્તસ્સ ઘાનદ્વારે ગન્ધારમ્મણે, રસસમ્પન્નં પિણ્ડપાતં સબ્રહ્મચારીહિ સહ ભાજેત્વા પરિભુઞ્જનકાલે ''સારણીયધમ્મો વત મે પૂરિતો''તિ તુસન્તસ્સ જિવ્હાદ્વારે રસારમ્મણે, આભિસમાચારિકવત્તપૂરણકાલે ''કાયેન વત્તપટિવત્તં પૂરેમી''તિ તુસન્તસ્સ કાયદ્વારે ફોટ્ઠબ્બારમ્મણેતિ એવં પઞ્ચદ્વારેસુ પઞ્ચારમ્મણેસુ પવત્તતિ.

મનોદ્વારે પન યથાવુત્તેસ્વેવ પઞ્ચસુ પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણેસુ **ઘટિકારસુત્તા**દીસુ (મ॰ નિ॰ ૨.૨૮૨ આદયો) વિય ભગવતો પુબ્બેનિવાસઞાણેન પરિઞ્ઞાતે અતીતારમ્મણે, ''અટ્ઠિસ્સરો નામ પચ્ચેકબુદ્ધો ભવિસ્સતી''તિ (ધ॰ પ॰ અટ્ઠ॰ ૧.૧૬ દેવદત્તવત્થુ) આગતટ્ઠાનાદીસુ વિય અનાગતંસઞાણેન પરિચ્છિન્ને અનાગતારમ્મણે ચાતિ એવં છસ્વેવારમ્મણેસુ હસિતં ઉપ્પાદેતીતિ વેદિતબ્બં. નનુ ચ અતીતંસાદીસુ અપ્પટિહતાદીસુ અપ્પટિહતઞાણં વત્વા ''ઇમેહિ તીહિ ધમ્મેહિ સમન્નાગતસ્સ બુદ્ધસ્સ ભગવતો સબ્બં કાયકમ્મં ઞાણપુબ્બઙ્ગમં ઞાણાનુપરિવત્ત''ન્તિ વચનતો વિચારણપઞ્ઞારહિતાય એતાય કથં ભગવતો ઉપ્પત્તિ યુજ્જેય્યાતિ? હસિતુપ્પાદચિત્તેન પવત્તિયમાનમ્પિ ભગવતો સિતકરણં પુબ્બેનિવાસઅનાગતંસસબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણાનં અનુવત્તકત્તા ઞાણાનુપરિવત્તિયેવ, એવં પન ઞાણાનુપરિવત્તિભાવે સતિ ન કોચિ પાળિવિરોધો. એવઞ્ચ કત્વા **અટ્ઠકથાયં** ''તેસં ઞાણાનં ચિણ્ણપરિયન્તે ઇદં ચિત્તં ઉપ્પજ્જતી''તિ વુત્તં. અવસ્સઞ્ચેતં એવં ઇચ્છિતબ્બં, ઇતરથા અઞ્ઞસ્સાપિ વિઞ્ઞત્તિસમુટ્ઠાપકસ્સ અહેતુકચિત્તસ્સ ભગવતો ઉપ્પત્તિ ન યુજ્જેય્ય. ન હિ વિઞ્ઞત્તિસમુટ્ઠાપકસ્સ તંસમુટ્ઠિતાય વિઞ્ઞત્તિયા કાયકમ્માદિભાવં આપજ્જનભાવો વિબન્ધતીતિ. એવઞ્ચ કત્વા પઞ્ચદ્વારે ઇમિના ચિત્તેન સોમનસ્સુપ્પાદનમત્તં દટ્ઠબ્બં, ન હાસુપ્પાદનં પઞ્ચદ્વારિકચિત્તાનં અવિઞ્ઞત્તિજનકત્તા. મનોદ્વારે પન હાસુપ્પાદનં. તેનેવ હિ **અટ્ઠકથાયં** પઞ્ચદ્વારે ''સોમનસ્સિતો હોતી''તિ (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૫૬૮) એત્તકમેવ વુત્તં, મનોદ્વારે ચ ''હાસયમાન''ન્તિ. ઇધ પન ''હસિતુપ્પાદકિચ્ચા''તિ અવિસેસવચનં પઞ્ચદ્વારે સોમનસ્સકરણવસેન પવત્તસ્સપિ મનોદ્વારે હાસજનનસ્સ પચ્ચયભાવં સન્ધાય વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. **હસિતુપ્પાદકિચ્ચા**તિ હસિતસ્સેવ ઉપ્પાદનકિચ્ચા. તેનેવ હિ તં ''હસિતુપ્પાદ''ન્તિ વુચ્ચતિ, ન પન અઞ્ઞેસં હસિતુપ્પાદચિત્તાનં અભાવતો. તથા હિ વક્ખતિ ''કુસલતો ચતૂહી''તિઆદિ.

છ અસાધારણઞાણાનીતિ આસયાનુસયઞાણં, ઇન્દ્રિયપરોપરિયત્તઞાણં, યમકપાટિહારિયઞાણં, મહાકરુણાસમાપત્તિઞાણં, સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણં, અનાવરણઞાણન્તિ ઇમાનિ છ પચ્ચેકબુદ્ધાદીહિ અસાધારણાનિ ઞાણાનિ. નનુ ચ સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણમેવ અનાવરણઞાણં, ઇતરથા સબ્બઞ્ઞુતાનાવરણઞાણાનં અસબ્બઞ્ઞુતસાવરણઞાણતા ચ આપજ્જેય્ય, તથા હિ યદિ સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણતો અઞ્ઞમનાવરણઞાણં સિયા, તસ્સ સાવરણત્તા સાવરણે ચ વિસયે સભાવપટિવેધાભાવતો સબ્બઞ્ઞુભાવં ન સિજ્ઝેય્ય, અનાવરણઞાણસ્સ ચ અસબ્બધમ્મારમ્મણભાવેન યત્થ તં ન પવત્તતિ, તત્થાવરણસમ્ભવતો અનાવરણભાવોપિ ન સિયાતિ?

સચ્ચમેતં, એકમેવ તં ઞાણં અનવસેસસઙ્ખતાસઙ્ખતસમ્મુતિધમ્મવિસયત્તા સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણં, તત્થ ચ આવરણાભાવતો નિસ્સઙ્ગચારમુપાદાય અનાવરણઞાણન્તિ એવં વિસયપવત્તિભેદેન અઞ્ઞેહિ અસાધારણભાવદસ્સનત્થં દ્વેધા વુત્તન્તિ. યથાહ –

> ''સબ્બં સઙ્ખતમસઙ્ખતં અનવસેસં જાનાતીતિ સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણં, તત્થ આવરણં નત્થીતિ અનાવરણઞાણ''ન્તિઆદિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૧૧૯).

ઇધ ઠત્વાતિ હસિતસ્સ ઉપ્પાદનતો હસિતસ્સ ઉપ્પાદનન્તિ વુત્તચિત્તસ્સ આગતટ્ઠાને ઠત્વા. **પરિગ્ગણ્હિતબ્બાની**તિ પરિચ્છિન્દિત્વા ગણ્હિતબ્બાનિ. કિઞ્ચાપિ રૂપાવચરકિરિયાનં ઝાનઙ્ગપ્પહાનં વિપાકે વિય આગમનતો અહુત્વા કુસલે વિય ભાવનાવિસેસેન પવત્તાકારમત્તંવ હોતિ, પઠમજ્ઝાનસ્સ પન પહાનઙ્ગસમ્ભવાભાવતો એકસ્સ વસેનેવ નિદ્દિસિતું સેસાનમ્પિ પહાનઙ્ગં અવત્વા સમ્પયોગઙ્ગમેવ તેસુ દસ્સિતન્તિ.

૫૭. યસ્મા પન ભાવનાવસેન પવત્તાકારમત્તં વિના ભાવનાય કાતબ્બસ્સ નીવરણપ્પહાનાદિકિચ્ચસ્સ અભાવતો ઉજુકં ભાવના નામ ન હોતિ, તસ્મા ''**ભાવનાકારવસપ્પવત્તાની**''તિ આકાર-ગ્ગહણં કતન્તિ.

૫૮-૯. નન્તિ તં યથાવુત્તરૂપારૂપસમાપત્તિં. **સમાપન્ના સચે ક્રિયા**તિ એત્થ કિઞ્ચાપિ સા એવ સમાપત્તિ સમાપજ્જિતું ન સક્કા, નિરુદ્ધાનં અનુપ્પન્નતો, પટિલદ્ધસમાપત્તિકસ્સેવ સમાપજ્જિતુકામતાય સદ્ધિંયેવ સમાપજ્જનતો, પઠમજ્ઝાનાદિકમેવ પટિલભિત્વા દુતિયજ્ઝાનાદિકં સમાપજ્જિતું અસક્કુણેય્યભાવતો ચ, પુબ્બે પટિલદ્ધસમાપત્તિસદિસં પુન સમાપજ્જનતો પુથુજ્જનકાલસ્મિં અભિનિબ્બત્તિતસમાપત્તિસદિસા એત્થ સા એવ તથા વુત્તા.

૬૧. એકચિત્તક્ખણત્તાતિ એકચિત્તક્ખણેયેવ પવત્તનતો. યદિ હિ સો પુનપ્પુનં ઉપ્પજ્જેય્ય, તદાસ્સ અરહતો ઉપ્પત્તિયા કિરિયભાવો ઇચ્છિતબ્બો સિયા. સકિંયેવ પન પવત્તતિ ચતુસચ્ચપટિવેધકિચ્ચસ્સ એકવારેનેવ પરિનિટ્ઠાનતો, તક્કિચ્ચેન ચ વિના તસ્સ અનુપલબ્ભનીયત્તા. તેનાહ – ''ન પારં દિગુણં યન્તી''તિ (સુ॰ નિ॰ ૭૧૯), તસ્મા નત્થિ લોકુત્તરં કિરિયચિત્તન્તિ અયમેત્થ અધિપ્પાયો.

૬૨. ક્રિયા...પે॰... દેસકોતિ યા આપત્તિયો કાયવાચાહિ અકાતબ્બં કત્વા આપજ્જતિ, તા કિરિયા, યા પન આપત્તિયો કાયવાચાહિ કાતબ્બં અકરોન્તો આપજ્જતિ, તા અકિરિયા, કિરિયા ચ અકિરિયા ચાતિ કિરિયાકિરિયા, કિરિયાકિરિયા ચ તા આપજ્જિતબ્બતો આપત્તિયો ચાતિ કિરિયાકિરિયાપત્તિયો, તાસં વિભાગં દેસેતીતિ કિરિયા... પે॰... દેસકો. અથ વા કિરિયાઝાનભૂતા સમાપત્તિયો કિરિયાપત્તિયો, કુસલભૂતા પન સમાપત્તિયો અકિરિયાપત્તિયો, તાસં વિભાગં દેસેતીતિ **ક્રિયા...પે॰... દેસકો**. યં કિરિયાકિરિયં ચિત્તન્તિ સમ્બન્ધો. પઞ્ચન્નં મારાનં જિતત્તા **જિનો. હિતાહિતાન**ન્તિ અત્થાનત્થાનં. **સા**તિ સો જિનો. **ક્રિયાક્રિયારતો**તિ સબ્બસત્તાનં હિતસ્સ કરણે, અહિતસ્સ ચ અકરણે નિરતો. અથ વા એકન્તમિટ્ઠવિપાકત્તા **હિતા**તિ કુસલાનમેતં અધિવચનં . તપ્પટિપક્ખત્તા **અહિતા**તિ અકુસલાનમેતં અધિવચનં. યથાક્કમં તેસં કિરિયાયં, અકિરિયાયઞ્ચ રતોતિ **હિતાહિતાનં...પે॰... રતો**. અથ વા **હિતાહિતા**તિ કુસલાકુસલા એવ, તેસં કિરિયાકિરિયામત્તમવિપાકભાવં કાતું ઇચ્છતીતિ **હિતાહિતાનં...પે॰... રતો**. અથ વા હિતાહિતાનં પુગ્ગલાનં સકિરિયાકિરિયાય અત્તનો અત્તનો કિચ્ચસ્સ ઇધલોકપરલોકનિપ્ફાદનસ્સ કરણે રતો અભિરતોતિ **હિતાહિતાનં...પે॰... રતો**.

૬૪-૬. સબ્બે લોકુત્તરે અટ્ઠ કત્વા યે એકૂનનવુતિ ચિત્તુપ્પાદા વુત્તા, તાનિ ચિત્તાનિ મયા નિદ્દિટ્ઠાનીતિ સમ્બન્ધો. પાટવં અત્થેન્તિ પત્થેન્તિ, પાટવસઞ્ઞાતો વા અત્થો એતેસન્તિ **પાટવત્થિનો**. **ઉગ્ગહેતબ્બો**તિ સવનપટિપુચ્છાવસેન ઉગ્ગહિતબ્બો, ઉગ્ગણ્હિત્વા પન ન કેવલં ઉગ્ગહણમત્તેયેવ ઠાતબ્બન્તિ દસ્સેન્તો આહ ‘‘**ચિન્તેતબ્બો પુનપ્પુન**’’ન્તિ, ન હિ સક્કા ઉગ્ગહણમત્તેનેવેત્થ સબ્બથા સન્નિટ્ઠાનં ગન્તુન્તિ અધિપ્પાયો. **અભિધમ્મમહોદધિ**ન્તિ ધમ્મસઙ્ગણીઆદિસત્તપ્પકરણવસેન ઠિતમભિધમ્મપિટકમહણ્ણવં, ખન્ધાયતનાદિવસેન ઠિતં પરમત્થમહણ્ણવં વા. **તરન્તી**તિ અત્થગ્ગહણવસેન ઉત્તરન્તિ, સુતમયઞાણમૂલકેન વા ભાવનાઞાણેન ઓતરન્તીતિ અત્થો. **ઇમં લોક**ન્તિ પચ્ચુપ્પન્નભવં. **પરં લોક**ન્તિ અનાગતભવં. **તરન્તી**તિ અતિક્કમન્તિ. ઇધ લોકસ્મિંયેવ છન્દરાગપ્પહાનવસેન ઇમં લોકં તરન્તિ, આયતિં ભવૂપપાદકસ્સ કમ્મસ્સ કમ્મક્ખયકરઞાણેન વિનાસનતો પરલોકં તરન્તિ, અનુપાદાપરિનિબ્બાનવસેન પરિનિબ્બાયન્તીતિ અત્થો.

ઇતિ અભિધમ્મત્થવિકાસિનિયા નામ

અભિધમ્માવતારસંવણ્ણનાય

ચિત્તનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૨. દુતિયો પરિચ્છેદો

ચેતસિકનિદ્દેસવણ્ણના

૬૭. એત્તાવતા ચ ચિત્તં ચેતસિકં રૂપં નિબ્બાનન્તિ એવં ઉદ્દિટ્ઠેસુ ચતૂસુ ધમ્મેસુ ચિત્તં તાવ જાતિભૂમિસમ્પયોગપ્પવત્તાકારાદિવસેન વિભાગેન નિદ્દિસિત્વા ઇદાનિ તદનન્તરં ઉદ્દિટ્ઠે ચેતસિકધમ્મે નિદ્દિસિતું "**ચિત્તાનન્તરમુદ્દિટ્ઠા**"તિઆદિ આરદ્ધં. **વિભાજનન્તિ** જાતિભૂમિઆદિવસેન વિભાગં, તેસુ તેસુ ચિત્તેસુ યથારહં સમ્પયોગવસેન વિસું વિસું ભાજનઞ્ચ.

કતમે પન ચેતસિકા, યેસં વિભાજનં વુચ્ચતીતિ તે સહ નિબ્બચનેન સરૂપતો દસ્સેતું "**તત્થ ચિત્તસમ્પયુત્તા**"તિઆદિ વુત્તં. તત્થ "**ચિત્તસમ્પયુત્તા**"તિ ઇદં ચેતસિકલક્ખણદસ્સનં. તેન યે ચિત્તેન સહ સમ્પયોગલક્ખણેન યુત્તા, તેયેવ ચેતસિકાતિ દસ્સેતિ. કિં પન તં સમ્પયોગલક્ખણન્તિ? એકુપ્પાદએકનિરોધએકવત્થુકએકારમ્મણસઙ્ખાતા પકારા. સમં પકારેહિ યુત્તાતિ હિ સમ્પયુત્તા. તત્થ યદિ એકુપ્પાદતામત્તેનેવ ચ સમ્પયુત્તતા અધિપ્પેતા, સહુપ્પત્તિકાનં રૂપારૂપધમ્માનં અઞ્ઞમઞ્ઞસમ્પયુત્તતા આપજ્જેય્યાતિ **એકનિરોધ**-ગ્ગહણં. એવમ્પિ અવિનિબ્ભોગરૂપાનં અઞ્ઞમઞ્ઞસમ્પયુત્તતા આપજ્જેય્યાતિ **એકવત્થુક**-ગ્ગહણં. એવમ્પિ ''અવિનિબ્ભોગરૂપેસુ એકં મહાભૂતં સેસમહાભૂતોપાદારૂપાનં નિસ્સયપચ્ચયો હોતીતિ તસ્મા તાનિ એકવત્થુકાનીતિ, ચક્ખાદીનં નિસ્સયભૂતાનિ વા ભૂતાનિ એકં વત્થુ એતેસુ નિસ્સિતન્તિ એકવત્થુકાની''તિ કપ્પેન્તસ્સ તેસં સમ્પયુત્તતાપત્તિ સિયાતિ તન્નિવારણત્થં **એકારમ્મણ**-ગ્ગહણં.

પટિલોમતો વા ''એકારમ્મણા''તિ વુત્તે એકવીથિયં પઞ્ચવિઞ્ઞાણસમ્પટિચ્છનાદીનં, નાનાવીથિયં પરસન્તાને ચ એકસ્મિં આરમ્મણે ઉપ્પજ્જમાનાનં ભિન્નવત્થુકાનં સમ્પયુત્તતા આપજ્જેય્યાતિ **એકવત્થુક**-ગ્ગહણં. એવમ્પિ મરણાસન્નવીથિયં સમ્પટિચ્છનસન્તીરણાદીનં સમ્પયુત્તતા આપજ્જેય્યાતિ **એકનિરોધ**-ગ્ગહણં. કિં પન નાનુપ્પાદાપિ એવં તિવિધલક્ખણા હોન્તિ , અથ એકુપ્પાદા એવાતિ વિચારણાય એકુપ્પાદા એવ એવં તિવિધલક્ખણા હોન્તીતિ દસ્સનત્થં "**એકુપ્પાદા**"તિ વુત્તં. ઇતિ ઇમેહિ ચતૂહિ સમ્પયોગલક્ખણેહિ યે ચિત્તસમ્પયુત્તા, તે ચેતસિકા નામાતિ એવં ચેતસિકલક્ખણં ઠપિતં હોતિ. કથં પનેતે ચેતસિકા નામાતિ આહ "**ચિત્તે ભવા**"તિ. ''ચેતસિ ભવા ચેતસિકા''તિ વત્તબ્બે ચિત્ત-સદ્દસ્સપિ ચેતો-સદ્દેન સહ સમાનત્થતાય અત્થમત્તં દસ્સેતું "**ચિત્તે ભવા ચેતસિકા**"તિ વુત્તં.

નિયતાતિ નિયતુપ્પત્તિકા, કરુણામુદિતાદયો વિય કદાચિ અનુપ્પજ્જિત્વા યદા યદા તં ચિત્તં ઉપ્પજ્જતિ, તદા તદાવ તેન અવિનિભુત્તા હુત્વા જાયમાનાતિ અત્થો. **સરૂપેન આગતા**તિ છન્દાદયો વિય ''યે વા પન તસ્મિં સમયે અઞ્ઞેપિ અત્થિ પટિચ્ચસમુપ્પન્ના અરૂપિનો ધમ્મા''તિ એવં યેવાપનકવસેન અનાગન્ત્વા ''ફસ્સો હોતિ, વેદના હોતી''તિઆદિના (ધ॰ સ॰ ૧) સરૂપેનેવ **પાળિયં** આગતા. યેવાપનાતિ એવં દેસના એતેસન્તિ **યેવાપનકા**. **એકૂનતિંસ ધમ્મા**તિ કિચ્ચભેદં અનામસિત્વા કેવલં અસમ્ભિન્નધમ્મવસેનેવ એકેનૂના તિંસ ધમ્મા. પાળિયં પન ચિત્તેન સહ તિંસ ધમ્મે ગહેત્વા તેસં કિચ્ચભેદતો ગહણેન છપ્પઞ્ઞાસ ધમ્મા વુત્તા. **સેય્યથિદ**ન્તિ સરૂપપુચ્છા. **ફસ્સો...પે॰... ચિત્તુજુકતા**તિ યથાપુચ્છિતાનં સરૂપદસ્સનં. **ઇતિ**-સદ્દો પરિસમાપને, નિદસ્સને વા. પુન તેત્તિંસ હોન્તીતિ સમ્બન્ધો. **તેત્તિંસ હોન્તી**તિ તેયેવ એકૂનતિંસ ધમ્માતિ અધિપ્પાયો.

''કદાચિ ઉપ્પજ્જન્તી''તિ વુત્તં, તં કથં દટ્ઠબ્બન્તિ આહ "**ઇમેસૂ**"તિઆદિ. **કરુણામુદિતાવસેના**તિ પઠમસમન્નાહારતો પટ્ઠાય ગોત્રભુપરિયોસાનપ્પવત્તિતકરુણામુદિતાપરિકમ્મવસેન. **કરુણાપુબ્બભાગો**તિ કરુણાય પુબ્બભાગો, પરિકમ્મપ્પનાવસેન પવત્તકરુણાભાવનાય અપ્પનાકોટ્ઠાસતો પુરિમકોટ્ઠાસો, પઠમસમન્નાહારતો પટ્ઠાય ગોત્રભુપરિયોસાનપ્પવત્તપરિકમ્મકોટ્ઠાસો હુત્વાતિ અત્થો. એવં "**મુદિતાપુબ્બભાગો**"તિ એત્થાપિ. ભાગ-સદ્દસ્સ દ્રબ્યવુત્તિતાય તપ્પુરિસસ્સ ચ ઉત્તરપદત્થપ્પધાનતાય ''કરુણાપુબ્બભાગો''તિઆદિના પુલ્લિઙ્ગેન વુત્તં. એત-સદ્દસ્સ પન ગુણવુત્તિતાય ગુણવિસેસવતિ વત્તમાનો તસ્સ લિઙ્ગવસેન પરિણમતીતિ કરુણામુદિતાપેક્ખાય "**એતા**"તિ ઇત્થિલિઙ્ગવસેન વુત્તન્તિ. **ન પનેકતો ઉપ્પજ્જન્તિ**, કિઞ્ચરહિ વિસું વિસુંયેવાતિ અત્થો. તેનેવ હિ ''કરુણાપુબ્બભાગો વા મુદિતાપુબ્બભાગો વા''તિ વિકપ્પો વુત્તોતિ. કસ્મા પનેતા દ્વે એકતો નુપ્પજ્જન્તીતિ? ભિન્નારમ્મણત્તા. કરુણા હિ દુક્ખિતસત્તે આરબ્ભ તેસં દુક્ખાપનયનકામતાવસેન પવત્તતિ, મુદિતા સુખિતસત્તે આરબ્ભ તેસં સુખાનુમોદનવસેન, તસ્મા ઉભિન્નમ્પિ ભિન્નવિસયત્તા ન એકસ્મિં ચિત્તે ઉપ્પત્તિ સમ્ભવતીતિ. **મિચ્છાકમ્મન્તાદીહી**તિ **આદિ**-સદ્દેન મિચ્છાવાચામિચ્છાજીવાનં ગહણં. **સમ્માકમ્મન્તાદીનિ પરિપૂરેન્તી**તિ સમ્માકમ્મન્તસમ્માવાચાસમ્માઆજીવાનિ પરિપૂરેન્તિ. **કો વિરતી**તિ તીસુ એકા વિરતિ ઉપ્પજ્જતિ, સમ્માકમ્મન્તં પૂરેન્તી પઠમા, સમ્માવાચં પૂરેન્તી દુતિયા, સમ્માઆજીવં પૂરેન્તી તતિયા વિરતિ ઉપ્પજ્જતીતિ અત્થો. **કરુણામુદિતાહિ સહ ન ઉપ્પજ્જન્તિ** તાસં પઞ્ઞત્તારમ્મણત્તા, વિરતિયા ચ એકન્તપરિત્તારમ્મણત્તા. **અઞ્ઞમઞ્ઞેન ચ ન ઉપ્પજ્જન્તિ** અઞ્ઞમઞ્ઞસ્સપિ ભિન્નવિસયત્તા. મિચ્છાકમ્મન્તાદીનઞ્હિ આરમ્મણાનેવ યથાક્કમં સમ્માકમ્મન્તાદીનં આરમ્મણાનિ તતો વિરતિભાવતો. **એતેસૂ**તિ ઇમેસુ પઞ્ચસુ.

૬૮. વિરતીનમ્પિ સઙ્ગહણત્થં ''કરુણામુદિતાદીસૂ''તિ વત્તબ્બે ગાથાબન્ધસુખત્થં આદિ-સદ્દલોપવસેન "**કરુણામુદિતાસૂ**"તિ વુત્તં. એવઞ્ચ કત્વા વુત્તં "**એકેના**"તિ, ઇતરથા ''એકાયા''તિ વત્તબ્બન્તિ.

૬૯-૭૧. કિં પનેત્થ કારણં, ચતૂસુ બ્રહ્મવિહારેસુ દ્વે ઇધ નિદ્દિટ્ઠા, ન ઇતરાતિ ચોદેન્તો આહ "**કસ્મા પના**"તિઆદિ. ઉપેક્ખા ચ ન ઉદ્ધટાતિ સમ્બન્ધો. નવહિ લોકુત્તરધમ્મેહિ જનં રઞ્જેતીતિ **ધમ્મરાજા**. દિટ્ઠધમ્મિકસમ્પરાયિકત્થેહિ સદેવકં લોકં અનુસાસતીતિ **સત્થા. અબ્યાપાદેન મેત્તા ગહિતા** તસ્સેવ હિતાકારપ્પવત્તિકાલે મેત્તાભાવૂપગમનતો. તેનેવ હેસ ''મેત્તા મેત્તાયના''તિઆદિના નિદ્દિટ્ઠો. **તત્રમજ્ઝત્તતાય ઉપેક્ખા ગહિતા** તાયેવ સત્તેસુ મજ્ઝત્તાકારપ્પવત્તાય ઉપેક્ખાબ્રહ્મવિહારભાવતો. આદિચ્ચેન સહ સમાનગોત્તતાય, અરિયસાવકભાવેન વા તસ્સ ભગવતો પુત્તતાય આદિચ્ચો બન્ધુ ઇમસ્સ, આદિચ્ચસ્સ વા બન્ધૂતિ **આદિચ્ચબન્ધુ**.

૭૨. રાસિન્તિ ફસ્સપઞ્ચકાદિસત્તરસરાસિં. પઠમમહાચિત્તુપ્પાદવસેન હિ –

''ફસ્સો હોતિ, વેદના હોતિ, સઞ્ઞા હોતિ, ચેતના હોતિ, ચિત્તં હોતિ, વિતક્કો હોતિ, વિચારો હોતિ, પીતિ હોતિ, સુખં હોતિ, ચિત્તસ્સેકગ્ગતા હોતિ, સદ્ધિન્દ્રિયં હોતિ, વીરિયિન્દ્રિયં હોતિ, સતિન્દ્રિયં હોતિ, સમાધિન્દ્રિયં હોતિ, પઞ્ઞિન્દ્રિયં હોતિ, મનિન્દ્રિયં હોતિ, સોમનસ્સિન્દ્રિયં હોતિ, જીવિતિન્દ્રિયં હોતિ, સમ્માદિટ્ઠિ હોતિ, સમ્માસઙ્કપ્પો હોતિ, સમ્માવાયામો હોતિ, સમ્માસતિ હોતિ, સમ્માસમાધિ હોતિ, સદ્ધાબલં હોતિ, વીરિયબલં હોતિ, સતિબલં હોતિ , સમાધિબલં હોતિ, પઞ્ઞાબલં હોતિ, હિરિબલં હોતિ, ઓત્તપ્પબલં હોતિ, અલોભો હોતિ, અદોસો હોતિ, અમોહો હોતિ, અનભિજ્ઝા હોતિ, અબ્યાપાદો હોતિ, સમ્માદિટ્ઠિ હોતિ, હિરી હોતિ, ઓત્તપ્પં હોતિ, કાયપસ્સદ્ધિ હોતિ, ચિત્તપસ્સદ્ધિ હોતિ, કાયલહુતા હોતિ,

ચિત્તલહુતા હોતિ, કાયમુદુતા હોતિ, ચિત્તમુદુતા હોતિ, કાયકમ્મઞ્ઞતા હોતિ, ચિત્તકમ્મઞ્ઞતા હોતિ, કાયપાગુઞ્ઞતા હોતિ, ચિત્તપાગુઞ્ઞતા હોતિ, કાયુજુકતા હોતિ, ચિત્તુજુકતા હોતિ, સતિ હોતિ, સમ્પજઞ્ઞં હોતિ, સમથો હોતિ, વિપસ્સના હોતિ, પગ્ગાહો હોતિ, અવિક્ખેપો હોતી''તિ (ધ॰ સ॰ ૧) –

એવં ધમ્મુદ્ધારં કરોન્તેન ભગવતા ફસ્સાદયો તિંસ ધમ્મે છપ્પઞ્ઞાસ કત્વા ફસ્સપઞ્ચકરાસિ ઝાનપઞ્ચકરાસિ ઇન્દ્રિયટ્ઠકરાસિ મગ્ગપઞ્ચકરાસિ બલસત્તકરાસિ હેતુત્તિકરાસિ કમ્મપથતિકરાસિ લોકપાલદુકરાસિ છયુગળદુકરાસિ ઉપકારદુકરાસિ યુગનન્ધદુકરાસિ વીરિયસમથદુકરાસીતિ સત્તરસન્નં રાસીનં વસેન વિભાગો કતો.

કથં? એતેસુપિ ચિત્તં તાવ ફસ્સપઞ્ચકં પત્વા ''ચિત્તં હોતી''તિ વુત્તં, ઇન્દ્રિયાનિ પત્વા ''મનિન્દ્રિય''ન્તિ. વિતક્કો ઝાનઙ્ગાનિ પત્વા ''વિતક્કો હોતી''તિ વુત્તો, મગ્ગઙ્ગાનિ પત્વા ''સમ્માસઙ્કપ્પો''તિ. સદ્ધા ઇન્દ્રિયાનિ પત્વા ''સદ્ધિન્દ્રિયં હોતી''તિ વુત્તા, બલાનિ પત્વા ''સદ્ધાબલ''ન્તિ. હિરી બલાનિ પત્વા ''હિરિબલં હોતી''તિ વુત્તા, લોકપાલદુકં પત્વા ''હિરી''તિ. ઓત્તપ્પેપિ એસેવ નયો. અલોભો મૂલં પત્વા ''અલોભો હોતી''તિ વુત્તો, કમ્મપથં પત્વા ''અનભિજ્ઝા''તિ. અદોસો મૂલં પત્વા ''અદોસો હોતી''તિ વુત્તો, કમ્મપથં પત્વા ''અબ્યાપાદો''તિ. ઇમે સત્ત દ્વીસુ ઠાનેસુ વિભત્તા. વેદના પન ફસ્સપઞ્ચકં પત્વા ''વેદના હોતી''તિ વુત્તા, ઝાનઙ્ગાનિ પત્વા ''સુખ''ન્તિ, ઇન્દ્રિયાનિ પત્વા ''સોમનસ્સિન્દ્રિય''ન્તિ. એવમયં એકો ધમ્મો તીસુ ઠાનેસુ વિભત્તો. વીરિયં પન ઇન્દ્રિયાનિ પત્વા ''વીરિયિન્દ્રિયં હોતી''તિ વુત્તં, મગ્ગઙ્ગાનિ પત્વા ''સમ્માવાયામો''તિ, બલાનિ પત્વા ''વીરિયબલ''ન્તિ, વીરિયસમથં પત્વા ''પગ્ગાહો''તિ. સતિપિ ઇન્દ્રિયાનિ પત્વા ''સતિન્દ્રિયં હોતી''તિ વુત્તા, મગ્ગઙ્ગાનિ પત્વા ''સમ્માસતી''તિ, બલાનિ પત્વા ''સતિબલ''ન્તિ, ઉપકારદુકં પત્વા ''સતિ હોતી''તિ . એવં ઇમે દ્વે ધમ્મા ચતૂસુ ઠાનેસુ વિભત્તા. સમાધિ પન ઝાનઙ્ગાનિ પત્વા ''ચિત્તસ્સેકગ્ગતા હોતી''તિ વુત્તો, ઇન્દ્રિયાનિ પત્વા ''સમાધિન્દ્રિય''ન્તિ, મગ્ગઙ્ગાનિ પત્વા ''સમ્માસમાધી''તિ, બલાનિ પત્વા ''સમાધિબલ''ન્તિ, યુગનન્ધદુકં પત્વા ''સમથો''તિ, વીરિયસમથં પત્વા ''અવિક્ખેપો હોતી''તિ. એવમયં એકો ધમ્મો છસુ ઠાનેસુ વિભત્તો. પઞ્ઞા પન ઇન્દ્રિયાનિ પત્વા ''પઞ્ઞિન્દ્રિયં હોતી''તિ વુત્તા, મગ્ગઙ્ગાનિ પત્વા ''સમ્માદિટ્ઠી''તિ, બલાનિ પત્વા ''પઞ્ઞાબલ''ન્તિ, મૂલાનિ પત્વા ''અમોહો''તિ, કમ્મપથં પત્વા ''સમ્માદિટ્ઠી''તિ, ઉપકારદુકં પત્વા ''સમ્પજઞ્ઞ''ન્તિ, યુગનન્ધદુકં પત્વા ''વિપસ્સના''તિ. એવમયં એકો ધમ્મો સત્તસુ ઠાનેસુ વિભત્તોતિ એવમેતે દ્વાદસ ધમ્મા ઇન્દ્રિયાદિતંતંકિચ્ચવન્તતાય દ્વિટ્ઠાનિકાદિભેદેન સત્તરસસુ રાસીસુ વિભત્તા. ઇતરે અટ્ઠારસ કિચ્ચવસેન ભેદાભાવતો એકટ્ઠાનિકાયેવાતિ ઇમેસુ સત્તરસસુ રાસીસુ યેવાપનકધમ્મા એકરાસિમ્પિ ન ભજન્તિ તંતંકિચ્ચભાવતોતિ કત્વા વુત્તં ''**રાસિં ભજન્તિ ના**''તિ.

નનુ ચેતે કિઞ્ચાપિ સેસરાસયો ન ભજન્તિ તેસં સદિસકિચ્ચસઙ્ગહવસેન ઠિતત્તા. ફસ્સપઞ્ચકરાસિ પન ખન્ધસઙ્ગહવસેનેવ ઠપિતોતિ ચેતનાય વિય નેસં સઙ્ખારક્ખન્ધસઙ્ગહતો તત્થ સમવરોધો યુત્તોતિ? તં ન, ખન્ધસઙ્ગહવસેન ઠપિતોપિ હિ ફસ્સપઞ્ચકરાસિ સબ્બચિત્તસાધારણધમ્મે સઙ્ગહેત્વા ઠપિતોતિ છન્દાદીનં તિણ્ણં પકિણ્ણકવસેન ઉપ્પજ્જમાનાનં સબ્બચિત્તસાધારણતાય અભાવતો, મનસિકારસ્સ ચ સતિપિ સબ્બચિત્તસાધારણત્તે નિપ્પરિયાયતો સઙ્ખારક્ખન્ધસઙ્ગહાભાવતો ન એતેસં ફસ્સપઞ્ચકરાસિભજનમ્પિ યુત્તન્તિ. કસ્મા પન મનસિકારસ્સ નિપ્પરિયાયતો સઙ્ખારક્ખન્ધસઙ્ગહાભાવોતિ? વુચ્ચતે – ઠપેત્વા ચેતનં સેસધમ્માનં સકસકકિચ્ચેસુપિ પરાધીનભાવેન પવત્તનતો અભિસઙ્ખરણલક્ખણં નિપ્પરિયાયતો ન લબ્ભતિ. યદિ લભેય્ય, ચિત્તેકગ્ગતાજીવિતિન્દ્રિયાનં સબ્બચિત્તસાધારણત્તા વેદનાવિઞ્ઞાણાનિ વિય તાનિ ફસ્સપઞ્ચકે વત્તબ્બાનિ સિયું, ન પનેવં વુત્તા, તસ્મા ઠપેત્વા ચેતનં સેસધમ્માનં અભિસઙ્ખરણલક્ખણં નિપ્પરિયાયતો ન લબ્ભતીતિ ન તેસં

નિપ્પરિયાયતો ખન્ધસઙ્ગહો લબ્ભતિ. ચેતનાયયેવ પન સકિચ્ચપરકિચ્ચસાધનવસેન પવત્તનતો નિપ્પરિયાયતો અભિસઙ્ખરણલક્ખણસ્સ અત્થિતાય ખન્ધસઙ્ગહો લબ્ભતીતિ. યદિ એવં કથં ફસ્સો ફસ્સપઞ્ચકે વુત્તોતિ? ‘‘ફસ્સપચ્ચયા વેદના (વિભ॰ ૨૨૫), ફુટ્ઠો વેદેતિ, ફુટ્ઠો સઞ્જાનાતી’’તિઆદિવચનતો (સં॰ નિ॰ ૪.૯૩) વેદના સઞ્ઞા ચેતના વિઞ્ઞાણન્તિ ઇમેસં અરૂપક્ખન્ધાનં ઉદ્દેસટ્ઠાને ઠત્વા તેસં પચ્ચયસ્સપિ ઉદ્દિસિતુકામતાય ફસ્સો તત્થ વુત્તો . **દુબ્બલા**તિ સકવિસયેપિ પરાયત્તભાવેનેવ પવત્તનતો દુબ્બલા. અધિમોક્ખો હિ સમાધિસ્સ પરિબ્યત્તભાવે પરિબ્યત્તભાવતો સમાધાયત્તવુત્તિ, મનસિકારોપિ ચેતનાય પરિબ્યત્તભાવતો ચેતનાયત્તવુત્તીતિ પરાયત્તાવ તે હોન્તિ.

૭૩. **મનસી ચ કારો**તિ મનસિકારો ચ. મનસિકારસદ્દસ્સ હિ અત્થમત્તસન્દસ્સનવસેન ગાથાબન્ધસુખત્થં અસમાસનિદ્દેસો, દીઘકરણં, મજ્ઝે ચ ચ-સદ્દવચનન્તિ. તેન મુનિવરેનાતિ સમ્બન્ધો.

૭૪-૮૦. **પઠમાભિનિપાતત્તા**તિ આરમ્મણે ફુસનવસેન પઠમમેવ અભિનિપતનતો. સબ્બેપિ ચેતસિકા ચિત્તાયત્તા ચિત્તકિરિયભાવેન વુચ્ચન્તીતિ ‘‘**ચિત્તસ્સા**’’તિ વુત્તં. **કિરા**તિ અરુચિસૂચનં. એવં મહાસંઘિકમતં દસ્સેત્વા ઇદાનિ તમેવ વિત્થારેતું ‘‘**ફુસિત્વા પના**’’તિઆદિ વુત્તં. મહાસંઘિકા હિ ‘‘પઠમં ફસ્સો આરમ્મણં ફુસતિ, અથ તેન ફુટ્ઠં દુતિયં વેદના વેદિયતિ, એવં એતેહિ ફુટ્ઠવેદિતં તતિયં સઞ્ઞા સઞ્જાનાતિ, તેહિ પન ફુટ્ઠવેદિતસઞ્ઞાતે ચતુત્થં ચેતનાય સમ્પયુત્તધમ્મે અભિસન્દહતી’’તિઆદિના વદન્તિ. **બલવપચ્ચયત્તા**તિ યથા પાસાદં પત્વા થમ્ભા સેસદબ્બસમ્ભારાનં બલવપચ્ચયા, એવમેસ યસ્મા સેસસમ્પયુત્તાનં બલવપચ્ચયો, તસ્માતિ અત્થો. **તસ્મા**તિ હેતુનિગમનં.

સહેવ ચાતિ ચ-સદ્દો અટ્ઠાનપ્પયુત્તો, સો ‘‘ચિત્તજાન’’ન્તિ ઇમસ્સ અનન્તરં દટ્ઠબ્બો. કસ્મા? ચિત્તાનં, ચિત્તજાનઞ્ચ એકુપ્પાદાદિભાવેન સહેવ પવત્તિતોતિ એવમેત્થ પદસમ્બન્ધો વેદિતબ્બો. **ઇદ**ન્તિ ઇદં યથાવુત્તવિધાનં, એવં ‘‘પઠમાભિનિપાતત્તા’’તિ કારણં પરિહરિત્વા ઇદાનિ ‘‘બલવપચ્ચયત્તા’’તિ ઇદં પરિહરન્તો આહ ‘‘**બલવ…પે॰… દિસ્સતી**’’તિ. **ચ**-સદ્દો અવધારણે, નેવ દિસ્સતીતિ અત્થો. સેસધમ્માનમ્પિ હિ સહજાતપચ્ચયભાવસ્સ સાધારણત્તા તસ્સેવ બલવપચ્ચયભાવે ન કિઞ્ચિ કારણં દિસ્સતીતિ. યદિ સબ્બમિદમકારણં, કથઞ્ચરહિ ફસ્સો પઠમં વુત્તોતિ આહ ‘‘**દેસનાક્કમતો**’’તિઆદિ. ‘‘વેદના હોતિ, ફસ્સો હોતિ, સઞ્ઞા હોતિ, ફસ્સો હોતિ, ચેતના હોતિ, ફસ્સો હોતિ, ચિત્તં હોતિ, ફસ્સો હોતિ, વેદના હોતિ, સઞ્ઞા હોતિ, ચેતના હોતિ, વિતક્કો હોતી’’તિઆદીહિ આહરિતુમ્પિ વટ્ટેય્ય, દેસનાવારેન પન ફસ્સોવ પઠમં વુત્તોતિ વેદિતબ્બો. યથા ચેત્થ, એવં સેસધમ્મેસુપિ પુબ્બાપરક્કમો નામ ન પરિયેસિતબ્બો. **વચનત્થલક્ખણાદીહી**તિ વચનત્થતો ચ લક્ખણાદિતો ચ.

ફુસતીતિ કત્તુનિદ્દેસો. તત્થ કારણં હેટ્ઠા વુત્તમેવ, ફુસન્તિ એતેન વાતિ ફસ્સો. સમ્પયુત્તધમ્મા હિ આરમ્મણે પવત્તમાના તં ફુસનલક્ખણેન ફસ્સેન ફુસન્તા વિય હોન્તિ, આરમ્મણફુસનમત્તં વા ફસ્સોતિપિ સાધનત્તયમ્પિ યુજ્જતેવ. ફુસનં લક્ખણમેતસ્સાતિ **ફુસનલક્ખણો**, વેદનાય પચ્ચયભાવટ્ઠેન આરમ્મણફુસનલક્ખણોતિ અત્થો. **સંઘટ્ટનરસો**તિ મનોદ્વારે ચિત્તારમ્મણાનં સંઘટ્ટનતો સંઘટ્ટનકિચ્ચો. અયઞ્હિ આરમ્મણે અનલ્લીયમાનોપિ રૂપં વિય ચક્ખું, સદ્દો વિય ચ સોતં ચિત્તમારમ્મણઞ્ચ ઘટ્ટેતિ. પઞ્ચદ્વારેસુ વા વત્થારમ્મણસંઘટ્ટનેન સમ્પજ્જતીતિ સંઘટ્ટનસમ્પત્તિકો ફસ્સો ‘‘**સંઘટ્ટનરસો**’’તિ વુત્તો. યથા ‘‘દ્વે પાણી વજ્જેય્યુ’’ન્તિઆદીસુ પાણિમ્હિ ઘટ્ટનં તબ્બિસેસભૂતા રૂપધમ્મા, એવં ચિત્તસ્સ આરમ્મણે સંઘટ્ટનં તબ્બિસેસભૂતો એકો ચેતસિકધમ્મો દટ્ઠબ્બો. તિણ્ણં

સન્નિપાતસઙ્ખાતસ્સ અત્તનો કારણસ્સ વસેન પવેદિતત્તા **સન્નિપાતપચ્ચુપટ્ઠાનો**. ‘‘ચક્ખુઞ્ચ પટિચ્ચ રૂપે ચ ઉપ્પજ્જતિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણં, તિણ્ણં સઙ્ગતિ ફસ્સો’’તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૨૦૪, ૪૦૦; ૩.૪૨૧, ૪૨૫; સં॰ નિ ૨.૪.૬૦; કથા॰ ૪૬૫) હિ વચનતો ચક્ખુરૂપવિઞ્ઞાણાદીનં તિણ્ણં સન્નિપાતવસેન ગહેતબ્બતાય ઉપટ્ઠાનતો સન્નિપાતસઙ્ખાતસ્સ કારણસ્સ વસેન ઉપટ્ઠાનમસ્સાતિ ઉપટ્ઠાનટ્ઠેન પચ્ચુપટ્ઠાનેન સન્નિપાતપચ્ચુપટ્ઠાનતા વુત્તા. ‘‘ફસ્સપચ્ચયા વેદના’’તિ (વિભ॰ ૨૨૫) વચનતો વેદના ફલમસ્સાતિ **વેદનાપચ્ચુપટ્ઠાનો**. તજ્જસમન્નાહારેન ચેવ ઇન્દ્રિયેન ચ પરિક્ખતે વિસયે અનન્તરાયેનેવ ઉપ્પજ્જનતો **આપાથગતવિસયપદટ્ઠાનો**. અયઞ્હિ તસ્સ ફસ્સસ્સ કારણભૂતો તદનુરૂપભૂતો સમન્નાહારોતિ તજ્જસમન્નાહારસઙ્ખાતેન આવજ્જનેન ચેવ ચક્ખાદિઇન્દ્રિયેન ચ યથાક્કમં આરમ્મણકરણતદભિમુખભાવવસેન પરિક્ખતે અભિસઙ્ખાતે આપાથગતેયેવ વિસયે એકન્તેન ઉપ્પજ્જનતો આપાથગતો વિસયો પદટ્ઠાનં આસન્નકારણં ઇમસ્સાતિ આપાથગતવિસયપદટ્ઠાનો.

નનુ ચાયં ધમ્મો ચેતસિકો, સ્વાયં અરૂપધમ્મો સમાનો કથં ફુસનલક્ખણો હોતીતિ અન્તોલીનચોદનં મનસિ કત્વા તસ્સા સોધનત્થં ‘‘**અરૂપધમ્મોપિ સમાનો**’’તિઆદિ વુત્તં. તત્થ ‘‘**ફુસનાકારેનેવ પવત્તતી**’’તિ ઇમિના અરૂપસ્સાપિ સતો તસ્સ ધમ્મસ્સ અયં સભાવોતિ દસ્સેતિ. સા ચ તસ્સ ફુસનાકારપ્પવત્તિ અમ્બિલં અમ્બપક્કાદિં ખાદન્તં પસ્સન્તસ્સ પરસ્સ ખેળુપ્પત્તિપરં બાધિયમાનં દિસ્વા દયાલુકસ્સ સરીરકમ્પનં, રુક્ખસાખગ્ગે દુટ્ઠિતં પુરિસં દિસ્વા ભૂમિયં ઠિતસ્સ પુરિસસ્સ જઙ્ઘચલનં, પિસાચાદિભાયિતબ્બં દિસ્વા ઊરુપત્થમ્ભોતિ એવમાદિ વિય દટ્ઠબ્બા. **સો**તિ સો યથાવુત્તલક્ખણાદિકો ફસ્સો.

સુન્દરન્તિ સુખવેદનાસમ્પયુત્તત્તા પસત્થં. **મનો**તિ વિઞ્ઞાણં. **સુમનસ્સ ભાવો**તિ સુમનસઙ્ખાતસ્સ વિઞ્ઞાણસ્સ ભાવો. ય્વાયં સદ્દપ્પવત્તિનિબન્ધનો અત્થો, સો સોમનસ્સં. સોમનસ્સવેદનાસમ્પયુત્તત્તા હિ સુમન-સદ્દો તસ્મિં વિઞ્ઞાણે પવત્તતિ. વેદેન અનુભવનાકારેન અયિતં પવત્તં વેદયિતં, તં લક્ખણમસ્સાતિ **વેદયિતલક્ખણા**. ઇટ્ઠસ્સ ઇટ્ઠાકારતોવ અનુભવનં કિચ્ચમસ્સાતિ **ઇટ્ઠાકારાનુભવનરસા**. સા હિ સભાવતો ઇટ્ઠમારમ્મણં ઇટ્ઠવસેન, ઇતરઞ્ચ ઇટ્ઠાકારેનેવ અનુભવતિ, તત્થ ઇટ્ઠાકારાનુભવનં કુસલાકુસલચિત્તસમ્પયુત્તવેદનાય લબ્ભતિ તસ્સા અનિટ્ઠસ્સપિ કપ્પનાવસેન ઇટ્ઠાકારેન ગહણતો, સભાવતો પન ઇટ્ઠાનુભવનં અબ્યાકતચિત્તસમ્પયુત્તાયપિ લબ્ભતિ તસ્સા વિપલ્લાસગ્ગાહાભાવતો. ‘‘**રાજા વિય સુભોજનરસ**’’ન્તિ ઇમિના ઇમં દીપેતિ – ફસ્સસ્સ ફુસનમત્તમેવ હોતિ, સઞ્ઞાય સઞ્જાનનમત્તમેવ, ચેતનાય સઞ્ચેતનામત્તમેવ, વિઞ્ઞાણસ્સ વિજાનનમત્તમેવ, એકંસતો પન ઇસ્સરવતાય સામિભાવેન વેદનાવ આરમ્મણરસં અનુભવતિ, રાજા વિય સૂદકારેન સમ્પાદિતસુભોજનરસન્તિ. અસ્સાદીયતીતિ અસ્સાદો, સુખવેદના. તેનાહ ભગવા – ‘‘યં, ભિક્ખવે, પઞ્ચુપાદાનક્ખન્ધે પટિચ્ચ ઉપ્પજ્જતિ સુખં સોમનસ્સં, અયં વુચ્ચતિ, ભિક્ખવે, પઞ્ચુપાદાનક્ખન્ધેસુ અસ્સાદો’’તિ. ચેતોસન્નિસ્સિતત્તા ચેતસિ ભવો અસ્સાદોતિ ચેતસિકઅસ્સાદો, તથા પચ્ચુપટ્ઠાતીતિ **ચેતસિકઅસ્સાદપચ્ચુપટ્ઠાના**. પસ્સદ્ધકાયો સુખં વેદિયતીતિ આહ ‘‘**પસ્સદ્ધિપદટ્ઠાના**’’તિ. ઇદં પન નિરામિસસોમનસ્સવસેન વેદિતબ્બં.

નીલાદિભેદસ્સ આરમ્મણસ્સ સઞ્જાનનં તમેવ સઞ્ઞં કત્વા જાનનં લક્ખણં એતસ્સાતિ **સઞ્જાનનલક્ખણા**. **પચ્ચાભિઞ્ઞાણકરણરસા**તિ પતિ અભિઞ્ઞાયતિ એતેનાતિ પચ્ચાભિઞ્ઞાણં, તદેવેતન્તિ પુન પચ્ચાભિઞ્ઞાણનિમિત્તં સણ્ઠાનાદિકો આકારો, તસ્સ કરણરસો કિચ્ચમસ્સાતિ પચ્ચાભિઞ્ઞાણકરણરસા. સા હિ ઉપ્પજ્જમાના પચ્છા સઞ્જાનનસ્સ કારણભૂતં સણ્ઠાનાદિકં આકારં ગહેત્વા ઉપ્પજ્જતીતિ. ઇદઞ્ચ નિમિત્તકારિકાય નિમિત્તેન સઞ્જાનન્તિયા ચ સબ્બાય સમાનસઞ્ઞાય યોજેતબ્બં. નિમિત્તેન સઞ્જાનન્તીપિ હિ પુન અપરાય સઞ્ઞાય ચ સઞ્જાનનસ્સ નિમિત્તં કરોતીતિ. તઞ્ચ કુસલાકુસલકિરિયાજવનસઞ્ઞં ધુરં કત્વા વેદિતબ્બં. તં પનેતં

અભિઞ્ઞાણકરણં કથં દટ્ઠબ્બન્તિ આહ “**વડ્ઢકિસ્સ અભિઞ્ઞાણકરણમિવા**”તિ. યથા વડ્ઢકિસ્સ દારૂસુ “ઇદં ઉદ્ધં, ઇદં અધો”તિ એવં પચ્છા સઞ્જાનનપચ્ચયભૂતસ્સ સઞ્ઞાણસ્સ કરણં, એવમસ્સા પુન સઞ્જાનનપચ્ચયનિમિત્તકરણન્તિ વુત્તં હોતિ. હત્થિદસ્સકઅન્ધો વિય “ઇદમેવ સચ્ચ”ન્તિ સઞ્ઞાય યથાગહિતનિમિત્તવસેન અભિનિવેસકરણતો **યથા...પે॰... પચ્ચુપટ્ઠાના**. એતેન સઞ્ઞાય આકારગ્ગહણં કત્વા ઠિતસ્સ દિટ્ઠિઆદીનં ઉપ્પજ્જનતો અકુસલસઞ્ઞાય અનુરૂપવસેન ફલપચ્ચુપટ્ઠાનં દસ્સિતં હોતિ. અથ વા **અભિનિવેસકરણ**ન્તિ “ઇદમેવ સચ્ચ”ન્તિ સઞ્ઞાભિનિવેસમત્તમેવ, તસ્મા ઉપપરિક્ખાભાવેન યથાગહિતનિમિત્તવસેન અભિનિવેસાકારેન ઉપટ્ઠાનતો આકારપચ્ચુપટ્ઠાનં વુત્તં. તિણપુરિસકેસુ મિગપોતકાનં “પુરિસા”તિ ઉપ્પન્નસઞ્ઞા વિય અવિકપ્પસભાવત્તા **યથાઉપટ્ઠિતવિસયપદટ્ઠાના**. એત્થ ચ ઞાણવિપ્પયુત્તસઞ્ઞાય આકારગ્ગહણવસેન ઉપ્પજ્જનકાલે ચિત્તં અબ્બોહારિકં સઞ્ઞાનુગતિકં હોતિ. ઞાણસમ્પયુત્તે ચિત્તે પન સસમ્ભારપથવિયા અનુગતા સેસધાતુયો વિય સઞ્ઞાચિત્તઞ્ચ અબ્બોહારિકં ઞાણાનુગતિકં હોતિ.

અભિસન્દહતીતિ પબન્ધતિ પવત્તેતિ, “ગણ્હથ ગણ્હથા”તિ વદન્તી વિય સમ્પયુત્તધમ્મે આરમ્મણે પયોજેતિ, સકસકકિચ્ચે ચ પટ્ઠપેતીતિ અત્થો. **ચેતયિતલક્ખણા**તિ નિદ્દોક્કન્તસ્સ પબુદ્ધક્ખણે સમ્ભમપ્પવત્તિ વિય ચેતસો ઉસ્સાહતાવ લક્ખણા. અથ વા “**અભિસન્દહતી**”તિ વુત્તત્તા પયોજનલક્ખણાત્વેવ અત્થો. **આયૂહનરસા**તિ ચેતસિકઇરિયનરસા, પયોગરસાતિ વુત્તં હોતિ. કુસલાકુસલકિરિયાજવનસમ્પયુત્તાયયેવ પનેતં લબ્ભતિ. **સંવિદહનપચ્ચુપટ્ઠાના**તિ “ત્વં ઇદં કરોહી”તિ વિચારેન્તી વિય હોતીતિ વિચારણપચ્ચુપટ્ઠાના. એતાય હિ પવત્તમાનાય સબ્બેપિ સમ્પયુત્તધમ્મા યથા સકિચ્ચપસુતા હોન્તિ, તેનેવ હેસા **સકિચ્ચપરકિચ્ચસાધિકા** વુત્તા. જેટ્ઠસિસ્સો પરે સજ્ઝાયને ઉય્યોજેન્તો સયમ્પિ સજ્ઝાયતિ. તસ્મિઞ્હિ સજ્ઝાયિતું આરદ્ધે સેસસિસ્સાપિ સજ્ઝાયન્તિ. મહાવડ્ઢકિસ્મિમ્પિ વડ્ઢકિકમ્મં કાતું આરદ્ધે ઇતરેપિ કરોન્તિ યેવાતિ આહ “**જેટ્ઠસિસ્સમહાવડ્ઢકિઆદયો વિયા**”તિ. **આદિ**-સદ્દેન જેટ્ઠન્તેવાસિકાદીનં ગહણં.

યથાપચ્ચયં પવત્તમાનાનં ધમ્માનં નત્થિ કાચિ વસવત્તિતાતિ વસવત્તિભાવનિવારણત્થં “**વિતક્કનં વિતક્કો**”તિ વુત્તં. ઊહનં આરમ્મણસ્સ પરિકપ્પનં, તસ્મિં અભિનિરોપનન્તિ વા વુત્તં હોતિ. યસ્મા ચિત્તં વિતક્કબલેન આરમ્મણં અભિરુળ્હં વિય હોતિ, તસ્મા વુત્તં “**આરમ્મણે ચિત્તસ્સ અભિનિરોપનલક્ખણો**”તિ. યથા હિ કોચિ ગામવાસી પુરિસો રાજવલ્લભં, તંસમ્બન્ધિનં મિત્તં વા નિસ્સાય રાજગેહં આરોહતિ અનુપવિસતિ, એવં વિતક્કં નિસ્સાય ચિત્તં આરમ્મણં આરોહતિ. યદિ એવં કથં અવિતક્કચિત્તં આરમ્મણં આરોહતિ, ન હિ દ્વિપઞ્ચવિઞ્ઞાણદુતિયજ્ઝાનાદિકે વિતક્કો ઉપલબ્ભતિ, યસ્સ બલેન તં આરમ્મણં આરોહતિ, તસ્મા સભાવતો ભાવનાબલેન તત્થ અનુપ્પજ્જનકો? સચ્ચં, તમ્પિ વિતક્કબલેન આરોહતિ. યથા હિ સો પુરિસો પરિચયેન તેન વિનાપિ નિરાસઙ્કો રાજગેહં પવિસતિ, એવં પરિચયેન વિતક્કેન વિનાપિ અવિતક્કચિત્તં આરમ્મણં આરોહતિ. **પરિચયો**તિ ચેત્થ સન્તાને અભિણ્હં પવત્તચિત્તભાવનાસઙ્ખાતો પરિચયો. વિતક્કસ્સ હિ સન્તાને અભિણ્હં પવત્તસ્સ વસેન ચિત્તસ્સ આરમ્મણાભિરોહનં ચિરપરિચિતં, તેન તં ચિત્તં કદાચિ વિતક્કેન વિનાપિ તત્થ વત્તતેવ. યથા તં ઞાણસહિતં હુત્વા સમ્મસનવસેન ચિરપરિચિતં કદાચિ ઞાણરહિતમ્પિ સમ્મસનવસેન પવત્તતિ, યથા વા કિલેસસહિતં હુત્વા પવત્તં સબ્બસો કિલેસરહિતમ્પિ પરિચયેન કિલેસવાસનાવસેન પવત્તતિ, એવંસમ્પદમિદં દટ્ઠબ્બં.

અથ વા દ્વિપઞ્ચવિઞ્ઞાણં અવિતક્કમ્પિ વત્થારમ્મણઘટ્ટનસ્સ બલવતાય, દુતિયજ્ઝાનાદીનિ ચ હેટ્ઠિમહેટ્ઠિમભાવનાય બલવતાય આરમ્મણં આરોહતીતિ. આદિતો, અભિમુખં વા હનનં પહરણમત્તં આહનનં,

પરિતો, પરિવત્તેત્વા વા હનનં વિસેસેન પહરણં પરિયાહનનં, તં કિચ્ચમસ્સાતિ **આહનનપરિયાહનનરસો**. તથા હિ તેન યોગાવચરો આરમ્મણં વિતક્કાહતં વિતક્કપરિયાહતં કરોતીતિ વુચ્ચતિ. આનયનં ચિત્તસ્સ આરમ્મણે ઉપનયનં, આકડ્ઢનં વા, તથા હુત્વા પચ્ચુપટ્ઠાનમસ્સાતિ **આનયનપચ્ચુપટ્ઠાનો**.

તેનાતિ તેન વિચારેન કરણભૂતેન, હેતુભૂતેન વા ચિત્તં આરમ્મણે વિચરતિ અનુવિચરતિ, અવિચારચિત્તસ્સ પન અવિતક્કચિત્તે વુત્તાનુસારેન પવત્તિ વેદિતબ્બા. **વિચરણં** અનુસઞ્ચરણં અનુપરિગમનં. સ્વાયં વિસેસો સન્તાનમ્હિ લબ્ભમાનો જવનસન્તાને પાકટો હોતીતિ દટ્ઠબ્બો. એસ નયો સેસેસુપિ. આરમ્મણસ્સ અનુમજ્જનં અનુમસનં પરિમજ્જનમસ્સ લક્ખણન્તિ **આરમ્મણાનુમજ્જનલક્ખણો**. તથા હિ વિચારો પરિમજ્જનહત્થો વિય, સંસરણહત્થો વિયાતિ વુચ્ચતિ. **તત્થા**તિ આરમ્મણે. સહજાતાનં અનુયોજનં આરમ્મણે અનુવિચરણસઙ્ખાતઅનુમજ્જનવસેન વેદિતબ્બં. ધમ્માનઞ્હિ સભાવવિનિમુત્તા કાચિ કિરિયા નામ નત્થિ. તથાગહેતબ્બાકારો બોધનેય્યજનાનુરોધેન પરમત્થતો એકસભાવોપિ સભાવધમ્મો પરિયાયવચનેહિ વિસયસમારોપિતરૂપેહિ બહૂહિ પકારેહિ પકાસીયતિ. એવઞ્હિ સો સુટ્ઠુ પકાસિતો હોતીતિ. **અનુપબન્ધપચ્ચુપટ્ઠાનો**તિ આરમ્મણે ચિત્તસ્સ અવિચ્છિન્નસ્સ વિય પવત્તિપચ્ચુપટ્ઠાનો. તથા હિ સો અનુસન્ધાનતાતિ નિદ્દિટ્ઠો.

એત્થ ચ વિચારતો ઓળારિકટ્ઠેન તસ્સેવ પુબ્બઙ્ગમટ્ઠેન પઠમઘણ્ટાભિરવો વિય ચેતસો પઠમાભિનિપાતો વિતક્કો, અનુરવો વિય અનુસઞ્ચરણં વિચારો. યથા હિ ઘણ્ટાભિઘાતજો પઠમાભિરવો અનુરવતો ઓળારિકો, પુબ્બઙ્ગમો ચ હોતિ, એવં આરમ્મણાભિરોપનટ્ઠેન વિતક્કો ઓળારિકો, પુબ્બઙ્ગમો વિય ચ હોતિ. તતો સુખુમટ્ઠેન અનુમજ્જનસભાવેન ચ ઘણ્ટાનુરવો વિય અનુપબન્ધો વિચારો. વિપ્ફારવા ચેત્થ વિતક્કો ચિત્તસ્સ પઠમુપ્પત્તિકાલે ચિત્તસ્સ પરિપ્ફન્દનભૂતો આકાસે ઉપ્પતિતુકામસ્સ સકુણસ્સ પક્ખવિક્ખેપો વિય, પદુમાભિમુખપાતો વિય ચ ગન્ધાનુબન્ધચેતસો ભમરસ્સ. સન્તવુત્તિ વિચારો ચિત્તસ્સ નાતિપરિપ્ફન્દનભાવો, આકાસે ઉપ્પતિતસ્સ સકુણસ્સ પક્ખપ્પસારણં વિય, પદુમસ્સ ઉપરિભાગે પરિબ્ભમનં વિય ચ પદુમાભિમુખપતિતસ્સ ભમરસ્સ. આગમટ્ઠકથાયં પન વિપરિયાયેન આગતં. તથા ચ વુત્તં **દુકનિપાતટ્ઠકથાયં** –

> ‘‘આકાસે ગચ્છતો મહાસકુણસ્સ ઉભોહિ પક્ખેહિ વાતં ગહેત્વા પક્ખે સન્નિસીદાપેત્વા ગમનં વિય આરમ્મણે ચેતસો અભિનિરોપનભાવેન પવત્તો વિતક્કો, વાતગ્ગહણત્થં પક્ખે ફન્દાપયમાનસ્સ ગમનં વિય અનુમજ્જનભાવેન પવત્તો વિચારો’’તિ.

તમ્પિ અનુપબન્ધેન પવત્તિયં યુજ્જતિ. તથા હિ ઉપચારે, અપ્પનાયં વા સન્તાનેન પવત્તિયં વિતક્કો નિચ્ચલો હુત્વા આરમ્મણં અનુપવિસિત્વા વિય પવત્તતિ, ન પઠમાભિનિપાતે વિય પાકટો હોતીતિ.

પિનયતીતિ કાયચિત્તં અપ્પેતિ, વડ્ઢેતિ વા. **સમ્પિયાયનલક્ખણા**તિ આરમ્મણં કલ્લતો ગહણલક્ખણા. **પીણનરસા**તિ કાયચિત્તાનં પરિબ્રૂહનકિચ્ચા. **ફરણરસા**તિ પણીતરૂપેહિ કાયસ્સ બ્યાપનરસા, અત્તના સમ્પયુત્તચિત્તસમુટ્ઠાનેહિ રૂપેહિ સકલરૂપકાયબ્યાપનં કરોતીતિ વુત્તં હોતિ. ન હિ અઞ્ઞથા ઇમિસ્સા ફરણં હોતિ, ધમ્માનં અબ્યાપારતાય કેસગ્ગમત્તમ્પિ સઙ્કમનાભાવતો. ઉદગ્ગભાવો **ઓદગ્યં**.

એકં આરમ્મણં અગ્ગમેતસ્સાતિ એકગ્ગં, ચિત્તં, યેન પન ધમ્મેન યોગતો તં એકગ્ગં નામ હોતિ, સો **એકગ્ગભાવો**. સો પન ચિત્તસ્સેવ હોતિ, ન યસ્સ કસ્સચીતિ આહ ‘‘**ચિત્તસ્સ એકગ્ગભાવો**’’તિ, નિવાતે દીપસિખાય

ઠિતિ વિય ચિત્તસ્સ ઠિતીતિ વુત્તં હોતિ. વિસારસ્સ બ્યગ્ગભાવસ્સ પટિપક્ખો સભાવો અવિસારો, ન વિસારાભાવમત્તં, તં ઇમસ્સ લક્ખણન્તિ આહ "**અવિસારલક્ખણો**"તિ. **અવિક્ખેપો** સમ્પયુત્તધમ્માનં અવિક્ખિત્તતા, અવિસારાવિક્ખેપાનં સમાધાનભાવતો અત્થતો વિસેસાભાવેપિ સમુખેન, સમ્પયુત્તમુખેન ચ ઉભયં વુત્તન્તિ દટ્ઠબ્બં. અવૂપસમલક્ખણસ્સ વિક્ખેપસ્સ પટિપક્ખતાય ચિત્તસ્સ ઉપસમનાકારેન પચ્ચુપટ્ઠાતીતિ **ઉપસમપચ્ચુપટ્ઠાનો**. **વિસેસતો**તિ યેભુય્યેન. સુખવિરહિતોપિ હિ અત્થિ સમાધીતિ સો યેભુય્યેન સુખપદટ્ઠાનો હોતિ. અથ વા **વિસેસતો**તિ અતિસયેન. ''સુખિનો ચિત્તં સમાધિયતી''તિ (અ॰ નિ॰ ૧૧.૧૧) વચનતો હિ સુખં સમાધિસ્સ વિસેસકારણં સુખવિરહિતસ્સપિ તદુપનિસ્સયેનેવ સમિજ્ઝનતો.

સદ્દહન્તિ એતાયાતિ કમ્મફલાદિસદ્દહનકિરિયાય પવત્તમાનાનં ધમ્માનં તત્થ આધિપચ્ચભાવેન સદ્ધાય પચ્ચયતં દસ્સેતિ. તસ્સા હિ ધમ્માનં તથા પચ્ચયભાવે સતિ તંસમઙ્ગિપુગ્ગલો ''સદ્દહતી''તિ વોહરીયતિ. સદ્દહનં સદ્ધેય્યવત્થુનો પત્તિયાયનં, તં લક્ખણમેતિસ્સાતિ **સદ્દહનલક્ખણા**. કાલુસિયમલં વિધમેત્વા સમ્પયુત્તાનં, પુગ્ગલસ્સેવ વા પસાદં અનાવિલભાવકારણં કિચ્ચમેતિસ્સાતિ **પસાદનરસા**. યથા કથં વિયાતિ આહ "**ઉદકપ્પસાદકમણિ વિયા**"તિ. **અકાલુસિયપચ્ચુપટ્ઠાના**તિ અનાવિલભાવપચ્ચુપટ્ઠાના. રતનત્તયં કમ્મં કમ્મફલઞ્ચ સદ્ધેય્યવત્થુ, તં ઇમિસ્સા આસન્નકારણન્તિ **સદ્ધેય્યવત્થુપદટ્ઠાના**. ન હિ સદ્ધાય અવત્થુભૂતેસુ તિત્થિયાદીસુ સા ઉપ્પજ્જતિ. સા પનાયં કુસલધમ્માનં આદાને હત્થો વિય, સબ્બસમ્પત્તિસમ્પદાને વિત્તં વિય, અમતકસિફલફલને બીજં વિય ચ દટ્ઠબ્બા. ''સદ્ધાહત્થો, મહાનામ, અરિયસાવકો, સદ્ધીધ વિત્તં પુરિસસ્સ સેટ્ઠં (સં॰ નિ॰ ૧.૨૪૬; સુ॰ નિ॰ ૧૮૪), સદ્ધા બીજં તપો વુટ્ઠી''તિઆદિવચનઞ્હેત્થ (સં॰ નિ॰ ૧.૧૯૭; સુ॰ નિ॰ ૭૭) સાધકં.

સરન્તિ ૨૩૭ **એતાયા**તિ સરણકિરિયાય પવત્તમાનાનં ધમ્માનં તત્થ આધિપચ્ચભાવેન સતિયા પચ્ચયતં દસ્સેતિ. તસ્સા હિ ધમ્માનં તથા પચ્ચયભાવે સતિ તંસમઙ્ગિપુગ્ગલો ''સરતી''તિ વોહરીયતિ. ઉદકે અલાબુ વિય પિલવિત્વા ગન્તું અદત્વા પાસાણસ્સ વિય નિચ્ચલસ્સ આરમ્મણસ્સ ઠપનં અસમ્મુટ્ઠતાકરણં અપિલાપનં, તં લક્ખણમસ્સાતિ **અપિલાપનલક્ખણા**. સા હિ આરમ્મણે દળ્હં પતિટ્ઠિતત્તા એસિકા વિય વુચ્ચતિ. સમ્મોસપચ્ચનીકકિચ્ચં અસમ્મોસરસો, ન સમ્મોસાભાવમત્તં. ''સતારક્ખેન ચેતસા વિહરતી''તિ (અ॰ નિ॰ ૧૦.૨૦) વુત્તત્તા ચેતોગુણરતનહારકાનં કિલેસચોરાનં નિવારણતો આહ "**આરક્ખપચ્ચુપટ્ઠાના**"તિ. તથા હેસા ચક્ખુદ્વારાદિરક્ખનતો દોવારિકો વિયાતિ વુચ્ચતિ. પઠમં સઞ્ઞાય થિરુપ્પન્નભાવે પચ્છા સતિયા પતિટ્ઠાનભાવતો આહ "**થિરસઞ્ઞાપદટ્ઠાના**"તિ. અથ સતિસઞ્ઞાનં કિં નાનાકરણન્તિ? સઞ્ઞા તાવ પઠમં અગ્ગહિતનિમિત્તં સઞ્જાનાતિ, ગહિતનિમિત્તે પુન પચ્ચાભિઞ્ઞાણપચ્ચયનિમિત્તં કરોતિ, પઠમં અગ્ગહિતે પન સઞ્ઞાકિચ્ચં અપ્પધાનં હોતિ, સતિ પન પઠમં અગ્ગહિતનિમિત્તમ્પિ સરતિ ગહિતનિમિત્તમ્પિ, ગહિતનિમિત્તે પન સતિકિચ્ચં ગુણભૂતં હોતીતિ ઇદમેવ તાસં નાનત્તં.

વીરભાવોતિ યેન વીરિયેન વીરો નામ હોતિ, સો ધમ્મો. **વીરાનં વા કમ્મ**ન્તિ યેન કમ્મેન વીરો નામ હોતિ, તં વીરાનં કમ્મં નામ. વીરિયં પનસ્સ સાધકભાવતો તથા વુત્તં. ધમ્મવિનિમુત્તં વા કિઞ્ચિ કમ્મં નત્થીતિ વીરિયમેવ કમ્મભાવેન વુત્તન્તિ દટ્ઠબ્બં. વિધિના ઈરેતબ્બં પવત્તેતબ્બન્તિ વા **વીરિયં**. **ઉસ્સાહો** તં તં કિચ્ચં સમારમ્ભો, પરક્કમો વા. **ઉપત્થમ્ભનં** પન સમ્પયુત્તધમ્માનં કોસજ્જપક્ખે પતિતું અદત્વા ધારણં અનુબલપ્પદાનં. સમ્પયુત્તધમ્માનં સંસીદનભાવનિવારકો ધમ્મો, ન સંસીદનાભાવમત્તં, અસંસીદનભાવેન પચ્ચુપટ્ઠાતીતિ **અસંસીદનભાવપચ્ચુપટ્ઠાનં**. ''સંવિગ્ગો યોનિસો પદહતી''તિ (અ॰ નિ॰ ૪.૧૧૩) વચનતો **સંવેગપદટ્ઠાનં**.

સંવેગોતિ ચેત્થ સંવેગમયં ઞાણં. અસંવેગપુબ્બિકાય પન કુસલકિરિયાય વીરિયારમ્ભવત્થુપદટ્ઠાનં. તત્થ **વીરિયારમ્ભવત્થૂનિ** નામ –

> ''મગ્ગો ગન્તબ્બો હોતિ, મગ્ગો ગતો. કમ્મં કાતબ્બં હોતિ, કમ્મં કતં. અપ્પમત્તકો આબાધો ઉપ્પન્નો હોતિ, ગિલાના વુટ્ઠિતો હોતિ, અચિરવુટ્ઠિતો ગેલઞ્ઞા. ગામં વા નિગમં વા પિણ્ડાય ચરન્તો ન લભતિ, લૂખસ્સ વા પણીતસ્સ વા ભોજનસ્સ યાવદત્થં પારિપૂરિં લભતિ...પે॰... પારિપૂરિ''ન્તિ –

એવં વુત્તાનિ એતાનિ અનુરૂપપચ્ચવેક્ખણસહિતાનિ અટ્ઠ વીરિયારમ્ભવત્થૂનિ, તમ્મૂલકાનિ વા પચ્ચવેક્ખણાનિ. એત્થ ચ વિતક્કો સમ્પયુત્તધમ્મે આરમ્મણં આરોપેતિ. ચેતના તે તંતંકિચ્ચેસુ નિયોજેતિ. વીરિયં પન તે સંસીદિતું અદત્વા ઉસ્સાહેતીતિ અયં વિતક્કચેતનાવીરિયાનં વિસેસો.

વિજાનનલક્ખણાતિ વિસેસેન જાનનલક્ખણા, યથાસભાવપટિવેધલક્ખણાતિ અત્થો. વિસયસ્સ આરમ્મણસ્સ ઓભાસનં પકાસનં તપ્પટિચ્છાદકસમ્મોહન્ધકારસ્સ વિધમનતોતિ વિસયોભાસનં, તં કિચ્ચમસ્સાતિ **વિસયોભાસનરસા**. કત્થચિ વિસયે અસમ્મુય્હનાકારેન સમ્મોહપટિપક્ખતાય વા પચ્ચુપટ્ઠાનતો સમ્મોહાભાવસ્સ પચ્ચુપટ્ઠાનતો વા **અસમ્મોહપચ્ચુપટ્ઠાના**.

અત્તના અનુપાલેતબ્બાનં સહજાતધમ્માનં અનુપાલનં જીવિતસ્સ બ્યાપારો, તઞ્ચ તેસં જીવનન્તિ તં તસ્સ કારણભાવં પુરક્ખત્વા વુત્તં **''જીવન્તિ તેના''**તિ. રૂપારૂપજીવિતિન્દ્રિયસ્સ અનુરૂપતો લક્ખણાદિકં દસ્સેતું **''અત્તના અવિનિભુત્તાન''**ન્તિ વુત્તં. ''સમ્પયુત્તાન''ન્તિ હિ વુચ્ચમાને રૂપધમ્માનં સમ્પયોગાભાવતો રૂપજીવિતિન્દ્રિયસ્સ સઙ્ગહો ન સિયા. ''અવિનિભુત્તાન''ન્તિ પન વુત્તત્તા યાનિ અવિનિબ્ભોગરૂપાનિ રૂપજીવિતિન્દ્રિયેન સદ્ધિં અવિનિભુત્તાનિ અવિસંસટ્ઠાનિ. યે ચ અરૂપધમ્મા અરૂપજીવિતિન્દ્રિયેન સમ્પયુત્તા, તેસં સબ્બેસં સઙ્ગહો હોતીતિ. **પવત્તનરસ**ન્તિ ઉપ્પાદતો યાવ ભઙ્ગા અનુપાલનતો અન્તરા અનિવત્તનસભાવસાધનેન તેસં પવત્તનકિચ્ચં. કેચિ પન ''રૂપજીવિતિન્દ્રિયં તેસં ઠિતિક્ખણતો પટ્ઠાય, અરૂપજીવિતિન્દ્રિયં ઉપ્પાદતો પટ્ઠાય પવત્તિયા પચ્ચયો''તિ વદન્તિ, તં ન યુત્તં. **પટ્ઠાને** હિ ''અબ્યાકતં ધમ્મં પટિચ્ચ અસઞ્ઞસત્તાનં એકં મહાભૂતં પટિચ્ચ ઇન્દ્રિયપચ્ચયં કમ્મપચ્ચયસદિસ''ન્તિ અસઞ્ઞસત્તાનં ઇન્દ્રિયપચ્ચયો કમ્મપચ્ચયસદિસં કત્વા વુત્તો, તસ્મા રૂપજીવિતિન્દ્રિયમ્પિ ઉપ્પાદતો પટ્ઠાય પચ્ચયો હોતીતિ દટ્ઠબ્બં. ઉપ્પાદતો યાવ ભઙ્ગા ઠપનતો **ઠપનપચ્ચુપટ્ઠાનં**. અનુપાલનવસેન યાપયિતબ્બા પવત્તેતબ્બા ધમ્મા પદટ્ઠાનમસ્સાતિ **યાપયિતબ્બધમ્મપદટ્ઠાનં**. યદિ એવં તેસં અનુપાલનાદિસાધકં, કથં તેસં નિરોધો હોતિ. એવઞ્હિ સબ્બકાલં ઠાતબ્બન્તિ આહ **''સન્તેપિ ચા''**તિઆદિ. **અનુપાલનલક્ખણાદિમ્હી**તિ **આદિ**-સદ્દેન પવત્તનરસાદિમેવ સઙ્ગણ્હાતિ. **અત્થિક્ખણેયેવા**તિ અત્તના અનુપાલેતબ્બાનં, અત્તનો વા અત્થિક્ખણેયેવ. **ઉદક**ન્તિ તળાકગતજલં, દણ્ડગતજલં વા . તત્થ તળાકગતઉદકસ્સ ગહણે અત્તના અનુપાલેતબ્બધમ્માનં અત્થિક્ખણે અનુપાલનં સાધિતં હોતિ, દણ્ડગતજલસ્સ પન ગહણે અત્તનો અત્થિક્ખણે અનુપાલનં. અત્તના અનુપ્પાદિતધમ્મે કથં પાલેતીતિ આહ **''ધાતિ વિય કુમાર''**ન્તિ. યદિ સેસધમ્માનં પવત્તિકારણેન કેનચિ ભવિતબ્બં, જીવિતસ્સ પન કિં પવત્તિકારણન્તિ આહ **''સયં... પે॰... પવત્તતી''**તિ. યથા કથં વિયાતિ આહ **''નિયામકો વિયા''**તિ. સોપિ અત્તના પવત્તિતનાવાસમ્બન્ધેન પવત્તતિ. યદિ ધમ્માનં પવત્તિ જીવિતિન્દ્રિયપટિબદ્ધં, ભઙ્ગતો ઉદ્ધમ્પિ કિં પન પવત્તેતીતિ આહ **''ન ભઙ્ગતો ઉદ્ધ''**ન્તિ. કસ્માતિ આહ **''અત્તનો ચ પવત્તેતબ્બાનઞ્ચ અભાવા''**તિ. ભઙ્ગક્ખણે પન કથન્તિ આહ **''ન ભઙ્ગક્ખણે ઠપેતી''**તિ.

યસ્મા પન લોભપટિપક્ખો અલોભો હોતિ, યે ધમ્મા તેન સમ્પયુત્તા, તંસમઙ્ગિનો વા સત્તા, તે ન લુબ્ભન્તિ, સયમ્પિ કદાચિ ન લુબ્ભતેવ, અત્થતો વા અલુબ્ભનાકારો એવ ચ સો હોતિ, તસ્મા વુત્તં "**ન લુબ્ભન્તિ તેના**"તિઆદિ. એસ નયો "**ન દુસ્સન્તિ તેના**"તિઆદીસુપિ. **અલગ્ગભાવો** આરમ્મણં નિસ્સાય પવત્તન્તસ્સપિ તત્થ અનાસત્તતા. તેનાહ "**કમલદલે જલબિન્દુ વિયા**"તિ. **અપરિગ્ગહો** કસ્સચિ વત્થુનો મમત્તવસેન અસઙ્ગહો. **મુત્તભિક્ખુ વિયા**તિ ખીણાસવભિક્ખુ વિય. સો હિ મુત્તરાગત્તા કત્થચિ મમાયનરહિતો હોતિ. અનલ્લીનો ભાવો અધિપ્પાયો એતસ્સાતિ **અનલ્લીનભાવો**. એવઞ્હિ "અસુચિમ્હિ પતિતપુરિસો વિયા"તિ ઉપમાય સમેતિ. યથા હિ તસ્સ પુરિસસ્સ સતિપિ કાયેન અલ્લીયને ભાવો અનલ્લીનો, એવં અલોભોપિ આરમ્મણકરણવસેન ગહિતેપિ આરમ્મણે અલગ્ગભાવેન અનલ્લીનભાવો અનલ્લીનાકારોયેવ પવત્તતિ. એવંસભાવો હિ સો ધમ્મોતિ.

ચણ્ડિકસ્સ ભાવો ચણ્ડિક્કં, ફરુસભાવો, અત્થતો પન કોપોયેવ, તપ્પટિપક્ખો અફરુસભાવો **અચણ્ડિક્કં**. **અવિરોધો** અવિગ્ગહો અપ્પટિપક્ખો સભાવો. **આઘાતવિનયનરસો**તિ એત્થ **આઘાતો** નામ પરસ્સ અત્તાનં, અત્તનો પરં ઉદ્દિસ્સ, પરસ્સેવ ચ પરં ઉદ્દિસ્સ પવત્તો ઉપનાહો બલવકોપો. તસ્સ વિનયનરસો અપનયનરસો. **સોમ્મભાવો** મજ્જનવસેન હિલાદનિયતા સીતલભાવો. તેનાહ "**પુણ્ણચન્દો વિયા**"તિ.

કાયદુચ્ચરીતાદીહીતિ હેતુમ્હિ કરણવચનં. **હિરીયતિ** લજ્જનાકારેન જિગુચ્છિયતિ. **તેહિયેવા**તિ કાયદુચ્ચરિતાદીહિયેવ. **ઓત્તપ્પતી**તિ ઉબ્બિજ્જતિ. હિરી પાપે ગૂથે વિય પસ્સન્તી જિગુચ્છતીતિ આહ "**પાપતો જિગુચ્છનલક્ખણા હિરી**"તિ. ઓત્તપ્પં તે ઉણ્હં વિય પસ્સન્તં તતો ઉત્તસતીતિ વુત્તં "**ઉત્તાસલક્ખણં ઓત્તપ્પ**"ન્તિ. **ઉભોપિ પાપાનં અકરણરસા**તિ લજ્જનાકારેન પાપાનં અકરણરસા હિરી, ઉત્તાસાકારેન ઓત્તપ્પં. **પાપતો સઙ્કોચનપચ્ચુપટ્ઠાના**તિ વુત્તપ્પકારેનેવ પાપતો સઙ્કોચનાકારેન પચ્ચુપટ્ઠાના. **અત્તગારવપરગારવપદટ્ઠાના**તિ અત્તગારવપદટ્ઠાના હિરી અજ્ઝત્તસમુટ્ઠાનતાય, અત્તાધિપતિતાય ચ. પરગારવપદટ્ઠાનં ઓત્તપ્પં બહિદ્ધાસમુટ્ઠાનતાય, લોકાધિપતિતાય ચ. અત્તાનઞ્હિ ગરું કત્વા હિરિયા પાપં પજહતિ કુલવધૂ વિય. પરં ગરું કત્વા ઓત્તપ્પેન પાપં પજહતિ વેસિયા વિય. અજ્ઝત્તસમુટ્ઠાનાદિતા ચ નેસં તત્થ તત્થ પાકટભાવેન વેદિતબ્બા, ન પન તેસં કદાચિ અઞ્ઞમઞ્ઞવિયોગતો. ન હિ લજ્જનં નિબ્ભયં વા પાપભયં વા અલજ્જનં અત્થીતિ. હિરિયા બલવભાવે પન ઓત્તપ્પં અબ્બોહારિકં હોતિ, ઓત્તપ્પસ્સ બલવભાવે હિરી અબ્બોહારિકા. ઇમે ચ દ્વે ધમ્મા "લોકપાલા"તિ વુચ્ચન્તિ. યથાહ –

> "દ્વેમે, ભિક્ખવે, સુક્કા ધમ્મા લોકં પાલેન્તિ. કતમે દ્વે? હિરી ચ ઓત્તપ્પઞ્ચ, ઇમે ખો, ભિક્ખવે, દ્વે સુક્કા ધમ્મા લોકં ન પાલેય્યું, નયિધ પઞ્ઞાયેથ 'માતા'તિ વા 'માતુચ્છા'તિ વા 'માતુલાની'તિ વા"તિઆદિ (અ॰ નિ॰ ૨.૯).

પસ્સમ્ભનં દરથવૂપસમો, **કાય**-સદ્દો સમૂહવચનો. સો ચેત્થ વેદનાદિક્ખન્ધત્તયં. વત્તિચ્છાવસેન હિ સદ્દો વિસિટ્ઠવુત્તિ હોતીતિ આહ "**કાયોતિ ચેત્થા**"તિઆદિ. **વેદનાદયો**તિ વેદનાક્ખન્ધો સઞ્ઞાક્ખન્ધો સઙ્ખારક્ખન્ધોતિ તયો ખન્ધા. તથા ચ વુત્તં તત્થ "કતમા તસ્મિં સમયે કાયપસ્સદ્ધિ હોતિ, યા તસ્મિં સમયે વેદનાક્ખન્ધસ્સા"તિઆદિ (ધ॰ સ॰ ૪૦). દરથો સારમ્ભો દોમનસ્સપચ્ચયાનં ઉદ્ધચ્ચાદીનં કિલેસાનં, તથા પવત્તાનં વા ચતુન્નં ખન્ધાનમેતં અધિવચનં. તસ્સ વૂપસમં લક્ખણમસ્સાતિ **કાયચિત્તદરથવૂપસમલક્ખણા**. **કાયચિત્ત...પે॰... રસા**તિ યથાવુત્તાનમેવ પટિપક્ખધમ્માનં અભિભવનરસા. દરથનિમ્મદ્દનેન પરિળાહપરિપ્ફન્દનવિરહિતો સીતિભાવો **અપરિપ્ફન્દનસીતિભાવો**. **અવૂપસમો** પરિપ્ફન્દનં અસન્તવુત્તિતા.

ઉદ્ધચ્ચાદિકિલેસાતિ ઉદ્ધચ્ચપ્પધાના ઉદ્ધચ્ચાધિકચિત્તુપ્પાદસમ્પયુત્તા કિલેસા. તેપિ હિ ઉદ્ધચ્ચવસેન અવૂપસમકરા. ઉદ્ધચ્ચં વા આદિં કત્વા સબ્બેયેવ કિલેસા **ઉદ્ધચ્ચાદિકિલેસા**. એવં સેસેસુપિ.

ગરુભાવો દન્ધતા, થિનમિદ્ધાધિકાનં તથા પવત્તાનં વા ચતુન્નં ખન્ધાનમેતં અધિવચનં. દન્ધતાય પટિપક્ખો **અદન્ધતા** અગરુભાવો.

થદ્ધભાવો થમ્ભો. દિટ્ઠિમાનાધિકાનં, તપ્પધાનાનં વા ચતુન્નં ખન્ધાનં એતં નામં. થદ્ધભાવનિમ્મદ્દનતોયેવ કત્થચિ આરમ્મણે અપ્પટિહતાકારેન પચ્ચુપટ્ઠન્તિ, સમ્પયુત્તાનં વા તત્થ અપ્પટિઘાતં પચ્ચુપટ્ઠાપેન્તીતિ **અપ્પટિઘાતપચ્ચુપટ્ઠાના**.

કમ્મનિ સાધુ કમ્મઞ્ઞં, ન કમ્મઞ્ઞં અકમ્મઞ્ઞં, તસ્સ ભાવો **અકમ્મઞ્ઞભાવો**, દાનસીલાદિપુઞ્ઞકિરિયાય અસમત્થતા. અત્થતો કામચ્છન્દાદિસંકિલેસધમ્મા, તપ્પધાના વા ચત્તારો અકુસલક્ખન્ધા. અકમ્મઞ્ઞભાવનિમ્મદ્દનેનેવ સમ્પન્નાકારેન આરમ્મણસ્સ ગહણં **આરમ્મણકરણસમ્પત્તિ**. વુત્તાવસેસા કામચ્છન્દાદયો, તદેકટ્ઠા ચ સંકિલેસધમ્મા સેસનીવરણાદયો. ઇમા પન દ્વે વિનિબન્ધનિમ્મદ્દનેન પસાદનીયવત્થૂસુ પસાદાવહા, હિતકિરિયાસુ વિનિયોગક્ખમભાવાવહા સુવણ્ણવિસુદ્ધિ વિયાતિ દટ્ઠબ્બા.

ગેલઞ્ઞં અસ્સદ્ધિયાદયો, તદેકટ્ઠા ચ પાપધમ્મા, તપ્પટિપક્ખો અગેલઞ્ઞભાવો લક્ખણં એતાસન્તિ **અગેલઞ્ઞભાવલક્ખણા**. ગેલઞ્ઞનિમ્મદ્દનેનેવ નત્થિ એતાસં આદીનવો દોસો ઉપદ્દવો વા, ન વા એતા આદીનં કપણં વન્તિ પવત્તન્તીતિ નિરાદીનવા, તેનાકારેન પચ્ચુપટ્ઠન્તિ, તં વા સમ્પયુત્તેસુ પચ્ચુપટ્ઠાપેન્તીતિ **નિરાદીનવપચ્ચુપટ્ઠાના**.

કાયસમ્બન્ધી, ચિત્તસમ્બન્ધી ચ ઉજુભાવોતિ લક્ખિતબ્બતાય **કાયચિત્તાનં અજ્જવલક્ખણા**. કાયચિત્તાનં નઙ્ગલસીસચન્દકોટિગોમુત્તવઙ્કતાસઙ્ખાતાનં કુટિલભાવાનં અત્થતો માયાસાઠેય્યાદિભૂતાનં નિમ્મદ્દનતો **કાયચિત્તાનં કુટિલભાવનિમ્મદ્દનરસા**. તતોયેવ સબ્બથાપિ અજિમ્હભાવેન પચ્ચુપટ્ઠન્તિ, સમ્પયુત્તાનં વા અજિમ્હતં પચ્ચુપટ્ઠાપેન્તીતિ **અજિમ્હતાપચ્ચુપટ્ઠાના**.

નનુ ચ કાયપસ્સદ્ધિઆદીનં દ્વિન્નં દ્વિન્નં ધમ્માનં એકેકપટિપક્ખત્તા દરથનિમ્મદ્દનાદિકિચ્ચં એકેકમેવ કરોતિ. કસ્મા પન દ્વે દ્વે ધમ્મા વુત્તાતિ? ન ખો પનેવં ચિન્તિતબ્બં ભગવતાપિ તથેવ દેસિતત્તા. કસ્મા પન ભગવતા તથા દેસિતા? સભાવધમ્મભાવતો. ન હિ ભગવતા પુબ્બે અવિજ્જમાના એતે ધમ્મા દેસનાવસેન ઉપ્પાદિતા, અથ ખો સભાવતો વિજ્જમાનાયેવ સયમ્ભુઞાણેન સમ્મા સચ્છિકત્વા યથાસભાવા દેસિતા, તસ્મા કથમેત્થ ભગવતા સભાવતો વિજ્જમાનસ્સ હાપનં કાતું સક્કા. સભાવતો વિજ્જમાનતાય ચેત્થ ભગવતો વચનમેવ પમાણં. ન હિ ભગવા યથાધમ્મસાસનાધિકારે અયથાધમ્મં કથેય્યાતિ, યસ્સ પન વિજ્જમાનસ્સાપિ અકથનં, તં અઞ્ઞહેતુકં. ન ચેત્થ તાદિસો હેતુ ઉપલબ્ભતિ, યેન ઇમેસુ એકેકધમ્મસ્સ અકથનન્તિ. યથા પન દ્વિન્નં પુરિસાનં એકોયેવ વેરિકો હોતિ, તસ્સ તે પુરિસા ઓતારં દિસ્વા એકતો હુત્વાવ હનન્તિ, એવમેવ દ્વે દ્વે ધમ્મા એકતો હુત્વા એકં પટિપક્ખધમ્મં હનન્તિ, યથા ચ પનેતે વિસું દિસ્વાપિ તં વેરિં હનન્તિ, ન એવમેતે તં વિસું હનન્તિ તેસં અઞ્ઞમઞ્ઞં અવિનાભાવતોતિ, તસ્મા એતે પટિપક્ખધમ્માનં એકેકભાવેપિ દ્વે દ્વેયેવ વુત્તાતિ, અપિચ ચિત્તપસ્સદ્ધિઆદીહિ ચિત્તમેવ પસ્સદ્ધિ લહુ મુદુ કમ્મઞ્ઞં પગુણં ઉજુઞ્ચ હોતિ. કાયપસ્સદ્ધિઆદીહિ પન રૂપકાયોપીતિ તદત્થદસ્સનત્થં ભગવતા એત્થેવ દુવિધતા વુત્તા, ન સમાધિઆદીસુ.

છન્દનં **છન્દો**, આરમ્મણેન અત્થિકતા. ‘‘છન્દો કામો’’તિઆદીસુ (મહાનિ॰ ૧) પન તણ્હાપિ છન્દોતિ વુચ્ચતિ. ‘‘છન્દં જનેતિ વાયમતી’’તિઆદીસુ વીરિયમ્પીતિ તતો નિવત્તનત્થં વુત્તં ‘‘**કત્તુકમ્યતાયેતં અધિવચન**’’ન્તિ. કત્તુકમ્યતા વુચ્ચતિ કરણિચ્છા. ચેતસિકસ્સ ધમ્મસ્સ સારમ્મણત્તા કરણિચ્છા નામ આરમ્મણસ્સ આલમ્બિતુકામતામુખેનેવ હોતીતિ આરમ્મણકરણિચ્છાલક્ખણો છન્દો ‘‘**કત્તુકમ્યતાલક્ખણો**’’તિ વુત્તો. તેનેવાહ ‘‘આરમ્મણપરિયેસનરસો, આરમ્મણેન અત્થિકતાપચ્ચુપટ્ઠાનો’’તિ ચ. યદગ્ગેન પનાયં અત્તનો આરમ્મણપરિયેસનરસો, તદગ્ગેન સમ્પયુત્તધમ્માનમ્પિ હોતિયેવ એકારમ્મણતાય. તેન તેસં આરમ્મણગ્ગહણે ચેતસો હત્થપ્પસારણં વિયાતિ વુચ્ચતિ. કથં પન દાનવત્થુવિસ્સજ્જનવસેન પવત્તમાનચેતનાસમ્પયુત્તો છન્દો આરમ્મણેન અત્થિકો હોતીતિ? નનુ અવોચુમ્હા ‘‘આરમ્મણકરણિચ્છાલક્ખણો’’તિ, તસ્મા સઙ્ગામગતઇસ્સાસસ્સ ખિપિતબ્બઉસૂનં ગહણે અત્થિકતા વિય દાનવત્થુવિસ્સજ્જનવસેન પવત્તચ્છન્દોપિ વિસ્સજ્જિતબ્બેન તેન અત્થિકોયેવાતિ. સ્વાયં કુસલેસુ ઉપ્પન્નો કુસલચ્છન્દો નામ હોતિ યોનિસોમનસિકારસમુટ્ઠાનત્તા. તબ્બિપરીતતો પન અકુસલેસુ ઉપ્પન્નો અકુસલચ્છન્દો.

અધિમુચ્ચનં આરમ્મણે સન્નિટ્ઠાનવસેન વેદિતબ્બં, ન પસાદનવસેન. તેનાહ ‘‘**સન્નિટ્ઠાનલક્ખણો**’’તિ. યથા તથા હિ આરમ્મણે નિચ્છયનં અધિમુચ્ચનં અનધિમુચ્ચન્તસ્સ પાણાતિપાતાદીસુ , દાનાદીસુ વા પવત્તિયા અભાવતો, સદ્ધા પન પસાદનીયેસુ પસાદાધિમોક્ખોતિ અયમેતેસં વિસેસો. વોટ્ઠબ્બનં પન યથા સન્તીરિતે અત્થે નિચ્છયનાકારેન પવત્તિત્વા પરતો પવત્તમાનાનં તથા પવત્તિયા પચ્ચયો હોતિ. યદિ એવં વિચિકિચ્છાસમ્પયુત્તેસુ ધમ્મેસુ કથન્તિ? તેસમ્પિ એકંસેનેવ સંસપ્પનાકારસ્સ પચ્ચયતાય દટ્ઠબ્બં, દારકસ્સ વિય ઇતો ચિતો ચ સંસપ્પનસ્સ ‘‘કરિસ્સામિ, ન કરિસ્સામી’’તિ અનિચ્છયસ્સ પટિપક્ખકિરિયા અસંસપ્પનં. યેસુ ચિત્તુપ્પાદેસુ અયં સન્નિટ્ઠાનલક્ખણો અધિમોક્ખો, તેસં આરમ્મણધમ્મોયેવ સન્નિટ્ઠાતબ્બત્તા સન્નિટ્ઠેય્યધમ્મો. સો પદટ્ઠાનમસ્સાતિ **સન્નિટ્ઠેય્યધમ્મપદટ્ઠાનો**. **ઇન્દખિલો**તિ એસિકાથમ્ભો વુચ્ચતિ.

તેસુ તેસુ ધમ્મેસૂતિ યેસુ ધમ્મેસુ સયં ઉપ્પન્ના, તેસુ અત્તના સમ્પયુત્તેસુ ચિત્તચેતસિકધમ્મેસુ. અનારમ્મણત્તેપિ હિ તેસુ સમપ્પવત્તેસુ ઉદાસીનભાવો ‘‘**તત્રમજ્ઝત્તતા**’’તિ વુચ્ચતિ. સમં અવિસમં વાહિતં અત્તના પવત્તિતસમ્પયુત્તાનં વા યથાસકકિચ્ચેસુ પવત્તનં લક્ખણમેતિસ્સાતિ **સમવાહિતલક્ખણા**. તત્થ સમં હુત્વા પવત્તનલક્ખણાતિ અત્થે અપક્ખપતિતભાવો વુત્તો હોતિ, અવિસમં કત્વા પવત્તનલક્ખણાતિ અત્થે ઊનાધિકતાનિવારણં . ઉદાસીનભાવેન પવત્તમાનાપિ હિ એસા સમ્પયુત્તધમ્મે સમં કત્વા યથાસકકિચ્ચેસુ પવત્તેતિ, યથા રાજા તુણ્હી નિસિન્નોપિ અધિકરણધમ્મટ્ઠે યથાસકકિચ્ચેસુ સમં અપ્પમત્તે પવત્તેતિ. અલીનાનુદ્ધતપ્પવત્તિપચ્ચયાનં ધમ્માનં ઊનાધિકતાય લીનુદ્ધતભાવસ્સ નિવારણકિચ્ચાતિ વુત્તં ‘‘**ઊનાધિકતાનિવારણરસા**’’તિ. યદિ એવં કથં સહજાતાધિપતીનં અધિપતિભાવો. આધિપચ્ચઞ્હિ તેસં કિચ્ચતો અધિકભાવોતિ? નાયં દોસો. તમ્પિ તસ્સ કિચ્ચમેવ, યં સહજાતધમ્માનં અધિપતિભાવે પવત્તાપનં. યથા હિ રઙ્ગમણ્ડલં ગતો નટકાચરિયો તે તે નટકે યથાસકં અનુરૂપં ભૂમિયં યોજેતિ, એવમેસાપિ અત્તના સમ્પયુત્તધમ્મેસુ અધિપતિભાવે ઠિતે અધિપતિભાવે યોજેતિ, ઇન્દ્રિયત્તે ઠિતે ઇન્દ્રિયત્તે, ન પન સકસકકિચ્ચતો ઊનતં, અધિકતં વા પત્તું દેતીતિ. ‘‘ઇદં નિહીનકિચ્ચં હોતુ, ઇદં અતિરેકકિચ્ચ’’ન્તિ એવં પક્ખપાતવસેન વિય પવત્તિ પક્ખપાતો. તં ઉપચ્છિન્દન્તી વિય હોતીતિ **પક્ખપાતુપચ્છેદનરસા**. સા ચિત્તચેતસિકાનં અજ્ઝુપેક્ખનેન સમપ્પવત્તેસુ આજાનીયેસુ સારથિ વિય દટ્ઠબ્બા.

કિરિયા કારોતિ કાર-સદ્દસ્સ ભાવસાધનતં આહ. તેન કારોતિ નાઞ્ઞં, કિરિયાયેવાતિ દીપિતં હોતિ. **મનસ્મિં કારો**તિ મનસિ આરમ્મણસ્સ કરણં. યેન હિ મનો આરમ્મણે કરીયતિ આરમ્મણેનસ્સ સંયોજનતો, તતો એવ તેન આરમ્મણમ્પિ મનસિ કરીયતીતિ. **મનસિકારો**તિ ચેત્થ અલુત્તસમાસો દટ્ઠબ્બો. **પુરિમમનતો**તિ ભવઙ્ગમનતો. **વિસદિસં મન**ન્તિ વીથિજવનમનં, તં કરોતીતિ મનસિકારો, મનસિકારસામઞ્ઞેન વીથિજવનપટિપાદકે દસ્સેતિ. એત્થ પન ઉપયોગત્થભુમ્મવચને સમાસો દટ્ઠબ્બો. સમ્પયુત્તધમ્મે આરમ્મણાભિમુખં સારેન્તો પયોજેન્તો વિય હોતીતિ મનસિકારો **સારણલક્ખણો**તિ વુત્તો. **સંયોજનરસો**તિ પયોજનરસો. **વિતક્કો** સમ્પયુત્તાનં આરમ્મણે અભિનિરોપનસભાવત્તા આરમ્મણે ચિત્તં પક્ખિપન્તો વિય હોતિ. **ચેતના** અત્તનો આરમ્મણં ગણ્હન્તી સમ્પયુત્તેપિ સકસકકિચ્ચં કારેતીતિ અત્તના કરણેન બલં નિયોજેન્તો બલનાયકો વિય હોતિ. **મનસિકારો** સમ્પયુત્તે આરમ્મણે પયોજેતીતિ આજાનીયપ્પયોજનકસારથિ વિયાતિ અયમેતેસં વિસેસો.

આરમ્મણાભિમુખભાવપચ્ચુપટ્ઠાનોતિ આરમ્મણે સંયોજનવસેન તદભિમુખભાવપચ્ચુપટ્ઠાનો. એત્થ **સતિયા** અપ્પમુસ્સનચ્છન્દતા વિસયાભિમુખપચ્ચુપટ્ઠાનતા, **મનસિકારસ્સ** પન સંયોજનવસેનાતિ અયમેતેસં વિસેસો. આરમ્મણપટિપાદકસ્સ સઙ્ખારક્ખન્ધપરિયાપન્નતાવચનં ઇતરમનસિકારાનં વિઞ્ઞાણક્ખન્ધપરિયાપન્નતં દસ્સેતિ. મહિસાસકા પન ‘‘આવજ્જનસ્સ વિઞ્ઞાણભાવે સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણસ્સ સબ્બવિસયતા પરિહાયેય્ય, તસ્મા તં જવનસમ્પયુત્તસઙ્ખારક્ખન્ધપરિયાપન્નમેવા’’તિ વદન્તિ. તેસઞ્હિ અયમધિપ્પાયો – યદિ તં વિસું ચિત્તસભાવં સિયા, પચ્ચુપ્પન્નચિત્તં આરમ્મણં કત્વા પવત્તસ્સ તસ્સ અનન્તરં ઉપ્પજ્જમાનજવનાનં પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણતા ન ભવેય્ય, અઞ્ઞદત્થુ અતીતારમ્મણતાવ સિયા, એવઞ્ચ સતિ સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણસ્સાપિ પચ્ચુપ્પન્નચિત્તારમ્મણતાય અભાવતો અસબ્બવિસયતા આપજ્જેય્ય, યદઙ્ગેન ચ તં અસબ્બવિસયં, તદઙ્ગેન સાવરણમ્પિ હોતિ યત્થ ન પવત્તતિ, તત્થ આવરણસમ્ભવતો, તસ્માસ્સ સકલલોકસિદ્ધો સબ્બઞ્ઞુભાવો, અનાવરણભાવો ચ પરિહાયેથ, જવનસમ્પયુત્તભાવે પન સતિ આવજ્જનસ્સ નાયં ઇટ્ઠવિઘાતો આપજ્જતીતિ. તયિદં તેસમભિનિવેસમત્તં ‘‘આવજ્જના કુસલાનં ખન્ધાનં, અકુસલાનં ખન્ધાનં અનન્તરપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪૧૭) વચનેન તસ્સાનન્તરં કુસલાકુસલુપ્પત્તિયા દીપિતત્તા. સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણસ્સ પન પચ્ચુપ્પન્નચિત્તારમ્મણભાવો એવં વેદિતબ્બો – અતીતાદિવસેન હિ વિભાગમકત્વા ‘‘ઇમસ્સ ચિત્તં જાનામી’’તિ પવત્તસ્સ આવજ્જનં સામઞ્ઞેન યં કિઞ્ચિ અભિમુખીભૂતં ચિત્તમાવજ્જતિ, તતો જવનાનિપિ અત્તનો અત્તનો અભિમુખીભૂતં ચિત્તમારમ્મણં કત્વા પવત્તન્તિ, ન ચેત્થ જવનાનં ભિન્નારમ્મણતા આસઙ્કિતબ્બા ચિત્તસામઞ્ઞેન આરમ્મણસ્સ અભિન્નત્તા, તસ્મા સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણસ્સ પચ્ચુપ્પન્નચિત્તારમ્મણતં પટિચ્ચ ન કાચિ વિહેસા અનુભવિતબ્બાતિ. કિં વા એતેન યુત્તિવાદેન, નનુ વુત્તં ભગવતા – ‘‘અચિન્તેય્યો બુદ્ધવિસયો’’તિ (અ॰ નિ॰ ૪.૭૭), તસ્મા અપરિમિતપુઞ્ઞસમ્ભારેકફલસ્સ અચિન્તેય્યસભાવત્તા આવજ્જનેન વિનાપિ વિસયગ્ગહણે વિબન્ધનાભાવતો યત્થ કત્થચિ પવત્તિ અપ્પટિહતાયેવાતિ. કેચિ પનેત્થ ‘‘આવજ્જનં અનાગતચિત્તમારમ્મણં કત્વા નિરુજ્ઝતિ, જવનમેવ પન પચ્ચુપ્પન્નમારમ્મણં ગણ્હાતી’’તિ વદન્તિ. યસ્મા પન ‘‘અનાગતારમ્મણા આવજ્જના પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણાનં ખન્ધાનં અનન્તરપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિ પાળિ નત્થિ, તસ્મા તં અપ્પમાણં.

કરોતીતિ **કરુણા**. કિં કરોતિ, કેસં કિં નિમિત્તન્તિ આહ ‘‘**પરદુક્ખે સતિ સાધૂનં હદયકમ્પન**’’ન્તિ. **કમ્પન**ન્તિ ચ પરેસં દુક્ખં દિસ્વા તસ્સ અસહનાકારેન ચિત્તસ્સ અઞ્ઞથત્તં, તદિદં સપ્પુરિસાનંયેવ હોતીતિ આહ ‘‘**સાધૂન**’’ન્તિ. સપ્પુરિસા હિ અત્તહિતપરહિતસાધનેન ‘‘સાધૂ’’તિ વુચ્ચન્તિ. ‘‘કિણાતી’’તિ ઇમસ્સ અત્થમાહ ‘‘**વિનાસેતી**’’તિ, અદસ્સનં ગમેતિ અપનેતીતિ અત્થો. તેનાહ ‘‘**પરદુક્ખાપનયનાકારપ્પવત્તિલક્ખણા**’’તિ. પરેસં દુક્ખસ્સ

અપનયનં હોતુ વા, મા વા, સો પરદુક્ખાપનયનાકારો, તથાપવત્તિલક્ખણાતિ **પર…પે॰… લક્ખણા**. અપનેતુકામતાય પરેસં દુક્ખસ્સ અસહનં અનધિવાસનં **પરદુક્ખાસહનં**. ન વિહિંસા અવિહિંસા, સત્તાનં અવિહેઠનં, તં પચ્ચુપટ્ઠાપેતિ, વિહિંસાય વા પટિપક્ખભાવેન પચ્ચુપટ્ઠાતીતિ **અવિહિંસાપચ્ચુપટ્ઠાના**.

પમોદનલક્ખણાતિ પરસમ્પત્તિયા પમોદનલક્ખણા. **અનિસ્સાયનરસા**તિ ઇસ્સાયનસ્સ ઉસૂયનસ્સ પટિપક્ખભાવકિચ્ચા. પન્તસેનાસનેસુ, અધિકુસલધમ્મેસુ ચ અરમણં અરતિ. સા અત્થતો ઇસ્સાધિકં દોમનસ્સસહગતં, થિનમિદ્ધાધિકઞ્ચ ઉદ્ધચ્ચં. તત્થ પુરિમં પરસમ્પત્તિવિસયં, દુતિયં પન્તસેનાસનાદિવિસયન્તિ દટ્ઠબ્બં. અરતિયા વિહનનાકારેન પચ્ચુપટ્ઠાતિ, તસ્સા વિઘાતં વા વૂપસમં પચ્ચુપટ્ઠાપેતીતિ **અરતિવિઘાતપચ્ચુપટ્ઠાના**. “**અનિયતે ઇચ્છન્તી**”તિ ઇમિના ચેતસિકન્તરભાવેન ઇચ્છન્તીતિ દસ્સેતિ.

કાયદુચ્ચરિતતોતિ વત્થુવીતિક્કમસઙ્ખાતદુચ્ચરિતતો. **કાયદુચ્ચરિતાદિવત્થૂન**ન્તિ પરપાણપરધનપરઇત્થિઆદીનં કાયદુચ્ચરિતાદીનમાલમ્બણભૂતાનમેવ વત્થૂનં. **અવીતિક્કમલક્ખણા**તિ અમદ્દનલક્ખણા. કાયદુચ્ચરિતાદિવત્થુતો સઙ્કોચનકિરિયાપદેસેન કાયદુચ્ચરિતાદિતોયેવ સઙ્કોચનકિરિયા વુત્તાતિ દટ્ઠબ્બં. ન હિ વિરતિયો દુચ્ચરિતવત્થુનો અકિરિયપચ્ચુપટ્ઠાના યુજ્જન્તિ, અથ ખો દુચ્ચરિતસ્સેવ, વિરતીનઞ્ચ સોરચ્ચવસેન સઙ્કોચનં, અકિરિયા ચ હિરોત્તપ્પાનં જિગુચ્છાદિવસેનાતિ અયમેતેસં વિસેસો. **સદ્ધા…પે॰… પદટ્ઠાના**તિ એત્થ સદ્ધાદયો સબ્બેવ ધમ્મા કાયસુચરિતાદીનં પદટ્ઠાનાતિ એકે. અપરે પન ‘‘કમ્મં કમ્મફલં સદ્દહન્તસ્સ કાયદુચ્ચરિતાદિઅકરણતો, હિરોત્તપ્પસમ્પન્નસ્સ મુસાવાદાદિઅકથનતો, અપ્પિચ્છસન્તુટ્ઠીસલ્લેખગુણસમન્નાગતસ્સ મિચ્છાજીવવિવજ્જનતો ચ સદ્ધાદયો તિણ્ણં ધમ્માનં યથાક્કમેન પદટ્ઠાના’’તિ વદન્તિ. **કેચી**તિ અભયગિરિવાસિનો. **ઇમાસૂ**તિ ઇમાસુ તીસુ વિરતીસુ. **એકેકં નિયતં વિરતિમિચ્છન્તી**તિ અઞ્ઞં એકં ચતુત્થનિયતવિરતિમિચ્છન્તિ. અથ વા નિદ્ધારણત્થે ભુમ્મવસેન ઇમાસં અન્તરે એકં નિયતં વિરતિમિચ્છન્તીતિ અત્થો. ઉભયથાપિ પન તેસં ઇચ્છા ન યુજ્જતિ અપરાય વિરતિયા ધમ્મસેનાપતિનાપિ અદેસિતત્તા, વિસયસ્સ ચ સદા સન્નિહિતત્તાભાવેન નિયતાય એવ એકિસ્સા અભાવતો. તેનેવ હિ અભયગિરિવાસિનોયેવ ચ કેચિ ઇમાસં તિવિધત્તં અનિયતત્તમેવ ચ ઇચ્છન્તિ. વુત્તઞ્હિ તેહિ –

‘‘કરુણામુદિતા સમ્માવાચાકમ્મન્તઆજિવા;
યેભુય્યતો અનિયતા, હોન્તિ ગોચરભેદતો’’તિ. –

એત્થ પન ‘‘યેભુય્યતો’’તિ વચનં લોકુત્તરચિત્તેસુ સબ્બદા એકતોયેવ ચ લબ્ભમાનતં સન્ધાય વુત્તં.

દુતિયચિત્તેન સમ્પયોગં ગચ્છન્તીતિ સમ્બન્ધો. યથા ચિત્તં, એવં તંસમ્પયુત્તધમ્માપીતિ દુતિયે સસઙ્ખારા એવાતિ આહ “**સસઙ્ખારભાવમત્તમેવ હેત્થ વિસેસો**”તિ. **તથા**તિ યથા તતિયે, તથા ચતુત્થેપિ પીતિયા સુખપદટ્ઠાનત્તા. સુખસ્સ ચેત્થ અભાવતો આહ “**ઠપેત્વા પીતિ**”ન્તિ. નનુ ચ ‘‘કરુણામુદિતા ઉપેક્ખાસહગતે ન સમ્ભવન્તી’’તિ વદન્તિ, તસ્મા યથા પીતિયા, એવં તાસમ્પિ પટિક્ખેપો કાતબ્બોતિ? ન કાતબ્બો, અપ્પનાપત્તિતો પુબ્બે કરુણામુદિતાનં ઉપેક્ખાસહગતાનમ્પિ સમ્ભવતો. કરુણામુદિતાભાવનાકાલે હિ અપ્પનાવીથિતો પુબ્બે ઉપેક્ખાસહગતચિત્તેનાપિ પરિકમ્મં હોતિ, અપ્પનાવીથિયં પન સોમનસ્સસહગતચિત્તેનેવ એકાવજ્જનવીથિયા વેદનાપરિવત્તનાભાવતો, તસ્મા પુબ્બભાગવસેનેવ કરુણામુદિતાનમ્પિ ઉપેક્ખાસહગતેસુ સમ્ભવો હોતીતિ

આચરિયા. અપરે પન સબ્બદાપિ તાસં ઉપેક્ખાસહગતેસુ સમ્ભવં ન ઇચ્છન્તિ. ‘‘અવસેસા પઞ્ચમેન સમ્પયોગં ગચ્છન્તી’’તિ અવિસેસેન વુત્તત્તા ઇદાનિ વિસેસદસ્સનત્થમાહ ‘‘**સોમનસ્સટ્ઠાને ચા**’’તિઆદિ.

૮૧. **કરુણામુદિતાદયો**તિ કરુણામુદિતા ચેવ વિરતિત્તયઞ્ચ. તેનાહ ‘‘**પઞ્ચા**’’તિ.

એવં કામાવચરકુસલચિત્તસમ્પયુત્તે દસ્સેત્વા ઇદાનિ રૂપાવચરકુસલચિત્તસમ્પયુત્તધમ્મે દસ્સેતું ‘‘**અવસેસેસુ પના**’’તિઆદિમાહ. તત્થ **ઠપેત્વા વિરતિત્તય**ન્તિ વિરતિત્તયં વજ્જેત્વા. કસ્મા પનેત્થ વિરતિત્તયં પરિચ્ચત્તન્તિ? વુચ્ચતે – સુવિસુદ્ધકાયકમ્માદિકસ્સ ચિત્તસમાધાનવસેન રૂપારૂપાવચરકુસલપ્પવત્તિ, ન કાયકમ્માદીનં સોધનવસેન, નાપિ દુચ્ચરિતદુરાજીવાનં સમુચ્છિન્દનવસેન. તથા હિ નીવરણાદિધમ્માનં અવત્થત્તયં હોતિ વીતિક્કમાવત્થા પરિયુટ્ઠાનાવત્થા અનુસયાવત્થાતિ. તત્થ વીતિક્કમાવત્થાય પટિપક્ખં કામાવચરકુસલં પરિયુટ્ઠાનાવત્થાય રૂપારૂપાવચરં, અનુસયાવત્થાય લોકુત્તરકુસલં. દુચ્ચરિતદુરાજીવાનં પન ઠપેત્વા વીતિક્કમાવત્થં, અનુસયાવત્થઞ્ચ વીતિક્કમાવત્થાય વિસું પરિયુટ્ઠાનાવત્થા ન ઉપલબ્ભતિ. યસ્સા વિપચ્ચનીકં રૂપારૂપાવચરકુસલં સિયા, તસ્મા તં નેવ કામાવચરકુસલં વિય તેસં વીતિક્કમાવત્થં સોધેતિ, ન ચ લોકુત્તરં વિય અનુસયાવત્થં સમુચ્છિન્દતિ, પટિપસ્સમ્ભેતિ વા. સીલવિસુદ્ધિયં સીલસોધનવસેન કામાવચરકુસલેનેવ વિગતવીતિક્કમસ્સ પરિસુદ્ધકાયકમ્માદિકસ્સ યોગિનો ચિત્તસમાધાનવસેન પવત્તતીતિ મહગ્ગતચિત્તુપ્પાદે વિરતીનં અસમ્ભવોયેવ. ઇમમેવ હિ અત્થં સાધેતું ‘‘**વિરતિયો પના**’’તિઆદિ આરદ્ધં. **તેત્તિંસ વા** કરુણાદિઝાનવસેન પવત્તનકાલે . **તતો**તિ તતો તતિયે વુત્તચેતસિકતો. કરુણામુદિતાનં અપ્પનાપત્તાનમેકન્તસોમનસ્સસહગતત્તા આહ ‘‘**પઞ્ચમેન…પે॰… કરુણામુદિતાવજ્જા**’’તિ.

રૂપાવચરપઞ્ચમે વુત્તનયેનાતિ તિંસેવાતિ અધિપ્પાયો. યદિ એવં રૂપાવચરતો કો વિસેસોતિ આહ ‘‘**અરૂપાવચરભાવોવેત્થ વિસેસો**’’તિ, પઞ્ચમે રૂપસઞ્ઞાભાવતો રૂપાવચરભાવો, ઇધ પન રૂપસઞ્ઞાસમતિક્કમેન પત્તબ્બત્તા અરૂપાવચરભાવોતિ અયમેવસ્સ તતો વિસેસોતિ અત્થો.

પઠમજ્ઝાનિકેતિ પઠમજ્ઝાનવતિ. **મગ્ગચિત્તે**તિ ચતુબ્બિધેપિ મગ્ગઞાણે. **દુતિયજ્ઝાનિકાદિભેદે**તિ દુતિયતતિયચતુત્થપઞ્ચમજ્ઝાનિકે. **વુત્તનયેના**તિ ‘‘દુતિયેન વિતક્કવજ્જા’’તિઆદિના વુત્તનયેન. કિં અવિસેસેનાતિ ચે, નોતિ આહ ‘‘**કરુણામુદિતાન**’’ન્તિઆદિ. મગ્ગધમ્મેસુ પાદકજ્ઝાનાદિવસેન કદાચિ સમ્માસઙ્કપ્પવિરહો સિયા, ન પન વિરતિવિરહો, કાયદુચ્ચરિતાદીનં સમુચ્છિન્નવસેનેવ અરિયમગ્ગસ્સ પવત્તનતોતિ આહ ‘‘**નિયતવિરતિભાવો**’’તિ. **લોકુત્તરભાવો**તિ છબ્બિસુદ્ધિપરમ્પરાય પત્તબ્બત્તા લોકતો ઉત્તરણભાવો.

એવં કુસલચેતસિકાનં સમ્પયોગવચનત્થલક્ખણાદીનિ દસ્સેત્વા ઇદાનિ અકુસલચેતસિકાનિ દસ્સેતું ‘‘**અકુસલા પના**’’તિઆદિ આરદ્ધં. **છ યેવાપનકા**તિ કિઞ્ચાપિ પઠમે અનિયતયેવાપનકા ન લબ્ભન્તિ, અકુસલેસુ પન લબ્ભમાનકયેવાપનધમ્મે એકત્થ દસ્સેતું તેસમ્પિ ઇધેવ વચનં દટ્ઠબ્બં. એવઞ્ચ કત્વા ઉપરિ ધમ્માનં ઉદ્દેસાનન્તરં ‘‘એવં યેવાપના’’તિઆદિ વુત્તં. વિચિકિચ્છાસહગતે છન્દાધિમોક્ખાનં, ઉદ્ધચ્ચસહગતે છન્દસ્સ ચ અભાવતો વુત્તં ‘‘**પટિપાટિયા દસસુ ચિત્તેસૂ**’’તિ.

૮૨. **નિદ્દિટ્ઠા**તિ નિસ્સેસેન દસ્સિતા. હતા વિહતા વિદ્ધસ્તા પાપા અપાયાદિદુક્ખપાપનતો ‘‘પાપા’’તિ સઞ્ઞાતા અકુસલધમ્મા યેન સો ભગવા **હતપાપો**, તેન. લાભો અલાભો, યસો અયસો, નિન્દા પસંસા, સુખં દુક્ખન્તિ ઇમેસુ

અટ્ઠસુ લોકધમ્મેસુ અકમ્પનટ્ઠેન **તાદિના** સમ્માસમ્બુદ્ધેન. સો હિ લાભાદીસુ યાદિસો, અલાભાદીસુપિ તાદિસોયેવાતિ ‘‘તાદી’’તિ વુચ્ચતિ.

ન હિરીયતીતિ ન લજ્જતિ. **અહિરિકો**તિ પુગ્ગલો ધમ્મસમૂહો વા. ‘‘અહિરિક્ક’’ન્તિ વત્તબ્બે એકસ્સ ક-કારસ્સ લોપં કત્વા ‘‘**અહિરિક**’’ન્તિ વુત્તં. **ન ઓત્તપ્પન્તિ** ઓત્તપ્પસ્સ પટિપક્ખભૂતં ધમ્મમાહ. **અજિગુચ્છનં** અહીળનં. **અલજ્જનં** અવિલા. **અજિગુચ્છનલક્ખણન્તિ** સભાવવસેન વુત્તં, **અલજ્જનલક્ખણન્તિ** કુસલાબ્યાકતસ્સ સાધારણાય હિરિયા પટિપક્ખવસેન. **તેહેવા**તિ કાયદુચ્ચરિતાદીહિ એવ. **અસારજ્જનં** નિબ્ભયતા. **અનુત્તાસો** અસમ્ભમો. રસાદીનિ હિરિઓત્તપ્પેસુ વુત્તપટિપક્ખવસેન ગહેતબ્બાનીતિ ન તાનિ ઇધ વુત્તાનિ. તેસુ હિ અલજ્જનાકારેન પાપાનં કરણરસં અહિરિકં. અનુત્તાસાકારેન અનોત્તપ્પં . વુત્તપ્પકારેનેવ પાપતો અસઙ્કોચનપચ્ચુપટ્ઠાનાનિ. અત્તનિ, પરેસુ ચ અગારવપદટ્ઠાનાનિ. ગામસૂકરસ્સ વિય અસુચિતો કિલેસાસુચિતો અજિગુચ્છનં અહિરિકેન હોતિ. સલભસ્સ વિય અગ્ગિતો પાપતો અનુત્તાસો અનોત્તપ્પેન હોતિ. યથાહુ પોરાણા –

> ‘‘જિગુચ્છતિ નાહિરિકો, પાપા ગૂથાવ સૂકરો;
> ન ભાયતિ અનોત્તપ્પો, સલભો વિય પાવકા’’તિ.

એત્થ ચ યથા હિરિયા બલવભાવે ઓત્તપ્પં અબ્બોહારિકં હોતિ, ઓત્તપ્પસ્સ બલવભાવે હિરી અબ્બોહારિકા, એવં અહિરિકસ્સ બલવભાવે અનોત્તપ્પં અબ્બોહારિકં, અનોત્તપ્પસ્સ બલવભાવે અહિરિકં અબ્બોહારિકં હોતીતિ કેચિ, તં ન યુજ્જતિ. યથા હિ અસુચિના અત્તાનં મક્ખેન્તો, સપ્પમુખે હત્થં પવેસેન્તો બાલદારકો તત્થ પટિક્કૂલભાવસ્સ, આદીનવસ્સ ચ અનુપપરિક્ખનતો નેવ જિગુચ્છતિ, ન ચ ઉત્તસતિ, એવમેવં ધમ્મસભાવસ્સ અઞ્ઞાણતો મોહો પાપતો નેવ જિગુચ્છતિ, ન ઉત્તસતિ, તસ્મા તંસમ્પયુત્તચિત્તુપ્પાદે ઉભયમ્પિ બલવતરં હોતીતિ.

લુબ્ભન્તીતિ અભિગિજ્ઝન્તિ, અલ્લીયન્તીતિ વુત્તં હોતિ. **આરમ્મણગ્ગહણલક્ખણો**તિ એત્થ **આરમ્મણગ્ગહણં** નામ ‘‘મમ ઇદ’’ન્તિ તણ્હાભિનિવેસવસેન અભિનિવિટ્ઠસ્સ આરમ્મણસ્સ અવિસ્સજ્જનં, ન આરમ્મણકરણમત્તં. **અભિસઙ્ગો** અતિસયવતાય આસત્તિયા દુમ્મોચનીયભાવો. **અપરિચ્ચાગો** અવિજહનં. **તેલઞ્જનરાગો વિયા**તિ ધોવિત્વાપિ પરિચ્ચજિતું અસક્કુણેય્યો તેલમક્ખિતઅઞ્જનરાગો વિય. ‘‘અસ્સાદાનુપસ્સિનો તણ્હા પવડ્ઢતી’’તિ વચનતો વુત્તં ‘‘**અસ્સાદદસ્સનપદટ્ઠાનો**’’તિ. તત્થ અસ્સાદવસેન દસ્સનં અસ્સાદદસ્સનં. નનુ ચ અસ્સાદદસ્સનમ્પિ અત્થતો લોભોયેવાતિ કથં સયં અત્તનો પદટ્ઠાનં હોતીતિ? સચ્ચં, પઠમં નાતિબલવલોભવસેન અસ્સાદદસ્સનો પચ્છા બલવલોભો હોતીતિ તસ્સ તંપદટ્ઠાનતા વુત્તા. તેનેવ ચ ‘‘તણ્હા પવડ્ઢતી’’તિ વુત્તં. અપરે પન ‘‘અસ્સાદો નામ સુખવેદના, અસ્સાદદસ્સનન્તિ અસ્સાદદિટ્ઠી’’તિ વદન્તિ. સુખવેદનાય વા કારણભૂતં સુભનિમિત્તં અસ્સાદો નામ, અસુભે ‘‘સુભ’’ન્તિ પવત્તા તયો વિપલ્લાસા અસ્સાદદસ્સનં નામાતિ કેચિ.

મુય્હન્તીતિ ન બુજ્ઝન્તિ. ધમ્મસભાવસ્સ યાથાવતો અદસ્સનં **ચિત્તસ્સ અન્ધભાવો. અઞ્ઞાણં** ઞાણપટિપક્ખો ધમ્મો. તત્થ પુરિમલક્ખણં સભાવવસેન વુત્તં, ઇતરં પટિપક્ખવસેન. અથ વા **અઞ્ઞાણલક્ખણો**તિ કિચ્ચવસેન વુત્તં. સો હિ અસમ્પટિવેધરસોતિ વુત્તો. ધમ્મસભાવં પટિવિજ્ઝિતું અસમત્થતા **અસમ્પટિવેધો. આરમ્મણસભાવચ્છાદનરસો**તિ યથા અઞ્ઞાણં, મોહસમઙ્ગિપુગ્ગલો વા આરમ્મણસભાવં પટિવિજ્ઝિતું ન લભતિ, મોહસ્સ તથા પવત્તિ આરમ્મણસભાવચ્છાદનં. એત્થ ચ ઞાણં આરમ્મણં યથાસભાવતો જાનાતિ, દિટ્ઠિ યથાસભાવં

વિજહિત્વા અયાથાવતો ગણ્હાતિ, મોહો પન ન કથઞ્ચિ વિજાનાતિ. યદિ એવં આરમ્મણગ્ગહણકાલો કથં તદા સો આરમ્મણં જાનાતેવાતિ? તદાપિ ન જાનાતિ. યથા પન ફસ્સાદયો ફુસનાકારાદિમત્તવસેનેવ આરમ્મણં ગણ્હન્તિ, ન જાનનવસેન, એવમયં આરમ્મણં ગહેત્વા ઉપ્પજ્જમાનો પટિચ્છાદનાકારેનેવ ગણ્હાતિ, ન પન જાનનાકારેનાતિ. યસ્સ ઉપ્પજ્જતિ, તસ્સ અન્ધકરણં અન્ધકારો, તથા પચ્ચુપટ્ઠાતિ, તં વા પચ્ચુપટ્ઠાપેતીતિ **અન્ધકારપચ્ચુપટ્ઠાનો**.

મિચ્છા પસ્સન્તીતિ ધમ્મસભાવસ્સ વિપરીતવસેન અનિચ્ચાદિં નિચ્ચાદિવસેન પસ્સન્તિ. **અયોનિસો અભિનિવેસો** ઉપ્પથાભિનિવેસો. ધમ્મસભાવં અતિક્કમિત્વા પરતો નિચ્ચાદિતો વા પરપ્પચ્ચયતો વા આમસનં **પરામાસો**, વિપરીતગ્ગાહવસેન ‘‘ઇદમેવ સચ્ચં, મોઘમઞ્ઞ’’ન્તિ અભિનિવેસનં **મિચ્છાભિનિવેસો**. **અરિયાનં અદસ્સનકામતાદી**તિ **આદિ**-સદ્દેન સદ્ધમ્મઅસોતુકામતાદિં સઙ્ગણ્હાતિ.

યસ્સ ધમ્મસ્સ વસેન ઉદ્ધતં હોતિ ચિત્તં, તંસમ્પયુત્તધમ્મા વા, સો ધમ્મો ઉદ્ધચ્ચં. તેનાહ ‘‘**ઉદ્ધતભાવો**’’તિ. **અવૂપસમો**તિ અસન્નિસિન્નભાવો. **વાતા…પે॰… પટાકા વિયા**તિ યથા પટાકા યોત્તબલેન ધજયટ્ઠિં અમુઞ્ચન્તીપિ વાતાભિઘાતેન એત્થ અવટ્ઠાતું ન સક્કોતિ, એવમિદમ્પિ અધિમોક્ખબલેન આરમ્મણં અમુઞ્ચન્તમ્પિ અયોનિસોમનસિકારબલેન આરમ્મણે અચલં અવટ્ઠાતું ન સક્કોતીતિ વાતપ્પહારેનેવ ચલધજપટાકા વિય અનવટ્ઠાનકિચ્ચં. **ભન્તત્તં** પરિબ્ભમનાકારો. ઉદ્ધચ્ચસ્સ સબ્બાકુસલસાધારણત્તા, અઞ્ઞેસઞ્ચ અકુસલસાધારણાનં વિસું પદટ્ઠાનસ્સ લબ્ભમાનત્તા વુત્તં ‘‘**અયોનિસો…પે॰… પદટ્ઠાન**’’ન્તિ. યેનાકારેન વા મનસિકરોતો ઉદ્ધચ્ચં ઉપ્પજ્જતિ, તેનાકારેન મનસિકરણં ઇધ **અયોનિસોમનસિકારો**. અથ વા ઉદ્ધચ્ચનિમિત્તસ્સ આરમ્મણસ્સ મનસિકરણં ઇધ **અયોનિસોમનસિકારો**.

મઞ્ઞતીતિ અભિમઞ્ઞતિ, અહંકારં કરોતીતિ અત્થો. સેય્યાદિવસેન ઉચ્ચતો નમનં **ઉણ્ણતિ**. **સમ્પગ્ગહરસો**તિ ઉણ્ણતિવસેનેવ અત્તનો, સમ્પયુત્તધમ્માનં વા સમ્પગ્ગણ્હનકિચ્ચો, ન વીરિયં વિય તંતંકિચ્ચસાધનેન. અભિભુસ્સહનવસેન હીનસ્સ અત્તાનં નીચં કત્વા ગહણમ્પિ પગ્ગણ્હનવસેનેવાતિ વેદિતબ્બં. **કેતુ…પે॰… પચ્ચુપટ્ઠાનો**તિ એત્થ કેતુ વુચ્ચતિ અચ્ચુગ્ગતધજો, ઇધ પન કેતુ વિયાતિ કેતુ, ઉળારતમાદિભાવો, તં કેતુભાવસઙ્ખાતં કેતું કમ્યતીતિ કેતુકમ્યં, યસ્સ ધમ્મસ્સ વસેન તં કેતુકમ્યં, સો **કેતુકમ્યતા**. ‘‘અહ’’ન્તિ પવત્તનતો માનસ્સ દિટ્ઠિસદિસી પવત્તતીતિ દિટ્ઠિમાના એકચિત્તુપ્પાદે ન પવત્તન્તિ, દ્વે કેસરસીહા વિય એકગુહાયં, તસ્મા માનો દિટ્ઠિવિપ્પયુત્તચિત્તે સબ્બદા અનુપ્પજ્જમાનોપિ દિટ્ઠિસમ્પયુત્તચિત્તે નિયમેન અનુપ્પજ્જનતો **દિટ્ઠિવિપ્પયુત્તલોભપદટ્ઠાનો**. માનો ધમ્મસમૂહગ્ગહણે બલવં હુત્વા અત્તુક્કંસનભાવેન પવત્તતિ, દિટ્ઠિ એકેકધમ્મમ્પિ નિચ્ચાદિઆકારેન ગણ્હન્તી પવત્તતિ. અત્તસિનેહસન્નિસ્સયો વા માનો, અત્તકિલમથાનુયોગસન્નિસ્સયા દિટ્ઠીતિ અયમેતેસં વિસેસો.

ઇસ્સતીતિ ઉસૂયતિ. **તત્થેવા**તિ પરસમ્પત્તીસુયેવ. ઇસ્સાવસેન પરસમ્પત્તીસુ અતુસ્સનતો વુત્તં ‘‘**અનભિરતિરસા**’’તિ. તેનેવેતં વુચ્ચતિ –

> ‘‘ઇસ્સાનલસિખા યેસં, હદયે જલતીધ તે;
> નેવ વિન્દન્તિ પામોજ્જં, સમ્બુદ્ધાદીહિ સેવિત’’ન્તિ.

મચ્છરયોગેન મચ્છરિનિ પવત્તં મચ્છર-સદ્દં ગહેત્વા આહ "**મચ્છરભાવો મચ્છરિય**"ન્તિ. નિરુત્તિનયેન પન "મા ઇદં અચ્છરિયં અઞ્ઞેસં હોતુ, મય્હંવ હોતૂ"તિ મચ્છરિયન્તિ પોરાણા. **નિગુહણં** અત્તનો સમ્પત્તિયા પરેસં અદસ્સનં. **સઙ્કોચનં** અત્તસમ્પત્તીનં પરેહિ સાધારણભાવકરણસ્સ અરુચ્ચનાકારેન પટિકુટનં. "મા ઇદં પરસ્સ હોતૂ"તિ પરેસુ પટિહનનવસેન અત્તસન્તકસ્સ આરમ્મણકરણતો મચ્છેરં પટિઘચિત્તેસ્વેવ લબ્ભતીતિ વદન્તિ, તં ન યુત્તં એકસ્સેવ ધમ્મસ્સ અઞ્ઞત્થ પટિહઞ્ઞિત્વા અઞ્ઞારમ્મણભાવપ્પસઙ્ગતો. પરેહિ સાધારણભાવે પટિહનનવસેન પન તં આરબ્ભ પવત્તનતો મચ્છેરં પટિઘચિત્તેસુ ઉપ્પજ્જતીતિ યુત્તં. **અત્તસમ્પત્તી**તિ આવાસાદિસમ્પત્તિ.

કુચ્છિતં કતન્તિ એત્થ કતમ્પિ અકતમ્પિ ગરહિતબ્બત્તા કુચ્છિતં કતં નામ હોતિ. એવઞ્હિ વત્તારો હોન્તિ "યં મયા ન કતં, તં કુકત"ન્તિ. તથા હિ વક્ખતિ "કતાકતાનુસોચનરસ"ન્તિ. એવં કતાકતં દુચ્ચરિતં સુચરિતમ્પિ કુચ્છિતં કતં નામ. સુચરિતમ્પિ હિ ગરહન્તસ્સ કુચ્છિતં કતન્તિ હોતિ . યથા પન પથવીકસિણારમ્મણં ઝાનં પથવીકસિણં, એવં કુકતં આરબ્ભ વિપ્પટિસારવસેન પવત્તં ચિત્તં તંસહચરિતતાય ઇધ કુકતન્તિ ગહેતબ્બં. અથ વા કતાકતં આરબ્ભ ઉપ્પજ્જનકવિપ્પટિસારચિત્તંયેવ ગરહિતબ્બતો "કુચ્છિતં કતં કુકત"ન્તિ વુચ્ચતિ. યસ્સ ધમ્મસ્સ વસેન તં ચિત્તં કુકતં નામ હોતિ, સો ધમ્મો કુક્કુચ્ચં. તેનાહ "**કુકતં, તસ્સ ભાવો**"તિ. પચ્છા અનુતપ્પનં વિહેઠનં **પચ્છાનુતાપો**. **કતાકતાનુસોચનં** કતાકતસ્સ સુચરિતદુચ્ચરિતસ્સ અનુસોચનં, "અકતં વત મે કલ્યાણ"ન્તિઆદિના અનુતપ્પનં, "અકતં મયા પુબ્બે કલ્યાણકમ્મં, ઇતો દાનિ પટ્ઠાય કરોમી"તિ પવત્તં પન કુસલપક્ખિકં વીરિયમેવ, ન કતાકતાનુસોચનં, કતાકતાકારવિસિટ્ઠસ્સ સુચરિતદુચ્ચરિતસ્સ અનુસોચનવસેન વિરૂપં પટિસરણં **વિપ્પટિસારો**. કતાકતાનુસોચનઞ્હિ અવટ્ઠિસમ્પાદનતો વિરૂપં પટિસરણં, તં પરાયત્તતાહેતુતાય દાસબ્યં વિય દટ્ઠબ્બં. યથા હિ દાસબ્યે સતિ દાસો પરાયત્તો હોતિ, એવં કુક્કુચ્ચે સતિ તંસમઙ્ગીપુગ્ગલો. ન હિ સો અત્તનો ધમ્મતાય કુસલે પવત્તિતું સક્કોતિ. અથ વા કતાકતકુસલાકુસલાનુસોચનવસેન આયત્તતાય તદુભયવસેન કુક્કુચ્ચેન તંસમઙ્ગી હોતીતિ તં દાસબ્યં વિય હોતિ.

અનુસ્સાહનાવસીદનવસેન સંહતભાવો થિનં, તેન યોગતો ચિત્તં થિનં, તસ્સ ભાવો **થિનતા**. તેનાહ "અનુસ્સાહસંહનનતા"તિ. અસમત્થતાવિઘાતવસેન અકમ્મઞ્ઞતા **મિદ્ધં**. તેનાહ "અસત્તિવિઘાતો"તિ. યસ્મા મિદ્ધવસેનેવ તેન સમ્પયુત્તધમ્મા મેધિતા વિહતસામત્થિયા હોન્તિ, તસ્મા "**મિદ્ધતા મિદ્ધ**"ન્તિ વુત્તં. ન વિજ્જતિ ઉસ્સાહો અસ્સાતિ અનુસ્સાહં, તબ્ભાવોપિ અનુસ્સાહં. અનુસ્સાહસઙ્ખાતો સંહનનભાવો **અનુસ્સાહસંસીદનતા**, કુસીતભાવોતિ વુત્તં હોતિ. **અસત્તિવિઘાતો**તિ યસ્મા તં મિદ્ધં ઉપ્પજ્જમાનમેવ સત્તિવિનાસવસેન ઉપ્પજ્જતિ, તસ્મા નત્થિ એતસ્સ સત્તીતિ તં સમ્પયુત્તચિત્તં અસત્તિ, તસ્સ ભાવોપિ, અસત્તિયેવ વિઘાતોતિ અસત્તિવિઘાતો.

અનુસ્સાહનલક્ખણન્તિ ઉસ્સાહપટિપક્ખલક્ખણં. વીરિયસ્સ વિનોદનં ખેપનં **વીરિયવિનોદનં**. સમ્પયુત્તધમ્માનં સંસીદનાકારેન પચ્ચુપટ્ઠાતિ, તેસં વા સંસીદનં પચ્ચુપટ્ઠાપેતીતિ **સંસીદનપચ્ચુપટ્ઠાનં**. **અકમ્મઞ્ઞતાલક્ખણ**ન્તિ એત્થ કામં થિનમ્પિ અકમ્મઞ્ઞતાસભાવમેવ, તં પન ચિત્તસ્સ અકમ્મઞ્ઞં, મિદ્ધં વેદનાદિક્ખન્ધત્તયસ્સાતિ અયમેત્થ વિસેસો. તથા હિ પાળિયં "તત્થ કતમં થિનં? યા ચિત્તસ્સ અકલ્લતા અકમ્મઞ્ઞતા. કતમં મિદ્ધં? યા કાયસ્સ અકલ્લતા અકમ્મઞ્ઞતા"તિ (ધ॰ સ॰ ૧૧૬૨) ચ આદિના ઇમેસં નિદ્દેસો પવત્તો. **ઓણહનં** વિઞ્ઞાણદ્વારાનં પિદહનં, સમ્પયુત્તાનં બન્ધનં વા. **લીનતા** લીનાકારો, આરમ્મણગ્ગહણે સઙ્કોચો. યસ્મા થિનેન ચિત્તસ્સેવ સંહનનં હોતિ, મિદ્ધેન પન વેદનાદિક્ખન્ધત્તયસ્સ વિય રૂપકાયસ્સપિ, તસ્મા તં પચલાયિકાનિદ્દં પચ્ચુપટ્ઠાપેતીતિ પચલાયિકાનિદ્દાપચ્ચુપટ્ઠાનન્તિપિ વટ્ટતિ. પોત્થરૂપપટિચ્છાદકપટો વિય

આરમ્મણસભાવાવચ્છાદકો મોહો. મુખે બન્ધપટો વિય સમ્પયુત્તધમ્મે પત્થરિતું અદેન્તં મિદ્ધન્તિ અયમેતેસં વિસેસો.

સેસાતિ ઇધ લક્ખણાદિવસેન વુત્તાવસેસા ફસ્સાદયો. **કુસલેસુ વુત્તનયેના**તિ લક્ખણાદિતો વુત્તનયેન. ન કોચિ એત્થ વિસેસો અત્થીતિ ચે, નો નત્થીતિ આહ "**એત્થ પના**"તિઆદિ, વિતક્કાદીનં તિણ્ણં યથાક્કમં મિચ્છાસઙ્કપ્પાદિનામમત્તમેવ વિસેસોતિ અત્થો. **એકૂનવીસતી**તિ ઠપેત્વા માનાદયો છ અનિયતયેવાપનકે સેસા સરૂપેનાગતા પન્નરસ છન્દાદયો ચ ચત્તારો નિયતયેવાપનકાતિ ઇમે એકેન ઊના વીસતિ ચેતસિકા. અનિયતયેવાપનકાનં પન ઇધ અલભન્તાનમ્પિ એત્થ વચને કારણં વુત્તમેવ.

થિનમિદ્ધસ્સ અનિયતભાવોતિ થિનમિદ્ધસ્સ અનિયતસ્સ ઇધ ઉપ્પજ્જનકભાવમાહ, ન પન પઠમે નિયતભાવં તત્થ સબ્બસોવ અનુપ્પજ્જનતો. ન હિ સભાવતિખિણં ચિત્તં થિનમિદ્ધયોગી હોતીતિ. તતિયે માનસ્સ અનિયતસ્સ સમ્ભવેપિ નિયતધમ્મે સન્ધાય "**અટ્ઠારસા**"તિ વુત્તં. તેનાહ "**માનો પનેત્થ અનિયતો**"તિ. **દિટ્ઠિયા સહ ન ઉપ્પજ્જતી**તિ એત્થ કારણં વુત્તમેવ. ચતુત્થે **અવસેસા**તિ અટ્ઠારસેવ, પઞ્ચમે ઠપેત્વા પીતિં દિટ્ઠિયા સહ અટ્ઠારસેવ, તથા છટ્ઠેપિ. સત્તમે પીતિયા, દિટ્ઠિયા ચ અભાવતો સત્તરસ, તથા અટ્ઠમેપિ.

એતેપિ તયોતિ ન કેવલં કરુણામુદિતા એવ, એતેપિ તયો એકતો ન ઉપ્પજ્જન્તિ અઞ્ઞમઞ્ઞં વિસયભેદતોયેવ. તથા હિ ઇસ્સા પરસમ્પત્તિવિસયા, મચ્છરિયં અત્તસમ્પત્તિયા પરેહિ સાધારણાભાવવિસયં, કુક્કુચ્ચં કતાકતવિસયન્તિ, તસ્મા યં અભયગિરિવાસિનો વદન્તિ ''ઇસ્સામચ્છેરં યદિચ્છાવસેન એકતોપિ ઉપ્પજ્જતી''તિ, ન તં ગહેતબ્બં.

સભાવતો, પરિકપ્પનતો વા અનિટ્ઠસ્સ આરમ્મણસ્સ અનિટ્ઠાકારં વા આરમ્મણસ્સ અનુભવનં સમ્ભુઞ્જનં અનિટ્ઠારમ્મણાનુભવનં, તં લક્ખણમસ્સાતિ **અનિટ્ઠારમ્મણાનુભવનલક્ખણં**. તેનાહ "**અનિટ્ઠાકારસમ્ભોગરસ**"ન્તિ, યથાભૂતેન વા અયથાભૂતેન વા અનિટ્ઠાકારેન આરમ્મણસ્સ સમ્ભુઞ્જનરસં, પચ્ચાનુભવનકિચ્ચન્તિ અત્થો. તિત્થિયાદીનઞ્હિ સભાવતો ઇટ્ઠે બુદ્ધાદિઆરમ્મણેપિ અનિટ્ઠાકારતો ગહણવસેન દોમનસ્સં ઉપ્પજ્જતિ. દોમનસ્સસ્સ એકન્તેન કામધાતુયંયેવ પવત્તનતો આહ "**હદયવત્થુપદટ્ઠાન**"ન્તિ. તસ્સ હિ અનીવરણાવત્થાય અભાવતો રૂપારૂપધાતુયં અસમ્ભવો.

અત્તનો પવત્તિઆકારવસેન અનિટ્ઠરૂપસમુટ્ઠાપનવસેન વા વિરૂપં સપ્પનં વિસપ્પનં, અનિટ્ઠરૂપસમુટ્ઠાપનવસેનેવ વા વિસપ્પનં સરીરકમ્પનં, તં રસો કિચ્ચં, સમ્પત્તિ વા અસ્સાતિ **વિસપ્પનરસો**, નિસ્સયસ્સ હદયવત્થુનો, સકલસ્સેવ વા કાયસ્સ વિજ્ઝત્તભાવાપાદનતો આહ "**અત્તનો નિસ્સયદહનરસો વા**"તિ, **વિજ્ઝત્તભાવાપાદનતો**તિ ચ મિલાતભાવાપાદનતોતિ અત્થો. યથા કથં વિયાતિ આહ "**દાવગ્ગિ વિયા**"તિ. સો હિ વનઘટેયેવ ઉપ્પન્નો તમેવ દહતિ. **દુસ્સનપચ્ચુપટ્ઠાનો**તિ અત્તનો, પરસ્સ ચ દૂસનાકારેન પચ્ચુપટ્ઠાનો. સો હિ યસ્સ સન્તાને ઉપ્પન્નો, તં એકન્તેન અન્તમસો વિરૂપભાવાપાદનેનપિ દૂસેતિ, પરં પન દૂસેતુ વા, મા વા હત્થેન ગહિતઅસુચિ વિય. ''અનત્થં મે અચરી''તિઆદીનિ નવ આઘાતવત્થૂનિ પદટ્ઠાનમસ્સાતિ **આઘાતવત્થુપદટ્ઠાનો**. સો ઉપયોગફલકાલેસુ અનિટ્ઠત્તા વિસસંસટ્ઠપૂતિમુત્તં વિય દટ્ઠબ્બો. **અટ્ઠારસ વા**તિ ઇસ્સાદીસુ અનિયતેસુ એકેન સદ્ધિં અટ્ઠારસ વા.

પવત્તિટ્ઠિતિમત્તાતિ ચેતસો પવત્તિસઙ્ખાતા ઠિતિમત્તા, મગ્ગઙ્ગાદિભાવં ન ગચ્છતિ અધિમોક્ખવિરહતોતિ અત્થો. અથ વા **પવત્તિટ્ઠિતિમત્તા**તિ ખણટ્ઠિતિમત્તા. ''નિવાતે દીપચ્ચીનં ઠિતિ વિયા''તિ હિ વુત્તં. ચિત્તટ્ઠિતિ વિય સન્તાનટ્ઠિતિયા પચ્ચયો ભવિતું અસમત્થત્તા નિચ્છયાભાવેન અસણ્ઠહનતો ચેતસો પવત્તિપચ્ચયમત્તતાય પવત્તિટ્ઠિતિમત્તા ખણટ્ઠિતિમત્તા પવત્તિપચ્ચયમત્તા ઠિતિ પવત્તિટ્ઠિતીતિ કત્વા. **વિગતા ચિકિચ્છા**તિ નિસ્સક્કે પચ્ચત્તવચનં ''પિસુણા વાચા પટિવિરતો''તિઆદીસુ વિય, વિગતા તિકિચ્છાયાતિ અત્થો. અયમેવ વા પાઠો. ''વિગતા ચિકિચ્છા''તિ ચિકિચ્છિતું દુક્કરતાય ચેતં વુત્તં, ન સબ્બથા ચિકિચ્છાય અભાવતો. ''એવં નુ ખો, ન નુ ખો''તિઆદિના સંસપ્પનવસેન સેતિ, સમન્તતો વા સેતીતિ **સંસયો**. **કમ્પનરસા**તિ ચિત્તસ્સ કમ્પનકિચ્ચા. ઉદ્ધચ્ચઞ્હિ અત્તના ગહિતાકારેયેવ ઠત્વા ભમતીતિ એકારમ્મણસ્મિં એવ વિપ્ફન્દનવસેન પવત્તતિ, વિચિકિચ્છા પન યદિપિ એકસ્મિં આરમ્મણે ઉપ્પજ્જતિ, તથાપિ ''એવં નુ ખો, ન નુ ખો''તિ અઞ્ઞં ગહેતબ્બાકારં અપેક્ખતીતિ નાનારમ્મણે કમ્પનં હોતિ. અનિચ્છયાકારેન દ્વેળ્હકાકારેન પચ્ચુપટ્ઠાતિ, અનિચ્છયં વા પચ્ચુપટ્ઠાપેતીતિ **અનિચ્છયપચ્ચુપટ્ઠાના**.

અધિમોક્ખવિચિકિચ્છાનં અઞ્ઞમઞ્ઞં વિપરીતકિચ્ચતાય આહ ''**વિચિકિચ્છાય અભાવેના**''તિ. **સમાધી**તિ ચિત્તેકગ્ગતા. સા હિ આરમ્મણે ચિત્તસ્સ સમ્મા આધાનતો ''સમાધી''તિ વુચ્ચતિ. **બલવા હોતી**તિ બલવમિત્તેન દિન્નપિટ્ઠિબલો પુરિસો વિય બલવા હોતિ, બલાદિભાવં ગચ્છતીતિ અધિપ્પાયો.

સત્તારમ્મણત્તાતિ સત્તપઞ્ઞત્તારમ્મણત્તા. નનુ પઞ્ઞત્તારમ્મણાપિ વિપાકા હોન્તીતિ ચોદનં સન્ધાયાહ ''**કામાવચરવિપાકાનં એકન્તપરિત્તારમ્મણત્તા**''તિ. કુતો પન વિરતીનં કુસલત્તમેવાતિ ચારિતન્તિ આહ ''**પઞ્ચ સિક્ખાપદા કુસલાતિ** (વિભ॰ ૭૧૫) **હિ વુત્ત**''ન્તિ. યદિ એવં લોકુત્તરવિપાકેસુ વિરતિયો ન લબ્ભન્તીતિ? નો ન લબ્ભન્તિ સિક્ખાપદવિભઙ્ગે લોકિયવિરતિયોયેવ સન્ધાય વુત્તત્તા. તેન લોકિયવિપાકેસુયેવ વિરતિયો ન સમ્ભવન્તીતિ ગહેતબ્બં.

કાયપસાદસન્નિસ્સિતત્તા કાયે ભવો સાતભાવો લક્ખણમસ્સાતિ **કાયિકસાતલક્ખણા**. ચેતસિકસુખે વુત્તનયેન પચ્ચુપટ્ઠાનાદયો નેતબ્બાતિ આહ ''**સેસા વુત્તનયા એવા**''તિ.

૮૪-૬. નનુ ચ ઇટ્ઠે આરમ્મણે સુખવેદના ઉપ્પજ્જતિ, અનિટ્ઠે દુક્ખવેદના, ઇટ્ઠાનિટ્ઠમજ્ઝત્તે ઉપેક્ખાવેદના, ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદયો ચ કુસલવિપાકા ઇટ્ઠે, ઇટ્ઠમજ્ઝત્તે વા આરમ્મણે ઉપ્પજ્જન્તિ, તત્થ યુત્તો તાવ ઇટ્ઠમજ્ઝત્તે ઉપેક્ખાવેદનાયોગો, ન પન ઇટ્ઠારમ્મણે, ન ચાપિ એતં સક્કા વત્તું પરિકપ્પનાવસેન ઇટ્ઠારમ્મણમ્પિ ઇટ્ઠમજ્ઝત્તતો ગણ્હન્તિ યથા ''કમ્મવિઞ્ઞાણ''ન્તિ વિપાકાનં અવઞ્ચનીયભાવતો, તસ્મા કથં ઇટ્ઠે, ઇટ્ઠમજ્ઝત્તે ચ ઉપ્પજ્જમાનેસુ ચક્ખુસોતઘાનજિવ્હાવિઞ્ઞાણેસુ ઉપેક્ખાવેદનાયેવ સમ્ભવતિ, ન સુખવેદના, યતો તેસુ ઉપેક્ખાવેદના વુત્તાતિ ઇમં ચોદનં સન્ધિપતો દસ્સેતું ''**ઇટ્ઠારમ્મણયોગસ્મિ**''ન્તિઆદિં વત્વા પુન તસ્સા સોધનત્થં ''**ઉપાદાય ચ રૂપેના**''તિઆદિ વુત્તં. ભૂતરૂપં ઉપાદાય નિસ્સાય પવત્તં રૂપં ઉપાદાયરૂપં. ''**ઉપાદાય ચ રૂપેના**''તિ પન ''મનસી ચ કારો''તિ એત્થ વુત્તનયમેવ. ''**ઉપાદાયકરૂપેના**''તિ વા પાઠો, ચક્ખુવિઞ્ઞાણસ્સ વત્થુભૂતેન ચક્ખુપસાદેન, તથા સોતવિઞ્ઞાણાદીનં વત્થુભૂતેન સોતપસાદાદિના ચ ઉપાદાયરૂપેનાતિ અત્થો. **ઉપાદારૂપકે પના**તિ ચ-કારલોપં કત્વા નિદ્દેસો ''પટિસઙ્ખા યોનિસો''તિઆદીસુ વિય, યથાક્કમં ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનં આરમ્મણભૂતે રૂપસદ્દાદિકે ઉપાદાયરૂપેતિ અત્થો. **સંઘટ્ટનાનિઘંસસ્સા**તિ સંઘટ્ટનાસઙ્ખાતસ્સ નિઘંસસ્સ. સંઘટ્ટનાયેવ અઞ્ઞમઞ્ઞવિસયવિસયીભાવસ્સ અનુરૂપદેસુપ્પત્તિસઙ્ખાતનિઘંસો વિયાતિ નિઘંસોતિ વુચ્ચતિ. અથ વા

સમ્પત્તાસમ્પત્તગ્ગહણવસેન સંઘટ્ટનાય નિઘંસસ્સ ચાતિ અત્થો. ચક્ખુરૂપસોતસદ્દા હિ અઞ્ઞમઞ્ઞં અસમ્પત્તાયેવ અનુરૂપદેસુપ્પત્તિયા અઞ્ઞમઞ્ઞં ઘટ્ટન્તિ નામ. તતો તેસં વસેન ઘટ્ટનાકારભૂતો અઞ્ઞમઞ્ઞાભિમુખભાવો ''સંઘટ્ટના''તિ વુત્તો. ઘાનગન્ધા, પન જિવ્હારસા ચ અઞ્ઞમઞ્ઞં સમ્પત્તાયેવ આસન્નતરદેસે ઉપ્પન્ના અઞ્ઞમઞ્ઞં નિઘંસેન્તિ આહચ્ચ તિટ્ઠન્તિ. તતો તેસં વસેન નિઘંસો વુત્તોતિ. **દુબ્બલત્તા**તિ અધિકરણીમત્થકે પિચુપિણ્ડકં ઠપેત્વા પિચુપિણ્ડેનેવ પહતકાલે વિય કુટ્ટમત્તભાવેન દુબ્બલત્તા. **દીપયે**તિ એવં સંઘટ્ટનાનિઘંસસ્સ દુબ્બલત્તા વેદના મજ્ઝત્તટ્ઠાને તિટ્ઠતીતિ ઉપેક્ખાયોગં પકાસેય્ય. યદિ એવં કાયવિઞ્ઞાણેપિ ઇદં સમાનન્તિ, નોતિ આહ ''**પસાદં પના**''તિઆદિ. યથા હિ અધિકરણીમત્થકે કપ્પાસપિચુપિણ્ડં ઠપેત્વા કૂટેન પહરન્તસ્સ કૂટં પિચુપિણ્ડમતિક્કમ્મ અધિકરણિં ગણ્હાતિ, એવમેવં કાયદ્વારે બહિદ્ધા મહાભૂતારમ્મણં અજ્ઝત્તિકકાયપસાદં ઘટ્ટેત્વા તં અતિક્કમ્મ પસાદપચ્ચયેસુ મહાભૂતેસુ પટિહઞ્ઞતિ, નિઘંસો બલવા હોતિ, તસ્મા ઇટ્ઠારમ્મણે કાયવિઞ્ઞાણસમ્પયુત્તા સુખવેદના હોતિ, અનિટ્ઠારમ્મણે પન વુત્તનયેન દુક્ખવેદનાતિ વુત્તં હોતિ.

મનોધાતુનાતિ એત્થ કિઞ્ચાપિ ધાતુ-સદ્દો ઇધ ઇત્થિલિઙ્ગેયેવ દિસ્સતિ, ઇમિનાયેવ પન આચરિયસ્સ વચનેન પુલ્લિઙ્ગો અત્થીતિ સિદ્ધં. કેચિ પન ''સક્કટવોહારેન વુત્ત''ન્તિ વદન્તિ. સમ્પયુત્તા દસ ધમ્માતિ સમ્બન્ધો. **તસ્માવેત્થા**તિ એત્થ વ-કારો પદસન્ધિમત્તકરો.

કાયવિઞ્ઞાણે દુક્ખવેદનાતિ કિઞ્ચાપિ સુખાદિકન્તિ આદિ-સદ્દેન અકુસલવિપાકકાયવિઞ્ઞાણસ્સ દુક્ખવેદનાસમ્પયોગો વુત્તો, ઇધ પનસ્સા લક્ખણાદિદસ્સનત્થં પુન ''કાયવિઞ્ઞાણે દુક્ખવેદના''તિ ઉપઞ્ઞાસો કતો, રસાદયો પનસ્સ કુસલવિપાકે સુખવેદનાય વુત્તવિપરિયાયેન યોજેતબ્બાતિ ઇધ ન વુત્તા. **સેસા**તિ સેસચેતસિકા.

બલપ્પત્તોતિ સેસાહેતુકચિત્તસમ્પયુત્તસમાધિતો અયં વીરિયિન્દ્રિયયોગેન બલવભાવપ્પત્તો, ન પન બલરાસિપ્પત્તોતિ અત્થો. યદિ એવં કસ્મા ચેતસિકવિભાગનિદ્દેસે ''બલાનિ દ્વે દ્વિચિત્તેસૂ''તિ વુત્તં? તત્થ હિ કિરિયાહેતુકમનોવિઞ્ઞાણયુગળં સન્ધાય તથા વુત્તં. સબ્બં સેસાહેતુકચિત્તેસુ ચિત્તેકગ્ગતાય વિભઙ્ગે –

> ''કતમા તસ્મિં સમયે ચિત્તસ્સ એકગ્ગતા હોતિ? યા તસ્મિં સમયે ચિત્તસ્સ ઠિતી''તિ (ધ॰ સ॰ ૧૧) –

એત્તકમેવ વત્વા કિરિયાહેતુકમનોવિઞ્ઞાણધાતુસમ્પયુત્તાય એકગ્ગતાય વિભઙ્ગે –

> ''કતમા તસ્મિં સમયે ચિત્તસ્સ એકગ્ગતા હોતિ? યા તસ્મિં સમયે ચિત્તસ્સ ઠિતિ સણ્ઠિતિ અવટ્ઠિતિ અવિસાહારો અવિક્ખેપો અવિસાહટમાનસતા સમથો સમાધિન્દ્રિયં સમાધિબલ''ન્તિ (ધ॰ સ॰ ૧૧) –

બલપરિયોસાનં કત્વા વિભજિતત્તા વીરિયવિભઙ્ગે ચ –

> ''કતમં તસ્મિં સમયે વીરિયિન્દ્રિયં હોતિ? યો તસ્મિં સમયે ચેતસિકો વીરિયારમ્ભો નિક્કમો પરક્કમો ઉય્યામો વાયામો ઉસ્સાહો ઉસ્સોળ્હી થામો ધિતિ અસિથિલપરક્કમતા અનિક્ખિત્તછન્દતા અનિક્ખિત્તધુરતા ધુરસમ્પગ્ગાહો વીરિયં વીરિયિન્દ્રિયં વીરિયબલ''ન્તિ (ધ॰ સ॰ ૧૩) –

બલપરિયોસાનં કત્વા વિભજિતત્તા વિભઙ્ગવારે આગતં સમાધિબલં, વીરિયબલઞ્ચ સન્ધાય ''બલાનિ દ્વે દ્વિચિત્તેસૂ''તિ વુત્તં, ન પન ધમ્મુદ્દેસવારે બલરાસિયં આગતબલં સન્ધાય સબ્બાહેતુકચિત્તેસુ ધમ્મુદ્દેસસ્સ

મગ્ગરાસિતો પટ્ઠાય પરિહીનત્તા.

૮૭. **વિપાકકિરિયાહદયેહી**તિ વિપાકકિરિયચિત્તેહિ. હદયં મનો માનસં ચિત્તન્તિ હિ પરિયાયવચનં. સોભનં ગતં ગમનમસ્સાતિ સુગતો. ભગવતો હિ વિનેય્યજનૂપસઙ્કમનં એકન્તેન તેસં હિતસુખનિપ્ફાદનતો સોભનં, તથા લક્ખણાનુબ્યઞ્જનપટિમણ્ડિતરૂપકાયતાય ધુતવિલમ્બિતાદિદોસરહિતં અવહસિતરાજહંસવસભવારણમિગરાજગમનં કાયગમનં, ઞાણગમનઞ્ચ નિમ્મલવિપુલકરુણાસતિવીરિયાદિગુણવિસેસસમઙ્ગીભૂતમભિનીહારતો યાવ મહાબોધિં અનવજ્જતાય સોભનમેવાતિ. અથ વા સકલમ્પિ લોકં પરિઞ્ઞાભિસમયવસેન સયમ્ભુઞાણેન પરિજાનન્તો સમ્મા ગતો અવગતોતિ સુગતો, તથા લોકસમુદયં પહાનાભિસમયવસેન પજહન્તો અનુપ્પત્તિધમ્મતં આપાદેન્તો સમ્મા ગતો અતીતોતિ સુગતો, લોકનિરોધસઙ્ખાતં નિબ્બાનં સચ્છિકિરિયાભિસમયવસેન સમ્મા ગતો અધિગતોતિ સુગતો, લોકનિરોધગામિનિપટિપદાસઙ્ખાતં મગ્ગં ભાવનાભિસમયવસેન સમ્મા ગતો પત્તોતિ સુગતો. અથ વા સમ્મા ગદતીતિ સુગતો. ભગવા હિ ભૂતં તચ્છં અત્થસંહિતં વિનેય્યાનં યથારહં કાલયુત્તમેવ ધમ્મં ભાસતિ, તસ્મા સમ્મા ગદતીતિ દ-કારસ્સ ત-કારં કત્વા ''સુગતો''તિ વુત્તો. અથ વા સુન્દરં ઠાનં સમ્માસમ્બોધિં, નિબ્બાનમેવ વા ગતોતિ સુગતો, તેન **સુગતેન**.

૮૮. ''**અવગચ્છતી**''તિઆદીસુ **યો** ભિક્ખુ **અનૂનં** અત્થતો વા બ્યઞ્જનતો વા અનૂનં સુપરિપુણ્ણં તતોયેવ **પરમં** વિસિટ્ઠં **ઇમં** અભિધમ્માવતારં નામ પકરણં **અવગચ્છતિ** અવબુજ્ઝતિ, સમ્માઉગ્ગહણધારણાદિસમ્પાદનવસેન ઓગાહિત્વા જાનાતિ. અથ વા પરમનયદીપનતો **પરમં ઇમં** પકરણં યો અનૂનં કત્વા **અવગચ્છતિ** જાનાતિ, **તસ્સેવં** અવગચ્છતો યથાસભાવં મનનતો **મતિ**સઙ્ખાતા પઞ્ઞા દુરાસદે મંસચક્ખુના પરમાણુ વિય લોકિયઞાણેન **દુરાસદે** દુરાધિગન્તબ્બે અધિગન્તું દુક્કરતરે, અતિગમ્ભીરટ્ઠાને ઠપેત્વા સિનેરુપબ્બતરાજાનં રાહુઆદીહિ મહાકાયેહિપિ સબ્બેન સબ્બં અજ્ઝોગાહિતું અસક્કુણેય્યતાય મહાસમુદ્દે વિય ઠપેત્વા સમ્માસમ્બુદ્ધં સારિપુત્તાદીહિપિ મહાઞાણેહિ સાવકેહિ સબ્બેન સબ્બં અજ્ઝોગાહિતું અસક્કુણેય્યરૂપે અભિધમ્મનયે **વિજમ્ભતે** હેમન્તસાલપન્તિ વિય પત્થરતિ, અભિમુખાભિમુખેયેવ ધમ્મે પવત્તતીતિ વા અત્થો.

ઇતિ અભિધમ્મત્થવિકાસિનિયા નામ

અભિધમ્માવતારસંવણ્ણનાય

ચેતસિકનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૩. તતિયો પરિચ્છેદો

ચેતસિકવિભાગનિદ્દેસવણ્ણના

૮૯. **નામસામઞ્ઞતોયેવ દ્વેપઞ્ઞાસા**તિ ફસ્સાદિનામસામઞ્ઞેન દ્વીહિ અધિકા પણ્ણાસ હોન્તિ, સમ્પયુત્તધમ્મભેદતો પન એકૂનનવુતિચિત્તસમ્પયુત્તો ફસ્સો એકૂનનવુતિવિધોતિ એવમાદિના બહુવિધાપિ હોન્તીતિ અત્થો.

નનુ ચ ફસ્સાદયો હેટ્ઠા પાળિક્કમેન દસ્સિતા, ઇધ પન કસ્મા ન તથા વુત્તાતિ? એકેકસભાવવન્તાનં તંતંસામઞ્ઞાપેક્ખાય એકસ્મિં ઠાને નિદ્દિસિતુકામત્તા. ફસ્સાદયો હિ મનક્કારાવસાના તેરસ કુસલાકુસલાબ્યાકતસામઞ્ઞતો એકતો વુત્તા, મજ્ઝત્તાદયો મુદિતાવસાના પઞ્ચવીસતિ કુસલાબ્યાકતસામઞ્ઞતો, લોભાદયો પન અનોત્તપ્પાવસાના અકુસલભાવસામઞ્ઞતોતિ એવં તંતંસામઞ્ઞાપેક્ખાય સમાનસભાવા ધમ્મા એકતો વુત્તાતિ.

૯૦. એવં ફસ્સાદયો ધમ્મે ઉદ્દિસિત્વા ઇદાનિ ''એત્તકેસુ અયં ધમ્મો સમુપલબ્ભતી''તિ ચિત્તુપ્પાદેસુ તેસં પયોગં દસ્સેતું પઠમં તાવ ચિત્તગણનં દસ્સેન્તો આહ ''**ચતુપઞ્ઞાસધા**''તિઆદિ. **કામે**તિ કામાવચરેતિ વુત્તં હોતિ. એવં ''**રૂપે અરૂપે**''તિ એત્થાપિ. આસવવિસયત્તાભાવતો ન વિજ્જન્તિ એતેસુ આસવાતિ **અનાસવા**.

૯૧-૨. **સમાસતો**તિ વિત્થારાપેક્ખાય વુત્તં, ન ઇતોપિ સમાસસ્સ અભાવતો. અતિસઙ્ખેપતો પન એકૂનનવુતિ ચિત્તુપ્પાદા હોન્તિ. **એતેસૂ**તિ ઇમેસુ ચિત્તુપ્પાદેસુ. તેસં ફસ્સાદીનં ધમ્માનં ઉપ્પત્તિં એકેકં ઉદ્ધરિત્વા ચિત્તચેતસિકેસુ ભિક્ખૂનં પાટવત્થાય પવક્ખામીતિ સમ્બન્ધો. **એકકન્તિ** એકેકં, ગાથાબન્ધવસેન **એ**-કારલોપો.

૯૩. ચેતસિકવિભાગં વત્તુકામોપિ અવિનિબ્ભોગધમ્મે દસ્સેતું ચિત્તેન સહ એકતો કત્વા આહ ''**ફસ્સપઞ્ચક**''ન્તિ. એકતો ઉપ્પાદો એતેસન્તિ **એકુપ્પાદા**, સહ ખીયન્તીતિ **સહક્ખયા**, એકતો ઉપ્પજ્જિત્વા એકતો નિરુજ્ઝનકાતિ અત્થો.

૯૪. સબ્બેસ્વેવ એકવીસસતેસુ ચિત્તેસુ સમુપલબ્ભનતો **સબ્બસાધારણા**. કિઞ્ચાપિ અનન્તરગાથાય ચિત્તેન સહ એકુપ્પાદાદિભાવકથનેનેવ ઇમેસં સબ્બસાધારણતા વુત્તા, તત્થ પન એકુપ્પાદાદિમત્તકથનમેવ ઇચ્છિતં, ન સબ્બસાધારણતા. વુત્તોપિ વાયમત્થો તત્થ અપાકટત્તા પુન પાકટં કત્વા ઇધ વુત્તોતિ.

૯૫-૧૦૦. દ્વિપઞ્ચવિઞ્ઞાણવજ્જિતચતુચત્તાલીસકામાવચરચિત્તેસુ, લોકિયલોકુત્તરવસેન એકાદસસુ પઠમજ્ઝાનિકચિત્તેસુ ચાતિ પઞ્ચપઞ્ઞાસચિત્તેસુ વિતક્કસ્સ દેસિતત્તા આહ ''**વિતક્કો...પે॰... સમુદીરિતો**''તિ. વિચારો પઞ્ચપઞ્ઞાસસવિતક્કચિત્તેસુ ચેવ એકાદસસુ દુતિયજ્ઝાનિકચિત્તેસુ ચાતિ છસટ્ઠિચિત્તેસુ ઉપ્પજ્જતીતિ આહ ''**ચારો...પે॰... જાયતે**''તિ.

એકપઞ્ઞાસચિત્તેસુ પીતીતિ કાયવિઞ્ઞાણવજ્જિતેસુ અટ્ઠારસસુ સોમનસ્સસહગતકામાવચરચિત્તેસુ ચેવ ચતુત્થપઞ્ચમજ્ઝાનવજ્જિતતેત્તિંસરૂપજ્ઝાનિકચિત્તેસુ ચાતિ એકપઞ્ઞાસચિત્તેસુ પીતિ જાયતિ. **તેસટ્ઠિયા સુખન્તિ** એકપણ્ણાસસપ્પીતિકચિત્તેસુ ચેવ એકાદસસુ ચતુત્થજ્ઝાનિકચિત્તેસુ, કુસલવિપાકકાયવિઞ્ઞાણે ચાતિ તેસટ્ઠિયા

ચિત્તેસુ સુખં જાયતિ. તેસટ્ઠિસુખસહગતચિત્તાનિ ચેવ તીણિ ચ દુક્ખસહગતાનીતિ છસટ્ઠિચિત્તે વજ્જેત્વા અવસેસપઞ્ચપણ્ણાસચિત્તેસુ ઉપેક્ખા ઉપ્પજ્જતીતિ આહ "**ઉપેક્ખા પઞ્ચપઞ્ઞાસચિત્તેસૂ**"તિ. **દુક્ખં તીસૂ**તિ દ્વીસુ પટિઘચિત્તેસુ ચેવ અકુસલવિપાકકાયવિઞ્ઞાણે ચાતિ તીસુ ચિત્તેસુ દુક્ખં જાયતિ. **હોતિ...પે॰... સોમનસ્સિન્દ્રિયન્તિ** તેસટ્ઠિયા સુખસહગતચિત્તેસુ એકમેવ કાયવિઞ્ઞાણં અપનેત્વા અવસેસેસુ સોમનસ્સિન્દ્રિયં હોતિ. અકુસલવિપાકકાયવિઞ્ઞાણવસેન એકમેવ દુક્ખિન્દ્રિયસહગતં, તથા કુસલવિપાકકાયવિઞ્ઞાણમેવ સુખિન્દ્રિયસમ્પયુત્તન્તિ આહ "**દુક્ખિન્દ્રિયં...પે॰... સુખિન્દ્રિય**"ન્તિ.

અહેતુકવિપાકકિરિયામનોધાતુવજ્જિતેસુ મજ્ઝિમગણનાય પઞ્ચાધિકસતપરિમિતેસુ કુસલાકુસલવિપાકકિરિયાચિત્તેસુ વીરિયં દેસિતન્તિ આહ "**પઞ્ચુત્તર...પે॰... આહા**"તિ. દિટ્ઠધમ્મિકસમ્પરાયિકત્થેસુ સત્તે વિનેતિ, વિગતો વા નાયકો ઇમસ્સ, વિસિટ્ઠો વા સબ્બલોકસ્સ નાયકો સામિ, વિસેસેન વા વિનેય્યસત્તે નિબ્બાનપુરં નેતીતિ **વિનાયકો**. સમાધિન્દ્રિયં વિચિકિચ્છાવજ્જિતવીરિયસહગતચિત્તેસુ વુત્તન્તિ આહ "**ચતુત્તરસતે**"તિઆદિ.

અટ્ઠારસ અહેતુકચિત્તાનિ, દ્વે એકહેતુકચિત્તાનિ ચ વજ્જેત્વા અવસેસએકુત્તરસતે ચિત્તે છન્દો ઉપ્પજ્જતીતિ દસ્સેતું "**સબ્બાહેતુકચિત્તાની**"તિઆદિ વુત્તં. **દસ વિઞ્ઞાણે**તિ કુસલાકુસલવિપાકવસેન દ્વિગુણિતે ચક્ખાદિકે પઞ્ચવિઞ્ઞાણે.

૧૦૨-૬. નિયતા ન યેવાપનકા વિય કદાચીતિ અત્થો. કથં પનેતે એકનવુતિયા ચિત્તેસ્વેવ જાયન્તીતિ આહ "**અહેતુકેસૂ**"તિઆદિ. **એકૂનાસીતિયા**તિ દ્વાદસ ઞાણસમ્પયુત્તકામાવચરાનિ, પઞ્ચદસ રૂપાવચરાનિ, દ્વાદસ અરૂપાવચરાનિ, સમચત્તાલીસ લોકુત્તરચિત્તાનીતિ એવં એકૂનાસીતિયા તિહેતુકચિત્તેસુ. **અટ્ઠવીસતિયા ચિત્તે**તિ સોળસસુ કામાવચરકુસલમહાકિરિયાસુ, દ્વાદસસુ ચ લોકિયચતુત્થજ્ઝાનચિત્તેસુ ચાતિ અટ્ઠવીસતિચિત્તેસુ. **સાટ્ઠકે ચત્તાલીસવિધે**તિ અટ્ઠસહિતે ચત્તાલીસવિધે, અટ્ઠચત્તાલીસવિધેતિ વુત્તં હોતિ. **છ યુગળાની**તિ કાયપસ્સદ્ધિચિત્તપસ્સદ્ધાદીનિ છ યુગળાનિ. **કુસલાબ્યાકતા ચા**તિ કુસલચિત્તસમ્પયોગતો કુસલા, અબ્યાકતચિત્તસમ્પયોગતો અબ્યાકતાતિ **કુસલેન**પકાસનવિધાનેસુ છેકેન સત્થુના **પકાસિતા** દેસિતાતિ અત્થો.

૧૦૮-૧૧૧. સંસયોતિ વિચિકિચ્છા. સા હિ સંસેતિ સમન્તતો સેતિ, ''એવં નુ ખો, નો નુ ખો''તિ પરિસપ્પતીતિ સંસયો. મહન્તે સીલક્ખન્ધાદિકે એસતિ ગવેસતીતિ મહેસી. તેન **મહેસિના** સમ્માસમ્બુદ્ધેન. **અટ્ઠસૂ**તિ અટ્ઠલોભસહગતચિત્તેસુ. **ચતૂસૂ**તિ તેસ્વેવ દિટ્ઠિસહગતચિત્તેસુ. દિટ્ઠિવિયુત્તેસુ ચતૂસૂતિ સમ્બન્ધો. **દ્વીસ્વેવા**તિ દ્વીસુ દોસમૂલકચિત્તેસુ. **દ્વીસુ જાયન્તિ નો સહા**તિ દોસમૂલેસ્વેવ દ્વીસુ જાયન્તિ, સહ પન ન ઉપ્પજ્જન્તિ, ઉસૂયનકાલે ઇસ્સા, મચ્છરણકાલે મચ્છેરન્તિઆદિના નાના હુત્વાવ ઉપ્પજ્જન્તિ. **પઞ્ચસૂ**તિ પઞ્ચસુ સસઙ્ખારિકચિત્તેસુ.

૧૧૨. ચિત્તસ્સ ચેતસિકત્તાભાવેપિ કુસલાકુસલાબ્યાકતધમ્માનં ગણનટ્ઠાનતો "**મનો**"તિ ચિત્તમ્પિ વુત્તં.

૧૧૪-૫. એત્તાવતા ચેતસિકવિભાગં દસ્સેત્વા ઇદાનિ એકેકસ્મિં ચિત્તુપ્પાદે લબ્ભમાનરાસીસુ અઙ્ગવિભાગદસ્સનત્થં "**એકૂનતિંસચિત્તેસૂ**"તિઆદિ વુત્તં. નનુ ચ ફસ્સપઞ્ચમકરાસિ સબ્બપઠમં આગતા, સા કસ્મા ન વુત્તાતિ? સબ્બસાધારણભાવતો. ન હિ સો ચિત્તુપ્પાદો અત્થિ, યો ફસ્સપઞ્ચમકવિનિમુત્તોતિ. એકાદસ પઠમજ્ઝાનિકાનિ સોમનસ્સસહગતાનિ, દ્વાદસ સહેતુકકામાવચરાનિ, તથા ચત્તારિ અકુસલાનિ,

સુખસન્તીરણહસિતુપ્પાદાનિ દ્વેતિ એકૂનતિંસચિત્તેસુ પઞ્ચઙ્ગિકં ઝાનં પઞ્ચકરાસિસઙ્ગાતં મતં. **ચતુ...પે॰... નિદ્દિસે**તિ એકાદસ દુતિયજ્ઝાનિકાનિ, કુસલવિપાકકિરિયાવસેન દ્વાદસ ઉપેક્ખાસહગતસહેતુકકામાવચરાનિ, ઉપેક્ખાદોમનસ્સસહગતાનિ અટ્ઠ અકુસલાનિ, દ્વિપઞ્ચવિઞ્ઞાણવજ્જિતઉપેક્ખાસહગતાનિ છ અહેતુકચિત્તાનિ ચાતિ ઇમાનિ સત્તતિંસ ચિત્તાનિ યથાયોગં ચતૂહિ ઝાનઙ્ગેહિ યુત્તાનિ. એત્થ હિ એકાદસ દુતિયજ્ઝાનિકાનિ વિચારપીતિસુખસમાધીહિ સહગતાનિ, ઇતરાનિ યથાયોગં ઉપેક્ખાદોમનસ્સેસુ એકેકેન વિતક્કવિચારસમાધીહીતિ ચતૂહિ સમ્પયુત્તાનિ.

એકાદસવિધન્તિ એકાદસવિધં તતિયજ્ઝાનિકચિત્તં પીતિસુખચિત્તેકગ્ગતાયોગતો **તિવઙ્ગિકમુદીરિતં**. **ચતુત્તિંસ...પે॰... મુદીરિત**ન્તિ દ્વાદસ અરૂપાવચરચિત્તાનિ, દ્વાવીસતિ ચતુત્થપઞ્ચમજ્ઝાનિકાનિ સાસવાનાસવાનીતિ ચતુત્તિંસ ચિત્તાનિ યથાયોગં ઉપેક્ખેકગ્ગતાયોગતો, સુખેકગ્ગતાયોગતો ચ દુવઙ્ગિકમુદીરિતં. ચતુત્થજ્ઝાનિકાનિ હિ એકાદસ સુખેકગ્ગતાસહિતાનિ, સેસાનિ તેવીસતિ ઉપેક્ખેકગ્ગતાસહિતાનિ.

૧૧૬. **સભાવેનાવિતક્કેસૂ**તિ દુતિયજ્ઝાનાદયો વિય ભાવનાબલેન વિના સભાવેનેવ અવિતક્કેસુ દ્વિપઞ્ચવિઞ્ઞાણેસુ. તેસુ હિ વિજ્જમાનાનિપિ સેસઝાનઙ્ગાનિ વિતક્કવિરહેન ઉપનિજ્ઝાનકિચ્ચેસુ અસમત્થાનિ. તેનેવ હિ **અટ્ઠકથાય**મ્પિ ‘‘વિતક્કપચ્છિમકઞ્હિ ઝાનઙ્ગં નામા’’તિ વુત્તં. ભાવનાય અવિતક્કભાવપ્પત્તાનિ પન ભાવનાબલેનેવ ઉપનિજ્ઝાનકિચ્ચેસુ પટુતરા, તસ્મા સભાવેનાવિતક્કેસુ ઝાનઙ્ગાનિ ન ઉદ્ધરેય્ય. “**ન ઉદ્ધટા**”તિ વા પાઠો, ન ઉદ્ધટાનીતિ અત્થો.

યદિ એવં કસ્મા દ્વિપઞ્ચવિઞ્ઞાણેસુ સરૂપેનેવ ચિત્તેકગ્ગતા વુત્તા, નનુ તસ્સા વિતક્કવિરહેન ઝાનઙ્ગકિચ્ચે અસમત્થતાય રાસિભજનાભાવતો યેવાપનકવસેન વચનં યુત્તન્તિ ? વુચ્ચતે – કુસલાકુસલેસુ અવિજ્જમાનધમ્મસ્સ વિપાકેસુપિ અનુપલબ્ભનતો ઝાનઙ્ગકિચ્ચસ્સ અકરણેપિ કુસલાકુસલેસુ દેસિતનિયામેનેવ સરૂપેન ઇધાપિ વુત્તા. હોતુ તાવ એતં, ઝાનરાસિયં વેદના કસ્મા વુત્તા. સા હિ સબ્બચિત્તસાધારણભાવતો ફસ્સપઞ્ચકરાસિમ્હિ ચેવ, ઉપેક્ખાદિઇન્દ્રિયભાવતો ઇન્દ્રિયરાસિમ્હિયેવ વત્તબ્બા, ન ઇતરત્થ તદભાવતોતિ? સચ્ચં, વેદના પન સબ્બવેદનાનં સામઞ્ઞસભાવેન ફસ્સપઞ્ચકે આગતવેદના ચ અપરેન વિસેસવચનેન તત્થ નિદ્દિટ્ઠા, ન તત્થ અન્તોકરણત્થં. તેનેવ હિ **ધમ્મસઙ્ગણિયં** દ્વિપઞ્ચવિઞ્ઞાણેસુ સઙ્ગહવારે ઝાનઙ્ગરાસિ ન ઉદ્ધટાતિ રૂપધાતુયં તિણ્ણં મહાભૂતાનં અપ્પટિઘભાવેપિ કામધાતુયં સપ્પટિઘમહાભૂતેહિ સમાનભાવતો તત્થાપિ સપ્પટિઘભાવો વિય દ્વિપઞ્ચવિઞ્ઞાણેસુ વેદનાચિત્તેકગ્ગતાનં વિતક્કવિયોગેન ઝાનકિચ્ચાકરણેપિ સવિતક્કચિત્તેસુ ઝાનચિત્તસમઙ્ગીવેદનાદીહિ સમાનત્તા ઝાનઙ્ગભાવેન વચનં નામ યુત્તં. તેનેવ ચ **નામરૂપસમાસે** ‘‘ફસ્સપઞ્ચકરાસિઝાનદુકરાસિઇન્દ્રિયત્તિકરાસી’’તિ વુત્તન્તિ. અથ વા કિં એતાય યુત્તિચિન્તાય, ધમ્મસભાવવેદિના તથાગતેન ધમ્મસભાવં અવિરજ્ઝિત્વા દેસિતન્તિ ન એત્થ અનુયોગો કાતબ્બોતિ. અહેતુકચિત્તાનં આરમ્મણે સુપ્પતિટ્ઠિતતાભાવેન અનિય્યાનિકત્તા વુત્તં “**સબ્બા...પે॰... ન ઉદ્ધરે**”તિ. વુત્તઞ્હેતં **અટ્ઠકથાય**મ્પિ ‘‘હેતુપચ્છિમકો મગ્ગો’’તિ.

૧૧૭. **તીણિ સોળસચિત્તેસૂ**તિ પન્નરસસુ અહેતુકવિપાકચિત્તેસુ ચેવ કિરિયામનોધાતુમ્હિ ચાતિ સોળસસુ ચિત્તેસુ. મનિન્દ્રિયં જીવિતિન્દ્રિયં વેદનિન્દ્રિયેસુ લબ્ભમાનમેકન્તિ **તીણિન્દ્રિયાનિ હોન્તિ**. ઇમેસુપિ કુસલવિપાકકાયવિઞ્ઞાણધાતુયં મનિન્દ્રિયસુખિન્દ્રિયજીવિતિન્દ્રિયવસેન તીણિન્દ્રિયાનિ, અકુસલવિપાકકાયવિઞ્ઞાણધાતુયં દુક્ખિન્દ્રિયેન સહ તીણિ, સુખસન્તીરણે સોમનસ્સિન્દ્રિયેન સહ તીણિ,

અવસેસતેરસચિત્તેસુ ઉપેક્ખિન્દ્રિયેન સહ તીણીતિ. એત્થ ચિત્તન્તિ સસમ્પયુત્તધમ્મસ્સ ચિત્તુપ્પાદસ્સ અધિપ્પેતત્તા મનિન્દ્રિયસ્સાપિ આધારભાવો યુજ્જેય્ય. ઇતરથા હિ મનિન્દ્રિયન્તિ ચિત્તસ્સેવ ગહણે તસ્સ અત્તનો ચ આધારભાવો ન યુજ્જતીતિ. **એકસ્મિં પન ચત્તારી**તિ એકસ્મિં વિચિકિચ્છાસહગતે વીરિયિન્દ્રિયમનિન્દ્રિયજીવિતિન્દ્રિયઉપેક્ખિન્દ્રિયવસેન ચત્તારિ. **પઞ્ચ તેરસસૂ**તિ ઠપેત્વા વિચિકિચ્છાસહગતં અવસેસાનિ એકાદસ અકુસલચિત્તાનિ, કિરિયાહેતુકમનોવિઞ્ઞાણધાતુદ્વયન્તિ તેરસસુ ચિત્તેસુ વીરિયિન્દ્રિયાદીનિ તીણિ, સમાધિન્દ્રિયં, વેદનિન્દ્રિયેસુ લબ્ભમાનં એકન્તિ પઞ્ચિન્દ્રિયાનિ. એત્થ હિ દ્વીસુ દોસમૂલેસુ વીરિયિન્દ્રિયસમાધિન્દ્રિયમનિન્દ્રિયજીવિતિન્દ્રિયદોમનસ્સિન્દ્રિયવસેન પઞ્ચ, પઞ્ચસુ સોમનસ્સસહગતેસુ પુરિમાનિ ચત્તારિ સોમનસ્સિન્દ્રિયેન સદ્ધિં પઞ્ચ, સેસેસુ ઉપેક્ખિન્દ્રિયેન સદ્ધિં પઞ્ચ હોન્તિ.

૧૧૮. **સત્ત દ્વાદસચિત્તેસૂ**તિ દ્વાદસસુ ઞાણવિપ્પયુત્તચિત્તેસુ સદ્ધાસતિસમાધિવીરિયજીવિતમનિન્દ્રિયાનિ ચ વેદનિન્દ્રિયેસુ લબ્ભમાનમેકન્તિ સત્ત ઇન્દ્રિયાનિ. તત્થ હિ છસુ સોમનસ્સસહગતેસુ સદ્ધિન્દ્રિયાદીનિ છ સોમનસ્સિન્દ્રિયેન સદ્ધિં સત્ત, ઇતરેસુ છસુ ઉપેક્ખિન્દ્રિયેન સદ્ધિં સત્ત હોન્તિ. **એકેનૂનેસુ**...પે॰... **મનેસુ ચા**તિ દ્વાદસ ઞાણસમ્પયુત્તાનિ કામાવચરાનિ, સત્તવીસતિ લોકિયજ્ઝાનચિત્તાનિ ચાતિ એકૂનચત્તાલીસવિધેસુ લોકિયચિત્તેસુ પુરિમાનિ સત્ત, પઞ્ઞિન્દ્રિયઞ્ચાતિ અટ્ઠેવ ઇન્દ્રિયાનિ. એત્થ હિ સોમનસ્સસહગતેસુ છસુ કામાવચરેસુ, દ્વાદસસુ રૂપાવચરચતુક્કજ્ઝાનેસુ ચાતિ અટ્ઠારસચિત્તેસુ સોમનસ્સિન્દ્રિયેન, સેસેસુ ચ ઉપેક્ખિન્દ્રિયેન સદ્ધિં યોજેત્વા અટ્ઠિન્દ્રિયાનિ વેદિતબ્બાનિ.

૧૧૯. **ચત્તાલીસાય ચિત્તેસુ નવક**ન્તિ સમચત્તાલીસવિધેસુ લોકુત્તરચિત્તેસુ પુરિમાનિ અટ્ઠઇન્દ્રિયાનિ, અનઞ્ઞાતઞ્ઞસ્સામીતિન્દ્રિયં અઞ્ઞિન્દ્રિયં અઞ્ઞાતાવિન્દ્રિયન્તિ ઇમેસુ લબ્ભમાનમેકન્તિ ઇન્દ્રિયાનં નવકા. સોતાપત્તિમગ્ગેસુ હિ અનઞ્ઞાતઞ્ઞસ્સામીતિન્દ્રિયં લબ્ભતિ. સોતાપત્તિફલતો પટ્ઠાય અરહત્તમગ્ગપરિયોસાનેસુ તં ન લબ્ભતિ. તસ્સ ઠાને અઞ્ઞિન્દ્રિયં. અરહત્તફલે તમ્પિ ન લબ્ભતિ. તસ્સ ઠાને અઞ્ઞાતાવિન્દ્રિયં તિટ્ઠતીતિ. **એવ**ન્તિ છહિ ઇન્દ્રિયેહિ સમ્પયુત્તસ્સ અભાવતો કત્થચિ તીણિ, કત્થચિ ચત્તારિ, કત્થચિ પઞ્ચ, કત્થચિ સત્ત, કત્થચિ અટ્ઠ, કત્થચિ નવિન્દ્રિયાનીતિ એવં છહિ આકારેહિ **ઇન્દ્રિયયોગોપિ**, ન કેવલં ઝાનઙ્ગયોગોવ, અથ ખો ઇન્દ્રિયેહિ સહ ચિત્તુપ્પાદાનં સમ્પયોગોપિ વેદિતબ્બોતિ.

૧૨૦-૩. ઇદાનિ મગ્ગઙ્ગસમ્પયોગં દસ્સેન્તો પઠમં તાવ યેસુ ચિત્તેસુ મગ્ગઙ્ગાનિ ન લબ્ભન્તિ, તાનિ દસ્સેત્વા પચ્છા મગ્ગઙ્ગયોગચિત્તુપ્પાદે દસ્સેતું "**અમગ્ગઙ્ગાની**"તિઆદિમાહ. **એત્થા**તિ એતસ્મિં એકવીસસતપ્પભેદે ચિત્તસ્મિં, ઇમસ્મિં મગ્ગઙ્ગાધિકારે વા. **વિઞ્ઞાણેસુ દ્વિપઞ્ચસૂ**તિ સભાવાવિતક્કેસુ ચક્ખાદીસુ દ્વિપઞ્ચવિઞ્ઞાણેસુ. કિઞ્ચાપિ હેટ્ઠા દ્વિપઞ્ચવિઞ્ઞાણેસુ ઝાનઙ્ગાભાવો, અહેતુકેસુ ચ મગ્ગઙ્ગાભાવો વુત્તોવ, અઝાનઙ્ગાનિ પન તત્થ અધિકારવસેન વુત્તાનિ, ઇધ પસઙ્ગાગતવસેન. અમગ્ગઙ્ગાનિ તત્થ પસઙ્ગાગતવસેન, ઇધ અધિકારવસેનાતિ ન કોચિ પુનરુત્તિદોસો.

એકન્તિ વિચિકિચ્છાસમ્પયુત્તં ચિત્તં. તઞ્હિ મિચ્છાસઙ્કપ્પમિચ્છાવાયામયોગતો દ્વે મગ્ગઙ્ગાનિ એત્થાતિ **દુમગ્ગઙ્ગં**. **તિમગ્ગઙ્ગાનિ સત્તસૂ**તિ ચત્તારિ દિટ્ઠિવિપ્પયુત્તાનિ, દ્વે દોસમૂલાનિ, ઉદ્ધચ્ચસહગતચિત્તન્તિ સત્તસુ મિચ્છાસઙ્કપ્પમિચ્છાવાયામમિચ્છાસમાધિયોગતો તિમગ્ગઙ્ગાનિ. **ચત્તાલીસ**...પે॰... **ચતુરઙ્ગિકો**તિ દ્વાદસ ઞાણવિપ્પયુત્તાનિ, ચત્તારિ દિટ્ઠિસમ્પયુત્તાનિ, પઠમજ્ઝાનિકવજ્જાનિ ચતુવીસતિ મહગ્ગતચિત્તાનીતિ ચત્તાલીસચિત્તેસુ યો મગ્ગો લબ્ભતિ, સો યથાયોગં સમ્માસઙ્કપ્પસમ્માવાયામસમ્માસતિસમ્માસમાધિયોગતો, મિચ્છાદિટ્ઠિમિચ્છાસઙ્કપ્પમિચ્છાવાયામમિચ્છાસમાધિયોગતો, સમ્માદિટ્ઠિસમ્માવાયામસમ્માસતિસમ્માસમાધિયોગતો

ચ ચતુરઙ્ગિકો મતો. તત્થ ઞાણવિપ્પયુત્તેસુ દ્વાદસસુ પઠમાનિ ચત્તારિ, દિટ્ઠિસમ્પયુત્તેસુ મજ્ઝિમાનિ, સેસેસુ પચ્છિમાનિ લબ્ભન્તિ.

પઞ્ચદસસુ...પે॰... પઞ્ચઙ્ગિકોતિ દ્વાદસસુ ઞાણસમ્પયુત્તકામાવચરેસુ ચેવ તીસુ લોકિયપઠમજ્ઝાનિકેસુ ચાતિ પન્નરસસુ ચિત્તેસુ સમ્માદિટ્ઠિસમ્માસઙ્કપ્પસમ્માવાયામસમ્માસતિસમ્માસમાધિવસેન પઞ્ચઙ્ગિકો મગ્ગો. નનુ ચ સમ્માવાચાદયો કામાવચરેસુ લબ્ભન્તીતિ? સચ્ચં લબ્ભન્તિ, પાઠે પન અનાગતત્તા ઇધ પરિચ્ચત્તાતિ. **દ્વત્તિંસચિત્તેસૂ**તિ પઠમજ્ઝાનિકવજ્જેસુ દ્વત્તિંસલોકુત્તરચિત્તેસુ. **સત્તઙ્ગિકો**તિ અવિતક્કત્તા સમ્માસઙ્કપ્પો ન લબ્ભતીતિ તં પરિચ્ચજિત્વા અવસેસસત્તમગ્ગઙ્ગવસેન સત્તઙ્ગિકો વુત્તો.

યત્થ પન સમ્માસઙ્કપ્પો લબ્ભતિ, તત્થ તેન સહ અટ્ઠઙ્ગિકોતિ આહ “**મગ્ગો અટ્ઠસૂ**”તિઆદિ. તત્થ **અટ્ઠસુ ચિત્તેસૂ**તિ પઠમજ્ઝાનિકેસુ અટ્ઠસુ લોકુત્તરચિત્તેસુ. **એવન્તિ** છહિ મગ્ગઙ્ગેહિ સમ્પયુત્તસ્સ અભાવતો કત્થચિ દ્વે મગ્ગઙ્ગાનિ, કત્થચિ તીણિ, કત્થચિ ચત્તારિ, કત્થચિ પઞ્ચ, કત્થચિ સત્ત, કત્થચિ અટ્ઠાતિ એવં છહિ પકારેહિ.

૧૨૪-૬. ઇદાનિ બલસમ્પયોગં દસ્સેન્તો આહ “**બલાનિ દ્વે**”તિઆદિ. તત્થ વીરિયબલસમાધિબલવસેન દ્વે બલાનિ કિરિયાહેતુકમનોવિઞ્ઞાણધાતુદ્વયે વિભઙ્ગવારે આગતાનિ વીરિયબલસમાધિબલાનિ પચ્ચેકં લબ્ભન્તીતિ “**દ્વે દ્વિચિત્તેસૂ**”તિ વુત્તં. **એકસ્મિં તીણી**તિ એકસ્મિં વિચિકિચ્છાસહગતે વીરિયબલઅહિરિકબલઅનોત્તપ્પબલવસેન તીણિ બલાનિ. **એકાદસસુ ચત્તારી**તિ વિચિકિચ્છાસહગતવજ્જેસુ એકાદસસુ અકુસલચિત્તેસુ સમાધિબલઞ્ચેવ પુબ્બે વુત્તાનિ તીણીતિ ચત્તારિબલાનિ. **છ દ્વાદસસૂ**તિ દ્વાદસસુ ઞાણવિપ્પયુત્તચિત્તેસુ સદ્ધાવીરિયસતિસમાધિહિરિઓત્તપ્પવસેન છ બલાનિ.

એકૂનાસીતિયા સત્તાતિ દ્વાદસસુ ઞાણસમ્પયુત્તકામાવચરચિત્તેસુ ચેવ સત્તવીસતિમહગ્ગતચિત્તેસુ ચ ચત્તાલીસાય લોકુત્તરચિત્તેસુ ચાતિ એકૂનાસીતિવિધેસુ ચિત્તેસુ સદ્ધાવીરિયસતિસમાધિપઞ્ઞાહિરિઓત્તપ્પવસેન સત્ત બલાનિ. **સોળસેવાબલાની**તિ પઞ્ચદસ અહેતુકવિપાકાનિ, કિરિયામનોધાતુઆવજ્જનઞ્ચાતિ સોળસ બલવિપ્પયોગતો અબલચિત્તાનિ. **એવન્તિ** પઞ્ચહિ બલેહિ સમ્પયુત્તસ્સ અભાવતો કત્થચિ દ્વે, કત્થચિ તીણિ, કત્થચિ ચત્તારિ, કત્થચિ છ, કત્થચિ સત્તાતિ પઞ્ચહિ આકારેહિ **સબલં**, ઇમેસુ એકસ્સાપિ અભાવતો અબલમ્પિ ચ **વિઞ્ઞેય્યં**, વિજાનિતબ્બન્તિ અત્થો. હેતુરાસિઆદયો વિનિચ્છયભાવતો ન વુત્તાતિ વેદિતબ્બં. યેસુ ચિત્તેસુ યાનિ ઝાનઙ્ગમગ્ગઙ્ગબલિન્દ્રિયાનિ જાયન્તીતિ સમ્બન્ધો. ગાથાબન્ધસુખત્થં ઇન્દ્રિયાનં ઓસાનકરણં.

ઇતિ અભિધમ્મત્થવિકાસિનિયા નામ

અભિધમ્માવતારસંવણ્ણનાય

ચેતસિકવિભાગનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૪. ચતુત્થો પરિચ્છેદો

એકવિધાદિનિદ્દેસવણ્ણના

૧૨૮-૩૦. વિજાનનસભાવતોતિ આરમ્મણવિજાનનસભાવત્તા. નનુ ચ હેટ્ઠા સારમ્મણતો એકવિધભાવો વુત્તોતિ? સચ્ચં વુત્તો, સો પન ચેતસિકાનઞ્ચ સાધારણોતિ ઇધ તબ્બિવજ્જનત્થં વિજાનનલક્ખણતાવ વુત્તા. સઙ્ખેપગણનવસેન ચ સહેતુકાનં એકસત્તતિવિધતા વુત્તા. **હેતુવાદિના**તિ કુસલાકુસલાબ્યાકતહેતૂનં બ્યાકરણકુસલેન . અથ વા ''યે ધમ્મા હેતુપ્પભવા , તેસં હેતું તથાગતો આહા''તિ (અપ॰ થેર ૧.૧.૨૮૬; મહાવ॰ ૬૦) વચનતો તંતંપચ્ચયુપ્પન્નધમ્માનં તંતંપચ્ચયવાદિના.

૧૩૧-૪. સવત્થુકાવત્થુકતોતિ એકન્તેન સબ્બવત્થુનિસ્સિતભાવતો ચેવ તદભાવતો ચ. કેચિ પન હદયવત્થુવસેન સવત્થુકાવત્થુકતં વણ્ણેન્તિ, તં ન યુજ્જતિ સવત્થુકનિદ્દેસે ''સબ્બો કામવિપાકો''તિ પસાદનિસ્સિતાનમ્પિ સઙ્ગહિતત્તા. **ઉભયવસેના**તિ સવત્થુકાવત્થુકવસેન. કાનિચિ હિ ચિત્તાનિ એકન્તેન સવત્થુકાનિ, કાનિચિ અવત્થુકાનેવ, કાનિચિ ઉભયસભાવાનિ. તથા ચેવ નિદ્દિસતિ ''**સબ્બો કામવિપાકો ચા**''તિઆદિ.

સબ્બો કામવિપાકો ચાતિ સહેતુકાહેતુકભિન્નો સબ્બો તેવીસતિવિધો કામાવચરવિપાકો ચ. **આદિમગ્ગો**તિ સોતાપત્તિમગ્ગો. સો હિ સબ્બલોકુત્તરેસુ આદિતો ઉપ્પજ્જનતો, અટ્ઠસુ અરિયપુગ્ગલેસુ આદિપુગ્ગલસ્સ સમ્બન્ધીતિ વા ''આદિમગ્ગો''તિ વુચ્ચતિ. **વિના વત્થુ**ન્તિ સકસકવત્થું વિના નુપ્પજ્જન્તિ. તેનેવ હેતાનિ અરૂપભવે નુપ્પજ્જન્તિ તત્થ વત્થૂનં અભાવતો. ''નુપ્પજ્જન્તિ વિના વત્થુ''ન્તિ ચ ઇદં અન્તોભાવિતકારણત્થં કત્વા વુત્તં. તેન યસ્મા વત્થું વિના નુપ્પજ્જન્તિ, તસ્મા એકન્તેન સવત્થુકાતિ વુત્તં હોતિ.

એકન્તેન અવત્થુકા અરૂપભવેયેવ પટિસન્ધાદિવસેન પવત્તનતો. કથં પન રૂપસન્નિસ્સયેન વિના તત્થ અરૂપં પવત્તતિ, કસ્મા ન પવત્તતિ પઞ્ચવોકારેતિ? તથા અદસ્સનતો. યદિ એવં કબળીકારાહારેનપિ વિના રૂપધાતુયં રૂપેન પવત્તિતબ્બં, કિં કારણા? કામધાતુયં તથા અદસ્સનતો. અપિ તુ યસ્સ ચિત્તસન્તાનસ્સ પવત્તિકારણં રૂપે અવિગતતણ્હં, તસ્સ સહ રૂપેન પવત્તિ. યસ્સ પન નિબ્બત્તિકારણં રૂપે વિગતતણ્હં, તસ્સ વિના રૂપેન પવત્તિ કારણસ્સ તંવિમુખતાયાતિ રૂપસન્નિસ્સયેન વિના તત્થ અરૂપં પવત્તતિ. **દ્વેચત્તાલીસ સેસાની**તિ મનોદ્વારાવજ્જનં કુસલકિરિયાવસેન સોળસ કામાવચરાનિ, તથેવ અટ્ઠ અરૂપાવચરાનિ, પઠમમગ્ગવજ્જાનિ સત્ત લોકુત્તરાનિ, પટિઘદ્વયવજ્જિતદસઅકુસલાનિ ચેતિ દ્વેચત્તાલીસ વુત્તાવસેસચિત્તાનિ.

૧૩૫-૭. રૂપાદીસુ એકેકમેવ આરમ્મણં ઇમસ્સાતિ **એકેકારમ્મણં**. તસ્સ તસ્સ આરમ્મણસ્સ આપાથગતકાલે તંતંવિજાનનવસેન પઞ્ચપિ આરમ્મણાનિ ઇમસ્સાતિ **પઞ્ચારમ્મણં. એવમ્પી**તિ ન કેવલં સવત્થુકાદિવસેનેવ, અથ ખો એકેકારમ્મણાદિતોપિ. અભિઞ્ઞાવજ્જિતાનં સબ્બમહગ્ગતાનમ્પિ ધમ્મારમ્મણભાવેન એકારમ્મણત્તા આહ ''**સબ્બં મહગ્ગત**''ન્તિ. પણ્ણત્તારમ્મણતો એકારમ્મણન્તિ કેચિ. તં અરૂપાવચરદુતિયચતુત્થજ્ઝાનાનિ પત્વા ન યુજ્જતિ તેસં મહગ્ગતારમ્મણત્તા. અભિઞ્ઞાદ્વયસ્સ છળારમ્મણિકભાવેન, તસ્સ ચ રૂપાવચરપઞ્ચમજ્ઝાનતો અભિન્નત્તા તં પહાય ''**તેચત્તાલીસા**''તિ વુત્તં.

૧૪૧. પુઞ્ઞવિપાકકિરિયતો કામે દ્વાદસાતિ સમ્બન્ધો. **ધા**તિ નિપાતમત્તં. **પુઞ્ઞવિપાકક્રિયતો**તિ ઞાણવિપ્પયુત્તકુસલવિપાકકિરિયતો.

૧૪૩-૯. ઇરિયાય કાયિકાય કિરિયાય પવત્તિપથભાવતો **ઇરિયાપથો**, ગમનાદિ. અત્થતો તદવત્થા રૂપપ્પવત્તિ. કામઞ્ચેત્થ રૂપવિનિમુત્તો ઇરિયાપથો, વિઞ્ઞત્તિ વા નત્થિ, તથાપિ સબ્બં રૂપસમુટ્ઠાપકચિત્તં ઇરિયાપથુપત્થમ્ભકં, વિઞ્ઞત્તિવિકારુપ્પાદનઞ્ચ હોતિ. યં પન ચિત્તં વિઞ્ઞત્તિજનકં , તં એકંસતો ઇતરદ્વયસ્સ જનકં અવિનાભાવતો, તથા ઇરિયાપથુપત્થમ્ભકં રૂપસ્સાતિ ઇમસ્સ વિસેસસ્સ દસ્સનત્થં "**રૂપીરિયાપથવિઞ્ઞત્તિ-જનકાજનકાદિતો**"તિ ઇરિયાપથવિઞ્ઞત્તીનં વિસું ગહણં. **જનકાજનકાદિતો**તિ તિણ્ણમ્પિ જનકતો, કસ્સચિપિ અજનકતો, દ્વિન્નં એકસ્સ ચ જનકતો. કાનિચિ હિ ચિત્તાનિ રૂપં સમુટ્ઠાપેન્તિ, ઇરિયાપથં કપ્પેન્તિ, વિઞ્ઞત્તિં જનયન્તિ. કાનિચિ રૂપં સમુટ્ઠાપેન્તિ, ઇરિયાપથં કપ્પેન્તિ, વિઞ્ઞત્તિં ન જનયન્તિ. કાનિચિ રૂપમેવ સમુટ્ઠાપેન્તિ, ઇતરદ્વયં ન કરોન્તિ. કાનિચિ તીણિ ન કરોન્તેવ. તથા ચેવ દસ્સેતિ "**દ્વાદસાકુસલા**"તિઆદિ. **એવઞ્ચાપિ હિ તં ચિત્ત**ન્તિ ન કેવલં અહેતુકાદિતોવ, એવં રૂપાદિજનકાદિતોપિ તં ચતુબ્બિધં. ''એવઞ્ચાદિમ્હિ ત''ન્તિપિ લિખન્તિ. તસ્સ પન આદિમ્હિ નિક્ખિત્તં ચિત્તં એવઞ્ચ ચતુબ્બિધન્તિ અત્થં વદન્તિ. **તત્થા**તિ તેસુ રૂપજનકાદીસુ. **દસ કિરિયા**તિ મનોધાતુવજ્જા દસ કિરિયા.

સમુટ્ઠાપેન્તિ રૂપાનીતિ અત્તનો ઉપ્પાદક્ખણેયેવ અત્તના જનેતબ્બરૂપાનિ સમુટ્ઠાપેન્તિ. **કપ્પેન્તી**તિ સન્નામેન્તિ. યથાપવત્તં ઇરિયાપથં ઉપત્થમ્ભેન્તિ. યથા હિ અન્તરન્તરા ઉપ્પજ્જમાનેહિ વીથિચિત્તેહિ અબ્બોકિણ્ણે ભવઙ્ગે પવત્તમાને અઙ્ગાનિ ઓસીદન્તિ, પવેધન્તા વિય હોન્તિ, ન એવં દ્વત્તિંસવિધેસુ વક્ખમાનેસુ ચ છબ્બીસતિવિધેસુ જાગરણચિત્તેસુ પવત્તમાનેસુ. તદા પન અઙ્ગાનિ ઉપત્થદ્ધાનિ યથાપવત્તઇરિયાપથભાવેનેવ પવત્તન્તિ. **જનયન્તિ ચ વિઞ્ઞત્તિ**ન્તિ મનોદ્વારે પવત્તા એવ વિઞ્ઞત્તિં જનયન્તિ, ન પન પઞ્ચદ્વારે પવત્તાતિ દટ્ઠબ્બં.

દ્વિપઞ્ચવિઞ્ઞાણાનં ઝાનઙ્ગયોગાભાવેન રૂપાજનકત્તા આહ "**દ્વેપઞ્ચવિઞ્ઞાણા**"તિ. ઝાનઙ્ગાનિ હિ ચિત્તેન સહ રૂપસમુટ્ઠાપકાનિ, તેસં અનુબલપ્પદાયકાનિ મગ્ગઙ્ગાદીનિ તેસુ વિજ્જમાનેસુ સવિસેસં રૂપપ્પવત્તિદસ્સનતો. અરૂપવિપાકા પન રૂપવિરાગભાવનાય નિબ્બત્તત્તા હેતુનો તંવિમુખતાય રૂપં ન સમુટ્ઠાપેન્તીતિ આહ "**વિપાકા ચ અરૂપિસૂ**"તિ.

૧૫૦. સબ્બેસં સન્ધિચિત્તન્તિ સબ્બેસં સત્તાનં પટિસન્ધિચિત્તં. તઞ્હિ વત્થુદુબ્બલતાય, અપ્પતિટ્ઠિતતાય, પચ્ચયવેકલ્લતો, આગન્તુકતાય ચ રૂપં ન સમુટ્ઠાપેતિ. તથા હિ પટિસન્ધિવિઞ્ઞાણેન સહજાતં વત્થુ પચ્છાજાતપચ્ચયરહિતં, આહારાદીહિ ચ અનુપત્થદ્ધં દુબ્બલં, તસ્સ ચ દુબ્બલત્તા તન્નિસ્સિતવિઞ્ઞાણમ્પિ દુબ્બલન્તિ. યથા ચ પપાતે પતિતો અઞ્ઞસ્સ નિસ્સયો ભવિતું ન સક્કોતિ, એવં તમ્પિ ભિન્નસન્તતિયં કમ્મક્ખિત્તતાય પપાતે પતિતં વિય અપ્પતિટ્ઠિતં ન રૂપસમુટ્ઠાપને ઉસ્સહતિ ચ વત્થુનો ચ અત્તના સહ અપચ્છા અપુરે ઉપ્પજ્જમાનત્તા પુરેજાતપચ્ચયસ્સ અલાભતો. યથા પન આગન્તુકો પુરિસો અગતપુબ્બં દેસં ગતો અઞ્ઞેસં ''એથ ભો અન્તોગામે વો અન્નપાનગન્ધમાલાદીનિ દસ્સામી''તિ વત્તું ન સક્કોતિ અત્તનો અવિસયતાય, અપ્પહુતાય ચ, એવમેવં પટિસન્ધિચિત્તમ્પિ આગન્તુકન્તિ. એવં વત્થુદુબ્બલતાદીહિ કારણેહિ રૂપં ન સમુટ્ઠાપેતિ. અપિચ આહારિન્દ્રિયાદિવસેન યેહાકારેહિ ચિત્તસમુટ્ઠાનરૂપાનં ચિત્તચેતસિકા પચ્ચયા હોન્તિ, તેહિ સબ્બેહિ પટિસન્ધિયં ચિત્તચેતસિકા સમતિંસકમ્મજરૂપાનં યથાયોગં પચ્ચયા હોન્તિ. વુત્તઞ્હેતં **પટ્ઠાને** –

‘‘પટિસન્ધિક્ખણે વિપાકાબ્યાકતા આહારા સમ્પયુત્તાનં ખન્ધાનં કટત્તા ચ રૂપાનં આહારપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિઆદિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪૨૯).

તસ્મા સમતિંસકમ્મજરૂપાનિ ચિત્તસમુટ્ઠાનરૂપાનં ઠાનં ગહેત્વા ઠિતાનીતિ પટિસન્ધિચિત્તં રૂપં ન સમુટ્ઠાપેતીતિ વેદિતબ્બં.

ચુતિચિત્તઞ્ચારહતોતિ એત્થ ખીણાસવસ્સ ચુતિચિત્તં ઉપસન્તવટ્ટમૂલસ્મિં સન્તાને સાતિસયં સન્તવુત્તિતાય રૂપં ન સમુટ્ઠાપેતિ, અનાગામિઆદીનં તદભાવતોતિ વદન્તિ. ટીકાકારો પન **આનન્દાચરિયો** ભણતિ –

‘‘કામાવચરાનં પચ્છિમચિત્તસ્સ ઉપ્પાદક્ખણે યસ્સ ચિત્તસ્સ અનન્તરા કામાવચરાનં પચ્છિમચિત્તં ઉપ્પજ્જિસ્સતિ, રૂપાવચરે, અરૂપાવચરે પચ્છિમભવિકાનં, યે ચ રૂપાવચરં, અરૂપાવચરં ઉપપજ્જિત્વા પરિનિબ્બાયિસ્સન્તિ, તેસં ચવન્તાનં, તેસં વચીસઙ્ખારો નિરુજ્ઝિસ્સતિ, નો ચ તેસં કાયસઙ્ખારો નિરુજ્ઝિસ્સતીતિ વચનતો અઞ્ઞેસમ્પિ ચુતિચિત્તં રૂપં ન સમુટ્ઠાપેતી’’તિ.

આચરિયસ્સ હિ અયમધિપ્પાયો – ‘‘**કામાવચરાનં પચ્છિમચિત્તસ્સા**’’તિ એતેન અવિસેસેન કામાવચરસત્તાનં ચુતિચિત્તસ્સ, ‘‘**યે ચ રૂપાવચરં…પે॰… નિરુજ્ઝિસ્સતી**’’તિ ઇમિના કામભવતો ચવિત્વા રૂપારૂપભવૂપપજ્જનકાનં કામાવચરચુતિચિત્તસ્સાપિ ઉપ્પાદક્ખણતો ઉદ્ધં વચીસઙ્ખારસ્સ નિરોધં વત્વા કાયસઙ્ખારસ્સ તદભાવવચનતો ચુતિચિત્તસ્સ કાયસઙ્ખારાસમુટ્ઠાપનં સિદ્ધં. યદઙ્ગેન ચ તં કાયસઙ્ખારં ન સમુટ્ઠાપેતિ, તદઙ્ગેન તં સેસરૂપમ્પિ ન જનેતિ. ન હિ રૂપસમુટ્ઠાપકસ્સ ગબ્ભગતતાદિવિબન્ધાભાવે કાયસઙ્ખારાસમુટ્ઠાપને કારણં અત્થિ. ન ચ યુત્તં ચુતિતો ઉદ્ધં ચિત્તસમુટ્ઠાનઞ્ચસ્સ રૂપં પવત્તતીતિ, નાપિ ‘‘ચુતિચિત્તં રૂપં સમુટ્ઠાપેતી’’તિ પાળિ અત્થિ, ન ચાપિ વટ્ટમૂલાનુપસમો ચુતિચિત્તસ્સ રૂપુપ્પાદને કારણં ચુતિચિત્તેન ન ઉપ્પન્નાનમ્પિ તતો પુરિમતરેહિ ઉપ્પન્નાનં વિય ભવન્તરે અનુપ્પજ્જનતો, તસ્મા સબ્બેસમ્પિ ચુતિચિત્તં રૂપં ન સમુટ્ઠાપેતીતિ. યદિ કાયસઙ્ખારસમુટ્ઠાપનમેવ રૂપજનનારહભાવં સાધેતિ, તદા ચતુત્થજ્ઝાને કથન્તિ? નાયં દોસો, તસ્સ ભાવનાબલેન સાતિસયં સન્તવુત્તિતાય કાયસઙ્ખારાસમુટ્ઠાપનેપિ મરણાસન્નચિત્તાનં વિય પરિદુબ્બલત્તાભાવતો રૂપસમુટ્ઠાપને વિબન્ધો નત્થીતિ. કુતો પન પટ્ઠાય ચિત્તજરૂપં નુપ્પજ્જતીતિ? યતો પટ્ઠાય કાયસઙ્ખારે નુપ્પજ્જતિ. કદા ચ કાયસઙ્ખારો નુપ્પજ્જતીતિ? ચુતિતો પુબ્બે દ્વત્તિંસમચિત્તક્ખણતો પટ્ઠાય નુપ્પજ્જતિ, તેત્તિંસમચિત્તક્ખણે ઉપ્પન્નં પચ્છિમસોળસકતો પુરેતરમેવ નિરુજ્ઝતીતિ વદન્તિ. ‘‘યસ્સ કાયસઙ્ખારો ન નિરુજ્ઝતિ, તસ્સ ચિત્તસઙ્ખારો ન નિરુજ્ઝિસ્સતી’’તિ (યમ॰ ૨.સઙ્ખારયમક.૧૧૩) પઞ્હે ‘‘પચ્છિમચિત્તસ્સ ભઙ્ગક્ખણે તેસં કાયસઙ્ખારો ચ ન નિરુજ્ઝતિ, ચિત્તસઙ્ખારો ચ ન નિરુજ્ઝિસ્સતી’’તિ પચ્છિમચિત્તસ્સેવ વજ્જિતત્તા ચુતિતો દુતિયતતિયચિત્તેનાપિ સહ નિરુજ્ઝતીતિ અપરે. **યસ્સ ચિત્તસ્સ અનન્તરા કામાવચરાનં પચ્છિમચિત્તં ઉપ્પજ્જતી**તિ એત્થ ‘‘**યસ્સા**’’તિ કામાવચરચુતિચિત્તસ્સ અનન્તરપચ્ચયભૂતં ચિત્તં સન્ધાય વુત્તન્તિ તસ્સ ઉપ્પાદતોપિ ઉદ્ધં કાયસઙ્ખારાભાવવચનેન હેટ્ઠિમકોટિયા ચુતિતો તતિયચિત્તેનેવ સહ નિરુજ્ઝતિ. દુતિયચિત્તં ન પાપુણાતીતિ એકે.

૧૫૧-૭. એકં દ્વે તીણિ ચત્તારિ ઠાનાનિ ઇમસ્સાતિ **એકદ્વિતિચતુટ્ઠાનં**, એકદ્વિતિચતુટ્ઠાનત્તાતિ અત્થો. **ઠાન**ન્તિ ચ ઇધ કિચ્ચમધિપ્પેતં. તઞ્હિ તિટ્ઠન્તિ એત્થ ધમ્મા અવટ્ઠિતા વિય હોન્તીતિ ‘‘ઠાન’’ન્તિ વુચ્ચતિ. મંસચક્ખુદિબ્બચક્ખુઞાણચક્ખુબુદ્ધચક્ખુસમન્તચક્ખુવસેન પઞ્ચ નિમ્મલાનિ લોચનાનિ ઇમસ્સાતિ **પઞ્ચનિમ્મલલોચનો**.

નિપ્પપઞ્ચેનાતિ રાગાદિપપઞ્ચરહિતેન. રાગાદયો હિ સંસારે પપઞ્ચનતો ‘‘પપઞ્ચા’’તિ વુચ્ચન્તિ.

આવજ્જને પટિચ્છને ઠાને મનોધાતુત્તિકન્તિ સમ્બન્ધો, કિરિયામનોધાતુ આવજ્જનટ્ઠાને, વિપાકદ્વયં સમ્પટિચ્છનટ્ઠાનેતિ અત્થો.

‘‘સોમનસ્સયુત્તસન્તીરણં પઞ્ચદ્વારે સન્તીરણં સિયા’’તિ વત્તબ્બે ‘‘સન્તીરણ’’ન્તિ અધિકારતોવ લબ્ભતીતિ ગાથાબન્ધસુખત્થં ‘‘**સોમનસ્સયુત**’’ન્તિ એત્તકમેવ વુત્તં.

બલવારમ્મણે સતીતિ તદારમ્મણકિચ્ચસ્સ બલવારમ્મણેયેવ લબ્ભનતો વુત્તં, ન ઇમસ્સેવ આવેણિકભાવેન સબ્બેસમ્પિ તદારમ્મણાનં બલવારમ્મણેયેવ ઉપ્પજ્જનતો. **વોટ્ઠબ્બન**ન્તિ કિરિયામનોવિઞ્ઞાણધાતુસઙ્ખાતં વોટ્ઠબ્બનકિચ્ચં ચિત્તં.

૧૫૮-૯. સબ્બેસન્તિ સબ્બેસં કામરૂપારૂપભવિકસત્તાનં. ઇમિના ઇદં દસ્સેતિ – પઞ્ચદ્વારેસુ વોટ્ઠબ્બનકિચ્ચં કેસઞ્ચિદેવ સત્તાનં અરૂપભવે સબ્બસો પઞ્ચદ્વારિકચિત્તપ્પવત્તિયા, રૂપભવે ચ દ્વારત્તયપ્પવત્તિયા અભાવતો. મનોદ્વારે આવજ્જનકિચ્ચં પન સબ્બેસમેવ સચિત્તકસત્તાનં કરોતીતિ. **દ્વિટ્ઠાનિકં નામ હોતી**તિ યથાવુત્તટ્ઠાનદ્વયવન્તતાય દ્વિટ્ઠાનિકચિત્તં નામ હોતિ. કેચિ પન ‘‘સોમનસ્સસહગતસન્તીરણં કામસુગતિયં પટિસન્ધિં આકડ્ઢતિ , તસ્મા તં પઞ્ચટ્ઠાનિક’’ન્તિ વદન્તિ, તં તેસં મતિમત્તં **પટ્ઠાને** તથા અદીપિતત્તા. તત્થ હિ –

> ‘‘ઉપેક્ખાસહગતં ધમ્મં પટિચ્ચ ઉપેક્ખાસહગતો ધમ્મો ઉપ્પજ્જતિ નહેતુપચ્ચયા’’તિ એત્થ (પટ્ઠા॰ ૨.૭.૮) ‘‘અહેતુકં ઉપેક્ખાસહગતં એકં ખન્ધં પટિચ્ચ તયો ખન્ધા, તયો ખન્ધે પટિચ્ચ એકો ખન્ધો, દ્વે ખન્ધે પટિચ્ચ દ્વે ખન્ધા , અહેતુકપટિસન્ધિક્ખણે ઉપેક્ખાસહગતં એકં ખન્ધં પટિચ્ચ તયો ખન્ધા, તયો ખન્ધે પટિચ્ચ એકો ખન્ધો, દ્વે ખન્ધે પટિચ્ચ દ્વે ખન્ધા’’તિ (પટ્ઠા॰ ૨.૭.૮) –

એવં ઉપેક્ખાસહગત-પદસ્સ પવત્તિપટિસન્ધિવસેન પટિચ્ચનયો ઉદ્ધટો. પીતિસહગતસુખસહગત-પદાનં પન –

> ‘‘પીતિસહગતં ધમ્મં પટિચ્ચ પીતિસહગતો ધમ્મો ઉપ્પજ્જતિ નહેતુપચ્ચયા. અહેતુકં પીતિસહગતં એકં ખન્ધં પટિચ્ચ તયો ખન્ધા, તયો ખન્ધે પટિચ્ચ એકો ખન્ધો, દ્વે ખન્ધે પટિચ્ચ દ્વે ખન્ધા. સુખસહગતં ધમ્મં પટિચ્ચ સુખસહગતો ધમ્મો ઉપ્પજ્જતિ નહેતુપચ્ચયા. અહેતુકં સુખસહગતં એકં ખન્ધં પટિચ્ચ તયો ખન્ધા, તયો ખન્ધે પટિચ્ચ એકો ખન્ધો, દ્વે ખન્ધે પટિચ્ચ દ્વે ખન્ધા’’તિ (પટ્ઠા॰ ૨.૭.૬) –

એવં પવત્તિવસેનેવ ઉદ્ધટો, ન ‘‘અહેતુકપટિસન્ધિક્ખણે’’તિઆદિના પટિસન્ધિવસેન, તસ્મા યથાધમ્મસાસને અવચનમ્પિ અભાવમેવ દીપેતીતિ ન તસ્સ પટિસન્ધિદાનં અત્થીતિ દ્વિટ્ઠાનિકતાવ વુત્તાતિ. તે મહગ્ગતવિપાકા નવાતિ સમ્બન્ધો.

૧૬૨. છદ્વારા એવ **છદ્વારિકા**. અથ વા **છદ્વારિકેસૂ**તિ છદ્વારિકચિત્તેસૂતિ અત્થો.

૧૬૪-૬. ‘‘પઞ્ચકિચ્ચ’’ન્તિઆદિ યથાવુત્તાનમેવ નિગમનં. **સેસ**ન્તિ અટ્ઠસટ્ઠિવિધં ચિત્તં. એકકિચ્ચયોગતો, એકં કિચ્ચમસ્સાતિ વા એકં, એકમેવ **એકકં**. સબ્બચિત્તાનં કિચ્ચવસેન નિદ્દેસટ્ઠાનેયેવ કિચ્ચાનં પટિપાટિમ્પિ દસ્સેતું ‘‘**ભવઙ્ગાવજ્જન**’’ન્તિઆદિ વુત્તં. યદિ એવં પટિસન્ધિતો પટ્ઠાય ચુતિપરિયોસાનં વત્તબ્બન્તિ? સચ્ચં,

ચુતિપટિસન્ધીનં પન પાકટત્તા તથા ન વુત્તં. ભવસ્સ હિ પટિસન્ધિ આદિ, ચુતિ પરિયોસાનન્તિ પાકટમેવ, તસ્મા પાકટટ્ઠાનં પહાય અપાકટટ્ઠાનતો પટ્ઠાય દસ્સેતું ભવઙ્ગમેવ આદિતો વુત્તં. તદારમ્મણં પન કિઞ્ચાપિ અપાકટં, અથ ખો અનેકન્તિકં કિસ્મિઞ્ચિ ભવે કત્થચિ જવનવીથિયં અલબ્ભનતોતિ એકન્તલબ્ભમાનપરિદીપનત્થં તં ન વુત્તં. અથ વા તદારમ્મણચિત્તમ્પિ યેભુય્યેન ભવઙ્ગનામં લબ્ભતીતિ પુરિમજવનવીથિયં તદારમ્મણં પચ્છિમજવનવીથિયા આવજ્જનસ્સ પુરેચરભૂતં ભવઙ્ગ-ગ્ગહણેનેવ સઙ્ગહિતન્તિ વિસું ન વુત્તં. કેચિ પન ''પઞ્ચદ્વારેસુ પવત્તિવસેન પઞ્ચવિધતાય દસ્સનત્થં 'ભવઙ્ગાવજ્જન'ન્તિઆદિ વુત્ત''ન્તિ વદન્તિ, તત્થ પન અપ્પવત્તમાનાનં કેસઞ્ચિ સબ્ભાવતો તં ન યુજ્જતિ, છદ્વારપ્પવત્તિવસેન છબ્બિધત્તનયદસ્સનત્થન્તિ વત્તું વટ્ટતિ. યથા ચેત્થ ''ભવઙ્ગાવજ્જન''ન્તિઆદિના ચક્ખુદ્વારે વુત્તં, એવં સોતદ્વારાદીસુપિ દસ્સનાદિં અપનેત્વા સવનાદિં પક્ખિપિત્વા કિચ્ચપ્પવત્તિ યોજેતબ્બા. મનોદ્વારે પન –

> ''ભવઙ્ગં પઠમં હોતિ, તતો આવજ્જનં મતં;
> દુતિયં તમતિક્કમ્મ, જવનં તતિયં સિયા''તિ. –

યોજના દટ્ઠબ્બા. **છન્નં વિઞ્ઞાણાન**ન્તિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનં પઞ્ચન્નં, મનોવિઞ્ઞાણસ્સ ચ. **સત્તવિઞ્ઞાણધાતૂન**ન્તિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણધાતાદીનં પઞ્ચન્નં, મનોધાતુમનોવિઞ્ઞાણધાતુદ્વયસ્સાતિ સત્તન્નં વિઞ્ઞાણધાતૂનં.

૧૬૯-૭૧. પઞ્ચાભિઞ્ઞાવિવજ્જિતન્તિ –

> ''ઇદ્ધિવિધં દિબ્બસોતો, પરચિત્તવિજાનના;
> પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિ, દિબ્બચક્ખૂતિ પઞ્ચધા''તિ. –

એવમાગતાહિ પઞ્ચહિ અભિઞ્ઞાહિ યુત્તેન રૂપાવચરપઞ્ચમજ્ઝાનચિત્તેન વજ્જિતં. દિબ્બસોતાદીનં એકેકારમ્મણત્તેપિ પઞ્ચન્નમ્પિ અભિઞ્ઞાનં એકસ્સેવ ચિત્તસ્સ અવત્થાભેદભાવતો વુત્તં ''પઞ્ચાભિઞ્ઞાવિવજ્જિત''ન્તિ . કેચિ પન ''ઇધ એકન્તેન ધમ્મારમ્મણિકચિત્તાનમેવ વચનતો પરચિત્તવિજાનનં વજ્જેત્વા અનાગતંસઞાણેન સહ પઞ્ચાભિઞ્ઞાનં પટિક્ખેપો''તિ વદન્તિ.

દ્વિપઞ્ચવિઞ્ઞાણાનં, મનોધાતુત્તયસ્સ ચ પરિચ્ચાગેન એકચત્તાલીસ હોન્તીતિ આહ ''**ચત્તાલીસં તથેકક**''ન્તિ. **અભિઞ્ઞાનિ ચાતિ ચ**-સદ્દો અટ્ઠાનપ્પયુત્તો, સો ''ચત્તાલીસં તથેકક''ન્તિ ઇમસ્સાનન્તરં દટ્ઠબ્બો, તેન પન અભિઞ્ઞાચિત્તદ્વયં સઙ્ગણ્હાતિ. અથ વા અભિઞ્ઞા નામ હેટ્ઠા એકેકારમ્મણિકેસુ વુત્તસ્સ પઞ્ચમજ્ઝાનસ્સેવ અવત્થાવિસેસોતિ અભિઞ્ઞાચિત્તાનં છળારમ્મણિકેસુ અગ્ગહણન્તિ દટ્ઠબ્બં.

૧૭૨-૩. તિધા કત્વાતિ તિધા કરણહેતુ. હેત્વત્થો હિ અયં ત્વા-સદ્દો યથા ''સીહં દિસ્વા ભયં છમ્ભિતત્તં ઉપ્પજ્જતિ, પઞ્ઞાય ચસ્સ દિસ્વા આસવા પરિક્ખીણા હોન્તી''તિ. ''**પુઞ્ઞાપુઞ્ઞવસેના**''તિઆદિના જાતિભૂમિહેતુવેદનાદિવસેન યાવ છસત્તતિવિધો ભેદો, તાવ મનોવિઞ્ઞાણધાતું ભિન્દિત્વા તંવસેન ચિત્તવિભાગદસ્સનત્થં નયદાનં કતન્તિ વેદિતબ્બં.

૧૭૫. તિધા કત્વાતિ પઠમં વિપાકદ્વયકિરિયાભેદતો, દુતિયં કુસલાકુસલાદિતોતિ એવં ધાતુદ્વયં પચ્ચેકં તિધા કત્વા.

૧૮૦. ભૂમિ…પે॰… વિભાવયેતિ તિંસભૂમીનં નાનત્તવસેન પવત્તિતો તિંસવિધં, તત્થેવ તિંસપુગ્ગલાનં નાનત્તવસેન પવત્તિતો ચ તિંસવિધન્તિઆદિના ઇદં યથાનિદ્દિટ્ઠચિત્તં બહુધા હોતીતિ ચ વિભાવેય્યાતિ અત્થો.

૧૮૧. ઇધાતિ ઇમસ્મિં સાસને. **હત્થગતામલકા વિય હોન્તી**તિ યથા હત્થગતં આમલકં ચક્ખુમતો સુપાકટં હોતિ, એવમિમસ્સ મતિમતો ભિક્ખુનો અભિધમ્મપિટકગતા અત્થા સુપાકટા હોન્તિ, આવજ્જિતાવજ્જિતક્ખણે સુવિસદાવ પઞ્ઞાયન્તીતિ અત્થો.

ઇતિ અભિધમ્મત્થવિકાસિનિયા નામ

અભિધમ્માવતારસંવણ્ણનાય

એકવિધાદિનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૫. પઞ્ચમો પરિચ્છેદો

ભૂમિપુગ્ગલચિત્તુપ્પત્તિનિદ્દેસવણ્ણના

૧૮૨-૮. બુદ્ધિયા વુદ્ધિં વિરુળ્હિં કરોતીતિ **બુદ્ધિવુદ્ધિકરં**. યસ્સ યસ્સ નયસ્સ કથનં પટિઞ્ઞાતં, તં તં દસ્સેન્તો આહ "**ચિત્તાનં ભૂમીસુપ્પત્તિ**"ન્તિ. તં વત્વા ભૂમીનં આધારવસેન પસઙ્ગાગતં ગતિભેદં, ભવભેદઞ્ચ દસ્સેતું "**દેવા ચેવા**"તિઆદિ વુત્તં. ''ચતસ્સોપાયભૂમિયો''તિ વત્વા અસુરગતિયા પેતગતિયંયેવ સઙ્ગહિતત્તા "**ગતિયો પઞ્ચા**"તિ વુત્તન્તિ વદન્તિ. મયં પન ''તિસ્સોવાપાયભૂમિયો''તિ પાઠેન ભવિતબ્બન્તિ મઞ્ઞામ. ન હિ એસ અનાકુલવચનો આચરિયો ઈદિસં પુબ્બાપરવિરુદ્ધં વિય સમ્મોહજનકં વચનં ભાસતિ. **પાળિયમ્પિ** હિ –

> ''પઞ્ચ ખો ઇમા, સારિપુત્ત, ગતિયો. કતમા પઞ્ચ? નિરયો તિરચ્છાનયોનિ પેત્તિવિસયો મનુસ્સા દેવા''તિ (અ॰ નિ॰ ૯.૬૮) –

એવં તિણ્ણમેવ અપાયાનં વસેન વુત્તં. કામરૂપારૂપવસેન **તયો ભવા**. **તત્થા**તિ તેસુ તીસુ ભવેસુ. **તિંસેવા**તિ ચતસ્સો અપાયભૂમિયો, સત્તવિધા કામસુગતિભૂમિ, સોળસ રૂપીબ્રહ્મલોકા, ચતસ્સો અરૂપભૂમિયોતિ એકતિંસભૂમીનમન્તરે ચિત્તપ્પવત્તિઅધિકારત્તા અસઞ્ઞભૂમિં અપનેત્વા અવસેસા તિંસેવ ભૂમિયોતિ અત્થો. **તાસુ તિંસેવ પુગ્ગલા**તિ તાસુ ભૂમીસુ ઉપ્પન્ના પુગ્ગલા ભૂમિગણનવસેન તિંસેવ હોન્તિ. ભૂમિવસેન તિંસવિધાપિ પન પટિસન્ધિચિત્તગણનાય એકૂનવીસતિ હોન્તીતિ દસ્સેન્તો આહ "**ભૂમીસ્વેતાસૂ**"તિઆદિ.

પટિસન્ધિકચિત્તાનન્તિ દસ કામાવચરપટિસન્ધિચિત્તાનિ, પઞ્ચ રૂપાવચરપટિસન્ધિચિત્તાનિ, ચત્તારિ અરૂપાવચરપટિસન્ધિચિત્તાનીતિ ઇમેસં એકૂનવીસતિપટિસન્ધિચિત્તાનં વસેન. **અસઞ્ઞીનમચિત્તકા**તિ અસઞ્ઞસત્તાનં અચિત્તકા પટિસન્ધિ. વુત્તઞ્હેતં –

> ''અસઞ્ઞસત્તા દેવા અહેતુકા અનાહારકા અફસ્સકા અવેદનકા અસઞ્ઞકા અચેતનકા અચિત્તકા પાતુભવન્તી''તિ.

યદિ પટિસન્ધિવસેન વીસતિ પુગ્ગલા, કથં ભૂમિવસેન તિંસાતિ વુત્તા. એકતિંસાતિ હિ વત્તબ્બન્તિ આહ "**ઇધા**"તિઆદિ.

ન વિજ્જતિ હેતુ ઇમેસન્તિ **અહેતૂ**, દ્વે, તીણિ ચ હેતૂ ઇમેસન્તિ **દ્વિતિહેતૂ**, પટિસન્ધિવસેન અહેતુકા, દુહેતુકા, તિહેતુકા ચાતિ અત્થો. તત્થ **અહેતુકા** આપાયિકા ચ, એકચ્ચે ભૂમદેવા, મનુસ્સેસુ જચ્ચન્ધજચ્ચબધિરજચ્ચુમ્મત્તકનપુંસકઉભતોબ્યઞ્જનકાદયો ચ. વુત્તાવસેસા કામસુગતિવાસિનોવ **દુહેતુકા**. **તિહેતુકા** પન કામસુગતિવાસિનોવ. **અરિયા પન અટ્ઠા**તિ ચતુન્નં અરિયમગ્ગસમઙ્ગીનં, ચતુન્નઞ્ચ અરિયફલસમઙ્ગીનં વસેન અટ્ઠ અરિયપુગ્ગલા . નનુ ચ અરિયાપિ તિહેતુકાયેવાતિ? સચ્ચં, ચિત્તુપ્પાદં પન પત્વા તેસં વિસેસસબ્ભાવતો વિસુંયેવ ઉદ્ધટાતિ દટ્ઠબ્બં.

૧૮૯-૯૨. "**ભૂમીસુપ્પત્તિં ભણતો મે નિબોધથા**"તિ સુત્વા ચોદકો "**તિંસભૂમીસૂ**"તિઆદિના સબ્બેસં ભૂમીનં સાધારણચિત્તાનિ પુચ્છતિ, ઇતરો "**ચુદ્દસેવા**"તિ વિસ્સજ્જેતિ. તત્થ અટ્ઠ પરિત્તકુસલાનિ, ચત્તારિ દિટ્ઠિવિપ્પયુત્તાનિ,

ઉદ્ધચ્ચસહગતં, મનોદ્વારાવજ્જનઞ્ચાતિ ચુદ્દસેવ, ન ઊનાનિ નાધિકાનિ, સબ્બાસુ તિંસભૂમીસુ હોન્તિ, સબ્બભૂમીનં સાધારણાનીતિ અત્થો.

સદા...પે॰... **સિયુ**ન્તિ દ્વે દોસમૂલાનિ, કુસલવિપાકચક્ખુસોતવિઞ્ઞાણસમ્પટિચ્છનસન્તીરણદ્વયવજ્જિતાનિ અટ્ઠારસ કામાવચરવિપાકચિત્તાનીતિ વીસતિ ચિત્તાનિ સદા કામેયેવ ભવે સિયું, ન કદાચિ અઞ્ઞત્થ ઉપ્પજ્જન્તીતિ અત્થો. નનુ ચ બ્રહ્મૂનમ્પિ અકુસલવિપાકાનિ ઉપ્પજ્જન્તીતિ? સચ્ચં ઉપ્પજ્જન્તિ, તાનિ કામભવે અનિટ્ઠરૂપાદયો આરબ્ભ ઉપ્પજ્જન્તિ બ્રહ્મલોકે તેસં અભાવતોતિ કામભવેયેવ નિયમિતાનિ. રૂપાવચરવિપાકચિત્તાનિ પઞ્ચ રૂપાવચરભવેયેવ સિયું, ચત્તારો ચ અરૂપાવચરવિપાકા અરૂપીસૂતિ આહ "**પઞ્ચ રૂપભવે**"તિઆદિ.

કામ ...પે॰... **ભવન્તી**તિ રૂપાવચરકુસલકિરિયચિત્તાનિ ચેવ કુસલવિપાકાનિ ચ ચક્ખુસોતવિઞ્ઞાણસમ્પટિચ્છનસન્તીરણાનિ વોટ્ઠબ્બનવજ્જાનિ ચ દ્વે અહેતુકકિરિયચિત્તાનિ પઠમમગ્ગવિઞ્ઞાણન્તિ અટ્ઠારસ ચિત્તાનિ કામરૂપભવેયેવ ભવન્તિ, ન અરૂપભવે. તત્થ હિ સબ્બસો રૂપસઞ્ઞાનં સમતિક્કન્તત્તા રૂપાવચરકુસલકિરિયા નુપ્પજ્જન્તિ. ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનિ વત્થુદ્વારવિરહતો, હસિતુપ્પાદો એકન્તવત્થુનિસ્સયત્તા, સોતાપત્તિમગ્ગો પરતોઘોસપચ્ચયાયેવ નિબ્બત્તનતો ન ઉપ્પજ્જતિ. **દ્વેચત્તાલીસા**તિ અટ્ઠ પરિત્તકુસલાનિ, ચત્તારિ અરૂપકુસલાનિ, પઠમમગ્ગવજ્જાનિ સત્ત લોકુત્તરચિત્તાનિ, પટિઘદ્વયવજ્જિતાનિ ચ દસ અકુસલચિત્તાનિ, પુબ્બે વુત્તઅહેતુકકિરિયાદ્વયવજ્જિતાનિ નવ કામાવચરકિરિયચિત્તાનિ, ચત્તારિ અરૂપાવચરકિરિયચિત્તાનીતિ એવં દ્વેચત્તાલીસ ચિત્તાનિ તીસુ ભવેસુ હોન્તિ.

૧૯૩-૨૦૪. એવં ભવવસેન ચિત્તુપ્પત્તિં દસ્સેત્વા ઇદાનિ કાલવસેન દસ્સેન્તો આહ "**ઠપેત્વા પના**"તિઆદિ. **સબ્બાસ**ન્તિ નિદ્ધારણત્થે સામિવચનં. અટ્ઠ મહાકિરિયા, અરહત્તમગ્ગફલચિત્તાનિ, અનાગામિફલં, નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનકુસલકિરિયાતિ **તેરસેવ ચિત્તાનિ** અપાયરહિતાસુ **છબ્બીસભૂમીસુ હોન્તિ** અપાયેસુ વિપાકાવરણસબ્ભાવે એતેસં અનુપ્પજ્જનતો. અપરાનિ છ ચિત્તાનીતિ સમ્બન્ધો. તાનિ પન રૂપભવસાધારણાનં પઞ્ચપરિત્તવિપાકાનં, કિરિયમનોધાતુયા ચ વસેન વેદિતબ્બાનિ.

પઞ્ચ ચિત્તાનીતિ દિટ્ઠિસમ્પયુત્તવિચિકિચ્છાવસેન પઞ્ચ ચિત્તાનિ. તાનિ હિ પઞ્ચસુ સુદ્ધાવાસભૂમીસુ ન લબ્ભન્તિ. તત્થ અનાગામિખીણાસવાનમેવ અધિવુત્થત્તા, તેસઞ્ચ પઠમમગ્ગેનેવ ઇમેસં પઞ્ચન્નં વિઞ્ઞાણાનં અનુપ્પાદધમ્મતં આપાદિતત્તા.

અપરાનિ દુવેતિ તતિયારુપ્પકુસલકિરિયચિત્તાનિ. તાનિ હિ નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનેસુ અતિક્કન્તારમ્મણત્તા, અપાયેસુ ચ અહેતુકપટિસન્ધિકત્તા નુપ્પજ્જન્તિ. **ચતુવીસતીભૂમિસુ દ્વે ચા**તિ વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનકુસલકિરિયાવસેન દ્વે ચિત્તાનિ. **તેવીસભૂમિસુ દ્વેયેવા**તિ આકાસાનઞ્ચાયતનકુસલકિરિયચિત્તાનિ.

એકાદસવિધન્તિ રૂપાવચરકુસલકિરિયા હસિતુપ્પાદોતિ એકાદસ. સોતાપત્તિફલં યાવ અનાગામિમગ્ગો ચત્તારિ ચ ચિત્તાનિ સુદ્ધાવાસઅપાયવજ્જાસુ એકવીસતિભૂમીસુ ભવન્તિ. એકં સોતાપત્તિમગ્ગચિત્તં સુદ્ધાવાસઅપાયઅરૂપભૂમિવજ્જેસુ સત્તરસસુ ભૂમીસુ જાયતિ. દ્વે દોસમૂલાનિ, કુસલવિપાકઘાનજિવ્હાકાયવિઞ્ઞાણાનિ, સત્ત અકુસલવિપાકાતિ દ્વાદસ ચિત્તાનિ મહગ્ગતભૂમિવજ્જાસુ એકાદસસુ

કામભૂમીસુ જાયન્તિ. અટ્ઠ મહાવિપાકચિત્તાનિ કામાવચરદેવમનુસ્સવસેન સત્તભૂમીસુ જાયન્તિ. **છસુ ભૂમિસૂ**તિ વેહપ્ફલસુદ્ધાવાસસઙ્ખાતાસુ છસુ પઞ્ચમજ્ઝાનભૂમીસુ.

ચત્તારિ...પે॰... ભૂમિસૂતિ ચતુત્થજ્ઝાનવિપાકો પરિત્તસુભઅપ્પમાણસુભસુભકિણ્હવસેન તીસુ ભૂમીસુ જાયતિ, દુતિયજ્ઝાનવિપાકો, તતિયજ્ઝાનવિપાકો ચ પરિત્તાભાઅપ્પમાણાભાઆભસ્સરવસેન તીસુ ભૂમીસુ, પઠમજ્ઝાનવિપાકો બ્રહ્મપારિસજ્જબ્રહ્મપુરોહિતમહાબ્રહ્માવસેન તીસુ ભૂમીસુ હોતીતિ એવં ચત્તારિ ચિત્તાનિ એકેકવસેન તીસુ તીસુ ભૂમીસુ જાયન્તિ.

૨૦૬-૯. એવં એત્તકાનેવ ચિત્તાનિ એત્તકાસુ ભૂમીસુ ઉપ્પજ્જન્તીતિ ચિત્તનિયમવસેન ઉપ્પત્તિં દસ્સેત્વા ઇદાનિ એત્તકાસુ એવ ભૂમીસુ એત્તકાનેવ ચિત્તાનિ ઉપ્પજ્જન્તીતિ ભૂમિનિયમવસેન દસ્સેતું "**કુસલાકુસલા કામે**"તિઆદિ આરદ્ધં. તત્થ કામે કુસલાકુસલા વીસતિ, તેસં પન્નરસ અહેતુકા પાકા, આવજ્જનદ્વયઞ્ચાતિ સત્તતિંસેવ માનસા નરકાદીસુ ચતૂસુપિ અપાયેસુ જાયરે. અવસેસાનિ પન સત્તરસ કામાવચરવિપાકકિરિયચિત્તાનિ, પઞ્ચતિંસ મહગ્ગતલોકુત્તરાનીતિ દ્વેપઞ્ઞાસ માનસા કદાચિપિ તેસુ નુપ્પજ્જન્તિ અભૂમિભાવતોતિ અત્થો.

અસીતિ હદયાતિ વુત્તાવસેસાનિ અસીતિ ચિત્તાનિ. **ઘાનાદિવિઞ્ઞાણત્તય**ન્તિ કુસલવિપાકઘાનાદિવિઞ્ઞાણત્તયં. "**અપુઞ્ઞજા પાકા**"તિ અકુસલવિપાકાનં સબ્બેસમેવ ગહિતત્તા ઘાનાદિવિઞ્ઞાણત્તયં અગ્ગહિતવિસેસમ્પિ પારિસેસઞાયેન કુસલવિપાકમેવ વિઞ્ઞાયતિ.

૨૧૩. દોમનસ્સન્તિ દોમનસ્સસહગતં. **ક્રિયા ચ દ્વે**તિ વોટ્ઠબ્બનવજ્જિતા દ્વે અહેતુકકિરિયા.

૨૧૪. ભૂમિવસેનેવાતિ પુગ્ગલે અનામસિત્વા કેવલં ભૂમિવસેન. પુગ્ગલાનં વસેન ચ ભૂમિવસેન ચ ચિત્તુપ્પત્તિં વિભાવયેતિ સમ્બન્ધો.

૨૧૬-૮. પઞ્ચભૂમિસૂતિ ચતુરાપાયમનુસ્સવસેન પઞ્ચભૂમીસુ. અહેતુકાનં પટિસન્ધિસદિસતદારમ્મણવસેન ''સત્તતિંસેવા''તિ વુત્તં, અઞ્ઞકમ્મેન પન દ્વિહેતુકતદારમ્મણસ્સાપિ સમ્ભવતો એકચત્તાલીસ હોન્તિ. **આચરિયજોતિપાલત્થેરસ્સ** અધિપ્પાયેન તિહેતુકવિપાકેહિપિ સદ્ધિં પઞ્ચચત્તાલીસેવાતિ દટ્ઠબ્બં. **અહેતુકસ્સ વુત્તેહી**તિ અહેતુકસત્તસ્સ વુત્તેહિ સત્તતિંસમાનસેહિ સહ. **નવ ક્રિયા**તિ અટ્ઠ મહાકિરિયા, હસિતુપ્પાદો ચાતિ ઇમાનિ અસાધારણકિરિયચિત્તાનિ નવ.

૨૨૦-૧. ''ચતુપઞ્ઞાસ માનસા''તિ વત્વા તેસં સરૂપતો દસ્સનત્થં આહ "**દ્વિહેતુકસ્સા**"તિઆદિ. પુન "**ચતુપઞ્ઞાસા**"તિઆદિ પન નિગમનં.

૨૨૩-૪. પઞ્ઞાસેવસ્સ ચિત્તાનીતિ તિહેતુકસ્સ પુથુજ્જનસ્સ વુત્તચતુપઞ્ઞાસચિત્તેસુ દિટ્ઠિવિચિકિચ્છાસહગતવજ્જાનિ એકૂનપઞ્ઞાસ, સોતાપત્તિફલન્તિ ઇમાનિ પઞ્ઞાસેવ ચિત્તાનિ **અસ્સ** કામાવચરસ્સ સોતાપન્નદેહિનો જાયન્તે. **નવતિંસેવા**તિ એકૂનચત્તાલીસચિત્તાનિ. **પઠમં ફલ**ન્તિ સોતાપત્તિફલં.

૨૨૫-૮. દુતિયઞ્ચ ફલં હિત્વાતિ સકદાગામિફલં હિત્વા. **ચ**-સદ્દેન સોતાપત્તિફલઞ્ચ હિત્વાતિ અત્થો. અત્તનો ફલેન સહ **યાનિ** અટ્ઠચત્તાલીસ **ચિત્તાનિ**, તાનિ અનાગામિસ્સ સત્તસ્સ જાયન્તિ. **ચત્તાલીસઞ્ચ ચત્તારી**તિ તેવીસતિ

કામાવચરવિપાકચિત્તાનિ, વીસતિ કિરિયચિત્તાનિ, અરહત્તફલઞ્ચાતિ ચતુચત્તાલીસ ચિત્તાનિ. **સકં સક**ન્તિ "સોતાપન્નસ્સ સોતાપત્તિમગ્ગચિત્તં, સકદાગામિનો સકદાગામિમગ્ગચિત્ત"ન્તિઆદિના અત્તનો અત્તનો મગ્ગચિત્તં. કસ્મા પન તેસં એકેકમેવ ચિત્તં હોતીતિ આહ "**એકચિત્તક્ખણાહિ તે**"તિ. **પઞ્ચતિંસે**વાતિ સત્તરસ કામરૂપારૂપકુસલચિત્તાનિ, પટિઘદ્વયવજ્જાનિ દસ અકુસલાનિ, રૂપભવે લબ્ભમાનકાનિ પઞ્ચ અહેતુકવિપાકાનિ, આવજ્જનદ્વયં, પઠમજ્ઝાનવિપાકો ચાતિ પઞ્ચતિંસ ચિત્તાનિ તીસુ પઠમજ્ઝાનભૂમીસુ પુથુજ્જનસ્સ જાયન્તિ.

૨૩૨-૫. **હિત્વા ચા**તિ એત્થ **ચ**-સદ્દેન પઠમફલસ્સ ગહણં દસ્સેતિ. તેન અપુઞ્ઞપઞ્ચકં હિત્વા પઠમં ફલં ગહેત્વા ચાતિ અત્થો. **અપુઞ્ઞપઞ્ચક**ન્તિ દિટ્ઠિસમ્પયુત્તવિચિકિચ્છાસહગતવસેન પઞ્ચ અકુસલચિત્તાનિ. **તત્થા**તિ તેસુ સોતાપન્નસ્સ વુત્તેસુ. **તત્થેવા**તિ સકદાગામિસ્સ વુત્તેસુ. પુઞ્ઞજં સમ્પટિચ્છનં સન્તીરણદ્વયઞ્ચેવાતિ સમ્બન્ધો.

૨૩૭. એવં પઠમજ્ઝાનભૂમિયં પુથુજ્જનસોતાપન્નાદિવસેન ચિત્તસમ્ભવં દસ્સેત્વા ઇદાનિ તેસમેવ વસેન દુતિયજ્ઝાનભૂમિયં દસ્સેતું "**પુથુજ્જનસ્સા**"તિઆદિ આરદ્ધં. દુતિયજ્ઝાનતતિયજ્ઝાનવિપાકાનં એકસત્તસ્સેવ અસમ્ભવેપિ દુતિયજ્ઝાનતલે નિબ્બત્તે પુથુજ્જનાદયો પુથુજ્જનાદિભાવસામઞ્ઞેન એકતો ગહેત્વા "**દુતિયજ્ઝાનતતિયજ્ઝાનપાકતો**"તિ વુત્તં.

૨૪૨. પરિત્તસુભાદિતો પટ્ઠાય યાવ અકનિટ્ઠા તતિયચતુત્થજ્ઝાનભૂમીસુ પઠમજ્ઝાનભૂમિયં વુત્તગણનાય ચિત્તપ્પવત્તિ વેદિતબ્બા. તેનાહ "**પરિત્તકસુભાદીન**"ન્તિઆદિ.

૨૪૭. **ચતુવીસતિ ચિત્તાની**તિ અટ્ઠપરિત્તકુસલાનિ, ચત્તારિ અરૂપકુસલાનિ, પટિઘદ્વયવજ્જિતાનિ દસ અકુસલચિત્તાનિ, પઠમારુપ્પવિપાકો, મનોદ્વારાવજ્જનઞ્ચાતિ ચતુવીસતિ ચિત્તાનિ પઠમારુપ્પભૂમિયં પુથુજ્જનસ્સ જાયન્તિ.

૨૫૦-૩. **દસ પઞ્ચા**તિ અટ્ઠ મહાકિરિયા, ચતસ્સો અરૂપકિરિયા, મનોદ્વારાવજ્જનં, પઠમારુપ્પવિપાકો, અરહત્તફલઞ્ચાતિ પન્નરસ ચિત્તાનિ પઠમારુપ્પભૂમિયં અરહતો હોન્તિ.

તેવીસાતિ પઠમારુપ્પભૂમિયં પુથુજ્જનસ્સ વુત્તેસુ ચતુવીસતિચિત્તેસુ આકાસાનઞ્ચાયતનકુસલવિપાકવજ્જા બાવીસતિ ચ દુતિયારુપ્પવિપાકો ચાતિ તેવીસતિ દુતિયારુપ્પભૂમિયં પુથુજ્જનસ્સ હોન્તિ. તત્થેવ તિણ્ણં ફલટ્ઠસેખાનં પુથુજ્જનસ્સ વુત્તેસુ અકુસલપઞ્ચકવજ્જાનિ અટ્ઠારસ, તંતંફલઞ્ચાતિ એકૂનવીસતિ ચિત્તાનિ હોન્તિ.

ક્રિયા દ્વાદસાતિ અટ્ઠ મહાકિરિયા, આકાસાનઞ્ચાયતનવજ્જિતા તિસ્સો અરૂપકિરિયા, મનોદ્વારાવજ્જનન્તિ દ્વાદસ કિરિયચિત્તાનિ. **પાકેકો**તિ એકો અરૂપવિપાકો.

દુતિયારુપ્પભૂમિયં પુથુજ્જનસ્સ વુત્તેસુ વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનકુસલવિપાકવજ્જાનિ એકવીસતિ , આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનવિપાકો ચાતિ **બાવીસતિ ચિત્તાનિ** તતિયારુપ્પભૂમિયં પુથુજ્જનસ્સ ઉપ્પજ્જન્તિ.

૨૫૪-૬૦. પુથુજ્જનસ્સ વુત્તેસુ અપુઞ્ઞપઞ્ચકવજ્જાનિ સત્તરસ, પઠમફલઞ્ચાતિ **અટ્ઠારસ** તતિયારુપ્પભૂમિયં સોતાપન્નસ્સ ઉપ્પજ્જન્તિ. **તાની**તિ તાનેવ અટ્ઠારસ ચિત્તાનિ. "ઠપેત્વા પઠમં ફલ"ન્તિ હિ વચનતો દુતિયફલં પક્ખિપિત્વાતિ અયમત્થો અવુત્તસિદ્ધો. ન હિ સકદાગામિનો સકદાગામિફલઞ્ચ નુપ્પજ્જતિ . એવઞ્ચ કત્વા વુત્તં "**ઠપેત્વા દુતિયં ફલ**"ન્તિ. એત્થાપિ અનાગામિફલં પકરણસિદ્ધમેવાતિ દટ્ઠબ્બં. અટ્ઠ મહાકિરિયા, દ્વે

તતિયચતુત્થારુપ્પકિરિયા, મનોદ્વારાવજ્જનં, આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનવિપાકો, અરહત્તફલન્તિ **તેરસ ચિત્તાનિ** તતિયારુપ્પભૂમિયં ખીણાસવસ્સ જાયન્તિ. તતિયારુપ્પભૂમિયં પુથુજ્જનસ્સ વુત્તેસુ દ્વાવીસતિચિત્તેસુ આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનકુસલવિપાકવજ્જાતિ વીસતિ, નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનવિપાકોતિ **એકવીસતિ ચિત્તાનિ** ચતુત્થારુપ્પભૂમિયં પુથુજ્જનસ્સ જાયન્તિ. પુથુજ્જનસ્સ વુત્તેસુ અપુઞ્ઞપઞ્ચકવજ્જાનિ સોળસ, સોતાપત્તિફલઞ્ચાતિ **સત્તરસ** તત્થેવ સોતાપન્નસ્સ હોન્તિ. અટ્ઠ મહાકિરિયા, દ્વે ચ નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનવિપાકકિરિયા, મનોદ્વારાવજ્જનં, અરહત્તફલઞ્ચાતિ **દ્વાદસ ચિત્તાનિ** તત્થેવ અરહતો ઉપ્પજ્જન્તિ.

૨૬૧-૩. અરૂપકુસલા ચેવ કિરિયાપિ ચ ઉપ્પજ્જન્તિ, ન પન વિપાકાતિ અધિપ્પાયો. **ઉદ્ધમુદ્ધમરૂપીનન્તિ** વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનાદીસુ અરૂપીનં. **હેટ્ઠિમાતિ** વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનિકાનં આકાસાનઞ્ચાયતનકુસલવિપાકા નુપ્પજ્જન્તિ, આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનિકાનં આકાસાનઞ્ચાયતનવિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનકુસલવિપાકાતિ એવમાદિના હેટ્ઠિમા હેટ્ઠિમા અરૂપા નુપ્પજ્જન્તિ. કસ્માતિ આહ "**દિટ્ઠાદીનવતો કિરા**"તિ. **કિરાતિ** અનુસ્સુતિયં. **દિટ્ઠાદીનવતોતિ** આરમ્મણે, ઝાને ચ દિટ્ઠદોસત્તા. **કુસલાનુત્તરાતિ** લોકુત્તરકુસલા.

૨૬૬. સબ્બો રૂપો મહગ્ગતોતિ સબ્બો રૂપાવચરમહગ્ગતચિત્તુપ્પાદો. **મનોધાતૂતિ** કિરિયામનોધાતુવિપાકમનોધાતૂનં કામવિપાક-ગ્ગહણેન ગહિતત્તા.

૨૬૯-૭૩. **એવં...પે॰... હેટ્ઠિમન્તિ** દુતિયારુપ્પભૂમિયં વુત્તેસુ દુતિયારુપ્પત્તયં ઠપેત્વા અત્તનો પાકેન સહ તતિયારુપ્પભૂમિયં એકૂનચત્તાલીસ ચિત્તાનિ તત્થવુત્તેસુ તતિયારુપ્પત્તયં ઠપેત્વા અત્તનો પાકેન સહ સત્તતિંસાતિ એવં સેસદ્વયેપિ હેટ્ઠિમહેટ્ઠિમં હિત્વા ચિત્તગણના ઞેય્યા. **અત્તનો અત્તનોતિ** પઠમારુપ્પભૂમિયં પઠમારુપ્પવિપાકો, દુતિયારુપ્પભૂમિયં દુતિયારુપ્પવિપાકોતિ એવં અત્તનો અત્તનો વિપાકા ચત્તારો ચ અનાસવા લોકુત્તરવિપાકાતિ એવં ચતૂસુ અરૂપભૂમીસુ એકેકાય ભૂમિયા પઞ્ચ પઞ્ચ વિપાકા જાયન્તિ. યા કિરિયા તેરસેવ સિયું, તા સબ્બપઠમારુપ્પભૂમિયં ખીણાસવસ્સ જાયન્તેતિ સમ્બન્ધો. દુતિયારુપ્પભૂમિયં ખીણાસવસ્સ પઠમારુપ્પકિરિયચિત્તં વજ્જેત્વા **દ્વાદસેવ ક્રિયા** હોન્તિ. તતિયારુપ્પભૂમિયં દુતિયારુપ્પકિરિયચિત્તં વજ્જેત્વા **એકાદસ**. ચતુત્થારુપ્પભૂમિયં તતિયારુપ્પકિરિયચિત્તં વજ્જેત્વા **દસેવ** વિઞ્ઞેય્યા.

૨૭૪-૫. ઇદાનિ કેવલં પુગ્ગલવસેન તેસમેવ પુગ્ગલાનં આવેણિકચિત્તં દસ્સેતું "**અરહતો પના**"તિઆદિના અરહતોયેવ ઉપ્પજ્જનકચિત્તં દસ્સેત્વા અનાગામિઆદીનં પાટિપુગ્ગલિકં સકસકફલચિત્તં પાકટમેવાતિ સંખિત્તં. **અરહતોતિ** ખીણાસવસ્સ. અરહતો ભાવો અરહત્તં, અરહત્તફલન્તિ અત્થો. તઞ્હિ ''અરીનં હતત્તા અરહા''તિઆદિના અરહન્ત-સદ્દસ્સ પવત્તિનિમિત્તભાવેન ''અરહત્ત''ન્તિ વુચ્ચતિ. ઇદાનિ તેસં તેસં પુગ્ગલાનં સાધારણચિત્તાનિ દસ્સેતું "**ચતુન્નઞ્ચ ફલટ્ઠાન**"ન્તિઆદિ વુત્તં.

૨૯૦. સુસારન્તિ અત્થબ્યઞ્જનવસેન પરિચ્ચજિતબ્બસ્સ ફેગ્ગુસ્સ અભાવતો સુટ્ઠુ સારં, સબ્બસો સારન્તિ અત્થો. **પરન્તિ** સુસારત્તા એવ પરં. સત્તાનં ઇધલોકપરલોકહિતપટિચ્છાદકસ્સ અવિજ્જન્ધકારસ્સ વિધમનતો **મોહન્ધકારપ્પદીપં**. **ચિન્તેતીતિ** અત્થવસેન ચિન્તેતિ. **વાચેતીતિ** બ્યઞ્જનવસેન સજ્ઝાયતિ. રાગદોસાનં મોહેન સહ અવિનાભાવતો તસ્સ અનુપગમનં અત્થસિદ્ધમેવાતિ ''મોહન્ધકારપ્પદીપ''ન્તિ વત્વાપિ "**નરં...પે॰... નોપયન્તી**"તિ રાગદોસાનુપગમનમેવ વુત્તં. ''મોહન્ધકારપ્પદીપ''ન્તિ વા વચનેનેવ મોહસ્સ અનુપગમો વુત્તો

હોતીતિ રાગદોસાનમેવ અનુપગમનં વુત્તં. મૂલભૂતાનં પન તિણ્ણં અનુપગમનવચનેન સેસકિલેસાનમ્પિ અનુપગમનં વુત્તમેવાતિ દટ્ઠબ્બં.

ઇતિ અભિધમ્મત્થવિકાસિનિયા નામ

અભિધમ્માવતારસંવણ્ણનાય

ભૂમિપુગ્ગલચિત્તુપ્પત્તિનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

પઠમો ભાગો નિટ્ઠિતો.

નમો તસ્સ ભગવતો અરહતો સમ્માસમ્બુદ્ધસ્સ

અભિધમ્માવતાર-અભિનવટીકા

(દુતિયો ભાગો)

૬. છટ્ઠો પરિચ્છેદો

આરમ્મણવિભાગનિદ્દેસવણ્ણના

૨૯૧-૩. એતેસન્તિ યથાવુત્તપ્પભેદાનં. નનુ ચ ''ચિત્તં ચેતસિક''ન્તિઆદિના ચિત્તાદીનિયેવ ઉદ્દિટ્ઠાનીતિ તાનેવ નિદ્દિસિતબ્બાનિ, આરમ્મણં પન અપ્પકતં, તં કસ્મા ઇધ વુચ્ચતીતિ ચોદનં મનસિ કરિત્વા આહ ''**તેન વિના નત્થિ હિ સમ્ભવો**''તિ. યસ્મા આરમ્મણેન વિના ચિત્તસમ્ભવો નત્થિ, ન હિ અનારમ્મણં ચિત્તં નામ અત્થિ, તસ્મા ''તયિદં ચિત્તં કં આરબ્ભ ઉપ્પજ્જતી''તિ આસઙ્કાનિવારણત્થં ઇતો પરં આરમ્મણં દસ્સયિસ્સામીતિ અત્થો . કતિવિધં પન તં આરમ્મણં, કિં સરૂપઞ્ચાતિ આહ ''**રૂપં સદ્દ**''ન્તિઆદિ. વચનત્થં પન નેસં સયમેવ વક્ખતિ. **છળારમ્મણકોવિદા**તિ છન્નં આરમ્મણાનં બ્યાકરણકુસલા બુદ્ધાદયો.

ભૂતેતિ ચત્તારો મહાભૂતે. **ઉપાદાયા**તિ નિસ્સાય. **ચતુસમુટ્ઠિતો**તિ કમ્માદીહિ ચતૂહિ પચ્ચયેહિ સમુટ્ઠિતો. નિદસ્સિતબ્બં નિદસ્સનં. કિં તં? દટ્ઠબ્બભાવો ચક્ખુવિઞ્ઞાણસ્સ ગોચરભાવો , સહ નિદસ્સનેનાતિ સનિદસ્સનો. પટિહઞ્ઞતિ, પટિહનનન્તિ વા પટિઘો, યેન બ્યાપારાદિવિકારપચ્ચયન્તરસહિતેસુ ચક્ખાદીનં નિસ્સયેસુ વિકારુપ્પત્તિ, સો સયં નિસ્સયવસેન ચ સમ્પત્તાનં, અસમ્પત્તાનઞ્ચ પટિમુખભાવો અઞ્ઞમઞ્ઞપતનં પટિઘોતિ અત્થો. તત્થ સયં સમ્પત્તિં ફોટ્ઠબ્બસ્સ નિસ્સયવસેન સમ્પત્તિ ગન્ધરસઘાનજિવ્હાકાયાનં. ઇતરેસં ઉભયથાપિ અસમ્પત્તિ, તસ્મા ઇધ અસમ્પત્તાનં પટિમુખભાવો ''પટિઘો''તિ વુચ્ચતિ. સહ પટિઘેનાતિ સપ્પટિઘો, સનિદસ્સનો ચ સો સપ્પટિઘો ચાતિ **સનિદસ્સનસપ્પટિઘો**. એત્થાહ – યસ્સ દટ્ઠબ્બભાવો અત્થિ, સો સનિદસ્સનો, ચક્ખુવિઞ્ઞાણગોચરભાવોવ દટ્ઠબ્બભાવો. તસ્સ ચ રૂપાયતનતો અનઞ્ઞત્તા કથં સહ નિદસ્સનેન સનિદસ્સનોતિ યુજ્જતીતિ? વુચ્ચતે – અનઞ્ઞત્તેપિ તસ્સ અઞ્ઞેહિ ધમ્મેહિ રૂપાયતનં વિસેસેતું અઞ્ઞં વિય કત્વા વુત્તં ''સહ નિદસ્સનેન સનિદસ્સન''ન્તિ. ધમ્મસભાવસામઞ્ઞેન હિ એકીભૂતેસુ ધમ્મેસુ યો નાનત્તકરો વિસેસો, સો અઞ્ઞં વિય કત્વા ઉપચારિતું યુત્તો. એવઞ્હિ અત્થવિસેસાવબોધો હોતિ. **રૂપારમ્મણસઞ્ઞિતો**તિ અયં એવરૂપો વણ્ણો રૂપારમ્મણન્તિ સઞ્ઞિતો. ઇદં વુત્તં હોતિ – ચત્તારો મહાભૂતે ઉપાદાય તે અમુઞ્ચિત્વા પવત્તમાનો કમ્મસમુટ્ઠાનો ચિત્તસમુટ્ઠાનો ઉતુસમુટ્ઠાનો આહારસમુટ્ઠાનો ચ નીલાદિવસેન દિસ્સમાનો ઇન્દ્રિયેહિ ઘટ્ટેન્તો ચ વણ્ણો રૂપારમ્મણં નામાતિ.

૨૯૪-૭. ચિત્તઞ્ચ ઉતુ ચ ચિત્તોતુ, તેહિ સમ્ભવતિ, તે વા સમ્ભવા પચ્ચયા ઇમસ્સાતિ **ચિત્તોતુસમ્ભવો**. સહ વિઞ્ઞત્તિસમુટ્ઠાપકવિઞ્ઞાણેન પવત્તો સદ્દો **સવિઞ્ઞાણકસદ્દો**, સવિઞ્ઞાણકસદ્દો પન ન કેવલં સવિઞ્ઞાણકસન્તાનપ્પવત્તોવ કુચ્છિસદ્દાદિવસેન તસ્સ ઉતુસમુટ્ઠિતસ્સાપિ સમ્ભવતો.

ધરીયતીતિ કલાપપરમ્પરાય સન્ધારીયતિ. **સૂચનતો**તિ અત્તનો વત્થુસ્સ સુપાકટકરણતો. ગન્ધો હિ ''ઇદં સુગન્ધં, ઇદં દુગ્ગન્ધ''ન્તિ પકાસેતિ, પટિચ્છન્નપુપ્ફફલાદીનિ ''ઇદમેત્થ અત્થી''તિ પેસુઞ્ઞં કરોન્તં વિય હોતીતિ.

રસમાનાતિ અસ્સાદવસેન તુસ્સમાના. **રસન્તી**તિ અસન્તિ, અનુભવન્તીતિ અત્થો. એત્થ ર-કારો પદસન્ધિકરો. એવઞ્હિ ''રસમાના નં અસન્તીતિ રસો''તિ નિરુત્તિનયો સુન્દરો હોતિ. ઇતરથા ''રસન્તિ અસ્સાદેન્તી''તિ વુચ્ચમાને ''રસમાના''તિ ઇદં નિરત્થકમેવ સિયા. અથ વા ''રસમાના''તિ ઇતો ર-કારં, ''રસન્તી''તિ ઇતો સ-કારઞ્ચ ગહેત્વા ''રસો''તિ નિરુત્તિનયો દટ્ઠબ્બો.

૨૯૮. **કુસીયતી**તિ ઘટ્ટીયતિ. કિં તં ફોટ્ઠબ્બં નામાતિ આહ ‘‘**પથવીતેજવાયવો**’’તિ. ઇમિના ધાતુત્તયમેવ કાયવિઞ્ઞાણવિઞ્ઞેય્યભાવસઙ્ખાતફોટ્ઠબ્બં નામ, ન અઞ્ઞન્તિ દસ્સેતિ. કસ્મા પનેત્થ આપોધાતુ ન ગહિતા, નનુ સીતતા ફુસિત્વા ગય્હતિ, સા ચ આપોધાતુ એવાતિ? સચ્ચં ગય્હતિ, ન પન આપોધાતુ, કિઞ્ચરહિ તેજોધાતુ એવ. મન્દે હિ ઉણ્હભાવે સીતબુદ્ધિ, ન સીતતા નામ કોચિ ગુણો અત્થિ. કેવલં પન ઉણ્હભાવસ્સ મન્દતાય સીતતાભિમાનો. કથં પનેતં વિઞ્ઞાતબ્બન્તિ ચે? સીતબુદ્ધિયા અનવટ્ઠિતભાવતો પારાપારે વિય. તથા હિ ઘમ્મકાલે આતપે ઠત્વા છાયં પવિટ્ઠાનં સીતબુદ્ધિ હોતિ, તત્થેવ પથવીગબ્ભતો ઉટ્ઠિતાનં ઉણ્હબુદ્ધિ ચ. કિઞ્ચરહિ હિમપાતસમયાદીસુ સીતસ્સ પરિપાચકત્તદસ્સનતો ચ તેજોધાતુ એવ સીતતાતિ દટ્ઠબ્બં. યદિ ચ સીતતા આપોધાતુ સિયા, એકસ્મિં કલાપે ઉણ્હભાવેન સદ્ધિં ઉપલબ્ભેય્ય દ્વિન્નં ધાતૂનં અવિનિબ્ભોગપ્પવત્તિતો, ન ચ પનેવં ઉપલબ્ભતિ, તસ્મા ઞાયતિ ‘‘ન આપોધાતુ સીતતા’’તિ . ઇદં ચતુમહાભૂતાનં અવિનિબ્ભોગવુત્તિતં ઇચ્છન્તાનં ઉત્તરં, અનિચ્છન્તાનમ્પિ પન ચતુન્નં મહાભૂતાનં એકસ્મિં કલાપે કિચ્ચદસ્સનેન સભાગવુત્તિતાય સાધિતાય ઇદમેવ ઉત્તરં. કેચિ પન ‘‘વાયોધાતુ સીતતા’’તિ વદન્તિ, તેસમ્પિ ઇદમેવ ઉત્તરં. યદિ વાયોધાતુ સીતતા સિયા, એકસ્મિં કલાપે ઉણ્હભાવેન સદ્ધિં ઉપલબ્ભેય્ય, ન ચ પનેવં ઉપલબ્ભતિ, તસ્મા વિઞ્ઞાયતિ ‘‘ન વાયોધાતુ સીતતા’’તિ. યે પન વદન્તિ ‘‘દ્રવતા આપોધાતુ, સા ચ ફુસિત્વા ગય્હતી’’તિ, તે વત્તબ્બા ‘‘દ્રવભાવોપિ નામ ફુસીયતીતિ ઇદં આયસ્મન્તાનં અધિમાનમત્તં સઞ્ઞાને વિયા’’તિ. વુત્તઞ્હેતં પોરાણેહિ –

‘‘દ્રવભાસહવુત્તીનિ , તીણિ ભૂતાનિ સમ્ફુસં;
દ્રવતં સમ્ફુસામીતિ, લોકોયમભિમઞ્ઞતિ.

‘‘ભૂતે ફુસિત્વા સણ્ઠાનં, મનસા ગય્હતે યથા;
પચ્ચક્ખતો ફુસામીતિ, ઞાતબ્બા દ્રવતા તથા’’તિ.

૨૯૯. **સબ્બં નામ**ન્તિ સબ્બં ચિત્તચેતસિકનિબ્બાનસમ્મતં નામં. ચિત્તચેતસિકઞ્હિ આરમ્મણં પતિ નમનતો નામં. નિબ્બાનં પન ચિત્તચેતસિકસ્સ અત્તાનં પતિ નામનતો નામં. **રૂપ**ન્તિ નિપ્ફન્નરૂપં. કિં અવિસેસેનાતિ ચે, નોતિ આહ ‘‘**હિત્વા રૂપાદિપઞ્ચક**’’ન્તિ. **લક્ખણાની**તિ અનિચ્ચાદિલક્ખણાનિ. **પઞ્ઞત્તી**તિ નામુપાદાયવસેન દુવિધા પઞ્ઞત્તિ.

૩૦૦. ઇમાનિ પન છબ્બિધાનિ આરમ્મણાનિ સબ્બાનિ સબ્બત્થ લબ્ભન્તિ, ઉદાહુ કત્થચિ કાનિચીતિ આહ ‘‘**છળારમ્મણાની**’’તિઆદિ. **તીણિ રૂપે**તિ રૂપાવચરભૂમિયં રૂપસદ્દધમ્મવસેન તીણિ આરમ્મણાનિ લબ્ભન્તિ. ઘાનાદિત્તયસ્સ પન તત્થ અભાવતો ગન્ધારમ્મણાદીનિ ધમ્મારમ્મણતો વિસું ન લબ્ભન્તિ. અરૂપભવે પન સબ્બસો રૂપાનં અભાવતો એકં ધમ્મારમ્મણમેવ લબ્ભતિ, ન અઞ્ઞન્તિ આહ ‘‘**અરૂપે ધમ્મારમ્મણમેકક**’’ન્તિ . નનુ ચ અરૂપભવતો ચવિત્વા કામભવે નિબ્બત્તન્તાનં અરૂપભવેયેવ ગતિનિમિત્તવસેન રૂપારમ્મણં ઉપટ્ઠાતીતિ? સચ્ચં ઉપટ્ઠાતિ, તં પન કામભવેયેવ આરમ્મણં. ઉપપજ્જિતબ્બભવસ્મિઞ્હિ વણ્ણો ગતિનિમિત્તવસેન ઉપટ્ઠાતિ.

૩૦૧-૨. એવં છ આરમ્મણાનિ સરૂપતો, પવત્તિપ્પભેદતો ચ દસ્સેત્વા ઇદાનિ તેસુ અભયગિરિવાસીનં કિઞ્ચિ વિપ્પટિપત્તિં દસ્સેત્વા તં પટિક્ખિપિતું ‘‘**ખણવત્થુપરિત્તત્તા**’’તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **ખણવત્થુપરિત્તત્તા**તિ ખણસ્સ ચેવ વત્થુનો ચ પરિત્તત્તા. યે રૂપાદયોતિ સમ્બન્ધો. **યેસ**ન્તિ યેસં આચરિયાનં લદ્ધિ. **યેસ**ન્તિ વા ધમ્મારમ્મણેન સહ સમ્બન્ધીભાવતો, વુત્તં વવત્થાપકત્તા ચ. તે હિ ધમ્મારમ્મણં વવત્થાપેન્તો અત્તના સહ તં સમ્બન્ધેન્તિ, તસ્મા

ધમ્મારમ્મણેન સહ સમ્બન્ધીભાવાપેક્ખાય ‘‘યેસ’’ન્તિ સામિવચનન્તિ. ઇમિના પન ઇદં વુત્તં હોતિ – યે રૂપાદયો પઞ્ચ આરમ્મણા સન્તત્તઅયોગુળે પતિતજલબિન્દુ વિય પરિત્તક્ખણિકા, દિબ્બચક્ખુના અસક્કુણેય્યગ્ગહણા પરમાણુ વિય પરિત્તવત્થુકા, તતો ચ સકસકવિઞ્ઞાણાનં આપાથં ન ગચ્છન્તિ, કેવલં પન મનોવિઞ્ઞાણસ્સેવ ગોચરા, તે ધમ્મારમ્મણં નામાતિ યેસં લદ્ધિ, તે યેસં વા ધમ્મારમ્મણં નામાતિ. એતેનેવ ચ અતીતાનાગતભાવેન અતિદૂરઅચ્ચાસન્નભાવેન, કુટ્ટાદિઅન્તરિતાભાવેન ચ આપાથં અનાગચ્છન્તાનમ્પિ રૂપાદીનં સઙ્ગહો કતો હોતીતિ. એવંલદ્ધિકા પન તે –

> ‘‘ઇમેસં ખો, આવુસો, પઞ્ચન્નં ઇન્દ્રિયાનં નાનાવિસયાનં નાનાગોચરાનં ન અઞ્ઞમઞ્ઞસ્સ ગોચરવિસયં પચ્ચનુભોન્તાનં મનો પટિસ્સરણં, મનો ચ નેસં ગોચરવિસયં પચ્ચનુભોતી’’તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૫૫) –

ઇદં સુત્તં આહરિત્વા પટિક્ખિપિતબ્બાતિ દસ્સેન્તો આહ ‘‘**તે પટિક્ખિપિતબ્બાવા**’’તિઆદિ. તત્થ **પટિક્ખિપિતબ્બાવા**તિ ન અનુવત્તિતબ્બા. **અઞ્ઞમઞ્ઞ...પે॰... ભોન્તાન**ન્તિ ચક્ખુન્દ્રિયં સોતિન્દ્રિયસ્સ ગોચરં ન પચ્ચનુભોતિ, તથા ‘‘સોતિન્દ્રિયં ચક્ખુન્દ્રિયસ્સા’’તિઆદિના અઞ્ઞમઞ્ઞસ્સ આરમ્મણં નેવ પચ્ચનુભોન્તાનં નાનુભવન્તાનં ન ગણ્હન્તાનં. **તેસ**ન્તિ તેસં પઞ્ચન્નં ઇન્દ્રિયાનં.

303. તઞ્ચ ગોચરં મનો પચ્ચનુભોતીતિ સમ્બન્ધો. **તં** રૂપાદિપઞ્ચવિધં આરમ્મણં **ચ**-સદ્દેન ધમ્મારમ્મણઞ્ચ મનો પચ્ચનુભોતિ, ચિત્તં આરમ્મણં કરોતીતિ અત્થો. અયં પનેત્થ અધિપ્પાયો – યદિ ચક્ખાદીનમાપાથગતાનિ વિના અવસેસા ધમ્મારમ્મણા હોન્તિ, તદા તંવિસયં ચિત્તં પઞ્ચિન્દ્રિયાનં વિસયં પચ્ચનુભોન્તં નામ ન હોતિ, અત્તનોયેવ પન વિસયં પચ્ચનુભોન્તં નામ હોતિ. એવઞ્ચ સતિ મનોવ તેસં ગોચરવિસયં પચ્ચનુભોતીતિ દુપ્પરિહારિયં ભવેય્ય, ન ચ તં સુત્તવચનં સક્કા અતિક્કમેતું, તસ્મા વુત્તનયેન ચક્ખાદીનં અનાપાથગતાપિ મનોગોચરા રૂપાદયો રૂપાદિઆરમ્મણાનેવ હોન્તિ, ન ધમ્મારમ્મણાતિ. યદિ રૂપારમ્મણં ચિત્તં અત્તનો વિસયં નાનુભોતિ, પરવિસયમેવ અનુભોતિ, કથં દસ્સનાદિકિચ્ચં ન કરોતિ? તંતંકિચ્ચાનં નિસ્સયભૂતસ્સ વત્થુનો અનિસ્સિતત્તા. કથઞ્ચરહિ પઞ્ચિન્દ્રિયાનં વિસયં પચ્ચનુભોતિ નામ? દસ્સનાદિકિચ્ચસ્સ અકરણેપિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીહિ દિટ્ઠાદિઆકારસ્સેવ ગહણતો પઞ્ચિન્દ્રિયાનં વિસયં પચ્ચનુભોતિ નામ. યદિ હિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીહિ દિટ્ઠાદિઆકારં ન ગણ્હાતિ, રૂપાદીનં નીલત્તાદિવસેન જાનનં મનોવિઞ્ઞાણમેવ કરોતિ, ન પઞ્ચવિઞ્ઞાણાનીતિ તથા જાનનમેવ ન હોતિ. તસ્સ પન અત્થિતાયેવેતં વિઞ્ઞાતબ્બં – અનાપાથગતરૂપાદારમ્મણં ચિત્તં અત્તનો વિસયં ન પચ્ચનુભોતિ નામ. અથ ખો પઞ્ચિન્દ્રિયાનં વિસયમેવ પચ્ચનુભોતીતિ. અથ સિયા, ન મયં ચિત્તસ્સ પઞ્ચિન્દ્રિયવિસયાનુભવનં પટિક્ખિપામ, તસ્સ પન અનુભવનં દસ્સનાદિકિચ્ચવિરહેન ધમ્મારમ્મણવસેનેવાતિ ચે? તમ્પિ ન, સુત્તે તથા આગતટ્ઠાનસ્સ અભાવતો. યદિ હિ ચિત્તં દસ્સનાદિકિચ્ચવિરહેન પઞ્ચિન્દ્રિયવિસયં ધમ્મારમ્મણવસેનેવ પચ્ચનુભોતિ, પઞ્ચિન્દ્રિયાનં વિસયં પચ્ચનુભવમાના મનોધાતુમનોવિઞ્ઞાણધાતુપિ ધમ્મારમ્મણાયેવ સિયા, એવઞ્ચ સતિ ‘‘ધમ્માયતનં મનોધાતુયા ચ મનોવિઞ્ઞાણધાતુયા ચ તંસમ્પયુત્તકાનઞ્ચ ધમ્માનં આરમ્મણપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિ **પટ્ઠાને** વત્તબ્બં સિયા, તથા પન અવત્વા –

> ‘‘રૂપાયતનં સદ્દાયતનં ગન્ધાયતનં રસાયતનં ફોટ્ઠબ્બાયતનં મનોધાતુયા તંસમ્પયુત્તકાનઞ્ચ ધમ્માનં આરમ્મણપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૨),

‘‘રૂપાયતનં…પે॰… ધમ્માયતનં મનોવિઞ્ઞાણધાતુયા તંસમ્પયુત્તકાનઞ્ચ ધમ્માનં આરમ્મણપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિ ચ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૨) –

વુત્તત્તા પઞ્ચિન્દ્રિયાનં વિસયં પચ્ચનુભોન્તી મનોધાતુમનોવિઞ્ઞાણધાતુ તંપઞ્ચિન્દ્રિયાનં વિસયવસેન પચ્ચનુભોતિ, ન ધમ્માયતનવસેનાતિ નિટ્ઠમેત્થ ગન્તબ્બં.

૩૦૪-૫. એવં એકેનાકારેન પટિક્ખેપવિધિં દસ્સેત્વા પુન અપરેનપિ કારણેન દસ્સેન્તો આહ ‘‘**દિબ્બચક્ખાદી**’’તિઆદિ. **આદિ**-ગ્ગહણેન દિબ્બસોતઞાણગ્ગહણં. **ઇતિપિ ન યુજ્જતી**તિ ન કેવલં પુબ્બે વુત્તેનેવ કારણેન, અથ ખો ઇમિનાપિ કારણેન ન યુજ્જતીતિ વુત્તં હોતિ. યદિપિ ચક્ખાદીનં અનાપાથગતરૂપાદીનિ ધમ્મારમ્મણા નામ હોન્તિ, તદા દિબ્બચક્ખાદીનિ રૂપાદિઆરમ્મણાનિ ન સિયું તેસં પસાદવિસયાનં રૂપસદ્દાનં પરિગ્ગણ્હનતો, એવઞ્ચ સતિ સુત્તેસુ દિબ્બચક્ખુદિબ્બસોતાનં ધમ્મારમ્મણતાવ વત્તબ્બા, ન રૂપાદિઆરમ્મણતા, વુત્તા ચ સા, તસ્મા ચક્ખાદીનં અવિસયા રૂપાદયો રૂપાદારમ્મણાનેવ, ન ધમ્મારમ્મણાતિ. તેનેવ ચ **ધમ્મસઙ્ગહે**પિ –

‘‘યસ્મિં સમયે કામાવચરં કુસલં ચિત્તં ઉપ્પન્નં હોતિ સોમનસ્સસહગતં ઞાણસમ્પયુત્તં રૂપારમ્મણં વા સદ્દારમ્મણં વા ગન્ધારમ્મણં વા રસારમ્મણં વા ફોટ્ઠબ્બારમ્મણં વા ધમ્મારમ્મણં વા, યં યં વા પનારબ્ભ, તસ્મિં સમયે ફસ્સો હોતિ…પે॰… અવિક્ખેપો હોતી’’તિ (ધ॰ સ॰ ૧) –

વુત્તં. કિઞ્ચ અનાપાથગતાનં ધમ્મારમ્મણત્તે સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણં રૂપાદિઆરમ્મણં ન હોતીતિ આપજ્જતીતિ. **એવં સતી**તિ યદિ કદાચિ રૂપાદિઆરમ્મણં હુત્વા કદાચિ ધમ્મારમ્મણં હોતિ, કદાચિ ધમ્મારમ્મણં હુત્વા કદાચિ રૂપાદિઆરમ્મણં હોતિ, તદા તેસં રૂપાદિઆરમ્મણાનં નિયમોપિ કથં ભવે ‘‘ઇદં રૂપાદિઆરમ્મણં, ઇદં ધમ્મારમ્મણ’’ન્તિ નિયમો ન ભવેય્ય, આરમ્મણસઙ્કરો ભવેય્યાતિ અત્થો.

૩૦૬. એવં છબ્બિધં આરમ્મણં દસ્સેત્વા ઇદાનિસ્સ અનન્તરભેદં પરિત્તારમ્મણાદિત્તિકવસેન દસ્સેન્તો આહ ‘‘**સબ્બં આરમ્મણ**’’ન્તિઆદિ. છબ્બિધં પરિત્તત્તિકાદિકં તં એતં સબ્બં આરમ્મણન્તિ સમ્બન્ધો. **પરિત્તત્તિકાદીન**ન્તિ પરિત્તારમ્મણત્તિકાદીનં. પરિત્તારમ્મણત્તિકો હિ ઇધ ‘‘પરિત્તત્તિકો’’તિ વુત્તો મજ્ઝપદલોપવસેન. **આદિ**-ગ્ગહણેન મગ્ગારમ્મણત્તિકો અતીતારમ્મણત્તિકો અજ્ઝત્તારમ્મણત્તિકોતિ ઇમેસં તિણ્ણં તિકાનં સઙ્ગહો. તત્થ ‘‘પરિત્તારમ્મણા ધમ્મા, મહગ્ગતારમ્મણા ધમ્મા, અપ્પમાણારમ્મણા ધમ્મા’’તિ એવમાગતો પરિત્તારમ્મણત્તિકો. આદિપદવસેન ‘‘મગ્ગારમ્મણા ધમ્મા, મગ્ગહેતુકા ધમ્મા, મગ્ગાધિપતિનો ધમ્મા’’તિ એવમાગતો મગ્ગારમ્મણત્તિકો. ‘‘અતીતારમ્મણા ધમ્મા, અનાગતારમ્મણા ધમ્મા, પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણા ધમ્મા’’તિ એવમાગતો અતીતારમ્મણત્તિકો. ‘‘અજ્ઝત્તારમ્મણા ધમ્મા, બહિદ્ધારમ્મણા ધમ્મા, અજ્ઝત્તબહિદ્ધારમ્મણા ધમ્મા’’તિ એવમાગતો અજ્ઝત્તારમ્મણત્તિકોતિ વેદિતબ્બં.

૩૦૭-૯. **ક્રિયાહેતુદ્વય**ન્તિ અહેતુકકિરિયદ્વયં હસિતુપ્પાદમનોધાતુ ઇતરસ્સ મહગ્ગતાદિઆરમ્મણતાવસેનાપિ વક્ખમાનત્તા. ‘‘**ઇટ્ઠાદિભેદા**’’તિઆદિ પરિત્તારમ્મણભાવવિભાવનં. **ઇટ્ઠાદિભેદા**તિ ઇટ્ઠઇટ્ઠમજ્ઝત્તઅનિટ્ઠઅનિટ્ઠમજ્ઝત્તભેદા. **પટિપાટિયા**તિ ‘‘રૂપં ચક્ખુવિઞ્ઞાણસ્સ, સદ્દો સોતવિઞ્ઞાણસ્સા’’તિઆદિના અનુક્કમતો. **રૂપાદિ…પે॰… ત્તયસ્સ તૂ**તિ કિરિયામનોધાતુયા ચેવ કુસલાકુસલવિપાકવિભાગવસેન દ્વિન્નં

મનોધાતૂનઞ્ચ સબ્બં રૂપાદિપઞ્ચકગોચરં . તા હિ હદયવત્થું નિસ્સાય ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનં પુરિમપચ્છિમા હુત્વા નિયતા રૂપાદીનેવ આરબ્ભ પવત્તન્તિ.

૩૧૧. **કામધાતુયન્તિ** કામભવે. તત્થ હિ નેસં સબ્બેસં વત્થારમ્મણાનિ ઉપલબ્ભન્તિ. **ચત્તારીતિ** તેસ્વેવ કિરિયામનોધાતુ, કુસલવિપાકચક્ખુસોતવિઞ્ઞાણાનિ, તથા સમ્પટિચ્છનન્તિ ઇમાનિ ચત્તારિ ચિત્તાનિ. સેસાનિ પન વત્થારમ્મણાભાવેન તત્થ નુપ્પજ્જન્તિ. **નેવ કિઞ્ચીતિ** વત્થારમ્મણાનં સબ્બસો અભાવતો એતેસુ કિઞ્ચિ ન જાયતિ.

૩૧૨-૩. "**મહાપાકાન**"ન્તિઆદિ પઠમપરિચ્છેદે વુત્તત્થમેવ. **પટુપ્પન્નાતિ** પચ્ચુપ્પન્ના.

૩૧૪. એવં પરિત્તારમ્મણે દસ્સેત્વા ઇદાનિ મહગ્ગતારમ્મણે અપ્પમાણારમ્મણે ચ દસ્સેતું "**દુતિયારુપ્પચિત્તઞ્ચા**"તિઆદિ વુત્તં. તત્થ દુતિયારુપ્પચિત્તં પઠમારુપ્પારમ્મણતો, ચતુત્થારુપ્પં તતિયારુપ્પારમ્મણતો મહગ્ગતારમ્મણં. **છબ્બિધન્તિ** કુસલવિપાકકિરિયાવસેન પચ્ચેકં તિવિધતાય છપ્પકારં.

૩૧૬-૨૦. ઞાણં પરિહીનં એતેસં, ઞાણતો પરિહીનાતિ વા **ઞાણહીના. પરિત્તારમ્મણા...પે॰... હોન્તિ તેતિ** અટ્ઠ ઞાણવિપ્પયુત્તચિત્તુપ્પાદા સેખપુથુજ્જનખીણાસવાનં કદાચિ નિરુસ્સુક્કભાવેન આદરાકરણવસેન અકમ્મઞ્ઞસરીરતાઅઞ્ઞવિહિતતાહિ વા અસક્કચ્ચદાનપચ્ચવેક્ખણધમ્મસ્સવનાદીસુ અતિપગુણવિપસ્સનાય ચ કામાવચરધમ્મે આરબ્ભ પવત્તિકાલે પરિત્તારમ્મણા. અતિપગુણાનં પઠમજ્ઝાનાદીનં પચ્ચવેક્ખણકાલે મહગ્ગતારમ્મણા. કસિણનિમિત્તાદિપઞ્ઞત્તિપચ્ચવેક્ખણકાલે પરિત્તારમ્મણાદિવસેન નવત્તબ્બા. અકુસલેસુ ચત્તારો દિટ્ઠિસમ્પયુત્તચિત્તુપ્પાદા ચતુપઞ્ઞાસકામાવચરધમ્માનં, રૂપસ્સ ચ ''અત્તા સત્તો''તિ પરામસનઅસ્સાદનાભિનન્દનકાલે પરિત્તારમ્મણા. તેનેવાકારેન સત્તવીસતિમહગ્ગતધમ્મે આરબ્ભ પવત્તકાલે મહગ્ગતારમ્મણા. પણ્ણત્તિધમ્મે આરબ્ભ પવત્તનકાલે સિયા નવત્તબ્બા પરિત્તારમ્મણાદિવસેન. દિટ્ઠિવિપ્પયુત્તાનિ તેયેવ ધમ્મે આરબ્ભ વિના પરામાસેન અસ્સાદનાભિનન્દનવસેન પવત્તિયં, પટિઘસમ્પયુત્તાનિ દોમનસ્સવસેન પવત્તિયં, વિચિકિચ્છાસમ્પયુત્તં દ્વેળ્હકભાવેન, ઉદ્ધચ્ચસહગતં વિક્ખિપનવસેન, અવૂપસમવસેન ચ પવત્તિયં પરિત્તમહગ્ગતનવત્તબ્બારમ્મણાતિ વેદિતબ્બા. **ક્રિયતોપિ ચ તથાતિ** કિરિયચિત્તતોપિ ઞાણસમ્પયુત્તા ચત્તારોતિ અત્થો. **ક્રિયાવોટ્ઠબ્બનન્તિ** સરૂપકથનમેતં, ન પન કુસલાકુસલવિપાકવોટ્ઠબ્બનસ્સ વિજ્જમાનત્તા.

તિવિધો હોતિ ગોચરોતિ પરિત્તમહગ્ગતઅપ્પમાણવસેન તિવિધોપિ ગોચરો હોતિ. કથં? કુસલકિરિયાવસેન અટ્ઠ ઞાણસમ્પયુત્તચિત્તુપ્પાદા સેખપુથુજ્જનખીણાસવાનં સક્કચ્ચદાનપચ્ચવેક્ખણધમ્મસ્સવનવિપસ્સનાદીસુ કામાવચરધમ્મે આરબ્ભ પવત્તકાલે કામાવચરારમ્મણિકઅભિઞ્ઞાય પરિકમ્માનુલોમકાલે ચ પરિત્તારમ્મણા. પઠમજ્ઝાનાદિપચ્ચવેક્ખણકાલે મહગ્ગતારમ્મણઝાનાદીનં પરિકમ્મકાલે મહગ્ગતધમ્મે આરબ્ભ સમ્મસનકાલે ચ મહગ્ગતારમ્મણા હોન્તિ. યથાલાભં ગોત્રભુવોદાનકાલે પન લોકુત્તરં ધમ્મં પચ્ચવેક્ખણકાલે ચ નિબ્બાનારમ્મણાભિઞ્ઞાય પરિકમ્મકાલે ચ અપ્પમાણારમ્મણા. પણ્ણત્તિપચ્ચવેક્ખણકાલે પણ્ણત્તારમ્મણિકઝાનાભિઞ્ઞાનં પરિકમ્મકાલે ચ નવત્તબ્બા. અભિઞ્ઞાદ્વયસ્સ પરિત્તાદિઆરમ્મણતં સત્તરસમપરિચ્છેદે વક્ખતિ. કિરિયાવોટ્ઠબ્બનમ્પિ યથાવુત્તધમ્માનં તંતંઆરમ્મણે પવત્તમાનાનં પુરેચરં હુત્વા તં તદેવ આવજ્જન્તં પવત્તતીતિ પરિત્તાદિઆરમ્મણં. પઞ્ચદ્વારે વોટ્ઠબ્બનવસેન પવત્તિયં પરિત્તારમ્મણમેવ.

વુત્તાવસેસાનીતિ યથાવુત્તેહિ અવસિટ્ઠાનિ પન્નરસ રૂપાવચરાનિ પઠમતતિયાનિ, છ અરૂપાવચરકુસલવિપાકકિરિયચિત્તાનીતિ એકવીસતિ ચિત્તાનિ. **નવત્તબ્બારમ્મણાનીતિ** પરિત્તાદિવસેન

નવત્તબ્બસ્સ કસિણાદિનિમિત્તસત્તપઞ્ઞત્તિઆકાસવિઞ્ઞાણાભાવસ્સ આરમ્મણકરણતો નવત્તબ્બારમ્મણાનિ.

પરિત્તારમ્મણત્તિકં સમત્તં.

૩૨૧-૨. એવં પરિત્તારમ્મણત્તિકવસેન વિસયીવિભાગં દસ્સેત્વા ઇદાનિ યસ્મા અપ્પમાણારમ્મણનિદ્દેસેનેવ મગ્ગારમ્મણત્તિકસઙ્ગહિતોપિ વિસયીવિભાગો નિદ્દિટ્ઠો હોતિ, તસ્મા તં પહાય અતીતારમ્મણત્તિકવસેન દસ્સેતું "**દુતિયારુપ્પચિત્તઞ્ચા**"તિઆદિ વુત્તં. તત્થ દુતિયારુપ્પચિત્તં અતીતસ્સ પઠમારુપ્પવિઞ્ઞાણસ્સ આરમ્મણકરણતો, ચતુત્થારુપ્પં તતિયારુપ્પસ્સ આરમ્મણકરણતો **એકન્તઅતીતારમ્મણં**. **પચ્ચુપ્પન્નાવ ગોચરા**તિ રૂપાદિમ્હિ ધરમાનેયેવ પઞ્ચદ્વારિકચિત્તાનં ઉપ્પજ્જનતો. અનાગતારમ્મણં પન નિયતં કિઞ્ચિ નત્થિ અનાગતંસઞાણસ્સપિ પઞ્ચમજ્ઝાનતો અભિન્નત્તા.

૩૨૪-૬. સિયા...પે॰... નાગતગોચરાતિ અટ્ઠ તાવ મહાવિપાકા દેવમનુસ્સાનં પટિસન્ધિગ્ગહણકાલે કમ્મં વા કમ્મનિમિત્તં વા આરબ્ભ પવત્તિયં અતીતારમ્મણા. ભવઙ્ગચુતિકાલેપિ એસેવ નયો. ગતિનિમિત્તં પન કદાચિ કમ્મનિમિત્તઞ્ચ આરબ્ભ પટિસન્ધિગ્ગહણકાલે, તદનન્તરં ભવઙ્ગકાલે ચ પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણા, તથા પઞ્ચદ્વારે તદારમ્મણવસેન પવત્તિયં. મનોદ્વારે પન અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નારમ્મણાનં જવનાનં આરમ્મણં ગહેત્વા પવત્તિયં અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નારમ્મણા. કુસલાકુસલવિપાકાહેતુકઉપેક્ખાસહગતમનોવિઞ્ઞાણધાતુદ્વયેપિ એસેવ નયો. કેવલઞ્હિ તા યથાક્કમં મનુસ્સેસુ જચ્ચન્ધાદીનં, અપાયેસુ ચ સબ્બેસં પટિસન્ધિ હોન્તિ. પઞ્ચદ્વારે ચ સન્તીરણકાલે પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણાવ હોન્તીતિ અયમેતેસં વિસેસો. સોમનસ્સસહગતા પન પઞ્ચદ્વારે સન્તીરણવસેન, તદારમ્મણવસેન ચ પવત્તિકાલે પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણા, મનોદ્વારે ચ તદારમ્મણકાલે અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નારમ્મણાતિ વેદિતબ્બા. હસિતુપ્પાદચિત્તં પન ખીણાસવાનં પઞ્ચદ્વારે હટ્ઠપહટ્ઠાકારં કુરુમાનાનં પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણં હોતિ, મનોદ્વારે અતીતાદિભેદે ધમ્મે આરબ્ભ હસિતુપ્પાદવસેન પવત્તિયં અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નારમ્મણં. "**કુસલાકુસલા**"તિઆદીસુ કુસલેસુ તાવ ચત્તારો ઞાણસમ્પયુત્તચિત્તુપ્પાદા સેખપુથુજ્જનાનં, અતીતાદિભેદાનિ ખન્ધધાતુઆયતનાનિ સમ્મસનકાલે, પચ્ચવેક્ખણકાલે, અતીતાદિઆરમ્મણિકઅભિઞ્ઞાનં પરિકમ્મકાલે ચ અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નારમ્મણા. પઞ્ઞત્તિનિબ્બાનપચ્ચવેક્ખણકાલે, ગોત્રભુવોદાનકાલે, પઞ્ઞત્તિનિબ્બાનારમ્મણિકઅભિઞ્ઞાનં પરિકમ્માદિકાલે ચ નવત્તબ્બારમ્મણા. પઞ્ઞત્તિનિબ્બાનાનિ હિ ઇધ અતીતાદિકાલવસેન નવત્તબ્બાનીતિ તદારમ્મણાનિ અતીતારમ્મણાદિવસેન નવત્તબ્બાનિ. તેનાહ "**સન્તપઞ્ઞત્તિકાલેપી**"તિ, યથાસમ્ભવં સન્તસ્સ નિબ્બાનસ્સ, પઞ્ઞત્તિયા ચ આરમ્મણકરણકાલેતિ અત્થો. પોત્થકેસુ પન ''સન્તે પઞ્ઞત્તિકાલેસૂ''તિ લિખન્તિ, સો અપાઠો. તસ્સ પન અપાઠભાવં અજાનન્તા અત્થહાનિમ્પિ અસલ્લક્ખેત્વા વચનવિપલ્લાસવસેન પઞ્ઞત્તિકાલસ્મિં સતીતિ અત્થં લિખન્તિ. ઞાણવિપ્પયુત્તાનિપિ વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બાનિ. કેવલઞ્હિ તેસં મગ્ગફલનિબ્બાનપચ્ચવેક્ખણાનિ નત્થિ. ઞાણવિરહેન લોકુત્તરધમ્મારમ્મણે અસમત્થભાવતોતિ અયમેવ વિસેસો.

અકુસલેસુ ચત્તારો દિટ્ઠિસમ્પયુત્તચિત્તુપ્પાદા અતીતાદિભેદાનં તેભૂમકધમ્માનં અસ્સાદનાભિનન્દનપરામસનકાલે અતીતાદિઆરમ્મણા. તથેવ પઞ્ઞત્તિં આરબ્ભ પવત્તિકાલે નવત્તબ્બારમ્મણા. દિટ્ઠિવિપ્પયુત્તેસુપિ એસેવ નયો. કેવલઞ્હિ તત્થ પરામાસગ્ગહણં નત્થિ. દ્વે પટિઘસમ્પયુત્તચિત્તુપ્પાદા અતીતાદિભેદે ધમ્મે આરબ્ભ દુસ્સનકાલે અતીતાદિઆરમ્મણા, પણ્ણત્તિં આરબ્ભ દુસ્સનકાલે નવત્તબ્બારમ્મણા. વિચિકિચ્છુદ્ધચ્ચસમ્પયુત્તા તેસુ ધમ્મેસુ અનિટ્ઠઙ્ગતભાવેન ચ અવૂપસમવિક્ખેપવસેન ચ પવત્તિયં

અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નનવત્તબ્બારમ્મણા. કિરિયાસુ અટ્ઠ સહેતુકચિત્તુપ્પાદા કુસલચિત્તુપ્પાદગતિકા એવ. તત્થ હિ ઞાણસમ્પયુત્તા કુસલેસુ ઞાણસમ્પયુત્તેહિ, ઞાણવિપ્પયુત્તા ઞાણવિપ્પયુત્તેહિ સમાના. કેવલં પન તે સેખપુથુજ્જનાનં ઉપ્પજ્જન્તિ, ઇમે ખીણાસવાનન્તિ અયમેવેત્થ વિસેસો. કિરિયાહેતુકમનોવિઞ્ઞાણધાતુ પન ઉપેક્ખાસહગતા પઞ્ચદ્વારે વોટ્ઠબ્બનવસેન પવત્તિયં પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણા, મનોદ્વારે અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નારમ્મણાનઞ્ચેવ પઞ્ઞત્તિનિબ્બાનારમ્મણાનઞ્ચ જવનાનં પુરેચારિકકાલે અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નનવત્તબ્બારમ્મણા. અભિઞ્ઞાદ્વયસ્સ અતીતાદિઆરમ્મણતં વક્ખતિ. **નવત્તબ્બા…પે॰… આદિના**તિ કસિણનિમિત્તાદિપઞ્ઞત્તારમ્મણત્તા અતીતારમ્મણાદિના નવત્તબ્બા.

૩૨૭. **ક્રિયા પઞ્ચા**તિ ઞાણસમ્પયુત્તા ચતસ્સો, અહેતુકમનોવિઞ્ઞાણધાતુ ઉપેક્ખાસહગતાતિ ઇમા પઞ્ચ કિરિયા. **રૂપતો પઞ્ચમી ક્રિયા**તિ રૂપાવચરપઞ્ચમજ્ઝાનસઙ્ખાતા કિરિયાભિઞ્ઞા ચ. **નત્થિ કિઞ્ચિ અગોચર**ન્તિ અતીતાદિભેદેસુ, કાલવિમુત્તેસુ ચ અગોચરં નામ કિઞ્ચિ નત્થિ, સબ્બમેવ નેસં ગોચરં હોતીતિ અત્થો.

અતીતારમ્મણત્તિકં.

વુત્તનયાનુસારેનેવ અજ્ઝત્તારમ્મણત્તિકસઙ્ગહિતોપિ વિસયીવિભાગો સક્કા વિઞ્ઞાતુન્તિ સો વિસું ન ઉદ્ધટો. સરૂપતો પનેસ એવં વેદિતબ્બો – વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનં નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનન્તિ ઇમે તાવ કુસલવિપાકકિરિયાવસેન છ ચિત્તુપ્પાદા અત્તનો સન્તાનસમ્બન્ધં હેટ્ઠિમં સમાપત્તિં આરબ્ભ પવત્તનતો અજ્ઝત્તારમ્મણા. રૂપાવચરચતુક્કજ્ઝાનાનિ, પઠમતતિયારૂપ્પાનિ, લોકુત્તરકુસલવિપાકાનિ ચ નિયકજ્ઝત્તતો બહિભાવેન બહિદ્ધાભૂતાનિ પથવીકસિણાદીનિ આરબ્ભ પવત્તિતો બહિદ્ધારમ્મણાનિ. સબ્બેવ કામાવચરકુસલાકુસલાબ્યાકતા ધમ્મા રૂપાવચરપઞ્ચમજ્ઝાનઞ્ચ અજ્ઝત્તબહિદ્ધારમ્મણાનિ. તત્થ કામાવચરકુસલતો ચત્તારો ઞાણસમ્પયુત્તચિત્તુપ્પાદા અત્તનો ખન્ધાદીનિ પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ અજ્ઝત્તારમ્મણા, પરેસં ખન્ધાદિપચ્ચવેક્ખણે, પણ્ણત્તિનિબ્બાનપચ્ચવેક્ખણે ચ બહિદ્ધારમ્મણા, તદુભયવસેન અજ્ઝત્તબહિદ્ધારમ્મણા. ઞાણવિપ્પયુત્તેસુપિ એસેવ નયો. કેવલઞ્હિ તેસં નિબ્બાનપચ્ચવેક્ખણા નત્થિ. અકુસલાપિ અત્તનો ખન્ધાદીનં અસ્સાદનાભિનન્દનપરામાસાદિકાલે અજ્ઝત્તારમ્મણા, પરસ્સ ખન્ધાદીસુ ચેવ અનિન્દ્રિયબદ્ધરૂપકસિણાદીસુ ચ તથેવ પવત્તિકાલે બહિદ્ધારમ્મણા, તદુભયવસેન અજ્ઝત્તબહિદ્ધારમ્મણા. દ્વેપઞ્ચવિઞ્ઞાણાનિ, તિસ્સો ચ મનોધાતુયોતિ ઇમે તેરસ ચિત્તુપ્પાદા અત્તનો રૂપાદીનિ આરબ્ભ પવત્તિયં અજ્ઝત્તારમ્મણા, પરસ્સ રૂપાદીસુ પવત્તા બહિદ્ધારમ્મણા, તદુભયવસેન અજ્ઝત્તબહિદ્ધારમ્મણા, સોમનસ્સસહગતં સન્તીરણં પઞ્ચદ્વારે સન્તીરણતદારમ્મણવસેન અત્તનો પઞ્ચરૂપાદિધમ્મે મનોદ્વારે તદારમ્મણવસેન અઞ્ઞેપિ અજ્ઝત્તિકે કામાવચરધમ્મે આરબ્ભ પવત્તિયં અજ્ઝત્તારમ્મણા, પરેસં ધમ્મેસુ પવત્તમાના બહિદ્ધારમ્મણા, તદુભયવસેન અજ્ઝત્તબહિદ્ધારમ્મણા. ઉપેક્ખાસહગતસન્તીરણદ્વયેપિ એસેવ નયો.

કેવલં પન તં સુગતિદુગ્ગતીસુ પટિસન્ધિભવઙ્ગચુતિવસેનાપિ અજ્ઝત્તાદિભેદેસુ કમ્માદીસુ પવત્તતિ. અટ્ઠ મહાવિપાકાનિ પટિસન્ધિભવઙ્ગચુતિતદારમ્મણવસેન અજ્ઝત્તાદિભેદેસુ ધમ્મેસુ પવત્તનતો અજ્ઝત્તાદિઆલમ્બણાનિ. હસિતુપ્પાદમ્પિ અત્તનો રૂપાદીનિ આરબ્ભ પહટ્ઠાકારકરણવસેન પવત્તિયં અજ્ઝત્તારમ્મણં, પરસ્સ રૂપાદીસુ પવત્તં બહિદ્ધારમ્મણં. મનોદ્વારેપિ અત્તનો કતકિરિયપચ્ચવેક્ખણેન હસિતુપ્પાદને અજ્ઝત્તારમ્મણં, પરેસં કતકિરિયપચ્ચવેક્ખણેન બહિદ્ધારમ્મણં, તદુભયવસેન અજ્ઝત્તબહિદ્ધારમ્મણં. મનોદ્વારાવજ્જનં પન મનોદ્વારે આવજ્જનવસેન, પઞ્ચદ્વારે ચ વોટ્ઠબ્બનવસેન પવત્તિયં

અજ્ઝત્તાદિઆરમ્મણં. અટ્ઠ મહાકિરિયા કુસલગતિકાયેવ. કેવલઞ્હિ તા ખીણાસવાનં ઉપ્પજ્જન્તિ, કુસલાનિ સેખપુથુજ્જનાનન્તિ એત્તકમેવ નાનત્તં. રૂપાવચરપઞ્ચમજ્ઝાનસ્સ અજ્ઝત્તાદિઆરમ્મણતં વક્ખતિ.

૩૨૯. ''ફલં, મગ્ગ''ન્તિ ચ સામઞ્ઞેન પુચ્છિતત્તા આહ "**ચત્તારો...પે॰... પુઞ્ઞતો**"તિ.

૩૩૨-૪. અરહત્તમગ્ગફલાનિ પન તે જાનિતું ન સક્કોન્તિ, તથા કુસલાભિઞ્ઞા ચ . તેનાહ "**સબ્બેસુ પના**"તિઆદિ. વોટ્ઠબ્બનસ્સ આવજ્જનકિચ્ચસમયં સન્ધાય ગાથાબન્ધસુખત્થં "**વોટ્ઠબ્બનમ્પિ ચા**"તિ વુત્તં. "**ચત્તારો...પે॰... પુઞ્ઞતો**"તિ ઇદં ઞાણસમ્પયુત્તસ્સાપિ સેખપુથુજ્જનસન્તાનપ્પવત્તસ્સ અગ્ગમગ્ગફલજાનને અસમત્થતાય નિદસ્સનમત્તં. કુસલાભિઞ્ઞાચિત્તમ્પિ પન તં ગોચરં કાતુમસમત્થમેવ. એવઞ્ચ કત્વા હેટ્ઠા ''ક્રિયાભિઞ્ઞા મનોધાતૂ''તિ વુત્તં.

૩૩૫-૮. કસ્માતિ કારણપુચ્છા. "**અરહતો**"તિઆદિ વિસ્સજ્જનં. **હિ**-સદ્દો ''યસ્મા''તિ ઇમસ્સ અત્થે. યસ્મા પુથુજ્જના વા સેખા વા અરહતો મગ્ગચિત્તં, ફલમાનસઞ્ચ જાનિતું ન સક્કોન્તિ, તસ્માતિ અત્થો. અયઞ્ચ નેસં અસમત્થતા અનધિગતત્તા અનધિગતે ચ વિસયે સબ્બેસમ્પિ મોહો અત્થેવાતિ દસ્સેતું "**પુથુજ્જનો ન જાનાતી**"તિઆદિ વુત્તં. **સોતાપન્નસ્સ માનસ**ન્તિ સોતાપન્નસ્સ પાટિપુગ્ગલિકં મગ્ગફલસઙ્ખાતલોકુત્તરમાનસં. એવં "**સકદાગામિસ્સ માનસ**"ન્તિઆદીસુપિ. લોકિયમાનસં પન અરહન્તસ્સાપિ જાનાતિ. તથા હિ વુત્તં ''અથ ખો મારો પાપિમા ભગવતો ચેતસા ચેતોપરિવિતક્કમઞ્ઞાયા''તિ. વુત્તમેવત્થં સઙ્ખિપિત્વા દસ્સેન્તો આહ "**હેટ્ઠિમો હેટ્ઠિમો**"તિઆદિ. યથેવ હેટ્ઠિમો હેટ્ઠિમો પુગ્ગલો ઉપરૂપરિ ચિત્તં ન જાનાતિ, એવં ઉપરિમો ઉપરિમોપિ હેટ્ઠિમસ્સ હેટ્ઠિમસ્સ ચિત્તં ન જાનાતીતિ ચે? નો ન જાનાતિ, સો પન અત્તના અધિગતવિસયત્તા જાનાતિયેવાતિ દસ્સેન્તો આહ "**ઉપરૂપરી**"તિઆદિ. યથા ''ઉપરૂપરી''તિ વુત્તં, એવં ''હેટ્ઠિમસ્સ હેટ્ઠિમસ્સા''તિ વત્તબ્બે એકં હેટ્ઠિમ-સદ્દં ચ-સદ્દેન સઙ્ગહેત્વા "**હેટ્ઠિમસ્સ ચ માનસ**"ન્તિ વુત્તં.

૩૩૯-૪૧. એવમ્પિ વિસયીપધાનવસેન વિભાગં દસ્સેત્વા ઇદાનિ વિસયપ્પધાનવસેન દસ્સેતું "**યો ધમ્મો**"તિઆદિ વુત્તં. કુસલમેવ આરમ્મણન્તિ **કુસલારમ્મણં. કામે**તિ પદં ઉભયત્થ સમ્બન્ધિતબ્બં ''કામે કુસલારમ્મણં કામે કુસલાકુસલસ્સા''તિ. કિઞ્ચાપિ હિ અકુસલસ્સ એકન્તકામાવચરત્તા ન એતસ્સ વિસેસિતબ્બતા અત્થિ, કુસલં પન વિસેસિતબ્બમેવાતિ તં અપેક્ખાય "**કામે**"તિ ઉપરિપદેન સમ્બન્ધિતબ્બમેવ. અથ વા અકુસલસહચરિયતો કુસલમ્પિ કામાવચરમેવ ગય્હતીતિ ''કામે''તિ ઇદં પુરિમપદસ્સેવ વિસેસનં દટ્ઠબ્બં.

કામાવચરપાકસ્સાતિ પઞ્ચવિઞ્ઞાણસમ્પટિચ્છનાનં એકન્તેન રૂપક્ખન્ધારમ્મણત્તા તદવસેસસ્સ એકાદસવિધસ્સ કામાવચરવિપાકસ્સ. **કામક્રિયસ્સા**તિ વુત્તનયેનેવ મનોધાતુવજ્જિતસ્સ દસવિધકામાવચરકિરિયચિત્તસ્સ. **એતેસં...પે॰... આરમ્મણં સિયા**તિ એત્થ કુસલસ્સ તાવ અત્તના કતસ્સ દાનાદિકામાવચરકુસલસ્સ પસન્નચિત્તેન અનુસ્સરણકાલે, તથેવ પરેહિ કતસ્સ અનુમોદનકાલે, તસ્સેવ દુવિધસ્સાપિ અનિચ્ચતાદિવસેન પચ્ચવેક્ખણકાલે , ચેતોપરિયઞાણાદીનં પરિત્તકુસલારમ્મણિકઅભિઞ્ઞાનં પરિકમ્માદિકાલે ચ આરમ્મણં હોતિ. અકુસલેસુ ચ ચતુન્નં દિટ્ઠિગતસમ્પયુત્તાનં કામાવચરકુસલં આરબ્ભ અસ્સાદનાભિનન્દનપરામસનકાલે, દિટ્ઠિવિપ્પયુત્તાનં કેવલં અસ્સાદનાદિકાલે ચ દ્વિન્નં પટિઘસમ્પયુત્તાનં અત્તના, પરેહિ ચ કતકુસલમારબ્ભ વિપ્પટિસારદુસ્સનકાલે, વિચિકિચ્છાચિત્તસ્સ અસન્નિટ્ઠાનકાલે, ઉદ્ધચ્ચસહગતસ્સ અવૂપસમવિક્ખેપકાલે ચ આરમ્મણં હોતિ. અભિઞ્ઞાચિત્તદ્વયે કુસલસ્સ સેખપુથુજ્જનાનં અત્તના, પરેહિ વા

કતકુસલસ્સ અનુસ્સરણકાલે, પરચિત્તવિજાનનકાલે, ‘‘ઇમિના પુઞ્ઞકમ્મેન મનુસ્સેસુ, કામાવચરદેવેસુ ચ નિબ્બત્તતી’’તિ જાનનકાલે, ‘‘અનાગતે દાનાદીનિ પુઞ્ઞાનિ કરોમિ, કરિસ્સતી’’તિ જાનનકાલે ચ કિરિયચિત્તસ્સાપિ ખીણાસવાનં અત્તના, પરેહિ વા કતકમ્માનુસ્સરણકાલાદીસુ આરમ્મણં હોતિ. કામાવચરવિપાકેસુ નવન્નં સુગતિપટિસન્ધીનં કમ્મકમ્મનિમિત્તારમ્મણિકપટિસન્ધિકાલે, સબ્બેસમ્પિ તદારમ્મણાનં કામાવચરકુસલારમ્મણિકજવનાનન્તરં તદારમ્મણકાલે ચ આરમ્મણં હોતીતિ. દસવિધકામાવચરકિરિયાસુ ચ અટ્ઠન્નં મહાકિરિયચિત્તાનં ખીણાસવાનં કામાવચરકુસલપચ્ચવેક્ખણસમ્મસનકાલે, પરિત્તારમ્મણિકકિરિયાભિઞ્ઞાનં પરિકમ્માદિકાલે, હસિતુપ્પાદસ્સ દાનાદિં પચ્ચવેક્ખિત્વા તુસ્સનકાલે, મનોદ્વારાવજ્જનસ્સ પન કામાવચરકુસલારમ્મણિકજવનાનં પુરેચારિકકાલે ચ આરમ્મણં હોતીતિ એવં કામાવચરકુસલં છન્નં રાસીનં આરમ્મણં હોતિ.

૩૪૨. **તતો**તિ યથાવુત્તરાસિતો. તેનાહ ‘‘**પઞ્ચન્નં પન રાસીન**’’ન્તિ. એત્થ ચ કિરિયચિત્તેસુ હસિતુપ્પાદો ન સમ્ભવતિ એકન્તપરિત્તારમ્મણત્તા. તત્થ કામાવચરકુસલસ્સ તાવ સેખપુથુજ્જનાનં ઝાનપચ્ચવેક્ખણસમ્મસનકાલે, રૂપાવચરકુસલારમ્મણિકઅભિઞ્ઞાનં પરિકમ્માદિકાલે, અકુસલસ્સ વુત્તનયેન પરામસનાદિકાલે, અભિઞ્ઞાસુ કુસલાભિઞ્ઞાય સેખપુથુજ્જનાનં અત્તના, પરેહિ વા અતીતભવે ઉપ્પાદિતઝાનાનુસ્સરણકાલે, પરેસં રૂપાવચરચિત્તપરિચ્છિન્દનકાલે, ‘‘ઇમિના કમ્મેન ઇમસ્મિં બ્રહ્મલોકે નિબ્બત્તિસ્સતી’’તિ જાનનકાલે ચ ‘‘અનાગતે ઝાનં ભાવેસ્સતી’’તિ વા જાનનકાલે, કિરિયાભિઞ્ઞાય ચ ખીણાસવાનં યથાવુત્તવસેન પવત્તિકાલે ચ નવવિધસ્સ પન કિરિયચિત્તસ્સ ખીણાસવાનં હેટ્ઠા વુત્તનયેન રૂપાવચરકુસલપચ્ચવેક્ખણકાલેતિ એવં રૂપાવચરકુસલં પઞ્ચન્નં રાસીનં આરમ્મણં હોતિ.

૩૪૩-૭. આરુપ્પકુસલઞ્ચાપિ આરમ્મણપચ્ચયો હોતીતિ સમ્બન્ધો. **તેભૂમકકુસલસ્સા**તિ સબ્બસ્સ કામાવચરકુસલસ્સ, રૂપાવચરકુસલેસુ કુસલાભિઞ્ઞાય, અરૂપાવચરકુસલેસુ દુતિયચતુત્થકુસલસ્સ ચાતિ ઇમસ્સ તેભૂમકકુસલસ્સ. એસ નયો ‘‘**તેભૂમકક્રિયસ્સા**’’તિ એત્થાપિ. ‘‘ચતુત્થદ્વન’’ન્તિ વા ‘‘ચતુત્થદુતિયાન’’ન્તિ વા વત્તબ્બે ગાથાબન્ધવસેન વિભત્તિયા, સવિભત્તિસ્સ વા તિય-સદ્દસ્સ લોપં કત્વા ‘‘**ચતુત્થદ્વ**’’તિ વુત્તં. **ઇમેસં…પે॰… પચ્ચયો**તિ કામાવચરકુસલસ્સ, તાવ અભિઞ્ઞાકુસલસ્સ ચ રૂપાવચરારમ્મણેસુ વુત્તનયેન દુતિયચતુત્થારુપ્પસ્સ પઠમતતિયવસેનાતિ એવં તેભૂમકકુસલસ્સ તથા સેખપુથુજ્જનકાલે અત્તનો સન્તાનગતસ્સ, પરસન્તાનગતસ્સ વા આરુપ્પકુસલસ્સ પજાનનકાલે કામાવચરરૂપાવચરકિરિયચિત્તસ્સ સેખપુથુજ્જનકાલેયેવ અત્તના નિબ્બત્તિતં પઠમતતિયારુપ્પં આરબ્ભ ખીણાસવકાલે દુતિયચતુત્થારુપ્પનિબ્બત્તને અરૂપકિરિયચિત્તસ્સાતિ એવં તેભૂમકકિરિયસ્સ હેટ્ઠા વુત્તનયેનેવ અકુસલસ્સ, ચતુત્થદુતિયાનઞ્ચ અરૂપાવચરવિપાકાનન્તિ એવમેતેસં અટ્ઠન્નં રાસીનં અરૂપકુસલમારમ્મણં હોતિ.

પરિચ્છિજ્જ ગાહિકાય તણ્હાય આપન્નન્તિ પરિયાપન્નં, તેભૂમકધમ્મજાતં, ન પરિયાપન્નન્તિ અપરિયાપન્નં, તદેવ પુઞ્ઞઞ્ચાતિ **અપરિયાપન્નપુઞ્ઞં**. કામાવચરતોપિ કુસલસ્સ કિરિયસ્સાતિ સમ્બન્ધો. **રૂપતો**તિ રૂપાવચરતો. **ચતુન્નં…પે॰… સદા**તિ સેખાનં મગ્ગપચ્ચવેક્ખણકાલે મગ્ગારમ્મણિકકુસલાભિઞ્ઞાય પરિકમ્માદિકાલે ઞાણસમ્પયુત્તકુસલસ્સ, ખીણાસવાનં મગ્ગપચ્ચવેક્ખણકાલે મગ્ગારમ્મણિકકિરિયાભિઞ્ઞાય ચ પરિકમ્મકાલે ઞાણસમ્પયુત્તકિરિયચિત્તસ્સ, તેસં તેસં જવનાનં પુરેચરવસેન પવત્તિકાલે મનોદ્વારાવજ્જનસ્સ, સેખાનં અત્તનો, પરેસં વા મગ્ગજાનનકાલે અભિઞ્ઞાદ્વયસ્સાતિ એવમેતેસં ચતુન્નં રાસીનં અપરિયાપન્નકુસલમારમ્મણં હોતિ.

તથેવાકુસલં…પે॰… ઈરિતન્તિ સેખાનં પહીનાવસિટ્ઠકિલેસપચ્ચવેક્ખણકાલે, સેખપુથુજ્જનાનં અત્તનો, પરેસં વા સન્તાનપ્પવત્તાકુસલસમ્મસનકાલે, અકુસલારમ્મણિકકુસલાભિઞ્ઞાય પરિકમ્માદિકાલે કામાવચરકુસલસ્સ, અત્તનો, પરેસં વા પવત્તઅકુસલાનુસ્સરણાદીસુ રૂપાવચરકુસલસ્સ, ખીણાસવાનં પહીનકિલેસપચ્ચવેક્ખણઅઞ્ઞસન્તાનગતઅકુસલસમ્મસનાદિકાલે, પહીનકિલેસપચ્ચવેક્ખણેન તુસ્સનકાલે, સબ્બેસમ્પિ તંતંજવનાનં પુરેચરકાલે ચ કામાવચરકિરિયચિત્તસ્સ, કુસલાભિઞ્ઞાય વુત્તનયેન રૂપાવચરકિરિયચિત્તસ્સ, પરામાસઅસ્સાદનાભિનન્દનાદિવસેન પવત્તિયં અકુસલસ્સ, ઉદ્ધચ્ચરહિતકમ્મારમ્મણવસેન અકુસલવિપાકસન્તીરણસ્સ, કામાવચરજવનાનં અનુસ્સરણકાલે સબ્બમ્પિ એકાદસતદારમ્મણવિપાકસ્સાતિ એવં કામાવચરવિપાકાનન્તિ એવમેતેસં છન્નં રાસીનં અકુસલમારમ્મણં હોતિ.

૩૪૮-૫૬. **વિપાકારમ્મણં…પે॰… પચ્ચયો**તિ સેખપુથુજ્જનાનં વિપાકસમ્મસનાદિકાલે કામાવચરકુસલસ્સ, વિપાકક્ખન્ધાનુસ્સરણાદીસુ રૂપાવચરકુસલસ્સ, વુત્તનયેનેવ ખીણાસવાનં વિપાકસમ્મસનાદિકાલે, પુથુજ્જનકાલે અનિટ્ઠવિપાકાભાવં આરબ્ભ તુસ્સનકાલે, યથાવુત્તજવનાનં પુરેચરકાલે કામાવચરકિરિયચિત્તસ્સ, કુસલેસુ વુત્તનયેનેવ રૂપાવચરકિરિયચિત્તસ્સ, વિપાકં આરબ્ભ તદારમ્મણપ્પવત્તિયં વિપાકારમ્મણિકકમ્મુના પટિસન્ધિં ગણ્હન્તસ્સ કમ્મનિમિત્તવસેન પવત્તિયઞ્ચ કામાવચરવિપાકસ્સ, અસ્સાદનાભિનન્દનપરામાસાદિવસેન પવત્તિયં અકુસલસ્સાતિ એવમેતેસં છન્નં રાસીનં કામાવચરવિપાકમારમ્મણપચ્ચયો હોતીતિ. રૂપાવચરવિપાકારમ્મણેપિ ઇમિનાવ નયેન યોજના કાતબ્બા. કેવલઞ્હિ તં કામાવચરવિપાકાનં કિરિયચિત્તેસુ ચ હસિતુપ્પાદસ્સારમ્મણં ન હોતીતિ અયમેત્થ વિસેસો. લોકુત્તરવિપાકસ્સ કામાવચરકુસલકિરિયાનમારમ્મણક્કમો અપ્પમાણારમ્મણનિદ્દેસે વુત્તનયેન વેદિતબ્બો.

કામાવચરકિરિયચિત્તસ્સ કામાવચરકુસલાદીનં છન્નં રાસીનમારમ્મણક્કમો કુસલારમ્મણે વુત્તસદિસોવ. કેવલઞ્હિ એત્થ યદેતં ખીણાસવસન્તાનસ્સેવ નિયતં નવવિધં કિરિયચિત્તં, તં પરસન્તાનપ્પવત્તકુસલાકુસલસ્સ, સસન્તાનેવ સેખપુથુજ્જનકાલે અનાગતારમ્મણિકઅભિઞ્ઞાય પરિકમ્માદિવસપ્પવત્તકુસલસ્સ આરમ્મણં હોતિ. વિપાકેસુ ચ પટિસન્ધિભવઙ્ગચુતિસઙ્ખાતાનં વિપાકાનં કમ્મારમ્મણવસેન આરમ્મણં ન હોતીતિ અયમેવ વિસેસો.

રૂપાવચરકિરિયચિત્તસ્સ પઞ્ચન્નં રાસીનં આરમ્મણક્કમો કુસલારમ્મણે વુત્તસદિસોવ. વિસેસોપિ કામાવચરકિરિયારમ્મણે વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બો. આરુપ્પકિરિયચિત્તસ્સાપિ તેસં પઞ્ચન્નં રાસીનં ગોચરભાવો વુત્તસદિસોવ. આરુપ્પકિરિયસ્સ પન પઠમતતિયં દુતિયચતુત્થસ્સેવ ગોચરો હોતિ.

૩૫૭-૮. એવં રૂપનિબ્બાનવજ્જિતમારમ્મણં દસ્સેત્વા ઇદાનિ રૂપારમ્મણં, નિબ્બાનારમ્મણઞ્ચ દસ્સેતું "**રૂપં ચતુસમુટ્ઠાન**"ન્તિઆદિ આરદ્ધં. **રૂપ**ન્તિ અટ્ઠવીસતિવિધો ભૂતોપાદાયભેદભિન્નો રૂપક્ખન્ધો. કિઞ્ચાપિ ન સબ્બમેવ રૂપં પચ્ચેકં ચતુસમુટ્ઠાનં, સમુદિતો પન રૂપક્ખન્ધો ચતૂહિ એવ સમુટ્ઠાનેહિ સમુટ્ઠાતીતિ કત્વા વુત્તં "**ચતુસમુટ્ઠાન**"ન્તિ. **કામપાકકિરિયસ્સા**તિ કામાવચરવિપાકસ્સ, કામાવચરકિરિયચિત્તસ્સ ચ, તત્થ ચ કામાવચરકુસલસ્સ તાવ વણ્ણદાનાદિપુઞ્ઞકિરિયકાલે, વણ્ણાદીનં અનિચ્ચાદિવસેન સમ્મસનકાલે, અભિઞ્ઞાય પરિકમ્માદિકાલે, અકુસલસ્સ અસ્સાદનાભિનન્દનપરામાસાદિકાલે, અભિઞ્ઞાદ્વયસ્સ ઇદ્ધિવિધભૂતસ્સ સુવણ્ણદુબ્બણ્ણાદિરૂપનિમ્માનકાલે, પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિભૂતસ્સ ''પુરિમભવે એવંવણ્ણો અહોસિ''ન્તિઆદિના અનુસ્સરણકાલે, દિબ્બચક્ખુભૂતસ્સ ચવમાનઉપપજ્જમાનસત્તાનં વણ્ણદસ્સનકાલે, દિબ્બસોતભૂતસ્સ સદ્દસવનકાલે, અનાગતંસઞાણભૂતસ્સ ''અનાગતે એવંવણ્ણો ભવિસ્સામી''તિઆદિના જાનનકાલે,

કામાવચરવિપાકેસુ દ્વિપઞ્ચવિઞ્ઞાણસમ્પટિચ્છનદ્વયસ્સ યથાયોગં રૂપાદિવિજાનનકાલે, સુખસન્તીરણસ્સ સન્તીરણતદારમ્મણકાલે, ઉપેક્ખાસન્તીરણદ્વયસ્સ સન્તીરણતદારમ્મણકમ્મનિમિત્તગતિનિમિત્તારમ્મણકાલે , સહેતુકવિપાકસ્સ કમ્મનિમિત્તગતિનિમિત્તારમ્મણકાલે, તદારમ્મણકાલે ચ, કામાવચરકિરિયાસુ પન કુસલે વુત્તનયાનુસારેન અટ્ઠમહાકિરિયચિત્તસ્સ, ''એવરૂપં વણ્ણાદિમદાસિ''ન્તિ તુસ્સનકાલે હસિતુપ્પાદસ્સ, પઞ્ચદ્વારમનોદ્વારેસુ વોટ્ઠબ્બનાવજ્જનકાલે મનોદ્વારાવજ્જનસ્સ, પઞ્ચદ્વારે આવજ્જનકાલે પઞ્ચદ્વારાવજ્જનસ્સ ચ આરમ્મણં હોતીતિ એવં ચતુસમુટ્ઠાનિકં રૂપં છન્નં રાસીનમારમ્મણં હોતિ.

૩૫૯-૬૦. નિબ્બાનં પન ગોત્રભુવોદાનકાલે, નિબ્બાનારમ્મણિકઅભિઞ્ઞાય પરિકમ્માદિકાલે ચ કામાવચરતિહેતુકકુસલસ્સ, અતીતભવે સચ્છિકતનિરોધાનુસ્સરણકઆલાદીસુ રૂપાવચરકુસલસ્સ, વુત્તનયેનેવ કામરૂપાવચરકિરિયચિત્તસ્સ, મગ્ગટ્ઠાનં તદનન્તરફલવળઞ્જનફલકાલેસુ અપરિયાપન્નકુસલવિપાકસ્સ ચાતિ એવં છન્નં રાસીનં આરમ્મણં હોતીતિ દસ્સેતું ''**નિબ્બાનારમ્મણ**''ન્તિઆદિ વુત્તં. **ઉભયસ્સા**તિ કામાવચરરૂપાવચરવસેન દુવિધસ્સ.

૩૬૧-૨. **નાનપ્પકારક**ન્તિ દ્વાદસમપરિચ્છેદે વક્ખમાનનયેન નાનાવિધપ્પકારં. **નવન્નં...પે॰... પચ્ચયો**તિ કામાવચરકુસલસ્સ, અકુસલસ્સ, હસિતુપ્પાદમનોધાતુવજ્જિતકામાવચરકિરિયચિત્તાનઞ્ચેવ દ્વિન્નં અભિઞ્ઞાચિત્તાનઞ્ચ સબ્બાપિ પઞ્ઞત્તિ, રૂપાવચરકુસલવિપાકકિરિયાનં કસિણનિમિત્તાદિકા, પઠમારુપ્પકુસલવિપાકકિરિયાનં આકાસપઞ્ઞત્તિ, તતિયારુપ્પકુસલાદીનં તિણ્ણં અભાવપઞ્ઞત્તીતિ એવં પઞ્ઞત્તિ નવન્નં રાસીનં આરમ્મણપચ્ચયો હોતીતિ.

૩૬૩-૫. એવં યો ધમ્મો યસ્સ ધમ્મસ્સ આરમ્મણં હોતિ, તં એકેકુદ્ધારવસેન દસ્સેત્વા ઇદાનિ સબ્બે ચતુભૂમકચિત્તુપ્પાદે છહિ આરમ્મણેહિ યોજેત્વા દસ્સેતું ''**રૂપારમ્મણિકા દ્વે**''તિઆદિ ગાથાત્તયં વુત્તં. તં હેટ્ઠા વુત્તત્થમેવ.

૩૬૬-૯. ''**પઠમારુપ્પકુસલ**''ન્તિઆદિ પન હેટ્ઠા વુત્તનયમ્પિ અરૂપાવચરારમ્મણેસુ અરૂપાવચરધમ્માનં સેખાસેખવસેન નાનપ્પકારતો પવત્તિઆકારં પકાસેતું વુત્તં. **કુસલસ્સા**તિ સેખપુથુજ્જનાનં દુતિયારુપ્પકુસલસ્સ. વિપાકસ્સ પન ખીણાસવાનં પવત્તમાનસ્સાપિ આરમ્મણં હોતિ તસ્સ પુરિમભવે કમ્મનિમિત્તારમ્મણત્તા. અરૂપભવે અતિસન્તભાવેન પવત્તમાનં ભવઙ્ગચિત્તં ન ભાવનાય પરિસુદ્ધં ઉપટ્ઠાતીતિ આહ ''**પઠમારુપ્પપાકો**''તિઆદિ. પઠમં તુ કિરિયચિત્તં પુઞ્ઞસ્સ દુતિયારુપ્પચેતસો આરમ્મણં ન હોતિ, વિપાકસ્સ દુતિયારુપ્પચેતસો આરમ્મણં ન હોતીતિ સમ્બન્ધો. તત્થ ખીણાસવકાલે કસ્સચિ કુસલસ્સ અભાવતો ''**ન પુઞ્ઞસ્સા**''તિ વુત્તં. આકાસાનઞ્ચાયતનકિરિયાસમઙ્ગિસ્સ વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનવિપાકચિત્તં ન પવત્તતીતિ ''**ન પાકસ્સા**''તિ વુત્તં. ખીણાસવસ્સ દિટ્ઠધમ્મસુખવિહારત્થં, નિરોધસમાપજ્જનત્થઞ્ચ સમાપત્તિયો સમાપજ્જન્તસ્સ પઠમારુપ્પકિરિયચિત્તં દુતિયસ્સ આરમ્મણં હોતીતિ આહ ''**પઠમં તુ ક્રિયાચિત્ત**''ન્તિઆદિ.

૩૭૦-૩. ''દ્વિધા''તિ ચ વત્વા તમેવ દુવિધતં, તિવિધતઞ્ચ દસ્સેતું ''**કુસલં કુસલસ્સા**''તિ, ''**ક્રિયસ્સાપિ ક્રિયા હોતી**''તિ ચ આદિ વુત્તં. તં વુત્તનયમેવ. **એવમેવ ...પે॰... સિયા**તિ પઠમારુપ્પચિત્તે વુત્તનયેન સેખપુથુજ્જનાનં દ્વિધા, ખીણાસવાનઞ્ચ તિધા આરમ્મણં ભવતીતિ અત્થો.

૩૭૪-૫. યં યં ગોચરં આરબ્ભાતિ રૂપારૂપનિબ્બાનપઞ્ઞત્તીસુ યં યં ગોચરં આરબ્ભ. **યે યે**તિ અરૂપધમ્મા. **યો નરો**તિ યો ગહટ્ઠો, પબ્બજિતો વા માણવો. **કિરા**તિ અનુમતિયં. તસ્સ ‘‘ઉત્તરતેવા’’તિ ઇમિના સમ્બન્ધો. **પાર**ન્તિ અવસાનં. તં ઇમસ્સ પરમનિપુણગમ્ભીરનયસમઙ્ગિતાય યાથાવતો ઓતરન્તેહિ અકસિરેન તરિતું અસક્કુણેય્યત્તા દુપ્પાપુણેય્યન્તિ કત્વા આહ ‘‘**દુત્તર**’’ન્તિ. **ઉત્તર**ન્તિ ઉત્તમં. અભિધમ્માવતારસ્સ હિ ઉત્તમતાય તદેકદેસભૂતપારમ્પિ ઉત્તમમેવ હોતિ. **સો**તિ સો સમુત્તિણ્ણાભિધમ્માવતારપારો નરો. **ઉત્તરતેવ**, ન પન ન સક્કોતિ તં ઉત્તરિતુન્તિ અત્થો.

ઇતિ અભિધમ્મત્થવિકાસિનિયા નામ

અભિધમ્માવતારસંવણ્ણનાય

આરમ્મણવિભાગનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૭. સત્તમો પરિચ્છેદો

વિપાકચિત્તપ્પવત્તિનિદ્દેસવણ્ણના

૩૭૬. અનન્તઞાણેનાતિ અનન્તારમ્મણે પવત્તઞાણેન. **નિરઙ્ગણેના**તિ એત્થ રાગાદયો અકુસલા અઙ્ગન્તિ એતેહિ તંસમઙ્ગિનો પુગ્ગલા નિહીનભાવં ગચ્છન્તીતિ **અઙ્ગણા**તિ વુચ્ચન્તિ. યથાહ –

> ‘‘રાગો અઙ્ગણં, દોસો અઙ્ગણં, મોહો અઙ્ગણં, પાપકાનં ખો, આવુસો, અકુસલાનં ઇચ્છાવચરાનં અધિવચનં યદિદં અઙ્ગણ’’ન્તિ ચ આદિ (વિભ॰ ૯૨૪).

અત્તનો સન્તાને સીલાદિગુણે એસી ગવેસીતિ ગુણેસી, તેન **ગુણેસિના**. કરુણાયં નિયુત્તો, સા અસ્સ અત્થીતિ વા કારુણિકો, તેન **કારુણિકેન**. એત્થ ચ ‘‘અનન્તઞાણેના’’તિ ઇમિના ભગવતો સબ્બઞ્ઞુભાવમાહ, ‘‘નિરઙ્ગણેના’’તિ ખીણાસવભાવં, ‘‘ગુણેસિના’’તિ પુબ્બચરિયં, ‘‘કારુણિકેના’’તિ મહાકરુણાસમઙ્ગિભાવં. એત્તકેન પન થોમનેન ભગવતો વિપાકદેસનાય નિય્યાનિકાદિભાવં દીપેતિ. અસબ્બઞ્ઞુના હિ દેસિતં અનિય્યાનિકં હોતિ, અખીણાસવેન દેસિતં ન પાકટં, અપુઞ્ઞવતા દેસિતં નપ્પતિટ્ઠાતિ, અકારુણિકેન વુત્તં સુખદાયકં ન હોતિ. ભગવતો પન સબ્બઞ્ઞુભાવતો તેન દેસિતં નિય્યાનિકં, ખીણાસવત્તા પાકટં, પુઞ્ઞવન્તતાય પતિટ્ઠાતિ, મહાકરુણાસમઙ્ગિતાય સુખદાયકન્તિ. **ચિત્તપ્પભવ**ન્તિ વિપાકચિત્તાનં ઉપ્પત્તિં.

૩૭૭-૮૬. ઇદાનિ વિપાકકથાય માતિકાવસેન અટ્ઠકથાય ઠપિતે દસપ્પકારે દસ્સેતું ‘‘**એકૂનતિંસ કમ્માની**’’તિઆદિ વુત્તં. તત્થ યથારદ્ધાય વિપાકકથાય મૂલકારણભાવતો ‘‘**એકૂનતિંસ કમ્માની**’’તિ પઠમં કમ્મવવત્થાનં કતં. કમ્મે પન કથિતે વિપાકકથાય અધિટ્ઠાનભૂતા વિપાકાપિ કથેતબ્બાતિ ‘‘**પાકા દ્વત્તિંસ દસ્સિતા**’’તિ દુતિયં વિપાકવવત્થાનં કતં. કમ્મવિપાકાનઞ્ચ અદ્વારેસુ અદિસ્સનતો ‘‘**તીસુ...પે॰... દિસ્સરે**’’તિ તતિયં કમ્મદ્વારવિપાકદ્વારા વુત્તા. કમ્મવિપાકાનં વચનપ્પસઙ્ગેયેવ એકસ્સેવ કમ્મસ્સ તં તં પચ્ચયમાગમ્મ અનેકફલનિપ્ફાદનં દસ્સેતું ‘‘**કુસલં...પે॰... વિવિધં ફલ**’’ન્તિ ચતુત્થં કામાવચરકુસલસ્સ પવત્તિપટિસન્ધીસુ નાનાફલનિપ્ફાદનં વુત્તં. એવં વુત્તે પન પવત્તિપટિસન્ધીનં લબ્ભમાનવિપાકવસેન વુત્તભાવં અજાનન્તા –

> ‘‘તસ્સેવ કમ્મસ્સ વિપાકાવસેસેના’’તિ;
> ‘‘એકં પુપ્ફં યજિત્વાન, અસીતિકપ્પકોટિયો;
> દુગ્ગતિં નાભિજાનામી’’તિ. ચ –

એવમાદિવચનસ્સ બ્યઞ્જનચ્છાયાય અત્થં ગહેત્વા દિન્નપટિસન્ધિકાયપિ ચેતનાય પુન પટિસન્ધિદાનં મઞ્ઞેય્યુન્તિ ‘‘**એકાય...પે॰... પકાસિતા**’’તિ પઞ્ચમં એકેન કમ્મેન એકિસ્સાયેવ પટિસન્ધિયા નિબ્બત્તનં વુત્તં. એકસ્મિં ભવે નાનાકમ્મસ્સ વિપાકપ્પવત્તિં સુણન્તા ‘‘દિસ્વા કુમારં સતપુઞ્ઞલક્ખણ’’ન્તિઆદિવચનસ્સ અત્થં અજાનન્તા ‘‘નાનાકમ્મેન એકાવ પટિસન્ધિ હોતી’’તિ ચિન્તેય્યુન્તિ ‘‘**નાના...પે॰... પટિસન્ધિયો**’’તિ છટ્ઠં નાનાકમ્મસ્સ નાનાપટિસન્ધિદાનં વુત્તં. તથા વિપચ્ચન્તસ્સ ચ એકસ્સ કમ્મસ્સ સોળસ વિપાકાનિ દ્વાદસમગ્ગો અહેતુકટ્ઠકમ્પીતિ અયં વિપાકવિભાગો હેતુભેદવસેન હોતીતિ દસ્સનત્થં ‘‘**તિહેતુકં...પે॰... ન ચ હોતિ તિહેતુકા**’’તિ સત્તમં અટ્ઠકથાય આગતહેતુકિત્તનં દસ્સિતં. તં પન હેતુકિત્તનં એકેકસ્સ કમ્મસ્સ વિપાકવિભાગદસ્સનત્થન્તિ. ઇદાનિ

તિપિટકચૂળનાગત્થેરસ્સ, **મોરવાપિવાસિમહાદત્તત્થેરસ્સ**, **તિપિટકમહાધમ્મરક્ખિતત્થેરસ્સાતિ** તિણ્ણં થેરાનં વાદેસુ ''એકાય ચેતનાય દ્વાદસ વિપાકાનિ એત્થેવ દસકમગ્ગો અહેતુકટ્ઠકમ્પી''તિ આગતસ્સ દુતિયત્થેરવાદસ્સ, ''એકાય ચેતનાય દસ વિપાકાનિ એત્થેવ અહેતુકટ્ઠકમ્પી''તિ આગતસ્સ તતિયત્થેરસ્સ વાદસ્સ ચ ન સમ્માપતિટ્ઠિતત્તા સુપ્પતિટ્ઠિતસ્સ પઠમત્થેરવાદસ્સ વસેન દસ્સેતું વિપાકેસુ અસઙ્ખારસસઙ્ખારવિધાનં પચ્ચયબલેન હોતિ, નો કમ્મબલેનાતિ દીપનત્થં અટ્ઠમં, "**અસઙ્ખારસસઙ્ખાર**"ન્તિઆદિના કમ્મેન સહ અસમાનમ્પિ કત્વા સઙ્ખારભેદો વુત્તો. કમ્મસ્સ સોમનસ્સુપેક્ખાસહગતભાવેપિ આરમ્મણવસેનેવ વિપાકવેદનાય પરિવત્તનં દસ્સેતું "**આરમ્મણેન...પે॰... પરિવત્તન**"ન્તિ નવમં આરમ્મણેન વેદનાપરિવત્તનં વુત્તં. કમ્મવસેન ચેવ આરમ્મણવસેન ચ અનિયતસ્સ તદારમ્મણસ્સ જવનવસેન નિયમદસ્સનત્થં "**તદારમ્મણ...પે॰... નિયામિત**"ન્તિ દસમં જવનેન તદારમ્મણનિયમો વુત્તોતિ.

એકૂનતિંસ કમ્માનીતિ કુસલાકુસલવસેન વીસતિ પરિત્તાનિ, નવ મહગ્ગતાનીતિ એકૂનતિંસ કમ્માનિ. યસ્મા પનેસા વટ્ટવસેન વિપાકકથા, તસ્મા લોકુત્તરકુસલં વજ્જેત્વા એકૂનતિંસેવ કમ્માનિ વુત્તાનિ. એવં "**પાકા દ્વત્તિંસા**"તિ એત્થાપિ તેવીસતિ પરિત્તા, નવ મહગ્ગતાતિ પાકા દ્વત્તિંસ. **તીસુ દ્વારેસૂ**તિ કાયવચીમનોદ્વારવસેન તીસુ કમ્મદ્વારેસુ. કમ્મદ્વારવવત્થાનં હેટ્ઠા સઙ્ખેપતો દસ્સિતમેવ. વિત્થારતો પનેતં **અટ્ઠસાલિનિયા** ધમ્મસઙ્ગહટ્ઠકથાય (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૧ કાયકમ્મદ્વાર), તંસંવણ્ણનાદિતો ચ ગહેતબ્બં. કામં કમ્માનિપિ છસુ દ્વારેસુ પવત્તન્તિ, પઞ્ચદ્વારપ્પવત્તાનિ પન અવિપાકાનિ, મનોદ્વારદ્વારત્તયવસેન ભિન્નાનં વિપાકદાયકાનમેવ સઙ્ગણ્હનત્થં ''તીસુ દ્વારેસૂ''તિ વુત્તં. **છસૂ**તિ ચક્ખુદ્વારાદીનિ પઞ્ચ, મનોદ્વારઞ્ચાતિ છસુ વિપાકદ્વારેસુ.

તં તં પચ્ચયમાગમ્માતિ કાલસમ્પદાદિકં તં તં પચ્ચયમાગમ્મ. તેનાહુ પોરાણા –

> ''કાલોપધિપ્પયોગાનં , ગતિયા ચ યથારહં;
> સમ્પત્તિઞ્ચ વિપત્તિઞ્ચ, કમ્મમાગમ્મ પચ્ચતી''તિ.

અથ વા **તં તં પચ્ચય**ન્તિ સોમનસ્સાદિહેતુભૂતં તં તં સહકારિપચ્ચયં. **વિવિધં ફલ**ન્તિ સોમનસ્સુપેક્ખાસહગતસહેતુકાહેતુકઅસઙ્ખારસસઙ્ખારવસેન નાનપ્પકારફલં. **એકાય ચેતનાયા**તિ ઉપપજ્જવેદનીયભૂતાય, અપરાપરિયવેદનીયભૂતાય વા એકાય ચેતનાય. દિટ્ઠધમ્મવેદનીયભૂતા પન પવત્તિવિપાકમેવ નિબ્બત્તેતિ, નો પટિસન્ધિં.

કિઞ્ચાપિ "**તિહેતુક**"ન્તિ અવિસેસેન વુત્તં, ઉક્કટ્ઠમેવ પન તિહેતુકકમ્મં તિહેતુકવિપાકં દેતિ, તથા દુહેતુકમ્પિ ઉક્કટ્ઠમેવ દુહેતુકવિપાકં દેતિ. ઓમકં પન તિહેતુકકમ્મં દુહેતુકુક્કટ્ઠસદિસં, દુહેતુકાહેતુકમેવ વિપાકં દેતિ. તથા દુહેતુકમ્પિ અહેતુકમેવ વિપાકં દેતીતિ. ઉક્કટ્ઠોમકવિભાગો ચ પનેસ કુસલાકુસલપરિવારલાભતો, આસેવનવિપ્પટિસારપ્પવત્તિયા વા દટ્ઠબ્બો. યઞ્હિ કમ્મં અત્તનો પવત્તિકાલે પુરિમપચ્છાભાગપ્પવત્તેહિ કુસલધમ્મેહિ પરિવારિતં, પચ્છા વા આસેવનલાભેન સમુદાચિણ્ણં, તં ઉક્કટ્ઠં. યં પન કરણકાલે અકુસલધમ્મેહિ પરિવારિતં, પચ્છા વા ''દુક્કટં મયા''તિ વિપ્પટિસારુપ્પાદનેન પરિભાવિતં, તં ઓમકં નામ હોતિ.

અથેત્થ યથાવુત્તવિધાનં કિં પટિસન્ધિપવત્તીનં અવિસેસેન, ઉદાહુ પવત્તિવસેનેવાતિ ચે? પવત્તિવસેનેવ, પટિસન્ધિયં પન અયં વિસેસોતિ દસ્સેન્તો આહ "**તિહેતુકેના**"તિઆદિ. એત્થાપિ તિહેતુકુક્કટ્ઠકમ્મેનેવ તિહેતુકપટિસન્ધિ હોતિ, ઓમકેન પન દુહેતુકુક્કટ્ઠેન ચ દુહેતુકા પટિસન્ધિ, દુહેતુકોમકેન પન અહેતુકાવાતિ અયં

વિસેસો વેદિતબ્બો. યસ્મા પનેત્થ ઞાણં જચ્ચન્ધાદિવિપત્તિનિમિત્તસ્સ મોહસ્સ, સબ્બાકુસલસ્સ વા પટિપક્ખં, તસ્મા તંસમ્પયુત્તં કમ્મં જચ્ચન્ધાદિવિપત્તિપચ્ચયં ન હોતીતિ તિહેતુકં અતિદુબ્બલમ્પિ સમાનં દુહેતુકપટિસન્ધિમેવ આકડ્ઢતિ, નાહેતુકન્તિ આહ "**ન ચ હોતિ અહેતુકા**"તિ. યસ્મા **પટિસમ્ભિદામગ્ગે** સુગતિયં જચ્ચન્ધબધિરાદિવિપત્તિયા અહેતુકૂપપત્તિં વજ્જેત્વા ગતિસમ્પત્તિયા અહેતુકૂપપત્તિં દસ્સેન્તેન ધમ્મસેનાપતિના –

> "ગતિસમ્પત્તિયા ઞાણસમ્પયુત્તે અટ્ઠન્નં હેતૂનં પચ્ચયા ઉપપત્તિ હોતિ, ગતિસમ્પત્તિયા ઞાણસમ્પયુત્તે કતમેસં અટ્ઠન્નં હેતૂનં પચ્ચયા ઉપપત્તિ હોતિ? કુસલસ્સ કમ્મસ્સ જવનક્ખણે તયો હેતૂ કુસલા તસ્મિં ખણે જાતચેતનાય સહજાતપચ્ચયા હોન્તિ, તેન વુચ્ચતિ કુસલમૂલપચ્ચયાપિ સઙ્ખારા. નિકન્તિક્ખણે દ્વે હેતૂ અકુસલા તસ્મિં ખણે જાતચેતનાય સહજાતપચ્ચયા હોન્તિ, તેન વુચ્ચતિ અકુસલમૂલપચ્ચયાપિ સઙ્ખારા. પટિસન્ધિક્ખણે તયો હેતૂ અબ્યાકતા તસ્મિં ખણે જાતચેતનાય સહજાતપચ્ચયા હોન્તિ, તેન વુચ્ચતિ નામરૂપપચ્ચયાપિ વિઞ્ઞાણં, વિઞ્ઞાણપચ્ચયાપિ નામરૂપ"ન્તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૨૩૧-૨૩૨) –

એવં જવનક્ખણે તિણ્ણં હેતૂનં પચ્ચયા ઞાણસમ્પયુત્તવિપાકુપ્પત્તિ વુત્તા, ન પન "જવનક્ખણે દ્વિન્નં હેતૂનં પચ્ચયા"તિ, તસ્મા તિહેતુકકમ્મેનેવ તિહેતુકપટિસન્ધિ હોતિ, ન દુહેતુકેનાતિ આહ "**દુહેતુકેન...પે॰... ન ચ હોતિ તિહેતુકા**"તિ. યદિ હિ દુહેતુકકમ્મેન તિહેતુકપટિસન્ધિ સિયા, યથા "અટ્ઠન્નં હેતૂનં પચ્ચયા ઉપપત્તિ હોતી"તિ વત્વા તસ્સ વિભઙ્ગો કતો, એવં "ગતિસમ્પત્તિયા ઞાણસમ્પયુત્તે સત્તન્નં હેતૂનં પચ્ચયા ઉપપત્તિ હોતિ. ગતિસમ્પત્તિયા ઞાણસમ્પયુત્તે કતમેસં સત્તન્નં હેતૂનં પચ્ચયા ઉપપત્તિ હોતિ? કુસલસ્સ કમ્મસ્સ જવનક્ખણે દ્વે હેતૂ કુસલા તસ્મિં ખણે...પે॰... સઙ્ખારા, નિકન્તિક્ખણે દ્વે હેતૂ અકુસલા તસ્મિં ખણે...પે॰... સઙ્ખારા, પટિસન્ધિક્ખણે તયો હેતૂ અબ્યાકતા તસ્મિં ખણે...પે॰... નામરૂપ"ન્તિ સત્તન્નં હેતૂનં પચ્ચયા ઞાણસમ્પયુત્તૂપપત્તિં વત્વા તસ્સ વિભઙ્ગો કાતબ્બો સિયા, ન ચ પનેવં અત્થિ, તસ્મા વિઞ્ઞાયતિ "દુહેતુકકમ્મેન તિહેતુકપટિસન્ધિ ન હોતી"તિ.

યદિ એવં –

> "ગતિસમ્પત્તિયા ઞાણવિપ્પયુત્તે છન્નં હેતૂનં પચ્ચયા ઉપપત્તિ હોતિ. ગતિસમ્પત્તિયા ઞાણવિપ્પયુત્તે કતમેસં...પે॰... હોતિ? કુસલસ્સ કમ્મસ્સ જવનક્ખણે દ્વે હેતૂ કુસલા તસ્મિં ખણે...પે॰... સઙ્ખારા. નિકન્તિક્ખણે દ્વે હેતૂ અકુસલા તસ્મિં ખણે...પે॰... સઙ્ખારા. પટિસન્ધિક્ખણે દ્વે હેતૂ અબ્યાકતા તસ્મિં ખણે...પે॰... નામરૂપ"ન્તિ –

એવં દુહેતુકકમ્મેન દુહેતુકૂપપત્તિં ઉદ્ધરિત્વા "ગતિસમ્પત્તિયા ઞાણવિપ્પયુત્તે સત્તન્નં હેતૂનં પચ્ચયા ઉપપત્તિ હોતિ. ગતિસમ્પત્તિયા ઞાણવિપ્પયુત્તે કતમેસં સત્તન્નં હેતૂનં પચ્ચયા ઉપપત્તિ હોતિ? કુસલસ્સ કમ્મસ્સ જવનક્ખણે તયો હેતૂ કુસલા તસ્મિં ખણે...પે॰... સઙ્ખારા. નિકન્તિક્ખણે દ્વે હેતૂ અકુસલા તસ્મિં ખણે...પે॰... સઙ્ખારા. પટિસન્ધિક્ખણે દ્વે હેતૂ અબ્યાકતા તસ્મિં ખણે...પે॰... નામરૂપ"ન્તિ એવં તિહેતુકકમ્મેન દુહેતુકપટિસન્ધિયાપિ અનુદ્ધટત્તા સાપિ ન હોતીતિ ચે? નો ન હોતિ, દુહેતુકોમકકમ્મેન અહેતુકપટિસન્ધિયા વિય તિહેતુકોમકેન દુહેતુકપટિસન્ધિયાવ દાતબ્બત્તા, કમ્મસરિક્ખકવિપાકદસ્સનત્થં પન મહાથેરેન પાઠો સાવસેસો કતો.

યદિ એવં પુરિમવુત્તેહિ ઇદં સમાનં કમ્મસરિક્ખકતાભાવતોતિ દુહેતુકકમ્મેન તિહેતુકપટિસન્ધિ ન ઉદ્ધટા, ન પન અલબ્ભનતોતિ? તં ન, અકુસલકમ્મસ્સ અલોભસમ્પયોગાભાવતો, અલોભફલુપ્પાદને વિય ઞાણવિપ્પયુત્તસ્સ ઞાણફલુપ્પાદને અસમત્થભાવતો. પઞ્ઞાબલસમ્પયોગતો હિ તંઞાણફલુપ્પાદને સમત્થં હોતિ.

એત્થાહ – કિં પનેતં કમ્મમેવ પટિસન્ધિં દેન્તં અત્તના સદિસવેદનમેવ દેતિ, ઉદાહુ વિસદિસવેદનમ્પીતિ? દુહેતુકોમકમેવ વિસદિસવેદનં દેતિ, ઇતરં પન સદિસવેદનમેવ . તથા હિ **પપઞ્ચસૂદનિયા** મજ્ઝિમટ્ઠકથાય મહાકમ્મવિભઙ્ગસુત્તે સુખવેદનીયાદિકમ્મવણ્ણનાય –

> ''કામાવચરકુસલતો સોમનસ્સસહગતચિત્તસમ્પયુત્તા ચતસ્સો ચેતના, રૂપાવચરકુસલતો ચતુક્કજ્ઝાનચેતનાતિ એવં પટિસન્ધિપવત્તેસુ સુખવેદનાય જનનતો સુખવેદનીયં કમ્મં નામ. કામાવચરઞ્ચેત્થ પટિસન્ધિયંયેવ એકન્તેન સુખં જનેતિ, પવત્તે પન ઇટ્ઠમજ્ઝત્તારમ્મણે અદુક્ખમસુખમ્પિ.
>
> ''અકુસલચેતના પવત્તે કાયદ્વારપ્પવત્તદુક્ખસ્સ જનનતો દુક્ખવેદનીયં કમ્મં નામ.
>
> ''કામાવચરકુસલતો પન ઉપેક્ખાસહગતચિત્તસમ્પયુત્તા ચતસ્સો ચેતના, રૂપાવચરકુસલતો ચતુત્થજ્ઝાનચેતનાતિ એવં પટિસન્ધિપવત્તેસુ તતિયવેદનાય જનનતો અદુક્ખમસુખવેદનીયં કમ્મં નામ. એત્થ ચ ''કામાવચરં પટિસન્ધિયંયેવ એકન્તેન અદુક્ખમસુખં જનેતિ, પવત્તે ઇટ્ઠારમ્મણે સુખમ્પી''તિ (મ॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૩.૩૦૦) –

વુત્તં. નનુ ચ ''આરમ્મણેન હોતેવ, વેદનાપરિવત્તન''ન્તિ વચનતો આરમ્મણવસેન વેદનાનિયમો હોતિ, ન ચ સોમનસ્સસહગતકમ્મેન પટિસન્ધિં ગણ્હન્તસ્સ ઇટ્ઠારમ્મણમેવ કમ્મનિમિત્તાદિકમાપાથમાગચ્છતીતિ નિયમો અત્થિ, ઉપેક્ખાસહગતકમ્મેન વા ઇટ્ઠમજ્ઝત્તારમ્મણન્તિ ન સક્કા વત્તું, તસ્મા કથં કમ્મવસેનેવ વેદનાનિયમોતિ? વુચ્ચતે – ઇટ્ઠાદિઆરમ્મણમ્પિ આપાથમાગચ્છન્તં કમ્મબલેનેવ આગચ્છતીતિ સોમનસ્સસહગતકમ્મેન પટિસન્ધિગ્ગહણકાલે તસ્સ બલેન ઇટ્ઠારમ્મણમાપાથમાગચ્છતિ, ઉપેક્ખાસહગતકમ્મેન ઇટ્ઠમજ્ઝત્તારમ્મણન્તિ ન ન સક્કા વત્તું, તસ્મા કમ્મવસેન પટિસન્ધિયા આરમ્મણનિયમો, આરમ્મણવસેન વેદનાનિયમોતિ. અપિચ ''આરમ્મણેન હોતેવ, વેદનાપરિવત્તન''ન્તિ ઇદં તદારમ્મણં સન્ધાય વુત્તન્તિ ન તેન પટિસન્ધિયા કમ્મસરિક્ખકવેદનાભાવો પટિક્ખિપિતું સક્કા, દુહેતુકોમકં પન સોમનસ્સસહગતમ્પિ અત્તનો નિહીનતાય દુહેતુકફલુપ્પાદને અસમત્થત્તા, અહેતુકાય ચ અત્તના સદિસવેદનાય પટિસન્ધિયા અસમ્ભવતો ઉપેક્ખાસહગતપટિસન્ધિયા અનુરૂપતો ઇટ્ઠમજ્ઝત્તારમ્મણમુપટ્ઠપેત્વા તદારમ્મણં ઉપેક્ખાસહગતમેવ પટિસન્ધિં દેતિ.

નનુ ચ ''પચ્છિમભવિકમહાબોધિસત્તાનં મેત્તાપુબ્બભાગં સોમનસ્સકમ્મં પટિસન્ધિં દેતી''તિ **અટ્ઠકથાસુ** વુત્તં, મહાસિવત્થેરો ચ ઉપેક્ખાસહગતઞાણસમ્પયુત્તઅસઙ્ખારિકવિપાકચિત્તેન પટિસન્ધિં ઇચ્છતિ. વુત્તઞ્હિ તેન ''સોમનસ્સસહગતતો ઉપેક્ખાસહગતં બલવતરં, તેન પટિસન્ધિં ગણ્હન્તિ, તેન ગહિતપટિસન્ધિકા હિ મહજ્ઝાસયા હોન્તિ તિપિટકચૂળનાગત્થેરો વિયા''તિ, તસ્મા સોમનસ્સસહગતકુસલતો ઉપેક્ખાસહગતપટિસન્ધિપિ લબ્ભતિ યથા ચ, એવં તથા ઉપેક્ખાસહગતતો સોમનસ્સસહગતાપીતિ કથં કમ્મસદિસવેદના પટિસન્ધીતિ? એત્થાપિ ચ કમ્મમ્પિ ઉપેક્ખાસહગતમેવાતિ થેરસ્સ અધિપ્પાયો સિયાતિ સક્કા વત્તું. અપિચાયં વાદો મહાઅટ્ઠકથાયં પટિક્ખિત્તોવ. તથા હિ વુત્તં સઙ્ગહકારેહિ ''અટ્ઠકથાયં પન અયં થેરસ્સ મનોરથો, નત્થિ એત''ન્તિ પટિક્ખિપિત્વા સબ્બઞ્ઞુબોધિસત્તાનં હિતૂપચારો બલવા હોતિ, તસ્મા મેત્તાપુબ્બભાગકામાવચરકુસલવિપાકસોમનસ્સસહગતતિહેતુકઅસઙ્ખારિકચિત્તેન પટિસન્ધિં ગણ્હન્તીતિ વુત્તન્તિ,

તસ્મા પટિક્ખિત્તવાદં ગહેત્વા ન સક્કા અટ્ઠકથાવચનં ચાલેતુન્તિ સમ્પટિચ્છિતબ્બમેવેતં કમ્મસદિસવેદના પટિસન્ધીતિ. અસમ્પટિચ્છન્તેહિ વા અટ્ઠકથાય અધિપ્પાયો સાધુકં કથેતબ્બોતિ.

અસઙ્ખારન્તિ અસઙ્ખારિકકમ્મં. અસઙ્ખારં સસઙ્ખારમ્પિ ફલં દેતીતિ સમ્બન્ધો.

આરમ્મણેનાતિ ઇટ્ઠાદિઆરમ્મણેન. **વેદનાપરિવત્તન**ન્તિ તસ્સ તસ્સ આરમ્મણસ્સ અનુરૂપતો સોમનસ્સાદિવેદનાય પરિવત્તનં, કુસલવિપાકસન્તીરણતદારમ્મણાનિ સન્ધાય ચેતં વુત્તં. તાનિ હિ ઇટ્ઠારમ્મણે સોમનસ્સસહગતાનિ, ઇટ્ઠમજ્ઝત્તે ઉપેક્ખાસહગતાનિ. અકુસલવિપાકં પન સન્તીરણતદારમ્મણં અનિટ્ઠે, અનિટ્ઠમજ્ઝત્તે ચ આરમ્મણે ઉપેક્ખાસહગતમેવ. ન હિ તસ્સ આરમ્મણવસેન વેદનાભેદો અત્થિ, હેટ્ઠા વુત્તનયેન દ્વીસુપિ ઉપેક્ખાસહગતમેવ. દ્વિપઞ્ચવિઞ્ઞાણસમ્પટિચ્છનેસુ ચ ઠપેત્વા કાયવિઞ્ઞાણદ્વયં સેસાનિ ઇટ્ઠાદીસુ સબ્બત્થ હેટ્ઠા વુત્તકારણવસેનેવ ઉપેક્ખાસહગતાનિ, તથા કાયવિઞ્ઞાણં ઇટ્ઠાદીસુ સુખસહગતં, અનિટ્ઠાદીસુ દુક્ખસહગતન્તિ. જવનેન નિયમિતં અટ્ઠકથાયન્તિ અધિપ્પાયો. હેતુનિયમનમેવ ચેત્થ જવનવસેન હોતિ વેદનાભેદસ્સ આરમ્મણેનેવ, સઙ્ખારભેદસ્સ ચ પચ્ચયવસેનેવ નિયમિતત્તા. એત્થ ચ અકુસલવિપાકાનં વિભાગાભાવતો કુસલવિપાકતદારમ્મણાનમેવ આરમ્મણજવનપચ્ચયવસેન નિયમનં હોતિ. તં પન સરૂપતો એવં વેદિતબ્બં – તિહેતુકુક્કટ્ઠકમ્મેન હિ તદારમ્મણં પવત્તમાનં કમ્મવસેન નિયમાભાવતો સબ્બેસુપિ કુસલવિપાકતદારમ્મણેસુ સમ્પત્તેસુ આરમ્મણજવનપચ્ચયવસેન, આરમ્મણજવનવસેનેવ વા નિયતં એકમેવ ઉપ્પજ્જતિ. કથં? તદારમ્મણેસુ હિ આરમ્મણવસેન વેદનાનિયમો હોતિ, જવનવસેન હેતુનિયમો , પચ્ચયવસેન સઙ્ખારનિયમો. અહેતુકેસુ પન સઙ્ખારભેદાભાવતો પચ્ચયવસેન નિયમનં નત્થિ. તત્થ આરમ્મણેન વેદનાનિયમનં હેટ્ઠા વુત્તનયેન વેદિતબ્બં. જવનવસેન હેતુનિયમને પન કમ્મસરિક્ખકહેતુવસેન તિહેતુકાનિ દુહેતુકાનિ અહેતુકાનીતિ તીણિ જવનાનિ વેદિતબ્બાનિ. તત્થ કમ્મસરિક્ખકહેતુવસેન તિહેતુકજવનાનિ નામ કામાવચરકુસલકિરિયાસુ ઞાણસમ્પયુત્તજવનાનિ, દુહેતુકજવનાનિ નામ ઞાણવિપ્પયુત્તજવનાનિ, અહેતુકાનિ નામ અકુસલજવનાનિ ચેવ કિરિયાહેતુકજવનઞ્ચ. અકુસલજવનાનિપિ હિ કુસલકમ્મસરિક્ખકહેતુવસેન અહેતુકાનિ કુસલહેતૂનં તેસુ અભાવતો.

તત્થ કમ્મસ્સ જવનસદિસતદારમ્મણાભિનિપ્ફાદનસામત્થિયે સતિ તિહેતુકજવને જવિતે તિહેતુકતદારમ્મણં હોતિ, દુહેતુકજવને જવિતે દુહેતુકતદારમ્મણં, અહેતુકજવને જવિતે અહેતુકતદારમ્મણં હોતીતિ. એવં જવનવસેન હેતુનિયમનં દટ્ઠબ્બં. કથં પચ્ચયવસેન સઙ્ખારનિયમોતિ? કાલસમ્પદાદીનં, ઉતુસમ્પદાદીનઞ્ચ પચ્ચયાનં બલવભાવે સતિ અસઙ્ખારિકતદારમ્મણં હોતિ, દુબ્બલભાવે સસઙ્ખારિકં. અહેતુકતદારમ્મણસ્સ પન પચ્ચયવસેન નિયમો નત્થિ, તસ્મા યદિ ઇટ્ઠારમ્મણં હોતિ, તદા ઉપેક્ખાસહગતં તદારમ્મણં પટિબાહિત્વા સોમનસ્સસહગતતદારમ્મણમેવ હોતિ. સોમનસ્સસહગતતદારમ્મણેસુપિ અનિયમેન આરમ્મણવસેન સબ્બેસુ સમ્પત્તેસુ જવનસ્સ તિહેતુકભાવે દુહેતુકાહેતુકે પટિબાહિત્વા તિહેતુકમેવ તદારમ્મણં હોતિ. તિહેતુકતદારમ્મણેસુપિ અનિયમેન જવનવસેન સબ્બેસુ સમ્પત્તેસુ પચ્ચયસ્સ બલવભાવે સતિ સસઙ્ખારિકતદારમ્મણં પટિબાહિત્વા અસઙ્ખારિકમેવ તદારમ્મણં હોતિ. એતેનેવ નયેન સેસં તદારમ્મણમ્પિ તંતંજવનાનુરૂપતો નિયમનં દટ્ઠબ્બં.

અહેતુકતદારમ્મણં પન પચ્ચયં અનપેક્ખિત્વા આરમ્મણવસેન ચેવ જવનવસેન ચ નિયમનં હોતિ. ઇદમેત્થ યેભુય્યપ્પવત્તિવસેન નિયમનં. કદાચિ પન આરમ્મણવસેન, પચ્ચયવસેન, પરિચિતવસેન ચ તદારમ્મણનિયમો હોતિ. તત્થ આરમ્મણવસેન ચેવ પચ્ચયવસેન ચ નિયમનં હેટ્ઠા વુત્તનયમેવ. પરિચિતવસેન પન નિયમને યેભુય્યેન તિહેતુકકુસલપ્પવત્તિયા તેસુ પરિચિતસ્સ કદાચિ દુહેતુકે, અહેતુકે વા જવને જવિતે પરિચયવસેન

તિહેતુકતદારમ્મણમેવ હોતિ. યેભુય્યેન ચ દુહેતુકજવનપ્પવત્તિયા તત્થ પરિચિતસ્સ કદાચિ તિહેતુકે, અહેતુકે વા જવને જવિતે પરિચયવસેન દુહેતુકતદારમ્મણમેવ હોતિ. તથેવ અકુસલેસુ પરિચિતસ્સ કદાચિ તિહેતુકદુહેતુકેસુપિ જવનેસુ જવિતેસુ પરિચયવસેન અહેતુકતદારમ્મણમેવ હોતીતિ. એવઞ્ચ કત્વા **પટ્ઠાને** –

> ''કુસલાકુસલે નિરુદ્ધે સહેતુકો વિપાકો તદારમ્મણતા ઉપ્પજ્જતિ, સહેતુકે ખન્ધે અનિચ્ચતો દુક્ખતો અનત્તતો વિપસ્સતિ, કુસલાકુસલે નિરુદ્ધે અહેતુકો વિપાકો તદારમ્મણતા ઉપ્પજ્જતી''તિ –

અવિસેસેન અકુસલજવનાનન્તરમ્પિ સહેતુકતદારમ્મણં, તિહેતુકજવનાનન્તરઞ્ચ અહેતુકતદારમ્મણં વુત્તં. તિહેતુકોમકેન, પન દુહેતુકુક્કટ્ઠેન ચ કમ્મેન તદારમ્મણપ્પવત્તિયં કમ્મસ્સ તિહેતુકવિપાકદાને અસમત્થતાય તિહેતુકજવનેપિ જવિતે દુહેતુકતદારમ્મણમેવ હોતિ. સેસં વુત્તનયમેવ. દુહેતુકોમકેન પન કમ્મેન તદારમ્મણપ્પવત્તિયં કમ્મસ્સ સહેતુકતદારમ્મણનિબ્બત્તને અસમત્થતાય સહેતુકજવનેપિ જવિતે અહેતુકતદારમ્મણમેવ હોતિ. સેસં વુત્તનયમેવ.

૩૮૭-૯૧. **તુલ્યેન પાકચિત્તેના**તિ સોમનસ્સસહગતઞાણસમ્પયુત્તઅસઙ્ખારિકેન મહાવિપાકચિત્તેન. **બલવારમ્મણે**તિ અતિમહન્તારમ્મણે. ચતુબ્બિધઞ્હિ આરમ્મણં અતિમહન્તં મહન્તં પરિત્તં અતિપરિત્તન્તિ. વુત્તઞ્ચ –

> ''તથા હિ વિસયં આહુ, ચતુધા એત્થ પણ્ડિતા;
> મહન્તાતિમહન્તતો, પરિત્તાતિપરિત્તતો''તિ.

અતિમહન્તાદિભાવો ચસ્સ આપાથગતકાલે ઉપ્પજ્જનકચિત્તક્ખણવસેન વેદિતબ્બો. તથા હિ આપાથગતક્ખણતો પટ્ઠાય યાવ સોળસચિત્તક્ખણા, તાવ વિજ્જમાનાયુકઆરમ્મણં **અતિમહન્તં** નામ. પન્નરસચુદ્દસચિત્તક્ખણાયુકં **મહન્તં** નામ. તેરસચિત્તક્ખણતો પટ્ઠાય અટ્ઠચિત્તક્ખણાયુકં **પરિત્તં** નામ. તતો પરં **અતિપરિત્તં** નામ. તત્થ અતિમહન્તારમ્મણે તદારમ્મણપરિયોસાનાનિ વીથિચિત્તાનિ ઉપ્પજ્જન્તિ. મહન્તે જવનપરિયોસાનાનિ, નત્થિ તદારમ્મણુપ્પાદો. પરિત્તે જવનમ્પિ ન ઉપ્પજ્જતિ, સન્તીરણાનન્તરં વોટ્ઠબ્બનમેવ દ્વત્તિક્ખત્તું પવત્તતિ. અતિપરિત્તે ભવઙ્ગચલનમત્તમેવ. કથં? અતિમહન્તે હિ આરમ્મણે પઞ્ચદ્વારેસુ યથાનુરૂપં અઞ્ઞતરસ્મિં દ્વારે આપાથગતે પસાદઘટ્ટનાનુભાવેન હદયવત્થુસન્નિસ્સિતા ભવઙ્ગસન્તતિ વોચ્છિજ્જતિ, વોચ્છિજ્જમાના ચ સહસા ન ઓચ્છિજ્જતિ. યથા પન વેગેન ધાવન્તો પુરિસો અન્તરા ઠાતુકામોપિ એકદ્વેપદવારે અતિક્કમિત્વાવ ઠાતું સક્કોતિ, ન પન ઠાતુકામતાય સદ્ધિંયેવ, એવમેવ દીપસિખા વિય, ગઙ્ગાસોતો વિય, વેગેન જવમાના ભવઙ્ગસન્તતિ અન્તરા ઓચ્છિજ્જમાનાપિ પસાદઘટ્ટનતો પરં દ્વત્તિક્ખત્તું ઉપ્પજ્જિત્વાવ ઓચ્છિજ્જતિ. તત્થ પઠમચિત્તં ભવઙ્ગસન્તતિયા ચલનાકારેન ઉપ્પજ્જનતો **ભવઙ્ગચલનં** નામ, દુતિયં ઉપચ્છિજ્જનવસેન ઉપ્પજ્જનતો **ભવઙ્ગુપચ્છેદો** નામ. **ચલન**ઞ્ચેત્થ વિસદિસચિત્તસ્સ ઉપનિસ્સયભાવગમનં. વુત્તઞ્ચ –

> ''આરમ્મણન્તરાપાથે , દ્વિક્ખત્તું ચલિતે મનો;
> ચિત્તન્તરસ્સ હેતુત્તં, યાનં ચલનમીરિત''ન્તિ.

યદિ એવં દુતિયસ્સપિ તં અત્થીતિ તમ્પિ ભવઙ્ગચલનમિચ્ચેવ વત્તબ્બન્તિ? સચ્ચં, ભવઙ્ગસ્સ પન ઉપચ્છિજ્જનવસેન પવત્તિવિસેસં ગહેત્વા પુરિમસ્સ નામતો વિસદિસનામં કાતું ''ભવઙ્ગુપચ્છેદો''તિ વુચ્ચતીતિ. નનુ ચ રૂપાદીહિ પસાદે ઘટ્ટિતે પસાદનિસ્સિતસ્સેવ ચલનં યુત્તં, કથં પન હદયવત્થુસન્નિસ્સિતાય ભવઙ્ગસન્તતિયા

ચલનન્તિ? સન્તતિવસેન એકાબદ્ધત્તા. યથા હિ ભેરિયા એકસ્મિં તલે ઠિતસક્ખરાય મક્ખિકાય નિપન્નાય અપરસ્મિં તલે દણ્ડાદિના પહટે અનુક્કમેન ભેરિચમ્મવરત્તાદીનં ચલનેન સક્ખરાય ચલિતાય મક્ખિકાય પલાયનં હોતિ, એવમેવ રૂપાદિમ્હિ પસાદે ઘટ્ટિતે તન્નિસ્સયેસુ મહાભૂતેસુ ચલિતેસુ અનુક્કમેન તંસમ્બન્ધાનં સેસરૂપાનમ્પિ ચલનેન હદયવત્થુમ્હિ ચલિતે તન્નિસ્સિતસ્સ ભવઙ્ગસ્સ ચલનાકારેન પવત્તિ હોતિ. વુત્તઞ્ચ –

“ઘટ્ટિતે અઞ્ઞવત્થુમ્હિ, અઞ્ઞનિસ્સિતકમ્પનં;
એકાબદ્ધેન હોતીતિ, સક્ખરોપમયા વદે”તિ. (સ॰ સ॰ ૧૭૬);

એવં ભવઙ્ગચલનભવઙ્ગુપચ્છેદેસુ ઉપ્પજ્જિત્વા નિરુદ્ધેસુ “કિં નામેત”ન્તિ વદન્તી વિય વીથિચિત્તાનિ આરમ્મણાભિમુખં પટિપાદેન્તી કિરિયામનોધાતુ ઉપ્પજ્જતિ, તસ્સાનન્તરં યથારહં દસ્સનાદિકિચ્ચં સાધયમાના પઞ્ચવિઞ્ઞાણધાતૂસુ અઞ્ઞતરા ઉપ્પજ્જતિ, તદનન્તરં તાય ગહિતમેવારમ્મણં સમ્પટિચ્છમાના વિપાકાહેતુકમનોધાતુ ઉપ્પજ્જતિ, તદનન્તરં તદેવારમ્મણં સન્તીરયમાના વિપાકાહેતુકમનોવિઞ્ઞાણધાતુ ઉપ્પજ્જતિ, તદનન્તરં તમેવારમ્મણં વવત્થાપયમાના કિરિયાહેતુકમનોવિઞ્ઞાણધાતુ ઉપ્પજ્જતિ, તદનન્તરં કામાવચરકુસલાકુસલકિરિયજવનેસુ યં કિઞ્ચિ લદ્ધપચ્ચયં તદેવારમ્મણં આરબ્ભ જવનં હુત્વા યેભુય્યેન સત્તક્ખત્તું જવતિ, તદનન્તરં એકાદસતદારમ્મણચિત્તેસુ અઞ્ઞતરં કમ્મં આરમ્મણં જવનં પચ્ચયો પરિચિતતાતિ ઇમેસં અનુરૂપવસેન દ્વિક્ખત્તું ઉપ્પજ્જતિ, તદનન્તરં ભવઙ્ગપાતો હોતિ.

ઇધ ઠત્વા ઇમિસ્સા ચિત્તપરમ્પરાય સુખગ્ગહણત્થં **અમ્બોપમા** વેદિતબ્બા. કથં? એકો કિર પુરિસો ફલિતમ્બરુક્ખસ્સ હેટ્ઠા સસીસં પારુપિત્વા નિપન્નો નિદ્દાયતિ, અથેકં અમ્બપક્કં વણ્ટતો મુચ્ચિત્વા તસ્સ કણ્ણસક્ખલિં પુઞ્છમાનં વિય “ઠ”ન્તિ ભૂમિયં પતતિ, સો તસ્સ સદ્દેન પબુજ્ઝિત્વા સીસતો વત્થં અપનેત્વા ચક્ખું ઉમ્મીલેત્વા ઓલોકેસિ, તતો હત્થં પસારેત્વા ફલં ગહેત્વા મદ્દિત્વા ઉપસિઙ્ઘિત્વા પક્કભાવં ઞત્વા પરિભુઞ્જિત્વા મુખગતં સહ સેમ્હેન અસ્સાદેત્વા પુન તથેવ નિદ્દાયતિ. તત્થ તસ્સ પુરિસસ્સ અમ્બરુક્ખમૂલે નિદ્દાયનકાલો વિય ભવઙ્ગસમઙ્ગિકાલો, અમ્બપક્કસ્સ પતિતકાલો વિય આરમ્મણસ્સ પસાદઘટ્ટનકાલો, પતનસદ્દેન પબુદ્ધકાલો વિય મનોધાતુયા ભવઙ્ગસ્સ આવટ્ટિતકાલો, ઉમ્મીલેત્વા ઓલોકિતકાલો વિય ચક્ખુવિઞ્ઞાણસ્સ દસ્સનકિચ્ચં સાધનકાલો, હત્થં પસારેત્વા ગહિતકાલો વિય વિપાકમનોધાતુયા આરમ્મણસમ્પટિચ્છનકાલો, ગહેત્વા મદ્દિતકાલો વિય વિપાકમનોવિઞ્ઞાણધાતુયા આરમ્મણસ્સ સન્તીરિતકાલો, ઉપસિઙ્ઘિતકાલો વિય કિરિયામનોવિઞ્ઞાણધાતુયા વવત્થાપિતકાલો, પરિભુત્તકાલો વિય જવનસ્સ આરમ્મણરસઅનુભવિતકાલો, મુખગતં સહ સેમ્હેન અસ્સાદિતકાલો વિય તદારમ્મણસ્સ જવનેન અનુભૂતારમ્મણઅનુભવનકાલો, પુન નિદ્દાયનં વિય પુન ભવઙ્ગકાલોતિ એવમેત્થ ઉપમાસંસન્દનં વેદિતબ્બં.

અયં પન ઉપમા કિં દીપેતિ? આરમ્મણસ્સ પસાદઘટ્ટનમેવ કિચ્ચં, કિરિયામનોધાતુયા ભવઙ્ગાવટ્ટનમેવ કિચ્ચં, પઞ્ચવિઞ્ઞાણધાતૂનં દસ્સનાદિકમેવ કિચ્ચં, વિપાકમનોવિઞ્ઞાણધાતુયા સમ્પટિચ્છનમેવ કિચ્ચં, વિપાકમનોવિઞ્ઞાણધાતુયા સન્તીરણમેવ કિચ્ચં, કિરિયામનોવિઞ્ઞાણધાતુયા વવત્થાપનમેવ કિચ્ચં, જવનસ્સેવ પન આરમ્મણરસાનુભવનં તદારમ્મણસ્સ એતેન અનુભૂતસ્સેવ અનુભવનન્તિ એવં કિચ્ચવસેન ધમ્માનં અઞ્ઞમઞ્ઞાસંકિણ્ણતં દીપેતિ, એવં પવત્તમાનં પન ચિત્તં “ત્વં આવજ્જનં નામ હોહિ, ત્વં દસ્સનાદીસુ અઞ્ઞતરં, ત્વં સમ્પટિચ્છનં નામા”તિઆદિના નિયુઞ્જકે કારકે અસતિપિ ચિત્તનિયામવસેનેવ પવત્તતીતિ વેદિતબ્બં. તં પન

ચિત્તનિયામં સદ્ધિં ઉતુનિયામાદીહિ પરિચ્છેદાવસાને વક્ખતિ. અયં તાવ અતિમહન્તારમ્મણે ચિત્તપ્પવત્તિવિભાવના.

મહન્તારમ્મણે પન તદારમ્મણુપ્પાદસ્સ અભાવતો તસ્મિં આપાથગતે વુત્તનયેન જવનપરિયોસાનેસુ વીથિચિત્તેસુ ઉપ્પન્નેસુ ભવઙ્ગપાતોવ હોતિ, આરમ્મણસ્સ પન પરિક્ખીણાયુકત્તા એકચિત્તક્ખણિકપ્પમાણેપિ વા આયુમ્હિ સતિ સમાસન્નમરણો વિય પુરિસો દુબ્બલભાવતો તદારમ્મણં નુપ્પજ્જતિ. અપિચ તદારમ્મણમુપ્પજ્જન્તં નિયમતો દ્વિક્ખત્તુમેવ ઉપ્પજ્જતિ, ન એકવારં. એકચિત્તક્ખણાવસિટ્ઠે ચ આરમ્મણે એકસ્મિં તદારમ્મણે ઉપ્પન્નેસુ દુતિયસ્સ ઉપ્પજ્જનકાલે તસ્સ નિરુદ્ધત્તા નુપ્પજ્જતિ. ન હિ દ્વીસુ તદારમ્મણેસુ એકં પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણં, એકં અતીતારમ્મણં હોતિ, તસ્મા દુતિયસ્સ અનુપ્પત્તિયા પઠમમ્પિ નુપ્પજ્જતીતિ. **મજ્ઝિમટ્ઠકથાયં** પન સકિમ્પિ તદારમ્મણસ્સ પવત્તિ વુત્તા. **પરમત્થવિનિચ્છયેપિ** ચ તમેવ વાદં સમ્પટિચ્છિત્વા ‘‘સકિં દ્વે વા તદાલમ્બ’’ન્તિ (પરમ॰ વિ॰ ૧૧૬) વુત્તં. **અભિધમ્મટ્ઠકથાયં** પન ‘‘ચિત્તપ્પવત્તિગણનાયં સબ્બવારેસુ દ્વે એવ ચિત્તવારાનિ આગતાની’’તિ વત્વા તં ન સમ્પટિચ્છિતં, તસ્મા મહન્તારમ્મણે જવનાવસાને ભવઙ્ગપાતોવ હોતિ, નત્થિ તદારમ્મણુપ્પાદો, અયઞ્ચ તદારમ્મણેહિ તુચ્છતાય ‘‘**મોઘવારો**’’તિ વુચ્ચતિ.

પરિત્તારમ્મણે જવનુપ્પાદસ્સપિ અભાવતો સન્તીરણાવસાનેસુ વીથિચિત્તેસુ ઉપ્પન્નેસુ તદનન્તરં વોટ્ઠબ્બનમેવ આસેવનં લભિત્વા જવનટ્ઠાને ઠત્વા દ્વિક્ખત્તું પવત્તતિ, તતો ભવઙ્ગપાતો હોતિ. વોટ્ઠબ્બનં પન અપ્પત્વા અન્તરા ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદિકં પત્વા નિવત્તિસ્સતીતિ નેતં ઠાનં વિજ્જતિ. જવનં પન આરમ્મણસ્સ અપ્પાયુકભાવેન પરિદુબ્બલત્તા નુપ્પજ્જતિ. તઞ્હિ ઉપ્પજ્જમાનં સત્તચિત્તક્ખણાયુકેયેવ ઉપ્પજ્જતિ, કતિપયચિત્તક્ખણાયુકે પન પઠમજવનમેવ નુપ્પજ્જતિ. તદનુપ્પત્તિયઞ્હિ ઇતરાનિપિ નુપ્પજ્જન્તિ, તસ્મા પરિત્તારમ્મણે નત્થિ જવનુપ્પાદોતિ અયં દુતિયો મોઘવારો અટ્ઠકથાય વુત્તો. ટીકાકારો પન તથા અસમ્પટિચ્છિત્વા અઞ્ઞથા દુતિયમોઘવારં પકપ્પેતિ. વુત્તઞ્હિ તેન તીસુ મોઘવારેસુ દુતિયમોઘવારો ઉપપરિક્ખિત્વા ગહેતબ્બો.

યદિ હિ અનુલોમે વેદનાત્તિકે પટિચ્ચવારાદીસુ ‘‘આસેવનપચ્ચયા ન મગ્ગે દ્વે, નમગ્ગપચ્ચયા આસેવને દ્વે’’તિ ચ વુત્તં સિયા, સોપિ મોઘવારો લબ્ભેય્ય. યદિ ચ વોટ્ઠબ્બનમ્પિ આસેવનપચ્ચયો સિયા, કુસલાકુસલાનમ્પિ સિયા. ન હિ આસેવનપચ્ચયં લદ્ધું યુત્તસ્સ આસેવનપચ્ચયભાવી ધમ્મો આસેવનપચ્ચયો હોતીતિ અવુત્તો અત્થિ. વોટ્ઠબ્બનસ્સ પન કુસલાકુસલાનં આસેવનપચ્ચયભાવો ન વુત્તો. ‘‘કુસલં ધમ્મં પટિચ્ચ કુસલો ધમ્મો ઉપ્પજ્જતિ નાસેવનપચ્ચયા. અકુસલં ધમ્મં પટિચ્ચ અકુસલો ધમ્મો ઉપ્પજ્જતિ નાસેવનપચ્ચયા’’તિ વચનતો પટિક્ખિત્તોવ. અથાપિ સિયા ‘‘અસમાનવેદનાનં વસેનેવં વુત્ત’’ન્તિ, એવમ્પિ યથા ‘‘આવજ્જના કુસલાનં ખન્ધાનં, અકુસલાનં ખન્ધાનં અનન્તરપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪૧૭) વુત્તં, એવં ‘‘આસેવનપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિપિ વત્તબ્બં સિયા. જાતિભેદા ન વુત્તન્તિ ચે, ‘‘ભૂમિભિન્નસ્સ કામાવચરસ્સ રૂપાવચરાદીનં આસેવનપચ્ચયભાવો વિય જાતિભિન્નસ્સપિ ભવેય્યા’’તિ વત્તબ્બો એવ સિયા, અભિન્નજાતિકસ્સ ચ વસેન યથા ‘‘આવજ્જના સહેતુકાનં ખન્ધાનં અનન્તરપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિ વુત્તં, એવં ‘‘આસેવનપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિપિ વત્તબ્બં સિયા, ન તુ વુત્તં, તસ્મા વેદનાત્તિકેપિ સંખિત્તાય ગણનાય ‘‘આસેવનપચ્ચયા નમગ્ગે એકં, નમગ્ગપચ્ચયા આસેવને એક’’ન્તિ એવં ગણનાય નિદ્ધારિયમાનાય વોટ્ઠબ્બનસ્સ આસેવનપચ્ચયત્તાભાવા યથાવુત્તપ્પકારો દુતિયો મોઘવારો વીમંસિત્વા ગહેતબ્બો. વોટ્ઠબ્બનં પન વીથિવિપાકસન્તતિયા આવટ્ટનતો ‘‘આવજ્જના’’ઇચ્ચેવ વુત્તં. તતો વિસદિસસ્સ જવનસ્સ કરણતો મનસિકારો ચ. એવઞ્ચ કત્વા પટ્ઠાને ‘‘વોટ્ઠબ્બનં

કુસલાનં ખન્ધાનં અનન્તરપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિઆદિ ન વુત્તં, ''આવજ્જના''ઇચ્ચેવ વુત્તં, તસ્મા વોટ્ઠબ્બનતો ચતુન્નં વા પઞ્ચન્નં વા જવનાનં આરમ્મણપુરેજાતં ભવિતું અસક્કોન્તં રૂપાદિઆવજ્જનાદીનં પચ્ચયો ભવિતું ન સક્કોતિ, અયમેતસ્સ સભાવોતિ જવનાપારિપૂરિયા દુતિયો મોઘવારો દસ્સેતું યુત્તો સિયાતિ.

અયઞ્હિ આચરિયસ્સ અધિપ્પાયો – યદિ વોટ્ઠબ્બનમ્પિ આસેવનપચ્ચયો સિયા, યથા ''સુખાય વેદનાય સમ્પયુત્તં ધમ્મં પટિચ્ચ સુખાય વેદનાય સમ્પયુત્તો ધમ્મો ઉપ્પજ્જતિ આસેવનપચ્ચયા નમગ્ગપચ્ચયા''તિ અનુલોમપચ્ચનિયે, પચ્ચનિયાનુલોમે ચ ''સુખા...પે॰... નમગ્ગપચ્ચયા આસેવનપચ્ચયા''તિ ચ વુત્તં હસિતુપ્પાદચિત્તવસેન, એવમ્પિ વોટ્ઠબ્બનવસેન ''અદુક્ખમસુખાય વેદનાય સમ્પયુત્તં ધમ્મં પટિચ્ચા''તિઆદિના પુબ્બે વુત્તનયેન પાઠો સિયા. તથા ચ સતિ વારદ્વયવસેન ગણનાય ''આસેવનપચ્ચયા નમગ્ગે દ્વે, નમગ્ગપચ્ચયા આસેવને દ્વે''તિ ચ વત્તબ્બં સિયા, ન પન વુત્તં, ''આસેવનપચ્ચયા નમગ્ગે એકં, નમગ્ગપચ્ચયા આસેવને એક''ન્તિચ્ચેવ વુત્તં. અપિચ યદિ હિ વોટ્ઠબ્બનમ્પિ આસેવનપચ્ચયો સિયા, દુતિયમોઘવારો વિય પુરિમવારેસુપિ સિયા. તથા ચ સતિ અત્તનો વિય કુસલાકુસલાનમ્પિ સિયા. ન હિ આસેવનપચ્ચયં લદ્ધું યુત્તસ્સ આસેવનપચ્ચયભાવી ધમ્મો આસેવનપચ્ચયો હોતીતિ અવુત્તો અત્થિ ''પુરિમા પુરિમા કુસલા ખન્ધા''તિઆદિના અનવસેસતો વુત્તત્તા, વોટ્ઠબ્બનસ્સ પન અવુત્તો ''અબ્યાકતો ધમ્મો કુસલસ્સ ધમ્મસ્સ આસેવનપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિઆદિવચનસ્સ અભાવતો. ન કેવલં અવુત્તોવ, અથ ખો ''કુસલં ધમ્મં પટિચ્ચ કુસલો ધમ્મો ઉપ્પજ્જતિ, અકુસલં ધમ્મં પટિચ્ચ અકુસલો ધમ્મો ઉપ્પજ્જતી''તિ ફસ્સાદિકુસલાકુસલધમ્મે પટિચ્ચ સહજાતાદિપચ્ચયવસેન કુસલાકુસલસ્સ ઉપ્પત્તિં વત્વા પઠમજવનસ્સ વોટ્ઠબ્બનતો આસેવનપચ્ચયાલાભં સન્ધાય ''નાસેવનપચ્ચયા''તિ પટિક્ખિત્તોવ.

અથાપેત્થ સમોધાનં સિયા, સમાનવેદનાનં એવ આસેવનપચ્ચયભાવસ્સ દસ્સનતો વોટ્ઠબ્બનેન અસમાનવેદનાનં કુસલાકુસલાનં વસેનાયં પટિક્ખેપો કતોતિ. એવમ્પિ સતિ યથા ''આવજ્જના કુસલાનં ખન્ધાનં અકુસલાનં ખન્ધાનં અનન્તરપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ વુત્તં, એવં સમાનવેદનાવસેન ''આસેવનપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિપિ વત્તબ્બં સિયા. અથ વોટ્ઠબ્બનસ્સ કુસલાકુસલેહિ ભિન્નજાતિકત્તા તસ્સ તેસં આસેવનપચ્ચયભાવો ન વુત્તોતિ ચે. યથા ભૂમિવસેન ભિન્નસ્સ ગોત્રભુવોદાનવસેન ઠિતસ્સ કામાવચરસ્સ રૂપાવચરાદીનં આસેવનભાવો દિસ્સતિ, એવં જાતિવસેન ભિન્નસ્સ વોટ્ઠબ્બનસ્સ આસેવનપચ્ચયભાવે ન કોચિ વિબન્ધો, અપિચ અભિન્નવેદનસ્સ, અભિન્નજાતિકસ્સ ચ ઉપેક્ખાસહગતમહાકિરિયચિત્તસ્સ વસેન યથા ''આવજ્જના સહેતુકાનં ખન્ધાનં અનન્તરપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ વુત્તં, એવં ''આસેવનપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિપિ વત્તબ્બં સિયા, ન તુ વુત્તં, તસ્મા વેદનાત્તિકેપિ વોટ્ઠબ્બનસ્સ આસેવનપચ્ચયત્તસ્સ અભાવા વોટ્ઠબ્બનસ્સ આસેવનભાવદસ્સનવસેન વુત્તો દુતિયો મોઘવારો વીમંસિત્વા ગહેતબ્બો. વોટ્ઠબ્બનાવજ્જનાનં પન અનત્થન્તરભાવતો આવજ્જનાય ચ કુસલાકુસલાનં અનન્તરપચ્ચયભાવસ્સ વુત્તત્તા સતિ ઉપ્પત્તિયં વોટ્ઠબ્બનં કામાવચરકુસલાકુસલકિરિયાજવનાનં એકન્તતો અનન્તરપચ્ચયભાવેનેવ વત્તેય્ય, ન પન અઞ્ઞથાતિ મુચ્છામરણાસન્નવેલાદીસુ જવનાપારિપૂરિયા મન્દીભૂતવેગતાય અયં દસ્સેતબ્બોતિ.

આચરિયધમ્મપાલત્થેરેન પનેત્થ ઇદં વુત્તં – ''યં જવનભાવપ્પત્તં, તં છિન્નમૂલરુક્ખપુપ્ફં વિયા''તિ વક્ખમાનત્તા અનુપચ્છિન્નભવમૂલાનં પવત્તસ્સ વોટ્ઠબ્બનસ્સ કિરિયભાવો ન સિયા, વુત્તો ચ ''યસ્મિં સમયે મનોવિઞ્ઞાણધાતુ ઉપ્પન્ના કિરિયા નેવકુસલા, નાકુસલા, ન ચ કમ્મવિપાકા ઉપેક્ખાસહગતા''તિ, તસ્મા અટ્ઠકથાયં ''જવનટ્ઠાને ઠત્વા''તિ વચનં જવનસ્સ ઉપ્પજ્જનટ્ઠાને દ્વિક્ખત્તું પવત્તિત્વા ન જવનભાવેનાતિ

અધિપ્પાયેન વુત્તં, ''આસેવનં લભિત્વા''તિ ચ ''આસેવનં વિય આસેવન''ન્તિ વુત્તે ન કોચિ વિરોધોતિ. વિપ્ફારિકસ્સ પન સતો દ્વિક્ખત્તું પવત્તિયેવેત્થ આસેવનસદિસતા. વિપ્ફારિકતાય હિ વિઞ્ઞત્તિસમુટ્ઠાપકત્તઞ્ચસ્સ વુચ્ચતિ. વિપ્ફારિકમ્પિ જવનં વિય અનેકક્ખત્તું અપ્પવત્તિયા દુબ્બલત્તા ન નિપ્પરિયાયતો આસેવનપચ્ચયભાવેન પવત્તેય્યાતિ ન ઇમસ્સ પાઠે આસેવનત્તં વુત્તં . અટ્ઠકથાયં પન પરિયાયતો વુત્તં, યથા ફલચિત્તેસુ મગ્ગઙ્ગં મગ્ગપરિયાપન્નન્તિ. યદિપિ ''જવનાપારિપૂરિયા...પે॰... યુત્તો''તિ વુત્તં, ''આવજ્જનાદીનં પચ્ચયો ભવિતું ન સક્કોતી''તિ પન વુત્તત્તા ચિત્તપ્પવત્તિવસેન પઠમમોઘવારતો એતસ્સ ન કોચિ વિસેસોતિ.

ચક્ખુસ્સાપાથમાગતેતિ ચક્ખુદ્વારસ્સ યોગ્યદેસાવટ્ઠાનવસેન આપાથમાગતે. **તાયા**તિ મનોધાતુયા ભવઙ્ગાવટ્ટને પાકટતાય કિરિયામનોધાતું પચ્ચામસતિ. **આવટ્ટિતે**તિ સન્તતિવસેન પવત્તિતું અદત્વા નિવત્તિતે, પરિણામિતે વા. જાતેસુ જાયતેતિ સમ્બન્ધો. **ગતે**તિ નિરુદ્ધે. **તદેવા**તિ જવનાનુભૂતમેવ ઇટ્ઠારમ્મણં. **તેનેવા**તિ જવનં હુત્વા નિરુદ્ધેન તેન કામાવચરકુસલચિત્તેન. **તદારમ્મણસઞ્ઞિત**ન્તિ જવનગ્ગહિતેયેવ આરમ્મણે પવત્તનતો ''બ્રહ્મસ્સરો''તિઆદીસુ વિય તસ્સ આરમ્મણં આરમ્મણમસ્સાતિ મજ્ઝપદલોપવસેન તદારમ્મણન્તિ સઞ્ઞિતં. **તુલ્યતો**તિ આરમ્મણતો વિસદિસભાવેપિ સોમનસ્સસહગતાદિના સદિસત્તા. મૂલસદિસં ભવઙ્ગં **મૂલભવઙ્ગં**. તદારમ્મણમ્પિ ભવઙ્ગસભાવત્તા ''ભવઙ્ગ''ન્તિ વુચ્ચતિ યથા ''સહેતુકં ભવઙ્ગં અહેતુકસ્સ ભવઙ્ગસ્સ અનન્તરપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ (પટ્ઠા॰ ૩.૧.૧૦૨). એત્થ હિ પટિસન્ધિચિત્તે એવ પવત્તિયં ''ભવઙ્ગ''ન્તિ વુચ્ચમાને ન તસ્સ હેતુવસેન ભેદોતિ ''સહેતુકં ભવઙ્ગં અહેતુકસ્સ ભવઙ્ગસ્સ અનન્તરપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ ન સક્કા વત્તું. નાપિ ચેતં ''સહેતુકં ચુતિં અહેતુકપટિસન્ધિઞ્ચ સન્ધાય વુત્ત''ન્તિ સક્કા વિઞ્ઞાતું. ભવસ્સ અઙ્ગભાવાભાવતો ચુતિચિત્તસ્સ ભવઙ્ગવોહારાલાભતોતિ ''સહેતુકં ભવઙ્ગ''ન્તિ તદારમ્મણં વુત્તન્તિ વિઞ્ઞાયતિ. ''તદારમ્મણસઞ્ઞિત''ન્તિ વત્વા ''મૂલભવઙ્ગન્તિ વુચ્ચતી''તિ વુત્તત્તા નામદ્વયમ્પિ ઇમસ્સ લબ્ભતીતિ દીપિતં હોતિ.

૩૯૨. **તઞ્ચા**તિ તદારમ્મણઞ્ચ. **એત્થા**તિ ઇમેસુ વીથિચિત્તેસુ. **ગણનૂપગચિત્તાની**તિ વિપાકગણનૂપગચિત્તાનિ.

૩૯૪. **અસમાનત્તા**તિ અસઙ્ખારિકભાવેન અસમાનત્તા.

૩૯૬. પુરિમાનિ પઞ્ચ વિપાકચિત્તાનિ ઇમિના સદ્ધિં છ હોન્તીતિ સમ્બન્ધો. એત્થ ચ યેભુય્યતો ઇટ્ઠારમ્મણે સોમનસ્સપ્પવત્તિવસેન સોમનસ્સસહગતજવનાનન્તરમેવ સોમનસ્સતદારમ્મણં વુત્તં. જવનસ્સ પન પકપ્પેત્વા આરમ્મણગ્ગહણસબ્ભાવતો, વિપાકસ્સ ચ તદભાવતો ઇટ્ઠારમ્મણે ઉપેક્ખાસહગતજવનેસુપિ જવિતેસુ સોમનસ્સસહગતમેવ તદારમ્મણં હોતિ.

૩૯૯-૪૦૩. **તસ્મિં દ્વારે**તિ તસ્મિંયેવ ચક્ખુદ્વારે. **વેદના પરિવત્તતી**તિ કમ્મસ્સ સોમનસ્સસહગતભાવેપિ આરમ્મણસ્સ ઇટ્ઠમજ્ઝત્તતાય સોમનસ્સવેદના પરિવત્તિત્વા ઉપેક્ખાવેદના હોતિ. અથ વા હેટ્ઠા વિપાકવેદનાય સોમનસ્સભાવેપિ ઇટ્ઠારમ્મણસ્સ મજ્ઝત્તભાવેન તંવસેન વેદના પરિવત્તતીતિ અત્થો.

જવનેસુ જવિતેસૂતિ સમ્બન્ધો. ''જવિતેસુ ચતૂસ્વપી''તિ વા પાઠો. **જાયરે**તિ તદારમ્મણવસેન જાયન્તિ. **વેદનાયા**તિ વેદનાય કરણભૂતાય. **અસમાનત્તા**તિ પટિસન્ધિયા સહ અસમાનત્તા. **પુરિમેહી**તિ હેટ્ઠા વુત્તતદારમ્મણચતુક્કતો. અથ વા ''પુરિમેહિ અસમાનત્તા'' ઇચ્ચેવ યોજના. પુરિમેહિ સહ અસમાનભાવે વુત્તે તેસં સન્ધિયા સહ અસમાનભાવોપિ વુત્તોવ હોતીતિ ચત્તારિ નામતો પિટ્ઠિભવઙ્ગાનિ ચ હોન્તીતિ યોજના. **ચ**-સદ્દેન આગન્તુકભવઙ્ગાનિ, તદારમ્મણાનિ ચ હોન્તીતિ દસ્સેતિ. એત્થાપિ ચ યેભુય્યેન ઇટ્ઠમજ્ઝત્તારમ્મણે

ઉપેક્ખાસહગતજવનસ્સ ઉપ્પજ્જનતો ઉપેક્ખાસહગતજવનાનન્તરમેવ ઉપેક્ખાસહગતતદારમ્મણં વુત્તં, હેટ્ઠા વુત્તનયેન પન ઉપેક્ખાસહગતતદારમ્મણં હોતિ. ઞાણસમ્પયુત્તાદીસુ જવિતેસુ ઞાણવિપ્પયુત્તતદારમ્મણાનં સમ્ભવો હેટ્ઠા વુત્તનયેન વેદિતબ્બો. કિઞ્ચાપિ અસઙ્ખારસસઙ્ખારવિધાનં જવનવસેન વુત્તં, તથાપિ ઉતુભોજનાદિપચ્ચયાનં દુબ્બલભાવે જવનસ્સેવ અસઙ્ખારિકત્તાભાવતો અસઙ્ખારજવનાવસાને અસઙ્ખારમેવ તદારમ્મણં હોતિ, ન સસઙ્ખારન્તિ નિયમો. પચ્ચયસ્સ પન બલવભાવે સતિપિ પરેસં ઉસ્સાહબલેન સસઙ્ખારસ્સ જવનસ્સ સમ્ભવતો સસઙ્ખારજવનાવસાને સસઙ્ખારમેવ તદારમ્મણં હોતિ, સસઙ્ખારિકત્તાભાવતો અસઙ્ખારજવનાવસાને અસઙ્ખારમેવાતિ નિયમો નત્થીતિ અસઙ્ખારજવનાવસાને અસઙ્ખારમ્પિ સસઙ્ખારમ્પિ તદારમ્મણં હોતિ, સસઙ્ખારજવનાવસાને સસઙ્ખારમ્પિ અસઙ્ખારમ્પિ તદારમ્મણં હોતિ.

પચ્છિમાનીતિ ઇટ્ઠમજ્ઝત્તારમ્મણે વુત્તાનિ ઉપેક્ખાસહગતસન્તીરણાદીનિ પઞ્ચ વિપાકાનિ. **પુરિમેહિ સત્તહી**તિ ઇટ્ઠારમ્મણે વુત્તેહિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીહિ સત્તહિ વિનિદ્દિસે ચક્ખુદ્વારસ્મિન્તિ અધિપ્પાયો.

૪૦૫-૬. **એકાય ચેતનાયા**તિ એકાય તિહેતુકસોમનસ્સસહગતઅસઙ્ખારિકચેતનાય. એવં સમસટ્ઠિ વિપાકાનિ ઉપ્પજ્જન્તીતિ સમ્બન્ધો. યસ્મા પન ચક્ખુદ્વારાદીસુ અનુપ્પજ્જિત્વા સોતદ્વારાદીસુયેવ ઉપ્પજ્જમાના સોતવિઞ્ઞાણાદયો વિય પઞ્ચસુ દ્વારેસુ અનુપ્પજ્જિત્વા મનોદ્વારેયેવ ઉપ્પજ્જમાનો કામાવચરવિપાકો નત્થિ, તસ્મા મનોદ્વારે વિપાકપ્પવત્તિ ન વુત્તા. અથ વા ચક્ખુદ્વારે ગહિતાનમેવ મનોધાતુમનોવિઞ્ઞાણધાતૂનં સોતદ્વારાદીસુપિ ગહણેન પઞ્ચદ્વારેસુ ગહિતાય મનોવિઞ્ઞાણધાતુયા મનોદ્વારેપિ ગહણનયદસ્સનં કતં હોતિ, એવં સતિ છસુ દ્વારેસુપિ સમસત્તતિ વિપાકાનિ હોન્તિ. અથ વા મનોદ્વારે લબ્ભમાનાયપિ પઞ્ચદ્વારપ્પવત્તાય મનોવિઞ્ઞાણધાતુયા મનોદ્વારે અગ્ગહણેન સોતદ્વારાદીસુ લબ્ભમાનાનમ્પિ ચક્ખુદ્વારે ગહિતમનોધાતુમનોવિઞ્ઞાણધાતૂનં સોતદ્વારાદીસુ અગ્ગહણસ્સ નયદસ્સનં કતં હોતિ, એવં સતિ પઞ્ચદ્વારેસુ સોળસ વિપાકાનિ હોન્તિ. એવઞ્ચ કત્વા વુત્તં “**ગહિતાગ્ગહણેના**”તિઆદિ.

૪૦૮-૯. **તીહિ વિપાકેહી**તિ તેહિ તીહિ કુસલચિત્તેહિ સમાનેહિ તીહિ વિપાકેહિ દિન્નાય પટિસન્ધિયાતિ સમ્બન્ધો. **ઉપેક્ખાસહિતદ્વયે**તિ ઉપેક્ખાસહગતપટિસન્ધિયુગળે. ઇધ ઠત્વા નાળિયન્તૂપમા વેદિતબ્બા. કથં? ઉચ્છુપીળનસમયે કિર એકસ્મા ગામા એકાદસ યન્તવાહા નિક્ખમિત્વા એકં ઉચ્છુવાટં દિસ્વા તસ્સ પરિપક્કભાવં ઞત્વા ઉચ્છુસામિકં ઉપસઙ્કમિત્વા “યન્તવાહા મય”ન્તિ આરોચેસું. સો “અહં તુમ્હેયેવ પરિયેસિસ્સામી”તિ ઉચ્છુસાલં ગહેત્વા અગમાસિ. તે તત્થ નાળિયન્તં યોજેત્વા “મયં એકાદસ જના અપરમ્પિ એકં લદ્ધું વટ્ટતિ, વત્તનેન ગણ્હથા”તિ આહંસુ. ઉચ્છુસામિકો “અહમેવ સહાયો ભવિસ્સામી”તિ ઉચ્છુસાલં પૂરાપેત્વા તેસં સહાયો અહોસિ. તે અત્તનો અત્તનો કિચ્ચાનિ કત્વા ફાણિતપાચકેન ઉચ્છુરસે પક્કે ગુળે બદ્ધે ઉચ્છુસામિકેન તુલયિત્વા ભાગેસુ દિન્નેસુ અત્તનો અત્તનો ભાગં આદાય સાલં સાલસામિકં પટિચ્છાપેત્વા એતેનેવ ઉપાયેન અપરાસુપિ ચતૂસુ સાલાસુ કમ્મં કત્વા પક્કમિંસુ. તત્થ પઞ્ચ યન્તસાલા વિય પઞ્ચ પસાદા દટ્ઠબ્બા, પઞ્ચ ઉચ્છુવાટા વિય પઞ્ચ આરમ્મણાનિ, એકાદસ વિચરણકયન્તવાહા વિય એકાદસ વિપાકચિત્તાનિ, પઞ્ચ ઉચ્છુસાલસામિનો વિય પઞ્ચ વિઞ્ઞાણાનિ, પઠમકસાલાય સાલસામિકેન સદ્ધિં દ્વાદસન્નં જનાનં એકતો હુત્વા કતકમ્માનં ભાગગ્ગહણકાલો વિય એકાદસન્નં વિપાકચિત્તાનં ચક્ખુવિઞ્ઞાણેન સદ્ધિં એકતો હુત્વા ચક્ખુદ્વારે રૂપારમ્મણે સકસકકિચ્ચકરણકાલો, સાલસામિકસ્સ સાલાય સમ્પટિચ્છિતકાલો વિય ચક્ખુવિઞ્ઞાણસ્સ દ્વારસઙ્કન્તિઅકરણં, દુતિયતતિયચતુત્થપઞ્ચમસાલાય દ્વાદસન્નં એકતો હુત્વા કતકમ્માનં ભાગગ્ગહણકાલો વિય એકાદસન્નં

વિપાકચિત્તાનં કાયવિઞ્ઞાણેન સદ્ધિં એકતો હુત્વા કાયદ્વારે ફોટ્ઠબ્બારમ્મણે સકસકકિચ્ચકરણકાલો, સામિકસ્સ સમ્પટિચ્છિતકાલો વિય કાયવિઞ્ઞાણસ્સ દ્વારસઙ્કન્તિઅકરણં વેદિતબ્બં.

૪૧૪. **અસ્સા**તિ ઇમસ્સ બીજસ્સ. **હેતુપવત્તિતો**તિ પચ્ચયપ્પવત્તિતો.

૪૧૫. ઇદાનિ તિહેતુકોમકકમ્મેન ગહિતદુહેતુકપટિસન્ધિકસ્સ વિપાકપ્પવત્તિ દુહેતુકુક્કટ્ઠેન ગહિતદુહેતુકપટિસન્ધિકસ્સ વિપાકપ્પવત્તિયા સમાનાતિ તં ઠપેત્વા દુહેતુકકમ્મેન ગહિતદુહેતુકપટિસન્ધિકસ્સેવ વિપાકપ્પવત્તિં દસ્સેતું "**દુહેતુકેન કમ્મેના**"તિઆદિ વુત્તં.

૪૧૮-૯. દુહેતુકપટિસન્ધિકસ્સ કામાવચરતિહેતુકજવનાનં સમ્ભવેપિ કમ્મસરિક્ખકાનેવ જવનાનિ દસ્સેતું "**સોમનસ્સ...પે॰... દુહેતુકે**"તિ વુત્તં. તિહેતુકજવનાવસાનેપિ પનસ્સ પટિસન્ધિદાયકકમ્મં તિહેતુકવિપાકદાને અસમત્થન્તિ તિહેતુકતદારમ્મણાભાવતો, જવનસ્સ ચ કમ્મસરિક્ખકહેતુવસેન દુહેતુકભાવતો દુહેતુકતદારમ્મણમેવ હોતિ.

૪૨૪. **ઇમાનિ ચ ભવઙ્ગાની**તિ ઇમાનિ ચત્તારિ મૂલાગન્તુકપિટ્ઠિભવઙ્ગાનિ. **અટ્ઠ હી**તિ અટ્ઠેવ.

૪૨૬. **સોતઘાનાદિના**તિ સોતઘાનાદિવિઞ્ઞાણેહિ. એત્થાપિ અમ્બોપમા પાકટિકાવ. યન્તવાહોપમાય પનેત્થ સત્ત યન્તવાહા તેહિ હત્થયન્તે નામ સજ્જિતે સાલસામિકં અટ્ઠમં કત્વા વુત્તનયાનુસારેનેવ યોજના વેદિતબ્બા.

૪૩૪-૬. **વુદ્ધિમુપેતસ્સા**તિ માતુકુચ્છિતો નિક્ખમિત્વા સંવરાસંવરે પટ્ઠપેતું સમત્થભાવેન વુડ્ઢિપ્પત્તસ્સ. કિઞ્ચાપિ અહેતુકપટિસન્ધિકસ્સ કમ્મસરિક્ખકજવનમેવ દસ્સેતું "**દુહેતૂનં...પે॰... વસાનસ્મિ**"ન્તિ વુત્તં. તિહેતુકજવનમ્પિ પન તેસં જવતિ, જવનસ્સ દુહેતુકભાવેપિ કમ્મસ્સ દુહેતુકવિપાકદાને અસમત્થતાય "**અહેતુક...પે॰... જાયતે**"તિ વુત્તં.

૪૪૩-૮. "**અહેતુપટિસન્ધિસ્સા**"તિઆદીસુ અધિપ્પાયો હેટ્ઠા આગતોવ. અપાયેસુ પટિસન્ધિદાયકકમ્મેન પટિસન્ધિતો હીનતદારમ્મણસ્સ અનિપ્ફન્નતો તસ્સ લબ્ભમાનટ્ઠાનમેવ દસ્સેતું "**સુગતિય**"ન્તિ વુત્તં, કામાવચરસુગતિયન્તિ અત્થો. **તેના**તિ તેન જાતપટિસન્ધિવિપાકેન. ''ચતૂસુ અપાયેસુ લબ્ભતી''તિ વત્વા તસ્સ વિસયદસ્સનત્થં "**થેરો નેરયિકાન**"ન્તિઆદિ વુત્તં. **થેરો**તિ નિરયચારિકાય પાકટત્તા મહામોગ્ગલ્લાનત્થેરમાહ. નિરયે ભવા **નેરયિકા. ધમ્મં દેસેતી**તિ નિરયે પદુમં માપેત્વા પદુમકણ્ણિકાય નિસિન્નો ધમ્મં દેસેતિ. **વસ્સતી**તિ અન્તોહેત્વત્થં કત્વા વુત્તં, વસ્સાપેતીતિ અત્થો. **થેરં દિસ્વા**તિ થેરસ્સ દસ્સનહેતુ. ઇમિના ઇન્દનીલપટિમાવણ્ણસ્સ થેરસ્સ ઇટ્ઠારમ્મણભાવેન કુસલવિપાકચક્ખુવિઞ્ઞાણુપ્પત્તિયા કારણં દસ્સેતિ. એસ નયો "**ધમ્મં સુત્વા**"તિઆદીસુપિ. **ગન્ધ**ન્તિ તેન માપિતગન્ધં. **અટ્ઠકથાયં** પન ''ચન્દનવને દિવાવિહારં નિસિન્નસ્સ ચીવરગન્ધ''ન્તિ (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૪૯૮ વિપાકુદ્ધારકથા) વુત્તં. **ધાયત**ન્તિ ધાયન્તાનં. **સન્તીરણદ્વય**ન્તિ અતિઇટ્ઠમજ્ઝત્તસ્સ ગન્ધાદિનો વસેન સન્તીરણદ્વયં. કુસલવિપાકાનં, ઇટ્ઠારમ્મણસ્સ ચ નિરયે સમ્ભવદીપનેન સેસાપાયત્તયેપિ સમ્ભવો દસ્સિતોવ હોતિ.

૪૫૦. નિયમોયેવ **નિયમત્તં**, તદારમ્મણચિત્તમ્પિ જવનેન નિયામિતન્તિ વુત્તનિયમોતિ અત્થો. **કુસલં પન સન્ધાયા**તિ કુસલજવનં સન્ધાય દીપિતં અટ્ઠકથાયં, કુસલસ્સ વિય અકુસલસ્સ સદિસવિપાકાભાવતોતિ અધિપ્પાયો. એત્થ ચ કુસલજવનાનન્તરં સહેતુકતદારમ્મણસ્સેવ વચનં. જવનસ્સ કમ્મસરિક્ખકહેતુવસેન

સહેતુકત્તા જવનાનુરૂપતો વુત્તં. પરિચિતવસેન પન અઞ્ઞકમ્મેનાપિ તં અહેતુકતદારમ્મણં ન હોતીતિ ન વત્તબ્બં. ન હિ પટિસન્ધિજનકમેવ કમ્મં તદારમ્મણં જનેતિ, અથ ખો અઞ્ઞકમ્મમ્પિ પટિસન્ધિદાયકકમ્મેન નિબ્બત્તેતબ્બતદારમ્મણતો વિસદિસમ્પિ નિબ્બત્તેતીતિ. અકુસલજવનાનન્તરઞ્ચ અહેતુકતદારમ્મણમ્પિ જવનસ્સ કમ્મસરિક્ખકહેતુકત્તા તદનુરૂપતો વુત્તં. યથાવુત્તનયેન પન સહેતુકતદારમ્મણમ્પિ ન હોતીતિ નત્થિ.

૪૫૬-૭. એત્તાવતા **તિપિટકચૂળનાગ**ત્થેરવાદે સોળસ વિપાકચિત્તાનિ સદ્ધિં દ્વાદસકમગ્ગેન ચેવ અહેતુકટ્ઠકેન ચ વિભાવેત્વા **મોરવાપિવાસિમહાદત્ત**ત્થેરવાદે વિસેસાભાવતો તં અનામસિત્વા **મહાધમ્મરક્ખિત**ત્થેરવાદે કુસલાકુસલકિરિયવસેન પિણ્ડિત્વા દસ્સિતાનં પિણ્ડજવનાનં વસેન તદારમ્મણં દસ્સેતું ''**સોમનસ્સયુતે ચિત્તે**''તિઆદિ વુત્તં. **સોમનસ્સ...પે॰... જવિતે**તિ ઇટ્ઠારમ્મણે કુસલાકુસલકિરિયાબ્યાકતવસેન સોમનસ્સયુતેસુ તેરસસુ જવનચિત્તેસુ જવિતેસુ. **ગવેસિતબ્બા...પે॰... માનસા**તિ હેટ્ઠા વુત્તનયેન સોમનસ્સસહગતાનિ પઞ્ચેવ તદારમ્મણચિત્તાનિ ગવેસિતબ્બાનિ. **ઉપેક્ખા...પે॰... જવિતેસૂ**તિ કુસલાકુસલકિરિયવસેન ચુદ્દસસુ ઉપેક્ખાસહગતજવનચિત્તેસુ જવિતેસુ. **છ ગવેસિતબ્બાની**તિ ઉપેક્ખાસહગતાનિ છ એવ ગવેસિતબ્બાનિ. ખીણાસવાનં પહીનવિપલ્લાસતાય કિરિયાજવનં ઇટ્ઠારમ્મણે ઉપેક્ખાસહગતં ન હોતીતિ સોમનસ્સસહગતકિરિયાજવનેસુ જવિતેસુ સોમનસ્સસહગતતદારમ્મણમેવ હોતિ. ઇટ્ઠમજ્ઝત્તે, અનિટ્ઠાદીસુ ચ સોમનસ્સભાવતો ઉપેક્ખાસહગતકિરિયાજવનેસુ જવિતેસુ ઉપેક્ખાસહગતતદારમ્મણમેવાતિ ઇદમેત્થ સન્નિટ્ઠાનં. સેખપુથુજ્જનાનં પન અપ્પહીનવિપલ્લાસતાય ઇટ્ઠમજ્ઝત્તે, અનિટ્ઠઅનિટ્ઠમજ્ઝત્તારમ્મણે ચ સોમનસ્સસહગતજવનં ઉપ્પજ્જતીતિ સોમનસ્સસહગતજવનાવસાને સોમનસ્સસહગતતદારમ્મણમેવ હોતિ, નત્થિ ઉપેક્ખાસહગતન્તિ નાયં નિયમો. ઇટ્ઠારમ્મણેપિ વુત્તનયાનુસારેન યોજેતબ્બં. તેનેતં વુચ્ચતિ –

> ''પરિત્તકુસલાદોસ-પાપસાતક્રિયાજવા;
> પઞ્ચસ્વેકં તદાલમ્બં, સુખિતેસુ યથારહં.
>
> ''પાપા કામસુભા ચેવ, સોપેક્ખા ચ ક્રિયાજવા;
> સોપેક્ખેસુ તદાલમ્બં, છસ્વેકમનુરૂપતો''તિ.

૪૫૮-૬૨. દુહેતુકાહેતુકાનં વિપાકાવરણેહિ સમન્નાગતત્તા ઝાનુપ્પાદોયેવ નત્થીતિ આહ ''**તિહેતુસોમનસ્સેના**''તિ. **ઝાનતો પરિહીનસ્સા**તિ ઉપ્પાદિતલોકિયજ્ઝાનતો પરિહીનસ્સ. **વિપ્પટિસારિનો**તિ ''મહન્તેન વાયામેન ઉપ્પાદિતો મે પણીતધમ્મો નટ્ઠો''તિ ઉપ્પન્નવિપ્પટિસારવન્તસ્સ. **કિં...પે॰... માનસ**ન્તિ અયં અનુમતિપુચ્છા, તદારમ્મણમાનસં જાયતે કિં, ન વાતિ અયઞ્હેત્થ અત્થો. ભવઙ્ગપાતો વા હોતુ તદારમ્મણં વા, કો એત્થ વિબન્ધોતિ આહ ''**પટ્ઠાને પટિસિદ્ધા**''તિઆદિ. અવચનમેવ પટિસેધોતિ કત્વા આહ ''**પટિસિદ્ધા**''તિ . યદિ સોમનસ્સાનન્તરં દોમનસ્સં, દોમનસ્સાનન્તરં સોમનસ્સં વા ઉપ્પજ્જેય્ય, તદા ''સુખાય વેદનાય સમ્પયુત્તો ધમ્મો અદુક્ખમસુખાય વેદનાય સમ્પયુત્તસ્સ ધમ્મસ્સ અનન્તરપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિઆદિ (પટ્ઠા॰ ૧.૨.૪૫) વિય ''સુખાય વેદનાય સમ્પયુત્તો ધમ્મો દુક્ખાય વેદનાય સમ્પયુત્તસ્સ ધમ્મસ્સ અનન્તરપચ્ચયેન પચ્ચયો, દુક્ખાય વેદનાય...પે॰... સુખાય વેદનાય...પે॰... પચ્ચયો''તિ વત્તબ્બં સિયા, તથા ગણનવારે એકેકવેદનાસમ્પયુત્તસ્સ અત્તના સમાનવેદનાસમ્પયુત્તસ્સ, ઇતરવેદનાદ્વયસમઙ્ગિસ્સ ચ પચ્ચયભાવં સન્ધાય ''અનન્તરે નવા''તિ વત્તબ્બં સિયા, ન ચ પનેવં પાળિ આગતા. દોમનસ્સસોમનસ્સવેદનાય સમ્પયુત્તાનં પન અઞ્ઞમઞ્ઞઅનન્તરપચ્ચયવસેન ગણનદ્વયં પરિહાપેત્વા ''અનન્તરે સત્તા''તિ વુત્તં, તસ્મા યથાધમ્મસાસને

અવચનમ્પિ પટિસેધસદિસં અભાવસ્સેવ દીપનતોતિ વુત્તં ''પટિસિદ્ધા''તિ. અસ્સ વા અનન્તરં દોમનસ્સસ્સ ઉપ્પત્તીતિ સમ્બન્ધો. **અસ્સા**તિ સોમનસ્સસ્સ.

એવં ભવઙ્ગપાતાભાવે કારણં વત્વા પુન તદારમ્મણાભાવં દસ્સેન્તો આહ ''**મહગ્ગત**''ન્તિઆદિ. **તત્થેવ પટિસિદ્ધ**ન્તિ ''પરિત્તારમ્મણો ધમ્મો મહગ્ગતારમ્મણસ્સ ધમ્મસ્સ કમ્મપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ વચનાભાવતો તત્થેવ પટ્ઠાને પટિસિદ્ધં. **કિં નુ કાતબ્બ**ન્તિ કિં કાતબ્બં. ન હિ સક્કા એત્તકેન ''અચિત્તકો''તિ વત્તુન્તિ અધિપ્પાયો. એત્થ ચ મહગ્ગતારમ્મણમેવ દોમનસ્સજવનં નિદસ્સનવસેન વુત્તં. ઇટ્ઠારમ્મણભૂતે પન બુદ્ધાદિઆરમ્મણેપિ દોમનસ્સજવને જવિતે સોમનસ્સપટિસન્ધિકસ્સ તદારમ્મણસમ્ભવો, ભવઙ્ગપાતો વા નત્થિ.

૪૬૪-૫. ઇટ્ઠારમ્મણે ઉપેક્ખાસહગતતદારમ્મણસ્સ દોમનસ્સાનન્તરઞ્ચ સોમનસ્સસ્સ અભાવતો ''ઉપેક્ખાસહિતા હેતૂ''તિઆદિના આચરિયેન વુત્તે પુન ચોદકો અનુબન્ધન્તો આહ ''**આવજ્જનં કિમસ્સા**''તિ. આચરિયો પન કિમેત્થ આવજ્જનગવેસનેન, તેન વિનાવ ઇદં ચિત્તં ઉપ્પજ્જતીતિ દીપેન્તો આહ ''**નત્થિ ત**''ન્તિ. પુન ચોદકો આવજ્જનેન વિના ચિત્તપ્પવત્તિં અવિસહન્તો આહ ''**તં જાયતે કથ**''ન્તિ. એવં પન વુત્તે આચરિયો કિમેત્થ આવજ્જનેન, કિઞ્ચ આવજ્જનેન વિના ચિત્તપ્પવત્તિ નત્થીતિ ઇદં ન એકન્તિકન્તિ દીપેતું નિરાવજ્જનચિત્તાનં સમ્ભવં દસ્સેન્તો આહ ''**ભવઙ્ગાવજ્જનાન**''ન્તિઆદિ, ભવઙ્ગાવજ્જનાનં કિં આવજ્જનં, નનુ નત્થેવાતિ અધિપ્પાયો. નનુ ચ ભવઙ્ગાવજ્જનાનિ તાવ સકસકવિસયેસુ નિન્નત્તા આવજ્જનેન વિના ઉપ્પત્તિયં બહુલં ચિણ્ણત્તાવ ઉપ્પજ્જન્તિ, અયં પન કથં ઉપ્પજ્જતીતિ ઇદં અનુયોગં સન્ધાય પુન નિરાવજ્જનચિત્તાનિ દસ્સેન્તો આહ ''**મગ્ગસ્સા**''તિઆદિ. **મગ્ગસ્સ** લોકુત્તરમગ્ગસ્સ ચિત્તસ્સ. **અનન્તરસ્સ ફલસ્સ ચા**તિ મગ્ગાનન્તરસ્સ ફલસ્સ ચ અત્થાય કિં આવજ્જનન્તિ સમ્બન્ધો. **એવં નત્થી**તિ યથા એતેસં, એવમેતસ્સાપિ નત્થિ.

આનન્દાચરિયો પનેત્થ અરિયમગ્ગચિત્તં, મગ્ગાનન્તરાનિ ફલાનિ ચ પરિકમ્માવજ્જનેન સાવજ્જનાનિ સમાનાનિ અસતિપિ નિરાવજ્જનુપ્પત્તિયં નિન્નાદિભાવે ઉપ્પત્તિયા નિદસ્સનમત્તવસેન વુત્તાનીતિ વણ્ણેતિ. અયં હિસ્સ અધિપ્પાયો – યદિ હિ નિબ્બાનારમ્મણાવજ્જનાભાવં સન્ધાય વુત્તાનિ સિયું, ગોત્રભુવોદાનાનિ દસ્સિતબ્બાનિ સિયું તેહેવ એતેસં નિરાવજ્જનતાસિદ્ધિતો, ફલસમાપત્તિકાલે ચ ''પરિત્તારમ્મણં મહગ્ગતારમ્મણં અનુલોમં ફલસમાપત્તિયા અનન્તરપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ વચનતો સમાનારમ્મણાવજ્જનરહિતત્તા મગ્ગાનન્તરાનિ ફલચિત્તાનીતિ એવં સમાપત્તિફલચિત્તાનિ ન વજ્જેતબ્બાનિ સિયું, ગોત્રભુવોદાનાનિ પન યદિપિ નિબ્બાને ચિણ્ણાનિ, સમુદાચિતાનિ ચ ન હોન્તિ, આરમ્મણન્તરે ચિણ્ણસમુદાચિતાનેવ. ફલસમાપત્તિચિત્તાનિ ચ મગ્ગવીથિતો ઉદ્ધં તદત્થં પરિકમ્મસબ્ભાવાતિ તેસં ગહણં ન કતં. અનુલોમાનન્તરઞ્ચ ફલસમાપત્તિચિત્તં ચિણ્ણસમુદાચિતં, ન નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાનન્તરં મગ્ગાનન્તરસ્સ વિય તદત્થં પરિકમ્માભાવાતિ ''નિરોધા વુટ્ઠહન્તસ્સા''તિ તઞ્ચ નિદસ્સિતન્તિ.

૪૬૭. ''કિમસ્સારમ્મણ''ન્તિ વત્વા નિરાવજ્જનભાવં વિય અનારમ્મણભાવમ્પિ વદેય્યાતિ તબ્ભાવદસ્સનેન અત્તનો વચનં સાધેન્તો આહ ''**વિના આરમ્મણેના**''તિઆદિ. **યં કિઞ્ચી**તિ યં કિઞ્ચિ પરિચિતપુબ્બં આરમ્મણં આરબ્ભ. નનુ ચ તદારમ્મણિકં સિયાતિ વુત્તં, તદારમ્મણઞ્ચ જવનારમ્મણમેવ ગણ્હાતિ ઇતરથા તદારમ્મણભાવાયોગતોતિ કથમસ્સા પરિત્તારમ્મણન્તિ? સચ્ચં, કામાવચરવિપાકચિત્તાનં એકન્તપરિત્તારમ્મણત્તા નાસ્સા મહગ્ગતારમ્મણભાવો યુત્તો, ''તદારમ્મણ''ન્તિ ચ તદારમ્મણટ્ઠાને ઉપ્પત્તિં ગહેત્વા વુત્તં, ન તસ્સા તદારમ્મણકિચ્ચસમ્ભવતો. કેન ચરહિ કિચ્ચેનાયં ઉપ્પજ્જતીતિ? તદારમ્મણકિચ્ચં તાવ યથાવુત્તકારણતોવ

નત્થિ, નાપિ સન્તીરણકિચ્ચં તથા અપ્પવત્તનતો. પટિસન્ધિચુતીસુ વત્તબ્બમેવ નત્થિ. પારિસેસતો પન ભવસ્સ અઙ્ગભાવતો ભવઙ્ગકિચ્ચન્તિ યુત્તં સિયા, પટિસન્ધિભૂતમેવ ચિત્તં ભવઙ્ગન્તિ ઇદં યેભુય્યવસેન વુચ્ચતીતિ. **આચરિયધમ્મપાલ**ત્થેરેનાપિ હિ અયમત્થો દસ્સિતોવ.

૪૬૮-૭૩. અવિજ્જમાને કારકે કથં કસ્સચિ નિરાવજ્જનપ્પવત્તિકસ્સ સાવજ્જનભાવેનાતિ ચોદનં સન્ધાય ચિત્તનિયામનિબ્બત્તમેતન્તિ દસ્સેતું “**ઉતુબીજનિયામો ચા**”તિઆદિ વુત્તં. **ઉતુબીજનિયામો ચા**તિ ઉતુનિયામો ચેવ બીજનિયામો ચ, ઉતુસભાવનિયામો બીજસભાવનિયામોતિ વુત્તં હોતિ. કમ્મધમ્માનં નિયામો એવ **કમ્મધમ્મનિયામતા**. **એકપ્પહારેના**તિ તં તં ઉતુસમયમનતિક્કમિત્વા એકસ્મિંયેવ કાલે. **ફલપુપ્ફાદીતિ આદિ**-સદ્દેન પલ્લવાદીનં સઙ્ગહો. **સબ્બેસ**ન્તિ તસ્મિં સમયે ફલાદિનિબ્બત્તનકાનં સબ્બેસં. **તંતંતુલ્યફલુબ્ભવો**તિ તેહિ તેહિ બીજેહિ સદિસાનં ફલાનં નિબ્બત્તિ, તેસં તેસં બીજાનં અનુરૂપફલનિબ્બત્તીતિ અત્થો. ‘‘કુલત્થગચ્છસ્સ ઉત્તરગ્ગભાવો, દક્ખિણવલ્લિયા દક્ખિણરુક્ખપરિહરણં, સૂરિયાવત્તપુપ્ફાનં સૂરિયાભિમુખભાવો, માલુવલતાય રુક્ખાભિમુખગમન’’ન્તિ એવમાદીનિપિ એત્થેવ સમોધાનં ગચ્છન્તિ. **છિદ્દત્ત**ન્તિ છિદ્દવન્તભાવો, છિદ્દંયેવ વા. **બીજજો**તિ બીજસમ્ભવો નિયામો. **યતો દેતી**તિ યતો યતો પચ્ચયભાવનિયામતો દેતિ. **અય**ન્તિ અયં અત્તનો અનુરૂપસ્સ, સદિસસ્સ, વિસદિસસ્સ ચ ફલસ્સ નિબ્બત્તને નિયામો. અપિચ –

‘‘ન અન્તલિક્ખે ન સમુદ્દમજ્ઝે,
ન પબ્બતાનં વિવરં પવિસ્સ;
ન વિજ્જતી સો જગતિપ્પદેસો,
યત્થટ્ઠિતો મુચ્ચેય્ય પાપકમ્મા’’તિ. (ધ॰ પ॰ ૧૨૭) –

ઇમિસ્સા ગાથાય અટ્ઠુપ્પત્તિયં આગતં તિણકલાપસ્સ ગહિતઅગ્ગિનો ઉટ્ઠહિત્વા આકાસે ગચ્છતો કાકસ્સ ગીવાય પટિમુચ્ચનં, નાવિકસ્સ ભરિયાય વાલુકઘટં કણ્ઠે બન્ધિત્વા સમુદ્દુદકે પક્ખિપનં, પબ્બતકૂટસ્સ પતિત્વા લેણે વસન્તાનં ભિક્ખૂનં દ્વારપિદહનન્તિ તંતંકમ્મસરિક્ખકવિપાકનિબ્બત્તનમ્પિ કમ્મનિયામોયેવાતિ વેદિતબ્બં. **જાતિય**ન્તિ પટિસન્ધિગ્ગહણે ચેવ માતુકુચ્છિતો નિક્ખમને ચ, નિદસ્સનમત્તઞ્ચેતં અભિસમ્બોધિધમ્મચક્કપ્પવત્તનાદીસુપિ મેદનીકમ્પનાદિકસ્સ સમ્ભવતો. **બોધિસત્તસ્સા**તિ પચ્છિમભવિકબોધિસત્તસ્સ. **મેદનીકમ્પનાદિક**ન્તિ પથવીકમ્પનાદિકં દ્વત્તિંસપુબ્બનિમિત્તં. **વિસેસત્તમનેકમ્પી**તિ પુબ્બનિમિત્તતો અઞ્ઞં તદા પાતુભૂતં સબ્બં અચ્છરિયં. **ઉપ્પત્તાવજ્જનાદીન**ન્તિ ‘‘ત્વં આવજ્જનં હોહિ, ત્વં દસ્સન’’ન્તિઆદિના નિયુઞ્જકસ્સ અભાવેપિ તંતંકિચ્ચવસેન તેસં તેસં ઉપ્પત્તિ.

૪૭૪. હદયે અન્ધકારો વિયાતિ હદયન્ધકારો, સમ્મોહોતિ અત્થો, તસ્સ વિદ્ધંસનં પહાનકરણન્તિ **હદયન્ધકારવિદ્ધંસનં**. **પયુત્તો**તિ અનુપાદાપરિનિબ્બાનં અપ્પત્વા અનોસક્કમાનેન વીરિયેન વીરિયવા. **મોહન્ધકારાપગમ**ન્તિ અરહત્તમાહ.

ઇતિ અભિધમ્મત્થવિકાસિનિયા નામ

અભિધમ્માવતારસંવણ્ણનાય

વિપાકચિત્તપ્પવત્તિનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૮. અટ્ઠમો પરિચ્છેદો

પકિણ્ણકનિદ્દેસવણ્ણના

૪૭૫-૬. ઇદાનિ યથાવુત્તાનં સબ્બેસમ્પિ ચિત્તાનં પાકટભાવત્થં –

''સુત્તં દોવારિકો ચેવ,
ગામિલ્લો અમ્બગોળિયો;
જચ્ચન્ધો પીઠસપ્પી ચ,
ઉપનિસ્સયમત્થસો''તિ. (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૪૯૮ વિપાકુદ્ધારકથા) –

અટ્ઠકથાય આગતમાતિકાય વસેન પકિણ્ણકનયં દસ્સેતું ''**ઇદાનિ પના**''તિઆદિ આરદ્ધં. તત્થ **મનસન્તિ** ચિત્તાનં. ''માનસ''ન્તિપિ પઠન્તિ, તં ન સુન્દરં. **પન્થમક્કટકો**તિ પાણકપટઙ્ગાદીનં સઞ્ચરણટ્ઠાને જાલં પસારેત્વા તેસં મગ્ગારક્ખણતો ''પન્થમક્કટકો''તિ લદ્ધનામો ઉણ્ણનાભિ. **દિસાસુ પન પઞ્ચસૂ**તિ ઉપમેતબ્બાનં પઞ્ચપસાદાનં વસેન વુત્તં. **તત્થા**તિ મગ્ગે, તત્થ જાલમજ્ઝેતિ વા સમ્બન્ધો. **સુત્તં પસારેત્વા**તિ જાલબન્ધનમાહ.

૪૭૮-૮૦. ન્તિ રુધિરમાહ. દિસાસુ દુતિયાદીસુ સુત્તે...પે॰... ઘટ્ટિતેતિ સમ્બન્ધો. ''**પસાદા પઞ્ચ દટ્ઠબ્બા**''તિઆદિ ઉપમાસંસન્દનં . **ચિત્તં...પે॰... વિયા**તિ હદયવત્થું નિસ્સાય પવત્તમાનચિત્તં જાલમજ્ઝે નિપન્નમક્કટકો વિય દટ્ઠબ્બં.

૪૮૨-૫. પસાદઘટ્ટનન્તિ પસાદે ઘટ્ટિતં. **ભવઙ્ગાવટ્ટનન્તિ** ભવઙ્ગં આવટ્ટેન્તં. ધમ્મતો અઞ્ઞા કાચિ કિરિયા નામ નત્થીતિ ધમ્મમેવ ચલનેન સહ ઉપમેતિ. **સુત્તાનુસારંવા**તિ સુત્તાનુસારેન ગમનં વિય. જવનસ્સ આરમ્મણરસાનુભવનતો તસ્સ પવત્તિ યૂસપાનેન સદ્ધિં ઉપમેત્વા વુત્તા. **વત્થુંયેવા**તિ યથા પુરિમચિત્તાનિ હદયવત્થુનિસ્સિતાનિ પસાદવત્થું અનુગતાનિ અઞ્ઞારમ્મણાનિ ચ હોન્તિ, ન એવં ભવઙ્ગં. તં પન વત્થારમ્મણન્તરરહિતં કેવલં હદયવત્થુમેવ નિસ્સાય પવત્તતીતિ દીપેતિ. **પરિવત્તનન્તિ** પુન ભવઙ્ગભાવેન પરિવત્તનં. ભવઙ્ગાવજ્જનાદીનં ધમ્મતો ભેદેપિ સન્તતિવસેન એકત્તં ગહેત્વા એકેનેવ મક્કટકેન ઉપમાસંસન્દનં વુત્તં.

૪૮૬-૯૦. ઉપમા એવ **ઓપમ્મં**. તતો પસાદવત્થુતો ચિત્તાતિ સમ્બન્ધો. **દીપિતં** ઇમિના ઓપમ્મેન. **એકેકારમ્મણન્તિ** રૂપાદીસુ પઞ્ચસુ એકેકં આરમ્મણં. **સબ્બસો**તિ સબ્બેસુ ચક્ખાદીસુ યત્થ કત્થચીતિ અત્થો. ઇદાનિ એકેકારમ્મણસ્સ દ્વીસુ દ્વીસુ આપાથગમનં પકાસેતું ''**રૂપં ચક્ખુપસાદમ્હી**''તિઆદિ વુત્તં. ખે આકાસે ગચ્છતીતિ **ખગો**, પક્ખિ. **સાખિનો**તિ રુક્ખસ્સ.

૪૯૨-૩. રૂપસ્સાતિ સમ્બન્ધે સામિવચનં, તસ્સ પન ઘટ્ટનં, આપાથગમનમ્પિ ચાતિ દ્વીહિ સહ સમ્બન્ધો. **પસાદસ્સા**તિ કમ્મત્થે સામિવચનં, અત્થતો આપાથગમનમ્પિ ચાતિ સમ્બન્ધો. આરમ્મણવસેન, આપાથં આગચ્છન્તસ્સપિ પસાદઘટ્ટનેન ચ ભવઙ્ગચલનસ્સ પચ્ચયભાવેન આપાથં વિય ઉપગમનન્તિ અત્થો.

૪૯૪-૫. **તતો**તિ ભવઙ્ગચલનતો પરં, **કુસલં જવનં ચિત્તન્તિ** કામાવચરકુસલજવનચિત્તં. **અકુસલમેવ વા**તિ **વા**-સદ્દેન કિરિયાબ્યાકતચિત્તમ્પિ સઙ્ગણ્હાતિ. એત્થ સિયા – કો પનેતં જવનં કુસલતાય વા અકુસલતાય વા નિયમેતીતિ? યોનિસોમનસિકારો ચેવ અયોનિસોમનસિકારો ચ. યસ્સ હિ ચતુચક્કસમ્પદાવસેન યોનિસોમનસિકારો પવત્તતિ, આવજ્જનં, વોટ્ઠબ્બનઞ્ચ યોનિસોવ આવટ્ટેતિ, વવત્થાપેતિ ચ, તસ્સ અકુસલુપ્પત્તિ નત્થિ. યસ્સ પન વુત્તવિપરિયાયેન અયોનિસોમનસિકારો ચ હોતિ, આવજ્જનં, વોટ્ઠબ્બનઞ્ચ અયોનિસો ચ આવટ્ટેતિ, વવત્થાપેતિ ચ, તસ્સ કુસલજવનુપ્પત્તિ નત્થિ, તસ્મા યોનિસોમનસિકારો કુસલતાય, અયોનિસોમનસિકારો અકુસલતાય ચ નિયમેતીતિ દટ્ઠબ્બં. કિરિયાજવનં પન અરહત્તમેવ નિયમેતિ. કેચિ પન ''કિરિયાજવનં પન મનસિકારો ચ નિયમેતિ. યથા હિ આવજ્જનં કુસલાકુસલાનં વિસું વિસું પચ્ચયો હોતિ, એવં કિરિયાજવનસ્સાપી''તિ વદન્તિ.

૪૯૭. **દોવારિકોપમાદીની**તિ એત્થ એકો રાજા સયનગતો નિદ્દાયતિ, તસ્સ પરિચારકો પાદે પરિમજ્જન્તો નિસીદિ, બધિરદોવારિકો દ્વારે ઠિતો, તયો પટિહારા સયનસ્સ, દ્વારસ્સ ચ મજ્ઝે પટિપાટિયા ઠિતા. અથેકો પચ્ચન્તવાસી મનુસ્સો પણ્ણાકારં આદાય દ્વારં આકોટેસિ, બધિરદોવારિકો સદ્દં ન સુણાતિ, પાદપરિમજ્જકો સઞ્ઞં અકાસિ, તાય સઞ્ઞાય દ્વારં વિવરિત્વા પસ્સિ, પઠમપટિહારો પણ્ણાકારં ગહેત્વા દુતિયસ્સ અદાસિ, દુતિયો તતિયસ્સ, તતિયો રઞ્ઞો, રાજા પરિભુઞ્જિ. તત્થ રાજા વિય જવનં દટ્ઠબ્બં, પાદપરિમજ્જકો વિય આવજ્જનં, બધિરદોવારિકો વિય ચક્ખુવિઞ્ઞાણં, તયો પટિહારા વિય સમ્પટિચ્છનાદીનિ તીણિ વીથિચિત્તાનિ, પચ્ચન્તવાસિનો પણ્ણાકારં આદાય દ્વારાકોટનં વિય આરમ્મણસ્સ પસાદઘટ્ટનં, પાદપરિમજ્જકેન સઞ્ઞાય દિન્નકાલો વિય કિરિયામનોધાતુયા ભવઙ્ગસ્સ આવટ્ટિતકાલો, તેન દિન્નસઞ્ઞાય બધિરદોવારિકસ્સ દ્વારવિવરકાલો વિય ચક્ખુવિઞ્ઞાણસ્સ આરમ્મણે દસ્સનકિચ્ચસાધનકાલો, પઠમપટિહારેન પણ્ણાકારસ્સ ગહિતકાલો વિય વિપાકમનોધાતુયા આરમ્મણસ્સ સમ્પટિચ્છિતકાલો, પઠમેન દુતિયસ્સ દિન્નકાલો વિય વિપાકમનોવિઞ્ઞાણધાતુયા આરમ્મણસ્સ સન્તીરિતકાલો, દુતિયેન તતિયસ્સ દિન્નકાલો વિય કિરિયામનોવિઞ્ઞાણધાતુયા આરમ્મણસ્સ વવત્થાપિતકાલો, તતિયેન રઞ્ઞો દિન્નકાલો વિય વોટ્ઠબ્બનેન જવનસ્સ નિય્યાતિતકાલો, રઞ્ઞો પરિભોગકાલો વિય જવનસ્સ આરમ્મણરસાનુભવનકાલોતિ અયં દોવારિકોપમા.

''ઇદં પન ઓપમ્મં કિં દીપેતી''તિઆદિ ઉચ્છુયન્તૂપમાય વુત્તનયેન વેદિતબ્બા. સમ્બહુલા ગામદારકા અન્તરવીથિયં પંસું કીળન્તિ, તત્થેકસ્સ હત્થે કહાપણો પટિહઞ્ઞિ. સો ''મય્હં હત્થે પટિહતં, કિં નુ ખો એત''ન્તિ આહ. અથેકો ''પણ્ડરં એત''ન્તિ આહ. અપરો સહ પંસુના ગાળ્હં ગણ્હિ. અઞ્ઞો ''પુથુલં ચતુરસ્સં એત''ન્તિ આહ. અપરો ''કહાપણો એસો''તિ આહ. અથ આહરિત્વા માતુ અદંસુ, સા કમ્મે ઉપનેસિ. તત્થ સમ્બહુલાનં દારકાનં અન્તરવીથિયં કીળન્તાનં સન્નિસિન્નકાલો વિય ચિત્તપ્પવત્તિ દટ્ઠબ્બા, કહાપણસ્સ હત્થે પટિહતકાલો વિય આરમ્મણેન પસાદસ્સ ઘટ્ટિતકાલો, ''કિં નુ ખો એત''ન્તિ વુત્તકાલો વિય તં આરમ્મણં ગહેત્વા કિરિયામનોધાતુયા ભવઙ્ગસ્સ આવટ્ટિતકાલો, ''પણ્ડરં એત''ન્તિ વુત્તકાલો વિય ચક્ખુવિઞ્ઞાણેન દસ્સનકિચ્ચસ્સ સાધિતકાલો, સહ પંસુના ગાળ્હં ગહિતકાલો વિય વિપાકમનોધાતુયા આરમ્મણસ્સ સમ્પટિચ્છિતકાલો, ''પુથુલં ચતુરસ્સં એત''ન્તિ વુત્તકાલો વિય વિપાકમનોવિઞ્ઞાણધાતુયા આરમ્મણસ્સ સન્તીરિતકાલો, ''કહાપણો એસો''તિ વુત્તકાલો વિય કિરિયામનોવિઞ્ઞાણધાતુયા આરમ્મણસ્સ વવત્થાપિતકાલો, માતરા કમ્મે ઉપનીતકાલો વિય જવનસ્સ આરમ્મણરસાનુભવનં વેદિતબ્બન્તિ અયં ગામદારકોપમા.

ઇદં ઓપમ્મં કિં દીપેતિ? કિરિયામનોધાતુ અદિસ્વાવ ભવઙ્ગં આવટ્ટેતિ, વિપાકમનોધાતુ અદિસ્વાવ સમ્પટિચ્છતિ, વિપાકમનોવિઞ્ઞાણધાતુ અદિસ્વાવ સન્તીરેતિ, કિરિયામનોવિઞ્ઞાણધાતુ અદિસ્વાવ વવત્થાપેતિ, જવનં અદિસ્વાવ આરમ્મણરસં અનુભવતિ, એકન્તેન પન ચક્ખુવિઞ્ઞાણમેવ દસ્સનકિચ્ચં સાધેતીતિ દીપેતિ. જચ્ચન્ધપીઠસપ્પીઉપમા ઉપરિ આગમિસ્સતિ.

૪૯૮-૫૦૯. એત્તકા ઉપમા સઙ્ગહેત્વા ''દોવારિકોપમાદીની''તિ વત્વા ''ઉપનિસ્સયમત્થસો''તિ એત્થ ઉપનિસ્સયભાવં પકાસેતું ''**અસમ્ભેદેના**''તિઆદિમાહ. **અસમ્ભેદેના**તિ અવિનટ્ઠભાવેન, વાતપિત્તાદીહિ અનુપહતભાવેન ચ. વાતપિત્તાદિઉપહતમ્પિ હિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણસ્સ પચ્ચયભાવાનુપગમનતો સમ્ભિન્નમેવ નામ હોતિ, પઞ્ચિન્દ્રિયાનં અત્થિક્ખણેયેવ નિસ્સયભાવૂપગમનતો ખણવસેન અસમ્ભેદોપિ યુજ્જતિ. એસ નયો સોતપસાદાદીસુપિ. **રૂપાપાથગમેના**તિ દૂરે ઠિતસ્સ ફલિકાદીહિ અન્તરિતસ્સ ચક્ખુવિઞ્ઞાણુપ્પત્તિયા પચ્ચયો ભવિતું યોગ્યદેસે અવટ્ઠિતવસેન રૂપસ્સ આપાથગમનેન. એવઞ્ચ કત્વા દૂરે ઠિતં, પરમ્મુખે ઠિતમ્પિ દિબ્બચક્ખુસ્સ આપાથગતમેવ નામ હોતિ. **આલોકનિસ્સયેનાપી**તિ રૂપાવભાસનસમત્થઆલોકસઙ્ખાતનિસ્સયેન. આલોકે સતિ સમ્ભવો ચેત્થ આલોકનિસ્સયતા, ન આલોકસ્સ નિસ્સયપચ્ચયત્તા. મનક્કારોવ હેતુ મનક્કારહેતુ, તેન સહ વત્તતીતિ **સમનક્કારહેતુ**. તેન આલોકનિસ્સિતં દસ્સેતિ. **સમેતેહી**તિ સંયુત્તેહિ એકીભૂતેહિ, ન એકસ્સપિ વિરહેનાતિ અત્થો.

આકાસનિસ્સયેનાતિ કણ્ણચ્છિદ્દસઙ્ખાતઆકાસનિસ્સયેન. તેનેવ હિ **અટ્ઠકથાયં** ''ન હિ પિહિતકણ્ણચ્છિદ્દસ્સ સોતવિઞ્ઞાણં પવત્તતી''તિ વુત્તં. બાહિરાકાસમ્પિ પન ઇચ્છિતમેવ. તથા હિ અવિવરે ગેહે નિસીદિત્વા વુચ્ચમાનાનં બહિ ઠિતા ન સુણન્તિ. **વાયોસન્નિસ્સયેના**તિ નાસિકચ્છિદ્દં પવિસનવાયુસન્નિસ્સયેન. **આપોસન્નિસ્સયેના**તિ ખેળસઙ્ખાતઆપોસન્નિસ્સયેન. **પથવીસન્નિસ્સયેના**તિ કાયપસાદવત્થુસ્સ પથવીધાતુસન્નિસ્સયેન. **મનોવિઞ્ઞાણ**ન્તિ જવનમનોવિઞ્ઞાણં.

૫૧૦-૧૧. **મનો...પે॰... વેદિતબ્બ**ન્તિ ''અસમ્ભેદા મનસ્સા''તિ એત્થ વુત્તં મનો ભવઙ્ગચિત્તન્તિ વેદિતબ્બં. તં પન ચુતિવસેન નિરુદ્ધમ્પિ કિરિયામયચિત્તસ્સ પચ્ચયભાવં અનુપગન્ત્વા કેવલં ભવઙ્ગપ્પવત્તિવસેન મન્દથામગતં હુત્વા પવત્તનમ્પિ સમ્ભિન્નમેવાતિ દટ્ઠબ્બં. **નાયં સબ્બત્થ ગચ્છતી**તિ ચતુવોકારે અલબ્ભનતો. તેનાહ ''**ભવં તુ પઞ્ચવોકાર**''ન્તિઆદિ. તત્થ પઞ્ચન્નં ખન્ધાનં વોકારો એત્થાતિ **પઞ્ચવોકારો**. હોતિ હિ ભિન્નાધિકરણમ્પિ અઞ્ઞપદત્થસમાસો યથા ''ઉરસિલોમો''તિ. અથ વા યથાપચ્ચયં પઞ્ચહિ ખન્ધેહિ વોકરીયતીતિ **પઞ્ચવોકારો**. ''અત્થતો''તિ એવમાદિકં પદં ચક્ખાદીનિ દસ્સનાદિકિચ્ચાનીતિ એત્તકમેવ સન્ધાય વુત્તં, ન અઞ્ઞં કિઞ્ચિ વિસેસનન્તિ ન તત્થ વિનિચ્છયો વુત્તો.

૫૧૨-૪. **સબ્બાની**તિ કામાવચરાદિભેદં અનામસિત્વા સબ્બાનિ. **કમ્મ**ન્તિ પટિસન્ધિનિબ્બત્તકા ઉપપજ્જવેદનીયભૂતા, અપરાપરિયવેદનીયભૂતા વા ચેતના. **કમ્મનિમિત્ત**ન્તિ યં વત્થું આરમ્મણં કત્વા આયૂહનકાલે કમ્મં આયૂહતિ, તં દાનૂપકરણાદિકં, પાણઘાતોપકરણાદિકઞ્ચ. **ગતિનિમિત્ત**ન્તિ ભવન્તરમુપપજ્જિતબ્બભવપરિયાપન્નવણ્ણાયતનં, તં પન સુગતિયં મનુસ્સલોકે નિબ્બત્તન્તસ્સ રત્તકમ્બલસદિસમાતુકુચ્છિવણ્ણવસેન, દેવલોકે નિબ્બત્તન્તસ્સ ઉય્યાનકપ્પરુક્ખવણ્ણવસેન, દુગ્ગતિયં નિબ્બત્તન્તસ્સ અગ્ગિજાલાદિવણ્ણવસેન, પેતતિરચ્છાનયોનીસુ પેતતિરચ્છાનાનં નિબદ્ધસઞ્ચરણટ્ઠાનપરિયાપન્નતાવણ્ણવસેન ચ દટ્ઠબ્બં. ''**તિવિધ**''ન્તિ ઇદં યથાસમ્ભવવસેન વુત્તં,

રૂપારૂપસમ્બન્ધીનં પન કમ્મનિમિત્તમેવ આરમ્મણં હોતિ. તથા હિ મહગ્ગતવિપાકાનિ એકન્તેન કમ્મસદિસારમ્મણાનિ વુત્તાનિ.

પચ્ચુપ્પન્નમતીતં વાતિ ખણવસેન પચ્ચુપ્પન્નમતીતં વા. તત્થ ગતિનિમિત્તં એકન્તેન પચ્ચુપ્પન્નમેવ, કમ્મનિમિત્તં પચ્ચુપ્પન્નમતીતં વા, કમ્મં પન અતીતમેવ. અનાગતારમ્મણં પન પચ્ચુપ્પન્નકમ્મનિમિત્તગતિનિમિત્તં વિય અનાપાથગતત્તા, અતીતકમ્મકમ્મનિમિત્તં વિય અનનુભૂતત્તા ચ વિભૂતં હુત્વા નોપતિટ્ઠાતીતિ અતિસન્તભાવેન પવત્તમાના પટિસન્ધિ તં આરબ્ભ પવત્તિતું ન સક્કોતીતિ વુત્તં "**નત્થિ અનાગત**"ન્તિ. મહગ્ગતપટિસન્ધીનં એકન્તેન કમ્મસદિસારમ્મણભાવેન કમ્મસ્સ વિય અતીતનવત્તબ્બારમ્મણત્તા ન તાસં વિસું આરમ્મણં ઉદ્ધટં. તત્થ દુતિયચતુત્થારૂપપટિસન્ધીનં અતીતમેવ આરમ્મણં ઇતરાસં નવત્તબ્બન્તિ દટ્ઠબ્બં.

૫૧૭-૨૦. મહાવિપાકાનં પટિસન્ધાદિચતુકિચ્ચવસેનેવ પવત્તનતો રૂપારૂપભવે પટિસન્ધિભવઙ્ગચુતિવસેન તંતંવિપાકસ્સેવ પવત્તિતો, તદારમ્મણસ્સ ચ અભાવેન તત્થ ન લબ્ભતીતિ આહ "**મહાપાકા...પે॰... દ્વયે**"તિ. અનિટ્ઠરૂપાનં બ્રહ્મલોકે અસમ્ભવેપિ તત્થ ઠત્વા ઇધ અનિટ્ઠારમ્મણં પસ્સન્તાનં અકુસલવિપાકાનિ ન ઉપ્પજ્જન્તીતિ ન વત્તબ્બન્તિ રૂપભવેપિ સન્તીરણત્તયં વુત્તં. અભિધમ્મત્થસઙ્ગહસચ્ચસઙ્ખેપાદીસુપિ હિ ઇમિનાવ અધિપ્પાયેન રૂપલોકે અકુસલવિપાકપ્પવત્તિ દસ્સિતા. અપરે પન ''કામભવે સન્તીરણત્તયં, રૂપભવે સન્તીરણદ્વયન્તિ યથાલાભવસેન યોજેતબ્બ''ન્તિ વદન્તિ.

કદાચિપીતિ પરિત્તારમ્મણેસુ પરિત્તજવનાનં ઉપ્પાદેપિ. ''બીજસ્સાભાવતો''તિ રૂપારૂપભવદ્વયે તદારમ્મણાભાવસ્સ કારણં વત્વા તમેવ પકાસેતું "**પટિસન્ધિબીજ**"ન્તિઆદિ વુત્તં. પટિસન્ધિયેવ બીજભૂતન્તિ **પટિસન્ધિબીજં**. **તસ્સા**તિ તદારમ્મણસ્સ.

૫૨૧. યદિ એવં ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનમ્પિ કામાવચરપટિસન્ધિબીજત્તા તત્થ અભાવો આપજ્જતીતિ ચોદેન્તો આહ "**ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીન**"ન્તિઆદિ. **ઇન્દ્રિયાન**ન્તિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનં વત્થુદ્વારભૂતાનં ચક્ખાદીનમિન્દ્રિયાનં. **પવત્તાનુભાવતો**તિ તેસં તત્થ અત્થિતાનુભાવતો . અયઞ્હેત્થ અધિપ્પાયો – ચક્ખુસોતવિઞ્ઞાણાનં વત્થુભૂતાનિ ચક્ખુસોતિન્દ્રિયાનિ તત્થ પવત્તન્તીતિ તેસં પવત્તિઆનુભાવતો ચક્ખુસોતવિઞ્ઞાણાનિ પવત્તન્તિ. સતિ ચ તેસં પવત્તિયં વીથિચિત્તુપ્પાદો નિયતોતિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનં વિય સમ્પટિચ્છનસન્તીરણાનમ્પિ તત્થ સમ્ભવો સિદ્ધોતિ.

૫૨૩-૪. અકામાવચરધમ્મેતિ કામાવચરધમ્મતો અઞ્ઞે મહગ્ગતલોકુત્તરધમ્મે. **નાનુબન્ધતી**તિ નાનુવત્તતિ. **જનકં...પે॰... અનુબન્ધતી**તિ યથા નામ ગેહતો નિક્ખમિત્વા બહિ ગન્તુકામો તરુણદારકો અત્તનો જનકં પિતરં વા અઞ્ઞં વા પિતુસદિસં હિતકામં ઞાતિં અઙ્ગુલિયં ગહેત્વા અનુબન્ધતિ, ન અઞ્ઞં રાજપુરિસાદિં, તથા એતમ્પિ ભવઙ્ગારમ્મણતો બહિ નિક્ખમિતુકામસભાગતાય અત્તનો જનકં પઠમકુસલાદિકં સદિસં વા દુતિયકુસલાદિકામાવચરજવનમેવ અનુબન્ધતિ, ન અઞ્ઞં મહગ્ગતં લોકુત્તરન્તિ અયમેત્થ અત્થો. **કુસલાકુસલાદિ**ન્તિ **આદિ**-ગ્ગહણેન કિરિયાબ્યાકતં સઙ્ગણ્હાતિ. **આનન્દાચરિયો** પન **પટ્ઠાને** ''કુસલાકુસલે નિરુદ્ધે વિપાકો તદારમ્મણતા ઉપ્પજ્જતી''તિ (પટ્ઠા॰ ૩.૧.૯૮) વિપાકધમ્મધમ્માનમેવાનન્તરં તદારમ્મણં વુત્તં. વિપ્ફારવન્તઞ્હિ જવનં નાવં વિય નદીસોતો ભવઙ્ગં અનુબન્ધતિ, ન પન છળઙ્ગુપેક્ખાવતો સન્તવુત્તિં કિરિયાજવનં

પણ્ણપુટં વિય નદીસોતોતિ કિરિયાજવનાનન્તરં તદારમ્મણં ન ઇચ્છતિ, **આચરિયજોતિપાલત્થેરાદયો** પન ‘‘લબ્ભમાનસ્સપિ કેનચિ અધિપ્પાયેન કત્થચિ અવચનં દિસ્સતિ, યથા તં ધમ્મસઙ્ગહે અકુસલનિદ્દેસે લબ્ભમાનોપિ અધિપતિ ન વુત્તો, તસ્મા યદિ અબ્યાકતાનન્તરમ્પિ તદારમ્મણં વુચ્ચેય્ય, તદા વોટ્ઠબ્બનાનન્તરમ્પિ તસ્સ પવત્તિં મઞ્ઞેય્યુન્તિ કિરિયાજવનાનન્તરં તદારમ્મણં ન વુત્તં, ન પન અલબ્ભનતો. યઞ્ચેત્થ પણ્ણપુટં નિદસ્સિતં, તં નિદસ્સિતબ્બેન સમાનં ન હોતિ, નાવાપણ્ણપુટાનઞ્હિ નદીસોતસ્સ આવટ્ટનં ગતિ ચ વિસદિસીતિ નાવાયં નદીસોતસ્સ અનુબન્ધનં, પણ્ણપુટસ્સ અનનુબન્ધનઞ્ચ યુજ્જતિ, ઇધ પન કિરિયાજવનેતરજવનાનં ભવઙ્ગસોતસ્સ આવટ્ટનં ગતિ ચ સદિસીતિ એતસ્સ અનનુબન્ધનં, ઇતરસ્સ અનુબન્ધનઞ્ચ ન યુજ્જતિ, તસ્મા વિચારેતબ્બમેવ ત’’ન્તિ વદન્તિ.

૫૨૫-૬. યથા ચેતં મહગ્ગતલોકુત્તરધમ્મે નાનુવત્તતિ, તથા યદા એતે કામાવચરધમ્માપિ મહગ્ગતાનુત્તરધમ્મારમ્મણા હુત્વા પવત્તન્તિ, તદા તેપિ નાનુબન્ધતીતિ આહ ‘‘**કામાવચરધમ્માપી**’’તિઆદિ. મહગ્ગતા-ગ્ગહણેન ચેત્થ લોકુત્તરાનમ્પિ સઙ્ગહો દટ્ઠબ્બો. **તે ચાપીતિ ચ**-સદ્દેન લોકુત્તરારમ્મણાનં ગહણં. કસ્મા નાનુબન્ધતીતિ આહ ‘‘**પરિત્તારમ્મણત્તા**’’તિઆદિ. **પરિત્તારમ્મણત્તા**તિ હેટ્ઠા વુત્તનયેન કામાવચરવિપાકાનં એકન્તેન પરિત્તારમ્મણત્તા. **તથાપરિચિતત્તા**તિ યથા જવનં, એવં અપરિચિતત્તા. ઇદં વુત્તં હોતિ – યથા હિ સો પિતરં, પિતુસદિસં વા કઞ્ચિ અનુબન્ધન્તો તરુણદારકો ઘરદ્વારન્તરવીથિચતુક્કાદિમ્હિ પરિચિતેયેવ દેસે અનુગચ્છતિ, ન અરઞ્ઞં વા રક્ખસભૂમિં વા ગચ્છન્તં, એવં કામાવચરધમ્મે અનુબન્ધન્તમ્પિ પરિત્તમ્હિ પરિચિતેયેવ દેસે પવત્તમાને તે ધમ્મે અનુબન્ધતિ, ન મહગ્ગતલોકુત્તરધમ્મે આરબ્ભ પવત્તમાનેપિ.

૫૨૭-૩૨. ઇદાનિ કિં ઇમાય યુત્તિકથાય, અટ્ઠકથાપમાણતો ચેતં ગહેતબ્બન્તિ દસ્સેન્તો આહ ‘‘**કિં તેના**’’તિઆદિ. **જવને**તિ કામાવચરજવને. **તદારમ્મણચિત્તાનિ** ‘‘તદારમ્મણ’’ન્તિ લદ્ધનામાનિ ચિત્તાનિ તદારમ્મણભાવં ન ગણ્હન્તિ, તદારમ્મણભાવેન ન પવત્તન્તીતિ અત્થો. અથ વા નામગોત્તં આરબ્ભ જવને જવિતે **તદારમ્મણં** તસ્સ જવનસ્સ આરમ્મણં **ન ગણ્હન્તિ** ન લબ્ભન્તીતિ અત્થો. **રૂપારૂપભવેસુ વાતિ વા**-સદ્દેન ‘‘જવને જવિતેપિ તદારમ્મણં ન ગણ્હન્તી’’તિ આકડ્ઢતિ. **પણ્ણત્તિં આરબ્ભા**તિ કામભવેપિ પણ્ણત્તિં આરબ્ભ. **લક્ખણારમ્મણાયા**તિ અનિચ્ચાદિલક્ખણત્તયારમ્મણાય, બલવવિપસ્સનાયાતિ અત્થો. ‘‘તીણિ લક્ખણાનિ, તિસ્સો ચ પઞ્ઞત્તિયો કુસલત્તિકે ન લબ્ભન્તી’’તિ **અટ્ઠકથાય** વુત્તત્તા તિણ્ણં લક્ખણાનં ધમ્મતો અભાવેન તં આરબ્ભ પવત્તાય વિપસ્સનાય તદારમ્મણાનિ ન લબ્ભન્તિ. **પટ્ઠાને** પન ‘‘સેખા વા પુથુજ્જના વા કુસલં અનિચ્ચતો દુક્ખતો અનત્તતો વિપસ્સન્તિ, કુસલાકુસલે નિરુદ્ધે વિપાકો તદારમ્મણતા ઉપ્પજ્જતી’’તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪૦૬) વચનતો ખન્ધારમ્મણિકવિપસ્સનાય તદારમ્મણં લબ્ભતીતિ દટ્ઠબ્બં. **મિચ્છત્તનિયતેસૂ**તિ ‘‘કતમે ધમ્મા મિચ્છત્તનિયતા? ચત્તારો દિટ્ઠિગતસમ્પયુત્તચિત્તુપ્પાદા’’તિ (ધ॰ સ॰ ૧૪૨૬) એવમાગતેસુ મિચ્છાગાહવસેન પવત્તેસુ ધમ્મેસુ જવનં હુત્વા જવિતેસુ. કસ્મા પન તેસુ જવિતેસુ તદારમ્મણં ન લબ્ભતીતિ? કામાવચરવિપાકાનઞ્હિ નિયતમિચ્છાદિટ્ઠિ વિય ‘‘અત્તા ઓચ્છિજ્જતી’’તિઆદિના અત્તપરિકપ્પનાવસેન અપ્પવત્તનતો નિયતમિચ્છાદિટ્ઠિવસપ્પવત્તેસુ તેસુ જવિતેસુ તદનન્તરં તદારમ્મણાનિ ન ઉપ્પજ્જન્તિ, અનિયતમિચ્છાદિટ્ઠિવસપ્પવત્તેસુ પન જવિતેસુ તદારમ્મણં નુપ્પજ્જતીતિ નત્થિ. અથ વા **મિચ્છત્તનિયતેસૂ**તિ મિચ્છાભાવનિયતસભાવેસુ તંવિસયેસૂતિ અત્થો. મિચ્છત્તનિયતધમ્માનં ધમ્મસભાવં અગ્ગહેત્વા મિચ્છત્તનિયતસભાવસ્સેવ ગહણતો, તસ્સ ચ વિપાકાનં અવિભૂતત્તા મિચ્છત્તનિયતસભાવે આરબ્ભ તદારમ્મણા ન લબ્ભન્તિ. **પિ**-સદ્દેન સમ્મત્તનિયતેસુપીતિ સમ્પિણ્ડેતિ, ‘‘લોકુત્તરધમ્મે આરબ્ભા’’તિ વા એતેન સિદ્ધત્તા ન તેસં

વિસું ઉદ્ધરણં કતં. અટ્ઠકથાયં પન મિચ્છત્તનિયતસમ્મત્તનિયતાનં અઞ્ઞમઞ્ઞપટિપક્ખભાવેન બલવભાવતો તદારમ્મણસ્સ અવત્થુભાવદસ્સનત્થં મિચ્છત્તનિયતાનન્તરં સમ્મત્તનિયતાપિ ઉદ્ધટા. મિચ્છત્તનિયતસભાવસ્સ વિય પટિસમ્ભિદાસભાવસ્સપિ કામાવચરવિપાકાનં અવિભૂતભાવેન પટિસમ્ભિદાઞાણાનિ આરબ્ભ જવને જવિતે તદારમ્મણં ન લબ્ભતીતિ આહ "**પટિસમ્ભિદાઞાણાની**"તિઆદિ. **મનોદ્વારેપી**તિ ન કેવલં પઞ્ચદ્વારેસુયેવ, અથ ખો મનોદ્વારેપિ. **સબ્બેસન્તિ** અહેતુકદુહેતુકાદીનં સબ્બેસં. **અનુપુબ્બતો**તિ હેટ્ઠા વુત્તઅનુક્કમતો.

૫૩૩. **ન વિજ્જતી**તિ મનોદ્વારસ્સ અપ્પટિઘભાવેન ન વિજ્જતિ. **ભવઙ્ગતો**તિ ભવઙ્ગસન્તાનતો, તસ્સ આરમ્મણતો વા. **વુટ્ઠાનન્તિ** ભવઙ્ગસન્તાને, તસ્સારમ્મણે વા સતિ તસ્સ વુટ્ઠાનં.

૫૩૫-૬. **સત્ત સત્તા**તિ એકેકસ્સ સત્ત સત્તાતિ કત્વા. **પાપપાકા**તિ અકુસલવિપાકા. ''દ્વાદસાપુઞ્ઞચિત્તાન''ન્તિ વત્વા ''પાપપાકા''તિ વચનં ''તત્રિદં સુગતસ્સ સુગતચીવરપ્પમાણ''ન્તિઆદીસુ વિય સઞ્ઞાસદ્દવસેન વુત્તં. એવં પવત્તિયં અકુસલવિપાકાનં પવત્તિં દસ્સેત્વા ઇદાનિ પટિસન્ધિયં દસ્સેતું "**એકાદસવિધાન**"ન્તિઆદિ વુત્તં. ઉદ્ધચ્ચચેતનાય પવત્તિવિપાકદાનમત્તં વિના પટિસન્ધિદાનાભાવતો આહ "**હિત્વા ઉદ્ધચ્ચમાનસ**"ન્તિ. કિં પનેત્થ કારણં, અધિમોક્ખવિરહેન સબ્બદુબ્બલમ્પિ વિચિકિચ્છાસહગતં પટિસન્ધિં આકડ્ઢતિ, અધિમોક્ખસભાવતો તતો બલવતરમ્પિ ઉદ્ધચ્ચસહગતં નાકડ્ઢતીતિ? પટિસન્ધિદાનસભાવાભાવતો. ''બલવં આકડ્ઢતિ, દુબ્બલં નાકડ્ઢતી''તિ હિ અયં વિચારણા પટિસન્ધિદાનસભાવેસુયેવ. યસ્સ પન પટિસન્ધિદાનસભાવો એવ નત્થિ, ન તસ્સ બલવભાવો પટિસન્ધિઆકડ્ઢને કારણન્તિ.

કથં પનેતં વિઞ્ઞાતબ્બં ''ઉદ્ધચ્ચસહગતસ્સ પટિસન્ધિદાનસભાવો નત્થી''તિ? દસ્સનેનપહાતબ્બેસુ અનાગતત્તા. તિવિધા હિ અકુસલા દસ્સનેનપહાતબ્બા, ભાવનાયપહાતબ્બા, સિયા દસ્સનેનપહાતબ્બા સિયા ભાવનાયપહાતબ્બાતિ. તત્થ દિટ્ઠિસમ્પયુત્તવિચિકિચ્છાસહગતચિત્તુપ્પાદા **દસ્સનેનપહાતબ્બા** નામ. યથાહ ''કતમે ધમ્મા દસ્સનેનપહાતબ્બા? ચત્તારો દિટ્ઠિગતસમ્પયુત્તચિત્તુપ્પાદા વિચિકિચ્છાસહગતો ચિત્તુપ્પાદો''તિ (ધ॰ સ॰ ૧૪૦૮). તે હિ પઠમં નિબ્બાનદસ્સનતો ''દસ્સન''ન્તિ લદ્ધનામેન સોતાપત્તિમગ્ગેનેવ પહાતબ્બત્તા ''દસ્સનેનપહાતબ્બા''તિ વુચ્ચન્તિ. ઉદ્ધચ્ચસહગતચિત્તુપ્પાદો **ભાવનાયપહાતબ્બો** નામ. યથાહ ''કતમે ધમ્મા ભાવનાયપહાતબ્બા? ઉદ્ધચ્ચસહગતો ચિત્તુપ્પાદો''તિ. સો હિ અગ્ગમગ્ગેન પહાતબ્બત્તા ''ભાવનાયપહાતબ્બો''તિ વુત્તો. ઉપરિમગ્ગત્તયઞ્હિ પઠમમગ્ગેન દિટ્ઠસ્મિંયેવ ભાવનાવસેન ઉપ્પજ્જતિ, ન અદિટ્ઠપુબ્બં કિઞ્ચિ પસ્સતિ, તસ્મા ''ભાવના''તિ વુચ્ચતિ. દિટ્ઠિવિપ્પયુત્તદોમનસ્સસહગતચિત્તુપ્પાદા પન **સિયા દસ્સનેનપહાતબ્બા સિયા ભાવનાયપહાતબ્બા** નામ. યથાહ ''ચત્તારો દિટ્ઠિગતવિપ્પયુત્તા લોભસહગતચિત્તુપ્પાદા દ્વે દોમનસ્સસહગતચિત્તુપ્પાદા. ઇમે ધમ્મા સિયા દસ્સનેનપહાતબ્બા સિયા ભાવનાયપહાતબ્બા''તિ (ધ॰ સ॰ ૧૪૦૯). તે હિ અપાયનિબ્બત્તકાવત્થાય પઠમમગ્ગેન, સેસાવત્થાય ઉપરિમગ્ગેહિ પહીયમાનત્તા સિયા દસ્સનેનપહાતબ્બા સિયા ભાવનાયપહાતબ્બા નામ. તત્થ સિયા દસ્સનેનપહાતબ્બમ્પિ દસ્સનેનપહાતબ્બસામઞ્ઞેન ઇધ ''દસ્સનેનપહાતબ્બા''ત્વેવ વોહરન્તિ. યદિ ચ ઉદ્ધચ્ચસહગતં પટિસન્ધિં દદેય્ય, તદા અકુસલપટિસન્ધિયા સુગતિયં અસમ્ભવતો અપાયેસ્વેવ દદેય્ય, અપાયગમનીયઞ્ચ એકન્તેન દસ્સનેનપહાતબ્બા સિયા, ઇતરથા અપાયગમનીયસ્સ અપ્પહીનત્તા સેખાનં અપાયુપ્પત્તિ આપજ્જતિ, ન ચ પનેતં યુત્તં, ''ચતૂહપાયેહિ ચ વિપ્પમુત્તો (ખુ॰ પા॰ ૬.૧૧; સુ॰ નિ॰ ૨૩૪), અવિનિપાતધમ્મો''તિઆદિવચનેહિ સહ વિરુજ્ઝનતો, સતિ ચ પનેતસ્સ દસ્સનેનપહાતબ્બભાવે ''સિયા દસ્સનેનપહાતબ્બા''તિ ઇમસ્સ વિભઙ્ગે વત્તબ્બં સિયા, ન ચ પનેતં વુત્તન્તિ. અથ સિયા ''અપાયગમનીયો રાગો દોસો મોહો તદેકટ્ઠા ચ કિલેસા''તિ એવં

દસ્સનેનપહાતબ્બેસુ વુત્તત્તા ઉદ્ધચ્ચસહગતસ્સાપિ તત્થ સઙ્ગહો સક્કા કાતુન્તિ? તં ન, તસ્સ નિયામતો ભાવનાયપહાતબ્બભાવેન વુત્તત્તાતિ તસ્મા દસ્સનેનપહાતબ્બેસુ અવચનમેવ પટિસન્ધિદાનાભાવં સાધેતીતિ.

નનુ ચ **પટિસમ્ભિદાવિભઙ્ગે** –

> ''યસ્મિં સમયે અકુસલં ચિત્તં ઉપ્પન્નં હોતિ ઉપેક્ખાસહગતં ઉદ્ધચ્ચસમ્પયુત્તં, રૂપારમ્મણં વા…પે॰… ધમ્મારમ્મણં વા યં યં વા પનારબ્ભ, તસ્મિં સમયે ફસ્સો હોતિ…પે॰… અવિક્ખેપો હોતિ, ઇમે ધમ્મા અકુસલા. ઇમેસુ ધમ્મેસુ ઞાણં ધમ્મપટિસમ્ભિદા, તેસં વિપાકે ઞાણં અત્થપટિસમ્ભિદા''તિ (વિભ॰ ૭૩૧) –

એવં ઉદ્ધચ્ચસહગતચિત્તુપ્પાદં ઉદ્ધરિત્વા તસ્સ વિપાકોપિ ઉદ્ધટોતિ કથમસ્સ પટિસન્ધિદાનાભાવો સમ્પટિચ્છિતબ્બોતિ? ન ઇદં પટિસન્ધિદાનં સન્ધાય ઉદ્ધટં, અથ ખો પવત્તિવિપાકં સન્ધાય. **પટ્ઠાને** પન –

> ''સહજાતા દસ્સનેનપહાતબ્બા ચેતના ચિત્તસમુટ્ઠાનાનં રૂપાનં કમ્મપચ્ચયેન પચ્ચયો, નાનક્ખણિકા દસ્સનેનપહાતબ્બા ચેતના વિપાકાનં ખન્ધાનં કટત્તા ચ રૂપાનં કમ્મપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ (પટ્ઠા॰ ૨.૮.૮૯) –

દસ્સનેનપહાતબ્બચેતનાય એવ સહજાતનાનક્ખણિકકમ્મપચ્ચયભાવં ઉદ્ધરિત્વાવ ''સહજાતા ભાવનાયપહાતબ્બા ચેતના ચિત્તસમુટ્ઠાનાનં રૂપાનં કમ્મપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ ભાવનાયપહાતબ્બચેતનાય સહજાતકમ્મપચ્ચયભાવોવ ઉદ્ધટો, ન પન નાનક્ખણિકકમ્મપચ્ચયભાવો. તથા **પચ્ચનીયનયે**પિ –

> ''દસ્સનેનપહાતબ્બો ધમ્મો નેવદસ્સનેનનભાવનાયપહાતબ્બસ્સ ધમ્મસ્સ આરમ્મણપચ્ચયેન પચ્ચયો, સહજાત… ઉપનિસ્સય…પે॰… પચ્છાજાત… કમ્મપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ (પટ્ઠા॰ ૨.૮.૯૮) –

દસ્સનેનપહાતબ્બસ્સેવ કમ્મપચ્ચયભાવં ઉદ્ધરિત્વા –

> ''ભાવનાયપહાતબ્બો ધમ્મો નેવદસ્સનેનનભાવનાયપહાતબ્બસ્સ ધમ્મસ્સ આરમ્મણપચ્ચયેન પચ્ચયો, સહજાત… ઉપનિસ્સય… પચ્છાજાતપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ (પટ્ઠા॰ ૨.૮.૯૯) –

ભાવનાયપહાતબ્બસ્સ ધમ્મસ્સ સહજાતાદિપચ્ચયભાવોવ વુત્તો, ન પન કમ્મપચ્ચયભાવો, ન ચ નાનક્ખણિકકમ્મપચ્ચયં વિના પટિસન્ધિઆકડ્ઢનં અત્થિ, તસ્મા નત્થિ તસ્સ સબ્બથાપિ પટિસન્ધિદાનં. પવત્તિવિપાકં પનસ્સ ન સક્કા નિવારેતું પટિસમ્ભિદાવિભઙ્ગે ઉદ્ધચ્ચસહગતાનમ્પિ વિપાકસ્સ ઉદ્ધટત્તા, નાનક્ખણિકકમ્મપચ્ચયસ્સ ચ પટિસન્ધિવિપાકમેવ સન્ધાય અનુદ્ધટત્તા. એવઞ્ચ પન કત્વા યદેકે આચરિયા વદન્તિ ''ઉદ્ધચ્ચચેતના ઉભયવિપાકમ્પિ ન દેતિ પટ્ઠાને નાનક્ખણિકકમ્મપચ્ચયસ્સ અનુદ્ધટત્તા''તિ, તં તેસં અભિનિવેસમત્તમેવાતિ દટ્ઠબ્બં.

યદિ ચ તે વદેય્યું – યથા ''વિપાકધમ્મધમ્મા''તિ એત્થ વિપાક-સદ્દેન વિપાકારહતા વુચ્ચતિ, એવં ઇધાપિ ઉદ્ધચ્ચસહગતાનં વિપાકારહતં સન્ધાય ''તેસં વિપાકે ઞાણ''ન્તિ વુત્તં. યથા સદ્ધિન્દ્રિયવિનિમુત્તસ્સ અધિમુચ્ચનકસ્સ અભાવેપિ સદ્ધિન્દ્રિયસ્સ અધિમુચ્ચનસત્તિવિસેસં ગહેત્વા સદ્ધિન્દ્રિયધમ્મો અધિમુચ્ચનટ્ઠો અત્થોતિ

વુચ્ચતિ, એવમિધાપિ ધમ્મવિનિમુત્તસ્સ વિપાકારહભાવસ્સ અભાવેપિ ધમ્માનમેવ વિપાકારહસામત્થિયં ગહેત્વા તસ્સ અત્થિભાવો વુત્તો. યદિ ચ તે પવત્તિવિપાકં દદેય્યું, યથા –

> ‘‘સુખાય વેદનાય સમ્પયુત્તો ધમ્મો દુક્ખાય વેદનાય સમ્પયુત્તસ્સ ધમ્મસ્સ કમ્મપચ્ચયેન પચ્ચયો, નાનક્ખણિકા’’તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૨.૫૭) –

પવત્તિવિપાકસ્સપિ વસેન નાનક્ખણિકકમ્મપચ્ચયો વુત્તો, એવમેત્થાપિ નાનક્ખણિકકમ્મપચ્ચયભાવો વત્તબ્બો સિયા. ન હિ લબ્ભમાનસ્સ અવચને કારણં અત્થીતિ તસ્મા યથાધમ્મસાસને અવચનમ્પિ અભાવમેવ દીપેતિ. અપિચ યદિ ઉદ્ધચ્ચસહગતસ્સ પવત્તિવિપાકદાનં અધિપ્પેતં સિયા, તદા ‘‘અનુપાદિન્નુપાદાનિયો ધમ્મો ઉપાદિન્નુપાદાનિયસ્સ ધમ્મસ્સ ન કમ્મપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિ પટિસેધો ન કાતબ્બો સિયા. ન હિ ઠપેત્વા ઉદ્ધચ્ચં અઞ્ઞો કોચિ અનુપાદિન્નુપાદાનિયો ધમ્મો ઉપાદિન્નુપાદાનિયસ્સ ધમ્મસ્સ પચ્ચયો ભવિતું અસમત્થો અત્થીતિ, તયિદમેતેસં અભિલાપમત્તં. તથા હિ યં તાવ વુત્તં ‘‘વિપાકારહભાવં ગહેત્વા તેસં વિપાકેતિ વુત્ત’’ન્તિ, તદેવ તસ્સ વિપાકસબ્ભાવં દીપેતિ. ન હિ વિપાકારહભાવે સતિ અભિઞ્ઞાદીનં વિય તસ્સ અવિપાકતાય કારણં અત્થીતિ. યમ્પિ વુત્તં ‘‘નાનક્ખણિકકમ્મપચ્ચયસ્સ અવચનં વિપાકભાવં દીપેતી’’તિ, તમ્પિ ન સુન્દરં, લબ્ભમાનસ્સાપિ કત્થચિ કેનચિ અધિપ્પાયેન અવચનતો. તથા હિ ધમ્મસઙ્ગણિયં લબ્ભમાનમ્પિ હદયવત્થુ ન વુત્તં. તસ્મા યદિ પવત્તિવિપાકં સન્ધાય નાનક્ખણિકકમ્મપચ્ચયભાવો વુચ્ચેય્ય, તદા પટિસન્ધિવિપાકદાનમ્પિસ્સ મઞ્ઞેય્યુન્તિ લબ્ભમાનસ્સપિ પવત્તિવિપાકસ્સ વસેન નાનક્ખણિકકમ્મપચ્ચયભાવો ન વુત્તોતિ. યં પન અનુપાદિન્નુપાદાનિયસ્સ ઉપાદિન્નુપાદાનિયં પતિ કમ્મપચ્ચયપટિક્ખેપવચનં, તં અભિઞ્ઞાકુસલાદિકે સન્ધાયાતિ ન એત્તાવતા ઉદ્ધચ્ચસહગતસ્સ પવત્તિવિપાકદાનં સબ્બથાપિ પટિક્ખિપિતું સક્કાતિ. યમ્પિ **અટ્ઠકથાયં** ‘‘યથા ચ અભિઞ્ઞાચેતના, એવમુદ્ધચ્ચચેતનાપિ ‘સઙ્ખારપચ્ચયા વિઞ્ઞાણ’ન્તિ એત્થ અપનેતબ્બા’’તિ વુત્તં, તમ્પિ ઉદ્ધચ્ચચેતનાય તત્થ નિદ્દિસિયમાનાય યથા ઇતરા પટિસન્ધિપવત્તિવસેન દુવિધસ્સપિ વિપાકવિઞ્ઞાણસ્સ પચ્ચયો, એવમુદ્ધચ્ચચેતનાપીતિ ગણ્હેય્યુન્તિ વુત્તં, ન તસ્સ પવત્તિવિપાકાભાવતોતિ.

આચરિયબુદ્ધમિત્તાદયો પન ઉદ્ધચ્ચસહગતં દ્વિધા વિભજિત્વા એકસ્સ ઉભયવિપાકદાનં, એકસ્સ સબ્બથાપિ વિપાકાભાવં વણ્ણેન્તિ. તેસઞ્હિ અયં વિનિચ્છયો – અત્થિ ઉદ્ધચ્ચં ભાવનાયપહાતબ્બમ્પિ, અત્થિ નભાવનાયપહાતબ્બમ્પિ. તેસુ ભાવનાયપહાતબ્બં સેખસન્તાનપ્પવત્તં, ઇતરં પુથુજ્જનસન્તાનપ્પવત્તં. ફલદાનઞ્ચ પુથુજ્જનસન્તાને પવત્તસ્સેવ, નેતરસ્સ. તથા હિ દસ્સનભાવનાનં અભાવેપિ યેસં પુથુજ્જનાનં, સેખાનઞ્ચ દસ્સનભાવનાહિ ભવિતબ્બં, તેસં તદુપ્પત્તિકાલે તાહિ પહાતું સક્કુણેય્યા અકુસલા ‘‘દસ્સનેનપહાતબ્બા, ભાવનાયપહાતબ્બા’’તિ ચ વુચ્ચન્તિ. પુથુજ્જનાનં પન ભાવનાય અભાવતો ભાવનાયપહાતબ્બચિન્તા નત્થિ, તેન તેસં પવત્તમાના તે દસ્સનેન પહાતું અસક્કુણેય્યાપિ ‘‘ભાવનાયપહાતબ્બા’’તિ ન વુચ્ચન્તિ. યદિ વુચ્ચેય્યું, દસ્સનેનપહાતબ્બા ભાવનાયપહાતબ્બાનં કેસઞ્ચિ કેચિ કદાચિ આરમ્મણારમ્મણાધિપતિઉપનિસ્સયપચ્ચયેહિ પચ્ચયા ભવેય્યું. સકભણ્ડે છન્દરાગાદીનઞ્હિ કેસઞ્ચિ સક્કાયદિટ્ઠાદયો કેચિ અતીતાદીસુ કિસ્મિઞ્ચિ કાલે આરમ્મણાધિપતિઉપનિસ્સયેહિ પચ્ચયા હોન્તીતિ નત્થિ, ન ચ પટ્ઠાને ‘‘દસ્સનેનપહાતબ્બા ભાવનાયપહાતબ્બાનં કેનચિ પચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિ વુત્તા, તસ્મા નત્થિ પુથુજ્જનેસુ પવત્તમાનાનમકુસલાનં ભાવનાયપહાતબ્બપરિયાયો. યદિ તત્થ અવચનમેવ પમાણં, એવં સતિ સેખસન્તાનપવત્તાનમ્પિ અકુસલાનં ભાવનાયપહાતબ્બપરિયાયો નત્થીતિ આપજ્જતીતિ? નાપજ્જતિ, સેખસન્તાનપ્પવત્તાનં ભાવનાય પહાતું સક્કુણેય્યત્તા. તેનેવ ચ કિઞ્ચિ કત્વા સેખાનં દસ્સનેનપહાતબ્બાનં અકુસલાનં પહીનભાવેન અસ્સાદનાભિનન્દનાનં

વત્થૂનિ ન હોન્તિ. પહીનતાય એવ સોમનસ્સસ્સ હેતુભૂતા, અવિક્ખેપહેતુભૂતા ચ ન દોમનસ્સં, ઉદ્ધચ્ચઞ્ચ ઉપ્પાદેન્તીતિ ન તેસં આરમ્મણારમ્મણાધિપતિપકતૂપનિસ્સયભાવં ગચ્છન્તિ. ન હિ પહીનકિલેસે ઉપનિસ્સાય અરિયા રાગદોસવિક્ખેપે ઉપ્પાદેન્તિ. વુત્તઞ્ચ ‘‘સોતાપત્તિમગ્ગેન યે કિલેસા પહીના, તે કિલેસે ન પુનેતિ, ન પચ્ચેતિ, ન પચ્ચાગચ્છતીતિ સુગતો, સકદાગામિ...પે॰... અરહત્તમગ્ગેન...પે॰... સુગતો’’તિ. પુથુજ્જનાનં પન દસ્સનેન પહાતું સક્કુણેય્યા દસ્સનેન પહાતું અસક્કુણેય્યાનં કેનચિ પચ્ચયેન પચ્ચયા ન હોન્તીતિ ન સક્કા વત્તું, ‘‘દિટ્ઠિં અસ્સાદેતિ અભિનન્દતિ, તં આરબ્ભ રાગો ઉપ્પજ્જતિ, દિટ્ઠિ ઉપ્પજ્જતિ, વિચિકિચ્છા ઉપ્પજ્જતિ, ઉદ્ધચ્ચં ઉપ્પજ્જતિ, વિચિકિચ્છં આરબ્ભ વિચિકિચ્છા ઉપ્પજ્જતિ, દિટ્ઠિ ઉપ્પજ્જતિ, ઉદ્ધચ્ચં ઉપ્પજ્જતી’’તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪૦૭) દિટ્ઠિવિચિકિચ્છાનં ઉદ્ધચ્ચારમ્મણભાવસ્સ વુત્તત્તા. એત્થ હિ **ઉદ્ધચ્ચન્તિ** ઉદ્ધચ્ચસહગતં ચિત્તુપ્પાદં સન્ધાય વુત્તં, ન દસ્સનેનપહાતબ્બેસુપિ લબ્ભમાનચેતસિકં ઉદ્ધચ્ચં. એવઞ્ચ કત્વા **અધિપતિપચ્ચયનિદ્દેસે** ‘‘દિટ્ઠિં ગરું કત્વા અસ્સાદેતિ અભિનન્દતિ, તં ગરું કત્વા રાગો ઉપ્પજ્જતિ, દિટ્ઠિ ઉપ્પજ્જતી’’તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪૧૫) એત્તકમેવ વુત્તં, ન વુત્તં ‘‘ઉદ્ધચ્ચં ઉપ્પજ્જતી’’તિ, તસ્મા સેખસન્તાનપ્પવત્તાનમકુસલાનં દસ્સનેનપહાતબ્બાનં કેનચિ પચ્ચયેન પચ્ચયત્તાભાવતો પુથુજ્જનાનં સન્તાનેવ દસ્સનેનપહાતબ્બાનમકુસલાનં પચ્ચયા ન હોન્તીતિ ન સક્કા વત્તુન્તિ પટ્ઠાને દસ્સનેનપહાતબ્બાનં ભાવનાયપહાતબ્બસ્સ આરમ્મણારમ્મણાધિપતિઉપનિસ્સયપચ્ચયત્તાનુદ્ધરણં સેખસન્તાનપ્પવત્તાનં ભાવનાયપહાતબ્બપરિયાયભાવં સાધેતિ, પુથુજ્જનસન્તાનેયેવ નદસ્સનેનપહાતબ્બાનમકુસલાનં ભાવનાયપહાતબ્બપરિયાયભાવં ન સાધેતિ, તસ્મા દસ્સનભાવનાહિ પહાતબ્બાનં અતીતાદિભાવેન નવત્તબ્બત્તેપિ યાદિસાનં તાહિ અનુપ્પત્તિધમ્મતા આપાદેતબ્બા, તે પુથુજ્જનેસુ પવત્તમાના દસ્સનેન પહાતું સક્કુણેય્યા દસ્સનમગ્ગાપેક્ખાય તદપ્પવત્તિયમ્પિ દસ્સનેનપહાતબ્બા નામ. સેખેસુ પવત્તમાના ભાવનાય પહાતું સક્કુણેય્યા તદપ્પવત્તિયમ્પિ તદપેક્ખાય ભાવનાયપહાતબ્બા નામ. દસ્સનેન પહાતું અસક્કુણેય્યા પન પુથુજ્જનેસુ પવત્તમાના હેટ્ઠા વુત્તનયેન નેવદસ્સનેનપહાતબ્બા નભાવનાયપહાતબ્બા, તેસુ ભાવનાયપહાતબ્બા સહાયવિરહતો વિપાકં ન જનેન્તિ. તથા હિ તેસં દસ્સનેનપહાતબ્બસઙ્ખાતં સહકારીકારણં સહાયભૂતં નત્થીતિ ભાવનાયપહાતબ્બચેતનાય નાનક્ખણિકકમ્મપચ્ચયભાવો ન વુત્તો. અપેક્ખિતબ્બદસ્સનભાવનારહિતાનં પન પુથુજ્જનેસુ ઉપ્પજ્જમાનાનં સકભણ્ડે છન્દરાગાદીનં, ઉદ્ધચ્ચસહગતચિત્તુપ્પાદસ્સ ચ સંયોજનત્તયતદેકટ્ઠકિલેસાનં અનુપચ્છિન્નતાય અપરિક્ખીણસહાયાનં વિપાકુપ્પાદનં ન સક્કા પટિક્ખિપિતુન્તિ ઉદ્ધચ્ચસહગતધમ્માનં વિપાકો વિભઙ્ગે વુત્તોતિ.

યદિ એવં, અપેક્ખિતબ્બદસ્સનભાવનારહિતાનં અકુસલાનં ‘‘નેવદસ્સનેનનભાવનાયપહાતબ્બા’’તિ વત્તબ્બતા આપજ્જતીતિ? નાપજ્જતિ, અપ્પહાતબ્બસભાવાનં કુસલાદીનં ‘‘નેવદસ્સનેનનભાવનાયપહાતબ્બા’’તિ વુત્તત્તા, અપ્પહાતબ્બવિરુદ્ધસભાવત્તા ચ અકુસલાનં . યદિ એવં તે ઇમસ્મિં તિકે નવત્તબ્બાતિ વત્તબ્બા આપજ્જન્તીતિ? નાપજ્જન્તિ, ચિત્તુપ્પાદકણ્ડે દસ્સિતાનં દ્વાદસાકુસલચિત્તુપ્પાદાનં દ્વીહિ પદેહિ સઙ્ગહિતત્તા. યથા હિ ઉપ્પન્નત્તિકે ધમ્મવસેન સબ્બેસં સઙ્ખતધમ્માનં સઙ્ગહિતત્તા કાલવસેન અસઙ્ગહિતાપિ અતીતા ‘‘નવત્તબ્બા’’તિ ન વુત્તા ચિત્તુપ્પાદાનુરૂપેન સઙ્ગહિતેસુ નવત્તબ્બસ્સ અભાવા, એવં ઇધાપિ ચિત્તુપ્પાદભાવેન સઙ્ગહિતેસુ નવત્તબ્બસ્સ અભાવા ‘‘નવત્તબ્બા’’તિ ન વુત્તા. સબ્બેન સબ્બઞ્હિ ધમ્મવસેન અસઙ્ગહિતસ્સ તિકદુકેસુ નવત્તબ્બતાપત્તિ. યત્થ હિ ચિત્તુપ્પાદો કોચિ નિયોગતો નવત્તબ્બો અત્થિ, તત્થ તેસં ચતુત્થો કોટ્ઠાસો અત્થીતિ યથાવુત્તપદેસુ વિય તત્થાપિ ભિન્દિત્વા ભાજેતબ્બે ચિત્તુપ્પાદે ભિન્દિત્વા ભાજેતિ ‘‘સિયા નવત્તબ્બાપરિત્તારમ્મણા’’તિઆદિના, તદભાવા ઉપ્પન્નત્તિકે, ઇધ ચ તથા ન વુત્તન્તિ.

અથ વા યથા સપ્પટિઘેહિ સમાનસભાવત્તા રૂપધાતુયં ‘‘તયો મહાભૂતા સપ્પટિઘા’’તિ વુત્તા, યથાહ ‘‘અસઞ્ઞસત્તાનં અનિદસ્સનસપ્પટિઘં એકં મહાભૂત’’ન્તિ, એવં પુથુજ્જનાનં પવત્તમાના ભાવનાયપહાતબ્બસમાનસભાવા ‘‘ભાવનાયપહાતબ્બા’’તિ વુચ્ચેય્યુન્તિ નત્થિ નવત્તબ્બતાપસઙ્ગો. એવઞ્ચ સતિ પુથુજ્જનાનં પવત્તમાનાપિ ભાવનાયપહાતબ્બા સકભણ્ડે છન્દરાગાદયો પરભણ્ડે છન્દરાગાદીનં ઉપનિસ્સયપચ્ચયો, રાગો ચ રાગદિટ્ઠીનં અધિપતિપચ્ચયોતિ અયમત્થો લદ્ધો હોતિ. તેનેવ હિ –

> ‘‘ભાવનાયપહાતબ્બો ધમ્મો દસ્સનેનપહાતબ્બસ્સ ધમ્મસ્સ ઉપનિસ્સયપચ્ચયેન પચ્ચયો, આરમ્મણૂપનિસ્સયો, પકતૂપનિસ્સયો’’તિ (પટ્ઠા॰ ૨.૮.૮૪) –

ઇમિસ્સા નિદ્દેસે દસ્સનેનપહાતબ્બાનં ઉપનિસ્સયપચ્ચયભાવીધમ્મે નિદ્દિસન્તેન ભગવતા –

> ‘‘પકતૂપનિસ્સયો – પત્થનં ઉપનિસ્સાય પાણં હનતિ…પે॰… સઙ્ઘં ભિન્દતિ, ભાવનાયપહાતબ્બો રાગો દોસો મોહો માનો પત્થના દસ્સનેનપહાતબ્બસ્સ રાગસ્સ દોસસ્સ મોહસ્સ માનસ્સ દિટ્ઠિયા પત્થનાય ઉપનિસ્સયપચ્ચયેન પચ્ચયો . સકભણ્ડે છન્દરાગો પરભણ્ડે છન્દરાગસ્સ ઉપ…પે॰… સકપરિગ્ગહે છન્દરાગો પરપરિગ્ગહે છન્દરાગસ્સ ઉપનિસ્સયપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિ (પટ્ઠા॰ ૨.૮.૮૪) –

પુથુજ્જનસન્તાને પત્થનાદયો નિદ્દિટ્ઠા.

એવમ્પિ યથા અફોટ્ઠબ્બત્તા રૂપધાતુયં તયો મહાભૂતા ન પરમત્થતો સપ્પટિઘા, એવં અપેક્ખિતબ્બભાવનારહિતા પુથુજ્જનેસુ પવત્તમાના સકભણ્ડે છન્દરાગાદયો પન પરમત્થતો ભાવનાય પહાતબ્બાતિ ભાવનાયપહાતબ્બાનં નાનક્ખણિકકમ્મપચ્ચયતા ન વુત્તા, ન ચ ‘‘દસ્સનેનપહાતબ્બા ભાવનાયપહાતબ્બાનં કેનચિ પચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિ વુત્તા. યે હિ દસ્સનેનપહાતબ્બપચ્ચયા કિલેસા, ન તે દસ્સનતો ઉદ્ધં પવત્તન્તિ. દસ્સનેનપહાતબ્બપચ્ચયસ્સાપિ પન ઉદ્ધચ્ચસહગતસ્સ સહાયવેકલ્લમત્તમેવ દસ્સનેન કતં, ન તસ્સ કોચિ ભાવો દસ્સનેન અનુપ્પત્તિધમ્મતં આપાદિતોતિ તસ્સ એકન્તભાવનાયપહાતબ્બતા વુત્તા, તસ્મા ઉદ્ધચ્ચભાવેન એકસભાવસ્સેવ તસ્સ સતિ સહાયે વિપાકુપ્પાદનવચનં, અસતિ ચ વિપાકાનુપ્પાદનવચનં ન વિરુજ્ઝતિ. તયિદં સબ્બમેતેસં આચરિયાનં અહોપુરિસિકારમત્તં. કસ્મા? ઉદ્ધચ્ચસહગતસ્સ એકન્તભાવનાયપહાતબ્બભાવેન વુત્તત્તા. એવઞ્હિ વુત્તં ભગવતા ‘‘કતમે ધમ્મા ભાવનાયપહાતબ્બા. ઉદ્ધચ્ચસહગતો ચિત્તુપ્પાદો’’તિ (ધ॰ સ॰ ૧૪૦૬). યદિ ચ ઉદ્ધચ્ચસહગતં નભાવનાયપહાતબ્બં અભવિસ્સ, યથા **અતીતારમ્મણત્તિકે** ‘‘નિયોગા અનાગતારમ્મણા નત્થી’’તિ (ધ॰ સ॰ ૧૪૩૩) વત્વા વિભજ્જ વુત્તં, એવમિધાપિ ‘‘નિયોગા ભાવનાયપહાતબ્બા નત્થી’’તિ વત્વા ‘‘ઉદ્ધચ્ચસહગતો સિયા ભાવનાયપહાતબ્બો સિયા નવત્તબ્બો ‘દસ્સનેનપહાતબ્બો’તિપિ ‘ભાવનાયપહાતબ્બો’તિપી’’તિઆદિ વત્તબ્બં સિયા , ન ચ તથા વુત્તં. યા ચ ‘‘તમત્થં પટિપાદેન્તેહિ યદિ વુચ્ચેય્યુ’’ન્તિઆદિના યુત્તિ વુત્તા, સાપિ અયુત્તિ. કસ્મા? દસ્સનેનપહાતબ્બારમ્મણાનં રાગદિટ્ઠિવિચિકિચ્છાઉદ્ધચ્ચાનં તેન તેન પહાતબ્બભાવવસેન ઇચ્છિતત્તા. યઞ્ચ ‘‘ઉદ્ધચ્ચં ઉપ્પજ્જતી’’તિ ઉદ્ધચ્ચસહગતચિત્તુપ્પાદો વુત્તોતિ દસ્સેતું અધિપતિપચ્ચયનિદ્દેસે ઉદ્ધચ્ચસ્સ અનુદ્ધરણં કારણવસેન વુત્તં, તમ્પિ અકારણં અઞ્ઞત્થાપિ સાવસેસપાઠાનં દસ્સનતો. તથા હિ ‘‘અતીતો ધમ્મો પચ્ચુપ્પન્નસ્સ ધમ્મસ્સ, અનાગતો ધમ્મો પચ્ચુપ્પન્નસ્સ ધમ્મસ્સ આરમ્મણપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિ એતેસં વિભઙ્ગે ચેતોપરિયઞાણગ્ગહણં કત્વા ‘‘પચ્ચુપ્પન્નો ધમ્મો પચ્ચુપ્પન્નસ્સ ધમ્મસ્સા’’તિ ઇમસ્સ વિભઙ્ગે લબ્ભમાનમ્પિ ચેતોપરિયઞાણં ન ગહિતં. યમ્પિ

ભાવનાયપહાતબ્બસ્સ વિપાકદાનમ્હિ દસ્સનેનપહાતબ્બસ્સ સહાયભાવૂપગમનં વુત્તં, તમ્પિ વિચારેતબ્બં – કિં અવિજ્જાદિ વિય દાનસીલાદીનં ઉપપત્તિયંયેવ વિપાકદાનસામત્થિયા ઠાનવસેન દસ્સનેનપહાતબ્બા ભાવનાયપહાતબ્બાનં સહકારીકારણં હોતિ, ઉદાહુ કિલેસો વિય કમ્મસ્સ પટિસન્ધિદાનમ્હીતિ ? કિઞ્ચેત્થ – યદિ તાવ પુરિમો નયો, સેખસન્તાને ભાવનાયપહાતબ્બસ્સ અકિરિયાભાવો આપજ્જતિ, પહીનાવિજ્જામાનતણ્હાનુસયસ્મિં સન્તાને દાનાદિ વિય સહાયવેકલ્લેન અવિપાકસભાવતં આપન્નત્તા. અથ દુતિયો, ભાવનાયપહાતબ્બત્તેન અભિમતસ્સાપિ દસ્સનેનપહાતબ્બભાવો આપજ્જતિ, પટિસન્ધિદાને સતિ અપાયગમનીયસભાવાનતિવત્તનતો, તસ્મા અમ્હેહિ હેટ્ઠા વુત્તનયેનેવ ઉદ્ધચ્ચસહગતસ્સ વિપાકદાનં સમ્પટિચ્છિતબ્બં, ન યેસં કેસઞ્ચિ વચનં. પટ્ઠાનાનુસારીહિ ભવિતબ્બન્તિ.

૫૩૭-૮. યન્તિ યં આવજ્જનદ્વયં. **કરણમત્તત્તા**તિ કરણમત્તમેવ ઠપેત્વા ફલદાનાભાવતો. **વાતપુપ્ફસમ**ન્તિ મોઘપુપ્ફસમં, યથા તં પઠમસઞ્જાતં અચ્છિન્નમૂલેપિ રુક્ખે નિબ્બત્તં પુરિમેહિ અદિન્નફલત્તા ફલનિબ્બત્તકં ન હોતિ, એવમિદં અનુપચ્છિન્નભવમૂલેપિ સન્તાને નિબ્બત્તં અનાસેવનભાવેન ફલદાયકં ન હોતીતિ અધિપ્પાયો. **જવનત્તં તુ સમ્પત્ત**ન્તિ અટ્ઠારસવિધં ખીણાસવાવેણિકં વિઞ્ઞાણમાહ. **કિચ્ચસાધનતો**તિ ભવતણ્હામૂલસ્સ અવોચ્છિન્નભાવે સતિ કુસલાકુસલકમ્મકિચ્ચસ્સ સાધનતો, દાનાદિતંતંકિચ્ચસાધનવસેન વા. ઇદં વુત્તં હોતિ – યથા હિ છિન્નમૂલસ્સ રુક્ખસ્સ પુપ્ફં પુપ્ફનમત્તં ઠપેત્વા અફલમેવ હોતિ, એવમેતમ્પિ તંતંકિચ્ચસાધનમત્તં ઠપેત્વા સમુચ્છિન્નભવતણ્હામૂલે સન્તાને પવત્તનતો અફલમેવાતિ.

૫૩૯-૪૦. પટિચ્ચાતિ હેતુધમ્મસ્સ પટિમુખં ગન્ત્વા તં અપચ્ચક્ખાય. **એતી**તિ પવત્તતિ, તિટ્ઠતિ ઉપ્પજ્જતિ વાતિ વુત્તં હોતિ. ''એતી''તિ હિ ઇદં ઉપ્પત્તિટ્ઠિતીનં સાધારણવસેન પવત્તિપરિદીપકં. તેનેવાહ ''**ઠિતિયુપ્પત્તિયાપિ વા**''તિ. એકચ્ચો હિ પચ્ચયો ઠિતિયા એવ ઉપકારકો હોતિ યથા પચ્છાજાતપચ્ચયો, એકચ્ચો ઉપ્પત્તિયા એવ યથા અનન્તરાદિકો, એકચ્ચો ઉભયસ્સ યથા હેતુઆદયો. એવં પચ્ચય-સદ્દસ્સ વચનત્થં દસ્સેત્વા ઇદાનિ પચ્ચયલક્ખણં દસ્સેન્તો આહ ''**યો ધમ્મો**''તિઆદિ. **યો**તિ હેતુધમ્મો. **યસ્સા**તિ યસ્સ ફલધમ્મસ્સ. **ઠિતિયુપ્પત્તિયાપિ** વાતિ ઠિતિત્થં, ઉપ્પત્તિત્થં વા. **ઠિતિયા**તિ વા ઠિતિક્ખણે, **ઉપ્પત્તિયા**તિ ઉપ્પાદક્ખણે. યસ્સ ધમ્મસ્સ ઉપકારો, યસ્સ ધમ્મસ્સ ઠિતિયુપ્પત્તિયાતિ વા સમ્બન્ધો. ''**ઉપકારો**''તિ ઇમિના ધમ્મેન ધમ્મસત્તિઉપકારકં દસ્સેતિ. ''**સમ્ભવો**''તિઆદિ પચ્ચયસ્સેવ પરિયાયદસ્સનં. સમ્ભવતિ એતસ્માતિ **સમ્ભવો**. તથા **પભવો**. હિનોતિ પતિટ્ઠાતિ એત્થાતિ **હેતુ**. અનેકત્થત્તા ધાતુસદ્દાનં **હિ**-સદ્દો મૂલ-સદ્દો વિય પતિટ્ઠત્થો વેદિતબ્બો . હિનોતિ વા એતેન કમ્મનિદાનભૂતેન ઉદ્ધં ઓજં અભિહરન્તેન મૂલેન વિય પાદપો તપ્પચ્ચયં ફલં ગચ્છતિ, વુદ્ધિં વિરુળ્હિં આપજ્જતીતિ **હેતુ**. અત્તનો ફલં કરોતીતિ **કારણં**. **પચ્ચયો મતો**તિ પચ્ચયોવ ''સમ્ભવો''તિઆદિતો મતો. અત્થતો એતે સમાના, બ્યઞ્જનમત્તંયેવ નેસં નાનત્તન્તિ વુત્તં હોતિ.

૫૪૧-૫. એવં પટ્ઠાને આગતસબ્બપચ્ચયાનં સાધારણવસેન અત્થં વત્વા ઇધાધિપ્પેતસ્સ હેતુપચ્ચયસ્સેવ સરૂપં દસ્સેતું ''**લોભાદિ પન યો ધમ્મો**''તિઆદિ વુત્તં. **મૂલટ્ઠેના**તિ સમ્પયુત્તાનં સુપ્પતિટ્ઠિતભાવસાધનસઙ્ખાતમૂલટ્ઠેન. **છળેવા**તિ મૂલટ્ઠેનૂપકારકભાવસ્સ તેસમેવ આવેણિકભાવેન એતે છળેવ. **જાતિતો**તિ કુસલાકુસલાબ્યાકતજાતિતો. **નવધા**તિ તયો કુસલહેતૂ, તયો અકુસલહેતૂ, તયો અબ્યાકતહેતૂતિ નવધા. **ધમ્માનં...પે॰... સાધકો**તિ યથા સાલિવીહિબીજાદીનિ સાલિવીહિઆદિભાવસ્સ સાધકાનિ, મણિઆદિપભાવત્થૂનઞ્ચ નીલાદિવણ્ણાનિ નીલાદિમણિપભાય સાધકાનિ, એવં હેતુપચ્ચયો યથારહં અત્તનો સમ્પયુત્તાનં કુસલાદિત્તસાધકોતિ કુસલાકુસલાબ્યાકતધમ્માનં યથાક્કમં કુસલાકુસલાબ્યાકતભાવસાધકો મૂલટ્ઠોતિ

અયમેત્થ અત્થો. **એકે આચરિયા**તિ રેવતાચરિયં, તસ્સ સિસ્સાનુસિસ્સે ચ સન્ધાયાહ. અથ વા ગરુમ્હિ બહુવચનમ્પિ યુજ્જતીતિ રેવતાચરિયમેવ સન્ધાય "**એકે આચરિયા**"તિ વુત્તં.

એવં સન્તેતિ યદિ મૂલટ્ઠો કુસલાદિભાવસાધકો, એવં સતિ. યથા ચિત્તં ચિત્તજરૂપાનં પચ્ચયો હોતિ, એવં તંસમ્પયુત્તધમ્માપીતિ આહ "**તંસમુટ્ઠાનરૂપિસૂ**"તિ, હેતુસમુટ્ઠાનરૂપેસૂતિ અત્થો. **નેવ સમ્પજ્જતી**તિ ન સિજ્ઝતિ, ''હેતૂ હેતુસમ્પયુત્તકાનં ધમ્માનં તંસમુટ્ઠાનાનઞ્ચ રૂપાનં હેતુપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ વુત્તો હેતુપચ્ચયભાવો ન સમ્પજ્જતીતિ વુત્તં હોતિ. યથા કુસલાકુસલા હેતૂ તંસમુટ્ઠાનરૂપસ્સ કુસલાદિભાવાય ન પરિયત્તા, એવં અબ્યાકતોપિ હેતુ તંસમુટ્ઠાનસ્સ રૂપસ્સ અબ્યાકતભાવાય ન પરિયત્તો. સભાવેન હિ તં અબ્યાકતન્તિ આહ "**ન હી**"તિઆદિ. યદિ કુસલાદિભાવં ન સાધેન્તિ, પચ્ચયાપિ ન હોન્તીતિ વદેય્યાતિ આહ "**ન તેસ**"ન્તિઆદિ. ''હેતૂ હેતુસમ્પયુત્તકાનં ધમ્માનં તંસમુટ્ઠાનાનઞ્ચ રૂપાનં હેતુપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૧) વચનતો તે અલોભાદયો તેસં રૂપાનં પચ્ચયા ન ન હોન્તિ, ભવન્તેવાતિ અત્થો.

૫૪૬-૭. ન ગન્તબ્બોતિ ન પચ્ચેતબ્બો. ઇદં વુત્તં હોતિ – યદિ કુસલાદિહેતુયો અત્તનો વિય અત્તહેતુકાનં ધમ્માનં કુસલાદિભાવં સાધેન્તિ, કુસલાકુસલહેતુપચ્ચયસમ્ભૂતા રૂપધમ્માપિ તે વિય કુસલાદયો સિયું, હેતુયો વા રૂપાનં પચ્ચયા ન સિયું, ન ચ પનેતં ઉભયમ્પિ અત્થિ, તસ્મા કુસલાદીનં કુસલાદિભાવસાધકો મૂલટ્ઠોતિ ન વિઞ્ઞાતબ્બન્તિ. અપિચ યદિ હેતુપટિબદ્ધો કુસલાદિભાવો, તદા અબ્યાકતભાવોપિ તપ્પટિબદ્ધો સિયા, અહેતુકાનં અબ્યાકતભાવો ન સિજ્ઝતિ. યદિ ચ હેતુપટિબદ્ધો કુસલાદિભાવો, હેતૂનમ્પિ કુસલાદિભાવો અપ્પટિબદ્ધો સિયા. અથ તેસમ્પિ સેસહેતુપટિબદ્ધો, એવમ્પિ મોમૂહચિત્તસમ્પયુત્તસ્સ હેતુનો અકુસલભાવો ન સિજ્ઝેય્ય. અથ તસ્સ સો અઞ્ઞહેતુકો સિયા, એવં સતિ સેસહેતૂનમ્પિ તંહેતુકોવ સિયા. યથા ચ સેસહેતૂનં, એવં અવસેસસમ્પયુત્તધમ્માનમ્પિ તંહેતુકોવ સિયા. અથ સિયા હેતૂનં સભાવતોવ કુસલાદિભાવો, સમ્પયુત્તાનં પન હેતુપટિબદ્ધોતિ, એવં સતિ અલોભો કુસલો વા સિયા અબ્યાકતો વા. યદિ હિ સો સભાવતો કુસલો, તંસભાવત્તા અબ્યાકતો ન સિયા. અથ અબ્યાકતો, તંસભાવત્તા કુસલો ન સિયા અલોભસભાવસ્સ અદોસત્તાભાવો વિય. યસ્મા પન ઉભયથાપિ હોતિ, તસ્મા યથા ઉભયથા હોન્તેસુ સદ્ધાદીસુ સમ્પયુત્તેસુ હેતુપટિબદ્ધં કુસલાદિભાવં પરિયેસથ, ન સભાવતો, એવં હેતૂસુપિ કુસલાદિતા અઞ્ઞપટિબદ્ધા પરિયેસિતબ્બા, ન સભાવતો. સા પન પરિયેસિયમાના યોનિસોમનસિકારાદિપટિબદ્ધા હોતીતિ હેતૂસુ વિય હેતુસમ્પયુત્તધમ્મેસુપિ યોનિસોમનસિકારાદિપટિબદ્ધો કુસલાદિભાવો, ન હેતુપટિબદ્ધોતિ. તેનેવાહ –

> ''યોનિસો, ભિક્ખવે, મનસિ કરોતો અનુપ્પન્ના ચેવ કુસલા ધમ્મા ઉપ્પજ્જન્તિ, ઉપ્પન્ના ચ કુસલા ધમ્મા અભિવડ્ઢન્તી''તિઆદિ (અ॰ નિ॰ ૧.૬૭).

સમયઞ્ઞુનાતિ આભિધમ્મિકમતવેદિના. **સુપ્પતિટ્ઠિતભાવસ્સ સાધનેના**તિ અત્તહેતુકાનં ધમ્માનં સમ્મા પતિટ્ઠિતભાવસ્સ થિરભાવસ્સ સાધનેન. લદ્ધહેતુપચ્ચયા હિ ધમ્મા વિરુળ્હમૂલા વિય પાદપા થિરા હોન્તિ સુપ્પતિટ્ઠિતા, અહેતુકા તિલબીજાદિસેવાલા વિય ન સુપ્પતિટ્ઠિતાતિ.

૫૪૮. સબ્બસોતિ કામાવચરાદિસબ્બભાગેન.

૫૫૦-૧. પટિસન્ધિક્ખણે ચિત્તસમુટ્ઠાનાનં રૂપાનં અભાવતો અત્તના સમ્પયુત્તાનં, કટત્તારૂપાનમેવ ચ પચ્ચયભાવોતિ આહ "**અત્તના…પે॰… જાતાન**"ન્તિ. કમ્મસ્સ કતત્તા એવ ચ ઉપચિતત્તા ચ ન ઇસ્સરાદિહેતુનો

સમ્ભૂતાનિ રૂપાનિ કટત્તારૂપાનિ, કમ્મસમુટ્ઠાનરૂપાનીતિ અત્થો , કટત્તારૂપાનેવ જાતાનિ ભૂતાનિ નિબ્બત્તાનીતિ **કટત્તારૂપજાતાનિ**. **તથેવા**તિ યથા પટિસન્ધિયં કટત્તારૂપાનં, એવન્તિ અત્થો. **ચિત્તજાનઞ્ચા**તિ **ચ**-સદ્દેન ''અત્તના સમ્પયુત્તાન''ન્તિ આકડ્ઢતિ.

૫૫૩. લોકુત્તરવિપાકાનં પટિસન્ધિવસેન અપ્પવત્તનતો નત્થિ કમ્મસમુટ્ઠાનસ્સ પચ્ચયભાવોતિ આહ ''**ચિત્તજાન**''ન્તિઆદિ.

૫૫૫. હેતુપચ્ચયસમ્ભવોતિ હેતુપચ્ચયસમ્ભૂતધમ્મો, હેતુપચ્ચયતો પચ્ચયુપ્પન્નધમ્માનં સમ્ભવાકારો વા. **સઞ્ઞાતસુખહેતુના**તિ સઞ્ઞાતઞાણેન, સમ્પજઞ્ઞેનાતિ અત્થો. ઞાણઞ્હિ ''સુખિનો ચિત્તં સમાધિયતિ, સમાહિતો યથાભૂતં પજાનાતી''તિઆદિવચનતો સુખં હેતુ એતસ્સાતિ,

> ''દિટ્ઠે ધમ્મે ચ યો અત્થો,
> યો ચત્થો સમ્પરાયિકો;
> અત્થાભિસમયા ધીરો,
> પણ્ડિતોતિ પવુચ્ચતી''તિ. (સં॰ નિ॰ ૧.૧૨૯) –

આદિવચનતો સુખસ્સ હેતૂતિ વા ''સુખહેતૂ''તિ વુચ્ચતિ.

૫૫૬. લોકસ્સ અધિપતિ **લોકાધિપતિ**, સકલલોકનાયકેનાતિ અત્થો. અત્તાધીનાનં પતિનોતિ **અધિપતી. છન્દં તુ જેટ્ઠકં કત્વા**તિ ''છન્દવતો કિં નામ ન સિજ્ઝતી''તિઆદિકં પુરિમાભિસઙ્ખારૂપનિસ્સયં લભિત્વા ઉપ્પજ્જમાને ચિત્તુપ્પાદે છન્દો જેટ્ઠકભૂતો સમ્પયુત્તધમ્મે વસે વત્તમાનો હુત્વા પવત્તતિ, સમ્પયુત્તધમ્મા ચ તસ્સ વસે પવત્તન્તિ હીનાદિભાવેન તદનુવત્તનતોતિ આહ ''છન્દં તુ જેટ્ઠકં કત્વા''તિઆદિ. **કત્વા ધુર**ન્તિ સહજાતપુબ્બઙ્ગમવસેન પુબ્બઙ્ગમં કત્વા. **છન્દાધિપતિ નામ સો** વા ચિત્તુપ્પાદો છન્દાધિપતિ નામ ''છન્દો અધિપતિ ઇમસ્સા''તિ કત્વા. **એસેવા**તિ ''ચિત્તં ધુરં કત્વા…પે॰… કાલસ્મિં ચિત્તાધિપતિ નામા''તિઆદિના યથાવુત્તોવ નયો. **સેસેસૂ**તિ ચિત્તાદીસુ. એત્થ ચ ''છન્દં…પે॰… કાલસ્મિ''ન્તિઆદિના કાલસ્સ નિયમિતત્તા ચત્તારોપેતે એકક્ખણે અધિપતી ન હોન્તીતિ દટ્ઠબ્બં. એવઞ્ચ કત્વા **પટ્ઠાને** ''છન્દાધિપતિ છન્દસમ્પયુત્તકાનં ધમ્માનં તંસમુટ્ઠાનાનઞ્ચ રૂપાનં અધિપતિપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિઆદિના (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૩) ચતુન્નમ્પિ અધિપતીનં પચ્ચયભાવો વિસું વિસુંયેવ ઉદ્ધટો. યદિ હિ તે એકક્ખણેયેવ અધિપતિપચ્ચયા સિયું, તદા યથા **હેતુપચ્ચયનિદ્દેસે** ''હેતૂ હેતુસમ્પયુત્તકાન''ન્તિઆદિના અવિસેસેન વુત્તં મૂલટ્ઠેન ઉપકારકભાવસ્સ વિજ્જમાનેન દ્વિન્નં, તિણ્ણમ્પિ હેતૂનં એકક્ખણે પચ્ચયભાવૂપગમનતો, એવં એકક્ખણેયેવ બહૂનં જેટ્ઠકભાવે સતિ અધિપતિપચ્ચયનિદ્દેસેપિ ''અધિપતી અધિપતિસમ્પયુત્તકાન''ન્તિઆદિના વત્તબ્બં સિયા. યસ્મા પન એવં અવત્વા ''છન્દાધિપતિ છન્દસમ્પયુત્તકાન''ન્તિઆદિના ચત્તારોવ વિસેસેત્વા વુત્તા, તસ્મા એકેકધમ્મોયેવ એકક્ખણે અધિપતિપચ્ચયો હોતીતિ દટ્ઠબ્બં. **જેટ્ઠકેના**તિ પમુખભાવેન.

સોભના મતિ, સોભનં વા મતં એતેસં અત્થીતિ સુમતિનો, સમ્માદિટ્ઠિકાતિ અત્થો, તેસં મતિં વિબોધેતિ પબોધેતીતિ **સુમતિમતિવિબોધનં**. કુચ્છિતા મતિ, કુચ્છિતં વા મતં એતેસન્તિ કુમતિનો, મિચ્છાદિટ્ઠિકા, તેસં મતિભૂતા મતિભાવેન પરિકપ્પિતત્તાતિ કુમતિમતિ, મિચ્છાદિટ્ઠિ, સાયેવ ઇન્ધનસદિસતાય ઇન્ધનં તસ્સ પાવકં અગ્ગિ વિયાતિ **કુમતિ…પે॰… પાવકં**. **અતિમધુર**ન્તિ નિપુણગમ્ભીરેન અત્થરસેન ચેવ સુવિમલસખિલેન

બ્યઞ્જનરસેન ચ મધુરં. **અવેદી**તિ ઓગાહેત્વા જાનાતિ. **યો યો**તિ થેરનવમજ્ઝિમેસુ યો કોચિ. **જિનવચનં સકલં અવેદી**તિ તેપિટકસ્સપિ સકલજિનવચનસ્સ ગહણસમત્થતાપટિલાભેન તં અવગચ્છતિ.

ઇતિ અભિધમ્મત્થવિકાસિનિયા નામ

અભિધમ્માવતારસંવણ્ણનાય

પકિણ્ણકનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૯. નવમો પરિચ્છેદો

પુઞ્ઞવિપાકપચ્ચયનિદ્દેસવણ્ણના

૫૬૦-૧. વટ્ટકથાય લોકુત્તરવિપાકાનં અલબ્ભનતો ‘‘**લોકિયાનેવા**’’તિ વુત્તં. **પુઞ્ઞાપુઞ્ઞાદિસઙ્ખારા**તિ પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો અપુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો આનેઞ્જાભિસઙ્ખારોતિ તયો સઙ્ખારા. તત્થ પુનાતિ અત્તનો સન્તાનં અપુઞ્ઞફલતો, દુક્ખસંકિલેસતો ચ સોધેતિ, પુજ્જં ભવફલં નિબ્બત્તેતીતિ વા પુઞ્ઞં, અત્તનો ફલસ્સ અભિસઙ્ખરણટ્ઠેન અભિસઙ્ખારો ચાતિ **પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો**, પુઞ્ઞપટિપક્ખતો અપુઞ્ઞં, વુત્તનયેન અભિસઙ્ખારો ચાતિ **અપુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો**. સમાધિપચ્ચનીકાનં અતિદૂરતાય ન ઇઞ્જતિ ન કમ્પતીતિ આનેઞ્જં, તં અભિસઙ્ખરોતીતિ **આનેઞ્જાભિસઙ્ખારો**. તત્થ દાનસીલાદિવસેન પવત્તા અટ્ઠ કામાવચરકુસલચેતના, ભાવનાવસેનેવ પવત્તા રૂપાવચરકુસલચેતના ચાતિ તેરસ ચેતના પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો નામ. પાણાતિપાતાદિવસેન પવત્તા દ્વાદસ અકુસલચેતના અપુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો નામ. ભાવનાવસેનેવ પવત્તા ચતસ્સો અરૂપાવચરકુસલચેતના આનેઞ્જાભિસઙ્ખારો નામ. ભવાદીસુ યથા પચ્ચયા, તથા યેસઞ્ચ વિપાકાનં પચ્ચયા, તેપિ વિઞ્ઞાતબ્બાતિ સમ્બન્ધો. કેચિ પન ‘‘**તેપી**તિ સઙ્ખારાનં ગહણ’’ન્તિ વદન્તિ, તં ન યુત્તં, એવં સતિ ‘‘યેસ’’ન્તિ અનિયમનિદ્દેસસ્સ નિયમકવચનાભાવતો.

૫૬૨. કતમે પન તે ભવાદયોતિ આહ ‘‘**તયો ભવા**’’તિઆદિ. તત્થ કામરૂપારૂપવસેન **તયો ભવા**. સઞ્ઞીભવઅસઞ્ઞીભવનેવસઞ્ઞીનાસઞ્ઞીભવવસેન, પન એકવોકારભવચતુવોકારભવપઞ્ચવોકારભવવસેન ચ તયો ભવા એત્થેવ સમોધાનં ગચ્છન્તિ. **ચતસ્સો યોનિયો**તિ અણ્ડજજલાબુજસંસેદજઓપપાતિકવસેન ચત્તારો સત્તનિકાયા. તત્થ બીજકપાલે નિબ્બત્તો સત્તનિકાયો **અણ્ડજયોનિ** નામ. માતુગબ્ભે જલાબુજે નિબ્બત્તસત્તનિકાયો **જલાબુજયોનિ** નામ. પદુમગબ્ભમાનુસકગબ્ભમલાદિસંસેદૂપનિસ્સયેન ઉપ્પજ્જનકસત્તનિકાયો **સંસેદજયોનિ** નામ. કુતોચિ અનુપ્પજ્જિત્વા કેવલં તત્થ તત્થ પરિપુણ્ણઙ્ગપચ્ચઙ્ગો હુત્વા ઉપ્પજ્જનકસત્તનિકાયો **ઓપપાતિકયોનિ** નામ. **ગતિપઞ્ચકં** હેટ્ઠા વિભાવિતમેવ . પટિસન્ધિવિઞ્ઞાણસ્સ વત્થુભૂતા ચ વિઞ્ઞાણક્ખન્ધા છ વિઞ્ઞાણટ્ઠિતિયો નામ. તા પન નાનત્તકાયાદિવસેન સત્તવિધાતિ આહ ‘‘**વિઞ્ઞાણટ્ઠિતિયો સત્તા**’’તિ. વુત્તઞ્હેતં –

> ‘‘સત્તિમા, ભિક્ખવે, વિઞ્ઞાણટ્ઠિતિયો. કતમા સત્ત? સન્તિ, ભિક્ખવે, સત્તા નાનત્તકાયા નાનત્તસઞ્ઞિનો. સેય્યથાપિ મનુસ્સા એકચ્ચે ચ દેવા એકચ્ચે ચ વિનિપાતિકા, અયં પઠમા વિઞ્ઞાણટ્ઠિતિ. સન્તિ, ભિક્ખવે, સત્તા નાનત્તકાયા એકત્તસઞ્ઞિનો. સેય્યથાપિ દેવા બ્રહ્મકાયિકા પઠમાભિનિબ્બત્તા, અયં દુતિયા વિઞ્ઞાણટ્ઠિતિ. સન્તિ, ભિક્ખવે, સત્તા એકત્તકાયા નાનત્તસઞ્ઞિનો. સેય્યથાપિ દેવા આભસ્સરા, અયં તતિયા વિઞ્ઞાણટ્ઠિતિ. સન્તિ, ભિક્ખવે, સત્તા એકત્તકાયા એકત્તસઞ્ઞિનો. સેય્યથાપિ દેવા સુભકિણ્હા, અયં ચતુત્થી વિઞ્ઞાણટ્ઠિતિ. સન્તિ, ભિક્ખવે, સત્તા સબ્બસો રૂપસઞ્ઞાનં સમતિક્કમા પટિઘસઞ્ઞાનં અત્થઙ્ગમા નાનત્તસઞ્ઞાનં અમનસિકારા ‘અનન્તો આકાસો’તિ આકાસાનઞ્ચાયતનૂપગા, અયં પઞ્ચમી વિઞ્ઞાણટ્ઠિતિ. સન્તિ, ભિક્ખવે, સત્તા સબ્બસો આકાસાનઞ્ચાયતનં સમતિક્કમ્મ ‘અનન્તં વિઞ્ઞાણ’ન્તિ વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનૂપગા, અયં છટ્ઠી વિઞ્ઞાણટ્ઠિતિ. સન્તિ, ભિક્ખવે, સત્તા સબ્બસો વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનં સમતિક્કમ્મ ‘નત્થિ કિઞ્ચી’તિ આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનૂપગા, અયં સત્તમી વિઞ્ઞાણટ્ઠિતી’’તિ (દી॰ નિ॰ ૩.૩૩૨; અ॰ નિ॰ ૭.૪૪).

એત્થ હિ અપરિમાણચક્કવાળવાસિનો મનુસ્સા કામાવચરદેવા પુનબ્બસુમાતુપિયઙ્કરમાતાદયો વિનિપાતિકાસુરા ચ કુસલવિપાકપટિસન્ધિકા વેમાનિકપેતા ચેતિ ઇમે દીઘરસ્સકિસથૂલકાળઓદાતાદિવણ્ણસણ્ઠાનવસેન રૂપકાયસ્સ, અહેતુદ્વિહેતુતિહેતુવસેન પટિસન્ધિસઞ્ઞાય ચ નાનાભાવતો **નાનત્તકાયનાનત્તસઞ્ઞિનો** નામ, અયં પઠમા વિઞ્ઞાણટ્ઠિતિ. પઠમજ્ઝાનતલવાસિનો પન તયો દેવા ઉપરૂપરિવાસીનં વણ્ણાદિકમપેક્ખિત્વા અત્તનો વણ્ણાદીનં નિહીનતાય રૂપકાયસ્સ નાનાભાવતો, પઠમજ્ઝાનવિપાકવિઞ્ઞાણવસેન સમાનસઞ્ઞિતાય ચ **નાનત્તકાયએકત્તસઞ્ઞિનો** નામ, અયં દુતિયા વિઞ્ઞાણટ્ઠિતિ, ચતુરાપાયવાસિનોપિ વણ્ણસણ્ઠાનવસેન રૂપકાયસ્સ નાનાસભાવત્તા, અકુસલવિપાકસઞ્ઞાવસેન સઞ્ઞાય એકસભાવત્તા ચ દુતિયવિઞ્ઞાણટ્ઠિતિયંયેવ સમોધાનં ગચ્છન્તીતિ વેદિતબ્બં. દુતિયજ્ઝાનતલવાસિનો તયો દેવા વણ્ણસણ્ઠાનાદિવસેન સમાનત્તા રૂપકાયસ્સ વિસેસાભાવતો પઞ્ચકનયે દુતિયતતિયજ્ઝાનસઞ્ઞાવસેન પટિસન્ધિસઞ્ઞાય નાનાભાવતો **એકત્તકાયનાનત્તસઞ્ઞિનો** નામ, અયં તતિયા વિઞ્ઞાણટ્ઠિતિ. તતિયજ્ઝાનતલવાસિનો પન તયો દેવા રૂપકાયવસેન સમાનત્તા, પઞ્ચકનયે ચતુત્થજ્ઝાનવિપાકસઞ્ઞાવસેન પટિસન્ધિસઞ્ઞાય ચ એકત્તા **એકત્તકાયએકત્તસઞ્ઞિનો** નામ, અયં ચતુત્થી વિઞ્ઞાણટ્ઠિતિ. વેહપ્ફલવાસિનો ચેવ પઞ્ચ સુદ્ધાવાસવાસિનો ચ વણ્ણસણ્ઠાનવસેન રૂપકાયસ્સ, પઞ્ચમજ્ઝાનવિપાકસઞ્ઞાવસેન પટિસન્ધિસઞ્ઞાય ચ સમાનત્તા ચતુત્થવિઞ્ઞાણટ્ઠિતિમેવ ભજન્તિ. આકાસાનઞ્ચાયતનાદયો તિસ્સો વિઞ્ઞાણટ્ઠિતિયો પાળિવસેનેવ પાકટા. અસઞ્ઞસત્તા પન વિઞ્ઞાણાભાવેન નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનવાસિનો ચ સઞ્ઞાય વિય વિઞ્ઞાણસ્સ સુખુમભાવેનેવ વિઞ્ઞાણટ્ઠિતીસુ ન ગહિતા, સત્તાનં નિવાસતાય પન "**સત્તાવાસા**"તિ વુચ્ચન્તિ. એવઞ્ચ કત્વા તેહિ સત્ત વિઞ્ઞાણટ્ઠિતિયો સમોધાનેત્વા નવ સત્તાવાસા વુત્તા.

૫૬૩-૪. ઇદાનિ એવં વુત્તેસુ ભવાદીસુ દ્વત્તિંસવિપાકાનં તિણ્ણં અભિસઙ્ખારાનં પચ્ચયભાવં દસ્સેતું "**કામે પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારસઞ્ઞિતા**"તિઆદિ આરદ્ધં. **નવન્નં પાકચિત્તાનન્તિ** સહેતુકાહેતુકવસેન નવન્નં સુગતિપટિસન્ધિવિપાકચિત્તાનં. **નાનક્ખણિક...પે॰... પચ્ચયેહિ ચા**તિ કુસલાકુસલકમ્મસ્સ અતીતસ્સેવ અત્તના જનેતબ્બવિપાકાનં પચ્ચયભાવતો નાનક્ખણિકકમ્મપચ્ચયેન, તેસમેવ બલવકારણભાવતો ઉપનિસ્સયપચ્ચયેન ચ. વુત્તઞ્હિ તસ્સ ઉપનિસ્સયત્તં ''કુસલાકુસલં કમ્મં વિપાકસ્સ ઉપનિસ્સયપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪૨૩). સબ્બત્થ ઉપનિસ્સયભાવો બલવકમ્મવસેન યોજેતબ્બો. દુબ્બલઞ્હિ કમ્મં ઉપનિસ્સયો ન હોતીતિ **પટ્ઠાનવણ્ણનાયં** દસ્સિતમેતં.

૫૬૬-૮. પઞ્ચન્નન્તિ કુસલવિપાકચક્ખુસોતવિઞ્ઞાણસમ્પટિચ્છનસન્તીરણદ્વયવસેન પઞ્ચન્નં. દુગ્ગતિયં કુસલવિપાકપટિસન્ધિયા અભાવતો આહ "**ન હોન્તિ પટિસન્ધિય**"ન્તિ. એવં પટિસન્ધિપવત્તીનં અસઙ્કરવસેન પચ્ચયવિધિં દસ્સેત્વા ઇદાનિ સમોધાનેત્વા દસ્સેતું "**હોન્તી**"તિઆદિ વુત્તં. સોળસન્નં પવત્તે, પટિસન્ધિયં નવન્નન્તિ યથાલાભવસેન યોજેતબ્બં.

૫૬૯-૭૪. રૂપે પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારાતિ અભિઞ્ઞાવજ્જિતા પઞ્ચ રૂપાવચરપુઞ્ઞાભિસઙ્ખારા. કસ્મા પન અભિઞ્ઞાય પરિવજ્જનન્તિ? વિપાકદાનાભાવતો, તઞ્ચ ખો પનસ્સા વિપાકસ્સ અસમ્ભવતો , ન પન વિપાકુપ્પાદનસભાવાભાવતો. યદિ હિ અભિઞ્ઞાચેતના વિપાકં ઉપ્પાદેય્ય, અઞ્ઞભૂમિકકમ્મસ્સ અઞ્ઞભૂમિકવિપાકુપ્પાદનાયોગતો સભૂમિકમેવ ઉપ્પાદેય્ય. તં પન કિં નવત્તબ્બારમ્મણં વા ઉપ્પાદેય્ય પરિત્તાદિઆરમ્મણં વા? કિઞ્ચેત્થ – યદિ તાવ નવત્તબ્બારમ્મણં ઉપ્પાદેતિ, તં ન યુત્તં રૂપાવચરવિપાકાનં એકન્તેન કમ્મસમાનારમ્મણતાય દસ્સિતત્તા, અભિઞ્ઞાચેતનાય ચ સયં પરિત્તાદિઆરમ્મણત્તા. અથ

પરિત્તાદિઆરમ્મણં ઉપ્પાદેતિ, તમ્પિ ન યુજ્જતિ રૂપાવચરવિપાકાનં એકન્તેનેવ નવત્તબ્બારમ્મણભાવતો. તથા હિ વુત્તં ચિત્તુપ્પાદકણ્ડે –

> ‘‘રૂપાવચરતિકચતુક્કજ્ઝાના કુસલતો ચ વિપાકતો ચ કિરિયતો ચ ચતુત્થસ્સ ઝાનસ્સ વિપાકો આકાસાનઞ્ચાયતનં આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનં. ઇમે ધમ્મા નવત્તબ્બા ‘પરિત્તારમ્મણા’તિપિ ‘મહગ્ગતારમ્મણા’તિપિ ‘અપ્પમાણારમ્મણા’તિપી’’તિ (ધ॰ સ॰ ૧૪૨૨).

અપિચ સમાધિવિજ્જાસમ્ભારભૂતા અભિઞ્ઞા સમાધિસ્સ આનિસંસમત્તં સમાધિફલસદિસા. તસ્સ તસ્સ હિ અધિટ્ઠાનવિકુબ્બનદિબ્બસદ્દસવનાદિકસ્સ યથિચ્છિતસ્સ કિચ્ચસ્સ નિપ્ફાદનમત્તફલા અભિઞ્ઞાચેતના. તેનાહ ‘‘સો એવં સમાહિતે ચિત્તે’’તિઆદિ (પારા॰ ૧૨-૧૩) તસ્મા સમાધિસ્સ ફલસદિસા અભિઞ્ઞાચેતના ન ચ ફલં દેતિ, દાનસીલાનિસંસભૂતો તસ્મિં ભવે પચ્ચયલાભો વિય નત્થિ તસ્સ વિપાકુપ્પાદનન્તિ. કેચિ પન ‘‘સમાનભૂમિકતો આસેવનલાભેન બલવન્તાનિ ઝાનાનિ વિપાકં ઉપ્પાદેન્તિ સમાપત્તિભાવતો, અભિઞ્ઞા પન સતિપિ ઝાનભાવે તદભાવતો તસ્મિં તસ્મિં આરમ્મણે આગન્તુકાયેવાતિ દુબ્બલા, તસ્મા વિપાકં ન દેતી’’તિ વદન્તિ. એવઞ્ચ કત્વા વુત્તં અનુરુદ્ધાચરિયેન –

> ‘‘સમાનાસેવને લદ્ધે, વિજ્જમાને મહબ્બલે;
> અલદ્ધા તાદિસં હેતું, અભિઞ્ઞા ન વિપચ્ચતી’’તિ. (નામ॰ પરિ॰ ૪૭૪);

તયિદમકારણં, પરિત્તઝાનસ્સ અવિસેસેન બ્રહ્મપારિસજ્જાદીસુ વિપાકદાનવચનતો. ન હિ પરિત્તં લદ્ધાસેવનમેવ તત્થ વિપાકં દેતીતિ અટ્ઠકથાયં વુત્તં, તસ્મા સમાનાસેવને લદ્ધેયેવ ઝાનસ્સ વિપાકદાનં ન સક્કા વત્તું. અપિચ પુનપ્પુનં પરિકમ્મવસેન અભિઞ્ઞાયપિ વસિભાવસબ્ભાવા તસ્સાપિ ચ બલવભાવો અત્થેવાતિ વિપાકં ઉપ્પાદેય્ય.

પઞ્ચન્નં પાકચિત્તાનન્તિ પઞ્ચન્નં રૂપાવચરવિપાકચિત્તાનં. **માપુઞ્ઞસઙ્ખારાતિ** અપુઞ્ઞાભિસઙ્ખારા. ‘‘ઇમે અપુઞ્ઞસઙ્ખારા’’તિ વા પદચ્છેદો. **એકસ્સાતિ** એકસ્સ અકુસલવિપાકસન્તીરણસ્સ. **છન્નન્તિ** સન્તીરણવજ્જાનં છન્નં અકુસલવિપાકાનં. **પવત્તે પચ્ચયા હોન્તિ** અનિટ્ઠરૂપાદિઆપાથાગતેતિ અધિપ્પાયો. સુગતિયં અકુસલવિપાકપટિસન્ધિયા અભાવતો આહ ‘‘**ન હોન્તિ પટિસન્ધિય**’’ન્તિ. **ચતુન્નન્તિ** અકુસલવિપાકચક્ખુસોતવિઞ્ઞાણસમ્પટિચ્છનસન્તીરણવસેન ચતુન્નં. તાનિ પન એકન્તતો અનિટ્ઠારમ્મણાનિ. રૂપભવે ચ કથં અનિટ્ઠારમ્મણસમાયોગોતિ આહ ‘‘**સો ચા**’’તિઆદિ. **સોતિ** સો પચ્ચયભાવો. ‘‘**કામભવે**’’તિ ઇદં અનિટ્ઠરૂપાદીનં વિસેસનં, ન પન ‘‘ઉપલદ્ધિય’’ન્તિ ઇમસ્સ. તેનાહ ‘‘**અનિટ્ઠ...પે॰... ન વિજ્જરે**’’તિ. કેચિ પન ‘‘ઉપલદ્ધિયન્તિ ઇમસ્સેવ વિસેસનભાવેન ગહેત્વા બ્રહ્મૂનં કામભવં આગતક્ખણે રૂપાદિઉપલદ્ધિય’’ન્તિ વદન્તિ. **અનિટ્ઠ...પે॰... ન વિજ્જરે** એકન્તસુખવત્થુભૂતે તત્થ વોકિણ્ણસુખદુક્ખકારણસ્સ અભાવતો.

૫૭૬. ‘‘**એવં તાવા**’’તિઆદિ યથાવુત્તસ્સેવત્થસ્સ અપ્પનં. **યથા ચાતિ ચ**-સદ્દેન ‘‘યેસઞ્ચા’’તિ સઙ્ગણ્હાતિ. **તથાતિ** એત્થાપિ ‘‘તે’’તિ સઙ્ગણ્હિતબ્બં.

૫૭૭-૮૧. યત્થ વિત્થારપ્પકાસનં કતં, તતો ભવતો પટ્ઠાય મુખમત્તપ્પકાસનં કાતુકામો આહ ‘‘**તત્રિદ**’’ન્તિઆદિ. **તત્રાતિ** તેસુ ભવાદીસુ. **ઇદન્તિ** નિદસ્સિતબ્બભાવેન આસન્નપચ્ચક્ખમાહ. **આદિતો પન**

પટ્ઠાયાતિ ભવતો પટ્ઠાય. **અવિસેસેના**તિ કામાવચરરૂપાવચરવસેન વિસેસાભાવેન તેરસ પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારા. **દ્વિભવેસૂ**તિ કામરૂપભવેસુ. કેસઞ્ચિ મનુસ્સાનં, ભુમ્મદેવાનઞ્ચ અણ્ડજજલાબુજાનમ્પિ સમ્ભવતો તદપેક્ખાય "**ચતૂસુ**...પે॰... **યોનિસૂ**"તિ વુત્તં. **નાનત્ત**...પે॰... **ઠિતીસુપી**તિ અલુત્તસમાસવસેન વુત્તં, નાનત્તકાયનાનત્તસઞ્ઞાદીસુ ચતૂસુ વિઞ્ઞાણટ્ઠિતીસૂતિ અત્થો. **વુત્તપ્પકારસ્મિ**ન્તિ નાનત્તકાયાદિકે, પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારસ્સ ભવાદીસુ એકવીસતિવિપાકાનં એકાવત્થાય પચ્ચયો અહુત્વા દુગ્ગતિપરિયાપન્નેસુ ભવયોનિગતિવિઞ્ઞાણટ્ઠિતિસત્તાવાસેસુ પટિસન્ધિં અદત્વા પવત્તેયેવ અટ્ઠન્નં વિપાકાનં પચ્ચયભાવતો, કામાવચરસુગતિપરિયાપન્નેસુ પટિસન્ધિં દત્વા પવત્તે સોળસન્નં વિપાકાનં પચ્ચયભાવતો, રૂપાવચરભૂમિપરિયાપન્નેસુ પટિસન્ધિં દત્વા પવત્તે દસન્નં વિપાકાનં પચ્ચયભાવતો વુત્તં "**યથારહ**"ન્તિ.

૫૮૨-૩. કામે ભવે, રૂપે ભવેતિ સમ્બન્ધો. **તીસુ ગતીસૂ**તિ દેવમનુસ્સવજ્જેસુ તીસુ ગતીસુ. **એકિસ્સા**તિ નાનત્તકાયએકત્તસઞ્ઞીસઙ્ખાતાય એકિસ્સા વિઞ્ઞાણટ્ઠિતિયા. **એકસ્મિ**ન્તિ નાનત્તકાયએકત્તસઞ્ઞીસઙ્ખાતેયેવ એકસ્મિં સત્તાવાસે.

૫૮૪-૬. **એકારૂપભવે**તિ એકસ્મિં અરૂપભવે. **એકિસ્સા યોનિયા**તિ એકિસ્સાયેવ ઓપપાતિકયોનિયા. **તીસુ ચિત્તટ્ઠિતીસૂ**તિ આકાસાનઞ્ચાયતનાદીસુ તીસુ વિઞ્ઞાણટ્ઠિતીસુ. **સત્તાવાસે ચતુબ્બિધે**તિ આકાસાનઞ્ચાયતનાદિકેયેવ ચતુબ્બિધે સત્તાવાસે. **વિજાનિતબ્બા**...પે॰... **પચ્ચયા**તિ સઙ્ખારા યથા પચ્ચયા યેસઞ્ચ પચ્ચયા, તથા તેપિ વિઞ્ઞાતબ્બાતિ અત્થો.

૫૮૭-૯૦. નનુ ચ સઙ્ખારાનં પટિસન્ધિપવત્તીસુપિ વિપાકાનં પચ્ચયભાવો વુત્તો. તત્થ પટિસન્ધિયેવ તાવ ન સક્કા વિઞ્ઞાતું. યદિ હિ પુરિમભવતો પટિસન્ધિવિઞ્ઞાણં ઇધાગચ્છતીતિ વુચ્ચેય્ય, તં ન યુત્તં, રૂપારૂપધમ્માનં કેસગ્ગમત્તમ્પિ દેસન્તરસઙ્કમનાભાવતો. અથ અતીતભવનિબ્બત્તસઙ્ખારતો ન નિબ્બત્તતિ, તમ્પિ ન યુજ્જતિ અહેતુકદોસાપત્તિતોતિ ઇમિના અધિપ્પાયેન ચોદેન્તો આહ "**ન રૂપારૂપધમ્માન**"ન્તિઆદિ. આચરિયો તસ્સાધિપ્પાયં સમ્પટિચ્છિત્વા તં સઞ્ઞાપેતુકામો આહ "**નત્થિ ચિત્તસ્સા**"તિઆદિ. **તતો હેતું વિના**તિ તત્થ હેતું વિના, અતીતભવનિબ્બત્તકમ્મસઙ્ખારનિકન્તિઆરમ્મણં વિનાતિ અત્થો . **સુલદ્ધપચ્ચય**ન્તિ અવિજ્જાદિસહકારીકારણસહિતસ્સ સઙ્ખારસ્સ વસેન સુટ્ઠુ અવેકલ્લતો પટિલદ્ધપચ્ચયં. **રૂપારૂપમત્ત**ન્તિ બાહિરકપરિકપ્પિતસ્સ અધિતિટ્ઠનકસ્સ સત્તજીવાદિનો અભાવતો રૂપારૂપધમ્મમત્તં. તેનાહ "**ન ચ સત્તો**"તિઆદિ. **ભવન્તર**...પે॰... **પવુચ્ચતી**તિ વોહારમત્તેન ભવન્તરમુપેતીતિ પવુચ્ચતિ. અત્થતો પન પચ્ચયસામગ્ગિયા ભવન્તરભાવેન ઉપ્પજ્જનમત્તન્તિ અધિપ્પાયો.

૫૯૧. ઇદાનિ તં પટિસન્ધિક્કમં પાકટાય મનુસ્સપટિસન્ધિયા વસેન પકાસેતું સમારભન્તો આહ "**તયિદ**"ન્તિઆદિ. **સુદુબ્બુધ**ન્તિ અતિદુબ્બિજાનિયં. તેનાહુ પોરાણા –

> ''સચ્ચં સત્તો પટિસન્ધિ, પચ્ચયાકારમેવ ચ;
> દુદ્દસા ચતુરો ધમ્મા, દેસેતુઞ્ચ સુદુક્કરા''તિ.

૫૯૨-૩. **આસન્નમરણસ્સા**તિ પરૂપક્કમેન વા આયુક્ખયાદિવસેન વા સમાસન્નમરણસ્સ. **સુસ્સમાને**તિ અનુક્કમેન ઉપસુસ્સમાને. ગબ્ભસેય્યકસ્સ આયતનાનં અનુપુબ્બુપ્પત્તિ વિય નિરોધોપિ અનુપુબ્બતો હોતીતિ વુત્તં "**નટ્ઠે ચક્ખુન્દ્રિયાદિકે**"તિ. કેચિ પન ''નાનાકમ્મસમુટ્ઠિતેસુ ચક્ખુન્દ્રિયાદીસુ નટ્ઠેસૂ''તિ વદન્તિ. "**હદય**...પે॰... **કે**"તિ

ઇમિના સેસકાયે કાયિન્દ્રિયસ્સ નિરુદ્ધભાવો વુત્તોતિ એકકમ્મસમુટ્ઠિતમ્પિ નસ્સતેવાતિ અપરે. **આનન્દાચરિયો** પન "**યમકે**" યસ્સ ચક્ખાયતનં નિરુજ્ઝતિ, તસ્સ મનાયતનં નિરુજ્ઝતીતિ. આમન્તા. યસ્સ વા પન મનાયતનં નિરુજ્ઝતિ, તસ્સ ચક્ખાયતનં નિરુજ્ઝતીતિ. સચિત્તકાનં અચક્ખુકાનં ચવન્તાનં તેસં મનાયતનં નિરુજ્ઝતિ, નો ચ તેસં ચક્ખાયતનં નિરુજ્ઝતિ. સચક્ખુકાનં ચવન્તાનં તેસં મનાયતનઞ્ચ નિરુજ્ઝતિ, ચક્ખાયતનઞ્ચ નિરુજ્ઝતી'તિઆદિના (યમ॰ ૧.આયતનયમક.૧૨૦) ચક્ખાયતનાદીનં ચુતિચિત્તેન સહ નિરોધો વુત્તોતિ ચક્ખુન્દ્રિયાદીનિ ચુતિતો પુબ્બે ન નસ્સન્તિ. અતિમન્દભાવૂપગમનં પન સન્ધાય અટ્ઠકથાય 'નિરુદ્ધેસુ ઇન્દ્રિયેસૂ'તિ વુત્તં, ન અનવસેસનિરોધં સન્ધાય. પઞ્ચદ્વારિકજવનાનન્તરમ્પિ ચુતિ અટ્ઠકથાયં દસ્સિતા''તિ વદતિ. **હદયવત્થુમત્તસ્મિ**ન્તિ હદયવત્થુપદેસમત્તે. ન હિ હદયવત્થું નિસ્સાય કાયિન્દ્રિયં પવત્તતિ.

૫૯૪-૭. વત્થુસન્નિસ્સિતન્તિ સેસિન્દ્રિયાનં નિરુદ્ધત્તા વિઞ્ઞાણસ્સ નિસ્સયભાવૂપગમનસામત્થિયાયોગેન મન્દભાવતો વા હદયવત્થુમત્તસન્નિસ્સિતં. **ચિત્ત**ન્તિ તદા કમ્મકમ્મનિમિત્તાદીનિ આરબ્ભ પવત્તજવનવિઞ્ઞાણં. તં પન સુગતિયં નિબ્બત્તમાનસ્સ કુસલં હોતિ, દુગ્ગતિયં નિબ્બત્તમાનસ્સ અકુસલં. તેનાહ ભગવા –

> ''નિમિત્તસ્સાદગધિતં વા, ભિક્ખવે, વિઞ્ઞાણં તિટ્ઠમાનં તિટ્ઠતિ અનુબ્યઞ્જનસ્સાદગધિતં વા, તસ્મિં ચે સમયે કાલં કરોતિ, ઠાનમેતં વિજ્જતિ, યં દ્વિન્નં ગતીનં અઞ્ઞતરં ગતિં ઉપપજ્જેય્ય નિરયં વા તિરચ્છાનયોનિં વા''તિઆદિ (સં॰ નિ॰ ૪.૨૩૫).

યદિ એવં –

> ''ગતિસમ્પત્તિયા ઞાણસમ્પયુત્તે કતમેસં અટ્ઠન્નં હેતૂનં પચ્ચયા ઉપપત્તિ હોતિ, કુસલસ્સ કમ્મસ્સ જવનક્ખણે તયો હેતૂ કુસલા તસ્મિં ખણે જાતચેતનાય સહજાતપચ્ચયા હોન્તિ, તેન વુચ્ચતિ કુસલમૂલપચ્ચયાપિ સઙ્ખારા. નિકન્તિક્ખણે દ્વે હેતૂ અકુસલા તસ્મિં ખણે જાતચેતનાય સહજાતપચ્ચયા હોન્તિ, તેન વુચ્ચતિ અકુસલમૂલપચ્ચયાપિ સઙ્ખારા. પટિસન્ધિક્ખણે તયો હેતૂ અબ્યાકતા તસ્મિં ખણે જાતચેતનાય સહજાતપચ્ચયા હોન્તિ, તેન વુચ્ચતિ નામરૂપપચ્ચયાપિ વિઞ્ઞાણં, વિઞ્ઞાણપચ્ચયાપિ નામરૂપ''ન્તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૨૩૨) –

નિકન્તિક્ખણે હેતુદ્વયપચ્ચયાપિ સુગતિપટિસન્ધિકસ્સ કથં દસ્સિતાતિ? નયિદં મરણાસન્નજવનસમ્પયુત્તહેતુયો સન્ધાય વુત્તં, અથ ખો કતકમ્મસ્સ તં કમ્મં આરબ્ભ અસ્સાદવસેન પવત્તજવનસમ્પયુત્તહેતુયો સન્ધાય. કતૂપચિતમ્પિ હિ કમ્મં તણ્હાય અસ્સાદિતં વિપાકાભિનિપ્ફાદને સમત્થન્તિ. કેચિ પન ''કમ્મકરણકાલે અપ્પહીનાવત્થાય સન્તાને અનુસયિતહેતુયો સન્ધાય નિકન્તિક્ખણે દ્વે હેતુયોતિ વુત્ત''ન્તિ વદન્તિ, તં ન યુજ્જતિ, તેસં સહજાતપચ્ચયત્તાયોગતો. પુબ્બાનુસેવિતં પુઞ્ઞં વા અપુઞ્ઞમેવ વા કમ્મં, કમ્મનિમિત્તં વા આલમ્બિત્વા ચિત્તં પવત્તતીતિ સમ્બન્ધો. **પુબ્બાનુસેવિત**ન્તિ પુબ્બે આસેવિતં. ''કતત્તા ઉપચિતત્તા''તિ હિ વુત્તં. તણ્હાય અનુસેવિતભાવં સન્ધાય વા "**પુબ્બાનુસેવિત**"ન્તિ વુત્તં. ''અનુપુબ્બસેવિત''ન્તિપિ પાઠં વદન્તિ, પટિસન્ધિવસેન પુબ્બે આસેવિતં, પુબ્બે દિન્નપટિસન્ધિકન્તિ અત્થો. દિન્નપટિસન્ધિકમ્પિ પન અપરજાતીસુ પવત્તિવિપાકં ન નિબ્બત્તેતીતિ નત્થિ. પુઞ્ઞાપુઞ્ઞગ્ગહણેન યથાકમ્મં સુગતિદુગ્ગતિપટિસન્ધીનં આરમ્મણં દસ્સેતિ. **કમ્મં કમ્મનિમિત્તં વાતિ વા**-સદ્દેન ગતિનિમિત્તં સઙ્ગણ્હાતિ. તત્થ કમ્મં, ગતિનિમિત્તઞ્ચ મનોદ્વારેયેવ આપાથમાગચ્છતિ,

કમ્મનિમિત્તં પન પઞ્ચદ્વારેપિ. એવઞ્ચ કત્વા પઞ્ચદ્વારગ્ગહિતેપિ આરમ્મણે પટિસન્ધિ હોતિ. અપરે પન ગતિનિમિત્તમ્પિ છદ્વારેસુ લબ્ભતીતિ વણ્ણેન્તિ. એવઞ્ચ કત્વા વુત્તં **સચ્ચસઙ્ખેપે** –

''પઞ્ચદ્વારે સિયા સન્ધિ, વિના કમ્મં દ્વિગોચરે''તિ. (સ॰ સ॰ ૧૭૩).

અટ્ઠકથાયં પન ''ગતિનિમિત્તં મનોદ્વારે આપાથમાગચ્છતી''તિ વુત્તત્તા, તદારમ્મણાય ચ પઞ્ચદ્વારિકપટિસન્ધિયા અદસ્સિતત્તા, **મૂલટીકા**દીસુ ચ ''કમ્મબલેન ઉપટ્ઠાપિતં વણ્ણાયતનં સુપિનં પસ્સન્તસ્સ વિય, દિબ્બચક્ખુકસ્સ વિય ચ મનોદ્વારે એવ ગોચરભાવં ગચ્છતી''તિ નિયમેત્વા વુત્તત્તા તેસં વચનં ન સમ્પટિચ્છન્તિ આચરિયા. કમ્મનિમિત્તઞ્ચ પનેત્થ પચ્ચુપ્પન્નં પઞ્ચદ્વારે આપાથમાગચ્છન્તં ચુતિકાલાસન્ને કતકમ્મસ્સ આરમ્મણસન્તાને ઉપ્પન્નં તંસદિસન્તિ દટ્ઠબ્બં, ઇતરથા તદેવ પટિસન્ધિયા આરમ્મણુપટ્ઠાપકં તદેવ પટિસન્ધિજનકં ભવેય્ય, ન ચ પટિસન્ધિયા ઉપચારભૂતાનિ વિય, ''એતસ્મિં તયા પવત્તિતબ્બ''ન્તિ પટિસન્ધિયા આરમ્મણં અનુપ્પદેન્તાનિ વિય ચ પવત્તાનિ ચુતિઆસન્નજવનાનિ પટિસન્ધિજનકાનિ ભવેય્યું. ''કતત્તા ઉપચિતત્તા''તિ હિ વુત્તં. તદા ચ પટિસન્ધિયા એકવીથિયં વિય પવત્તમાનાનિ કથં કતૂપચિતાનિ સિયું, અસ્સાદનભૂતાય તણ્હાય અપરામટ્ઠાનિ કથં પટિસન્ધિનિબ્બત્તકાનિ, ન ચ લોકિયાનિ લોકુત્તરાનિ વિય સમાનવીથિફલાનિ હોન્તીતિ. **તં વિઞ્ઞાણ**ન્તિ તં જવનવિઞ્ઞાણં. એકત્તનયેન પટિસન્ધિવિઞ્ઞાણઞ્ચ સન્ધાય વુત્તં. ચુતિપટિસન્ધિતદાસન્નવિઞ્ઞાણાનઞ્હિ સન્તતિવસેન વિઞ્ઞાણન્તિ ઉપનીતેકત્તં ઇધ તં વિઞ્ઞાણન્તિ અધિપ્પેતં.

અવિજ્જાય પટિચ્છન્નાદીનવેતિ અનુસયવસેન પવત્તાય ભવતણ્હાય, ચિત્તસમ્પયુત્તાય વા અવિજ્જાય છાદિતદુક્ખાદીનવે. તથાભૂતે પન કમ્માદિવિસયે પટિસન્ધિવિઞ્ઞાણસ્સ આરમ્મણભાવેન ઉપ્પત્તિટ્ઠાનભૂતે. તણ્હાય અપ્પહીનત્તા એવ પુરિમુપ્પન્નાય ચ સન્તતિયા તથાપરિણતત્તા પટિસન્ધિટ્ઠાનાભિમુખં વિઞ્ઞાણં નિન્નપોણપબ્ભારં હુત્વા પવત્તતીતિ આહ ''**તણ્હા નમેતી**''તિ. **સહજા પન સઙ્ખારા**તિ ચુતિઆસન્નજવનવિઞ્ઞાણસહજાતચેતના, સબ્બેપિ વા ફસ્સાદયો. **ખિપન્તી**તિ ખિપન્તા વિય તસ્મિં વિસયે પટિસન્ધિવસેન વિઞ્ઞાણપતિટ્ઠાનસ્સ હેતુભાવેન પવત્તન્તિ. **ત**ન્તિ તં વિઞ્ઞાણં. ''**સન્તતિવસા**''તિ વદન્તો તદેવ વિઞ્ઞાણં સન્ધાવતિ સંસરતિ, ન અઞ્ઞન્તિ ઇમઞ્ચ મિચ્છાવાદં પટિક્ખિપતિ. સતિ હિ નાનત્તનયે સન્તતિવસેન એકત્તનયો હોતીતિ.

૫૯૯. **આરમ્મણાદીહિ**...પે॰... **પવત્તતી**તિ આરમ્મણનિસ્સયપચ્ચયાદીહિ પવત્તતિ. કથં ? આસન્નમરણસ્સ હિ કમ્મબલેન મનોદ્વારે ઉપટ્ઠાપિતં અવિજ્જાય પટિચ્છન્નાદીનવં કમ્માદિવિસયં આરબ્ભ મનોદ્વારાવજ્જનં ઉપ્પજ્જતિ, તતો મરણાસન્નવીથિયા વત્થુદુબ્બલભાવેન મન્દપ્પવત્તિયા ચત્તારિ, પઞ્ચ વા જવનાનિ પવત્તન્તિ, તદનન્તરં તદારમ્મણે સતિ, અસતિ વા ભવઙ્ગવિસયમાલમ્બિત્વા ચુતિચિત્તં ઉપ્પજ્જતિ. ભવઙ્ગાનન્તરમ્પિ ચુતિ હોતીતિ વદન્તિ. ચુતિચિત્તે પન નિરુદ્ધે તદેવ આપાથગતં કમ્મકમ્મનિમિત્તાદિં આરબ્ભ અનુપચ્છિન્નકિલેસબલવનિમિત્તં સહજાતસઙ્ખારેહિ કમ્માદિઆરમ્મણે ખિપિયમાનં ઓરિમતીરરુક્ખવિનિબન્ધં રજ્જું આલમ્બિત્વા માતિકાતિક્કામકો વિય પુરિમઞ્ચ નિસ્સયં જહતિ, અપરઞ્ચ કમ્મસમુટ્ઠિતં નિસ્સયં અસ્સાદયમાનં વા અનસ્સાદયમાનં વા આરમ્મણાદીહિ પચ્ચયેહિ પવત્તતિ. એત્થ ચ ઓરિમતીરં વિય પુરિમભવો દટ્ઠબ્બો, તત્થ ઠિતરુક્ખો વિય પુરિમભવે પવત્તમાનક્ખન્ધા, રજ્જુ વિય કમ્માદિઆરમ્મણં. કેચિ પન ''રજ્જુ વિય હદયવત્થૂ''તિ વદન્તિ, ''રજ્જુ વિય તણ્હા''તિપિ અપરે. પુરિસો વિય વિઞ્ઞાણં, તસ્સ રજ્જુગ્ગહણં વિય તણ્હાય આરમ્મણાભિમુખનમનં, પયોગો વિય ખિપનકસઙ્ખારા, માતિકા વિય ચુતિચિત્તં, પરતીરં વિય પરલોકો.

૬૦૦. યથા પુરિસો પરતીરે પતિટ્ઠહમાનો પરતીરરુક્ખવિનિબન્ધં કિઞ્ચિ અસ્સાદયમાનો વા અનસ્સાદયમાનો વા કેવલં પથવિયં સકબલપ્પયોગેહેવ પતિટ્ઠાતિ , એવમિદમ્પિ ભવન્તરત્તભાવવિનિબન્ધહદયવત્થુસઙ્ખાતં નિસ્સયં પઞ્ચવોકારભવે અસ્સાદયમાનં વા ચતુવોકારભવે અનસ્સાદયમાનં વા કેવલં આરમ્મણનિસ્સયસમ્પયુત્તધમ્મેહેવ પવત્તતીતિ **તં** વિઞ્ઞાણં **નાપિ ઇધાગતં** ઇમસ્મિંયેવ ભવે નિબ્બત્તત્તા. **કમ્માદિન્તિ** અતીતભવનિબ્બત્તકમ્માદિં. **આદિ**-સદ્દેન ખિપનકસઙ્ખારાનં, નમનવસેન પવત્તતણ્હાય, કમ્માદિવિસયાય આદીનવપટિચ્છાદિકાય ચ અવિજ્જાય, દળ્હગ્ગાહાદિકરાનં ઉપાદાનાદીનઞ્ચ ગહણં દટ્ઠબ્બં. તત્થ કમ્મં નામ ઉપપજ્જવેદનીયભૂતં, અપરાપરિયવેદનીયભૂતં વા પટિસન્ધિનિબ્બત્તકકમ્મં. ખિપનકસઙ્ખારા નામ ચુતિઆસન્નજવનસહજાતસઙ્ખારા, પટિસન્ધિજનકકમ્મસહગતસઙ્ખારા વા, તતો પુરિમજવનસહગતસઙ્ખારાતિ વા કેચિ. નમનવસેન પવત્તતણ્હા નામ અનુસયાવત્થાય પવત્તતણ્હા. એસ નયો આદીનવપટિચ્છાદકઅવિજ્જાયપિ. કમ્માદિવિસયા પુબ્બે વુત્તાયેવ. દળ્હગ્ગાહકરઉપાદાના નામ મણ્ડૂકં પન્નગો વિય ઉપપત્તિભવસ્સ દળ્હગ્ગહણવસેન પવત્તા કામુપાદાનાદયો.

૬૦૧-૫. સદ્દપટિઘોસાદીનં સતિપિ પચ્ચયપચ્ચયુપ્પન્નભાવે સન્તાનબન્ધો ન પાકટોતિ તેસં એકત્તનાનત્તભાવં અનામસિત્વા અનાગતમતીતહેતુસમુપ્પાદમેવ દસ્સેન્તો "**એત્થ ચા**"તિઆદિમાહ. **એત્થાતિ** ઇમસ્મિં ચુતિપટિસન્ધાધિકારે. **પટિઘોસદીપમુદ્દાદીતિ આદિ**-સદ્દેન આદાસતલગતમુખનિમિત્તાદીનં ગહણં. **અઞ્ઞત્થ અગન્ત્વાતિ** સદ્દાદિપચ્ચયદેસં અનુપગન્ત્વા. ઇદં વુત્તં હોતિ – યથા સદ્દાદીનં ઉપ્પત્તિપદેસં અનુપગન્ત્વા પટિઘોસો સદ્દહેતુકો, પદીપો પદીપન્તરાદિહેતુકો, મુદ્દા લઞ્છનહેતુકો, મુખનિમિત્તાદિકં આદાસાદિઅભિમુખાદિહેતુકં હોતિ તતો પુબ્બે અભાવા, એવમિદમ્પિ પટિસન્ધિવિઞ્ઞાણં ન હેતુદેસં ગન્ત્વા તંહેતુકં હોતિ તતો પુબ્બે અભાવા, તસ્મા ન ઇદં હેતુદેસતો પુરિમભવતો ઇધાગતં પટિઘોસાદયો વિય સદ્દાદિદેસતો, નાપિ તતો હેતું વિના ઉપ્પન્નં સદ્દાદીહિ વિના પટિઘોસાદયો વિયાતિ. અથ વા **અઞ્ઞત્ર અગન્ત્વાતિ** પુબ્બે પચ્ચયપદેસે સન્નિહિતા હુત્વા તતો અઞ્ઞત્ર ગન્ત્વા તપ્પચ્ચયા ન હોન્તિ ઉપ્પત્તિતો પુબ્બે અભાવા, નાપિ સદ્દાદિપચ્ચયા ન હોન્તિ, એવં ઇદમ્પીતિ વુત્તનયેન યોજેતબ્બં. **સન્તાનબન્ધતો નત્થીતિ** સન્તાનપ્પબન્ધતો નત્થિ એકતા સન્તાનેકત્તેપિ અઞ્ઞસ્સેવ વિઞ્ઞાણસ્સ પાતુભવનતો, નાપિ નાનતા અપુબ્બાનં અપુબ્બાનં ઉપ્પાદેપિ પઠમુપ્પન્નં ધમ્મં વિના પચ્છિમસ્સ અનુપ્પજ્જનતો, પદીપસ્સ વિય નાનતા ન સિયા. ખણિકાપિ હિ પદીપજાલા સન્તાનેકત્તં ઉપાદાય સા એવાતિ વુચ્ચતિ, અત્તકિચ્ચઞ્ચ સાધેતિ. "**સતિ સન્તાનબન્ધે**"તિઆદિના સન્તાનબન્ધે એકન્તં એકત્તાય ચ નાનત્તાય ચ અગ્ગહેતબ્બતં, ગહણે ચ દોસં દસ્સેતિ. ઇદં વુત્તં હોતિ – સન્તાનબન્ધે સતિ યદિ એકન્તેન એકતા સિયા, ખીરદધીનમ્પિ અનઞ્ઞભાવતો, અત્તતોયેવ ચ સયં અનુપ્પજ્જનતો ખીરતો દધિસમ્ભૂતં ન ભવેય્ય. અથાપિ સન્તાનબન્ધે સતિ એકન્તં નાનતા ભવેય્ય, ખીરદધીનમ્પિ નાનત્તા, અઞ્ઞસ્સ ચ સામિભાવમત્તેન અપરસ્સ સામિભાવાયોગતો ખીરસામિ નરો દધિસામિ ન ભવેય્ય, ન ચ પનેવં લોકે દિસ્સતીતિ.

૬૦૬. **તસ્માતિ** યસ્મા એવં લોકવોહારપરિચ્છેદો હોતિ, તસ્મા એકન્તં એકતા, નાનતાપિ વા ન ચેવ ઉપગન્તબ્બા. એકત્તે પન અધિપ્પેતે ધમ્મતો અગ્ગહેત્વા સન્તાનતોવ ગહેતબ્બં, નાનત્તે અધિપ્પેતે સન્તાનવસેન અગ્ગહેત્વા ધમ્મતોવ ગહેતબ્બન્તિ અધિપ્પાયો. તેનાહુ પોરાણા –

> "દિટ્ઠસન્તાનબન્ધસ્મિં , એકઞ્ઞત્તવિચારણે;
> સભાગુપ્પત્તિયેકત્ત-મઞ્ઞત્તં ખણભેદતો"તિ.

એત્થ ચ એકન્તં એકતાપટિસેધેન ''સયંકતં સુખદુક્ખ''ન્તિ ઇમં દિટ્ઠિં નિવારેતિ, એકન્તં નાનતાપટિસેધેન ''પરંકતં સુખદુક્ખ''ન્તિ.

૬૦૭-૯. નનુ ન સુન્દરં, નનુ સિયાતિ વા સમ્બન્ધો. **અસઙ્કન્તિપાતુભાવે**તિ સઙ્કન્તિપાતુભાવરહિતે, અસઙ્કન્તિવસેન વા પાતુભાવે, અસઙ્કમિત્વાવ પાતુભાવેતિ અત્થો. **ખન્ધાભિસમ્ભવા**તિ અભિસમ્ભૂતક્ખન્ધા, અથ વા અભિસમ્ભવતિ કમ્મં એતેસૂતિ **અભિસમ્ભવા**, ખન્ધા, એવં અભિસમ્ભવા કમ્માધિટ્ઠાનભૂતા ખન્ધાતિ અત્થો. **ઇધ નિરુદ્ધત્તા**તિ ફલાધિટ્ઠાનભૂતં પરલોકં અગન્ત્વા ઇધેવ નિરુદ્ધત્તા. **પરત્થાગમતો**તિ પરલોકં અગમનતો. **તસ્સા**તિ કમ્મસ્સ. **અઞ્ઞસ્સા**તિ યેન તં કમ્મં કતં, તતો અઞ્ઞસ્સ. **અઞ્ઞતો**તિ યં તં કમ્મં નિબ્બત્તં, તતો અઞ્ઞતો. **એતં વિધાન**ન્તિ ઇધલોકતો પરલોકં ગન્ત્વા નત્થિ, તત્થ ''અઞ્ઞેવ ખન્ધા નિબ્બત્તન્તી''તિ ઇદં સબ્બં યથાવુત્તવિધાનં.

૬૧૧-૪. ''સન્તાને...પે॰... સાધકો''તિ સઙ્ખેપતો વુત્તમત્થં પકાસેતું ''**એકસ્મિં પના**''તિઆદિ વુત્તં. **એકસ્મિં સન્તાને**તિ યસ્મિં ધમ્મપુઞ્જે કમ્મં નિબ્બત્તં, તસ્સેવ સન્તાનેતિ અત્થો. અઞ્ઞસ્સાતિપિ વા...પે॰... હોતિ. તત્થ એકન્તં એકત્તનાનત્તાનં પટિસિદ્ધત્તાતિ અધિપ્પાયો. **એતસ્સત્થસ્સા**તિ હેતુફલાનં અત્થતો અઞ્ઞત્તેપિ તેનેવ હેતુફલભાવેન સમ્બન્ધત્તા તં ફલં અઞ્ઞસ્સ, અઞ્ઞતોતિ વા ન વત્તબ્બન્તિ એતસ્સ અત્થસ્સ. **બીજાન**ન્તિ અમ્બમાતુલુઙ્ગબીજાનં. **અભિસઙ્ખારો**તિ મધુઆદિપરિભાવનં. **મધુઆદિના**તિ મધુચતુમધુરઅલત્તકરસાદિના. **તસ્સા**તિ તસ્સ પરિભાવિતબીજસ્સ. **પઠમં લદ્ધપચ્ચયો**તિ મધુરભાવૂપગમનતો પઠમમેવ લદ્ધપચ્ચયો. **કાલન્તરે**તિ ફલકાલે. **એવં ઞેય્યમિદમ્પિ ચા**તિ યથા એતં, એવં ઇદમ્પિ ઞાતબ્બં. ઇદં વુત્તં હોતિ – યથા હિ અમ્બબીજાદીસુ મધુના, ચતુમધુરેન વા યોજેત્વા રોપિતેસુ ફલરસો મધુરો હોતિ, માતુલુઙ્ગબીજે ચ અલત્તકરસેન રઞ્જિત્વા રોપિતે અમ્બિલભણ્ડો રત્તો હોતિ, ન ચ તં બીજં અભિસઙ્ખરણં વા ફલટ્ઠાનં પાપુણાતિ, એવં સન્તેપિ કાલન્તરે ફલવિસેસો ન અઞ્ઞબીજસન્તાને હોતિ, ન ચ અઞ્ઞસ્મિં બીજે અભિસઙ્ખારપચ્ચયતો હોતિ, એવમેવ યે ઇધ લોકે નિબ્બત્તક્ખન્ધા, તેસુ નિપ્ફન્નં કમ્મં વા પરલોકં ન ગચ્છન્તિ. એવમ્પિ કાલન્તરે વિપાકક્ખન્ધા અઞ્ઞસ્મિં સન્તાને ન નિબ્બત્તન્તિ, ન ચ અઞ્ઞકમ્મપચ્ચયતો હોન્તીતિ.

એત્થ હિ અભિસઙ્ખતં બીજં વિય કમ્મં વા સત્તો, અભિસઙ્ખારો વિય કમ્મં, બીજસ્સ અઙ્કુરાદિપ્પબન્ધો વિય સત્તસ્સ પટિસન્ધિવિઞ્ઞાણાદિપ્પબન્ધો. તત્થુપ્પન્નસ્સ મધુરરસસ્સ અમ્બિલભણ્ડે રત્તસ્સ ચ તસ્સેવ બીજસ્સ તતો એવ ચ અભિસઙ્ખારતો ભાવો વિય કમ્મકારકસ્સેવ સત્તસ્સ તતો એવ ચ અભિસઙ્ખરણતો ભાવો વેદિતબ્બો.

૬૧૫. **બાલકાલે...પે॰... ફલદાયિના**તિ બાલસરીરે કતં વિજ્જાપરિયાપુણનં, સિપ્પસિક્ખનં, ઓસધૂપયોગો ચ ન વુડ્ઢસરીરં ગચ્છતિ, અથ ચ તન્નિમિત્તં વિજ્જાપાટવં, સિપ્પજાનનં, અનામયતાદિ ચ વુડ્ઢસરીરે હોન્તિ, ન ચ તાનિ અઞ્ઞસ્સ હોન્તિ તંસન્તતિપરિયાપન્ને એવ સદિસે ઉપ્પજ્જનતો. ન ચ યથા પયુત્તેન વિજ્જાપરિયાપુણનાદિના વિના તાનિ અઞ્ઞતો હોન્તિ તદભાવે અભાવતો, એવં ઇધાપિ સન્તાને યં ફલં, એતં નાઞ્ઞસ્સ, ન ચ અઞ્ઞતોતિ યોજેતબ્બં. એતેન ચ સઙ્ખારાભાવે ફલાભાવમેવ દસ્સેતિ, ન અઞ્ઞપચ્ચયનિવારણં કરોતિ.

૬૧૬-૮. **એવં સન્તેપી**તિ અસઙ્કન્તિપાતુભાવે. તત્થ ચ યથાવુત્તદોસપરિહરણે સતિ સિદ્ધેપીતિ અત્થો. **વિજ્જમાન**ન્તિ પદીપસ્સ વટ્ટિકાસ્નેહો વિય વિજ્જમાનં અનિરુદ્ધન્તિ અત્થો. **અવિજ્જમાન**ન્તિ વટ્ટદુક્ખાભાવસ્સ અરહતો ચુતિચિત્તં વિય અવિજ્જમાનં નિરુદ્ધન્તિ અત્થો. **તપ્પવત્તિક્ખણે**તિ કમ્મસ્સ પવત્તમાનક્ખણેયેવ. તેનાહ

“**સદ્ધિમેવ ચ હેતુના**”તિ. **અવિજ્જમાન**ન્તિ પવત્તિક્ખણતો પુબ્બે વિજ્જમાનતં અસમ્પત્તં. **નિરુદ્ધ**ન્તિ ખણત્તયં પત્વા નિરુદ્ધં. તેનાહ –

> ‘‘પવત્તિક્ખણતો પુબ્બે, પચ્છા નિચ્ચફલં સિયા’’તિ.

પુબ્બેતિ કમ્માયૂહનતો પુબ્બે. અવિજ્જમાનતાસામઞ્ઞેન હેતં વુત્તં. **પચ્છા**તિ વિપાકપ્પવત્તિતો પચ્છા ચ.

૬૧૯-૨૦. કટત્તાપચ્ચયોતિ કટત્તા એવ પચ્ચયો, ન વિજ્જમાનતાય અવિજ્જમાનતાય વાતિ અત્થો. તેનાહ ‘‘કામાવચરસ્સ કુસલસ્સ કમ્મસ્સ કતત્તા ઉપચિતત્તા વિપાકં ચક્ખુવિઞ્ઞાણં ઉપ્પન્નં હોતી’’તિઆદિ (ધ॰ સ॰ ૪૩૧). યદિ એવં અરહતા કતકમ્મમ્પિ કટત્તાપચ્ચયો સિયાતિ? નયિદમેવં. યથા હિ અચ્છિન્નમૂલસ્મિં રુક્ખે પુપ્ફિતં બીજસમત્થમ્પિ કુસુમં મૂલે છિન્નમત્તે ફલદાયકં ન હોતિ, એવં અરહતોપિ કિલેસમૂલસ્સ અબ્બોચ્છિન્નકાલે સન્તાને પવત્તમ્પિ કમ્મં કિલેસમૂલચ્છિન્નમત્તેયેવ ફલદાને અસમત્થભાવં આપન્નન્તિ. તેનાહુ પોરાણા –

> ‘‘બાલજનજ્ઝારુળ્હો ,
> જાતિરથો કમ્મકિલેસચક્કોયં;
> કિલેસચક્કવિધમનો,
> ન યાતિ કમ્મેકચક્કેપી’’તિ.

કટત્તા ચે પચ્ચયો, નિચ્ચફલદાયકો વિબન્ધોતિ આહ “**પાટિભોગાદિક**”ન્તિઆદિ. **પાટિભોગાદિક**ન્તિ મૂલભાવૂપગમનાદિકં. **આદિ**-ગ્ગહણેન ‘‘પચ્છા મૂલં દસ્સામી’’તિ ભણ્ડગ્ગહણં, ઇણગ્ગહણઞ્ચ સઙ્ગણ્હાતિ. અયં પનેત્થ અધિપ્પાયો – પાટિભોગકિરિયાદીનં વિજ્જમાનતા, અવિજ્જમાનતા વા નિય્યાતને, પટિભણ્ડદાને, ઇણદાને ચ પચ્ચયો ન હોતિ, અથ ખો કરણમત્તં, ન ચ તં નિય્યાતનાદીનં નિચ્ચમેવ પચ્ચયો હોતિ નિય્યાતનાદિમ્હિ કતે પચ્ચયત્તાભાવતો, એવમેવ વિપાકુપ્પાદનેપિ કમ્મસ્સ વિજ્જમાનતા, અવિજ્જમાનતા વા પચ્ચયો ન હોતિ, અથ ખો કરણમત્તમેવ, કરણમત્તે ચ સતિ વિપક્કવિપાકાનં પચ્ચયો ન હોતીતિ.

૬૨૧. પરમસ્સ ઉત્તમસ્સ અત્થસ્સ પકાસનતો **પરમત્થપ્પકાસનો**. **પીતિબુદ્ધિવિવડ્ઢનો**તિ પીતિયા, ઞાણસ્સ ચ, પીતિસહગતસ્સ વા ઞાણસ્સ વિવડ્ઢનો.

ઇતિ અભિધમ્મત્થવિકાસિનિયા નામ

અભિધમ્માવતારસંવણ્ણનાય

પુઞ્ઞવિપાકપચ્ચયનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૧૦. દસમો પરિચ્છેદો

રૂપવિભાગવણ્ણના

૬૨૨. **આદિમ્હી**તિ ઉદ્દેસગાથાયં. **ઇદાની**તિ ચિત્તચેતસિકવિભાવનાનન્તરં. **વિભાવન**ન્તિ નિદ્દેસપટિનિદ્દેસવસેન સરૂપતો પકાસનં.

૬૨૩. **રુપ્પતી**તિ સીતુણ્હાદીહિ વિકારમાપજ્જતિ, આપાદીયતીતિ વા અત્થો. વિકારાપત્તિ ચ સીતાદિવિરોધિપચ્ચયસન્નિધાને વિસદિસુપ્પત્તિયેવ. ન હિ યથાસકં પચ્ચયેહિ ઉપ્પજ્જિત્વા ઠિતધમ્માનં અઞ્ઞેન કેનચિ વિકારાપાદનં સક્કા કાતું, તસ્મા પુરિમુપ્પન્નરૂપસન્તતિ વિય અહુત્વા પચ્છા ઉપ્પજ્જમાનાનં વિસભાગપચ્ચયસમવાયેન વિસદિસુપ્પત્તિયેવ ઇધ ''રુપ્પન''ન્તિ દટ્ઠબ્બં. એવઞ્ચ કત્વા સઙ્ખિયાનં વિપરિણામવાદો પચ્ચક્ખતો હોતિ. નનુ ચ અરૂપધમ્માનમ્પિ વિરોધિપચ્ચયસમવાયે વિસદિસુપ્પત્તિ લબ્ભતીતિ? સચ્ચં લબ્ભતિ, ન પન વિભૂતતરા. વિભૂતતરા હેત્થ વિસદિસુપ્પત્તિ અધિપ્પેતા ઉક્કટ્ઠગતિવસેન યથા ''અભિરૂપસ્સ કઞ્ઞા દાતબ્બા''તિ (સં॰ નિ॰ ૩.૭૮).

કુતો એતં વિઞ્ઞાયતીતિ ચે? સીતાદિગ્ગહણતો. તથા હિ વુત્તં –

> ''કિઞ્ચ, ભિક્ખવે, રૂપં વદેથ, રુપ્પતીતિ ખો, ભિક્ખવે, તસ્મા રૂપન્તિ વુચ્ચતિ. કેન રુપ્પતિ? સીતેનપિ રુપ્પતિ, ઉણ્હેનપિ રુપ્પતિ, જિઘચ્છાયપિ રુપ્પતિ, પિપાસાયપિ રુપ્પતિ, ડંસમકસવાતાતપસરીસપસમ્ફસ્સેનપિ રુપ્પતિ, રુપ્પતીતિ ખો, ભિક્ખવે, તસ્મા રૂપન્તિ વુચ્ચતી''તિ (સં॰ નિ॰ ૩.૭૯).

એત્થ હિ સીતાદિગ્ગહણં સીતાદિના કુટ્ઠસ્સ રુપ્પનં વિભૂતતરં, તસ્મા તદેવેત્થ ગહિતન્તિ ઞાપનત્થં. ઇતરથા રુપ્પતીતિ સામઞ્ઞવચનેનેવ સિદ્ધે સીતાદિગ્ગહણં નિરત્થકં સિયાતિ.

યદિ એવં, કથં બ્રહ્મલોકે રૂપસમઞ્ઞા? ન હિ તત્થ ઉપઘાતકો સીતાદિફસ્સવિસેસો લબ્ભતીતિ? સચ્ચં, તત્થાપિ તંસભાવાનતિવત્તનતો. અરુપ્પનસ્સાપિ હિ રુપ્પનસભાવાનતિવત્તનતો રૂપસમઞ્ઞા હોતિ. યથા અદુદ્ધમ્પિ ખીરં તંસભાવાનતિવત્તનતો ''દુદ્ધ''ન્તિ વુચ્ચતીતિ. અથ વા કિઞ્ચાપિ તત્થ ઉપઘાતકો સીતાદિફસ્સવિસેસો નત્થિ, અનુગ્ગાહકો પન અત્થિ. તથા હિ બ્રહ્માનં ઉતુજરૂપં અત્થિ, તસ્મા અત્થેવ તત્થ રુપ્પનન્તિ ન કોચિ તત્થ રૂપસમઞ્ઞાય વિબન્ધોતિ.

રૂપયતીતિ વાતિ સયં વિજ્જમાનમેવ અત્તનો સન્તાનં વિકારમાપાદયતીતિ અત્થો. ઇતિ પુરિમવિગ્ગહેન વિકારુપ્પત્તિ ''રુપ્પન''ન્તિ દીપિતં. ઇમિના પન વિરોધિપચ્ચયસન્નિપાતે વિજ્જમાનસ્સેવ યો અત્તનો સન્તાને વિસદિસુપ્પત્તિહેતુભાવો, તં રુપ્પનન્તિ દીપિતં હોતિ. ઇમસ્મિં પક્ખે અરૂપસ્સ રૂપસમઞ્ઞાપસઙ્ગો એવ નત્થિ. નિરુદ્ધમેવ હિ તં અનન્તરાદિપચ્ચયેહિ અરૂપં ઉપ્પાદેતિ, ન વિજ્જમાનન્તિ. ઘટ્ટને વિકારાપત્તિયં રૂપ-સદ્દસ્સ રુળ્હી, તસ્મા અરૂપધમ્માનં ઘટ્ટનાભાવતો ન તેસુ રૂપસમઞ્ઞાતિ કેચિ. પટિઘાતો રુપ્પનન્તિ અપરે, તેસં મતેન કિઞ્ચાપિ સપ્પટિઘરૂપાનમેવ રૂપસમઞ્ઞાપસઙ્ગો, અથ ખો અવયવવોહારેન સમુદાયોપિ વોહરીયતીતિ સબ્બમેવ રૂપં રૂપસમઞ્ઞં લભતિ. કેચિ પનેત્થ ''રૂપયતીતિ વણ્ણાયતનવસેન વુત્ત''ન્તિ વદન્તિ. તઞ્હિ વણ્ણવિકારં

આપજ્જમાનં રૂપયતિ, હદયઙ્ગતભાવં પકાસેતીતિ. તયિદં ઉપરિ વણ્ણાયતનનિદ્દેસે વિસુંયેવ વુચ્ચતીતિ ન તસ્સ ઇધ સંવણ્ણને પયોજનં અત્થિ. **સુરૂપો**તિ દ્વત્તિંસમહાપુરિસલક્ખણઅસીતિઅનુબ્યઞ્જનબ્યામપ્પભાકેતુમાલાદીહિ અલઙ્કતત્તા સોભનરૂપકાયો, સભાવત્થો વા રૂપ-સદ્દો "યં લોકે પિયરૂપં સાતરૂપ"ન્તિઆદીસુ (પટિ॰ મ॰ ૧.૧૧૪) વિય, તસ્મા **સુરૂપો**તિ સોભનસભાવો, તેન દસબલચતુવેસારજ્જાદિઅસાધારણગુણવિસેસસમાયોગદીપનતો સત્થુ ધમ્મકાયસમ્પત્તિયાપિ સોભનતા દસ્સિતા હોતિ.

૬૨૪. **ભૂતોપાદાયભેદતો**તિ એત્થ તદધીનવુત્તિતાય ભવતિ એત્થ ઉપાદારૂપન્તિ ભૂતં. અથ વા મહાભૂતાયેવ ઇધ પુરિમપદલોપવસેન ભૂત-સદ્દેન વુત્તા. તેનાહ "ચતુબ્બિધા મહાભૂતા"તિ. ભૂતાનિ ઉપાદિયતેવ, ન પન સયં તેહિ અઞ્ઞેહિ વા ઉપાદિયતીતિ **ઉપાદાયં**. એવઞ્ચ કત્વા ચતુન્નં મહાભૂતાનં અઞ્ઞમઞ્ઞં નિસ્સાય પવત્તમાનાનમ્પિ ઉપાદાયરૂપતાપસઙ્ગો નત્થિ. ન હિ તે કેવલં અઞ્ઞમઞ્ઞં ઉપાદિયન્તેવ, અથ ખો સયં ઉપાદાયરૂપેહિ ઉપાદિયન્તિ, તસ્મા ઉપાદાય-સદ્દગ્ગહણસામત્થિયતો ન મહાભૂતાનં ઉપાદાયરૂપતાપસઙ્ગોતિ. અથ વા "ચતુન્નં મહાભૂતાનં ઉપાદાયરૂપ"ન્તિ (ધ॰ સ॰ ૫૮૪) વચનતો ચતુમહાભૂતસન્નિસ્સિતતાવ ઉપાદાયરૂપલક્ખણં, ન ભૂતત્તયાદિસન્નિસ્સિતતાપીતિ ન તેસં ઉપાદાયરૂપતાતિ. ભૂતઞ્ચ ઉપાદાયઞ્ચ **ભૂતોપાદાયં**, તેસં વસેન ભેદતોતિ **ભૂતોપાદાયભેદતો**. ભૂતસદ્દસ્સ ઉભયલિઙ્ગત્તા આહ "**મહાભૂતા**"તિ. **ઉપાદા**તિ ઉપાદાયરૂપાનિ "પટિસઙ્ખા યોનિસો"તિઆદીસુ વિય એત્થ ય-કારલોપો દટ્ઠબ્બો.

૬૨૫. કતમે પન ચત્તારો મહાભૂતા, કથઞ્ચ તે મહાભૂતસઞ્ઞિતા, કાનિ ચ ઉપાદાયરૂપાનિ, કથઞ્ચ તાનિ "ઉપાદાયરૂપાની"તિ વુચ્ચન્તીતિ ઇદં ચોદનં હદયે કત્વા કમેન સોધેન્તો આહ "**પથવીધાતૂ**"તિઆદિ. **ચત્તારોમે**તિ ચત્તારો ઇમે. મહા ચ સો ભૂતો ચાતિ મહાભૂતો, તેન **મહાભૂતેન** સદેવકે લોકે મહન્તભાવેન પાતુભૂતેન સમ્માસમ્બુદ્ધેનાતિ અત્થો. અથ વા –

> "કાલો ઘસતિ ભૂતાનિ,
> સબ્બાનેવ સહત્તના;
> યો ચ કાલઘસો ભૂતો,
> સ ભૂતપચનિં પચી"તિ. (જા॰ ૧.૨.૧૯૦) –

આદીસુ વિય ભૂત-સદ્દસ્સ સત્તેસુ, ખીણાસવેસુ ચ પવત્તનતો **મહાભૂતેના**તિ મહતા સત્તેન, મહાખીણાસવેનાતિ વા અત્થો. ખીણાસવોપિ હિ પરિક્ખીણપટિસન્ધિકત્તા ભૂતોયેવ ન ભવતિ, ન ચ ભવિસ્સતીતિ ભૂતોતિ વુચ્ચતિ.

૬૨૬. **મહન્તા પાતુભૂતા**તિ ઉપાદિન્નકસન્તાનેપિ અનુપાદિન્નકસન્તાનેપિ સસમ્ભારધાતુવસેન મહન્તા હુત્વા ભૂતા જાતા નિબ્બત્તાતિ અત્થો. તેસં અનુપાદિન્નકસન્તાને –

> "દુવે સતસહસ્સાનિ, ચત્તારિ નહુતાનિ ચ;
> એત્તકં બહલત્તેન, સઙ્ખાતાયં વસુન્ધરા"તિ. (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૫૮૪) –

આદિના નયેન મહન્તપાતુભૂતતા વુત્તા. ઉપાદિન્નકસન્તાનેપિ અનેકયોજનસતિકમચ્છકચ્છપતિગાવુતપ્પમાણદેવદાનવાદિસરીરવસેન દટ્ઠબ્બા. વુત્તમ્પિ હેતં "સન્તિ, ભિક્ખવે, મહાસમુદ્દે યોજનસતિકાપિ અત્તભાવા"તિઆદિ (અ॰ નિ॰ ૮.૨૦; ચૂળવ॰ ૩૮૫; ઉદા॰ ૪૫).

મહાભૂતસમાતિ અનેકબ્ભુતવિસેસદસ્સનેન, અનેકભૂતદસ્સનેન ચ મહન્તા ભૂતા, મહન્તાનિ અબ્ભુતાનિ વા એતેસૂતિ મહાભૂતા, માયાકારા, યક્ખાદયો વા જાતિવસેનેવ મહન્તા ભૂતાતિ મહાભૂતા, તેહિ એતે સમાતિ મહાભૂતસમા. એતે હિ યથા માયાકારા અમણિં એવ ઉદકં મણિં કત્વા દસ્સેન્તિ, અસુવણ્ણંયેવ લેડ્ડુઆદિકં સુવણ્ણં કત્વા દસ્સેન્તિ, યથા ચ સયં નેવ યક્ખા ન પક્ખિનો સમાના યક્ખાદિભાવમ્પિ દસ્સેન્તિ, એવમેવં સયં અનીલાનેવ હુત્વા નીલં ઉપાદાયરૂપં દસ્સેન્તિ, સયં અપીતાયેવ...પે॰... સયં અનોદાતાયેવ હુત્વા ઓદાતં ઉપાદાયરૂપં દસ્સેન્તીતિ માયાકારમહાભૂતસામઞ્ઞતો મહાભૂતા.

યથા ચ યક્ખા મહાભૂતા યં ગણ્હન્તિ, નેવસ્સ અન્તોસરીરે ઠાનં ઉપલબ્ભતિ, ન સરીરતો બહિ, ન ચ તસ્સ અઙ્ગમઙ્ગં નિસ્સાય ન તિટ્ઠન્તિ. યદિ હિ સરીરસ્સ અન્તો ઠિતા, સકલસરીરે બ્યાપનં ન સિયા. અથ બહિ ઠિતા, યક્ખગ્ગાહિતકેન કતકુસલાકુસલં યક્ખસ્સ ન સિયા. યદિ ચસ્સ અઙ્ગમઙ્ગં નિસ્સાય ન ઠિતા, યક્ખગ્ગાહિતકે પહટે યક્ખસ્સ દુક્ખવેદનુપ્પત્તિ ન સિયા, ન ચ સરીરે રાજિઉટ્ઠાનં ભવેય્ય. યસ્મા પનેતં સબ્બં અત્થિ, તસ્મા તે અનિદ્દિસિતબ્બટ્ઠાના, એવમેતેપિ ન અઞ્ઞમઞ્ઞસ્સ અન્તો ન બહિ ઠિતા ઉપલબ્ભન્તિ, ન ચ અઞ્ઞમઞ્ઞં નિસ્સાય ન તિટ્ઠન્તિ. યદિ હિ તે અઞ્ઞમઞ્ઞસ્સ અન્તો ઠિતા, ન સકસકકિચ્ચકરા સિયું અઞ્ઞમઞ્ઞં અનુપવેસનતો. અથ અઞ્ઞમઞ્ઞતો બહિ ઠિતા, વિનિબ્ભુત્તા સિયું, તથા ચ સતિ અવિનિબ્ભુત્તવાદો પરિહાયેય્ય, તસ્મા અનિદ્દિસિતબ્બટ્ઠાનાતિ. યક્ખમહાભૂતસમાનતાય મહાભૂતસમા. અનિદ્દિસિતબ્બટ્ઠાનાપિ ચેતે પતિટ્ઠાનાદિના યથાસકકિચ્ચવિસેસેન સેસાનં તિણ્ણં ઉપકારકા હોન્તા સહજાતાદિના પચ્ચયેન પચ્ચયો હુત્વા અઞ્ઞમઞ્ઞં નિસ્સાયેવ તિટ્ઠન્તિ.

વઞ્ચકત્તા અભૂતેનાતિ યક્ખિનીઆદયો વિય અભૂતેન અતચ્છેન મનાપવણ્ણસણ્ઠાનાદિના સત્તાનં વઞ્ચકત્તા મહન્તાનિ અભૂતાનિ એતેસૂતિ મહાભૂતાતિ સમ્મતા . યથા હિ યક્ખિનીઆદયો મનાપેહિ કાળસામાદિવણ્ણેહિ, પુથુલપીવરકિસાદિસણ્ઠાનેહિ, હત્થભમુઆદિવિક્ખેપેહિ ચ અત્તનો ભયાનકભાવં પટિચ્છાદેત્વા સત્તે વઞ્ચેન્તિ, અત્તનો વસં નેન્તિ, એવમેતેપિ ઇત્થિપુરિસાદીસુ મનાપેન છવિવણ્ણેન, મનાપેન અઙ્ગપચ્ચઙ્ગસણ્ઠાનેન, મનાપેન ચ હત્થપાદઅઙ્ગુલિભમુકવિક્ખેપેન અત્તનો કક્ખળત્તાદિસરીરલક્ખણં પટિચ્છાદેત્વા બાલજનં વઞ્ચેન્તિ, અત્તનો સભાવં દટ્ઠું ન દેન્તા તં અત્તનો વસં નેન્તિ.

૬૨૭-૩૦. **ચક્ખુસોત**ન્તિઆદીસુ રૂપમેવ રૂપતા. હદયઞ્ચ તં વત્થુ ચ મનોધાતુમનોવિઞ્ઞાણધાતૂનન્તિ હદયવત્થુ, હદયસ્સ વા વિઞ્ઞાણસ્સ વત્થૂતિ હદયવત્થુ, પુરિમપદલોપેન પન "**વત્થુ**"ન્તિ વુત્તં. કબળીકારો આહારોયેવ **આહારતા**. કિઞ્ચાપિ **ધમ્મસઙ્ગણિયં** રૂપનિદ્દેસે કબળીકારો આહારો ઓસાને ઉદ્દિટ્ઠો, ઇધ પન નિપ્ફન્નરૂપાનં એકટ્ઠાને દસ્સનત્થં હદયવત્થુઅનન્તરં ઉદ્દિટ્ઠોતિ. લહુતા આદિ યાસં મુદુતાકમ્મઞ્ઞતાનન્તિ લહુતાદયો, તાસં તયં **લહુતાદિત્તયં**, તત્થ લહુભાવો લહુતા, તથા મુદુતાપિ. કમ્મનિ સાધુ કમ્મઞ્ઞં, તસ્સ ભાવો કમ્મઞ્ઞતા. લહુતાદીનં સયં અનિપ્ફન્નત્તા નિપ્ફન્નરૂપવિકારભાવં દસ્સેતું "**રૂપસ્સા**"તિ વિસેસનં કતં. **ચતુવીસતી**તિ ગણનપરિચ્છેદો, બલવરૂપાદીનં નિસેધનત્થો. તત્થ યં વત્તબ્બં, તં પરતો આવિ ભવિસ્સતિ . **નિસ્સાયા**તિ નિસ્સાય એવ, ન પન નિસ્સયવસેનપિ. ચતૂહિ ઉપાદાનેહિ નિમુત્તતાય નિક્ખન્તં ઉપાદાનતો માનસં એતસ્સાતિ **નિરુપાદાનમાનસો**.

૬૩૧-૨. **પત્થટત્તા**તિ પુથુત્તા, તેન પુથુભાવતો પુથવી, પુથવી એવ પથવીતિ નિરુત્તિનયેન સદ્દસિદ્ધિ દીપિતા હોતિ. અયં પન સમ્ભારપથવિયા વસેન યુજ્જતિ. સા હિ પુથુભૂતા પત્થટાતિ. લક્ખણપથવિયા વસેન પન

પથનટ્ઠેન પથવી, સહજરૂપાનં પતિટ્ઠાભાવેન પક્ખાયતિ ઉપટ્ઠાતીતિ અત્થો. પુરિમોપિ વા અત્થો લક્ખણપથવિયા વસેન લબ્ભતિ. **વાયનતો**તિ સમુદીરણતો, દેસન્તરુપ્પત્તિહેતુભાવેન ભૂતસઙ્ઘાટસ્સ પાપનતોતિ અત્થો. **તેજેતિ** પરિપાચેતિ, નિસેતિ વા, તિક્ખભાવેન સેસભૂતત્તયં ઉસ્માપેતીતિ અત્થો. ગાથાબન્ધવસેન ચેત્થ ઇતિ-સદ્દલોપતો ''તેજેતિ''ચ્ચેવ વુત્તં. એવં ''આપેતી''તિ એત્થાપિ. તસ્મા તેજેતીતિ **તેજો**, આપેતીતિ **આપો**તિ વુત્તં હોતિ. **આપેતિ પાલનાતિ** અનુપાલેતબ્બરૂપપરિયોસાનં આપેતિ પત્થરતિ. તથા હેતં ''આબન્ધનકિચ્ચ''ન્તિ વુચ્ચતિ. આપીયતીતિ **આપો**. સોસીયતિ પિવીયતીતિ અત્થોતિ કેચિ. અયં પનત્થો સસમ્ભારાપે યુજ્જતીતિ વદન્તિ, લક્ખણાપેપિ યુજ્જતેવ. સોપિ હિ ફરુસપાચનવિસોસનાકારેન સેસભૂતત્તયેન પીયમાનો વિય પવત્તતીતિ. આપાયતીતિ વા **આપો**, બ્રૂહેતિ વડ્ઢેતીતિ અત્થો. તથા હેસ પરિબ્રૂહનરસો. **તેસન્તિ** યથાવુત્તાનં ભૂતોપાદાયભેદાનં રૂપાનં. **વક્ખામી**તિ કથેસ્સામિ. કિં કારણાતિ આહ "**લક્ખણાદીસૂ**"તિઆદિ. **હિ**-સદ્દો હેતુઅત્થો. યસ્મા લક્ખણાદીસુ ઞાતેસુ ધમ્મા આવિ ભવિસ્સન્તિ, તસ્મા તેસં પરતો આવિભાવહેતૂતિ અત્થો.

૬૩૩-૪. કાનિ પન તાનિ લક્ખણરસપચ્ચુપટ્ઠાનપદટ્ઠાનાનિ નામ, યેસુ ઞાતેસુ ધમ્મા આવિ ભવિસ્સન્તીતિ ઇમં ચોદનં સોધેતું લક્ખણરસપચ્ચુપટ્ઠાનપદટ્ઠાનાનિ સરૂપતો કથેન્તો આહ "**સામઞ્ઞં વા**"તિઆદિ. **સામઞ્ઞં** સાધારણો અનિચ્ચાદિકો. **સભાવો** કક્ખળાદિફુસનાદિકો અસાધારણભાવો. **કિચ્ચન્તિ** સન્ધારણાદિકિચ્ચં. **સમ્પત્તી**તિ સમ્પન્નભાવો. ''સુરસો ગન્ધબ્બો''તિઆદીસુ હિ ગન્ધબ્બસમ્પત્તિયા રસ-સદ્દેન વુચ્ચમાનત્તા **સમ્પત્તિ રસો**તિ. **ફલન્તિ** સહજાતનાનક્ખણિકવસેન ઠિતં ફલં. **ઉપટ્ઠાનનયો**તિ ગહેતબ્બભાવેન ઞાણસ્સ ઉપટ્ઠાનાકારો. **આસન્નકારણન્તિ** પધાનકારણં.

લક્ખીયતિ એતેનાતિ લક્ખણં, કક્ખળત્તં લક્ખણમેતિસ્સાતિ **કક્ખળત્તલક્ખણા**. નનુ ચ કક્ખળત્તમેવ પથવીધાતૂતિ? સચ્ચમેતં. તથા હિ વિઞ્ઞાતાવિઞ્ઞાતસદ્દત્થતાવસેન અસમ્ભિન્નેપિ ધમ્મે કપ્પનાસિદ્ધેન ભેદેન એવં નિદ્દેસો કતો. એવઞ્હિ અત્થવિસેસાવબોધો હોતીતિ. અથ વા લક્ખીયતીતિ લક્ખણં, કક્ખળા હુત્વા લક્ખિયમાના ધાતુ **કક્ખળત્તલક્ખણા**તિ એવમેત્થ અત્થો દટ્ઠબ્બો. સેસાસુપિ એસેવ નયો. **પતિટ્ઠાનરસા**તિ સહજાતધમ્માનં પતિટ્ઠાનભાવકિચ્ચા. અસહજાતાનમ્પિ સન્તતિવસેન પતિટ્ઠાનભાવો હોતેવ. તતો એવ નેસં સમ્પટિચ્છનાકારેન ઞાણસ્સ પચ્ચુપટ્ઠાતીતિ **સમ્પટિચ્છનપચ્ચુપટ્ઠાના**. ઇમિના કિચ્ચવસેનેવેત્થ ''પચ્ચુપટ્ઠાન''ન્તિ દસ્સેતિ. **પદટ્ઠાનં** પનેત્થ ચતુન્નમ્પિ એકતો કત્વા વક્ખતિ.

પગ્ઘરણલક્ખણાતિ દ્રવતાભાવતો વિસ્સન્દનલક્ખણા. **બ્રૂહનરસા**તિ સહજાતધમ્માનં મિલાતભાવૂપગમનં અદત્વા વડ્ઢનકિચ્ચા. તથા હિ સા તેસં પીણિતભાવં દસ્સેતીતિ વુચ્ચતિ. **સઙ્ગહપચ્ચુપટ્ઠાના**તિ બાહિરકઉદકં વિય નહાનિયચુણ્ણસ્સ સહજાતધમ્માનં વિપ્પકિરિતું અદત્વા સમ્પિણ્ડનવસેન સઙ્ગણ્હનપચ્ચુપટ્ઠાના. **પરિપાચનરસા**તિ પરિણતભાવકરણરસા. **મદ્દવાનુપ્પદાનપચ્ચુપટ્ઠાના**તિ બાહિરગ્ગિ વિય જતુલોહાદીનં સહજાતધમ્માનં મુદુભાવાનુપ્પદાનપચ્ચુપટ્ઠાના. **વિત્થમ્ભનલક્ખણા**તિ પૂરણલક્ખણા. **સમુદીરણરસા**તિ કમ્પનરસા. **અભિનીહારો** ભૂતત્તયસ્સ દેસન્તરુપ્પત્તિહેતુભાવો, નીહરણં વા બીજતો અઙ્કુરાદિકસ્સ વિય. **એકેકા...પે॰... તબ્બા**તિ પથવીધાતુ આપાદિભૂતત્તયપદટ્ઠાના, આપોધાતુ પથવીતેજાદિભૂતત્તયપદટ્ઠાનાતિ એવં એકેકા ધાતુ અવસિટ્ઠભૂતત્તયપદટ્ઠાના.

આરોહપરિણાહવસેન હિ મજ્ઝિમે ઇમસ્મિં સરીરે પરિગ્ગય્હમાના પરમાણુભેદસઞ્ચુણ્ણા સુખુમરજભૂતા પથવીધાતુ દોણમત્તા સિયા. સા ચ તતો ઉપડ્ઢપ્પમાણાય આપોધાતુયા યથા ન વિકિરતિ, એવં આબન્ધનવસેન સઙ્ગહિતા. યથા પન પગ્ઘરણસભાવાય આપોધાતુયા વસેન કિલિન્નભાવં પિચ્છલભાવં નાપજ્જતિ, એવં

તેજોધાતુયા અનુપાલિતા. યથા પન તસ્સા વસેન ન વિકિરીયતિ, એવં વાયોધાતુયા વિત્થમ્ભિતા સઙ્ઘાતભાવં પાપિતા. એવં સુખુમરજભૂતાપિ આબન્ધનપરિપાચનસમુદીરણકિચ્ચાહિ આપોતેજોવાયોધાતૂહિ લદ્ધપચ્ચયા સિનેહેન તેમિતા, તેજસા પરિપક્કા, વાયુના વિત્થમ્ભિતા પિટ્ઠચુણ્ણાનિ વિય ન ઇતો ચિતો ચ વિકિરીયતિ વિદ્ધંસીયતિ, અવિકિરિયમાના અવિદ્ધંસિયમાના નાનપ્પકારકં ઇત્થિપુરિસલિઙ્ગાદિભાવવિભાગં ઉપગચ્છતિ, અણુથૂલદીઘરસ્સથિરકથિનાદિભાવઞ્ચ પકાસેતિ.

યૂસગતા આબન્ધનાકારભૂતા પનેત્થ આપોધાતુ પથવીપતિટ્ઠિતા તેજાનુપાલિતા વાયોવિત્થમ્ભિતા ન ગળતિ , ન પગ્ઘરતિ, ન પરિસ્સવતિ. એવં તીહિ ધાતૂહિ અનુપાલિતા અપગ્ઘરમાના અપરિસ્સવમાના પિણ્ડિતભાવં દસ્સેતિ. એસા હિ અનુબ્રૂહનરસા.

અસિતપીતાદિપરિપાચિતા ચેત્થ ઉસુમાકારભૂતા ઉણ્હત્તલક્ખણા તેજોધાતુ પથવીપતિટ્ઠિતા આપોસઙ્ગહિતા વાયોવિત્થમ્ભિતા ઇમં કાયં પરિપાચેતિ, વણ્ણસમ્પત્તિઞ્ચસ્સ આવહતિ. સા હિ યથાનુભુત્તસ્સ આહારસ્સ સમ્મા પરિણામનેન રસાદિસમ્પત્તિયા હેતુભાવં ગચ્છન્તી ઇમં કાયં પરિપાચેતિ, વણ્ણસમ્પત્તિઞ્ચ આવહતિ. કમ્મૂપનિસ્સયાય હિ ચિત્તપસાદહેતુકાય ચ સરીરે વણ્ણસમ્પદાય તેજોધાતુ વિસેસપચ્ચયો, પગેવ ઉતુઆહારસમુટ્ઠાનાય રૂપસમ્પત્તિયાતિ. તાય ચ પન પરિપાચિતો અયં કાયો ન પૂતિભાવં ગચ્છતિ.

અઙ્ગમઙ્ગાનુસટા ચેત્થ સમુદીરણવિત્થમ્ભનલક્ખણા વાયોધાતુ પથવીધાતુયા અત્તનિ પતિટ્ઠાપીયતિ. યથા સહજાતધમ્મેહિ વિસું ન હોતિ, એવં આપોધાતુયા સઙ્ગય્હતિ. યથા સહજાતધમ્મા ન પરિસ્સવન્તિ, એવં તેજોધાતુયા અનુપાલીયતિ. સા એવં તીહિ ધાતૂહિ યથારહં અનુપાલિયમાના ઇમં કાયં વિત્થમ્ભેતિ. તાય પન વિત્થમ્ભિતો અયં કાયો ન પરિપતતિ, ઉજુકં તિટ્ઠતિ, ઇચ્ચેવં એકેકાય ધાતુયા તિસ્સન્નં ધાતૂનં વસેનેવ પવત્તનતો વુત્તં ''એકેકા ચેત્થ સેસભૂતત્તયપદટ્ઠાનાતિ વેદિતબ્બા''તિ.

એવં ભૂતરૂપાનં સદ્ધિં વચનત્થેહિ લક્ખણાદયો દસ્સેત્વા ઇદાનિ ઉપાદાયરૂપાનિ દસ્સેન્તો આહ "**ચક્ખતી**"તિઆદિ. અનેકત્થત્તા ધાતૂનં ચક્ખતિ-સદ્દસ્સ વિભાવનત્થતાપિ સમ્ભવતીતિ કત્વા વુત્તં "**વિભાવેતીતિ અત્થો**"તિ. **ચક્ખતી**તિ પન વિઞ્ઞાણાધિટ્ઠિતં સમવિસમં આચિક્ખન્તં વિય, અભિબ્યત્તં વદન્તં વિય હોતીતિ અત્થો. અથ વા **ચક્ખતી**તિ વિઞ્ઞાણાધિટ્ઠિતં રૂપં અસ્સાદેન્તં વિય હોતીતિ અત્થો. ચક્ખતીતિ હિ અયં સદ્દો ''મધું ચક્ખતિ, બ્યઞ્જનં ચક્ખતી''તિઆદીસુ વિય અસ્સાદત્થો. વુત્તઞ્હેતં – ''ચક્ખું ખો, માગણ્ડિય, રૂપારામં રૂપરતં રૂપસમુદિત''ન્તિ (મ॰ નિ॰ ૨.૨૦૯). વક્ખતિ ચ ''રૂપેસુ આવિઞ્છનરસ''ન્તિ. યદિ એવં ''સોતં ખો, માગણ્ડિય, સદ્દારામ''ન્તિઆદિવચનતો (મ॰ નિ॰ ૨.૨૦૯) સોતાદીનમ્પિ સદ્દાદિઅસ્સાદકભાવો અત્થીતિ તેસમ્પિ ચક્ખુસદ્દાભિધેય્યતા આપજ્જતીતિ? નાપજ્જતિ નિરુળ્હત્તા. નિરુળ્હો હિ એસ ચક્ખુ-સદ્દો લોચનેયેવ પદુમાદીસુ પઙ્કજાદિસદ્દા વિયાતિ.

૬૩૫-૬. ચક્ખુરૂપસ્સ નિદ્દેસપ્પકરણેપિ ચક્ખુ-સદ્દસામઞ્ઞતો આગતં સબ્બમ્પિ ચક્ખું પભેદતો દસ્સેતું "**તત્થ ચક્ખૂ**"તિઆદિ વુત્તં. **તત્થા**તિ તસ્મિં ચક્ખુનિદ્દેસે. **પઞ્ઞામંસપ્પભેદતો**તિ પઞ્ઞાચક્ખુ મંસચક્ખૂતિ એવં પઞ્ઞામંસાનં વસેન પભેદતો. **તત્થા**તિ તસ્મિં દુવિધે ચક્ખુમ્હિ. પઞ્ઞાયેવ **પઞ્ઞામયં. નામતો**તિ નામેહિ પઞ્ચવિધન્તિ સમ્બન્ધો. કતમેહિ નામેહીતિ આહ "**બુદ્ધધમ્મા**"તિઆદિ. તત્થ **બુદ્ધધમ્મસમન્તેહી**તિ બુદ્ધચક્ખુ

ધમ્મચક્ખુ સમન્તચક્ખૂતિ ઇમેહિ નામેહિ. **ઞાણદિબ્બેહી**તિ ઞાણચક્ખુ દિબ્બચક્ખૂતિ ચ નામેહિ. **યથાનુક્કમતો**તિ યથાવુત્તઅનુક્કમતો. **નાનત્ત**ન્તિ ભેદં. **મે**તિ મય્હં સન્તિકા, મય્હં વચનતોતિ વા અત્થો. **નિબોધથ** જાનાથ.

૬૩૭. તત્થ ''અદ્દસં ખો અહં, ભિક્ખવે, બુદ્ધચક્ખુના લોકં વોલોકેન્તો સત્તે અપ્પરજક્ખે મહારજક્ખે તિક્ખિન્દ્રિયે''તિઆદિના (મ॰ નિ॰ ૧.૨૮૩) આગતં બુદ્ધચક્ખુ નામાતિ દસ્સેન્તો આહ **''આસયાનુસયે''**તિઆદિ. તત્થ **આસયાનુસયે**તિ સત્તાનં આસયે ચેવ અનુસયે ચ, તસ્મિં પવત્તન્તિ અત્થો . તત્થ આગન્ત્વા સેતિ ચિત્તં એત્થાતિ આસયો. બ્યગ્ઘાસયો વિય. યથા હિ બ્યગ્ઘો ગોચરત્થાય પક્કન્તોપિ પુન આગન્ત્વા વનગહનેયેવ સયતિ, તેનેવ ચ તં તસ્સ આસયોતિ વુચ્ચતિ, એવં અઞ્ઞત્થાપિ પવત્તં ચિત્તં આગન્ત્વા યત્થ સયતિ, તં તસ્સ આસયોતિ વેદિતબ્બં. સો પન સસ્સતદસ્સનાદિવસેન ચતુબ્બિધો હોતિ. વુત્તઞ્હેતં –

> ''સસ્સતુચ્છેદદિટ્ઠી ચ, ખન્તિ ચેવાનુલોમિકા;
> યથાભૂતઞ્ચ યં ઞાણં, એતં આસયસઞ્ઞિત''ન્તિ. (વિસુદ્ધિ॰ મહા॰ ૧.૧૩૬; દી॰ નિ॰ ટી॰ ૧.પઠમમહાસઙ્ગીતિકથાવણ્ણના; સારત્થ॰ ટી॰ ૧. પઠમમહાસઙ્ગીતિવણ્ણના; વિ॰ વિ॰ ટી॰ ૧.વેરઞ્જકણ્ડવણ્ણના)

અનુસયકથા ઉપરિ આગમિસ્સતિ. **ઇન્દ્રિયાનં પરોપરે**તિ સદ્ધાપઞ્ચમકાનં ઇન્દ્રિયાનં તિક્ખમુદુભાવે. તિક્ખઞ્હિ ઇન્દ્રિયં ઉક્કટ્ઠગતત્તા પરં, મુદુ અપરં અનુક્કટ્ઠગતત્તા. ઇદં પન **બુદ્ધચક્ખુ** છસુ અસાધારણઞાણેસુ પુરિમદ્વયન્તિ દટ્ઠબ્બં.

૬૩૮. હેટ્ઠા...પે॰... સઞ્ઞિતન્તિ ''તસ્મિંયેવ આસને વિરજં વીતમલં ધમ્મચક્ખું ઉદપાદી''તિ એવં વુત્તં હેટ્ઠા તીસુ મગ્ગેસુ ઞાણં ધમ્મચક્ખુન્તિ સઞ્ઞિતં. **ઞાણં સબ્બઞ્ઞુતા પના**તિ સબ્બઞ્ઞુભાવસઙ્ખાતં ઞાણં. તઞ્હિ સબ્બઞ્ઞૂતિ અભિધાનસ્સ, બુદ્ધિયા ચ પવત્તિનિમિત્તતાય સબ્બઞ્ઞુભાવો નામ હોતિ. **ઞેય્યં સમન્તચક્ખુ**ન્તિ ખન્ધાદિવસેન સમન્તતો સબ્બસો દસ્સનટ્ઠેન સમન્તચક્ખુન્તિ ઞેય્યં. તેનેવાહ –

> ''ન તસ્સ અદ્દિટ્ઠમિધત્થિ કિઞ્ચિ,
> અથો અવિઞ્ઞાતમજાનિતબ્બં;
> સબ્બં અભિઞ્ઞાસિ યદત્થિ ઞેય્યં,
> તથાગતો તેન સમન્તચક્ખૂ''તિ. (ચૂળનિ॰ મોઘરાજમાણવપુચ્છાનિદ્દેસ ૮૫);

૬૩૯. યં ચક્ખું ઉદપાદીતિ આગતન્તિ યં ઞાણં ''ઇદં દુક્ખન્તિ, ભિક્ખવે, પુબ્બે અનનુસ્સુતેસુ ધમ્મેસુ ચક્ખું ઉદપાદિ, ઞાણં ઉદપાદી''તિ (મહાવ॰ ૧૫) એવં તત્થ તત્થ સુત્તેસુ આગતં, ચતૂસુ સચ્ચેસુ તેપરિવટ્ટવસેન ''દુક્ખં પરિઞ્ઞેય્યં પરિઞ્ઞાત''ન્તિ એવમાદિના દ્વાદસવિધેન આકારેન પવત્તં, ઇદં **ઞાણચક્ખુ**. યા પન ''અદ્દસં ખો અહં, ભિક્ખવે, દિબ્બેન ચક્ખુના વિસુદ્ધેના''તિઆદિના (મ॰ નિ॰ ૧.૨૮૪) આગતા પઞ્ચમજ્ઝાનસઙ્ખાતઅભિઞ્ઞાચિત્તસમ્પયુત્તા પઞ્ઞા, અયં **દિબ્બચક્ખૂ**તિ દસ્સેતું **''અભિઞ્ઞાચિત્તજા''**તિઆદિ વુત્તં. એત્થ ચ પઠમતતિયઞાણાનિ કામાવચરાનિયેવ. ચતુત્થમ્પિ પન પુરિમદ્વયમિવ કામાવચરન્તિ **આનન્દાચરિયેન** વુત્તં. ઞાણચક્ખું સહઅરિયમગ્ગવિપસ્સનાઞાણન્તિપિ યુજ્જતીતિ અપરે. અગ્ગમગ્ગેન સહ વિપસ્સનાપચ્ચવેક્ખણઞાણન્તિ પન યુત્તં વિય દિસ્સતિ.

૬૪૦-૪. એવં પઞ્ઞાચક્ખુસ્સ પભેદં દસ્સેત્વા પુન મંસચક્ખુસ્સાપિ પભેદં દસ્સેતું “**મંસચક્ખુપી**”તિઆદિ વુત્તં. **સસમ્ભારપસાદતો**તિ સસમ્ભારચક્ખુ પસાદચક્ખૂતિ ઇમેસં દ્વિન્નં વસેન સમ્ભરીયતિ એતેહીતિ સમ્ભારા, અવયવા. તે પન ઉપત્થમ્ભકભૂતા ચતુસમુટ્ઠાનિકરૂપસન્તતિયો દટ્ઠબ્બા. સહ સમ્ભારેહીતિ **સસમ્ભારં**. સસમ્ભારઞ્ચ નામ મંસપિણ્ડો પવુચ્ચતીતિ સમ્બન્ધો. **અક્ખિકૂપટ્ઠિના હેટ્ઠા**તિ હેટ્ઠાગતઅક્ખિકૂપસ્સ અટ્ઠિના પરિચ્છિન્નોતિ સમ્બન્ધો. **ઉદ્ધન્તિ** અક્ખિકૂપતો ઉદ્ધં. **ઉભતો અક્ખિકોટીહી**તિ અક્ખિકૂપસ્સ ઉભયભાગે અક્ખિકોટીહિ. **મત્થલુઙ્ગેન અન્તતો**તિ અક્ખિકૂપસ્સ અબ્ભન્તરે ઠિતેન મત્થલુઙ્ગેન. **ન્હારુસુત્તેન આબન્ધો**તિ નહારુરજ્જૂહિ અન્તો મત્થલુઙ્ગેન સહ આબન્ધો. **સકલોપિ ચ લોકો**તિ સકલોપિ બાલપુથુજ્જનલોકો. **યન્તિ** યં મંસપિણ્ડં. **કમલસ્સ દલં વિયા**તિ પુથુલવિપુલનીલતાય નીલુપ્પલદલં વિય. **જાનાતી**તિ ગણ્હાતિ. **ચક્ખુ નામ ન તં હોતી**તિ તથા ગય્હમાનં તં ચક્ખુ નામ ન હોતિ. કિઞ્ચરહિ તન્તિ આહ “**વત્થુ તસ્સાતિ વુચ્ચતી**”તિ. **તસ્સા**તિ તસ્સ યથાધિપ્પેતસ્સ પરમત્થચક્ખુનો. **ઇદં પના**તિ નિગમનં.

૬૪૫-૭. તં પન સસમ્ભારચક્ખુ યેહિ સમ્ભારેહિ સમ્ભરીયતિ, તે સરૂપતો, ગણનતો ચ દસ્સેતું “**વણ્ણો ગન્ધો**”તિઆદિ વુત્તં. **ભાવો**તિ ઇત્થિયા ઇત્થિભાવો, પુરિસસ્સ પુમ્ભાવોતિ લબ્ભમાનકભાવો. **સમ્ભવો**તિ આપોધાતુમેવ સમ્ભવભૂતમાહ. **સણ્ઠાનન્તિ** ચ તેન તેનાકારેન સન્નિવિટ્ઠેસુ મહાભૂતેસુ તંતંસણ્ઠાનવસેન વિઞ્ઞાયમાનં વણ્ણાયતનમાહ. આપોધાતુવણ્ણાયતનેહિ ચ અનત્થન્તરભૂતાનમ્પિ સમ્ભવસણ્ઠાનાનં વિસું વચનં તથાભૂતાનં, અતથાભૂતાનઞ્ચ આપાદીનં યથાવુત્તમંસપિણ્ડે વિજ્જમાનત્તા. આપોધાતુવણ્ણાયતનાનઞ્હિ સન્તાનવસેન પવત્તમાનાનં અવત્થાવિસેસો સમ્ભવો સણ્ઠાનઞ્ચાતિ. **દસેતે**તિ ચતસ્સો ધાતુયો, તન્નિસ્સિતા વણ્ણાદયો ચાતિ ઇમે દસ. **ચતુસમુટ્ઠાના**તિ અન્તોગતહેત્વત્થમિદં વિસેસનં, ચતુસમુટ્ઠાનિકત્તાતિ વુત્તં હોતિ.

૬૪૮. ચક્ખુ...પે॰... જીવિતમેવ ચાતિ ઇમાનિ એકન્તકમ્મસમુટ્ઠાનાનિ, પુરિમાનિ ચ ચતુસમુટ્ઠાનાનીતિ **ચત્તાલીસઞ્ચ ચત્તારિ ચ** રૂપાનિ ભવન્તિ, ચતુચત્તાલીસ રૂપાનિ હોન્તીતિ અત્થો.

૬૪૯-૫૨. **ઇમેસં પન રૂપાનં વસેના**તિ યથાવુત્તાનં સઙ્ખેપતો ચુદ્દસન્નં, વિત્થારતો ચતુચત્તાલીસાનઞ્ચ રૂપાનં વસેન. **પરિપિણ્ડિતન્તિ** સમન્તતો પિણ્ડિતં. યત્થ સેતમ્પિ અત્થિ, કણ્હમ્પિ લોહિતમ્પિ પથવીપિ આપોપિ તેજોપિ વાયોપિ, ઇદં પન સેમ્હુસ્સદત્તા સેતં હોતિ, પિત્તુસ્સદત્તા કણ્હં, રુહિરુસ્સદત્તા લોહિતકં, પથવુસ્સદત્તા પત્થિનં હોતિ, આપુસ્સદત્તા પગ્ઘરતિ, તેજુસ્સદત્તા પરિડય્હતિ, વાયુસ્સદત્તા સમ્ભમતિ. ઇદં સમ્ભારવન્તતાય સમ્ભારચક્ખૂતિ **પણ્ડિતેહિ** બુદ્ધાદીહિ **પકાસિતં** પરિદીપિતં. **એત્થ સિતો**તિ એતં સસમ્ભારચક્ખું નિસ્સિતો તદાયત્તભૂતો. તેનાહ ‘‘એત્થ પટિબદ્ધો’’તિ. **ચતુન્નં પન ભૂતાનં પસાદો**તિ ચતુન્નં ભૂતાનં પસન્નતાસભાવો પસાદો, ‘‘સેતેન મણ્ડલેનસ્સા’’તિ પાઠો યુજ્જતિ. પોત્થકેસુ પન ‘‘સેતે તુ મણ્ડલે તસ્સા’’તિ લિખન્તિ. **કણ્હમણ્ડલમજ્ઝે**તિ ઇધાપિ ‘‘કણ્હમણ્ડલસ્સ મજ્ઝે’’તિ વત્તબ્બે ‘‘ચતુત્થટ્ટ’’તિઆદીસુ વિય છન્દાનુરક્ખણત્થં વિભત્તિલોપં કત્વા ‘‘કણ્હમણ્ડલમજ્ઝે’’તિ વુત્તં. એવઞ્હિ અત્થો ચ યોજના ચ સુટ્ઠુ ઉપપન્ના હોન્તિ. **અટ્ઠકથાયમ્પિ** હિ ‘‘સેતમણ્ડલપરિક્ખિત્તસ્સ કણ્હમણ્ડલસ્સ મજ્ઝે’’તિ (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૫૯૬) વુત્તં. અપરે પન યથાઠિતવસેનેવ પાઠં ગહેત્વા ‘‘સબ્બસો પરિક્ખિત્તસ્સ તસ્સ સસમ્ભારસ્સ ચક્ખુનો મજ્ઝે સેતમણ્ડલે કણ્હમણ્ડલે મજ્ઝે’’તિ યોજેન્તિ. **દિટ્ઠમણ્ડલે**તિ અભિમુખે ઠિતાનં સરીરસણ્ઠાનુપ્પત્તિદેસભૂતે દિટ્ઠમણ્ડલે.

૬૫૩-૫. **સન્ધારણા...પે॰... હુત્વાના**તિ સન્ધારણનહાપનમણ્ડનબીજનકિચ્ચાહિ ચતૂહિ ધાતીહિ ખત્તિયકુમારો વિય સન્ધારણાબન્ધનપરિપાચનસમુદીરણકિચ્ચાહિ અત્તનિસ્સયભૂતાહિ ચતૂહિ ધાતૂહિ કતૂપકારં હુત્વા.

ઉતુચિત્તાદિનાતિ તીહિ સન્તતિસમુટ્ઠાપકેહિ ઉતુચિત્તાહારેહિ. એત્થ ચ કલાપન્તરગતા ઉતુઆહારા અધિપ્પેતાતિ વદન્તિ. **આયુના કતપાલન**ન્તિ ચતુધાતુનિસ્સિતેનેવ જીવિતિન્દ્રિયેન રક્ખિયમાનં. તથા હેતં કમ્મજરૂપપરિપાલનલક્ખણં. **વણ્ણગન્ધરસાદીહી**તિ **આદિ**-ગ્ગહણેન ઓજં સઙ્ગણ્હાતિ, ''વણ્ણગન્ધરસોજાહી''તિ વા પાઠો. **વત્થુદ્વારઞ્ચ સાધયન્તિ** યથાયોગં વત્થુદ્વારભાવં સાધયમાનં. ચક્ખુવિઞ્ઞાણસ્સ હિ નિસ્સયભાવતો વત્થુભાવં, પવત્તિમુખભાવતો દ્વારભાવઞ્ચ સાધેતિ. સમ્પટિચ્છનાદીનં પન તદારમ્મણાવસાનાનં અઞ્ઞનિસ્સિતત્તા દ્વારભાવમેવ સાધેતિ, ન વત્થુભાવં. **ઊકાસિરસમાનેન પમાણેના**તિ ઊકાસિરસમાનેન પદેસપ્પમાણેન લક્ખિતં હુત્વા ઊકાસિરસમાનપ્પમાણે ઠાનેતિ વા અત્થો. **તિટ્ઠતી**તિ સત્ત અક્ખિપટલાનિ બ્યાપેત્વા સત્તસુ પિચુપટલેસુ આસિત્તતેલં વિય તિટ્ઠતિ. એવઞ્ચ કત્વા ચક્ખુસ્સ અનેકકલાપગતતા સિદ્ધા હોતિ. ઉપદ્દવાનં પટલનિરાકરણેપિ હિ ચક્ખુ વિજ્જતેવાતિ. યથા ચ ચક્ખુ, એવમિમસ્સ નિસ્સયભૂતા ચતસ્સો ધાતુયો, આયુવણ્ણાદીનિ ચ સત્ત અક્ખિપટલાનિ બ્યાપેત્વા ઠિતાનેવ અવિનિબ્ભોગવુત્તિત્તાતિ ગહેતબ્બં.

૬૫૬. **વુત્ત**ન્તિ ધમ્મસેનાપતિના વુત્તં. **રૂપાનિ મનુપસ્સતી**તિ મ-કારો પદસન્ધિકરો ''અઞ્ઞમઞ્ઞં સમણમચલો''તિઆદીસુ વિય. અથ વા **મનૂ**તિ મચ્ચોતિ અત્થો. કિઞ્ચાપિ ચક્ખુ રૂપં ન પસ્સતિ, કિઞ્ચરહિ તન્નિસ્સિતં વિઞ્ઞાણમેવ. તથા હિ ''મઞ્ચા ઉક્કુટ્ઠિં કરોન્તી''તિઆદીસુ વિય નિસ્સિતકિરિયં નિસ્સયે વિય કત્વા વોહારસમ્ભવતો ''ચક્ખુપસાદેન પસ્સતી''તિ વુત્તં. **આચરિયજોતિપાલ**ત્થેરેનાપિ હિ ઇમિનાવ અધિપ્પાયેન ઇદં વુત્તં. ઇદમેત્થ સન્નિટ્ઠાનં, કિં ચક્ખુ રૂપં પસ્સતિ, ઉદાહુ વિઞ્ઞાણન્તિ, કિઞ્ચેત્થ – યદિ ચક્ખુ પસ્સેય્ય, અઞ્ઞવિઞ્ઞાણસમઙ્ગિનોપિ ચક્ખુ પસ્સેય્ય. અથ વિઞ્ઞાણં, કુટ્ટાદિઅન્તરિતમ્પિ પસ્સેય્ય તસ્સ અપ્પટિઘાતત્તા? નાયં દોસો. યસ્સ ''ચક્ખુ પસ્સતી''તિ મતં, તસ્સાપિ ન સબ્બં ચક્ખુ પસ્સતિ, અથ ખો વિઞ્ઞાણાધિટ્ઠિતમેવ. યસ્સ પન વિઞ્ઞાણં પસ્સતીતિ મતં, તસ્સાપિ ન સબ્બં વિઞ્ઞાણં પસ્સતિ, અથ ખો ચક્ખુનિસ્સિતમેવ, તઞ્ચ અન્તરિતે નુપ્પજ્જતિ. યત્થ આલોકસ્સ કુટ્ટાદીહિ વિનિબન્ધો, યત્થ પન સો નત્થિ ફલિકઅબ્ભપટલાદિમ્હિ, તત્થ અન્તરિતેપિ ઉપ્પજ્જતિ એવ, તસ્મા તં અનુપ્પન્નત્તા અન્તરિતં ન પસ્સતિ. ઇદમેવ ચ સન્નિટ્ઠાનં, યં ખો ચક્ખુવિઞ્ઞાણં પસ્સતીતિ. તઞ્હિ દસ્સનકિચ્ચં. યદિ એવં કથં ચક્ખુના રૂપં દિસ્વાતિ. તેન દ્વારેન કરણભૂતેનાતિ અયમેત્થ અભિસન્ધિ. અથ વા નિસ્સિતકિરિયા નિસ્સયસ્સ પવુચ્ચતિ યથા ''મઞ્ચા ઉક્કુટ્ઠિં કરોન્તી''તિ. **ઊકાસિરસમૂપમ**ન્તિ ઊકાસિરસમાનૂપમં, ઊકાસિરપ્પમાણન્તિ વુત્તં હોતિ. ઇદઞ્ચસ્સ પતિટ્ઠાનોકાસવસેન વુત્તં, ન પન અત્તનો પમાણવસેન. તઞ્હિ પરમાણુપરિયન્તેન પમાણેન અતિસુખુમમેવાતિ. ઊકાસિરપ્પમાણે પન પદેસે ઇદં પવત્તતિ. ન કેવલઞ્ચ ઇદમેવ, સબ્બાનિપિ સબ્બટ્ઠાનિકરૂપાનિ તત્થ પવત્તન્તેવ. ઇદઞ્ચ તત્થ નિબ્બત્તન્તં તં પદેસં પૂરેત્વા એવ નિબ્બત્તતિ. એકૂનપણ્ણાસકલાપવસેન ચ સહેવ પવત્તતિ, સત્તરસચિત્તક્ખણાયુકત્તા રૂપાનં, એકેકસ્સ ચ ચિત્તસ્સ તીસુ તીસુ ખણેસુ કમ્મજરૂપાનં ઉપ્પજ્જમાનત્તા.

૬૫૭. **સુણાતીતિ સોત**ન્તિ એત્થ કિં સોતં સુણાતિ, ઉદાહુ વિઞ્ઞાણન્તિઆદિના હેટ્ઠા વુત્તનયેન યથાસમ્ભવં યોજેતબ્બં. **તનુતમ્બલોમાચિતે**તિ સસમ્ભારસોતબિલસ્સ અન્તો સુખુમેહિ તમ્બવણ્ણલોમેહિ સઞ્ચિતે. **અઙ્ગુલિવેધકસણ્ઠાને પદેસે**તિ અઙ્ગુલિમુદ્દિકાસણ્ઠાનમંસયુત્તે પદેસે. **વુત્તપ્પકારાહી**તિ સન્ધારણાદિકિચ્ચાહિ. **આયુના પરિપાલિયમાન**ન્તિ એત્થ વણ્ણાદીહિ પરિવારિતન્તિ સમ્બન્ધિતબ્બં. **તિટ્ઠતી**તિ પુબ્બે વુત્તનયેન તં પદેસં પૂરેત્વા તિટ્ઠતિ. સેસં વુત્તનયેન વેદિતબ્બં. **ઘાયતી**તિ ગન્ધોપાદાનં કરોતિ. **સાયતી**તિ રસં વિન્દતિ. **જીવિતમવ્હાયતી**તિ એત્થ રસગ્ગહણમૂલકત્તા અજ્ઝોહરણસ્સ જીવિતનિમિત્તં અજ્ઝોહરણરસો જીવિતં, તં અવ્હાયતિ તસ્મિં નિન્નતાય અવ્હાયન્તમિવ હોતિ. **ઉપ્પલદલગ્ગસણ્ઠાને પદેસે**તિ મજ્ઝે છિન્નસ્સ ઉપ્પલદલસ્સ અગ્ગભાગસણ્ઠાને પદેસે.

મલાનન્તિ કિલેસાદિમલાનઞ્ચેવ મલવિસયાનઞ્ચ સાસવધમ્માનં અનુત્તરિયભાવં ગચ્છન્તેસુ કામરાગનિદાનકમ્મજનિતેસુ કામરાગસ્સ ચ વિસેસપચ્ચયેસુ ઘાનજિવ્હાકાયેસુ કાયસ્સ વિસેસતો સાસવપચ્ચયત્તા સોયેવ તેસં આયોતિ વુચ્ચતિ. તેન હિ ફોટ્ઠબ્બસુખં અસ્સાદેન્તા સત્તા મેથુનમ્પિ સેવન્તિ. અથ વા કાયિન્દ્રિયવત્થુકા ચત્તારો ખન્ધા બલવકામરાગાદિહેતુભાવતો વિસેસતો મલા, તેસમયં આયો હેતૂતિ કાયોતિ વુત્તો. **ઇમસ્મિં કાયેતિ** ઇમસ્મિં સસમ્ભારકાયે. સોપિ હિ કુચ્છિતાનં કેસાદિમલાનં આયભાવતો કાયોતિ વુચ્ચતિ. **યાવતા ઉપાદિન્નકં અત્થીતિ** ઇમિના કેસગ્ગનખગ્ગાદીસુ કાયપસાદસ્સ અભાવમાહ. **કપ્પાસપટલે સ્નેહો વિયાતિ** ઇમિનાસ્સ નિરન્તરભાવં. ઇમે ચ પન ચક્ખાદયો રૂપાદિગોચરનિન્નતાય વમ્મિકઉદકઆકાસગામસિવથિકાસઙ્ખાતગોચરનિન્નતાય અહિસુંસુમારપક્ખિકુક્કુરસિગાલા વિય દટ્ઠબ્બા. વિસમજ્ઝાસયતાય હિ ચક્ખુ વમ્મિકચ્છિદ્દાભિરતસપ્પો વિય, બિલજ્ઝાસયતાય સોતં ઉદકબિલાભિરતસુંસુમારો વિય, આકાસજ્ઝાસયતાય ઘાનં અજટાકાસાભિરતપક્ખિ વિય, ગામજ્ઝાસયતાય જિવ્હા ગામાભિરતકુક્કુરો વિય, ઉપાદિન્નકજ્ઝાસયતાય કાયો આમકસુસાનાભિરતસિગાલો વિયાતિ. **વિસમજ્ઝાસયતાયાતિ** ચક્ખુસ્સ વિસમજ્ઝાસયં વિય હોતીતિ કત્વા વુત્તા. ચક્ખુમતો વા પુગ્ગલસ્સ અજ્ઝાસયવસેન ચક્ખુ વિસમજ્ઝાસયં. એસ નયો સેસેસુપિ.

દટ્ઠુ...પે॰... લક્ખણન્તિ એત્થ દટ્ઠું કામેતીતિ દટ્ઠુકામો તસ્સ ભાવો દટ્ઠુકામતા, રૂપતણ્હાયેતં અધિવચનં. સા પન અનાગતે ચક્ખાદીસુ આદીનવપટિચ્છાદિકાવિજ્જામૂલપત્થનાસભાવા પાકટા અપાકટાતિ દુવિધા. તત્થ યા અયં ''ઈદિસં ઈદિસઞ્ચ સુખુમતમવિસયગ્ગહણસમત્થં ચક્ખુ હોતૂ''તિ એવં કમ્માયૂહનતો પુબ્બે, પચ્છા વા ઉપ્પન્ના પાકટા. ઇન્દ્રિયવિસેસં પન અનામસિત્વા અવિસેસેન પરિપુણ્ણાયતનભવસમ્પત્તિં પત્થેત્વા, અપત્થેત્વા વા તત્થ અવિગતતણ્હાવસેન કમ્મં કરોન્તસ્સ અપ્પહીનભાવેન અનુસયિતા અપિ કમ્મસામત્થિયવિચિત્તહેતુભૂતા અપાકટા. સા દુવિધાપિ નિદાનં ઉપનિસ્સયો યસ્સ તં દટ્ઠુકામતાનિદાનં, તદેવ કમ્મં, તં સમુટ્ઠાનમેતેસન્તિ દટ્ઠુકામતાનિદાનકમ્મસમુટ્ઠાનાનિ, એવંવિધાનં ભૂતાનં પસાદો દટ્ઠુકામતા...પે॰... પસાદો, તં લક્ખણમસ્સ, તથા હુત્વા લક્ખીયતીતિ વા **દટ્ઠુકામતાનિદાનકમ્મસમુટ્ઠાનભૂતપસાદલક્ખણં**.

એત્થ ચ ગબ્ભસેય્યકાનં દિન્નપટિસન્ધિકં, અઞ્ઞં વા કમ્મં ચક્ખાદીનિ નિબ્બત્તેતિ. ઓપપાતિકાનં પન પટિસન્ધિક્ખણેવ પરિપુણ્ણાયતનાનં નિબ્બત્તમાનાનં પટિસન્ધિજનકમેવ કમ્મં પરિપુણ્ણસકલમત્તભાવં નિબ્બત્તેતીતિ ગહેતબ્બં. કથં પન એકકમ્મુના નિબ્બત્તમાનાનં ચક્ખાદીનં વિસેસોતિ? કારણસ્સ ભિન્નત્તા. તંતંભવપત્થનાભૂતા હિ તણ્હા તંતંભવપરિયાપન્નાયતનાભિલાસતાય સયં વિચિત્તરૂપા ઉપનિસ્સયભાવેન તંતંભવનિબ્બત્તકકમ્મસ્સપિ વિચિત્તભેદતં વિદહતિ. યતો તદાહિતવિસેસં તથાવિધસમત્થતાયોગેન અનેકરૂપાપન્નં વિય અનેકવિસિટ્ઠસભાવં ફલં નિબ્બત્તેતિ, ન ચેત્થ સમત્થતાસમત્થતાસભાવતો અઞ્ઞા વેદિતબ્બા. કારણવિસેસેન આહિતવિસેસસ્સ વિસિટ્ઠફલનિપ્ફાદનસમત્થતાભાવતો એકસ્સેવ કમ્મસ્સ સોળસાદિવિપાકનિબ્બત્તનહેતુભાવેન ચ અયમત્થો સમ્પટિચ્છિતબ્બો. લોકેપિ એકસ્સેવ સાલિબીજસ્સ પરિપુણ્ણાપરિપુણ્ણતણ્ડુલફલનિબ્બત્તિહેતુતા દિસ્સતેવ. કિં વા એતાય યુત્તિચિન્તાય, ન ચિન્તિતબ્બમેવેતં. યતો કમ્મફલં ચક્ખાદીનિ, કમ્મવિપાકો ચ સબ્બસો બુદ્ધાનંયેવ ઞાણસ્સ વિસયો, ન અઞ્ઞેસં અતક્કાવચરત્તા. તેનેવ ભગવતા ''કમ્મવિપાકો અચિન્તેય્યો, ન ચિન્તેતબ્બો, યો ચિન્તેય્ય, ઉમ્માદસ્સ વિઘાતસ્સ ભાગી અસ્સા''તિઆદીનવં (અ॰ નિ॰ ૪.૭૭) દસ્સેત્વા પટિક્ખિત્તં.

રૂપેસુ આવિઞ્છનરસન્તિ આવિઞ્છનં પુગ્ગલસ્સ, આવજ્જનાદિવિઞ્ઞાણસ્સ વા તન્નિન્નભાવપ્પત્તિયા હેતુભાવો. **આધારભાવપચ્ચુપટ્ઠાન**ન્તિ નિસ્સયપચ્ચયભાવતો. આલોકાદિસન્નિસ્સયેન કદાચિ ઉપ્પજ્જમાનાનમ્પિ હિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણં ઉપ્પજ્જનકાલે ચક્ખું નિસ્સાય એવ ઉપ્પજ્જતીતિ. એત્થાહ – ચક્ખુવિઞ્ઞાણુપ્પત્તિસમયે સમ્ભવન્તેસુ મન્દામન્દમજ્ઝિમાયુકેસુ એકૂનપણ્ણાસચક્ખૂસુ કતમં ચક્ખુવિઞ્ઞાણસ્સ આધારભાવં પચ્ચનુભોતીતિ? વુચ્ચતે –

> ''પટિસન્ધિચિત્તસ્સ ઉપ્પાદક્ખણે ઉપ્પન્નં ઠાનપ્પત્તં પુરેજાતં વત્થું નિસ્સાય દુતિયભવઙ્ગં ઉપ્પજ્જતિ, તેન સદ્ધિં ઉપ્પન્નં ઠાનપ્પત્તં પુરેજાતં વત્થું નિસ્સાય તતિયભવઙ્ગં ઉપ્પજ્જતિ, ઇમિના નયેન યાવતાયુકં ચિત્તપ્પવત્તિ વેદિતબ્બા''તિ (વિસુદ્ધિ॰ ૨.૭૦૦) –

મગ્ગામગ્ગઞાણનિદ્દેસે વુત્તનયેન એકચિત્તક્ખણાતીતં ચક્ખુ રૂપે ઘટ્ટિત્વા વિઞ્ઞાણસ્સ નિસ્સયો હોતિ, તસ્મા દ્વીસુ ભવઙ્ગચલનેસુ પુરિમસ્સ અનન્તરપચ્ચયભૂતેન ભવઙ્ગચિત્તેન સહ ઉપ્પન્નન્તિ અયમત્થો ઇધ સીહળસંવણ્ણનાયં, વિસુદ્ધિમગ્ગસ્સ સીહળસંવણ્ણનાયઞ્ચ વુત્તો.

તળાકગામમૂલવાસિદાઠાનાગત્થેરેન પન ''આવજ્જનેન, તસ્સ અનન્તરપચ્ચયભૂતેન ભવઙ્ગેન વા સહ ઉપ્પન્નં ચક્ખુ''ન્તિ વુત્તં, તં દુવુત્તં. એવઞ્હિ સતિ અઞ્ઞસ્મિં ઘટ્ટિતે અઞ્ઞં ચક્ખુવિઞ્ઞાણસ્સ નિસ્સયો હોતીતિ વુત્તં હોતિ, એવઞ્ચ ભવઙ્ગચલનતો હેટ્ઠા તતિયચતુત્થેહિ યાવ તેરસમચિત્તેન સહ ઉપ્પન્નમ્પિ નિસ્સયો હોતીતિ આપજ્જેય્ય, ન ચેતં વત્તબ્બં, તતિયચતુત્થચિત્તતો પટ્ઠાય ઉપ્પન્નં કેસઞ્ચિ વીથિચિત્તાનં દ્વારભાવં ન ગચ્છતિ નિરુદ્ધત્તા , મનોદ્વારસ્સ નિરુદ્ધસ્સેવ દ્વારભાવસ્સ દસ્સનતો. યદિ સિયા ''પટિસન્ધિચિત્તસ્સ ઉપ્પાદક્ખણે ઉપ્પન્નં વત્થું નિસ્સાય દુતિયભવઙ્ગં ઉપ્પજ્જતી''તિઆદિવચનતો ''એકચિત્તક્ખણાતીતમેવ નિસ્સયોતિ અધિપ્પેત''ન્તિ ઇદમ્પિ એકચિત્તક્ખણાતીતં નિસ્સયોતિ યુજ્જતીતિ, એવં સતિ ''તસ્સ અનન્તરપચ્ચયભૂતેન ભવઙ્ગેન વા''તિ વચનં યુજ્જેય્ય, તેન હિ ''ચિત્તક્ખણદ્વયાતીતમ્પિ નિસ્સયો''તિ પટિઞ્ઞાતં સિયા, તસ્મા નાયં થેરસ્સ અધિપ્પાયોતિ દિસ્સતિ. ''એકચિત્તક્ખણાતિક્કમો''તિ ચ અનતીતેકચિત્તક્ખણસ્સ દુબ્બલતાય એકચિત્તક્ખણાતિક્કમેન તસ્સ બલવભાવદીપનત્થં વુચ્ચતિ, ન પન દ્વિતિચતુચિત્તક્ખણાતીતાનં નિસ્સયભાવાભાવતો. એવઞ્ચ કત્વા વુત્તં **આચરિયધમ્મપાલત્થેરેન** ''સમ્પટિચ્છનાદીનિ ચુતિઆસન્નાનિ તદુદ્ધં કમ્મજરૂપસ્સ અનુપ્પત્તિતો એકસ્મિંયેવ હદયવત્થુસ્મિં વત્તન્તી''તિ, તસ્મા તં થેરસ્સ મનોરથમેવાતિ ન સારતો પચ્ચેતબ્બં.

સહજાતેસુ બહૂસુ પસાદેસુ કિં એકો નિસ્સયો હોતિ, ઉદાહુ સબ્બેયેવાતિ? નનુ વુત્તં ''પુબ્બે એકમ્પિ ચક્ખુ વિઞ્ઞાણસ્સ પચ્ચયો હોતી''તિ, કતમં પન તન્તિ? યં તત્થ વિસદં હુત્વા રૂપાભિઘટ્ટનારહં. **વિસુદ્ધિમગ્ગસીહળસંવણ્ણનાયં** પન ''સબ્બેયેવ નિસ્સયા હોન્તી''તિ વત્વા ''યદિ એવં 'ચક્ખુઞ્ચ પટિચ્ચ રૂપે ચ ઉપ્પજ્જતિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણ'ન્તિ એત્થ 'રૂપે ચા'તિ વચનં વિય 'ચક્ખૂની'તિપિ બહુવચનં કત્તબ્બન્તિ અનુયોગં કત્વા તંવિસોધનત્થં 'સસમ્ભારચક્ખુદ્વયનિસ્સિતં પસાદદ્વયં નિસ્સાય એકમેવ વિઞ્ઞાણં ઉપ્પજ્જતીતિ ગણ્હેય્યુ'ન્તિ ઇમં વિપ્પટિપત્તિં નિરાકરોન્તેન ભગવતા બહુવચનમકત્વા 'રૂપાયતનં ચક્ખુવિઞ્ઞાણધાતુયા તંસમ્પયુત્તકાનઞ્ચ ધમ્માનં આરમ્મણપચ્ચયેન પચ્ચયો'તિઆદીસુ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૨) વિય સામઞ્ઞવસેન એકવચનં કત''ન્તિ વુત્તં. **આચરિયધમ્મપાલત્થેરેન** પન તદેવ સીહળસંવણ્ણનાવચનં અનિચ્છન્તેન ''એકમ્પિ ચક્ખુ વિઞ્ઞાણસ્સ પચ્ચયો હોતિ, રૂપં પન અનેકમેવ પચ્ચયભાવવિસેસતો''તિ વુત્તં. તથા ચેવ અમ્હેહિપિ હેટ્ઠા વિભાવિતન્તિ. યેસં

ભૂતાનમયં પસાદો, તેયેવ ઇમસ્સ આસન્નકારણન્તિ વુત્તં ‘‘દટ્ઠુ…પે॰… પદટ્ઠાન’’ન્તિ. સોતપસાદાદીનમ્પિ લક્ખણાદિનિદ્દેસે વુત્તનયાનુસારેન અત્થો યોજેતબ્બો.

૬૫૮. **કેચી**તિ મહાસઙ્ઘિયેસુ એકચ્ચે. ચક્ખાદીસુ તેજાદિઅધિકતા નામ તન્નિસ્સયભૂતાનં તદધિકતાયાતિ દસ્સેન્તો ‘‘**તેજાધિકાન**’’ન્તિઆદિમાહ. તત્થ **તેજાધિકાનન્તિ** પમાણવસેન ચતુન્નં ધાતૂનં સમાનભાવેપિ કિચ્ચવસેન તેજોધાતુઅધિકાનં. એવં સેસેસુપિ. **આકાસ …પે॰… સેસકા**તિ આકાસાધિકાનં ભૂતાનં પસાદો સોતં, વાયુઅધિકાનં ઘાનં, તોયાધિકાનં જિવ્હા, ફોટ્ઠબ્બસઙ્ખાતપથવાધિકાનં કાયોતિ અત્થો.

૬૫૯. એવં પન વદન્તાનં કિં ઉત્તરન્તિ આહ ‘‘**તે પના**’’તિઆદિ. **સુત્તં આહરથા**તિ ન તુમ્હાકં વચનમત્તેનેવ અયમત્થો સક્કા સદ્ધાતું, તસ્સ પન પરિદીપકં સુત્તમાહરથ. સુત્તે હિ આહટે તસ્સ નેય્યત્થતં નીતત્થતં વિચારેત્વા યદિ તસ્સ વસેન અયમત્થો પઞ્ઞાયેથ , ગણ્હેય્યામ નન્તિ અધિપ્પાયો. **સુત્તમેવ…પે॰… કિઞ્ચિપી**તિ ઇતો ચિતો ચ સુત્તં ગવેસમાનાપિ અદ્ધા એકન્તેન કિઞ્ચિપિ એકગાથાપદમત્તમ્પિ તદત્થપરિદીપકં સુત્તં ન દક્ખિસ્સન્તેવ તેપિટકે બુદ્ધવચને તાદિસસ્સેવ સુત્તન્તસ્સ અભાવતો.

૬૬૦. કિઞ્ચાપિ સુત્તન્તવસેન અયમત્થો ન દિસ્સતિ, યુત્તિતો પન દિસ્સતીતિ ચે, તમ્પિ નત્થીતિ દસ્સેન્તો આહ ‘‘**વિસેસે સતી**’’તિઆદિ. ભૂતાનઞ્હિ વિસેસે સતિ પસાદો કથં ભવે, નેવ ભવેય્ય, ન ચ ભવેય્ય, કિં કારણન્તિ આહ ‘‘**સમાનાનઞ્હિ ભૂતાનં, પસાદો પરિદીપિતો**’’તિ. યસ્મા સમાનાનમેવ ભૂતાનં પસાદો પોરાણેહિ પરિદીપિતો, ન વિસમાનાનં. પથવીધાતુઅધિકકલાપસ્સ હિ કક્ખળત્તા, આપોધાતુઅધિકકલાપસ્સ વિસ્સન્દનતો, તેજોધાતુઅધિકકલાપસ્સ પરિગ્ગય્હમાનત્તા, વાયોધાતુઅધિકકલાપસ્સ ચ વિસ્સરણતો ન તેસુ પસાદો પતિટ્ઠાતું સક્કોતિ, તસ્મા તેસં કિચ્ચતો સમાનાનંયેવ પસાદો ઉપ્પજ્જેય્ય, ન વિસમાનાનન્તિ.

૬૬૧-૨. યદિ એવં કથં પસાદાનં વિસેસતાતિ આહ ‘‘**તસ્મા**’’તિઆદિ. યસ્મા વુત્તપ્પકારેન પસાદવત્થુકાનં ભૂતાનં વિસેસેન ન ભવિતબ્બં, તસ્મા **એતેસં** પસાદનિસ્સયભૂતાનં ઇદમૂનં, ઇદમધિકન્તિ એતં **વિસેસપરિકપ્પનં સબ્બસો** સબ્બાકારેન **પહાય ઞેય્યા કમ્મવિસેસેન પસાદાનં વિસેસતા**. યથા અવિસેસેપિ ભૂતાનં રૂપાનં રસાદયો અઞ્ઞમઞ્ઞવિસદિસા હોન્તિ, એવં ચક્ખાદયોપિ ભૂતવિસેસાભાવેપિ અઞ્ઞમઞ્ઞવિસદિસા હોન્તિ. સો પનાયં વિસિટ્ઠભાવો કમ્મવિસેસેન વિઞ્ઞાતબ્બો. એકમ્પિ હિ કમ્મં પઞ્ચાયતનિકત્તભાવપત્થનાનિપ્ફન્નં ચક્ખાદિવિસેસહેતુતાય અઞ્ઞમઞ્ઞસ્સ અસાધારણવિસિટ્ઠં સામત્થિયવિસેસતો. ન હિ યેન વિસેસેન ચક્ખુસ્સ પચ્ચયો, તેનેવ સોતસ્સ હોતિ ઇન્દ્રિયન્તરભાવપ્પત્તિતો. ‘‘પટિસન્ધિક્ખણે મહગ્ગતા ચેતના કટત્તારૂપાનં કમ્મપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિ વચનતો પટિસન્ધિક્ખણે વિજ્જમાનાનં સબ્બેસંયેવ કટત્તારૂપાનં એકા ચેતના કમ્મપચ્ચયો હોતીતિ વિઞ્ઞાયતિ. નાનાચેતનાય હિ તદા ઇન્દ્રિયુપ્પત્તિયં સતિ પરિત્તેન ચ મહગ્ગતેન ચ કમ્મેન કટત્તારૂપં આપજ્જેય્ય, ન ચેકા પટિસન્ધિ અનેકકમ્મનિબ્બત્તા હોતીતિ સિદ્ધમેકેન કમ્મેન અનેકિન્દ્રિયુપ્પત્તિ હોતીતિ. ‘‘**ન હિ ભૂતવિસેસેન, હોતિ તેસં વિસેસતા**’’તિ ઇદં નિગમનવસેન વુત્તં.

૬૬૩. એવં કમ્મવિસેસતો વિસિટ્ઠેસુ ચ એતેસુ આરમ્મણગ્ગહણેપિ અયં વિસેસોતિ દસ્સેતું ‘‘**એવમેતેસૂ**’’તિઆદિ વુત્તં. **અપ્પત્તગાહકન્તિ** અસમ્પત્તગ્ગાહકં અત્તનો નિસ્સયેન સહ અનલ્લીયનનિસ્સયે એવ રૂપાદિવિસયે વિઞ્ઞાણુપ્પત્તિહેતુભાવતો. કેચિ પન તમ્પિ ‘‘સમ્પત્તગ્ગાહકમેવા’’તિ વદન્તિ, તં ન સુન્દરં સાન્તરે અધિકે ચ વિસયે વિઞ્ઞાણુપ્પત્તિહેતુભાવતો. યદિ હિ ચક્ખુસોતાનિ સમ્પત્તવિસયમેવ ગણ્હન્તિ, ચક્ખુપસાદતો

વિચ્છિન્નદેસે ઠિતેસુ તારકાદીસુ નિસ્સયવસેન ચ પમાણતો અધિકેસુ ચન્દમણ્ડલાદીસુ રૂપાયતનેસુ સોતપસાદતો ચ વિચ્છિન્નદેસસમ્ભૂતેસુ ઉદરચમ્મસન્ધિચમ્માદિઅન્તરિતેસુ કુચ્છિસદ્દસન્ધિસદ્દાદીસુ પુથુલેસુ ચ સમુદ્દસદ્દાદીસુ સદ્દાયતનેસુ વિઞ્ઞાણુપ્પત્તિ ન સિયા સમ્પત્તગ્ગાહકાનં કાયિન્દ્રિયાદીનં તથા અદસ્સનતો.

એત્થ ચ વદેય્ય – અધિટ્ઠાનતો બહિન્દ્રિયસ્સ પવત્તિ હોતીતિ સમ્પત્તવિસયમેવ યત્તકં વિસયં, તત્તકં વિસયં ગહણાકારં ફરિત્વા ગણ્હાતિ, તસ્મા અસિદ્ધમેતં ''સાન્તરે અધિકે ચ વિસયે વિઞ્ઞાણુપ્પત્તિહેતુભાવતો''તિ? તં ન, અધિટ્ઠાનતો બહિ ઇન્દ્રિયુપ્પત્તિયા એવ અભાવા. અધિટ્ઠાનદેસે એવ હિ ઇન્દ્રિયં પવત્તતિ તત્થ ક્રિય્યાદિપ્પયોગદસ્સનતો. સતિ ચ એતસ્સ બહિ પવત્તિયં અધિટ્ઠાને પિહિતેપિ વિસયગ્ગહણં સિયા, તસ્મા અધિટ્ઠાનદેસે ઠિતાનંયેવ ચક્ખુસોતાનં અસમ્પત્તવિસયસ્સેવ ગહણતો નાસિદ્ધમેતં ''સાન્તરે અધિકે ચ વિઞ્ઞાણુપ્પત્તિહેતુભાવતો''તિ. તેનાહુ પોરાણા –

> ''સબ્બગોચરયોગેપિ, દિટ્ઠં રૂપરવેસુ યં;
> વિચ્છિન્નપુથુવિઞ્ઞાણં, સમ્પત્તગ્ગાહબાધક''ન્તિ.

તસ્સત્થો – સબ્બેસં ચક્ખાદીનં ગોચરેન રૂપાદિના યોગે એકકારિયસાધકત્તા સમ્બન્ધે ઘટ્ટને વા સમાને સતિ **રૂપરવેસુ** રૂપસદ્દાયતનેસુ વિસયભૂતેસુ ચક્ખાદિતો દૂરભાવેન ચેવ કેનચિ અનન્તરિતભાવેન ચ વિચ્છિન્નેસુ પમાણતો પુથુલેસુ ચ વિસયેસુ ઉપ્પજ્જમાનં યં વિઞ્ઞાણં, તં ચક્ખુસોતાનં સમ્પત્તગ્ગાહસ્સ સમ્પત્તગ્ગહણસ્સ બાધકન્તિ.

અપિચ યદિ ચક્ખુ સમ્પત્તગ્ગાહકં સિયા, અત્તનો મણ્ડલે ઠિતં વણ્ણમ્પિ પસ્સેય્ય. તથા અક્ખિપુટે અઞ્જનં પખુમમૂલે અક્ખિવણ્ણં પખુમમૂલે ઘટ્ટિયમાનં અઞ્જનસલાકમ્પિ પસ્સેય્ય, ન ચ પનેતં દિસ્સતિ, તસ્મા તન્નિસ્સયે દેસે ઠિતમેવ વિસયં ગણ્હાતિ. સોતાયતનમ્પિ યદિ સમ્પત્તગ્ગાહકં અભવિસ્સ, ચિત્તસમુટ્ઠાનં સદ્દાયતનં સોતવિઞ્ઞાણસ્સ કદાચિપિ આરમ્મણપચ્ચયો ન સિયા. ન હિ બહિદ્ધા ચિત્તસમુટ્ઠાનાનં ઉપ્પત્તિ અત્થિ. **પટ્ઠાને** ચ ''સદ્દાયતનં સોતવિઞ્ઞાણધાતુયા આરમ્મણપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૨) અવિસેસેનેવ સદ્દસ્સ સોતવિઞ્ઞાણારમ્મણભાવો વુત્તો . કિઞ્ચ યદિ સોતં સમ્પત્તગ્ગાહકં સિયા, અત્તનો વિસયપદેસેયેવ ગહેતબ્બતો ગન્ધસ્સ વિય સદ્દસ્સાપિ દિસાદેસવવત્થાનં ન સિયા. એવઞ્ચ સદ્દાનુસારેન કણ્ડં પાતેન્તસ્સ સદ્દવેધિનો અત્તનો કણ્ણબિલેયેવ સરપાતનં સિયા, તસ્મા યત્થ ઉપ્પન્નો સદ્દો, તત્થેવ ઠિતો સોતપથે આપાથમાગચ્છતિ.

યદિ એવં કથં દૂરે ઠિતેહિ રજકાદિસદ્દા ચિરેન સુય્યન્તિ. અસમ્પત્તગ્ગાહકત્તે હિ દૂરાસન્નદેસવત્તીનં સમકમેવ સવનેન ભવિતબ્બન્તિ? નયિદમેવં દૂરાસન્નાનં યથાપાકટે સદ્દે ગહણવિસેસતો. યથા હિ દૂરાસન્નાનં વચનસદ્દે યથાપાકટેવ ગહણવિસેસતો અક્ખરવિસેસનં ગહણં, અગ્ગહણઞ્ચ હોતિ, એવં રજકાદિસદ્દેપિ આસન્નસ્સ આદિતો પભુતિ યાવ અવસાના કમેન પાકટીભૂતે, દૂરસ્સ ચ અવસાને, મજ્ઝે વા પિણ્ડવસેન પવત્તિપાકટીભૂતે યથાપાકટં નિચ્છયગ્ગાહકાનં સોતવિઞ્ઞાણવીથિયા પરતો પવત્તાનં મનોદ્વારિકજવનાનં ગહણવિસેસતો લહુકં સુતો, ચિરેન સુતોતિ અભિમાનો હોતિ. સોતવિઞ્ઞાણપ્પવત્તિ પન ઉભયત્થ સમાના સદ્દસ્સ ઉપ્પન્નદેસે ઠિતસ્સ અત્તનો વિજ્જમાનક્ખણેયેવ સોતાપાથગમનતો. યદિ સદ્દસ્સ ભૂતપરમ્પરાય સમન્તતો પવત્તિ નત્થિ, કથં પટિઘોસુપ્પત્તીતિ? દૂરે ઠિતોપિ સદ્દો અઞ્ઞત્થ પટિઘોસુપ્પત્તિયા, ભાજનાદિચલનસ્સ ચ પચ્ચયો હોતિ અયોકન્તો વિય અયોચલનસ્સાતિ દટ્ઠબ્બં.

સેસં…પે॰… ગાહકન્તિ યં પન અવસેસં ઘાનજિવ્હાકાયસઙ્ખાતં પસાદત્તયં, તં સમ્પત્તગ્ગાહકં હોતિ નિસ્સયવસેન ચેવ સયઞ્ચ અત્તનો નિસ્સયે અલ્લીનેયેવ વિસયે વિઞ્ઞાણુપ્પત્તિહેતુભાવતો. ગન્ધરસાનં નિસ્સયેસુ ઘાનજિવ્હાનિસ્સયેહિ સહ અલ્લીનાયેવ ગન્ધરસા વિઞ્ઞાયન્તિ . ફોટ્ઠબ્બઞ્ચ ભૂતત્તયરૂપં કાયનિસ્સયેન અલ્લીનમેવ વિઞ્ઞાયતીતિ.

વણ્ણવિકારમાપજ્જમાનન્તિ દોસાદીહિ કારણેહિ અમનાપવણ્ણસ્સ ઉપ્પત્તિવસેન વણ્ણવિકારં આપજ્જમાનં. **હદયઙ્ગતભાવન્તિ** ચિત્તગતં અજ્ઝાસયં. **પકાસેતી**તિ રૂપમિવ પકાસં કરોતિ, સવિગ્ગહમિવ દસ્સેતીતિ અત્થો. અનેકત્થત્તા હિ ધાતૂનં પકાસનત્થો એવ રૂપ-સદ્દો દટ્ઠબ્બો. તં પન રૂપન્તિ સમ્બન્ધો. ચક્ખુમ્હિ, ચક્ખુસ્સ વા પટિહનનં લક્ખણમેતસ્સાતિ **ચક્ખુપટિહનનલક્ખણં**. એવં **સોતપટિહનનલક્ખણન્તિ**આદીસુપિ. પટિહનનઞ્ચેત્થ વિસયવિસયીનં અઞ્ઞમઞ્ઞાભિમુખભાવો યોગ્યદેસાવટ્ઠાનં પટિઘાતો વિયાતિ કત્વા. યથા પટિઘાતે સતિ દુબ્બલસ્સ ચલનં હોતિ, એવં વિસયાભિમુખભાવે સતિ વિસયિનો તંસમ્બન્ધસ્સ ચ વત્થુરૂપસ્સ, તન્નિસ્સિતસ્સ ચ ભવઙ્ગસ્સ ચલનં હોતિ. સો રૂપસ્સ ચક્ખુમ્હિ, ચક્ખુસ્સ વા રૂપે હોતિ. તેનાહ ‘‘યમ્હિ ચક્ખુમ્હિ અનિદસ્સનમ્હિ સપ્પટિઘમ્હિ રૂપં સનિદસ્સનં સપ્પટિઘં પટિહઞ્ઞિ વા, યં ચક્ખુ અનિદસ્સનં સપ્પટિઘં રૂપમ્હિ સનિદસ્સનમ્હિ સપ્પટિઘમ્હિ પટિહઞ્ઞિ વા’’તિ (ધ॰ સ॰ ૫૯૭) ચ આદિ. **વિસયભાવો** આરમ્મણપચ્ચયતા. **ગોચરભાવપચ્ચુપટ્ઠાનન્તિ** એત્થ અનઞ્ઞથાભાવો વિસયતા, તબ્બહુલતા ગોચરભાવોતિ અયં વિસયગોચરાનં વિસેસો. **સદ્દાયતી**તિ ઉદાહરીયતિ, સકેહિ વા પચ્ચયેહિ સોતવિઞ્ઞેય્યભાવં ઉપનીયતીતિ અત્થો. **અત્તાનં ગન્ધયતી**તિ સુગન્ધં, દુગ્ગન્ધન્તિ વા અત્તાનં પકાસેતિ. તેનાહ ‘‘**સૂચયતી**’’તિ.

૬૬૪. ઇત્થિયા એવ ઇન્દ્રિયં **ઇત્થિન્દ્રિયં**. યથા ચક્ખાદીનિ ઇન્દ્રિયાનિ પુરિસસ્સપિ હોન્તિ, નયિદં તથા. ઇદં પન નિયમેન ઇત્થિયા એવ હોતિ, તસ્મા ‘‘ઇત્થિન્દ્રિય’’ન્તિ વુચ્ચતિ. એવં પુરિસિન્દ્રિયેપિ. ઇત્થિયા ભાવો, ઇત્થીતિ ભવતિ એતેન ચિત્તં , અભિધાનં વાતિ **ઇત્થિભાવો**. **પટિસન્ધિસમુટ્ઠિતો**તિ પટિસન્ધિયંયેવ સમુટ્ઠિતો, પટિસન્ધિચિત્તેન સહ એકક્ખણે સમુટ્ઠિતો. એતેન ઠપેત્વા લિઙ્ગપરિવત્તનં ચક્ખુન્દ્રિયાદીનિ વિય ઇમસ્સ અપાતુભાવમાહ. **યઞ્ચેતં ઇત્થિલિઙ્ગાદી**તિ યં પનેતં ઇન્દ્રિયફલભૂતં ઇત્થિલિઙ્ગાદિ. **આદિ**-ગ્ગહણેન ઇત્થિનિમિત્તઇત્થિકુત્તઇત્થાકપ્પાનં સઙ્ગહો. તત્થ વિસદઅવિસદહત્થપાદાદિતા સણ્ઠાનં **ઇત્થિલિઙ્ગં**. ઇત્થીનઞ્હિ હત્થપાદગીવાઉરઆદિસણ્ઠાનં ન પુરિસાનં વિય હોતિ. તથા હિ તાસં હેટ્ઠિમકાયો વિસદો, ઉપરિમકાયો અવિસદો, હત્થપાદા ખુદ્દકા, મુખં ખુદ્દકં, થનમંસા અવિસદા, તા નિમ્મસ્સુદાઠિકા. કેસબન્ધવત્થગ્ગહણઞ્ચ **ઇત્થિનિમિત્તં**. દહરકાલેપિ સુપ્પકમુસલકાદીહિ કીળા મકચિવાકેન સુત્તકન્તનન્તિ ચ એવમાદિ **ઇત્થિકુત્તં**, ઇત્થિકિરિયાતિ અત્થો. અવિસદટ્ઠાનગમનાદિઆકારો **ઇત્થાકપ્પો**. પુરિસમ્પિ હિ અવિસદં દિસ્વા માતુગામો વિય તિટ્ઠતિ નિપજ્જતિ નિસીદતિ ખાદતિ ભુઞ્જતીતિ વદન્તિ. ઇદં પન ઇત્થિલિઙ્ગાદિપરિદીપનં અકુસલન્તિ વત્વા અઞ્ઞથાપિ વણ્ણેન્તિ આચરિયા. કથં? યોનિપદેસો ઇત્થિલિઙ્ગં, સરાધિપ્પાયા ઇત્થિનિમિત્તં, અવિસદટ્ઠાનગમનાદયો ઇત્થિકુત્તં, ઇત્થિસણ્ઠાનં ઇત્થાકપ્પોતિ. એત્થ ચ અધિપ્પાયો નામ પુરિસસ્મિં મેથુનતણ્હા. સા હિ તાસં નિચ્ચં બલવતરા પવત્તતિ, અતો સાપિ ઇત્થીતિ સઞ્જાનનસ્સ નિમિત્તતાય ‘‘ઇત્થિનિમિત્ત’’ન્તિ વુચ્ચતિ. કિઞ્ચાપિ ઇત્થીતિ સઞ્ઞાણસ્સ નિમિત્તતાય કુત્તાકપ્પાનમ્પિ નિમિત્તેયેવ અન્તોગધતા, તથાપિ તેસં વિસું ગહણતો સરાધિપ્પાયા એવ નિમિત્તભાવેન અધિપ્પેતા.

૬૬૫. કિં પનેતં ઇત્થિલિઙ્ગાદિ ઇત્થિન્દ્રિયં વિય પટિસન્ધિસમુટ્ઠિતં હોતીતિ આહ ‘‘**ઇત્થિન્દ્રિયં પટિચ્ચેવા**’’તિઆદિ. કિઞ્ચાપિ હિ ઇત્થિલિઙ્ગાદીનિ યથાસકં કમ્માદિના પચ્ચયેન સમુટ્ઠહન્તિ , યેભુય્યેન પન

ઇત્થિન્દ્રિયસહિતેયેવ સન્તાને તંતદાકારા હુત્વા સમ્ભવન્તિ, ઇતરત્થ ચ ન ભવન્તીતિ તેસં તબ્ભાવભાવિતં ઉપાદાય ‘‘ઇત્થિન્દ્રિયં પટિચ્ચેવ જાયન્તી’’તિ વુત્તાનિ. એવઞ્ચ કત્વા વક્ખતિ ‘‘ઇત્થિ…પે॰… કારણભાવપચ્ચુપટ્ઠાન’’ન્તિ. ઈદિસેનેવ કારણભાવસઙ્ખાતેન અધિપતિભાવેન તસ્સ ઇન્દ્રિયતા વુત્તા ઇન્દ્રિયસહિતે સન્તાને ઇત્થિલિઙ્ગાદિઆકારરૂપપચ્ચયાનં અઞ્ઞથા અનુપ્પાદનતો, ન પન ઇન્દ્રિયાદિપચ્ચયસમ્ભવતો. તથા હેતં જીવિતિન્દ્રિયં વિય એકકલાપગતાનં આહારો વિય કલાપન્તરરૂપાનં ઉપત્થમ્ભકમનુપાલકં વા ન હોતિ. એવઞ્ચ કત્વા જીવિતિન્દ્રિયઆહારાનં વિય ઇમસ્સ ઇન્દ્રિયપચ્ચયતા, અત્થિઅવિગતપચ્ચયતા ચ પાળિયં ન વુત્તા. યસ્મા પચ્ચયન્તરાધીનાનિ ઇત્થિલિઙ્ગાદીનિ, તસ્મા યત્થસ્સ આધિપચ્ચં, તંસદિસેસુ મતચિત્તકતરૂપેસુપિ તંસણ્ઠાનતા દિસ્સતિ. યસ્મા પનેતે ઇત્થિન્દ્રિયં પટિચ્ચ જાયન્તાપિ ગબ્ભસેય્યકાનં પટિસન્ધિયં ન સમુટ્ઠહન્તિ, પવત્તેયેવ સમુટ્ઠહન્તિ, તસ્મા આહ ‘‘**પવત્તે…પે॰… પટિસન્ધિય**’’ન્તિ.

૬૬૬-૭. સંસેદજઓપપાતિકાનં પન કિઞ્ચિ ઇત્થિન્દ્રિયેન સહ પટિસન્ધિયમેવ નિબ્બત્તતિ. **ન ચા**તિ ચ-કારો વચનીયન્તરસમુચ્ચયે. ‘‘કિઞ્ચા’’તિ ઇમસ્સ અત્થે દટ્ઠબ્બો. યસ્મા લિઙ્ગાદિઆકારેસુ રૂપેસુ રૂપાયતનં ચક્ખુવિઞ્ઞેય્યં, તસ્મા આહ ‘‘**ઇત્થિલિઙ્ગાદયો ચક્ખુવિઞ્ઞેય્યા હોન્તી**’’તિ. યસ્મા પન તતો અઞ્ઞાનિ યથાયોગં સોતવિઞ્ઞેય્યાનિ ચેવ મનોવિઞ્ઞેય્યાનિ ચ, તસ્મા વુત્તં ‘‘**ન વા**’’તિ. યથાવુત્તો પપઞ્ચો પુરિસિન્દ્રિયેપિ યથાસમ્ભવં યોજેતબ્બોતિ અતિદેસં કરોન્તો આહ ‘‘**એસેવા**’’તિઆદિ. **સેસેપી**તિ એત્તકેયેવ વુત્તે ઇતો સેસેસુ સબ્બેસુપીતિ કદાચિ કોચિ ચિન્તેય્યાતિ આહ ‘‘**પુરિસિન્દ્રિયે**’’તિ . **પઠમકપ્પાન**ન્તિ પઠમકપ્પિકનરાનં. તેસઞ્હિ આભસ્સરલોકતો ચવિત્વા ઇધૂપપન્નાનં દીઘસ્સ કાલસ્સ અચ્ચયેન ઓળારિકં આહારં આહરતં મુત્તકરીસેસુ સઞ્જાતેસુ તેસં નિક્ખમનત્થાય વણમુખાનિ ભિજ્જન્તિ, પુરિસસ્સ પુરિસભાવો, ઇત્થિયા ચ ઇત્થિભાવો પાતુરહોસિ. તથા હિ પુરિમત્તભાવેસુ પવત્તઉપચારઝાનાનુભાવેન યાવ સત્તસન્તાને કામરાગવિક્ખમ્ભનવેગો ન પટિપસ્સમ્ભતિ, ન તાવ બલવકામરાગૂપનિસ્સયાનિ ઇત્થિપુરિસિન્દ્રિયાનિ પાતુરહેસું. યદા પનસ્સ વિચ્છિન્નતાય બલવકામરાગો લદ્ધાવસરો અહોસિ, તદા તદૂપનિસ્સયાનિ તાનિ સત્તાનં સન્તાને સઞ્જાયન્તિ.

૬૬૮. **પરતો**તિ પઠમકપ્પતો અપરભાગે. **પવત્તે…પે॰… પરિવત્તતી**તિ યથા તં સોરેય્યકસેટ્ઠિપુત્તસ્સ વિયાતિ અધિપ્પાયો. અપિ-સદ્દેન પઠમપારાજિકાયં વિનીતવત્થુપાળિયં આગતભિક્ખુસ્સ, ભિક્ખુનિયા વિય ચ પટિસન્ધિયં સમુટ્ઠિતસ્સપિ પવત્તે પરિવત્તનં દીપેતિ. યથાહ –

> ‘‘તેન ખો પન સમયેન અઞ્ઞતરસ્સ ભિક્ખુનો ઇત્થિલિઙ્ગં પાતુભૂતં હોતિ. તેન ખો પન સમયેન અઞ્ઞતરિસ્સા ભિક્ખુનિયા પુરિસલિઙ્ગં પાતુભૂતં હોતી’’તિ (પારા॰ ૬૯).

યસ્સ પન પટિસન્ધિયં દ્વીસુ એકમ્પિ ન સમુટ્ઠિતં, સો અભાવકો નામ, તસ્સ પવત્તિયમ્પિ ઇન્દ્રિયુપ્પત્તિ ન હોતીતિ દટ્ઠબ્બં.

૬૬૯. કિં પનેતસ્સ ઉભયસ્સપિ નિબ્બત્તિયા, વિનાસનસ્સ ચ કારણં, યતો ઇદં સમુટ્ઠાતિ, પરિવત્તતીતિ ચ વુચ્ચતીતિ ઇમં અનુયોગં મનસિ કત્વા આહ ‘‘**મહતા પાપકમ્મેના**’’તિઆદિ. તત્થ **મહતા**તિ પરદારિકકમ્માદિના મહાબલેન. **પાપકમ્મેન** ઉપનિસ્સયભૂતેન . **મહતા કુસલેનેવા**તિ ઇદં સુગતિં સન્ધાય વુત્તં. દુગ્ગતિયં પન ઉભયમ્પિ અકુસલકમ્મેનેવ જાયતિ.

૬૭૦. ઇન્દ્રિયે વિનટ્ઠે એકન્તેનેવ લિઙ્ગમ્પિ વિનસ્સતેવાતિ આહ "**ઇત્થિલિઙ્ગં વિનસ્સતી**"તિ. અયં પનેત્થ અધિપ્પાયો દટ્ઠબ્બો – ઇમેસુ દ્વીસુ પુરિસિન્દ્રિયં ઉત્તમં, ઇત્થિન્દ્રિયં હીનં, પુરિસિન્દ્રિયસ્સ અન્તરધાનં મહન્તેન અકુસલેન કમ્મેન હોતિ, સમુટ્ઠાનં મહન્તેન કુસલકમ્મેન, ઇત્થિન્દ્રિયસ્સ અન્તરધાનં દુબ્બલાકુસલેન, સમુટ્ઠાનમ્પિ દુબ્બલકુસલેન, દુગ્ગતિયં પન ઉભયસ્સાપિ અન્તરધાનં, સમુટ્ઠાનઞ્ચ અકુસલેનેવ હોતીતિ. યદિ સુગતિયં ઇત્થિન્દ્રિયમ્પિ કુસલેનેવ નિબ્બત્તતિ, કથઞ્ચરહિ "પરદારિકકમ્મં કત્વા નિરયે પચ્ચિત્વા તેનેવ પાપકમ્મેન પઞ્ચસતક્ખત્તું મનુસ્સલોકે ઇત્થી હુત્વા નિબ્બત્તતી"તિઆદિવચનન્તિ? નાયં વિરોધો નિસ્સન્દફલવસેન વુત્તત્તા. તથા હિ પટિસન્ધિયં તાવ પુરિસિન્દ્રિયનિબ્બત્તનારહમ્પિ કમ્મં કદાચિ પરદારિકાદિના બલવપાપકમ્મેન પટિબાહિતસામત્થિયં અસ્સ, તદા અત્તનો પુરિસિન્દ્રિયનિબ્બત્તને અસમત્થતાય ઇત્થિન્દ્રિયમેવ નિબ્બત્તેતિ. પવત્તિયં પન અત્તનો બલવભાવેન ઇત્થિન્દ્રિયૂપનિસ્સયં પરદારિકમકુસલકમ્મં પટિબાહિત્વા પટિસન્ધિતો પટ્ઠાય પુરિસિન્દ્રિયં સમુટ્ઠાપેન્તં કદાચિ લદ્ધસામગ્ગિતાસઞ્જાતબલવિસેસેન પરદારિકાદિના કમ્મેન પટિબાહિતસામત્થિયં ભવેય્ય, તદા અત્તનો દુબ્બલતાય પુરિસિન્દ્રિયં ન નિબ્બત્તેતિ , ઇત્થિન્દ્રિયમેવ નિબ્બત્તેતિ. એવં પરદારિકાદિકમ્મૂપનિસ્સયેન ઇત્થિન્દ્રિયસ્સ નિબ્બત્તનતો તં તેન નિબ્બત્તિતં કત્વા વુચ્ચતિ.

૬૭૧-૨. યદા પન તં કમ્મં પુન સામગ્ગિપટિલાભતો, પરિક્ખીણપાપકમ્મતાય વા બલવપ્પત્તં અભવિસ્સ, તદા દિન્નવેધં વિય રુક્ખં તદપગમે અત્તનો બલાનુરૂપં પુરિસિન્દ્રિયં નિબ્બત્તેતિ, ઇત્થિન્દ્રિયં પન અત્તનો કારણાભાવતો નુપ્પજ્જતિ. ઉભયસ્સ પન નિબ્બત્તિયમ્પિ વિસદિસિન્દ્રિયનિબ્બત્તનતો પુરે સત્તરસમચિત્તસ્સ ઠિતિકાલમુપાદાય તંતંસમુટ્ઠાપકકમ્મં તં તં ઇન્દ્રિયં ન જનેતિ. સત્તરસમચિત્તેન સહ ઉપ્પન્નં વિસદિસિન્દ્રિયુપ્પત્તિતો પુરિમચિત્તેન સહ નિરુજ્ઝતિ. યદિ હિ સત્તરસમચિત્તુપ્પાદતો પરમ્પિ ઉપ્પજ્જેય્ય, ઇતરં નુપ્પજ્જતિ એકસ્મિં સન્તાને દ્વિન્નં સહુપ્પત્તિયા અનિચ્છિતત્તા. તેનેવ હિ "યસ્સ વા પન પુરિસિન્દ્રિયં ઉપ્પજ્જતિ, તસ્સ ઇત્થિન્દ્રિયં ઉપ્પજ્જતી"તિ (યમ॰ ૩.ઇન્દ્રિયયમક.૧૮૮) ઇમસ્મિં પઞ્હે "નો"તિ (યમ॰ ૩.ઇન્દ્રિયયમક.૧૮૮) પટિક્ખેપો કતોતિ. એવઞ્ચ કત્વા વક્ખતિ "**ઉભતોબ્યઞ્જનસ્સાપી**"તિઆદિ . એકસ્મિઞ્ચ નિરુદ્ધે તપ્પટિબદ્ધાનિ લિઙ્ગાદીનિ કતિપયદિવસેહિ નિરુજ્ઝન્તિ, તેસુ નિરુદ્ધેસુ ઇતરાનિ અનુક્કમેન જાયન્તીતિ આચરિયા. ઇત્થિનિમિત્તુપ્પાદકકમ્મતો, પુરિસનિમિત્તુપ્પાદકકમ્મતો વાતિ ઉભતો દુવિધં બ્યઞ્જનમસ્સાતિ ઉભતોબ્યઞ્જનો. **તસ્સાપી**તિ યસ્સ દુવિધં બ્યઞ્જનમત્થિ, તસ્સાપિ એકમેવ ઇન્દ્રિયં સિયા, કિં પન ઇતરસ્સાતિ દસ્સેતિ.

નનુ ચ દુવિધે બ્યઞ્જને સતિ ઇન્દ્રિયદ્વયેનાપિ ભવિતબ્બં, બ્યઞ્જનઞ્હિ તં તં ઇન્દ્રિયં પટિચ્ચ જાયતીતિ? સચ્ચં જાયતિ, એત્થાપિ ઇત્થિઉભતોબ્યઞ્જનસ્સ ઇત્થિન્દ્રિયં પટિચ્ચ ઇત્થિનિમિત્તમેવ યાવજીવં પવત્તતિ, પુરિસઉભતોબ્યઞ્જનસ્સ પુરિસિન્દ્રિયં પટિચ્ચ પુરિસનિમિત્તમેવ, ઇતરં પન ન તસ્સ ઇત્થિન્દ્રિયપુરિસિન્દ્રિયહેતુતો જાયતિ. તં પન યેન કારણેન હોતિ, તં દસ્સેતું "એવં સન્તે"તિ અનુયોગં કત્વા "**ન ચાભાવો**"તિઆદિના સોધનં તુ વુત્તં. **એવં સન્તે**તિ એકસ્મિંયેવ ઇન્દ્રિયે સતિ. **અભાવો ચા**તિ યં પટિચ્ચ જાયતિ, તસ્સ અભાવતો પુરિસઉભતોબ્યઞ્જનસ્સ ઇત્થિબ્યઞ્જનાભાવો, ઇત્થિઉભતોબ્યઞ્જનસ્સ પુરિસબ્યઞ્જનાભાવોતિ અત્થો . **ન ચાભાવો સિયા**તિ નેવ દુતિયબ્યઞ્જનસ્સ અભાવો સિયા. **ન તં બ્યઞ્જનકારણ**ન્તિ તં ઇન્દ્રિયં દુતિયબ્યઞ્જનકારણં ન હોતિ. કસ્મા? સદા અભાવતો. ઇત્થિઉભતોબ્યઞ્જનસ્સ હિ યદા ઇત્થિયા રાગચિત્તં ઉપ્પજ્જતિ, તદા પુરિસબ્યઞ્જનં પાકટં હોતિ, ઇત્થિબ્યઞ્જનં પટિચ્છન્નં ગુળ્હં હોતિ, તથા ઇતરસ્સ ઇતરં. યદિ ચ તેસં ઇન્દ્રિયં દુતિયબ્યઞ્જનકારણં ભવેય્ય, સદાપિ બ્યઞ્જનદ્વયં તિટ્ઠેય્ય, ન પન તિટ્ઠતિ, તસ્મા વેદિતબ્બમેતં "ન તસ્સ તં બ્યઞ્જનકારણ"ન્તિ. કિઞ્ચરહિ કારણન્તિ ચે? આહ "**તસ્સા...પે॰... કારણ**"ન્તિ. તત્થ **કમ્મસહાય**ન્તિ પુરિમભવસિદ્ધસ્સ ઇન્દ્રિયનિબ્બત્તકકમ્મસ્સ

સહાયં. **રાગચિત્તન્તિ** ઇત્થિયા પુરિસસ્મિં, પુરિસસ્સ ઇત્થિયં વા ઉપ્પન્નં મેથુનરાગચિત્તં. તસ્મિઞ્હિ ઉપ્પન્ને તં પાકટં હોતિ, તસ્મિં પટિપ્પસ્સદ્ધે પટિચ્છન્નં હોતિ. યસ્મા પનિમસ્સ એકમેવ ઇન્દ્રિયં હોતિ, તસ્મા ઇત્થિઉભતોબ્યઞ્જનકો સયમ્પિ પરં ઉદ્દિસ્સ ગબ્ભં ગણ્હાતિ, અત્તાનં ઉદ્દિસ્સ પરમ્પિ ગણ્હાપેતિ. સો હિ ઇત્થિન્દ્રિયવન્તતાય સયં ગણ્હાતિ, પરેસુ ઉપક્કમકરણતો પરં ગણ્હાપેતિ. પુરિસઉભતોબ્યઞ્જનકો પરેસુ ઉપક્કમકરણતો પરં ગબ્ભં ગણ્હાપેતિ, સયં પન પુરિસિન્દ્રિયવન્તતાય ગબ્ભં ન ગણ્હાતિ.

યસ્મા ઇત્થિન્દ્રિયે સતિ ઇત્થિલિઙ્ગાદયો હોન્તિ, તેસુ ચ સન્તેસુ ઇત્થીતિ પકાસો હોતિ, તસ્મા તં તસ્સ પકાસનકારણન્તિ આહ ''**ઇત્થીતિ પકાસનરસ**''ન્તિ. દુવિધમ્પિ પનેતં ઇન્દ્રિયં કાયપસાદો વિય સકલસરીરબ્યાપકમેવ, ન ચસ્સ કાયપસાદેન સઙ્કરો લક્ખણભેદતો, નિસ્સયભેદતો ચ.

૬૭૩. **સહજરૂપપરિપાલનલક્ખણન્તિ** યથા અત્તના સહજાતરૂપાનિ તીસુ ખણેસુ પવત્તન્તિ, એવં અનુપાલનલક્ખણં. જીવિતિન્દ્રિયસ્સ એકન્તકમ્મજત્તા સહજગ્ગહણેનેવ અનુપાલેતબ્બાનમ્પિ કમ્મજભાવોવ સિદ્ધોતિ કમ્મજગ્ગહણં ન કતં. યથાસકં ખણત્તયમત્તટ્ઠાયીનમ્પિ કમ્મજરૂપાનં પવત્તિહેતુભાવેનેવ તં અનુપાલકં. તેનાહ ''**તેસં પવત્તનરસ**''ન્તિ. પવત્તનઞ્ચેત્થ વુત્તનયેન તેસં યાપનં ઠપનં ઠિતિહેતુકતા. ન હિ કમ્મજાનં કમ્મમેવ ઠિતિહેતુ ભવિતું સક્કોતિ આહારજાદીનં આહારાદિ વિય. કિં કારણં? તક્ખણાભાવતો. કમ્મઞ્હિ નિરુદ્ધં રૂપસ્સ પચ્ચયો હોતિ, તતો તંસમુટ્ઠાનરૂપાનિ મતપિતિકા વિય પુત્તા ચૂળપિતુઆદિનિસ્સયેન અઞ્ઞનિસ્સયેનેવ પવત્તન્તિ, અઞ્ઞઞ્ચ તેસં યાપનસમત્થં નત્થિ અઞ્ઞત્ર જીવિતિન્દ્રિયેનાતિ તદેવ તેસં પવત્તનરસં. આહારજાદયો પન ધરમાનકપિતિકા વિય પુત્તા અઞ્ઞનિરપેક્ખા સકસકપચ્ચયવસેનેવ પવત્તન્તિ. આહારાદયો હિ અત્તનો અત્થિક્ખણેયેવ રૂપાનિ સમુટ્ઠાપેત્વા તેસં ઠિતિપવત્તિયાવ તિટ્ઠન્તિ, તતો તંસમુટ્ઠાનાનિ જીવિતિન્દ્રિયનિરપેક્ખાનિ. સેસાનિપિ તંતંપચ્ચયવસેનેવ તિટ્ઠન્તીતિ ન અઞ્ઞં ઠપનકારણં પચ્ચાસીસન્તિ. કમ્મસમુટ્ઠાનમ્પિ ચેતં ઉપ્પાદતો પટ્ઠાયેવ અનુપાલકં. યાપેતબ્બાનિ પવત્તેતબ્બાનિ સહજાતભૂતાનિ પદટ્ઠાનમેતસ્સાતિ **યાપેતબ્બભૂતપદટ્ઠાનં**.

૬૭૪. **મનોવિઞ્ઞાણધાતૂતિ** ઠપેત્વા અરૂપાવચરવિપાકમનોવિઞ્ઞાણધાતું અવસેસા મનોવિઞ્ઞાણધાતુ. તેનાહ ''**પઞ્ચવોકારે**''તિ. પઞ્ચવોકારે મનોધાતુ, મનોવિઞ્ઞાણધાતુયો ચ યં રૂપં નિસ્સાય પવત્તન્તિ, તં ''વત્થૂ''તિ પવુચ્ચતીતિ સમ્બન્ધો. **પઞ્ચવોકારેતિ** ચ વિસેસનં મનોવિઞ્ઞાણધાતુવસેન કતં, મનોધાતુ પન ચતુવોકારભવે નત્થેવ. પાળિયં અનાગતસ્સાપિ હદયવત્થુનો આગમતો, યુત્તિતો ચ અત્થિભાવો વિઞ્ઞાતબ્બો. તત્થ આગમો તાવ –

> ''યં રૂપં નિસ્સાય મનોધાતુ ચ મનોવિઞ્ઞાણધાતુ ચ પવત્તન્તિ, તં રૂપં મનોધાતુયા ચ મનોવિઞ્ઞાણધાતુયા ચ તંસમ્પયુત્તકાનઞ્ચ ધમ્માનં નિસ્સયપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૮) –

એવમાદિ પટ્ઠાનવચનં. યુત્તિ પન એવં વેદિતબ્બા – નિપ્ફન્નઉપાદાયરૂપનિસ્સયં ધાતુદ્વયં પઞ્ચવોકારભવે રૂપપટિબદ્ધવુત્તિત્તા. યં યઞ્હિ રૂપપટિબદ્ધવુત્તિ, તં તં નિપ્ફન્નઉપાદાયરૂપનિસ્સયં દિસ્સતિ યથા ચક્ખુવિઞ્ઞાણધાતુ. તત્થ ન તાવ રૂપાયતનાદીનં, ઓજાય ચ તન્નિસ્સયતા યુજ્જતિ ઇન્દ્રિયપટિબદ્ધતો બહિપિ તેસં પવત્તિદસ્સનતો, નાપિ ઇત્થિન્દ્રિયપુરિસિન્દ્રિયાનં તદુભયવિરહિતે અભાવકસન્તાનેપિ ધાતુદ્વયદસ્સનતો. જીવિતિન્દ્રિયસ્સાપિ સહજપરિપાલનલક્ખણકિચ્ચન્તરં વિજ્જતીતિ ન તન્નિસ્સયતા યુજ્જતિ. તઞ્હિ કિચ્ચન્તરે પસુતં ન ઇમાસં નિસ્સયો ભવિતું સક્કોતિ, તસ્મા પારિસેસતો તેસં નિસ્સયો હદયવત્થુ નામ અત્થીતિ વિઞ્ઞાતબ્બં. હોતુ તાવ

ધાતુદ્વયનિસ્સયો વત્થુ, ઉપાદાયરૂપઞ્ચ, તં પનેતં કમ્મસમુટ્ઠાનં પટિનિયતકિચ્ચં હદયપ્પદેસે ઠિતમેકન્તિ દટ્ઠબ્બં. કથમેતં વિઞ્ઞાયતીતિ? વુચ્ચતે – વત્થુરૂપભાવતો કમ્મસમુટ્ઠાનં ચક્ખુ વિય. યઞ્હિ વિઞ્ઞાણસ્સ વત્થુભૂતં રૂપં, તં કમ્મસમુટ્ઠાનં યથા ચક્ખુપસાદો, તતો એવ પટિનિયતકિચ્ચં અટ્ઠિં કત્વા મનસિ કત્વા સબ્બં ચેતસા સમન્નાહરિત્વા કિઞ્ચિ ચિન્તેન્તસ્સ હદયપ્પદેસસ્સ ખિજ્જનતો તત્થેદં તિટ્ઠતીતિ વિઞ્ઞાયતિ. યથાહુ આચરિયા –

> ''કમ્મજં વત્થુભાવા તં, ચક્ખુંવ નિયતક્રિયં;
> ચિન્તાય ચ ઉરોખેદા, તત્ર તિટ્ઠન્તિ વિજાનિય''ન્તિ.

યદિ મનોધાતુમનોવિઞ્ઞાણધાતૂનં નિસ્સયભૂતં હદયવત્થુ નામ અત્થિ, કસ્મા પનેતં રૂપકણ્ડે ન વુત્તં. ન હિ લબ્ભમાનસ્સ અવચને કારણં અત્થીતિ? નો નત્થિ કારણન્તરસમ્ભવતો. કિં પન તં કારણં? દેસનાભેદો. યથા હિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનિ એકન્તતો ચક્ખાદિનિસ્સયાનિ, ન એવં મનોવિઞ્ઞાણં એકન્તેન હદયવત્થુનિસ્સિતં પઞ્ચવોકારભવેયેવ તન્નિસ્સયત્તા, એકન્તેન નિસ્સિતવસેનેવ ચ વત્થુદેસના પવત્તા. ''અત્થિ રૂપં ચક્ખુવિઞ્ઞાણસ્સ વત્થુ, અત્થિ રૂપં ચક્ખુવિઞ્ઞાણસ્સ ન વત્થૂ''તિઆદિના (ધ॰ સ॰ ૫૮૪) ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીહિ નિસ્સિતેહિ વિસેસિતત્તા. યમ્પિ એકન્તેન હદયવત્થુનિસ્સયં તસ્સ વસેન ''અત્થિ રૂપં મનોવિઞ્ઞાણસ્સ વત્થૂ''તિઆદિના દુકાદીસુ વુચ્ચમાનેસુ ન તદનુગુણા આરમ્મણદુકાદયો સમ્ભવન્તિ. ન હિ ''અત્થિ રૂપં મનોવિઞ્ઞાણસ્સ આરમ્મણં, અત્થિ રૂપં ન મનોવિઞ્ઞાણસ્સ આરમ્મણ''ન્તિ સક્કા વત્તુન્તિ વત્થારમ્મણદુકા ભિન્નગતિકા સિયું, ન એકરસા દેસના ભવેય્ય, એકરસઞ્ચ દેસનં દેસેતું તત્થ ભગવતો અજ્ઝાસયો, તસ્મા તત્થ હદયવત્થુ ન વુત્તં, ન અલબ્ભમાનત્તા. એસા હિ ભગવતો પકતિ, યં એકરસેનેવ દેસનં દેસેતું લબ્ભમાનસ્સાપિ કસ્સચિ અગ્ગહણં. તથા હિ નિક્ખેપકણ્ડેપિ ચિત્તુપ્પાદવિભાગેન અવુચ્ચમાનત્તા અવિતક્કાવિચારપદવિસજ્જને વિતક્કો વિચારો ચાતિ વત્તું ન સક્કાતિ અવિતક્કવિચારમત્તપદવિસજ્જને લબ્ભમાનોપિ વિતક્કો ન ઉદ્ધટો, અઞ્ઞથા ''વિતક્કો ચા''તિ વત્તબ્બં સિયાતિ. નિસ્સયભાવતો ઉપરિ આરોપેત્વા વહન્તં વિય પચ્ચુપટ્ઠાતીતિ **ઉબ્બાહનપચ્ચુપટ્ઠાનં**.

૬૭૫. ચતૂસુ આહારેસુ ઇધ રૂપાધિકારતો કબળીકારો આહારો ગહેતબ્બોતિ આહ ''**આહારતાતિ કબળીકારો આહારો**''તિ. તત્થ કબળં કરીયતીતિ **કબળીકારો**. આહરીયતીતિ **આહારો**, કબળં કત્વા અજ્ઝોહરીયતીતિ અત્થો. ઇદઞ્ચ સવત્થુકં કત્વા આહારં દસ્સેતું વુત્તં. કબળીકારાહારસ્સ પન ઓજા ઇધ આહારો નામ. તેનાહ ''**યાય ઓજાયા**''તિઆદિ. સો ચ રૂપાહરણસભાવો ઉપત્થમ્ભનબલકરો અઙ્ગમઙ્ગાનુસારીરસાહરણભૂતો ભૂતનિસ્સિતો એકો વિસેસો. બાહિરાહારપચ્ચયં પટિલભિત્વા એવ અજ્ઝત્તિકાહારો રૂપં ઉપ્પાદેતીતિ અયં અજ્ઝત્તિકાહારસ્સ ઉપનિસ્સયભાવેનાપિ રૂપં આહરતીતિ આહ ''**ઓજટ્ઠમકં રૂપં આહરતી**''તિ. ઓજા અટ્ઠમી યસ્સ તં **ઓજટ્ઠમકં**. **યાય ઓજાયા**તિ અત્તનો ઉદયાનન્તરં રૂપજનનતો ઓજાસઙ્ખાતાય ઓદનકુમ્માસાદિવત્થુગતાય યાય ફરણઓજાય. **યત્થ યત્થા**તિ યમ્હિ યમ્હિ જનપદે, નગરાદીસુ ચ. ''**કબળીકારો આહારો**''**તિ પવુચ્ચતિ** તબ્બત્થુકત્તાતિ અધિપ્પાયો.

૬૭૬. કિં પન વત્થુનો કિચ્ચં, કિં ઓજાયાતિ ચે? પરિસ્સયહરણં વત્થુસ્સ કિચ્ચં, પાલનં ઓજાયાતિ દસ્સેન્તો આહ ''**અન્નપાનાદિક**''ન્તિઆદિ. **અગ્ગિં હરતિ કમ્મજ**ન્તિ કમ્મજતેજં ગણ્હાતિ. અન્તોકુચ્છિયઞ્હિ ઓદનાદિવત્થુસ્મિં અસતિ કમ્મજતેજો ઉટ્ઠહિત્વા ઉદરપટલસઙ્ખાતમુપાદિન્નરૂપં ગણ્હાતિ, ''છાતોમ્હિ, આહારં મે દેથા''તિ વદાપેતિ, ભુત્તકાલે ઉદરપટલં મુઞ્ચિત્વા અનુપાદિન્નકવત્થું ગણ્હાતિ, અથ સત્તો એકગ્ગો હોતિ. યથા હિ છાયારક્ખસો છાયાપવિટ્ઠં દિસ્વા ગહેત્વા દેવસઙ્ખલિકાય બન્ધિત્વા અત્તનો ભવને મોદન્તો છાતકાલે આગન્ત્વા સીસે દંસતિ, સો

દહ્વત્તા વિરવતિ, તં વિરવં સુત્વા સચે અઞ્ઞેપિ મનુસ્સા આગચ્છન્તિ, સો આગતાગતે ગહેત્વા ખાદિત્વા સકભવને મોદતિ , એવં યં યં અન્નપાનાદિકં વત્થુ, તં તં કમ્મજતેજો ગહેત્વા જીરાપેત્વા પુન ઉદરપટલં ગણ્હાતિ, તસ્મા અન્નપાનાદિકં વત્થુ અત્તનો ઉદરપટલં પવિટ્ઠકાલે ઉપાદિન્નકાયં ગહેત્વા ઠિતં તતો મોચેત્વા અત્તાનં ગણ્હાપનવસેન તં અત્તનો સન્તિકં હરતિ. **કેવલન્તિ** ઓજાવિયુત્તં વત્થુ જીવિતં કમ્મજભૂતં તં પાલેતું ન સક્કોતિ.

૬૭૭. ઓજા...પે॰... પાચકન્તિ ઓજા જીવિતં પાલેતું સક્કોતિ, કમ્મજં તેજં હરિતું ન સક્કોતિ આમાસયસ્સ અપુણ્ણતોતિ અધિપ્પાયો. **ઉપત્થમ્ભનપચ્ચુપટ્ઠાનો**તિ ઓજટ્ઠમકરૂપહરણવસેનેવ ઇમસ્સ કાયસ્સ ઉપત્થમ્ભનવસેન પચ્ચુપટ્ઠાતિ. **કાયેના**તિ રૂપકાયેન. **અત્તનો ભાવ**ન્તિ અત્તનો અધિપ્પાયં. **વિઞ્ઞાપેન્તાન**ન્તિ પરેસં સઞ્ઞાપેન્તાનં. **કાયગ્ગહણાનુસારેના**તિ ફન્દમાનકાયગતવણ્ણસ્સ ગહણભૂતાનં ચક્ખુદ્વારિકજવનાનન્તરપ્પવત્તાનં નિચ્છયગ્ગહણસઙ્ખાતાનં મનોદ્વારિકજવનાનં અનુસ્સરણેન તેસં અનન્તરન્તિ અત્થો. પઞ્ચદ્વારે હિ રૂપાદિઆરમ્મણે આપાથગતે યથાપચ્ચયં કુસલાકુસલજવને ઉપ્પજ્જિત્વા ભવઙ્ગં ઓતિણ્ણે મનોદ્વારિકજવનં તદેવારમ્મણં કત્વા ભવઙ્ગં ઓતરતિ, પુન તસ્મિંયેવ દ્વારે વિસયં વવત્થાપેત્વા જવનં ભવઙ્ગં ઓતરતિ, તસ્મા ચક્ખુદ્વારિકજવનાનન્તરપ્પવત્તાનં દ્વિન્નં જવનવારાનમનન્તરં તતિયવારે પવત્તાય મનોદ્વારજવનવીથિયા એવ **ગહિતાય એતાય** કરણભૂતાય ચતુત્થવારે મનોદ્વારે જવનેનેવ ભાવો વિઞ્ઞાયતિ. એતેન વિઞ્ઞત્તિ-સદ્દસ્સ કરણસાધનતા વુત્તા. **સયં વા**તિઆદિના પન કમ્મસાધનત્તમાહ.

એવં વિઞ્ઞત્તિ-સદ્દસ્સ કારકદ્વયે સમ્ભવં દસ્સેત્વા ઇદાનિ કાય-સદ્દેન સહ કમ્મધારયસમાસં દસ્સેતું, ''કાયો''તિ વોહારસ્સ વિઞ્ઞત્તિયમ્પિ ચ પવત્તિં દસ્સેન્તો ''**કાયેન સંવરો**''તિઆદિસુત્તમાહ. **કાયવિપ્ફન્દનેન અધિપ્પાયવિઞ્ઞાપનહેતુત્તા**તિ વિપ્ફન્દમાનકાયેન કરણભૂતેન અધિપ્પાયવિઞ્ઞાપનહેતુભાવતો કાયેન વિઞ્ઞત્તીતિપિ કાયવિઞ્ઞત્તીતિ સમ્બન્ધો. અયં પનેત્થ અત્થો – વિઞ્ઞત્તિયા કાયવિપ્ફન્દનસ્સ હેતુભાવતો તંહેતુકં કાયવિપ્ફન્દનસઙ્ખાતં કાયં ગહેત્વા અધિપ્પાયજાનનતો વિઞ્ઞત્તિ અધિપ્પાયવિઞ્ઞાપનસ્સ કારણભાવેન ગય્હતીતિ કાયેન અધિપ્પાયં વિઞ્ઞાપેતીતિ. તથા કાયવિપ્ફન્દનં ગહેત્વા તસ્સ કારણમેત્થ અત્થીતિ વિઞ્ઞત્તિયા ગય્હમાનત્તા સયઞ્ચ કાયેન વિઞ્ઞાયતિ, તસ્મા કાયેન વિઞ્ઞત્તીતિપિ કાયવિઞ્ઞત્તીતિ.

૬૭૮. ચિત્તજાનિલધાતુયાતિ અભિક્કમાદિપવત્તકચિત્તસમુટ્ઠાનવાયોધાતુયા. **આકારવિકારતા**તિ આકારભૂતો વિકારો. કસ્સ પન સા આકારવિકારતાતિ? સામત્થિયતો વાયોધાતુઅધિકાનં ચિત્તજમહાભૂતાનં. કિં તં સામત્થિયં? ચલનહેતુતા, ચિત્તજતા, ઉપાદાયરૂપતા ચ. અથ વા ચિત્તજાનિલધાતુયા એકા આકારવિકારતાતિ સમ્બન્ધો. ન કેવલઞ્હિ સામિવચનં ચલનસમ્બન્ધાપેક્ખાય એવ, અથ ખો આકારવિકારસમ્બન્ધાપેક્ખાયપીતિ.

યદિ એવં, કથં વિઞ્ઞત્તિયા ઉપાદાયરૂપત્તં. ''ચિત્તજાનિલધાતુયા''તિ હિ વચનેન વાયોધાતુયાવ આકારવિકારતા વિઞ્ઞત્તિ આપજ્જતિ, ન ચ એકભૂતનિસ્સિતં ઉપાદાયરૂપં નામ અત્થિ ''ચતુન્નં મહાભૂતાનં ઉપાદાયરૂપ''ન્તિ (ધ॰ સ॰ ૫૮૪) વચનતોતિ? નાયં દોસો, ચતુન્નં વિકારતા ચતૂસુ એકસ્સપિ હોતિ ચતુસાધારણધનં વિય. અનિલધાતુઅધિકકલાપો વા ઇધ ''અનિલધાતૂ''તિ વુચ્ચતિ, તદધિકે તંવોહારતો યથા સમ્ભારધાતુયા અધિકભાવેન પથવીવોહારો, તસ્મા વાયોધાતુઅધિકાનં ચિત્તજમહાભૂતાનં એકા આકારવિકારતા કાયવિઞ્ઞત્તીતિ ન કોચિ વિરોધો. અધિકતા ચસ્સા સામત્થિયતો દટ્ઠબ્બા, ન પમાણતો. ઇતરથા હિ તેસં અવિનિબ્ભોગવુત્તિતા ન યુજ્જેય્ય. અધિકતા હિ અત્તનો અધિકવસેન ઇતરેહિ વિનિબ્ભોગપ્પવત્તિતો હોતિ. સામત્થિયાધિકઞ્ચ કારણાનુકારિતાય. કારણઞ્હિ અભિક્કમાદિપવત્તકં ચિત્તં, તં ચલનાધિપ્પાયસભાવં તતો સમુટ્ઠિતે

કલાપે અનુકરોન્તે વાયોધાતુયા એવ અધિકત્તં યુત્તન્તિ. કેચિ પન ‘‘વાયોધાતુયા એવ આકારવિકારતા’’તિ ગણ્હન્તિ, તેસં મતેન ઉપાદારૂપત્તં દુરૂપપન્નં. ન હિ એકસ્સ વિકારો ચતુન્નં ઉપાદારૂપન્તિ સક્કા વત્તું.

કીદિસી પનાયં વિકારતાતિ આહ ‘‘**સહજાતસ્સ રૂપસ્સ ચલને હેતૂ**’’તિ. તત્થ **સહજાતસ્સા**તિ અત્તના સહજાતસ્સ. યસ્મા ઉતુચિત્તાહારજાનં ચલનં ચિત્તજરૂપસમ્બન્ધેનેવ હોતિ, નદીસોતચલનેન તત્થ પક્ખિત્તસુક્ખગોમયપિણ્ડાદીનં વિય. વિઞ્ઞત્તિવસેન પન ચિત્તજાનમેવ ચલનં, તસ્મા વુત્તં ‘‘સહજાતસ્સા’’તિ. **રૂપસ્સા**તિ રૂપકાયસ્સ. **ચલને**તિ સન્થમ્ભનસન્ધારણચલનસઙ્ખાતે ચલિતભાવે. સન્થમ્ભનાદિકમ્પિ હિ ચલનાભિમુખતાય ચલનન્તિ યુજ્જતિ. **હેતૂ**તિ હેતુભૂતા સહકારીકારણભૂતા. એત્તાવતા ચ કિં વુત્તં હોતિ? કાયવિઞ્ઞત્તિ નામ નેવ ફન્દમાનરૂપકાયો, ન ચ ફન્દમાના વાયોધાતુ, અથ ખો મહન્તં પાસાણં ઉક્ખિપન્તસ્સ સબ્બથામેન ગહણકાલે સરીરસ્સ ઉસ્સાહનવિકારો વિય રૂપકાયસ્સ પરિપ્ફન્દનપચ્ચયભાવેન લબ્ભમાનો એકો આકારવિકારો કાયવિઞ્ઞત્તિ નામાતિ વુત્તં હોતિ.

નનુ ચ ફન્દમાનવણ્ણાદિવિનિમુત્તો કોચિ વિકારો અત્થિ, તસ્સ વણ્ણગ્ગહણાનન્તરં ગહણં હોતીતિ કથમેતં વિઞ્ઞાયતીતિ? અધિપ્પાયગ્ગહણતો. ન હિ વિઞ્ઞત્તિવિકારરહિતેસુ રુક્ખચલનાદીસુ અધિપ્પાયગ્ગહણં દિટ્ઠં, હત્થચલનાદીસુ પન દિટ્ઠં, તસ્મા ફન્દમાનવણ્ણાદિવિનિમુત્તો કોચિ વિકારો અત્થિ અધિપ્પાયસ્સ વિઞ્ઞાપકોતિ સમ્પટિચ્છિતબ્બમેતં એકન્તેન. ઞાપકો ચ હેતુ સયં ગહિતોયેવ અત્તનો ઞાપેતબ્બમત્થં ઞાપેતિ, ન વિજ્જમાનમત્તેનાતિ. ઞાપેતબ્બવણ્ણગ્ગહણાનન્તરં વિકારગ્ગહણમ્પિ અનુમાનતો સિદ્ધં. તથા હિ વદન્તિ –

‘‘વિસયત્તમનાપન્ના,
સદ્દા નેવત્થબોધકા;
ન સત્તામત્તતો અત્થે,
તે અઞ્ઞાતા પકાસકા’’તિ.

યદિ વિકારગ્ગહણમેવ કારણમધિપ્પાયગ્ગહણસ્સ, કસ્મા અગ્ગહિતસઙ્કેતાનં અધિપ્પાયગ્ગહણં ન હોતીતિ? ન કેવલં વિકારગ્ગહણમેવ અધિપ્પાયસ્સ ગહણસ્સ કારણં, અથ ખો પુરિમસિદ્ધસમ્બન્ધગ્ગહણઞ્ચ ઇમસ્સ ઉપનિસ્સયોતિ દટ્ઠબ્બં. યથા હિ અરઞ્ઞે ઉદકતિત્થે ઉસ્સાપેત્વા ઠપિતગોસીસાદીનિ ઉદકનિમિત્તાનિ દિસ્વા તદનન્તરપ્પવત્તાય અવિઞ્ઞાયમાનન્તરાય મનોદ્વારજવનવીથિયા ગોસીસાદીનં ઉદકસહચારીપકારસઞ્ઞાણાકારં ગહેત્વા ‘‘ઉદકમેત્થ અત્થી’’તિ જાનનં, એવં ફન્દમાનવણ્ણં ગહેત્વા તદનન્તપ્પવત્તાય અવિઞ્ઞાયમાનન્તરાય મનોદ્વારવીથિયા પુરિમગ્ગહિતસમ્બન્ધૂપનિસ્સયસહિતાય સાધિપ્પાયવિકારગ્ગહણં હોતીતિ.

૬૮૧-૨. સહજરૂપચલનસ્સ વિઞ્ઞત્તિવિકારસહિતાય વાયોધાતુયા હેતુભાવો યુત્તો, કિં સબ્બા એવ વાયોધાતુ સહજરૂપં ચાલેતીતિ ઇમં ચોદનં સોધેતું ‘‘**લભિત્વા પનુપત્થમ્ભ**’’ન્તિઆદિ વુત્તં. ઉપત્થમ્ભેતીતિ **ઉપત્થમ્ભં**, ઉપત્થમ્ભકપચ્ચયન્તિ અત્થો. **એકાવજ્જનવીથિય**ન્તિ મનોદ્વારિકજવનવીથિં સન્ધાયાહ પઞ્ચદ્વારિકવીથિયા વિઞ્ઞત્તિસમુટ્ઠાપકત્તાભાવતો. **હેટ્ઠાહિ છહિ ચ ચિત્તેહી**તિ સત્તસુ જવનેસુ હેટ્ઠિમેહિ છહિ જવનેહિ સમુટ્ઠિતં વાયોધાતું ઉપત્થમ્ભં લભિત્વાતિ સમ્બન્ધો. કેચિ પન પોત્થકેસુ ‘‘વાયોધાતુસમુટ્ઠિત’’ન્તિ પાઠં દિસ્વા ઉપત્થમ્ભન્તિ ભાવસાધનવસેન ગહેત્વા હેટ્ઠા છહિ ચિત્તેહિ ઉપ્પન્નવાયોધાતુસમુટ્ઠિતં ઉપત્થમ્ભં લભિત્વાતિ યોજેન્તિ.

વિઞ્ઞત્તિસહિતત્તનાતિ સયં વિઞ્ઞત્તિસહિતા અત્તના સહજાતં ચિત્તજરૂપં દેસન્તરુપ્પત્તિહેતુભાવેન ચલયતિ, ન ઇતરાતિ અત્થો.

અયં પનેત્થાધિપ્પાયો – યથા નામ સત્તહિ યુગેહિ આકડ્ઢિતબ્બસકટે સત્તમયુગયુત્તા એવ ગોણા હેટ્ઠા છસુ યુગેસુ યુત્તગોણેહિ લદ્ધુપત્થમ્ભા સકટં ચાલેન્તિ, પઠમયુગાદિયુત્તા પન સન્થમ્ભનસન્ધારણમત્તમેવ સાધેન્તા તેસં ઉપત્થમ્ભકા હોન્તિ, એવમેવં સત્તમજવનસમુટ્ઠિતા વાયોધાતુ હેટ્ઠા છહિ જવનેહિ સમુટ્ઠિતવાયોધાતુતો લદ્ધુપત્થમ્ભા ચિત્તજરૂપં ચાલેતિ. પઠમજવનાદિસમુટ્ઠિતા પન સન્થમ્ભનસન્ધારણમત્તં સાધેન્તા તસ્સ ઉપત્થમ્ભકા હોન્તિ, દેસન્તરુપ્પત્તિયેવ ચેત્થ ચલનં ઉપ્પન્નદેસતો કેસગ્ગમત્તમ્પિ ધમ્માનં ચલનાભાવતો, ઇતરથા ધમ્માનં અબ્યાપારતા, ખણિકતા ચ ન સિયા. કથં પનસ્સ સહજરૂપાનં દેસન્તરુપ્પત્તિયા હેતુભાવોતિ? યથા અત્તના સહજરૂપાનિ હેટ્ઠિમજવનાદિસમુટ્ઠિતરૂપેહિ પતિટ્ઠિતટ્ઠાનતો અઞ્ઞત્થ ઉપ્પજ્જન્તિ, એવં તેહિ સહ તત્થ ઉપ્પત્તિયેવસ્સ દેસન્તરુપ્પત્તિહેતુભાવોતિ દટ્ઠબ્બં.

અથ ફન્દમાનવણ્ણગ્ગહણાનન્તરં વિઞ્ઞત્તિગ્ગહણસ્સ વુત્તત્તા વિઞ્ઞત્તિસહિતાતિ સત્તમજવનસમુટ્ઠિતાય એવ ચ વિસેસિતત્તા ચલનાકારસહિતાયેવ વાયોધાતુ વિકારસહિતાતિ? નયિદમેવં દેસન્તરુપ્પત્તિહેતુભાવેન ચલયિતુમસક્કોન્તિયોપિ સન્થમ્ભનસન્ધારણમત્તકરણેન પઠમજવનાદિસમુટ્ઠાનવાયોધાતુયોપિ વિઞ્ઞત્તિવિકારસહિતા એવ. યેન દિસાભાગેન ગન્ત્વા અભિક્કમાદીનિ પવત્તેતુકામો તદભિમુખભાવવિકારસમ્ભવતો. અધિપ્પાયસહભાવિનઞ્હિ વિકારં વિઞ્ઞત્તિમાચિક્ખન્તિ. તેનેવ હિ ભગવતા ‘‘કતમં તં રૂપં કાયવિઞ્ઞત્તિ? યા કુસલચિત્તસ્સ વા...પે॰... અબ્યાકતચિત્તસ્સ વા અભિક્કમન્તસ્સ વા...પે॰... પસારેન્તસ્સ વા કાયસ્સ થમ્ભના સન્થમ્ભના સન્થમ્ભિતત્તં વિઞ્ઞત્તિ વિઞ્ઞાપના વિઞ્ઞાપિતત્તં. ઇદં તં રૂપં કાયવિઞ્ઞત્તી’’તિ (ધ॰ સ॰ ૭૨૦) સન્થમ્ભનસન્ધારણાનમ્પિ પચ્ચયભાવાકારો કાયવિઞ્ઞત્તીતિ વુત્તો. એવઞ્ચ કત્વા મનોદ્વારાવજ્જનસ્સાપિ વિઞ્ઞત્તિસમુટ્ઠાપકતાવચનં સુટ્ઠુ ઉપપન્નં હોતિ.

૬૮૩-૪. ચિત્તજાતાય પથવીધાતુયા ઉપાદિન્નકઘટ્ટને પચ્ચયો યો આકારવિકારો, અયં વચીવિઞ્ઞત્તિ વિઞ્ઞેય્યાતિ સમ્બન્ધો. તત્થ **ચિત્તજાતાયા**તિ વચીભેદપ્પવત્તકચિત્તસમુટ્ઠાનાય . **ઉપાદિન્નકઘટ્ટને**તિ ઉપાદિન્નકકલાપસઙ્ખાતસ્સ અક્ખરુપ્પત્તિટ્ઠાનસ્સ ઘટ્ટનસઞ્ઞિતે કિચ્ચે ઘટ્ટનસ્સાતિ અત્થો. **પચ્ચયો**તિ તસ્સ સહકારીકારણભૂતો. **એકો આકારવિકારો**તિ ઘટ્ટિયમાનઉપાદિન્નરૂપતો, ઘટ્ટન્તિ યા પથવીધાતુતો ચ વિનિવટ્ટો પથવીધાતુયા ઉપાદિન્નઘટ્ટનપચ્ચયસભાવરૂપો એકો આકારવિકારવિસેસોતિ અત્થો. **પથવિધાતુયા**તિ સામિવચનં ‘‘ઉભયસમ્બન્ધાપેક્ખ’’ન્તિઆદિ કાયવિઞ્ઞત્તિયં વુત્તનયેન વેદિતબ્બં. અયં પન વિસેસો – યથા તત્થ ફન્દમાનવણ્ણગ્ગહણાનન્તરં ગય્હતિ, એવમિધ સુય્યમાનસદ્દસવનાનન્તરન્તિ દટ્ઠબ્બં. ઇદઞ્ચ સન્થમ્ભનાદીનં અભાવેન ઘટ્ટનેન સદ્ધિંયેવ સદ્દસ્સ ઉપ્પજ્જનતો ‘‘લભિત્વા પનુપત્થમ્ભ’’ન્તિઆદિનયો ન લબ્ભતિ. ઘટ્ટનઞ્હિ પઠમજવનાદીસુપિ લબ્ભતેવ. તેનાહ ‘‘**સદ્દવસા**’’તિ. અથ ઘટ્ટનચલનાનં કો વિસેસોતિ? ઘટ્ટનં પચ્ચયવિસેસેન ભૂતકલાપાનં અઞ્ઞમઞ્ઞં આસન્નતરુપ્પાદતા, ચલનં એકસ્સાપિ દેસન્તરુપ્પાદનપરમ્પરતાતિ અયમેતેસં વિસેસો. ગોસીસાદિઉપમાપેત્થ યથાસમ્ભવં યોજેતબ્બા. **સાવા**તિ સા એવ સહસદ્દા વિઞ્ઞત્તિ. **સક્યકુલિન્દુના**તિ સુપરિસુદ્ધગગનતલસ્સ સક્કરાજકુલસ્સ અવભાસકટ્ઠેન તસ્સ નિસાકરભૂતેન. અથ વા ઇન્દતિ પરમિસ્સરિયં કરોતીતિ ઇન્દુ. ઇન્દુ-સદ્દસ્સ ઉત્તમવાચકત્તા સક્કકુલુત્તમેનાતિ અત્થો.

૬૮૫. અથ વિઞ્ઞત્તિ તાવ સહસદ્દાવ, સદ્દો પન ચિત્તજો અવિઞ્ઞત્તિકો અત્થીતિ ચે? નત્થીતિ દસ્સેન્તો આહ “**સદ્દો ન ચિત્તજો**”તિઆદિ. **વિઞ્ઞત્તિઘટ્ટનન્**તિ વિઞ્ઞત્તિપચ્ચયં પથવીધાતુયા ઘટ્ટનં. **ધાતુસઙ્ઘટ્ટનેનેવા**તિઆદિના વુત્તમેવત્થં સમત્થેતિ. યસ્મા ધાતુસઙ્ઘટ્ટનેનેવ સદ્દો જાયતિ, ન તેન વિના, તસ્માતિ અત્થો. અનેન ચ યે વદન્તિ ‘‘વિતક્કવિપ્ફારસદ્દો ન સોતવિઞ્ઞેય્યોતિ મહાઅટ્ઠકથાયં વુત્તત્તા ચિત્તસમુટ્ઠાનો વિતક્કવિપ્ફારસદ્દો વિઞ્ઞત્તિયા વિનાપિ ઉપ્પજ્જતિ. ‘યા તાય વાચાય વિઞ્ઞત્તિ વિઞ્ઞાપના’તિ (ધ॰ સ॰ ૬૩૬) હિ વચનતો અસોતવિઞ્ઞેય્યેન સદ્દેન સહ વિઞ્ઞત્તિ ન ઉપ્પજ્જતિ, તતોવ ચિત્તજોપિ સદ્દનવકો અત્થી’’તિ, તેસં વાદં પટિક્ખિપતિ. મહાઅટ્ઠકથાવાદોપિ હિ સદ્દોવ હોતિ, ન સોતવિઞ્ઞેય્યોતિ વિરુદ્ધમેતન્તિ મજ્ઝિમાનેહિ સઙ્ગહકારેહિ પટિક્ખિત્તોવ. આનન્દાચરિયો પન મહાઅટ્ઠકથાવાદં અપ્પટિક્ખિપિત્વાવ તત્થ અધિપ્પાયં વણ્ણેતિ. કથં? ‘‘જિવ્હાતાલુચલનાદિકરવિતક્કસમુટ્ઠિતં વિઞ્ઞત્તિસહજમેવ સુખુમસદ્દં દિબ્બસોતેન સુત્વા આદિસતી’’તિ સુત્તે, પટ્ઠાને ચ ઓળારિકં સદ્દં સન્ધાય સોતવિઞ્ઞાણસ્સ આરમ્મણપચ્ચયભાવો વુત્તોતિ ઇમિના અધિપ્પાયેન વિતક્કવિપ્ફારસદ્દસ્સ અસોતવિઞ્ઞેય્યતા વુત્તાતિ.

૬૮૬-૭. **વિઞ્ઞાપનતો**તિ વચીઘોસેન અધિપ્પાયવિઞ્ઞાપનહેતુત્તા. **સયં વિઞ્ઞેય્યતો**તિ ગહણાનુસારેન વચીઘોસેન વા હેતુના સયં વિઞ્ઞેય્યત્તા. **તસ્સા**તિ વિઞ્ઞત્તિસદ્દસ્સ. **સમ્ભવો કારકદ્વયે**તિ વિઞ્ઞાપયતીતિ વિઞ્ઞત્તિ, વિઞ્ઞાયતીતિ વિઞ્ઞત્તીતિ એવં હેતુમ્હિ, કમ્મનિ વા તસ્સ સમ્ભવો નિબ્બત્તિ હોતીતિ અત્થો. કિં પનેતં વિઞ્ઞત્તિદ્વયં ચિત્તસમુટ્ઠાનં, ઉદાહુ કમ્માદિસમુટ્ઠાનન્તિ આહ “**ન વિઞ્ઞત્તિદ્વય**”ન્તિઆદિ. **અટ્ઠ રૂપાનિ વિયા**તિ સકસકકલાપગતઅટ્ઠરૂપાનિ વિય, વિઞ્ઞત્તિદ્વયસ્સ એકતો વુચ્ચમાનત્તા કાયવિઞ્ઞત્તિસહજકલાપે સદ્દો ન લબ્ભતીતિ વચીવિઞ્ઞત્તિકલાપે લબ્ભમાનમ્પિ તં હિત્વા ‘‘અટ્ઠ’’ઇચ્ચેવ વુત્તં.

યથાવુત્તવિકારગ્ગહણમુખેન ‘‘અયં ઇદં નામ કાતુકામો’’તિ તંસમઙ્ગિનો અધિપ્પાયો વિઞ્ઞાયતીતિ આહ “**અધિપ્પાયપ્પકાસનરસા**”તિ. કાયવિપ્ફન્દનહેતુભૂતાય વાયોધાતુયા વિકારત્તા તસ્સા કાયવિપ્ફન્દનસ્સ હેતુભાવાકારેન પચ્ચુપટ્ઠાનન્તિ વુત્તં “**કાય…પે॰… પચ્ચુપટ્ઠાના**”તિ. વાયોધાતુયા કિચ્ચાધિકતાય આહ “**ચિત્તસમુટ્ઠાનવાયોધાતુપદટ્ઠાના**”તિ. **વચીઘોસસ્સ હેતુભાવપચ્ચુપટ્ઠાના**તિ વુત્તનયેનેવ વચીઘોસસઙ્ખાતસ્સ ચિત્તજસદ્દસ્સ હેતુભાવપચ્ચુપટ્ઠાના.

કેચિ પનેત્થ ‘‘ઘટ્ટને પચ્ચયોતિ વુત્તત્તા ઘટ્ટનાનન્તરં સદ્દસ્સ ઉપ્પત્તિ હોતીતિ ગહેત્વા ચિત્તસમુટ્ઠાનપથવીધાતુ ઉપાદિન્નઘટ્ટનમત્તં કરોતિ, ઘટ્ટિતક્ખણે ઉતુસમુટ્ઠાનોવ સદ્દો ઉપ્પજ્જતિ, સો પન ચિત્તપચ્ચયત્તા પરિયાયેન ચિત્તસમુટ્ઠાનોતિ વુચ્ચતી’’તિ વદન્તિ. તેસં મતેન ચિત્તજસદ્દોયેવ ન લબ્ભતિ, તસ્મા એવં અગ્ગહેત્વા ઉદકતાપનકાલે અન્તોઉદકેયેવ ઉપ્પજ્જનકસદ્દો વિય ઉપાદિન્ને ઘટ્ટેત્વા ઉપ્પજ્જમાનચિત્તસમુટ્ઠાનપથવીધાતુયા ઉપ્પત્તિસમકાલમેવ તસ્મિં કલાપે નવમં હુત્વા અન્તોયેવ ભૂતિકસદ્દો ઉપ્પજ્જતીતિ ગહેતબ્બં, તસ્મા ચિત્તસમુટ્ઠાનસદ્દોપિ વચીવિઞ્ઞત્તિવસેનેવ ઉપ્પજ્જતિ, અચ્છરાપહરણાદિસદ્દો પન વચીવિઞ્ઞત્તિયા અભાવતો ચિત્તપચ્ચયઉતુસમુટ્ઠાનોયેવાતિ.

૬૮૮. વિગ્ગહાભાવતો ન કસ્સતિ, કસિતું છિન્દિતું ન સક્કોતીતિ અકાસો, સોયેવ આકાસોતિ આહ “**ન કસ્સતીતિ આકાસો**”તિ, કો પનેસોતિ આહ “**રૂપાનં વિવરો**”તિ, કણ્ણચ્છિદ્દાદિરૂપાનં અન્તરન્તિ અત્થો. અનેન અજટાકાસમાહ. **યો…પે॰… પરિચ્છેદો**તિ પન ઇમિના ઇધાધિપ્પેતમાકાસં, સો પન રુળ્હીવસેન આકાસોતિ પવુચ્ચતિ.

રૂપાનિ પરિચ્છિન્દતિ, સયં વા તેહિ પરિચ્છિજ્જતિ, તેસં વા પરિચ્છેદમત્તન્તિ રૂપપરિચ્છેદો, તં લક્ખણમેતસ્સાતિ **રૂપપરિચ્છેદલક્ખણો**. અયઞ્હિ તં તં રૂપકલાપં પરિચ્છિન્દન્તો વિય હોતિ. તેનાહ "**રૂપપરિયન્તપ્પકાસનરસો**"તિ. ''અયં રૂપાનં હેટ્ઠિમો પરિયન્તો, અયં ઉપરિમો''તિ એવં વિભાવનકિચ્ચોતિ અત્થો. અત્થતો પન યસ્મા રૂપાનં પરિચ્છેદમત્તં હુત્વા ગય્હતિ, તસ્મા વુત્તં "**રૂપમરિયાદપચ્ચુપટ્ઠાનો**"તિ. એત્થાહ – કિં પનેસ રૂપે પરિચ્છિન્દન્તો ચતુસમુટ્ઠાનકલાપતો પરિચ્છિન્દતિ, અથ એકસમુટ્ઠાનબહુકલાપતો, ઉદાહુ એકેકસમુટ્ઠાનએકેકકલાપતો, એકેકરૂપતો વાતિ? એકેકસમુટ્ઠાનએકેકકલાપતોતિ દટ્ઠબ્બં.

યદિ હિ ચતુસમુટ્ઠાનકલાપતો, એકસમુટ્ઠાનબહુકલાપતો વા પરિચ્છિન્દતિ, એવં સતિ સમ્ફુટ્ઠભાવપચ્ચુપટ્ઠાનો વા પરિચ્છિન્દેય્ય, એકકલાપગતરૂપાનં વિય નાનાકલાપગતરૂપાનમ્પિ અવિનિબ્ભોગવુત્તિતા વા આપજ્જેય્ય. અથ વા એકેકરૂપતો પરિચ્છિન્દતિ, એવં સતિ એકેકકલાપગતરૂપાનમ્પિ નાનાકલાપગતરૂપાનં વિય અઞ્ઞમઞ્ઞવિનિબ્ભોગવુત્તિતાપસઙ્ગો સિયા, ઉભયમ્પિ પનેતં અનિટ્ઠં, તસ્મા એકેકસમુટ્ઠાનએકેકકલાપતો પરિચ્છિન્દતીતિ દટ્ઠબ્બં.

અસમ્ફુટ્ઠભાવછિદ્દવિવરભાવપચ્ચુપટ્ઠાનો વાતિ અસમ્ફુટ્ઠભાવપચ્ચુપટ્ઠાનો વા છિદ્દવિવરભાવપચ્ચુપટ્ઠાનો વાતિ વુત્તં હોતિ. તત્થ યસ્મિં કલાપે ભૂતાનં પરિચ્છેદો, તેહેવ અસમ્ફુટ્ઠભાવેન પચ્ચુપટ્ઠાનતો અસમ્ફુટ્ઠભાવપચ્ચુપટ્ઠાનો. કિઞ્ચાપિ હિ કલાપન્તરભૂતા કલાપન્તરભૂતેહિ સમ્ફુટ્ઠાવ એકઘનપિણ્ડભાવેન પવત્તન્તા, તથાપિ ધમ્મતો અઞ્ઞમઞ્ઞં વિવિત્તત્તા અસંકિણ્ણા એવ. તેસં યા વિવિત્તતા અઞ્ઞમઞ્ઞં અસંકિણ્ણતા, અયં પરિચ્છેદો. ભૂતન્તરેહિ વિય તેહિ સો અસમ્ફુટ્ઠોવ, ઇતરથા પરિચ્છિન્નતા ન સિયા તેસં ભૂતાનં બ્યાપિભાવાપત્તિતો. અબ્યાપિભાવો હિ અસમ્ફુટ્ઠતા. તેનાહ ભગવા ઇમસ્સ નિદ્દેસે ''અસમ્ફુટ્ઠં ચતૂહિ મહાભૂતેહી''તિ (ધ॰ સ॰ ૬૩૭).

અથ વા કલાપન્તરભૂતાનં અઞ્ઞમઞ્ઞં અસંકિણ્ણભાવેન પચ્ચુપટ્ઠાનતો અસમ્ફુટ્ઠતાપચ્ચુપટ્ઠાનભાવો વુત્તો, કણ્ણચ્છિદ્દમુખવિવરાદિવસેન છિદ્દવિવરભાવસ્સ પચ્ચુપટ્ઠાનતો છિદ્દવિવરભાવપચ્ચુપટ્ઠાનતા વુત્તા. રૂપપરિચ્છેદે હિ સતિ છિદ્દવિવરભાવો હોતિ. યેસં રૂપાનં પરિચ્છેદો, તત્થેવ તેસં પરિચ્છેદભાવેન લબ્ભતીતિ વુત્તં "**પરિચ્છિન્નરૂપપદટ્ઠાનો**"તિ.

૬૮૯-૯૧. રૂપસ્સલહુતાદિત્તયનિદ્દેસેતિ રૂપસ્સલહુતા રૂપસ્સમુદુતા રૂપસ્સકમ્મઞ્ઞતાતિ ઇમસ્સ રૂપલહુતાદિત્તયસ્સ નિદ્દેસે સમ્પત્તે ઇદં વુચ્ચતીતિ અધિપ્પાયો. **હેટ્ઠા વુત્તનયેનેવા**તિ અરૂપસ્સ લહુતાદીસુ ''કાયલહુભાવો કાયલહુતા''તિઆદિના વુત્તનયાનુસારેનેવ ''રૂપસ્સ લહુભાવો લહુતા''તિઆદિના રૂપસમ્બન્ધીભાવેન રૂપવિકારાપિ વિઞ્ઞાતબ્બા. રૂપસ્સ લહુભાવો લહુતા, સા રૂપસ્સ ગરુભાવવૂપસમલક્ખણા, ગરુભાવનિમ્મદ્દનરસા, અદન્ધતાપચ્ચુપટ્ઠાના, લહુરૂપપદટ્ઠાના. રૂપસ્સ મુદુભાવો મુદુતા, સા રૂપસ્સ થદ્ધભાવવૂપસમલક્ખણા, થદ્ધભાવનિમ્મદ્દનરસા, સબ્બકિરિયાસુ અવિરોધિતાપચ્ચુપટ્ઠાના, મુદુરૂપપદટ્ઠાના. રૂપસ્સ કમ્મઞ્ઞભાવો કમ્મઞ્ઞતા, સા રૂપસ્સ અકમ્મઞ્ઞભાવવૂપસમલક્ખણા, અકમ્મઞ્ઞભાવનિમ્મદ્દનરસા, સરીરકિરિયાસુ અનુકૂલભાવપચ્ચુપટ્ઠાના, કમ્મઞ્ઞરૂપપદટ્ઠાનાતિ. અત્થો પનેત્થ તત્થ તત્થ અમ્હેહિ વુત્તાનુસારેન વેદિતબ્બો. ઇમા પન તિસ્સો રૂપાનં વિકારભાવતો ''રૂપવિકારા''તિ વુચ્ચન્તીતિ દસ્સેતું "**તિસ્સો…પે॰… વિભાવિના**"તિ વુત્તં.

યથાક્કમં પનેતા રૂપસ્સ દન્ધત્તકરધાતુક્ખોભપટિપક્ખપચ્ચયસમુટ્ઠાના, થદ્ધત્તકરધાતુક્ખોભપટિપક્ખપચ્ચયસમુટ્ઠાના, રૂપાનં સરીરકિરિયાસુ અનનુકૂલભાવકરધાતુક્ખોભપટિપક્ખપચ્ચયસમુટ્ઠાનાતિ વેદિતબ્બં. તત્થ **ધાતુક્ખોભો**તિ વાતપિત્તસેમ્હપકોપો, રસાદિધાતૂનં વા વિકારાવત્થા, દ્વિધા વુત્તાપિ અત્થતો પથવીધાતુઆદીનંયેવ વિકારોતિ દટ્ઠબ્બં. પટિપક્ખપચ્ચયા સપ્પાયઉતુઆહારાવિક્ખિત્તચિત્તતા, સા ચ તંતંવિકારસ્સ વિસેસપચ્ચયભાવતો વુત્તા, અવિસેસેન પન સબ્બેસં પચ્ચયા, તથા હિ તે કદાચિપિ અઞ્ઞમઞ્ઞં ન વિજહન્તિ. તથા અવિજહન્તાનં પન દુબ્બિજાનીયં નાનત્તન્તિ તંપકાસનત્થં "**એતાસ**"ન્તિઆદિ વુત્તં. કમતોવ નિદસ્સનન્તિ સમ્બન્ધો. લહુતાય હિ **અરોગી નિદસ્સનં**, મુદુતાય **મદ્દિતચમ્મં**, કમ્મઞ્ઞતાય **સુધન્તસુવણ્ણં**.

નનુ ચેત્થ અરોગિનો તાવ નિદસ્સનં યુત્તં તસ્સ ઇન્દ્રિયબદ્ધસન્તાનત્તા, સુપરિમદ્દિતચમ્મસુધન્તસુવણ્ણાનં પન કથં. ન હિ અનિન્દ્રિયબદ્ધરૂપસન્તાને લહુતાદીનિ સમ્ભવન્તિ તથા ધાતુક્ખોભપટિપક્ખપચ્ચયાભાવતો? સચ્ચં, મુદુકમ્મઞ્ઞસદિસરૂપનિદસ્સનમત્તમેતં, ન પન તત્થ ઇધાધિપ્પેતમુદુતાકમ્મઞ્ઞતાસભાવતો. યદિ એવં, કથં તૂલપિચુઆદીસુ લહુભાવાદિકન્તિ? ન તત્થ પરમત્થતો લહુભાવાદિકં અત્થિ, ગરુભાવાદિહેતૂનં પન અભાવતો તત્થ લહુભાવાદિવોહારો.

કમ્મં કાતું ન સક્કોતિ એકન્તેન તાસં પચ્ચુપ્પન્નપચ્ચયાપેક્ખત્તા, ઇતરથા સબ્બદાભાવિનીહિ લહુતાદીહિ ભવિતબ્બં સિયાતિ. **અદન્ધતાલક્ખણા**તિ અગરુભાવલક્ખણા. ગરુભાવસ્સ વિનોદનં ખિપનં અપનયનં કિચ્ચમેતિસ્સાતિ **ગરુભાવવિનોદનરસા**. કિઞ્ચાપિ હિ અયં રૂપાનં ગરુભાવં વિનોદેતું ન સક્કોતિ, ગરુરૂપપટિપક્ખાનં પન અદન્ધરૂપાનં વિકારત્તા ''જાતિ નં ઉપ્પાદેતી''તિઆદીસુ વિય પરિયાયેન ગરુભાવં વિનોદેતિ નામ. તસ્સઞ્હિ વિજ્જમાનાયં ઉપ્પન્નરૂપાનં અગરુભાવોયેવાતિ. એસ નયો **મુદુતાકમ્મઞ્ઞતાસુ**. ચેતસિકલહુતાદયો પન અત્તનો અત્તનો પચ્ચનીકાનં તંતંઅકુસલધમ્માનં વિદ્ધંસકભાવેન પવત્તન્તીતિ વિકારમત્તભાવતો નિપ્પરિયાયેનેવ તાસં તંકિચ્ચતા લબ્ભતીતિ દટ્ઠબ્બં. **લહુપરિવત્તિતપચ્ચુપટ્ઠાના**તિ અદન્ધસ્સ અરોગીપુરિસસ્સ અપરાપરં સઙ્કન્તિ પરિવત્તનં વિય અદન્ધપરિવત્તનં હુત્વા પચ્ચુપટ્ઠાનાતિ અત્થો. યસ્સ રૂપસ્સ લહુતા, તત્થેવ વિકારભાવેન ઉપલબ્ભનતો **લહુરૂપપદટ્ઠાના**. એવમિતરાસુપિ. **અથદ્ધતા**તિ અકથિનતા. અત્તનો મુદુભાવેનેવ સબ્બકિરિયાસુ અવિરુદ્ધા હુત્વા પચ્ચુપટ્ઠાતીતિ **અવિરોધિતાપચ્ચુપટ્ઠાના**. મુદુ હિ કત્થચિ ન વિરુજ્ઝતિ. તીસુપિ ઠાનેસુ પટિપક્ખત્થે અ-કારો. દન્ધતાદિહેતૂનં પટિપક્ખસમુટ્ઠાનત્તા લહુતાદીનન્તિ કેચિ. અપરે પન સત્તાપટિસેધેતિ વદન્તિ. સરીરેન કત્તબ્બકિરિયાનં અનુકૂલતાસઙ્ખાતો કમ્મઞ્ઞભાવો લક્ખણમેતિસ્સાતિ **સરીરકિરિયાનુકૂલકમ્મઞ્ઞભાવલક્ખણા**. અકમ્મઞ્ઞં દુબ્બલં નામ હોતીતિ કમ્મઞ્ઞતા **અદુબ્બલભાવપચ્ચુપટ્ઠાના** વુત્તા.

૬૯૨. રૂપાનમાચયો યોતિઆદીસુ યો નિપ્ફન્નરૂપાનં આદિતો ચયો, યથાપચ્ચયં તતો તતો આગતસ્સ વિય ચયોતિ વા આચયસઙ્ખાતો રૂપાનં પઠમુપ્પાદો વડ્ઢિ ચ, સો **ઉપચયો**તિ ઉદ્દેસે વુત્તો ''ઉપઞ્ઞત્તં ઉપસિત્ત''ન્તિઆદીસુ વિય ઉપ-સદ્દસ્સ પઠમૂપરિઅત્થદસ્સનતો. યા પન **તેસંયેવ** રૂપાનં **અનુપ્પબન્ધતા** અનુપ્પબન્ધવસેન પવત્તિ, સા **સન્તતીતિ પવુચ્ચતિ**. પટિસન્ધિક્ખણે હિ રૂપુપ્પત્તિઆદિચયભાવતો આચયો નામ, તતો પરં યાવ સત્તરસમચિત્તુપ્પાદા વડ્ઢિભાવતો ઉપચયો નામ. તદા હિ રૂપસ્સ કમ્મચિત્તઉતૂહિ ચયોયેવ, ન હાનિ. અથ વા યાવ આહારસમુટ્ઠાન રૂપુપ્પાદો, ચક્ખાદિઉપ્પાદો વા, તાવ ઉપચયો નામ, તતો પરં પન ચુતિપરિયોસાનં સન્તતિ નામ. એવઞ્ચ કત્વા –

‘‘યો આયતનાનં આચયો, સો રૂપસ્સ ઉપચયો. યો રૂપસ્સ ઉપચયો, સા રૂપસ્સ સન્તતી’’તિ (ધ॰ સ॰ ૬૪૧-૬૪૨) –

એવં ઉપચયસન્તતીનં અત્થતો નાનત્તાભાવદીપનત્થં વુત્તાય **પાળિયા અટ્ઠકથાયં** –

‘‘આચયો નામ નિબ્બત્તિ, ઉપચયો નામ વડ્ઢિ, સન્તતિ નામ પવત્તી’’તિ વત્વા ‘‘નદીતીરે ખતકૂપસ્મિઞ્હિ ઉદકુગ્ગમનકાલો વિય આચયો નિબ્બત્તિ, પરિપુણ્ણકાલો વિય ઉપચયો વડ્ઢિ, અજ્ઝોત્થરિત્વા ગમનકાલો વિય સન્તતિ પવત્તી’’તિ (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૬૪૧; વિસુદ્ધિ॰ ૨.૪૪૪) –

ઉપમા વુત્તા. ‘‘રૂપાનમાચયો’’તિ ચેત્થ બહુવચનનિદ્દેસેન ઉપ્પાદો નામ ઉપ્પજ્જમાનાનં વિકારો. વિકારત્તે ચ સતિ અત્તનો વિકારવન્તધમ્મભેદભિન્નત્તા એકક્ખણેપિ ઉપ્પજ્જમાનાનં બહૂનમ્પિ રૂપાનં વિસું વિસુંયેવ ઉપ્પાદવિકારભાવો, ન પિણ્ડસ્સેવાતિ દીપિતં હોતિ. ન કેવલઞ્ચ રૂપાનમેવ ઉપ્પત્તિ ઈદિસી, અથ ખો અરૂપધમ્માનમ્પિ ઉપ્પાદો રૂપારૂપધમ્માનં જરતા, અનિચ્ચતા, રૂપસ્સ લહુમુદુકમ્મઞ્ઞતા ચાતિ દટ્ઠબ્બં.

૬૯૩. **જાતિરૂપન્તિ દીપિતં** અટ્ઠકથાસુ ઉભયસ્સપિ રૂપુપ્પાદસભાવત્તાતિ અધિપ્પાયો. યદિ એવં, કસ્મા વિભજ્જ વુત્તં? ભગવતા તથેવ દેસિતત્તા. ભગવતાપિ કસ્મા તથા દેસિતન્તિ આહ ‘‘**વુત્તમાકારનાનત્તા**’’તિઆદિ. આકારનાનત્તં હેટ્ઠા વિભાવિતમેવ. અક્ખરસ્સ પઠમુપ્પત્તિ ઉપચયો, પુનપ્પુનં ઉપ્પત્તિ સન્તતિ. એવં તિસમુટ્ઠાનરૂપાનમ્પિ દટ્ઠબ્બન્તિ એવં તેસં આકારનાનત્તં વણ્ણેન્તિ. **વેનેય્યાનં વસેન વા**તિ તદા કિર સોતૂનં એવં ચિત્તં ઉપ્પન્નં, અયં જાતિ સબ્બેસં ધમ્માનં પભવો, સયં પન ન કુતોચિ જાયતિ, યથા તં ‘‘પકતિવાદીનં પકતી’’તિ. તેસં મિચ્છાગાહં વિધમેન્તો ‘‘જાતિ નામ ન અઞ્ઞા, ઉપચયસન્તતિવસેન ઠિતા રૂપુપ્પત્તિયેવ પન તથા વુચ્ચતિ, સા ચ યસ્સ ઉપ્પાદો , તસ્સ પચ્ચયેહેવ જાતપરિયાયં લબ્ભતી’’તિ દસ્સનત્થં ઉપચયો સન્તતીતિ દ્વિધા ભિન્દિત્વા દેસેતીતિ આચરિયા.

પુબ્બન્તતો પુબ્બકોટ્ઠાસતો, અનાગતભાવતોતિ અત્થો. ઉપ્પજ્જમાને રૂપધમ્મે ઉપ્પાદો અનાગતક્ખણતો ઉમ્મુજ્જાપેન્તો વિય હોતીતિ વુત્તં ‘‘**ઉમ્મુજ્જાપનરસો**’’તિ. ‘‘ઇમે રૂપધમ્મા સમ્પટિચ્છથ ને’’તિ નિય્યાતેન્તો વિય ગય્હતીતિ વુત્તં ‘‘**નિય્યાતનપચ્ચુપટ્ઠાનો**’’તિ. **પરિપુણ્ણભાવપચ્ચુપટ્ઠાનતા** ઉપરિ ચયો ઉપચયોતિ ઇમસ્સ અત્થસ્સ વસેન વેદિતબ્બા. યથા ઉપ્પાદક્ખણપ્પત્તં ઉપ્પન્નં નામ હોતિ આદિકમ્મે તપ્પચ્ચયવસેન, એવં ઉપ્પાદક્ખણગતં ઉપચિતં નામ હોતીતિ વુત્તં ‘‘**ઉપચિતરૂપપદટ્ઠાનો**’’તિ.

પવત્તિલક્ખણાતિ અનુપ્પબન્ધતો ઉપ્પત્તિવસેન પવત્તમાનરૂપાનં પવત્તનન્તિ લક્ખિતબ્બા. **અનુપ્પબન્ધનરસા**તિ પુબ્બાપરવસેન અનુપ્પબન્ધનકિચ્ચા. અસતિ હિ ઉપ્પાદે પુબ્બાપરવસેન અનુપ્પબન્ધો ન સિયા. અનુપ્પબન્ધરસત્તાયેવ અનુપચ્છેદવસેન ગહેતબ્બતો આહ ‘‘**અનુપચ્છેદપચ્ચુપટ્ઠાના**’’તિ. પુબ્બાપરવસેન ઘટિતરૂપેસુ ઉપલબ્ભનતો વુત્તં ‘‘**અનુપ્પબન્ધરૂપપદટ્ઠાના**’’તિ.

૬૯૪. **જીરણન્તિ** જિણ્ણભાવો, અભિનવભાવહાનીતિ અત્થો.

પાકટા રૂપધમ્મેસુ ખણ્ડિચ્ચાદિભાવેન દન્તાદીસુ વિકારદસ્સનતો, ઇતરા તદભાવતો **અપાકટા**. કામં રૂપધમ્માનમ્પિ ખણિકજરા પટિચ્છન્ના એવ, યા ‘‘અવીચિજરા’’તિ વા વુચ્ચતિ. અરૂપધમ્માનં પન જરાય સુટ્ઠુ

પટિચ્છન્નભાવદસ્સનત્થં ''પાકટા રૂપધમ્મેસૂ''તિ અવિસેસેન વુત્તં. ખણ્ડિચ્ચાદિવિકારો પન ખણિકજરાય નત્થિ. રૂપપરિપાકો રૂપધમ્માનં જિણ્ણતા, જરં પત્તસ્સ ભઙ્ગો અવસ્સંભાવીતિ વુત્તં ''**ઉપનયનરસા**''તિ, ભઙ્ગૂપનયનકિચ્ચાતિ અત્થો. **સભાવાનપગમેપી**તિકક્ખળત્તાદિસભાવાનપગમેપિ, ઠિતિક્ખણે હિ જરા નામ, ન ચ તદા ધમ્મસભાવં વિજહતિ. નવભાવો ઉપ્પાદાવત્થા, તસ્સા અપગમભાવેન ગય્હતીતિ આહ ''**નવભાવાપગમપચ્ચુપટ્ઠાના**''તિ. **વીહિપુરાણભાવો વિયા**તિ વીહિભાવાનપગમેપિ અભિનવભાવાપગમનકરો વીહિપુરાણભાવો વિય. વીહિપુરાણભાવો સબ્બાવત્થાનિ અપનેતિ, અયં પન કેવલં ઉપ્પાદાવત્થમેવ અપનેતિ. પરિતો સબ્બતો ભિજ્જનન્તિ લક્ખિતબ્બાતિ **પરિભેદલક્ખણા** . નિચ્ચં નામ ધુવં, રૂપં પન ખણભઙ્ગિતાય ન નિચ્ચન્તિ અનિચ્ચં, તસ્સ ભાવો **અનિચ્ચતા**. સા પન ઠિતિપ્પત્તરૂપં ઠિતિયમેવ વિનાસનભાવેન સંસીદેન્તી વિય હોતીતિ **સંસીદનરસા**. યસ્મા ચ સા ભઙ્ગભાવતો ખયવયાકારેનેવ ગય્હતિ, તસ્મા વુત્તં ''**ખયવયભાવપચ્ચુપટ્ઠાના**''તિ. અનુક્કમેન વિનાસો **ખયો** નામ, દીપવટ્ટિકાય સહ તેલસ્સ વિય સહ નિરોધો **વયો**તિ વદન્તિ.

૬૯૬-૭. **સમોધાનતો**તિ રાસિતો. **કેચી**તિ અભયગિરિવાસિનો. મિદ્ધરૂપસ્સ વદનસીલા, મિદ્ધવાદો વા એતેસન્તિ **મિદ્ધવાદિનો**. **મિદ્ધરૂપં નામા**તિ ઉતુચિત્તાહારવસેન તિસમુટ્ઠાનં મિદ્ધં નામ રૂપં. તે પટિક્ખિપિતબ્બાતિ સમ્બન્ધો. કથં પટિક્ખિપિતબ્બાતિ આહ ''**મુનીસી**''તિઆદિ. **નત્થિ નીવરણા**તિ સોતાપત્તિમગ્ગેન વિચિકિચ્છાનીવરણસ્સ, અનાગામિમગ્ગેન કામચ્છન્દબ્યાપાદકુક્કુચ્ચનીવરણાનં, અરહત્તમગ્ગેન થિનમિદ્ધનીવરણાનઞ્ચ પહીનત્તા. અયઞ્હેત્થ અધિપ્પાયો – યદિ મિદ્ધં રૂપં સિયા, અપ્પહાતબ્બં ભવેય્ય. રૂપક્ખન્ધો અભિઞ્ઞેય્યો પરિઞ્ઞેય્યો ન પહાતબ્બો ન ભાવેતબ્બો ન સચ્છિકાતબ્બો. ''કતમે ધમ્મા નેવદસ્સનેનનભાવનાયપહાતબ્બા. ચતૂસુ ભૂમીસુ કુસલં, ચતૂસુ ભૂમીસુ વિપાકો, તીસુ ભૂમીસુ કિરિયાબ્યાકતં, રૂપઞ્ચ નિબ્બાનઞ્ચ, ઇમે ધમ્મા નેવદસ્સનેનનભાવનાયપહાતબ્બા''તિ (ધ॰ સ॰ ૧૪૦૭) વચનેન રૂપધમ્માનં પહાનાભાવતો. એવઞ્ચ સતિ તસ્સ નીવરણભાવો વિરુજ્ઝેય્ય નીવરણાનં પહાતબ્બત્તા. ન હિ નીવરણાનં અપ્પહાતબ્બત્તે –

''યા મે કઙ્ખા પુરે આસિ, તં મે અક્ખાસિ ચક્ખુમા;
અદ્ધા મુનીસિ સમ્બુદ્ધો, નત્થિ નીવરણા તવા''તિ. (સુ॰ નિ॰ ૫૪૬) –

નીવરણપ્પહાનેન ભગવતો થોમનં યુજ્જેય્ય. યદિ સિયા, ''રૂપં, ભિક્ખવે, ન તુમ્હાકં, તં પજહથાતિઆદિવચનતો (મ॰ નિ॰ ૧.૨૪૭; સં॰ નિ॰ ૩.૩૩-૩૪) રૂપસ્સ પહાતબ્બતાપિ પઞ્ઞાયતીતિ? તં ન, તબ્બિસયછન્દરાગપ્પહાનસ્સ તત્થ અધિપ્પેતત્તા. તેનાહ ભગવા ''યો, ભિક્ખવે, રૂપે છન્દરાગવિનયો, તં તત્થ પહાન''ન્તિ. ન ચ પનેતં ન સક્કા વત્તું એત્થાપિ ''તબ્બિસયછન્દરાગપ્પહાનવસેનેવ વુત્ત''ન્તિ સાધકવચનભાવતો, કામચ્છન્દાદીનં તત્થ પહાનસ્સ અનધિપ્પેતત્તા ચ, તસ્મા ''નત્થિ નીવરણા તવા''તિઆદિવચનેહિ વિરુજ્ઝનતો ન મિદ્ધં રૂપન્તિ.

યદિ પન પરો દળ્હમૂળ્હગ્ગાહિતાય તંવિસયછન્દરાગપ્પહાનવસેનેવ નીવરણપ્પહાનં અધિપ્પેતન્તિ સકવાદં ઓટ્ટેય્ય, તસ્સ તન્નિસેધનત્થં પુન થિનમિદ્ધનીવરણસ્સ અવિજ્જાનીવરણેન સહ સમ્પયોગવચનઞ્ચ આહરન્તો આહ ''**થિનમિદ્ધનીવરણ**''ન્તિઆદિ. થિનમિદ્ધનીવરણઞ્ચેવ અવિજ્જાનીવરણઞ્ચ નીવરણેન સમ્પયુત્તન્તિ સમ્બન્ધો. ઇદં વુત્તં હોતિ – ''ચતૂહિ સમ્પયોગો''તિ (ધાતુ॰ ૩) વચનતો અરૂપધમ્માનમેવ અઞ્ઞમઞ્ઞસ્સ સમ્પયોગો લબ્ભતિ, ન રૂપધમ્માનં અઞ્ઞમઞ્ઞં અરૂપેન વા, તસ્મા યદિ મિદ્ધં રૂપં સિયા, ન તં સમ્પયોગવચનમરહતીતિ. અથ સિયા

– યથાલાભવચનમેત્થ સક્કા વિઞ્ઞાતું, ‘‘સક્ખરકથલમ્પિ મચ્છગુમ્બમ્પિ ચરન્તમ્પિ તિટ્ઠન્તમ્પી’’તિઆદીસુ (દી॰ નિ॰ ૧.૨૪૯) વિય. યથા હિ ‘‘સક્ખરકથલિકં મચ્છગુમ્બમ્પિ ચરન્તમ્પિ તિટ્ઠન્તમ્પી’’તિઆદીસુ સક્ખરકથલિકસ્સ ચરણાયોગતો મચ્છગુમ્બાપેક્ખાય ચરણં, ઉભયાપેક્ખાય ઠાનન્તિ એવં યથાલાભો યોજીયતિ, એવમિધાપિ થિનાપેક્ખાય સમ્પયોગવચનં, ઉભયાપેક્ખાય નીવરણવચનન્તિ? તમ્પિ ન, રૂપભાવસ્સેવ અસિદ્ધત્તા. સિદ્ધે હિ રૂપભાવે અસમ્ભવતો યથાલાભયોજના યુજ્જેય્યાતિ. એત્તકેનેવ મિદ્ધસ્સ અરૂપભાવે સિદ્ધેપિ યથા દ્વિક્ખત્તું બન્ધં સુબન્ધં હોતિ, એવમનેકસુત્તસાધિતં અપ્પધંસિયં હોતીતિ **પટ્ઠાનપ્પકરણે** ‘‘નીવરણં ધમ્મં પટિચ્ચ…પે॰… પચ્ચયા’’તિ (પટ્ઠા॰ ૩.૮.૮) ઇમસ્સ વિભઙ્ગે ‘‘અરૂપે…પે॰… ઉપ્પજ્જતી’’તિ (પટ્ઠા॰ ૩.૮.૮) વુત્તં અરૂપભવુપ્પત્તિમ્પિ આહરન્તો આહ ‘‘**મહાપકરણપટ્ઠાને**’’તિઆદિ. ઝાનનિકન્તિઆદીનમ્પિ ધમ્મતો લોભાદિભાવતો કામચ્છન્દનીવરણાદીહિ અભિન્નત્તા વુત્તં ‘‘**કામચ્છન્દનીવરણ**’’ન્તિઆદિ.

એત્થ સિયા – ‘‘પઞ્ચિમે, ભિક્ખવે, આવરણા નીવરણા’’તિઆદીસુ (અ॰ નિ॰ ૫.૫૧) થિનમિદ્ધસ્સ નીવરણભાવેન એકતો આગતત્તા ઇધાપિ ‘‘થિનમિદ્ધનીવરણ’’ન્તિ એકતો વુત્તં, થિનમેવ ચ પન અરૂપભવે ઉપ્પજ્જતિ થિનમિદ્ધન્તિ? તયિદમસારં, કુક્કુચ્ચસ્સ ન ગહિતત્તા. યદિ હિ એકતો ગહિતમત્તેનેવ ઇધાપિ એકતો ગહણં સિયા, કુક્કુચ્ચસ્સપિ તત્થ એકતો વુત્તસ્સ ઇધ ગહણં સમ્ભવેય્ય, ન ચ પનેવં અત્થિ ઉદ્ધચ્ચનીવરણન્ત્વેવ વુત્તત્તા, તસ્મા ન તસ્સ અરૂપભવુપ્પત્તિં સક્કા પટિબાહિતુન્તિ. આદિ-સદ્દેન ‘‘કેવલો હાયં, ભિક્ખવે, અકુસલરાસિ, યદિદં પઞ્ચ નીવરણા (અ॰ નિ॰ ૫.૫૨), ઇમે પઞ્ચ નીવરણે પહાય, વિગતથિનમિદ્ધોતિ તસ્સ થિનમિદ્ધસ્સ ચત્તત્તા વન્તત્તા મુત્તત્તા પહીનત્તા પટિનિસ્સટ્ઠત્તા, તેન વુચ્ચતિ વિગતથિનમિદ્ધોતિ, ઇદં ચિત્તં ઇમમ્હા થિનમિદ્ધમ્હા સોધેતિ વિસોધેતિ પરિસોધેતિ મોચેતિ વિમોચેતિ પરિમોચેતિ વા’’તિ (વિભ॰ ૫૫૧) એવમાદિં પાળિં સઙ્ગણ્હાતિ.

યદિપિ સિયા દુવિધં મિદ્ધં રૂપં, અરૂપઞ્ચ. તત્થ યં અરૂપં, તં નીવરણેસુ દેસિતં, ન રૂપન્તિ? તમ્પિ ન, વિસેસવચનાભાવતો. ન હિ વિસેસેત્વા મિદ્ધં નીવરણેસુ દેસિતં ‘‘યદપિ, ભિક્ખવે, થિનં, તદપિ નીવરણં, યદપિ મિદ્ધં, તદપિ નીવરણં, થિનમિદ્ધં નીવરણન્તિ ઇતિ હિદં ઉદ્દેસં આગચ્છતી’’તિ અવિસેસેન વુત્તત્તા, તસ્મા મિદ્ધસ્સ દુવિધતં પરિકપ્પેત્વાપિ ન સક્કા નીવરણભાવં નિવત્તેતું. સક્કા હિ વત્તું યં તં અરૂપતો અઞ્ઞં મિદ્ધં પરિકપ્પિતં, તમ્પિ નીવરણં મિદ્ધસભાવત્તા ઇતરં નીવરણં વિયાતિ. યદિ મિદ્ધસ્સ રૂપભાવં ન સમ્પટિચ્છથ, કથં ભગવતો નિદ્દા હોતિ, નનુ મિદ્ધસ્સ ‘‘નિદ્દા પચલાયિકા’’તિઆદિના વિભઙ્ગે વુત્તત્તા નિદ્દાભાવો સિદ્ધોતિ? નયિદમેવં, ઇત્થિલિઙ્ગાદીસુ વિય નિદ્દાહેતુનો મિદ્ધસ્સ નિદ્દાભાવેન વિભત્તત્તા. એવમ્પિ નિદ્દાહેતુનો મિદ્ધસ્સ અભાવતો કથં ભગવતો નિદ્દાતિ ચે? સા ભગવતો નત્થીતિ ન સક્કા વત્તું ‘‘અભિજાનામિ ખો પનાહં અગ્ગિવેસ્સન…પે॰… દિવા સુપિતા’’તિઆદિવચનતો (મ॰ નિ॰ ૧.૩૮૭) ન નિદ્દા ભગવતો મિદ્ધેન, અથ ખો સરીરગેલઞ્ઞેન, તઞ્ચ ભગવતો નત્થીતિ ન સક્કા વત્તું ‘‘પિટ્ઠિ મે આગિલાયતિ, તમહં આયમિસ્સામી’’તિ (મ॰ નિ॰ ૨.૨૨; સં॰ નિ॰ ૪.૨૪૩) વચનતો. ન ચેત્થ એવમવધારણં દટ્ઠબ્બં ‘‘મિદ્ધમેવ નિદ્દાહેતૂ’’તિ, તસ્મા અઞ્ઞોપિ અત્થિ નિદ્દાહેતુ. કો પન સોતિ? સરીરગેલઞ્ઞં, તસ્મા ન ભગવતો નિદ્દા મિદ્ધહેતુકાતિ દટ્ઠબ્બં.

૬૯૮. **વિસું વિસું અભાવં દસ્સેત્વા**તિ વાયોધાતુઆદિતો વિસું વિસું નત્થિભાવં દસ્સેત્વા. કથં પન સો દસ્સિતબ્બોતિ આહ ‘‘**વાયોધાતુયા**’’તિઆદિ. તત્થ કાયબલં નામ અત્થતો વાયોધાતુયા પવત્તિઆકારવિસેસો તસ્સા વિપ્ફારભાવતો. યતો બાલાનં બલન્તિ વદન્તીતિ વુત્તં ‘‘**વાયોધાતુયા ગહિતાય બલરૂપં ગહિતમેવા**’’તિ. સમ્ભવો કામધાતુયં એકચ્ચસત્તાનં ઇન્દ્રિયપરિપાકપચ્ચયો આપોધાતુયા પવત્તિઆકારવિસેસોતિ આહ ‘‘**આપોધાતુયા સમ્ભવરૂપ**’’ન્તિ. ગહિતાય ગહિતમેવાતિ સમ્બન્ધો. ઉપચયસન્તતિવિનિમુત્તો રૂપુપ્પાદો નત્થિ,

ઉપ્પાદાવત્થાય ચ અઞ્ઞા જાતિ નામ નત્થેવાતિ વુત્તં "**ઉપચયસન્તતીહિ જાતિરૂપ**"ન્તિ. કમ્મસમુટ્ઠાનસ્સપિ રોગસ્સ વિસભાગપચ્ચયસમુપ્પન્નો ધાતુક્ખોભો આસન્નકારણં , પગેવ ઇતરસ્સ. સો અત્થતો રૂપધમ્માનં પાકાવત્થા ઠિતિભઙ્ગક્ખણેસુ એવ સિયાતિ વુત્તં "**જરતાઅનિચ્ચતાદીહિ રોગરૂપં ગહિત**"ન્તિ.

૬૯૯-૭૦૪. રૂપાનિ સમુટ્ઠહન્તિ જાયન્તિ એતેહીતિ **રૂપસમુટ્ઠાનાનિ**. કાનિ પન તાનીતિ આહ "**ઉતુચિત્તાહારકમ્માની**"તિ.

આહારો રૂપહેતુયોતિ એત્થ ઇતિ-સદ્દો પક્ખિપિતબ્બો, કમ્મં, ઉતુ ચ ચિત્તઞ્ચ આહારોતિ ઇમે રૂપહેતુયોતિ. **રૂપહેતુયો**તિ ચ રૂપસ્સ જનકપચ્ચયાતિ અત્થો. તેનાહ "**એતેહેવા**"તિઆદિ. એકમેકંયેવ સમુટ્ઠાનં એતેસન્તિ **એકસમુટ્ઠાના**. નનુ એકતો એવ પચ્ચયતો પચ્ચયુપ્પન્નસ્સ ઉપ્પત્તિ નત્થીતિ? સચ્ચં નત્થિ, રૂપજનકપચ્ચયેસુ એકતોતિ અયમેત્થ અભિસન્ધિ. **અટ્ઠિન્દ્રિયાની**તિ ચક્ખાદીનિ પઞ્ચ, ઇત્થિપુરિસિન્દ્રિયદ્વયં, જીવિતઞ્ચાતિ અટ્ઠિન્દ્રિયાનિ. કાયવચીવિઞ્ઞત્તિવસેન **વિઞ્ઞત્તિદ્વયં**.

દ્વીહીતિ કોચિ **ચિત્તેન**, કોચિ **ઉતુના ચા**તિ એવં દ્વીહિ. ન હિ એકસ્સેવ દ્વે એકક્ખણે પચ્ચયા હોન્તિ. એવં સેસેસુપિ. **ઉતુઆહાર...પે॰... કત**ન્તિ એકેકં ઉતુના, આહારેન, ચિત્તેન ચાતિ તીહિ કતં. **ચતસ્સો ચાપિ ધાતુયો**તિ ચત્તારિ મહાભૂતાનિ. તાનિ હિ નિસ્સત્તનિજ્જીવટ્ઠેન ધાતૂતિ વુચ્ચન્તિ. કમ્માદીહિ ચતૂહિ ભવન્તીતિ **ચતુબ્ભવા**. **દ્વે**તિ જરતા અનિચ્ચતા.

૭૦૫-૬. ઇદાનિ મિસ્સકસમુટ્ઠાનાનિપિ ગહેત્વા તંતંપચ્ચયજાતાનં ગણનપરિચ્છેદં દસ્સેતું "**કમ્મેના**"તિઆદિ વુત્તં. તત્થ અટ્ઠિન્દ્રિયાનિ વત્થુ સુદ્ધટ્ઠકં સન્તત્યૂપચયાકાસાતિ **વીસતિ** કમ્મજા. વિઞ્ઞત્તિદ્વયં સદ્દો લહુતાદિત્તયં સુદ્ધટ્ઠકાદયો એકાદસાતિ **સત્તરસ ચેતસા** જાયરે, ચિત્તજાતિ અત્થો. સદ્દો લહુતાદિત્તયં સુદ્ધટ્ઠકાદયો એકાદસાતિ **દસપઞ્ચેવ** પન્નરસ **ઉતુના** જાયરે. લહુતાદિત્તયં સુદ્ધટ્ઠકાદયો એકાદસાતિ **ચુદ્દસ આહારતો**. જરતાઅનિચ્ચતાહિ તે **અટ્ઠસટ્ઠિ ચ** હોન્તેવાતિ સમ્બન્ધો.

૭૦૭-૮. ''જરતા...પે॰... સમુટ્ઠિતા''તિ વત્વા પુન તત્થ કારણં દસ્સેતું "**જાતસ્સા**"તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **જાતસ્સ પાકભેદત્તા**તિ જરતાય જાતધમ્મસ્સ પાકત્તા, અનિચ્ચતાય ચ ભેદત્તાતિ અત્થો. ઇદં વુત્તં હોતિ – જરતાઅનિચ્ચતા નામ ઉપ્પન્નધમ્મસ્સ હોન્તિ, નો ઉપ્પજ્જમાનસ્સ. યદિ હિ ઉપ્પજ્જમાનસ્સ સિયું, તદા તાસમ્પિ જાયમાનત્તપરિયાયો યુજ્જેય્ય. ઉપ્પન્નધમ્મસ્સ પન જાતિતો પરં ઇમાસં સમ્ભવતો ન જાયન્તીતિ વત્તું વટ્ટતીતિ. યદિ પન કોચિ તેસમ્પિ જાતભાવે કો વિરોધોતિ પટિપજ્જેય્ય, તસ્સ તં દુગ્ગાહં વિધમેન્તો આહ "**જાયેય્યુ**"ન્તિઆદિ. હોન્તુ નામ **તેસમ્પિ પાકભેદા** , તદાપિ કો વિરોધોતિ આહ "**ન હી**"તિઆદિ. પાકો ન પરિપચ્ચતીતિ સમ્બન્ધો, એતેન ન ભિજ્જતીતિ દીપિતં હોતિ. પક્કસ્સ હિ ભઙ્ગો નિયતો. **ભેદો વા ન ચ ભિજ્જતી**તિ એત્થાપિ પાકભાવોપિ વુત્તોવ. ન હિ અપક્કં ભિજ્જતીતિ, અઞ્ઞથા ઉપ્પાદભઙ્ગાનં અનઞ્ઞત્તપ્પસઙ્ગતો. **નત્થિ ત**ન્તિ પાકભેદાનં પચ્ચનં ભિજ્જનં નત્થીતિ વુત્તમેવત્થં સઙ્ખિપિત્વા આહ.

એત્તાવતા ચ કિં વુત્તં હોતિ? યદિ જરતાઅનિચ્ચતા કેનચિ પચ્ચયેન જાયેય્યું, તદા ઉપ્પન્નસ્સ નામ જરાય, ભઙ્ગેન ચ ભવિતબ્બન્તિ તેસં જરતાઅનિચ્ચતાપિ સિયું, ન ચ પનેતા ઉપલબ્ભન્તિ. કસ્મા? યસ્મા ન જરતા અઞ્ઞજરાય જીરતિ, ભિજ્જતિ વા, ન ચ ભઙ્ગો અઞ્ઞેન ભઙ્ગેન ભિજ્જતિ, જીરતિ વા, ઇતરથા સાપિ જરા અપરાય

જરાય, ભઙ્ગેન ચ જીરતિ, ભિજ્જતિ, સો ચ ભઙ્ગો અઞ્ઞાય જરાય, અઞ્ઞેન ભઙ્ગેન જીરતિ, ભિજ્જતીતિ અનવટ્ઠાનપ્પસઙ્ગતોતિ વુત્તં હોતિ.

૭૦૯-૧૦. "**જાતસ્સા**"તિઆદિ નિગમનં. અથ વા ઉત્તરિ વત્તબ્બચોદનાય ફલઠપનં. "**સિયા કત્થચી**"તિઆદિ પરમતાસઙ્કનં. **એત્થા**તિ એતસ્મિં "જરતાઅનિચ્ચતાદ્વયં ન પચ્ચતિ, ન ભિજ્જતિ વા"તિ અધિકારે. **રૂપસ્સૂપચયોતી**તિ **ઇતિ**-સદ્દો આદિઅત્થો, તેન "રૂપસ્સ ઉપચયો સન્તતી"તિ વચનેનાતિ અત્થો. એવં પાકોપિ પચ્ચતુ, ભેદોપિ પરિભિજ્જતૂતિ સમ્બન્ધો. અયં પનેત્થ અધિપ્પાયો – યથા કમ્માદીહિ ઉપ્પજ્જનકરૂપનિદ્દેસે "કતમં તં રૂપં ઉપાદિન્નં? ચક્ખાયતનં...પે॰... કાયાયતનં ઇત્થિન્દ્રિયં પુરિસિન્દ્રિયં જીવિતિન્દ્રિયં, યં વા પનઞ્ઞમ્પિ અત્થિ રૂપં કમ્મસ્સ કતત્તા રૂપાયતનં...પે॰... ફોટ્ઠબ્બાયતનં આકાસધાતુ રૂપસ્સ ઉપચયો રૂપસ્સ સન્તતિ કબળીકારો આહારો"તિઆદિના (ધ॰ સ॰ ૬૫૨) ઉપચયસન્તતીનં નિદ્દિટ્ઠત્તા જાતિ જાયતીતિ દીપિતં હોતિ તસ્સા અપરજાતિયા અભાવેપિ. એવં જરાભઙ્ગાનં અપરજરાભઙ્ગાભાવેપિ જીરણં, ભિજ્જનઞ્ચ સમ્પટિચ્છિતબ્બં, ઇતરથા જાતિયાપિ ભેદના તદવત્થાયેવાતિ.

૭૧૧. "**ન ચેવા**"તિઆદિ યથાસઙ્કિતપરમતસ્સ પટિક્ખિપનં. યદિ જાયતીતિ ન વિઞ્ઞાતબ્બં, એવઞ્ચ સતિ નિદ્દેસે કસ્મા વુત્તન્તિ આહ "**જાયમાનસ્સા**"તિઆદિ. ઇદં વુત્તં હોતિ – અસતિપિ જાતિયા જાયમાનત્તે જાયમાનાનં ધમ્માનં અભિનિબ્બત્તિભાવતો તસ્સા તપ્પચ્ચયભાવવોહારો અનુમતોતિ તત્થ વુત્તા, ન પન પરમત્થતો જાયમાનત્તા. જાયમાનસ્સ હિ અભિનિબ્બત્તિમત્તં જાતિ, તસ્મા અસિદ્ધેન અસિદ્ધસાધનમેતન્તિ.

૭૧૨-૭. "**તત્થા**"તિઆદિના પુનપિ પરમતાસઙ્કં કત્વા પટિક્ખિપતિ. તત્થ યેસં ધમ્માનં યા જાતિ, સા તપ્પચ્ચયત્તવોહારં, અભિનિબ્બત્તિસમ્મુતિઞ્ચ લભતેવાતિ સમ્બન્ધો. **તથા**તિ યથા લભતેવ, તથા. યંતં-સદ્દા હિ અબ્યભિચારિતસમ્બન્ધા. તેસં ધમ્માનં પચ્ચયા એતિસ્સાતિ તપ્પચ્ચયા, તસ્સા ભાવો તપ્પચ્ચયત્તં, તપ્પચ્ચયત્તેન પવત્તો વોહારો **તપ્પચ્ચયત્તવોહારો**, તં કમ્મપચ્ચયભાવાદિવોહારન્તિ અત્થો. **અભિનિબ્બત્તિસમ્મુતિ**ન્તિ અભિનિબ્બત્તતિ જાયતીતિ એવં અભિનિબ્બત્તિવસેન પવત્તસમ્મુતિં. **કમ્માદિસમ્ભવ**ન્તિ કમ્માદિચતુપચ્ચયસમુટ્ઠાનં. જનકાનં પચ્ચયાનં આનુભાવક્ખણુપ્પાદે અભાવતોતિ સમ્બન્ધો. અયં પનેત્થ અત્થો – યે તે રૂપાનં જનકપચ્ચયા, તેસં તદુપ્પાદનં પતિ અનુપરતબ્યાપારાનં યો સો પચ્ચયૂપલક્ખણિયો કિચ્ચાનુભાવક્ખણો, તદા જાયમાનાનં ધમ્માનં વિકારભાવેન લબ્ભમાનતં સન્ધાય વિનેય્યપુગ્ગલવસેન જાતિયા પચ્ચયતો જાતત્તં અનુઞ્ઞાતં તતો પુરે , પચ્છા ચ અનુપલબ્ભમાનત્તા, એવઞ્ચ કત્વા વુત્તં "**જાતિયા પન લબ્ભતી**"તિ. જરાભઙ્ગાનં પન પચ્ચયાનુભાવક્ખણતો ઉત્તરિ ઠિતિભઙ્ગક્ખણેસુ લબ્ભમાનત્તા ન એવં અનુઞ્ઞાતું સક્કાતિ, જાતિયા પન લબ્ભતિ સો વોહારોતિ અધિપ્પાયો. તપ્પચ્ચયત્તવોહારન્તિઆદિગાથાદ્વયં નિગમનવસેન વુત્તં.

૭૧૮-૯. અથ કિં ઇમાય ગીવાકણ્ડૂયાય, નનુ વુત્તં ભગવતા સુત્તન્તે "જરામરણં, ભિક્ખવે, અનિચ્ચં સઙ્ખતં પટિચ્ચસમુપ્પન્ન"ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૨૦), તસ્મા કથમેતં વુચ્ચતિ, જરતા અનિચ્ચતા ચેવ ન કેહિચિ સમુટ્ઠિતાતિ યો વદેય્ય, તસ્સ વિતક્કં દસ્સેત્વા પટિક્ખિપિતું "**અનિચ્ચ**"ન્તિઆદિ વુત્તં. કસ્મા ન વત્તબ્બન્તિ આહ "**સા હિ પરિયાયદેસના**"તિ. પરિયાયદેસનત્તમેવ વિભાવેતું "**અનિચ્ચાન**"ન્તિઆદિ વુત્તં. **તથા**-સદ્દેન "સઙ્ખતાન"ન્તિ સઙ્ગણ્હાતિ.

૭૨૦-૩. **અનિચ્ચં સઙ્ખતઞ્ચા**તિ ચ-સદ્દેન ''પટિચ્ચસમુપ્પન્ન''ન્તિ સઙ્ગણ્હાતિ. અયઞ્હેત્થ અધિપ્પાયો – અનિચ્ચસઙ્ખતધમ્માનં જરામરણત્તા તેસુ સન્તેસુ હોતિ, અસન્તેસુ ન હોતિ. ન હિ અજાતં પરિપચ્ચતિ, ભિજ્જતિ વા, તસ્મા તં જાતિપચ્ચયતં સન્ધાય ''જરામરણં સઙ્ખતં પટિચ્ચસમુપ્પન્નં, તતોયેવ ચ અનિચ્ચ''ન્તિ પરિયાયેન સુત્તે આગતં. યથા વિઞ્ઞત્તિઆદીનં નિપ્પરિયાયતો ચિત્તસમુટ્ઠાનતાભાવેપિ ચિત્તજાનં વિકારત્તા ચિત્તસમુટ્ઠાનભાવોતિ. **વિઞ્ઞત્તિયો વિયા**તિ ચ નિદસ્સનમત્તં દટ્ઠબ્બં લહુતાદીનમ્પિ ચિત્તજાદિભાવસ્સ પરિયાયેનેવ ઇચ્છિતત્તા. નિપ્પરિયાયેન અટ્ઠારસેવ નિપ્ફન્નરૂપાનિ કમ્માદિસમુટ્ઠાનાનીતિ. **તય**ન્તિ જાતિજરાભઙ્ગસઙ્ખાતાનં લક્ખણરૂપત્તયં.

ખંપુપ્ફંવાતિ આકાસકુસુમં વિય. યથા આકાસકુસુમં સબ્બસો અજાતત્તા નત્થિ, એવમિદમ્પિ નત્થીતિ અત્થો. **નિચ્ચં વાસઙ્ખતં વિયા**તિ યથા અસઙ્ખતં નિબ્બાનં કેનચિ અસઙ્ખતત્તા નિચ્ચં ધુવં, એવમિદમ્પિ કેનચિ અસઙ્ખતત્તા નિચ્ચં સસ્સતં વાતિ અત્થો. **નોભયં પનિદ**ન્તિ ઇદં પન ઉભયમ્પિ ખંપુપ્ફં વિય નો નત્થિ, ન ચ નિબ્બાનં વિય અસઙ્ખતં વાતિ અત્થો. **નિસ્સયાયત્તવુત્તિતો**તિ જાયમાનપરિપચ્ચમાનભિજ્જમાનાનં જાતિઆદિમત્તભાવેન જાયમાનાદિનિસ્સયપટિબદ્ધવુત્તિત્તા. તમેવ નિસ્સયાયત્તવુત્તિતં સમત્થેતું ''**ભાવે પથવિયાદીન**''ન્તિઆદિ વુત્તં. અયં પનેત્થ સઙ્ખેપત્થો – પથવીઆદીનં નિસ્સયાનં ભાવે જાતિઆદિત્તયં પઞ્ઞાયતિ, તસ્મા **નો નત્થિ**, યસ્મા ચ તેસં અભાવે ન પઞ્ઞાયતિ, **તસ્મા ન નિચ્ચ**ન્તિ ઇમમેવ ચ અભિનિવેસં નિસેધેતું ભગવતા જાતિયા ચતુજત્તં, જરામરણસ્સ ચ અનિચ્ચાદિપરિયાયો વુત્તોતિ દટ્ઠબ્બં.

૭૨૪-૫. **નિપ્ફન્નાનિ નામા**તિ ''રૂપસ્સ પરિચ્છેદો, રૂપસ્સ વિકારો, રૂપસ્સ લક્ખણ''ન્તિઆદિના પરિચ્છેદાદિભાવં અતિક્કમિત્વા અત્તનો કક્ખળત્તાદિના સભાવેન પરિચ્છિજ્જ ગહેતબ્બત્તા, અપરિયાયેનેવ કમ્માદિપચ્ચયેહિ નિપ્ફન્નત્તા વા નિપ્ફન્નાનિ નામ. તબ્બિપરીતતો **અનિપ્ફન્ના**.

સેસકા અનિપ્ફન્નાતિ સુત્વા પરો અનિટ્ઠં આપાદેન્તો આહ ''**યદિ હોન્તી**''તિઆદિ. ''**તેસમેવા**''તિઆદિના પન તં પટિક્ખિપતિ. કાયવિકારો કાયવિઞ્ઞત્તિ નામ, વચીવિકારો વચીવિઞ્ઞત્તિ નામ, છિદ્દં વિવરં આકાસધાતુ નામ, લહુભાવો લહુતા નામ, મુદુભાવો મુદુતા નામ , કમ્મઞ્ઞભાવો કમ્મઞ્ઞતા નામ, નિબ્બત્તિ ઉપચયો નામ, પવત્તિ સન્તતિ નામ, જીરણાકારો જરતા નામ, હુત્વા અભાવાકારો અનિચ્ચતા નામાતિ એવં તેસંયેવ અટ્ઠારસન્નં નિપ્ફન્નરૂપાનં વિકારભૂતત્તા નિપ્ફન્ના ચેવ સઙ્ખતા ચ, તેસંયેવ ચ રૂપાનં વિકારત્તા તે અસઙ્ખતા નામ કથં ભવેય્યું, નિપ્ફન્ના ચેવ સઙ્ખતાતિ સમ્બન્ધં કત્વા યદિ અનિપ્ફન્નરૂપાનં નિસ્સયભૂતા નિપ્ફન્નરૂપા સઙ્ખતા, તેસં પન વિકારભૂતા કથં અસઙ્ખતા નામ હોન્તીતિ અત્થં વણ્ણેન્તિ. તેસં અધિપ્પાયેન નિપ્ફન્ના ચેવાતિ વ-કારો આગમસિદ્ધોતિ દટ્ઠબ્બં.

૭૨૬-૭. **ઇત્થિભાવો...પે૦... વણ્ણિતા**તિ ફલઠપનં. ''**એવં સન્તે**''તિઆદિ ચોદના. ''**અઞ્ઞં પના**''તિઆદિ પરિહારો. તત્થ **ચક્ખુકાયપસાદાનં, એકત્તં ઉપપજ્જતી**તિ ચક્ખુપસાદે કાયપસાદભાવસ્સ, કાયપસાદે ચક્ખુપસાદભાવસ્સ સબ્ભાવતો પુરિમસ્સ ફોટ્ઠબ્બાવભાસનં, ઇતરસ્સ ચ રૂપાવભાસનં હોતીતિ ચક્ખુકાયપસાદાનં એકીભાવો ભવેય્યાતિ અત્થો. નિદસ્સનમત્તઞ્ચેતં. સોતકાયપસાદાદીનમ્પિ હિ વુત્તનયેન એકત્તંયેવાતિ.

૭૨૮-૩૦. **અઞ્ઞં પન અઞ્ઞસ્મિં ન ચત્થી**તિ ઠપેત્વા અઞ્ઞમઞ્ઞાવિનિબ્ભોગવસેન પવત્તિં અઞ્ઞં રૂપં અઞ્ઞસ્મિં રૂપે પરમત્થતો નેવત્થિ ભિન્નનિસ્સયભાવેન કલાપન્તરગતત્તા. ચક્ખુપસાદો હિ

દટ્ઠુકામતાનિદાનકમ્મસમુટ્ઠિતભૂતનિસ્સિતો, કાયપસાદો કુસિતુકામતાનિદાનકમ્મજભૂતનિસ્સિતો. **અસઙ્કર**ન્તિ અસંકિણ્ણં. યદિ એવં, ન સબ્બત્થ કાયાયતનાદિકન્તિ? તમ્પિ નત્થિ પરમત્થતો. વિનિબ્ભુજિત્વા હિ નેસં નાનાકરણં પઞ્ઞાપેતું ન સક્કા, તં દસ્સેતું "**અઞ્ઞમઞ્ઞાવિનિબ્ભોગવસેના**"તિઆદિ વુત્તં. **અઞ્ઞમઞ્ઞા**...**પે**૦... **પવત્તિતો**તિ અઞ્ઞમઞ્ઞં સન્તાનતો અવિનિબ્ભુજ્જનવસેન અવિસંસટ્ઠવસેન પવત્તનતો. અવિનિબ્ભોગરૂપવસેનાતિ પન અત્થો ન હોતિ. ન હિ ચક્ખુકાયપસાદાનં એકકલાપગતઅવિનિબ્ભોગરૂપા ઠાનન્તરં વત્તું સક્કાતિ . યથા રૂપરસાદીનં વિવેચેતું અસક્કુણેય્યતાય અઞ્ઞમઞ્ઞબ્યાપિતા વુચ્ચતિ, ન ચ પરમત્થતો રૂપે રસો અત્થિ. યદિ સિયા, રૂપગ્ગહણેનેવ રસગ્ગહણં ગચ્છેય્ય. એવં કાયાયતનાદીનમ્પિ પરમત્થતો ન સબ્બત્થ અત્થિતા, ''ઇદં એત્થ, ઇદં એત્થા''તિ ઠાનન્તરં પન સમયઞ્ઞુના કેનચિ ન સક્કા વત્તુન્તિ. **અત્થિ કાયપસાદોતી**તિ ઇતિસદ્દો ''તસ્મા''તિ ઇમસ્સ અત્થે. તેનાહ ''તસ્મા''તિ. **એવમુદીરિત**ન્તિ સબ્બટ્ઠાનિકન્તિ એવમુદીરિતં.

૭૩૧-૨. લક્ખણાદિવસેનાપીતિ યથાવુત્તલક્ખણરસપચ્ચુપટ્ઠાનપદટ્ઠાનવસેનાપિ. **ધજાનં ...પે૦... ગતા**તિ પઞ્ચવણ્ણાનં નીલાદિપઞ્ચવણ્ણસુત્તમયાનં એકમેકસ્સ વા એકેકવણ્ણવસેન ધજાનં છાયા તેસં ઉપમતં ઉપમાભાવં ગતા સમ્પત્તાતિ અત્થો. કેચિ પન ''છાયા ઉપમા એતેસન્તિ છાયાઉપમા, છાયાઉપમાનં ભાવો છાયાઉપમતા, તં ગતા એતે ધમ્મા''તિ વદન્તિ. તં પન તેહિ ''છાયાઉપમતં ગતા''તિ એત્થ બહુબ્બીહિવસેનેવ રસ્સત્તન્તિ મઞ્ઞમાનેહિ વુત્તં ભવેય્ય. ગાથાબન્ધત્થં પન રસ્સત્તન્તિ દટ્ઠબ્બં. ''ચતુત્થદ્દ''તિઆદીસુ હિ વિભત્તિલોપમ્પિ કત્વા દસ્સેન્તો આચરિયો ન ઈદિસેસુ ઠાનેસુ બ્યઞ્જને આદરં જનેતિ. યં પન ''તેસ''ન્તિ હેટ્ઠાપદં, ''ધમ્માન''ન્તિ ઉપરિપદં વા સમ્બન્ધિતું અનિચ્છન્તેહિ વુચ્ચતિ તત્થ "**નાનત્તં સમુપાગત**"ન્તિ. તં એત્થ અકામાપિ સમ્બન્ધિતબ્બમેવ. ન હિ નાનત્તં સમુપાગતં તેસન્તિ નાપેક્ખતીતિ. અથાપિ તત્થ ''નાનત્તં સમુપાગતા''તિ પાઠં પરિકપ્પેય્યું, હોતુ તાવ પોત્થકેસુ અદિસ્સમાનમ્પિ પાઠં પરિકપ્પેત્વા તેસં તુટ્ઠિ. અયં પનેત્થ અધિપ્પાયો – યથા પઞ્ચવણ્ણાનં ધજાનં એકતો કત્વા ઉસ્સાપિતાનં કિઞ્ચાપિ છાયા એકાબદ્ધા વિય હોતિ, અઞ્ઞમઞ્ઞં પન અસમ્મિસ્સાવ, એવમેવ ઇમે સબ્બટ્ઠાનિકરૂપા કિઞ્ચાપિ એકાબદ્ધા વિય હોન્તિ, લક્ખણતો પન અઞ્ઞમઞ્ઞં ભિન્નસભાવા અસમ્મિસ્સાયેવ. એકકલાપટ્ઠાપિ હિ લક્ખણતો ભિન્નસભાવા, કિં પન નાનાકલાપટ્ઠાતિ.

૭૩૩. અત્તનો પચ્ચયેહિ લોકે નિયુત્તં, વિદિતન્તિ વા લોકિકં, તસ્સ ભાવો **લોકિકત્તં**. હિનોતિ પતિટ્ઠહતિ સમ્પયુત્તધમ્મરાસિ એતેનાતિ હેતુ, મૂલટ્ઠેન ઉપકારકો લોભાદિકો ચ અલોભાદિકો ચ, તાદિસો હેતુ ન હોતીતિ **નહેતુ**. અત્તનો પચ્ચયેહિ સઙ્ખતં અભિસઙ્ખતન્તિ **સઙ્ખતં**. આભવગ્ગા, આગોત્રભુ વા સવન્તીતિ આસવા, સહ આસવેહીતિ **સાસવં**, આસવેહિ આલમ્બિતબ્બન્તિ અત્થો. **પચ્ચયાયત્તવુત્તિતો**તિ અત્તનો અત્તનો પચ્ચયાધીનપ્પવત્તિતાય સપ્પચ્ચયત્તાતિ વુત્તં હોતિ. નિદસ્સનમત્તમેતં. કામાવચરત્તા અહેતુકત્તા હેતુવિપ્પયુત્તત્તા સંયોજનિયત્તા ગન્થનિયત્તા ઉપાદાનિયત્તા ઓઘનિયત્તા યોગનિયત્તા નીવરણિયત્તા સંકિલેસિકત્તા પરામટ્ઠત્તા અચેતસિકત્તા ચિત્તવિપ્પયુત્તત્તા ન રૂપાવચરત્તા ન અરૂપાવચરત્તા ન અપરિયાપન્નત્તા અનિય્યાનિકત્તા અનિચ્ચત્તાતિ એવમાદિનાપિ કારણેન એકવિધમેવાતિ.

૭૩૪-૮. એવં એકવિધનયં દસ્સેત્વા ઇદાનિ આદિ-સદ્દેન સઙ્ગહિતદુવિધતાદિનયં દસ્સેતું "**અજ્ઝત્તિકબહિદ્ધા**"તિઆદિના અજ્ઝત્તિકદુકાદયો આરદ્ધા. તત્થ અજ્ઝત્તિકદુકે તાવ આહિતો અહં માનો એત્થાતિ અત્તા, અત્તભાવો, તં અત્તાનં અધિકિચ્ચ ઉદ્દિસ્સ પવત્તત્તા અજ્ઝત્તા, ઇન્દ્રિયબદ્ધધમ્મા, તેસુ ભવાનિ, અત્તનિ વા ભવાનિ **અજ્ઝત્તિકાનિ**. કામં અઞ્ઞેપિ અજ્ઝત્તસમ્ભૂતા અત્થિ, રુળ્હીવસેન પન ચક્ખાદીનેવ ''અજ્ઝત્તિકાની''તિ

વુચ્ચન્તિ. અથ વા ‘‘યદિ મયં ન હોમ, ત્વં કટ્ઠકલિઙ્ગરૂપમો ભવિસ્સસી’’તિ વદન્તા વિય અત્તભાવસ્સ સાતિસયં ઉપકારકાનીતિ તાનેવ વિસેસતો અજ્ઝત્તિકનામં લભન્તિ. **ઇન્દ્રિયાનિન્દ્રિયા**તિ આધિપચ્ચટ્ઠેન **ઇન્દ્રિયાનિ**, સેસં તદભાવતો **અનિન્દ્રિયં**. તત્થ ચક્ખાદીનં પઞ્ચન્નં ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીસુ અધિપતેય્યં તેસં પટુમન્દભાવાદિઅનુવત્તનતો, ઇત્થિન્દ્રિયપુરિસિન્દ્રિયદ્વયસ્સ ઇત્થિલિઙ્ગાદિહેતુભાવે, જીવિતિન્દ્રિયસ્સ ચ સહજરૂપાનુપાલનેતિ દટ્ઠબ્બં. વિસયવિસયીભાવતો ઘટ્ટનવસેન ગહેતબ્બત્તા **ઓળારિકં**, તબ્બિપરીતત્તા **સુખુમં**. **ઉપાદિન્ન**ન્તિ કમ્મુના ગહિતં. કમ્મનિબ્બત્તઞ્હિ ‘‘મમેતં ફલ’’ન્તિ તેન કમ્મુના ગહિતં વિય હોતિ.

એકાદસ...પે॰... સપ્પટિઘન્તિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણાવિઞ્ઞેય્યત્તા સનિદસ્સનત્તાભાવતો અનિદસ્સનં, અઞ્ઞમઞ્ઞં પતનવસેન પન પટિઘસબ્ભાવતો સપ્પટિઘં, ઉભયપટિક્ખેપેન **અનિદસ્સનઅપ્પટિઘં**. **કમ્મતો જાત**ન્તિ એત્થ યં એકન્તતો કમ્મસમુટ્ઠાનં અટ્ઠિન્દ્રિયાનિ, વત્થુ ચાતિ નવવિધં રૂપં. યઞ્ચ એકાદસવિધે ચતુસમુટ્ઠાને કમ્મસમુટ્ઠાનં એકાદસવિધમેવ રૂપન્તિ એવં વીસતિવિધમ્પિ કમ્મતો ઉપ્પજ્જનતો **કમ્મજં**. યઞ્હિ જાતં, યઞ્ચ જાયતિ, યઞ્ચ જાયિસ્સતિ, તં સબ્બમ્પિ ‘‘કમ્મજ’’ન્તિ વુચ્ચતિ યથા ‘‘દુદ્ધ’’ન્તિ. કમ્મતો અઞ્ઞં અકમ્મં, અકમ્મતો જાતં **અકમ્મજં**. અઞ્ઞત્થે હિ અયં **અ**-કારો. તેનાહ ‘‘**તદઞ્ઞપચ્ચયાજાત**’’ન્તિ. કમ્મતો અઞ્ઞપચ્ચયતો જાતં, ઉતુચિત્તાહારજન્તિ અત્થો. ચિત્તજત્તિકાદીનિ વુત્તાનુસારેન યોજેતું સક્કાતિ ન દસ્સિતાનિ.

દિટ્ઠચતુક્કે દટ્ઠબ્બન્તિ દિટ્ઠં. યં રૂપાયતનં અદક્ખિ, યઞ્ચ દક્ખિસ્સતિ, યઞ્ચ દક્ખતિ, યઞ્ચ પસ્સેય્ય, તં સબ્બં **દિટ્ઠં** નામ તંસભાવાનતિવત્તનતો યથા ‘‘ઇટ્ઠ’’ન્તિ. એસ નયો **સુતાદીસુપિ**. **દિટ્ઠં નામ રૂપાયતનં** ચક્ખુવિઞ્ઞાણવિઞ્ઞેય્યત્તા. **સુતં નામ સદ્દાયતનં** સોતવિઞ્ઞાણવિઞ્ઞેય્યત્તા. **મુતં નામ ગન્ધરસફોટ્ઠબ્બાયતનત્તયં** મુત્વા પત્વા ગહેતબ્બતો , પસાદેન સહ સમ્બન્ધનતો વા. તથા હેતં સમ્પત્તગ્ગાહકવિસયં વુત્તં. **વિઞ્ઞાતં નામ અવસેસં** કેવલં મનોવિઞ્ઞાણવિઞ્ઞેય્યત્તા.

દ્વારઞ્ચેવ વત્થુ ચાતિ અત્તનિસ્સિતાનં ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનં, અઞ્ઞનિસ્સિતાનં સમ્પટિચ્છનાદીનઞ્ચ પવત્તિમુખભાવતો દ્વારઞ્ચેવ અત્તનિસ્સિતાનં આધારભાવતો વત્થુ ચ. **દ્વારમેવ હુત્વા ન વત્થૂ**તિ કેવલં કમ્મદ્વારભાવતો દ્વારમેવ, તન્નિસ્સિતસ્સ ચિત્તુપ્પાદસ્સ અભાવતો ન વત્થુ. **વત્થુમેવ હુત્વા ન દ્વાર**ન્તિ મનોધાતુમનોવિઞ્ઞાણધાતૂનં નિસ્સયભાવતો વત્થુમેવ, ચક્ખાદયો વિય સપરનિસ્સિતાનં પવત્તિદ્વારાભાવતો ન દ્વારં. સેસં એકવીસતિવિધં રૂપં વુત્તવિપરિયાયતો **નેવ દ્વારં ન વત્થુ ચ. ચતુત્થચતુક્કે**તિ વત્થુચતુક્કે. **તતિયપદ**ન્તિ ‘‘વત્થુમેવ હુત્વા નેવિન્દ્રિય’’ન્તિ પદં.

૭૩૯-૪૦. પુન પઞ્ચવિધન્તિ સમ્બન્ધો. **ચતુજ**ન્તિ પકાસિતં ચતૂહિયેવ સમુટ્ઠાનતો.

ચક્ખુવિઞ્ઞાણવિઞ્ઞેય્યં રૂપાયતનં તેન ગહેતબ્બતો, ન પન ચક્ખુવિઞ્ઞાણેનેવ વિઞ્ઞેય્યતો. તથા હેતં આવજ્જનાદીહિ ચેવ મનોદ્વારિકજવનેહિ ચ વિઞ્ઞાયતીતિ. એસ નયો સોતવિઞ્ઞેય્યાદીસુપિ. મનોવિઞ્ઞાણવિઞ્ઞેય્યં પન કેવલં મનોવિઞ્ઞાણેનેવ વિઞ્ઞાતબ્બં. ન હિ રૂપાદિતો અઞ્ઞત્થ ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનિ પવત્તન્તિ.

છવત્થુઅવત્થુભેદતોતિ છન્નં વત્થૂનં, અવત્થુસ્સ ચ ભેદતો. મનોધાતુવિઞ્ઞેય્યં રૂપાદિપઞ્ચકં.

મનાયતનસ્સ અરૂપત્તા, ધમ્માયતનસ્સ ચ એકદેસતો રૂપત્તા આહ ‘‘**આયતનભેદતો એકાદસવિધ**’’ન્તિ.

૭૪૩-૫. અરૂપભવે રૂપુપ્પત્તિયા અભાવતો, અસઞ્ઞીભવસ્સ ચ રૂપભવપરિયાપન્નત્તા વુત્તં ‘‘**કામરૂપભવદ્વયે**’’તિ. **ભુમ્મવજ્જેસૂ**તિ ભુમ્મદેવાનં વજ્જનં યોનિવિભાગં પત્વા તેસં મનુસ્સસદિસત્તા. **પુરિમા તિસ્સો**તિ અણ્ડજજલાબુજસંસેદજયોનિયો. તા હિ યથાવુત્તપ્પભેદેસુ ન લબ્ભન્તિ, તાસઞ્ચ પટિક્ખેપેન પચ્છિમા ઓપપાતિકયોનિ અનુઞ્ઞાતાતિ અત્થતો આપન્નમેવ હોતીતિ. તત્થ **નિરયે**તિ ઉસ્સદાનમ્પિ ગહણતો અવીચિમહાનિરયે કીટપાણકાનમ્પિ સરીરં પચ્છા વડ્ઢનકં હુત્વાવ નિબ્બત્તતિ, નિજ્ઝામતણ્હિકપેતાનં નિચ્ચાતુરતાય કામસ્સ અભાવતો ગબ્ભગ્ગહણં ન હોતિ, તસ્મા અણ્ડજજલાબુજયોનિયો તત્થ ન સન્તિ, આદિત્તત્તા કુચ્છિયં ગબ્ભં ન પતિટ્ઠાતીતિ કેચિ. નિબ્બત્તમાનાનઞ્ચ પાપકમ્માનુભાવેન મહાદુક્ખસ્સ પત્તબ્બતાય મહન્તેનેવ સરીરેન ભવિતબ્બન્તિ સંસેદજયોનિપિ તેસં ન હોતિ, અગ્ગિજાલાય સન્તપ્પમાનસરીરત્તા તેસં નિબ્બત્તકાલે અલ્લટ્ઠાને પુપ્ફાદીસુ સમ્ભવાભાવતો સંસેદજતા નત્થેવાતિપિ વદન્તિ. તેન તેસં ઓપપાતિકાવ યોનીતિ આહ ‘‘**નિજ્ઝામતણ્હિકે**’’તિ. અથ સંસેદજઓપપાતિકયોનીનં કો વિસેસોતિ? સંસેદજો તાવ ખુદ્દકસરીરો હુત્વા પદુમગબ્ભાદિં નિસ્સાય નિબ્બત્તો કમેન વડ્ઢતિ. ઇતરો પન યત્થ યત્થ નિબ્બત્તતિ, તત્થ તત્થ પરિચ્છિન્નપ્પમાણસરીરોવ સોળસવસ્સુદ્દેસિકો વિય પરિપુણ્ણઙ્ગપચ્ચઙ્ગો પાતુરહોસિ.

સેસે ગતિત્તયેતિ ઠપેત્વા દેવગતિં, નિરયગતિઞ્ચ અવસેસમનુસ્સપેતતિરચ્છાનસઞ્ઞિતે ગતિત્તયે. મનુસ્સેસુ હિ કેચિ અણ્ડજાપિ હોન્તિ કુન્તપુત્તદ્વેભાતિકત્થેરા વિય, કેચિ સંસેદજાપિ હોન્તિ પદુમગબ્ભે નિબ્બત્તપોક્ખરસાતિબ્રાહ્મણાદયો વિય, કેચિ ઓપપાતિકાપિ હોન્તિ અમ્બપાલિગણિકાદયો વિય. નિજ્ઝામતણ્હિકાવસેસપેતા પન સબ્બચતુપ્પદપક્ખિજાતિદીઘજાતિઆદયો સબ્બેપિ તિરચ્છાના ચ ચતુયોનિકાવાતિ.

૭૪૬-૭. ગબ્ભે માતુકુચ્છિયં સેતીતિ ગબ્ભસેય્યકો, સોયેવ રૂપાદીસુ સત્તતાય ગબ્ભસેય્યકસત્તો. તસ્સ **ગબ્ભસેય્યકસત્તસ્સ**. **તિંસ રૂપાની**તિ કાયભાવવત્થુદસકવસેન સમતિંસ કમ્મજરૂપાનિયેવ. તદા હિ નેવ ચિત્તજરૂપમત્થિ પટિસન્ધિચિત્તસ્સ રૂપસમુટ્ઠાપકત્તાભાવતો, નાપિ ઉતુજં પુરિમુપ્પન્નઉતુનો અભાવા. ઉતુ હિ ઠાનપ્પત્તં રૂપં સમુટ્ઠાપેતિ, ન ચ આહારજં તસ્મિં કાયે અજ્ઝોહટસ્સ અભાવતો, તસ્મા કમ્મસમુટ્ઠાનાનિયેવ તિંસ રૂપાનિ પટિસન્ધિક્ખણે નિબ્બત્તન્તિ, યાની ‘‘કલલરૂપ’’ન્તિ પવુચ્ચન્તિ, પરિપિણ્ડિતાનિ ચ તાનિ જાતિઉણ્ણાય એકસ્સ અંસુનો પસન્નતિલતેલે પક્ખિપિત્વા ઉદ્ધટસ્સ પગ્ઘરિત્વા અગ્ગે ઠિતબિન્દુમત્તાનિ અચ્છાનિ વિપ્પસન્નાનિ પસન્નતેલબિન્દુસમાનાનિ હોન્તિ. યથાહુ –

> ‘‘તિલતેલસ્સ યથા બિન્દુ,
> સપ્પિમણ્ડો અનાવિલો;
> એવં વણ્ણપટિભાગં,
> કલલન્તિ પવુચ્ચતી’’તિ. (વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૨૬);

સભાવસ્સેવાતિ અવધારણેન અભાવકસ્સ ભાવદસકાભાવતો તિંસરૂપાનં અસમ્ભવં દીપેતિ. તેનાહ ‘‘**અભાવ...પે॰... કાયવત્થુવસેન તૂ**’’તિ. **અભાવગબ્ભસેય્યાન**ન્તિ ઇમિના અભાવઓપપાતિકાનં ન એવન્તિ દસ્સેતીતિ કેચિ. પુબ્બે સભાવકગબ્ભસેય્યકસ્સ પન વત્વા તતો નિવત્તનત્થં ‘‘અભાવગબ્ભસેય્યકસત્તાન’’ન્તિ વુત્તન્તિ દટ્ઠબ્બં. પુબ્બે ગબ્ભસેય્યક-ગ્ગહણેન અણ્ડજાનમ્પિ ગહણે ઇધ વિસું વચનં ગોબલીબદ્દઞાયવસેનાતિ

દટ્ઠબ્બં, ન પન તેસં અભાવકભાવનિવત્તનત્થન્તિ. ઇતરથા હિ વીસતિરૂપાનં વચનં વિરુજ્ઝતિ. અભાવકભાવો પનેત્થ અણ્ડજાનં પકરણતો દટ્ઠબ્બો. ન હિ ગબ્ભસેય્યક-સદ્દેન સમાસભૂતં અભાવ-સદ્દં ઇધ આનેતું સક્કાતિ.

૭૪૮. **ગહિતાગહણેનેત્થ, એકાદસ ભવન્તિ તે**તિ એકસ્મિં કલાપે ગહિતરૂપાનં અપરકલાપે અગ્ગહણવસેન સુદ્ધટ્ઠકં, જીવિતં, કાયપસાદો, વત્થુરૂપન્તિ અભાવકસ્સ પટિસન્ધિક્ખણે એકાદસ રૂપાનિ ભવન્તિ, સભાવકસ્સ પન દ્વીસુ ભાવેસુ એકેન સહ દ્વાદસ રૂપાનિ હોન્તિ. **એસેવ ચ નયો**તિ વુત્તેસુ, વક્ખમાનેસુ ચ પટિસન્ધિક્ખણિકકલાપેસુ અગ્ગહિતગ્ગહણેન રૂપગ્ગહણે નયો એસેવ ઞેય્યો.

૭૪૯. નનુ ચ ‘‘સબ્બેસુ દસકેસૂ’’તિ વુત્તં, કથં પન તે દસકા જાનિતબ્બાતિ આહ ‘‘**જીવિતેના**’’તિઆદિ. **સુદ્ધકમટ્ઠક**ન્તિ ચત્તારિ મહાભૂતાનિ, તન્નિસ્સિતા ચ વણ્ણગન્ધરસઓજાતિ ઇદં જીવિતાદિના અસમ્મિસ્સં સુદ્ધટ્ઠકં. ઇમાનિયેવ હિ અટ્ઠ કત્થચિ અવિનિબ્ભોગવસેનપિ પવત્તિતો અવિનિબ્ભોગરૂપાનિ અવકંસતો એકો કલાપોતિ ચ વુચ્ચતિ. **આચરિયજોતિપાલત્થેરેન** પન ‘‘નિપ્ફન્નાનિપ્ફન્નવસેન દસ રૂપાનિ અવિનિબ્ભોગવુત્તિકાનિ એકો કલાપો’’તિ વત્વા પુન તંસમત્થનત્થં ઇદં વુત્તં –

> ‘‘અવિનિબ્ભોગવુત્તીનિ, ચતુજાનેકલક્ખણા;
> નિપ્ફન્નાનટ્ઠ વા તેસુ, હિત્વાન કાયલક્ખણે’’તિ.

૭૫૦. **કાયદસક**ન્તિ કાયો દસમો એત્થાતિ કાયદસકં, અસાધારણેન વા કાયેન લક્ખિતં દસકં કાયદસકં. એસ નયો ચક્ખુદસકાદીસુ. **પરિયાપુટં** ઞાતં, કથિતન્તિ વા અત્થો.

૭૫૨-૩. કામાવચરદેવેસુ સબ્બકાલં પટિસન્ધિપવત્તીસુ સત્તતિયા રૂપાનં લબ્ભનતો વુત્તં ‘‘**નિચ્ચં રૂપાનિ સત્તતી**’’તિ. ન હિ તે કદાચિપિ વિકલિન્દ્રિયા, અભાવકા વા હોન્તિ. ‘‘મનુસ્સેસુ ઓપપાતિકસત્તાન’’ન્તિ અવિસેસેન વુત્તેપિ આદિકપ્પિકાનં ભાવદસકસ્સ પટિસન્ધિક્ખણે અભાવતો તેસં સટ્ઠિ રૂપાનીતિ વેદિતબ્બં. જીવિતનવકમ્પિ ઓપપાતિકાનં, સંસેદજાનઞ્ચ કામાવચરસત્તાનં પવત્તેયેવ હોતિ તસ્સ પાચકગ્ગિના સહવુત્તિત્તા, તસ્સ ચ અજ્ઝોહટાહારસન્નિસ્સયેન સમ્ભવતો. સંસેદજાનમ્પિ પરિપુણ્ણઙ્ગપચ્ચઙ્ગાનં નિબ્બત્તનતો ઓપપાતિકેહિ વિસેસો નત્થીતિ તેસં વિસું અગ્ગહણં. **વિભઙ્ગેપિ** હિ –

> ‘‘કામધાતુયા ઉપપત્તિક્ખણે કસ્સચિ એકાદસાયતનાનિ પાતુભવન્તિ, કસ્સચિ દસાયતનાનિ, કસ્સચિ અપરાનિ દસાયતનાનિ, કસ્સચિ નવાયતનાનિ, કસ્સચિ સત્તાયતનાનિ પાતુભવન્તી’’તિ (વિભ॰ ૧૦૦૯) –

ઇમસ્સ નિદ્દેસે ‘‘ઓપપાતિકસત્તાન’’ન્તિઆદિના ઓપપાતિક-ગ્ગહણમેવ કતં, ન સંસેદજ-ગ્ગહણં. તઞ્ચ પરિપુણ્ણાયતનાનં સંસેદજાનં ઓપપાતિકેસુ સઙ્ગણ્હનતો. તથા હિ વુત્તં **અટ્ઠકથાયં** ‘‘સંસેદજયોનિકા પરિપુણ્ણાયતનભાવેન ઓપપાતિકસઙ્ગહં કત્વા વુત્તા’’તિ. પધાનાય વા યોનિયા સબ્બપરિપુણ્ણાયતનયોનિં દસ્સેતું ‘‘**ઓપપાતિકસત્તાન**’’ન્તિ વુત્તં.

૭૫૪-૫. **ચક્ખુસોતવત્થુવસા**તિ ચક્ખુદસકસોતદસકવત્થુદસકવસા. **આનન્દાચરિયો** પનેત્થ ‘‘રૂપધાતુયં પટિસન્ધિવિઞ્ઞાણેન સહ ચક્ખુસોતવત્થુસત્તકાનં જીવિતછક્કસ્સાતિ ચતુન્નં કલાપાનં વસેન સત્તવીસતિ રૂપાનિ

ઉપ્પજ્જન્તિ, તત્થ ગન્ધરસાહારાનં પટિક્ખિત્તત્તા''તિ વત્વા પુન તં સમત્થેન્તો ''**પાળિયઞ્હિ** 'રૂપધાતુયા ઉપપત્તિક્ખણે ઠપેત્વા અસઞ્ઞસત્તાનં દેવાનં પઞ્ચાયતનાનિ પાતુભવન્તિ, પઞ્ચ ધાતુયો પાતુભવન્તી'તિ (વિભ॰ ૧૦૧૫) વુત્તં. તથા 'રૂપધાતુયા છ આયતનાનિ નવ ધાતુયો'તિ (વિભ॰ ૯૯૪) સબ્બસઙ્ગાહકવસેન તત્થ વિજ્જમાનાયતનધાતુયો દસ્સેતું વુત્તં. **કથાવત્થુમ્હિ** ચ ઘાનાયતનાદીનં વિય ગન્ધાયતનાદીનઞ્ચ તત્થ ભાવો પટિક્ખિત્તો 'અત્થિ તત્થ ઘાનાયતનન્તિ? આમન્તા. અત્થિ તત્થ ગન્ધાયતનન્તિ? ન હેવં વત્તબ્બે'તિઆદિના (કથા॰ ૫૨૦). ન ચ અફોટ્ઠબ્બાયતનાનં પથવીધાતુઆદીનં વિય અગન્ધરસાયતનાનં ગન્ધરસાનં તત્થ ભાવો સક્કા વત્તું ફુસિતું સક્કુણેય્યતાવિનિમુત્તસ્સ પથવીઆદિસભાવસ્સ વિય ગન્ધરસાયતનભાવવિનિમુત્તસ્સ ગન્ધરસસભાવસ્સ અભાવા. યદિ ચ ઘાનસમ્ફસ્સાદીનં કારણભાવો નત્થીતિ તાનિ આયતનાનીતિ ન વુચ્ચેય્યું, ધાતુસદ્દો પન નિસ્સત્તનિજ્જીવવિભાવકોતિ ગન્ધધાતુરસધાતૂતિ અવચને કારણં નત્થિ. ધમ્મસભાવો ચ નેસં એકન્તેન ઇચ્છિતબ્બો સભાવધારણાદિલક્ખણતો અઞ્ઞસ્સ અભાવા. ધમ્માનઞ્ચ આયતનભાવો એકન્તતો **યમકે** વુત્તો 'ધમ્મો આયતનન્તિ? આમન્તા'તિ (યમ॰ ૧.આયતનયમક.૧૩), તસ્મા તેસં ગન્ધરસાયતનભાવાભાવેપિ કોચિ આયતનભાવો વત્તબ્બો. યદિ ચ ફોટ્ઠબ્બભાવતો અઞ્ઞો પથવીઆદિભાવો વિય ગન્ધરસભાવતો અઞ્ઞો તેસં કોચિ સભાવો સિયા, તેસં ધમ્માયતનસઙ્ગહો. ગન્ધરસભાવે, પન આયતનભાવે ચ સતિ ગન્ધો ચ સો આયતનઞ્ચ ગન્ધાયતનં, રસો ચ સો આયતનઞ્ચ રસાયતનન્તિ ઇદમાપન્નમેવાતિ ગન્ધરસાયતનભાવો ચ ન સક્કા નિવારેતું, 'તયો આહારા'તિ (વિભ॰ ૧૦૧૫) વચનતો કબળીકારાહારસ્સ તત્થ અભાવો વિઞ્ઞાયતિ, તસ્મા યથા પાળિયા અવિરોધો હોતિ, તથા ગન્ધરસોજા હિત્વા રૂપગણના કાતબ્બા. એવઞ્હિ ધમ્મતા ન વિલોમતા હોતી''તિ વદતિ.

આચરિયજોતિપાલધમ્મપાલત્થેરા પન તં પટિક્ખિપન્તિ. તથા ચ વુત્તં તેહિ ''રૂપાવચરસત્તાનં ઘાનજિવ્હાયતનાભાવતો વિજ્જમાનાપિ ગન્ધરસા આયતનકિચ્ચં ન કરોન્તી''તિ, તે અનામસિત્વા **પાળિયં** ''પઞ્ચાયતનાનિ પાતુભવન્તી''તિ ''છ આયતનાની''તિ (વિભ॰ ૯૯૩-૯૯૪) ચ આદિ વુત્તં. ''તયો આહારા''તિ ચ અજ્ઝોહરિતબ્બસ્સ આહારસ્સ અભાવેન ઓજટ્ઠમકરૂપસમુટ્ઠાપનસઙ્ખાતસ્સ આહારકિચ્ચસ્સ અકરણતો, ન સબ્બેન સબ્બં ગન્ધરસાનં, ઓજાય ચ અભાવતો. ઇતિ વિસયિનો કિચ્ચસ્સ અભાવેન વિસયો કિચ્ચભાવધમ્મો ન વુત્તો. યસ્મિઞ્હિ ભવે વિસયી નત્થિ, તસ્મિં તંહેતુકો નિપ્પરિયાયેન વિસયસ્સ આયતનભાવો નત્થીતિ વિજ્જમાનસ્સાપિ અવચનં, યથા તત્થેવ રૂપભવે પથવીતેજોવાયોધાતૂનં ફોટ્ઠબ્બાયતનભાવેન. યસ્સ પન યત્થ વચનં, તસ્સ તત્થ વિસયીસબ્ભાવહેતુકો નિપ્પરિયાયેન આયતનભાવો વુત્તો, યથા તત્થેવ રૂપાયતનસ્સ. યદિ વિસયીસબ્ભાવહેતુકો વિસયસ્સ નિપ્પરિયાયેન આયતનભાવો, કથમસઞ્ઞસત્તાનં દ્વે આયતનાનિ પાતુભવન્તિ. અસઞ્ઞસત્તાનઞ્હિ ચક્ખાયતનં નત્થિ. અથ તદભાવેન રૂપાયતનં અઞ્ઞેસં અવિસયોતિ? નાયં વિરોધો. યેન અધિપ્પાયેન રૂપધાતુયં સઞ્ઞીનં ગન્ધાયતનાદીનં અવચનં, તેન ન રૂપાયતનસ્સાપિ અવચનન્તિ અસઞ્ઞીનં એકં આયતનં ન વત્તબ્બં. યથાસકઞ્હિ ઇન્દ્રિયગોચરભાવાપેક્ખાય યેસં નિપ્પરિયાયેન આયતનભાવો અત્થિ, તેસુ નિદ્દિસિયમાનેસુ તદભાવતો રૂપધાતુયં સઞ્ઞીનં ગન્ધાદિકે વિસું આયતનભાવેન અવત્વા ધમ્મસભાવાનતિવત્તનતો, મનોવિઞ્ઞાણસ્સ ચ વિસયભાવૂપગમનતો ધમ્માયતનન્તોગધે કત્વા ''પઞ્ચાયતનાની''તિ **પાળિયં** વુત્તં. એતદત્થઞ્હિ ધમ્માયતનન્તિ સામઞ્ઞતો નામકરણં પિટ્ઠિવટ્ટકાનિ વા તાનિ કત્વા ''પઞ્ચાયતનાની''તિ વુત્તં. યેન ચ પન અધિપ્પાયેન અસઞ્ઞીનં રૂપાયતનં વુત્તં, તેન સઞ્ઞીનં, અસઞ્ઞીનમ્પિ ગન્ધાયતનાદીનં વિસું ગહણં કાતબ્બન્તિ ઇમસ્સ નયસ્સ દસ્સનત્થં ''અસઞ્ઞસત્તાનં દેવાનં દ્વે આયતનાનિ પાતુભવન્તી''તિ (વિભ॰ ૧૦૧૭) વુત્તં.

અસતિપિ હિ તત્થ અત્તનો ઇન્દ્રિયેસુ રૂપસ્સ વણ્ણાયતનસભાવાતિક્કમો નત્થેવાતિ તં રૂપાયતનન્ત્વેવ વુચ્ચતિ. ઇમિના ચ નયદસ્સનેન ગન્ધાદીનિ તીણિ પક્ખિપિત્વા સઞ્ઞીનં અટ્ઠ આયતનાનિ, અસઞ્ઞીનં પઞ્ચાતિ અયમત્થો દસ્સિતો હોતિ. એવઞ્ચેતં સમ્પટિચ્છિતબ્બં, અઞ્ઞથા રૂપલોકે કુસિતું અસક્કુણેય્યતાય પથવીઆદીનં બ્રહ્મૂનં વચીઘોસો એવ ચ ન સિયા. ન હિ પટિઘટ્ટનનિઘંસનમન્તરેન સદ્દપ્પવત્તિ અત્થિ, ન ચ કુસનસભાવાનં કત્થચિ અકુસનસભાવતા સક્કા વિઞ્ઞાતું, ફોટ્ઠબ્બાયતનસ્સ ચ ભૂતત્તયસ્સ અભાવે રૂપભવે રૂપાયતનાદીનમ્પિ સમ્ભવો એવ ન સિયા, તસ્મા કુસિતું સક્કુણેય્યતાયપિ પથવીઆદીનં તત્થ કાયિન્દ્રિયાભાવેન તેસં ફોટ્ઠબ્બભાવો ન વુત્તો. એવઞ્ચ કત્વા રૂપધાતુયં તેસં સપ્પટિઘતાવચનઞ્ચ સમત્થિતં હોતિ. વુત્તઞ્હિ ''અસઞ્ઞસત્તાનં અનિદસ્સનસપ્પટિઘં એકં મહાભૂતં પટિચ્ચ...પે॰... દ્વે મહાભૂતા''તિઆદિ.

પટિઘો ચ નામ ભૂતત્તયસ્સ કાયપસાદં પતિ તન્નિસ્સયભૂતઘટ્ટનં દ્વારેન અભિમુખભાવો, ઇધ પન તંસભાવતા, સો ચ કુસિતું અસક્કુણેય્યભાવો ઘટ્ટનાય અભાવતો નત્થિ. યદિ તત્થ અસતિપિ વિસયિમ્હિ રૂપાયતનમ્પિ ગહેત્વા ''દ્વે આયતનાની''તિ વુત્તં, અથ કસ્મા ગન્ધાયતનાદીનિ ગહેત્વા ''પઞ્ચાયતનાની''તિ ન વુત્તન્તિ? નયદસ્સનવસેન દેસના પવત્તાતિ વુત્તોવાયમત્થો. અથ વા તત્થ રૂપાયતનસ્સેવ વચનં કદાચિ અઞ્ઞભૂમિકાનં પસાદસ્સ વિસયભાવં સન્ધાય, ન પન ઇતરેસં અભાવતો, નાપિ પરિયાયેન ગન્ધાયતનાદીનં આયતનભાવાભાવતો.

અસઞ્ઞીનઞ્હિ રૂપાયતનં સમાનતલવાસીનં વેહપ્ફલાનં, ઉપરિભૂમિકાનઞ્ચ સુદ્ધાવાસાનં પસાદસ્સ વિસયભાવં ગચ્છતિ, ન પન ગન્ધરસાતિ તેસંયેવ તત્થ અવચનં યુત્તં. **કથાવત્થુમ્હિ** ચ નિપ્પરિયાયેન ગન્ધાયતનાદીનં અત્થિભાવં પરિજાનન્તં સન્ધાય પટિસેધો કતો. યદિપિ ચેતં વચનં તત્થ ગન્ધાયતનાદીનં અભાવવિભાવનં ન હોતિ, અત્થિભાવદીપનમ્પિ પન અઞ્ઞવચનં નત્થેવાતિ? નયિદમેવં અટ્ઠકથાસુ તત્થ તેસં અત્થિભાવસ્સ નિદ્ધારેત્વા વુત્તત્તા. યઞ્હિ અટ્ઠકથાવચનં પાળિયા ન વિરુજ્ઝતિ, તં પાળિ વિય પમાણભૂતં અવિગરહિતાય આચરિયપરમ્પરાય યાવજ્જતના આગતત્તા. તત્થ સિયા ''યં પાળિયા ન વિરુજ્ઝતિ અટ્ઠકથાવચનં, તં પમાણં, ઇદં પન વિરુજ્ઝતી''તિ? નયિદમેવં, યથા ન વિરુજ્ઝતિ, તથા પટિપાદિતત્તા. ચક્ખાદીનં આયતનાનં, તન્નિસ્સયાનઞ્ચ વિઞ્ઞાણાનં સત્તસુઞ્ઞતાસન્દસ્સનત્થં ભગવતો ધાતુદેસનાતિ આયતનભાવેન વુત્તાનંયેવ ધાતુભાવદીપનતો ધાતુભાવસ્સાપિ તેસં અવચનં યુજ્જતિ એવ, તસ્મા યથા પાળિયા અવિરોધો હોતિ, તથા ચક્ખુદસકાદિવસેન ઇધ રૂપગણના કતાતિ ન એત્થ ધમ્મતાવિલોમનાસઙ્કાય ઓકાસોતિ વેદિતબ્બન્તિ.

૭૫૬. **જચ્ચન્ધબધિરા**તિ છન્દાનુરક્ખણત્થં દીઘકરણં. ન હિ જચ્ચન્ધબધિરઅઘાનરહિતે નપુંસકે **વત્થુકાયજિવ્હા**દસકવસેન ઇધ **તિંસા**તિ યુજ્જતિ, ઇદઞ્ચ ''ઓપપાતિકસ્સ જચ્ચન્ધબધિરઘાનરહિતે નપુંસકે જિવ્હાકાયવત્થુદસકાનં વસેન તિંસ રૂપાનિ ઉપ્પજ્જન્તી''તિ અટ્ઠકથાવાદં ગહેત્વા વુત્તં. **આનન્દાચરિયો** પન તં ''પાળિયા ન સમેતી''તિ વત્વા પટિક્ખિપતિ. તથા ચાહ ''નેતં પાળિયા સમેતી''તિ. ન હિ પાળિયં કામાવચરાનં સંસેદજોપપાતિકાનં અઘાનકાનં ઉપ્પત્તિ વુત્તા.

ધમ્મહદયવિભઙ્ગે હિ –

‘‘કામધાતુયા ઉપપત્તિક્ખણે કસ્સચિ એકાદસાયતનાનિ પાતુભવન્તિ, કસ્સચિ દસાયતનાનિ, કસ્સચિ અપરાનિ દસાયતનાનિ, કસ્સચિ નવાયતનાનિ, કસ્સચિ સત્તાયતનાનિ પાતુભવન્તી’’તિ (વિભ॰ ૧૦૦૯) –

વુત્તં, ન વુત્તં ‘‘અટ્ઠાયતનાનિ પાતુભવન્તી’’તિ. યદિ હિ અઘાનકસ્સાપિ ઉપપત્તિ સિયા, તિક્ખત્તું ‘‘દસાયતનાનિ પાતુભવન્તી’’તિ વત્તબ્બં સિયા, તિક્ખત્તુઞ્ચ ‘‘નવાયતનાનિ પાતુભવન્તી’’તિ, ન ચેતં વુત્તં. **યમકે** ચ ઘાનજિવ્હાનં સહપ્પવત્તિ વુત્તાતિ તં ઉપપરિક્ખિત્વા ગહેતબ્બન્તિ. અયઞ્હેત્થ આચરિયસ્સ અધિપ્પાયો – **ધમ્મહદયવિભઙ્ગપાળિયઞ્હિ** ‘‘એકાદસા’’તિ પરિપુણ્ણાયતનસ્સ સદ્દાયતનવજ્જાનિ એકાદસાયતનાનિ વુત્તાનિ, ‘‘કસ્સચિ દસાયતનાની’’તિ અન્ધસ્સ ચક્ખાયતનવજ્જાનિ, ‘‘અપરાનિ દસાયતનાની’’તિ બધિરસ્સ સોતાયતનવજ્જાનિ, ‘‘નવાયતનાની’’તિ અન્ધબધિરસ્સ ચક્ખુસોતવજ્જાનિ, ‘‘સત્તાયતનાની’’તિ ગબ્ભસેય્યકસ્સ રૂપગન્ધરસકાયફોટ્ઠબ્બમનધમ્માયતનવસેન વુત્તં. યદિ ચક્ખુસોતઘાનવિકલોપિ ઉપ્પજ્જેય્ય, તસ્સ અટ્ઠેવાયતનાનિ વત્તબ્બાનિ સિયું, ન ચ વુત્તં ‘‘અટ્ઠાયતનાનિ પાતુભવન્તી’’તિ, તસ્મા નત્થેવ ચક્ખુસોતઘાનવિકલો. સતિ અઘાનકઉપપત્તિયં પુનપિ ‘‘કસ્સચિ અપરાનિ દસાયતનાનિ પાતુભવન્તી’’તિ વત્તબ્બં સિયા. તથા ચ સતિ યથા અન્ધબધિરસ્સ વસેન ‘‘કસ્સચિ નવાયતનાનિ પાતુભવન્તી’’તિ એકવારં વુત્તં, એવં અન્ધાઘાનકસ્સ, બધિરાઘાનકસ્સ ચ વસેન ‘‘કસ્સચિ અપરાનિ નવાયતનાનિ, કસ્સચિ અપરાનિ નવાયતનાની’’તિ વત્તબ્બં સિયા. કામભવે અજિવ્હસ્સ સત્તસ્સાભાવતો, ઘાનજિવ્હાયતનાનં સહપ્પવત્તિવચનતો ચ તત્થેવ કામધાતુયં અઘાનકસ્સાસમ્ભવોતિ.

જોતિપાલત્થેરાદયો પન ‘‘સંસેદજસ્સ જચ્ચન્ધબધિરઅઘાનકનપુંસકસ્સ જિવ્હાકાયવત્થુદસકાનં વસેન તિંસરૂપાનિ ઉપ્પજ્જન્તીતિ વુત્તં, ન ઓપપાતિકસ્સ. **ધમ્મહદયવિભઙ્ગપાળિયઞ્ચ** ‘ઉપપત્તિક્ખણે’તિ વુત્તત્તા ઓપપાતિકસ્સેવ વસેન નયો નીતો. **યમકટ્ઠકથાયઞ્ચ** વુત્તં ‘કામધાતુયં અઘાનકો ઓપપાતિકો નત્થિ. યદિ ભવેય્ય, કસ્સચિ અટ્ઠાયતનાનિ પાતુભવન્તીતિ વદેય્યા’તિ, યમ્પિ **ધમ્મહદયવિભઙ્ગે** ‘કામધાતુયા ઉપપત્તિક્ખણે કસ્સચિ એકાદસાયતનાનિ પાતુભવન્તી’તિઆદીનં નિદ્દેસે ‘ઓપપાતિકાનં પેતાન’ન્તિઆદિના ઓપપાતિક-ગ્ગહણમેવ કતં, ન પન સંસેદજ-ગ્ગહણં, તં પરિપુણ્ણાયતનાનંયેવ સંસેદજાનં ઓપપાતિકેસુ સઙ્ગહવસેન વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. તથા હિ વુત્તં **અટ્ઠકથાયં** ‘સંસેદજયોનિકા પરિપુણ્ણાયતનભાવેન ઓપપાતિકસઙ્ગહં કત્વા વુત્તા’તિ, પધાનાય વા યોનિયા સબ્બં પરિપુણ્ણાયતનં યોનિં સઙ્ગહેત્વા દસ્સેતું ‘ઓપપાતિકાન’ન્તિ વુત્તન્તિ ચ, તસ્મા ન કોચિ પાળિવિરોધો’’તિ વદન્તિ.

અપરે પનાહુ – ‘‘કામધાતુયં અઘાનકો ઓપપાતિકો નત્થિ. યદિ ભવેય્ય, કસ્સચિ અટ્ઠાયતનાનિ પાતુભવન્તીતિ વદેય્યાતિ ઇદં મનુસ્સેસુ સંસેદજોપપાતિકાનં વસેન વુત્તં, તે પરિપુણ્ણાયતનાવ . કેસઞ્ચિ પન અઘાનકકીટાનં અત્થિભાવતો અપાયેસુ સંસેદજોપપાતિકે સન્ધાયેતં વુત્ત’’ન્તિ વદન્તિ. તં **આનન્દાચરિયાદીનં** મતેન પટિક્ખેપારહમેવાતિ.

૭૫૭-૮. ઉક્કંસસ્સાવકંસસ્સ અન્તરેતિ ‘‘સત્તતી’’તિ વુત્તઉક્કંસપરિચ્છેદસ્સ, ‘‘તિંસા’’તિ વુત્તઅવકંસપરિચ્છેદસ્સ ચ મજ્ઝે. **અનુરૂપતો…પે॰… વિભાવિના**તિ જાતિઅન્ધસ્સ સટ્ઠિ રૂપાનિ ચક્ખુદસકાભાવતો, તથા બધિરસ્સ સોતદસકાભાવતો, અન્ધબધિરસ્સ પન પણ્ણાસ ચક્ખુસોતદસકાભાવતોતિઆદિના નયેન

અઞ્ઞમઞ્ઞાપેક્ખાય પરિપુણ્ણા **પરિપુણ્ણાનં રૂપાનં પાણીનં વસેન રૂપાનં સમુપ્પત્તિ** વિઞ્ઞાતબ્બાતિ અત્થો. યં પનેત્થ વત્તબ્બં, તં વુત્તમેવાતિ.

૭૫૯-૬૦. એવં તીસુ ભવેસુ પટિસન્ધિયં રૂપપ્પવત્તિં દસ્સેત્વા ઇદાનિ પવત્તિયં દસ્સેતું "**સત્તવીસતિ રૂપાની**"તિઆદિ વુત્તં. કામાવચરસત્તસ્સ હિ પરિપુણ્ણાયતનસ્સ અસતિ અન્ધબધિરાદિપસાદવિઘાતે યાવ મરણચિત્તસ્સ હેટ્ઠા સત્તરસમચિત્તં, તાવ સત્તવીસતિ રૂપાનિ પવત્તન્તિ. અપરિપુણ્ણાયતનસ્સ પન જચ્ચન્ધાદિકસ્સ હેટ્ઠા વુત્તનયેન રૂપાનં હાયનવડ્ઢનાનિ વેદિતબ્બાનિ. નનુ અટ્ઠવીસતિયેવ રૂપાનિ કામભવે પવત્તન્તીતિ આહ "**અપ્પવત્તનતો**"તિઆદિ.

ઘાનં...પે॰... ન વિજ્જરેતિ કામવિરાગભાવનાવસેન ગન્ધાદિગ્ગાહકેસુ પસાદેસુ વિરત્તા હોન્તીતિ ઘાનાદિત્તયં નત્થિ. ચક્ખુસોતેસુ પન અનુત્તરદસ્સનાદિઅત્થં વિરત્તા ન હોન્તીતિ તાનિ તેસં ઉપ્પજ્જન્તિ. **ભાવદ્વયં** કામરાગૂપનિસ્સયત્તા ન ઉપ્પજ્જતિ. કેચિ પન "લહુતાદિત્તયમ્પિ રૂપભવે નત્થિ દન્ધત્તકરાદિધાતુક્ખોભાભાવતો. સતિ હિ તાદિસે ધાતુક્ખોભે તપ્પટિપક્ખેહિ લહુતાદીહિ ભવિતબ્બ"ન્તિ વદન્તિ, તં અકારણં. ન હિ વૂપસમેતબ્બપચ્ચનીકાપેક્ખો તબ્બિરોધિધમ્મુપ્પાદો. તથા સતિ સહેતુકકિરિયચિત્તુપ્પાદેસુ કાયલહુતાદીનં અભાવો એવ સિયા, તસ્મા પઞ્ચેવ રૂપાનિ સઞ્ઞીબ્રહ્માનં ન ઉપ્પજ્જન્તિ, અવસેસાનિ તેવીસતિ રૂપાનિ ઉપ્પજ્જન્તિ. અસઞ્ઞીબ્રહ્માનં પન પઞ્ચ પસાદરૂપાનિ, ભાવદ્વયં, હદયવત્થુ, વિઞ્ઞત્તિદ્વયં, લહુતાદિત્તયન્તિ તેરસ રૂપાનિ વજ્જેત્વા અવસેસાનિ પન્નરસ ઉપ્પજ્જન્તિ.

૭૬૧. ચતુસન્તતીતિ ચતુન્નં પચ્ચયાનં વસેન ચતુસન્તતિરૂપાનિ. **રૂપે હોન્તિ તિસન્તતી**તિ બ્રહ્માનં અનાહારભાવેન આહારજરૂપાનં અભાવતો તિસ્સો સન્તતિયો. **દ્વિસન્તતી**તિ ચિત્તજાહારજાનં અભાવતો દ્વે સન્તતિયો. **બહિદ્ધા એકસન્તતી**તિ કમ્મજાદીનં તિસ્સન્નમ્પિ અભાવતો ઉતુજસન્તતિયેવ.

૭૬૨-૪. એવં પટિસન્ધિપવત્તીસુ રૂપાનં ગણનપરિચ્છેદં વત્વા ઇદાનિ તત્થ નેસં ઉપ્પત્તિક્કમં દસ્સેતું "**રૂપં નિબ્બત્તમાન**"ન્તિઆદિ વુત્તં. **સબ્બેસ**ન્તિ કામરૂપભવિકાનં સબ્બસત્તાનં. **પટિસન્ધિક્ખણે પના**તિ એત્થ દસકત્તયં હોતીતિ પાઠસેસો. તેનાહ "**યથેવા**"તિઆદિ. પટિસન્ધિક્ખણે દસકત્તયં હેટ્ઠા વુત્તમ્પિ "**તઞ્ચ ખો સન્ધિચિત્તસ્સા**"તિઆદિકં વિસેસં દસ્સેતું પુન વુત્તં. ચિત્તસ્સ તીસુ ખણેસુ કમ્મજરૂપાનં સમુપ્પત્તિતો આહ "**તથેવા**"તિઆદિ. **તિંસ તિંસેવા**તિ તિંસ તિંસેવ કમ્મજરૂપાનિ.

આનન્દાચરિયો પન "ચિત્તસ્સ ઠિતિક્ખણમેવ નત્થિ, ભઙ્ગક્ખણે ચ રૂપુપ્પાદો નત્થીતિ ચતુસમુટ્ઠાનિકાનિપિ રૂપાનિ ચિત્તસ્સ ઉપ્પાદક્ખણેયેવ હોન્તી"તિ આહ. વુત્તઞ્હિ તેન – યો ચેત્થ ચિત્તસ્સ ઠિતિક્ખણો વુત્તો, સો ચ અત્થિ નત્થીતિ વિચારેતબ્બો. **ચિત્તયમકે** હિ "ઉપ્પન્નં ઉપ્પજ્જમાન"ન્તિ (યમ॰ ૨.ચિત્તયમક.૮૧) એતસ્સ વિભઙ્ગે "ભઙ્ગક્ખણે ઉપ્પન્નં નો ચ ઉપ્પજ્જમાન"ન્તિ (યમ॰ ૨.ચિત્તયમક.૮૧) એત્તકમેવ વુત્તં, ન વુત્તં "ઠિતિક્ખણે ભઙ્ગક્ખણે ચા"તિ. તથા"ન ઉપ્પજ્જમાનં ન ઉપ્પન્ન"ન્તિ એત્થ "ભઙ્ગક્ખણે ન ઉપ્પજ્જમાનં નો ચ ન ઉપ્પન્ન"ન્તિ એત્તકમેવ વુત્તં, ન વુત્તં "ઠિતિક્ખણે ભઙ્ગક્ખણે ચા"તિ. એવં "ન નિરુદ્ધં ન નિરુજ્ઝમાન"ન્તિ એતેસં પરિપુણ્ણવિસ્સજ્જને "ઉપ્પાદક્ખણે અનાગતઞ્ચા"તિ વત્વા "ઠિતિક્ખણે"તિ અવચનં, અતિક્કન્તકાલવારે ચ "ભઙ્ગક્ખણે ચિત્તં ઉપ્પાદક્ખણં વીતિક્કન્ત"ન્તિ (યમ॰ ૨.ચિત્તયમક.૮૩) વત્વા "ઠિતિક્ખણે"તિ અવચનં ઠિતિક્ખણાભાવં ચિત્તસ્સ દીપેતિ. **સુત્તે**પિ હિ "ઠિતસ્સ અઞ્ઞથત્તં પઞ્ઞાયતી"તિ (અ॰ નિ॰ ૩.૪૭) તસ્સેવ એકસ્સ

અઞ્ઞથત્તાભાવતો યસ્સા અઞ્ઞથત્તં પઞ્ઞાયતિ, સા સન્તતિટ્ઠિતીતિ ન ન સક્કા વત્તું. વિજ્જમાનં તંખણદ્વયસમઙ્ગી ઠિતન્તિ. યો ચેત્થ ચિત્તસ્સ નિરોધક્ખણે રૂપુપ્પાદો વુત્તો, સો ચ વિચારેતબ્બો. કસ્મા? ''યસ્સ વા પન સમુદયસચ્ચં નિરુજ્ઝતિ, તસ્સ દુક્ખસચ્ચં ઉપ્પજ્જતીતિ? નો''તિ (યમ॰ ૧.સચ્ચયમક.૧૩૬) વુત્તન્તિ, ન ચ ચિત્તસમુટ્ઠાનરૂપમેવ સન્ધાય પટિક્ખેપો કતોતિ સક્કા વિઞ્ઞાતું ચિત્તસમુટ્ઠાનરૂપાધિકારસ્સ અભાવાતિ.

આચરિયસ્સ હિ અયમધિપ્પાયો – ઉપ્પન્નઉપ્પજ્જમાનવારાદીસુ ''ઠિતિક્ખણે''તિ અવચનં ''ચિત્તસ્સ ઠિતિક્ખણં નામ નત્થી''તિ ઇમમત્થં દીપેતિ. ન હિ યથાધમ્મસાસને અભિધમ્મે લબ્ભમાનસ્સ અવચને કારણં દિસ્સતિ. ન કેવલં અભિધમ્મે અવચનમેવ ચિત્તસ્સ ઠિતિક્ખણભાવજોતકં, અપિચ ખો ''ઠિતસ્સ અઞ્ઞથત્તં પઞ્ઞાયતી''તિ એવમાગતા સુત્તન્તપાળિપિ. અઞ્ઞથત્તં નામ પુબ્બાપરવિસેસો. અપિચ યથા ભૂતો ધમ્મો ઉપ્પજ્જતિ, કિં તથા ભૂતોવ ભિજ્જતિ, ઉદાહુ અઞ્ઞથા ભૂતો. યદિ તથા ભૂતોવ ભિજ્જતિ, ન જરતાય સમ્ભવો. અઞ્ઞથા ભૂતો, અઞ્ઞો એવ સોતિ સબ્બથાપિ ઠિતિક્ખણસ્સ અભાવોયેવ. યદિ ચ ચિત્તસ્સ ભઙ્ગક્ખણે રૂપં ઉપ્પજ્જેય્ય, તં દુક્ખસચ્ચન્તિ કત્વા ''નો''તિ વત્તું ન સક્કા, વુત્તઞ્ચ, તસ્મા વિઞ્ઞાયતિ ''ચિત્તસ્સ નિરોધક્ખણે રૂપુપ્પાદો નત્થી''તિ.

આચરિયજોતિપાલધમ્મપાલત્થેરાનં પનેતં નક્ખમતિ. તેહિ ''એકધમ્માધારભાવેપિ ઉપ્પાદનિરોધાનં અઞ્ઞો ઉપ્પાદક્ખણો, અઞ્ઞો નિરોધક્ખણો. ઉપ્પાદાવત્થઞ્હિ ઉપાદાય ઉપ્પાદક્ખણો, નિરોધાવત્થં ઉપાદાય નિરોધક્ખણો. ઉપ્પાદાવત્થાય ચ ભિન્ના નિરોધાવત્થાતિ એકસ્મિંયેવ ચ સભાવધમ્મે યથા ઇચ્છિતબ્બા, અઞ્ઞથા અઞ્ઞોયેવ ધમ્મો ઉપ્પજ્જતિ, અઞ્ઞો નિરુજ્ઝતીતિ આપજ્જેય્ય, એવં નિરોધાવત્થાય વિય નિરોધાભિમુખાવત્થાયપિ ભવિતબ્બં, સા ઠિતિ જરતા ચા''તિ સમ્પટિચ્છિતબ્બમેતં.

યદિ એવં, કસ્મા પાળિયં ઠિતિક્ખણો ન વુત્તોતિ? વિનેય્યજ્ઝાસયાનુરોધેન નયદસ્સનવસેન પાળિગતીતિ વેદિતબ્બાતિ. અભિધમ્મદેસનાપિ હિ કદાચિ વિનેય્યજ્ઝાસયાનુરોધેન પવત્તતિ, યથા રૂપસ્સ ઉપ્પાદો ''ઉપચયો સન્તતી''તિ ભિન્દિત્વા દેસિતો. હેતુસમ્પયુત્તદુકાદિદેસના ચેત્થ નિદસ્સેતબ્બા. ''યસ્સ વા પના''તિઆદિપુચ્છાય વિસ્સજ્જને ચ અરૂપલોકં ચિત્તસમુટ્ઠાનરૂપં વા સન્ધાય ''નો''તિ સક્કા વત્તું. અયઞ્હિ યમકદેસનાય પકતિ, યદિદં યથાસમ્ભવયોજનાતિ. અથ વા પચ્ચાસત્તિઞાયેન યં સમુદયસચ્ચં નિરુજ્ઝતિ, તેન યં દુક્ખસચ્ચં ઉપ્પાદેતબ્બં ચિત્તચેતસિકતપ્પટિબદ્ધરૂપસઙ્ખાતં, તસ્સ તદા ઉપ્પત્તિ નત્થીતિ ''નો''તિ વિસ્સજ્જનં, ન સબ્બસ્સ વચનતો, તસ્મા ન સક્કા ચિત્તસ્સ ઠિતિક્ખણે, ભઙ્ગક્ખણે ચ રૂપુપ્પાદનં પટિક્ખિપિતુન્તિ વદન્તિ.

ઉતુજરૂપાનિ પન પટિસન્ધિચિત્તસ્સ ઠિતિક્ખણતો પટ્ઠાય અટ્ઠકનવકવસેન ઉપ્પજ્જન્તિ. પટિસન્ધિક્ખણે હિ ઉપ્પન્નાનં કમ્મજરૂપાનં અબ્ભન્તરે સહુપ્પાદએકનિરોધતેજોધાતુ ઠાનં પત્વા તસ્સ ઠિતિક્ખણે અટ્ઠ રૂપાનિ સમુટ્ઠાપેતિ, તત્થ ઉપ્પન્ના તેજોધાતુ પટિસન્ધિચિત્તસ્સ ભઙ્ગક્ખણે, તત્થ ઉપ્પન્ના પઠમભવઙ્ગસ્સ ઉપ્પાદક્ખણેતિ એવમાદિના અટ્ઠકં, કદાચિ સદ્દપાતુભાવકાલે તેન સહ સદ્દનવકઞ્ચ ઉપ્પજ્જતિ. ચિત્તજરૂપાનિ ચ પટિસન્ધિતો અનન્તરં પઠમભવઙ્ગતો પટ્ઠાય રૂપજનકચિત્તાનં ઉપ્પાદક્ખણે અટ્ઠકવસેન, સદ્દપાતુભાવાદિકાલે સદ્દનવકાદિવસેન ચ પવત્તન્તિ. આહારજાનિ પન એકસ્સ, દ્વિન્નં વા સત્તાહાનં અતિક્કમેન નિબ્બત્તન્તિ. નનુ ચ અજ્ઝોહટાહારપચ્ચયેન આહારો રૂપં સમુટ્ઠાપેતિ, ગબ્ભે સયન્તસ્સ ચ કુતો અજ્ઝોહરણાહારોતિ? સમાતિતો. માતરા હિ ભુત્તં કુચ્છિગતસ્સ સરીરે અબ્ભઞ્જનં વિય આહારકિચ્ચં કરોતિ. તેનાહુ પોરાણા –

‘‘યઞ્ચસ્સ ભુઞ્જતી માતા,
અન્નં પાનઞ્ચ ભોજનં;
તેન સો તત્થ યાપેતિ,
માતુકુચ્છિગતો નરો’’તિ. (સં॰ નિ॰ ૧.૨૩૫);

તસ્મા માતરા અજ્ઝોહટાહારેન અનુગ્ગહિતે સરીરે અબ્ભન્તરિકા ઓજા લદ્ધપ્પચ્ચયા રૂપં સમુટ્ઠાપેતિ, ચક્ખુસોતઘાનજિવ્હાદસકા પન પઞ્ચપસાદાવત્થં અતિક્કમ્મ પચ્છા સત્તમે સત્તાહે ઉપ્પજ્જન્તિ, ‘‘એકાદસમે સત્તાહે’’તિ (યમ॰ મૂલટી॰ આયતનયમક ૨૨-૨૫૪) **આનન્દાચરિયો** અવોચ. અયમેત્થ ગબ્ભસેય્યકાનં રૂપપ્પવત્તિનયો.

ઓપપાતિકાનમ્પિ પટિસન્ધિચિત્તસ્સ ઉપ્પાદક્ખણે કમ્મસમુટ્ઠાનાનિ સત્તતિ રૂપાનિ ઉપ્પજ્જન્તિ, તથેવસ્સ ઠિતિક્ખણે, ભઙ્ગક્ખણે ચ સત્તતિ સત્તતીતિઆદિના વુત્તનયેન ઉક્કંસાવકંસતો કામભવિકસત્તાનં, રૂપીબ્રહ્માનઞ્ચ યથાવુત્તનયેનેવ યથાનુરૂપં કમ્મસમુટ્ઠાનાનં, ઉતુસમુટ્ઠાનાનઞ્ચ પવત્તિ વેદિતબ્બા. આહારજરૂપં પન કામાવચરાનં સબ્બપઠમં અત્તનો મુખગતખેળં અજ્ઝોહરણકાલે ઉપ્પજ્જતિ. સઞ્ઞીબ્રહ્માનં તં સબ્બેન સબ્બં નત્થિ. અસઞ્ઞીનઞ્ચ ચિત્તજાહારજાનિ નત્થેવાતિ અયં વિસેસો. એવં ઉપ્પજ્જમાનેસુ ચ પનેતેસુ રૂપેસુ યં ચિત્તસ્સ ઉપ્પાદક્ખણે ઉપ્પન્નં, તં અત્તના સહુપ્પન્નચિત્તં આદિં કત્વા સત્તરસમચિત્તસ્સ નિરોધક્ખણે નિરુજ્ઝતિ, ઠિતિક્ખણે ઉપ્પન્નં અટ્ઠારસમસ્સ ઉપ્પાદક્ખણે નિરુજ્ઝતિ, ભઙ્ગક્ખણે ઉપ્પન્નં ઇમસ્સ ઠિતિક્ખણે નિરુજ્ઝતીતિ એવં ઉપ્પજ્જન્તં, નિરુજ્ઝન્તઞ્ચ યાવ મરણચિત્તસ્સ હેટ્ઠા સત્તરસમચિત્તં, તાવ યથારહં ચતુસન્તતિઆદિવસેન પવત્તતીતિ. આસન્નમરણસ્સ પન ચુતિતો સત્તરસમચિત્તસ્સ ઠિતિક્ખણમાદિં કત્વા કમ્મજરૂપં ન સમુટ્ઠાતિ. યદિ સમુટ્ઠાતિ, મરણં ન સિયા અનુપચ્છિન્નત્તા કમ્મજરૂપાનં. કમ્મજરૂપસમુચ્છેદે હિ ‘‘મતો’’તિ વુચ્ચતિ. વુત્તઞ્હિ –

‘‘આયુ ઉસ્મા ચ વિઞ્ઞાણં, યદા કાયં જહન્તિમં;
અપવિદ્ધો તદા સેતિ, નિરત્થંવ કલિઙ્ગર’’ન્તિ. (સં॰ નિ॰ ૩.૯૫);

સત્તરસમેન સહ ઉપ્પન્નઞ્ચ તં ચુતિચિત્તેન સહ નિરુજ્ઝતિ, અપરઞ્ચ ન ઉપ્પજ્જતિ. આયુક્ખયા, કમ્મક્ખયા, ઉભયક્ખયા, ઉપક્કમેન વા કસ્સચીતિ એવં કમ્મજરૂપસ્સેવ હિ મરણં હોતિ સતિપિ આહારજે, અટ્ઠકથામતેન ચિત્તજે ચ. તમ્પિ અપગતજીવસ્સ ન ઉપ્પજ્જતિ. ઉતુજરૂપં પન પવત્તતિ એવ. તથા સંસેદજાનં, ઓપપાતિકાનં પન સરીરનિક્ખેપાભાવતો તમ્પિ ન પવત્તતિ.

૭૬૫-૬. ઉપ્પાદવયવન્તતાય નિચ્ચો ધુવો ન હોતીતિ **અનિચ્ચો**, નિચ્ચખણિકતાય વા ન ઇચ્ચો સસ્સતાદિવસેન અનુપગન્તબ્બોતિ **અનિચ્ચો**. અયઞ્હિ વિનાસો જનકપચ્ચયતો અઞ્ઞહેતુનિરપેક્ખતાય નિચ્ચખણિકોવ હોતિ. ધુવસારવિરહિતત્તા **અદ્ધુવો**. અવસવત્તનટ્ઠેન **અનત્તા**. ઉદયવયપટિપીળનેન, દુક્ખવત્થુતાય ચ દુક્ખાનં ખન્ધો સમૂહોતિ **દુક્ખક્ખન્ધો**. એવંવિધો પન સુખેહિ અસમ્મિસ્સોયેવાતિ આહ ‘‘**કેવલો**’’તિ. કસ્સચિપિ વા રૂપસ્સ સુખસભાવસ્સ અભાવતો સકલોપિ દુક્ખક્ખન્ધોતિ વુત્તં ‘‘દુક્ખક્ખન્ધો ચ કેવલો’’તિ. પચ્ચયયાપનિયતાય ચ રોગમૂલતાય ચ **રોગતો**. સો હિ યથારહં પચ્ચયેહિ યાપેતબ્બતાય યાપ્યરોગો વિયાતિ રોગતો દટ્ઠબ્બો. યાપ્યબ્યાધિ હિ રોગો, ઇતરો આબાધો, મૂલબ્યાધિ વિય ચેસ અનુબદ્ધબ્યાધીનં કિલેસરોગાદીનં મૂલભાવતો રોગતો દટ્ઠબ્બો. દુક્ખતાસૂલયોગિતાય, કિલેસાસુચિપગ્ઘરણતાય , ઉપ્પાદજરાભઙ્ગેહિ

ઉદ્ધુમાતપરિપક્કપભિન્નતાય ચ **ગણ્ડતો**. સો હિ દુક્ખદુક્ખતા સઙ્ખારદુક્ખતા વિપરિણામદુક્ખતાતિ તિવિધદુક્ખતાસઙ્ખાતેન રુજ્જનેન યુત્તતાય, યથારહમારમ્મણવસેન ચ સમન્નાગમવસેન ચ રાગાદિકિલેસાસુચિવિસ્સન્દનતો, અહુત્વા સમ્ભવનતો, ઉપ્પત્તિયા ઉદ્ધુમાતત્તા જરાભઙ્ગેહિ ચ યથાક્કમં પરિપક્કપભિન્નભાવતો ગણ્ડસદિસોતિ ગણ્ડતો દટ્ઠબ્બો. અવસવત્તનતાય, અવિધેય્યતાય ચ **પરતો**. યથા હિ પરો પતન્તો પરસ્સ વસં ન ગચ્છતિ, એવમેતં સુભસુખાદિભાવેન વસે વત્તેતું અસક્કુણેય્યતાય અવસવત્તનતો ‘‘મા જીરથ, મા મરથા’’તિઆદિના વિધાતું અસક્કુણેય્યતાય અવિધેય્યભાવતો પરતો દટ્ઠબ્બં. બ્યાધિજરામરણેહિ પલુજ્જનતો, આબ્યાસનતો ચ **પલોકતો**. ઇદં બ્યાધિઆદીહિ પકારેહિ ભિજ્જનતો, વિનસ્સનતો, એતેહિ એવ વા આબ્યાસનતો બ્યસનત્થસ્સ લોક-સદ્દસ્સ પવિસિટ્ઠસ્સ આબ્યાસનત્થતાય પલોકતો દટ્ઠબ્બં. **છન્દ**ન્તિ રજ્જનવસેન પવત્તં છન્દં.

૭૬૭. **ધમ્મસેનાપતિના**તિ ધમ્મસેનાય પતિ નાયકોતિ **ધમ્મસેનાપતિ**, સારિપુત્તત્થેરો, તેન. હિતસઙ્ખાતો અત્થો એતસ્સાતિ **હિતત્થિ**, તેન. **સક્કચ્ચા**તિ ઉગ્ગહણધારણાદીસુ અતન્દિતો હુત્વા.

ઇતિ અભિધમ્મત્થવિકાસિનિયા નામ

અભિધમ્માવતારસંવણ્ણનાય

રૂપવિભાગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૧૧. એકાદસમો પરિચ્છેદો

નિબ્બાનનિદ્દેસવણ્ણના

૭૬૮-૯. આદિતો રૂપાનન્તરમુદ્દિટ્ઠં યં નિબ્બાનન્તિ સમ્બન્ધો. તસ્સ વિભાવનં યથાબલં પવક્ખામીતિ સમ્બન્ધો.

ભવાભવન્તિ ભવતો ભવં, ખુદ્દકં, મહન્તં વા ભવં. **વિનનતો**તિ સંસિબ્બનતો. તણ્હા હિ સંસારનાયિકભાવેન ભવતો ભવં, સુગતિદુગ્ગતિવસેન ખુદ્દકમહન્તં ભવં વા અપરાપરભાવાય સંસિબ્બતિ, તુન્નકરણં વિય કરોતિ. **નિક્ખન્તત્તા**તિ વિસંયોગવસેન નિસ્સટત્તા. મરણપટિપક્ખતાય, અમતસદિસતાય વા **અમતં**. સબ્બદુક્ખનિસ્સટત્તા **પરમં સુખં**. સબ્બેપિ સઙ્ખારા સમન્તિ ઉપસમન્તિ અનુપ્પત્તિધમ્મતં આપજ્જન્તિ એતેનાતિ **સબ્બસઙ્ખારસમથો**. ખન્ધૂપધિઆદયો સબ્બેપિ ઉપધી ઉપદ્દવા પટિનિસ્સજ્જીયન્તિ એતેનાતિ **સબ્બૂપધિપટિનિસ્સગ્ગો**. યસ્મા તં આગમ્મ કામતણ્હાદિભેદા તણ્હા સબ્બસો ખયં ગચ્છતિ, વિરજ્જતિ, નિરુજ્ઝતિ ચ, તસ્મા **તણ્હાક્ખયો વિરાગો નિરોધો**તિ ચ વુચ્ચતિ. અપિચ રુજ્ઝન્તિ એત્થ સત્તા કિલેસનિગળબન્ધાતિ રોધો, સંસારસ્સેતં અધિવચનં, તતો નિક્ખન્તોતિ **નિરોધો**.

૭૭૦. અધિગમાતિ તદનુરૂપાય પટિપત્તિયા અરિયમગ્ગેન પટિવિજ્ઝનેન.

રાગક્ખયાદિભાવેન સબ્બદુક્ખસન્તિયા પચ્ચયતાય, કિલેસસન્તાપાભાવેન ચ **સન્તિલક્ખણં**. **અચ્ચુતિરસ**ન્તિ સભાવાપરિચ્ચજનતો અચવનસમ્પત્તિકં. **અસ્સાસકરણરસ**ન્તિ અસ્સાસકરણકિચ્ચં. તઞ્હિ પાનભોજનાદિસુઞ્ઞે સભયકન્તારે પરિબ્ભમનેન પરિસ્સન્તસ્સ અદ્ધિકપુરિસસ્સ અસ્સાસજનકભાવેન ઉપટ્ઠિતં વનન્તોદકં વિય સબ્બઞ્ઞુબુદ્ધાનમ્પિ વચનપથાતિક્કન્તમહાદુક્ખભેરવે સંસારકન્તારે પરિબ્ભમનેન પરિસ્સન્તસ્સ યથાનુરૂપં પટિપત્તિમગ્ગં પટિપન્નસ્સ યોગાવચરસ્સ અનાદિમતિ સંસારે સુપિનન્તેનપિ અદિટ્ઠપુબ્બતાય દસ્સનસમકાલમેવ પરમસ્સાસં જનેતિ. ખન્ધનિમિત્તવિચિત્તતાય અવિગ્ગહં હુત્વા ગય્હતીતિ **અનિમિત્તપચ્ચુપટ્ઠાનં**. સબ્બસઙ્ખતનિસ્સરણુપાયભાવતો નિસ્સરણં પચ્ચુપટ્ઠાપેતીતિ **નિસ્સરણપચ્ચુપટ્ઠાનં**.

એવં નિબ્બાનસ્સ લક્ખણાદિકં દસ્સેત્વા ઇદાનિ વિતણ્ડવાદિપક્ખં દસ્સેત્વા પરિહરન્તો આહ "**એત્થાહા**"તિઆદિ, ન પરમત્થતો અત્થિ અઞ્ઞત્ર પઞ્ઞત્તિમત્તતોતિ અધિપ્પાયો. કુતો પનાયમભિનિવેસોતિ આહ "**તિત્થિયાનં...પે॰... નીયતો**"તિ. **યથાનુરૂપાય પટિપત્તિયા**તિ સીલસમાધિપઞ્ઞાસઙ્ખાતં સમ્માપટિપત્તિયા. યથા હિ ચેતોપરિયઞાણલાભિનો એવ અરિયા પરેસં લોકુત્તરચિત્તં જાનન્તિ, તત્થાપિ ચ અરહા એવ સબ્બેસં ચિત્તં જાનાતિ, એવં નિબ્બાનમ્પિ સીલાદિસમ્માપટિપત્તિભૂતેન ઉપાયેનેવ ઉપલબ્ભતીતિ "નત્થી"તિ ન વત્તબ્બં અરિયેહિ ઉપલબ્ભનીયતો. યથા હિ જચ્ચન્ધતેમિરિકાદીનં અદસ્સનેન "સૂરિયાદયો નત્થી"તિ ન વત્તબ્બા ચક્ખુમન્તાનં ગોચરભાવેન અત્થેવાતિ સિદ્ધત્તા, એવમેતમ્પિ બાલપુથુજ્જનસ્સ અદસ્સનમત્તેન "નત્થી"તિ ન વત્તબ્બં. અરિયાનં પન પઞ્ઞાચક્ખુનો પદેસેનેવ ઉપટ્ઠાનતો એકન્તેન સમ્પટિચ્છિતબ્બં "અત્થિ નિબ્બાન"ન્તિ. અયમેત્થ અધિપ્પાયો. અથ રાગાદીનં ખયમત્તમેવ નિબ્બાનન્તિ ચેતિ સમ્બન્ધો. આયસ્મતા...પે॰... થેરેન દસ્સિતોતિ સમ્બન્ધો. રાગક્ખયાદિદીપકં સુત્તં નેય્યત્થન્તિ અધિપ્પાયેન "**તં ન**"ઇતિ પટિક્ખેપં કત્વા એકંસેન ચેતં સમ્પટિચ્છિતબ્બં, ઇતરથા યથારુતવસેન પાળિયા અત્થે ગય્હમાને બહુદોસા આપજ્જન્તીતિ તે દસ્સેતું

“**અરહત્તસ્સાપી**”તિઆદિ વુત્તં. અરહત્તં પુટ્ઠેન તેનેવાયસ્મતા સારિપુત્તત્થેરેનાતિ અધિપ્પાયો. **તવ મતે**નાતિ સાસનયુત્તિં અવિચારેત્વા પાળિદસ્સનમત્તેનેવ વિપ્પલપતો તવજ્ઝાસયેન. ન ચ પનેતં યુત્તં, તથાપીતિ અધિપ્પાયો. લોકુત્તરફલચિત્તસ્સ રાગાદીનં ખયમત્તતાપજ્જનં ન યુત્તં તસ્સ અગ્ગફલસ્સ ચતુક્ખન્ધભાવેન પાળિયં આગતત્તા. **તસ્મા**તિ યુત્તિં અવિચારેત્વા પાળિદસ્સનમત્તેનેવ વોહરન્તસ્સ અનિટ્ઠપ્પસઙ્ગતો. **બ્યઞ્જનચ્છાયાયા**તિ વિમદ્દાસહભૂતાય સદ્દત્થમત્તચ્છાયાય. **ઉભિન્ન**ન્તિ નિબ્બાનવસેન, અરહત્તવસેન ચ આગતાનં ઉભિન્નં **સુત્તાનં**. **અત્થો**તિ અધિપ્પાયત્થો.

કો પન સો અત્થોતિ આહ “**યસ્સ પના**”તિઆદિ. **રાગાદીનં ખયો**તિ રાગાદીનં અનુપ્પાદનિરોધો. સો ધમ્મો અક્ખયોપિ સમાનો રાગાદીનં ખયસ્સ ઉપનિસ્સયત્તા ખયોપચારેન “રાગાદીનં ખયો નિબ્બાન”ન્તિ વુત્તો “તિપુસં જરો, ગુળો સેમ્હો”તિઆદીસુ ફલૂપચારેન વુત્તં વિયાતિ સમ્બન્ધો. કિલેસાનં અનુપ્પત્તિનિરોધક્ખયસ્સ મગ્ગસ્સ આરમ્મણભૂતં નિબ્બાનં અત્થતો “ખયસ્સ ઉપનિસ્સયો”તિ વત્તબ્બતં લબ્ભતીતિ આહ “**ખયસ્સ ઉપનિસ્સયત્તા**”તિ. **ખયોપચારેના**તિ અત્તનો કારિયભૂતસ્સ ખયસ્સ અત્તનિ ઉપચારેન તસ્સ નામવસેનાતિ વુત્તં હોતિ. જરકારણં તિપુસં જરોતિ વુત્તો, સેમ્હકારણં ગુળો સેમ્હોતિ વુત્તો. **ખયન્તે**તિ રાગાદીનં પરિક્ખયાવસાને. **ખયો**તિ વા મગ્ગો વુચ્ચતિ “ખયે ઞાણ”ન્તિઆદીસુ (ધ॰ સ॰ દુકમાતિકા ૧૪૨) વિય, તસ્સ અન્તે નિરોધાવસાને ઉપ્પન્નત્તા **ખયો**તિ વુત્તં ફલૂપચારેન, સમીપૂપચારેન વા.

સબ્બે બાલપુથુજ્જનાપીતિ સોણસિગાલાદયો સબ્બેપિ બાલપુથુજ્જના સમધિગત…પે॰… ભવેય્યું ખણવસેન રાગાદીનં ખયસ્સ તેસમ્પિ અત્થિતાય. તથા ચ સતિ પટિપત્તિયા નિરત્થકભાવો આપજ્જેય્યાતિ અધિપ્પાયો. **રાગાદિક્ખયાનં બહુભાવતો**તિ રાગાદીનં વિય તેસં ખયાનમ્પિ તબ્બિકારભાવેન બહુભાવતો. એવઞ્હિ સતિ રાગસ્સ ખયો રાગક્ખયો, ન દોસાદીનં, તથા દોસક્ખયોપીતિ અઞ્ઞો રાગક્ખયો, અઞ્ઞો દોસક્ખયો, અઞ્ઞો મોહક્ખયોતિ તિણ્ણં અકુસલમૂલાનં ખયભૂતાનિ તીણિ નિબ્બાનાનિ, ચતુન્નં ઉપાદાનાનં ખયભૂતાનિ ચત્તારીતિઆદિના બહૂનિ નિબ્બાનાનિ નામ હોન્તિ. ઇદાનિ આદિ-સદ્દસઙ્ગહિતે દોસે દસ્સેતું “**સઙ્ખતલક્ખણ**”ન્તિઆદિ વુત્તં. “તીણિમાનિ, ભિક્ખવે, સઙ્ખતસ્સ સઙ્ખતલક્ખણાનિ, ઉપ્પાદો પઞ્ઞાયતિ, વયો પઞ્ઞાયતિ, ઠિતસ્સ અઞ્ઞથત્તં પઞ્ઞાયતી”તિ (અ॰ નિ॰ ૩.૪૭) વચનતો વયસઙ્ખાતો ખયો સઙ્ખતલક્ખણં હોતીતિ વુત્તં “**સઙ્ખતલક્ખણઞ્ચ નિબ્બાનં ભવેય્યા**”તિ. “જરામરણં, ભિક્ખવે, અનિચ્ચં સઙ્ખતં પટિચ્ચસમુપ્પન્ન”ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૨૦) વચનતો આહ “**સઙ્ખતપરિયાપન્ન**”ન્તિ . યં પન સઙ્ખતપરિયાપન્નં, તં ઇતરસઙ્ખતધમ્મો વિય અનિચ્ચં હોતિ પચ્ચયાધીનવુત્તિતોતિ આહ “**સઙ્ખતપરિયાપન્નત્તા અનિચ્ચ**”ન્તિ. “અનિચ્ચા વત સઙ્ખારા”તિ (દી॰ નિ॰ ૨.૨૨૧) હિ વુત્તં. એત્તાવતા ચ કિં વુત્તં હોતિ? યદિ ભવતો મનોરથપરિપૂરણત્થં ખયં નિબ્બાનન્તિ વદામ, અસઙ્ખતસ્સ સઙ્ખતલક્ખણત્તા, સઙ્ખતપટિપક્ખસ્સ સઙ્ખતપરિયાપન્નત્તા સબ્બકાલિકભાવેન નિચ્ચસ્સ અનિચ્ચતા, તતો ચ પરમસુખસ્સ દુક્ખતા ચ આપજ્જેય્યાતિ વુત્તં હોતિ.

એત્તાવતા ભઙ્ગક્ખયસ્સ નિબ્બાનદોસં દસ્સેત્વા ઇદાનિ અનુપ્પાદક્ખયસ્સ તબ્ભાવં નિસેધેતું “**યદિ ખયો નિબ્બાનં ભવેય્યા**”તિઆદિ વુત્તં. પઠમમગ્ગસ્સ અનન્તરપચ્ચયભૂતં ઞાણં **ગોત્રભુ** નામ. સેસમગ્ગપુરેચરં **વોદાનં** નામ. ફલસમાપત્તિપુરેચરં **અનુલોમં** નામ. તં પન સઙ્ખારારમ્મણમેવાતિ ઇધ ન ગહિતં. **ભદ્રમુખા**તિ પરસ્સ અનુનયવચનં. “**ખીયન્તી**”તિ વત્તમાનનિદ્દેસેન ઇદાનિ ખીયમાનતં પુચ્છતિ. એસ નયો સેસેસુપિ. **ઉપધારેત્વા**તિ ઉપપરિક્ખિત્વા. “ગોત્રભુ…પે॰… મુખા”તિ પુચ્છાય “રાગાદીનં ખયમેવ વદામી”તિ તયા દિન્નપટિવચનસ્સ અવિરુજ્ઝનવસેન સતિપુરેક્ખારં કથેહીતિ અધિપ્પાયો. **ગોત્રભુચિત્તાદીનં** ગોત્રભુવોદાનમગ્ગાનં. ગોત્રભુક્ખણે

કિલેસાનં અનુપ્પાદનિરોધસ્સ અભાવતો આહ "**રાગાદયો ખીયિસ્સન્તી**"તિ. **ફલમેવા**તિ કિલેસાનં ખીણકાલે ઉપ્પજ્જમાનં ફલચિત્તમેવ. **આરમ્મણં અપસ્સન્તો**તિ ગોત્રભુઆદીનં વત્તબ્બારમ્મણં અપસ્સન્તો. અથ વા ઇતરેસં આરમ્મણભાવે સતિ ગહેતબ્બપચ્ચયં અપસ્સન્તો.

"**અપિચા**"તિઆદિ પરિયાયન્તરેનપિ અનુપ્પાદનિરોધસ્સ નિબ્બાનભાવનિસેધનં. "ઉપ્પાદીયતીતિ અત્થો"તિ પન મગ્ગસ્સ ઉપ્પત્તિયા કિલેસક્ખયોપિ ઉપ્પાદિતો નામ હોતીતિ કત્વા વુત્તં. ન હિ ઇતરથા ખયસ્સ ઉપ્પાદો નામ અત્થિ. અથ વા "અદ્ધા સો...પે॰... નિરુત્તરો ભવિસ્સતી"તિ એત્તકેન ગન્થેન ખણનિરોધસ્સ ચેવ અનુપ્પાદનિરોધસ્સ ચ નિબ્બાનભાવે દોસં દસ્સેત્વા ઇદાનિ "ખયે ઞાણ"ન્તિઆદીસુ (ધ॰ સ॰ દુકમાતિકા ૧૪૨) વિય મગ્ગસ્સાપિ ખયપરિયાયત્તા "રાગક્ખયો"તિઆદિવચનમત્તેયેવ સમાનભાવેન ગહિતે મગ્ગસ્સાપિ નિબ્બાનભાવપ્પસઙ્ગં, તથા ચ સતિ અનિટ્ઠાપત્તિં સમ્ભાવેન્તો આહ "**અપિચા**"તિઆદિ. એવઞ્હિ સતિ "ઉપ્પાદીયતી"તિ મગ્ગમેવ સન્ધાય તિટ્ઠતિ. યદિ મગ્ગસ્સ નિબ્બાનભાવપ્પસઙ્ગો ઇધ સમ્ભાવિતો, એવં સતિ ગોત્રભુસ્સ મગ્ગારમ્મણતાદિદોસા વત્તબ્બાતિ? સચ્ચં વત્તબ્બા, એત્તકેનાપિ પન પરસ્સ વચનપટિબાહનં સક્કા કાતુન્તિ પરિહારન્તરદસ્સને બ્યાપારો કતોતિ. **યથાનુરૂપાય પટિપત્તિયા**તિ છવિસુદ્ધિપરમ્પરાસઙ્ખાતાય યથાનુલોમપટિપત્તિયા.

૭૭૧. અસ્સદ્ધોતિ પબુદ્ધસદ્ધો, મગ્ગાગતાય અચલસદ્ધાય સમન્નાગતો, મગ્ગાગતસદ્ધાય હિ સમન્નાગતો આકાસે બુદ્ધવેસં માપેત્વાપિ "નિચ્ચં સુખં અત્તા"તિ વદન્તસ્સ ન સદ્દહતિ સેય્યથાપિ સૂરમ્બટ્ઠોતિ (અ॰ નિ॰ ૧.૨૫૫). **અકતઞ્ઞૂ**તિ અકતં નિબ્બાનં જાનાતીતિ અકતઞ્ઞૂ. **સન્ધિચ્છેદો**તિ ભવસન્ધાનકરસ્સ તણ્હાપાપસ્સ છિન્દનેન પુન ભવપટિસન્ધિયાપિ છિન્નતાય પટિસન્ધિં ખેપેત્વા ઠિતો. **હતાવકાસો**તિ ખીણપટિસન્ધિકત્તાયેવ આયતિં કત્થચિ ઓકાસલોકે અદિસ્સમાનત્તા વિહતાવકાસો. **વન્તાસો**તિ કત્થચિ અભિસઙ્ગાભાવતો છડ્ડિતતણ્હોતિ અત્થો. **ઉત્તમપોરિસો**તિ સદેવલોકે અગ્ગદક્ખિણેય્યતાય વિસિટ્ઠો પોરિસો.

દુપ્પટિવિદ્ધાતિ પટિવિજ્ઝિતું, પટિલભિતુઞ્ચ દુક્કરા. કામાદીનં નિસ્સરણીયતાય નિસ્સરણીયા, યદિદં નેક્ખમ્મં, એતં કામાનં નિસ્સરણન્તિ સમ્બન્ધો. તત્થ **કામાનં નિસ્સરણ**ન્તિ કામેહિ નિગ્ગમનં, અથ વા નિસ્સરન્તિ નિગ્ગચ્છન્તિ એત્થ એતેનાતિ વા **નિસ્સરણં**, કામાનં નિસ્સરણટ્ઠાનં, નિસ્સરણુપાયન્તિ અત્થો. **નેક્ખમ્મ**ન્તિ પઠમજ્ઝાનં. તઞ્હિ કામેહિ નિક્ખન્તન્તિ "નેક્ખમ્મ"ન્તિ ઇધ ગહિતં, અઞ્ઞત્થ પન પબ્બજ્જાદયોપિ "નેક્ખમ્મ"ન્તિ પવુચ્ચન્તિ. વુત્તઞ્હિ –

> "પબ્બજ્જા પઠમં ઝાનં, નિબ્બાનઞ્ચ વિપસ્સના;
> સબ્બેપિ કુસલા ધમ્મા, 'નેક્ખમ્મ'ન્તિ પવુચ્ચરે"તિ. (ઇતિવુ॰ અટ્ઠ॰ ૧૦૯; દી॰ નિ॰ ટી॰ ૨.૩૬૦; અ॰ નિ॰ ટી॰ ૨.૩.૬૬; વિસુદ્ધિ॰ મહા॰ ૧.૫૬; નેત્તિ॰ ટી॰ ૭૬ મિસ્સકહારસમ્પાતવણ્ણના);

અરૂપં આકાસાનઞ્ચાયતનં. **ભૂત**ન્તિ વિજ્જમાનં, ખન્ધપઞ્ચકન્તિ અત્થો. "ભૂતમિદન્તિ, સારિપુત્ત, સમનુપસ્સામી"તિઆદીસુ ખન્ધપઞ્ચકં "ભૂત"ન્તિ વુચ્ચતિ. અત્તનો કારણં પટિચ્ચ સમં, સમ્મા ચ ઉપ્પન્નન્તિ **પટિચ્ચસમુપ્પન્નં. પઠમ...પે॰... ભવેય્યા**તિ સઙ્ખતનિસ્સરણભાવેન વુત્તસ્સ નિબ્બાનસ્સ અભાવપ્પત્તિયા ચ તદેકયોગનિદ્દિટ્ઠાનં યથાક્કમં કામરૂપનિસ્સરણાનં પઠમજ્ઝાનાકાસાનઞ્ચાયતનાનમ્પિ અભાવોયેવ આપજ્જેય્ય. ઇદાનિ યથાધિપ્પેતમત્થં આગમેન દસ્સેતું "**ન તુ ખયો**"તિઆદિ વુત્તં.

‘‘અત્થિ…પે॰… સુકુસિતન્તિ ચા’’તિ નત્થિ નિસ્સરણં લોકે, કિં વિવેકેન કામાપીતિ એવં મારેન પટિબાહિતે. ‘‘અત્થિ…પે॰… સુકુસિત’’ન્તિ નિબ્બાનં પતિટ્ઠપેન્તેન આળવકત્થેરેન વુત્તં. **સુકુસિત**ન્તિ સુટ્ઠુ કુસિતં, સચ્છિકતન્તિ વુત્તં હોતિ. **અજાત**ન્તિઆદીનિ ચત્તારિ પદાનિ અઞ્ઞમઞ્ઞવેવચનાનિ. અથ વા વેદનાદયો વિય હેતુપચ્ચયસમવાયસઙ્ખાતાય કારણસામગ્ગિયા ન જાતં ન નિબ્બત્તન્તિ **અજાતં** . કારણેન વિના સયમેવ ચ ન ભૂતં ન પાતુભૂતં ન ઉપ્પન્નન્તિ **અભૂતં**. એવં અજાતત્તા અભૂતત્તા યેન કેનચિ કારણેન ન કતન્તિ **અકતં**. જાતભૂતકતભાવો ચ નામ રૂપાદીનં સઙ્ખતધમ્માનં હોતિ, ન અસઙ્ખતસભાવસ્સ નિબ્બાનસ્સાતિ દસ્સનત્થં **અસઙ્ખત**ન્તિ વુત્તં. પટિલોમતો વા સમેચ્ચ સમ્ભૂય પચ્ચયેહિ કતન્તિ સઙ્ખતં, ન તથા સઙ્ખતં, સઙ્ખતલક્ખણરહિતન્તિ ચ **અસઙ્ખત**ન્તિ. એવં અનેકેહિ કારણેહિ નિબ્બત્તિતભાવે પટિસિદ્ધે પકતિવાદીનં પકતિ વિય સિયા નુ ખો, એકેનેવ કારણેન એતં કતન્તિ આસઙ્કાય ન કેનચિ કતન્તિ દસ્સનત્થં ‘‘અકત’’ન્તિ વુત્તં. એવં અપચ્ચયમ્પિ સમાનં સયમેવ નુ ખો ઇદં ભૂતં પાતુભૂતન્તિ આસઙ્કાય તન્નિવત્તનત્થં ‘‘અભૂત’’ન્તિ વુત્તં. અયઞ્ચેતસ્સ અસઙ્ખતાકતાભૂતભાવો સબ્બેન સબ્બં અજાતધમ્મત્તાતિ દસ્સેતું ‘‘અજાત’’ન્તિ વુત્તં.

અસઙ્ખતન્તીતિ **ઇતિ**-સદ્દો આદિઅત્થો. તેન –

> ‘‘નો ચેતં, ભિક્ખવે, અભવિસ્સ અજાતં અભૂતં અકતં અસઙ્ખતં. નયિધ જાતસ્સ ભૂતસ્સ કતસ્સ સઙ્ખતસ્સ નિસ્સરણં પઞ્ઞાયેથ. યસ્મા ચ ખો, ભિક્ખવે, અત્થિ અજાતં અભૂતં અકતં અસઙ્ખતં, તસ્મા જાતસ્સ ભૂતસ્સ કતસ્સ સઙ્ખતસ્સ નિસ્સરણં પઞ્ઞાયતી’’તિ (ઉદા॰ ૭૩) –

એવમાદિસુત્તપદં સઙ્ગણ્હાતિ. તેનાહ ‘‘**અનેકેસુ સુત્તન્તેસૂ**’’તિ. ધમ્મેન સદેવકસ્સ લોકસ્સ સામી, ધમ્મસ્સ વા યથિચ્છિતં દેસનતો સામી ઇસ્સરોતિ **ધમ્મસામી**. તથાગત-સદ્દસ્સ અત્થો હેટ્ઠા કથિતોવ. સમ્મા સામં સબ્બધમ્મે અભિસમ્બુદ્ધો, સમ્મા સયમેવ સમ્મોહનિદ્દાવિગમેન પટિબુદ્ધો, બુદ્ધિયા વિકસિતવાતિ વા **સમ્માસમ્બુદ્ધો**.

પરિત્તત્તિકેતિ ‘‘પરિત્તા ધમ્મા, મહગ્ગતા ધમ્મા, અપ્પમાણા ધમ્મા’’તિ (ધ॰ સ॰ તિકમાતિકા ૧૨) એવં પરિત્તાદિધમ્મવસેન આગતે પરિત્તત્તિકે.

નવત્તબ્બારમ્મણત્તાતિ નવત્તબ્બારમ્મણત્તપ્પસઙ્ગતો. તેનાહ ‘‘**નવત્તબ્બારમ્મણપક્ખં ભજેય્યુ**’’ન્તિ. **રૂપાવચરત્તિકચતુક્કજ્ઝાના**તિ ચતુક્કનયેન તિકજ્ઝાના, પઞ્ચકનયેન ચતુક્કજ્ઝાના. કુસલકિરિયાનં અભિઞ્ઞાભાવપ્પત્તિયા પરિત્તાદિકેપિ આરબ્ભ પવત્તનતો ‘‘**ચતુત્થસ્સ ઝાનસ્સ વિપાકો**’’તિ આહ. **તસ્મા**તિ યથાવુત્તયુત્તિતો ચેવ પાળિતો ચ. કિઞ્ચ ભિય્યો – સઙ્ખતધમ્મારમ્મણં વિપસ્સનાઞાણં, અપિચ અનુલોમભાવપ્પત્તં કિલેસે તદઙ્ગવસેન પજહતિ, સમુચ્છેદવસેન પજહિતું ન સક્કોતિ, તથા સમ્મુતિસચ્ચારમ્મણં પઠમજ્ઝાનાદિકુસલઞાણં વિક્ખમ્ભનવસેનેવ કિલેસે પજહતિ, ન સમુચ્છેદવસેન. ઇતિ સઙ્ખતધમ્મારમ્મણસ્સ, સમ્મુતિસચ્ચારમ્મણસ્સ ચ ઞાણસ્સ કિલેસાનં સમુચ્છેદપ્પહાને અસમત્થભાવતો તેસં સમુચ્છેદપ્પહાનકરસ્સ અરિયમગ્ગઞાણસ્સ તદુભયવિપરીતભાવેન આરમ્મણેન ભવિતબ્બં, તઞ્ચ નિબ્બાનમેવ. તેનાહુ પોરાણા –

> ‘‘ઞાણં યં સઙ્ખતાલમ્બં, પઞ્ઞત્તાલમ્બમેવ વા;
> પાપે હન્તિ ન તં વત્થું, તદઞ્ઞં સમ્પટિચ્છિય’’ન્તિ.

રૂપસભાવાભાવતોતિ એતેન યથા રૂપધમ્માનં રુપ્પનસભાવો, પટિઘાતવન્તતા કલાપતો વુત્તિયા પદેસસમ્બન્ધો સભાવો, એવં નિબ્બાનસ્સ કત્થચિ પટિઘાતો, સપ્પદેસતા ચ નત્થીતિ દસ્સેતિ. ન હિ નિબ્બાનં ''અસુકદિસાય, અસુકપદેસે''તિ વા નિદ્દિસીયતિ. **પપઞ્ચાભાવતો**તિ તણ્હામાનદિટ્ઠિપપઞ્ચેહિ સહ અવટ્ઠાનવસેન અભાવતો, તેસં અભાવપચ્ચયતાય ચ. તણ્હાદિટ્ઠિમાના હિ સંસારે સત્તે પપઞ્ચેન્તીતિ પપઞ્ચા નામ.

૭૭૨-૫. એવં નિબ્બાનં યુત્તિતો, સુત્તતો ચ સાધેત્વા ઇદાનિ તસ્સ પરિયાયસન્દસ્સનત્થં ''**અચ્ચન્તમનન્ત**''ન્તિઆદિ વુત્તં. તત્થ સંસારપ્પવત્તિયા પરિયોસાનભૂતત્તા **અન્તં**. ઇમિના અનુપાદિસેસનિબ્બાનધાતુ કથિતાતિ વદન્તિ, સોપાદિસેસનિબ્બાનધાતુપિ વટ્ટતિ, અકતન્તિપિ પઠન્તિ. સો હેટ્ઠા વુત્તત્થોવ. સઉપ્પાદવયન્તાભાવેન **અનન્તં**. કિલેસપરિળાહાભાવેન, કિલેસક્ખોભાભાવેન ચ **સન્તં**. પલોકિતાભાવેન **અપલોકિતં**. અતિત્તિકરભાવેન **પણીતં**. સબ્બદુક્ખહનનતો **સરણં**. કિલેસચોરેહિ અનુપદ્દુતત્તા નિબ્ભયતાય **ખેમં**. સબ્બુપદ્દવનિવારણતો **તાણં**. જાતિઆદિદુક્ખેહિ અનુબન્ધસ્સ અલ્લીયિતું યુત્તટ્ઠાનતાય **લેણં**. યથાપટિપન્નસ્સ સન્તિદાયકત્તેન પરં પતિટ્ઠાભાવતો **પરાયણં**.

સબ્બપીળાવિમુત્તતાય **સિવં**. ઉપનિસ્સયહીનાનં સબ્બઞ્ઞુમુખતો સુત્વાપિ ઠપેત્વા ગુણવસેન સભાવતો પટિવિજ્ઝિતું દુક્કરતાય **નિપુણં**. અવિપરીતતાય **સચ્ચં**. સબ્બદુક્ખપરિક્ખયકરત્તા **દુક્ખક્ખયં**. તેજુસ્સદતાય સન્તત્તઅયોગુળે મક્ખિકાહિ વિય ચતૂહિ આસવેહિ આરમ્મણકરણવસેન પવત્તિતું અસક્કુણેય્યતાય **અનાસવં**. મહાકારુણિકસ્સાપિ ધમ્મદેસનાય અપ્પોસ્સુક્કભાવાપાદનેન પટિવિજ્ઝિતું દુક્કરતાય **સુદુદ્દસં**. લોકુત્તરધમ્મેસુપિ અસઙ્ખતગુણેન વિસિટ્ઠતાય **પરં**. સંસારમહાસમુદ્દસ્સ તીરભૂતત્તા **પારં**. મંસચક્ખુનો, દિબ્બચક્ખુનો વા અગોચરતાય **અનિદસ્સનં**. નિદસ્સનસઙ્ખાતાય ઉપમાય અભાવતો વા **અનિદસ્સનં**.

અવિપરિણામધમ્મત્તા **ધુવં**. તતોયેવ પરમપતિટ્ઠાભાવતો **દીપં**. રોગાદિપીળાભાવતો **અબ્યાપજ્ઝં**. તતોયેવ **અનીતિકં**. તણ્હાલયાભાવતો **અનાલયં**. સઙ્ખતાસઙ્ખતેસુ અસઙ્ખતકોટ્ઠાસભૂતત્તા, પરમપતિટ્ઠાભાવતો વા **પદં**. અવિનાસભાવેન **અચ્ચુતં**. અક્ખરણતો અવિનસ્સનતો **અક્ખરં**.

સઙ્ખતનિસ્સટત્તા **વિમુત્તિ**. ભવબન્ધનવિમુત્તિહેતુતાય **મોક્ખં**.

૭૭૬-૭. એવન્તિ યથાવુત્તનયેન. **વિઞ્ઞાયા**તિ ઉગ્ગહપરિપુચ્છાવસેન જાનિત્વા. **અધિગમૂપાયો**તિ પટિવિજ્ઝનૂપાયભૂતા તિસ્સો સિક્ખા. **કાતબ્બો**તિ પટિપજ્જિતબ્બો.

સદ્ધં, બુદ્ધિઞ્ચ કરોતિ વડ્ઢેતીતિ **સદ્ધાબુદ્ધિકરં. તથાગતમતે**તિ તિપિટકબુદ્ધવચને, ચતૂસુ સચ્ચેસુ વા. પઞ્ઞાય સમ્ભૂતં, પઞ્ઞાય વા સમ્ભવો એતસ્સાતિ પઞ્ઞાસમ્ભવં, તદેવ સમ્પસાદનં બુદ્ધાદીસુ અધિમુચ્ચનં, તં કરોતીતિ **પઞ્ઞાસમ્ભવસમ્પસાદનકરં. અત્થબ્યઞ્જનસાલિન**ન્તિ અતિમધુરેહિ અત્થબ્યઞ્જનેહિ સમન્નાગતં, અત્થબ્યઞ્જનસારવન્તન્તિ વા અત્થો ર-કારસ્સ લ-કારં કત્વા. સારં જાનન્તીતિ સારઞ્ઞૂ, તે વિમ્હાપેતીતિ **સારઞ્ઞુવિમ્હાપનં. નિટ્ઠ**ન્તિ પરિયોસાનં, સુતમયમૂલકં અનુપાદાપરિનિબ્બાનન્તિ અધિપ્પાયો.

ઇતિ અભિધમ્મત્થવિકાસિનિયા નામ

અભિધમ્માવતારસંવણ્ણનાય

નિબ્બાનનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૧૨. દ્વાદસમો પરિચ્છેદો

પઞ્ઞત્તિનિદ્દેસવણ્ણના

એત્થાતિ યથાઉદ્દિટ્ઠધમ્માનં નિદ્દેસપરિયોસાને. **એત્તકમેવા**તિ ચિત્તચેતસિકરૂપનિબ્બાનમત્તમેવ. **પઞ્ઞાપેતબ્બતો**તિ પરમત્થધમ્મા વિય સકસકસભાવવસેન અપઞ્ઞાયમાના હુત્વા લોકસઙ્કેતવસેન પઞ્ઞાપિયમાનત્તા. **પઞ્ઞાપનતો**તિ પરમત્થવસેન વિજ્જમાનાવિજ્જમાનધમ્માનં પકાસનવસેન પઞ્ઞાપનતો. તત્થ ''પઞ્ઞાપેતબ્બતો''તિ ઇમિના પઞ્ઞાપીયતિ પકારેન ઞાપીયતીતિ પઞ્ઞત્તીતિ એવં કમ્મસાધનવસેન અત્થપઞ્ઞત્તિભૂતા ઉપાદાપઞ્ઞત્તિ વુત્તા. ''પઞ્ઞાપનતો''તિ ઇમિના પઞ્ઞાપેતિ પકારેન ઞાપેતીતિ પઞ્ઞત્તીતિ એવં કત્તુસાધનવસેન તસ્સા અભિધાયકભૂતા નામપઞ્ઞત્તીતિ વેદિતબ્બં. પણ્ણત્તિદુકનિદ્દેસે ''સઙ્ખા...પે॰... વોહારો''તિ (ધ॰ સ॰ ૧૩૧૩-૧૩૧૪) ચતૂહિ પદેહિ ઉપાદાપઞ્ઞત્તિ વુત્તા. ''નામં...પે॰... અભિલાપો''તિ (ધ॰ સ॰ ૧૩૧૩-૧૩૧૪) છહિ પદેહિ નામપઞ્ઞત્તિ કથિતાતિ આચરિયાનં ઇચ્છિતત્તા વુત્તં ''**તેનેવાહ**''તિઆદિ. **તેસં તેસં ધમ્માનન્તિ** હેટ્ઠા અભિધમ્મમાતિકાય વુત્તાનં કુસલાકુસલાદિધમ્માનં. **સઙ્ખા**તિ ''અહં મમા''તિઆદિના સઙ્ખાયમાનતા. **સમઞ્ઞા**તિ સઙ્કેતવસેન ઞાયમાનતા. **પઞ્ઞત્તી**તિ અસઙ્કરવસેન અનેકધા વિભજિત્વા પઞ્ઞાપિયમાનતા. **વોહારો**તિ પાકટં કત્વા વુચ્ચમાનતા, કથનવસેન ઉપયુજ્જમાનતા વા. અત્થાભિમુખં નમતીતિ **નામં**. તં પન અન્વત્થરુળ્હીવસેન દુવિધં, સામઞ્ઞગુણકિત્તિમઓપપાતિકનામવસેન ચતુબ્બિધં. **નામકમ્મન્તિ** નામકરણં. **નામધેય્યન્તિ** નામઠપનં, **નામધેય્યન્તિ** વા સેટ્ઠાનં નામં. અક્ખરદ્વારેન અત્થં નીહરિત્વા ઉત્તિ કથનં **નિરુત્તિ**. **બ્યઞ્જનન્તિ** પાકટકરણં. **અભિલાપો**તિ અભિલાપનં.

અહન્તિ રૂપાદિવિનિમુત્તં અહંકારબુદ્ધિવિસયભૂતં અત્તનો ખન્ધસમૂહસન્તાનમુપાદાય પઞ્ઞત્તં તદઞ્ઞાનઞ્ઞભાવેન અનિબ્બચનીયં ઉપાદાપઞ્ઞત્તિં વદતિ. તેનાહ ''**અહન્તિ હી**''તિઆદિ. ''અહન્તિ...પે॰... કત્વા''તિ ઉપાદાપઞ્ઞત્તિયા ઉપ્પત્તિં દસ્સેત્વા **યથા**તિઆદિના તં પકાસેતિ.

યસ્મા ''સમઞ્ઞા પઞ્ઞત્તિ વોહારો''તિ ''એવં સઙ્ખા''તિ ઇમસ્સેવ વેવચનં, તસ્મા વુત્તં ''**ઇદાનિ પઞ્ઞાપનતો પઞ્ઞત્તિ**''ન્તિઆદિ.

તદનુરૂપા જાતાતિ **તજ્જા**, અવિજ્જમાનપઞ્ઞત્તિ વિય કેવલં લોકસઙ્કેતવસેનેવ અહુત્વા ધમ્મસભાવસ્સ અનુરૂપવસેન પવત્તા પઞ્ઞત્તીતિ અત્થો. નામપઞ્ઞત્તિપિ વચનત્થસઙ્ખાતકારણં ઉપાદાય પટિચ્ચ પવત્તનતો ઉપાદાપઞ્ઞત્તિવોહારં લભતીતિ તસ્સાપિ ઉપાદાપઞ્ઞત્તિપરિયાયો વુત્તો. ગણ્ઠિપદકારેનાપિ હિ ઇમિનાવ અધિપ્પાયેન **ઉપાદાપઞ્ઞત્તી**તિ ઉપાદાનવતી પઞ્ઞત્તિ કારણવતિં કારણભૂતમત્થમુપાદાય ગહેત્વા તન્નિસ્સયેન પઞ્ઞાપીયતિ, સબ્બોપિ પઞ્ઞત્તિભેદો અનેન લક્ખણેન ઉપાદાપઞ્ઞત્તિમેવ ભજતિ. અનુપાદાય હિ પઞ્ઞત્તિ નત્થીતિ વુત્તં. **ઉપનિધાપઞ્ઞત્તી**તિ પટિપક્ખભૂતં એકપઞ્ઞત્તિં ઉપનિધાય અપેક્ખિત્વા પવત્તા પઞ્ઞત્તિ. **ચક્ખુસોત**-ગ્ગહણેન અજ્ઝત્તિકાયતનાનિ દસ્સેતિ, **રૂપસદ્દ**-ગ્ગહણેન બાહિરાયતનાનિ. **પથવીતેજોવાયુ**-ગ્ગહણેન ફોટ્ઠબ્બાયતનં પભેદતો દસ્સેતિ. એતેનેવ ધમ્માયતનેપિ લબ્ભમાનભેદો દસ્સિતોતિ દટ્ઠબ્બં.

યસ્મા પથવાદિકા પઞ્ઞત્તિ સસમ્ભારપથવિયં એકસ્સ નામં ગહેત્વા સમૂહમેવોપાદાય પઞ્ઞાપીયતિ, ઘટાદિકા ચ પઞ્ઞત્તિ ધમ્મસમૂહેસુ સબ્બેસમેવ નામં ગહેત્વા સમૂહમેવોપાદાય પઞ્ઞાપીયતિ, તસ્મા વુત્તં ''એકસ્સ

વા''તિઆદિ . તત્થ એકસ્સ નામં ગહેત્વા સમૂહમુપાદાય પઞ્ઞાપિયમાનાય પથવાદિવસેન પાકટભાવતો તં ઠપેત્વા ઇતરં દસ્સેતું "**કથ**"ન્તિઆદિ વુત્તં. **અયં સમૂહપઞ્ઞત્તિ નામ** સમૂહસ્સ પઞ્ઞાપનતો. **દિસાકાસાદીસુ દિસા**-ગ્ગહણેન ચન્દસૂરિયાવત્તનમુપાદાય પઞ્ઞાપિયમાનં પુરત્થિમાદિદિસાપઞ્ઞત્તિં દસ્સેતિ. **આકાસ**-ગ્ગહણેન અસમ્ફુટ્ઠધમ્મે ઉપાદાય પઞ્ઞાપિયમાનં કૂપગુહાદિઆકાસપઞ્ઞત્તિં દસ્સેતિ. **કાલ**-ગ્ગહણેન ચન્દાવત્તનાદિકમુપાદાય પઞ્ઞાપિયમાનં પુબ્બણ્હાદિકાલપઞ્ઞત્તિં દસ્સેતિ. **નિમિત્ત**-ગ્ગહણેન બહિદ્ધા પથવીમણ્ડલાદિકં, અજ્ઝત્તિકઞ્ચ ભાવનાવિસેસં ઉપાદાય પઞ્ઞાપિયમાનં કસિણનિમિત્તાદિકં દસ્સેતિ. **અભાવ**-ગ્ગહણેન ભાવનાબલેન અપ્પવત્તનસભાવં આકાસાનઞ્ચાયતનઝાનં ઉપાદાય પવત્તં આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનઝાનારમ્મણં અભાવપઞ્ઞત્તિં દસ્સેતિ. **નિરોધ**-ગ્ગહણેન ભાવનાબલેન નિરુદ્ધં નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનં નિસ્સાય પઞ્ઞત્તં નિરોધપઞ્ઞત્તિં દસ્સેતિ. **આદિ**-ગ્ગહણેન ખયાદિસભાવં તં તં ધમ્મમુપાદાય પઞ્ઞાપિયમાનં અનિચ્ચલક્ખણાદિકં સઙ્ગણ્હાતિ. સાપિ હિ દિસાકાસાદિકા વિય ધમ્મસમૂહમુપાદાય અપઞ્ઞત્તભાવતો **અસમૂહપઞ્ઞત્તિ**યેવાતિ.

સાતિ અયં દ્વિધા ઉપાદાપઞ્ઞત્તિ. તજ્જાપઞ્ઞત્તિ વચનત્થં અમુઞ્ચિત્વા પવત્તિતો ઉપાદાપઞ્ઞત્તિયંયેવ સઙ્ગય્હતીતિ વુત્તં "**વિજ્જમાનં પરમત્થં જોતયતી**"તિ. એવઞ્ચ કત્વા ઉપરિ ''છ પઞ્ઞત્તિયોપિ એત્થેવ સઙ્ગહં ગચ્છન્તી''તિ વુત્તં. **વિજ્જમાનન્તિ** સભાવેન ઉપલબ્ભમાનં. **અવિજ્જમાનન્તિ** ઠપેત્વા લોકસઙ્કેતં સભાવવસેન અનુપલબ્ભમાનં. **નામમત્તન્તિ** નામમત્તવન્તં. **સોતદ્વારજવનાનન્તરન્તિ** પચ્ચુપ્પન્નસદ્દારમ્મણાય સોતદ્વારજવનવીથિયા, તદનુસારપ્પવત્તાય અતીતસદ્દારમ્મણાય મનોદ્વારજવનવીથિયા ચ અનન્તરપ્પવત્તેન . મનોદ્વારજવનવીથિપિ હિ સોતદ્વારજવનાનન્તરપ્પવત્તા તગ્ગહણેનેવ ઇધ ગહિતા. **ગહિતપુબ્બસઙ્કેતેના**તિ ''અયં ઇમસ્સ અત્થો, ઇદમિમસ્સ વાચક''ન્તિ એવં વચનવચનત્થસમ્બન્ધગ્ગહણવસેન ગહિતપુબ્બભાવસઙ્કેતેન. **યાયા**તિ યાય નામપઞ્ઞત્તિયા કરણભૂતાય. **મનોદ્વારજવનવિઞ્ઞાણેન** કત્તુભૂતેન. **મનોદ્વારજવનવિઞ્ઞાણેન** વા કરણભૂતેન, યાય નામપઞ્ઞત્તિયા કત્તુભૂતાયાતિ અત્થો. **પઞ્ઞાપીયતી**તિ સમ્મુતિપરમત્થવસેન પન દુવિધં અત્થજાતં પઞ્ઞાપીયતિ વિઞ્ઞાપીયતીતિ વુત્તં હોતિ. તેનાહુ પોરાણા –

''અત્થા યસ્સાનુસારેન, વિઞ્ઞાયન્તિ તતો પરં;
સાયં પઞ્ઞત્તિ વિઞ્ઞેય્યા, લોકસઙ્કેતનિમ્મિતા''તિ.

કતરજવનવીથિયં પનાયં વિઞ્ઞાયતીતિ? ''ઘટો''તિઆદિસદ્દં સુણન્તસ્સ એકમેકં સદ્દં આરબ્ભ પચ્ચુપ્પન્નાતીતારમ્મણવસેન દ્વે દ્વે જવનવારા હોન્તિ, તતો સદ્દસમુદાયમારબ્ભ એકો, તતો નામપઞ્ઞત્તિમારબ્ભ એકોતિ એવં સદ્દસમુદાયારમ્મણાય જવનવીથિયા અનન્તરં નામપઞ્ઞત્તિ પાકટા હોતિ, તતો પરં અત્થાવબોધોતિ આચરિયા.

યં સન્ધાય છક્કનયો વુત્તોતિ સમ્બન્ધો. **તથા અવિજ્જમાનાનન્તિ** પરમત્થતો અવિજ્જમાનાનં. **કેનચિ આકારેના**તિ પરમત્થતો, લોકસઙ્કેતતો વા કેનચિ પકારેન. **અનુપલબ્ભમાનાનં પઞ્ચમસચ્ચાદીનન્તિ** આકાસાદિપઞ્ચમસચ્ચાદીનં. **આદિ**-ગ્ગહણેન અક્કમબોજ્ઝઙ્ગાદિકે સઙ્ગણ્હાતિ. **પકતિપુરિસાદીનન્તિ** સત્વરજતમાનં સમાનાવત્થા પકતિઅઙ્ગુટ્ઠાદિપરિમાણો કારકો વેદકો અત્તા પુરિસોતિઆદિના પરિકપ્પિતાનં પકતિપુરિસાદીનં. **આદિ**-ગ્ગહણેન આકાસકુસુમાદિં સઙ્ગણ્હાતિ. **વિજ્જમાનેન અવિજ્જમાનપઞ્ઞત્તિ** પરમત્થતો વિજ્જમાનાહિ વિજ્જાદીહિ અવિજ્જમાનસ્સ પુગ્ગલસ્સ પઞ્ઞત્તત્તા. સેસેસુપિ ઇમિનાવ નયાનુસારેન અત્થો વેદિતબ્બો. **એત્થેવા**તિ ઉપાદાપઞ્ઞત્તિયમેવ.

‘‘કુસગ્ગેનુદકમાદાય, સમુદ્દે ઉદકં મિને;
એવં માનુસકા કામા, દિબ્બકામાન સન્તિકે’’તિ. (જા॰ ૨.૨૧.૩૮૯) –

વચનતો મનુસ્સલોકે ચક્કવત્તિસમ્પત્તિદિબ્બસમ્પત્તિં ઉપનિધાય નિહીનાયેવાતિ વુત્તં ‘‘**કપણં...પે॰... નિધાયા**’’તિ. **માનુસક**ન્તિ મનુસ્સલોકે ભવં. પરમત્થો ચ વિજ્જતીતિ પાઠસેસો.

૭૭૮. તતિયા કોટિ ન વિજ્જતિ અનુપલબ્ભમાનત્તા. વુત્તઞ્હેતં **મહાઅટ્ઠકથાયં** –

‘‘દ્વે સચ્ચાનિ અક્ખાસિ, સમ્બુદ્ધો વદતં વરો;
સમ્મુતિં પરમત્થઞ્ચ, તતિયં નોપલબ્ભતી’’તિ. (દી॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૧.૪૩૯-૪૪૩);

પરવાદેસુ ન કમ્પતીતિ પકતિપુરિસન્તરાદિવાદીનં પરેસં તિત્થિયાનં વાદેસુ સમ્પત્તેસુ, નિમિત્તભૂતેસુ વા ન કમ્પતિ ન પવેધતિ ન ચલતીતિ અત્થો.

ઇતિ અભિધમ્મત્થવિકાસિનિયા નામ

અભિધમ્માવતારસંવણ્ણનાય

પઞ્ઞત્તિનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૧૩. તેરસમો પરિચ્છેદો

કારકપટિવેધવણ્ણના

નિદ્દિટ્ઠાતિ ઉદ્દેસનિદ્દેસાદિવસેન દસ્સિતા. **કુસલાદયો**તિ કુસલાકુસલા. એતેસં પન ન નિદ્દિટ્ઠોતિ સમ્બન્ધો . પુબ્બે ‘‘કારકો’’તિ વચનં વિય ‘‘વેદકો’’તિ અવુત્તેપિ ‘‘અત્તા કારકો વેદકો’’તિ અત્તનો લદ્ધિતાય ‘‘તસ્સ હિ કારકસ્સ વેદકસ્સા’’તિ વુત્તં. કુસલાકુસલાનમભાવોપિ સિયા, ઇતરથા અહેતુકદોસાપત્તિતોતિ અધિપ્પાયો. **તેસં** કુસલાકુસલાનં આયત્તા વુત્તિ એતેસન્તિ **તદાયત્તવુત્તિનો**. **તેસ**ન્તિ કુસલાકુસલાદીનં. **તસ્મા**તિ કારકાભાવે કુસલાકુસલાનં, તબ્બિપાકાનઞ્ચ અભાવતો. **નિરત્થિકા**તિ દેસેત્વાપિ બોધેતબ્બાભાવતો નિરત્થિકા. ‘‘નાયં નિરત્થિકા’’તિ વત્વાપિ ‘‘સાત્થિકા’’તિ વચનં પન પરસ્સ દળ્હગ્ગાહત્થં. લોકેપિ હિ એવં વોહારં વોહરન્તિ, એવમેવ ભવતિ, નાઞ્ઞથાતિઆદિ. **તત્થા**તિ કારકાભાવેપિ અત્તા અત્થીતિ ગહણે. **અનુરોધો**તિ અનુકૂલપક્ખપાતોતિ અત્થો. **ઇધા**તિ કારકાભાવેપિ કુસલાદયો અત્થીતિ ગહણે. **વિરોધો**તિ પટિઘો.

એવં કારકાભાવેપિ કુસલાદીનં સબ્ભાવં યુત્તિતો સાધેત્વા ઇદાનિ લોકસિદ્ધેન નિદસ્સનેન સાધેતું ‘‘**અથાપી**’’તિઆદિ વુત્તં. **અથાપી**તિ કારકાભાવેપિ. પથવિ-ગ્ગહણેન પથવોજં દસ્સેતિ. તથા આપ-ગ્ગહણેન આપોજં. **તેજો**તિ સીતુણ્હવસેન દુવિધા તેજોધાતુ. **ઉતૂ**તિ હેમન્તાદિઉતુ. **આદિ**-ગ્ગહણેન બીજાદિકે સઙ્ગણ્હાતિ. જનકપચ્ચયો હેતુ, અનુપાલનકપચ્ચયો પચ્ચયો નામાતિ આહ ‘‘**હેતુપચ્ચયસામગ્ગિયા**’’તિ. ‘‘ફલનિબ્બત્તકો હેતુ, પચ્ચયો અનુપાલનકો’’તિ હિ વુત્તં.

એવં કારકાભાવેપિ કુસલાકુસલપ્પવત્તિં સાધેત્વા ઇદાનિ પરપરિકપ્પિતં અત્તાનમેવ તાવ પટિક્ખિપિતું ‘‘**અથાપિ ચેત્થા**’’તિઆદિ આરદ્ધં. કામં પઞ્ઞાપરિબાહિરદિટ્ઠિયા એવ અત્તા પરિકપ્પીયતિ, પરો પન ‘‘પઞ્ઞાય પરિકપ્પેમી’’તિ મઞ્ઞતીતિ તસ્સ લદ્ધિવસેન ‘‘**પઞ્ઞાય પરિકપ્પિતો**’’તિ વુત્તં. **તં ઉપપરિક્ખિસ્સામ તાવા**તિ તિટ્ઠતુ તાવ ચેસા કારકાભાવેપિ કુસલાદીનં ભાવાભાવવિચારણા પઠમં તમેવ અત્તાનં ઉપપરિક્ખિસ્સામાતિ અત્થો. દોસમેત્થ વત્તુકામો પુચ્છતીતિ અધિપ્પાયેન પટિઞ્ઞં અદત્વાવ પુચ્છન્તો આહ ‘‘**કિઞ્ચેત્થા**’’તિ. **સચેતનો વા ઉદાહુ અચેતનો વા**તિ એત્થ કો દોસોતિ અત્થો. ઇતરો ઉભયથાપિ દોસોયેવ. યઞ્હિ અચેતનં અત્તાનં, ન તં કારકં, વેદકઞ્ચ, યથા તં પાકારતરુઆદયો. ‘‘અચેતનોવાયં અત્તા’’તિ અનુમાનેન કારકવેદકત્તાભાવસિદ્ધિતોતિ દસ્સેતું ‘‘**યદિ અચેતનો**’’તિઆદિ વુત્તં. **અનઞ્ઞો**તિ અવિનિબ્ભોગવસેન અનઞ્ઞો. ઇતરથા ‘‘સચેતનો’’તિ વચનમેવ ન ઉપપજ્જેય્ય. સહભાવી નામ અઞ્ઞો ન હોતીતિ. **અત્તનોપિ નાસો સિયા**તિ અવિનિબ્ભોગવુત્તિરૂપેસુ એકસ્સ નાસે ઇતરસ્સાપિ વિનાસો વિય. **ચેતનાયપિ નાસો ન ભવતિ** અવિનિબ્ભોગરૂપેસુ એકસ્સ અવિનાસે ઇતરસ્સાપિ અવિનાસો વિયાતિ અધિપ્પાયો.

‘‘ચેતનાય અનઞ્ઞત્તા’’તિ કારણં વત્વા તમેવ સમત્થેતું ‘‘**ચેતનત્તાન**’’ન્તિઆદિ વુત્તં. ‘‘અત્તનો અનાસે સતિ ચેતનાયપિ વિનાસો ન ભવતી’’તિ સુત્વાપિ પરસ્સ નિરુત્તરભાવો, ચેતનાય નાસે વિસેસકારણાભાવતોતિ અધિપ્પાયેનાહ ‘‘**અથ ચેતનાયયેવા**’’તિઆદિ. અત્તાવ નસ્સતુ, તિટ્ઠતુ ચેતના. કો હિ વિસેસકારણાભાવે અત્તનિ અનુરોધો, ચેતનાય વિરોધોતિ અધિપ્પાયો. **પટિઞ્ઞા હીના**તિ પુબ્બે દિન્નપટિઞ્ઞા પરિહીના. અથ ન ભવતિ, ‘‘પટિઞ્ઞા હીના’’તિ યદિ અત્તનો વિનાસે ચેતનાય અવિનાસો ન ભવતિ. ચેતનત્તાનં અનઞ્ઞભાવેન ચેતનાય

નાસે અત્તનોપિ વિનાસપ્પસઙ્ગતો અત્તા ન નસ્સતીતિ તવ પટિઞ્ઞા હીના. **વુત્તપ્પકારતો વિપરીતં વા**તિ યથાવુત્તપ્પકારતો વિપરીતં. ચેતનાય વિનાસેપિ અત્તા ન નસ્સતિ, અત્તનો પન અવિનાસેપિ ચેતના નસ્સતીતિ એવં વા તવ અધિપ્પાયો સિયાતિ અત્થો. **અત્તા નસ્સતુ, ચેતના તિટ્ઠતુ** અઞ્ઞભાવે ઉભિન્નં સમાનયોગક્ખમતાય ભવિતબ્બતોતિ અધિપ્પાયો. **પટિઞ્ઞાહીનો ભવસી**તિ ચેતનાયેવ નસ્સતિ, અત્તા ન નસ્સતિ પટિઞ્ઞાય હીનો ભવસિ.

ઇધાતિ અઞ્ઞત્થ પક્ખે. **લક્ખણકત**ન્તિ અઞ્ઞમઞ્ઞવિસદિસેહિ ભિન્નલક્ખણેહિ કતં. **દેસન્તરકત**ન્તિ ભિન્નદેસકતં. જાતો વેદીયતિ ઞાયતીતિ **જાતવેદો**, અગ્ગિસ્સેતં અધિવચનં. **ડય્હમાને**તિ ઉદ્ધને પક્ખિપિત્વા પચ્ચમાને. એકો પવત્તિપદેસો ઇમેસન્તિ એકદેસા, તેસં ભાવોતિ **એકદેસત્તં**.

અવિનિબ્ભોગતોતિ લક્ખણતો ભેદેપિ ઠાનવસેન અવિનિબ્ભુજ્જનતો અવિસંસટ્ઠત્તા ''એકદેસત્તે''તિઇમસ્સેવ વેવચનવસેન "**અવિનિબ્ભોગભાવેપી**"તિ વુત્તં. **તં અયુત્ત**ન્તિ તં ''ઉભિન્નં એકદેસતા નત્થી''તિ ઇમિના સહ ન યુજ્જતિ. **પટિઞ્ઞા હીનાતિ** યદિ પુબ્બપટિઞ્ઞા પમાણં, અયં પટિઞ્ઞા હીના. યદિ વા પન અયં પમાણં, ઇતરા હીનાતિ અત્થો. અથ વા ચેતનાય અત્તનો પદેસવસેન નાનત્તે અત્તનો અચેતનત્તભાવપ્પત્તિતો ''સચેતનો અત્તા''તિ હેટ્ઠા તયા દિન્નપટિઞ્ઞા પરિહીનાતિ એવમેત્થ અત્થો દટ્ઠબ્બો.

અચેતનો અત્તાતિ અત્તા અચેતનોતિ કત્વા. **પુબ્બે વુત્તદોસતો**તિ ''યદિ અચેતનો સિયા''તિઆદિના આદિતો વુત્તદોસતો. **તસ્મા**તિ યસ્મા એવં ઉપપરિક્ખિયમાને વિમદ્દનસહો હોતિ, તસ્મા.

૭૭૯. **યદિ એવ**ન્તિ યદિ પરમત્થતો કુસલાકુસલાનં કારકો, તબ્બિપાકાનઞ્ચ વેદકો નત્થિ, એવં સન્તે અથ કસ્મા ભગવતા વુત્તન્તિ સમ્બન્ધો.

સન્ધાવતીતિ સંસરતિ. અત્તના કતકુસલાકુસલકમ્મપચ્ચયત્તા વિપાકભૂતં સુખદુક્ખમ્પિ અત્તના કતમેવ નામ હોતીતિ વુત્તં "**સુખદુક્ખં સયંકત**"ન્તિ.

૭૮૦. **સંસારમાપન્નો**તિ –

> ''ખન્ધાનઞ્ચ પટિપાટિ, ધાતુઆયતનાન ચ;
> અબ્બોચ્છિન્નં વત્તમાના, 'સંસારો'તિ પવુચ્ચતી''તિ. (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ નિદાનકથા; વિસુદ્ધિ॰ ૨.૬૧૯) –

એવં વુત્તખન્ધપટિપાટિઆદિવસપ્પવત્તં સંસારં પુનપ્પુનં પવત્તિવસેન પટિપન્નો. **દુક્ખમસ્સ મહબ્ભય**ન્તિ અસ્સ સંસારાપન્નસ્સ સત્તસ્સ જાતિઆદિદુક્ખં મહબ્ભયં મહાભયસંવત્તનકન્તિ અત્થો. **ઓપપાતિકો**તિ ઉપ્પજ્જમાનો.

૭૮૧. **ભારા હવે પઞ્ચક્ખન્ધા**તિ રૂપાદયો પઞ્ચક્ખન્ધા ભારભૂતા, સીસે નિક્ખિત્તભારસદિસાતિ વુત્તં હોતિ. ભારહારો ચ પુગ્ગલો તસ્સ પઞ્ચક્ખન્ધભારસ્સ હારકો. **ભારાદાન**ન્તિ પટિસન્ધિવસેન પઞ્ચક્ખન્ધભારગ્ગહણં. **ભારનિક્ખેપન**ન્તિ પુન અગ્ગહેતબ્બતાપાદનેન અનુપાદાપરિનિબ્બાનવસેન ભારસ્સ નિક્ખિપનં.

૭૮૨. **ય**ન્તિ કુસલાકુસલકમ્મં. **સક**ન્તિ આયત્તં.

૭૮૩. એકસ્સ પુગ્ગલસ્સાતિ સમ્બન્ધો. **એકેન કપ્પેના**તિ એકસ્મિં કપ્પે.

૭૮૪. અસ્સદ્ધોતિઆદિ હેટ્ઠા વુત્તત્થં.

‘‘તઞ્ચ ખો સમ્મુતિવસેન, ન પરમત્થતો’’તિ વત્વા તદેવ પતિટ્ઠાપેતું **‘‘નનુ ભગવતા’’**તિઆદિ વુત્તં. ‘‘કિં નુ સત્તો’’તિ ગાથા વજિરાય થેરિયા વુત્તાપિ ભગવતો અધિપ્પાયવસેનેવ વુત્તત્તા ભગવતા વુત્તા નામ હોતીતિ કત્વા વુત્તં **‘‘ભગવતા ઇદમ્પિ વુત્ત’’**ન્તિ.

૭૮૫. કિં નુ સત્તોતિ પચ્ચેસીતિ રૂપવેદનાદીસુ કિં નામ સત્તો પુગ્ગલોતિ ગણ્હાસિ.

૭૮૬. અઙ્ગસમ્ભારાતિ ચક્કાદિઅવયવસમ્ભારેસુ, ચક્કાદિઅવયવાનં સમોધાનેવાતિ અત્થો. **સદ્દો**તિ વોહારો.

તસ્માતિ યસ્મા એવં પરમત્થતો સત્તસ્સ અભાવો ભગવતા વુત્તો, તસ્મા. ન વચનમત્તમેવ આલમ્બિતબ્બં અધિપ્પાયં પહાયાતિ અત્થો. દળ્હમૂળ્હોવ હુત્વા ગણ્હાતીતિ **દળ્હમૂળ્હગ્ગાહી**, કારણે દસ્સિતેપિ અપરિચ્ચજનવસેન ગહણં દળ્હગ્ગહણં. કારણસ્સેવ દટ્ઠુમસમત્થતાવસેન ગહણં મૂળ્હગ્ગહણં. તાદિસેન ન ભવિતબ્બન્તિ આહ **‘‘ન ચ…પે॰… ભવિતબ્બ’’**ન્તિ. **સુત્તપદાન**ન્તિ નેય્યત્થનીતત્થવસેન ઉભયથા ઠિતાનં સુત્તન્તાનં.

દ્વે સચ્ચાનિ વુત્તાનિ તથા તથા વિનેતબ્બાનં પુગ્ગલાનં વસેનાતિ અધિપ્પાયો. યેસઞ્હિ સમ્મુતિદેસનાય વિસેસાધિગમો હોતિ, તેસં સમ્મુતિસચ્ચવસેન દેસેતિ. યેસઞ્ચ પરમત્થદેસનાય, તેસં પરમત્થવસેન દેસેતિ. દેસભાસાકુસલો વિય આચરિયો તંતંદેસવાસિમાણવાનં તાય તાય ભાસાય. **સમ્મુતિસચ્ચં પરમત્થસચ્ચઞ્ચા**તિ એત્થ ‘‘પુગ્ગલો સત્તો ઇત્થી પુરિસો ખત્તિયો બ્રાહ્મણો દેવો’’તિએવમાદિ પરમત્થતો અવિજ્જમાનમ્પિ લોકે કતસઙ્કેતવસેન તથત્તા સમ્મુતિસચ્ચં . ખન્ધધાતુઆયતનાનિ સતિપટ્ઠાનાતિએવમાદિ પરમત્થવસેનેવ તથત્થા પરમત્થસચ્ચં. તેનાહુ અટ્ઠકથાચરિયા –

‘‘સઙ્કેતવચનં સચ્ચં, લોકસમ્મુતિકારણં;
પરમત્થવચનં સચ્ચં, ધમ્માનં ભૂતકારણં. (દી॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૧.૪૩૯-૪૪૩);

‘‘તસ્મા વોહારકુસલસ્સ, લોકનાથસ્સ સત્થુનો;
સમ્મુતિં વોહરન્તસ્સ, મુસાવાદો ન જાયતી’’તિ.

૭૮૭-૮. યો સો ઇમં ગન્થં અચ્ચન્તં સતતમ્પિ ચિન્તેતિ, તસ્સ તતો સિદ્ધા પરમા પઞ્ઞા વેપુલ્લભાવં ગચ્છતિ. અઘં ચિત્તસન્તાપં નીહરતિ અપનેતીતિ **અઘનીહરં**. વિમતિયા વિચિકિચ્છાય, મોહસ્સ વા વિનાસં કરોતિ ઉપનિસ્સયભાવતોતિ **વિમતિવિનાસકરં**. અત્થબ્યઞ્જનસમ્પદાય મનવડ્ઢનતો **પિયકરં**. **વિકસતી**તિ દિબ્બતિ. **ઇધા**તિ ઇમસ્મિં સાસને, અભિધમ્મે વા.

ઇતિ અભિધમ્મત્થવિકાસિનિયા નામ

અભિધમ્માવતારસંવણ્ણનાય

કારકપટિવેધવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૧૪. ચુદ્દસમો પરિચ્છેદો

રૂપાવચરસમાધિભાવનાનિદ્દેસવણ્ણના

૭૮૯. એવં પરમત્થસમ્મુતિવસેન ઉભયથાપિ સબ્બધમ્મે સઙ્ખેપતો દસ્સેત્વા ઇદાનિ યસ્મા તેસુ ઉગ્ગહણપરિચ્છેદાદિવસેન કતપરિચયેન અત્થકામેન કુલપુત્તેન એકંસતો ભાવનાય અભિયોગો કાતબ્બો, તસ્મા ભાવનાનયં સઙ્ખેપતો દસ્સેતુમારભન્તો આહ ''**ભાવનાનય**''ન્તિઆદિ. તત્થ **ભાવનાનય**ન્તિ લોકિયલોકુત્તરભાવનાનયં, કુસલધમ્માનં વડ્ઢનક્કમન્તિ અત્થો. દિટ્ઠધમ્મિકસમ્પરાયિકં હિતં આનયતિ ઉપનેતીતિ હિતાનયો, તં **હિતાનયં**. **માનય**ન્તિ માનેન્તો. દિટ્ઠધમ્મિકસમ્પરાયિકત્થેહિ અનુસાસનતો સત્તાનં સુખં આનેતીતિ સુખાનયો, તં **સુખાનયં**. પરમં બ્યાકરોમિ, પરમં ભાવનાનયન્તિ વા યોજના.

૭૯૦. મનુસ્સાનં ધમ્મતો ઉત્તરં ઞાણદસ્સનન્તિ સમ્બન્ધો. તત્થ મનુસ્સાનં ધમ્મા નામ મનુસ્સાનં પકતિધમ્મભૂતા દસ કુસલકમ્મપથા, તતો **ઉત્તરં ઞાણદસ્સનં** નામ મહગ્ગતલોકુત્તરધમ્મા. તે હિ જાનનટ્ઠેન ઞાણં, પચ્ચક્ખતો વિય દસ્સનટ્ઠેન ચ દસ્સનન્તિ અધિપ્પેતા. ''ઉત્તરિમનુસ્સાન''ન્તિ વા યથાઠિતવસેનેવ સમ્બન્ધો. બાલમનુસ્સાદિતો ઉત્તરિમનુસ્સાનં ઝાયીનઞ્ચેવ અરિયાનઞ્ચાતિ અત્થો.

૭૯૧. **સઙ્કસ્સરસમાચારે**તિઆદીહિ સીલવિસુદ્ધિયા પયોજનદસ્સનં. તત્થ સઙ્કાય સરિતબ્બો સમાચારો અસ્સાતિ **સઙ્કસ્સરસમાચારો**. યં કિઞ્ચિ લામકકમ્મં દિસ્વા ''ઇદં અસુકેન કતં ભવિસ્સતી''તિ એવં પવત્તેતબ્બાય સઙ્કાય અત્તનો વા પરે યંકિઞ્ચિ મન્તેન્તે દિસ્વા ''મમ ઇદઞ્ચિદઞ્ચ અસારુપ્પં જાનિત્વા મન્તેતી''તિ એવં પવત્તસઙ્કાય ઉપગન્તબ્બસમાચારોતિ અત્થો. **દુસ્સીલે**તિ એતદેવ વિભાવેતું ''**સીલવજ્જિતે**''તિ વુત્તં. **દુસ્સીલે**તિ વા દૂસિતસીલે ખણ્ડાદિભાવં ઉપગતસીલે. **સીલવજ્જિતે**તિ સબ્બેન સબ્બં સીલવિરહિતે. **નત્થિ ઝાન**ન્તિ લોકિયજ્ઝાનમ્પિ તાવ નત્થિ. **કુતો મગ્ગો**તિ લોકુત્તરમગ્ગો કુતો, કેન કારણેન લોકુત્તરધમ્માનં હેતુયેવ વિજ્જતીતિ અત્થો.

૭૯૨. ચરન્તિ તસ્મિં સીલે પરિપૂરકારિતાય પવત્તન્તીતિ **ચારિત્તં**. વારિતં તાયન્તિ રક્ખન્તિ તેન, વારિતતો વા અત્તાનં તાયતીતિ **વારિત્તં**. યં ભગવતા ''ઇદં કાતબ્બ''ન્તિ પઞ્ઞત્તિસિક્ખાપદપૂરણં, ઇદં ચારિત્તં નામ. યં ''ન કાતબ્બ''ન્તિ પટિક્ખિત્તં, તસ્સ અકરણં વારિત્તં નામ. **અચ્છિદ્દ**ન્તિઆદીસુ યસ્સ સત્તસુ આપત્તિક્ખન્ધેસુ મજ્ઝે સિક્ખાપદં ભિન્નં, તસ્સ સીલં છિદ્દસાટકો વિય છિદ્દં નામ હોતિ, તબ્બિપરીતં અચ્છિદ્દં. યસ્સ આદિમ્હિ વા અન્તે વા ભિન્નં, તસ્સ પરિયન્તે છિન્નસાટકો વિય ખણ્ડં નામ હોતિ, તદઞ્ઞં **અક્ખણ્ડં**. કમસ્સ આદરકરણવસેન અક્ખણ્ડન્તિ, કમવિલઙ્ઘનવસેન ''અક્ખણ્ડમચ્છિદ્દ''ન્તિ વા પાઠો. **અકમ્માસ**-ગ્ગહણેન અસબલત્તમ્પિ વુત્તં, સબલકમ્માસાનં ભેદસ્સ અપ્પમત્તકભાવતો. એત્તકો હિ તેસં વિસેસો. યસ્સ પટિપાટિયા દ્વે તીણિ સિક્ખાપદાનિ ભિન્નાનિ, તસ્સ પિટ્ઠિયા, કુચ્છિયા વા ઉટ્ઠિતેન વિસભાગવણ્ણેન કાળરત્તાદીનં અઞ્ઞતરેન સબલવણ્ણા ગાવી વિય સબલં નામ હોતિ. યસ્સ અન્તરન્તરા ભિન્નાનિ, તસ્સ અન્તરન્તરા વિસભાગવણ્ણબિન્દુચિત્રગાવી વિય કમ્માસં નામ હોતિ. યં પન તથાવિધં ન હોતિ, તં ''**અસબલં અકમ્માસ**''ન્તિ વુચ્ચતિ. **અનિન્દિત**ન્તિ ઇમિના ભુજિસ્સવિઞ્ઞુપ્પસત્થઅપરામટ્ઠસમાધિસંવત્તનિકભાવે સઙ્ગણ્હાતિ. તત્થ ''ઇમિનાહં સીલેન વા વતેન વા બ્રહ્મચરિયેન વા દેવો વા ભવિસ્સામિ દેવઞ્ઞતરો વા''તિ એવં તણ્હાય અપરામટ્ઠં તણ્હાદાસબ્યતો મોચિતત્તા **ભુજિસ્સં** નામ. અદાસઞ્હિ લોકે ભુજિસ્સોતિ વદન્તિ. યથાવુત્તગુણપારિપૂરિયા બુદ્ધાદીહિ વિઞ્ઞૂહિ પસંસિતબ્બન્તિ

વિઞ્ઞુપ્પસત્થં. તણ્હાદિટ્ઠીહિ અપરામટ્ઠં ઠિતિભાગિયં **અપરામટ્ઠં** નામ. ઝાનાદીનં પચ્ચયો ભવિતું સમત્થં વિસેસભાગિયં **સમાધિસંવત્તનિકં** નામ.

૭૯૩-૭. વિવેકસુખન્તિ કાયચિત્તૂપધિવિવેકસુખં. કાયવિવેકસુખમ્પિ હિ સમ્પન્નસીલસ્સેવ દુસ્સીલસ્સ સુઞ્ઞાગારાદીસુ વસતોપિ ભેરવારમ્મણાદિઆપાથગમનેન દુક્ખસ્સેવ વિસેસતો સમ્પજ્જનતો. **અલઙ્કારો અનુત્તરો**તિ દેવબ્રહ્મરાજરાજમહામત્તાદીનં મજ્ઝે અનઞ્ઞસાધારણસોભાપટિલાભહેતુતાય નિરુત્તરો અલઙ્કારવિસેસો. **રતન**ન્તિ ચક્કવત્તીનં ચક્કરતનાદિતોપિ સવિસેસં રતિજનનતો અનુત્તરં રતનં. ચક્કરતનાદિકઞ્હિ વટ્ટનિસ્સિતમેવ રતિં જનેતિ, ઇદં પન વિવટ્ટનિસ્સિતમ્પિ જનેતીતિ વિસેસતો રતિજનકં હોતિ. ઇચ્છિતિચ્છિતસ્સ સમ્પત્તિવિસેસસ્સ નિપ્ફાદનતો ચિન્તામણિસમન્તિ **ચિન્તામણિ. યાન**ન્તિ સંસારકન્તારતરણે યાનં. **સીતલ**ન્તિ ચિત્તસીતિભાવકરણેન સીતલં. **કિલેસમલધોવન**ન્તિ ગઙ્ગાયમુનાદીહિપિ દુબ્બિસોધનીયસ્સ કિલેસકાલુસિયસ્સ ધોવનં. **ગુણાનં મૂલભૂત**ન્તિ સબ્બેસમ્પિ લોકિયલોકુત્તરગુણાનં મૂલભૂતં. ''સીલે પતિટ્ઠાય (સં॰ નિ॰ ૧.૨૩), કો ચાદિ કુસલાનં ધમ્માનં, સીલઞ્ચ સુવિસુદ્ધ''ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૩૬૯) ચ આદિવચનઞ્હેત્થ નિદસ્સનં. **દોસાનં** વીતિક્કમવત્થુભૂતસ્સ બલસ્સ વિનાસનતો દોસાનં **બલઘાતિ**.

તસ્માતિ યસ્મા એવંવિધાનિસંસસમ્પન્નં સીલં, તસ્મા. **દુવિધલક્ખણ**ન્તિ ઓક્ખિત્તચક્ખુઅપ્પસદ્દાદિવસેન કાયકમ્માદીનં અવિપ્પકિણ્ણતાસાધનતો સમાધાનલક્ખણં, કુસલધમ્માનં મૂલભાવતો પતિટ્ઠાનલક્ખણન્તિ એવં દુવિધલક્ખણં, ચારિત્તવારિત્તવસેન વા દુવિધસભાવન્તિ અત્થો. અત્થાનં કામેતિ તસ્સ હિતાસીસનવસેનાતિ **અત્થકામો**. પિયં સીલમસ્સાતિ **પિયસીલો**.

૭૯૮-૯. કાતબ્બો પલિબોધસ્સુપચ્છેદોતિ સમ્બન્ધો. કતિવિધો પનાયં પલિબોધો, કિં સરૂપો ચાતિ આહ ''**પલિબોધા દસા**''તિઆદિ, ''આહ મહાઅટ્ઠકથાય''ન્તિ અધિપ્પાયો. તત્થ **આવાસો**તિ એકમ્પિ ઓવરકં આદિં કત્વા યાવ સકલોપિ સઙ્ઘારામો, સો તત્થ પટિબદ્ધચિત્તસ્સ **પલિબોધો**, ન ઇતરસ્સ. **કુલ**ન્તિ ઞાતિકુલં વા ઉપટ્ઠાકકુલં વા, તં તેહિ સંસટ્ઠવિહરતોવ પલિબોધો. **લાભો**તિ ચત્તારો પચ્ચયા, તેપિ તત્થ સાપેક્ખસ્સેવ પલિબોધા. **ગણો**તિ સુત્તન્તિકગણો વા આભિધમ્મિકગણો વા. સો ઉદ્દેસપરિપુચ્છાદાનેન સમણધમ્મસ્સ ઓકાસાલાભિનો પલિબોધો. **કમ્મ**ન્તિ નવકમ્મં, તં કરોન્તેન વડ્ઢકિઆદીહિ લદ્ધાલદ્ધં જાનિતબ્બં, કતાકતે ઉસ્સુક્કં આપજ્જિતબ્બન્તિ સબ્બથાપિ પલિબોધો. **અદ્ધાન**ન્તિ મગ્ગગમનચિત્તસ્સ દુબ્બિનોદનીયતાય તં સમણધમ્મસ્સ પલિબોધો. **ઞાતી**તિ એત્થ કુલ-ગ્ગહણેન ઞાતિકુલસ્સપિ ગહિતત્તા એકેકા ઞાતિ ઇધ ગહિતાતિ દટ્ઠબ્બા. યે પન વિહારે આચરિયુપજ્ઝાયાદયો, ઘરે માતાદયો, તે ગિલાના પલિબોધા. **આબાધો**તિ યો કોચિ રોગો, સો બાધયમાનો પલિબોધો. **ગન્થો**તિ પરિયત્તિપરિહરણં, તં સજ્ઝાયાદીહિ નિચ્ચબ્યાવટસ્સેવ પલિબોધો. **ઇદ્ધી**તિ પોથુજ્જનિકઇદ્ધિ. સા હિ દુપ્પરિહારા અપ્પમત્તકેનેવ ભિજ્જતિ, અયં પન વિપસ્સનાય પલિબોધો, ન સમાધિસ્સ સમાધિં પત્વા પટિલભિતબ્બત્તા. **તે**તિ તે પલિબોધા.

૮૦૦-૨. **પલિબોધસ્સુપચ્છેદં કત્વા**તિ એત્થ પઠમો તત્થ નિરપેક્ખચિત્તતાય, દુતિયો અસંસગ્ગેન, તતિયો લાભસક્કારુપ્પત્તિટ્ઠાનં પહાય અઞ્ઞત્થ ગમનેન, ચતુત્થો યથારદ્ધગન્થસમાપનેન , અઞ્ઞસ્સ સઙ્ગાહણેન વા, પઞ્ચમો યથારદ્ધકમ્મસ્સ નિટ્ઠાપનેન, સઙ્ઘાદીનં નિય્યાતનેન વા, છટ્ઠો ગન્ત્વા કિચ્ચતીરણેન, સત્તમો ઉપટ્ઠહિત્વા ઞાતીનં પાકતિકકરણેન, અટ્ઠમો ભેસજ્જકરણેન, વીરિયાધિટ્ઠાનેન વા, નવમદસમા તત્થ અબ્યાવટતાય ઉપચ્છિન્દિતબ્બા. **ઉપસઙ્કમિતબ્બો**તિ યત્થ સો વસતિ, તત્થ ઉપસઙ્કમનવિધિઞ્ચેવ ઉપસઙ્કમન્તેન

પટિપજ્જિતબ્બવિધાનઞ્ચ **વિસુદ્ધિમગ્ગે** વુત્તનયેન વેદિતબ્બં. ઇતો પરઞ્હિ ગન્થવિત્થારપરિહરણત્થં વિસુદ્ધિમગ્ગે આગતવિત્થારં પહાય પદત્થવણ્ણનમત્તં કરિસ્સામ. **કમ્મટ્ઠાનસ્સાતિ** એત્થ યોગકમ્મસ્સ પવત્તિટ્ઠાનતાય, ઉપરૂપરિભાવનાકમ્મસ્સ કારણભાવતો ચ કમ્મટ્ઠાનં. તં પન સબ્બત્થકપારિહારિયવસેન દુવિધં. તત્થ મેત્તા, મરણસ્સતિ, અસુભસઞ્ઞા ચ સબ્બત્થ અત્થયિતબ્બતો ઇચ્છિતબ્બતો સબ્બત્થકકમ્મટ્ઠાનં નામ. ચરિયાનુકૂલં પન યં કિઞ્ચિ કમ્મટ્ઠાનં નિચ્ચં પરિહરિતબ્બત્તા પારિહારિયકમ્મટ્ઠાનં નામ. ઇમં દુવિધં કમ્મટ્ઠાનં યો દેતિ, અયં **કમ્મટ્ઠાનસ્સ દાયકો**, સોપિ ઈદિસો પરિયેસિતબ્બોતિ દસ્સેતું "**પિયો ગરૂ**"તિઆદિ વુત્તં. **પિયો**તિ સીલસમ્પદાદીહિ સત્તાનં પિયાયિતબ્બો. **ગરૂ**તિ તતોયેવ ગરુકાતબ્બો પાસાણચ્છત્તં વિય ગરું કત્વા દટ્ઠબ્બો. **ભાવનીયો**તિ સમ્ભાવનીયો. **વત્તા**તિ કિઞ્ચિ આલસિયમ્પિ દિસ્વા ચોદેત્વા ઓવાદવસેન વદનસીલો. **વચનક્ખમો**તિ પટિપુચ્છક્ખમો, પટિપુચ્છિતો અસંહીરો હુત્વા સમ્ભાસનક્ખમોતિ વુત્તં હોતિ. **ગમ્ભીરઞ્ચ કથં કત્તા**તિ તિરચ્છાનકથં અકથેત્વા દસકથાવત્થુપટિસંયુત્તં ગમ્ભીરમેવ કથં કત્તા. **નો ચટ્ઠાને નિયોજકો**તિ અપ્પવત્તિતબ્બટ્ઠાનભૂતે અહિતે ન નિયોજકો. **એવમાદિગુણોપેતન્તિ આદિ**-સદ્દેન સદ્ધાસમ્પદાદિગુણયોગં દસ્સેતિ. **કાલેના**તિ અત્તનો, આચરિયસ્સ ચ સપ્પાયકાલેન.

૮૦૩. **વત્તં કત્વા**તિ આચરિયસ્સ નવકમહલ્લકભાવાનુરૂપેન **ખન્ધકે** આગતં આચરિયવત્તં કત્વા. ઇદાનિ આચરિયેન પટિપજ્જિતબ્બવિધિં દસ્સેતું "**તેનાપી**"તિઆદિ વુત્તં. **તેનાપી**તિ કમ્મટ્ઠાનદાયકેનપિ. **ચરિતં ઞત્વા દાતબ્બન્તિ** ચેતોપરિયઞાણલાભિના તસ્સ ચિત્તાચારં, હદયલોહિતં વા પસ્સિત્વા ઇતરેન ''ત્વં કિંચરિતોસિ, કે વા પન તે ધમ્મા બહુલં સમુદાચરન્તી''તિઆદિના પટિપુચ્છિત્વા તસ્સ ચરિતં જાનિત્વા તદનુરૂપેન દાતબ્બં.

૮૦૪. ઇરિયાપથાદિતોપિ કેસઞ્ચિ ચરિતં જાનિતું સક્કા, તં પન ન એકન્તિકં, ''ચરિતં ઞત્વા''તિ વુત્તં, કતમં પન તં, કતિવિધા વાતિ આહ "**ચરિતં પનિદં રાગદોસમોહવસેના**"તિઆદિ . ઉસ્સન્નભાવેન સન્તાને ચરતીતિ **ચરિતં**, અસતિ પટિપક્ખભાવનાયં સન્તાને પવત્તનારહા રાગાદયો.

૮૦૫. **વોમિસ્સકનયા**તિ સમ્પયોગવસેન, એકસન્તતિપરિયાપન્નતાવસેન ચ નેસં સંસગ્ગભેદા. **ચતુસટ્ઠિ ભવન્તી**તિ –

''રાગાદિકે તિકે સત્ત, સત્ત સદ્ધાદિકે તિકે;
એકદ્વિતિકમૂલમ્હિ, મિસ્સતો સત્તસત્તક''ન્તિ –

એવં વુત્તેહિ નવહિ સત્તકેહિ યથારહં વિભજિયમાના તેસટ્ઠિ દિટ્ઠિયા સદ્ધિં ચતુસટ્ઠિ ભવન્તિ. તથા હિ વુત્તં **ઉપનન્દત્થેરેન** –

''રાગો દોસો ચ મોહો ચ, રાગેન પટિઘોપિ ચ;
સદ્ધિં રાગેન મોહો ચ, મોહોપિ પટિઘેન ચ.

''રાગાદિત્તયમેકન્તિ, સત્ત રાગાદિકે તિકે;
સદ્ધા બુદ્ધિ ચ તક્કો ચ, સદ્ધિં સદ્ધાય બુદ્ધિ ચ.

''સદ્ધાય તક્કનઞ્ચેવ, બુદ્ધિયા તક્કનમ્પિ ચ;

સદ્ધાદિત્તયમેકન્તિ, સત્ત સદ્ધાદિકે તિકે.

‘‘રાગાદિકં તિકઞ્ચેક-મેકદ્વિતિકભેદતો;
સદ્ધાબુદ્ધિવિતક્કેહિ, યથાયોગં વિમિસ્સિય.

‘‘એકમૂલે દ્વિમૂલે ચ, પચ્ચેકં સત્તકત્તયં;
તિમૂલે સત્તકઞ્ચેકં, ઞેય્યં તં સત્તસત્તકં.

‘‘સદ્ધિં રાગેન સદ્ધા ચ, સદ્ધિં તેનેવ બુદ્ધિ ચ;
તેનેવ તક્કનં તેન, સદ્ધાબુદ્ધિ ચ તેન ચ.

‘‘સદ્ધાસઙ્કપ્પનં તેન, બુદ્ધિસઙ્કપ્પનમ્પિ ચ;
વિમિસ્સેત્વાન તેનેવ, સદ્ધાબુદ્ધિવિતક્કનં.

‘‘રાગમૂલનયે ચેવ-મેકં સત્તકમુદ્દિસે;
સદ્ધિં દોસેન સદ્ધા ચ, સદ્ધિં તેનેવ બુદ્ધિ ચ.

‘‘તેનેવ તક્કનં તેન, સદ્ધાબુદ્ધિ ચ તેન ચ;
સદ્ધાસઙ્કપ્પનં તેન, બુદ્ધિસઙ્કપ્પનમ્પિ ચ.

‘‘વિમિસ્સેત્વાન તેનેવ, સદ્ધાબુદ્ધિવિતક્કનં;
દોસમૂલનયે ચેવ-મેકં સત્તકમુદ્દિસે.

‘‘સદ્ધિં મોહેન સદ્ધા ચ, સદ્ધિં તેનેવ બુદ્ધિ ચ;
તેનેવ તક્કનં તેન, સદ્ધાબુદ્ધિ ચ તેન ચ.

‘‘સદ્ધાસઙ્કપ્પનં તેન, બુદ્ધિસઙ્કપ્પનમ્પિ ચ;
વિમિસ્સેત્વાન તેનેવ, સદ્ધાબુદ્ધિવિતક્કનં.

‘‘મોહમૂલનયે ચેવ-મેકં સત્તકમુદ્દિસે;
એકમૂલે નયે ચેવં, ઞેય્યં તં સત્તકત્તયં.

‘‘મિસ્સેત્વા રાગદોસેહિ, સદ્ધા તેહેવ બુદ્ધિ ચ;
તેહિ સઙ્કપ્પનં તેહિ, સદ્ધાબુદ્ધિ ચ તેહિ ચ.

‘‘સદ્ધાસઙ્કપ્પનં તેહિ, બુદ્ધિસઙ્કપ્પનમ્પિ ચ;
તેહિ દ્વીહેવ મિસ્સેત્વા, સદ્ધાબુદ્ધિવિતક્કનં.

‘‘રાગદોસનયે ચેવ-મેકં સત્તકમુદ્દિસે;
મિસ્સેત્વા રાગમોહેહિ, સદ્ધા તેહેવ બુદ્ધિ ચ.

‘‘તેહિ સઙ્કપ્પનં તેહિ, સદ્ધાબુદ્ધિ ચ તેહિ ચ;
સદ્ધાસઙ્કપ્પનં તેહિ, બુદ્ધિસઙ્કપ્પનમ્પિ ચ.

‘‘તેહિ દ્વીહેવ મિસ્સેત્વા, સદ્ધાબુદ્ધિવિતક્કનં;
રાગમોહનયે ચેવ-મેકં સત્તકમુદ્દિસે.

‘‘મિસ્સેત્વા દોસમોહેહિ, સદ્ધા તેહેવ બુદ્ધિ ચ;
તેહિ સઙ્કપ્પનં તેહિ, સદ્ધાબુદ્ધિ ચ તેહિ ચ.

‘‘સદ્ધાસઙ્કપ્પનં તેહિ, બુદ્ધિસઙ્કપ્પનમ્પિ ચ;
તેહિ દ્વીહેવ મિસ્સેત્વા, સદ્ધાબુદ્ધિવિતક્કનં.

‘‘દોસમોહનયે ચેવ-મેકં સત્તકમુદ્દિસે;
દ્વિમૂલમ્હિ નયે ચેવં, ઞેય્યં તં સત્તકત્તયં.

‘‘રાગપ્પટિઘમોહેહિ, સદ્ધા તેહેવ બુદ્ધિ ચ;
તેહિ સઙ્કપ્પનં તેહિ, સદ્ધાબુદ્ધિ ચ તેહિ ચ.

‘‘સદ્ધાસઙ્કપ્પનં તેહિ, બુદ્ધિસઙ્કપ્પનમ્પિ ચ;
તેહિ તીહેવ મિસ્સેત્વા, સદ્ધાબુદ્ધિવિતક્કનં.

‘‘તિમૂલમ્હિ નયે ચેવ-મેકં સત્તકમુદ્દિસે;
એવં તેસટ્ઠિ હોતીતિ, વિઞ્ઞેય્યં નવસત્તકં;
દિટ્ઠિયાપિ ચ હોતેવ, ચતુસટ્ઠીતિ કેચના’’તિ.

૮૦૬-૭. નનુ ચ ‘‘ચરિતં ઞત્વા દાતબ્બ’’ન્તિ વુત્તં, કિંચરિતસ્સ પન કિં કમ્મટ્ઠાનં અનુકૂલન્તિ ઇમં અનુયોગં સન્ધાય તંતંચરિતાનુકૂલકમ્મટ્ઠાનં દસ્સેત્વા પુન તસ્સ ગણનતો અપ્પનાવહતો ઝાનપ્પભેદતો સમતિક્કમતો વડ્ઢનાવડ્ઢનતો આરમ્મણતો ભૂમિતો ગહણતો પચ્ચયતો ભેદં દસ્સેતું ‘‘**અસુભા ચા**’’તિઆદિ આરદ્ધં. તત્થ **દસ અસુભા**તિ ઉદ્ધુમાતકં વિનીલકં વિપુબ્બકં વિચ્છિદ્દકં વિક્ખાયિતકં વિક્ખિત્તકં હતવિક્ખિત્તકં લોહિતકં પુળવકં અટ્ઠિકન્તિ ઇમે દસ. **તથા કાયગતાસતિ ચા**તિ ઇમે એકાદસ રાગવિક્ખમ્ભનસ્સ ઉપાયભાવતો રાગચરિતસ્સ અનુકૂલા. અસુભ-ગ્ગહણેન ચેત્થ તદારમ્મણસમાધિપુબ્બઙ્ગમં કમ્મટ્ઠાનં ગહિતં. એવં સેસેસુપિ યથારહં દટ્ઠબ્બં. અપ્પમાણસત્તારમ્મણત્તા **અપ્પમઞ્ઞા**, મેત્તા કરુણા મુદિતા ઉપેક્ખાતિ ચતુન્નં બ્રહ્મવિહારાનમેતં અધિવચનં. તે પન **સવણ્ણકસિણા** નીલકસિણં પીતકસિણં લોહિતકસિણં ઓદાતકસિણન્તિ ઇમેહિ ચતૂહિ વણ્ણકસિણેહિ સહિતા **અટ્ઠ** દોસવિક્ખમ્ભનુપાયભાવતો, અપ્પટિઘાતવિસયત્તા ચ **દોસચરિતસ્સ અનુકૂલા**.

૮૦૮. **તં...પે॰... પનેકક**ન્તિ એત્થ **એકક**ન્તિ ઇદં અનુસ્સતિઅપેક્ખં, અનુસ્સતીસુ એકન્તિ અત્થો, ન મોહચરિતવિતક્કચરિતાપેક્ખં તેસં અઞ્ઞસ્સાપિ અનુકૂલસ્સ લબ્ભનતો. તં પન મોહચરિતસ્સ, વિતક્કચરિતસ્સ ચ ગણનબલેન ચિત્તસ્સ પતિટ્ઠાનતો **અનુકૂલં**.

৮০৯-১১. **পুরিমা...পে॰... দেহিনো**তি "বুদ্ধানুস্সতি ধম্মানুস্সতি সঙ্ঘানুস্সতি সীলানুস্সতি চাগানুস্সতি দেবতানুস্সতী"তি ইদং পাळিক্কমেন **পুরিমং অনুস্সতিছক্কং** সদ্ধাচরিতস্স অতিসপ্পায়বসেন **অনুকূলং**. **মরণূপসমায়ুত্তা সতী**তি মরণে, উপসমে চ যুত্তা সতি, মরণানুস্সতি, উপসমানুস্সতি চাতি বুত্তং হোতি. **আহারনিস্সিতা সঞ্ঞা**তি আহারে পটিক্কূলসঞ্ঞা. **ধাতুববত্থানন্তি** চতুধাতুববত্থানং. **বুদ্ধিপ্পকতিজন্তুনো**তি বুদ্ধিচরিতস্স সত্তস্স. **সেসানি কসিণানী**তি দোসচরিতস্স অনুকূলেসু বুত্তেহি চতূহি বণ্ণকসিণেহি অবসেসানি পথবীআপোতেজোবায়োআলোকাকাসকসিণানি, এবং পুরিমানি চত্তারি, ইমানি ছাতি দস ইমস্সেব উজুবিপচ্চনীকা, ইমস্স অসপ্পায়ন্তি গহেতব্ববিসেসস্স অভাবতো রাগাদি**সব্বচরিতানং** অনুকূলাতি বণ্ণিতা.

৮১২. **একন্তবিপচ্চনীকভাবতো**তি রাগচরিতাদীনং অসুভাদিকম্মট্ঠানস্স উজুবিপচ্চনীকতায়. **অতিসপ্পায়তো**তি সদ্ধাচরিতাদীনং বুদ্ধানুস্সতিআদিকম্মট্ঠানস্স অতিসপ্পায়তো. এবং উজুবিপচ্চনীকবসেন, অতিসপ্পায়বসেন চ ইদং সব্বং বিসুং বিসুং তেসং অনুকূলন্তি বুত্তং, ন পন ইতরস্স অননুকূলভাবতো. ন হি রাগাদীনং অবিক্খম্ভিকা, সদ্ধাদীনং বা অনুপকারিকা কুসলভাবনা নাম অত্থি. তথা হি **মেঘিয়সুত্তে** –

> "চত্তারো ধম্মা উত্তরি ভাবেতব্বা, অসুভা ভাবেতব্বা রাগস্স পহানায়, মেত্তা ভাবেতব্বা ব্যাপাদস্স পহানায়, আনাপানস্সতি ভাবেতব্বা বিতক্কুপচ্ছেদায়, অনিচ্চসঞ্ঞা ভাবেতব্বা অস্মিমানসমুগ্ঘাতায়া"তি (অ॰ নি॰ ৯.৩; উদা॰ ৩১) –

একস্সেব চত্তারো ধম্মা ভাবেতব্বাতি বুত্তা. তথা **রাহুলোবাদসুত্তেপি** "মেত্তং, রাহুল, ভাবনং ভাবেহী"তিআদিনা (ম॰ নি॰ ২.১২০) সত্ত কম্মট্ঠানানি বুত্তানি, ন চায়স্মতো মেঘিয়স্স চত্তারিপি চরিতানি সন্তি, নাপি রাহুলত্থেরস্স সব্বচরিতানি, তস্মা বচনমত্তে অভিনিবেসং অকত্বা সব্বত্থ অধিপ্পায়ো পরিয়েসিতব্বোতি বুত্তং হোতি.

৮১৩-৪. কিঞ্চাপি বুত্তনয়েন কম্মট্ঠানানং গণনপরিচ্ছেদোপি সক্কা ঞাতুং, সঙ্করত্তা পন সুখেন বিঞ্ঞাতুং ন সক্কাতি তেসং সামঞ্ঞতো, বিসুং বিসুং জাতিতো চ গণনপরিচ্ছেদং দস্সেতুং "**কম্মট্ঠানানি সব্বানী**"তিআদি বুত্তং. **চত্তালীসাতি নিদ্দিসে**তি পাळিতো, অট্ঠকথাতো চ সমোধানেত্বা "সমচত্তালীসা"তি নিদ্দিসেয্য. কথং? কসিণানি দস...পে॰... সঞ্ঞা চাহারতা ইতি. **অসুভানুস্সতী দসা**তি **দস**-সদ্দো পচ্চেকং যোজেতব্বো "দস অসুভা , দস অনুস্সতী"তি. দস অসুভা হেট্ঠা কথিতাব. "পুরিমানুস্সতিছক্ক"ন্তি এত্থ বুত্তা ছ, মরণানুস্সতি কায়গতাসতি আনাপানস্সতি উপসমানুস্সতীতি ইমা দস অনুস্সতিয়ো. **চতুধাতুববত্থানন্তি** পথবাদীনং চতুন্নং ধাতূনং ববত্থানং. **সঞ্ঞা চাহারতা**তি গাথাবন্ধবসেন গ-কারস্স লোপং কত্বা আহারগতা সঞ্ঞা "আহারতা সঞ্ঞা"তি বুত্তা. আহারোয়েব বা আহারতা, তগ্গতা চ সঞ্ঞা উপচারতো "আহারতা"তি বুত্তা, আহারে পটিক্কূলসঞ্ঞাতি অত্থো.

৮১৫-৬. কিং ইমেসু সব্বেসুয়েব কম্মট্ঠানেসু ঝানং নিব্বত্ততীতি? আম, নিব্বত্ততি সব্বেস্বেব উপচারজ্ঝানং, অপ্পনাঝানং পন কেসুচি ন নিব্বত্ততি, তস্মা কানিচি উপচারমেব নিব্বত্তেন্তি, কানিচি অপ্পনম্পি. কথং পনেতং দট্ঠব্বন্তি আহ "**এতেসূ**"তিআদি. উপচারমেব আবহন্তীতি **উপচারাবহা** "অপেক্খো"তিআদীসু বিয় হেত্থ অবধারণং দট্ঠব্বং. তত্থ আনাপানস্সতিং, কায়গতাসতিঞ্চ হিত্বা সেসা বুদ্ধানুস্সতিআদয়ো অট্ঠ **অনুস্সতিয়ো**,

સઞ્ઞા, વવત્થાનઞ્ઞાતિ એતે દસ નાનપ્પકારકત્તા, ગમ્ભીરત્તા, સભાવધમ્મત્તા ચ અસતિ ભાવનાવિસેસે ઉપચારાવહા વુત્તા.

૮૧૭-૮. એવં ઉપચારપ્પનાવહતો દસ્સેત્વા ઇદાનિ ઝાનપ્પભેદતો દસ્સેતું "**અપ્પનાયાવહેસૂ**"તિઆદિ વુત્તં. **ચતુક્કજ્ઝાનિકા**તિ ચતુક્કનયવસેન ચતુબ્બિધરૂપાવચરજ્ઝાનવન્તો, તેસં એકેકસ્સેવ આરમ્મણભૂતાતિ અત્થો. પઞ્ચકનયવસેન પન ''પઞ્ચકજ્ઝાનિકા''તિ વેદિતબ્બા. **પઠમજ્ઝાનિકા**તિ પઠમજ્ઝાનસ્સેવ આરમ્મણભૂતા, પટિક્કૂલભાવતો પન ઇતરેસં આરમ્મણાનિ ન હોન્તિ. પટિક્કૂલેપિ હિ વિસયે વિતક્કબલેન પઠમજ્ઝાનં અપ્પેતિ ચણ્ડસોતનદિયં અરિત્તબલેન નાવા વિય. સેસાનિ પન તદભાવતો ન તેસુ અપ્પેન્તિ.

૮૧૯. **તિકજ્ઝાનવહા**તિ ચતુક્કનયેન તિકજ્ઝાનવહા, પઞ્ચકનયેન પન ચતુક્કજ્ઝાનવહા, મેત્તાકરુણામુદિતા હિ મેત્તાદીનં સોમનસ્સસહગતાનમેવ આરમ્મણત્તા પઞ્ચમજ્ઝાનિકા ન હોન્તિ. અપ્પનપ્પત્તા હિ મેત્તાદયો સોમનસ્સેન વિના નપ્પવત્તન્તિ. ચતુત્થોપિ બ્રહ્મવિહારોતિ સમ્બન્ધો. બ્રહ્માનં ઉત્તમાનં વિહારો, બ્રહ્મભૂતો વા વિહારોતિ **બ્રહ્મવિહારો**, સો ઉપેક્ખાભાવનાવસેન ચતુત્થજ્ઝાનિકો. તત્થાપિ મેત્તાદિવસેન પટિલદ્ધજ્ઝાનચતુક્કસ્સેવેતં અપ્પેતિ, નેતરસ્સ. કસ્મા? મેત્તાદીનં નિસ્સન્દત્તા. યથા હિ કસિણાનં નિસ્સન્દા આરુપ્પા, યથા ચ સમથવિપસ્સનાનિસ્સન્દા નિરોધસમાપત્તિ, એવં મેત્તાદિનિસ્સન્દા ઉપેક્ખા. **આરુપ્પા ચતુત્થજ્ઝાનિકા**તિ અઙ્ગસમતાવસેન આરુપ્પાપિ ચતુત્થજ્ઝાનસ્સેવ પભેદાતિ કત્વા વુત્તં.

૮૨૦. એવં ઝાનભેદતો દસ્સેત્વા પુન સમતિક્કમતો દસ્સેતું "**વસેનારમ્મણઙ્ગાન**"ન્તિઆદિ વુત્તં. આરમ્મણસમતિક્કમો અઙ્ગસમતિક્કમોતિ અતિક્કમિતબ્બાનં આરમ્મણાનં, અઙ્ગાનઞ્ચ વસેન સમતિક્કમો દુવિધો. કિં સબ્બેસ્વેવ દુવિધો લબ્ભતિ, નોતિ આહ "**ગોચરા...પે॰... તિક્કમો**"તિ. ચતૂસુ હિ આરુપ્પેસુ આરમ્મણસમતિક્કમોવ હોતિ આકાસકસિણવજ્જિતેસુ નવસુ આરમ્મણેસુ અઞ્ઞતરં સમતિક્કમિત્વા આકાસાનઞ્ચાયતનસ્સ, આકાસાનઞ્ચાયતનાદીનિ ચ સમતિક્કમિત્વા વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનાદીનં પત્તબ્બત્તા, અઙ્ગાતિક્કમો પન અરૂપે નત્થિ ચતુન્નઞ્ચાપિ અઙ્ગાનં વસેન સમાનત્તા. **રૂપે ઝાનઙ્ગતિક્કમો**તિ રૂપાવચરિકકમ્મટ્ઠાનેસુ વિતક્કાદીનં ઝાનઙ્ગાનં અતિક્કમો, ઇદઞ્ચ લબ્ભમાનકવસેન વુત્તં. પઠમજ્ઝાનિકેસુ દુવિધોપિ સમતિક્કમો નત્થિ, નીવરણસમતિક્કમો ઇધ અટ્ઠન્નમ્પિ સમાપત્તીનં સાધારણત્તા ન ગહિતો.

૮૨૧. એવં સમતિક્કમવસેન દસ્સેત્વા પુન વડ્ઢનાવડ્ઢનવસેન દસ્સેતું "**દસેવ કસિણાની**"તિઆદિમાહ. ઇમેસુ ચત્તાલીસાય કમ્મટ્ઠાનેસુ દસ કસિણાનેવ વડ્ઢેતબ્બાનિ. **ન ચ...પે॰... અસુભાદયો**તિ સેસા અસુભાદયો પન નેવ વડ્ઢેતબ્બા. કસ્મા? પરિચ્છિન્નાકારેનેવ ઉપટ્ઠાનતો, આનિસંસાભાવતો ચ. તથા હિ દસ અસુભાનિ, કાયગતાસતિ ચ અત્તનો ઠિતોકાસેન પરિચ્છિન્નત્તા પરિચ્છિન્નાકારેનેવ ઉપટ્ઠહન્તિ. વડ્ઢિતેસુપિ કુણપરાસિ એવ ઉપટ્ઠાતીતિ ન કોચિ આનિસંસો અત્થિ. અવડ્ઢિતેસુપિ હિ તેસુ કામરાગવિક્ખમ્ભના હોતિયેવ. યદિ એવં, અસુભજ્ઝાનાનં અપ્પમાણારમ્મણતાવચનં વિરુજ્ઝતીતિ? ન વિરુજ્ઝતિ. એકચ્ચો હિ ઉદ્ધુમાતકે વા અટ્ઠિકે વા મહન્તે નિમિત્તં ગણ્હાતિ, એકચ્ચો અપ્પકેતિ ઇમિના પરિયાયેન એકચ્ચસ્સ પરિત્તારમ્મણજ્ઝાનં હોતિ, એકચ્ચસ્સ અપ્પમાણારમ્મણં. યો વા એતં આનિસંસાભાવં અપસ્સન્તો વડ્ઢેય્ય, તસ્સ વસેન અપ્પમાણારમ્મણતા વુત્તા. આનાપાનનિમિત્તમ્પિ નાસિકગ્ગમુખનિમિત્તાદિપરિચ્છિન્નં ઉપટ્ઠાતિ, વડ્ઢયતોપિ ચ વાતરાસિયેવ વડ્ઢતિ. પિચુપિણ્ડાદિવસેન ઉપટ્ઠહન્તમ્પિ હિ નિમિત્તં વાતસઙ્ઘાટમત્તમેવ, તથા બ્રહ્મવિહારનિમિત્તમ્પિ વડ્ઢેન્તસ્સ સત્તરાસિયેવ વડ્ઢેય્ય, ન ચ તેન કોચિ અત્થો હોતિ, તસ્મા તદુભયમ્પિ ન વડ્ઢેતબ્બં. યં પન વુત્તં ''મેત્તાસહગતેન

ચેતસા એકં દિસં ફરિત્વા વિહરતી''તિઆદિ (વિભ॰ ૬૬૩), તમ્પિ પરિગ્ગહવસેન વુત્તં, ન નિમિત્તવડ્ઢનવસેન. કિઞ્ચિ બ્રહ્મવિહારે પટિભાગનિમિત્તમેવ નત્થિ, કિમયં વડ્ઢેય્ય, અપ્પમાણારમ્મણતા પનેત્થ પરિગ્ગહિતમત્તવસેન વેદિતબ્બા. આરુપ્પારમ્મણેસુ આકાસં કસિણુગ્ઘાટમત્તત્તા કસિણાપગમવસેનેવ મનસિ કાતબ્બં, તતો પરં વડ્ઢયતો ન કિઞ્ચિ હોતિ, વિઞ્ઞાણં સભાવધમ્મત્તા ન સક્કા વડ્ઢેતું, પરિકમ્મમેવ હિ વડ્ઢેતું સક્કા, વિઞ્ઞાણાપગમો તસ્સ અભાવમત્તત્તા, નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનારમ્મણમ્પિ સભાવધમ્મત્તાયેવ ન સક્કા વડ્ઢેતું, તસ્મા તાનિપિ ન વડ્ઢેતબ્બાનિ. અપ્પમાણારમ્મણતા આરુપ્પાનં વિપુલકસિણુગ્ઘાટિમાકાસે પવત્તિયા વેદિતબ્બા. બુદ્ધાનુસ્સતિઆદયો ચ અનિમિત્તત્તા ન વડ્ઢેતબ્બા . પટિભાગનિમિત્તઞ્હિ અયં વડ્ઢેય્ય, તઞ્ચ નેસં નત્થિ, તસ્મા ઇમે અસુભાદયો તિંસ કમ્મટ્ઠાનાનિ પરિચ્છિન્નોકાસત્તા, પયોજનાભાવતો, અવડ્ઢનતો ચ ન વડ્ઢેતબ્બાનિ.

૮૨૨-૩. એવં વડ્ઢનાવડ્ઢનતો દસ્સેત્વા પુન આરમ્મણતો દસ્સેતું "**દસેવ કસિણાની**"તિઆદિ આરદ્ધં. **પટિભાગનિમિત્તાનિ હોન્તિ આરમ્મણાની**તિ ઇમાનિ દ્વાવીસ પટિભાગનિમિત્તભૂતાનિ આરમ્મણાનિ હોન્તિ. **સેસા**તિ અવસેસા અટ્ઠારસ **નેવ** પટિભાગનિમિત્તારમ્મણા સિયું.

૮૨૪-૫. ઇદાનિ ભૂમિતો દસ્સેતું "**અસુભાની**"તિઆદિ વુત્તં. **દેવેસુ નપ્પવત્તન્તિ** તત્થ અસુભાનં, પટિક્કૂલસ્સ ચ આહારસ્સ અભાવતો. તચપઞ્ચકમ્પિ હિ તત્થ પવત્તમાનં દિબ્બાનુભાવેન પટિક્કૂલાકારેન નોપટ્ઠાતિ. અસ્સાસપસ્સાસાનં બ્રહ્મલોકે અભાવતો "**આનાપાનસ્સતિ ચા**"તિઆદિ વુત્તં. ઝાનાનુભાવનિબ્બત્તાનઞ્હિ અત્થસ્સ અભાવતો નત્થિ બ્રહ્મલોકે અસ્સાસપસ્સાસા.

૮૨૭. ઇદાનિ ગહણતો દસ્સેતું "**ચતુત્થ**"ન્તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **ચતુત્થં...પે॰... દિટ્ઠેનેવ ગહેતબ્બા**તિ વાયોકસિણં વજ્જેત્વા સેસા નવ **કસિણા**, દસ અસુભાનીતિ ઇમાનિ એકૂનવીસતિ **દિટ્ઠેનેવ** વત્થુના કરણભૂતેન ગહેતબ્બાનિ ઉગ્ગહેતબ્બાનિ. તથા ચ વુત્તં **અટ્ઠકથાયં** "દિટ્ઠેન ગહેતબ્બાનિ, પુબ્બભાગે ચક્ખુના ઓલોકેત્વા નિમિત્તં નેસં ગહેતબ્બન્તિ અત્થો''તિ (વિસુદ્ધિ॰ ૧.૪૭).

૮૨૮-૩૧. **સતિયમ્પિ ચ કાયમ્હી**તિ કાયગતાસતિયમ્પિ. **દિટ્ઠેન તચપઞ્ચક**ન્તિ તચપઞ્ચકમત્તમેવ દિટ્ઠેન ગહેતબ્બં. **સેસમેત્થ સુતેનેવા**તિ એત્થ કાયગતાસતિયં સેસં વક્કપઞ્ચકાદિ સુતેનેવ ગહેતબ્બં. ઇતિ કાયગતાસતિ દિટ્ઠસુતેન ગહેતબ્બા. ઉત્તરોટ્ઠનાસિકગ્ગેસુ ફુટ્ઠસ્સ અસ્સાસપસ્સાસસ્સ ગહેતબ્બતો વુત્તં "**આનાપાનસ્સતિ એત્થ, ફુટ્ઠેન પરિદીપિતા**"તિ. ઉચ્છુસસ્સાદીનં પત્તેસુ ચલમાનવણ્ણગ્ગહણમુખેન, સરીરસમ્ફસ્સવસેન ચ વાતસ્સ ગહેતબ્બત્તા વુત્તં "**વાયોકસિણમેવેત્થ, દિટ્ઠફુટ્ઠેન ગય્હતી**"તિ. **આદિતોવ ગહેતબ્બા ન હોન્તી**તિઆદિકમ્મિકેન ભાવનારમ્ભવસેન ન પટ્ઠપેતબ્બાનિ, હેટ્ઠિમે તયો બ્રહ્મવિહારે, કસિણેસુ રૂપાવચરચતુત્થજ્ઝાનઞ્ચ અનધિગન્ત્વા સમ્પાદેતું અસક્કુણેય્યત્તા.

૮૩૨-૫. એવં ગહણવસેન દસ્સેત્વા ઇદાનિ પચ્ચયતો દસ્સેતું "**કમ્મટ્ઠાનેસુ હેતેસૂ**"તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **એતેસુ કમ્મટ્ઠાનેસૂ**તિ એત્થ યથારહં આરમ્મણાનં, ઝાનાનઞ્ચ ગહણં વેદિતબ્બં. આકાસકસિણસ્સ ઉગ્ઘાટેતું અસક્કુણેય્યત્તા વુત્તં "**આકાસકસિણં વિના**"તિ. મેત્તાદિએકેકસ્મિં બ્રહ્મવિહારે તીણિ તીણિ ઝાનાનિ પટિલભિત્વા ઠિતસ્સેવ ઉપેક્ખાબ્રહ્મવિહારવસેન પઞ્ચમજ્ઝાનં ઉપ્પજ્જતીતિ વુત્તં "**તયો બ્રહ્મવિહારા**"તિઆદિ. દ્વિન્નં નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનજવનાનં સમનન્તરા નિરોધં ફુસતીતિ કત્વા વુત્તં "**ચતુત્થમારુપ્પ**"ન્તિઆદિ.

વિપસ્સનાભવસમ્પત્તિસુખાનં પચ્ચયાતિ વિપસ્સનાય, ભવસમ્પત્તિયા, દિટ્ઠધમ્મસુખવિહારસ્સ ચ પચ્ચયા હોન્તીતિ અત્થો.

૮૩૬-૯. એવં પસઙ્ગેન આગતં કમ્મટ્ઠાનવિભાગં દસ્સેત્વા પુન આચરિયેન પટિપજ્જિતબ્બવિધિં દસ્સેતું "**કમ્મટ્ઠાનં ગહેત્વા**"તિઆદિ વુત્તં. **સન્તિકે વસન્તસ્સા**તિ આચરિયેન સદ્ધિં એકગેહે, એકવિહારે વા વસન્તસ્સ. **કથેતબ્બન્તિ** પવત્તિં સુત્વા સુત્વા કથેતબ્બં. **આગતસ્સાગતક્ખણે**તિ સ-કારો પદસન્ધિમત્તકરો, આગતાગતક્ખણેતિ અત્થો. અથ વા આગતસ્સ આગતક્ખણે કથેતબ્બં. ઈદિસેસુ હિ ઠાનેસુ આમેડિતસામત્થિયતોવ લબ્ભતિ. ન હિ એકવારમેવ આગતસ્સ તસ્મિં ખણે કથેતબ્બં, તતો પરં ન કથેતબ્બન્તિ યુજ્જતિ.

નાતિસઙ્ખેપવિત્થારન્તિ અતિસંખિત્તં, અતિવિત્થારઞ્ચ અકત્વા તસ્સ સુખેન ઉગ્ગણ્હનપ્પમાણં કથેતબ્બં. સચે પન સો પકતિયાવ ઉગ્ગહિતકમ્મટ્ઠાનો હોતિ, સજ્ઝાયવસેન વા મનસિકારવસેન વા કતપરિચયો, તસ્સ એકં, દ્વે વા નિસજ્જા અત્તનો સમ્મુખાવ સજ્ઝાયં કારેત્વા દાતબ્બં. એવં આચરિયેન પટિપજ્જિતબ્બવિધિં દસ્સેત્વા પુન ગહિતકમ્મટ્ઠાનેન તેન યોગિના ઉત્તરિ કાતબ્બવિધાનં દસ્સેન્તો આહ "**તેનપી**"તિઆદિ. **સમ્મટ્ઠાન**ન્તિ યત્થ પહટો સમતિ, તં સમ્મટ્ઠાનં, ઇદં સમ્મટ્ઠાનં વિયાતિ સમ્મટ્ઠાનં. યથા હિ સમ્મટ્ઠાને ગહિતે પુગ્ગલં અત્તનો વેરી અભિભવિતું ન સક્કોતિ, એવં કમ્મટ્ઠાને ગહિતે મનોભુસઞ્ઞાતો કામરાગો તંસમઙ્ગિપુગ્ગલં અભિભવિત્વા અત્તનો વસે કાતું ન સક્કોતિ . તેન વુત્તં "સમ્મટ્ઠાનં વિયાતિ સમ્મટ્ઠાન"ન્તિ. મનો અભિભવતીતિ મનોભૂ, તસ્સ **મનોભુનો**. **અટ્ઠારસહિ**...પે॰... **વિવજ્જિતે**તિ –

"મહાવાસં નવાવાસં, જરાવાસઞ્ચ પન્થનિં;
સોણ્ડિં પણ્ણઞ્ચ પુપ્ફઞ્ચ, ફલં પત્થિતમેવ ચ.

"નગરં દારુના ખેત્તં, વિસભાગેન પટ્ટનં;
પચ્ચન્તસીમાસપ્પાયં, યત્થ મિત્તો ન લબ્ભતિ.

"અટ્ઠારસેતાનિ ઠાનાનિ, ઇતિ વિઞ્ઞાય પણ્ડિતો;
આરકા પરિવજ્જેય્ય, મગ્ગં સપ્પટિભયં યથા"તિ. (વિસુદ્ધિ॰ ૧.૫૨) –

એવં વુત્તેહિ અટ્ઠારસહિ વિહારદોસેહિ સબ્બકાલવિયુત્તે. **અનુરૂપે**તિ ઇમેસુ અટ્ઠારસસુ દોસેસુ અઞ્ઞતરેનપિ સમન્નાગતો અનનુરૂપો નામ, તદભાવેન અત્તનો યોગકમ્મસ્સ અનુકૂલે. મહાવિહારાદયો હિ યોગકમ્મસ્સ અનુકૂલા ન હોન્તિ, તસ્મા મહાવિહારે તાવ વત્તકરણાદિના પલિબોધો હોતિ. યત્થ પન સબ્બં કતમેવ, અવસેસાપિ સઙ્ઘટ્ટના નત્થિ, એવરૂપો **મહાવિહારો**પિ અનુરૂપોવ. **નવવિહારે** બહું નવકમ્મં કાતબ્બં હોતિ, તસ્મા સો અસતિ અઞ્ઞસ્મિં અનુકૂલે કારણે અનનુરૂપો હોતિ. તથા **જિણ્ણવિહારો**પિ બહુપટિજગ્ગિતબ્બતાય કમ્મટ્ઠાનન્તરાયિકો. **પન્થનિસ્સિતકો** આગન્તુકેહિ રત્તિન્દિવં સમોકિણ્ણતાય. યત્થ સોણ્ડી નામ પાસાણપોક્ખરણી હોતિ, સો **સોણ્ડિવિહારો**. તત્થ બહૂ પાનીયત્થાય સમોસરન્તિ, તથા **પણ્ણપુપ્ફફલવતિ** વિહારે તંતદત્થાય. **પત્થનીયે** લોકસમ્મતે વિહારે વિહરન્તં "અરહા"તિ સમ્ભાવેન્તા બહૂ આગચ્છન્તિ. **નગરસન્નિસ્સિતેપિ** વિહારે વિસભાગારમ્મણાપાથગમનાદીનિ હોન્તિ. **દારુસન્નિસ્સિતે** કટ્ઠહારિકાદીહિ અફાસુ હોતિ. **ખેત્તસન્નિસ્સિતે** વિહારમજ્ઝેયેવ ખલમણ્ડલકરણાદિના અફાસુ હોતિ. **વિસભાગપુગ્ગલાધિવુત્થેપિ** કલહનિવારણાદીસુ તે

ઉપવદન્તિ. **પટ્ટનસન્નિસ્સિતે** અભિણ્હં નાવાસત્થેહિ આગતમનુસ્સેહિ અફાસુ હોતિ. **પચ્ચન્તનિસ્સિતે** મનુસ્સા બુદ્ધાદીસુ અપ્પસન્ના હોન્તિ. **રજ્જસીમસન્નિસ્સિતે** દ્વિન્નં રાજૂનં કલહે સતિ દ્વિન્નં વિજિતેસુ પિણ્ડાય વિચરન્તં ભિક્ખું ‘‘અયં ચરપુરિસો’’તિ ગહેત્વા બન્ધનાદિકં પાપેય્યું, **અસપ્પાયે** અમનુસ્સાદિઉપદ્દવા હોન્તિ. કલ્યાણમિત્તાનધિવુત્થે ઉપ્પન્નકઙ્ખાય વિનોદકે અસતિ મહાદોસોયેવાતિ એતેપિ વિહારા અનનુરૂપા, તસ્મા તાદિસે વિહારે પરિવજ્જેત્વા વુત્તદોસવિરહિતે અનુરૂપે વિહારે વિહાતબ્બં.

તસ્સ પન વિહારસ્સ અનુરૂપભાવો એવં વેદિતબ્બોતિ દસ્સેતું “**ગામતો**”તિઆદિ વુત્તં. **ગામતો**તિ ગોચરગામતો. **નાતિદૂરે**તિ ગોચરગામસ્સ અડ્ઢગાવુતતો ઓરભાગતાય ન અતિદૂરે. **નચ્ચાસન્ને**તિ પચ્છિમેન પમાણેન ગોચરગામતો પઞ્ચધનુસતિકતાય ન અતિસન્ને. ઇમિના ગમનાગમનસમ્પન્નતં દસ્સેતિ. ગોચરગામસ્સ પન ઉત્તરદિસાય વા દક્ખિણદિસાય વા નાતિદૂરં નચ્ચાસન્નં સેનાસનં વિસેસેન ગમનાગમનસમ્પન્નં હોતિ, નાતિદૂરનચ્ચાસન્નતા ચેત્થ નિદસ્સનમત્તં. **પઞ્ચઙ્ગસંયુતે**તિ પન વુત્તત્તા નાતિદૂરનચ્ચાસન્નતાય સહ દિવા અપ્પકિણ્ણતાદીનિ ચત્તારિ સમોધાનેત્વા પઞ્ચઙ્ગસંયુત્તતા વેદિતબ્બા. વુત્તઞ્હેતં ભગવતા –

> ‘‘કથઞ્ચ, ભિક્ખવે, સેનાસનં પઞ્ચઙ્ગસમન્નાગતં હોતિ? ઇધ, ભિક્ખવે, સેનાસનં નાતિદૂરં હોતિ નચ્ચાસન્નં ગમનાગમનસમ્પન્નં દિવા અપ્પકિણ્ણં રત્તિં અપ્પસદ્દં અપ્પનિગ્ઘોસં અપ્પડંસમકસવાતાતપસરીસપસમ્ફસ્સં, તસ્મિં ખો પન સેનાસને વિહરન્તસ્સ અપ્પકસિરેનેવ ઉપ્પજ્જન્તિ ચીવરપિણ્ડપાતસેનાસનગિલાનપચ્ચયભેસજ્જપરિક્ખારા, તસ્મિં ખો પન સેનાસને થેરા ભિક્ખૂ વિહરન્તિ બહુસ્સુતા આગતાગમા ધમ્મધરા વિનયધરા માતિકાધરા, તે કાલેન કાલં ઉપસઙ્કમિત્વા પરિપુચ્છતિ પઞ્હં ‘ઇદં, ભન્તે, કથં; ઇમસ્સ કો અત્થો’તિ. તસ્સ તે આયસ્મન્તો અવિવટઞ્ચેવ વિવરન્તિ, અનુત્તાનીકતઞ્ચ ઉત્તાનિં કરોન્તિ, અનેકવિહિતેસુ ચ કઙ્ખાઠાનિયેસુ ધમ્મેસુ કઙ્ખં પટિવિનોદેન્તિ. એવં ખો, ભિક્ખવે, સેનાસનં પઞ્ચઙ્ગસમન્નાગતં હોતી’’તિ (અ॰ નિ॰ ૧૦.૧૧).

એત્થ ચ નાતિદૂરનચ્ચાસન્નભાવેન ગમનાગમનસમ્પન્નતા પઠમં અઙ્ગં, દિવા મહાજનસંકિણ્ણતાભાવેન, રત્તિયં જનાલાપસદ્દાભાવેન, સબ્બદાપિ જનસન્નિપાતનિગ્ઘોસાભાવેન અપ્પકિણ્ણઅપ્પસદ્દઅપ્પનિગ્ઘોસભાવો દુતિયં, ડંસમકસાદિપરિસ્સયાભાવો તતિયં, અપ્પકસિરેન ચીવરપિણ્ડપાતાદિપચ્ચયલાભો ચતુત્થં, બહુસ્સુતતાદિગુણસમન્નાગતાનં થેરાનં વસનભાવો પઞ્ચમન્તિ ઇમેહિ પઞ્ચહિ અઙ્ગેહિ સંયુત્તે સમન્નાગતે વિહારસ્મિં વિહાતબ્બં.

૮૪૦-૧. પઠમં વુત્તઆવાસાદિમહાપલિબોધે ઉપાદાય ખુદ્દકપલિબોધો, ઇદાનિ તં પલિબોધં સરૂપતો દસ્સેત્વા તસ્સ ઉપચ્છિન્દનાકારં આવિ કાતું “**દીઘા કેસા**”તિઆદિ વુત્તં. સો પત્તો સુટ્ઠુ પચિતબ્બોતિ યોજના.

૮૪૨-૫. **પવિવિત્તે**તિ જનવિવિત્તે ઓકાસે. **વજ્જેત્વા…પે॰… લોહિત**ન્તિ ઇમે ચત્તારો કસિણદોસા, તસ્મા એવરૂપા મત્તિકા વજ્જેત્વા. **સણ્હાયા**તિ અપનીતતિણમૂલસક્ખરવાલુકાય સુમદ્દિતાય સુખુમાય. **અરુણવણ્ણાયા**તિ અરુણનિભાય, અરુણવણ્ણપ્પભાયાતિ અત્થો. **બહિદ્ધા વાપિ તાદિસે**તિ બહિદ્ધાપિ વિહારપચ્ચન્તે પટિચ્છન્નટ્ઠાને. **સંહારિમ**ન્તિ સંહરિતબ્બં ગહેત્વા ચરણયોગ્યં. **તત્રટ્ઠક**ન્તિ યત્થ કતં, તત્થેવ તિટ્ઠનકં.

૮૪૭-૫૦. **પમાણતો**તિ વક્ખમાનપ્પમાણતો. **વટ્ટં આકોટેત્વા**તિ પરિમણ્ડલં કત્વા આકોટેત્વા. **ત**ન્તિ તં ચમ્મં વા કટસારં વા દુસ્સપટ્ટં વા. **કણ્ણિક**ન્તિ કણ્ણિકાસદિસં, પરિમણ્ડલતો પદુમકણ્ણિકાકારન્તિ વુત્તં હોતિ. તેનાહ

“**સમ**”ન્તિ. “કણ્ણિકાસમ”ન્તિ વા પાઠો. **વિદત્થિચતુરઙ્ગુલન્તિ** ચતુરઙ્ગુલાધિકવિદત્થિપ્પમાણં. એતદેવ હિ પમાણં સન્ધાય **અટ્ઠકથાયં** “સુપ્પમત્તે વા સરાવમત્તે વા”તિ (વિસુદ્ધિ॰ ૧.૫૫) વુત્તં. **વિવટ્ટન્તિ** નિબ્બાનં. કસિણપરિકમ્મં કરોન્તોપિ હિ એત્તકેયેવ અટ્ઠત્વા નિબ્બાનત્થાયેવ વાયમતિ. **ભેરીતલસમં કત્વા**તિ પાણિકાય ઘંસેત્વા નિન્નતુન્નતટ્ઠાનાભાવેન ભેરીતલં વિય સમં કત્વા. **સમ્મજ્જિત્વાન તં ઠાનન્તિ** યસ્મિં ઠાને નિસીદિત્વા તં કસિણં ઓલોકેતિ, તં ઠાનં સચે ઉક્લાપં હોતિ, સમ્મજ્જિત્વા. **ન્હત્વા**તિ સરીરદરથવિનોદનત્થં ન્હત્વા.

૮૫૧-૨. **તમ્હા કસિણમણ્ડલા હત્થપાસપ્પમાણસ્મિં પદેસે**તિ તમ્હા કસિણમણ્ડલસ્સ, ઠપિતટ્ઠાનમ્હા અડ્ઢતેય્યહત્થન્તરે પદેસે, કસિણમણ્ડલસ્સ, પીઠસ્સ ચ મજ્ઝં હત્થપાસપ્પમાણં કત્વા પઞ્ઞત્તેતિ વુત્તં હોતિ. **વિદત્થિચતુરઙ્ગુલે ઉચ્ચે**તિ વિદત્થિચતુરઙ્ગુલં હુત્વા ઉચ્ચે, વિદત્થિચતુરઙ્ગુલપાદકેતિ વુત્તં હોતિ. દૂરે નિસિન્નસ્સ હિ કસિણં ન ઉપટ્ઠાતિ, આસન્નતરે નિસિન્નસ્સ હત્થપાણિકાપદાદયો કસિણદોસા પઞ્ઞાયન્તિ. ઉચ્ચતરે નિસિન્નેન ચ ગીવં પણામેત્વા ઓલોકેતબ્બં હોતિ, નીચતરે જણ્ણુકાનિ રુજ્જન્તિ, તસ્મા હત્થપાસપ્પમાણે પદેસે વિદત્થિચતુરઙ્ગુલપાદકે પીઠે નિસીદિતબ્બં. યસ્મા ચતૂસુ ઇરિયાપથેસુ સયનં કોસજ્જપક્ખિયં, ઠાનચઙ્કમનાનિ ઉદ્ધચ્ચપક્ખિયાનિ, નિસજ્જા પન અલીનુદ્ધચ્ચપક્ખિયા, સન્તો ઇરિયાપથો, તસ્મા વુત્તં “**નિસીદિત્વા**”તિ, સમન્તતો ઊરુબદ્ધાસનં પલ્લઙ્કં આભુજિત્વાતિ અત્થો. યેનાકારેન નિસીદન્તસ્સ નિસજ્જા સુખા હોતિ, તં દસ્સેતું વુત્તં “**ઉજું કાયં પણિધાય**”તિ. ઉપરિમં સરીરં ઉજુકં ઠપેત્વા અટ્ઠારસપિટ્ઠિકણ્ટકે કોટિયા કોટિં પટિપાદેત્વાતિ અત્થો. એવઞ્હિ નિસિન્નસ્સ ચમ્મમંસનહારૂનિ ન ઓણમન્તિ, અથસ્સ યા તેસં ઓણમનપચ્ચયા ખણે ખણે વેદના ઉપ્પજ્જેય્યું, તા ન ઉપ્પજ્જન્તિ. તાસુ અનુપ્પન્નાસુ ચિત્તં એકગ્ગં હોતિ, કમ્મટ્ઠાનં ન પરિપતતિ. તતો ચ પુબ્બેનાપરં વિસેસપ્પત્તિયા વુદ્ધિં ફાતિં ઉપગચ્છતિ. ઇદાનિ આરમ્મણપરિગ્ગહુપાયં દસ્સેન્તો આહ “**કત્વા પરિમુખં સતિ**”ન્તિ, કમ્મટ્ઠાનાભિમુખં સતિં ઠપેત્વાતિ અત્થો. અભિ-સદ્દેન હિ સમાનત્થો ઇધ **પરિ**-સદ્દો, અથ વા સમીપત્થેન **પરિ**-સદ્દેન મુખસ્સ સમીપે સતિં કત્વાતિ અત્થો. યથાહ – “અયં સતિ ઉપટ્ઠિતા હોતિ સુપટ્ઠિતા નાસિકગ્ગે વા મુખનિમિત્તે વા. તેન વુચ્ચતિ પરિમુખં સતિં ઉપટ્ઠપેત્વા”તિ (વિભ॰ ૫૩૭). અથ વા “**પરી**તિ પરિગ્ગહટ્ઠો, **મુખન્તિ** નિય્યાનટ્ઠો, **સતી**તિ ઉપટ્ઠાનટ્ઠો. તેન વુચ્ચતિ ‘પરિમુખં સતિ’”ન્તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૧૬૪) વચનતો “પરિણાયિકા”તિઆદીસુ વિય પરિ-સદ્દો પરિગ્ગહટ્ઠો, “સુઞ્ઞતવિમોક્ખમુખ”ન્તિઆદીસુ વિય મુખ-સદ્દો નિય્યાનટ્ઠોતિ કત્વા પરિગ્ગહિતનિય્યાનસતિં કત્વા સબ્બથા ગહિતાસમ્મોસં પરિચ્ચત્તસમ્મોસં સતિનેપક્કં ઉપટ્ઠપેત્વાતિ વુત્તં હોતિ.

૮૫૩-૫. **કામેસ્વાદીનવં દિસ્વા**તિ “કામા નામેતે અટ્ઠિકઙ્કલિકૂપમા નિરસ્સાદટ્ઠેના”તિઆદિના વત્થુકામકિલેસકામેસુ આદીનવં પચ્ચવેક્ખિત્વા. **નેક્ખમ્મં દટ્ઠુ ખેમતો**તિ નેક્ખમ્મં ખેમતો દિસ્વા કામનિસ્સરણં સબ્બદુક્ખસમતિક્કમસ્સ ઉપાયભૂતં નેક્ખમ્મન્તિ એવં નેક્ખમ્મસઙ્ખાતં સઉપચારજ્ઝાનં, નિબ્બાનં, વિપસ્સનં, સબ્બેપિ વા કુસલધમ્મે ખેમતો નિબ્ભયતો દિસ્વા, તત્થ જાતાભિલાસો હુત્વાતિ વુત્તં હોતિ. **પરમં…પે॰… રતનત્તયે**તિ બુદ્ધાદિરતનત્તયે રતનત્તયગુણાનુસ્સરણેન બલવપીતિપામોજ્જં જનયિત્વા. **ભાગી…પે॰… મુત્તમન્તિ** “અહં ઇમાય સબ્બબુદ્ધપચ્ચેકબુદ્ધઅરિયસાવકેહિ પટિપન્નાય નેક્ખમ્મપટિપત્તિયા ચિત્તવિવેકાદિપ્પવિવેકજસ્સ સુખસ્સ અદ્ધા એકન્તેન ભાગી અસ્સં, લાભી ભવેય્ય”ન્તિ એવં પટિપત્તિયં આનિસંસદસ્સનેન તબ્બિસયં ઉત્તમં મહન્તં ઉસ્સાહં કત્વા. **આકારેન સમેનેવા**તિ અતિઉમ્મીલિતઅતિમન્દાલોચનાનિ વજ્જેત્વા નાતિઉમ્મીલિતનાતિમન્દાલોચનસઙ્ખાતેન સમેન આલોચનાકારેન. અતિઉમ્મીલયતો હિ અતિસુખુમં, અવિભૂતઞ્ચ રૂપગતં ઉપનિજ્ઝાયતો વિય ચક્ખુ કિલમતિ, અત્તનો સભાવવિભાવનતો ચ મણ્ડલં અતિવિભૂતં હોતિ, તથા

વણ્ણતો, લક્ખણતો વા ઉપતિટ્ઠેય્ય, તેનસ્સ નિમિત્તં નુપ્પજ્જતિ. અતિમન્દં ઉમ્મીલયતો ચ ગજનિમીલકેન પેક્ખન્તસ્સ વિય રૂપગતં મણ્ડલં અવિભૂતં હોતિ. દસ્સને મન્દબ્યાપારતાય કોસજ્જપાततો ચિત્તઞ્ચ લીનં હોતિ, એવમ્પિ નિમિત્તં નુપ્પજ્જતિ, તસ્મા યથા નામ આદાસતલે મુખનિમિત્તં ગણ્હન્તો ન તત્થ અતિગાળ્હં ઉમ્મીલતિ, ન અતિમન્દં, અથ ખો સમેન આકારેન ગણ્હાતિ, એવમેવ નાતિઉમ્મીલનાદિના સમેન આકારેન ગણ્હન્તેન ભાવેતબ્બન્તિ. **નિમિત્તં ગણ્હતા**તિ પથવીકસિણે ચક્ખુના ગહિતં નિમિત્તં મનસા ગણ્હન્તેન.

૮૫૬-૭. ઇદાનિ નિમિત્તગ્ગહણોપાયં દસ્સેતું "**ન વણ્ણો પેક્ખિતબ્બો**"તિઆદિ વુત્તં. **ન વણ્ણો પેક્ખિતબ્બો સો**તિ યો તત્થ પથવીકસિણે અરુણવણ્ણો, સો ન ચિન્તેતબ્બો વણ્ણવસેન મનસિકરોતો વણ્ણકસિણભાવૂપગમનતો. ચક્ખુવિઞ્ઞાણેન પન ગહિતગ્ગહણં ન સક્કા વારેતું, તેનેવેત્થ ''ન ઓલોકેતબ્બો''તિ અવત્વા ''મનસાનુપેક્ખિતા હોતી''તિઆદીસુ વિય મનસા ચિન્તનવસેન પેક્ખનગ્ગહણં કતં. **દટ્ઠબ્બં ન ચ લક્ખણન્તિ** યં તત્થ પથવીધાતુયા થદ્ધલક્ખણં ન મનસિકાતબ્બં તસ્સ મનસિકારે ધાતુકમ્મટ્ઠાનસ્સ ગહિતત્તા. **વણ્ણં પન અમુઞ્ચિત્વા**તિ દિસ્વા ગહેતબ્બત્તા પન વણ્ણં અમુઞ્ચિત્વા. **ઉસ્સદસ્સ વસેન હિ ચિત્તં પણ્ણત્તિધમ્મસ્મિ**ન્તિ પથવીધાતુયા સત્તિતો અધિકભાવેન સસમ્ભારપથવિયા ''પથવી''તિ વોહારો, તસ્મિં સસમ્ભારપથવિં ઉપાદાય પઞ્ઞત્તે પણ્ણત્તિધમ્મે આદાસતલગતમુખનિમિત્તે વિય ચિત્તં ઠપેત્વા. **એકગ્ગમાનસો**તિ પુન નાનારમ્મણે ચિત્તં અવિસારેત્વા એકગ્ગમાનસો હુત્વા. **પથવી પથવિચ્ચેવં વત્વા**તિ એત્થ પઠમસમન્નાહારે કસ્સચિ વચીભેદોપિ સિયાતિ વુત્તન્તિ **આચરિયધમ્મપાલ**ત્થેરો આહ.

૮૫૮. યદિ વોહારમત્તે ચિત્તં ઠપેતબ્બં, નામન્તરવસેન પથવી મનસિકાતબ્બા ભવેય્યાતિ હોતુ, કો દોસોતિ દસ્સેન્તો આહ "**પથવી મેદની**"તિઆદિ. અથ વા કિં પથવીનામેયેવ વુત્તે ભાવના હોતિ, ઉદાહુ અઞ્ઞસ્મિમ્પીતિ આહ "**પથવી મેદની**"તિઆદિ. **એકં વત્તુમ્પિ વટ્ટતી**તિ એતેસુ યં ઇચ્છતિ, તં અત્તનો પગુણતાય વા પચુરતાય વા આગચ્છન્તં એકં વત્તું વટ્ટતિ. કિઞ્ચાપિ એવં વટ્ટતિ, અપિચ ''પથવી''તિ એતદેવ નામં પાકટં, તસ્મા પાકટવસેનેવ ''પથવી પથવી''તિ ભાવેતબ્બન્તિ આચરિયા.

૮૫૯-૬૦. **ઉમ્મીલિત્વા...પે૰... તાવ સો**તિ યાવ વક્ખમાનાકારેન ઉગ્ગહનિમિત્તં નુપ્પજ્જતિ, તાવ કિઞ્ચિ કાલં ચક્ખું ઉમ્મીલિત્વા નિમિત્તગ્ગહણવસેન પથવીમણ્ડલં ઓલોકેત્વા પુન કિઞ્ચિ કાલં ચક્ખૂનિ નિમીલિત્વાતિ એવં વારસતમ્પિ વારસહસ્સમ્પિ તતો ભિય્યોપિ ઉમ્મીલિત્વા સો યોગી આવજ્જેય્ય, યેનાકારેન ઓલોકેત્વા ગહિતં, તેનાકારેન તં સમન્નાહરેય્યાતિ અત્થો.

૮૬૧-૩. **આપાથં તુ યાતિ ચે**તિ યદિ મનોદ્વારિકજવનાનં ગોચરભાવં ઉપગચ્છતિ, તં ઉગ્ગહનિમિત્તં તદા ઉપ્પન્નન્તિ પવુચ્ચતીતિ યોજના. યદિ ઉગ્ગહનિમિત્તેપિ પથવીમણ્ડલં ઓલોકેત્વા ભાવેતિ, પટિભાગનિમિત્તુપ્પત્તિ ન સિયા. સમીપટ્ઠેન ચ ન સક્કા અનોલોકેતુન્તિ વુત્તં "**નિસીદિતબ્બં નો ચેવ**"ન્તિઆદિ. **યથાસુખં** નિસિન્નેન, યથાસુખં વા ભાવેતબ્બન્તિ સમ્બન્ધો.

૮૬૪-૫. **પપઞ્ચ...પે૰... ધોવને**તિ પસ્સાવાદિના કેનચિ કરણીયેન નિસિન્નટ્ઠાનતો અઞ્ઞત્થ ગન્ત્વા પુન આગમ્મ નિસીદન્તેન પાદા ધોવિતબ્બા હોન્તિ. અધોતપાદેન હિ સેનાસનં અક્કમતો આપત્તિ હોતિ, ખણે ખણે પાદધોવને ચ પપઞ્ચો હોતિ, તસ્મા તસ્સ પરિહારત્થં દ્વે ઉપાહનાયેવ ઇચ્છિતબ્બા. તાવ બહુતલિકા સદ્દમ્પિ જનેય્યું, સદ્દો ચ ઝાનકણ્ટકો, તસ્મા વુત્તં "**એકતલિકા**"તિ. તથા ''પરિસ્સયવિનોદનત્થં કત્તરદણ્ડો ચ

ઇચ્છિતબ્બો’’તિ (વિસુદ્ધિ॰ ૧.૫૭) **અટ્ઠકથાયં** વુત્તં. **અસપ્પાયેન કેનચી**તિ વક્ખમાનેન આવાસાદિઅસપ્પાયેસુ કેનચિદેવ અસપ્પાયેન . **તં ઠાન**ન્તિ કસિણમણ્ડલસ્સ ઠિતટ્ઠાનં. **આદાય તં પુના**તિ યથાજાતં ઉગ્ગહનિમિત્તં પુન ગહેત્વા, પુન ઉપ્પાદેત્વાતિ વુત્તં હોતિ.

૮૬૬-૭. **પીઠે સુખનિસિન્નેના**તિ પુન વસનટ્ઠાનં આગન્ત્વા વુત્તનિયામેન પીઠે સુખનિસિન્નેન. **ભાવેતબ્બ**ન્તિ તં નિમિત્તં મનસિકારવસેન વડ્ઢેતબ્બં. **સમન્નાહરિતબ્બ**ન્તિ સમ્મા આવજ્જિતબ્બં, સમ્મા વા અનુ આહરિતબ્બં. **તક્કાહત**ન્તિ ‘‘તક્કનતો તક્કો’’તિ એવં લદ્ધનામેન ભાવનાચિત્તસમ્પયુત્તેન સમ્માસઙ્કપ્પેન આહનનપરિયાહનનકિચ્ચેન અપરાપરં પવત્તનેન કમ્મટ્ઠાનં આહતં, પરિયાહતઞ્ચ કાતબ્બં, બલપ્પત્તવિતક્કો મનસિકારો બહુલં પવત્તેતબ્બોતિ અત્થો.

૮૬૮-૭૦. **તં ઇચ્છતી**તિ તં નિમિત્તં મનસિકાતું ઇચ્છતિ. **એવં કરોન્તસ્સા**તિ એવં કમ્મટ્ઠાનં તક્કાહતં કરોન્તસ્સ. યથા ભાવના પુબ્બેનાપરં વિસેસં આવહતિ, એવં અનુયુઞ્જન્તસ્સ, એવં કરોતો પન યદા સદ્ધાદીનિ ઇન્દ્રિયાનિ સુવિસદાનિ તિક્ખાનિ પવત્તન્તિ , તદા અસ્સદ્ધિયાદીનં દૂરીભાવેન સાતિસયં થામપ્પત્તેહિ સત્તહિ બલેહિ લદ્ધુપત્થમ્ભાનિ વિતક્કાદીનિ કામાવચરાનેવ ઝાનઙ્ગાનિ બહૂનિ હુત્વા પાતુભવન્તિ. તતો ચ તેસં ઉજુવિપચ્ચનીકભૂતા કામચ્છન્દાદયો સદ્ધિં તદેકટ્ઠેહિ પાપધમ્મેહિ દૂરીભવન્તિ. તેન વુત્તં ‘‘**વિક્ખમ્ભન્તિ...પે॰... પઞ્ચ નીવરણાનિપી**’’તિ. **સમાધિયતિ...પે॰... યોગિનો**તિ તસ્સ યોગિનો પટિભાગનિમિત્તં આરબ્ભ ઉપ્પન્નઉપચારસમાધિના ઉપચારજ્ઝાનેન ચિત્તમ્પિ સમાધિયતિ, પટિભાગનિમિત્તમ્પિ ઉપ્પજ્જતિ ઉપચારજ્ઝાનસ્સ તેન વિના અભાવતો.

૮૭૧-૪. **ઇમસ્સા**તિ પટિભાગનિમિત્તસ્સ. **પુરિમસ્સા**તિ ઉગ્ગહનિમિત્તસ્સ. **થવિકા**તિ આદાસથવિકતો. **બલાકા વિય તોયદે**તિ મેઘસમીપે બલાકા વિય. સા હિ મેઘસ્સ નીલત્તા સયં અતિપરિસુદ્ધા ઉપટ્ઠાતિ, તદા તં ઉપટ્ઠાતીતિ સમ્બન્ધો. એવં આદાસમણ્ડલૂપમાદીહિ ઉગ્ગહનિમિત્તતો પટિભાગનિમિત્તસ્સ સુવિસુદ્ધતં, સણ્હસુખુમતઞ્ચ દસ્સેતિ. તેનાહ ‘‘**તતોધિકતર**’’ન્તિ. ઉગ્ગહનિમિત્તે અઙ્ગુલિપદપાણિકાપદાદયો કસિણદોસા પઞ્ઞાયન્તિ, ઇદં પન વુત્તનયેન તતોપિ સતગુણં સહસ્સગુણં સુવિસુદ્ધં હુત્વા ઉપટ્ઠાતીતિ અત્થો. **તનુસણ્ઠાનવન્ત**ન્તિઆદિ અપરમત્થસભાવત્તા વુત્તં. યદિ હિ તં એદિસં ભવેય્ય, ચક્ખુવિઞ્ઞેય્યં સિયા, ઓળારિકં સમ્મસનૂપગં તિલક્ખણાહટં, ન પનેતં તાદિસન્તિ. યદિ પનેતં ન સણ્ઠાનાદિવન્તં, કથં ઝાનસ્સ આરમ્મણભાવોતિ આહ ‘‘**ઉપટ્ઠા...પે॰... મય**’’ન્તિ. તત્થ **પઞ્ઞજ**ન્તિ ભાવનામયં પઞ્ઞાજનિતં, ભાવનાપઞ્ઞાય સઞ્જાનનમત્તન્તિ વુત્તં હોતિ. ન હિ અસભાવધમ્મસ્સ કુતોચિસમુટ્ઠાનં અત્થિ. તેનાહ ‘‘**ભાવનામયં ઉપટ્ઠાનાકારમત્ત**’’ન્તિ, કેવલં સમાધિલાભિનો ભાવનાવિસેસજનિતં તમ્મયં ઉપટ્ઠાનાકારમત્તમેવ ભાવનાવિસેસાનુભાવેન ઉપટ્ઠાતીતિ અત્થો.

૮૭૫-૮. વિક્ખમ્ભિતાનેવ સન્નિસિન્નાનેવ ન પુન તદત્થં ઉસ્સાહો કાતબ્બોતિ અધિપ્પાયો. પટિભાગનિમિત્તે હિ ઉપ્પજ્જમાનેયેવ તંવિસયં ઉપચારજ્ઝાનં નીવરણે વિક્ખમ્ભેન્તમેવ ઉપ્પજ્જતિ. **કિલેસા સન્નિસિન્નાવા**તિ અવસેસા તદેકટ્ઠકિલેસા ચ સમ્મદેવ નિસિન્ના, ઉપસન્તાતિ અત્થો. ‘‘ઉપચારસમાધિના’’તિ વુત્તે ઇતરોપિ સમાધિ અત્થીતિ અત્થતો આપન્નન્તિ તમ્પિ દસ્સેતું ‘‘**આકારેહિ પન દ્વીહી**’’તિઆદિ વુત્તં. **દ્વીહિ આકારેહી**તિ ઝાનધમ્માનં પટિપક્ખદૂરીભાવો, થિરભાવપ્પત્તિ ચાતિ ઇમેહિ દ્વીહિ કારણેહિ. ઇદાનિ તાનિ કારણાનિ સમાધિઅવત્થામુખેન દસ્સેતું ‘‘**ઉપચારક્ખણે**’’તિઆદિ વુત્તં. **ઉપચારક્ખણે**તિ ઉપચારભૂમિયં ઉપચારાવત્થાયં . **તસ્સ પટિલાભે**તિ યદત્થાય અયં પટિપન્નો, તસ્સ અપ્પનાસમાધિસ્સ પટિલાભે અધિગમાવત્થાયં. કથં ઉપચારભૂમિયં સમાધિયતિ,

કથઞ્ચ અપ્પનાભૂમિયન્તિ આહ “**નીવારણપ્પહાનેના**”તિઆદિ. ઉપચારક્ખણે યદિપિ ઝાનઙ્ગાનિ પટુતરાનિ મહગ્ગતભાવપ્પત્તાનિ ન હોન્તિ, તેસં પટિપક્ખધમ્માનં વિક્ખમ્ભનેન ચિત્તં સમાધિયતિ, પટિલાભભૂમિયમ્પિ અપ્પનાપત્તાનં ઝાનઙ્ગાનં પાતુભાવેન સમાધિયતીતિ અત્થો.

૮૭૯-૮૦. **અઙ્ગાનિ...પે॰... ન ચા**તિ ઉપચારક્ખણે અઙ્ગાનિ ન ચ થામજાતાનિ નેવ ભાવનાબલપ્પત્તાનિ હોન્તીતિ અત્થો. **અપ્પનાયા**તિ અપ્પનક્ખણે. **તસ્મા**તિ યસ્મા અઙ્ગાનિ થામજાતાનિ જાયરે, તસ્મા. **અપ્પનાચિત્તં દિવસમ્પિ પવત્તતી**તિ યથા નામ બલવા પુરિસો આસના વુટ્ઠાય દિવસમ્પિ તિટ્ઠેય્ય, એવમેવં અપ્પનાસમાધિમ્હિ ઉપ્પન્ને ઝાનચિત્તં સકિં ભવઙ્ગવારં છિન્દિત્વા ઉપ્પન્નં કેવલં રત્તિમ્પિ દિવસમ્પિ કુસલજવનપટિપાટિવસેનેવ પવત્તતીતિ અત્થો. ‘‘અપ્પનાપત્તં દિવસમ્પિ પવત્તતી’’તિ વદતા ઉપચારક્ખણે ન તથાતિ દસ્સિતં હોતિ. તત્થ હિ અઙ્ગાનં અથામજાતત્તા યથા નામ દહરો કુમારો ઉક્ખિપિત્વા ઠપિયમાનો પુનપ્પુનં ભૂમિયં પતતિ, એવમેવં ચિત્તં કાલેન નિમિત્તં આરમ્મણં કરોતિ, કાલેન ભવઙ્ગં ઓતરતિ.

૮૮૧-૪. **તેનેવ પલ્લઙ્કેના**તિ યસ્મિં નિસિન્નો પટિભાગનિમિત્તં અધિગચ્છિ, તેનેવ પલ્લઙ્કેન કરણભૂતેન, હેતુભૂતેન વા તં નિમિત્તં વડ્ઢેત્વા. ઉપચારભૂમિયઞ્હિ નિમિત્તવડ્ઢનં યુત્તં. **ચક્કવત્તિયગબ્ભોવા**તિ ચક્કવત્તિ ભવિતું પુઞ્ઞવા ગબ્ભો વિય. **પરિહાનિ ન વિજ્જતી**તિ લદ્ધૂપચારજ્ઝાનસ્સ પરિહાનિ ન વિજ્જતિ. નિમિત્તે હિ અપરિહીને તદારમ્મણં ઝાનં અપરિહીનમેવ હોતિ, નિમિત્તે પન આરક્ખાભાવેન વિનટ્ઠે લદ્ધજ્ઝાનમ્પિ વિનસ્સતિ તદાયત્તવુત્તિત્તા. તેનાહ “**આરક્ખણે**”તિઆદિ.

૮૮૫. **આવાસો**તિ યસ્મિં આવાસે વસન્તસ્સ અનુપ્પન્નં નિમિત્તં નુપ્પજ્જતિ, ઉપ્પન્નં વા વિનસ્સતિ, અનુપટ્ઠિતા ચ સતિ ન ઉપટ્ઠાતિ, અસમાહિતઞ્ચ ચિત્તં ન સમાધિયતિ, અયં અસપ્પાયો આવાસો, તસ્મા યસ્મિં વિહારે બહૂ આવાસા હોન્તિ, તત્થ એકેકસ્મિં તીણિ તીણિ દિવસાનિ વસિત્વા યત્થ ચિત્તં એકગ્ગં ન હોતિ, તં પહાય તબ્બિપરીતે વસિતબ્બં. **ગોચરો**તિ ગોચરગામો, સો સેનાસનતો અતિદૂરે અચ્ચાસન્ને પુબ્બદિસાય વા પચ્છિમદિસાય વા અસુલભભિક્ખો અસપ્પાયો. **ભસ્સ**ન્તિ દ્વત્તિંસતિરચ્છાનકથાપરિયાપન્ના અસપ્પાયકથા. સા હિસ્સ નિમિત્તન્તરધાનાય સંવત્તતિ. **પુગ્ગલો**તિ તિરચ્છાનકથિકો, સીલાદિગુણવિરહિતો પુગ્ગલો, યં નિસ્સાય અસમાહિતં વા ચિત્તં ન સમાધિયતિ, સમાહિતં વા થિરં ન હોતિ, એવરૂપો. સો હિ તં કદ્દમોદકમિવ અચ્છં ઉદકં મલીનમેવ કરોતિ. **ભોજનં** પન કસ્સચિ અમ્બિલં, કસ્સચિ મધુરં અસપ્પાયં હોતિ. **ઉતુપિ** કસ્સચિ સીતો, કસ્સચિ ઉણ્હો. તસ્મા યં ભોજનં વા ઉતું વા સેવન્તસ્સ ફાસુ ન હોતિ, તં ભોજનં સો ચ ઉતુ અસપ્પાયો. **ઇરિયાપથો**તિ ઠાનચઙ્કમનાદીસુ યો ઇમસ્સ અસમાહિતચિત્તસ્સ સમાધાનાય, સમાહિતચિત્તસ્સ ચ થિરભાવાય ન હોતિ, અયં અસપ્પાયો ઇરિયાપથો, તસ્મા તમ્પિ આવાસં વિય તીણિ દિવસાનિ ઉપપરિક્ખિત્વા વજ્જેતબ્બં.

૮૮૬. **સપ્પાયે સત્ત સેવેય્યા**તિ વુત્તવિપરીતવસેન સપ્પાયે આવાસાદિકે સત્ત સેવેય્ય. તત્થ ભસ્સસપ્પાયં નામ દસકથાવત્થુસન્નિસ્સિતં, તમ્પિ મત્તાય ભાસિતબ્બં. **એવઞ્હિ પટિપજ્જતો**તિ એવં વુત્તપ્પકારેન સત્ત અસપ્પાયે વજ્જેત્વા સત્ત સપ્પાયે સેવનવસેન પટિપજ્જન્તસ્સ નિમિત્તાસેવનબહુલસ્સ.

૮૮૮-૯. યેન વિના અપ્પનાય કુસલો ન હોતિ, સો દસવિધો વિધિ, અપ્પનાકોસલ્લં, તન્નિબ્બત્તં વા ઞાણં ગન્થવિત્થારભયેન ઇધ ન દસ્સિતં, અત્થિકેન પન **વિસુદ્ધિમગ્ગતો** (વિસુદ્ધિ॰ ૧.૬૦) ગહેતબ્બન્તિ અધિપ્પાયો. પટિલદ્ધે નિમિત્તસ્મિં, એવઞ્હિ સમ્પાદયતો અપ્પનાકોસલ્લં અપ્પના સમ્પવત્તતીતિ સમ્બન્ધો.

૮૯૦-૨. **સાતિ** અપ્પના. **એવઞ્હીતિ હિ**-સદ્દો હેતુઅત્થો, યસ્મા ઠાનમેતં ન વિજ્જતિ, **તસ્મા ચિત્તપ્પવત્તિઆકારં** ભાવનાચિત્તસ્સ લીનુદ્ધતાદિવસેન પવત્તિઆકારં **સલ્લક્ખયં** ઉપધારેન્તો **સમતં વીરિયસ્સેવ** વીરિયસ્સ સમાધિના સમતંયેવ **યોજયેથ**, કથં પન યોજયેથાતિ આહ "**ઈસકમ્પી**"તિઆદિ. તત્થ **લયન્તિ** લીનભાવં, સઙ્કોચન્તિ અત્થો. **યન્તન્તિ** ગચ્છન્તં, **પગ્ગણ્હેથેવ** સમભાવાયાતિ અધિપ્પાયો. તેનાહ "**અચ્ચારદ્ધં નિસેધેત્વા સમમેવ પવત્તયે**"તિ. તં માનસન્તિ સમ્બન્ધો.

૮૯૪-૯. **એવન્તિ** વુત્તપ્પકારેન વીરિયસમતાયોજનવસેન, પટિપન્નભાવનામાનસં પટિભાગનિમિત્તેયેવ ઠપનવસેન નિમિત્તાભિમુખં પટિપાદયતો **તસ્સ** યોગિનો. **સમિજ્ઝિસ્સતીતિ** ઉપ્પજ્જિસ્સતિ . **પથવીકસિણન્તિ** પથવીતિ ભાવનાવસેન ઉપટ્ઠિતં તદેવ પટિભાગનિમિત્તં. **જવનાનીતિ** કામરૂપાવચરજવનાનિ. તેનાહ "**એકં તુ રૂપાવચરિકં ભવે**"તિ. **અઞ્ઞેહીતિ** પાકતિકેહિ કામાવચરચિત્તેહિ. **બલવતરાતિ** ભાવનાબલેન પટુતરભાવપ્પત્તિયા અચ્ચન્તબલવન્તો. **પરિકમ્મોપચારતોતિ** પરિકમ્મત્તા, ઉપચારત્તા ચ. તત્થ પરિકમ્મત્તાતિ પટિસઙ્ખરણત્તા. ઉપચારત્તાતિ યથા ગામાદીનં આસન્નદેસો ''ગામૂપચારો, નગરૂપચારો''તિ વુચ્ચતિ, એવં અપ્પનાય આસન્નત્તા સમીપચારિત્તા. **ઉપચારાનિ** અપ્પનં ઉપેચ્ચ ચરન્તીતિ કત્વા. **અપ્પનાયાનુલોમત્તાતિ** નાનાવજ્જનવીથિયં પરિકમ્મતોપિ લહુકં અપ્પનાનિપ્ફાદકવસેન, ગુણવસેન વા અપ્પનાય અનુકૂલત્તા. **એત્થાતિ** એતેસુ પરિકમ્મોપચારાનુલોમસઞ્ઞિતેસુ. **સબ્બન્તિમં** તતિયં, ચતુત્થં વા **ગોત્રભૂતિ** પવુચ્ચતિ પરિત્તગોત્તસ્સ અભિભવનતો, મહગ્ગતગોત્તસ્સ ભાવનતો ચ.

૯૦૦-૩. અવિસેસેન સબ્બેસં સબ્બા સમઞ્ઞાતિ પઠમે નયે ગહિતાગહણં હોતીતિ આહ "**ગહિતાગહણેના**"તિઆદિ. એકેકસ્સ ગહિતનામં ઇતરેસં અગ્ગહણતો, એકેકનામવસેન ગહિતસ્સ ઇતરનામવસેન અગ્ગહણતો વા નાનાવજ્જનપરિકમ્મમેવ પરિકમ્મન્તિ અધિપ્પાયેન "**પઠમં ઉપચારં વા**"તિઆદિ વુત્તં. **ચતુત્થં પઞ્ચમં વાતિ વા**-સદ્દો અનિયમો, સો પન ખિપ્પાભિઞ્ઞદન્ધાભિઞ્ઞવસેન વેદિતબ્બો. ખિપ્પાભિઞ્ઞસ્સ હિ ચતુત્થં અપ્પેતિ, દન્ધાભિઞ્ઞસ્સ પઞ્ચમં. **તતો પરન્તિ** પઞ્ચમતો પરં. તેનાહ "**છટ્ઠે વા**"તિઆદિ. કસ્મા ન જાયતીતિ આહ "**આસન્નત્તા ભવઙ્ગસ્સા**"તિ. ચિત્તનિયામવસેન હિ ઉપ્પજ્જિતબ્બેસુ સત્તસુ જવનેસુ છટ્ઠસત્તમજવનવારગળનટ્ઠાનભૂતત્તા ભવઙ્ગસ્સ આસન્નં જવનં પતતિ. **તાવદેતિ** તાવદેવ. છટ્ઠં, સત્તમં વા જવનં પતન્તં વિય હોતિ પરિક્ખીણજવનત્તાતિ અધિપ્પાયો.

૯૦૪-૬. અથ કિમેતં વુચ્ચતિ ''છટ્ઠે સત્તમે વાપિ અપ્પના ન જાયતી''તિ? **આભિધમ્મિકગોદત્તત્થેરો** હિ ''પુરિમા પુરિમા કુસલા ધમ્મા પચ્છિમાનં પચ્છિમાનં કુસલાનં ધમ્માનં આસેવનપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૧૨) ઇમં સુત્તં વત્વા યથા અલદ્ધાસેવનં પઠમજવનં ગોત્રભું ન ઉપ્પાદેતિ, લદ્ધાસેવનં પન બલવભાવતો દુતિયં, તતિયં વા ગોત્રભું ઉપ્પાદેતિ, એવં લદ્ધાસેવનતાય બલવભાવતો છટ્ઠં, સત્તમમ્પિ વા અપ્પેતીતિ છટ્ઠં, સત્તમમ્પિ વા અપ્પના હોતીતિ વદતી''તિ ઇમં ચોદનં મનસિ નિધાય થેરસ્સ તં મતં પટિક્ખિપિત્વા યથાવુત્તમતમેવ પતિટ્ઠાપેતું "**પુરિમેહી**"તિઆદિ વુત્તં.

પરિયન્તે ઠાતું નેવ સક્કોતીતિ પપાતે એવ પતતીતિ અધિપ્પાયો. **અપ્પેતું ન સક્કોતીતિ** પતિટ્ઠાતું અપ્પનાવસેન ઉપ્પજ્જિતું ન સક્કોતિ. ન ચેત્થ ''પુરિમા પુરિમા''તિઆદિસુત્તપદં સાધકં આસેવનપચ્ચયલાભસ્સ બલવભાવે અનેકન્તિકત્તા. તથા હિ અલદ્ધાસેવનાપિ પઠમચેતના દિટ્ઠધમ્મવેદનીયા હોતિ, લદ્ધાસેવના દુતિયચેતના યાવ છટ્ઠચેતના અપરાપરિયવેદનીયા, તસ્મા લદ્ધાસેવનેપિ છટ્ઠસત્તમે અપ્પના ન હોતિ

આસન્નભવઙ્ગતાય દુબ્બલત્તાતિ અધિપ્પાયો. યદિ એવં કથં સત્તમજવનચેતના ઉપપજ્જવેદનીયા આનન્તરિયા હોતિ? નાયં વિસેસો, આસેવનપચ્ચયલાભેન બલવપ્પત્તિયા, કિઞ્ચરહિ કિરિયાવત્થાવિસેસતો. **કિરિયાવત્થા** હિ આરમ્ભમજ્ઝપરિયોસાનવસેન તિવિધા. તત્થ પરિયોસાનાવત્થાય સન્નિટ્ઠાપકચેતનાભાવેન ઉપપજ્જવેદનીયાદિતા હોતિ, ન બલવભાવેનાતિ આચરિયા.

૯૦૭. **એક...પે॰... પના**તિ અયં અપ્પના એકચિત્તક્ખણાયેવ એકવારમેવ ઉપ્પજ્જિત્વા નિરુજ્ઝતિ, ન સમાપત્તિવીથિયં વિય યથિચ્છકં પવત્તતિ. સત્તસુ હિ ઠાનેસુ કાલપરિચ્છેદો નામ નત્થિ, પઠમપ્પનાયં, લોકિયાભિઞ્ઞાસુ, ચતૂસુ મગ્ગેસુ, મગ્ગાનન્તરે ફલે, રૂપારૂપભવેસુ ભવઙ્ગટ્ઠાને નિરોધસ્સ પચ્ચયે નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતને નિરોધા વુટ્ઠહન્તસ્સ ફલસમાપત્તિયન્તિ. એતેસુ હિ કત્થચિ અતિઇત્તરા, કત્થચિ અપ્પમાણા ચિત્તક્ખણા હોન્તિ, કત્થચિ સમ્પુણ્ણજવનવીથિ અદ્ધા લબ્ભતિ. તથા હિ મગ્ગાનન્તરં ફલં તિણ્ણં ઉપરિ ન હોતિ, નિરોધસ્સ પચ્ચયો નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનં દ્વિન્નં ઉપરિ ન હોતિ, રૂપારૂપભવેસુ ભવઙ્ગસ્સ પરિમાણં નત્થિ, સેસેસુ પન ચતૂસુ ઠાનેસુ એકમેવ ચિત્તન્તિ તસ્મા એકચિત્તક્ખણિકાયેવ અપ્પના હોતીતિ વેદિતબ્બા.

૯૦૮. **પચ્ચવેક્ખણહેતુક**ન્તિ પચ્ચવેક્ખણહેતું કત્વા. નનુ ચ પચ્ચવેક્ખણં આવજ્જનાદીહિ, ન પન તેન આવજ્જનાદિ, તસ્મા કથં પચ્ચવેક્ખણહેતુકં હોતીતિ યુજ્જતિ? નાયં દોસો ભવનકિરિયાય પચ્ચવેક્ખણહેતુકત્તા. ન હિ અસતિ પચ્ચવેક્ખણે સા હોતિ નિરોધસ્સ પચ્ચયભૂતઝાનન્તરમિવ, સતિ પન પચ્ચવેક્ખણે સા હોતિ, તસ્મા અન્વયબ્યતિરેકવસેન લબ્ભતિ. તસ્સા પચ્ચવેક્ખણહેતુકતાતિ ન ન યુજ્જતિ ''પચ્ચવેક્ખણહેતુક''ન્તિ વચનં. પચ્ચવેક્ખણહેતુકં આવજ્જનન્તિ વા સમ્બન્ધો. **આવજ્જન**ઞ્હિ પચ્ચવેક્ખણઞાણાનં અનન્તરપચ્ચયભાવેન કારણં હોતિ.

૯૧૧-૩. નાનાવિસયલુદ્ધસ્સ , ઇતો ચિતો ચ ભમન્તસ્સ ચેતસોતિ સમ્બન્ધો. **સમાધાનેવા**તિ સમાધાના એવ, સમાધાનકરણતોતિ અત્થો. **પામોજ્જભાવતો**તિ પામોજ્જેન સમાનયોગક્ખમતાય તસ્સા તબ્ભાવવુત્તિત્તા. અથ વા બ્યાપાદેન ઘટ્ટિયમાનસ્સ ચિત્તસ્સ પમુદિતભાવકરણતો પીતિયેવ ''પામોજ્જ''ન્તિ વુચ્ચતિ, તસ્સ ભાવો, તસ્મા પામોજ્જસભાવત્તાતિ અત્થો. **સીતલત્તસભાવતો**તિ બ્યાપાદગ્ગિના સન્તાપિયમાનસ્સ ચિત્તસ્સ નિબ્બાપનવસેન સીતલત્તસભાવત્તા.

૯૧૪-૬. **સવિપ્ફારિકભાવેના**તિ યોનિસો સઙ્કપ્પવસેન કામવિતક્કાદિં મદ્દિત્વા પવત્તનતો સવિપ્ફારિકસભાવેન. **નેક્ખમ્માદિપવત્તિતો**તિ એત્થ નેક્ખમ્મ-ગ્ગહણેન બ્રહ્મવિહારવજ્જં પઠમજ્ઝાનં ગહિતં. **આદિ**-સદ્દેન તીસુ બ્રહ્મવિહારેસુ પઠમજ્ઝાનં ગહિતન્તિ વદન્તિ. **અવૂપસન્તભાવસ્સા**તિ ઉદ્ધચ્ચસ્સ સરૂપકથનેન તંસહવત્તિનો અનુતાપસભાવસ્સ કુક્કુચ્ચસ્સાપિ સરૂપં કથિતમેવાતિ દટ્ઠબ્બં. તથા **સયઞ્ચેવાતિસન્તતો**તિ ઉદ્ધચ્ચપટિપક્ખસભાવવચનેન કુક્કુચ્ચપટિપક્ખો પીતિભાવોપિ. તેનાહ ''**સુખં ઉદ્ધચ્ચકુક્કુચ્ચદ્વયસ્સા**''તિ. **મતિયા અનુરૂપત્તા**તિ પઞ્ઞાય અનુરૂપત્તા. તથા ચ વુત્તં **આચરિયધમ્મપાલ**ત્થેરેન ''વિચારો વિચિકિચ્છાય પટિપક્ખો આરમ્મણે અનુમજ્જનવસેન પઞ્ઞાપતિરૂપકસભાવત્તા''તિ. પોત્થકેસુ પન ''પીતિયા અનુરૂપત્તા''તિ પાઠો દિસ્સતિ, તસ્સ ચ વિચારો અનુમજ્જનસભાવવન્તતાય પીતિ વિય આરમ્મણે અનિવત્તન્તો ઓગાહેત્વા પવત્તતીતિ પીતિયા અનુરૂપત્તા સન્દેહસભાવત્તા આરમ્મણં અનજ્ઝોગાહેત્વા પવત્તમાનાય વિચિકિચ્છાય પટિપક્ખોતિ અત્થં વદન્તિ.

૯૧૭. તિવિધકલ્યાણન્તિ આદિમજ્ઝપરિયોસાનકલ્યાણતાસઙ્ખાતાહિ પટિપદાવિસુદ્ધિઆદીહિ તિવિધકલ્યાણતાહિ યુત્તં. યથાહ ''પઠમસ્સ ઝાનસ્સ પટિપદાવિસુદ્ધિ આદિ, ઉપેક્ખાનુબ્રૂહના મજ્ઝે, સમ્પહંસના પરિયોસાન''ન્તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૧૫૮). તત્થ પુબ્બભાગપટિપદાવસેન ઝાનસ્સ પરિપન્થતો વિસુજ્ઝનં પટિપદાવિસુદ્ધિ નામ, સા પન યસ્મા ઝાનસ્સ ઉપ્પાદક્ખણે લબ્ભતિ, તસ્મા વુત્તં ''પટિપદાવિસુદ્ધિ આદી''તિ. વિસોધેતબ્બતાદીનં અભાવતો ઝાનપરિયાપન્નાય તત્રમજ્ઝત્તુપેક્ખાય કિચ્ચનિપ્ફત્તિયા અનુબ્રૂહના ઉપેક્ખાનુબ્રૂહના નામ. સા પનાયં વિસેસતો ઝાનસ્સ ઠિતિક્ખણે લબ્ભતિ. તેન વુત્તં ''ઉપેક્ખાનુબ્રૂહના મજ્ઝે''તિ. તત્થ ધમ્માનં અનતિવત્તનાદિસાધકસ્સ ઞાણસ્સ કિચ્ચનિપ્ફત્તિવસેન પરિયોદપના સમ્પહંસના નામ. સા ઝાનસ્સ ઓસાનક્ખણે પાકટા હોતીતિ વુત્તં ''સમ્પહંસના પરિયોસાન''ન્તિ.

અભયગિરિવાસિનો ''પટિપદાવિસુદ્ધિ નામ સસમ્ભારિકો ઉપચારો, ઉપેક્ખાનુબ્રૂહના નામ અપ્પના, સમ્પહંસના નામ પચ્ચવેક્ખણા''તિ (વિસુદ્ધિ॰ ૧.૭૫) એવં પટિપદાવિસુદ્ધિઆદિકે વણ્ણેન્તિ, તં અયુત્તં. એવઞ્હિ સતિ અઝાનધમ્મેહિ ઝાનધમ્મસ્સ ગુણસંકિત્તનં નામ કતં હોતિ. ન હિ ભૂમન્તરં ભૂમન્તરપરિયાપન્નં હોતિ, અન્તોઅપ્પનાયમેવ આગમનવસેન પટિપદાવિસુદ્ધિ, તત્રમજ્ઝત્તુપેક્ખાય કિચ્ચનિપ્ફત્તિઆદીહિ ઉપેક્ખાનુબ્રૂહનાદયો ચ વેદિતબ્બા. એવઞ્ચ કત્વા વુત્તં ભગવતા ''એકત્તગતં ચિત્તં પટિપદાવિસુદ્ધિપક્ખન્તરઞ્ચેવ હોતિ ઉપેક્ખાનુબ્રૂહિતઞ્ચ ઞાણેન સમ્પહંસિત''ન્તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૧૫૮). એત્થ હિ **એકત્તગતં ચિત્ત**ન્તિ ઇન્દ્રિયાનં એકરસભાવેન, એકગ્ગતાય ચ સિખપ્પત્તિયા તદનુગુણએકત્તગતં સસમ્પયુત્તમપ્પનાચિત્તં, તસ્સેવ પટિપદાવિસુદ્ધિપક્ખન્દનાદિ પક્ખન્તરં વુચ્ચતિ.

દસલક્ખણસંયુતન્તિ ''આદિમ્હિ તીણિ લક્ખણાનિ, મજ્ઝે તીણિ, પરિયોસાને ચત્તારી''તિ એવં દસપરિમાણેહિ અપ્પનાય લક્ખિતબ્બભાવેન લક્ખણસઙ્ખાતેહિ પરિપન્થતો વિસુદ્ધિઝાનાદીહિ સંયુત્તં. વુત્તઞ્હેતં –

''પઠમસ્સ ઝાનસ્સ પટિપદાવિસુદ્ધિ આદિ. આદિસ્સ કતિ લક્ખણાનિ? આદિસ્સ તીણિ લક્ખણાનિ. યો તસ્સ પરિપન્થો, તતો ચિત્તં વિસુજ્ઝતિ, વિસુદ્ધત્તા ચિત્તં મજ્ઝિમં સમથનિમિત્તં પટિપજ્જતિ, પટિપન્નત્તા તત્થ ચિત્તં પક્ખન્દતિ, યઞ્ચ પરિપન્થતો ચિત્તં વિસુજ્ઝતિ, યઞ્ચ વિસુદ્ધત્તા ચિત્તં મજ્ઝિમં સમથનિમિત્તં પટિપજ્જતિ, યઞ્ચ પટિપન્નત્તા તત્થ ચિત્તં પક્ખન્દતિ, પઠમસ્સ ઝાનસ્સ પટિપદાવિસુદ્ધિ આદિ, આદિસ્સ ઇમાનિ તીણિ લક્ખણાનિ. તેન વુચ્ચતિ પઠમં ઝાનં આદિકલ્યાણઞ્ચેવ હોતિ લક્ખણસમ્પન્નઞ્ચ.

''પઠમસ્સ ઝાનસ્સ ઉપેક્ખાનુબ્રૂહના મજ્ઝે, મજ્ઝસ્સ કતિ લક્ખણાનિ? મજ્ઝસ્સ તીણિ લક્ખણાનિ. વિસુદ્ધં ચિત્તં અજ્ઝુપેક્ખતિ, સમથપટિપન્નં અજ્ઝુપેક્ખતિ , એકત્તુપટ્ઠાનં અજ્ઝુપેક્ખતિ, યઞ્ચ વિસુદ્ધં ચિત્તં અજ્ઝુપેક્ખતિ, યઞ્ચ સમથપટિપન્નં અજ્ઝુપેક્ખતિ, યઞ્ચ એકત્તુપટ્ઠાનં અજ્ઝુપેક્ખતિ, પઠમસ્સ ઝાનસ્સ ઉપેક્ખાનુબ્રૂહના મજ્ઝે, મજ્ઝસ્સ ઇમાનિ તીણિ લક્ખણાનિ. તેન વુચ્ચતિ પઠમં ઝાનં મજ્ઝેકલ્યાણઞ્ચેવ હોતિ લક્ખણસમ્પન્નઞ્ચ.

''પઠમસ્સ ઝાનસ્સ સમ્પહંસના પરિયોસાનં. પરિયોસાનસ્સ કતિ લક્ખણાનિ? પરિયોસાનસ્સ ચત્તારિ લક્ખણાનિ. તત્થ જાતાનં ધમ્માનં અનતિવત્તનટ્ઠેન સમ્પહંસના, ઇન્દ્રિયાનં એકરસટ્ઠેન સમ્પહંસના, તદુપગવીરિયવાહનટ્ઠેન સમ્પહંસના, આસેવનટ્ઠેન સમ્પહંસના, પઠમસ્સ ઝાનસ્સ સમ્પહંસના પરિયોસાનં,

પરિયોસાનસ્સ ઇમાનિ ચત્તારિ લક્ખણાનિ. તેન વુચ્ચતિ પઠમં ઝાનં પરિયોસાનકલ્યાણઞ્ચેવ હોતિ લક્ખણસમ્પન્નઞ્ચા''તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૧૫૮).

એત્થ ચ ગોત્રભુચિત્તસ્સ નાનાવજ્જનવીથિયં ઉપ્પજ્જનારહપરિપન્થતો વિસુજ્ઝનતો તદાગમનવસેન ઝાનચિત્તસ્સ વિસુજ્ઝનાકારં સન્ધાય ''યો તસ્સ પરિપન્થો, તતો ચિત્તં વિસુજ્ઝતી''તિ વુત્તં. ગોત્રભુચિત્તસ્સેવ તથા વિસુદ્ધત્તા આવરણવિરહિતં હુત્વા એકત્તનયેન મજ્ઝિમસમથનિમિત્તસઙ્ખાતં સમપ્પવત્તં અપ્પનાસમાધિપટિપજ્જનં સન્ધાય ''વિસુદ્ધત્તા ચિત્તં મજ્ઝિમસમથનિમિત્તં પટિપજ્જતી''તિ વુત્તં. તથા હિ ખીરસ્સેવ દધિભાવાભાવેપિ તદેવ ખીરં દધિસમ્પન્નન્તિઆદીસુ વિય ગોત્રભુચિત્તસ્સ અપ્પનાભાવાભાવેપિ એકસન્તતિપરિણામૂપગમનવસેન તં મજ્ઝિમં સમથનિમિત્તં લીનુદ્ધચ્ચસઙ્ખાતઅન્તદ્વયાનુપગમનેન મજ્ઝિમં પચ્ચનીકવૂપસમનતો ચ સમથસઙ્ખાતં યોગિનો સુખવિસેસાનં કારણભાવતો નિમિત્તભૂતં અપ્પનાસમાધિં પટિપજ્જતિ નામ, તથા પટિપન્નત્તા પન સમાહિતભાવૂપગમનેન એકત્તનયવસેનેવ તત્થ પક્ખન્દનં સન્ધાય ''પટિપન્નત્તા તત્થ ચિત્તં પક્ખન્દતી''તિ વુત્તં. એકત્તનયઞ્હિ વિના ગોત્રભુસ્સ અપ્પનાપક્ખન્દનં નત્થિ. એવં તાવ પુરિમચિત્તે વિજ્જમાનાકારસ્સ ઇધ નિબ્બત્તિયા ઝાનં ઉપ્પાદક્ખણે તિવિધલક્ખણસમ્પન્નં નામ. યથા હિ લોકિયવિપસ્સનાય કિચ્ચનિપ્ફત્તિયા લોકુત્તરમગ્ગો ''વિપસ્સના''તિ વુચ્ચતિ, એવં વિસુદ્ધસ્સ પન તસ્સ પુન વિસોધને બ્યાપારાકરણતો તત્રમજ્ઝત્તુપેક્ખાકિચ્ચવસેન પુગ્ગલસ્સ અજ્ઝુપેક્ખનતો વુત્તં ''વિસુદ્ધં ચિત્તં અજ્ઝુપેક્ખતી''તિ. અપ્પનાસમાધિભાવૂપગમનેન સમથવિપ્પટિપન્નસ્સ પુન સમાધાને બ્યાપારાકરણતો વુત્તં ''સમથપટિપન્નં ચિત્તં અજ્ઝુપેક્ખતી''તિ.

એવં સમથપટિપન્નભાવતોયેવ પુબ્બે ''કથં નુ ખો કિલેસસંસગ્ગં પજહેય્ય''ન્તિ પટિપન્નસ્સ ઇદાનિ સમથપટિપત્તિયા તસ્સ પહીનત્તા પાપમિત્તસંસગ્ગં પહાય એકસ્સ વિહરતો સપ્પુરિસસ્સ વિય એકત્તેન ઉપટ્ઠિતસ્સ ઝાનચિત્તસ્સ પુન એકત્તુપટ્ઠાને બ્યાપારાકરણં સન્ધાય ''એકત્તુપટ્ઠાનં અજ્ઝુપેક્ખતી''તિ વુત્તં. એવં તત્રમજ્ઝત્તુપેક્ખાય કિચ્ચવસેન ઝાનં મજ્ઝે તિવિધલક્ખણસમ્પન્નં નામ હોતિ. પુબ્બભાગપ્પવત્તપારિહારિયઞાણેન ચિત્તસ્સ સંકિલેસવોદાનકરધમ્મેસુ આદીનવાનિસંસં દિસ્વા યથા તત્થ જાતાનં ધમ્માનં અઞ્ઞમઞ્ઞાનતિવત્તનં હોતિ, તથા ભાવનાય સમ્પહંસિતત્તા વિસોધિતત્તા તત્રમજ્ઝત્તુપેક્ખાય વસેન અનુબ્રૂહિતે ચિત્તે સમાધિપઞ્ઞાસઙ્ખાતયુગનદ્ધધમ્માનં અઞ્ઞમઞ્ઞાનતિવત્તિયા પવત્તનં સન્ધાય વુત્તં ''તત્થ જાતાનં ધમ્માનં અનતિવત્તનટ્ઠેન સમ્પહંસના''તિ. સદ્ધાપઞ્ચમકાનં ઇન્દ્રિયાનં નાનાકિલેસેહિ વિમુત્તત્તા વિમુત્તિવસેન એકરસતં સન્ધાય વુત્તં ''ઇન્દ્રિયાનં એકરસટ્ઠેન સમ્પહંસના''તિ. તેસં અનતિવત્તનસમ્પહંસનાનં અનુરૂપવસેન અલીનં અનુદ્ધતં હુત્વા વીરિયસ્સ પવત્તિં સન્ધાય ''તદુપગવીરિયવાહનટ્ઠેન સમ્પહંસના''તિ વુત્તં. યા પનસ્સ તસ્મિં ખણે પવત્તા આસેવના, ઉપ્પાદતો પટ્ઠાય ઠિતિપરિયોસાનાનં આસેવનપચ્ચયભાવવસેન પવત્તાકારો, તં સન્ધાય ''આસેવનટ્ઠેન સમ્પહંસના''તિ વુત્તં. એવં ધમ્માનં અનતિવત્તનાદિભાવસાધનેન પરિયોદાપકસ્સ ઞાણસ્સ કિચ્ચવસેન ઝાનપરિયોસાને ચતૂહિ લક્ખણેહિ સમ્પન્નં નામાતિ વેદિતબ્બં.

૯૧૯-૨૦. **વિસોધેત્વાન પાપકે**તિ પારિપન્થિકે ધમ્મે વિસેસેન સોધેત્વા સયં પહાનમત્તે અટ્ઠત્વા અતિસયપ્પહાનવસેન પુન સોધેત્વાતિ વુત્તં હોતિ. **ચિત્તભાવનવેપુલ્લ**ન્તિ સમાધિભાવનાય વિપુલભાવં. યથા હિ ભાવનાવસેન નિમિત્તસ્સ ઉપ્પત્તિ, એવમસ્સ ભાવનાવસેન વડ્ઢનમ્પિ, તસ્મા એકઙ્ગુલાદિવસેન નિમિત્તં વડ્ઢયન્તસ્સ પુનપ્પુનં બહુલીકારેન ઝાનભાવનાપિ વુડ્ઢિં વિરુળ્હિં, અભિઞ્ઞાવસેન ચ વેપુલ્લં આપજ્જતિ. તેન વુત્તં ''**ચિત્તભાવનવેપુલ્લં...પે॰... વડ્ઢેતબ્બ**''ન્તિ.

૯૨૧-૩. **વડ્ઢનાભૂમિયો દ્વેવાતિ** વડ્ઢનટ્ઠાનાનિ દ્વેયેવ. દ્વીસુ ઠાનેસુ અવસ્સં એકત્તં વડ્ઢેતબ્બન્તિ આચરિયા. **તત્રાતિ** સામિઅત્થે ભુમ્મવચનં, તસ્સાતિ અત્થો. **તત્રાતિ** વા દ્વીસુ ભૂમીસુ. **કસિતબ્બં...પે॰... યથિચ્છકન્તિ** યથા નામ કસ્સકો કસિતબ્બટ્ઠાનં નઙ્ગલેન પરિચ્છિન્દિત્વા પરિચ્છેદબ્ભન્તરં કસિતું તં ઠાનં પરિચ્છિન્દતિ, એવમેવં એકઙ્ગુલદ્વઙ્ગુલતિવઙ્ગુલચતુરઙ્ગુલમત્તં મનસા પરિચ્છિન્દિત્વા પરિચ્છિન્દિત્વા યથાપરિચ્છેદં વડ્ઢેતબ્બં. તતો વિદત્થિરતનપ્પમુખપરિવેણવિહારસીમાનં, ગામનિગમજનપદરજ્જસમુદ્દસીમાનઞ્ચ પરિચ્છેદવસેન વડ્ઢયન્તેન ચક્કવાળપરિચ્છેદં કત્વા વા તતો વાપિ ઉત્તરિ પરિચ્છિન્દિત્વા વડ્ઢેતબ્બં. તેન વુત્તં “**યથિચ્છકં વડ્ઢેતબ્બ**”ન્તિ. અપરિચ્છિન્દિત્વા પન ન વડ્ઢેતબ્બં. ન હિ અપરિચ્છેદે ભાવના પવત્તતિ. તથા ચ વુત્તં ‘‘સન્તકે નો અનન્તકે’’તિ. એવં વડ્ઢિતઞ્ચ તં નિમિત્તં વડ્ઢિતવડ્ઢિતટ્ઠાને પથવિયા ઉક્કૂલવિકૂલનદીવિદુગ્ગપબ્બતવિસમેસુ સઙ્કુસતસમબ્ભાહતં ઉસભચમ્મં વિય હોતિ.

૯૨૪-૬. તસ્મિં પન નિમિત્તે પત્તપઠમજ્ઝાનેન આદિકમ્મિકેન ઇદાનેવ દુતિયજ્ઝાનાદિઅધિગમાય ઉસ્સાહં અકત્વા તસ્મિંયેવ પઠમજ્ઝાને પઞ્ચહાકારેહિ સુચિણ્ણવસિના ભવિતબ્બન્તિ દસ્સેતું “**પત્તેપી**”તિઆદિ વુત્તં. સુચિણ્ણો વસો વસિભાવો એતેનાતિ **સુચિણ્ણવસિના**, સુટ્ઠુ આસેવિતવસિનાતિ અત્થો. કતમા તા વસિયો, યાસં વસેનાયં પઞ્ચહાકારેહિ સુચિણ્ણવસીતિ આહ “**આવજ્જન**”ન્તિઆદિ. તત્થ **આવજ્જનન્તિ** ન આવજ્જનમત્તમેવ અધિપ્પેતં આવજ્જનવસિતાય અધિપ્પેતત્તા. આવજ્જનાય પન ઉપ્પન્નાય જવનેહિપિ ભવિતબ્બં. તાનિ ચ ખો આવજ્જનકપ્પરતાય ચિત્તાભિનીહારસ્સ યથાવજ્જિતવસેન હોન્તિ. અધિગમેન સમં, સસમ્પયુત્તસ્સ ઝાનસ્સ સમ્મા આપજ્જનં પટિપજ્જનં **સમાપત્તિ**. અભિભુય્ય ઠપનં, અધિટ્ઠાનં વિયાતિ વા **અધિટ્ઠાનં**. **વસિતાતિ** એતેસુ આવજ્જનાદીસુ યથારુચિ પવત્તિયો , યત્થિચ્છકં, યદિચ્છકં, યાવતિચ્છકં પવત્તિતું સમત્થભાવો.

તત્થ પઠમજ્ઝાનતો વુટ્ઠાય પઠમં વિતક્કં આવજ્જયતો ભવઙ્ગં ઉપચ્છિન્દિત્વા ઉપ્પન્નાવજ્જનાનન્તરં વિતક્કારમ્મણાનેવ ચત્તારિ, પઞ્ચ વા જવનાનિ જવન્તિ, તતો દ્વે ભવઙ્ગાનિ, તતો પુન વિચારારમ્મણં આવજ્જનં વુત્તનયેનેવ જવનાનીતિ એવં પઞ્ચસુ ઝાનઙ્ગેસુ પટિપાટિયા નિરન્તરં ચિત્તં પેસેતું સમત્થભાવો, તત્થ અદન્ધાયિતત્તં **આવજ્જનવસિતા** નામ. સમાપજ્જિતુકામતાનન્તરં દ્વીસુ ભવઙ્ગેસુ ઉપ્પન્નેસુ ભવઙ્ગં ઉપચ્છિન્દિત્વા ઉપ્પન્નાવજ્જનાનન્તરં સમાપજ્જિતું સમત્થતા **સમાપજ્જનવસિતા** નામ. અયઞ્ચ મત્થકપ્પત્તા આવજ્જનસમાપજ્જના સત્થુ યમકપાટિહારિયકાલધમ્મદેસનાદીસુ લબ્ભતિ. ધમ્મસેનાપતિસ્સ યક્ખેન સીસે પહારદાનસમયે, મહામોગ્ગલ્લાનત્થેરસ્સ નન્દોપનન્દદમનસમયે વા લબ્ભતિ, અઞ્ઞત્થ પન તતો દન્ધાયેવ, સેતુ વિય સીઘસોતાય નદિયા ઓઘં ભવઙ્ગવેગં ઉપચ્છિન્દિત્વા યથાપરિચ્છિન્નકાલં ઝાનં ઠપેતું સમત્થતા, ભવઙ્ગપાતતો રક્ખણયોગ્યતા **અધિટ્ઠાનવસિતા** નામ. યથાપરિચ્છિન્નકાલં અતિક્કમિતું અદત્વા ઝાનતો વુટ્ઠાનસમત્થતા **વુટ્ઠાનવસિતા** નામ.

અથ વા યથાપરિચ્છિન્નકાલતો ઉપરિ ગન્તું અદત્વા ઠપનસમત્થતા અધિટ્ઠાનવસિતા નામ. પરિચ્છિન્નકાલતો અન્તો અવુટ્ઠહિત્વા યથાકાલવસેનેવ વુટ્ઠાનસમત્થતા વુટ્ઠાનવસિતા નામ. અથ વા વુત્તનયેનેવ પરિચ્છિન્નકાલતો અનૂનં કત્વા સમાપત્તિં ઠપેતું સમત્થતાવ અધિટ્ઠાનવસિતા નામ. કાલપરિચ્છેદં અતિક્કમિત્વા વુટ્ઠિતસ્સપિ નિદ્દાલુકસ્સ પટિબુજ્ઝિત્વા પુનપ્પુનં નિદ્દોક્કમનં વિય વુટ્ઠિતસમાપત્તિમેવ પુનપ્પુનં અસમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાનસમત્થતા, તત્થ આલયાકરણયોગ્યતા ચ વુટ્ઠાનવસિતા નામ.

પચ્ચવેક્ખણવસિતા પન આવજ્જનવસિતાય એવ સઙ્ગહિતા. પચ્ચવેક્ખણજવનાનેવ હિ તેસં તેસં ઝાનઙ્ગાનં આવજ્જનાનન્તરં પવત્તાનિ, તસ્મા યદગ્ગેન આવજ્જનવસિયા સિદ્ધિ, તદગ્ગેન પચ્ચવેક્ખણવસિતા સિદ્ધાતિ વેદિતબ્બં. કેચિ પન ઝાનઙ્ગાનં અપાકટભાવેપિ તેસુ નિરન્તરં આવજ્જનાય પવત્તનસમત્થતા આવજ્જનવસિતા નામ, તેસં યથાસભાવપચ્ચવેક્ખણવસેન જવનપ્પવત્તનસમત્થતા પચ્ચવેક્ખણવસિતા નામ. અથ વા સતિપિ સત્તન્નં જવનાનં પવત્તિયં નિરન્તરં આવજ્જનસમત્થતા આવજ્જનવસિતા નામ, વસિતાબલેન સત્તમજવનં અપ્પત્વા ચતુપઞ્ચજવનેહેવ પચ્ચવેક્ખણસમત્થતા પચ્ચવેક્ખણવસિતા નામ. અથ વા ઞાણવિપ્પયુત્તચિત્તેહિ પચ્ચવેક્ખિતું અસમત્થભાવેપિ ''પચ્ચવેક્ખિસ્સામી''તિ ઉપ્પન્નઆવજ્જનાનન્તરમેવ ભવઙ્ગેસુ કાલં અવીતિનામેત્વા સીઘમેવ આવજ્જિતું સમત્થતા આવજ્જનવસિતા નામ, વસિતાબલેન, પચ્ચવેક્ખણબલેન ઞાણવિપ્પયુત્તચિત્તેહિપિ પચ્ચવેક્ખિતું સમત્થતા પચ્ચવેક્ખણવસિતા નામાતિ વદન્તિ. યસ્મા પનેતા યથાવુત્તનિયામેન પુનપ્પુનં આવજ્જનાદિના સાધેતબ્બા, તસ્મા વુત્તં ''આવજ્જિત્વા''તિઆદિ.

૯૨૭. ઇમેસુ પન આદિકમ્મિકેન સમાપજ્જનબહુલેનેવ ભવિતબ્બં, ન પચ્ચવેક્ખણબહુલેન. પચ્ચવેક્ખણબહુલસ્સ હિ ઝાનઙ્ગાનિ થૂલાનિ દુબ્બલાનિ હુત્વા ઉપટ્ઠહન્તિ, અથસ્સ તાનિ એવ ઉપટ્ઠિતત્તા ઉપરિ ઉસ્સુક્કનાય પચ્ચયતં નાપજ્જન્તિ, સો અપ્પગુણે ઝાને ઉસ્સુક્કમાનો પઠમજ્ઝાનાવ પરિહાયતિ, ન ચ સક્કોતિ દુતિયં અધિગન્તું. તેન વુત્તં ''**પઠમે અવસિપ્પત્તે**''તિઆદિ. **ઉભતો ભટ્ઠો**તિ પુન પઠમજ્ઝાનં સમાપજ્જિતું ન સક્કોતીતિ અધિપ્પાયો. વુત્તઞ્હેતં ભગવતા –

> ''ઇધેકચ્ચો ભિક્ખુ બાલો અબ્યત્તો અખેત્તઞ્ઞૂ અકુસલો વિવિચ્ચેવ કામેહિ વિવિચ્ચ અકુસલેહિ ધમ્મેહિ સવિતક્કં સવિચારં વિવેકજં પીતિસુખં પઠમં ઝાનં ઉપસમ્પજ્જ વિહરતિ, સો તં નિમિત્તં નાસેવતિ, ન ભાવેતિ, ન બહુલિં કરોતિ, ન સ્વાધિટ્ઠિતં અધિટ્ઠાતિ. તસ્સ એવં હોતિ 'યંનૂનાહં વિતક્કવિચારાનં વૂપસમા...પે॰... દુતિયં ઝાનં ઉપસમ્પજ્જ વિહરેય્ય'ન્તિ, સો ન સક્કોતિ વિતક્કવિચારાનં વૂપસમા...પે॰... દુતિયં ઝાનં ઉપસમ્પજ્જ વિહરિતું. તસ્સ એવં હોતિ 'યંનૂનાહં વિવિચ્ચેવ કામેહિ...પે॰... પઠમં ઝાનં ઉપસમ્પજ્જ વિહરેય્ય'ન્તિ, સો ન સક્કોતિ વિવિચ્ચેવ કામેહિ... પે॰... પઠમં ઝાનં ઉપસમ્પજ્જ વિહરિતું, અયં વુચ્ચતિ, ભિક્ખવે, ભિક્ખુ ઉભતો ભટ્ઠો ઉભતો પરિહીનો''તિ (અ॰ નિ॰ ૯.૩૫).

૯૨૮-૩૧. કામસ્સહગતા...પે॰... ચરન્તીતિ આરમ્મણવસેન કામસહગતા હુત્વા સઞ્ઞા ચેવ મનસિકારા ચ સમુદાચરન્તિ. સઞ્ઞાસીસેન ચેત્થ તંસહગતો ચિત્તુપ્પાદો ગહિતો, મનક્કાર-ગ્ગહણેન આવજ્જનન્તિ દટ્ઠબ્બં. કામાનુપક્ખન્દાનં સઞ્ઞામનસિકારાનં વસેન હાનં પરિહાનિં ભજતીતિ **હાનભાગિયં**. કેચિ પન ''સંકિલેસન્તિ હાનભાગિયો ધમ્મો'તિ (વિભ॰ ૮૨૮) વચનતો હાનભાગિયા કામસઞ્ઞાદિકાતિ તેહિ પરિહાપિયમાનં ઝાનમ્પિ કારણૂપચારેન હાનભાગિયં નામા''તિ વદન્તિ. **તદનુધમ્મતા સતી**તિ તસ્સેવ ઝાનસ્સ અનુધમ્મતા આરમ્મણવસેન તદનુગતા સતિપતિરૂપકા નિકન્તિ. **અતક્કસહિતા**તિ અવિતક્કં દુતિયજ્ઝાનં પત્તુકામસ્સ તં સન્તતો, મનસિ કરોતો આરમ્મણવસેન તંસહગતા. **વિસેસભાગિય**ન્તિ વિસેસભૂતસ્સ દુતિયજ્ઝાનસ્સ પદટ્ઠાનતાય તં ભજતીતિ વિસેસભાગિયં. **નિબ્બિદાસંયુતા**તિ વિપસ્સનારમ્મણા.

૯૩૨-૫. પગુણતોતિ વસિતપ્પત્તતો. **આસન્નાકુસલારિકા**તિ નીવરણપ્પહાનસ્સ તંપઠમતાય આસન્નનીવરણપચ્ચત્થિકા. થૂલં નામ વિપુલમ્પિ ફેગ્ગુ વિય સુખભઞ્જનીયન્તિ આહ ''**થૂલત્તા...પે॰... દુબ્બલા**''તિ.

તતોતિ દુતિયજ્ઝાનતો. દુબ્બલાનિ અઙ્ગાનિ ઇમિસ્સાતિ **અઙ્ગદુબ્બલા. સન્તતો ચિન્તયિત્વા**તિ પઠમજ્ઝાને વિય ઓળારિકઙ્ગાનં અભાવતો, સન્તધમ્મસમઙ્ગિતાય ચ સન્તન્તિ એવં સન્તવસેન મનસિ કત્વા. કિઞ્ચાપિ હિ યે ધમ્મા દુતિયજ્ઝાને પીતિસુખાદયો, તે પઠમજ્ઝાનેપિ સન્તિ, તેહિ પન તે સન્તતરા, પણીતતરા ચ હોન્તિ. **નિકન્તિ**ન્તિ નિકામનં અપેક્ખન્તિ અત્થો. **પરિયાદાયા**તિ ખેપેત્વા, વિક્ખમ્ભેત્વાતિ અત્થો.

૯૪૩-૪. **સમ્પસાદન**ન્તિ સમ્પસાદનસઙ્ખાતાય સદ્ધાય યોગતો ઝાનમ્પિ સમ્પસાદનં નીલવણ્ણયોગતો નીલવત્થં વિય. નનુ ચાયં સદ્ધા પઠમજ્ઝાનેપિ અત્થિ, કસ્મા ઇદમેવ ''સમ્પસાદન''ન્તિ વુત્તન્તિ? વુચ્ચતે – પઠમજ્ઝાનં વિતક્કવિચારક્ખોભેન વીચિતરઙ્ગસમાકુલમિવ જલં ન સુપ્પસન્નં હોતિ, તસ્મા સતિપિ સદ્ધાય તં સમ્પસાદનન્તિ ન વુત્તં. ઇમસ્મિં પન વિતક્કવિચારક્ખોભાભાવેન લદ્ધોકાસા બલવતી સદ્ધા, તસ્મા બલવસદ્ધાય સમન્નાગતત્તા ઇદમેવ ''સમ્પસાદન''ન્તિ વુત્તં. **અજ્ઝત્ત**ન્તિ નિયકજ્ઝત્તં, અત્તનિ જાતં, અત્તનો સન્તાને નિબ્બત્તન્તિ અત્થો. તીણિ અઙ્ગાનિ ઇમસ્સાતિ **તિવઙ્ગિકં. સેસ**ન્તિ પીતિઆદીનં અઞ્ઞેહિ બલવભાવો, તિણ્ણં ચતુન્નં વા જવનાનં પરિકમ્મોપચારાનુલોમગોત્રભુભાવો, છટ્ઠે સત્તમે વા અપ્પનાયાનુપ્પત્તિ એકચિત્તક્ખણતા, તતો ભવઙ્ગપાતો, પુન ભવઙ્ગં વિચ્છિન્દિત્વા પચ્ચવેક્ખણત્થાય આવજ્જનં, તતો ઝાનપચ્ચવેક્ખણન્તિ ઇદં સબ્બં વુત્તાવસેસં **હેટ્ઠા** પઠમજ્ઝાને વુત્તનયેનેવ સમુપલક્ખિતબ્બં.

૯૪૮-૯. **પિયતો**તિ કામયતો. **ઉપ્પિલાપન**ન્તિ કામઞ્ચાયં પરિગ્ગહેસુ અપરિચ્ચત્તપેમસ્સ અનાદીનવદસ્સિનો તણ્હાસહગતાય પીતિયા પવત્તિઆકારો, ઇધ ચ દુતિયજ્ઝાનપીતિ અધિપ્પેતા, તથાપિ સબ્બસો પીતિયં અવિરત્તસ્સાપિ અનુબન્ધેય્યાતિ ઉપ્પિલાપનં ઇધ આદીનવવસેન વુત્તં. અથ વા દુતિયજ્ઝાનસ્સેવ તતિયજ્ઝાનં વિય અહુત્વા ઉપ્પિલાપનાકારેન પવત્તિ ઉપ્પિલાપનં વિયાતિ ઉપ્પિલાપનન્તિ વુત્તં. તતિયં સન્તતો દિસ્વાતિ સમ્બન્ધો.

૯૫૭-૮. **સતિયા સમ્પજઞ્ઞેન સમ્પન્ન**ન્તિ સરણલક્ખણાય સતિયા, અસમ્મોહલક્ખણેન સમ્પજઞ્ઞેન ચ સમ્પન્નં. કામં પુરિમજ્ઝાનેસુપિ સતિસમ્પજઞ્ઞં અત્થિ, ન હિ મુટ્ઠસ્સતિસ્સ, અસમ્પજાનતો ચ ઉપચારમત્તમ્પિ સમ્પજ્જતિ, પગેવ અપ્પના, યેભુય્યેન પન અવિપ્પયોગીભાવેન પવત્તમાનેસુ પીતિસુખેસુ પીતિસઙ્ખાતસ્સ ઓળારિકઙ્ગસ્સ પહાને સુખુમતાય ઇધ સાતિસયો સતિસમ્પજઞ્ઞબ્યાપારોતિ ઇધેવ સતિસમ્પજઞ્ઞસમ્પન્નતા વુત્તાતિ વેદિતબ્બા. **એકઙ્ગહીન**ન્તિ પીતિયા પહીનભાવેન એકઙ્ગવિપ્પહીનં. સા પનેસા દુતિયજ્ઝાનસ્સ વિતક્કવિચારા વિય અપ્પનાક્ખણેયેવ પહીયતિ. તેનસ્સ સા ''પહાનઙ્ગ''ન્તિ વુચ્ચતિ.

૯૭૨. સોમનસ્સસ્સ પહીનત્તા આહ ''**એકઙ્ગવિપ્પહીન**''ન્તિ. તઞ્ચ પન સોમનસ્સં એકવીથિયં પુરિમજવનેસુયેવ પહીયતિ.

૯૭૪. પુરિમજ્ઝાનેસુ પરિકમ્માદિવસેન પવત્તાનં કામાવચરજવનાનં એકસદિસત્તા ઇધ લબ્ભમાનં કઞ્ચિ વિસેસં દસ્સેતું ''**યસ્મા**''તિઆદિ વુત્તં. **આસેવનં ન હોતી**તિ આસેવનપચ્ચયેન પચ્ચયો ન હોતિ. અયઞ્હેત્થ અધિપ્પાયો – યસ્મા પદન્તરસઙ્ગહિતસ્સ અત્તનો સભાવઞ્ઞાહાપનસઙ્ખાતઆસેવનપચ્ચયત્તાભાવતો સુખવેદના ઉપેક્ખાવેદનાય આસેવનપચ્ચયેન પચ્ચયો ન હોતિ, ચતુત્થજ્ઝાનેવ ઉપેક્ખાવેદનાય ભવિતબ્બં સાતિસયં સુખવિરાગભાવનત્તા, તસ્મા ઇધ અપ્પનાવીથિયં ઉપેક્ખાસમ્પયુત્તજવનેહેવ ભવિતબ્બન્તિ.

૯૭૬. એવં ચતુક્કનયવસેન ઝાનપ્પભેદં દસ્સેત્વા ઇદાનિ પઞ્ચકનયમ્પિ દસ્સેતું “**યં ચતુક્કનયે**”તિઆદિ વુત્તં. **દ્વિધા પન કત્વાના**તિ વિતક્કવિચારાનં વિસું વિસું પહાનઙ્ગવસેન ગણનતો દ્વિધા કત્વા. **દુતિયં તતિયં કત**ન્તિ અવિતક્કવિચારમત્તં અવિતક્કઅવિચારન્તિ એવં દુતિયજ્ઝાનઞ્ચેવ તતિયજ્ઝાનઞ્ચ કતં અભિધમ્મેતિ અધિપ્પાયો. સુત્તન્તેસુ હિ પઞ્ચકનયો સરૂપતો ન ગહિતો, કસ્મા પન અભિધમ્મે ગહિતોતિ? પુગ્ગલજ્ઝાસયતો, સન્નિસિન્નદેવપરિસાય હિ યેસં પઠમજ્ઝાને વિતક્કો એવ ઓળારિકતો ઉપટ્ઠાતિ, ઇતરે સન્તતો, તેસં ચતુરઙ્ગિકં અવિતક્કવિચારમત્તં દુતિયજ્ઝાનં કત્વા પઞ્ચકનયેન દેસેસિ. યેસં વિતક્કવિચારા ઓળારિકતો ઉપટ્ઠિતા, તતો તેસં અવિતક્કઅવિચારં તિવઙ્ગિકં કત્વા ચતુક્કનયેન દેસેસિ. યેસં વિતક્કોવ ઓળારિકતો ઉપટ્ઠાતિ, તેહિ તં અતિક્કમિત્વા ચતુરઙ્ગિકં દુતિયજ્ઝાનં ઉપ્પાદેતું સક્કા. યેસં વિતક્કવિચારા, તેહિ દ્વેપિ એકતો અતિક્કમિત્વા તિવઙ્ગિકં દુતિયજ્ઝાનં ઉપ્પાદેતું સક્કા.

૯૭૯. અત્થબ્યઞ્જનવસેન સુટ્ઠુ મધુરં, તતોયેવ વરતરં વચનં યસ્સ સોયં **સુમધુરવરતરવચનો**. **કં નુ જનં નેવ રઞ્જયતિ**, ન હિ એકમ્પિ ન રઞ્જયતિ. **અતિનિસિત …પે॰… નીયો**યન્તિ અતિતિખિણબુદ્ધિપ્પસાદેહિ જનેહિ વેદનીયો અયં ગન્થો, પરિચ્છેદોતિ વા અધિપ્પાયો.

ઇતિ અભિધમ્મત્થવિકાસિનિયા નામ

અભિધમ્માવતારસંવણ્ણનાય

રૂપાવચરસમાધિભાવનાનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૧૫. પન્નરસમો પરિચ્છેદો

અરૂપાવચરસમાધિભાવનાનિદ્દેસવણ્ણના

૯૮૦. એવં પથવીકસિણવસેન ચતુક્કપઞ્ચકજ્ઝાનાનિ દસ્સેત્વા યસ્મા સેસકસિણવસેન નિદ્દિસિયમાને ગન્થગારવો હોતિ, તસ્મા તં સબ્બં ઠપેત્વા અરૂપાવચરં વિભાવેતું “**રૂપારૂપ**”ન્તિઆદિ આરદ્ધં. **રૂપારૂપમતીતેના**તિ રૂપારૂપભવં અતિક્કન્તેન, પુનાનૂપપત્તિવસેન રૂપારૂપભવં અતિક્કન્તેન, પગેવ કામાવચરભવં. **રૂપારૂપાદિવેદિના**તિ રૂપારૂપાદિભૂમન્તરવેદિના.

૯૮૨-૪. યસ્મા અયં અરૂપાવચરસમાધિ નામ રૂપવિરાગભાવના રૂપવિરાગવસેનેવ અભિનિપ્ફાદેતબ્બાવ, તસ્મા તં ઉપ્પાદેતુકામસ્સ રૂપે વિરજ્જનાકારં, વિરત્તમાનસેન ચ તદત્થાય પટિપજ્જનવિધિં દસ્સેતું “**રૂપે ખો**”તિઆદિ આરદ્ધં. દણ્ડનટ્ઠેન દણ્ડો, મુગ્ગરાદિ, પરપીળનાધિપ્પાયેન તસ્સ આદાનં **દણ્ડાદાનં. આદિ**-સદ્દેન સત્થાદાનકલહવિગ્ગહવિવાદતુવંતુવંપેસુઞ્ઞાદીનં, અદિન્નાદાનાદીનઞ્ચ ગહણં. **ચક્ખુરોગાદયો**તિ **આદિ**-સદ્દેન સોતરોગાદીનં. **રૂપે આદીનવં દિસ્વા**તિ કરજરૂપાદિઓળારિકરૂપે તન્નિદાનં દોસં દિસ્વા. **નિબ્બિન્દમાનસો**તિ વિરત્તમાનસો. **અરૂપ**ન્તિ અરૂપાવચરભાવનં. **તમ્હા કસિણરૂપા**તિ તમ્હા પટિભાગનિમિત્તસઙ્ખાતા કસિણરૂપા. નનુ ચાયં રૂપે આદીનવં દિસ્વા તં સમતિક્કમત્થાય પટિપજ્જતિ , પટિભાગનિમિત્તઞ્ચ અરૂપં પણ્ણત્તિમત્તત્તાતિ કથં તસ્મા નિબ્બિજ્જતીતિ અનુયોગં સન્ધાય ઓપમ્મવસેન તમત્થં દસ્સેન્તો આહ “**સૂકરાભિહતોવ સા**”તિ. યથા હિ વને સૂકરેન પહતમત્તો સુનખો તતો ભીતો રૂપદસ્સનવેલાયં ભત્તપચનઉક્ખલિં દૂરતો દિસ્વા સૂકરપટિભાગતાય તસ્સં સૂકરાસઙ્કં ઉપ્પાદેત્વા ઉત્રસ્તો પલાયતેવ, એવમેવ રૂપે નિબ્બિન્દમાનસો તં અતિક્કમિતુકામો તપ્પટિભાગે કસિણરૂપેપિ નિબ્બિજ્જતિ, સમતિક્કમિતુકામોતિ અધિપ્પાયો.

૯૮૫-૬. **ચતુત્થે પન ઝાનસ્મિ**ન્તિ ઠપેત્વા પરિચ્છિન્નાકાસકસિણં નવસુ પથવીકસિણાદીસુ અઞ્ઞતરસ્મિં પટિલદ્ધચતુત્થજ્ઝાને. કેચિ પન આલોકકસિણમ્પિ ઠપેત્વા અટ્ઠસૂતિ વદન્તિ. તસ્સ પન ઠપને કારણં ન દિસ્સતિ. સુટ્ઠુ ચિણ્ણો ચરિતો અતિપ્પગુણિકતો આવજ્જનાદિલક્ખણો વસીભાવો એતેનાતિ **સુચિણ્ણવસી**. **કરોતિ**...**પે**૦... **યતો**તિ યસ્મા ઇદં ચતુત્થજ્ઝાનચિત્તં મયા નિબ્બિન્દકસિણરૂપં આરમ્મણં કરોતિ. **આસન્નસોમનસ્સઞ્ચા**તિ યતો તતિયજ્ઝાનસ્સ આસન્નતાય આસન્નસોમનસ્સપચ્ચત્થિકઞ્ચ. **થૂલસન્તવિમોક્ખતો**તિ સન્તવિમોક્ખસઙ્ખાતઅરૂપજ્ઝાનતો એતં યતો થૂલં ઓળારિકં. અરૂપજ્ઝાનઞ્હિ યે તે સન્તા વિમોક્ખા અતિક્કમ્મ રૂપે આરુપ્પાન્તિઆદીસુ ‘‘સન્તવિમોક્ખ’’ન્તિ વુચ્ચતિ, સન્તતાસિદ્ધિ ચસ્સ અનુસ્સતિતો દટ્ઠબ્બા.

૯૮૭-૯૧. **ચતુત્થે**તિ ચતુત્થજ્ઝાને. પઠમારુપ્પઞ્ચ સન્તતો દિસ્વાતિ સમ્બન્ધો, સન્તવસેન મનસિ કરિત્વાતિ અત્થો. સન્તતો મનસિકરણેનેવ ચેત્થ પણીતતો, સુખુમતો ચ મનસિકારો સિદ્ધોવ હોતીતિ ન તે વિસું ગહિતા. **પત્થરિત્વાના**તિ પગેવ વડ્ઢિતં, તદા વડ્ઢનવસેન વા પત્થરિત્વા. પુબ્બકાલવસેન ચેતં વુત્તં. તેન નં ઉગ્ઘાટેત્વા પચ્છા ન વડ્ઢિતબ્બન્તિ દસ્સેતિ. ન હિ તં પચ્છા વડ્ઢનત્થાય વાયમિયમાનમ્પિ વડ્ઢતીતિ. **તેના**તિ કસિણરૂપેન.

ઇદાનિસ્સ ઉગ્ઘાટનાકારં દસ્સેતું “**આકાસો ઇતિ વા**”તિઆદિં વત્વા પુન તં સમત્થેતું “**ઉગ્ઘાટેન્તો હી**”તિઆદિ વુત્તં. ઉદયવસેન, પરિચ્છેદકરણવસેન ચ અન્તાભાવતો **અનન્તો. ન સંવેલ્લેતી**તિ કટસારકકિલઞ્જાદયો વિય ન પટિસંહરતિ. **નાવજ્જન્તો ન પેક્ખન્તો**તિ અનાવજ્જન્તો અનપેક્ખન્તો. અઞ્ઞદત્થુ તેન કુટ્ઠોકાસં વુત્તનયેન

મનસિકરોન્તોયેવાતિ અધિપ્પાયો . ઇદઞ્હિ વુત્તં હોતિ – રૂપાવચરચતુત્થજ્ઝાનસ્સ આરમ્મણભૂતં કસિણરૂપં સબ્બેન સબ્બં અમનસિકરોતો, તેન ચ કુટ્ઠોકાસં ''આકાસો આકાસો''તિ મનસિકરોતો યદા તં ભાવનાનુભાવેન આકાસં હુત્વા ઉપટ્ઠાતિ, તદા સો કસિણં ઉગ્ઘાટેતિ નામાતિ.

૯૯૨-૫. એવં કસિણુગ્ઘાટનવસેન પટિલદ્ધે આકાસનિમિત્તે પુન પટિપજ્જનવિધિં, યસ્સત્થાય યેસં પટિપજ્જતિ, તદત્થસિદ્ધઞ્ચ દસ્સેતું "**કસિણુગ્ઘાટિમાકાસં નિમિત્ત**"ન્તિઆદિ વુત્તં. આકાસસ્સ અનિમિત્તભાવેપિ નિમિત્તેન કુટ્ઠોકાસભાવતો ''નિમિત્ત''ન્તિ વુત્તં. **પઞ્ચ...પે॰... વિક્ખમ્ભન્તી**તિ નનુ રૂપાવચરપઠમજ્ઝાનસ્સ ઉપચારક્ખણેયેવ નીવરણાનિ વિક્ખમ્ભિતાનિ, તતો પટ્ઠાય ચ ન તેસં પરિયુટ્ઠાનં અત્થિ. યદિ સિયા, ઝાનતો પરિહાયેય્યાતિ? સચ્ચમેતં, ઇમસ્સ પન ઝાનસ્સ વણ્ણભણનવસેનેતં વુત્તં યથા અઞ્ઞત્થાપિ હેટ્ઠા પહીનાનં ઉપરિ પહાનવચનન્તિ. યે પન ''સબ્બે કુસલા ધમ્મા સબ્બેસં અકુસલાનં પટિપક્ખાતિ કત્વા એવં વુત્ત''ન્તિ વદન્તિ, તેહિ દુતિયજ્ઝાનૂપચારાદીસુ નીવરણવિક્ખમ્ભનાવચનસ્સ કારણં વત્તબ્બં હોતિ. યમ્પિ એકે વદન્તિ ''સન્તેવ સુખુમાનિ રૂપાવચરઅવિક્ખમ્ભનીયાનિ, તાનિ સન્ધાયેતં વુત્ત''ન્તિ, તં તેસં મતિમત્તં. ન હિ મહગ્ગતકુસલેસુ લોકુત્તરકુસલં વિય ઓધિસો પહાનં નામ અત્થિ. યો પન રૂપાવચરેહિ અરૂપાનં ઉળારફલતાદિવિસેસો, સો ભાવનાવિસેસેન સન્તતરપ્પણીતતરભાવેન તેસુયેવ પુરિમપુરિમેહિ પચ્છિમપચ્છિમાનં વિયાતિ દટ્ઠબ્બં. **ઇધાપી**તિ ન કેવલં રૂપાવચરચતુત્થજ્ઝાને, ''સેસાનિ કામાવચરાની''તિઆદીસુ પન ઇધ યં વત્તબ્બં અવુત્તં, તં રૂપાવચરજ્ઝાનનિદ્દેસે વુત્તનયાનુસારેન વેદિતબ્બં.

૯૯૭-૧૦૦૧. ''પુન ભાવેતુકામેના''તિ વુત્તે પઠમમેવ પઠમારુપ્પસ્સ ભાવિતત્તા કિં ભાવેતુકામેનાતિ અનુયોગે "**દુતિયારુપ્પમાનસ**"ન્તિ વુત્તં, ન પન ''દુતિયારુપ્પમાનસં ભાવેતુકામેના''તિ ઇમિના અજ્ઝાસયેન. ન હિ પઠમં દુતિયારુપ્પં ભાવિતન્તિ. રૂપાવચરજ્ઝાનં અનતિક્કમિત્વા અનધિગન્તબ્બતો તં મનસિકારસમુદાચારસ્સ હાનભાગિયભાવાવહનતો રૂપાવચરજ્ઝાનમેતસ્સ પચ્ચત્થિકન્તિ કત્વા વુત્તં "**આસન્ન...પે॰... પચ્ચત્થિકન્તિ ચા**"તિ. વીથિપટિપન્નાય ભાવનાય ઉપરૂપરિવિસેસાવહભાવતો, પણીતભાવસિદ્ધિતો ચ પઠમારુપ્પતો દુતિયારુપ્પં સન્તતરસભાવન્તિ આહ "**દુતિયારુપ્પ...પે॰... પના**"તિ. વક્ખતિ હિ ''સુપણીતતરા હોન્તિ, પચ્છિમા પચ્છિમા ઇધા''તિ (અભિધ॰ ૧૦૪૦). **વિઞ્ઞાણમિચ્ચેવં મનસા કાતબ્બ**ન્તિ વિઞ્ઞાણં વિઞ્ઞાણં ઇચ્ચેવં મનસા કાતબ્બં, કેવલં અનન્તં અનન્તન્તિ ન મનસિ કાતબ્બં. તેનાહ "**અનન્તન્તિ...પે॰... મનસા નિધા**"તિ. અનન્તં વિઞ્ઞાણં અનન્તં વિઞ્ઞાણન્તિ પન મનસિ કાતું વટ્ટતિ.

૧૦૦૨-૬. તસ્મિં પન નિમિત્તસ્મિન્તિ તસ્મિં પઠમારુપ્પવિઞ્ઞાણસઙ્ખાતે વિઞ્ઞાણનિમિત્તે. **વિચારેન્તસ્સ માનસ**ન્તિ ભાવનાચિત્તં પવત્તેન્તસ્સ. **આકાસફુટવિઞ્ઞાણે**તિ કસિણુગ્ઘાટિમાકાસં ફરિત્વા પવત્તે પઠમારુપ્પવિઞ્ઞાણે આરમ્મણભૂતે. **અપ્પેતી**તિ અપ્પનાવસેન પવત્તતિ. સભાવધમ્મેપિ આરમ્મણસમતિક્કમભાવનાવિસેસભાવતો ઇદં અપ્પનાપત્તં હોતિ ચતુત્થારુપ્પં વિય. **અપ્પના...પે॰... નયોવા**તિ દુતિયારુપ્પજ્ઝાને પુરિમભાગે તીણિ, ચત્તારિ વા જવનાનિ કામાવચરાનિ ઉપેક્ખાવેદનાસમ્પયુત્તાનેવ હોન્તિ. ચતુત્થં, પઞ્ચમં વા આરુપ્પમાનસન્તિઆદિના અપ્પનાનયો પઠમારુપ્પજ્ઝાને વુત્તનયોવ. **ફરિત્વા પવત્તવિઞ્ઞાણ**ન્તિ પઠમારુપ્પવિઞ્ઞાણં વિઞ્ઞાણઞ્ચન્તિ વુચ્ચતીતિ રુળ્હીસદ્દવસેન વુત્તભાવમેવ પકાસેતું "**વિઞ્ઞાણા...પે॰... સિયા**"તિ વુત્તં. પુબ્બે અનન્તસ્સ આકાસસ્સ આરમ્મણકરણવસેન અનન્તતાય ''વિઞ્ઞાણઞ્ચ''ન્તિ વુત્તન્તિ. પુન મનસિકારવસેન વા અનન્તતાય તથા વુત્તન્તિ દસ્સેતું

“**મનક્કારવસેનાપી**”તિઆદિ વુત્તં. દુતિયારુપ્પં ભાવેન્તો હિ પઠમારુપ્પં અનન્તતો અનવસેસતો મનસિ કરોન્તો અનન્તન્તિ મનસિ કરોતિ.

૧૦૧૦. પઠમારુપ્પવિઞ્ઞાણાભાવોતિ કસિણં ઉગ્ઘાટેત્વા આકાસો વિય આકાસાનઞ્ચાયતનં પહાય તસ્સ અભાવો મનસિ કાતબ્બો. કસ્મા પનેત્થ દુતિયારુપ્પવિઞ્ઞાણાભાવં અમનસિકત્વા પઠમારુપ્પવિઞ્ઞાણાભાવો મનસિ કાતબ્બોતિ? વુચ્ચતે – તયિદં આરમ્મણાતિક્કમનવસેન પત્તબ્બં, ન પન અઙ્ગાતિક્કમનવસેન. તથા ચ સતિ આરમ્મણેયેવ સાતિસયં દોસદસ્સનેન તં સમતિક્કમિતબ્બં, આરમ્મણઞ્ચ દુતિયારુપ્પસ્સ પઠમારુપ્પમેવ, તસ્મા કસિણે આદીનવં દિસ્વા તં ઉગ્ઘાટેત્વા તબ્બિવિત્તાકાસસ્સ વિય પઠમારુપ્પવિઞ્ઞાણે આદીનવં દિસ્વા તં પહાય તદભાવસ્સેવ મનસિકરણં યુત્તન્તિ. **અભયગિરિવાસિનો** પન ‘‘વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનાભાવોયેવ મનસિ કાતબ્બો’’તિ વદન્તિ, તે પન ઇમેસં આરમ્મણાતિક્કમનવસેન પત્તબ્બભાવં અસલ્લક્ખેત્વા કથેન્તિ. યદિ સલ્લક્ખેન્તિ, અઞ્ઞત્થ દોસં દિસ્વા અઞ્ઞસ્સ સમતિક્કમે અતિપ્પસઙ્ગદોસતો ન મુચ્ચન્તિ.

અથાપિ વદેય્યું – ‘‘વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનં સતો સમાપજ્જતિ, સતો સમાપજ્જિત્વા સતો વુટ્ઠાતિ, સતો વુટ્ઠહિત્વા તઞ્ઞેવ વિઞ્ઞાણં ભાવેતી’તિ વચનતો વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનાભાવોયેવ મનસિ કાતબ્બો’’તિ, તયિદં પાળિઅત્થં વિરુજ્ઝિત્વા ગહણવસેન ચિન્તિતં. ન હેત્થ તઞ્ઞેવ વિઞ્ઞાણન્તિ વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનં અધિપ્પેતં. યદિ હિ તં અધિપ્પેતં સિયા, વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનન્તિ તસ્સ પધાનભાવેન નિદ્દિટ્ઠત્તા તઞ્ઞેવાતિ વચનેનેવ પરિયત્તં, કિં વિઞ્ઞાણન્તિ વચનેન. અથ સરૂપનિદ્દેસત્થં વિઞ્ઞાણવચનં, એવં સતિ તઞ્ઞેવ વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનન્તિ વુત્તં સિયા, તસ્મા વિઞ્ઞાણન્તિ વચનેન યં આરબ્ભ વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનં પવત્તં, તસ્સેવ આકાસાનઞ્ચાયતનસ્સ ગહણં, ન ઇતરસ્સાતિ સુટ્ઠુ વુત્તં.

૧૦૧૧-૨. પઠમારુપ્પવિઞ્ઞાણાભાવોમનસિકાતબ્બોતિ વત્વા મનસિકારવિધિં દસ્સેતું “**તં પના**”તિઆદિ વુત્તં. **અકત્વા મનસા**તિ મનસા આરમ્મણં અકત્વા સબ્બેન સબ્બં તં અચિન્તેત્વા. ‘‘આકાસં આકાસ’’ન્તિ મનસિ કરોન્તસ્સ કસિણવિવિત્તાકાસં વિય ‘‘નત્થિ નત્થી’’તિ, ‘‘સુઞ્ઞં સુઞ્ઞ’’ન્તિ વા મનસિ કરોન્તસ્સ વિઞ્ઞાણવિવિત્તં અભાવમત્તમેવ ઉપટ્ઠાતીતિ આહ “**નત્થી**”તિઆદિ. **વા**-સદ્દો અનિયમત્થો, તેન દ્વીસુ પકારેસુ એકેનપિ અત્થસિદ્ધિ હોતીતિ દસ્સેતિ. અવુત્તવિકપ્પનત્થો વા વા-સદ્દો, તેન ‘‘વિવિત્તં વિવિત્ત’’ન્તિ ઇમસ્સપિ સઙ્ગહો દટ્ઠબ્બો. અનિયમો પનેત્થ તિણ્ણમ્પિ વિસું વિસું પરિયાયભાવતોવ સિદ્ધો. પરિયાયસદ્દા હિ વિસું વિસુંયેવ અત્થં સાધેન્તા પરિયાયાતિ લોકે નિરુળ્હા. યથાહુ –

> ‘‘પરિયાયેનેવ તે યસ્મા, વદન્તત્થં ન સંહતા;
> પરિયાયત્થં તતો સબ્બં, પરિયાયેસુ વવત્થિત’’ન્તિ.

૧૦૧૩-૬. તસ્મિં નિમિત્તેતિ પઠમારુપ્પવિઞ્ઞાણસ્સ અભાવસઙ્ખાતે ઝાનુપ્પત્તિકારણભૂતે નિમિત્તે. **સતિ સન્તિટ્ઠતી**તિ અભાવનિમિત્તારમ્મણા સતિ સમ્મા સુપ્પતિટ્ઠિતા હુત્વા તિટ્ઠતિ. સતિસીસેન ચેત્થ ઉપચારજ્ઝાનાનુગુણાનં સદ્ધાપઞ્ચમાનં ઇન્દ્રિયાનં સકિચ્ચયોગં દસ્સેતિ. ઉપચારજ્ઝાનં પન ‘‘ભિય્યોપિ સમાધિયતિ માનસ’’ન્તિ ઇમિના વુત્તન્તિ દટ્ઠબ્બં. **કસિણુગ્ઘાટિમા...પે૰... અભાવકે**તિ એવં પવત્તવિઞ્ઞાણસ્સ નત્થિભાવસઙ્ખાતે વિનાસાભાવકે ન પુરે અભાવાદિકે. અપ્પનાનયો પનેત્થ પથવીકસિણે વુત્તનયાનુસારેન વેદિતબ્બોતિ આહ “**અપ્પનાય નયો**”તિઆદિ.

૧૦૧૭-૯. એવં યં તત્થ અવસિટ્ઠં, તં અતિદિસિત્વા ઇદાનિ વિસેસં દસ્સેતું “**આકાસગતવિઞ્ઞાણ**”ન્તિઆદિ વુત્તં. **પરિકમ્મમનક્કારે તસ્મિં અન્તરહિતે**તિ ‘‘નત્થિ નત્થી’’તિ પવત્તપરિકમ્મમનસિકારે અમનસિકરણેન અસ્મિં પઠમારુપ્પવિઞ્ઞાણે અન્તરહિતે, ન પન ખણભઙ્ગવસેન, ઝાનપરિહાનિવસેન વા અન્તરહિતે. ખણભઙ્ગવસેન હિ અન્તરધાનં ખણે ખણે ઉપલબ્ભતિ. પરિહાનિવસેન ચ અન્તરધાને પુન તં અનુપ્પાદેત્વા ઉત્તરિ ઞાણાધિગમોયેવ નત્થીતિ. **તસ્સાપગમમત્તંવ પસ્સન્તો વસતી**તિ તસ્સ પઠમારુપ્પસ્સ અભાવમત્તં પસ્સન્તો સો યોગાવચરો વિહરતિ. યથા કથં વિયાતિ આહ “**સન્નિપાત**”ન્તિઆદિ. ઇદં વુત્તં હોતિ – યથા નામ કોચિ પુરિસો મણ્ડલમાળાદીસુ કત્થચિ કેનચિદેવ કરણીયેન સન્નિપતિતં ભિક્ખુસઙ્ઘં દિસ્વા કત્થચિ ગન્ત્વા સન્નિપાતકિચ્ચાવસાને ઉટ્ઠાય પક્કન્તેસુ ભિક્ખૂસુ પુન તં ઠાનં ગન્ત્વા ઓલોકેન્તો સુઞ્ઞમેવ પસ્સતિ, એવંસમ્પદમિદં દટ્ઠબ્બન્તિ. તત્રિદં ઓપમ્મસંસન્દનં – યથા સો પુરિસો સન્નિપતિતં ભિક્ખુસઙ્ઘં દિસ્વા ગતો, તતો સબ્બેસુ ભિક્ખૂસુ અપગતેસુ તં ઠાનં તેહિ સુઞ્ઞમેવ પસ્સતિ, ન પન તેસં કુતોચિ અપગતકારણં, એવમયં યોગાવચરો પુબ્બે વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનજ્ઝાનચક્ખુના પઠમારુપ્પવિઞ્ઞાણં દિસ્વા નત્થીતિ મનસિકારેન તસ્મિં અપગતે તતિયારુપ્પચક્ખુના તસ્સ નત્થિભાવમેવ પસ્સતિ, ન તસ્સ અપગતકારણં વીમંસતિ ઝાનસ્સ તાદિસાભોગાભાવતોતિ.

૧૦૨૦-૪. ચતુત્થા...પે॰... ન ચ સન્તન્તિ યથા નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનચિત્તં સઙ્ખારાવસેસસુખુમભાવપ્પત્તિયા સવિસેસં સન્તં, એવમયં આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનસમાપત્તિ ન ચ સન્તા તદભાવતોતિ અધિપ્પાયો. **ચ**-સદ્દો પનેત્થ અવુત્તસમુચ્ચયત્થો. તેન ‘‘સઞ્ઞા રોગો, સઞ્ઞા ગણ્ડો, સઞ્ઞા સલ્લં, એતં સન્તં, એતં પણીતં, યદિદં નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતન’’ન્તિ ઇમસ્સપિ સઙ્ગહો વેદિતબ્બો. **ચતુત્થં સન્તતો**તિ સઙ્ખારાવસેસસુખુમભાવેનેવ સવિસેસં સન્તતાય, અસન્તભાવકરરોગાદિસરિક્ખકસઞ્ઞાવિરહતો ચ સન્તતો દિસ્વા. “**સન્તં સન્તમિદં ચિત્ત**”ન્તિ ઇમિના ભાવનાકારં દસ્સેતિ. **વિભઙ્ગેપિ** હિ તંયેવ આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનં સન્તતો મનસિ કરોતીતિ અયમેવ ભાવનાકારો ગહિતો. અપરે પન ‘‘પાળિયં ઇમસ્સ ભાવનાકારો ન ગહિતો’’તિ વત્વા તત્થ કારણં વદન્તિ, તત્થ વત્તબ્બં **વિસુદ્ધિમગ્ગસંવણ્ણનાદિતો** ગહેતબ્બં.

૧૦૨૭. તતિયારુપ્પસઙ્ખાતક્ખન્ધેસુ ચ ચતૂસુપિ આરમ્મણભૂતેસૂતિ અધિપ્પાયો.

૧૦૨૯-૩૧. અભાવમત્તમ્પીતિ સુઞ્ઞતમત્તમ્પિ એવં સુખુમમ્પીતિ અધિપ્પાયો. **સન્તારમ્મણતાયા**તિ સન્તં આરમ્મણં એતસ્સાતિ સન્તારમ્મણા, તબ્ભાવો સન્તારમ્મણતા, તાય, ન ઝાનસન્તતાય. ન હિ તતિયારુપ્પસમાપત્તિ ચતુત્થારુપ્પતો સન્તતરા. યોદકો યં સન્તતો મનસિ કરોતિ, ન તત્થ આદીનવદસ્સનં ભવેય્ય. અસતિ ચ આદીનવદસ્સને ન સમતિક્કમો એવ સિયાતિ “**સન્તતો ચે મનક્કારો કથઞ્ચ સમતિક્કમો**”તિ આહ. ઇતરો “**અનાપજ્જિતુકામત્તા**”તિઆદિના પરિહારમાહ. તેન આદીનવદસ્સનમ્પિ અત્થેવાતિ દસ્સેતિ. યસ્મિઞ્હિ ઝાને અભિરતિ, તત્થ આવજ્જનસમાપજ્જનાદિપટિપત્તિયા ભવિતબ્બં. સા પનસ્સ તતિયારુપ્પે સબ્બસોવ નત્થિ, કેવલં સુઞ્ઞભાવતો આરમ્મણકરણમત્તમેવ. તથા હેસ કિઞ્ચાપિ તં સન્તતો મનસિ કરોતિ, અથ ખ્વસ્સ ‘‘અહમેતં આવજ્જિસ્સામિ, સમાપજ્જિસ્સામી’’તિ **આભોગો** સમન્નાહારો ન હોતિ. કસ્મા? આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનતો નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનસમાપત્તિયા પણીततરતાય. યથા હિ રાજા મહતા રાજાનુભાવેન નગરવીથિયં ચરન્તો દન્તકારાદયો કમ્મકારે છેકે અનેકાનિ દન્તવિકતિઆદીનિ સિપ્પાનિ કરોન્તે દિસ્વા ‘‘અહો વત રે છેકા આચરિયા, ઈદિસાનિ સિપ્પાનિ કરિસ્સન્તી’’તિ એવં તેસં છેકતાય તુસ્સતિ, ન ચસ્સ એવં હોતિ

‘‘અહો વતાહમ્પિ રજ્જં પહાય એવરૂપો સિપ્પિકો ભવેય્ય’’ન્તિ. તં કિસ્સ હેતુ? રજ્જસિરિયા મહાનિસંસતાય, સો તેસં જીવિતં તિણાયપિ અમઞ્ઞમાનો તે સમતિક્કમિત્વા ગચ્છતિ, એવંસમ્પદમિદં દટ્ઠબ્બં.

૧૦૩૨. સુખુમં પરન્તિ ઉક્કંસતો સુખુમં, પઠમજ્ઝાનૂપચારતો પટ્ઠાય હિ તચ્છેન્તિયા વિય પવત્તમાનાય ભાવનાય અનુક્કમેન સઙ્ખારા તત્થ અન્તિમકોટ્ઠાસતં પાપિતાતિ. યદિ એવં કથં ભાવના અત્તનો કિચ્ચં સાધેતિ, નનુ ચેસા તદવત્થં પાપિતા આરમ્મણં ન સમ્મા ઉપનિજ્ઝાયતીતિ? નયિદમેવ દટ્ઠબ્બં. ભાવનાબલેન સુખુમભાવં પાપિતાપિ ચેસા અત્તનો કિચ્ચે દુબ્બલત્તં ન પાપિતા, અથ ખો વિપ્ફારિકતાભાવં ગમિતા, તેન તથા સુખુમાપિ અત્તનો કિચ્ચે ન દુબ્બલા એવાતિ ન તત્થ તસ્સા અસામત્થિયં હોતિ.

૧૦૩૩-૪. યાય સઞ્ઞાયાતિ યાદિસાય સઞ્ઞાય સદ્દપ્પવત્તિહેતુભૂતાય. **સો** નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનસમઙ્ગી પુગ્ગલો. **નેવસઞ્ઞી ચ નાસઞ્ઞી હોતિ** નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાસમઙ્ગી હોતિ. **ન કેવલં તુ સઞ્ઞાવ એદિસી** સુખુમા નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞા હોતિ, **અથ ખો પન વેદનાદયોપિ** સુખુમા, વેદનાપિ નેવવેદનાનાવેદના, ચિત્તમ્પિ નેવચિત્તંનાચિત્તં, ફસ્સોપિ નેવફસ્સોનાફસ્સો . એસ નયો સેસસમ્પયુત્તધમ્મેસુ. સઞ્ઞાસીસેન પન ‘‘નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતન’’ન્તિ વુત્તં ‘‘નાનત્તકાયા નાનત્તસઞ્ઞિનો’’તિઆદીસુ (દી॰ નિ॰ ૩.૩૩૨, ૩૪૧, ૩૫૭, ૩૫૯; અ॰ નિ॰ ૭.૪૪; ૯.૨૪) વિય. નનુ ચેત્થ યદિ સઞ્ઞા અત્થિ, કથં નેવસઞ્ઞાતિ વત્તું વટ્ટતિ. યદિ નત્થિ, કથં નાસઞ્ઞાતિ અનુયોગં સન્ધાય ઇમમત્થં ઉપમાહિ સાધેતું ‘‘**પત્તમક્ખનતેલેના**’’તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **પત્તમક્ખણતેલેના**તિ અન્તોવુત્થતાય યાગુયા સદ્ધિં અકપ્પિયટ્ઠેન તેલં અત્થીતિ, નાળિપૂરાદીનં વસેન નત્થીતિ ચ વત્તબ્બેન પત્તે મક્ખિતતેલેન. **મગ્ગસ્મિં ઉદકેન ચા**તિ ઉપાહનતેમનમત્તટ્ઠેન ઉદકં અત્થીતિ, નહાનવસેન નત્થીતિ ચ વત્તબ્બેન મગ્ગસ્મિં ઉદકેન.

૧૦૩૫-૭. અયં અત્થોતિ કિઞ્ચિ વિસેસં ઉપાદાય સભાવતો અત્થીતિ વત્તબ્બસ્સેવ ધમ્મસ્સ કિઞ્ચિ વિસેસં ઉપાદાય નત્થીતિ વત્તબ્બતાસઙ્ખાતો અયમત્થો. પટુસઞ્ઞાકિચ્ચં કાતું અસમત્થતાય હિ નેવસઞ્ઞતા, સઙ્ખારાવસેસસુખુમભાવેન નાસઞ્ઞતા ચ હોતિ. તેનાહ ‘‘**પટુસઞ્ઞાય કિચ્ચસ્સા**’’તિઆદિ. આરમ્મણસઞ્જાનનઞ્ચેવ વિપસ્સનાય વિસયભાવં ઉપગન્ત્વા નિબ્બિદાજનનઞ્ચ પટુસઞ્ઞાકિચ્ચં કથમયં સઞ્ઞાવ સમાના સઞ્ઞાકિચ્ચં કાતું ન સક્કોતીતિ આહ ‘‘**યથા દહનકિચ્ચ**’’ન્તિઆદિ. ન્હાતુકામસ્સ ઉણ્હસીતભાવં અકત્વા સુખજનનતાય **સુખોદકં**, તસ્મિં. તેજોધાતુ યથા દહનકિચ્ચં કાતું ન સક્કોતિ, એવમેસા અતિસન્તારમ્મણે પવત્તત્તા આરમ્મણસઞ્જાનનં કાતું ન સક્કોતિ, પરમસુખુમત્તં ગતાવ. તેનેવ હેસા અકતાભિનિવેસસ્સ વિપસ્સનાઞાણેન સુખગ્ગય્હા ન હોતીતિ સેસસમાપત્તીસુ સઞ્ઞા વિય વિપસ્સનાય વિસયભાવં ઉપગન્ત્વા નિબ્બિદાજનનમ્પિ કાતું ન સક્કોતિ, અઞ્ઞેસુ હિ ખન્ધેસુ અકતવિપસ્સનાભિનિવેસો ભિક્ખુ નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનક્ખન્ધે સમ્મસિત્વા નિબ્બિદં પત્તું સમત્થો નામ નત્થિ, અપિ આયસ્મા સારિપુત્તો. પકતિવિપસ્સકો પન સારિપુત્તસદિસો ભિક્ખુ ખન્ધાદિમુખેન વિપસ્સનં અભિનિવિસિત્વા દ્વારારમ્મણેહિ સદ્ધિં દ્વારપ્પવત્તધમ્માનં વિપસ્સનં આરભિત્વા ઠિતો સક્કુણેય્ય તબ્બિસયં ઉદયબ્બયઞાણં ઉપ્પાદેતું, સોપિ કલાપસમ્મસનવસેનેવ, નો અનુપદધમ્મવિપસ્સનાવસેન. ન હિ સારિપુત્તસદિસો ભિક્ખુ ચતુત્થારુપ્પપરિયાપન્નેસુ ફસ્સાદિધમ્મેસુ વિનિબ્ભુજિત્વા વિસું વિસું સરૂપતો ગહેત્વા અનિચ્ચાદિવસેન સમ્મસિતું સક્કોતિ. કેવલં પન અવિનિબ્ભુજ્જ એકતો ગહેત્વા કલાપતો સમૂહતોયેવ સમ્મસિતું સમત્થો હોતિ, એવં સુખુમત્તેનેસા વિજ્જતિ.

૧૦૩૮-૪૦. રૂપન્તિ કસિણરૂપસઞ્ઞાતં પટિભાગનિમિત્તં. **આકાસ**ન્તિ કસિણુગ્ઘાટિમાકાસં. **વિઞ્ઞાણ**ન્તિ આકાસે પવત્તવિઞ્ઞાણં . **તદભાવક**ન્તિ તસ્સ આકાસે પવત્તવિઞ્ઞાણસ્સ અભાવકં. **કમતો**તિ પઠમારુપ્પં સમતિક્કમિત્વા હોતીતિઆદિના અનુક્કમતો. અત્તના વુત્તમત્થં અટ્ઠકથાવચનં આહરિત્વા સાધેન્તો ''**આહ ચા**''તિઆદિમાહ. **ઇધા**તિ ઇમાસુ ચતૂસુ અરૂપસમાપત્તીસુ. **પચ્છિમા પચ્છિમા** સમાપત્તિયો હિ પુરિમાપુરિમાહિ સમાપત્તીહિ **સુપણીતતરા** સુટ્ઠુ પણીતતરા, સુન્દરપણીતતરાતિ વા અત્થો. **પાસાદતલસાટિકા**તિ ચતુભૂમકપાસાદસ્સ હેટ્ઠિમહેટ્ઠિમતો ઉપરૂપરિ સવિસેસા પઞ્ચ કામગુણા, ચત્તારો પાસાદતલા ચ થૂલસણ્હસણ્હતરસણ્હતમસુત્તેહિ વિહિતા આયામવિત્થારતો સમપ્પમાણા સાટિકા ચ.

૧૦૪૨. રૂપારૂપભવં અભિભુય્ય નિબ્બાનં યાતિ, અથ વા નીવરણે અભિભુય્ય રૂપારૂપભવં યાતીતિ અત્થો.

ઇતિ અભિધમ્મત્થવિકાસિનિયા નામ

અભિધમ્માવતારસંવણ્ણનાય

અરૂપાવચરસમાધિભાવનાનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૧૬. સોળસમો પરિચ્છેદો

અભિઞ્ઞાનિદ્દેસવણ્ણના

૧૦૪૩-૭. પરન્તિ વિસિટ્ઠં કત્વા, વિસેસતોતિ અત્થો. **ચતુત્થજ્ઝાનમત્તેપી**તિ રૂપાવચરચતુત્થજ્ઝાનમત્તેપિ, નાવસ્સં અરૂપજ્ઝાનેહીતિ અધિપ્પાયો. અરૂપાવચરજ્ઝાનં અપ્પટિલદ્ધોપિ હિ કતાધિકારો ભિક્ખુ અભિઞ્ઞા સમ્પાદેતું સમત્થો હોતિ. એત્થ ચતુત્થજ્ઝાનગ્ગહણેનેવ હેટ્ઠા તીણિ ઝાનાનિ ગહિતાનિ. તેસુ હિ અચિણ્ણવસી ચતુત્થજ્ઝાનં ઉપ્પાદેતુમ્પિ ન સક્કોતિ. અભિઞ્ઞાસુ અનુયોગં કાતું વટ્ટતીતિ વત્વા તત્થ પયોજનં દસ્સેતું "**અભિઞ્ઞા નામા**"તિઆદિ વુત્તં. **નિટ્ઠઙ્ગતા**તિ અધિગતાનિસંસતાય ચેવ ભાવનાસુખતાય ચ નિટ્ઠં નિપ્ફત્તિં ગતા. સમાધિભાવનાય હિ લોકિયાભિઞ્ઞા ઉદયફલભાવેન પાકટા. સો અભિઞ્ઞાય ચ સમાધિના ચ સમન્નાગતો સુખેનેવ પઞ્ઞાભાવનં સમ્પાદેસ્સતિ.

૧૦૪૮-૯. દિબ્બાનીતિઆદિ લોકિયાભિઞ્ઞાનં સરૂપતો ઉદ્દિસનં. **દિબ્બાનિ ચક્ખુસોતાની**તિ દિબ્બચક્ખુઞાણં, દિબ્બસોતઞાણઞ્ચાતિ દસ્સેતિ. **ઇદ્ધી**તિ ઇદ્ધિવિધઞાણં. ઇમા પન **અભિઞ્ઞાયો પત્તુકામેન** આદિકમ્મિકેન યોગિના યસ્મા ઓદાતકસિણપરિયન્તેસુ અટ્ઠસુ કસિણેસુ ચતુત્થજ્ઝાનં, તબ્બસેન ચ અરૂપસમાપત્તિયો નિબ્બત્તેત્વા વા ન વા કસિણાનુલોમતાદીહિ ચુદ્દસહિ આકારેહિ ચિત્તં દમેતબ્બં. ન હિ એવં અદમેત્વા પુબ્બે અભાવિતભાવનો આદિકમ્મિકો યોગાવચરો પઞ્ચ અભિઞ્ઞાયો નિપ્ફાદેસ્સતીતિ તસ્મા તં ચિત્તપરિદમનં અવસ્સં કાતબ્બન્તિ દસ્સેતું "**કસિણાનુલોમતાદીહી**"તિઆદિ વુત્તં. **કસિણાનુલોમતાદીહી**તિ કસિણાનુલોમતા કસિણપટિલોમતા કસિણાનુલોમપટિલોમતા ઝાનાનુલોમતા ઝાનપટિલોમતા ઝાનાનુલોમપટિલોમતા ઝાનુક્કન્તિકતા કસિણુક્કન્તિકતા ઝાનકસિણુક્કન્તિકતા અઙ્ગસઙ્કન્તિકતા આરમ્મણસઙ્કન્તિકતા અઙ્ગારમ્મણસઙ્કન્તિકતા અઙ્ગવવત્થાપનતા આરમ્મણવવત્થાપનતાતિ ઇમેહિ ચુદ્દસહિ આકારેહિ.

તત્થ અટ્ઠસુ કસિણેસુ પટિપાટિયા સતક્ખત્તું સહસ્સક્ખત્તુમ્પિ સમાપજ્જનં, તથેવ ઉપ્પટિપાટિયા, પટિપાટિઉપ્પટિપાટિવસેન ચ સમાપજ્જનન્તિ ઇમેસં તિણ્ણં આકારાનં વસેન **કસિણાનુલોમતાદયો** વુત્તા. પઠમજ્ઝાનતો પટ્ઠાય યાવ નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનં, અયં **ઝાનાનુલોમતા** નામ. તેસં પટિલોમતો **ઝાનપટિલોમતા** નામ. અનુલોમપટિલોમતો **ઝાનઅનુલોમપટિલોમતા** નામ.

પથવીકસિણે પઠમજ્ઝાનં સમાપજ્જિત્વા તત્થેવ તતિયં સમાપજ્જતિ, તતો તદેવ ઉગ્ઘાટેત્વા આકાસાનઞ્ચાયતનં, તતો આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનન્તિ એવં કસિણં અનોક્કમિત્વા ઝાનસ્સેવ એકન્તરિકભાવેન ઉક્કમનં **ઝાનુક્કન્તિકતા** નામ. એવં આપોકસિણાદિમૂલિકાપિ યોજના કાતબ્બા. પથવીકસિણે પઠમજ્ઝાનં સમાપજ્જિત્વા પુન તદેવ તેજોકસિણે, તતો નીલકસિણે, તતો લોહિતકસિણેતિ ઝાનં અનુક્કમિત્વા કસિણસ્સેવ એકન્તરિકભાવેન ઉક્કમનં **કસિણુક્કન્તિકતા** નામ. પથવીકસિણે પઠમજ્ઝાનં સમાપજ્જિત્વા, તેજોકસિણે તતિયં , નીલકસિણં ઉગ્ઘાટેત્વા આકાસાનઞ્ચાયતનં, લોહિતકસિણતો આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનન્તિ ઇમિના નયેન ઝાનસ્સ ચેવ કસિણસ્સ ચ ઉક્કમનં **ઝાનકસિણુક્કન્તિકતા** નામ.

પથવીકસિણે પઠમજ્ઝાનં સમાપજ્જિત્વા તત્થેવ ઇતરેસમ્પિ સમાપજ્જનં **અઙ્ગસઙ્કન્તિકતા** નામ. સબ્બકસિણેસુ એકેકસ્સેવ સમાપજ્જનં **આરમ્મણસઙ્કન્તિકતા** નામ. પથવીકસિણે પઠમજ્ઝાનં સમાપજ્જિત્વા,

આપોકસિણે દુતિયં, તેજોકસિણે તતિયં, વાયોકસિણે ચતુત્થં, નીલકસિણં ઉગ્ઘાટેત્વા આકાસાનઞ્ચાયતનં, પીતકસિણતો વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનં, લોહિતકસિણતો આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનં, ઓદાતકસિણતો નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનન્તિ એવં અઙ્ગાનં, આરમ્મણાનઞ્ચ સમતિક્કમનં **અઙ્ગારમ્મણસઙ્કન્તિકતા** નામ.

પઠમજ્ઝાનં નામ પઞ્ચઙ્ગિકન્તિ વવત્થપેત્વા દુતિયં ચતુરઙ્ગિકં, તતિયં તિવઙ્ગિકં, ચતુત્થં દુવઙ્ગિકં, આકાસાનઞ્ચાયતનં…પે॰… નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનન્તિ એવં ઝાનઙ્ગમત્તસ્સેવ વવત્થાપનં **અઙ્ગવવત્થાપનં** નામ. તથા ‘‘ઇદં પથવીકસિણં, ઇદં આપોકસિણ’’ન્તિઆદિના આરમ્મણમત્તસ્સેવ વવત્થાપનં **આરમ્મણવવત્થાપનં** નામ. અઙ્ગારમ્મણવવત્થાપનમ્પિ એકે ઇચ્છન્તીતિ. અટ્ઠકથાસુ પન અનાગતત્તા અદ્ધા તં ભાવનાસુખં ન હોતિ. ઇમેહિ પન ચુદ્દસહિ આકારેહિ ચિત્તપરિદમનં કાતું અટ્ઠસમાપત્તિલાભીનં સતેસુ, સહસ્સેસુ વા એકોવ સક્કોતિ.

૧૦૫૦-૧. દન્તેતિ ચુદ્દસહિ આકારેહિ દન્તે. **સમાહિતે**તિ ચતુત્થજ્ઝાનસમાધિના સમાહિતે. **સુદ્ધે**તિ નીવરણદૂરીભાવેન, પચ્ચનીકસમનેપિ અબ્યાવટાય તત્રમજ્ઝત્તુપેક્ખાય સમ્પાદિતસતિપારિસુદ્ધિયા સબ્ભાવેન વા સુપરિસુદ્ધે. **પરિયોદાતે**તિ સુધન્તસુવણ્ણસ્સ નિઘંસનેન વિય પરિસુદ્ધત્તાયેવ પરિયોદાતે, પભસ્સરેતિ વુત્તં હોતિ. અથ વા વિતક્કવિચારક્ખોભવિરહવસેન પરિયોદાતેતિ વુત્તં હોતિ. **અનઙ્ગણે**તિ ‘‘માદિસસ્સ સમાધિસમ્પન્નસ્સ ઈદિસેન ભવિતબ્બ’’ન્તિ એવં ઝાનપટિલાભપચ્ચયાનં ‘‘અહો વત મમેવ સત્થા પટિપુચ્છિત્વા પટિપુચ્છિત્વા ભિક્ખૂનં ધમ્મં દેસેય્યા’’તિઆદિનયપ્પવત્તાનં પાપકાનં ઇચ્છાવચરાનં અભાવેન અનઙ્ગણે. **અનુપક્કિલેસે**તિ ઉપગન્ત્વા કિલિસ્સનટ્ઠેન ઉપક્કિલેસસઙ્ખાતાનં રાગાદીનં, ‘‘અભિજ્ઝા ચિત્તસ્સ ઉપક્કિલેસો, બ્યાપાદો, કોધો’’તિઆદિના આગતાનં ચિત્તુપક્કિલેસાનં વા વિગતત્તા વિગતુપક્કિલેસે. **મુદુભૂતે**તિ પગુણભાવાપાદનેન સુભાવિતત્તા મુદુભૂતે, વસિભાવપ્પત્તેતિ વુત્તં હોતિ. વસિભાવપ્પત્તઞ્હિ ચિત્તં સુપરિમદ્દિતં વિય ચમ્મં સુપરિકમ્મકતા વિય ચ લાખા મુદૂતિ વુચ્ચતિ. **કમ્મનીયે**તિ મુદુત્તાયેવ ઇદ્ધિપાદભાવૂપગમનેન કમ્મક્ખમે, વિકુબ્બનાદિઇદ્ધિકમ્મયોગ્યેતિ વુત્તં હોતિ. મુદુજાતઞ્હિ ચિત્તં કમ્મક્ખમં હોતિ, સુધન્તમિવ સુવણ્ણં, ઉભયમ્પિ ચેતં સુભાવિતત્તાયેવ હોતિ. યથાહ – ‘‘નાહં, ભિક્ખવે, અઞ્ઞં એકધમ્મમ્પિ સમનુપસ્સામિ, યં એવં ભાવિતં બહુલીકતં મુદુઞ્ચ હોતિ કમ્મનિયઞ્ચ, યથયિદં, ભિક્ખવે, ચિત્ત’’ન્તિ (અ॰ નિ॰ ૧.૪૭). **ઠિતે**તિ એતેસુ પરિસુદ્ધભાવાદીસુ નિચ્ચલં અવટ્ઠિતે, ભાવનાપારિપૂરિયા વા પણીતભાવં સમ્પત્તિત્વા ઠિતે. **અચલે**તિ ઠિતત્તાયેવ અકમ્પે, આનેઞ્જપ્પત્તેતિ વુત્તં હોતિ. મુદુકમ્મઞ્ઞભાવેહિ વા અત્તનો વસે ઠિતત્તા ઠિતે, સદ્ધાદીહિ પરિગ્ગહિતત્તા અસ્સદ્ધિયાદીહિ અકમ્પનતો અચલે.

અટ્ઠઙ્ગસમ્પન્નેતિ ઠિતિઅચલતાનં વિસું વિસું અગ્ગહણેન સમાહિતેતિ વિસું એકઙ્ગં કત્વા. તાસં પન વિસું વિસું ગહણે સુવિસુદ્ધતાદીનં સમાહિતચિત્તસ્સ અઙ્ગભૂતત્તા સમાહિતેતિ ઇમં અઙ્ગભાવેન અગ્ગહેત્વા સુવિસુદ્ધતાદીહિ અટ્ઠહિ અઙ્ગેહિ સમ્પન્નતા વેદિતબ્બા. **ઇદ્ધિવિધાયા**તિ ઇદ્ધિકોટ્ઠાસત્થાય, ઇદ્ધિપ્પભેદાય વા. અત્થતો પન **ઇદ્ધિવિધા** નામ એકસ્સ બહુભાવાદિઅનેકવિધાનપચ્ચયભૂતં અભિઞ્ઞાઞાણં. **અભિનીહરતી**તિ અભિઞ્ઞાધિગમત્થાય પરિકમ્મચિત્તં કસિણારમ્મણતો અપનેત્વા અભિઞ્ઞાભિમુખં પેસેતિ. **ઇદ્ધિવિકુબ્બનન્તિ** એત્થ ઇજ્ઝતીતિ ઇદ્ધિ, નિપ્ફજ્જતિ પટિલબ્ભતીતિ વુત્તં હોતિ. યઞ્હિ નિપ્ફજ્જતિ, પટિલબ્ભતિ ચ, તં ઇજ્ઝતીતિ વુચ્ચતિ. યથાહ –

‘‘કામં કામયમાનસ્સ, તસ્સ ચેતં સમિજ્ઝતી’’તિઆદિ; (સુ॰ નિ॰ ૭૭૨; મહાનિ॰ ૧; નેત્તિ॰ ૫,૪૪);

ઇદ્ધિયેવ વિકુબ્બનં પકતિવણ્ણવિજહનકિરિયન્તિ **ઇદ્ધિવિકુબ્બનં**, ઇદં ઇદ્ધીસુ વિકુબ્બનિદ્ધિયા પધાનભાવતો વુત્તં, ઇદ્ધિ ચ વિકુબ્બનઞ્ચાતિ વા **ઇદ્ધિવિકુબ્બનં**. વિસું ગહણમ્પિ વુત્તકારણેનેવ દટ્ઠબ્બં.

૧૦૫૨-૪. યથા પન તં નિપ્ફાદેતબ્બં, તં વિધિં દસ્સેતું "**અભિઞ્ઞાપાદકજ્ઝાન**"ન્તિઆદિ વુત્તં. એત્થ ચ "અનુપુબ્બેન ચત્તારિ ઝાનાનિ સમાપજ્જિત્વા ચતુત્થજ્ઝાનતો વુટ્ઠાયા"તિ કેચિ, તં અયુત્તં. યદિચ્છકં સમાપજ્જનત્થઞ્હિ ચિત્તપરિદમનં, ચતુત્થજ્ઝાનમેવ ચ અભિઞ્ઞાપાદકં, ન ઇતરાનિ. **સતં...પે॰... માનસ**ન્તિ સચે સતં ઇચ્છતિ, "સતં હોમિ, સતં હોમી"તિ, સચે સહસ્સં ઇચ્છતિ, "સહસ્સં હોમિ, સહસ્સં હોમી"તિ એવં પરિક**મ્મમાનસં** કત્વા. "પરિકમ્મમાનસ"ન્તિ ચ પાદકજ્ઝાનતો વુટ્ઠાય "સતં હોમી"તિઆદિના પવત્તિતકામાવચરચિત્તં, પાદકજ્ઝાનઞ્ચ. **અભિ...પે॰... પુના**તિ એત્થ પુબ્બે અભિઞ્ઞાપાદકજ્ઝાનસમાપજ્જનં પરિકમ્મચિત્તસ્સ સમાધાનત્થં, પુન સમાપજ્જનં અધિટ્ઠાનચિત્તસ્સ બલગ્ગાહત્થં. **અધિટ્ઠાતી**તિ સતં આવજ્જેત્વા તતો પરં પવત્તાનં તિણ્ણં, ચતુન્નં વા પુબ્બભાગચિત્તાનં અનન્તરા ઉપ્પન્નેન સન્નિટ્ઠાપનવસેન અધિટ્ઠાનન્તિ લદ્ધનામેન અભિઞ્ઞાઞાણેન સન્નિટ્ઠાનં કરોતિ, સતં નિપ્ફાદેતીતિ અત્થો. "અધિટ્ઠાન"ન્તિ હિ સબ્બત્થ અભિઞ્ઞાઞાણં વુચ્ચતિ.

૧૦૫૫-૭. નિમિત્તારમ્મણન્તિ પટિભાગનિમિત્તારમ્મણં. **પરિકમ્મમનાનેત્થ સતારમ્મણિકાની**તિ એત્થ એતેસુ પરિકમ્માધિટ્ઠાનેસુ પરિકમ્મમાનસાનિ "સતં હોમી"તિ પવત્તાનિ કામાવચરમાનસાનિ સતારમ્મણિકાનિ એકેકસ્સ ચિત્તસ્સ વસેન સતારમ્મણિકાનિ હોન્તિ પચ્ચેકં "સતં હોમી"તિ પવત્તનતો. સહસ્સારમ્મણાદીસુપિ એસેવ નયો. **તદાધિટ્ઠાનચિત્તમ્પી**તિ તસ્સ સતાદિકસ્સ અધિટ્ઠાનચિત્તમ્પિ. સતારમ્મણિકતા ચ પન નેસં વણ્ણવસેન, નો સત્તપઞ્ઞત્તિવસેન. રૂપઞ્હિ સતં વા સહસ્સં વા કત્વા દસ્સેતબ્બં, ન પઞ્ઞત્તિ. એત્થ ચ યદિ નીલવણ્ણમેવ સતં અભિનિપ્ફાદેતિ, વણ્ણસ્સ તંતંસન્તાનવસેન નાનત્તેપિ નીલવસેન એકત્તા એકમેકં પરિકમ્મચિત્તં સબ્બં નીલજાતં આલમ્બતિ.

યદિ પન નાનાવણ્ણનાનાકિરિયપરિકમ્મચિત્તાનમ્પિ બહુભાવો હોતિ, એકમેકં એકેકવણ્ણં, એકેકવણ્ણેસુ ચ નાનાકિરિયં આરમ્મણં કરોતિ. અધિટ્ઠાનચિત્તં પન વણ્ણસામઞ્ઞં ગહેત્વાપિ પરિકમ્મારમ્મણં નાનાવણ્ણવન્તં અભિનિપ્ફાદેતિ અચિન્તેય્યાનુભાવત્તા ઇદ્ધિવિસયસ્સ. **અપ્પનાચિત્તં વિયાતિ વિય**-ગ્ગહણં અભિઞ્ઞાચિત્તસ્સ, ઝાનચિત્તસ્સ ચ પઠમુપ્પત્તિયં સદિસભાવતો વુત્તં, ન તસ્સ અપ્પનાભાવતો. તેનેવ હિ પુબ્બે વુત્તગ્ગહણેન વિસેસિતન્તિ. **ચતુત્થજ્ઝાનિક**ન્તિ રૂપાવચરચતુત્થજ્ઝાનવન્તં, તેન સમ્પયુત્તં. યદિ એવં ચતુત્થજ્ઝાનસ્સ, ઇમસ્સ ચ કો વિસેસોતિ આહ "**પરિકમ્મવિસેસોવા**"તિ. ન હેત્થ પરિકમ્મવિસેસં વિના અઞ્ઞો વિસેસો અત્થિ. અપ્પનાય પુબ્બભાગપ્પવત્તાનિપિ તીણિ ચત્તારિ જવનાનિ ગહિતગ્ગહણેન, અગ્ગહિતગ્ગહણેન વા પરિકમ્મોપચારાનુલોમાનિ સબ્બપચ્છિમં ગોત્રભુનામકન્તિઆદિ સેસં સમાનમેવ. તેનાહ "**સેસં પુબ્બસમં ઇધા**"તિ. ઇદ્ધિવિધઞાણવણ્ણના.

૧૦૫૮. દિબ્બસોતન્તિ દેવતાનં પિત્તસેમ્હાદીહિ અપલિબુદ્ધેહિ દૂરેપિ આરમ્મણગ્ગહણસમત્થેહિ દિબ્બસોતપસાદેહિ સમાનત્તા, દિબ્બવિહારવસેન પટિલદ્ધત્તા, અત્તના ચ દિબ્બવિહારસન્નિસ્સિતત્તા દિબ્બં, સવનટ્ઠેન સોતકિચ્ચકરણતો, તંસદિસતાય ચ સોતં. **ઇદ**ન્તિ યં ઉદ્દેસે "દિબ્બાનિ ચક્ખુસોતાની"તિ (અભિધ॰ ૧૦૪૮) દિબ્બસોતં ઉદ્દિટ્ઠં, તં ઇદન્તિ અત્થો.

૧૦૫૯-૬૪. પઠમં ઓળારિકસદ્દં આવજ્જેત્વા પચ્છા સુખુમસદ્દસ્સ આવજ્જિતબ્બતો આહ "**મહન્તો સુખુમોપિ ચા**"તિ. પરિચયકરણત્થઞ્હિ પઠમં અરઞ્ઞે સીહાદીનં સદ્દે આદિં કત્વા સબ્બે ઓળારિકતો પટ્ઠાય યથાનુક્કમેન સુખુમસદ્દા આવજ્જિતબ્બા, તથા પુરત્થિમાદીસુ દિસાસુ ઓળારિકાનમ્પિ સુખુમાનમ્પિ સદ્દાનં સદ્દનિમિત્તં મનસિ કાતબ્બં. તસ્સ તે સદ્દા પકતિચિત્તસ્સપિ પાકટા હોન્તિ, પરિકમ્મચિત્તસ્સ પન અતિવિય પાકટા. **તસ્સા**તિ તસ્સ યોગિનો. **સદ્દસ્સ નિમિત્ત**ન્તિ ઓળારિકસ્સ, સુખુમસ્સ વા સદ્દસ્સ યથાવુત્તં ઉપાદાયુપાદાય લબ્ભમાનઓળારિકસુખુમાકારં. **મનસિ કુબ્બતો**તિ "ઇમિસ્સા દિસાય અયં સદ્દો ઓળારિકો, સુખુમો વા"તિ એવં પરિકમ્મચિત્તેન મનસિ કરોન્તસ્સ. **સદ્દેસૂ**તિ યે પરિકમ્મચિત્તસ્સ વિસયભૂતા ઓળારિકા, સુખુમા વા સદ્દા, તેસુ. **અઞ્ઞતર**ન્તિ યત્થ પરિકમ્મકરણવસેન અભિણ્હં મનસિકારો પવત્તો, તં એકં સદ્દં. યદિ અભિઞ્ઞાચિત્તમ્પિ પરિકમ્મેન ગહિતમેવ આરમ્મણં કરોતિ, કો પન તસ્સ, ઇમસ્સ વા વિસેસોતિ? વુચ્ચતે – પરિકમ્મચિત્તં અસુતસ્સ ગહણતો સદ્દમત્તં ગણ્હાતિ, અભિઞ્ઞાચિત્તં પન અસુતમ્પિ ગણ્હન્તં સવનાકારેન ગહણતો અત્થાવબોધસ્સ પચ્ચયભાવેનેવ ગણ્હાતીતિ અયમેતેસં વિસેસો. **સુતકોવિદા**તિ પરિયત્તિયં છેકા.

૧૦૬૫-૬. થામજાતન્તિ જાતથામં, દળ્હભાવપ્પત્તન્તિ અત્થો. વડ્ઢેતબ્બં પાદકજ્ઝાનારમ્મણં કિત્તકન્તિ આહ "**એત્થન્તરગત**"ન્તિઆદિ. પાદકજ્ઝાનસ્સ હિ આરમ્મણભૂતં કસિણનિમિત્તં "એત્તકં ઠાનં ફરતૂ"તિ મનસિ કરિત્વા પાદકજ્ઝાનં સમાપજ્જન્તસ્સ કસિણનિમિત્તં તત્તકં ઠાનં ફરિત્વા તિટ્ઠતિ. સો સમાપત્તિતો વુટ્ઠાય પુન પાદકજ્ઝાનં અસમાપજ્જિત્વાપિ અનેકપ્પભેદેપિ સદ્દે આવજ્જતિ સુભાવિતભાવનત્તા. તત્થ અઞ્ઞતરં સદ્દં આરબ્ભ ઉપ્પન્નાવજ્જનાનન્તરં ચત્તારિ, પઞ્ચ વા જવનાનિ ઉપ્પજ્જન્તિ, તેસુ પચ્છિમં ઇદ્ધિચિત્તં હોતિ. એવં યત્તકં સદ્દં ઇચ્છતિ, તત્તકં તત્થ ગતં આવજ્જિત્વા અભિઞ્ઞાઞાણેન જાનાતિ. યેન પન એવં કસિણનિમિત્તં અવડ્ઢિતં, તેન પુનપિ પાદકજ્ઝાનં સમાપજ્જિતબ્બમેવ. સો હિ તં ઠાનગતસદ્દં પાદકજ્ઝાનં સમાપજ્જિત્વાવ તતો વુટ્ઠાય અભિઞ્ઞાચિત્તેન સુણાતિ. તતો એવ હિ "પાદકારમ્મણેન...પે॰... સુણાતીતિ સાસઙ્કં વદતી"તિ (વિસુદ્ધિ॰ મહા॰ ૨.૪૦૦) વુત્તં. ઇદ્ધિવિધલાભી પન સેસાભિઞ્ઞલાભિનો વિય વિજ્જમાનસદ્દાદિઆરમ્મણમત્તમેવ અકત્વા આગન્તુકરૂપનિમ્માપનતો સબ્બથાપિ દ્વિક્ખત્તું પાદકજ્ઝાનં સમાપજ્જિત્વાવ તં નિપ્ફાદેતિ. **એકઙ્ગુલદ્વઙ્ગુલ-**ઞ્ઞગહણઞ્ચેત્થ સુખુમસદ્દાપેક્ખાય કતં.

૧૦૬૮. સુણન્તોતિ એવં પરિચ્છિન્દિત્વા પરિચ્છિન્દિત્વા સવનેન વસિકતાભિઞ્ઞો હુત્વા યથાવજ્જિતે સુણન્તો. **પાટિયેક્કમ્પી**તિ એકજ્ઝં પવત્તમાનેપિ યાવ બ્રહ્મલોકા એકકોલાહલં કત્વા ઉટ્ઠિતે સઙ્ખભેરીપણવાદિસદ્દે પચ્ચેકં વત્થુભેદેન વવત્થાપેતુકામતાય સતિ "અયં સઙ્ખસદ્દો, અયં ભેરીસદ્દો, અયં પણવસદ્દો"તિઆદિના પચ્ચેકંયેવ વવત્થાપેતું સક્કોતિયેવાતિ. દિબ્બસોતઞાણવણ્ણના.

૧૦૬૯-૭૩. ચેતોપરિયમાનસન્તિ પરિયાતીતિ પરિયં, સરાગાદિવસેન પરિચ્છિજ્જ જાનાતીતિ અત્થો. યેસઞ્હિ ધાતૂનં ગતિ અત્થો, બુદ્ધિપિ તેસં અત્થો હોતીતિ. ચેતસો પરિયં ચેતોપરિયં, મનસિ ભવન્તિ માનસં, ઞાણં, ચેતોપરિયઞ્ચ તં માનસઞ્ચાતિ **ચેતોપરિયમાનસં. દિબ્બચક્ખુવસેનેવા**તિ દિબ્બચક્ખુઉપનિસ્સયેનેવ. તઞ્હિ એતસ્સ ઉપ્પાદને પરિકમ્મં. **તસ્મા**તિ યસ્મા ઇદં દિબ્બચક્ખુવસેનેવ પવત્તતિ, તસ્મા. **દિબ્બેન ચક્ખુના**તિ દિબ્બસદિસતાદીહિ "દિબ્બચક્ખૂ"તિ લદ્ધવોહારેન દિબ્બચક્ખુઞાણેન દિસ્વાતિ સમ્બન્ધો. **હદય**ન્તિ ન હદયવત્થુ, અથ ખો હદયમંસપેસિ. યં બહિ કમલમકુળસણ્ઠાનં અન્તો કોસાતકીફલસદિસન્તિ વુચ્ચતિ. તઞ્હિ નિસ્સાય ઇદાનિ વુચ્ચમાનં લોહિતં તિટ્ઠતિ. હદયવત્થુ પન ઇમં લોહિતં નિસ્સાય પવત્તતિ. **લોહિતં દિસ્વા**તિ લોહિતસ્સ વણ્ણં દિસ્વા. દિબ્બચક્ખુનોપિ હિ વણ્ણમેવ દિસ્સતિ. તેનેવ હિ તં ચક્ખુસદિસત્તા "ચક્ખૂ"તિ વુચ્ચતિ. **પરસ્સા**તિ

અઞ્ઞસ્સ. યથા હિ યો પરો ન હોતિ, સો અત્તા, એવં યો અત્તા ન હોતિ, સો પરો. કથં પન દિબ્બચક્ખુના લોહિતસ્સ વણ્ણદસ્સનેન પરચિત્તં વિઞ્ઞેય્યન્તિ આહ "**સોમનસ્સયુતે**"તિઆદિ. **લોહિતન્તિ** રત્તં નિગ્રોધફલસમાનવણ્ણં. **કાળકન્તિ** જમ્બુસદિસવણ્ણં. **તિલતેલૂપમન્તિ** અનેન પસન્નભાવમાહ.

કથં પન ચિત્તે સોમનસ્સ સહગતાદિમ્હિ સતિ કમ્મજસ્સ લોહિતસ્સ વિવિધવણ્ણભાવાપત્તીતિ? કિઞ્ચાપિ હદયવત્થુસન્નિસ્સિતભૂતાનિ કમ્મજાનેવ, તં પન લોહિતં કમ્મજમેવાતિ નત્થિ ચતુસન્તતિરૂપસ્સપિ તત્થ લબ્ભમાનત્તા. તેનેવ હિ **અટ્ઠકથાયં** ''ઇદં રૂપં સોમનસ્સિન્દ્રિયસમુટ્ઠાનં, ઇદં દોમનસ્સિન્દ્રિયસમુટ્ઠાનં, ઇદં ઉપેક્ખિન્દ્રિયસમુટ્ઠાનન્તિ પરસ્સ હદયલોહિતવણ્ણં પસ્સિત્વા''તિ (વિસુદ્ધિ॰ ૨.૪૦૧) વુત્તં. એવમ્પિ યં તત્થ અચિત્તજં, તસ્સ યથાવુત્તવણ્ણભેદેન ન ભવિતબ્બન્તિ? ભવિતબ્બં સેસસન્તતિરૂપાનં તદનુવત્તનતો. યથા હિ ગમનાદીસુ ચિત્તજરૂપાનિ ઉતુજકમ્મજાહારજરૂપેહિ અનુવત્તીયન્તિ, અઞ્ઞથા કાયસ્સ દેસન્તરપ્પત્તિયેવ ન સિયાતિ, એવમિધાપિ ચિત્તજરૂપં સેસસન્તતિરૂપેહિ અનુવત્તીયતિ, પસાદકોધવેલાસુ ચ ચક્ખુસ્સ વણ્ણભેદાપત્તિયેવ તસ્સત્થસ્સ નિદસ્સનં દટ્ઠબ્બં, તસ્મા સોમનસ્સાદિયુત્તચિત્તાનુરૂપં ઉપ્પન્નચિત્તસમુટ્ઠાનરૂપવસેન સેસતિસમુટ્ઠાનરૂપાનમ્પિ નાનાવણ્ણતા હોતિયેવાતિ સુટ્ઠુ વુત્તં "**લોહિતં લોહિતં સિયા**"તિઆદિ. **દિસ્વા હદયલોહિતન્તિ** પઠમં તાવ અનુમાનઞાણેન લોહિતં દિસ્વા. **કાતબ્બં થામતં ગતન્તિ** ઉપ્પાદેત્વા થામભાવં ગતં કાતબ્બં.

ચેતોપરિયઞાણઞ્હિ ઉપ્પાદેતુકામેન યોગિના દિબ્બચક્ખુલાભિના એવ સતા હેટ્ઠા વુત્તનયેન રૂપાવચરચતુત્થજ્ઝાનં અટ્ઠઙ્ગસમન્નાગતં અભિનીહારક્ખમં કત્વા આલોકં વડ્ઢેત્વા દિબ્બેન ચક્ખુના પરસ્સ હદયમંસપેસિં નિસ્સાય વત્તમાનસ્સ લોહિતસ્સ વણ્ણદસ્સનેન ઇદાનિ ઇમસ્સ ચિત્તં ''સોમનસ્સસહગત''ન્તિ વા ''દોમનસ્સસહગત''ન્તિ વા ''ઉપેક્ખાસહગત''ન્તિ વા નયગ્ગાહવસેન વવત્થાપેત્વા પાદકજ્ઝાનં સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય ''ઇમસ્સ ચિત્તં જાનામી''તિ પરિકમ્મં કાતબ્બં. કાલસતમ્પિ કાલસહસ્સમ્પિ પુનપ્પુનં પાદકજ્ઝાનં સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય તથેવ પટિપજ્જિતબ્બં. તસ્સેવં દિબ્બેન ચક્ખુના હદયલોહિતવણ્ણદસ્સનાદિવિધિના પટિપજ્જન્તસ્સ ''ઇદાનિ ચેતોપરિયઞાણં ઉપ્પજ્જિસ્સતી''તિ યં તદા પવત્તતીતિ વવત્થાપિતં ચિત્તં, તં આરમ્મણં કત્વા મનોદ્વારાવજ્જનં તીણિ ચત્તારિ વા જવનાનિ કામાવચરાનિ જવન્તિ. ચતુત્થં, પઞ્ચમં વા અભિઞ્ઞાચિત્તં રૂપાવચરચતુત્થજ્ઝાનિકં . તત્થ યં તેન અપ્પનાચિત્તેન સમ્પયુત્તં ઞાણં, ઇદં ચેતોપરિયઞાણં. તઞ્હિ યત્થ અનેન પરિકમ્મં કતં, તં પરસ્સ ચિત્તં પચ્ચક્ખતો પટિવિજ્ઝન્તં વિભાવેન્તમેવ હુત્વા પવત્તતિ, રૂપં વિય ચ દિબ્બચક્ખુઞાણં, સદ્દં વિય ચ દિબ્બસોતઞાણં. તતો પરં પન કામાવચરચિત્તેહિ સરાગાદિવવત્થાપનં હોતિ નીલાદિવવત્થાપનં વિય.

૧૦૭૪-૫. એવમધિગતસ્સ પન ચેતોપરિયઞાણસ્સ થામગમનવિધાનમ્પિ અધિગમવિધાનસદિસમેવ, તદેવેત્થ આચરિયેન દસ્સિતં. **એવં થામગતે**તિઆદિ થામગમનાનિસંસદસ્સનં. **સબ્બમેવા**તિ ઇદં ''કામાવચરચિત્તં, રૂપારૂપેસુ માનસ''ન્તિ ઉભયપદેનપિ સમ્બન્ધિતબ્બં, ચતુપણ્ણાસવિધં કામાવચરચિત્તં, પઞ્ચદસરૂપાવચરચિત્તં, દ્વાદસઅરૂપાવચરચિત્તન્તિ સબ્બમેવ, પચ્ચેકં સરાગાદિપ્પભેદકં વિજાનાતીતિ અત્થો. પુથુજ્જનસ્સ વસેનાયં અભિઞ્ઞાકથાતિ લોકુત્તરચિત્તં ઇધ અનુદ્ધટં. તમ્પિ હિ ઉપરિમો, સદિસો વા અરિયો હેટ્ઠિમસ્સ, સદિસસ્સ ચ ચિત્તં જાનાતિ, હેટ્ઠિમો પન ઉપરિમસ્સ ચિત્તં ન જાનાતિ. યથા ચેતં, એવં અરૂપાવચરજ્ઝાને અકતાભિનિવેસો પુથુજ્જનો, સેખોપિ વા અરૂપાવચરચિત્તં ન જાનાતિ. અટ્ઠસમાપત્તિકસ્સ પન

વસેન ઇધારૂપાવચરચિત્તસ્સાપિ જાનનં વુત્તં. અરહા પન આરુપ્પે અકતાભિનિવેસોપિ તપ્પટિચ્છાદકઅવિજ્જાય વિહતત્તા તમ્પિ જાનાતિયેવ. ચેતોપરિયઞાણવણ્ણના.

૧૦૭૬-૭. પુબ્બે અતીતજાતીસુ નિવાસા નિવુત્થા અત્તનો સન્તાને પવત્તા, સપરવિઞ્ઞાણેહિ ગોચરાસેવનાય આસેવિતા ચ ખન્ધા પુબ્બેનિવાસા. પરવિઞ્ઞાણવિઞ્ઞાતાપિ હિ પુબ્બે નિવસિંસુ એત્થાતિ પુબ્બેનિવાસાતિ વુચ્ચન્તિ, તે પન છિન્નવટુમકાનુસ્સરણાદીસુ બુદ્ધાનંયેવ વિસયા, પુબ્બે નિવાસેસુ સરૂપવિભાવકં ઞાણં **પુબ્બેનિવાસઞાણં**. તેન. **તદનુસ્સતી**તિ તેસં પુબ્બેનિવાસાનં અનુસ્સતિ. હેટ્ઠા તીસુ ઝાનેસુ યથારહં પીતિસુખેહિ કાયચિત્તાનં સમ્પીણનાય ચત્તારિ ઝાનાનિ સમાપજ્જિતબ્બાનીતિ આહ "**ઝાનાનિ પના**"તિઆદિ. અઞ્ઞથા પાદકજ્ઝાનં સમાપજ્જિત્વાયેવાતિ વુત્તં સિયા. યાય નિસજ્જાય નિસિન્નસ્સ અનુસ્સરણારમ્ભો, સા ઇધ **સબ્બપચ્છિમા નિસજ્જા**.

૧૦૭૮-૮૦. તતો પભુતિ...પે॰... ક્કમાતિ તસ્મિં ભવે પુરિમભવાદીસુ કતં સબ્બમ્પિ સઙ્ગહેત્વા **સબ્બમાવજ્જિતબ્બ**ન્તિઆદિના વિસું વિસું રત્તિન્દિવાદિવસેન દસ્સેતિ. **દિવસે રત્તિયં કત**ન્તિ સબ્બપચ્છિમનિસજ્જાતો પટ્ઠાય આસનપઞ્ઞાપનં સેનાસનપ્પવેસનન્તિ પટિલોમેન સકલં રત્તિન્દિવં કતકિચ્ચં આવજ્જિતબ્બં. **કતમાવજ્જિતબ્બ**ન્તિ યં એત્થન્તરે કતકિચ્ચં, સબ્બં તં પટિલોમક્કમેનેવ આવજ્જિતબ્બન્તિ અત્થો. એત્તકં પન પકતિચિત્તસ્સપિ પાકટં, પરિકમ્મચિત્તસ્સ પન અતિપાકટમેવ. સચે પનેત્થ કિઞ્ચિ ન પાકટં હોતિ, પુન પાદકજ્ઝાનં સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય આવજ્જિતબ્બં, એત્તકેન દીપે જલિતે વિય પાકટં હોતિ. પાદકજ્ઝાનસમાપજ્જનઞ્હિ સત્થકસ્સ વિય નિસાનસિલા સતિપઞ્ઞાનં નિસિતભાવાવહં, તસ્મા તા તંસમાપજ્જનેન પરમનેપક્કપ્પત્તા હોન્તિ. **પુરિમસ્મિં ભવે**તિ ઇમમ્હા ભવા અનન્તરે પુરિમસ્મિં ભવે.

૧૦૮૧. નિબ્બત્તં નામરૂપઞ્ચાતિ અત્તનો પચ્ચયેહિ નિબ્બત્તનામરૂપં. **સાધુક**ન્તિ સુટ્ઠુ અપરિહાપેત્વા આવજ્જિતબ્બં. પહોતિ હિ ઇમિસ્સા અભિઞ્ઞાય કતાધિકારો ભિક્ખુ પઠમવારેનેવ પટિસન્ધિં ઉગ્ઘાટેત્વા ચુતિક્ખણે નામરૂપં આરમ્મણં કાતું, તથા અસક્કોન્તેનાપિ ધુરનિક્ખેપં અકત્વા પાદકજ્ઝાનમેવ પુનપ્પુનં સમાપજ્જિતબ્બં, તતો ચ વુટ્ઠાય પુનપ્પુનં આવજ્જિતબ્બં. આવજ્જન્તેન ચ પન પઠમં રૂપં આવજ્જિત્વા પચ્છા નામં આવજ્જિતબ્બન્તિ આચરિયા. અપરે પન વિપરિયાયેન વદન્તિ.

તત્થ પચ્છિમનિસજ્જાતો પભુતિ યાવ પટિસન્ધિતો આરમ્મણં કત્વા પવત્તઞાણં અતીતજાતીસુ નિવુત્થધમ્મારમ્મણાભાવતો પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિઞાણં નામ ન હોતિ, તં પન પરિકમ્મઞાણમેવ. યદા પનસ્સ પટિસન્ધિં અતિક્કમ્મ ચુતિક્ખણે ઉપ્પન્નં નામરૂપં આરમ્મણં કત્વા મનોદ્વારાવજ્જનં ઉપ્પજ્જતિ, તસ્મિં નિરુદ્ધે વુત્તનયેન અપ્પનાચિત્તં ઉપ્પજ્જતિ, તેન સમ્પયુત્તં ઞાણં પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિઞાણં નામ. તેનાહ "**યદા પના**"તિઆદિ.

એત્થાહ – કિં એકેનેવ અભિઞ્ઞાચિત્તેન ચુતિક્ખણે પવત્તનામરૂપં સબ્બમ્પિ આરમ્મણં કરોતિ, ઉદાહુ અઞ્ઞેન અઞ્ઞેનાતિ. કિઞ્ચેત્થ યદિ એકેનેવ, દૂરતો ચિત્તપટં પેક્ખન્તસ્સ વિય અનિરૂપિતરૂપેન વવત્થાનં હોતિ. યદિ ચ અઞ્ઞેન અઞ્ઞેન, વિસું વિસું પાદકજ્ઝાનસમાપજ્જનાદિના ભવિતબ્બન્તિ? ઉભયથાપિ ન દોસો. ઇદ્ધિવિસયસ્સ હિ અચિન્તેય્યત્તા એકેનપિ અભિઞ્ઞાચિત્તેન નામરૂપે પસ્સન્તો નિરૂપિતરૂપેનેવ પસ્સતિ, ન અનિરૂપિતરૂપેનેવ

પસ્સતિ, અઞ્ઞેનપિ વા પઠમમેવ પાદકજ્ઝાનં સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય સમાહિતચિત્તેન કતપરિકમ્મસ્સ પવત્તિતત્તા પુન સમાપજ્જનં વિના આવજ્જિત્વા આરમ્મણં કરોતિયેવાતિ. પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિઞાણવણ્ણના.

૧૦૮૬-૮. **દિબ્બચક્ખુના**તિ દિબ્બસદિસત્તા, દિબ્બવિહારવસેન પટિલભિતબ્બત્તા, અત્તના ચ દિબ્બવિહારસન્નિસ્સિતત્તા મહાજુતિકતાદીહિ વા **દિબ્બં**, રૂપદસ્સનટ્ઠેન ચક્ખુમિવાતિ **ચક્ખુ**. યથા હિ મંસચક્ખુ વિઞ્ઞાણાધિટ્ઠિતં સમવિસમં આચિક્ખન્તં વિય પવત્તતિ, ઇદં પન તતો સાતિસયં ચક્ખુકિચ્ચકારીતિ દિબ્બઞ્ચ તં ચક્ખુ ચાતિ દિબ્બચક્ખુ, તેન **દિબ્બચક્ખુના**. **કસિણારમ્મણ**ન્તિ અટ્ઠન્નમ્પિ કસિણાનં વસેન કસિણારમ્મણં. **અભિનીહારક્ખમં કત્વા**તિ ચુદ્દસવિધેન ચિત્તપરિદમનેન અટ્ઠઙ્ગસમ્પન્નતાકરણેન અભિનીહારક્ખમં દિબ્બચક્ખુઞાણાભિમુખં પેસનારહં પેસનયોગ્યં કત્વા. ''તેજો…પે०… કસિણમ્પિ વા આસન્નં કાતબ્બ''ન્તિ પાઠસેસો. **આસન્નં કાતબ્બ**ન્તિ દિબ્બચક્ખુઞાણુપ્પત્તિયા સમીપભૂતં કારણભૂતં કાતબ્બં, તત્થ ઉપચારજ્ઝાનં પગુણતરં કત્વા તં વડ્ઢેત્વા ઇચ્છિતક્ખણે ઉપટ્ઠાનયોગ્યં કત્વા ઠપેતબ્બન્તિ વુત્તં હોતિ. **એત્થા**તિ ઇમસ્મિં દિબ્બચક્ખુના રૂપદસ્સનવિસયે. **સેટ્ઠન્તિ પરિદીપિત**ન્તિ આલોકકસિણસ્સેવ પભાવિસ્સજ્જનસભાવેન આલોકકરણેન ઇતરેહિ વિસિટ્ઠત્તા વિસિટ્ઠન્તિ પરિદીપિતં.

૧૦૮૯-૯૦. **ઉપ્પાદેત્વા**તિ પઠમજ્ઝાનનિદ્દેસે વુત્તનયેન ઉપચારજ્ઝાનુપ્પાદનેન ઉપ્પાદેત્વા. ઉપચારજ્ઝાનુપ્પત્તિયા હિ સદ્ધિં પટિભાગનિમિત્તુપ્પત્તિ. યસ્મા પાદકજ્ઝાનં વિજ્જમાનેયેવ આલોકે અપ્પનાવસેન પવત્તિમત્તં વિના અત્તનો બલેન આલોકં ફરિતું ન સક્કોતિ, નાપિ યથાપત્થટં થાવરં કાતું, પરિકમ્મં પન તદુભયમ્પિ કાતું સમત્થં, તસ્મા ઉપચારભૂમિયંયેવ તં વડ્ઢેતબ્બન્તિ આહ ''**ઉપચારભૂમિય**''ન્તિઆદિ. **ઉપચારભૂમી**તિ ચેત્થ આલોકસ્સ થાવરકરણવસપ્પવત્તં પરિકમ્મચિત્તમેવાતિ દટ્ઠબ્બં. **અપ્પન**ન્તિ ઝાનવસેન અપ્પનં. ન હિ અકતપરિકમ્મસ્સ અભિઞ્ઞાવસેન અપ્પના સિજ્ઝતિ. તેનાહ ''**પાદકજ્ઝાનનિસ્સિત**''ન્તિ. **પાદકજ્ઝાનનિસ્સિત**ન્તિ પાદકજ્ઝાનારમ્મણં હોતિ, ન દિબ્બચક્ખુસ્સ પરિકમ્મનિસ્સિતં પરિકમ્મારમ્મણં હોતિ, તથા ચ સતિ આલોકવડ્ઢનાભાવતો રૂપદસ્સનં ન સિયાતિ અધિપ્પાયો.

૧૦૯૧-૩. **અન્તો…પે०… ભવે**તિ અન્તોગતમેવ રૂપગતં પસ્સિતબ્બં ભવે, ન બહિદ્ધા વિક્ખેપુપ્પત્તિહેતુભાવતો પસ્સિતબ્બં દિબ્બચક્ખુનાતિ અધિપ્પાયો. ન હિ આલોકે ફરિતેપિ મંસચક્ખુસ્સ આપાથં હોતિ. **પરિકમ્મસ્સ વારો હિ અતિક્કમતિ તાવદે**તિ ઇધ પરિકમ્મં નામ યથાવુત્તકસિણારમ્મણં ઉપચારજ્ઝાનં, તં રૂપગતં પસ્સતો ન પવત્તતિ, કસિણાલોકવસેન ચ રૂપગતદસ્સનં કસિણાલોકો ચ પરિકમ્મવસેનાતિ તદુભયમ્પિ પરિકમ્મસ્સ અપ્પવત્તિયા ન હોતિ. તેનાહ ''**આલોકોપી**''તિઆદિ. તસ્મિં અન્તરહિતે રૂપગતમ્પિ ન ચ દિસ્સતિ, રૂપગતં પસ્સતો પરિકમ્મસ્સ વારો અતિક્કમતિ, પરિકમ્મપસુતસ્સ કસિણારમ્મણઞાણં હોતીતિ રૂપગતં દિસ્સતિ, કથં પટિપજ્જિતબ્બન્તિ આહ ''**તેના**''તિઆદિ.

૧૦૯૪-૯. **એવં અનુક્કમેના**તિ પુનપ્પુનં પાદકજ્ઝાનં સમાપજ્જિત્વા તતો વુટ્ઠાય અભિણ્હં આલોકફરણેન. **આલોકો થામવા**તિ આલોકગતો ચિરટ્ઠાયી સિયા, તથા ચ સતિ તત્થ સુચિરમ્પિ રૂપગતં પસ્સતેવ. તેન વુત્તં ''**આલોકો એત્થા**''તિઆદિ. સ્વાયમત્થો તિણુક્કૂપમાય વિભાવેતબ્બોતિ દસ્સેન્તો આહ ''**તિણુક્કાયા**''તિઆદિ. એકો કિર રત્તિયં તિણુક્કાય મગ્ગં પટિપજ્જિ, તસ્સ સા તિણુક્કા વિજ્ઝાયિ, અથસ્સ સમવિસમાનિ ન પઞ્ઞાયિંસુ, સો તં તિણુક્કં ભૂમિયં ઘંસિત્વા પુન ઉજ્જાલેસિ, સા પજ્જલિત્વા પુરિમાલોકતો મહન્તરમાલોકં અકાસિ, એવં પુનપ્પુનં વિજ્ઝાતં ઉજ્જાલયતો કમેન સૂરિયો ઉટ્ઠાસિ, સૂરિયે ઉટ્ઠિતે ''ઉક્કાય કમ્મં નત્થી''તિ તં છડ્ડેત્વા દિવસમ્પિ

અગમાસિ. તત્થ ઉક્કાલોકો વિય પરિકમ્મકાલે કસિણાલોકો, ઉક્કાય વિજ્ઝાતાય સમવિસમાનં અદસ્સનં વિય રૂપગતં પસ્સતો પરિકમ્મસ્સ વારાતિક્કમેન આલોકે અન્તરહિતે રૂપગતાનં અદસ્સનં, ઉક્કાય ધંસનં વિય પુનપ્પુનં પાદકજ્ઝાનસમાપજ્જનં, ઉક્કાય પુરિમાલોકતો મહન્તતરાલોકકરણં વિય પુન પરિકમ્મં કરોતો બલવતરાલોકફરણં, સૂરિયુટ્ઠાનં વિય થામગતાલોકસ્સ યથાવટ્ઠિતપરિચ્છેદં ફરિત્વા અવટ્ઠાનં, તિણુક્કં છડ્ડેત્વા દિવસમ્પિ ગમનં વિય પદિત્તાલોકં વડ્ઢેત્વા થામગતેનાલોકેન દિવસમ્પિ રૂપદસ્સનં. એત્તાવતા ચ દિબ્બચક્ખુસ્સ નાનાવજ્જનપરિકમ્મઞ્ચેવ દિબ્બચક્ખુઞાણઞ્ચ દસ્સિતં, ન તસ્સ ઉપ્પત્તિક્કમોતિ તં દસ્સેતું "**ઉપ્પાદનક્કમોપી**"તિઆદિ વુત્તં. તં હેટ્ઠા વુત્તનયત્તા સુવિઞ્ઞેય્યમેવ. **તાનિ ચત્તારિ પઞ્ચ વા**તિ પોત્થકેસુ લિખન્તિ. ''તીણિ ચત્તારિ વા પના''તિ પાઠો.

૧૧૦૦. તત્થ **અત્થસાધકચિત્ત**ન્તિ યદત્થાયેસ પટિપન્નો, તસ્સ તદત્થસાધનતો અત્થસાધકભૂતં ચિત્તં. તસ્મિઞ્હિ ઉપ્પન્ને મંસચક્ખુસ્સ અનાપાથયોગ્યં અન્તોકુચ્છિગતં હદયવત્થુનિસ્સિતં હેટ્ઠાપથવીતલનિસ્સિતં તિરોકુટ્ટપબ્બતપાકારગતં પરચક્કવાળગતન્તિ ઇદં રૂપં આપાથં આગચ્છતિ, મંસચક્ખુના દિસ્સમાનં વિય હોતિ. તદેવ ચેત્થ રૂપં સરૂપતો વિભાવનસમત્થં ચક્ખુવિઞ્ઞાણં વિય. ન પન આવજ્જનપરિકમ્મવસેન પવત્તાનિ પુબ્બભાગચિત્તાનિ. તાનિ હિ આરમ્મણં કરોન્તાનિપિ ન યાથાવતો તં વિભાવેત્વા પવત્તન્તિ આવજ્જનસમ્પટિચ્છનાદિચિત્તાનિ વિયાતિ.

૧૧૦૧-૨. નનુ ચ અનાગતંસઞાણં યથાકમ્મૂપગઞાણન્તિ દ્વે અભિઞ્ઞાઞાણાનિ અત્થિ, કસ્મા તાનિ ઇધ ન દસ્સિતાનીતિ આહ "**અનાગતંસઞાણસ્સા**"તિઆદિ. **ઇજ્ઝન્તિ દિબ્બચક્ખુના**તિ વિસું પરિકમ્મસ્સ અભાવતો દિબ્બચક્ખુઞાણપટિલાભેનેવ તસ્સ પરિવારાનિ હુત્વા પટિલદ્ધાનિ હોન્તિ. તતોયેવ હિ તાનિ તસ્સ પરિભણ્ડઞાણાનીતિ વુચ્ચન્તિ. યથા હિ સિનેરુસ્સ પરિવારટ્ઠાનિયાનિ તંસિદ્ધિયા સિદ્ધાનિ મેખલટ્ઠાનાનિ પરિભણ્ડાનીતિ વુચ્ચન્તિ, એવં ઇમાનિપિ દિબ્બચક્ખુસિદ્ધિયા સિદ્ધાનિ તસ્સ પરિભણ્ડાનીતિ વેદિતબ્બાનિ.

હોતુ તાવ એવમેતં, ચુતૂપપાતઞાણં પન કિં ન દસ્સિતન્તિ આહ "**ચુતૂપપાતઞાણમ્પી**"તિઆદિ. દિબ્બચક્ખુઞાણમેવ હિ ચુતિયં, ઉપપત્તિયઞ્ચ રૂપં વિભાવેન્તં ચુતૂપપાતે પવત્તત્તા ''ચુતૂપપાતઞાણ''ન્તિ વુચ્ચતિ, અવસેસરૂપવિભાવનકાલે ''દિબ્બચક્ખૂ''તિ વુચ્ચતિ, તસ્મા પરમત્થતો નામદ્વયેન આગતં એકમેવ ઞાણં, દિબ્બચક્ખુઞાણં ચુતૂપપાતઞાણન્તિ પન બ્યઞ્જનતોયેવ નાનન્તિ. કત્થચિ મનોમયઞાણન્તિપિ વિસું અભિઞ્ઞાઞાણં આગતં, તં અત્થતો ઇદ્ધિવિધઞાણમેવ. દિબ્બચક્ખુઞાણવણ્ણના.

૧૧૦૩. ઇધાતિ ઇમસ્મિં સાસને. **અનેન તરેના**તિ અનેન અભિધમ્માવતારનામકેન તરેન.

ઇતિ અભિધમ્મત્થવિકાસિનિયા નામ

અભિધમ્માવતારસંવણ્ણનાય

અભિઞ્ઞાનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૧૭. સત્તરસમો પરિચ્છેદો

અભિઞ્ઞારમ્મણનિદ્દેસવણ્ણના

૧૧૦૪-૫. પઞ્ચ ઇદ્ધિવિધાદીનીતિ –

> ‘‘ઇદ્ધિવિધં દિબ્બસોતં, પરચિત્તવિજાનના;
> પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિ, દિબ્બચક્ખૂતિ પઞ્ચધા’’તિ. –

એવમાગતા પઞ્ચ. **સત્તાભિઞ્ઞા ઇમા પના**તિ અતીતંસઞાણસ્સ પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિઞાણે, મનોમયઞાણસ્સ ચ ઇદ્ધિવિધઞાણે અન્તોગધત્તા વુત્તં. અતીતંસઞાણં નામ પરેસં પચ્ચુપ્પન્નભવે યાવ પટિસન્ધિપરિયોસાનં પવત્તચિત્તારમ્મણં ઞાણં. મનોમયઞાણમ્પિ નામ મનોમયકાયાભિનિમ્માનાદિવસપ્પવત્તં ઇદ્ધિવિધઞાણં.

૧૧૦૬. ઇદાનિ ઇમેસં અભિઞ્ઞાઞાણાનં આરમ્મણવિનિચ્છયે અસમ્મોહત્થં તં દસ્સેતુમારભન્તો આહ ‘‘**સત્તન્ન**’’ન્તિઆદિ . **ચત્તારો આરમ્મણત્તિકા**તિ પરિત્તારમ્મણત્તિકો મગ્ગારમ્મણત્તિકો અતીતારમ્મણત્તિકો અજ્ઝત્તારમ્મણત્તિકોતિ ઇમે ચત્તારો આરમ્મણત્તિકા. **એત્થા**તિ ઇદં પચ્ચામસનં કિં તિકાનં, ઉદાહુ આરમ્મણાનન્તિ, કિઞ્ચેત્થ – યદિ તિકાનં, તદયુત્તં. ન હિ તિકેસુ અભિઞ્ઞાઞાણાનિ પવત્તન્તિ. અથ આરમ્મણાનં, તમ્પિ અયુત્તં. ન હિ અઞ્ઞં ઉદ્દિસિત્વા અઞ્ઞસ્સ પચ્ચામસનં યુત્તન્તિ. યથા ઇચ્છસિ, તથા હોતુ. ભવતુ તાવ તિકાનં, નનુ વુત્તં ‘‘તિકેસુ અભિઞ્ઞાઞાણાનિ નપ્પવત્તન્તી’’તિ? નાયં વિરોધો તિકવોહારેન આરમ્મણાનંયેવ ગય્હમાનત્તા. અથ વા પન હોતુ આરમ્મણાનં, નનુ વુત્તં ‘‘અઞ્ઞં ઉદ્દિસિત્વા અઞ્ઞસ્સ પચ્ચામસનં અયુત્ત’’ન્તિ. અયમ્પિ ન દોસો યથાવુત્તકારણેનેવાતિ.

૧૧૦૭-૧૦. પરિત્તાદીસુ સત્તસૂતિ અસતિપિ વત્થુભેદે ભૂમિકાલસન્તાનભેદવસેન ભિન્નેસુ પરિત્તમહગ્ગતઅતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નઅજ્ઝત્તબહિદ્ધારમ્મણવસેન સત્તસુ પરિત્તાદિઆરમ્મણવિભાગેસુ. ઇદ્ધિવિધઞાણસ્સ મગ્ગારમ્મણતાય અભાવતો ઇધ મગ્ગારમ્મણત્તિકો ન લબ્ભતિ. કાયં ચિત્તસન્નિસ્સિતં કત્વા અદિસ્સમાનેન કાયેન ગન્તુકામોતિ સમ્બન્ધો. ચિત્તસન્નિસ્સિતકરણઞ્ચ તં વિય કાયસ્સ અદિસ્સમાનસીઘગતિકતાવસેન તગ્ગતિકતાપાદનં. યથા ચિત્તં ન દિસ્સતિ સીઘગમનઞ્ચ, એવં કાયમ્પિ અદિસ્સમાનં, સીઘગમનઞ્ચ કત્વા યથિચ્છિતટ્ઠાનં ગન્તુકામોતિ અયઞ્હેત્થ અત્થો. **ચિત્તવસેના**તિ મહગ્ગતચિત્તવસેન પરિણામેતીતિ પાઠસેસો. તેનાહ ‘‘**તં મહગ્ગતે ચ ચિત્તસ્મિં સમારોપેતી**’’તિ. પાદકજ્ઝાનઞ્હિ સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય ‘‘અયં કાયો ઇદં ચિત્તં વિય અદિસ્સમાનો, સીઘગમનો ચ હોતૂ’’તિ પરિકમ્મં કરોતિ, પરિકમ્મં પન કત્વા પુન સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય તથેવ પરિકમ્મં કરોન્તો કાયં ગહેત્વા મહગ્ગતે પાદકચિત્તે સમારોપેતિ, તગ્ગતિકં કરોતિ વિય, અદિસ્સમાનં, સીઘગમનઞ્ચ કરોતિ. તં પન સીઘગમનત્થં અભાવિતિદ્ધિપાદાનં વિય દન્ધં અપ્પવત્તિત્વા કતિપયચિત્તવારેહેવ ઇચ્છિતટ્ઠાનપ્પત્તિવસેન દટ્ઠબ્બં, ન એકચિત્તક્ખણેનેવ. ‘‘નાહં, ભિક્ખવે, અઞ્ઞં એકધમ્મમ્પિ સમનુપસ્સામિ, યં એવં લહુપરિવત્તં, યથયિદં, ભિક્ખવે, ચિત્ત’’ન્તિ (અ॰ નિ॰ ૧.૪૮) હિ એત્થ અઞ્ઞ-ગ્ગહણેનેવ રૂપધમ્માનં ગહિતત્તા ચિત્તક્ખણવસેન રૂપપ્પવત્તિ ન યુત્તા. યત્થ યત્થ ચ ધમ્મા ઉપ્પજ્જન્તિ, તત્થ તત્થેવ ભિજ્જન્તિ ચ, ન ચ ઇદ્ધિબલેન ધમ્માનં કેનચિ લક્ખણઞ્ઞથત્તં સક્કા કાતુન્તિ. ચિત્તવસેન રૂપકાયં પાદકજ્ઝાને સમારોપેન્તસ્સ કાયમેવ આરમ્મણન્તિ આહ ‘‘**કાયારમ્મણતો**’’તિ, કાયે

વણ્ણારમ્મણતોતિ વુત્તં હોતિ. **કાયસન્નિસ્સિતં કત્વા ચિત્તન્તિ** એત્થ ન ચિત્તં કાયં વિય દન્ધં દિસ્સમાનં કરોતિ, કિન્તુ દન્ધદિસ્સમાનગતિકરણમત્તમેવાતિ દટ્ઠબ્બં.

૧૧૧૨-૩. અનાગતમતીતઞ્ચ કરોતિ વિસયં યદાતિ મહાધાતુનિધાને મહાકસ્સપત્થેરાદીનં વિય અનાગતં અધિટ્ઠહન્તાનં અનાગતં આરમ્મણં કરોતિ, કાયવસેન ચિત્તપરિણામનકાલે તદેવ ચિરનિરુદ્ધં પાદકજ્ઝાનં આરમ્મણં કરોન્તાનં અતીતં આરમ્મણં કરોતિ, તદા અતીતારમ્મણં, અનાગતગોચરઞ્ચ હોતિ, **પચ્ચુપ્પન્નો ગોચરો** પચ્ચુપ્પન્નસ્સ રૂપકાયસ્સ આરમ્મણકરણતો. હત્થિઆદયો અભિનિમ્મિનન્તસ્સાપિ હિ કિઞ્ચાપિ પરિકમ્મં અનાગતારમ્મણં હોતિ, અધિટ્ઠાનચિત્તં પન પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણમેવ. ઉપચારારમ્મણં વિય હિ પટિભાગનિમિત્તં તેન સહ પાતુભૂતમેવ તસ્સારમ્મણં હોતિ.

૧૧૧૪-૫. કાયં ...પે॰... સિયાતિ અત્તનો કાયં ચિત્તવસેન પરિણામનકાલે અજ્ઝત્તસ્સ કાયસ્સ આરમ્મણકરણતો, અત્તનો ચિત્તં કાયવસેન પરિણામનકાલે ચિત્તસ્સ આરમ્મણકરણતો. **વા**-સદ્દેન અવુત્તસમુચ્ચયત્થેન ગહિતે અત્તનો કુમારવણ્ણાદિઅભિનિમ્માનકાલે કાયસ્સ આરમ્મણકરણતો ચ અજ્ઝત્તારમ્મણં સિયા. **બહિદ્ધા રૂપદસ્સને**તિ બહિદ્ધા હત્થિઅસ્સાદિરૂપદસ્સનકાલે.

૧૧૧૬-૮. પચ્ચુપ્પન્ને પરિત્તે ચાતિ સરૂપવિભાવનમેતં. દિબ્બસોતસ્સ હિ પચ્ચુપ્પન્નોવ સદ્દો આરમ્મણં હોતિ, સો ચ સભાવતો પરિત્તોવ. **કુચ્છિસદ્દસ્સા**તિ કુચ્છિયં વાતસદ્દસ્સ. તત્થ પાણકસદ્દસ્સ પન સવને બહિદ્ધારમ્મણમેવ. વસિતાપત્તસ્સ અત્તનો વિતક્કવિપ્ફારસદ્દસવનેપિ અજ્ઝત્તારમ્મણન્તિ વદન્તિ, તં પન એકાદસભવઙ્ગચિત્તતો ઉપરિ ભવઙ્ગં પવત્તિતુમદત્વા ભવઙ્ગતો વુટ્ઠાય આવજ્જનસમત્થતાવસેન વસિતાપત્તસ્સેવ યુજ્જતિ. ''પરસ્સ ચ સદ્દસ્સા''તિ સમ્બન્ધિતબ્બં. ન હિ પરસ્સ કુચ્છિસદ્દસવનેયેવ બહિદ્ધારમ્મણં હોતિ, અથ ખો પરસ્સ ચિત્તસમુટ્ઠાનસદ્દસવનેપીતિ.

૧૧૧૯-૨૨. પરિત્તાદીસૂતિ પરિત્તમહગ્ગતઅપ્પમાણમગ્ગઅતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નબહિદ્ધારમ્મણેસુ. **પરિત્તાનન્તિ** કામાવચરચિત્તાનં. **મજ્ઝિમાનન્તિ** પરિત્તઅપ્પમાણાનં મજ્ઝે ભવત્તા મજ્ઝિમસઙ્ખાતાનં રૂપારૂપાવચરચિત્તાનં. મજ્ઝેભવતા ચ દેસનાવસેન, ન સભાવવસેન. ચેતોપરિયઞાણં પરસ્સ ચિત્તમેવ જાનાતિ, અવસેસક્ખન્ધત્તયં પન ન જાનાતીતિ ઇમં મહાઅટ્ઠકથાવાદં સન્ધાયાહ ''**મગ્ગચિત્તસ્સ જાનને**''તિઆદિ. અયઞ્હેત્થ અધિપ્પાયો – યસ્મા ચેતોપરિયઞાણં ચિત્તમેવ જાનાતિ, તસ્મા તં મગ્ગારમ્મણં ન હોતિ , મગ્ગસમ્પયુત્તચિત્તજાનનતો પન પરિયાયેન મગ્ગારમ્મણતા **અટ્ઠકથાયં** અનુઞ્ઞાતાતિ. **પટ્ઠાને** પન –

> ''કુસલા ખન્ધા ઇદ્ધિવિધઞાણસ્સ ચેતોપરિયઞાણસ્સ પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિઞાણસ્સ યથાકમ્મૂપગઞાણસ્સ અનાગતંસઞાણસ્સ આરમ્મણપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪૦૪) –

વુત્તત્તા ચત્તારોપિ ખન્ધા ચેતોપરિયઞાણસ્સ આરમ્મણં હોન્તિ, તસ્મા નિપ્પરિયાયેનેવ મગ્ગારમ્મણતા લબ્ભતીતિ ઇદમેત્થ સઙ્ગહકારાનં સન્નિટ્ઠાનં.

૧૧૨૩-૫. અતીતસત્તદિવસબ્ભન્તરે, અનાગતસત્તદિવસબ્ભન્તરેયેવ ચ પવત્તં પરચિત્તં ચેતોપરિયઞાણં જાનાતિ, તતો પટ્ઠાય પન પટિસન્ધિપરિયોસાનં, ચુતિપરિયોસાનઞ્ચ પવત્તં અતીતંસઞાણસ્સ, અનાગતંસઞાણસ્સ ચ ગોચરન્તિ અધિપ્પાયેનાહ ''**અતીતે**''તિઆદિ. અતીતસ્સ, અનાગતસ્સ ચ પરચિત્તસ્સ જાનનં સમ્ભવતિ,

પચ્ચુપ્પન્નસ્સ પન ન સમ્ભવતીતિ પુચ્છતિ "**કથઞ્ચ પના**"તિઆદિ. ઇતરો યત્થ સમ્ભવતિ, તં દસ્સેતું પચ્ચુપ્પન્નં તાવ વિભજિત્વા દસ્સેન્તો "**પચ્ચુપ્પન્નં તિધા વુત્ત**"ન્તિઆદિમાહ. **ખણસન્તતિઅદ્ધતો**તિ ખણપચ્ચુપ્પન્નં સન્તતિપચ્ચુપ્પન્નં અદ્ધાપચ્ચુપ્પન્નન્તિ એવં ખણસન્તતિઅદ્ધાવસેન તિધા વુત્તં.

૧૧૨૬. તિક્ખણસમ્પત્તન્તિ ઉપ્પાદટ્ઠિતિભઙ્ગવસેન ખણત્તયપરિયાપન્નં. **પચ્ચુપ્પન્નખણાદિક**ન્તિ ખણ-સદ્દાદિકં પચ્ચુપ્પન્નં ખણપચ્ચુપ્પન્નન્તિ વુત્તં હોતિ. **એકદ્વેસન્તતિવારપરિયાપન્ન**ન્તિ એત્થ અન્ધકારે નિસીદિત્વા આલોકટ્ઠાનં ગતસ્સ ન ચ તાવ આરમ્મણં પાકટં હોતિ, યાવ પન તં પાકટં હોતિ, એત્થન્તરે પવત્તા રૂપસન્તતિ, અરૂપસન્તતિ વા ''એકદ્વેસન્તતિવારા''તિ વેદિતબ્બા. ''આલોકટ્ઠાને વિચરિત્વા ઓવરકં પવિટ્ઠસ્સાપિ ન તાવ સહસા રૂપં પાકટં હોતિ, યાવ તં પાકટં હોતિ, પુબ્બેવ તત્થ નિસિન્નસ્સ વિય એત્થન્તરે એકદ્વેસન્તતિવારા વેદિતબ્બા. દૂરે ઠત્વા પન રજકાદીનં હત્થવિકારં, ઘણ્ટિભેરીઆદિઆકોટનહત્થવિકારઞ્ચ દિસ્વા ન પન તાવ સદ્દં સુણાતિ, યાવ પન તં સુણાતિ, એત્થન્તરે એકદ્વેસન્તતિવારા વેદિતબ્બા''તિ (વિસુદ્ધિ॰ ૨.૪૧૬) એવં તાવ **મજ્ઝિમભાણકત્થેરા** વદન્તિ.

સંયુત્તભાણકા પન ''રૂપસન્તતિ અરૂપસન્તતીતિ દ્વે સન્તતિયો વત્વા ઉદકં અક્કમિત્વા ગતસ્સ યાવ તીરે અક્કન્તઉદકલેખા ન વિપ્પસીદતિ, અદ્ધાનતો આગતસ્સ યાવ કાયે ઉસુમભાવો ન વૂપસમ્મતિ, આતપા આગન્ત્વા ગબ્ભં પવિટ્ઠસ્સ યાવ અન્ધકારભાવો ન વિગચ્છતિ, અન્તોગબ્ભે કમ્મટ્ઠાનં મનસિકત્વા દિવા વાતપાનં વિવરિત્વા ઓલોકેન્તસ્સ યાવ અક્ખીનં ફન્દનભાવો ન વૂપસમ્મતિ, અયં રૂપસન્તતિ નામ. દ્વે તયો જવનવારા અરૂપસન્તતિ નામાતિ વત્વા તદુભયમ્પિ સન્તતિપચ્ચુપ્પન્નં નામા''તિ (વિસુદ્ધિ॰ ૨.૪૧૬) એવં એકમેવ સન્તતિવારં વદન્તિ. તત્થ મજ્ઝિમભાણકવાદે એકચ્ચસ્સ સીઘમ્પિ પાકટં હોતીતિ એકદ્વેસન્તતિવારાતિ એક-ગ્ગહણમ્પિ કતં. **આચરિયધમ્મપાલ**ત્થેરો પન ''અતિપરિત્તસભાવઉતુઆદિસમુટ્ઠાના વા એકદ્વેસન્તતિવારા વેદિતબ્બા''તિપિ (વિસુદ્ધિ॰ મહા॰ ૨.૪૧૬) આહ.

૧૧૨૭-૮. એકબ્ભવપરિચ્છિન્નન્તિ એકસ્મિં ભવે પટિસન્ધિચુતિવસેન પરિચ્છિન્નં એકભવપરિયાપન્નં ધમ્મજાતં. યં સન્ધાય વુત્તં ''યો ચાવુસો મનો, યે ચ ધમ્મા, ઉભયમેતં પચ્ચુપ્પન્નં, તસ્મિં ચે પચ્ચુપ્પન્ને છન્દરાગપટિબદ્ધં હોતિ વિઞ્ઞાણ''ન્તિઆદિ, સન્તતિપચ્ચુપ્પન્નઞ્ચેત્થ અભિધમ્મટ્ઠકથાસુ આગતં, અદ્ધાપચ્ચુપ્પન્નં સુત્તે. **કેચી**તિ અભયગિરિવાસિનો.

૧૧૨૯-૩૦. યથા ચાતિઆદિ એત્થ તેસં ઓપમ્મદસ્સનં. એકપુપ્ફં અત્તનો વણ્ટેન એકસ્સ વણ્ટં વિજ્ઝતીતિ સમ્બન્ધો. **મહાજનસ્સાપિ...પે॰... વિજ્ઝતી**તિ ''અતીતં ચિત્તં, અનાગતં ચિત્તં, ઇમસ્સ ચિત્તં, અસુકસ્સ ચિત્ત''ન્તિ એવં વિભાગં અકત્વા પરસ્સ ચિત્તં જાનામિચ્ચેવ રાસિવસેન મહાજનસ્સ ચિત્તે આવજ્જિતે એકસ્સ ચિત્તં એકેન ચિત્તેન ઉપ્પાદક્ખણે વા ઠિતિક્ખણે વા ભઙ્ગક્ખણે વા એકન્તેન પટિવિજ્ઝતીતિ અત્થો.

૧૧૩૧-૨. તં પન તેસં વચનં અયુત્તન્તિ દસ્સેતું "**યેનાવજ્જતી**"તિઆદિ વુત્તં. વસ્સસહસ્સમ્પિ હિ એવં આવજ્જયતો આવજ્જનજવનાનં એકસ્મિં આરમ્મણે ઠાનં નત્થિ, અભિઞ્ઞાચિત્તઞ્ચ સચે ખણપચ્ચુપ્પન્નં જાનાતિ, આવજ્જનેન સહ એકારમ્મણે વત્તમાનમેવ જાનાતિ, નો અઞ્ઞથા, તસ્મા **તેસં** આવજ્જનજવનાનં **દ્વિન્નં સહ** એકસ્મિં આરમ્મણે **અટ્ઠાનાભાવતો તં ન યુજ્જતિ**. ભવતુ તાવ કો એત્થ દોસોતિ ચે આહ "**આવજ્જનજવનાન**"ન્તિઆદિ. તત્થ મગ્ગફલવીથિતો અઞ્ઞં અનિટ્ઠટ્ઠાનં. મગ્ગફલવીથિયઞ્હિ આવજ્જનાદીનં સઙ્ખારારમ્મણત્તા, ગોત્રભુઆદીનઞ્ચ નિબ્બાનારમ્મણત્તા નાનારમ્મણતા ઇટ્ઠા, અઞ્ઞત્થ પન અનિટ્ઠા, તસ્મા **અનિટ્ઠે**

ઠાને જવનાવજ્જનાનં નાનારમ્મણતાપત્તિદોસો અયુત્તોતિ તં તેસં વચનં **અયુત્તન્તિ પકાસિતં** અટ્ઠકથાસૂતિ અધિપ્પાયો.

૧૧૩૩-૪. યદિ એવં, કથં ચેતોપરિયઞાણં પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણં હોતીતિ આહ "**તસ્મા**"તિઆદિ. યસ્મા એવં અયુત્તન્તિ પકાસિતં, તસ્મા. **જવનવારતો**તિ એકજવનવારવસેન . ઇદં પન ખણપચ્ચુપ્પન્નાનન્તરં લહુકં કત્વા પચ્ચુપ્પન્નદસ્સનત્થં વુત્તં, યં પન વત્તમાનજવનવીથિતો અતીતાનાગતવસેન દ્વિતિજવનવીથિપરિમાણકાલે પવત્તં પરચિત્તં , તં સબ્બમ્પિ ''સન્તતિપચ્ચુપ્પન્નં નામા''તિ **અટ્ઠકથાયં** (વિસુદ્ધિ॰ ૨.૪૧૬) વુત્તં, તસ્મા **જવનવારતો**તિ દ્વિતિજવનવારવસેન દીપેતબ્બં, ન સકલેન પચ્ચુપ્પન્નદ્ધુનાતિ અધિપ્પાયો. **નિદ્દિટ્ઠં** સંયુત્તટ્ઠકથાયં. **તત્રાયં દીપના**તિઆદિ જવનવારસ્સ અદ્ધાપચ્ચુપ્પન્નભાવદીપનમુખેન ઇદ્ધિચિત્તસ્સ પવત્તિઆકારદીપનં.

૧૧૩૯-૪૧. સન્તતિપચ્ચુપ્પન્નમ્પિ અદ્ધાપચ્ચુપ્પન્નેનેવ સઙ્ગહેત્વા આહ "**અદ્ધાવસા...પે॰... પના**"તિ. **આનન્દાચરિયો** પનેત્થ અભિધમ્મમાતિકાય આગતસ્સ પચ્ચુપ્પન્નપદસ્સ અદ્ધાસન્તતિપચ્ચુપ્પન્નપદત્થતા ન કત્થચિ પાળિયં વુત્તા, તસ્મા ચિત્તસામઞ્ઞેન ચિત્તં આવજ્જયમાનં અભિમુખીભૂતં વિજ્જમાનચિત્તં આવજ્જેતિ, પરિકમ્માનિ ચ તં તં વિજ્જમાનચિત્તં ચિત્તસામઞ્ઞેનેવ આરમ્મણં કત્વા ચિત્તજાનનપરિકમ્માનિ હુત્વા પવત્તન્તિ. ચેતોપરિયઞાણં પન વિજ્જમાનચિત્તં પટિવિજ્ઝન્તં તેન સહ એકક્ખણે ઉપ્પજ્જતિ. તત્થ યસ્મા સન્તાનગ્ગહણતો એકત્તવસેન આવજ્જનાદીનિ ચિત્તન્તેવ પવત્તાનિ, તઞ્ચ ચિત્તમેવ, યં ચેતોપરિયઞાણેન વિભાવિતં, તસ્મા સમાનાકારપ્પવત્તિતો ન અનિટ્ઠે ઠાને નાનારમ્મણતા હોતીતિ ખણપચ્ચુપ્પન્નવસેનેવ ઇમસ્સ પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણતં ઇચ્છતિ. **ઇતરાની**તિ આવજ્જનપરિકમ્મચિત્તાનિ. **ચક્ખુદ્વારે વિઞ્ઞાણન્તિ** ચક્ખુવિઞ્ઞાણં.

૧૧૪૩-૭. પરિત્તાદીસુ અટ્ઠસૂતિ ચેતોપરિયઞાણસ્સ વુત્તેસુ પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણં હિત્વા નવત્તબ્બારમ્મણઞ્ચ પક્ખિપિત્વા અટ્ઠસુ પરિત્તાદીસુ. **અતીતે...પે॰... ફલમ્પિ વા**તિ એત્થ **અત્તના**તિ નિદસ્સનમત્તં. પરેહિપિ ભાવિતમગ્ગં, સચ્છિકતફલઞ્ચ પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિઞાણેન સમનુસ્સરતિ. **વા**-સદ્દેન વા અવુત્તસમુચ્ચયત્થેન અત્તના ભાવિતં મગ્ગં, ફલમ્પિ વા પરેહિ ભાવિતં મગ્ગં, ફલમ્પિ વાતિ એવમત્થો ગહેતબ્બો. તથા ચ વુત્તં **અટ્ઠકથાયં** ''અત્તના, પરેહિ ભાવિતમગ્ગં, સચ્છિકતફલઞ્ચ અનુસ્સરણકાલે''તિ (વિસુદ્ધિ॰ ૨.૪૧૭). **એવ**-કારં પન પદપૂરણમત્તમેવ. **ફલમ્પિ વા**તિ એત્થ ''ભાવિત''ન્તિ ન સમ્બન્ધિતબ્બં. ન હિ ફલં ભાવેતબ્બં હોતિ, અથ ખો સચ્છિકાતબ્બમેવાતિ. **સમનુસ્સરતો મગ્ગ**ન્તિ એત્થાપિ ''અત્તના, પરેહિ વા ભાવિત''ન્તિ સમ્બન્ધિતબ્બં. **એકન્તતો**તિ નિયમતો.

૧૧૪૮-૫૦. નનુ ચ ચેતોપરિયઞાણયથાકમ્મૂપગઞાણાનિપિ અતીતારમ્મણાનેવ, કિં પન તેસં, ઇમસ્સ ચ આરમ્મણે નાનાકરણન્તિ આહ "**ચેતોપરિયઞાણમ્પી**"તિઆદિ. **કિઞ્ચાપી**તિ અયં નિપાતસમુદાયો, એકો વા નિપાતો વિસેસાનભિધાનનિમિત્તે ઉપગમને દટ્ઠબ્બો. **અથ ખો**તિ વિસેસાભિધાનસમારમ્ભે. **ચિત્તમેવા**તિ ઇદં પુબ્બે વિચારિતમેવ. **અતીતે ચેતનામત્ત**ન્તિ ઇદમ્પિ પુબ્બે વિય મહાઅટ્ઠકથાવાદં સન્ધાયેવ વુત્તં. તત્થ હિ યથાકમ્મૂપગઞાણસ્સ ચેતનામત્તમેવ આરમ્મણં હોતિ, ન ચિત્તં, નાપિ ઇતરે ધમ્મા, યતો તં યથાકમ્મૂપગન્તિ વુચ્ચતીતિ ઇમિના અધિપ્પાયેન યથાકમ્મૂપગઞાણં અતીતચેતનામત્તમેવ આરમ્મણં કરોતીતિ વુત્તં, હેટ્ઠા દસ્સિતપાળિવસેન સબ્બે ચત્તારોપિ ખન્ધા યથાકમ્મૂપગઞાણસ્સ આરમ્મણન્તિ સઙ્ગહકારાનં સન્નિટ્ઠાનં. **નત્થિ કિઞ્ચિ અગોચર**ન્તિ કિઞ્ચિ ખન્ધં વા ખન્ધપટિબદ્ધં નામગોત્તાદિં વા અગોચરં નામ નત્થિ. તઞ્હિ અતીતક્ખન્ધખન્ધપટિબદ્ધેસુ ધમ્મેસુ સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણસમાનગતિકમેવાતિ અધિપ્પાયો.

૧૧૫૧-૨. અત્તક્ખન્ધાનુસ્સરણેતિ અત્તનો ખન્ધાનુસ્સરણકાલે. **સરણે...પે॰... ગોચર**ન્તિ ‘‘અતીતે વિપસ્સી ભગવા અહોસિ, તસ્સ માતા બન્ધુમતી, પિતા બન્ધુમા’’તિઆદિના નયેન નામગોત્તાદિં, પથવીનિમિત્તાદિઞ્ચ અનુસ્સરણકાલે નવત્તબ્બારમ્મણં હોતિ. **નવત્તબ્બગોચર**ન્તિ હિ પરિત્તારમ્મણઅતીતારમ્મણત્તિકવસેન વુત્તં, અજ્ઝત્તારમ્મણત્તિકવસેન પન આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનજ્ઝાનસ્સ આરમ્મણભૂતધમ્મારમ્મણકાલે નવત્તબ્બારમ્મણં હોતિ, અવસેસપઞ્ઞત્તારમ્મણકાલે બહિદ્ધારમ્મણં હોતિ. **નામગોત્ત**ન્તિ ચેત્થ ખન્ધપટિબદ્ધો સમ્મુતિસિદ્ધો બ્યઞ્જનત્થો, ન બ્યઞ્જનં. બ્યઞ્જનઞ્હિ સદ્દાયતનસઙ્ગહિતત્તા પરિત્તં હોતિ. યથાહ ‘‘નિરુત્તિપટિસમ્ભિદા પરિત્તારમ્મણા’’તિ (વિભ॰ ૭૪૯).

૧૧૫૪. દિબ્બસોતસમન્તિ યસ્મા પચ્ચુપ્પન્નં, પરિત્તઞ્ચ રૂપં આરમ્મણં કરોતિ, તસ્મા પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણં, પરિત્તારમ્મણઞ્ચ હોતિ, અત્તનો કુચ્છિગતરૂપદસ્સને, પરસ્સ હદયનિસ્સિતલોહિતદસ્સનાદીસુ ચ અજ્ઝત્તારમ્મણં, બહિદ્ધારમ્મણઞ્ચ હોતિ.

૧૧૫૫-૬. પરિત્તાદીસુ અટ્ઠસૂતિ પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિઞાણસ્સ વુત્તેસુ અતીતારમ્મણં વજ્જેત્વા અનાગતારમ્મણં પક્ખિપિત્વા અટ્ઠસુ. **નિબ્બત્તિસ્સતિ...પે॰... પજાનતો**તિ ઇમિના નિબ્બત્તક્ખન્ધજાનનમાહ . અનાગતંસઞાણસ્સ અનાગતમગોચરં નત્થિ. તમ્પિ હિ અનાગતક્ખન્ધખન્ધપટિબદ્ધેસુ ધમ્મેસુ સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણસમાનગતિકમેવ.

૧૧૬૩. જાનને નામગોત્તસ્સાતિ ‘‘અનાગતે મેત્તેય્યો નામ સમ્માસમ્બુદ્ધો ઉપ્પજ્જિસ્સતિ, તસ્સ સુબ્રહ્મા નામ પિતા ભવિસ્સતિ, બ્રહ્મવતી નામ માતા’’તિઆદિના નયેન નામગોત્તાદિજાનનકાલે.

૧૧૬૪-૫. પરિત્તાદીસુ પઞ્ચસૂતિ પરિત્તમહગ્ગતઅતીતઅજ્ઝત્તબહિદ્ધારમ્મણવસેન પઞ્ચસુ. **કામકમ્મસ્સા**તિ કામાવચરકમ્મસ્સ.

૧૧૬૯. વિવિધત્થવણ્ણપદન્તિ નાનપ્પકારઅત્થપદેહિ, બ્યઞ્જનપદેહિ ચ સમ્પન્નં. **મધુરત્થમતિનીહર**ન્તિ મધુરત્થં અતિનીહરઞ્ચાતિ પદચ્છેદો.

ઇતિ અભિધમ્મત્થવિકાસિનિયા નામ

અભિધમ્માવતારસંવણ્ણનાય

અભિઞ્ઞારમ્મણનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૧૮. અટ્ઠારસમો પરિચ્છેદો

દિટ્ઠિવિસુદ્ધિનિદ્દેસવણ્ણના

૧૧૭૦-૨. ઇદાનિ યસ્મા એવં અભિઞ્ઞાવસેન અધિગતાનિસંસાય થિરતરાય સમાધિભાવનાય સમન્નાગતેન ભિક્ખુના પઞ્ઞા ભાવેતબ્બા હોતિ. એવઞ્હિ સા સબ્બાકારેન થિરતરા સિખપ્પત્તા ચ હોતિ, તસ્મા તસ્સા ભાવનાનયવિભાવનત્થમારભન્તો આહ "**સમાધિં પના**"તિઆદિ . **કા પઞ્ઞા**તિ સરૂપપુચ્છા. **કો ચત્થો**તિ ઇમિસ્સા કો અત્થો. **પઞ્ઞા**તિ પદં કં અભિધેય્યત્થં નિસ્સાય વત્તતીતિ અધિપ્પાયો.

૧૧૭૩-૪. પઞ્ઞા વિપસ્સનાપઞ્ઞાતિ ઇધાધિપ્પેતમેવ પઞ્ઞં દસ્સેતિ, અઞ્ઞત્થ પન બહુવિધો પઞ્ઞાપભેદો હોતિ. **પુઞ્ઞચિત્તસમાયુતા**તિ કુસલચિત્તસમ્પયુત્તા. એત્થ ચ **પુઞ્ઞ**-ગ્ગહણેન દુવિધમ્પિ અબ્યાકતં નિવત્તેતિ, તથા ''અત્થિ સંકિલિટ્ઠા''તિ એવં પવત્તં મિચ્છાવાદં પટિસેધેતિ. **વિપસ્સના**-ગ્ગહણેન કમ્મસ્સકતાદિવસપ્પવત્તં સેસકુસલપઞ્ઞં. **જાનના વા પકારતો**તિ વુત્તે ''કિમિદં પકારતો જાનનં નામા''તિ અનુયોગં મનસિ નિધાય સઞ્જાનનવિજાનનાકારવિસિટ્ઠં નાનપ્પકારતો જાનનન્તિ દસ્સેતું ''સઞ્ઞાવિઞ્ઞાણપઞ્ઞાનં, કો વિસેસો કિમન્તર''ન્તિ કથેતુકમ્યતાપુચ્છં કત્વા વિસ્સજ્જનમાહ "**સઞ્ઞાવિઞ્ઞાણપઞ્ઞાન**"ન્તિઆદિના. **જાનનત્તે સમેપિ ચા**તિ વિસયવિજાનનાકારે સમાનેપિ.

૧૧૭૫. સઞ્જાનનમત્તંવાતિ ''નીલપીત''ન્તિઆદિકં આરમ્મણે વિજ્જમાનં, અવિજ્જમાનં વા સઞ્ઞાનિમિત્તં કત્વા જાનનં. તથા હેસા પુન સઞ્જાનનપચ્ચયકરણરસા. **મત્ત**-સદ્દેન વિસેસનિવત્તિઅત્થેન વિજાનનપ્પજાનનાકારે નિવત્તેતિ, **એવ**-કારેન કદાચિપિ ઇમિસ્સા તે વિસેસા ન સન્તિયેવાતિ અવધારેતિ. તેનાહ "**લક્ખણપ્પટિવેધ**"ન્તિઆદિ. ''અનિચ્ચં દુક્ખમનત્તા''તિ લક્ખણપટિવેધં કાતું નેવ સક્કોતિ, વિઞ્ઞાણકિચ્ચમ્પિ કાતું ન સક્કોતિ, સઞ્ઞા કુતો પઞ્ઞાકિચ્ચં કરેય્યાતિ લક્ખણપટિવેધં કાતું ન સક્કોતિચ્ચેવ વુત્તં, ન વુત્તં ''મગ્ગં પાપેતું ન સક્કોતી''તિ.

૧૧૭૬. વિઞ્ઞાણં પન આરમ્મણે પવત્તમાનં ન તત્થ સઞ્ઞા વિય નીલપીતાદિકસ્સ સઞ્જાનનવસેનેવ પવત્તતિ, અથ ખો તં તત્થ અનિચ્ચતાદિવિસેસં, અઞ્ઞઞ્ચ તાદિસં વિસેસં જાનન્તમેવ પવત્તતીતિ આહ "**વિઞ્ઞાણં પના**"તિઆદિ. કથં પન વિઞ્ઞાણં લક્ખણપટિવેધં કરોતીતિ? પઞ્ઞાય દસ્સિતમગ્ગેન. લક્ખણારમ્મણિકવિપસ્સનાય હિ અનેકવારં લક્ખણાનિ પટિવિજ્ઝિત્વા પવત્તમાનાય પગુણભાવતો પરિચયવસેન ઞાણવિપ્પયુત્તચિત્તેનપિ વિપસ્સના સમ્ભવતિ, યથા તં પગુણસ્સ ગન્થસ્સ સજ્ઝાયને ઞાયાગતાપિ વારા ન વિઞ્ઞાયન્તિ. **લક્ખણં પટિવિજ્ઝિતુન્તિ** ચ લક્ખણાનં આરમ્મણકરણં સન્ધાય વુત્તં, ન પટિવિજ્ઝનં.

૧૧૭૭. ઉસ્સક્કિત્વાતિ ૨૨૦ ઉદયબ્બયાદિઞાણપટિપાટિયા આરભિત્વા મગ્ગં પાપેતુમેવ તં વિઞ્ઞાણં ન સક્કોતિ અસમ્બોધસભાવત્તા. **વુત્તનયન્તિ** વિઞ્ઞાણે વુત્તનયં. સા હિ આરમ્મણઞ્ચ જાનાતિ, લક્ખણઞ્ચ પટિવિજ્ઝતિ. અત્તનો પન અનઞ્ઞસાધારણેન આનુભાવેન મગ્ગં પાપેતુઞ્ચ સક્કોતિ. બાલગામિકહેરઞ્ઞિકાનં કહાપણજાનનમિવ ચ નેસં આરમ્મણજાનનં વેદિતબ્બં. યથા હિ હેરઞ્ઞિકફલકે ઠપિતં કહાપણરાસિં એકો અસઞ્જાતવોહારબુદ્ધિ બાલદારકો, એકો ગામિકપુરિસો, એકો હેરઞ્ઞિકોતિ તીસુ જનેસુ પસ્સમાનેસુ બાલદારકો કહાપણાનં ચિત્તવિચિત્તદીઘરસ્સચતુરસ્સપરિમણ્ડલભાવમત્તમેવ જાનાતિ, ''ઇદં મનુસ્સાનં ઉપભોગપરિભોગાવહં

રતનસમ્મત''ન્તિ ન જાનાતિ. ગામિકપુરિસો તદુભયં જાનાતિ, ''અયં છેકો મહાસારો, અયં કૂટો, અયં અડ્ઢસારો, અયં પાદસારો''તિઆદિકં પન વિભાગં ન જાનાતિ. હેરઞ્ઞિકો સબ્બેપિ તે પકારે જાનાતિ, જાનન્તો ચ ઓલોકેત્વાપિ જાનાતિ, આકોટિતસદ્દં સુત્વાપિ જાનાતિ, ગન્ધં ઘાયિત્વાપિ રસં સાયિત્વાપિ હત્થેન ધારયિત્વાપિ ''અસુકસ્મિં ગામે વા નિગમે વા નગરે વા પબ્બતે વા નદીતીરે વા કતો''તિપિ ''અસુકઆચરિયેન કતો''તિપિ જાનાતિ. તત્થ **સઞ્ઞા** અસઞ્જાતવોહારબુદ્ધિનો બાલદારકસ્સ કહાપણદસ્સનં વિય વિભાગં અકત્વા પિણ્ડવસેનેવ આરમ્મણં ગણ્હાતિ નીલાદિવસેન આરમ્મણસ્સ ઉપટ્ઠાનાકારગ્ગહણતો, **વિઞ્ઞાણં** ગામિકપુરિસસ્સ કહાપણદસ્સનમિવ એકચ્ચવિસેસગ્ગહણસમત્થતાય, **પઞ્ઞા** અનવસેસગ્ગહણસમત્થતાય હેરઞ્ઞિકસ્સ કહાપણદસ્સનમિવ દટ્ઠબ્બાતિ.

૧૧૭૮-૮૦. સભાવપટિવેધનન્તિ સકો ભાવો, સમાનો વા ભાવો સભાવો, તસ્સ પટિવેધનં ઞાતપરિઞ્ઞાતીરણપરિઞ્ઞાવસેન સભાવસામઞ્ઞલક્ખણપટિવેધનં. ઘટપટાદિપટિચ્છાદકસ્સ બાહિરન્ધકારસ્સ દીપાલોકો વિય યથાવુત્તધમ્મસભાવપટિચ્છાદકસ્સ વિદ્ધંસનરસા. ઉપ્પજ્જમાનોયેવ હિ ઞાણાલોકો હદયન્ધકારં વિધમેન્તો ઉપ્પજ્જતીતિ આહ "**સમ્મોહનન્ધકારસ્સ, વિદ્ધંસનરસા મતા**"તિ. તતોયેવ સબ્બધમ્મેસુ અસમ્મુય્હનાકારેન પચ્ચુપતિટ્ઠતિ, કારણભૂતા વા સયં ફલભૂતં અસમ્મોહં પચ્ચુપતિટ્ઠાપેતીતિ આહ "**અસમ્મોહપચ્ચુપટ્ઠાના**"તિ. વિપસ્સનાપઞ્ઞાય ઇધાધિપ્પેતત્તા સમાધિ તસ્સા પદટ્ઠાનં. તથા હિ ''સમાહિતો યથાભૂતં પજાનાતી''તિ (સં॰ નિ॰ ૩.૫; ૪.૯૯; ૫.૧૦૭૧; અ॰ નિ॰ ૧૧.૨) સુત્તપદન્તિ આહ "**સમાધાસન્નકારણા**"તિ.

૧૧૮૧-૨. ધમ્મસભાવપટિવેધો નામ પઞ્ઞાય આવેણિકો સભાવો, ન તેનસ્સા કોચિ વિભાગો લબ્ભતીતિ આહ "**લક્ખણેનેકધા વુત્તા**"તિ. લુજ્જનપલુજ્જનટ્ઠેન લોકો વુચ્ચતિ વટ્ટં, તપ્પરિયાપન્નતાય લોકે નિયુત્તા, તત્થ વા વિદિતાતિ **લોકિકા**. તત્થ અપરિયાપન્નત્તા **અલોકિકા**. કતમા પનેત્થ લોકિયા, કતમા લોકુત્તરા ચાતિ આહ "**લોકિયેના**"તિઆદિ. લોકિયકુસલચિત્તુપ્પાદેસુ મગ્ગસમ્પયુત્તા **લોકિયેન મગ્ગેન યુત્તા**. વિસેસતો પન દિટ્ઠિવિસુદ્ધિઆદિવિસુદ્ધિચતુક્કસઙ્ગહિતમગ્ગસંયુત્તા સમુદાયે પવત્તા પઞ્ઞા તદેકદેસેસુપિ પવત્તતીતિ મગ્ગ-ગ્ગહણં કતં, પચ્ચેકમ્પિ વા સમ્માદિટ્ઠિઆદીનં મગ્ગસમઞ્ઞાતિ કત્વા. લોકતો ઉત્તરા ઉત્તિણ્ણાતિ **લોકુત્તરા**. લોકુત્તરાપિ હિ મગ્ગસમ્પયુત્તા ભાવેતબ્બા, વિપસ્સનાપરિયોસાને લબ્ભતેવાતિ લોકુત્તર-ગ્ગહણં ન વિરુજ્ઝતિ. તેનાહ "**લોકુત્તરેના**"તિઆદિ. **સુતમયાદિતો**તિઆદિગ્ગહણેન ભાવનામયં સઙ્ગણ્હાતિ.

૧૧૮૩-૫. અત્તનોવ ચિન્તાયાતિ તસ્સ તસ્સ અનવજ્જસ્સ અત્થસ્સ સાધને પરોપદેસેન વિના અત્તનો ઉપાયચિન્તાવસેનેવ . **ભૂરિપઞ્ઞેના**તિ મહાપઞ્ઞેન, પત્થટતાય પથવીસમાનપઞ્ઞેન વાતિ અત્થો. **પરતો પન સુત્વાના**તિ પરતો ઉપદેસં સુત્વા. **સુતેનેવ ચ નિપ્ફન્ના**તિ અન્તોગતહેત્વત્થમિદં વિસેસનં, સુતેનેવ નિપ્ફન્નત્તાતિ અત્થો. ''નિપ્ફન્નત્તા સુતેન વા''તિ વા પાઠો. **યથા વાપિ તથા વા**તિ પરતો સુત્વા વા અસુત્વા વા. **અપ્પનાપત્તા**તિ ઇદં સિખાપત્તં ભાવનામયં દસ્સેતું વુત્તં, ન પન અપ્પનાપત્તાવ ભાવનામયાતિ. તિસ્સોપિ પનેતા પઞ્ઞા પાળિવસેન એવં વેદિતબ્બા –

> ''તત્થ કતમા ચિન્તામયા પઞ્ઞા? યોગવિહિતેસુ વા કમ્માયતનેસુ યોગવિહિતેસુ વા સિપ્પાયતનેસુ યોગવિહિતેસુ વા વિજ્જાઠાનેસુ કમ્મસ્સકતં વા સચ્ચાનુલોમિકં વા રૂપં અનિચ્ચન્તિ વા, વેદના, સઞ્ઞા, સઙ્ખારા, વિઞ્ઞાણં અનિચ્ચન્તિ વા, યં એવરૂપં અનુલોમિકં ખન્તિં દિટ્ઠિં રુચિં મુદિં પેક્ખં

ધમ્મનિજ્ઝાનક્ખન્તિં પરતો અસુત્વા પટિલભતિ, અયં વુચ્ચતિ ચિન્તામયા પઞ્ઞા. તત્થ કતમા સુતમયા પઞ્ઞા...પે॰... સુત્વા પટિલભતિ, અયં વુચ્ચતિ સુતમયા પઞ્ઞા. સબ્બાપિ સમાપન્નસ્સ પઞ્ઞા ભાવનામયા પઞ્ઞા''તિ (વિભ॰ ૭૬૮).

એત્થ ચ કિઞ્ચાપિ કમ્માયતનાદિવસેન ચિન્તામયસુતમયપઞ્ઞા મહગ્ગતલોકુત્તરવસેન ભાવનામયપઞ્ઞા ચ વુત્તા, ઇધ પન અન્તિમભવિકાનં દ્વિન્નં બોધિસત્તાનમેવ લબ્ભમાના ચિન્તામયભૂતા સચ્ચાનુલોમિકા પઞ્ઞા, પૂરિતપારમીનં અવસેસમહાપઞ્ઞાનં લબ્ભમાના સુતમયા સચ્ચાનુલોમિકા પઞ્ઞા, લોકુત્તરપ્પનાપત્તાપિ ભાવનામયપઞ્ઞાવ અધિપ્પેતા.

૧૧૮૬. **પટિસમ્ભિદાચતુક્કસ્સા**તિ અત્થધમ્મનિરુત્તિપટિભાનસઙ્ખાતસ્સ પટિસમ્ભિદાચતુક્કસ્સ વસેન. નનુ ચેત્થ વિપસ્સનાપઞ્ઞા અધિપ્પેતા, કસ્મા પટિસમ્ભિદા આહટાતિ? વિપસ્સકાનં ઞાણપાટવત્થં પઞ્ઞાપ્પભેદે નિદ્દિસિયમાને પટિસમ્ભિદાપઞ્ઞાપિ વત્તુકામતાય, પટિસમ્ભિદાપઞ્ઞાય વા વિપસ્સનાફલભૂતત્તા લોકિયલોકુત્તરપઞ્ઞાધિકારે વા લોકુત્તરપઞ્ઞાય સહ પાપુણિતબ્બં પટિસમ્ભિદાપઞ્ઞમ્પિ વત્તુકામતાય ઇધેવ વુત્તાતિ. **અત્થધમ્મનિરુત્તીસુ ઞાણન્તિ** ''અત્થે ઞાણં અત્થપટિસમ્ભિદા, ધમ્મે ઞાણં ધમ્મપટિસમ્ભિદા, તત્ર ધમ્મનિરુત્તાભિલાપે ઞાણં નિરુત્તિપટિસમ્ભિદા''તિ (વિભ॰ ૭૧૮) એવમાગતં અત્થાદીસુ તીસુ પભેદગતં ઞાણત્તયં. **તીસુપી**તિ યથાવુત્તેસુ તીસુપિ પટિસમ્ભિદાઞાણેસુ ગોચરકિચ્ચલક્ખણરસપચ્ચુપટ્ઠાનપદટ્ઠાનભૂમિઆદિવસેન તે આરમ્મણં કત્વા પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ ઇમાનિ ઞાણાનિ ઇદમત્થજોતકાનીતિ એવં પભેદગતં ઞાણં, પરિત્તમહગ્ગતઅપ્પમાણવસેન વા તીસુ ઞાણેસુ ઞાણં. પટિસમ્ભિદારમ્મણમ્પિ હિ પટિભાનપટિસમ્ભિદા હોતિ. તેનેવ ચ **સુત્તન્તભાજનીયપાળિયં** ''ઞાણેસુ ઞાણ''ન્તિ, **અટ્ઠકથાય** ચ ''સબ્બત્થકઞાણં આરમ્મણં કત્વા ઞાણં પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ પભેદગતં ઞાણ''ન્તિ (વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૭૧૮) અવિસેસેન વુત્તં. એવઞ્ચ કત્વા મહગ્ગતપટિસમ્ભિદાઞાણસ્સ અભાવેપિ નિરુત્તિપટિસમ્ભિદા પરિત્તારમ્મણા, તિસ્સો પટિસમ્ભિદા સિયા પરિત્તારમ્મણા, સિયા મહગ્ગતારમ્મણા, સિયા અપ્પમાણારમ્મણાતિ પટિભાનપટિસમ્ભિદાય મહગ્ગતારમ્મણતાપિ પઞ્હાપુચ્છકપાળિયં વુત્તા.

અભિધમ્મભાજનીયે પન –

''યસ્મિં સમયે કામાવચરં કુસલં ચિત્તં ઉપ્પન્નં હોતિ સોમનસ્સસહગતં ઞાણસમ્પયુત્તં રૂપારમ્મણં વા...પે॰... ધમ્મારમ્મણં વા, યં યં વા પનારબ્ભ, તસ્મિં સમયે ફસ્સો હોતિ...પે॰... અવિક્ખેપો હોતિ. યે વા પન તસ્મિં સમયે અઞ્ઞેપિ અત્થિ અરૂપિનો ધમ્મા, ઇમે ધમ્મા કુસલા. તેસુ ધમ્મેસુ ઞાણં ધમ્મપટિસમ્ભિદા. તેસં વિપાકે ઞાણં અત્થપટિસમ્ભિદા. યાય નિરુત્તિયા તેસં ધમ્માનં પઞ્ઞત્તિ હોતિ, તત્ર ધમ્મનિરુત્તાભિલાપે ઞાણં નિરુત્તિપટિસમ્ભિદા. યેન ઞાણેન તાનિ ઞાણાનિ જાનાતિ 'ઇમાનિ ઞાણાનિ ઇદમત્થજોતકાની'તિ, તેસુ ઞાણેસુ ઞાણં પટિભાનપટિસમ્ભિદા''તિ (વિભ॰ ૭૨૫) –

ચિત્તુપ્પાદક્કમેન દેસનાય પવત્તત્તા સાવસેસો પાઠો કતો. ચિત્તુપ્પાદસઙ્ગહિતે અત્થે અસેસેત્વા દેસના હિ અભિધમ્મભાજનીયે પવત્તા, ન સબ્બઞેય્યેતિ યથાદસ્સિતવિસયવચનવસેન ''યેન ઞાણેન તાનિ ઞાણાનિ જાનાતી''તિ વુત્તં, ન તં અઞ્ઞારમ્મણતં પટિસેધેતિ દેસનાય અતપ્પરભાવતો. એવઞ્ચ કત્વા તત્થ નિબ્બાને, અનાગતેપિ અત્થપટિસમ્ભિદા સિયા ન વત્તબ્બા અતીતારમ્મણાતિપિ અનાગતારમ્મણાતિપિ

પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણાતિપીતિ અત્થપટિસમ્ભિદાય નિબ્બાનારમ્મણતા વુત્તા. એત્થ ચ **અત્થોતિ** સઙ્ખેપતો હેતુફલસ્સેતં અધિવચનં. હેતુફલઞ્હિ યસ્મા હેતુઅનુસારેન અરીયતિ અધિગમીયતિ સમ્પાપુણીયતિ, તસ્મા અત્થોતિ વુચ્ચતિ. **ધમ્મોતિ**પિ સઙ્ખેપતો પચ્ચયસ્સેતં અધિવચનં. સો હિ યસ્મા તં તં દહતિ પવત્તેતિ, સમ્પાપુણિતું વા ધારેતિ, તસ્મા ધમ્મોતિ વુચ્ચતિ. **નિરુત્તી**તિ સત્તાનં મૂલભાસાભૂતા માગધિકભાસા, યાય બુદ્ધાનં દેસના હોતિ. **પટિભાનન્તિ** હેટ્ઠા વુત્તં ઞાણત્તયમેવ. વુત્તઞ્હેતં અભિધમ્મે ''દુક્ખે ઞાણં...પે॰... તસ્સ વિપાકે ઞાણં અત્થપટિસમ્ભિદા''તિઆદિ.

૧૧૮૭. યસ્મા પનાયં સઙ્ખેપત્થોવ, પભેદવસેન ચ વુચ્ચમાનો પાકટો હોતિ, તસ્મા તં સઙ્ગહેત્વા પભેદતોવ અત્થાદિકે દસ્સેતું **''યં કિઞ્ચિ પચ્ચયુપ્પન્ન''**ન્તિઆદિ આરદ્ધં. **યં કિઞ્ચિ પચ્ચયુપ્પન્નન્તિ** યં કિઞ્ચિ હેતાદિપચ્ચયતો સમુપ્પન્નં. તં પન ''ઇદં ઇતો નિબ્બત્ત''ન્તિ એવં હેતુઅનુસારેન વિઞ્ઞાયમાનમેવ ઇધ અધિપ્પેતં, તથા કુસલાકુસલફલભૂતા વિપાકા અબ્યાપારસન્તિવસેન વિઞ્ઞાયમાના, સેસા અબ્યાપારભૂતા કિરિયા ધમ્મા અવિપાકસન્તિવસેન, અસઙ્ખતં નિસ્સરણભૂતો નિરોધો નિબ્બુતિસન્તિવસેન, બુદ્ધવચનત્થભૂતો ખન્ધાદિપરમત્થધમ્મો ઇમાય અયં દીપિતોતિ એવં પાળિઅનુસારેન વિઞ્ઞાયમાનોવ અત્થસમઞ્ઞં લભતીતિ આહ ''યં કિઞ્ચિ પચ્ચયુપ્પન્ન''ન્તિઆદિ. તત્થ હેતુફલં, ભાસિતત્થો ચ સકસકહેતુપટિબદ્ધો, ભાસિતપટિબદ્ધો ચ વિઞ્ઞાયતીતિ પરિયાયતો, સેસં સકસકભાવવસેનેવ વિઞ્ઞાયતીતિ નિપ્પરિયાયતોવ અત્થો નામ. તત્થ પરિયાયત્થો સુત્તન્તભાજનીયવસેન વુત્તો, નિપ્પરિયાયત્થો અભિધમ્મભાજનીયવસેનાતિ દટ્ઠબ્બં. ભાસિતન્તિ પાળિધમ્મમાહ. સેસં અત્થપઞ્ચકેસુ વુત્તનયેન યથારહં યોજેત્વા વેદિતબ્બં.

એત્થ ચ નિબ્બાનં પત્તબ્બો અત્થો, ભાસિતત્થો ઞાપેતબ્બો અત્થો, ઇતરો નિબ્બત્તેતબ્બો અત્થોતિ તિવિધો હોતિ અત્થો. મગ્ગો સમ્પાપકો હેતુ, ભાસિતં ઞાપકો હેતુ, ઇતરં નિબ્બત્તકો હેતૂતિ એવં તિવિધો હોતીતિ દટ્ઠબ્બં. કિરિયાધમ્માનઞ્ચેત્થ અવિપાકતાય ધમ્મભાવો ન વુત્તો. યદિ એવં વિપાકા ન હોન્તીતિ અત્થભાવો ન વત્તબ્બો? ન, પચ્ચયુપ્પન્નભાવતો. એવં સતિ કુસલાકુસલાનમ્પિ પચ્ચયુપ્પન્નત્તા અત્થભાવો આપજ્જતિ? નાયં દોસો અપ્પટિસિદ્ધત્તા. વિપાકસ્સ પન પધાનહેતુતાય પાકટભાવતો ધમ્મભાવો એવ તેસં વુત્તો, કિરિયાનં પચ્ચયભાવા ધમ્મભાવો આપજ્જતીતિ ચે? નાયં દોસો અપ્પટિસિદ્ધત્તા. કમ્મફલસમ્બન્ધસ્સ પન હેતુભાવાભાવતો ધમ્મભાવો ન યુત્તોતિ. અપિચ ''અયં ઇમસ્સ પચ્ચયો, અયં પચ્ચયુપ્પન્નો''તિ એવં ભેદમકત્વા કેવલં કુસલાકુસલે વિપાકકિરિયધમ્મે ચ પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ ધમ્મત્થપટિસમ્ભિદા ન હોન્તીતિ તેસં અત્થધમ્મતા વુત્તાતિ દટ્ઠબ્બં.

૧૧૮૯. સભાવનિરુત્તીતિ અવિપરીતનિરુત્તિ, અવિપરીતનિરુત્તીતિ તસ્સ તસ્સ અત્થસ્સ બોધને સબ્બકાલં પટિનિયતસમ્બન્ધો અબ્યભિચારવોહારો માગધભાસાતિ વુત્તં હોતિ. સા હિ સબ્બકાલં પટિનિયતસમ્બન્ધો, ઇતરા ભાસા પન કાલન્તરેન પરિવત્તન્તિ. અત્થતો પનેસા નામપઞ્ઞત્તીતિ આચરિયા. યથાહુ –

''નિરુત્તિ માગધા ભાસા, અત્થતો નામસમ્મુતી''તિ.

અપરે પન – યદિ સભાવનિરુત્તિ પઞ્ઞત્તિસભાવા, એવં સતિ પઞ્ઞત્તિ અભિલપિતબ્બા, ન વચનન્તિ આપજ્જતિ, એવઞ્ચ સતિ ''તત્ર ધમ્મનિરુત્તાભિલાપે ઞાણં નિરુત્તિપટિસમ્ભિદા''તિ ઇદં ન સક્કા વત્તું, અભિલપિતબ્બોતિ અભિલાપો. ન હિ વચનતો અઞ્ઞં અભિલપિતબ્બં ઉચ્ચારેતબ્બં અત્થિ, અથ ફસ્સાદિવચનેહિ બોધેતબ્બં અભિલપિતબ્બં, એવઞ્ચ સતિ અત્થધમ્માનમ્પિ બોધેતબ્બત્તા તેસમ્પિ નિરુત્તિભાવો આપજ્જતિ, અપિચ **અટ્ઠકથાયં** ''ફસ્સોતિ ચ સભાવનિરુત્તિ, ફસ્સા ફસ્સન્તિ ન સભાવનિરુત્તી''તિ (વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૭૧૮) વચનતો

વિઞ્ઞત્તિવિકારસહિતો સદ્દો નિરુત્તીતિ દસ્સિતમેવ, ‘‘તં સભાવનિરુત્તિસદ્દં આરમ્મણં કત્વા પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ તસ્મિં સભાવનિરુત્તાભિલાપે પભેદગતં ઞાણં નિરુત્તિપટિસમ્ભિદા, એવમયં નિરુત્તિપટિસમ્ભિદા સદ્દારમ્મણા નામ જાતા, ન પઞ્ઞત્તિઆરમ્મણા’’તિ ચ **અટ્ઠકથાયં** (વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૭૧૮) વુત્તત્તા નિરુત્તિસદ્દારમ્મણાય સોતવિઞ્ઞાણવીથિયા પરતો મનોદ્વારે નિરુત્તિપટિસમ્ભિદા પવત્તતિ, એવઞ્ચ કત્વા ‘‘નિરુત્તિપટિસમ્ભિદા પરિત્તારમ્મણા’’તિ વચનં ઉપપન્નં હોતીતિ વદન્તિ. **આચરિયજોતિપાલ**ત્થેરાદયો પનાહુ – ‘‘નિરુત્તિપટિસમ્ભિદા પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણા’’તિ વચનં પચ્ચુપ્પન્નં સદ્દં ગહેત્વા પચ્છાજાનનં સન્ધાય વુત્તં, એવઞ્ચ સતિ અઞ્ઞસ્મિં પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણે અઞ્ઞં પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણન્તિ વુત્તન્તિ આપજ્જતિ, યથા પન દિબ્બસોતઞાણં મનુસ્સાદિસદ્દભેદનિચ્છયસ્સ પચ્ચયભૂતં તંતંસદ્દવિભાવકં, એવં સભાવાસભાવનિરુત્તિનિચ્છયસ્સ પચ્ચયભૂતં પચ્ચુપ્પન્નસભાવનિરુત્તિસદ્દારમ્મણં તંવિભાવકં ઞાણં નિરુત્તિપટિસમ્ભિદાતિ વુચ્ચમાને ન કોચિ પાળિવિરોધો, તં સભાવનિરુત્તિસદ્દં આરમ્મણં કત્વા પચ્ચવેક્ખન્તસ્સાતિ ચ પચ્ચુપ્પન્નસદ્દારમ્મણપચ્ચવેક્ખણં પવત્તેન્તસ્સાતિ ન ન સક્કા વત્તું. તમ્પિ હિ ઞાણં સભાવનિરુત્તિં વિભાવેન્તમેવ તંતંસદ્દપચ્ચવેક્ખણાનન્તરં તંતંપભેદનિચ્છયસ્સ હેતુભાવતો નિરુત્તિં ભિન્દન્તં પટિવિજ્ઝન્તમેવ ઉપ્પજ્જતીતિ ચ પભેદગતમ્પિ હોતીતિ.

૧૧૯૦. તિવિધન્તિ ઇદં હેટ્ઠા વિભાવિતનયમેવાતિ. **પચ્ચવેક્ખતો**તિ ઇમાનિ ઞાણાનિ ઇદમત્થજોતકાનીતિ અસમ્મોહવસેન પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ. નનુ ચ તીણિ ઞાણાનિપિ અત્થધમ્મસભાવં નાતિવત્તન્તીતિ ઞાણેસુ ઞાણં અત્થપટિસમ્ભિદા, ધમ્મપટિસમ્ભિદા ચ હોતિ, કસ્મા પન ‘‘તેસુ…પે॰… મત’’ન્તિ વિસું વુત્તન્તિ? સારમ્મણેસુ તીસુ ઞાણેસુ પવત્તઞાણસ્સ અધિપ્પેતત્તા. યઞ્હિ ઞાણારમ્મણં ઞાણં તસ્સ આરમ્મણમ્પિ અસમ્મોહવસેન પટિવિજ્ઝન્તમેવ પવત્તતિ, તં ઇધ પટિભાનપટિસમ્ભિદા નામ. એવઞ્ચ કત્વા વુત્તં ‘‘ઇમાનિ ઞાણાનિ ઇદમત્થજોતકાની’’તિ. ઞાણમત્તારમ્મણં પન ઞાણં અત્થપટિસમ્ભિદાયેવ. એત્થ ચ કિઞ્ચાપિ અયં પટિસમ્ભિદા સારમ્મણેસુ ઞાણેસુ પવત્તતિ, આરમ્મણાનં પન પભેદં હેટ્ઠા ઞાણત્તયમેવ વિભાવેતિ. યથા કિં? યથા ધમ્મદેસનાય અસમત્થો બહુસ્સુતો કિઞ્ચાપિ ધમ્મકથિકેન કથેતબ્બં ધમ્મં જાનાતિ, દેસના પન ધમ્મકથિકસ્સેવ વિસયોતિ, એવંસમ્પદમિદં દટ્ઠબ્બં. ઇમાસુ પન પચ્છિમાનં તિસ્સન્નં સેખાસેખમગ્ગક્ખણે અસમ્મોહવસેન પટિવેધો હોતિ, અત્થપટિસમ્ભિદાય આરમ્મણકરણવસેનપિ. તથા હિ સા મગ્ગફલસભાવાપિ હોતિ. એવઞ્ચ કત્વા સા લોકિયલોકુત્તરા, સેસા તિસ્સો લોકિયાવ. તેનાહુ પોરાણા –

‘‘લાભો તાસમસમ્મોહા, સેખાસેખપથક્ખણે;
અત્થપઞ્ઞા યથાલમ્બા, સા દ્વિધાઞ્ઞા તુ સાસવા’’તિ.

૧૧૯૧. ઇમા પન ચતસ્સો પટિસમ્ભિદા પઞ્ચહિ આકારેહિ વિસદભાવં ગચ્છન્તીતિ દસ્સેતું ‘‘**પરિયત્તી**’’તિઆદિ આરદ્ધં. તત્થ **પરિયત્તિ** નામ બુદ્ધવચનસ્સ પરિયાપુણનં, પાળિઅટ્ઠકથાસુ ગણ્ઠિપદઅત્થપદવિનિચ્છયકથા **પરિપુચ્છા** પરિતો સબ્બતો ઞાતું પુચ્છાતિ કત્વા. **સવનં** સક્કચ્ચં અટ્ઠિં કત્વા સોતવિઞ્ઞાણવસેન ગહણં, **અધિગમો** મગ્ગુપ્પત્તિ. **અટ્ઠકથાયં** પન ‘‘અધિગમો નામ અરહત્તમગ્ગુપ્પત્તી’’તિ (વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૭૧૮) વુત્તં. તં સેખભૂમિયં પભેદગમનં અપ્પવિસયં, અસેખભૂમિયં બહુવિસયન્તિ કત્વા વુત્તં. સાતિસયં વા અધિગમનં સન્ધાયેવ વુત્તં. સેખેન પત્તાનમ્પિ હિ ઇમાસં અરહત્તપ્પત્તિયા વિસદભાવાધિગમોતિ. પુબ્બયોગો વિય પન અરહત્તપ્પત્તિ અરહતોપિ પટિસમ્ભિદાવિસદતાય પચ્ચયો ન ન હોતીતિ પઞ્ચન્નમ્પિ યથાયોગં સેક્ખાસેક્ખપટિસમ્ભિદાવિસદતાય કારણતા યોજેતબ્બા. **પુબ્બયોગો** નામ પુબ્બબુદ્ધાનં સાસને ગતપચ્ચાગતિકભાવેન યાવ અનુલોમગોત્રભુસમીપં,

તાવ વિપસ્સનાભિયોગો. અધિગમપુબ્બયોગા ચેત્થ અનુપ્પન્નં ઉપ્પાદેન્તિ, ઉપ્પન્નઞ્ચ વિસદં કરોન્તિ, સેસાનિ પન સુવિસદભાવસ્સેવ પચ્ચયાતિ દટ્ઠબ્બં.

૧૧૯૨-૪. એવં એકવિધાદિવસેન પઞ્ઞાય પભેદં દસ્સેત્વા ઇદાનિ ભાવનાવિધાનં વિભાવેતું "**કથં ભાવેતબ્બા**"તિઆદિ આરદ્ધં. તત્થ યસ્મા ઇમાય પઞ્ઞાય ખન્ધાદયો ધમ્મા ભૂમિ, સીલવિસુદ્ધિ ચેવ ચિત્તવિસુદ્ધિ ચાતિ ઇમા દ્વે વિસુદ્ધિયો મૂલં, દિટ્ઠિવિસુદ્ધિ કઙ્ખાવિતરણવિસુદ્ધિ મગ્ગામગ્ગઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિ પટિપદાઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિ ઞાણદસ્સનવિસુદ્ધીતિ ઇમા પઞ્ચ વિસુદ્ધિયો સરીરં, તસ્મા તેસુ ભૂમિભૂતેસુ ધમ્મેસુ ઉગ્ગહપરિપુચ્છાવસેન ઞાણપરિચયં કત્વા મૂલભૂતા દ્વે વિસુદ્ધિયો સમ્પાદેત્વા સરીરભૂતા પઞ્ચ વિસુદ્ધિયો સમ્પાદેન્તેન ભાવેતબ્બાતિ દસ્સેતું "**ખન્ધાદીસૂ**"તિઆદિ આરદ્ધં. **ખન્ધાદીસૂ**તિ ખન્ધાયતનધાતુઇન્દ્રિયપટિચ્ચસમુપ્પાદાદિભેદેસુ. **ભૂમિભૂતેસુ ચા**તિ લક્ખણાદિગ્ગહણવસેન ઞાણસ્સ પવત્તિટ્ઠાનભૂતેસુ. **સીલં ચિત્તવિસુદ્ધિન્તિ** મૂલભૂતં સીલવિસુદ્ધિં, ચિત્તવિસુદ્ધિઞ્ચ. સતિ હિ સીલવિસુદ્ધિયં, ચિત્તવિસુદ્ધિયઞ્ચ અયં પઞ્ઞા મૂલજાતા નામ હોતિ, નાસતીતિ. **દિટ્ઠિવિસુદ્ધાદયો પઞ્ચા**તિ ઉપબ્રૂહેતબ્બત્તા સરીરભૂતા દિટ્ઠિવિસુદ્ધિઆદયો પઞ્ચ. ઇમિસ્સા હિ પઞ્ઞાય સન્તાનવસેન પવત્તમાનાય પાદપાણિસીસટ્ઠાનિયા દિટ્ઠિવિસુદ્ધિઆદયો ઇમા પઞ્ચ વિસુદ્ધિયો અવયવેન સમુદાયૂપલક્ખણનયેન સરીરન્તિ વેદિતબ્બા. **તાય પઞ્ઞાયા**તિ ઉગ્ગહપરિપુચ્છાદિવસેન ખન્ધાદીસુ ધમ્મેસુ પવત્તપઞ્ઞાય. **જનનાદિતો**તિ જાતિજરામરણાદીહિ.

૧૧૯૫-૬. ''ભાવેતબ્બા''તિ વત્વા ઇદાનિ યસ્મા ખન્ધાદિભૂમીસુ સીલવિસુદ્ધિચિત્તવિસુદ્ધિસઙ્ખાતેહિ મૂલેહિ સુપ્પતિટ્ઠિતેન પઞ્ચવિસુદ્ધિસઙ્ખાતસરીરસ્સ વડ્ઢનેનેવ પઞ્ઞાવડ્ઢના નામ હોતિ, તસ્મા વિપસ્સનાપઞ્ઞાય ભૂમિભૂતેસુ ખન્ધાદીસુ એકદેસદસ્સનત્થં "**રૂપઞ્ચા**"તિઆદિ વુત્તં. **તત્થા**તિ તેસુ પઞ્ચસુ ખન્ધેસુ. **યં કિઞ્ચી**તિ અનવસેસપરિયાદાનં. **અતીતાનાગતાદિકન્તિ**આદિના પન તદેવ એકાદસસુ ઓકાસેસુ પક્ખિપિત્વા દસ્સેતિ. **આદિ**-ગ્ગહણેન પચ્ચુપ્પન્નસ્સ ગહણં.

૧૧૯૭-૧૨૦૦. હીનન્તિઆદીસુ અકુસલકમ્મસમુટ્ઠાનતાય **હીનં**, કુસલકમ્મસમુટ્ઠાનતાય **પણીતં**. અકુસલવિપાકુપ્પત્તિહેતુભૂતતાય વા **હીનં**, વિપરિયાયેન **પણીતં**. દુપ્પરિગ્ગહભૂતસુખુમરૂપાદિવસેન **દૂરં**, ઇતરવસેન **સન્તિકન્તિ**આદિના અત્થો વેદિતબ્બો. **સબ્બં તં એકતો કત્વા**તિ અતીતાદિવિભાગભિન્નં સબ્બં તં રૂપરાસિવસેન બુદ્ધિયા એકજ્ઝં ગહેત્વા ''મહાઉદકક્ખન્ધો''તિઆદીસુ વિય ''રાસટ્ઠેન રૂપક્ખન્ધો''તિ વુચ્ચતિ. **સુત્તેપિ** હિ વુત્તં ''તદેકજ્ઝં અભિસંયૂહિત્વા અભિસઙ્ખિપિત્વા''તિ. **વેદનાક્ખન્ધો**તિઆદીસુપિ એસેવ નયો. એકેકેસુ પન વેદનાદીસુ ''સમુદ્દો મયા દિટ્ઠો''તિઆદીસુ વિય સમુદાયવોહારસ્સ અવયવેપિ દિસ્સનતો ખન્ધ-સદ્દો રુળ્હીવસેન પવત્તતીતિ દટ્ઠબ્બં. યં તં કિઞ્ચિ વેદયિતલક્ખણન્તિ સમ્બન્ધો. વેદનાક્ખન્ધોયેવ **વેદનાક્ખન્ધતા**. વેદનાય અતીતાદિવિભાગે વિત્થારકથા **વિસુદ્ધિમગ્ગતો** (વિસુદ્ધિ॰ ૨.૪૯૭ આદયો) ગહેતબ્બા. **અભિસઙ્ખારલક્ખણન્તિ** સઙ્ખારક્ખન્ધસ્સ ચેતનાપધાનતાય એવં વુત્તં, સમ્પયુત્તધમ્મે આરમ્મણે રાસિકરણલક્ખણં સમ્પિણ્ડનલક્ખણન્તિ વુત્તં હોતિ. અથ વા ''સઙ્ખતમભિસઙ્ખરોન્તી''તિ (સં॰ નિ॰ ૩.૭૯) વુત્તત્તા યથા અત્તનો ફલસઙ્ખતં સમ્મદેવ નિપ્ફન્નં હોતિ, એવં અભિસઙ્ખરણસભાવન્તિ અત્થો. અયં પન કુસલાકુસલચેતનાય વસેન વટ્ટતિ.

૧૨૦૨-૫. એવં વિપસ્સનાપઞ્ઞાય ભૂમિભૂતે ધમ્મે એકદેસતો દસ્સેત્વા ઇદાનિ સીલચિત્તવિસુદ્ધીનં હેટ્ઠા વુત્તત્તા તા અવત્વા ઇદં પઞ્ઞાભાવનાય આદિભૂતં દિટ્ઠિવિસુદ્ધિં દસ્સેતું "**ચત્તારો ચ મહાભૂતા**"તિઆદિ આરદ્ધં. તં

સમ્પાદેતુકામેન ચ યોગાવચરેન ચતુધાતુવવત્થાનવસેન વા દ્વાદસાયતનવસેન વા પઞ્ચક્ખન્ધવસેન વા ઉભિન્નં સઙ્ખેપકોટ્ઠાસાનં વસેન વા પટિલદ્ધજ્ઝાનવસેન વા નામરૂપસ્સ વવત્થાપેતબ્બભાવેપિ તેન તેન મુખેન વવત્થાનપ્પકાસનસ્સ અતિપપઞ્ચાવહત્તા યથાધિગતક્ખન્ધવસેનેવ ઇધ વવત્થાનં દસ્સિતં. **એકાસીતિયા ચિત્તેના**તિ એકાસીતિયા લોકિયચિત્તેન. લોકુત્તરચિત્તાનિ પન નેવ સુક્ખવિપસ્સકસ્સ, ન સમથયાનિકસ્સ પરિગ્ગહં ગચ્છન્તિ અનધિગતત્તા. **ચત્તારોરૂપિનો ખન્ધે**તિ ચત્તારો અરૂપિનો ખન્ધે. સીતુણ્હાદિવિરોધિપચ્ચયસમવાયે વિકારાપજ્જનતો **રૂપં રુપ્પનલક્ખણં**. આરમ્મણાભિમુખં નમનતો **નામં નમનલક્ખણં**. **પરિગણ્હ**તીતિ પરિચ્છેદકારિકાય પઞ્ઞાય પરિચ્છિન્દિત્વા ગણ્હાતિ.

૧૨૦૬-૯. તાલસ્સ કન્દં તુ યમકન્તિ દ્વીહિ બીજેહિ નિબ્બત્તિતં એકીભૂતં યમકતાલકન્દં. તઞ્હિ યમકં ભિન્નસન્તાનમ્પિ અભિન્નં વિય ઉપટ્ઠાતિ, એવં રૂપારૂપધમ્માતિ. **નામઞ્ચ રૂપઞ્ચા**તિ એતેનેવ તસ્સ દુવિધભાવે સિદ્ધે ''**દ્વિધા વવત્થપેતી**''તિ ઇદં નામરૂપવિનિમુત્તસ્સ અઞ્ઞસ્સ અભાવદસ્સનત્થં. તેનેવાહ ''**નામતો રૂપતો**''તિઆદિ. નામરૂપમત્તતાય અવિનિચ્છિતત્તા, સન્તાનાદિઘનભેદસ્સ ચ અકતત્તા અભિનિવેસેન વિના સમૂહેકત્તગ્ગહણવસેન ''સત્તો''તિ પવત્તો સમ્મોહો **સત્તસમ્મોહો**, તસ્સ **ઘાતત્થં** વિક્ખમ્ભનત્થં. **બહુસુત્તવસેના**તિ ''યથા હી''તિઆદિના ઇધ દસ્સિતાનં, અઞ્ઞેસઞ્ચ ''રૂપઞ્ચ હિદં, મહાલિ, અત્તા અભવિસ્સ , નયિદં રૂપં આબાધાય સંવત્તેય્યા''તિ (મહાવ॰ ૨૦; સં॰ નિ॰ ૩.૫૯) એવમાદીનં સમ્બહુલાનં **સુત્તન્તાનં** વસેન. **ત**ન્તિ તં નામરૂપં.

૧૨૧૦-૨. અઙ્ગસમ્ભારાતિ અઙ્ગસમ્ભારહેતુ તન્નિમિત્તં અમુઞ્ચિત્વા સતિ એવ તસ્મિન્તિ અત્થો. **સદ્દો**તિ વોહારો. **ખન્ધેસૂ**તિ પઞ્ચસુ ઉપાદાનક્ખન્ધેસુ **સન્તેસુ** તે અમુઞ્ચિત્વાવ **સત્તોતિ સમ્મુતિ** વોહારો. ઇદં વુત્તં હોતિ – યથા અક્ખચક્કપઞ્જરઈસાદીસુ અઙ્ગસમ્ભારેસુ એકેનાકારેન એકજ્ઝં રાસિ હુત્વા સણ્ઠિતેસુ ''રથો''તિ વોહારમત્તં હોતિ, પરમત્થતો પન એકેકસ્મિં અઙ્ગે ઉપપરિક્ખિયમાને રથો નામ નત્થિ, એવમેવ ઉપાદાનક્ખન્ધસઙ્ખાતેસુ રૂપારૂપધમ્મેસુ સન્તાનવસેન પવત્તમાનેસુ ''સત્તો''તિ વા ''પુગ્ગલો''તિ વા ''જીવો''તિ વા વોહારમત્તં, પરમત્થતો પન એકેકસ્મિં ધમ્મે ઉપપરિક્ખિયમાને ''અસ્મી''તિ વા ''અહ''ન્તિ વા ગાહસ્સ વત્થુભૂતો સત્તો નામ નત્થિ, કેવલં નામરૂપમત્તમેવ અત્થીતિ. એવં પસ્સતો હિ દસ્સનં યથાભૂતદસ્સનં નામ હોતિ, યં દિટ્ઠિવિસુદ્ધીતિ વુચ્ચતિ. સચે કોચિ સત્તો નામ નત્થિ, કથઞ્ચરહિ નામરૂપમત્તે ગમનાદિઅત્થકિચ્ચસિદ્ધતા હોતીતિ અનુયોગં સન્ધાયાહ ''**યથાપી**''તિઆદિ. અયં પનેત્થ સઙ્ખેપત્થો – યથા **દારુમયં યન્તં નિજ્જીવં** જીવવિરહિતં અબ્ભન્તરે વત્તમાનસ્સ જીવસ્સ અભાવતો તતોયેવ **નિરીહકં** નિબ્યાપારં, અથ ચ પન **દારુરજ્જુસમાયોગે** પચ્ચયવિસેસવસેન **તં** દારુયન્તં **ગચ્છતિપિ તિટ્ઠતિપિ**, સજીવં સબ્યાપારં વિય ગમનાદિકિચ્ચં સાધેન્તમિવ ખાયતિ, **તથા ઇદં નામરૂપમ્પિ** કિઞ્ચાપિ નિજ્જીવં નિરીહકઞ્ચ, અથ ચ પન **અઞ્ઞમઞ્ઞ**સઙ્ખાતપચ્ચયવિસેસસ્સ **સમાયોગે** સજીવં સબ્યાપારં ગચ્છન્તં તિટ્ઠન્તઞ્ચ ખાયતીતિ.

૧૨૧૩. સચ્ચતોતિ ભૂતતો, પરમત્થતોતિ વુત્તં હોતિ. **ઇદં નામરૂપં અભિસઙ્ખતં યન્તમિવ સુઞ્ઞં** જીવાદિના. પચ્ચયેહિ અભિસઙ્ખતં ઇદં નામરૂપં યન્તમિવ સુઞ્ઞન્તિ વા સમ્બન્ધો. **દુક્ખસ્સ પુઞ્જો**તિ નિચ્ચાતુરતાય દુક્ખસ્સ રાસિ. **તિણકટ્ઠસાદિસો**તિ અત્તસુઞ્ઞતાય તિણકટ્ઠસમો.

૧૨૧૫. યમકન્તિ યુગળં. સો ચ યમકભાવો અઞ્ઞમઞ્ઞનિસ્સિતભાવેનાતિ આહ ''**ઉભો અઞ્ઞોઞ્ઞનિસ્સિતા**''તિ. તતો એવ **એકસ્મિં ભિજ્જમાનસ્મિં ઉભો ભિજ્જન્તિ**. ન હિ કદાચિ પઞ્ચવોકારભવે મરણવસેન રૂપે નિરુજ્ઝન્તે અરૂપં અનિરુજ્ઝન્તં, અરૂપે વા નિરુજ્ઝન્તે રૂપં અનિરુજ્ઝન્તં અત્થિ.

એકવોકારભવચતુવોકારભવેસુ પન તેસં અઞ્ઞમઞ્ઞં અનિસ્સાય પવત્તિયા કારણં હેટ્ઠા વુત્તમેવાતિ. સો પનાયં ભઙ્ગો પચ્ચયવસેનેવ, પચ્ચયનિરોધેનેવ નામરૂપનિરોધોતિ અત્થો. **પચ્ચયા**તિ પચ્ચયભૂતા, અઞ્ઞમઞ્ઞસ્સ પચ્ચયા હોન્તાપિ એકસ્મિં ભિજ્જમાનસ્મિં ઉભો ભિજ્જન્તિયેવાતિ અત્થો.

૧૨૧૬-૯. નિત્તેજન્તિ તેજહીનં આનુભાવવિરહિતં. યત્થ પન તં નિત્તેજં, તં દસ્સેતું "**ન બ્યાહરતી**"તિઆદિ વુત્તં. ન હિ અઞ્ઞથા સદ્દહનુસ્સાહનાદીસુ નામં નિત્તેજન્તિ સક્કા વત્તું, નાપિ રૂપં સન્ધારણાબન્ધનાદીસુ. તેનેવ હિ "**તથા રૂપમ્પિ નિત્તેજ**"ન્તિ વત્વા "**ભુઞ્જામીતિ...પે॰... ન વિજ્જતી**"તિ વુત્તં.

૧૨૨૦-૧. નામં નિસ્સાયાતિઆદિના બ્યતિરેકવસેનપિ નામરૂપાનં નિત્તેજતંયેવ વિભાવેતિ . રૂપઞ્હિ ગમનાદિકિરિયાસુ **નામં નિસ્સાય** પવત્તતિ, નામં દસ્સનાદિકિરિયાસુ **રૂપં નિસ્સાય**. અઞ્ઞમઞ્ઞં સન્નિસ્સાય ચસ્સ અત્તકિચ્ચસિદ્ધિપિ પચ્ચેકં અસમત્થતં વિભાવેતિ. તથા હિ નામરૂપસ્સ અત્તસુઞ્ઞતા, નિબ્યાપારતા ચ સુટ્ઠુતરં પાકટા હોન્તીતિ. કથં પન પચ્ચેકં અસમત્થાનં સમુદિતભાવે સતિ સમત્થતા હોતિ અસામગ્ગિયં અહેતૂનં સામગ્ગિયમ્પિ અહેતુકભાવાપત્તિતો. ન હિ પચ્ચેકં દટ્ઠું અસક્કોન્તાનં સતમ્પિ સહસ્સમ્પિ સમુદિતં દટ્ઠું સક્કોતીતિ ચોદનં હદયે કત્વા આહ "**ઇમસ્સ પના**"તિઆદિ. ઉપમાયપિ હિ અસિદ્ધો અત્થો સાધેતબ્બો. તેનેવાહ "ઉપમં તે કરિસ્સામિ, ઉપમાયપિ ઇધેકચ્ચે વિઞ્ઞૂ પુરિસા ભાસિતસ્સ અત્થં જાનન્તી"તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૨૫૮; અ॰ નિ॰ ૮.૮; ૧૦.૯૫; જા॰ ૨.૧૯.૨૪). અયં પનેત્થ **જચ્ચન્ધપીઠસપ્પીનં ઉપમા** – યથા જચ્ચન્ધો ચ પીઠસપ્પી ચ દિસા પક્કમિતુકામા અસ્સુ. જચ્ચન્ધો પીઠસપ્પિં એવમાહ "અહં ખો, ભણે, સક્કોમિ પાદેહિ પાદકરણીયં કાતું, નત્થિ ચ મે ચક્ખૂનિ, યેહિ સમં વિસમં પસ્સેય્ય"ન્તિ. પીઠસપ્પી જચ્ચન્ધં એવમાહ "અહં ખો, ભણે, સક્કોમિ ચક્ખુના ચક્ખુકરણીયં કાતું, નત્થિ ચ મે પાદા, યેહિ અભિક્કમેય્યં પટિક્કમેય્યં વા"તિ. સો તુટ્ઠહટ્ઠો જચ્ચન્ધો પીઠસપ્પિં અંસકૂટં આરોપેસિ, પીઠસપ્પી જચ્ચન્ધસ્સ અંસકૂટે નિસીદિત્વા એવમાહ "વામં મુઞ્ચ, દક્ખિણં ગણ્હ, દક્ખિણં મુઞ્ચ, વામં ગણ્હા"તિ. તત્થ જચ્ચન્ધોપિ નિત્તેજો દુબ્બલો ન સકેન બલેન ગચ્છતિ, તથેવ પીઠસપ્પી ન સકેન બલેન ગચ્છતિ, ન ચ તેસં અઞ્ઞમઞ્ઞં નિસ્સાય ગમનં ન પવત્તતિ, એવમેવ નામમ્પિ નિત્તેજં ન સકેન તેજેન ઉપ્પજ્જતિ, ન તાસુ તાસુ કિરિયાસુ પવત્તતિ, રૂપમ્પિ નિત્તેજં ન સકેન તેજેન ઉપ્પજ્જતિ, ન તાસુ તાસુ કિરિયાસુ પવત્તતિ, ન ચ તેસં અઞ્ઞમઞ્ઞં નિસ્સાય ઉપ્પત્તિ વા પવત્તિ વા ન હોતીતિ. તેનાહુ પોરાણા –

"ન સકેન બલેન જાયરે,
નોપિ સકેન બલેન તિટ્ઠરે;
પરધમ્મવસાનુવત્તિનો,
જાયરે સઙ્ખતા અત્તદુબ્બલા.

"પરપચ્ચયતો ચ જાયરે, પરઆરમ્મણતો સમુટ્ઠિતા;
આરમ્મણપચ્ચયેહિ ચ, પરધમ્મેહિ ચિમે પભાવિતા"તિ. (વિસુદ્ધિ॰ ૨.૬૭૭);

૧૨૨૨-૩. ઇદાનિ નાવાયન્તિકૂપમાયપિ નામરૂપાનં અવસવત્તિતં વિભાવેતું "**યથા હી**"તિઆદિગાથાદ્વયં વુત્તં. તત્થ **નિસ્સાયા**તિ પતિટ્ઠાય. **યન્તી**તિ ગચ્છન્તિ. **મનુસ્સે નિસ્સાયા**તિ નેતુભૂતે નિયામકકમ્મકરાદિમનુસ્સે અપસ્સાય. ન હિ તેસં અરણગ્ગહણલઙ્કારસણ્ઠાપનઉદકસિઞ્ચનાદિકિરિયાય વિના નાવા ઇચ્છિતદેસં પાપુણાતિ,

યથા પન ઉભોપિ અઞ્ઞમઞ્ઞં નિસ્સાય **અણ્ણવે** ગચ્છન્તિ, એવં નામઞ્ચ રૂપઞ્ચ ઉભો અઞ્ઞમઞ્ઞં નિસ્સિતા પવત્તન્તીતિ અધિપ્પાયો.

૧૨૨૪. સત્તસઞ્ઞં વિનોદેત્વાતિ યથાવુત્તનયેહિ અનાદિકાલભાવિતં ખન્ધપઞ્ચકે સત્તગ્ગાહં વિક્ખમ્ભેત્વા. **નામ...પે॰... વુચ્ચતી**તિ ‘‘ઇદં નામં, એત્તકં નામં, ન ઇતો ભિય્યો. ઇદં રૂપં, એત્તકં રૂપં, ન ઇતો ભિય્યો’’તિ ચ એવં સબ્બાકારેન તેસં લક્ખણસલ્લક્ખણમુખેન તમત્થભાવદસ્સનં **એતં** અત્તદિટ્ઠિમલવિસોધનતો **દિટ્ઠિવિસુદ્ધીતિ વુચ્ચતિ** બુદ્ધાદીહીતિ અત્થો. ન કેવલઞ્ચેતં દિટ્ઠિવિસુદ્ધિયેવ વુચ્ચતિ, નામરૂપવવત્થાપનન્તિપિ એતસ્સેવ અધિવચનન્તિ વેદિતબ્બં. **જાતિઆદિતો**તિ જાતિજરાબ્યાધિઆદિતો દુક્ખતો. યથાહ ‘‘જાતિપિ દુક્ખા, જરાપિ દુક્ખા, બ્યાધિપિ દુક્ખો, મરણમ્પિ દુક્ખં, યમ્પિચ્છં ન લભતિ, તમ્પિ દુક્ખં, સંખિત્તેન પઞ્ચુપાદાનક્ખન્ધા દુક્ખા’’તિ (મહાવ॰ ૧૪; સં॰ નિ॰ ૫.૧૦૮૧; પટિ॰ મ॰ ૨.૩૦). **અન્તદ્વય**ન્તિ સસ્સતુચ્છેદસઙ્ખાતં અન્તદ્વયં. અથ વા સત્તસ્સ અચ્ચન્તં અત્થિભાવસઙ્ખાતં, તસ્સ નત્થિભાવસઙ્ખાતઞ્ચ **અન્તદ્વયં**. પરમત્થતો અનુપલબ્ભનતો હિ સત્તો અત્થીતિ વજ્જિતબ્બમેવ, લોકસઙ્કેતતોવ ઉપલબ્ભનતો નત્થીતિપિ વજ્જિતબ્બમેવાતિ. સુટ્ઠુતરં પરિસુદ્ધં કરોતીતિ સમ્બન્ધો. **દિટ્ઠિગતાનિ મલાની**તિ દિટ્ઠિગતસઙ્ખાતાનિ મલાનિ. **અસેસં** નિસ્સેસતો **નાસં** વિનાસં વિક્ખમ્ભનં **ઉપેન્તિ**. તથા હેતં દિટ્ઠિમલવિસોધનતો દિટ્ઠિવિસુદ્ધીતિ વુચ્ચતિ.

ઇતિ અભિધમ્મત્થવિકાસિનિયા નામ

અભિધમ્માવતારસંવણ્ણનાય

દિટ્ઠિવિસુદ્ધિનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૧૯. એકૂનવીસતિમો પરિચ્છેદો

કઙ્ખાવિતરણવિસુદ્ધિનિદ્દેસવણ્ણના

૧૨૨૭. અનન્તરં નિદ્દિટ્ઠાય દિટ્ઠિવિસુદ્ધિયા વિસયભાવેન દસ્સિતત્તા "**એતસ્સા**"તિ વુત્તં, ન તદઞ્ઞતો વિસેસનત્થં તદઞ્ઞસ્સ ચ અભાવતો. અજ્ઝત્તં વા હિ વિપસ્સનાભિનિવેસો હોતુ બહિદ્ધા વા, અત્થસિદ્ધિયં પન લક્ખણતો સબ્બમ્પિ નામરૂપં અનવસેસતો પરિગ્ગહિતમેવ હોતીતિ. **જાનિત્વા હેતુપચ્ચયે**તિ હેતુપચ્ચયે પરિગ્ગણ્હિત્વા, હેતુપચ્ચયે પરિગ્ગણ્હનહેતૂતિ વુત્તં હોતિ. પચ્ચયપરિગ્ગહણહેતુ હિસ્સ અદ્ધત્તયે કઙ્ખાવિતરણં હોતીતિ. **વિતરિત્વા**તિ અતિક્કમિત્વા, વિક્ખમ્ભેત્વાતિ અત્થો. તં પન ઞાણં તથાવિગતં વસિભાવપ્પત્તં ઝાનં વિય યોગિનો સન્તાને પબન્ધવસેન પવત્તતીતિ કત્વા વુત્તં "**ઠિત**"ન્તિ.

૧૨૨૯-૩૦. નામરૂપસ્સ...પે૰... આવજ્જિત્વાતિ યથા નામ કુસલો ભિસક્કો રોગં દિસ્વા તસ્સ સમુટ્ઠાનં પરિયેસતિ, યથા વા પન અનુકમ્પકો પુરિસો કુમારં ઉત્તાનસેય્યં રથિકાય નિપન્નં દિસ્વા "કસ્સ નુ ખો અયં પુત્તકો"તિ તસ્સ માતાપિતરો આવજ્જતિ, એવમેવં **નામરૂપસ્સ કો હેતુ, કો વા પચ્ચયો ભવે**. ન તાવેતં અહેતુકં સબ્બત્થ, સબ્બદા, સબ્બેસઞ્ચ એકસદિસભાવાપત્તિતો, ન ઇસ્સરાદિહેતુકં નામરૂપતો ઉદ્ધં ઇસ્સરાદીનં અભાવતો. યેપિ નામરૂપમત્તમેવ ઇસ્સરાદયોતિ વદન્તિ તેસં ઇસ્સરાદિસઙ્ખાતનામરૂપસ્સ અહેતુભાવાપત્તિતો, તસ્મા ભવિતબ્બમસ્સ હેતુપચ્ચયેહિ, "કો નુ ખો"તિ નામરૂપસ્સ હેતુપચ્ચયે આવજ્જિત્વાતિ અત્થો. એવં તાવ કત્વા ઇમસ્સ નામરૂપસ્સ હેતુપચ્ચયે પરિગ્ગણ્હન્તેન ઓળારિકત્તા, સુપાકટત્તા ચ રૂપસ્સ પચ્ચયપરિગ્ગહો સુકરોતિ પઠમં તસ્સ પચ્ચયપરિગ્ગહો કાતબ્બોતિ દસ્સેન્તો આહ "**રૂપકાયસ્સા**"તિઆદિ. તત્થ યથા નામરૂપસ્સ પચ્ચયપરિગ્ગહો અહેતુવિસમહેતુવાદનિવત્તિયા હોતિ, એવં નિબ્બિદાવિરાગાવહભાવેન તત્થ તત્થ અભિરતિનિવત્તિયાપિ ઇચ્છિતબ્બોતિ તં દ્વત્તિંસાકારવસેન દસ્સેતું "**કેસા લોમા**"તિઆદિ વુત્તં.

૧૨૩૨-૩. અવિજ્જા...પે૰... મતોતિ અવિજ્જા તણ્હા ઉપાદાનં કમ્મન્તિ ઇદં ચતુબ્બિધં ધમ્મજાતં **એતસ્સ** યથાવુત્તસ્સ **રૂપકાયસ્સ હેતુ**, ચતુબ્બિધો આહારો પચ્ચયોતિ અત્થો. કસ્મા પન પુરિમં હેતુ, ઇતરો પચ્ચયોતિ ચોદનં સન્ધાય "**જનકો**"તિઆદિં વત્વા તં લોકવસેન સમત્થેતું "**હેત્વઙ્કુરસ્સા**"તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **જનકો**તિ, **અનુપાલકો**તિ ચ અન્તોગતહેત્વત્થમિદં વિસેસનં, જનકત્તા, અનુપાલકત્તાતિ વુત્તં હોતિ. તત્થ **જનકત્તા**તિ નિબ્બત્તકત્તા. ઇમિના બીજં વિય અઙ્કુરસ્સ અવિજ્જાદયો રૂપકાયસ્સ અસાધારણકારણતાય હેતૂતિ દસ્સિતં. **અનુપાલકત્તા**તિ ઉપત્થમ્ભકત્તા. ઇમિના પન અઙ્કુરસ્સ પથવીસલિલાદયો વિય આહારો સાધારણકારણતાય પચ્ચયોતિ દસ્સિતન્તિ વેદિતબ્બં.

૧૨૩૪-૭. ઇતિમે...પે૰... ગતાતિ એવમેતે અવિજ્જાદયો પઞ્ચ ધમ્મા યથારહં **હેતુ**ભાવં, **પચ્ચય**ભાવઞ્ચ ગતા. **માતાવ ઉપનિસ્સયાતિ અવિજ્જા** ભવેસુ વિજ્જમાનદોસપટિચ્છાદનભાવેન, **તણ્હા** પત્થનાભાવેન, **ઉપાદાનં** દળ્હગ્ગાહભાવેનાતિ એવં સઙ્ખારભવાનં હેતુભૂતા જનકસહાયતાય ભવનિકન્તિતંસહજાતઆસન્નકારણત્તા અભિસઙ્ખારિકા, અપસ્સયભૂતા વાતિ માતા વિય ઉપનિસ્સયા હોન્તિ. યથા પિતુજનિતસુક્કે પુત્તસ્સ ઉપ્પત્તીતિ **પિતા** જનકો, એવં **કમ્મં** સત્તસ્સ ઉપ્પાદકત્તા **જનક**ન્તિ આહ. યથા **ધાતી** જાતસ્સ **કુમારસ્સ** વડ્ઢિતા સન્ધારિકા, એવં **આહારો** ઉપ્પન્નસ્સ કાયસ્સ બ્રૂહેતા, સન્ધારકો ચાતિ વુત્તં "**ધાતી...પે૰... ભવે**"તિ. કામઞ્ચેત્થ અવિજ્જાદયો

નામકાયસ્સાપિ પચ્ચયો, પકારન્તરેન પન તસ્સ પાકટં પચ્ચયપરિગ્ગહવિધિં દસ્સેતું ‘‘ચક્ખુઞ્ચા’’તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **ચક્ખુઞ્ચાતિ ચ**-સદ્દો સમુચ્ચયત્થો, તેન ચક્ખુવિઞ્ઞાણસ્સ આવજ્જનાદિં અજ્ઝત્તં સબ્બં પચ્ચયજાતં સઙ્ગણ્હાતિ. **રૂપમાલોકમેવ ચાતિ** પન **ચ**-સદ્દેન યથા બાહિરરૂપં ચક્ખુવિઞ્ઞાણસ્સ આરમ્મણપચ્ચયો, યથા ચ આલોકો ઉપનિસ્સયપચ્ચયો, એવં અઞ્ઞમ્પિ બાહિરં પચ્ચયજાતં સઙ્ગણ્હાતિ. **પટિચ્ચાતિ** પચ્ચયભૂતં લદ્ધાતિ અત્થો. તેન ચક્ખુસ્સ નિસ્સયપુરેજાતઇન્દ્રિયવિપ્પયુત્તઅત્થિઅવિગતવસેન, રૂપાલોકાનઞ્ચ યથાસમ્ભવં આરમ્મણઉપનિસ્સયપુરેજાતઅત્થિઅવિગતવસેન, ઇતરેસઞ્ચ સદ્દસઙ્ગહિતાનં અનન્તરાદિસહજાતાદિવસેન પચ્ચયભાવં દસ્સેતિ. **આદિ**-સદ્દેન ફસ્સાદીનં વિય સહ પચ્ચયેહિ સોતવિઞ્ઞાણાદીનં સઙ્ગહો વેદિતબ્બો. એવં સમ્મસનૂપગં સબ્બં નામં સહ પચ્ચયેન સઙ્ગહિતં હોતિ. તેનાહ ‘‘**નામકાયસ્સ પચ્ચયં પરિગણ્હતી**’’તિ.

૧૨૩૮-૪૦. દિસ્વાનાતિ એતરહિ પવત્તિં દિસ્વા. **તથેવિદન્તિ** ઇમિના ન કેવલં સપ્પચ્ચયતામત્તમેવ પચ્ચામટ્ઠં, અથ ખો યાદિસેહિ **એતરહિ** પવત્તતિ, તાદિસેહિ અવિજ્જાદિપચ્ચયેહેવ **અતીતેપિ** પવત્તિત્થાતિ પચ્ચયસહિતતાપિ પચ્ચામટ્ઠાતિ દટ્ઠબ્બં. **પુબ્બન્તેતિ** અતીતખન્ધપ્પબન્ધકોટ્ઠાસે. **પઞ્ચધાગતાતિ** –

‘‘અહોસિં નુ ખો અહમતીતમદ્ધાનં, ન નુ ખો અહોસિં અહમતીતમદ્ધાનં, કિં નુ ખો અહોસિં અહમતીતમદ્ધાનં, કથં નુ ખો અહોસિં અહમતીતમદ્ધાનં, કિં હુત્વા કિં અહોસિં નુ ખો અહમતીતમદ્ધાન’’ન્તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૧૮; સં॰ નિ॰ ૨.૨૦; મહાનિ॰ ૧૭૪) –

પઞ્ચહિ આકારેહિ **આગતા**, પવત્તા વા. **અપરન્તેતિ** અનાગતે ખન્ધપ્પબન્ધકોટ્ઠાસે. **પઞ્ચધા સમુદીરિતાતિ** –

‘‘ભવિસ્સામિ નુ ખો અહમનાગતમદ્ધાનં, ન નુ ખો ભવિસ્સામિ અહમનાગતમદ્ધાનં, કિં નુ ખો ભવિસ્સામિ અહમનાગતમદ્ધાનં, કથં નુ ખો ભવિસ્સામિ અહમનાગતમદ્ધાનં, કિં હુત્વા કિં ભવિસ્સામિ નુ ખો અહમનાગતમદ્ધાન’’ન્તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૧૮; સં॰ નિ॰ ૨.૨૦; મહાનિ॰ ૧૭૪) –

એવં પઞ્ચધા કથિતા.

૧૨૪૧. પચ્ચુપ્પન્નેપિ અદ્ધાનેતિ એતરહિ પટિસન્ધિં આદિં કત્વા ચુતિપરિયન્તે અદ્ધાનેપિ. **અદ્ધાન**-ગ્ગહણેન ચેત્થ પચ્ચુપ્પન્નખન્ધકોટ્ઠાસમેવ વદતિ. ન હિ તબ્બિનિમુત્તો અઞ્ઞો કોચિ કાલો નામ અત્થીતિ. **છબ્બિધા પરિકિત્તિતાતિ** –

‘‘અહં નુ ખોસ્મિ, નો નુ ખોસ્મિ, કિં નુ ખોસ્મિ, કથં નુ ખોસ્મિ, અયં નુ ખો સત્તો કુતો આગતો, સો કુહિં ગામી ચ ભવિસ્સતી’’તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૧૮; સં॰ નિ॰ ૨.૨૦; મહાનિ॰ ૧૭૪) –

એવં છબ્બિધા વુત્તા. ‘‘સબ્બે તસન્તિ દણ્ડસ્સા’’તિઆદીસુ (ધ॰ પ॰ ૧૨૯-૧૩૦) વિય પદેસેપિ સબ્બ-સદ્દસ્સ પવત્તનતો ‘‘**સબ્બા**’’તિ વત્વાપિ ‘‘**અનવસેસા**’’તિ વુત્તં. નત્થિ એતિસ્સા અવસેસો અવસિટ્ઠોતિ **અનવસેસા**, સોળસવિધાપિ ચેસા એકકઙ્ખાવસેનાપિ અનવસિટ્ઠા હુત્વાતિ વુત્તં હોતિ. **પહિય્યતીતિ** વિક્ખમ્ભનવસેન પહિય્યતિ. કામં નામરૂપમત્તં વિના સત્તસ્સ અદસ્સનેન દિટ્ઠિવિસુદ્ધિયાવ પચ્ચુપ્પન્ને કઙ્ખા પહીના, અતીતાનાગતે કઙ્ખાનં પહાનેન પન પચ્ચુપ્પન્ને કઙ્ખાય અતિસયપ્પહાનં દસ્સેતું ઇધેવ સા વુત્તા. અથ વા પચ્ચુપ્પન્ને નિસ્સત્તનામરૂપસ્સ પચ્ચયેસુ પવત્તકઙ્ખાય ઇધેવ તીરણતો સા ઇધ વુત્તા. વણ્ણભણનં વા એતં ઇધ પચ્ચુપ્પન્નકઙ્ખાય પહાનવચનં

યથા તં સોતાપત્તિમગ્ગાદીસુ પહીનાનમ્પિ ચ પઞ્ચન્નં ઓરમ્ભાગિયાનં સંયોજનાનં પહાનાતિઆદિના અનાગામિમગ્ગાદીસુ વચનન્તિ.

૧૨૪૨. કમ્મવિપાકાનં વસેનાપીતિ પુરિમકમ્મભવસ્મિં મોહો અવિજ્જા, આયૂહનં સઙ્ખારા, નિકન્તિ તણ્હા, ઉપગમનં ઉપાદાનં, ચેતના ભવો ઇતિ ઇમે પઞ્ચ ધમ્મા પુરિમકમ્મભવસ્મિં ઇધ પટિસન્ધિયા પચ્ચયા, ઇધ પટિસન્ધિ વિઞ્ઞાણં, ઓક્કન્તિ નામરૂપં, પસાદો આયતનં, ફુટ્ઠો ફસ્સો, વેદયિતં વેદના ઇતિ ઇમે પઞ્ચ ધમ્મા ઇધૂપપત્તિભવસ્મિં પુરે કતસ્સ કમ્મસ્સ પચ્ચયા, ઇધ પરિપક્કત્તા આયતનાનં મોહો અવિજ્જા...પે॰... ચેતના ભવો ઇતિ ઇમે પઞ્ચ ધમ્મા કમ્મભવસ્મિં આયતિં પટિસન્ધિયા પચ્ચયાતિ એવં વુત્તાનં કમ્મવટ્ટવિપાકવટ્ટાનં વસેન. કિલેસવટ્ટોપિ ચેત્થ કમ્મસહાયતાય કમ્મવટ્ટેનેવ સઙ્ગહિતોતિ દટ્ઠબ્બં.

૧૨૪૩. દિટ્ઠધમ્મવેદનીયન્તિ એત્થ દિટ્ઠધમ્મો વુચ્ચતિ પચ્ચક્ખભૂતો પચ્ચુપ્પન્નો અત્તભાવો, તત્થ વેદિતબ્બફલં કમ્મં **દિટ્ઠધમ્મવેદનીયં. ઉપપજ્જાપરાપરિયાહોસિકમ્મવસા પ**નાતિ ઉપપજ્જવેદનીયઅપરાપરિયવેદનીયઅહોસિકમ્મવસેન. ઉત્તરપદલોપવસેન હિ ‘‘ઉપપજ્જાપરાપરિય’’ન્તિ વુત્તં. તત્થ પચ્ચુપ્પન્નભવતો અનન્તરં ઉપપજ્જિત્વા વેદિતબ્બફલં કમ્મં **ઉપપજ્જવેદનીયં**. અપરે અપરે દિટ્ઠધમ્મતો અઞ્ઞસ્મિં અઞ્ઞસ્મિં યત્થકત્થચિ અત્તભાવે વેદિતબ્બફલં કમ્મં **અપરાપરિયવેદનીયં**. અહોસિ એવ કમ્મં, ન તસ્સ વિપાકો અહોસિ, અત્થિ, ભવિસ્સતિ ચાતિ એવં વત્તબ્બકમ્મં **અહોસિકમ્મં**.

પટિપક્ખેહિ અનભિભૂતતાય, પચ્ચયવિસેસેન પટિલદ્ધવિસેસતાય ચ બલવભાવપ્પત્તા તાદિસસ્સ પુબ્બાભિસઙ્ખારસ્સ વસેન સાતિસયા હુત્વા પવત્તા **પઠમજવનચેતના** તસ્મિંયેવ અત્તભાવે ફલદાયિની **દિટ્ઠધમ્મવેદનીયા** નામ. સા હિ વુત્તાકારેન બલવતિ જવનસન્તાને ગુણવિસેસયુત્તેસુ ઉપકારાનુપકારવસપ્પવત્તિયા, આસેવનાલાભેન અપ્પવિપાકતાય ચ ઇતરદ્વયં વિય પવત્તસન્તાનુપરમાપેક્ખં, ઓકાસલાભાપેક્ખઞ્ચ કમ્મં ન હોતીતિ ઇધેવ પુપ્ફમત્તં વિય પવત્તિવિપાકમત્તં અહેતુકફલં દેતિ, સહેતુકફલદાને પન પટિસન્ધિઆકડ્ઢનમ્પિ આપજ્જેય્ય. **તથા અસક્કોન્ત**ન્તિ કમ્મસ્સ વિપાકદાનં નામ ઉપધિપ્પયોગાદિપચ્ચયન્તરસમવાયેનેવ હોતીતિ તદભાવતો તસ્મિંયેવ અત્તભાવે વિપાકં દાતું અસક્કોન્તં. **અહોસિકમ્મં**...પે॰... **વિપાકો**તિ એત્થ ‘‘અહોસિ કમ્મ’’ન્તિ પદં વિસું વિસું યોજેતબ્બં ‘‘અહોસિ કમ્મં નાહોસિ કમ્મવિપાકો, અહોસિ કમ્મં ન ભવિસ્સતિ કમ્મવિપાકો, અહોસિ કમ્મં નત્થિ કમ્મવિપાકો’’તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૨૩૪). તત્થ સકસકકાલાતિક્કન્તસ્સ ઉપપજ્જવેદનીયસ્સ, દિટ્ઠધમ્મવેદનીયસ્સ ચ વસેન પુરિમં વુત્તં. તઞ્હિ કમ્મસ્સ , વિપાકકાલસ્સ ચ અતીતત્તા તથા વત્તબ્બત્તં લભતિ, દુતિયં અનાગતે અરહત્તં પાપુણન્તસ્સ પુરિમભવેસુ કતં અદિન્નવિપાકં અપરાપરિયવેદનીયં સન્ધાય વુત્તં, તતિયં પન અનન્તરભવે કતં ઉપપજ્જવેદનીયં, અરહતો અતીતભવેસુ કતં અપરાપરિયવેદનીયઞ્ચ સન્ધાય વુત્તં. અપરે પન ‘‘એકમેવ અતીતં કમ્મં અદ્ધત્તયે વિપાકાભાવં સન્ધાય તિધા વિભજિત્વા વુત્ત’’ન્તિ વદન્તિ.

અત્થસાધિકાતિ દાનાદિપાણાતિપાતાદિઅત્થસ્સ નિપ્ફાદિકા. કા પન સાતિ આહ ‘‘**સત્તમજવનચેતના**’’તિ. સા હિ સન્નિટ્ઠાપકચેતના વુત્તનયેન પટિલદ્ધવિસેસા, પટિસન્ધિયા અનન્તરપચ્ચયભાવિનો વિપાકસન્તાનસ્સ અનન્તરપચ્ચયભાવેન વા તથા અભિસઙ્ખતા સમાના અનન્તરત્તભાવે વિપાકદાયિની ઉપપજ્જવેદનીયં નામ. યેભુય્યવુત્તિયા ચેત્થ ‘‘સત્તમજવનચેતના’’તિ વુત્તં. પચ્ચવેક્ખણવસિતાદિપવત્તિયં પન પઞ્ચમાદિકાપિ હોતિ. **વિપાકં દેતી**તિ પટિસન્ધિં દત્વા પવત્તિવિપાકં દેતિ, અદિન્નપટિસન્ધિકં પન પવત્તિવિપાકં દેતીતિ નત્થિ.

ચુતિઅનન્તરઞ્હિ ઉપપજ્જવેદનીયસ્સ ઓકાસોતિ આચરિયા. પટિસન્ધિયા પન દિન્નાય જાતિસતેપિ પવત્તિવિપાકં દેતિ. તેનાહ ભગવા ''તિરચ્છાનગતે દાનં દત્વા સતગુણા પાટિકઙ્ખિતબ્બા''તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૩૭૯). **ઉભિન્ન...પે॰... દેતી**તિ યથાવુત્તકારણવિરહતો દિટ્ઠધમ્મૂપપજ્જવેદનીયભાવં અસમ્પત્તા પઞ્ચ ચેતના વિપાકદાનસભાવસ્સ અનુપચ્છિન્નત્તા યદા ઓકાસં લભતિ, તદા પટિસન્ધિવિપાકં, પવત્તિવિપાકં વા દેતિ. **સતિ સંસારપ્પવત્તિયા**તિ ઇમિના અસતિ સંસારપ્પવત્તિયં અહોસિકમ્મપક્ખે તિટ્ઠતિ વિપચ્ચનોકાસસ્સ અભાવતોતિ દીપેતિ.

૧૨૪૪. એવં તાવ વિપાકદાનકાલવસેન ચતુબ્બિધં દસ્સેત્વા ઇદાનિ વિપાકદાનપરિયાયતો, કિચ્ચતો ચ ચતુબ્બિધતં દસ્સેતું "**ગરુક**"ન્તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **ગરુક**ન્તિ મહાસાવજ્જં, મહાનુભાવઞ્ચ અઞ્ઞેન કમ્મેન પટિબાહિતું અસક્કુણેય્યકમ્મં. **બહુલ**ન્તિ અભિણ્હસો કતં, એકવારં કત્વાપિ અભિણ્હસમાસેવિતઞ્ચ. **આસન્ન**ન્તિ મરણાસન્નકાલે અનુસ્સરિતં, તદા કતઞ્ચ. **કટત્તાકમ્મ**ન્તિ ગરુકાદિભાવં અસમ્પત્તં કતમત્તતોયેવ કમ્મન્તિ વત્તબ્બકમ્મં. તત્થ કુસલં વા હોતુ અકુસલં વા, ગરુકાગરુકેસુ યં ગરુકં માતુઘાતકાદિકમ્મં વા મહગ્ગતકમ્મં વા, તદેવ પઠમં વિપચ્ચતિ. તથા બહુલાબહુલેસુ યં બહુલં સુસીલ્યં દુસ્સીલ્યં વા, તદેવ પઠમં વિપચ્ચતિ. દૂરાસન્નેસુ યં આસન્નં મરણકાલે અનુસ્સરિતં, તેનેવ ઉપપજ્જતિ. આસન્નકાલે કતે ચ વત્તબ્બમેવ નત્થીતિ. કટત્તા પન કમ્મં પુનપ્પુનં લદ્ધાસેવનં પુરિમાનં અભાવે પટિસન્ધિં આકડ્ઢતિ. ઇતિ ગરુકં સબ્બપઠમં વિપચ્ચતિ. તથા હિ તં ''ગરુક''ન્તિ વુત્તં. ગરુકે અસતિ બહુલીકતં, તસ્મિમ્પિ અસતિ આસન્નં, તસ્મિમ્પિ અસતિ કટત્તાકમ્મન્તિ વુત્તં ''પુરિમજાતીસુ કતકમ્મં વિપચ્ચતી''તિ.

૧૨૪૫. પટિસન્ધિદાનાદિવસેન વિપાકસન્તાનસ્સ નિબ્બત્તકં **જનકં**. સુખદુક્ખસન્તાનસ્સ, નામરૂપપ્પબન્ધસ્સ વા ચિરતરપ્પત્તિહેતુભૂતં **ઉપત્થમ્ભકં**. તેનાહ ''સુખદુક્ખં ઉપત્થમ્ભેતિ, અદ્ધાનં પવત્તેતી''તિ. સુખદુક્ખે પવત્તમાને બવ્હાબાધતાદિપચ્ચયૂપનિપાતનેન સણિકં સણિકં તસ્સ વિબાધકં **ઉપપીળકં**. તેનાહ ''સુખદુક્ખં પીળેતિ બાધતિ, અદ્ધાનં પવત્તિતું ન દેતી''તિ. તથા પટિપક્ખકમ્મવિપાકસ્સ અપ્પવત્તિકરણવસેન ઉપચ્છેદકં પટિબાહકં **ઉપઘાતકં**. તેનાહ ''તસ્સ વિપાકં પટિબાહિત્વા''તિ.

રૂપઞ્ચ અરૂપવિપાકક્ખન્ધો ચાતિ રૂપારૂપવિપાકક્ખન્ધો, કમ્મજરૂપસ્સાપિ વિપાકપરિયાયો અત્થીતિ "**રૂપારૂપવિપાકક્ખન્ધે**"તિ વુત્તં. **અઞ્ઞેન કમ્મેના**તિ કુસલેન વા અકુસલેન વા અઞ્ઞેન કમ્મેન કત્તુભૂતેન **દિન્નાય પટિસન્ધિયા** વિપાકે જનિતે. તેનાહ "**જનિતે વિપાકે**"તિ. પવત્તિવિપાકં સન્ધાય ''જનિતે વિપાકે''તિ વદન્તિ. **ઉપ્પજ્જનકસુખદુક્ખં ઉપત્થમ્ભેતી**તિ ઉપત્થમ્ભકકમ્મં કુસલં સમાનં અઞ્ઞેનપિ કુસલકમ્મેન ઉપ્પજ્જમાનકં સુખં તસ્સ પટિપક્ખવિબાધનવસેન ઉપત્થમ્ભેતિ. અકુસલં અઞ્ઞેન અકુસલકમ્મેન ઉપપજ્જમાનં દુક્ખં તથેવ ઉપત્થમ્ભેતિ. એવઞ્ચ ઉપત્થમ્ભેન્તં તં દીઘકાલં પવત્તેતિ નામાતિ આહ "**અદ્ધાનં પવત્તેતી**"તિ. **ઉપ્પજ્જનકસુખદુક્ખં પીળેતી**તિ ઉપપીળકં અકુસલં સમાનં સુખિતસ્સ રોગાદિઅન્તરાયકારણસમ્પાદકભાવેન સુખસન્તાનં ઉપચ્છિન્દન્તં પીળેતિ, કુસલઞ્ચ રોગાદિના દુક્ખિતસ્સ ભેસજ્જાદિસુખાદિકારણસમ્પાદકભાવેન દુક્ખસન્તાનં વિચ્છિન્દન્તં પીળેતિ. કેચિ પન ''સુખદુક્ખસ્સ કારણં અસમ્પાદેન્તમ્પિ પટિસન્ધિદાયકકમ્મસ્સ પવત્તિવિપાકં પટિબાહિત્વા સયં વિપાકદાયકકમ્મં ઉપપીળકકમ્મ''ન્તિ વદન્તિ. એવં સન્તે પન પટિસન્ધિદાયકમેવ જનકકમ્મન્તિ વુત્તં સિયા.

અપિચ ઉપઘાતકેન સહ ઇમસ્સ વિસેસભાવો આપજ્જતિ, તં પટિસન્ધિવિપાકસ્સ પટિબાહકન્તિ ચે? તં ન, અવિસેસેન વુત્તત્તાતિ. "**દુબ્બલં કમ્મં ઘાતેત્વા**"તિ વુત્તે "નનુ તસ્સ પુબ્બેયેવ સિદ્ધત્તા, નિરુદ્ધત્તા ચ કથમિદં તદુપઘાતકં હોતી"તિ આપન્નં ચોદનં સન્ધાય કમ્મસ્સ ઘાતનં નામ તસ્સ વિપાકપટિબાહનમેવાતિ દસ્સેન્તો આહ "**તસ્સ વિપાકં પટિબાહિત્વા**"તિ. તંપટિબાહનઞ્ચ અત્તનો વિપાકુપ્પત્તિયા ઓકાસકરણન્તિ વુત્તં "**અત્તનો વિપાકસ્સ ઓકાસં કરોતી**"તિ. વિપચ્ચનાય કતોકાસં કમ્મં વિપક્કમેવ નામ હોતીતિ આહ "**એવં...પે॰... ઉપ્પન્નં નામ હોતી**"તિ.

ઉપપીળકં અઞ્ઞસ્સ વિપાકં ઉપચ્છિન્દતિ, ન સયં અત્તનો વિપાકં દેતિ, ઉપઘાતકં પન દુબ્બલકમ્મં ઉપચ્છિન્દિત્વા અત્તનો વિપાકં ઉપ્પાદેતીતિ અયમેતેસં વિસેસો. કેચિ પન આચરિયા અપરેનાપિ નયેન જનકાદિકમ્મં ઇચ્છન્તિ. કથં? યસ્મિં કમ્મે કતે પટિસન્ધિયં, પવત્તે ચ વિપાકકટત્તારૂપાનં ઉપ્પત્તિ હોતિ, તં જનકં. યસ્મિં પન કતે અઞ્ઞેન જનિતસ્સ ઇટ્ઠસ્સ વા અનિટ્ઠસ્સ વા ફલસ્સ વિબાધકવિચ્છેદકપચ્ચયાનુપ્પત્તિયા, ઉપબ્રૂહકપચ્ચયુપ્પત્તિયા ચ જનકાનુભાવાનુરૂપં પરિપોસકચિરતરપ્પબન્ધા હોન્તિ, તં ઉપત્થમ્ભકં. જનકેન નિબ્બત્તિતં કુસલફલં, અકુસલફલં વા યેન પચ્ચનીકભૂતેન રોગધાતુવિસમતાદિનિમિત્તતાય બાધીયતિ, તં ઉપપીળકં. યેન પન કમ્મુના જનકસામત્થિયવસેન ચિરતરપ્પબન્ધારહમ્પિ સમાનં ફલવિચ્છેદકપચ્ચયુપ્પત્તિયા ઉપહઞ્ઞતિ વિચ્છિજ્જતિ, તં ઉપઘાતકન્તિ.

એત્થ ચ કેચિ અપ્પાબાધદીઘાયુકતાસંવત્તનવસેન દુતિયસ્સ કુસલભાવં, બવ્હાબાધઅપ્પાયુકતાસંવત્તનવસેન પચ્છિમાનં દ્વિન્નં અકુસલભાવઞ્ચ વણ્ણેન્તિ, ભૂરિદત્તાદીનં પન નાગાદીનં, ઇતો અનુપ્પદિન્નયાપનકપેતાનઞ્ચ અપાયેસુ અકુસલવિપાકસ્સ ઉપત્થમ્ભનૂપપીળનૂપઘાતકાનિ કમ્માનિ સન્તીતિ ચતુન્નમ્પિ કુસલાકુસલભાવો ન વિરુજ્ઝતિ. કિઞ્ચાપિ કમ્માનં કમ્મન્તરઞ્ચેવ વિપાકન્તરઞ્ચ બુદ્ધાનં કમ્મવિપાકઞાણસ્સેવ યાથાવસરસતો પાકટં હોતિ. બુદ્ધાવેણિકઞ્હેતં અસાધારણં સાવકેહિ, વિપસ્સકેન પન એકદેસતો જાનિતબ્બં. ન હિ સબ્બેન સબ્બં અજાનન્તસ્સ પચ્ચયપરિગ્ગહો પરિપૂરતિ, તસ્મા તાદિસં પરિગ્ગહં સન્ધાય "ઇતિ ઇમ"ન્તિઆદિ વુત્તં. યાદિસેહિ પચ્ચયેહિ પચ્ચુપ્પન્ને અદ્ધાને નામરૂપસ્સ પવત્તિ, તાદિસેહેવ ઇતરસ્મિમ્પિ અદ્ધદ્વયેતિ એવં યથા અતીતાનાગતે નયં નેતિ, તં દસ્સેતું "**યથા ઇદ**"ન્તિઆદિ વુત્તં. અદ્ધત્તયેપિ કિરિયાકિરિયાફલમત્તતાદસ્સનપરત્તા ચોદનાય. **ઇતી કમ્મઞ્ચેવા**તિઆદિના વુત્તસ્સેવત્થસ્સ નિગમનવસેન વુત્તં. **તસ્સેવં...પે॰... પહિય્યતી**તિ તસ્સેવં સમનુપસ્સતો યા સા પુબ્બન્તાદયો આરબ્ભ "અહોસિં નુ ખો અહ"ન્તિઆદિના નયેન પવત્તા વિચિકિચ્છા પહિય્યતિ.

૧૨૪૬-૮. પહીનાય પન તાય સબ્બભવયોનિગતિઠિતિસત્તાવાસેસુ હેતુફલસમ્બન્ધવસેનેવ પવત્તનામરૂપમત્તમેવ ખાયતિ. તેનેવાહ "**હેતુફલસ્સ સમ્બન્ધવસેનેવા**"તિઆદિ. કારણસામગ્ગિયં દાનાદીહિ સાધિતકિરિયાય પવત્તમાનાય કારણમત્તે કત્તુવોહારોતિ આહ "**કારણતો ઉદ્ધં કારણં ન ચ પસ્સતી**"તિ. પાક... પે॰... પટિવેદકં ન પસ્સતીતિ સમ્બન્ધો. **પાકપટિવેદક**ન્તિ વિપાકવિન્દકં. એવં અપસ્સન્તો પન કારણે સતિ કારકોતિ, વિપાકપ્પવત્તિયા સતિ પટિસંવેદકોતિ સમઞ્ઞામત્તેનેવ પણ્ડિતા વોહરન્તિ. ઇચ્ચેવં સમ્મપ્પઞ્ઞાય પસ્સતિ. **સુદ્ધધમ્મા**તિ કેનચિ સત્તેન વા પુગ્ગલેન વા અમિસ્સધમ્મા. **એવેત**ન્તિ એવંવિધં એતં દસ્સનં સમ્મદસ્સનં, અવિપરીતદસ્સનન્તિ અત્થો.

૧૨૪૯. બીજરુક્ખાદિકાનં વાતિ યથા બીજતો રુક્ખો, રુક્ખતો બીજન્તિ એવં કારણપરમ્પરગવેસને અનાદિકાલિકત્તા બીજરુક્ખસન્તાનસ્સ પુબ્બા કોટિ નત્થિ, એવં કમ્મપચ્ચયા વિપાકો, વિપાકપચ્ચયા કમ્મન્તિ પરિયેસને અનાદિકાલિકત્તા કમ્મવિપાકસન્તાનસ્સ પુબ્બા કોટિ ન પઞ્ઞાયતિ. **આદિ**-સદ્દેન ''કુક્કુટિયા અણ્ડં, અણ્ડતો કુક્કુટી, પુનપિ કુક્કુટિયા અણ્ડ''ન્તિ એવમાદિં સઙ્ગણ્હાતિ.

૧૨૫૦-૩. અનાગતેપિ સંસારેતિ યથા અતીતે, એવં અનાગતેપિ અદ્ધાને ખન્ધાનં પટિપાટીતિઆદિના વુત્તસંસારે સતિ. **અપ્પવત્તિ ન દિસ્સતી**તિ કમ્મતો વિપાકો ભવિસ્સતિ, વિપાકતો કમ્મન્તિ અનાગતે કારિયપરમ્પરાય ગવેસિયમાનાય અપરિક્ખીણસંયોજનસ્સ કમ્મવિપાકાનં અપ્પવત્તનં ન દિસ્સતિ, પવત્તતિ એવાતિ અત્થો. હેતુફલસમ્બન્ધવસેન પવત્તમાને સંસારે ''પુબ્બા કોટિ ન પઞ્ઞાયતી''તિ વચનેન કારણે આદિસ્સ અભાવો વુત્તો, ''અપ્પવત્તિ ન દિસ્સતી''તિ વચનેન ફલસ્સ અવસાનાભાવો વુત્તોતિ. **એતમત્થ**ન્તિ ''કમ્મસ્સ કારકો નત્થી''તિઆદિના વુત્તમત્થં. **અસયંવસી**તિ ન સયંવસિનો, મિચ્છાભિનિવેસપરવસાતિ અત્થો. **અઞ્ઞમઞ્ઞવિરોધિનો**તિ ઇતરીતરવિરુદ્ધા દિટ્ઠિયો વા દિટ્ઠિયા વા અઞ્ઞમઞ્ઞેન સહ વિરોધિનો. ગમ્ભીરઞાણગોચરતાય **ગમ્ભીરં**. તથા **નિપુણં**. સત્તસુઞ્ઞતાય, અઞ્ઞમઞ્ઞસભાવસુઞ્ઞતાય ચ **સુઞ્ઞં**. **પચ્ચય**ન્તિ નામરૂપસ્સ પચ્ચયં, તપ્પચ્ચયપટિવેધેનેવ ચ સબ્બં પટિવિદ્ધં હોતીતિ.

૧૨૫૪-૬. કમ્મં નત્થિ વિપાકમ્હીતિ કુટ્ટાદીસુ રજાદિ વિય વિપાકે સન્તિટ્ઠમાનં કમ્મં નત્થિ. **પાકો કમ્મે ન વિજ્જતી**તિ તથા કમ્મે સન્તિટ્ઠમાનો વિપાકો નત્થિ. યથાવુત્તમેવત્થં ઉપમાય વિભાવેતું ''**યથા ન સૂરિયે**''તિઆદિ વુત્તં. **મણિમ્હી**તિ સૂરિયકન્તમણિમ્હિ. **ન તેસં બહિ સો અત્થી**તિ તે મુઞ્ચિત્વા તેહિ બહિ સો અગ્ગિ નત્થિ. **સમ્ભારેહી**તિ સમઙ્ગીભૂતેહિ આતપાદીહિ તીહિ કારણેહિ. **ન અન્તો કમ્મસ્સા**તિઆદિ અત્થતો હેટ્ઠા વુત્તમ્પિ ઉપમાનિગમનત્થં પુનપિ વુત્તન્તિ દટ્ઠબ્બં.

૧૨૫૭-૮. યદિ હેતુ, ફલઞ્ચ અઞ્ઞમઞ્ઞરહિતં, કથં હેતુતો ફલં નિબ્બત્તતીતિ આહ ''**કમ્મઞ્ચ ખો ઉપાદાયા**''તિ. ન કેવલં કમ્મફલમેવ સુઞ્ઞં કત્તુરહિતં, સબ્બમ્પિ ધમ્મજાતં કારકરહિતન્તિ દસ્સેતું ''**ન હેત્થ દેવો**''તિઆદિગાથા વુત્તા. **હેતુસમ્ભારપચ્ચયા**તિ એકેન હેતુના એકસ્સ, અનેકસ્સ વા ફલસ્સ અનિબ્બત્તિતો હેતુસમૂહનિમિત્તં, સમ્ભારોતિ વા પચ્ચયાધિવચનન્તિ હેતુપચ્ચયનિમિત્તન્તિ અત્થો.

૧૨૫૯. અદ્ધાસુ તરિત્વા કઙ્ખન્તિ તીસુ અદ્ધાસુ સોળસવિધં કઙ્ખં વિતરિત્વા. ન કેવલમેતં સોળસવિધમેવ કઙ્ખં વિતરતિ, અથ ખો ''સત્થરિ કઙ્ખતી''તિઆદિનયપ્પવત્તં (ધ॰ સ॰ ૧૧૨૩; વિભ॰ ૯૧૫) અટ્ઠવિધં કઙ્ખમ્પિ પજહતિ. તથા હેત્થ બુદ્ધો ધમ્મો સઙ્ઘો સિક્ખાતિ કઙ્ખાય ગોચરભૂતા લોકિયા ધમ્મા અધિપ્પેતા. ન હિ લોકુત્તરધમ્મે આરબ્ભ કિલેસા પવત્તિતું સક્કોન્તિ. **પુબ્બન્તો**તિ અતીતા ખન્ધાયતનધાતુયો, **અપરન્તો**તિ અનાગતા, **પુબ્બન્તાપરન્તો**તિ તદુભયં, અદ્ધાપચ્ચુપ્પન્નં વા તદુભયભાગયુત્તત્તા. પટિચ્ચસમુપ્પન્નધમ્મગ્ગહણેન ગહિતો અટ્ઠમો કઙ્ખાવિસયો નામરૂપમત્તં, ઇદપ્પચ્ચયતા-ગ્ગહણેન પન તસ્સ પચ્ચયો ગહિતો, તસ્મા સોળસવત્થુકાય પહીનાય અટ્ઠવત્થુકા કઙ્ખા અપ્પતિટ્ઠાવ હોતીતિ. એતાસઞ્ચ પહાનેન દ્વાસટ્ઠિદિટ્ઠિગતાનિપિ વિક્ખમ્ભન્તિ દિટ્ઠેકટ્ઠત્તા વિચિકિચ્છાય. યથા હિ દિટ્ઠિ સમુચ્છિજ્જમાના વિચિકિચ્છાય સદ્ધિંયેવ સમુચ્છિજ્જતિ, એવં વિચિકિચ્છા વિક્ખમ્ભિયમાના દિટ્ઠિયા સદ્ધિંયેવ વિક્ખમ્ભીયતિ. અત્તાભિનિવેસૂપનિસ્સયા હિ ''અહોસિં નુ ખો અહ''ન્તિઆદિનયપ્પવત્તા (મ॰ નિ॰ ૧.૧૮; સં॰ નિ॰ ૨.૨૦; મહાનિ॰ ૧૭૪) સોળસવત્થુકા કઙ્ખા, સા એવ ચ પુબ્બન્તાદિવત્થુભાવેન વુત્તા, અત્તાભિનિવેસવત્થુકાનિ દ્વાસટ્ઠિ દિટ્ઠિગતાનિ, બુદ્ધાદિવત્થુકા ચ તદેકટ્ઠાતિ. **ઉટ્ઠિત**ન્તિ ઉપ્પજ્જિત્વા ઠિતં.

૧૨૬૦-૨. કઙ્ખાવિતરણં નામાતિ યથાવુત્તકઙ્ખાવિતરણતો કઙ્ખાવિતરણં નામ. ન કેવલં કઙ્ખાવિતરણં નામ, **ધમ્મટ્ઠિતિઞાણન્તિપિ યથાભૂતઞાણન્તિપિ સમ્માદસ્સનન્તિપિ** ઇદં સમુદીરિતં. એત્થ ચ ધરીયન્તિ અત્તનો પચ્ચયેહીતિ ધમ્મા, તિટ્ઠતિ એત્થ ફલં તદાયત્તવુત્તિતાયાતિ ઠિતિ, ધમ્માનં ઠિતિ **ધમ્મટ્ઠિતિ**, પચ્ચયધમ્મા. અથ વા **ધમ્મો**તિ કારણં ''ધમ્મપટિસમ્ભિદા''તિઆદીસુ (વિભ॰ ૭૧૮-૭૨૧) વિય, ધમ્મસ્સ ઠિતિસભાવો, ધમ્મતો ચ અઞ્ઞો સભાવો નત્થીતિ પચ્ચયધમ્માનં પચ્ચયભાવો, ધમ્મટ્ઠિતિયં ઞાણં **ધમ્મટ્ઠિતિઞાણં**. સઙ્ખારાનં યથાભૂતં અનિચ્ચતાદિ **યથાભૂતં**, તત્થ ઞાણન્તિ **યથાભૂતઞાણં**. સમ્મા પસ્સતીતિ **સમ્માદસ્સનં**. **લદ્ધપ્પતિટ્ઠો**તિ સાસને પતિટ્ઠા નામ અરિયમગ્ગો. અયં પન તં અનધિગતોપિ તદધિગમુપાયપટિપત્તિયં ઠિતત્તા લદ્ધપ્પતિટ્ઠો વિય હોતીતિ ''લદ્ધપ્પતિટ્ઠો''તિ વુત્તો. તતોયેવ **ચૂળકો સોતાપન્નો**, લોકિયાહિ સીલસમાધિપઞ્ઞાહિ સમન્નાગતત્તા ઉત્તરિ અપ્પટિવિજ્ઝન્તો સોતાપન્નો વિય નિયતો, સુગતિપરાયણો ચ હોતીતિ ચૂળસોતાપન્નો. સોતાપન્નો હિ ખીણાપાયદુગ્ગતિવિનિપાતોતિ. અથ વા લદ્ધપ્પતિટ્ઠો કઙ્ખાવિતરણવિસુદ્ધિસમધિગમેન. સપ્પચ્ચયનામરૂપદસ્સનેન હિ સમ્મદ્દિતદિટ્ઠિકણ્ટકો વિનિદ્ધુતઅહેતુકવિસમહેતુવાદો યથાસકપચ્ચયેહેવ ધમ્મપ્પવત્તિં ઞત્વા સાસને પતિટ્ઠિતસદ્ધો લદ્ધપ્પતિટ્ઠો નામ હોતીતિ. નામરૂપવવત્થાનેન દુક્ખસચ્ચં, ધમ્મટ્ઠિતિઞાણેન સમુદયસચ્ચં, તસ્સેવ અપરભાગે અનિચ્ચતો મનસિકારાદિવિધિના મગ્ગસચ્ચઞ્ચ અભિઞ્ઞાય પવત્તિયા દુક્ખભાવં દિસ્વા તસ્સ અપ્પવત્તે નિરોધે એકંસેનેવ નિન્નજ્ઝાસયતાય લોકિયેનેવ ઞાણેન ચતુન્નં અરિયસચ્ચાનં અધિગતત્તા અપાયેસુ અભબ્બુપ્પત્તિકો, સોતાપન્નભૂમિયઞ્ચ ભબ્બુપ્પત્તિકો હોતીતિ ચૂળસોતાપન્નો નામાતિ વુત્તં ''**સોતાપન્નો હિ ચૂળકો**''તિ. **તસ્મા**તિ યસ્મા એવં મહાનિસંસમેતં ઞાણં, તસ્મા સપઞ્ઞો અત્તનો હિતાનુપેક્ખનપઞ્ઞાય સમન્નાગતો. તેનાહ ''**અત્થકામો**''તિ.

ઇતિ અભિધમ્મત્થવિકાસિનિયા નામ

અભિધમ્માવતારસંવણ્ણનાય

કઙ્ખાવિતરણવિસુદ્ધિનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૨૦. વીસતિમો પરિચ્છેદો

મગ્ગામગ્ગઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિનિદ્દેસવણ્ણના

૧૨૬૩. ઇદાનિ કઙ્ખાવિતરણવિસુદ્ધિયા અનન્તરં ઉદ્દિટ્ઠાય મગ્ગામગ્ગઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિયા નિદ્દેસક્કમો અનુપ્પત્તો, સા પન યસ્મા ઓભાસાદિઉપક્કિલેસસમ્ભવે સતિ હોતિ, ઓભાસાદયો ચ ઉદયબ્બયઞાણે સમ્ભવન્તિ, ઉદયબ્બયઞાણઞ્ચ તિલક્ખણવિપસ્સનાય સતિ ઉપ્પજ્જતિ, તસ્સ ચ કલાપસમ્મસનં આદિ. તઞ્હિ અતીતાદિભેદભિન્નાનં ધમ્માનં સઙ્ખિપિત્વા વવત્થાનવસેન પવત્તનતો આદિકમ્મિકસ્સ સુકરસમ્મસનં, તસ્મા પઠમં તત્થેવ અભિયોગં કરોન્તેન કમતો તં સમ્પાદેતબ્બન્તિ દસ્સેતું “**કલાપસમ્મસનેનેવા**”તિઆદિ આરદ્ધં. અથ વા દ્વિન્નં વિસુદ્ધીનમન્તરે કલાપસમ્મસનં હોતિ, તઞ્ચ ખો દ્વીસુ એકાય વિસુદ્ધિયા સઙ્ગહેતબ્બં, મગ્ગામગ્ગઞાણસ્સ ચ આદિભૂતત્તા તત્થેવસ્સ સઙ્ગહો યુત્તોતિ એત્થેવ નં સઙ્ગહિતુકામતાય વુત્તં “**કલાપસમ્મસનેનેવા**”તિઆદિ. કેચિ પન કલાપસમ્મસનં નામ એકવિસુદ્ધિયમ્પિ ન અન્તોગધન્તિ તં અનામસિત્વાવ વિપસ્સનાચારં વણ્ણેન્તિ. **કલાપસમ્મસનેનેવા**તિ અતીતાદિભેદભિન્નાનં ધમ્માનં સઙ્ખિપિત્વા વવત્થાનવસેન કલાપતો, કલાપાનં વા સમ્મસનેન મગ્ગામગ્ગઞાણદસ્સનવિપસ્સનાય **યોગો કરણીયો**. અથ વા ભુમ્મત્થે કરણનિદ્દેસવસેન કલાપસમ્મસને યોગો કરણીયોતિ અત્થો. ‘‘કલાપસમ્મસનેનેવ યોગો કરણીયો’’તિ વત્વાપિ તં પન **વિસુદ્ધિમગ્ગતો** (વિસુદ્ધિ॰ ૨.૬૯૨) ગહેતબ્બન્તિ ગન્થવિત્થારપરિહારત્થં ઇધ ન દસ્સિતન્તિ.

૧૨૬૪. પચ્ચુપ્પન્નસ્સ ધમ્મસ્સાતિ સન્તતિપચ્ચુપ્પન્નસ્સ, ખણપચ્ચુપ્પન્નસ્સ વા. આદિતો પન ખણપચ્ચુપ્પન્નસ્સ ઉદયવયં દુપ્પરિગ્ગહં, તસ્મા સન્તતિપચ્ચુપ્પન્નવસેન પઠમં ઉદયબ્બયાનુપસ્સનં કાતબ્બં. **નિબ્બત્તી**તિ દ્વિન્નં પચ્ચુપ્પન્નાનં વસેન પઠમાભિનિબ્બત્તિ ચ ખણનિબ્બત્તિ ચ. **વિપરિણામો**તિ વિનાસો.

૧૨૬૫. અનુપસ્સનાપિ ઞાણન્તિ યા ઉદયસ્સ ચ વયસ્સ ચ અનુપસ્સના, સા ઞાણન્તિ **વરઞાણેન** સમ્માસમ્બુદ્ધેન દેસિતં. તત્રાયં પાળિ –

> ‘‘કથં પચ્ચુપ્પન્નાનં ધમ્માનં વિપરિણામાનુપસ્સને પઞ્ઞા ઉદયબ્બયાનુપસ્સને ઞાણં? જાતં રૂપં પચ્ચુપ્પન્નં, તસ્સ નિબ્બત્તિલક્ખણં ઉદયો. વિપરિણામલક્ખણં વયો. અનુપસ્સના ઞાણં. જાતા વેદના… પે॰… સઞ્ઞા… સઙ્ખારા… વિઞ્ઞાણં… જાતં ચક્ખું…પે॰… જાતો ભવો પચ્ચુપ્પન્નો, તસ્સ નિબ્બત્તિલક્ખણં ઉદયો. વિપરિણામલક્ખણં વયો. અનુપસ્સના ઞાણ’’ન્તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૪૯).

એત્થ પન ઉદયદસ્સનં યાવદેવ ખયદસ્સનન્તિ વયદસ્સનસ્સ પધાનતં દસ્સેતું ‘‘વિપરિણામાનુપસ્સને પઞ્ઞા’’તિ વત્વા તં પન વયદસ્સનં ઉદયદસ્સનપુબ્બકન્તિ વુત્તં ‘‘ઉદયબ્બયાનુપસ્સને ઞાણ’’ન્તિ.

૧૨૬૬-૮. પુબ્બે ઉપ્પત્તિતોતિ જનનતો પુબ્બે અનુપ્પન્નસ્સાતિ વુત્તં હોતિ. **નિચયો રાસિ વા નત્થિ**, યતો આગચ્છેય્ય ઉપ્પજ્જમાનં અલદ્ધત્તભાવસ્સ સબ્બેન સબ્બં અવિજ્જમાનત્તા. તેનાહ “**તથા ઉપ્પજ્જતો**”તિઆદિ. યથા અનાગતે અદ્ધાને ઇમે ધમ્મા સબ્બેન સબ્બં નત્થિ, એવં અતીતેપિ અદ્ધાનન્તિ દસ્સેન્તો “**તથા નિરુજ્ઝમાનસ્સા**”તિઆદિં વત્વા અવિજ્જમાનાનંયેવ રૂપારૂપધમ્માનં હેતુપચ્ચયસમવાયે ઉપ્પાદો, ઉપ્પજ્જિત્વા ચ સબ્બસો અભાવૂપગમોતિ ઇમમત્થં સમુદાયગતં તદેકદેસભૂતાય ઉપમાય વિભાવેતું ઇમસ્મિં ઠાને **અટ્ઠકથાય**

(વિસુદ્ધિ॰ ૨.૭૨૩) વીણૂપમા આગતા. સા ઇધાપિ આહરિત્વા વત્તબ્બાતિ અધિપ્પાયેન ‘‘**એત્થ વીણૂપમા**’’તિઆદિમાહ. **એતસ્સત્થસ્સા**તિ અવિજ્જમાનાનંયેવ ઉપ્પાદો, ઉપ્પન્નાનઞ્ચ પરતો અભાવોતિ ઇમસ્સ અત્થસ્સ પકાસને. **વીણૂપમા**તિ વીણાવસેન આગતા ઉપમા. સા પનેવં દટ્ઠબ્બા – યથા વીણાય વાદિયમાનાય ઉપ્પન્નસ્સ સદ્દસ્સ નેવ ઉપ્પત્તિતો પુબ્બે સન્નિચયો અત્થિ, ન ઉપ્પજ્જમાનો સન્નિચયતો આગતો. ન નિરુજ્ઝમાનસ્સ દિસાવિદિસાગમનં અત્થિ, ન નિરુદ્ધો કત્થચિ સન્નિચિતો તિટ્ઠતિ, અથ ખો વીણઞ્ચ વીણવાદનઞ્ચ પુરિસસ્સ ચ તજ્જં વાયામં પટિચ્ચ અહુત્વા સમ્ભોતિ, હુત્વા પટિવેતિ, એવં સબ્બેપિ રૂપારૂપધમ્મા અહુત્વા સમ્ભોન્તિ, હુત્વા પટિવેન્તીતિ.

૧૨૬૯-૭૦. એવં સઙ્ખેપતો ઉદયબ્બયમનસિકારવિધિં દસ્સેત્વા પુન યાનિ એતસ્સેવ ઉદયબ્બયઞાણસ્સ વિભઙ્ગે ‘‘અવિજ્જાસમુદયા રૂપસમુદયો’’તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૫૦) પચ્ચયસમુદયટ્ઠેન રૂપક્ખન્ધસ્સ ઉદયં પસ્સતિ, ‘‘તણ્હાસમુદયા…પે॰… કમ્મસમુદયા…પે॰… આહારસમુદયા રૂપસમુદયો’’તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૫૦) પચ્ચયસમુદયટ્ઠેન રૂપક્ખન્ધસ્સ ઉદયં પસ્સતિ, નિબ્બત્તિલક્ખણં પસ્સન્તોપિ રૂપક્ખન્ધસ્સ ઉદયં પસ્સતિ, રૂપક્ખન્ધસ્સ ઉદયં પસ્સન્તો ઇમાનિ પઞ્ચ લક્ખણાનિ પસ્સતિ. ‘‘અવિજ્જાનિરોધા રૂપનિરોધો’’તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૫૦) પચ્ચયનિરોધટ્ઠેન રૂપક્ખન્ધસ્સ વયં પસ્સતિ, ‘‘તણ્હાનિરોધા…પે॰… કમ્મનિરોધા…પે॰… આહારનિરોધા રૂપનિરોધો’’તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૫૦) પચ્ચયનિરોધટ્ઠેન રૂપક્ખન્ધસ્સ વયં પસ્સતિ, વિપરિણામલક્ખણં પસ્સન્તોપિ રૂપક્ખન્ધસ્સ વયં પસ્સતિ, રૂપક્ખન્ધસ્સ વયં પસ્સન્તો ઇમાનિ પઞ્ચ લક્ખણાનિ પસ્સતિ. તથા ‘‘અવિજ્જાસમુદયા વેદનાસમુદયો’’તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૫૦) પચ્ચયસમુદયટ્ઠેન વેદનાક્ખન્ધસ્સ ઉદયં પસ્સતિ, ‘‘તણ્હાસમુદયા…પે॰… કમ્મસમુદયા…પે॰… ફસ્સસમુદયા વેદનાસમુદયો’’તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૫૦) પચ્ચયસમુદયટ્ઠેન વેદનાક્ખન્ધસ્સ ઉદયં પસ્સતિ, નિબ્બત્તિલક્ખણં પસ્સન્તો વેદનાક્ખન્ધસ્સ ઉદયં પસ્સતિ, વેદનાક્ખન્ધસ્સ ઉદયં પસ્સન્તો ઇમાનિ પઞ્ચ લક્ખણાનિ પસ્સતિ. ‘‘અવિજ્જાનિરોધા…પે॰… તણ્હાનિરોધા…પે॰… કમ્મનિરોધા…પે॰… ફસ્સનિરોધા વેદનાનિરોધો’’તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૫૦) પચ્ચયનિરોધટ્ઠેન વેદનાક્ખન્ધસ્સ વયં પસ્સતિ, વિપરિણામલક્ખણં પસ્સન્તોપિ વેદનાક્ખન્ધસ્સ વયં પસ્સતિ, વેદનાક્ખન્ધસ્સ વયં પસ્સન્તો ઇમાનિ પઞ્ચ લક્ખણાનિ પસ્સતિ, વેદનાક્ખન્ધસ્સ વિય સઞ્ઞાસઙ્ખારવિઞ્ઞાણક્ખન્ધાનં . અયં પન વિસેસો – વિઞ્ઞાણક્ખન્ધસ્સ ફસ્સટ્ઠાને ‘‘નામરૂપસમુદયા નામરૂપનિરોધા’’તિ.

એવં **એકેકસ્સ ખન્ધસ્સ ઉદયબ્બયદસ્સને** દસ દસ કત્વા સમપઞ્ઞાસ લક્ખણાનિ વુત્તાનિ, તેસં વસેનપિ ‘‘એવમ્પિ રૂપસમુદયો, એવમ્પિ રૂપવયો, એવમ્પિ રૂપં ઉદેતિ, એવમ્પિ રૂપં વેતી’’તિ પચ્ચયતો ચેવ ખણતો ચ વિત્થારેન ચ મનસિકારવિધિં દસ્સેતું ‘‘**તસ્સેવ ઞાણસ્સા**’’તિઆદિ આરદ્ધં. તત્થ **અવિજ્જાસમુદયા**તિ અવિજ્જાય ઉપ્પાદા , અત્થિભાવાતિ અત્થો. નિરોધવિરુદ્ધો હિ ઉપ્પાદો અત્થિભાવો હોતિ, તસ્મા પુરિમભવસિદ્ધાય અવિજ્જાય સતિ ઇમસ્મિં ભવે રૂપસમુદયો રૂપસ્સ ઉપ્પાદો હોતીતિ અત્થો. **આદિ**-સદ્દસઙ્ગહિતેસુ ‘‘તણ્હાસમુદયા રૂપસમુદયો, કમ્મસમુદયા રૂપસમુદયો, આહારસમુદયા રૂપસમુદયો’’તિ ચ, તથા વયદસ્સને ‘‘અવિજ્જાનિરોધા રૂપનિરોધો, તણ્હાનિરોધા… કમ્મનિરોધા… આહારનિરોધા રૂપનિરોધો’’તિ ચ આદીસુ અવિજ્જાદીહિ તીહિ અતીતકાલિકાનિ તેસં સહકારીકારણભૂતાનિ ઉપાદાનાદીનિપિ ગહિતાનેવાતિ વેદિતબ્બં.

પવત્તિપચ્ચયેસુ કબળીકારાહારસ્સ બલવતાય સો એવ ગહિતો ‘‘આહારસમુદયા’’તિ. તસ્મિં પન ગહિતે પવત્તિપચ્ચયતાસામઞ્ઞેન ઉતુચિત્તાનિપિ ગહિતાનેવ હોન્તીતિ ચતુસમુટ્ઠાનિકરૂપસ્સ પચ્ચયતો ઉદયદસ્સનં વિભાવિતમેવાતિ દટ્ઠબ્બં. અવિજ્જાતણ્હૂપનિસ્સયસહિતેનેવ કમ્મુના રૂપકાયસ્સ નિબ્બત્તિ, અસતિ ચ

અવિજ્જૂપનિસ્સયાય ભવનિકન્તિયા જાતિયા અસમ્ભવોયેવાતિ. યથા રૂપસ્સ અવિજ્જાતણ્હૂપનિસ્સયતા, એવં વેદનાદીનમ્પિ દટ્ઠબ્બા. આહારો પન ઉપ્પન્નસ્સ રૂપસ્સ પોસકો કબળીકારાહારસ્સ અધિપ્પેતત્તા, કામં યથાધિટ્ઠાનત્તા વા દેસનાય. ઉક્કટ્ઠનિદ્દેસેન વા આહારગ્ગહણં. **અવિજ્જાનિરોધા**તિ અગ્ગમગ્ગઞાણેન અવિજ્જાય અનુપ્પાદનિરોધતો અનાગતસ્સ રૂપસ્સ અનુપ્પાદનિરોધો હોતિ પચ્ચયાભાવે અભાવતો. ''તણ્હાનિરોધા કમ્મનિરોધો''તિ એત્થાપિ એસેવ નયો. **આહારનિરોધા**તિ પવત્તિપચ્ચયસ્સ કબળીકારાહારસ્સ અભાવે. **રૂપનિરોધો**તિ તંસમુટ્ઠાનરૂપસ્સ અભાવો હોતીતિ. સેસં હેટ્ઠા વુત્તનયાનુસારેન વેદિતબ્બં . અયં પન વિસેસો – ''ફુટ્ઠો વેદેતિ, ફુટ્ઠો સઞ્જાનાતિ, ફુટ્ઠો ચેતેતીતિ (સં॰ નિ॰ ૪.૯૩), ફસ્સપચ્ચયા વેદના, ચક્ખુસમ્ફસ્સજા વેદના, સઞ્ઞા ચેતના''તિ વચનતો ફસ્સો વેદનાસઞ્ઞાસઙ્ખારક્ખન્ધાનં પવત્તિપચ્ચયો, તન્નિરોધા ચ તેસં નિરોધો, મહાપદાનમહાનિદાનસુત્તેસુ , અભિધમ્મે ચ અઞ્ઞમઞ્ઞપચ્ચયવારે ''નામરૂપપચ્ચયા વિઞ્ઞાણ''ન્તિ (દી॰ નિ॰ ૨.૫૭, ૯૭; કથા॰ ૭૧૯) વચનતો નામરૂપં વિઞ્ઞાણસ્સ પવત્તિપચ્ચયો, તન્નિરોધા ચ તસ્સ નિરોધોતિ વુત્તં ''ફસ્સસમુદયા વેદનાસમુદયો''તિઆદિ.

૧૨૭૧. દસ દસાતિ રૂપક્ખન્ધસ્સ ઉદયદસ્સને અવિજ્જા તણ્હા કમ્મં આહારોતિ ઇમેસં પચ્ચયાનં અત્થિતાસઙ્ખતલક્ખણાનિ ચેવ રૂપસ્સ નિબ્બત્તિલક્ખણઞ્ચાતિ ઇમાનિ પઞ્ચ લક્ખણાનિ, વયદસ્સને અવિજ્જાદીનં ચતુન્નં પચ્ચયાનં અનુપ્પાદનિરોધો, રૂપસ્સ ખણનિરોધો ચાતિ ઇમાનિ પઞ્ચ લક્ખણાનીતિ રૂપક્ખન્ધસ્સ દસ લક્ખણાનિ, તથા વેદનાક્ખન્ધાદીનં ચતુન્નં ચત્તાલીસ લક્ખણાનીતિ એવં સમપઞ્ઞાસ લક્ખણાનિ હોન્તિ. તેનાહ ''**પઞ્ઞાસ લક્ખણાની**''તિ. લક્ખણટ્ઠો પન તેસં ચતુન્નં પચ્ચયાનં અત્થિતા, અનુપ્પાદનિરોધો ચાતિ અટ્ઠ લક્ખીયતિ એતેહિ રૂપાદીનં ઉદયો ચ વયો ચાતિ લક્ખણાનિ. ચતુન્નઞ્હિ પચ્ચયાનં અત્થિતાહિ રૂપાદિઉદયો લક્ખીયતિ, અનુપ્પાદનિરોધઅચ્ચન્તનિરોધેહિ વયો, નિબ્બત્તિવિપરિણામાનિ પન સઙ્ખતલક્ખણાનેવાતિ. **ધમ્મે સમનુપસ્સતી**તિ રૂપાદિકે ધમ્મે ઉદયબ્બયવન્તે સમનુપસ્સતિ. એત્થ ચ કેચિ તાવ આહુ ''અરૂપક્ખન્ધાનં ઉદયબ્બયદસ્સનં અદ્ધાસન્તતિવસેન, ન ખણવસેના''તિ, તેસં મતેન ખણતો ઉદયબ્બયદસ્સનમેવ ન સિયા. અપરે પનાહુ ''પચ્ચયતો ઉદયબ્બયદસ્સનેન અતીતાદિવિભાગં અનામસિત્વા સબ્બસાધારણતો અવિજ્જાદિપચ્ચયા વેદનાય સમ્ભવં લબ્ભમાનતં પસ્સતિ, ન ઉપ્પાદં. અવિજ્જાદિઅભાવે ચ તસ્સા અસમ્ભવં અલબ્ભમાનતં પસ્સતિ, ન ભઙ્ગક્ખણતો. ઉદયબ્બયસ્સ દસ્સને પચ્ચુપ્પન્નાનં ઉપ્પાદં, ભઙ્ગઞ્ચ પસ્સતી''તિ, તં અયુત્તં. સન્તતિવસેન હિ રૂપારૂપધમ્મે ઉદયબ્બયતો મનસિ કરોન્તસ્સ અનુક્કમેન ભાવનાય બલપ્પત્તકાલે ઞાણસ્સ તિક્ખવિસદભાવપ્પત્તિયા ખણતો ઉદયબ્બયા ઉપટ્ઠહન્તીતિ.

૧૨૭૨-૫. અયઞ્હિ પઠમં પચ્ચયતો ઉદયબ્બયં મનસિ કરોન્તો પચ્છા અવિજ્જાદિકે પચ્ચયધમ્મે વિસ્સજ્જેત્વા ઉદયબ્બયવન્તે ખન્ધે ગહેત્વા તેસં પચ્ચયતો ઉદયબ્બયદસ્સનમુખેન ખણતોપિ ઉદયબ્બયં મનસિ કરોતિ. તસ્સ યદા ઞાણં તિક્ખં વિસદં હુત્વા પવત્તતિ, તદા રૂપારૂપધમ્મા ખણે ખણે ઉપ્પજ્જન્તા, ભિજ્જન્તા ચ હુત્વા ઉપટ્ઠહન્તિ. તેન વુત્તં ''**એવં રૂપુદયો હોતી**''તિઆદિ. તત્થ **એવં રૂપુદયો**તિ એવં વુત્તનયેન અવિજ્જાસમુદયા...પે॰... તણ્હાસમુદયા...પે॰... કમ્મ...પે॰... આહારસમુદયાપિ રૂપસ્સ સમ્ભવો . **એવમસ્સ વયો**તિ એવં વુત્તનયેનેવ અવિજ્જાનિરોધા...પે॰... તણ્હાનિરોધા...પે॰... કમ્મ...પે॰... આહારનિરોધા રૂપસ્સ વયો અનુપ્પાદોતિ અયં પચ્ચયતો વિત્થારેન મનસિકારો. **ઉદેતિ એવં રૂપમ્પી**તિ એવં સમુદયતો કમ્મસમુટ્ઠાનરૂપમ્પિ આહારઉતુચિત્તસમુટ્ઠાનરૂપમ્પિ ઉદેતિ ઉપ્પજ્જતિ નિબ્બત્તતિ. **એવં રૂપં તુ વેતી**તિ કમ્મસમુટ્ઠાનરૂપમ્પિ આહારઉતુચિત્તસમુટ્ઠાનરૂપમ્પિ એવં વેતિ નિરુજ્ઝતીતિ અયં ખણતો વિત્થારેન મનસિકારો. તેન વુત્તં ''**એવં**

પચ્ચયતોપેત્થ ખણતો ઉદયબ્બય"ન્તિ. **સબ્બધમ્મા પાકટા હોન્તી**તિ ઇતિ ઇમે ધમ્મા અહુત્વા સમ્ભોન્તિ, હુત્વા પટિવેન્તિ. યથા પચ્ચુપ્પન્ને, એવં અતીતાનાગતેપીતિ નયવસેન અતીતાદિધમ્માનં દ્વેધા ઉદયબ્બયં પસ્સતો સચ્ચપટિચ્ચસમુપ્પાદનયલક્ખણભેદા પાકટા હોન્તિ. તસ્સેવં પાકટીભૂતસબ્બધમ્મસભાવસ્સ ''એવં કિર નામિમે ધમ્મા અનુપ્પન્નપુબ્બા ઉપ્પજ્જન્તિ, ઉપ્પન્ના નિરુજ્ઝન્તી''તિ નિચ્ચનવાવ હુત્વા સઙ્ખારા ઉપટ્ઠહન્તિ. ન કેવલઞ્ચ નિચ્ચનવાવ, ઉદકે દણ્ડકેન કતલેખા વિય, આરગ્ગે ઠપિતસાસપો વિય, વિજ્જુસઞ્ચારો વિય ચ પરિત્તકાલટ્ઠાયિનો ઉપટ્ઠહન્તિ. તેનાહ "**ઉદકે દણ્ડરાજીવા**"તિઆદિ. ઉદકે દણ્ડરાજિઆદયોવ કિઞ્ચાપિ ઉત્તરુત્તરિ અતિપરિત્તટ્ઠાયિભાવનિદસ્સનત્થં દસ્સિતા, તથાપિ દન્ધનિરોધા એવ નિદસ્સિતા, તતોપિ લહુતરનિરોધત્તા સઙ્ખારાનં. તથા હિ ગમનસ્સાદાનં દેવપુત્તાનં હેટ્ઠુપરિયેન પરિમુખં ધાવન્તાનં સિરસિ, પાદે ચ બદ્ધખુરધારાસન્નિપાતતોપિ સીઘતરો રૂપનિરોધો વુત્તો, પગેવ અરૂપધમ્માનં. ન કેવલં પરિત્તતરકાલટ્ઠાયિનોવ ઉપટ્ઠહન્તિ, અથ ખો અસારાપિ ખાયન્તીતિ આહ "**કદલી**"તિઆદિ. તત્થ મણ્ડલાકારેન આવિજ્ઝિયમાનં અલાતમેવ **અલાતચક્કં**. મન્તોસધપ્પભાવિતા ઇન્દજાલાદિકા માયા.

૧૨૭૬-૭. એત્તાવતાતિ વ્વાયં કલાપસમ્મસનનિયોજનતો પટ્ઠાય યાવ ઉદયબ્બયપટિવેધાય ભાવના વિધિ આરદ્ધો, એત્તાવતા ભાવનાવિધાનેન કલાપસમ્મસનમ્પિ ઉદયબ્બયઞાણુપ્પાદસ્સેવ પરિકમ્મન્તિ. ઉદયબ્બયદસ્સનં ઞાણન્તિ સમ્બન્ધો. **લક્ખણાનિ ચ...પે॰... ઠિતન્તિ** વયધમ્મમેવ ઉપ્પજ્જતિ, ઉપ્પન્નઞ્ચ વયં ઉપેતીતિ ઇમિના આકારેન સમપઞ્ઞાસ લક્ખણાનિ પટિવિજ્ઝિત્વા ઠિતં. અધુના ઉપ્પન્નં ન તાવ બલપ્પત્તન્તિ આહ "**તરુણ**"ન્તિ. કલાપસમ્મસનાદિવસેન પવત્તસમ્મસનં નિપ્પરિયાયેન વિપસ્સનાસમઞ્ઞં લભતિ. ઉદયબ્બયાનુપસ્સનાદિવસેન પવત્તમેવ લભતીતિ આહ "**યસ્સ ચા**"તિઆદિ.

૧૨૭૮-૮૦. અથસ્સ ઇમાય તરુણવિપસ્સનાય વિપસ્સન્તસ્સ દસ વિપસ્સનુપક્કિલેસા ઉપ્પજ્જન્તીતિ દસ્સેન્તો આહ "**વિપસ્સનાયા**"તિઆદિ. **એતાયા**તિ ઉદયબ્બયાનુપસ્સનાસઙ્ખાતાય તરુણવિપસ્સનાય, ન ભઙ્ગાનુપસ્સનાદિસઙ્ખાતાય તરુણવિપસ્સનાય, નાપિ નિબ્બિદાનુપસ્સનાદિસઙ્ખાતાય બલવવિપસ્સનાયાતિ અત્થો. ન હિ તદા વિપસ્સનુપક્કિલેસા ઉપ્પજ્જન્તીતિ. **વિપસ્સકસ્સા**તિ ચ વિપસ્સકસ્સેવાતિ એવ-કારો લુત્તનિદ્દિટ્ઠો. તેનેવ વક્ખતિ ''સમ્પત્તપટિવેધસ્સા''તિઆદિ. દિટ્ઠિગ્ગાહાદિવત્થુભાવેન વિપસ્સનં ઉપક્કિલેસન્તીતિ **ઉપક્કિલેસા**. સમ્પત્તો ચતુસચ્ચફલપટિવેધો યેન સો **સમ્પત્તપટિવેધો**, સો ચ સોતાપન્નાદીનં અઞ્ઞતરો હોતીતિ આહ "**સોતાપન્નાદિનો**"તિ. **અપિચા**તિ અયં વક્ખમાનસમુચ્ચયત્થો. ઇદઞ્ચ ઉક્કટ્ઠનિદ્દેસવસેન વુત્તં બલવવિપસ્સનાપત્તસ્સાપિ અનુપ્પજ્જનતો. **સમ્પત્તપટિવેધસ્સા**તિ વા બલવિપસ્સનાપત્તં સન્ધાય વુત્તં. સોપિ હિ પટિવેધપ્પત્તિયા આસન્નારહદેસે ઠિતત્તા સમ્પત્તપટિવેધો નામ હોતિ. એવઞ્ચ સતિ **અપિચા**તિ વુત્તસમુચ્ચયત્થો હોતિ. અથ વા **અપિ**-સદ્દો વુત્તસમુચ્ચયત્થો. **ચ**-સદ્દો અવુત્તસમુચ્ચયત્થો. તેન નિક્ખિત્તકમ્મટ્ઠાનં સઙ્ગણ્હાતિ. વિપસ્સનં આરભિત્વા અન્તરા વોસાનં આપન્નસ્સાપિ વિપસ્સનુપક્કિલેસા ન ઉપ્પજ્જન્તિ. **વિપ્પટિપન્નસ્સા**તિ સીલવિપત્તિઆદિવસેન યથા તથા વિપ્પટિપન્નકસ્સ, ગરહિતબ્બપટિપન્નસ્સાતિ અત્થો. અથ વા **વિપ્પટિપન્નસ્સા**તિ વિપસ્સનાભાવનાસઙ્ખાતાય સમ્માપટિપત્તિયા અભાવેન વિરહિતપટિપત્તિકસ્સ.

૧૨૮૧. વિપસ્સનાપટિપત્તિયેવ હિ સસમ્ભારા પુબ્બભાગે સમ્માપટિપત્તિ, તદઞ્ઞા વિપ્પટિપત્તિ, તેનેવસ્સ વિસુદ્ધિપક્ખે "**સમ્માવ પટિપન્નસ્સા**"તિ વુત્તં. સા ચ નિક્ખિત્તધુરસ્સાપિ હોતીતિ ઇમસ્મિં પક્ખે નિક્ખિત્તકમ્મટ્ઠાનોપિ ઇમિનાવ સઙ્ગહિતો હોતીતિ. **સમ્માવ પટિપન્નસ્સા**તિ હેટ્ઠા વુત્તવિધાનેન સમ્મા એવ પટિપન્નસ્સ, ન વિપ્પટિપન્નસ્સ વા નિક્ખિત્તધુરસ્સ વા. **યુત્તયોગસ્સા**તિ યુત્તેન યોગેન, ઞાણેન વા ભાવનમનુયુઞ્જનસીલસ્સ. સા પન યુત્તયોગિતા

સમથવસેનાપિ હોતીતિ તન્નિવત્તનત્થમાહ ‘‘**સદા વિપસ્સકસ્સેવા**’’તિ. **ઉપ્પજ્જન્તી**તિ એત્થાપિ એવ-કારો સમ્બન્ધિતબ્બો, તેન ન નુપ્પજ્જન્તીતિ અત્થો. અઞ્ઞથા મગ્ગામગ્ગઞાણસ્સેવ અસમ્ભવતો. **કિરા**તિ અનુસ્સુતિયં. સા પનેસા અનુસ્સુતિ પાળિવસેનેવ આગતાતિ દટ્ઠબ્બં. યથાહ –

‘‘કથં ધમ્મુદ્ધચ્ચવિગ્ગહિતં માનસં હોતિ? અનિચ્ચતો મનસિકરોતો ઓભાસો ઉપ્પજ્જતિ , ઓભાસો ધમ્મોતિ ઓભાસં આવજ્જેતિ, તતો વિક્ખેપો ઉદ્ધચ્ચં, તેન ઉદ્ધચ્ચેન વિગ્ગહિતમાનસો અનિચ્ચતો ઉપટ્ઠાનં યથાભૂતં નપ્પજાનાતિ. દુક્ખતો…પે॰… અનત્તતો ઉપટ્ઠાનં યથાભૂતં નપ્પજાનાતિ. તથા અનિચ્ચતો મનસિકરોતો ઞાણં ઉપ્પજ્જતિ…પે॰… પીતિ પસ્સદ્ધિ સુખં અધિમોક્ખો પગ્ગહો ઉપટ્ઠાનં ઉપેક્ખા નિકન્તિ ઉપ્પજ્જતિ, નિકન્તિ ધમ્મોતિ નિકન્તિં આવજ્જેતિ, તતો વિક્ખેપો ઉદ્ધચ્ચં, તેન ઉદ્ધચ્ચેન વિગ્ગહિતમાનસો અનિચ્ચતો ઉપટ્ઠાનં યથાભૂતં નપ્પજાનાતિ. દુક્ખતો…પે॰… અનત્તતો ઉપટ્ઠાનં યથાભૂતં નપ્પજાનાતી’’તિ (પટિ॰ મ॰ ૨.૬).

૧૨૮૨. ઇદાનિ તેસં ઓભાસાદીનં સરૂપવિભાવનત્થં તેસુ ઉપ્પન્નેસુ વિપસ્સનાય ઉપક્કિલિસ્સનાકારઞ્ચ દસ્સેતું ‘‘**વિપસ્સનાયા**’’તિઆદિ વુત્તં. **વિપસ્સનાય ઓભાસો**તિ વિપસ્સનાચિત્તસમુટ્ઠિતં, સસન્તતિપતિતઉતુસમુટ્ઠાનઞ્ચ ભાસુરં રૂપં. તત્થ વિપસ્સનાચિત્તસમુટ્ઠાનં યોગિનો સરીરટ્ઠમેવ પભસ્સરં હુત્વા તિટ્ઠતિ, ઇતરં સરીરં મુઞ્ચિત્વા ઞાણાનુભાવાનુરૂપં સમન્તતો ફરતિ, તં તસ્સેવ પઞ્ઞાયતિ, તેન ફુટ્ઠોકાસે રૂપગતમ્પિ પસ્સતિ. પસ્સન્તો ચ ચક્ખુવિઞ્ઞાણેન પસ્સતિ, ઉદાહુ મનોવિઞ્ઞાણેનાતિ વીમંસિતબ્બમેતન્તિ વદન્તિ. **આચરિયધમ્મપાલત્થેરેન** પન ‘‘દિબ્બચક્ખુલાભિનો વિય તં મનોવિઞ્ઞાણવિઞ્ઞેય્યમેવાતિ યુત્તં વિય દિસ્સતી’’તિ (વિસુદ્ધિ॰ મહા॰ ૨.૭૩૩) વુત્તં.

૧૨૮૩-૪. મગ્ગપ્પત્તો ફલપ્પત્તો, અહમસ્મીતિ ગણ્હતીતિ ‘‘ન વત મે ઇતો પુબ્બે એવરૂપો ઓભાસો ઉપ્પન્નપુબ્બો, અદ્ધા અરિયમગ્ગં પત્તોસ્મિ, ફલં સચ્છાકાસિ’’ન્તિ અમગ્ગંયેવ ‘‘મગ્ગો’’તિ ગણ્હાતિ. **તસ્સેવં પન ગણ્હતો**તિ તસ્સ અમગ્ગંયેવ ‘‘મગ્ગો’’તિ ગણ્હન્તસ્સ. **વિપસ્સનાવીથી**તિ પટિપાટિયા પવત્તમાના વિપસ્સનાવ **ઉક્કન્તા નામ હોતિ**, યોગિનો ‘‘મગ્ગં પત્તોસ્મી’’તિ અધિમાનેન વિસ્સટ્ઠત્તા. વિપસ્સનાવીથિન્તિપિ પાઠો, તસ્સેવં ગણ્હતો વિપસ્સના તતોયેવ વીથિં ઉક્કન્તા નામ હોતીતિ અત્થો. **ઓભાસમેવ સો ભિક્ખુ, અસ્સાદેન્તો નિસીદતી**તિ સો ભિક્ખુ અત્તના આરદ્ધં વિપસ્સનં વિસ્સજ્જેત્વા ઓભાસમેવ લોભવસેન વા દિટ્ઠિવસેન વા અસ્સાદેન્તો નિસીદતિ. સો ખો પનાયં ઓભાસો કસ્સચિ ભિક્ખુનો પલ્લઙ્કટ્ઠાનમત્તમેવ ઓભાસેન્તો ઉપ્પજ્જતિ, કસ્સચિ અન્તોગબ્ભં, કસ્સચિ બહિગબ્ભં, કસ્સચિ સકલવિહારં ગાવુતં અડ્ઢયોજનં યોજનં દ્વિયોજનં તિયોજનં, કસ્સચિ પથવીતલતો પટ્ઠાય યાવ અકનિટ્ઠબ્રહ્મલોકા એકાલોકં કુરુમાનો, યથા સમુદ્દમ્હિ યોજનમત્તે મચ્છકચ્છપા પઞ્ઞાયન્તિ, એવં ઉપ્પજ્જન્તિ. ભગવતો પન દસસહસ્સિલોકધાતું ઓભાસેન્તો ઉદપાદિ.

૧૨૮૫. વિપસ્સનાપીતીતિ વિપસ્સનાચિત્તસમ્પયુત્તા પીતિ. ખુદ્દિકાદિકા હેટ્ઠા વણ્ણિતાયેવ, અયઞ્ચ પઞ્ચવિધા પીતિ ઉદયબ્બયાનુપસ્સનાય વીથિપટિપન્નાય અનુક્કમેન ઉપ્પજ્જતિ. મત્થકપ્પત્તેન પન ઉદયબ્બયઞાણેન સદ્ધિં ફરણાપીતિયેવ હોતિ. ઉપચારપ્પનક્ખણતો અઞ્ઞદાપિ હિ ફરણાપીતિ હોતિયેવાતિ. તેન વુત્તં **અટ્ઠકથાયં** ‘‘સકલસરીરં પૂરયમાના ઉપ્પજ્જતી’’તિ (વિસુદ્ધિ॰ ૨.૭૩૪; ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૧.ધમ્મુદ્દેસવાર ઝાનઙ્ગરાસિવણ્ણના).

૧૨૮૬-૭. યોગિનો...પે०... હોન્તિ હીતિ યસ્સાયં પસ્સદ્ધિ ઉપ્પન્ના, તસ્સ યોગિનો રત્તિટ્ઠાને વા દિવાટ્ઠાને વા નિસિન્નસ્સ કાયચિત્તાનિ પસ્સદ્ધાનેવ હોન્તિ, નેવ દરથો હોતીતિ અત્થો. પસ્સદ્ધિઆદીનિ છ યુગળાનિ અઞ્ઞમઞ્ઞયોગીનીતિ પસ્સદ્ધિયા ઉપ્પન્નાય ઇતરાપિ ઉપ્પન્નાયેવ હોન્તીતિ કિચ્ચદસ્સનમુખેન તા સબ્બાપિ દસ્સેન્તો "**લહૂનિ ચા**"તિઆદિમાહ. એત્થ ચ **કાય**-ગ્ગહણેન રૂપકાયસ્સાપિ ગહણં વેદિતબ્બં, ન વેદનાદિક્ખન્ધત્તયસ્સેવ. કાયપસ્સદ્ધિઆદયો હિ રૂપકાયસ્સાપિ દરથાદિનિમ્મદ્દકાતિ. **કમ્મઞ્ઞાનેવ હોન્તી**તિ ન કેવલં કમ્મઞ્ઞાનેવ સુવિસદાનિ ઉજુકાનિયેવ હોન્તિ, અવિનાભાવિતાય પન તદુભયં વિસું ન વુત્તં. કાયચિત્તાનં પસ્સદ્ધાદિભાવો ચ તેસં અપસ્સદ્ધાદિહેતુભૂતાનં ઉદ્ધચ્ચાદિથિનમિદ્ધાદિદિટ્ઠિમાનાદિસેસનીવરણાદિઅસ્સદ્ધિયાદિમાયાસાઠેય્યાદિસંકિલેસધમ્માનં વિદ્ધંસનવસેનેવ તદા વિપસ્સનાચિત્તુપ્પાદસ્સ પવત્તનતો.

૧૨૮૮-૯૦. મનુસ્સાનં અયન્તિ માનુસી, મનુસ્સયોગ્યકામસુખરતિ. તાદિસેહિ મનુસ્સવિસેસેહિ અનુભવિતબ્બતાનતિવત્તનતો દિબ્બરતિપિ સઙ્ગહિતા, માનુસીસદિસતાય, કામસુખભાવેન દિબ્બા રતિ વા માનુસી, તસ્સા અતિક્કન્તતાય ન માનુસીતિ અમાનુસી, તં **અમાનુસિં**. **સુઞ્ઞાગાર**ન્તિ યં કિઞ્ચિ વિવિત્તં સેનાસનં, વિપસ્સનં એવ વા, સાપિ હિ નિચ્ચભાવાદિસુઞ્ઞતાય, યોગિનો સુખસન્નિસ્સયતાય ચ "સુઞ્ઞાગાર"ન્તિ વત્તબ્બતં લભતિ. ચિત્તસ્સ અનુપસમકરાનં કિલેસાનં વિગમેન **સન્તચિત્તસ્સ** સંસારે ભયસ્સ ઇક્ખનેન **ભિક્ખુનો સમ્મા** ઞાયેન રૂપારૂપધમ્માનં ઉદયબ્બયાનુપસ્સનાદિવસેન તે **વિપસ્સતો** સમ્મસતો સમ્મારદ્ધવિપસ્સનાનં મનુસ્સાનં વિસયતાય **અમાનુસી** વિપસ્સનાપીતિસુખસઞ્ઞિતા **રતિ** હોતીતિ અયમેત્થ ગાથાય સઙ્ખેપત્થો. દુતિયગાથા પન ઉદયબ્બયઞાણમેવ સન્ધાય વુત્તા. તત્થ **યતો યતો**તિ રૂપતો, અરૂપતો વા.

૧૨૯૧. ઞાણાદયોતિ ઞાણસદ્ધાદયો સત્ત. **વુત્તનયેના**તિ "ઞાણન્તિ વિપસ્સનાઞાણં, સદ્ધાતિ વિપસ્સનાચિત્તસમ્પયુત્તા સદ્ધા"તિઆદિના વુત્તનયાનુસારેન વિપસ્સનાવસેનેવ ઞેય્યા. તત્થ ઞાણં રૂપારૂપધમ્મે ઉદયબ્બયાનુપસ્સનાવસેન તુલયન્તસ્સ તીરેન્તસ્સ વિસ્સટ્ઠઇન્દવજિરમિવ અવિગતવેગં તિખિણં સૂરં અતિવિસદં ઉપ્પજ્જતિ. તથા હિ તેન યોગી "મગ્ગં પત્તોસ્મી"તિ મઞ્ઞતિ. સદ્ધાતિ કિલેસકાલુસિયાપગમેન ચિત્તચેતસિકાનં અતિસયપસાદભૂતા બલવતી સદ્ધા, ન પન કમ્મફલં, રતનત્તયં વા સદ્દહનવસેન પવત્તા. સતિપિ સૂપટ્ઠિતા અચલા પબ્બતરાજસદિસા ઉપ્પજ્જતિ. ઇમિસ્સા ચ ઉપ્પન્નાય સો યં યં ઠાનં પચ્ચવેક્ખતિ, તં તં ઠાનમસ્સ અનુપવિસિત્વા ઓક્ખન્દિત્વા પક્ખન્દિત્વા પરિભણ્ડભૂતસ્સ યથાકમ્મૂપગઞાણસ્સ ઉપટ્ઠહન્તે પરલોકવિસયત્તા વણ્ણાયતનવિસયમતીતન્તિ દિબ્બચક્ખુનો પરલોકો વિય સતિયા ઉપટ્ઠાતિ. સુખં પન સકલસરીરં અભિસન્દમાનં અતિપણીતં ઉપ્પજ્જતિ. તસ્મિઞ્હિ ઉપ્પન્ને તંસમુટ્ઠિતેહિ અતિપણીતેહિ રૂપેહિ સબ્બો કાયો પરિફુટો, પરિબ્રૂહિતો ચ હોતિ. ઉપેક્ખા પન વિપસ્સનુપેક્ખા ચેવ આવજ્જનુપેક્ખા ચ. તત્થ વિચિનિતવિચયત્તા સઙ્ખારાનં વિચિનને મજ્ઝત્તભાવેન ઠિતા વિપસ્સનુપેક્ખા. સા પન અત્થતો તથાપવત્તા તત્રમજ્ઝત્તુપેક્ખાવ. મનોદ્વારાવજ્જનચિત્તસમ્પયુત્તા વેદના આવજ્જને અજ્ઝુપેક્ખનવસેન પવત્તિયા આવજ્જનુપેક્ખાતિ વુચ્ચતિ. દુવિધા પનેસા તદા ઉપ્પજ્જતિ. તથા હિ તસ્મિં સમયે સબ્બસઙ્ખારાનં ઉદયબ્બયે મજ્ઝત્તભૂતા વિપસ્સનુપેક્ખા બલવતી ઉપ્પજ્જતિ, મનોદ્વારે આવજ્જનુપેક્ખાપિ. સા હિસ્સ તં તં ઠાનં આવજ્જન્તસ્સ વિસ્સટ્ઠઇન્દવજિરમિવ, પત્તપુટે પક્ખન્દતત્તનારાચો વિય ચ સૂરા તિખિણા હુત્વા પવત્તતિ. વીરિયમ્પિ અસિથિલમનચ્ચારદ્ધં સમ્પયુત્તધમ્મે કિલેસપક્ખતો કોસજ્જપક્ખતો પગ્ગણ્હન્તં સુપગ્ગહિતમુપ્પજ્જતિ, નિકન્તિ ચ ઓભાસાદિપટિમણ્ડિતાય વિપસ્સનાય આલયં કુરુમાના ભાવનાય સાતિસયપ્પવત્તિયા સુખુમા સન્તાકારા

ઉપ્પજ્જતિ. યા કિલેસોતિ પરિગ્ગહિતુમ્પિ ન યુત્તા. યથા ચ ઓભાસે, એવં એતેસુપિ અઞ્ઞસ્મિં ઉપ્પન્ને યોગાવચરો ''ન વત મે ઇતો પુબ્બે એવરૂપા પીતિ ઉપ્પન્નપુબ્બા, એવરૂપા પસ્સદ્ધિ ઞાણં સદ્ધા સતિ સુખં ઉપેક્ખા વીરિયં નિકન્તિ ઉપ્પન્નપુબ્બા, અદ્ધા મગ્ગફલપ્પત્તોસ્મી''તિ ગણ્હાતિ, તસ્સેવં ગણ્હતો વિપસ્સના વીથિઉક્કન્તા નામ હોતિ. સો તેયેવ અસ્સાદેન્તો નિસીદતિ. ઇમે ચ પન વિપસ્સનુપક્કિલેસા યેભુય્યેન સમથવિપસ્સનાલાભિનો ઉપ્પજ્જન્તિ. સો સમાપત્તિવિક્ખમ્ભિતાનં કિલેસાનં અસમુદાચારતો ''અરહા અહ''ન્તિ ચિત્તં ઉપ્પાદેતીતિ.

૧૨૯૨-૩. ઉપક્લેસસ્સ વત્થુતોતિ નિપ્પરિયાયતો દિટ્ઠિમાનતણ્હા ઇધ ઉપક્કિલેસા તેસં વત્થુતો ઉપ્પત્તિટ્ઠાનતાય, ન સભાવતો અકુસલત્તા. યથા પન ઓભાસાદયો, એવં નિકન્તિપિ દિટ્ઠિગ્ગાહાદીનં ઠાનં હોતીતિ વત્થુભાવોપિસ્સા યુજ્જતેવ. **તંતમાવજ્જમાનસ્સ, ભાવના પરિહાયતી**તિ તં તં ઓભાસાદિકં આવજ્જમાનસ્સ દિટ્ઠિમાનતણ્હાવસેન ''મમ ઓભાસો''તિઆદિગ્ગાહં પવત્તેન્તસ્સ ભાવના વીથિં ઓક્કમિત્વા પરિવટ્ટતિ. અપ્પં સુતમેતસ્સાતિ **અપ્પસ્સુતો**.

૧૨૯૪-૭. બહુસ્સુતો પન ઓભાસાદીસુ ઉપ્પન્નેસુ ''અયં ખો મે ઓભાસો ઉપ્પન્નો, સો ખો પનાયં અનિચ્ચો સઙ્ખતો પટિચ્ચસમુપ્પન્નો ખયધમ્મો વયધમ્મો વિરાગધમ્મો નિરોધધમ્મો''તિ વા, સચે ઓભાસો અત્તા ભવેય્ય, અત્તાતિ ગહેતું વટ્ટેય્ય, અનત્તા ચ પનાયં અત્તાતિ ગહિતો, તસ્મા ''સો અવસવત્તનટ્ઠેન અનત્તા, હુત્વા અભાવટ્ઠેન અનિચ્ચો, ઉદયબ્બયપટિપીળનટ્ઠેન દુક્ખો''તિઆદિના સમનુપસ્સતિ, સો એવં સમનુપસ્સન્તો ઉપક્કિલેસજટં વિજટેત્વા ઓભાસાદયો ધમ્મા ન મગ્ગો, ઉપક્કિલેસવિનિમુત્તં પન વીથિપટિપન્નં વિપસ્સનાઞાણં મગ્ગોતિ મગ્ગઞ્ચ અમગ્ગઞ્ચ વવત્થપેતિ. તેન વુત્તં ''**સબ્બોભાસાદયો**''તિઆદિ. **મગ્ગામગ્ગેસુ ઞાણ**ન્તિ મગ્ગામગ્ગઞાણં, મગ્ગામગ્ગઞાણદસ્સનવિસુદ્ધીતિ વુત્તં હોતિ. મગ્ગામગ્ગઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિપત્તિયા ચ તેન યોગિના તિણ્ણં સચ્ચાનઞ્ચ વવત્થાનં કતં હોતિ. કથં? દિટ્ઠિવિસુદ્ધિયા તાવ નામરૂપવવત્થાપનેન દુક્ખસચ્ચવવત્થાનં કતં હોતિ, કઙ્ખાવિતરણવિસુદ્ધિયા પચ્ચયપરિગ્ગહેન સમુદયસચ્ચસ્સ વવત્થાનં. અભિધમ્મનયસ્મિઞ્હિ સબ્બકિલેસા, કમ્મઞ્ચ સમુદયસચ્ચં, ઇમિસ્સં મગ્ગામગ્ગઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિયં સમ્મા મગ્ગસ્સ અવધારણેન મગ્ગસચ્ચં. તદુપાયભૂતસ્સ હિ મગ્ગસ્સ અવધારણેન તં અવધારિતમેવાતિ એવં લોકિયેનેવ તાવ ઞાણેન તિણ્ણં સચ્ચાનં વવત્થાનં કતં હોતિ.

ઇતિ અભિધમ્મત્થવિકાસિનિયા નામ

અભિધમ્માવતારસંવણ્ણનાય

મગ્ગામગ્ગઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૨૧. એકવીસતિમો પરિચ્છેદો

પટિપદાઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિનિદ્દેસવણ્ણના

૧૨૯૮. અટ્ઠઞાણવસેનેવાતિ ઉદયબ્બયઞાણાદીનં અટ્ઠન્નં ઞાણાનં વસેન. વિપસ્સનાચારસ્સ મત્થકપ્પત્તિયા સઙ્ખારુપેક્ખાઞાણં **સિખાપત્તા વિપસ્સના**. સિખાપત્તિ પનસ્સા ઉદયબ્બયઞાણાદીનં અટ્ઠઞાણાનં વસેનાતિ આહ "**અટ્ઠઞાણવસેના**"તિ. **નવમ**ન્તિ સચ્ચાનુલોમિકઞાણં. ઇતિ ઉદયબ્બયાદીનિ અટ્ઠ, ઇદઞ્ચ નવમઞાણં **પટિપદાઞાણદસ્સનન્તિ પવુચ્ચતિ**. પટિપજ્જતિ એતાય અરિયમગ્ગોતિ **પટિપદા**, ઉદયબ્બયાદીનં જાનનટ્ઠેન, પચ્ચક્ખતો દસ્સનટ્ઠેન **ઞાણદસ્સન**ઞ્ચાતિ કત્વા.

૧૨૯૯. તાનિ પન ઞાણાનિ સરૂપતો દસ્સેતું "**અટ્ઠ ઞાણાની**"તિઆદિ વુત્તં. તત્થ ઉદયબ્બયાનુપસ્સનાઞાણં કિઞ્ચાપિ તીરણપરિઞ્ઞાય પતિટ્ઠં, તથાપિ યથાવુત્તટ્ઠેન પટિપદાઞાણદસ્સનમ્પિ હોતિયેવાતિ તમ્પિ ઇધ વુત્તં. ઇતરત્થ પન ઉપ્પન્નમત્તં અપ્પગુણં સન્ધાય વુત્તં. અપ્પગુણઞ્હિ નિચ્ચસઞ્ઞાદિપહાનસિદ્ધિયા પહાનપરિઞ્ઞાય અધિટ્ઠાનભૂતં. યતો તદધિગમેન અટ્ઠારસસુ મહાવિપસ્સનાસુ એકચ્ચા અધિગતાવ હોન્તિ. ન હિ ઉદયબ્બયાનં પચ્ચક્ખતો પટિવેધેન વિના સામઞ્ઞાકારાનં તીરણમત્તેન સાતિસયં પટિપક્ખપ્પહાનં સમ્ભવતિ. અસતિ ચ પટિપક્ખપ્પહાને કુતો ઞાણાદીનં વજિરમિવ અવિહતવેગતા તિખિણવિસદાદિતા વા, તસ્મા પગુણભાવપ્પત્તં ઉદયબ્બયઞાણં પહાનપરિઞ્ઞાપક્ખિયમેવ દટ્ઠબ્બં.

૧૩૦૦-૨. ભઙ્ગેતિ સઙ્ખારાનં ભઙ્ગે. યથાભૂતદસ્સાવી ભાયતિ એતસ્માતિ **ભયં**, તેભૂમકધમ્મા, તેસુ ભયતો ઉપતિટ્ઠન્તેસુ ભાયિતબ્બાકારગ્ગાહિઞાણં **ભયેઞાણં**. તથા હેતં ''ભયતુપટ્ઠાનઞાણ''ન્તિ વુચ્ચતિ. મુચ્ચિતું ઇચ્છતીતિ મુચ્ચિતુકમ્યં, ચિત્તં, પુગ્ગલો વા, તસ્સ ભાવો **મુચ્ચિતુકમ્યતા**, તં પન ઞાણમેવાતિ આહ "**ઞાણં મુચ્ચિતુકમ્યતા**"તિ. પુન પટિસઙ્ખાનાકારેન પવત્તં ઞાણં **પટિસઙ્ખાનુપસ્સનાઞાણં**. નિરપેક્ખતાય સઙ્ખારાનં ઉપેક્ખનવસેન પવત્તં ઞાણં **સઙ્ખારુપેક્ખાઞાણં**. ગાથાબન્ધત્થં પન વિસન્ધિનિદ્દેસો. ઓળારિકોળારિકસ્સ સચ્ચપટિચ્છાદકતમસ્સ વિગમનેન સચ્ચપટિવેધાનુકૂલત્તા **સચ્ચાનુલોમિકં**. તં પન ઇદન્તિ આહ "**સચ્ચાનુલોમઞાણન્તિ, અનુલોમં પવુચ્ચતી**"તિ.

૧૩૦૩. નનુ ચ ઉદયબ્બયઞાણસ્સ પગેવ સિદ્ધત્તા કિમત્થં પુન તત્થાપિ અભિયોગોતિ ચે? અનિચ્ચાદિલક્ખણસલ્લક્ખણત્થં. ઉદયબ્બયઞાણઞ્હિ હેટ્ઠા દસહિ ઉપક્કિલેસેહિ ઉપક્કિલિટ્ઠં હુત્વા યાથાવસરસતો તિલક્ખણં સલ્લક્ખેતું નાસક્ખિ, ઉપક્કિલેસવિનિમુત્તં પન સક્કોતિ, તસ્મા લક્ખણસલ્લક્ખણત્થં પુન તત્થેવ યોગો કાતબ્બો. લક્ખણાનિ ચસ્સ ઉદયબ્બયાદીનં અમનસિકારા, સન્તતિઇરિયાપથઘનછન્નતાય ચ નોપટ્ઠહન્તિ, તસ્મા ઉદયબ્બયં મનસિ કત્વા સન્તતિં ઉગ્ઘાટેત્વા અનિચ્ચલક્ખણં, અભિણ્હપીળનં પરિગ્ગહેત્વા ઇરિયાપથં ઉગ્ઘાટેત્વા દુક્ખલક્ખણં, ધાતુયો વિનિબ્ભુજિત્વા ઘનવિનિબ્ભોગં કત્વા અનત્તલક્ખણઞ્ચ સલ્લક્ખેત્વા ''અનિચ્ચા દુક્ખા અનત્તા''તિ સઙ્ખારા પુનપ્પુનં સમ્મસિતબ્બા. તસ્સેવં તુલયતો તીરયતો યદા સઙ્ખારગતં અત્તનો લહુઉપટ્ઠાનેન, ઞાણસ્સ ચ તિક્ખતાય તિરોહિતુપ્પાદાદિભેદં ભિજ્જમાનમેવ ઉપટ્ઠાતિ, ભઙ્ગેયેવ તસ્સ ઞાણં સન્તિટ્ઠતિ, તદા ભઙ્ગાનુપસ્સના નામ વિપસ્સનાઞાણં અધિગતં હોતિ. તસ્સ તદેવ સઙ્ખારનિરોધારમ્મણભઙ્ગાનુપસ્સનં આસેવન્તસ્સ યદા સબ્બભવયોનિગતિટ્ઠિતિનિવાસેસુ સઙ્ખારા ભિજ્જનસભાવતાય

યક્ખરક્ખસાદયો વિય મહાભયં હુત્વા ઉપટ્ઠહન્તિ, તદાસ્સ ભયતુપટ્ઠાનઞાણં અધિગતં હોતિ. કિં પનિદં ઞાણં ભાયતીતિ? ન ભાયતિ. તઞ્હિ ''અતીતા સઙ્ખારા નિરુદ્ધા, પચ્ચુપ્પન્ના નિરુજ્ઝન્તિ, અનાગતા નિરુજ્ઝિસ્સન્તી''તિ તીરણમત્તમેવ હોતિ, બ્યસનાપન્નાનં પન સબ્બસઙ્ખારાનં ભયતો ઉપટ્ઠિતાનં ગહણેન ભયતુપટ્ઠાનઞાણન્તિ વુચ્ચતીતિ.

તસ્સ તં ભયતુપટ્ઠાનઞાણં આસેવન્તસ્સ યદા સબ્બભવગતેસુ સઙ્ખારેસુ તાણં વા લેણં વા પરાયણં વા ન પઞ્ઞાયતિ, ઉક્ખિત્તાસિકો વિય પચ્ચામિત્તો સાદીનવા એવ સઙ્ખારા ઉપટ્ઠહન્તિ, તસ્સ સઙ્ખારાનં આદીનવમેવ પસ્સન્તસ્સ આદીનવઞાણં નામ ઉપ્પન્નં હોતિ. તસ્સેવં સબ્બસઙ્ખારે આદીનવતો પસ્સન્તસ્સ યદા તિભવપરિયાપન્નેસુ નિબ્બેદો ઉપ્પજ્જતિ, ઉક્કણ્ઠા સણ્ઠહન્તિ, સબ્બસઙ્ખારવિસંયુત્તે સન્તિપદે અભિરતિં પટિલભતિ, તદાસ્સ નિબ્બિદાનુપસ્સનં નામ ઞાણં ઉપ્પન્નં હોતિ. તસ્સ યદા ઇમિના નિબ્બિદાઞાણેન સબ્બસઙ્ખારેસુ નિબ્બિન્દન્તસ્સ એકસઙ્ખારેપિ ચિત્તં ન સજ્જતિ, સબ્બસ્મા સઙ્ખારતો સપ્પમુખગતસ્સ વિય મણ્ડૂકસ્સ મુચ્ચિતુકામતા ઉપ્પજ્જતિ, તદા મુચ્ચિતુકમ્યતાઞાણં નામ ઉપ્પન્નં હોતિ. તસ્સેવં સબ્બસઙ્ખારેહિ મુચ્ચિતુકામસ્સ નિચ્ચસુખસુભઅત્તાકારેન પન ઉપટ્ઠિતું અસમત્થતં પાપેત્વા મુચ્ચનસ્સ ઉપાયસમ્પાદનત્થં અનિચ્ચન્તિકતાદીહિ અનિચ્ચલક્ખણં, અભિણ્હપટિપીળનતાદીહિ દુક્ખલક્ખણં, અજઞ્ઞકતાદીહિ પટિક્કૂલતં, તુચ્છતાદીહિ અનત્તલક્ખણઞ્ચ આરોપેત્વા સબ્બસઙ્ખારગતં પરિગ્ગણ્હન્તસ્સ પટિસઙ્ખાનુપસ્સનાઞાણં નામ ઉપ્પન્નં હોતિ. તેન પનેવં પરિગ્ગહિતસઙ્ખારેન યા સા ''સુઞ્ઞમિદં અત્તેન વા અત્તનિયેન વા''તિઆદિના દ્વિકોટિકાદિભેદા સુઞ્ઞતા વુત્તા, સા પરિગ્ગહેતબ્બા. તસ્સેવં સુઞ્ઞતો દિસ્વા તિલક્ખણં આરોપેત્વા સમ્મસન્તસ્સ યદા ભયઞ્ચ નન્દિઞ્ચ વિપ્પહાય વિસ્સટ્ઠભરિયસ્સ વિય સઙ્ખારગતેસુ ઉપેક્ખા સન્તિટ્ઠતિ, તીસુ ભવેસુ ચિત્તં ન સમ્પસારિયતિ, તદાસ્સ સઙ્ખારુપેક્ખાઞાણં નામ ઉપ્પન્નં હોતિ. તં પનેતં યાવ નિબ્બાનં ન પસ્સતિ, તાવ દિસાકાકો વિય કૂપકયટ્ઠિં પુનપ્પુનં સઙ્ખારમેવ અનભિમતમ્પિ નિસ્સાય સઙ્ખારવિચિનનેપિ મજ્ઝત્તમેવ હુત્વા તિટ્ઠતિ. તેન વુત્તં ''**એતેસુ પન ઞાણેસૂ**''તિઆદિ.

૧૩૦૬. વિપસ્સના...પે॰... **વુટ્ઠાનગામિનીતિ** સિખં ઉત્તમભાવં પત્તત્તા **સિખાપત્તા**. વુટ્ઠાનં ગચ્છતીતિ **વુટ્ઠાનગામિની**. ''વુટ્ઠાન''ન્તિ હિ બહિદ્ધા નિમિત્તભૂતા અભિનિવિટ્ઠવત્થુતો ચેવ અજ્ઝત્તપ્પવત્તતો ચ વુટ્ઠહનતો મગ્ગો વુચ્ચતિ, તં ગચ્છતીતિ **વુટ્ઠાનગામિની**, મગ્ગેન સદ્ધિં ઘટીયતીતિ અત્થો.

૧૩૦૭. તન્તિ યં સિખાપત્તા વિપસ્સના સચ્ચાનુલોમઞાણન્તિ ચ વુચ્ચતિ, તં સઙ્ખારુપેક્ખાઞાણં. **આસેવન્તસ્સાતિ** પુનપ્પુનં સમ્મસનવસેન સેવન્તસ્સ ભાવેન્તસ્સ બહુલીકરોન્તસ્સ. તસ્સ હિ અધિમોક્ખસદ્ધા ભાવનાવસેન બલવતરા નિબ્બત્તિસ્સતિ, વીરિયં સુપગ્ગહિતં પટિપક્ખવિધમનસમત્થં હોતિ, આરમ્મણાભિમુખભાવેન સતિ સુપતિટ્ઠિતા હોતિ, પસ્સદ્ધિસુખાનં સાતિસયતાય ચિત્તં સુસમાહિતં, તતોવ અનુલોમઞાણુપ્પત્તિયા પચ્ચયો ભવિતું સમત્થા તિક્ખતમા સઙ્ખારુપેક્ખા ઉપ્પજ્જતિ.

૧૩૦૮-૧૨. અનિચ્ચા...પે॰... **વોતરતેવ સાતિ** અનિચ્ચાદીસુ એકેન આકારેન સમ્મસન્તી સત્તક્ખત્તું પવત્તિત્વા ભિજ્જન્તી ભવઙ્ગં ઓતિણ્ણા નામ હોતિ, તતો પરં ભવઙ્ગવારોતિ કત્વા . **સઙ્ખારુપેક્ખાકતનયેનાતિ** અનિચ્ચાદિના આરમ્મણકરણવસેનેવ સઙ્ખારુપેક્ખાય કતનયેન, ન સમ્મસિતનયેન. તેનાહ ''**અનિચ્ચાદિ**...પે॰... **કુરુમાન**''ન્તિ. **ભવઙ્ગાવટ્ટનં કત્વાતિ** ભવઙ્ગસ્સ નિવત્તનં કત્વા ચિત્તસ્સ ભવઙ્ગવસેન પવત્તિતું અદત્વા. **પરિકમ્મન્તિ** મગ્ગસ્સ પરિકમ્મત્તા પટિસઙ્ખારકત્તા. **ઉપચારન્તિ** મગ્ગસ્સ આસન્નત્તા, સમીપચારિત્તા વા.

૧૩૧૩-૬. અનુલોમત્તં સયમેવ વદતિ "**પુરિમાન**"ન્તિઆદિના. ઇદઞ્હિ અનિચ્ચલક્ખણાદિવસેન સઙ્ખારે આરબ્ભ પવત્તત્તા, ''ઉદયબ્બયવન્તાનંયેવ વત ધમ્માનં ઉદયબ્બયઞાણં ઉપ્પાદવયે અદ્દસા''તિ ચ ''ભઙ્ગવન્તાનંયેવ વત ભઙ્ગાનુપસ્સનં ભઙ્ગમદ્દસા''તિ ચ ''સભયંયેવ વત ભયતુપટ્ઠાનસ્સ ભયતો ઉપટ્ઠિત''ન્તિ ચ ''સાદીનવેયેવ વત આદીનવાનુપસ્સનં આદીનવમદ્દસા''તિ ચ ''નિબ્બિન્દિતબ્બેયેવ વત નિબ્બિદાઞાણં નિબ્બિન્દ''ન્તિ ચ ''મુઞ્ચિતબ્બમ્હિયેવ વત મુઞ્ચિતુકમ્યતાઞાણં મુઞ્ચિતુકામં જાત''ન્તિ ચ ''પટિસઙ્ખાતબ્બમેવ વત પટિસઙ્ખાઞાણેન પટિસઙ્ખાત''ન્તિ ચ ''ઉપેક્ખિતબ્બંયેવ વત સઙ્ખારુપેક્ખાય ઉપેક્ખિત''ન્તિ ચ અત્થતો વદમાનં વિય ઇમેસઞ્ચ અટ્ઠન્નં ઞાણાનં કતકિચ્ચતાય અનુલોમેતિ સબ્બાસંયેવ વિપસ્સનાનં લક્ખણત્તયસમ્મસનકિચ્ચત્તા, તથા ઉપરિ ચ અરિયમગ્ગે સત્તતિંસાય બોધિપક્ખિયધમ્માનં તાય પટિપદાય પત્તબ્બતાય. ન હિ અનુલોમઞાણે થૂલથૂલસચ્ચપટિચ્છાદકસંકિલેસવિક્ખમ્ભનવસેન અપ્પવત્તન્તે ગોત્રભુઞાણં ઉપ્પજ્જતિ, ગોત્રભુઞાણે ચ અનુપ્પન્ને મગ્ગઞાણં ન ઉપ્પજ્જતિ, તસ્મા પુરિમપચ્છિમાનં ભાગાનં અનુલોમત્તા ''અનુલોમન્તિ સઞ્ઞિત''ન્તિ. **તેનેવા**તિ હેટ્ઠિમઞાણાનં અનુલોમમુખેન, ઉપરિ બોધિપક્ખિયાનં અનુલોમનતો ચ. **સચ્ચાનુલોમઞાણન્તિ પવુચ્ચતિ** મગ્ગસચ્ચસ્સ અનુલોમિકત્તા. **વુટ્ઠાનગામિનિયા**તિ સઙ્ખારારમ્મણાય વુટ્ઠાનગામિનિયા વિપસ્સનાય. **પરિયોસાન**ન્તિ પુરિમા કોટિ. સઙ્ખારારમ્મણવિપસ્સનાસુ હિ અયં વિસેસતો વુટ્ઠાનગામિનિવિપસ્સનાતિ. અસઙ્ખતારમ્મણં પન સબ્બેન સબ્બં અરિયમગ્ગસઙ્ખાતં વુટ્ઠાનં ગચ્છતિ ઉપેતીતિ. તતોપિ હિ વિસેસતો ''વુટ્ઠાનગામિનિવિપસ્સના''તિ વત્તબ્બતં લભતીતિ આહ "**ઞેય્યં સબ્બપ્પકારેના**"તિઆદિ.

૧૩૧૭-૮. કિત્તિતાતિ થોમિતા, અરિયમગ્ગાધિટ્ઠાનતાય મહન્તાનં સીલક્ખન્ધાદીનં એસનતો ગવેસનતો **મહેસિના** સમ્માસમ્બુદ્ધેન. સન્તકિલેસતાય **સન્તા. યોગ**ન્તિ ભાવનં, ભાવનાભિયોગં વા.

ઇતિ અભિધમ્મત્થવિકાસિનિયા નામ

અભિધમ્માવતારસંવણ્ણનાય

પટિપદાઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૨૨. બાવીસતિમો પરિચ્છેદો

ઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિનિદ્દેસવણ્ણના

૧૩૧૯-૨૧. ઇદાનિ ઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિયા નિદ્દેસે અનુપ્પત્તે સા યસ્સ ઞાણસ્સ અનન્તરં ઉપ્પજ્જતિ, તં તાવ દસ્સેન્તો ‘‘**ઇતો પર**’’ન્તિઆદિમાહ. **ઇતો પર**ન્તિ ઇતો અનુલોમઞાણતો ઉપરિ. **આવજ્જનિયઠાનત્તા**તિ આવજ્જનકિચ્ચં કરોન્તં કિરિયમનોધાતુ વિય મગ્ગસ્સ આવજ્જનટ્ઠાને ઠિતત્તા અબ્બોહારિકમેવ ઉભયવિસુદ્ધિલક્ખણાભાવતો. કિઞ્ચાપિ એવં, તથાપિ વુટ્ઠાનગામિનિવિપસ્સનાય પરિયોસાનત્તા વિપસ્સનાપક્ખિયમેવાતિ આહ ‘‘**વિપસ્સનાય સોતસ્મિં, પતિતત્તા વિપસ્સના**’’તિ. એતેનસ્સ પટિપદાઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિભજનં દસ્સેતિ.

૧૩૨૨. પુથુજ્જનેસુ ભવં પોથુજ્જનિકં, તદેવ ગોત્તં અરિયેહિ અસમ્મિસ્સા પુથુજ્જનસમઞ્ઞાતિ **પોથુજ્જનિકગોત્તં**. એકવંસજાનઞ્હિ સમાના સમઞ્ઞા ‘‘ગોત્ત’’ન્તિ વુચ્ચતિ, ગં તાયતિ બુદ્ધિં, અભિધાનઞ્ચ એકંસિકવિસયતાય રક્ખતીતિ કત્વા. **વા**-સદ્દો વક્ખમાનત્થવિકપ્પને. અભિભુય્ય પવત્તિતો ગોત્રભૂતિ સમ્બન્ધો. **ગોત્તં વુચ્ચતિ નિબ્બાનં** ‘‘અરિયો’’તિ બુદ્ધિયા, અભિધાનસ્સ ચ તાયનતો પવત્તનતોતિ અધિપ્પાયો. **તતો ભવતી**તિ તતો ગોત્તતો આરમ્મણપચ્ચયતો ભવતિ. **ઇતિ**-સદ્દો ચેત્થ હેતુત્થો દટ્ઠબ્બો. તેન યસ્મા તતો ભવતિ, તસ્મા ગોત્રભૂતિ અત્થો.

૧૩૨૩-૫. ઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિ એવ **ઞાણદસ્સનસુદ્ધિકં**. તં સમ્પાદેતું પનિચ્છતા તેન ભિક્ખુના યં અઞ્ઞં કિઞ્ચિપિ કાતબ્બં, તં નત્થીતિ સમ્બન્ધો. કસ્મા નત્થીતિ ચે આહ ‘‘**યં હી**’’તિઆદિ. ‘‘**કતમેવા**’’તિ વુત્તે ‘‘કથ’’ન્તિ અનુયોગસ્સ ઉપટ્ઠિતત્તા ‘‘**અનુલોમાવસાનં હી**’’તિઆદિના તં સમત્થેતિ.

૧૩૨૬-૭. એવં ઉપ્પન્નઅનુલોમઞાણસ્સ પનસ્સ એતેહિ તીહિપિ અનુલોમઞાણેહિ અત્તનો બલાનુરૂપેન થૂલથૂલે સચ્ચપટિચ્છાદકતમમ્હિ અન્તરધાપિતે સબ્બસઙ્ખારગતે ચિત્તં ન પક્ખન્દતિ , ન લગ્ગતિ, પદુમપલાસતો ઉદકં વિય પતિકુટતિ પતિવટ્ટતિ, સબ્બં નિમિત્તારમ્મણમ્પિ સબ્બં પવત્તારમ્મણમ્પિ પલિબોધતો ઉપટ્ઠાતિ, અથસ્સ સબ્બસ્મિં નિમિત્તપ્પવત્તારમ્મણે પલિબોધતો ઉપટ્ઠિતે દુતિયસ્સ વા તતિયસ્સ વા અનુલોમઞાણસ્સ અનન્તરં ગોત્રભુઞાણં ઉપ્પજ્જતિ. તેનાહ ‘‘**તસ્સા**’’તિઆદિ. **પઠમાવજ્જનઞ્ચેવ પઠમાભોગતાપિ ચા**તિ પઠમાવજ્જનં પઠમાભોગભૂતં. સકત્થે હિ અયં તા-પચ્ચયોતિ. તત્થ આવજ્જનં ચિત્તસન્તાનસ્સ પરિણામનવસેન, આભોગો અત્તનો આભુજનવસેન દટ્ઠબ્બો.

૧૩૨૮-૩૩. અનન્તરાદીહીતિ અનન્તરસમનન્તરઆસેવનઉપનિસ્સયનત્થિવિગતવસેન છહિ પચ્ચયેહિ. **મુદ્ધ**ન્તિ મુદ્ધભૂતં. એકન્તિકતાય એકવારમેવ ચ ઉપ્પજ્જનતો પુનરાવત્તાભાવેન પન **અનાવત્તં. અનાવજ્જનમ્પિ ચા**તિ અનાવજ્જનમ્પિસમાનં. **સઞ્ઞં દત્વા વિયા**તિ ‘‘એવં ઉપ્પજ્જાહી’’તિ સઞ્ઞં દત્વા વિય. **અનિબ્બિદ્ધપુબ્બ**ન્તિ અપદાલિતપુબ્બં. **વિદ્ધંસેન્તોવા**તિ વિનાસેન્તો એવ. **જાયતી**તિ નિબ્બત્તતિ. એત્થ ચ ઇમં ઉપમં આહરન્તિ – એકો કિર ઇસ્સાસો અટ્ઠઉસભમત્તે પદેસે ફલકસતં ઠપાપેત્વા વત્થેન મુખં વેઠેત્વા સરં સન્નય્હિત્વા ચક્કયન્તે અટ્ઠાસિ, અઞ્ઞો પુરિસો ચક્કયન્તં આવિજ્ઝિત્વા યદા ઇસ્સાસસ્સ ફલકં અભિમુખં હોતિ, તદા તત્થ દણ્ડકેન સઞ્ઞં દેતિ. ઇસ્સાસો દણ્ડકસઞ્ઞં અમુઞ્ચિત્વાવ સરં ખિપિત્વા ફલકસતનિબ્બિજ્ઝતિ. તત્થ દણ્ડકસઞ્ઞં દેન્તો વિય ગોત્રભુઞાણં,

ઇસ્સાસો વિય મગ્ગઞાણં, દણ્ડકસઞ્ઞં અમુઞ્ચિત્વાવ ફલકસતં નિબ્બિજ્ઝનં વિય મગ્ગઞાણસ્સ ગોત્રભુઞાણેન દિન્નસઞ્ઞં અમુઞ્ચિત્વાવ નિબ્બાનં આરમ્મણં કત્વા અનિબ્બિદ્ધપુબ્બાનં અપદાલિતપુબ્બાનં લોભદોસમોહક્ખન્ધાનં નિબ્બિજ્ઝનન્તિ.

૧૩૩૫-૮. **અનામતગ્ગ**...પે॰... **મહોદધિ**ન્તિ અટ્ઠમભવતો પટ્ઠાય નિબ્બત્તકં અઞ્ઞાતકોટિં સંસારવટ્ટદુક્ખમહાસમુદ્દં. પાણાતિપાતાદિપઞ્ચવેરાનિ ચેવ પઞ્ચવીસતિ મહાભયાનિ ચાતિ **સબ્બવેરભયાનિ**. **અનેકેપિ આનિસંસે**તિ રતનત્તયે નિવિટ્ઠસદ્ધાદિકે આનિસંસે. **આદિમગ્ગેના**તિ સોતાપત્તિમગ્ગસઙ્ખાતેન પઠમમગ્ગેન. પઠમમગ્ગઞાણવણ્ણના.

૧૩૩૯. **તસ્સેવાનન્તર**ન્તિ તસ્સ અનન્તરંયેવ. **દ્વેપિ તીણિ વા**તિ નાતિતિક્ખપઞ્ઞસ્સ દ્વે, તિક્ખપઞ્ઞસ્સ તીણિ ફલચિત્તાનિ.

૧૩૪૦-૩. ‘‘**અજાનિત્વા વદન્તિ તે**’’તિ વત્વા તત્થ કારણં દસ્સેતું ‘‘**એકસ્સા**’’તિઆદિ વુત્તં. **પઞ્ચમં મગ્ગચિત્ત**ન્તિ ઇમિનાવ છટ્ઠસ્સ અભાવદીપનેન ‘‘એકં ફલચિત્ત’’ન્તિ વદતો ગોદત્તત્થેરસ્સ વાદોપિ પટિક્ખિત્તો.

૧૩૪૪. ‘‘**એત્તાવતા**’’તિ પઠમમગ્ગસ્સ ઉપ્પત્તિઅનન્તરં ફલસ્સ ઉપ્પત્તિમત્તેન. **સોતાપન્નોતિ વુચ્ચતી**તિ સોતાપન્નો નામ દુતિયો અરિયપુગ્ગલોતિ વુચ્ચતિ. સો દેવરજ્જચક્કવત્તિરજ્જાદિપમાદટ્ઠાનં આગમ્મ ભુસં પમત્તોપિ હુત્વા કામસુગતિયં સત્તક્ખત્તુમેવ સન્ધાવિત્વા સંસરિત્વા દુક્ખસ્સન્તકરણસમત્થો હોતિ. યથાહ –

‘‘કિઞ્ચાપિ તે હોન્તિ ભુસં પમત્તા,
ન તે ભવં અટ્ઠમમાદિયન્તી’’તિ. (ખુ॰ પા॰ ૬.૯; સુ॰ નિ॰ ૨૩૨; નેત્તિ॰ ૧૧૫);

રૂપારૂપલોકેસુ પન ન તથા નિયમોતિ આચરિયા.

૧૩૪૭. **ફલાદીનન્તિ આદિ**-સદ્દેન પહીનકિલેસાદિકે સઙ્ગણ્હાતિ. તથા ચ ‘‘ઇમિના વતાહં મગ્ગેન આગતો’’તિ પઠમં મગ્ગં પચ્ચવેક્ખતિ, તતો ‘‘અયં મે આનિસંસો લદ્ધો’’તિ ફલં પચ્ચવેક્ખતિ, તતો ‘‘ઇમે નામ મે કિલેસા પહીના’’તિ પહીનકિલેસે પચ્ચવેક્ખતિ, તતો ‘‘ઇમે નામ મે કિલેસા અવસિટ્ઠા’’તિ ઉપરિમગ્ગત્તયવજ્ઝે કિલેસે પચ્ચવેક્ખતિ, અવસાને ‘‘અયં મે ધમ્મો આરમ્મણતો પટિવિદ્ધો’’તિ અમતં નિબ્બાનં પચ્ચવેક્ખતિ. ઇતિ સોતાપન્નસ્સ પઞ્ચ પચ્ચવેક્ખણઞાણાનિ હોન્તિ. યથા ચ સોતાપન્નસ્સ, એવં સકદાગામિઅનાગામીનમ્પિ. અરહતો પન અવસિટ્ઠકિલેસપચ્ચવેક્ખણં નામ નત્થિ. એવં સબ્બાનિપિ એકૂનવીસતિ પચ્ચવેક્ખણઞાણાનિ. તેનાહ ‘‘**પચ્ચવેક્ખણઞાણાનિ, ભવન્તેકૂનવીસતી**’’તિ.

૧૩૪૮-૫૦. યાસં પચ્ચવેક્ખણવસેન ઇમાનિ ઞાણાનિ પવત્તન્તિ, તા દસ્સેતું ‘‘**મગ્ગો ફલઞ્ચા**’’તિઆદિમાહ. ઉક્કટ્ઠપરિચ્છેદોયેવ ચેસો. પહીનાવસિટ્ઠકિલેસપચ્ચવેક્ખણઞ્હિ સેખાનમ્પિ હોતિ વા ન વા. ન હિ સબ્બેવ તત્થ સમત્થા હોન્તિ. તેનેવ હિ મહાનામો ભગવન્તં પુચ્છિ ‘‘કો સુ નામ મે ધમ્મો અજ્ઝત્તં અપ્પહીનો, યેન મે એકદા લોભધમ્માપિ ચિત્તં પરિયાદાય તિટ્ઠન્તી’’તિઆદિ (મ॰ નિ॰ ૧.૧૭૫). **યોગમારભતે**તિ તસ્મિંયેવ વા આસને નિસિન્નો, અપરેન વા સમયેન કામરાગબ્યાપાદાનં તનુભાવકરાય સકદાગામિમગ્ગસઙ્ખાતાય **દુતિયાય ભૂમિયા** અધિગમત્થાય વિપસ્સનાયોગં કરોતિ, દુતિયભાવો ચસ્સ દેસનાવસેન, ઉપ્પત્તિવસેન ચ વેદિતબ્બો. સમ્પયુત્તાનં

પન નિસ્સયભાવેન તે ધમ્મા ભવન્તિ એત્થાતિ **ભૂમિ**, યસ્મા વા સમાનેપિ લોકુત્તરભાવે સયમ્પિ ભવતિ, ન નિબ્બાનં વિય અપાતુભૂતં, તસ્માપિ "**ભૂમી**"તિ વુચ્ચતિ. **ઞાણેન પરિમજ્જતી**તિ તેન તેનાકારેન ઇન્દ્રિયાનં તિક્ખતરતં સમ્પાદેત્વા, બલબોજ્ઝઙ્ગાનઞ્ચ પટુતરભાવં સાધેત્વા લક્ખણત્તયં તીરણવસેન પરિમજ્જતિ.

૧૩૫૧-૨. તત્થ અપરાપરં ઞાણં ચારેન્તો પરિવત્તેતિ. તેનાહ "**વિપસ્સનાવીથિં ઓગાહતી**"તિ. **હેટ્ઠા વુત્તનયેના**તિ ઉદયબ્બયઞાણાદીનં ઉપ્પાદને વુત્તનયેનેવ. **ગોત્રભુસ્સ અનન્તર**ન્તિ એત્થ ગોત્રભુ વિય ગોત્રભુ. પઠમમગ્ગપુરેચારિકઞાણઞ્હિ પુથુજ્જનગોત્તાભિભવનતો, અરિયગોત્તભવનતો ચ નિપ્પરિયાયતો "ગોત્રભૂ"તિ વુચ્ચતિ, ઇદં પન તંસદિસતાય પરિયાયતો ગોત્રભુ. એકચ્ચસંકિલેસવિસુદ્ધિયા, પન અચ્ચન્તવિસુદ્ધિયા આરમ્મણકરણતો ચ "વોદાન"ન્તિ વુચ્ચતિ. તેનાહ **પટ્ઠાને** "અનુલોમં વોદાનસ્સ અનન્તરપચ્ચયેન પચ્ચયો"તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪૧૭). યસ્મા પન **પટિસમ્ભિદામગ્ગે** "ઉપ્પાદાદિઅભિભવનટ્ઠં ઉપાદાય અટ્ઠ ગોત્રભુધમ્મા સમાધિવસેન ઉપ્પજ્જન્તિ, દસ ગોત્રભુધમ્મા વિપસ્સનાવસેન ઉપ્પજ્જન્તી"તિઆદીસુ (પટિ॰ મ॰ ૧.૬૦) ગોત્રભુનામવસેનેવ આગતં, તસ્મા ઇધાપિ "ગોત્રભુસ્સ અનન્તર"ન્તિ વુત્તં ગોત્તસઙ્ખાતનિબ્બાનતો ભૂતન્તિ કત્વા. દુતિયમગ્ગઞાણવણ્ણના.

૧૩૫૫-૭. યન્તિ યસ્મા. **સકિદેવા**તિ એકવારમેવ. **ઇમં લોકં આગન્ત્વા**તિ ઇમિના પઞ્ચસુ સકદાગામીસુ ચત્તારો વજ્જેત્વા એકોવ ગહિતો. એકચ્ચો હિ ઇધ સકદાગામિફલં પત્વા ઇધેવ પરિનિબ્બાયતિ, એકચ્ચો ઇધ પત્વા દેવલોકે પરિનિબ્બાયતિ, એકચ્ચો દેવલોકે પત્વા તત્થેવ પરિનિબ્બાયતિ, એકચ્ચો દેવલોકે પત્વા ઇધૂપપજ્જિત્વા પરિનિબ્બાયતીતિ ઇમે ચત્તારોપિ ઇધ ન ગહિતા. યો પન ઇધ પત્વા દેવલોકે યાવતાયુકં વસિત્વા ઇધૂપપજ્જિત્વા પરિનિબ્બાયતિ, અયમેકોવ ઇધ ગહિતોતિ. **અન્તકરો ભવે**તિ દુક્ખસ્સન્તકરો ભવેય્ય, ભવે વા અન્તકરો ભવસ્સ અન્તકરોતિ અત્થો. તતિયાય ભૂમિયા પત્તિયાતિ સમ્બન્ધો. **બ્યાપાદકામરાગાનં પહાનાયા**તિ તેસંયેવ સકદાગામિમગ્ગેન તનુકરાનં સંયોજનાનં નિરવસેસપ્પહાનાય. તતિયમગ્ગઞાણવણ્ણના.

૧૩૬૩-૭. પટિસન્ધિવસેન કામભવસ્સ અનાગમનતો **અનાગામી**. તેનાહ "**તત્થેવ પરિનિબ્બાયી**"તિ. **તત્થેવા**તિ સુદ્ધાવાસે વા અઞ્ઞત્થ વા યત્થ ઉપ્પન્નો, તત્થેવ પરિનિબ્બાયિ. **અનાવત્તિસભાવો**તિ તસ્મા લોકા ઇધ પટિસન્ધિગ્ગહણવસેન ઇમં લોકં પુનરાગમનાભાવતો અનાવત્તનસભાવો, બુદ્ધદસ્સનથેરદસ્સનધમ્મસ્સવનાનં પનત્થાય આગમનં હોતિયેવ. **રૂપરાગાદિપહાનાયા**તિ રૂપરાગઅરૂપરાગમાનઉદ્ધચ્ચઅવિજ્જાસઙ્ખાતાનં પઞ્ચન્નં ઉદ્ધમ્ભાગિયસંયોજનાનં નિરવસેસપ્પહાનાય. **વિદ્ધંસાયા**તિ વિનાસાય. ચતુત્થમગ્ગઞાણવણ્ણના.

૧૩૭૧-૪. મહાખીણાસવોતિ મહાનુભાવતો નિબદ્ધપૂજાવચનમેતં, ન ઉપાદાયવચનં "યથા મહામોગ્ગલ્લાનો"તિ. ન હિ ચૂળખીણાસવો નામ અત્થિ. અનુપ્પત્તો સદત્થો સકત્થો, પૂજત્થો વા એતેનાતિ **અનુપ્પત્તસદત્થો**, સદત્થોતિ ચ અરહત્તં વેદિતબ્બં. તઞ્હિ અત્તુપનિબન્ધનટ્ઠેન, અત્તાનં અવિજહનટ્ઠેન, અત્તનો પરમત્થટ્ઠેન ચ અત્તનો અત્થત્તા "સદત્થો"તિ વુચ્ચતિ. ખીણાનિ દસપિ ભવસંયોજનાનિ એતસ્સાતિ **ખીણસંયોજનો**. દક્ખિણં અરહતીતિ **દક્ખિણેય્યો. ચતસ્સોપી**તિ સોતાપત્તિમગ્ગો સકદાગામિમગ્ગો અનાગામિમગ્ગો અરહત્તમગ્ગોતિ ચતસ્સોપિ. **વિસુદ્ધિકામેના**તિ અત્તનો વિસુદ્ધિં ઇચ્છન્તેન. તપોયેવ ધનમસ્સાતિ **તપોધનો**, તેન.

ઇતિ અભિધમ્મત્થવિકાસિનિયા નામ

અભિધમ્માવતારસંવણ્ણનાય

ઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૨૩. તેવીસતિમો પરિચ્છેદો

કિલેસપ્પહાનકથાવણ્ણના

૧૩૭૫. ઇદાનિ ઇમિસ્સાયેવ ચતુત્થઞાણાય ઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિયા આનુભાવવિજાનનત્થં યેન યે ધમ્મા પહાતબ્બા, તેસં પહાનઞ્ચ અભિસમયકાલે પરિઞ્ઞાદિકિચ્ચાનિ ચ દસ્સેતું “**એતેસુ યેન યે ધમ્મા**”તિઆદિ આરદ્ધં . **યે ધમ્મા**તિ યે સંકિલેસધમ્મા. **સંયોજના**દીસુ ખન્ધેહિ ખન્ધાનં, ફલેન કમ્મસ્સ, દુક્ખેન વા સત્તાનં સંયોજનટ્ઠેન બન્ધનટ્ઠેન **સંયોજનાનિ**. સમ્પયુત્તધમ્માનં વિબાધનટ્ઠેન, ઉપતાપનટ્ઠેન, સંકિલિટ્ઠતાય ચ **કિલેસા**. અભિનિવેસાદિવસેન મિચ્છાવિપરીતં પવત્તનતો મિચ્છાસભાવાતિ **મિચ્છત્તા**. લોકે ધમ્મા, લોકપરિયાપન્ના ધમ્મા, લોકપ્પવત્તિયં સતિ અનુપરમધમ્મત્તા વાતિ **લોકધમ્મા**. મચ્છેરસ્સ ભાવો, કમ્મં વાતિ **મચ્છરિયં**. વિપરીતટ્ઠેન **વિપલ્લાસા**. નામકાયસ્સ ચ રૂપકાયસ્સ ચ ગન્થનતો **ગન્થા**. અરિયેહિ અગન્તબ્બા, અયુત્તા ગતીતિ વા **અગતિ**. આસવન્તીતિ **આસવા**, આભવગ્ગતો સબ્બમોકાસલોકં, આગોત્રભુતો સબ્બે ધમ્મે બ્યાપેત્વા પવત્તન્તીતિ અત્થો, આસવન્તિ સંસારદુક્ખન્તિ વા **આસવા**, ચક્ખાદીહિ વા સંવરાસંવરદ્વારેહિ સત્તસન્તાને આસવન્તિ વણતો યૂસાનિ સન્દન્તિ વિયાતિ **આસવા**, આસવન્તિ વા એતેહિ ચિત્તાનિ વિસયેસૂતિ **આસવા**. સંસારમહાસાગરપ્પત્તિહનનતો ઓઘા વિયાતિ **ઓઘા**. હેટ્ઠા વુત્તનયેન યોજનતો **યોગા**. નિવારેન્તિ લોકિયલોકુત્તરગુણવિસેસાધિગમન્તિ **નીવરણાનિ**. અનિચ્ચાદિધમ્મસભાવં અતિક્કમ્મ પરતો અસભાવતો આમસન્તીતિ **પરામાસા**. મણ્ડૂકં પન્નગો વિય આરમ્મણં ભુસં આદિયન્તીતિ **ઉપાદાનાનિ**. અપ્પહીનભાવેન સત્તસન્તાને અનુસેન્તિ મૂસિકવિસં વિય અનુરૂપકારણં લભિત્વા ઉપ્પજ્જન્તીતિ **અનુસયા**. ચિત્તસ્સ મલીનભાવકરણટ્ઠેન **મલા**. અકુસલકમ્માનિ ચ તાનિ દુગ્ગતીનં પથા ચાતિ **અકુસલકમ્મપથા**. ઇધ પન કમ્મપથભાવં અપ્પત્તાનં તંસભાવતો ગહણં દટ્ઠબ્બં. ચિત્તં ઉપ્પજ્જતિ એત્થાતિ ચિત્તુપ્પાદો, ચેતસિકરાસિ, અકુસલો ચ સો ચિત્તુપ્પાદો ચાતિ **અકુસલચિત્તુપ્પાદો**.

કામભવતો ઉપરિકોટ્ઠાસભાવતો તતિયમગ્ગપ્પત્તિયા ઉદ્ધં ભજિતબ્બતો, સેવિતબ્બતો ચાતિ ઉદ્ધમ્ભાગા, રૂપારૂપભવા, તેસં હિતાનિ તત્થુપ્પજ્જનખન્ધાદિયોજનતોતિ ઉદ્ધમ્ભાગિયાનિ, તાનિયેવ સંયોજનાનીતિ **ઉદ્ધમ્ભાગિયસંયોજનાનિ**. રૂપારૂપભવતો હેટ્ઠિમકોટ્ઠાસભાવતો તત્થુપ્પાદકિલેસાનં અપ્પહીનભાવેન તતિયમગ્ગપ્પત્તિયા હેટ્ઠા ભજિતબ્બતો વા અધોભાગા, કામભવા, તેસં હિતાનિ સંયોજનાનીતિ **અધોભાગિયસંયોજના**નીતિ.

ઇમેસુ પન દસસુ રૂપભવસંયોજનં, અરૂપભવસંયોજનં, કામભવસંયોજનઞ્ચ અત્થતો લોભોવ, સક્કાયદિટ્ઠિસીલબ્બતપરામાસાપિ દિટ્ઠિયેવ, તસ્મા ધમ્મતો સત્ત સંયોજનાનિ.

મિચ્છાસઙ્કપ્પો મિચ્છાવાયામો મિચ્છાસમાધીતિ તથા પવત્તાનં વિતક્કવીરિયસમાધીનમધિવચનં. મિચ્છાવાચાદયો તયો તથા પવત્તા ચેતના. મિચ્છાસતિ પન ચિત્તુપ્પાદો. મિચ્છાઞાણં તથા પવત્તો મોહો. મિચ્છાવિમુત્તિ લોકથૂપિકાદીસુ મોક્ખોતિ પવત્તમિચ્છાગાહો.

કારણૂપચારેનાતિ લાભહેતુકો લાભો, અલાભહેતુકો અલાભોતિઆદિના કારિયસ્સ કારણવસેન ઉપચરણેન. **લોકધમ્મગ્ગહણ**ન્તિ લોકધમ્મગ્ગહણેન ગહણં.

આવાસે મચ્છરિયં, આવાસહેતુકં વા મચ્છરિયન્તિ **આવાસમચ્છરિયં**. એવં **કુલમચ્છરિયાદીનિ**પિ. તત્થ **આવાસો**તિ વિહારાદિ. **કુલ**ન્તિ ઉપટ્ઠાકકુલં, ઞાતિકુલઞ્ચ. **લાભો**તિ પચ્ચયલાભોયેવ. **વણ્ણો**તિ સરીરવણ્ણો ચ ગુણવણ્ણો ચ. **ધમ્મો**તિ આગમો, અધિગમો ચ.

‘‘તયો’’તિ વત્થું અભિન્દિત્વા વુત્તં, ભિન્દિત્વા ચ પન વુચ્ચમાને દ્વાદસ હોન્તિ.

અભિસજ્જનૂપનય્હનવસેન પવત્તનતો અભિજ્ઝાબ્યાપાદાનં કાયગન્થતા દટ્ઠબ્બા. ‘‘ઇદમેવ સચ્ચં મોઘમઞ્ઞ’’ન્તિ એવં અવત્થુમ્હિ પવત્તો અભિનિવેસો ઇદંસચ્ચાભિનિવેસો. સીલબ્બતપરામાસઇદંસચ્ચાભિનિવેસકાયગન્થા ચેત્થ અત્થતો દિટ્ઠિયેવ, તસ્મા ધમ્મતો તયો કાયગન્થા.

‘‘છન્દદોસમોહભયાની’’તિ અગતિકારણત્તા વુત્તં, છન્દાદીહિ પન અકત્તબ્બકરણં, કત્તબ્બાકરણઞ્ચ અગતિ નામ.

આસવેસુ કામરાગભવરાગા અત્થતો લોભોતિ ધમ્મતો તયો આસવા.

તેસમેવાતિ કામરાગાદીનમેવ. તે હિ ઓઘો વિય અત્તનિ પતિતે અપાયસમુદ્દં પાપેન્તિ, સંસારદુક્ખતો ચ સીસં ઉક્ખિપિતું ન દેન્તિ, ખન્ધાદીનિ ચ ખન્ધાદીહિ યોજેન્તિ.

કામુપાદાનાદીનીતિ કામુપાદાનદિટ્ઠુપાદાનસીલબ્બતુપાદાનઅત્તવાદુપાદાનાનિ. દિટ્ઠુપાદાનાદીનિ ચેત્થ તથા પવત્તા દિટ્ઠિયેવ, કામુપાદાનં લોભોતિ ધમ્મતો દ્વે ઉપાદાનાનિ.

સત્તાનુસયાતિ એત્થ યદિ અપ્પહીનટ્ઠેન સત્તસન્તાને અનુસેન્તીતિ અનુસયા. કસ્મા સત્તેવ વુત્તા, નનુ અઞ્ઞેસમ્પિ કિલેસાનં અપ્પહીનભાવો વિજ્જતીતિ? ન મયં અપ્પહીનમત્તેન અનુસયં વદામ, કિન્તુ અપ્પહીનભાવેન થામગતકિલેસા અનુસયાતિ, થામગમનઞ્ચ નેસં અઞ્ઞેહિ અસાધારણો સભાવો દટ્ઠબ્બો. તથા હિ ધમ્મસભાવવેદિના તથાગતેન ઇમેયેવ અનુસયા વુત્તા, કામરાગોયેવ અનુસયો કામરાગાનુસયો. એવં સેસેસુપિ. અપરે પન ‘‘કામરાગસ્સ અનુસયો’’તિઆદિનિબ્બચનં વત્વા કામરાગાદીનં બીજભૂતા અત્તભાવસ્સ કિલેસસમ્ભૂતા કિલેસુપ્પાદનસત્તિ અનુસયાતિ વણ્ણેન્તિ, તેસં મતપટિક્ખેપો ઇધ પપઞ્ચાવહત્તા અનાહટો.

પાણસ્સ અતિપાતો **પાણાતિપાતો**, **પાણો**તિ વોહારતો સત્તો, પરમત્થતો જીવિતિન્દ્રિયં. તસ્મિં પાણે પાણસઞ્ઞિનો જીવિતિન્દ્રિયુપચ્છેદકપ્પયોગસમુટ્ઠાપિકા વધકચેતના પાણાતિપાતો. પરભણ્ડે તથાસઞ્ઞિનો તદાદાયકપ્પયોગસમુટ્ઠાપિકા થેય્યચેતના **અદિન્નાદાનં**. અસદ્ધમ્મકામતાય કાયદ્વારપ્પવત્તા અગન્તબ્બટ્ઠાનવીતિક્કમચેતના **કામેસુમિચ્છાચારો**. અભૂતં વત્થું ભૂતતો પરં વિઞ્ઞાપેતુકામસ્સ તથા વિઞ્ઞાપનપ્પયોગસમુટ્ઠાપિકા ચેતના **મુસાવાદો**. સો પન પરસ્સ અત્થભેદકરોવ કમ્મપથો, ઇતરો કમ્મમેવ. સંકિલિટ્ઠચિત્તસ્સ પરભેદનકામતાય, અત્તપિયકમ્યતાય વા પરભેદકપ્પયોગસમુટ્ઠાપિકા ચેતના **પિસુણવાચા**. સાપિ દ્વીસુ ભિન્નેસુયેવ કમ્મપથો. પરમમ્મચ્છેદકપ્પયોગસમુટ્ઠાપિકા એકન્તફરુસચેતના **ફરુસવાચા**. અનત્થવિઞ્ઞાપનપ્પયોગસમુટ્ઠાપિકા સંકિલિટ્ઠચેતના **સમ્ફપ્પલાપો** નામ. સો પન પરેહિ ગહિતેયેવ કમ્મપથો હોતિ. ‘‘અહો વતેદં મમ હોતૂ’’તિ એવં પરભણ્ડાભિજ્ઝાયનલક્ખણા **અભિજ્ઝા**. ‘‘અહો વતાયં સત્તો

વિનસ્સેય્યા''તિ એવં મનોપદોસલક્ખણો **બ્યાપાદો**. ''નત્થિ દિન્ન''ન્તિઆદિના નયેન વિપરીતદસ્સનલક્ખણા **મિચ્છાદિટ્ઠિ**. એત્થ ચ નત્થિકઅહેતુકઅકિરિયદિટ્ઠીહિયેવ કમ્મપથભેદો.

ઇમેસુ ચ પાણાતિપાતાદિ તિવિધં કાયકમ્મમેવ. તં કાયવચીદ્વારેસુયેવ ઉપ્પજ્જતિ, ન મનોદ્વારે. તથા મુસાવાદાદિ ચતુબ્બિધં વચીકમ્મમેવ. અભિજ્ઝાદિકં પન તિવિધં મનોકમ્મમેવ. તં તીસુપિ દ્વારેસુ પવત્તતિ. દ્વારન્તરેસુપિ પવત્તમાનસ્સ સકસકનામાપરિચ્ચાગો વુત્તોયેવ. ધમ્મતો ચેત્થ આદિતો સત્ત ચેતનાસભાવા, ઇતરે તયો ચેતનાસમ્પયુત્તાતિ દટ્ઠબ્બા. મહાસાવજ્જઅપ્પસાવજ્જપ્પયોગાદિભેદો પન તત્થ તત્થ વુત્તનયેન વેદિતબ્બો.

એતાનીતિ ઇમાનિ મગ્ગઞાણાનિ. **યથાસમ્ભવ**ન્તિ તંતંમગ્ગાનુરૂપં.

અપાયં ગચ્છન્તિ એતેહીતિ **અપાયગમનીયા**. **સેસા**તિ ન અપાયગમનીયા. **ઓળારિકા**તિ તતિયમગ્ગેન પહાતબ્બાવત્થં ઉપાદાય ઓળારિકા. તેનાહ ''**સુખુમા તતિયમગ્ગઞાણવજ્ઝા**''તિ. સુખુમા કામરાગપટિઘાતિ સમ્બન્ધો. **ચતુત્થમગ્ગઞાણવજ્ઝા એવા**તિ અવધારણેન પઠમમગ્ગાદિવજ્ઝતં નિવત્તેતિ. ન હિ રૂપરાગાદીનં અપાયગામિનિયાવત્થાપિ અત્થિ, યતો તે પઠમઞાણવજ્ઝાપિ સિયુન્તિ.

યત્થ યત્થ પન એવ-સદ્દેન અવધારણં અકત્વા યં યં દુતિયઞાણવજ્ઝન્તિ વા તતિયઞાણવજ્ઝન્તિ વા ચતુત્થઞાણવજ્ઝન્તિ વા વક્ખતિ, તત્થ તત્થ સો સો પુરિમઞાણેહિ હતાપાયગમનીયાદિભાવોવ હુત્વા ઉપરિઞાણવજ્ઝો હોતીતિ વેદિતબ્બો. તેન **લોભ...પે॰... ચતુત્થઞાણવજ્ઝાની**તિ એત્થ લોભાદયો હેટ્ઠિમમગ્ગવજ્ઝાપિ હોન્તેવ.

યસેતિ પરિવારે.

દુક્ખે સુખન્તિ સઞ્ઞાચિત્તવિપલ્લાસાતિ સમ્બન્ધો.

અગતિયો પઠમમગ્ગઞાણવજ્ઝાતિ કિઞ્ચાપિ છન્દાદયો તણ્હાદિસભાવા ઉપરિમગ્ગવજ્ઝા, તથાપિ તમ્મૂલકસ્સ અકત્તબ્બકરણસ્સ, કત્તબ્બાકરણસ્સ ચ અપાયગમનીયતાય પઠમમગ્ગઞાણવજ્ઝા.

કતાકતકુસલાકુસલવિસયં યં વિપ્પટિસારભૂતં **કુક્કુચ્ચં**, તં ઇધ તતિયઞાણવજ્ઝં વુત્તં. યં પન ''કુક્કુચ્ચપકતતાય આપત્તિં આપજ્જતી''તિ વુત્તં કુક્કુચ્ચં, તં સન્ધાય ''કુક્કુચ્ચવિચિકિચ્છા સોતાપત્તિમગ્ગેન પહીયન્તી''તિ (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૧૧૭૬) **ધમ્મસઙ્ગણીઅટ્ઠકથાયં** વુત્તં, તસ્મા ભિન્નં વચનાનં અયં અધિપ્પાયો વેદિતબ્બો. અઞ્ઞેસુપિ એદિસેસુ ઠાનેસુ અધિપ્પાયોવ પરિયેસિતબ્બો, ન વિરોધતો પચ્ચેતબ્બં. ઓળારિકાનવસેસપ્પહાનં વા સન્ધાય કુક્કુચ્ચસ્સ પઠમતતિયઞાણવજ્ઝતા વુત્તા. યં પન અરહતો ઉપ્પજ્જમાનં ''ભગવતા પટિક્ખિત્તં અનુવસિત્વા અનુવસિત્વા આવસથપિણ્ડં ભુઞ્જિતુન્તિ કુક્કુચ્ચાયન્તો ન પટિગ્ગહેસી''તિ (પાચિ॰ ૨૦૪) આગતં કુક્કુચ્ચં, ન તં નીવરણં. ન હિ નીવરણં અરહતો ઉપ્પજ્જતિ, નીવરણપતિરૂપકં પન કપ્પતીતિ વીમંસનભૂતં વિનયકુક્કુચ્ચં નામ, તં તથાપવત્તચિત્તુપ્પાદોવ.

કામરાગપટિઘાનુસયા અનુસહગતા તતિયઞાણવજ્ઝા, ઓળારિકાનં પન દુતિયઞાણવજ્ઝતા હેટ્ઠા વુત્તનયાવ.

અકુસલચિત્તુપ્પાદ-ગ્ગહણેન ચેત્થ મક્ખપલાસમાયાસાઠેય્યથમ્ભસારમ્ભાદીનં સઙ્ગહો કતોતિ દટ્ઠબ્બં.

૧૩૭૬. તેન તેનાતિ તેન તેન ઘાતકેન સદ્ધિં. કિં પનેતાનિ એતે ધમ્મે ઘાતેન્તાનિ અતીતાનાગતે ઘાતેન્તિ, ઉદાહુ પચ્ચુપ્પન્નેતિ. કિં પનેત્થ, યદિ તાવ અતીતાનાગતે, અફલો વાયામો આપજ્જતિ. કસ્મા? પહાતબ્બાનં તદા નત્થિતાય. અથ પચ્ચુપ્પન્ને, તથાપિ અફલો વાયામેન સદ્ધિં પહાતબ્બાનં અત્થિતાય. અથાપિ કથઞ્ચિ પહાનં સિયા, સંકિલેસિકા મગ્ગભાવના આપજ્જતિ પહાતબ્બપ્પહાયકાનં સહાવટ્ઠાનતો? સચ્ચમેતં, યે પન મગ્ગેન અસમુગ્ઘાટિતત્તા કારણલાભે સતિ અવસ્સં ઉપ્પજ્જનારહા કિલેસા, તે અત્તનો ઉપ્પત્તિયા અનુપ્પત્તિધમ્મતં આપાદેન્તાનિ એતાનિ તે અનાગતે ઘાતેન્તિ નામ.

૧૩૭૭-૮૨. પરિઞ્ઞાદીનિ કિચ્ચાનીતિ પરિઞ્ઞાપહાનસચ્છિકિરિયાભાવનાવસેન ચત્તારિ કિચ્ચાનિ. **વુત્તાની**તિ ''દુક્ખં પરિઞ્ઞેય્ય''ન્તિઆદિના (સં॰ નિ॰ ૫.૧૦૯૯), ''યો, ભિક્ખવે, દુક્ખં પસ્સતી''તિઆદિના (સં॰ નિ॰ ૫.૧૧૦૦) ચ વુત્તાનિ. **સચ્ચાભિસમયે**તિ ચતુન્નં અરિયસચ્ચાનં પટિવિજ્ઝનક્ખણે.

યથાસભાવતોતિ અવિપરીતસભાવેન. ''**જાનિતબ્બાની**''તિ વત્વા કથં પનેતં જાનિતબ્બં, કથં નામ **એકેકસ્સ ઞાણસ્સ એકક્ખણે** ચત્તારિ કિચ્ચાનિ સમ્ભવન્તિ. ન હિ તાદિસં કિઞ્ચિ લોકે દિટ્ઠં અત્થિ, ન ચ વચનં લબ્ભતીતિ ચોદનં મનસિ નિધાય તેસં જાનનવિધિં ઉપમાવસેન તાવ દસ્સેતું ''**પદીપો હી**''તિઆદિ વુત્તં. **વિદંસેતી**તિ દસ્સેતિ. **પરિયાદિયતી**તિ ખેપેતિ.

૧૩૮૩-૪. પરિઞ્ઞાભિસમયેનાતિ અનવસેસતો પરિચ્છિજ્જ જાનનસઙ્ખાતેન પટિવિજ્ઝનેન. **અભિસમેતી**તિ અસમ્મોહવસેન પટિવિજ્ઝતિ. **પહાનાભિસમયેનેવા**તિ સમુચ્છેદપ્પહાનસઙ્ખાતેન પટિવિજ્ઝનેન અસમ્મોહતોવ અભિસમેતિ. **ભાવનાવિધિના**તિ સહજાતાદિપચ્ચયતાવસેન ભાવનાભિસમયવિધિના. મગ્ગઞાણઞ્હિ સમ્માસઙ્કપ્પાદિવસેન મગ્ગપુબ્બભાગભાવનાસમ્ભૂતેન અરિયમગ્ગભાવનાસઙ્ખાતેન પટિવિજ્ઝનેન અભિસમેતીતિ અટ્ઠઙ્ગિકં મગ્ગં અસમ્મોહતો પટિવિજ્ઝતિ. તઞ્હિ સમ્પયુત્તધમ્મેસુ સમ્મોહં વિદ્ધંસેન્તં અત્તનિપિ સમ્મોહં વિદ્ધંસેતિયેવ. **નિરોધ**ન્તિ નિબ્બાનં. **સચ્છિકરોતી**તિ પચ્ચક્ખકરણવસેન પટિવિજ્ઝતિ. ''નિરોધં સચ્છિકરોતી''તિ નિરોધસચ્ચમેકં આરમ્મણપટિવેધેન ચત્તારિપિ સચ્ચાનિ અસમ્મોહપટિવેધેન મગ્ગઞાણં પટિવિજ્ઝતિ.

એવં યુત્તિવસેન વિભાવિતં એકપટિવેધં આગમેનપિ સાધેતું ''**વુત્તમ્પિ ચેત**''ન્તિઆદિ વુત્તં. **મગ્ગસમઙ્ગિસ્સ ઞાણ**ન્તિ હિ ''યો નુ ખો, આવુસો, દુક્ખં પસ્સતિ, દુક્ખસમુદયમ્પિ સો પસ્સતિ, દુક્ખનિરોધમ્પિ, દુક્ખનિરોધગામિનિપટિપદમ્પિ સો પસ્સતી''તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૧૧૦૦) એકસચ્ચદસ્સનસમઙ્ગિનો અઞ્ઞસચ્ચદસ્સનસમઙ્ગિભાવવિચારણાયં તમત્થં સાધેતું આયસ્મતા ગવમ્પતિત્થેરેન વુત્તં. અઞ્ઞથા કમાભિસમયે સતિ પુરિમદિટ્ઠસ્સ પુન અદસ્સનતો સમુદયાદિપસ્સતો દુક્ખાદિદસ્સનં પુન અવત્તબ્બં સિયા. ઇદાનિ પનેત્થ ઉપમાસંસન્દનં કરોન્તો આહ ''**પદીપો**''તિઆદિ. નિસ્સયાભાવહેતુતાય દુક્ખપરિઞ્ઞાય વટ્ટિજ્ઝાપનસદિસતા, પટિપક્ખવિદ્ધંસનતાય સમુદયપ્પહાનસ્સ અન્ધકારવિનાસનસદિસતા, ઞાણાલોકપરિબ્રૂહનતાય મગ્ગભાવનાય આલોકવિદંસનસદિસતા, તેન તેન મગ્ગેન યથા યથા નિરોધસ્સ સચ્છિકિરિયા, તથા તથા કિલેસસ્નેહપરિયાદાનં હોતીતિ નિરોધસચ્છિકિરિયાય સ્નેહપરિયાદાનસદિસતા કારણૂપચારેન વુત્તા.

૧૩૮૫-૬. અપરાયપિ ઉપમાય તમત્થં દસ્સેન્તો આહ ''**ઉગ્ગચ્છન્તો**''તિઆદિ. **ઓભાસેતી**તિ પકાસેતિ. **પટિહઞ્ઞતી**તિ પટિપ્પસ્સમ્ભેતિ. એત્થાપિ યથા સૂરિયો રૂપગતાનિ ઓભાસેતિ, એવં મગ્ગઞાણં દુક્ખં પરિજાનાતિ.

યથા અન્ધકારં વિનાસેતિ, એવં સમુદયં પજહતિ. યથા આલોકં દસ્સેતિ, એવં સહજાતાદિપચ્ચયતાય મગ્ગં ભાવેતિ . યથા સીતં પટિપ્પસ્સમ્ભેતિ, એવં સબ્બકિલેસદરથપરિળાહપટિપ્પસ્સદ્ધિભૂતં નિરોધં સચ્છિકરોતીતિ ઉપમાસંસન્દનં દટ્ઠબ્બં.

૧૩૮૮. અપ્પેતીતિ પપ્પોતિ. દુક્ખપરિઞ્ઞાય સક્કાયતીરસમતિક્કમભાવતો ઓરિમતીરપ્પજહનસદિસતા, મગ્ગભાવનાય સત્તતિંસબોધિપક્ખિયધમ્મવહનતાય ભણ્ડવહનસદિસતા, એત્તાવતા પઞ્ઞાભાવનાય નાનાકિલેસવિદ્ધંસનવસપ્પવત્તો આનિસંસો દસ્સિતો હોતીતિ.

અરિયફલસમાપત્તિનિરોધસમાપત્તિયોપિ પનસ્સા આનિસંસાતિ દટ્ઠબ્બં. તા પન સઙ્ખેપતો એવં દટ્ઠબ્બા – ‘‘અરિયફલસમાપત્તી’’તિ હિ ચતુન્નમ્પિ ફલટ્ઠાનં અત્તનો અત્તનો અરિયફલસ્સ દિટ્ઠધમ્મસુખવિહારત્થં નિરોધે અપ્પના. ચત્તારોપિ હિ અરિયપુગ્ગલા સકં સકં ફલસમાપત્તિં સમાપજ્જન્તિ. કેચિ પન ‘‘અનાગામિઅરહન્તોવ સમાપજ્જન્તિ સમાધિસ્મિં પરિપૂરકારિતાયા’’તિ વદન્તિ, તં અકારણં અત્તના પટિલદ્ધસમાપત્તિસમાપજ્જને સમાધિસ્મિં પરિપૂરકારિતાય કાતબ્બાભાવતો. સબ્બસો અસમુચ્છિન્નકિલેસસ્સ હિ પુથુજ્જનસ્સાપિ અત્તના પટિલદ્ધલોકિયસમાપત્તિસમાપજ્જનં લબ્ભતિ, કિમઙ્ગં પન સમુચ્છિન્નેકચ્ચકિલેસાનં અરિયાનં. ઉપરિમા પન હેટ્ઠિમં પુબ્બે પટિલદ્ધમ્પિ ન સમાપજ્જન્તિ પુગ્ગલન્તરભાવં ઉપગતત્તા. સમુગ્ઘાટિતકમ્મકિલેસનિરોધનેન હિ પુથુજ્જનેહિ વિય સોતાપન્નસ્સ, સોતાપન્નાદીહિ સકદાગામિઆદીનં પુગ્ગલન્તરભાવૂપગમનં અત્થિ, અનન્તરફલત્તા ચ લોકુત્તરકુસલાનં હેટ્ઠિમતો ઉપરિમો ભવન્તરગતો વિય હોતીતિ તસ્સ તસ્સ અરિયસ્સ તં તં ફલં ભવઙ્ગસદિસં હોતિ, તસ્મા પુગ્ગલન્તરભાવૂપગમનેન પટિપ્પસ્સદ્ધત્તા નત્થિ ઉપરિમસ્સ હેટ્ઠિમફલસમાપત્તિયા સમાપજ્જનં, હેટ્ઠિમો પન ઉપરિમં ન સમાપજ્જતિ અનધિગતત્તાતિ ચત્તારોપિ પુગ્ગલા સકસકફલમેવ સમાપજ્જન્તિ. તં પન સમાપજ્જિતુકામેન અરિયસાવકેન રહોગતેન પટિસલ્લીનેન ઉદયબ્બયાદિવસેન સઙ્ખારા વિપસ્સિતબ્બા. તસ્સ પવત્તાનુપુબ્બવિપસ્સનસ્સ સઙ્ખારારમ્મણગોત્રભુઞાણાનન્તરં ફલસમાપત્તિવસેન નિરોધે ચિત્તં અપ્પેતિ. ફલસમાપત્તિનિન્નચિત્તતાય ચેત્થ સેખસ્સ ફલમેવ ઉપ્પજ્જતિ, ન મગ્ગો. અઞ્ઞો એવ હિ વિપસ્સનાચારો અરિયમગ્ગાવહો, અઞ્ઞો ફલસમાપત્તિઆવહો.

તથા હિ અરિયમગ્ગવીથિયં અનુલોમઞાણાનિ અનિબ્બિદ્ધપુબ્બાનં થૂલથૂલલોભક્ખન્ધાદીનં સાતિસયં પદાલનેન લોકિયઞાણેસુ ઉક્કંસપારમિપ્પત્તાનિ મગ્ગાનુકૂલાનિ હુત્વા ઉપ્પજ્જન્તિ, ફલસમાપત્તિવીથિયં પન તાનિ તેન તેન મગ્ગેન તેસં તેસં કિલેસાનં સમુચ્છિન્નત્તા કિલેસવિક્ખમ્ભને નિરુસ્સુક્કાનિ કેવલં અરિયાનં ફલસમાપત્તિસુખસમઙ્ગિભાવસ્સ પરિકમ્મપ્પત્તાનિ હુત્વા ઉપ્પજ્જન્તીતિ ન તેસં કુતોચિ વુટ્ઠાનસમ્ભવો. યતો નેસં પચ્છિમો સઙ્ખારનિમિત્તતો વુટ્ઠહિત્વા મગ્ગસ્સ અનન્તરપચ્ચયો ભવેય્ય, તેનેવ ચ ફલસમાપત્તિયા અનન્તરપચ્ચયભૂતં ઞાણં સઙ્ખારારમ્મણમેવ હોતિ, ન નિબ્બાનારમ્મણન્તિ વેદિતબ્બં. પુબ્બાભિસઙ્ખારવસેન ચસ્સા પબન્ધવસેન પવત્તિપરિચ્છિન્નકાલાપગમે ભવઙ્ગવસેન તતો વુટ્ઠાનઞ્ચ વેદિતબ્બં.

નિરોધસમાપત્તિ પન તતિયચતુત્થફલટ્ઠાનં અનુપુબ્બનિરોધવસેન ચિત્તચેતસિકાનં ધમ્માનં અપ્પવત્તિ. અનાગામિઅરહન્તોયેવ હિ કામચ્છન્દાદિસમુચ્છિન્દનેન સમાધિસ્મિં પરિપૂરકારિતાય સમથફલસમન્નાગતત્તા નિરોધં સમાપજ્જન્તિ. તથા હેતં સમથવિપસ્સનાનં યુગનન્ધભાવપ્પવત્તનવસેન દ્વીહિ બલેહિ સમન્નાગતસ્સેવ સમ્ભવતિ, તસ્મા તં સમાપજ્જિતુકામેન અનાગામિના, ખીણાસવેન વા અટ્ઠસમાપત્તિલાભિના રહોગતેન પટિસલ્લીનેન પઠમજ્ઝાનં સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય તત્થ સઙ્ખારા અનિચ્ચતો દુક્ખતો અનત્તતો વિપસ્સિતબ્બા, તતો

દુતિયં તતિયં ચતુત્થં આકાસાનઞ્ચાયતનં વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનં સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય તથેવ તત્થ સઙ્ખારા સમ્મસિતબ્બા, અથ આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનં સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય નાનાબદ્ધાવિકોપનં સઙ્ઘપટિમાનનં સત્થુપક્કોસનં અદ્ધાનપરિચ્છેદોતિ ચતુબ્બિધં પુબ્બકિચ્ચં કાતબ્બં.

તત્થ સરીરતો વિસંયુત્તા મઞ્ચપીઠાદયો સત્તાહબ્ભન્તરે યથા ન નસ્સન્તિ, તથા અધિટ્ઠાનં **નાનાબદ્ધાવિકોપનં**. સરીરસંયુત્તે વિસું અધિટ્ઠાનકિચ્ચં નત્થિ. સઙ્ઘો પન ઞત્તિકમ્માદીસુ કિઞ્ચિદેવ કમ્મં કત્તુકામો ''યાવ મં ન પક્કોસતિ, તાવદેવ વુટ્ઠહિસ્સામી''તિ પુબ્બાભોગકરણં **સઙ્ઘપટિમાનનં**. સત્થા ચ ''સિક્ખાપદપઞ્ઞાપનાદીસુ યાવ મં ન પક્કોસતિ, તાવદેવ વુટ્ઠહિસ્સામી''તિ પુબ્બાભોગકરણં **સત્થુપક્કોસનં**. સત્તાહબ્ભન્તરે અત્તનો આયુસઙ્ખારસ્સ પવત્તનસમત્થતાવલોકનં **અદ્ધાનપરિચ્છેદો**. એવં કતપુબ્બકિચ્ચેન નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનં સમાપજ્જિતબ્બં. અથેકં વા દ્વે વા ચિત્તવારે અતિક્કમિત્વા અચિત્તકો હોતિ, નિરોધં ફુસતિ, તતો યથાપરિચ્છેદં તતિયચતુત્થફલાનં અઞ્ઞતરેન નિરોધા વુટ્ઠહિસ્સતીતિ. એવમયં દુવિધા સમાપત્તિ લોકુત્તરપઞ્ઞાય આનિસંસો.

૧૩૯૨-૪. સદેવકલોકતો ઉત્તિણ્ણેન, ઉત્તરિતરેન વાતિ **લોકુત્તરેન** સમ્માસમ્બુદ્ધેન. પઞ્ઞાય ભાવનન્તિ સમ્બન્ધો. **હિતભાવનન્તિ** ઇધલોકપરલોકહિતવિભાવનં ઇમં પઞ્ઞાભાવનં. **સુખસંહિતન્તિ** સિનિદ્ધચ્છાયુદકવન્તતાદિના સુખસહિતં. **હિતન્તિ** યોગકમ્મસ્સ હિતં . **ઉત્તમન્તિ** ઉગ્ગતતમં, અચ્ચુગ્ગતં બલવન્તમ્પીતિ અધિપ્પાયો. **અવિગ્ગહકમ્પદન્તિ** વિગ્ગહઞ્ચ કમ્પઞ્ચ ન દેતીતિ અવિગ્ગહકમ્પદન્તિ અત્થો.

ઇતિ અભિધમ્મત્થવિકાસિનિયા નામ

અભિધમ્માવતારસંવણ્ણનાય

કિલેસપ્પહાનકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૨૪. ચતુવીસતિમો પરિચ્છેદો

પચ્ચયનિદ્દેસવણ્ણના

૧૩૯૫. ઇદાનિ નેસં પચ્ચયવિધિં દસ્સેતું "**ચેસ**"ન્તિઆદિ આરદ્ધં.

પટિચ્ચ એનં ફલમેતિ પવત્તતિ, તિટ્ઠતિ, ઉપ્પજ્જતિ વાતિ **પચ્ચયો**, હિનોતિ પતિટ્ઠાતિ એત્થાતિ **હેતુ**, અનેકત્થત્તા ધાતુસદ્દાનં હિ-સદ્દો મૂલ-સદ્દો વિય પતિટ્ઠત્થો વેદિતબ્બો, હિનોતિ વા એતેન કમ્મનિદાનભૂતેન ઉદ્ધં ઓજં અતિહરન્તેન મૂલેન વિય પાદપો તપ્પચ્ચયં ફલં ગચ્છતિ વિરુળ્હિં આપજ્જતીતિ **હેતુ**, હેતુ ચ સો મૂલટ્ઠેન, પચ્ચયો ચ ઉપકારકટ્ઠેનાતિ **હેતુપચ્ચયો**, હેતુ હુત્વા પચ્ચયો હેતુભાવેન પચ્ચયોતિ અત્થો.

એવં આરમ્મણપચ્ચયાદીસુ દટ્ઠબ્બં. સ્વાયં પટિસન્ધિયં કમ્મસમુટ્ઠાનાનં, પવત્તિયં ચિત્તસમુટ્ઠાનાનં રૂપાનં, ઉભયત્થ સહજાતનામધમ્માનઞ્ચ પચ્ચયો. **સબ્બલોકિયલોકુત્તર**ન્તિ ઇમિના પઞ્ઞત્તિયાપિ લોકે વિદિતભાવેન લોકિયપદેન સઙ્ગહિતત્તા રૂપાદિભેદેસુ છબ્બિધેસુ સઙ્ખતાસઙ્ખતપઞ્ઞત્તિધમ્મેસુ ન કોચિ ધમ્મો આરમ્મણપચ્ચયો ન હોતીતિ દસ્સેતિ. તેનેવ "**યં યં ધમ્મં આરબ્ભા**"તિ અનિયતો કતોતિ. નનુ ચ ''યં યં ધમ્મ''ન્તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૨-૩) વુત્તત્તા પઞ્ઞત્તિયા ગહણં ન હોતીતિ? નાયં દોસો ધમ્મસદ્દસ્સ ઞેય્યવચનત્તા. **આરબ્ભા**તિ આલમ્બિત્વા, ગહેત્વાતિ અત્થો. **ઉપ્પજ્જન્તી**તિ ઇદં નિદસ્સનમત્તં. તે પન તં આરબ્ભ ઉપ્પજ્જન્તિ ચેવ તિટ્ઠન્તિ ચ. યથા હિ દુબ્બલો પુરિસો દણ્ડં વા રજ્જું વા આલમ્બિત્વા ઉટ્ઠહતિ ચેવ તિટ્ઠતિ ચ, એવં ચિત્તચેતસિકા ધમ્મા રૂપાદિઆરમ્મણં આલમ્બિત્વા ઉપ્પજ્જન્તિ ચેવ તિટ્ઠન્તિ ચાતિ.

જેટ્ઠકટ્ઠેન ઉપકારકો ધમ્મો **અધિપતિપચ્ચયો**. **જેટ્ઠકટ્ઠેના**તિ ચ પમુખભાવેન. અત્તાધીનાનઞ્હિ પતિભૂતો ધમ્મો અધિપતીતિ સો તેસં પમુખભાવેન પવત્તતિ. ''છન્દાધિપતિ છન્દસમ્પયુત્તકાનં ધમ્માનં તંસમુટ્ઠાનાનઞ્ચ રૂપાનં અધિપતિપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિઆદિવચનતો છન્દાદયો ચત્તારો ધમ્મા સહજાતનામરૂપાનં સહજાતાધિપતીતિ દસ્સેન્તો આહ "**તત્થ સહજાતાધિપતી**"તિઆદિ. ''છન્દવતો કિં નામ કમ્મં ન સિજ્ઝતી''તિઆદિકં પુરિમાભિસઙ્ખારૂપનિસ્સયં લભિત્વા ઉપ્પજ્જમાને ચિત્તુપ્પાદે છન્દાદયો ધુરભૂતા જેટ્ઠકભૂતા સમ્પયુત્તધમ્મે, તંસમુટ્ઠાનરૂપે ચ સાધયમાના વસે વત્તયમાના હુત્વા પવત્તન્તિ, તે ચ તેસં વસેન વત્તન્તિ હીનાદિભાવેન તદનુવત્તનતો. તેન તે અધિપતિપચ્ચયા હોન્તિ, નો ચ ખો એકતો. યદા હિ છન્દં ધુરં છન્દં જેટ્ઠકં કત્વા ચિત્તં પવત્તતિ, તદા છન્દોવ અધિપતિ, ન ઇતરે. એસ નયો સેસેસુપિ. અધિપતિભાવોપિ હિ નેસં અત્તનો પવત્તિનિવારકે અભિભુય્ય પવત્તનતો હોતિ. **અવસેસ**ન્તિ યથાવુત્તાનં તેસં ગરુકાતબ્બતાભાવતો, ગરુકતસ્સેવ ચ આરમ્મણાધિપતિભાવવચનતો. વુત્તઞ્હેતં ''યં યં ધમ્મં ગરું કત્વા યે યે ધમ્મા ઉપ્પજ્જન્તિ ચિત્તચેતસિકા ધમ્મા, તે તે ધમ્મા તેસં તેસં ધમ્માનં અધિપતિપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૩). તત્થ **ગરું કત્વા**તિ ગરુકારચિત્તીકારવસેન વા અસ્સાદનવસેન વા ગરું ભારિકં લદ્ધબ્બં અનવઞ્ઞાતં કત્વા. ગરુકાતબ્બઞ્હિ આરમ્મણં તન્નિન્નપોણપબ્ભારાનં અસ્સાદનપચ્ચવેક્ખણમગ્ગફલાનં અત્તનો વસે વત્તયમાનં વિય પચ્ચયો હોતિ, તસ્મા અયં અત્તાધીનાનં પતિભાવેન ઉપકારકત્તા અધિપતિપચ્ચયો દટ્ઠબ્બો.

અન્તરયતીતિ અન્તરં, બ્યવધાયકન્તિ અત્થો, નાસ્સ અન્તરં વિજ્જતીતિ અનન્તરો, સોયેવ પચ્ચયોતિ **અનન્તરપચ્ચયો**, અનન્તરભાવેન ઉપકારકો ધમ્મોતિ અધિપ્પાયો. **અનન્તરનિરુદ્ધા**તિ અત્તનો નિરોધાનન્તરં

અનુરૂપચિત્તુપ્પાદસ્સ ઉપ્પત્તિપચ્ચયભાવેન તસ્સ ઉપ્પત્તિયા પુરિમભાગે અનન્તરં હુત્વા નિરુદ્ધા, રૂપધમ્મા પન અનન્તરપચ્ચયા નત્થિ.

સમનન્તરભાવેન ઉપકારકો ધમ્મો **સમનન્તરપચ્ચયો**, તથા સમનન્તરપચ્ચયોપીતિ ઠપેત્વા ઉપસગ્ગમત્તં ન એત્થ કોચિ વિસેસો. યો હિ અનન્તરપચ્ચયો, સોવ સમનન્તરપચ્ચયોતિ. પુરિમપચ્છિમાનઞ્હિ અનન્તરુપ્પાદભાવતો નિરન્તરુપ્પાદનસમત્થતા અનન્તરપચ્ચયતા, રૂપકલાપાનં વિય સણ્ઠાનાભાવતો પચ્ચયપચ્ચયુપ્પન્નાનં સહટ્ઠાનાભાવતો ચ ''ઇદમિતો ઉદ્ધં હેટ્ઠા તિરિય''ન્તિ વિભાગાભાવા અત્તનો એકત્તમિવ ઉપનેત્વા સુટ્ઠુ અનન્તરભાવેન ઉપ્પાદેતું સમત્થતા સમનન્તરપચ્ચયતા, તસ્મા ધમ્મતો અવિસેસેપિ વિનેય્યવસેન બ્યઞ્જનત્થમત્તતો વિસેસં ગહેત્વા તેસં વિસું દેસના કતા. યમ્પિ ''અત્થાનન્તરતાય અનન્તરપચ્ચયો, કાલાનન્તરતાય સમનન્તરપચ્ચયો''તિ આચરિયાનં મતં, તં ''નિરોધા વુટ્ઠહન્તસ્સ નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનં કુસલં ફલસમાપત્તિયા સમનન્તરપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિઆદીહિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪૧૮) વિરુજ્ઝતીતિઆદિના પટિક્ખિત્તં.

ઉપ્પજ્જમાનોવ સહુપ્પાદનવસેન ઉપકારકો ધમ્મો સહજાતપચ્ચયો પકાસસ્સ પદીપો વિય, સો પનાયં ''ચિત્તચેતસિકા ધમ્મા અઞ્ઞમઞ્ઞં, સહજાતરૂપાનઞ્ચ, મહાભૂતા અઞ્ઞમઞ્ઞં, ઉપાદારૂપાનઞ્ચ, પટિસન્ધિક્ખણે વત્થુવિપાકા અઞ્ઞમઞ્ઞ''ન્તિ ચ તિવિધો હોતિ, તસ્મા વુત્તં ''**ચિત્તચેતસિકા**''તિઆદિ. યમ્પિ હિ પાળિયં અરૂપક્ખન્ધાદિવસેનસ્સ છબ્બિધતં વુત્તં, તમ્પિ એત્થેવ સઙ્ગહિતં. યો પનેત્થ સેસરૂપધમ્માનં, ઉભયત્થ વત્થુનો ચ પવત્તિયા અરૂપધમ્માનં, ઉપાદારૂપાનઞ્ચ અઞ્ઞમઞ્ઞં મહાભૂતાનં સહજાતપચ્ચયત્તાભાવો, સો પચ્ચયભાવસામત્થિયવિસેસાયોગતોતિ દટ્ઠબ્બં.

અઞ્ઞમઞ્ઞં ઉપ્પાદનુપત્થમ્ભનભાવેન અત્તનો ઉપકારકસ્સ ઉપકારકો ધમ્મો અઞ્ઞમઞ્ઞપચ્ચયો. અઞ્ઞમઞ્ઞુપત્થમ્ભકતિદણ્ડકં વિય ઉપકારકતા ચ અઞ્ઞમઞ્ઞતાવસેનેવ દટ્ઠબ્બા, ન સહજાતાદિવસેન. સહજાતાદિપચ્ચયો હોન્તોયેવ હિ કોચિ કસ્સચિ અઞ્ઞમઞ્ઞપચ્ચયો ન હોતિ ચિત્તચેતસિકાનં ચિત્તજરૂપે સતિ, મહાભૂતાનં ઉપાદારૂપે સતિ અઞ્ઞમઞ્ઞપચ્ચયત્તાભાવતો. યથાહ ''ચત્તારો ખન્ધા અરૂપિનો અઞ્ઞમઞ્ઞપચ્ચયેન પચ્ચયો, ચત્તારો મહાભૂતા...પે॰... ઓક્કન્તિક્ખણે નામરૂપં અઞ્ઞમઞ્ઞપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૭). આચરિયેન પન પચ્ચયુપ્પન્નધમ્મે અપરામસિત્વા વુચ્ચમાનત્તા અવિસેસેન વુત્તં ''તથા અઞ્ઞમઞ્ઞપચ્ચયો''તિ.

તરુઆદીનં પથવી વિય અધિટ્ઠાનાકારેન, ચિત્તકમ્માદીનં પટાદયો વિય ચ નિસ્સયાકારેન ઉપકારકો ધમ્મો નિસ્સયપચ્ચયો. **વત્થુરૂપાની**તિ સત્તન્નં વિઞ્ઞાણધાતૂનં અધિટ્ઠાનાકારેન નિસ્સયપચ્ચયભૂતાનિ વત્થુરૂપાનિ. **મહાભૂતા ચિત્તચેતસિકા ચા**તિ અઞ્ઞમઞ્ઞં, ઉપાદારૂપાનઞ્ચ તથેવ નિસ્સયભૂતાનિ મહાભૂતાનિ અઞ્ઞમઞ્ઞં, સહજાતરૂપાનઞ્ચ નિસ્સયાકારેન પચ્ચયાનિ ચિત્તચેતસિકાનિ, તદધીનવુત્તિતાય અત્તનો ફલેન નિસ્સિતો ન પટિક્ખિત્તોતિ નિસ્સયો.

યથા પન ભુસો આયાસો ઉપાયાસો, એવં ભુસો નિસ્સયો ઉપનિસ્સયો, બલવકારણન્તિ અત્થો, તસ્મા બલવકારણભાવેન ઉપકારકો ધમ્મો ઉપનિસ્સયપચ્ચયોતિ વેદિતબ્બો. સો આરમ્મણૂપનિસ્સયો અનન્તરૂપનિસ્સયો પકતૂપનિસ્સયોતિ તિવિધોતિ આહ ''**આરમ્મણા**''તિઆદિ. તત્થ –

“દાનં દત્વા સીલં સમાદિયિત્વા ઉપોસથકમ્મં કત્વા તં ગરું કત્વા પચ્ચવેક્ખતિ, પુબ્બે સુચિણ્ણાનિ ગરું કત્વા પચ્ચવેક્ખતિ, ઝાના વુટ્ઠહિત્વા ઝાનં ગરું કત્વા પચ્ચવેક્ખતિ, સેખા ગોત્રભું ગરું કત્વા પચ્ચવેક્ખન્તિ, વોદાનં ગરું કત્વા પચ્ચવેક્ખન્તિ, સેખા મગ્ગા વુટ્ઠહિત્વા મગ્ગં ગરું કત્વા પચ્ચવેક્ખન્તી”તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪૨૩) –

એવમાદિના નયેન આરમ્મણૂપનિસ્સયો તાવ આરમ્મણાધિપતિના સદ્ધિં નાનત્તં અકત્વાવ વિભત્તો. તેનાહ “**આરમ્મણૂપનિસ્સયો આરમ્મણાધિપતિયેવા**”તિ. કિઞ્ચાપિ નાનત્તં અકત્વા વિભત્તો, તથાપિ અયં તેસં વિસેસો – યં આરમ્મણં ગરું કત્વા ચિત્તચેતસિકા ઉપ્પજ્જન્તિ, તં નિયમતો તેસં આરમ્મણેસુ બલવારમ્મણં હોતિ. ઇતિ ગરુકાતબ્બમત્તટ્ઠેન આરમ્મણાધિપતિ, બલવકારણટ્ઠેન આરમ્મણૂપનિસ્સયોતિ ચ એવમેતેસં નાનત્તં વેદિતબ્બં.

અનન્તરૂપનિસ્સયોપિ “પુરિમા પુરિમા કુસલા ખન્ધા પચ્છિમાનં પચ્છિમાનં કુસલાનં ખન્ધાનં ઉપનિસ્સયપચ્ચયેન પચ્ચયો”તિઆદિના (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪૨૩) નયેન અનન્તરપચ્ચયેન સદ્ધિં નાનત્તં અકત્વાવ વિભત્તોતિ આહ “**અનન્તરૂપનિસ્સયો પન અનન્તરપચ્ચયોવા**”તિ. એવં સન્તેપિ અત્તનો અનન્તરા અનુરૂપચિત્તુપ્પાદવસેન અનન્તરપચ્ચયો, બલવકારણવસેન અનન્તરૂપનિસ્સયપચ્ચયોતિ એવમેતેસં નાનત્તં વેદિતબ્બં.

પકતિયા એવ પચ્ચયન્તરરહિતેન અત્તનો સભાવેનેવ ઉપનિસ્સયો **પકતૂપનિસ્સયો**, આરમ્મણઅનન્તરેહિ અમિસ્સોવ પુથગેવ કોચિ ઉપનિસ્સયોતિ વુત્તં હોતિ. અથ વા પકતો ઉપનિસ્સયો **પકતૂપનિસ્સયો**. **પકતો**તિ ચેત્થ પ-કારો ઉપસગ્ગો, સો અત્તનો ફલસ્સ ઉપ્પાદનસમત્થભાવેન સન્તાને નિપ્ફાદિતભાવં, ઉપસેવિતભાવઞ્ચ દીપેતિ, તસ્મા અત્તનો સન્તાને નિપ્ફન્નો વા કાયિકસુખદુક્ખસદ્ધાસીલાદિ ઉપસેવિતો વા ઉતુભોજનાદિ પકતૂપનિસ્સયોતિ અત્થો. ઉપસેવનઞ્ચેત્થ દુવિધં ઉપયોગોપસેવનં આરમ્મણૂપસેવનઞ્ચ. એવઞ્ચ કત્વા અનાગતસ્સાપિ ઉપનિસ્સયપચ્ચયતા લદ્ધા હોતિ. **કાયિકસુખ...પે॰... યો ચા**તિ એત્થ કાયિકસુખદુક્ખાનિ રાગસદ્ધાદીનં, ઉતુભોજનાદયો ચિત્તસમાધાનાદીનં, સદ્ધાસીલાદયો સદ્ધાસીલાદીનઞ્ચ ઉપનિસ્સયા હોન્તિ. **આદિ**-સદ્દેન યં યં ઉપનિસ્સાય યસ્સ યસ્સ સમ્ભવો, તં તં તસ્સ તસ્સ ઉપનિસ્સયપચ્ચયભૂતં સઙ્ગણ્હાતિ. પચ્ચયમહાપદેસો હેસ, યદિદં ઉપનિસ્સયપચ્ચયોતિ.

પચ્ચયુપ્પન્નતો પઠમતરં ઉપ્પજ્જિત્વા વત્તમાનભાવેન ઉપકારકો ધમ્મો **પુરેજાતપચ્ચયો**. સો ચ રૂપધમ્મોવ સમાનો અરૂપધમ્મસ્સેવ હોતિ. તેનાહ “**વત્થુપુરેજાતો નામા**”તિઆદિ. યથા ચેત્થ “**વત્થુરૂપાની**”તિ હદયવત્થુનોપિ ગહણં, એવં “**રૂપાદીની**”તિઆદિ-ગ્ગહણેન ધમ્મારમ્મણસ્સાપિ ગહણં દટ્ઠબ્બં. નનુ ચ પઞ્ચારમ્મણાનેવ આરમ્મણપુરેજાતભાવેન આગતાનીતિ? સચ્ચં આગતાનિ, પઞ્હાવારે પન “સેખા વા પુથુજ્જના વા ચક્ખું અનિચ્ચતો દુક્ખતો અનત્તતો વિપસ્સન્તી”તિઆદિના (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪૨૪) અવિસેસેન પચ્ચુપ્પન્નચક્ખાદીનમ્પિ ગહિતત્તા ધમ્મારમ્મણસ્સ આરમ્મણપુરેજાતભાવો ન સક્કા પટિબાહિતું. અત્થતોપિ હેતં સિદ્ધં “યં યં પચ્ચુપ્પન્નં આરમ્મણં ગહેત્વા મનોદ્વારે ચિત્તં પવત્તતિ, તં તસ્સ આરમ્મણપુરેજાતં હોતી”તિ. એત્થ ચ નિસ્સયારમ્મણાકારાદીહિ વિસિટ્ઠા પુરેજાતભાવેન વિના ઉપકારભાવં અગચ્છન્તાનં વત્થારમ્મણાનં પુરેજાતાકારેન ઉપકારકતા પુરેજાતપચ્ચયતાતિ અયમસ્સ નિસ્સયારમ્મણપચ્ચયતાહિ વિસેસો.

ગિજ્ઝપોતકસરીરાનં આહારાસા ચેતના વિય પુરેજાતાનં રૂપાનં ઉપત્થમ્ભકભાવેન ઉપકારકો ધમ્મો **પચ્છાજાતપચ્ચયો**. મનોસઞ્ચેતનાહારવસેન હિ પચ્છાજાતચિત્તચેતસિકેહિ વિના સન્તાનટ્ઠિતિહેતુભાવં અગચ્છન્તાનં પચ્છાજાતાકારેન ચિત્તચેતસિકાનં ઉપકારકતા વિપ્પયુત્તાકારાદીહિ વિસિટ્ઠા પચ્છાજાતપચ્ચયતાતિ એવં સબ્બપચ્ચયાનં પચ્ચયન્તરાકારવિસિટ્ઠા ઉપકારકતા દટ્ઠબ્બા. સો પન ''પચ્છાજાતા ચિત્તચેતસિકા ધમ્મા પુરેજાતસ્સ ઇમસ્સ કાયસ્સ પચ્છાજાતપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૧૧) આગતત્તા એકવિધોતિ આહ ''**ચિત્તચેતસિકાવા**''તિ.

પુરિમપુરિમપરિચિતગન્થો વિય ઉત્તરુત્તરસ્સ ગન્થસ્સ કુસલાદિભાવેન અત્તસદિસપગુણબલવભાવવિસિટ્ઠં અત્તસજાતિયતાગાહકં આસેવનં, તેન પચ્ચયા સજાતિયધમ્માવ **આસેવનપચ્ચયો**. ભિન્નજાતિકા હિ ભિન્નજાતિકાનં આસેવનગુણેન પગુણબલવભાવવિસિટ્ઠં કુસલાદિભાવસઙ્ખાતં અત્તનો ગતિં ગાહાપેતું ન સક્કોન્તિ, ન ચ સયં તતો ગણ્હન્તિ. તે પન અનન્તરાતીતાનિ લોકિયકુસલાકુસલાનિ ચેવ અનાવજ્જનકિરિયાજવનાનિ ચાતિ આહ ''**ઠપેત્વા આવજ્જનદ્વય**''ન્તિઆદિ. ''ન મગ્ગપચ્ચયા આસેવને એક''ન્તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૨૨૧) વચનતો અહેતુકકિરિયાસુ હસિતુપ્પાદસ્સેવ આસેવનભાવેન, આવજ્જનદ્વયં આસેવનપચ્ચયો ન હોતિ, લોકુત્તરમ્પિ કુસલં ભિન્નજાતિકસ્સેવ ફલસ્સ પુરેચરત્તા ન તેન, આસેવનગુણં ગણ્હાપેતિ, વિપાકાબ્યાકતમ્પિ કમ્મવસેન . વિપાકભાવપ્પત્તં કમ્મપરિણામિતં કમ્મવેગક્ખિત્તં પતિતં વિય હુત્વા પવત્તમાનં અત્તનો સભાવં ગાહેત્વા પરિભાવેત્વા નેવ અઞ્ઞવિપાકં પવત્તેતિ, ન ચ પુરિમવિપાકાનુભાવં ગહેત્વા ઉપ્પજ્જતિ. લોકુત્તરવિપાકમ્પિ હિ કિઞ્ચાપિ જવનવસેન ઉપ્પજ્જતિ, આસેવનગુણં પન ગણ્હાતિ, ન ચ અઞ્ઞં ગાહાપેતિ. યમ્પિ ''આસેવનવિનિમુત્તં જવનં નત્થી''તિ **આચરિયધમ્મપાલ**ત્થેરેન વુત્તં, તમ્પિ ''યેભુય્યવસેન વુત્ત''ન્તિ વિઞ્ઞાયતિ, ઇતરથા પન આચરિયસ્સ અસમપેક્ખિતાવિધાયકત્તપ્પસઙ્ગતો. તથા હિ વુત્તં **પટ્ઠાનટ્ઠકથાયં** ''લોકુત્તરો પન આસેવનપચ્ચયો નામ નત્થી''તિ (પટ્ઠા॰ અટ્ઠ॰ ૧.૧૨). મગ્ગો પન ગોત્રભુતો આસેવનં ન ગણ્હાતીતિ નત્થિ ભૂમિઆદિવસેન નાનાજાતિકતાય અનધિપ્પેતત્તા. તથા હિ વુત્તં **પટ્ઠાને** ''ગોત્રભુ મગ્ગસ્સ આસેવનપચ્ચયેન પચ્ચયો, વોદાનં મગ્ગસ્સ આસેવનપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪૨૬).

ચિત્તપ્પયોગસઙ્ખાતઆયૂહનકિરિયાભાવેન સહજાતાનં, નાનક્ખણિકાનઞ્ચ ઉપકારકો ધમ્મો **કમ્મપચ્ચયો** . કમ્મન્તિ હિ ચેતના વુચ્ચતિ, સા ચ આયૂહનબ્યાપારા. પચ્ચયુપ્પન્નેન સહ ઉપ્પન્ના **સહજાતા**, પચ્ચયુપ્પન્નતો નાનક્ખણે ભવા **નાનક્ખણિકા**. સહજાતા લોકિયલોકુત્તરા ચેતનાતિ સમ્બન્ધો. સા સહજાતનામાનં, તંસમુટ્ઠાનાનઞ્ચ રૂપાનં પચ્ચયો, ઇતરા પન વિપાકકટત્તારૂપાનન્તિ દટ્ઠબ્બં. **સાસવકુસલાકુસલચેતના**તિ અત્તનો ઉપ્પાદવિસિટ્ઠે સન્તાને સેસપચ્ચયસમાગમે પવત્તમાનાનં વિપાકકટત્તારૂપાનં સન્તાનવિસેસનકિરિયાભાવેન ઉપકારિકા કામરૂપારૂપકુસલચેતના, અકુસલચેતના ચ. તસ્સા હિ તથા કિરિયાભાવેન પવત્તત્તા તેસં પવત્તિ, ન અઞ્ઞથા. ઇતરા પન સહજાતાનં આયૂહનકિરિયાભાવેન પવત્તમાના ઉપકારિકાતિ વત્તબ્બં. અવધારણેન પનેત્થ ચેતનાસમ્પયુત્તં અભિજ્ઝાદિકમ્મં પટિક્ખિપતિ સતિપિ વિપાકધમ્મસભાવે ચેતનાવજ્જાનં અતંસભાવત્તા. **અનાસવ...પે॰... પચ્ચયો**તિ ઇમિના લોકિયકુસલચેતનાય વિસેસમત્તં દસ્સેતિ, ન નાનક્ખણિકકમ્મપચ્ચયતાભાવં. એવઞ્ચ કત્વા વુત્તં **અટ્ઠકથાયં** ''અરૂપાવચરચેતના, પન લોકુત્તરચેતના ચ ઉપ્પજ્જિત્વા નિરુદ્ધા અત્તનો અત્તનો વિપાકક્ખન્ધાનં નાનક્ખણિકકમ્મપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ.

અત્તનો નિરુસ્સાહસન્તભાવેન સહજાતનામરૂપાનં નિરુસ્સાહસન્તભાવાય ઉપકારકા અરૂપધમ્માવ **વિપાકપચ્ચયો**. તેનાહ ''**વિપાકચિત્તચેતસિકા**''તિ. તે હિ પયોગેન અસાધેતબ્બતાય કમ્મસ્સ કતત્તા

નિપ્ફજ્જનમત્તતો નિરુસ્સાહસન્તભાવા હોન્તિ, ન કિલેસવૂપસમસન્તભાવા . નિરુસ્સાહસન્તભાવતો એવ હિ ભવઙ્ગાદયો દુવિઞ્ઞેય્યા. પઞ્ચદ્વારેપિ હિ જવનપ્પવત્તિયાવ રૂપાદીનં ગહિતતા વિઞ્ઞાયતિ. અભિનિપાતસમ્પટિચ્છનસન્તીરણમત્તા પન વિપાકા દુવિઞ્ઞેય્યા એવ.

રૂપારૂપાનં ઉપત્થમ્ભકટ્ઠેન ઉપકારો **આહારપચ્ચયો**. સતિપિ હિ જનકભાવે ઉપત્થમ્ભકત્તમેવ આહારસ્સ પધાનકિચ્ચં, જનયન્તોપિ ચ આહારો અવિચ્છેદવસેન ઉપત્થમ્ભેન્તોવ જનેતીતિ ઉપત્થમ્ભનભાવોવ આહારભાવોતિ. તત્થ કબળીકારો આહારો રૂપકાયસ્સેવ ઉપત્થમ્ભકો, સેસા તયો રૂપારૂપકાયસ્સ. ન કેવલઞ્હિ તે નામધમ્માનમેવ અવિચ્છેદહેતુકા, અથ ખો પટિસન્ધિયં કટત્તારૂપાનં, પવત્તે ચિત્તજરૂપાનમ્પિ.

તેસુ તેસુ કિચ્ચેસુ પચ્ચયુપ્પન્નધમ્મેહિ અત્તાનં અનુવત્તાપનકસઙ્ખાતઆધિપચ્ચટ્ઠેન પચ્ચયો **ઇન્દ્રિયપચ્ચયો**. અધિપતિપચ્ચયધમ્માનઞ્હિ પવત્તિવિનિવારકે અભિભવિત્વા પવત્તનેન ગરુભાવો અધિપતિયટ્ઠો, ઇન્દ્રિયાનં પન દસ્સનાદિકિચ્ચેસુ ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીહિ, જીવને કમ્મજરૂપેહિ, અરૂપધમ્મેહિ ચ જીવન્તેહિ સુખિતાદિભાવેસુ સુખિતાદીહિ અધિમોક્ખપગ્ગહઉપટ્ઠાનાવિક્ખેપપ્પજાનનેસુ ''અનઞ્ઞાતં ઞસ્સામી''તિ પવત્તિયં આજાનને, અઞ્ઞાતાવિભાવે ચ સદ્ધાદિસહજાતેહીતિ એવં તંતંકિચ્ચેસુ ચક્ખાદિપચ્ચયેહિ ધમ્મેહિ ચક્ખાદીનં અનુવત્તનિયતામત્તં ઇન્દ્રિયાનં આધિપચ્ચટ્ઠોતિ અયમેવ તેસં વિસેસો. **રૂપસત્તક**-ગ્ગહણેન ચક્ખાદીનિ પઞ્ચ, ઇત્થિપુરિસિન્દ્રિયદ્વયઞ્ચ દસ્સેતિ. જીવિતિન્દ્રિયં પન અરૂપજીવિતિન્દ્રિયેન સદ્ધિં એકતો કત્વા **જીવિત**-ગ્ગહણેન ગહિતં. એવઞ્હિ દ્વાવીસતિ ઇન્દ્રિયાનિ હોન્તિ. ''અનાદિમતિ સંસારે અનઞ્ઞાતં અસચ્છિકતં ચતુસચ્ચધમ્મં, નિબ્બાનમેવ વા ઞસ્સામી''તિ પવત્તસ્સ ઇન્દ્રિયં **અનઞ્ઞાતઞ્ઞસ્સામીતિન્દ્રિયં**, પઠમમગ્ગઞાણં. આજાનતો પઠમમગ્ગેન દિટ્ઠમરિયાદં અનતિક્કમિત્વા જાનતો ઇન્દ્રિયં **અઞ્ઞિન્દ્રિયં**, સોતાપત્તિફલતો યાવ અરહત્તમગ્ગા છસુ ઞાણં, અઞ્ઞાતાવિનો ચતૂસુ સચ્ચેસુ પરિનિટ્ઠિતકિચ્ચસ્સ ઇન્દ્રિયં **અઞ્ઞાતાવિન્દ્રિયં**, અરહત્તફલઞાણં . પઠમં પરિયાયતો ઇન્દ્રિયત્તં સન્ધાય રૂપસત્તક-ગ્ગહણેન ગહેત્વાપિ પુન કથઞ્ચિ ઉપકારકત્તાભાવતો ઇત્થિપુરિસિન્દ્રિયાનં એત્થ અગ્ગહણં દસ્સેતું ''**તેસૂ**''તિઆદિ વુત્તં. તાનિ હિ યેભુય્યેન લિઙ્ગાદીહિ અનુવત્તિયમાનાનિપિ પચ્ચયભાવતો નાનુવત્તીયન્તીતિ વુત્તોવાયમત્થો.

આરમ્મણૂપનિજ્ઝાનલક્ખણૂપનિજ્ઝાનવસેન ઉપગન્ત્વા આરમ્મણનિજ્ઝાનં ઝાનપચ્ચયતા, સો ચ વિતક્કાદીનમેવ આવેણિકો સભાવોતિ આહ ''**ઝાનપચ્ચયો**''તિઆદિ. તે પન પટિસન્ધિયં કટત્તારૂપાનં, પવત્તે ચિત્તજરૂપાનં, ઉભયત્થ નામધમ્માનઞ્ચ પચ્ચયાતિ દટ્ઠબ્બં.

સુગતિતો, દુગ્ગતિતો, કુસલતો, અકુસલતો વા નિય્યાનટ્ઠેન સહજાતાનં ઉપકારકતા મગ્ગપચ્ચયતા, સા ચ સમ્માદિટ્ઠાદીનન્તિ આહ ''**મગ્ગપચ્ચયો**''તિઆદિ. **સઙ્કપ્પ**-ગ્ગહણેન સમ્માસઙ્કપ્પં, મિચ્છાસઙ્કપ્પઞ્ચ દસ્સેતિ. એવં સેસેસુપિ. મિચ્છાસઙ્કપ્પાદયો હિ અપાયમગ્ગઙ્ગા, મિચ્છાસતિમિચ્છાવાચાદયો ચેત્થ તથાપવત્તચિત્તુપ્પાદા, ચેતના ચ, અયમ્પિ ઝાનપચ્ચયે વુત્તાનમેવ પચ્ચયુપ્પન્નાનં પચ્ચયોતિ દટ્ઠબ્બં.

પરમત્થેન ભિન્નાનમ્પિ એકીભાવગતાનં વિય એકુપ્પાદાદિભાવસઙ્ખાતસમ્પયોગલક્ખણેન ઉપકારકતા સમ્પયુત્તપચ્ચયતા, સા ચ નામધમ્માનમેવ, ન રૂપધમ્માનન્તિ આહ ''**સમ્પયુત્તપચ્ચયો**''તિઆદિ.

અઞ્ઞમઞ્ઞસમ્બન્ધતાય યુત્તાનમ્પિ સમાનાનં વિપ્પયુત્તભાવેન વિસંસટ્ઠતાય નાનત્તૂપગમનેન ઉપકારકતા વિપ્પયુત્તપચ્ચયતા, સા ચ વત્થૂનં, ચિત્તચેતસિકાનમેવ વાતિ આહ ''**વિપ્પયુત્તપચ્ચયો**''તિઆદિ. છ વત્થૂનિ હિ

સત્તન્નં વિઞ્ઞાણાનં યથારહં પટિસન્ધિયં, પવત્તે, ચિત્તચેતસિકા પટિસન્ધિયં કટત્તારૂપાનં, પવત્તિયં ચિત્તસમુટ્ઠાનાનઞ્ચ વિપ્પયુત્તપચ્ચયો. **વત્થુપુરેજાતાની**તિ ઇદં ચક્ખાદિવત્થુવસેનેવ વુત્તં, હદયવત્થુ પન પટિસન્ધિયમ્પિ પચ્ચયભાવતો સહજાતમ્પિ લબ્ભતિ. વુત્તમ્પિ હેતં અબ્યાકતપદસ્સ **સહજાતવિભઙ્ગે** ‘‘પટિસન્ધિક્ખણે વિપાકાબ્યાકતા ખન્ધા કટત્તારૂપાનં, ખન્ધા વત્થુસ્સ, વત્થુ ખન્ધાનં વિપ્પયુત્તપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિ. તથા **પચ્છાજાતા ચિત્તચેતસિકા**તિ ચ ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદિવસેનેવ વુત્તં, ‘‘સહજાતા કુસલા ખન્ધા ચિત્તસમુટ્ઠાનાનં રૂપાનં વિપ્પયુત્તપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિઆદિવચનતો (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪૩૪) પન સહજાતાપિ લબ્ભન્તિ. એવઞ્ચ કત્વા વુત્તં **અટ્ઠકથાયં** ‘‘વિપ્પયુત્તપચ્ચયો સહજાતપુરેજાતપચ્છાજાતવસેન તિવિધો’’તિ. અયં પન રૂપધમ્મો સમાનો રૂપધમ્મસ્સ પચ્ચયો ન હોતિ સમ્પયોગાસઙ્કાય અભાવતો.

યેસઞ્હિ નામાનં ચક્ખાદીનં અબ્ભન્તરતો નિક્ખમન્તાનં વિય પવત્તિ, રૂપાનઞ્ચ નામસન્નિસ્સયેનેવ ઉપ્પજ્જમાનાનં સમ્પયોગાસઙ્કા હોતિ, તેસમેવ વિપ્પયુત્તપચ્ચયતા વુત્તા. રૂપાનં પન રૂપેહિ સાસઙ્કા નત્થિ, વત્થુસન્નિસ્સયેનેવ ચ જાયન્તાનં નામાનં વિસયમત્તં આરમ્મણન્તિ તેનાપિ તેસં સમ્પયોગાસઙ્કા નત્થિ. પચ્ચુપ્પન્નસભાવેન અત્થિભાવેન તાદિસસ્સેવ ધમ્મસ્સ ઉપત્થમ્ભકત્તેન ઉપકારકતા અત્થિપચ્ચયતા. સતિપિ હિ જનકત્તે ઠિતિયંયેવ સાતિસયો અત્થિપચ્ચયાનં બ્યાપારોતિ ઉપત્થમ્ભકતા તેસં ગહિતા, તે ચ રૂપજીવિતિન્દ્રિયાદીનેવાતિ આહ ‘‘**અત્થિપચ્ચયો**’’તિઆદિ. રૂપજીવિતિન્દ્રિયઞ્હિ કટત્તારૂપાનં, કબળીકારાહારો ઇમસ્સ કાયસ્સ , આરમ્મણપુરેજાતાનિ ચિત્તચેતસિકાનં નિસ્સયપચ્ચયે વુત્તધમ્મા, તત્થેવ વુત્તપચ્ચયુપ્પન્નઞ્ચ અત્થિપચ્ચયો. **નિસ્સયપચ્ચયે વુત્તધમ્મા**તિ ચ વત્થુરૂપમહાભૂતચિત્તચેતસિકાનં ધમ્મસામઞ્ઞેનેવ ગહણં, ન નિસ્સયપચ્ચયભાવીનંયેવ. પચ્છાજાતાનમ્પિ ચિત્તચેતસિકાનં પુરેજાતસ્સ કાયસ્સ પઞ્હાવારે પચ્ચયભાવેન નિદ્દિટ્ઠત્તા. એત્થ ચ અત્થિભાવાભાવેન અનુપકારકાનમેવ અત્થિભાવેન ઉપકારકતાય અત્થિપચ્ચયતાભાવતો નત્થિ નિબ્બાનસ્સ સબ્બદા ભાવિનો અત્થિપચ્ચયતા, ઉપ્પાદાદિયુત્તાનં વા નત્થિભાવોપકારતાવિરુદ્ધો ઉપકારકભાવો અત્થિપચ્ચયતાતિ ન તસ્સ તપ્પચ્ચયત્તપ્પસઙ્ગો.

નત્થિપચ્ચયોતિઆદીસુ અનન્તરતામત્તેન, ચિત્તનિયામકભાવેન વા ઉપકારકતા અનન્તરપચ્ચયતા. એકસ્મિં ફસ્સાદિધમ્મસમુદાયે પવત્તમાને દુતિયસ્સ અભાવતો અત્તનો ઠિતિયા ઓકાસમલભન્તાનં અનન્તરં ઉપ્પજ્જમાનકચિત્તચેતસિકાનં ઓકાસદાનવસેન ઉપકારકતા નત્થિપચ્ચયતા. અત્તનો સભાવાવિગમેન અપ્પવત્તમાનાનં વિગતભાવેન ઉપકારકતા વિગતપચ્ચયતા. અત્થતો પન દ્વિન્નમ્પિ અનન્તરપચ્ચયભાવીધમ્મત્તા અવિસેસો વુત્તો. સભાવતામત્તેન ઉપકારકતા અત્થિપચ્ચયતા, નિરોધાનુપગમનવસેન ઉપકારકતા અવિગતપચ્ચયતાતિ પચ્ચયવિસેસો તેસં ધમ્માવિસેસેપિ વેદિતબ્બો. ધમ્માનઞ્હિ સમત્થતાવિસેસં સબ્બાકારેન ઞત્વા ભગવતા ચતુવીસતિપચ્ચયા દેસિતાતિ ભગવતિ સદ્ધાય ‘‘એવં વિસેસા એતે ધમ્મા’’તિ સુતમયઞાણં ઉપ્પાદેત્વા ચિન્તાભાવનામયઞાણેહિ તદભિસમયાય યોગો કરણીયો. અવિસેસેપિ ધમ્મસામત્થિયસ્સ તથા તથા વિનેતબ્બપુગ્ગલાનં વસેન હેટ્ઠા વુત્તોપિ પચ્ચયો પુન પકારન્તરેન વુચ્ચતિ યથા અહેતુકદુકં વત્વાપિ હેતુવિપ્પયુત્તદુકં વિયાતિ દટ્ઠબ્બં.

યસ્મા મહાભૂતા અઞ્ઞમઞ્ઞં, ઉપાદારૂપાનઞ્ચ સહજાતપચ્ચયા, મહાભૂતા અઞ્ઞમઞ્ઞં અઞ્ઞમઞ્ઞનિસ્સયપચ્ચયા, ઉપાદારૂપાનં નિસ્સયપચ્ચયાવ, કબળીકારો આહારો ઇમસ્સ કાયસ્સ આહારપચ્ચયો, મહાભૂતા અઞ્ઞમઞ્ઞં, ઉપાદારૂપાનઞ્ચ જીવિતિન્દ્રિયં કટત્તારૂપાનઞ્ચ અત્થિઅવિગતઇન્દ્રિયપચ્ચયા, તસ્મા વુત્તં ‘‘**રૂપં રૂપસ્સ...પે॰... સત્તધા પચ્ચયો હોતી**’’તિ.

રૂપં અરૂપસ્સાતિઆદીસુપિ હેટ્ઠા વુત્તપચ્ચયુપ્પન્નધમ્મે સુટ્ઠુ ઉપલક્ખેત્વા પચ્ચયો યોજેતબ્બો. **રૂપં રૂપારૂપસ્સાતિ નત્થી**તિ ઇદં સહજાતપચ્ચયભૂતમ્પિ રૂપં રૂપારૂપદ્વયસ્સ પચ્ચયભાવેન અનાગતન્તિ કત્વા વુત્તં.

સબ્બેસં પચ્ચયાનં આરમ્મણપચ્ચયે ઉપનિસ્સયપચ્ચયે, સહજાતનાનક્ખણિકચેતનાય કમ્મપચ્ચયે, સહજાતપુરેજાતપચ્છાજાતાદિભેદસ્સ અત્થિપચ્ચયે ચ સમોધાનતો સબ્બેપિ પચ્ચયા સઙ્ખેપતો ચતુબ્બિધાયેવાતિ દસ્સેન્તો આહ ‘‘**સબ્બે પનિમે**’’તિઆદિ.

ઇતિ અભિધમ્મત્થવિકાસિનિયા નામ

અભિધમ્માવતારસંવણ્ણનાય

પચ્ચયનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

નિગમનકથાવણ્ણના

૧૪૦૦-૨. સબ્બધમ્મેસુ અપ્પટિહતગતિતાય સુન્દરા મતિ ઇમસ્સાતિ સુમતિ, તસ્સ **સુમતિસ્સ** ભગવતો **મતિવિચારં** ઞાણચારં બોધેતીતિ **સુમતિમતિવિચારબોધનો**. વિરુદ્ધા મતિ યેસં તે વિમતિનો, વિરુદ્ધા મતીતિ ચ વિરુદ્ધદસ્સનન્તિ અત્થો. તેસં વિમોહં વિનાસેતીતિ **વિમતિવિમોહવિનાસનો. યતો** યસ્મા નામતો સુમતિના ભિક્ખુના **માનતો** બહુમાનેન **આયાચિતસમ્માનતો** આયાચિતો હુત્વા સમ્મા અવનતો સદાયેવ મતો અયં, **તતો** તસ્મા મયા રચિતો અભિધમ્માવતારો. તથા હિ **ભાવના** સાધૂનં સમ્ભાવના **હિતવિભાવના** હિતપ્પકાસનતો સદા તોસદાતિ યોજના.

૧૪૦૩-૧૪. અયુત્તં વા વિરુદ્ધં વાતિ એત્થ ‘‘અટ્ઠકથાય વિમુખભૂતં અયુત્તં નામ, પાળિયા વિમુખભૂતં વિરુદ્ધ’’ન્તિ વદન્તિ. **બ્યપ્પથાન**ન્તિ ચ વાચનામગ્ગાનન્તિ અત્થો. **તિવિધા**તિ એકો બ્યપ્પથો સદ્દસમ્પન્નો, ન અત્થસમ્પન્નો, એકો અત્થસમ્પન્નો, ન સદ્દસમ્પન્નો, એકો ઉભયસમ્પન્નોતિ તિપ્પકારાતિ અત્થો. હિતમેવ અત્થોતિ હિતત્થો, તં અત્તનો કામેતીતિ **હિતત્થકામો**. અસંકિણ્ણકુલાકુલેહિ અસમ્ભિન્નકુલેહિ સંકિણ્ણે. કેલાસોયેવ સિખરોતિ **કેલાસસિખરો**, સો હિ હિમવતો ચતુરાસીતિયા કૂટસહસ્સાનં પામોક્ખો રજતમયો મહાસિખરો. તદાકારેહિ સબ્બસેતેહિ પાસાદેહિ પટિમણ્ડિતત્તા **કેલાસ…પે॰… મણ્ડિતો. કણ્હદાસેના**તિ એવંનામકેન ઉપાસકેન. **પાચીનપાસાદે**તિ પાચીનદિસાભાગસન્નિસ્સિતે પાસાદે. **અય**ન્તિ અયમભિધમ્માવતારો.

નિટ્ઠિતાયં અભિધમ્મત્થવિકાસિની નામ

અભિધમ્માવતારસંવણ્ણના.

નિગમનકથા

૧. રમ્મે **પુલત્થિનગરે** નગરાધિરાજે,
રઞ્ઞા **પરક્કમભુજેન** મહાભુજેન;
કારાપિતે વસતિ **જેતવને** વિહારે,

યો રમ્મહમ્મિયવરૂપવનાભિરામે.

૨. સમ્પન્નસીલદમસંયમતોસિતેહિ,
સમ્માનિતો વસિગણેહિ ગુણાકરેહિ;
પત્તો મુનિન્દવચનાદિસુ નેકગન્થ-
જાતેસુ ચાચરિયતં મહિતં વિદૂહિ.

૩.. ઞાણાનુભાવમિહ યસ્સ ચ સૂચયન્તી,
સંવણ્ણના ચ વિનયટ્ઠકથાદિકાનં;
સારત્થદીપનિમુખા મધુરત્થસાર-
સન્દીપનેન સુજનં પરિતોસયન્તી.

૪. તસ્સાનુકમ્પમવલમ્બિય **સારિપુત્ત-**
ત્થેરસ્સ થામગતસારગુણાકરસ્સ;
યો સાસને જિનવરસ્સ રતિં ઉળારં,
પપ્પોતિ નન્દિપરિવેણનિવાસવાસી.

૫. સ સાધયં સોતુહિતં અનપ્પકં,
સુમઙ્ગલોદીરિતનામવિસ્સુતો;
અકા**ભિધમ્મત્થવિકાસિનિં** ઇમં,
પકાસયન્તિં મધુરત્થસમ્પદન્તિ.

અભિધમ્માવતારટીકા સમત્તા.